T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE FİİL
-METİN-

Tezi Hazırlayan
Aynur TURGUT

Tezi Yöneten
Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Dili Bilim Dalı
Doktora Tezi

Nisan 2010
KAYSERİ

T.C.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE FİİL

Tezi Hazırlayan
Aynur TURGUT

Tezi Yöneten
Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS

Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir.

KAYSERİ 2010

Prof.Dr.M.Metin KARAÖRS danışmanlığında Aynur TURGUT tarafından hazırlanan **"Çağatay Türkçesinde Fiil"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

18 /06 / 2010

JÜRİ:

Danışman : Prof.Dr.M.Metin KARAÖRS (Beykent Üni.) ……………………

Üye : Prof.Dr.Mustafa ARGUNŞAH ……………………

Üye : Prof.Dr.Bilal YÜCEL (Cumhuriyet Üni). ……………………

Üye : Prof.Dr.,Ali AKTAN ……………………

Üye: : Prof.Dr.Nevzat ÖZKAN ……………………

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ……….…. tarih ve ………….…… sayılı kararı ile onaylanmıştır.

07 / 07 / 2010

Prof.Dr. H.Yunus APAYDIN
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Dil, düşünce, duygu ve isteklerin toplumda ses ve anlam bakımından ortak kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan sesler bütünüdür. Dil ile düşünce, dil ile toplum arasında sıkı sıkıya bir bağ vardır. Bir toplumun pek çok özelliği, onun diline yansır. Dolayısıyla dil, bir milletin düşünüş tarzının ve hayat felsefesinin sembolüdür. Her dilin kendine has bir dünya görüşü, karşıladığı nesneleri ve hareketleri kendi mantığına göre isimleştirişi vardır.

Türkçe zamanın derinliklerinden mekânın genişliğine doğru yayılmış en eski dillerden biridir. Bu geniş coğrafyaya yayılan Türk milletinin dil bakımından sınıflandırılmasında kelimeler, esas itibariyle isimler ve filler olmak üzere iki ayrı gruba ayrılırlar. Sıfatlar, zamirler, zarflar ve edatlar bu iki temel unsurdan türetilmiştir ya da iki temel gruba giren kelimelerin söz diziminde farklı işlemlerde kullanılması sonucu ortaya çıkmışlardır. Kelime çeşidi olarak fiil konusu yapı, çekim, kip, çatı, şahıs gibi birçok başlığı kapsayan geniş bir konudur. Fiilin tanımı ile ilgili olarak farklı yaklaşımlar vardır; fakat bu görüşlerin birleştiği ortak nokta fiillerin varlıkların yaptıkları işleri, zamana, biçime ve kişiye bağlayan kelimeler olduğu doğrultudadır. Kısaca fiiller, bir kılış, bir oluş veya bir durum bildiren kelimelerdir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında dilin fiillere dayalı dil malzemesinin oluşturulması ve bu fiillerin tarih içerisinde geçirdiği evrelerin gözler önüne konması dil çalışmaları için oldukça önemli bir kaynak teşkil edecektir. Bu tezin amacı da Çağatay Türkçesindeki fiillerin yapılışları, kullanışları, fonksiyonları ve söz varlığının ortaya konmasıdır. Ayrıca bu çalışma ile Çağatay Türkçesindeki fiillerin tarihî ve yaşayan Türk lehçelerindeki durumu hakkında da bilgi verilmiş olacaktır. *Çağatay Türkçesindeki Fiil*, konusu bu doğrultuda hazırlanmış önemli bir çalışmadır.

Çağatay dönemi, zaman olarak 15. yüzyılın başlarından başlayıp 20.yüzyılın başlarına kadar devam eden coğrafi sınırları Karadeniz, Kafkas dağları, Hazar Denizi ile İran’ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan bu geniş saha doğu Türklüğünün sınırlarını

çizmektedir. Çağatay Türkçesinin hüküm sürdüğü bu coğrafya, Türk dili çalışmaları açısında zengin bir dil malzemesi içermektedir. Çağatay dönemine ait fiillerin tespiti ve farklı devirlerle mukayesesi fiillerin söz varlıklarının ortaya konması açısından önem arz etmektedir.

Geniş bir coğrafi alanı kapsayan ve uzun yıllar hüküm süren Çağatay Türkçesi ile ilgili olarak pek çok eser verilmiş olmasına rağmen dönem ile ilgili olarak kapsamlı bir gramer çalışmasının yapılmamış olması dönemin aydınlatılmasını zorlaştırmaktadır. *Çağatay Türkçesinde Fiil*, konulu çalışma fiil söz varlığı ile ilgili olarak bu alanda yapılmış ilk genel çalışma olup Çağatay Türkçesi sahasında bundan sonra yapılacak olan gramer ve söz varlığı konusundaki çalışmalara kaynak teşkil edecektir.

Çağatay Türkçesinde Fiil, konulu çalışmaya ilk olarak Çağatay dönemine ait 18 eser tespit edilerek başlandı. Kapsamlı olarak hazırlanan bu çalışmada, incelenen eserlerden ikisinin Çağatay dönemine ait sözlüklerden oluşması dönemin fiil söz varlığının tespitine yardımcı olmuştur. Ardından bu eserlerin fişleme işlemine geçilmiş ve yapılan taramalarda 12 bine yakın fiş elde edilmiştir.Bu da dönemin fiil söz varlığı açısından ne derece zengin olduğunu göstermektedir. Daha sonra da fişlerin tasnifi yapılarak fiiller altı başlık altında değerlendirmeye alınmıştır. Malzemenin işlenmesi şu şekilde özetlenebilir:

Basit fiillerde, ses esasına dayalı sınıflandırmaya gidilmiş; bu fiillerin basit olup olmadıkları tespit edilirken Clauson'un etimolojik sözlüğü başta olmak üzere Andreas Tietze'in etimolojik sözlüğü ve Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgati-it Türk Lugatı kaynak olarak alınmıştır. Fiiller, alfabetik olarak sıralanarak anlamları verilmiştir. Ayrıca bu fiillere metinlerden örnekler verilerek fiilin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır.

Türemiş fiillerin, ilk olarak eklere göre bir tasnifi yapılmış ardından eklerin yapıları ve fonksiyonları tek tek incelenmiştir. Ardında, türemiş fiillerin anlamları belirtilmiş ve parantez içerisinde fiilin etimolojik tahliline yer verilmiştir. Clauson'da bulunmayan fiillerin izahında ise dönemin Çağatay sözlüklerinden faydalanılmış ve bu fiillerin anlamları tırnak içerisinde hiç değiştirilmeden dönemin dili ile gösterilmiş olup türemiş fiillere de metinlerden örnekler verilmiştir.

Birleşik fiiller, tezde çok kapsamlı bir yer tutmuştur. Özellikle anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin çokluğu Çağatay Türkçesinin bu sahada ne derece zengin bir yapı oluşturduğunu göstermektedir.

Çağatay Türkçesinde fiiller, kip olarak (bildirme ve tasarlama) olarak tasnif edilmiş ve Çağatay Türkçesinin fiil çekimi yönünden de oldukça zengin bir ek varlığına sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca kiplerin Çağatay Türkçesindeki durumun göstermek için çekim tablosu hazırlanmıştır. Böylece bütün kipleri zaman ve şahıs ekleri gözler önüne konulmuştur.

Çağatay Türkçesinde sıfat-fiil ekleri yüklendikleri zaman ifadelerine göre sıralanmış, eklerin izahları yapılarak cümleye kattıkları anlamlar belirtilmiş ve metinlerden örnekler verilmiştir.

Zarf-fiiller, bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan kelimeler olup Çağatay Türkçesi, bu yönüyle de oldukça zengindir. Zarf-fiiller, tezde zarf görevinde kullanım ve birleşik fiillerde bağlayıcı olarak kullanım şeklinde ele alınmıştır.

Çalışmanın sonunda Kutadgu Bilig dizini örnek alınarak Çağatay Türkçesinde tespit edilen fiillerin kapsamlı bir dizini hazırlanmıştır. Bu şekilde çalışılan fiillerin anlamları ve aldıkları eklerin dökümü yapılarak dönemin zengin fiil varlığı gözler önüne serilmiştir.

Bu tezin hazırlanışında bilgi ve emeğini esirgemeyen, çalışmamda teşvik eden ve yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS’e başta olmak üzere, destek sağlayan Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH‘ a sonsuz teşekkürlerimi arz ediyorum.

ÖZET

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE FİİL

Aynur TURGUT

Tezin konusunu, Çağatay Türkçesinin fiil ile ilgili dil malzemesi oluşturmaktadır. Bu tezde, Çatay dönemine ait on sekiz eser taranarak dönemin fiile dayalı söz varlığı ortaya konulmuştur. Daha sonra bu fiillerin yapılışları, kullanışları ve fonksiyonları hakkında bilgi verilmiş ve elde edilen veriler şu altı başlıklar altında incelenmiştir:

I. Basit Fiiller

II. Türemiş Fiiller

1. İsimden Fiil Türeten Ekler

2. Fiilden Fiil Türeten Ekler

III. Birleşik Fiiller

IV. Fiil Çekimi

1. Bildirme / Haber Kiperi

2. Tasarlama Kipleri

V. Sıfat-Fiiller

VI. Zarf-Fiiller

Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılmayan kök fiillerdir. Bunlar ses yapıları bakımından sınıflandırılmıştır. Türemiş fiiler ise, isim ya da fiil kök ve gövdelerine getirilerek kurulmuş olan fiillerdir. Türemiş fiiller, tezde öncelikle eklerine göre tasnif edilmiş, yapıları ve fonksiyonları ayrıntılı olarak incelenmiş ve ardından anlamları da verildikten sonra parantez içerisinde fiillerin türetme biçimleri gösterilerek etimolojik tahlilleri yapılmıştır. Birleşik fiil bölümünde fiiller, kuruluşları bakımından sınıflandırılarak işlevleri ve anlamları bakımından değerlendirilmiştir. Çağatay

Türkçesinde fiil çekimi, bildirme ve tasarlama kipleri olarak iki başlık altında ele alınmıştır.

Çağatay Türkçesinde sıfat-fiil yapan ekler zaman ifadelerine göre tasnif edilmiş ve örnekler sıfat-fiillin eksiz, hâl, iyelik, çokluk ekleri ve edat kullanımına göre sınıflandırılmıştır.

Çağatay Türkçesindeki zarf-fiiler de eklere göre sınıflandırılarak anlam ve yapı özellikler tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, fiiller, yapım, çekim,anlam, etimoloji .

ABSTRACT

VERB IN CHAGATAY TURKISH

Aynur TURGUT

Subject of this thesis is to form language material about verbs of Chagatay Turkish. In this study 18 works that belong to Chagatay period have been reviewed and verb based word existence of the period has been occurred. There is information about forms, use and function of these verbs and available data is researched under the following headlines:

I. Simple Verbs

II. Derivative Verbs

1. Verbs derived from Nouns
2. Verbs derived from Verbs

III. Compound verbs

1. Verb infection
2. Indicative
3. Designing modes

IV. Verbal - adjectives

V. Verbal –adverbs

Simple verbs are stem verbs that are not spilt simpler items among themselves. Derived verbs are words that are formed by adding affixes to verb or noun stems. In this study derived verbs are firstly classified for their affixes, their structure and functions are studied in detail then etymological analyses are done by showing how the verbs are derived in brackets after their meanings are presented. In Compound vers part verbs are classified according to their structures and considered for their functions and meanings.

In Chagatay Turkish verb inflection are studied under two headlines, as Indicative and Designing modes.

In Chagatay Turkish affixes that derive Verbal Adjectives are classified according to theis time expressions and examples are classified according to affix, mode, posessive, plural affixes and preopsition usage of Verbal adjective.

Verbal Adverbs in Chagatay Turkish are also classified according to affixes and their mening and structure features are determined.

Key words: Chagatay Turkish, verbs, derive, infection, meaning, etymologica.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR VE İŞARETLER

1. ESER KISALTMALARI

Abş. : Abuşka Lugatı.

Babn. : Bâburname

BD : Babür Dîvânı.

BV : Bedâyi´u’l Vasat.

DLT : Divânü Lûgati’t Türk.

DS : Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

ED : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Centruy Turkish.

FK : Fevâyidü’l Kiber.

FŞ : Ferhâd ü Şîrîn.

GD : Gedaî Divânı.

GS : Garā’ibü’ṣ- Ṣıġar.

İM :İbn Mühennā Lûgati.

KB : Kutadgu Bilig.

KTS :Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

Kzk. TSl : Kazak Türkçesi Sözlüğü.

LD : Lutfî Divanı.

LM : Leylî vü Mecnûn.

LT : Lisanü’ṭ- Ṭayr

ML : Muḥākemetü’l Luġateyn

NM : Nesāyimü’l Muḥabbe Min Şemāyimi’l-Fütüvve

NŞ : Nevādirü’ş -Şebāb.

ÖTİL : Özbek Tilining İzahli Lûgati.

PdC : P. De Courteille, Dictionnaire turc-oriental.

RSl : Wilhelm Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte.

Seng. : Senglâh Lugatı .

SD : Mevlâna Sekkâki Divanı.

Sİ : Sedd-i İskenderî

ŞS : Şeyh Süleyman Efendi Lugatı

ŞT : Şecere-i Terâkime

TETL :Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı.

TTS : Tarama Sözlüğü.

2. DİL-LEHÇE KISALTMALARI

Alt. : Altayca

Ar. : Arapça

ATS : Altayca Türkçe Sözlük.

ÇT : Çağatay Türkçesi

Çev. : çeviri

Çin. : Çince

Çuv. : Çuvaşça.

ETü. : Eski Türkçe

Far. : Farsça.

GD Türk ş. : Güneydoğu Türk şiveleri

KB Türk ş. : Kuzeybatı Türk şiveleri

KT : Karahanlı Türkçesi.

Kzk. : Kazak Türkçesi.

Kzk.TSl. : Kazak Türkçesi Sözlüğü.

Kıp. : Kıpçak Türkçesi

Kırg. : Kırgız Türkçesi

Ma. : Mançuca

Mo. : Moğolca.
Osm. : Osmanlı Türkçesi .
OTü. : Orta Türkçe
Özb. : Özbekçe.
Skr. : Sanskritçe.
Trkm : Türkmence.
Tü. : Türkçe
TTü. : Türkiye Türkçesi.
Uyg. : Uygur Türkçesi

3. DİĞER KISALTMALAR

a.g.m. : Adı geçen makale.

a.i. :Arapça isim

a.i.c : Arapca isim cem

b. : baskı.

bk. : bakınız.

C. : cilt

Ç. : çokluk.

Çev. : çeviren, çevirenler.

DTCF : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

f.i. :Farsça isim.

f.s. :Farsça sıfat

FFY : Fiilden fiil yapma.

İA. : İslâm Ansiklopedisi.

İFYE : İsimden fiil yapma eki.

KB : Kültür Bakanlığı.

krş. : karşılaştırınız.

s : sayfa.

S. : sayı.

T. : teklik.

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.

TDED : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.

TDK : Türk Dil Kurumu.

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı.

TKAE : Türk Araştırma Enstitüsü.

TTK : Türk Tarih Kurumu.

Üniv. : Üniversitesi.

vb. : ve benzeri.

Yay. : Yayınlar, yayınları.

Yay. Haz. : Yayıma hazırlayan , hazırlayanlar.

z.f. : Zarf (belirteç).

4. İŞARETLER

* : Tanıklanamayan şekil.

> : Bu şekle gider.

< : Bu şekilden gelir, br dilden başka bir dile geçişi gösterir.

~ : Değişken şekil.

- : Gramer tahlilinde fiil kökü veya gövdesi, fiil köküne veya gövdesine gelen ek.

+ : Gramer tahlilinde isim kökü veya gövdesi, isim köküne veya gövdesine gelen ek.

A, I, U : Gramer tahlilinde sırasıyla a / e, ı / i, u / ü ünlü değişimlerini gösterir.

B, D, G, K : Gramer tahlilinde sırasıyla b / p, d / t, g / ġ, k / ḳ ünsüz değişimlerini gösterir.

GİRİŞ

1. ÇAĞATAYCANIN OLUŞTUĞU TARİHÎ VE COĞRAFİ ORTAM

XIII.yüzyılın başlarında Moğol istilâsı ile başlayan Türk kavimlerinin değişik coğrafyalara göçü ve buralarda oluştudukları yeni dil, edebiyat ve sanat eserleri, Türk dili ve tarihi bakımından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Moğol akınları bir yandan, Oğuzların batıya, İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'ya; diğer taraftan da Uygurlar başta olmak üzere diğer Türk kavimlerinden oluşan grupların da Harezm, Afganistan, Hindistan bölgelerine yerleşmelerine yol açacaktır. Bu aynı zamanda zaman içinde birbirinden uzaklaşan lehçelerin yeniden yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır.[1]Batıya giden Oğuz grupları, XIII.yüzyıldan başlayarak Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerinde *Osmanlı Türkçesi* edebî dilini oluştururken, doğudaki Türk grupları *Çağatay Türkçesi* adıyla anılan bir şive XIV. yüzyıldan XIX.yüzyıla kadar bütün Orta Asya Türk halklarının yazı dili olacak bir edebiyat dili meydana getirmişlerdir.[2]

2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ VE ÇAĞATAY EDEBİYATI

Karahanlı (11-12) ve Harezm (13-14. asırlar) edebî lehçelerin devamı olarak Asya'da Cengiz Oğulları tarafından kurulan Çağatay ve Altınordu devletlerinde gelişerek, Timur ve çocukları zamanında klâsik bir mahiyet olan Orta–Asya Türkçesine Çağatay Türkçesi denilmektedir. Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıl başından 20. yüzyılın başına

---

[1] M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1981, s.231.
[2] Ali Akar, Türk Dili Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2005, s.187.

kadar kullanılan edebî bir lehçedir. Günümüz Türk lehçeleri arasında Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri ona en yakın olanlarıdır.[3] Özbek edebî dili, 1921'de Çağatay edebî dilinin yerini aldı.[4]

Çağatay edebî dilinin dayandığı temel ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Radloff, Korş gibi Türkologlar Çağataycayı, Uygur dilinin Karahanlılar devrinden itibaren İslâmî kültür altında gelişen bir devamı kabul etmektedir.[5] Bu görüşü reddeden Borovkov ise Uygurcanın dinî ve resmî bir dil olarak dar bir sahaya inhisar ettiğini, bu bakımdan İslâm kültürünün baskısına karşı koyamadığını, Çağataycayı da Uygurcanın devamı şeklinde telakki etmenin yanlış olacağını ileri sürerek Çağataycanın temeli *Orta Asya Türkçesidir* der. Ayrıca Çağataycayı klâsik bir yazı dili hâline getiren Nevâyî'nin dilinin, canlı dile dayandığını, çok iyi bildiği Özbekçeden faydalandığını bu sebeple Özbek yazı dilinin kurucusu olduğunu ileri sürmektedir.[6]

F. Köprülü, Çağatayca'yı Cengiz istilâsından sonra İslâm medeniyeti tesiri altında teessüs eden Orta Asya edebi Türk lehçesi, olarak tarif etmekte ve bu lehçenin temelini XI. asra kadar götürmektedir.[7]

A. Caferoğlu ise Çağataycayı Göktürk–Uygur devri ile *Müşterek Orta Asya* yazı dilinin kaynaşması sonucu vücut bulmuş edebî bir dil olarak telakki etmektedir. Nevâyî'nin Uygur resmî yazı dilinin mirasına sahip olmakla birlikte, bu yazı dilinin aynen devam ettiğini ileri sürmektedir.[8]

Ayrıca bu devirdeki geniş kültür münasebetleri, diğer lehçelerden Çağatay yazı dilinde bazı tesirler olmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönde yapılacak geniş bir tetkik, bilhassa *Azerî Türkçesi* yoluyla Çağataycaya bazı *Batı Türkçesi* unsurlarının girmiş olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı Çağatay yazı dilinin temelini ve teşekkülünü belirli

---

[3] Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaçlı), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. VII.
[4] Janos Eckmann , Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaçlı), s. VIII.
[5] Kemal Eraslan, " Çağatay Edebiyatı "maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İA., C. 8, İstanbul 1993, s. 168.
[6] A. K. Borovkov, " Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevâî ", (Çev. Rasime Uygun), TDAY Belleten, 1954, s. 59-96.
[7] F. Köprülü, "Çağatay Edebiyatı" maddesi, İA, III, s. 270-323. *Bu makalede, Moğol istilasının içtimaî ve siyasî hayatta olduğu kadar, dilde de birçok değişimlere sebep olduğu belirtilmiştir. Bunlar: 1- Türkçeye birtakım Moğol unsurları girer. 2- Muhtelif lehçeler arasında karşılıklı mübadeleler olur. 3- Eski Uygur edebî unsurları canlanır. 4- Azerî edebî lehçesi teşekkül eder. 5-XII.yüzyıl Hakâniye Türkçesinin XV.yüzyıl klâsik Çağatay lehçesine adım atar.*
[8] A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, Enderun Yay., İstanbul, 1984, s. 195-211.

sebeplere bağlamak mümkün görünmektedir. Edebî dil, her şeyden önce kültürle ilgili olduğuna göre Çağatay edebî dilinin teşekkülünde de kültür hayatının birinci derecede rolü vardır. Yeni kültür merkezlerinde gelişen ve Ali Şîr Nevâî ile klasik bir nitelik kazanan bu edebî dilin Uygur kitâbet dilinin veya Karahanlı yazı dilinin devamı sayılması doğru değildir.[9]

Çağatay edebî dilinin devreleri hakkında da görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konudaki görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz.

A. Samoyloviç, XV. yüzyıldan başlayıp 20.yüzyıla kadar devam eden Orta Asya edebî dili için Çağatayca tabirini kullanır ve İslâmî Orta Asya Edebî Türk dilini aşağıdaki devirlere ayrılır:

1. Karahanlı Türkçesi veya Kaşgar Türkçesi (11. -12. yüzyıllar),

2. Kıpçak-Oğuz Türkçesi (13. -14. yüzyıllar),

3. Çağatayca (15.-19. yüzyıllar),

4. Özbek Türkçesi (XX. Yüzyıl)[10]

M. A. Şçerbak, Çağatay Türkçesinin Özbek dilinin bir dönemi kabul ederek Özbekçeyi şu devirlere ayırır:

1. İlk devir (10.-13. yüzyıllar). Müşterek devir olup Batı ve Güney Türkçesi unsurlarının dile girdiği dönemdir.

2. İkinci devir (14. -17. yüzyıllar). Sunî bir dil olarak kabul ettiği Çağatayca devridir.

3. Üçüncü devir (17.-18. yüzyıllar). Mahallî dil unsurlarının edebî dile girmesidir.[11]

J. Eckmann Orta Asya Türkçesini şu devrelere ayırır:

1. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi (11. -13. yüzyıllar),

2. Harezm Türkçesi (14. yüzyıl),

3. Çağatayca (15. yüzyıl- 20. yüzyıl)[12]

---

[9] Kemal Eraslan, Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve I. Metin, 2.b, Ankara, 1996, s. XXXVII.
[10] Bk. A. Samoyloviç (Tercüme: Abdulkadir İnan), "Orta Asya edebî Türkçesinin Tarihine Dâir", Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık çalışmaları I, s. 73-95 (Rusçası: 'Alī Şīr nevā'ī Mecmuası, Leningrad 1628)
[11] Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaçlı), s. XII.
[12] Janos Eckmann , Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaçlı), s. XIII.

20. yüzyılın başından itibaren Çağatay edebî dilinin yerini Özbek dili alır.

J. Eckman Çağatay edebiyatını da üç dönem hâlinde ele alır:

1. Klâsik Öncesi Devir (13. -15. yüzyıllar): Bu devir, bir dizi Eski Türkçe husûsiyetinin muhafaza edildiği bir geçiş devridir. Başlıca temsilcileri: Sekâkî, Lutfî, Atâ'î, Hâcendî, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Haydar, Harezmî, Yûsuf Emir, Yakînî, Ahmedî ve Gedâ'î.

2. Klâsik Devir (1465-1600): Hüseyin Baykara, Mir 'Alî Şîr Nevâî, Hâmidî, Şeybânî, 'Ubeydî, Muhammed Sâlih, Meclisî, Bâbûr, Bayram Hasub bu devrin başlıca temsilcileridir.

3. Klâsik Sonrası Devir (1601-1921): Bir taraftan Nevâî dilinin dikkatli bir taklidi, diğer taraftan Özbek unsurlarının tesiri vardır. Başlıca temsilcileri: Ebû'l-gâzî Bahadur Han, Baba Rahîm Meşreb, Saykalî, Sûfî Yâr, Turdı, Hüveydâ, Üveysî vb.[13]

Bir dilin tarihî dönemlerini gösterirken kesin çizgiler çizmek oldukça zordur.

Tarihî dönem olarak Çağatayca, Harezm Türkçesinden sonradır. Birtakım fonetik ve morfolojik özellikler açısından önceki dönemlerden ayrıldığı görülür.[14] Bu da Çağataycanın Uygur Türkçesi üzerine kurduğu fakat doğrudan onun devamı olarak da düşünülmemesi gerektiğidir. Çünkü Çağataycanın yapısında Karahanlı ve Harezm Türkçesinden izler olmakla birlikte Oğuz, Kıpçak gruplarından alınan özellikler de taşımaktadır. Bunun yanında dile Farsça ve Arapçanın da etkisi söz konusudur.[15]

Bu konuda klâsik Çağatay döneminin öncüsü olan Alî Şîr Nevâî'nin dilinin nasıl bir temele oturduğu konusunda Muhakemetü'l Lugateyn isimli eserinden seçilen 100 fiilin incelenmesi sonucunda devrin dili hakkında önemli bilgiler elde edilmesi sağlanmıştır.

Bu çalışmalar ışığında: Nevaî, tek bir ağız hususiyetine dayanmış, vokal sistemi olarak o/ö, u/ü farkını muhafaza eden Fergana bölgesinde yoğunluk kazanan Karluk-Çiğil-Uygur grubu, hususiyetine yakın bir dil kullanılmıştır. Bir diğer deyişle söylemek gerekirse Nevâî'nin dili Karluk- Çiğil -Uygur grubu, Kıpçak grubu ve Oğuz grubu üç ana grupta toplanan bütün Özbek ağızlarını ihtiva etmektedir.[16]

---

[13]Janos Eckmann , Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaçlı), s. XIII.-XIV.

[14] Janos Eckman, "Çağatay Dili Hakkında Notlar", TDAY Belleten, Ankara, 1958, s. 115-126.

[15] A. Caferoğlu , Türk Dili Tarihi, s. 195-211.

[16] Bkz. Rıdvan Öztürk, "Alî Şîr Nevâî'nin Dili Hakkında", TDAY-Belleten-1995, Ankara, 1997, s. 376'dan V.V. Reşetov, Ş. Şaabdurahmanov, Özbek Dialektalagiyası, Taşkent 1978, s. 36.

3. ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE ESER VEREN BAŞLICA SANATÇILAR

Sekkâkî

Çağatay şiirinin ilk önemli şairi olan Sekkâki'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ali Şîr Nevâî, Mecâlisû'n-Nefa'is adlı tezkiresinde, Sekkâkî'nin Maveraünnehrli olduğu, daha sonra Semerkant'a gelip Temürlüler sarayında Ulug Bey zamanında saray şairliği yaptığı bildirilmiştir.[17]

Sekkâkî eserlerinde Çağatay edebî dilini büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Dilinde yer yer Karahanlı Türkçesi döneminin kalıntılarının bulunması, onun Çağataycanın oluşum dönemi şairi olduğunu göstermektedir. Sekkâkî ve çağdaş olan Lütfî, Gedâî, Haydar Tilbe gibi şairlerle birlikte, dili olgunlaştırarak âdeta Alî Şîr Nevaî'yi zirveye çıkarmışlardır.[18]

Sekkâkî'nin mevcut tek eseri olan Divânı 1958'de Taşkent'te basılmıştır. Londra British Museum'da Or. 2079 numarada kayıtlı nüsha Kemal Eraslan tarafından yayıma hazırlanmıştır. Eser, imlâ ve dil özellikleri, metin-çeviri, dizin ve tıpkıbasımdan oluşmaktadır.

• *Mevlânâ Sekkâkî Divanı*, Hazırlayan: Kemal Eraslan, TDK. Yay., Ankara, 1999.

Mevlâna Lutfî

Lutfî, Eski Türkçe devresinden sonra yeni bir yazı dili hâline gelmiş bulunan Çağatay edebî geleneğinin ilk devrinin en önemli şâirlerindendir. Lutfî'nin dili, Oğuz, Kıpçak vs. gibi Türk şîve ve ağız unsurlarının, henüz araya kesin coğrafî ve siyasî sınırlarının girmemesi sebebiyle Eski Türkçenin ses, şekil ve kelime husûsiyetlerinin muhafaza edildiği Çağataycadır.[19]

XV. yüzyılın ilk yarısında Çağatayca şiirleriyle şöhret bulan Mevlâna Lutfî, Çağatay şiirinin gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır. Nevâyî'nin Nesâyimü'l Mahabbe,

---

[17] Bk. 'Alī Şīr Nevāyī, Mecālisü'n-nefayis, Erzurum, 1995, s. 61.
[18] Ağāh Sırrı Levent, Alî Şîr Nevâî, C., I, Ankara, 1965, s. 195.
[19] A. K. Borovkov, ag.m., s. 59-96.

Mecâlisü'n-nefâyis, Muhâkemetü'l-lûgateyn, Hâlât-ı Pehlevân Muhammed, Hâlât-ı Seyyid Hasan Big adlı eserlerde şair ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Doğum ve ölüm tarihleri kesin bilinmemektedir. 99 yıl yaşamıştır ve kendi meskeni Kenâr köyünde gömülüdür.[20] Şâhruh Mırzâdan Hüseyin Baykara'ya kadar pek çok Timurlu Şehzadesinin iltifatına mazhar olmuştur.

Eserleri:

1. Divân: Altı nüshadan tenkitli metin olarak ortaya konulan Lûtfî Div'anı 1 tevhid, 1 na't, 4 Kaside, 361 gazel, 113 tuyuğ ve 57 müfret ihtivâ etmektedir.[21]

• Günay Karaağaç, Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, TDK. Yay., Ankara, 1997, s. XIX.

2. Gül ü Nevruz: Lutfi'nin 2400 beyit civarındaki bu mesnevisi Celâleddin Tabib tarafından 734/1333 yılında Farsça kaleme alınmış hikâyenin Şîrâz emri İskender Mîrzâ adına tercümesidir. Elimizde 9 nüshası vardır.[22]

3. Zafername: Elimizde mevcut nüshası bulunmayan bu eser, on bin beyitten fazla bir tercümedir ve Nevâyî'nin dediği gibi müsvedde çalışmasından öteye geçmemiştir. Muhtemelen Şerefûddin Ali Yezdî'nin Zafernamesine dayanan bu tercüme, yine muhtemelen Timur'un oğlu Şâhruh veya torunu Baysurgur'un emriyle hazırlanmaktaydı.[23]

Ali Şîr Nevâyî

Ali Şîr Nevâyî, Türk edebiyatının büyük şairlerinden biri olup klâsik Çağatay edebiyatının gelişmesinde önemli bir oynamıştır. Farklı tür ve konulardaki eserleri ile Türkçeyi, Orta Asya'daki bütün Türk boyları için ortak bir edebî dil yapma başarısını elde etmiş ve Türkçe yazan şairlerin yetişmesi için ışıklı bir yol çizmiş olup Türk dilini kuvvetli bir edebiyat dili mertebesine yükseltmiştir. Böylece Türk dili Orta Asya'da

[20] Alî Şîr Nevâyî, Nesâmiyü'l-Mahabbe Min Şemâyimü'l-fütüvve I Metin (Haz. Kemal Eraslan), Ankara, 1996, s. 436.
[21] Günay Karaağaç, Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, TDK. Yay.,Ankara, 1997, s. XIX.
[22] Günay Karaağaç, Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım , s. XX.
[23] Günay Karaağaç , Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım ,s. XX.

ortak bir yazı dili hâline gelmiş ve bütün Türk halkları tarafından XX. yüzyılın başına kadar kullanılmıştır.

Hayatı:

Ali Şîr Nevaî, 9 Şubat 1441 (H. 17 Ramazan 844)de Herat'ta doğdu. Yedi göbekten beri Temür ve Temüroğullarının sarayında önemli görevler üstlenmiş bir aileye mensuptur. Bu bakımdan şehzadelerle birlikte büyüdü ve onlarla birlikte eğitim aldı. Temürlü şehzadelerinden Hüseyin Baykara ile bu yıllarda arkadaş oldu ve dostlukları ömür boyu devam etti. Bu samimiyet ve dostluk o kadar ileri seviyedeydi ki, Sultan Hüseyin Baykara, Ali Şîr ile kardeşi Derviş Ali Beğ'i süt kardeş saymış ve onları kökeltaş (=Süt kardeş) diye hitap etmiştir. Babası Kiçkine Bahadır 1447'de küçük oğlu Ali Şîr'i yanına alarak Irak'a gitti. Nevaî, bu yolculuk sırasında Temür'ün tarihçesi Şerefü'd-din Ali-Yazdî'yi tanıdığını önemli bir hatıra olarak kaydetmektedir. [24]

Horasan'da karışıklığın sona ermesiyle Kikçine Bahadır, tekrar Horasan'a döndü (1452). Bu sıra babası Sebzvâr şehri emirliğinde bulundu. Arada geçen süre zarfında kendisi Bâbür'ün hizmetine girdiği gibi oğlunu da onun himayesine verdi. Hüseyin Baykara ile Ebu'l-Kasım Babür'ün hizmetinde bulundu. Babasının ölümünden sonra Ebu Said Mirza'nın hizmetine girdi.

1469 yılında Ebu Saîd Mirza'nın, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine yürümesi sırasında Karabağ'da yakalanıp öldürülmesi neticesinde Hüseyin Baykara Horâsân'ı ele geçrip Timurlular tahtına oturdu. Ali Şîr, bu hadise üzerine Herât'a dönüp dostu Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdi. Hüseyin Baykara Ali Şîr'e "Mühürdarlık" görevi, 1472'de "Dîvân beyi" ünvanı verdi. 1487'de Esterâbâd valiliğine gönderildi. Ali Şîr, bu görevde bir yıl kaldıktan sonra 1488 yılında görevden affını istedi, kabul edilince Herât'a yeniden döndü. 1490 yılında dîvân beyliği görevini de bırakarak Hüseyin Baykara'nın nedîmi olarak kalmakla yetindi.[25]

---

[24]Ali Akar , Türk Dili Tarihi, s.194.
[25] Kemal Eraslan, Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve I. Metin, s. XXV-XXVI.

Nevaî, ölümüne kadar Hüseyin Baykara'nın sarayında, sanatçı ve devlet adamı kişiliği önemli bir yer işgal etmiştir.

1500 yılının son günlerinde Esterâbâd seferinden dönen Sultan'ı karşılarken, kalp rahatsızlığı geçirmiş, Sultan'ın tahtırevanında Herat'a getirilmiştir. 3 Ocak 1501'de 60 yaşında vefat etmiştir.[26]

Nevaî'nin eserleri Türkistan'dan başka Azerî ve Anadolu sahasında da rağbet görmüş ve şiirlerine pek çok coğrafyada nazireler yazılmıştır. Nevaî'nin, tarih, mesnevî, tezkire, dil, musiki, aruz gibi tür ve konularda pek çok eser vermesi onun ne derecede geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Eserleri:

Ali Şīr Nevâyî, çeşitli tür ve konularda otuza yakın eser vermiştir. O, edebî dilin oluşturulmasında ve millî dilin canlandırılmasında büyük rol oynamış, Orta Asya Türk edebiyatını millî zevkle klâsik bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Nevâyî'nin her eseri, devrinin sosyal ve kültürel bir yönünü aydınlattığı gibi, onun millî şuurunun büyüklüğünü ve san'at dehasını da yansıtmaktadır. Eserleri:

I. Divanları *(Hazâ'inü'l-me'ânî): Garâ'ibüs-sigâr, Nevâdirü'ş-şebâb, Bedâyi'ül-vasat, Fevâ'idü'l-kiber, Farsça dîvânı.*

II. Hamsesi: *Hayretü'l-ebrâr, Ferhad ü Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Seb'a-i seyyâre, Sedd-i İskenderî.*

III. Tezkireleri: *Mecâlisü'n-Nefâis, Nesâ'imü'l-mahabbe.*

IV.Dil- Edebiyat Eserleri: *Risâle-i muammâ, Mizânü'l-evzân, Muhâkemetü'l-lugateyn.*

V. Dînî-Ahlâkî Eserleri: *Münâcât, Çihil hadîs, Nazmu'l-cevâhir, Lisânü't-tayr, Sirâcü'l-müslimîn, Mahbûbu'l-kulûb.*

VI. Tarihî Eserleri: *Târiîh-i enbiyâ vü hükemâ, Târîh-i mülûk-i Acem, Zübdetü't-tevârih.*

---

[26] Zeki Velidi Togan, "Ali Şîr" maddesi, İA., C.I, s.357.

VII. Biyografik Eserleri: *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdşîr, Hamsetü'l-mütehayyirîn, Hâlât-ı pehlevân-ı Muhammed.*

VIII. Belgeler: *Vakfiye*, *Münşe'at.*

Nevâyî'nin Dili

Milletlerin tarahinde, onları uzak akrabaları ile aşina kılacak üstadlar yetişmiştir.Bu üstadların verdikleri eserler, geniş bir coğrafyaya yayılmış ve onların ölümlerinden sonra da yaşamalarını sağlamıştır. İşte Türk milleti için Ali Şîr Nevâyî, büyük bir dil üstadıdır. Türk dil ve edebiyatını, bir medeniyet birikimi olarak bizlere miras bırakmış, Orta Asya dili ve edebiyatının gelişmesine katkı sağlamıştır.

15. yüzyılın başlarından 1920'lere kadar çok az değişikliklere uğrayarak devam etmiş olan Çağatay Türkçesi'nin dolasıyla güney-batı grubu dışındaki –hatta Türkmen Türkçesine de dahil- Türk lehçelerin ana kaynaklarından birinin Ali Şīr Nevâī'nin dili olduğu görülür.[27]

A. K. Borovkov, P. M. Melioronskiy ve K. K. Yudahin Ali Şīr Nevâī'nin dili ile ilgili olarak özellikle de ünlü sistemi konusundaki görüşlerini tetkik ettikten sonra şu sonuca varırlar: "*Nevâî'nin yazı dili, bugünkü Özbek ağızlarıyla olan münasebet bakımından araştırılacak olursa, onu, esas itibariyle vokal uyumunu kaybetmiş, fakat o/ö ve u/ü vokalleri arasındaki farkı muhafaza eden ara ağızlara bağlamamız gerekir.Bu mesele daha yakından incelenince, Nevâî dilinin Fergana ağızlarının hususiyetlerini gösteren bir ağız üzerine kurulduğu neticesine varılır…Çağatay yazı dili, bilhassa Özbek ağızlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır…Nevâî dilinde de, selefleriyle çağdaşlarının dilinde de kesin olarak meydana çıkan bir hususilik bahis konusudur.Bu hususiliğe belki "batı" veya "Oğuz" cereyanı denilebilir; bu da her şeyden önce o devrin şiir dilinde belli*

[27] Rıdvan Öztürk, " Ali Şîr Nevâî'nin Dili Hakkında ", TDAY-Belleten 1995, Ankara, 1997, s.369.

olmaktadır’[28].

Nevayî, gerek yazmış olduğu eserlerle, gerekse eserlerinde göstermiş olduğu sanat gücüyle kendini Türk ve dünya edebiyatının en büyük şairleri arasında kabul ettirmiştir. O, her ne kadar Çağatay dilinin ve Temürlüler coğrafyasının şairi olarak adlandırılsa da aslında bütün Doğu’nun şairidir. Çünkü o, devrinin önemli kültür, edebiyat ve sanat dilleri olan Arapça ve Farsçayı biliyor, Hintçeyi tanıyor, kendi devrinde Türkçenin öteki büyük lehçesi olan Osmanlı Türkçesinin kelime ve şekillerini kullanıyor; Osmanlı şairlerinin şiirlerindeki sanat ve dil unsurlarını kendi eserlerine taşıyordu.[29]

M. Belin, N.İ. İlminskiy gibi araştırmacılar, Nevaî’yi Türk diline yaptığı hizmetlerden dolayı Türk milliyetçiliğinin temelini atanlardan biri olarak nitelendirmişlerdir. Onun aydın ve bürokrat bir aileden gelmesi, sarayda yetişmesi, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesi, kültürün bütün alanlarında bilgi ve yetki sahibi olması bir sanatçı olarak önemini daha da artırmıştır.[30]

Türk edebiyatının yüz akı olan Nevâî̄, 2600 civarında gazelden oluşan divanlarıyla, tezkiresiyle ve diğer eserleriyle başta Mollâ Câmî ve Hüseyin Baykara olmak üzere devrin önde gelen büyüklerinin takdirini toplar. Onun Türk Edebiyatında yaptığı bu büyük etki, kısa sürede Osmanlı şairlerinin Çağatayca şiirler yazmasına ve araştırmacıların onun şiirlerini anlamak için Çağatayca sözlükler hazırlanmasına sebep olur.[31]

Zahireddin Muhammed Babürşah

Hint-Türk İmparatorluğunun kurucusu olan Babür, Fergana hükümdarı Ömer Şeyh Mirza’nın oğludur. 14 Şubat 1483 tarihinde Fergana’nın Andican kasabasında dünyaya gelmiştir. Hindistan’da büyük imparatorluk kuran büyük devlat adamı ve şair Babür

---

[28] A. K. Borovkov (Çev. Rasime Uygun), “Özbek Yazı Dilin Kurucusu Ali Şîr Nevâî”, TDAY-Belleten 1954, Ankara 1988, s.79.
[29] Agâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevaî, I.Cilt, Ankara, 1965, s. 197-200.
[30] Ali Akar , Türk Dili Tarihi, s.198.
[31] Yusuf Çetindağ, Ali Şîr Nevâî’nin Osmanlı Şiirine Etkisi, Kültür ve Turizm Yay., Ankara, 2006, s.44.

Şah, 26 Aralık 1530 tarihinde Agra'da öldü ve cenazesi sonradan Kâbil'e götürülerek şehir dışında bir türbeye gömülüdür.[32]

Bâbür'ün siyasi mücadeleleri üç ana bölümde ele alınabilir: Fergana hâkimiyeti (1494-1504), Kâbil hâkimiyeti (1504-1526) ve Hindistan hâkimiyeti (1526-1530). Bâbür kurduğu devlet ve tarihte oynadığı önemli rol bakımından Türk tarihinin önde gelen simalarından biridir.[33]

XVI. asırda Çağatay edebiyatının mümessili Zahireddin Bâbür'dur. Babur Çağatay Türkçesinin en güzel nesrini vermiştir. Onun "Baburname"si (hatıraları) Türk dili bakımından şaheser olduğu gibi muhtevası bakımından da dünya klâsikleri arasında sayılmaktadır. …Bâbür, şiirleri ve Bâbürnâmesi'yle namını bugün de devam ettirmektedir. O, kaybolanları bir tarafa bırakılırsa beş esere imzasını atmış bir edebiyatçı hükümdar olarak tanınır.[34]

Babür şah, kuvvetli bir şair ve usta bir nasirdi. Edebiyat, fıkıh ve tasavvuf konularında eserler kaleme almıştır. Bunların başında gelen *Vekâyi* yahut *Babürnâme* adlı hatıratı, yalnız Çağatay Türkçesinin değil, bütün Türk dilinin en önemli metinlerinden biridir.[35]

Babur'un edebî hayatı ile ilgili olarak Köprülü, şunları belirtmiştir: "Nazım tekniğine XV. asır Çağatay şairlerinin hiç birinden, hatta Nevâî'den, geri kalmayacak kadar sahip olan Babur'un temiz bir lisanı, tabiî edası vardır; duyduklarını ve düşündükleri, açık samimî bir surette söylemekten çekinmez. Sufiyane bir dünya görüşü ile karışık aşk ve serap şiirleri yazdığı gibi, hayatın her günkü hadiselerini de şiir mevzuu yapmaktan çekinmemiştir. Edebî sanatlara ve nazım oyunlarına çok meraklı olmakla beraber, bu husustaki nazarî bilginin genişliğine ekseri manzumelerinde sadelikten, samimilikten ve tabiilikten ayrılmıştır.[36]

---

[32] Ali Akar , Türk Dili Tarihi, s.201.

[33] Ömer Faruk Akün, " Bâbür" maddesi, Türk Diyanet Vakfı İA., C. 4, s.396-397.

[34] Abdülkadir İnan, "Çağatay Yazı Dilinin Kuruluşu Tarihine Dair Düşünceler ", Makaleler ve İncelemeler II. C. TTK Yay., Ankara, 1988, s.25.

[35] Ali Akar , Türk Dili Tarihi, s.201.

[36] M. Fuat Köprülü, "Babur", İA., C. II, s. 185.

a) Babürnâme

Çağatay edebiyatının Nevâyî' ninkini dahi aşan en tabii ve ileri örneğini veren, önce ilim âlemince şöhret kazanıp mühim bir kaynak olarak kaleme alınmış olan bu eser, sadece Türk edebiyatı için değil, nevinde kendisini yabancı okuyucuyu da müstesna olarak kabul ettirmiştir. Bâbür'ün unutulmazlar arasına sokan, ilmîliğe yükselen muhtevası, bir hükümdardan beklenemeyecek samimiliği etrafında hayranlık yaratan bu hâtırat çeşitli dillere tercüme edilerek bir çok defa basılmıştır.[37]

Babürnâme, Babür'ün tahta çıktığı 10 Haziran 1494'ten 7 Eylül 1529'a kadarki zaman içinde başından geçen olayları anlattığı bir hatırattır. Eser, dilindeki yalınlık, üslubundaki kıvraklık, tasvirlerindeki canlılık ve şiirsellik yönlerinden tüm Türk dilinin ve edebiyatının en önemli metinlerinden biri olarak karşımıza çıkar.[38]

Eserde Babür, olayları canlı ve açık olarak anlatılır. Gittiği memleketlerin iklim yapısı, ekonomik durumu, hayvan varlığı, bitki dokusu, tarihi, halkın yaşam biçimleri, inançlar, gelenek ve görenekler konusunda ayrıntılı bilgiler verir. Bu yönüyle eser Evliya Çelebi'nin "*Seyahatnâmesi*"ni andırır.

Eserin bugüne değin üç nüshası bulunmuştur. Farsça, İngilizce, Almanca ve Fransızcaya çevrilmiştir. *Babürnâme,* ilk önce 1857'de İlminski tarafından Kazan'da bastırılmıştır.

Eser, Pavet de Courteille tarafından Fransızcaya çevrilmiştir.

• *Babur, Zahirüddin Muhammed* (1483-1530): *Memoires de Baber Zahired-din Mohammed.* [=Babür, Zahireddin Muhammed (1483-1530). Babür Zahireddin Muhammed'in Anıları], Pavet de Courteille. Paris. 1871.

İngilizceye bir çevirisini de A. S. Beveridge tarafından yapılmıştır.

• Annette Beveridge, *The Babur-nama in English*, 2 v. (London, 1921).

Reşid Rahmeyi Arat tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

• *Vekayi, Babur'un hatıratı* (Haz. R. Rahmeti Arat), I-II, TDK Yay. Ank. 1943-46 (İkinci Baskı. *Babürnâme, Babur'un Hatıratı*, (Haz. R. Rahmeti Arat), I-II-III, MEB Yay. Ank. 1986

---

[37] Ömer Faruk Akün, " Bâbür" maddesi, Türk Diyanet Vakfı İA., C. 4, s.396-397.
[38] M. Fuad köprülü, "Babur"maddesi, İA., C. II, s. 185

b) Babür Dîvânı: Babür'ün şiirlerini bir araya getirdiği Türkçe Divanıdır. Eser üzerinde Bilâl Yücel tarafından doktora çalışması yapılmış ve yayımlanmıştır.

• *Bâbür Dîvânı (Metin-Gramer-Sözlük)*, Haz. Bilâl YÜCEL, AKM Yay. Ank. 1995.

Ebulgazi Bahadır Han

Ebulgazi Bahadır Han, soyu Cengiz Han'a dayanan Hanlıklar devri Orta Asya'nın önemli bir devlet adamı ve tarihçisidir. Ebulgazi Bahadır Han, yalnız bir devlet ve siyaset adamı değil, aynı zamanda bilim ve kültürle ilgilenen, önemli eserlere imza atmış bir bilim adamıdır. O, XVII. yüzyıl Çağatay Türkçesinin zengin, akıcı nesir diliyle en önemli temsilcisi olmuştur. Bunlar *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk*'tür.[39]

a) Şecere-i Terâkime

Ebulgazi Bahadır Han tarafından kaleme alınmış olan *Şecere-i Terâkime* adlı eser, Zuhal Kargı Ölmez tarafından 1996 yılında yayınlanmıştır.[40] Çalışma, Türkiye'de bu eser üzerine yapılmış olan en kapsamlı çalışmadır. Bu eser daha önce Muharrem Ergin tarafından çalışılmıştır. Zuhal Kargı Ölmez'in *Şecere-i Terâkime* yayını ile ilgili olarak kapsamlı bir inceleme makale hâlinde Mustafa Toker tarafından yapılmıştır.[41]

Oğuznâme'nin Türkmenler tarafından rivayet edilmiş ve Ebulgazi Bahadır Han tarafından Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış bir nüshadır. *Şecere-i Terâkime*'nin en önemli rivayeti, Reşidüddin'in *Câmiü't-Tevârih*'indeki Farsça kısımdır. Ebulgazi Bahadır Han'ın eseri, hem Reşiddüddin'deki bilgilere hem de c anlı Türkmen rivayetine dayanmaktadır. Bu özelliği *Şecere-i Terâkime*'ye ayrı bir değer katar.[42]

Şecere-i Terâkime'nin bir çok nüshası bulunmaktadır. Bunlar içinde en önemlileri Taşkent ve Leningrad nüshalarıdır.

Rus Türkolog Andrey N. Kononov, Taşkent nüshasını diğer yedi nüshayla karşılaştırarak eserin ilk tam metnini ortaya koymuştur.

---

[39] Ali Akar , Türk Dili Tarihi, s.204.
[40] Zuhal Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (*Türkmenlerin Soy Kütüğü), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Simurg Yay., Ankara, 1996.
[41] Mustafa Toker, "Şecere-i Terâkime Yayını Üzerine" Selçuk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 10, 2001, s.189-205.
[42] Ali Akar , Türk Dili Tarihi, s.205.

• Andrey N. Kononov, *Rodoslovnaya Türkmen*, Moskova-Leningrad, 1958.

Muharrem Ergin, Andrey N. Kononov'un ortaya koyduğu metni esas alarak Türkiye Türkçesine tercümesini yaptı. Eserin II. Bölümünde Kononov'un oluşturduğu matbu harfli orijinal metin yer almaktadır.

• *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, (Haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi-33, İst. (Tarihsiz).

Şecere-i Terâkime Zuhal Kargı Ölmez tarfından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

Ebülgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime, (Haz. Zuhal Kargı Ölmez), Simurg Yay., Ankara 1996.

b) Şecere-i Türk

Şecere-i Türk, Ebulgazi Bahadır Han'ın 1663 yılında ölünce oğlu Enüşe tarafından tamamlanmış bir eserdir. Eser Şeybânî Özbeklerinin şecereleri ile Türk ve Moğol tarihine ait bilgiler verir. [43]

1717'de Strahlenberg eserin ilk nüshasını bulmuştur. 1720-1721 yıllarında Almancaya, Fransızca, Rusça ve İngilizce'ye çevrilmiştir.

1925'te Çağatayca aslı ve Fransızca çevirisi esas alınarak Dr. Rıza Nur Tarafından tam metin olarak Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

4. ÇAĞATAYCA SÖZLÜKLER

1. Abuşka Sözlüğü

Abuşka, Csagatajtörök szógyüjtemeny, Török keziratbol fơrditotta, Elöbeszeddel es jegyzetekkel kiserte Budenz Jozsef, Pest 1862,

*"Abuşka Çağatay Türkçesi Söz Derlemesi"*isimli çalışma, Türkçe el yazmalarından çevrilmiş, ön söz ve notlarla Budenz Jozef tarafından irdelenmiştir. Çalışma, 22 sayfalık bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümde sözlük ve sözlük yer alan kelimeler hakkında bilgiler mevcuttur. Bunun yanında bazı kelimelerin Koybal-Karagas ve Yakut Türkçesi biçimlerine de bu bölümde yer almıştır.Elif-ba sırasına göre hazırlanan

[43] Ali Akar , Türk Dili Tarihi, s.206.

sözlükte madde başları Arap alfabesi şeklindedir. Madde başlarının yanında kelimenin Latin harfli biçimi yer alır.[44]

Abuşka Sözlüğünde, başta Ali Şîr Nevaî olmak üzere, Lutfî, Mir Haydar, Babür, Hüseyin Baykara, Ubeyd Mirza, İskender Mirza'nın eserlerindeki Türkçe kelime hazinesine dayanır.

En eskisi 1530 yılına ait olan sözlüğün bir çok nüshası bulunmaktadır.

Üzerinde ilk çalışma 1862 yılında Armin Vámbéry tarafından yapılmıştır. *Abuşka, Csagatajtörök szógyüjtemeny, Török keziratbol fɑditotta, elöbeszeddel es jegyzetekkel kiserte Budenz Jozsef*, Pest 1862

Abuşka lügati ile ilgili Türkiye'de Besim Atalay tarafından bir çalışma yapılmıştır. Atalay eserin Arap harfli sırasını bozmadan çevirmiş, sonuna Latin alfabesi sırasına göre Arap harfli bir dizin koymuştur.

• Besim Atalay, *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*, Ank. 1970.

2. SlovarDjagatayskogo-Turestskiy=El-lugatü'n-Nevaiyyeve'l-iştihadati'l-Çagataiyye

"Çağatay Türkçesi Sözlüğü" isimli çalışmanın 1-27. sayfaları arasında yer alan "Ön söz" bölümünde sözlüğün yazmaları ve daha önce Armin Vambery tarafından yapılan çalışma hakkında bilgi verilir. Sözlüğün daha çok Ali Şir Nevâyî'nin eserlerine dayandığı belirtilmektedir. Ali Şir Nevâyî'nin eserleri hakkında bilgiler verilmektedir. Daha önce yapılmış küçük çalışmalarına da değinilir. Sözlük bölümü "Babü'l-elif, harfü'l-elifü'l- meftûha" başlığı altında elif harfi ile başlar. Arap harfleri ile olan sözlüğün madde başları büyük puntoyla ve siyah olarak verilmiştir. Sözlük bölümü 420 sayfadır. Sonunda bir sayfalık düzelti sayfası yer alır.[45]

. **SlovarDjagatayskogo-Turestskiy=El-lugatü'n-Nevaiyyeve'l-iştihadati'l Çagataiyye**, İzdal': V. V. Vel'yaminov-Zernov, Sanktpeterburg, 1869 (Tarih-i Milâdî: 1868, Tarih-i Hicrî: 1275), 31+420 s.

---

[44] Zuhal Kargı-Ölmez "Çağatayca Sözlükler", Kebikeç (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi), Yıl: 1998, s. 139.
[45] Zuhal Kargı Ölmez, a.g.m.,s.139.

3. Dictionnaire Turk - Oriental = El-lugatü'n-Nevaiyye ve'l-iştihadati'l-Cagataiyye

"Doğu Türkçesi Sözlüğü" isimli eserde 13 sayfalık bir ön sözden sonra yer alan asıl sözlük bölümü, 560 sayfadır. Madde başları Arap harfleriyledir. Kimi maddelerde örnek beyit ve mensur parçaların çevirisi de verilmiştir.[46]

Bu eser hakkında C. Defrémery'nin "Dictionnaire Turk-Oriental de M. Pavet de Courteille" başlıklı bir değerlendirme yazısı *Journal des Savants,* Ekim 1871, s. 1-13'te yayımlanmıştır.

.

4. Bedai'a'l-Lügat

Hüseyin Baykara'nın saltanatı zamanında yazılmış bir sözlüktür. İstinşah tarihi 1705'tir. Giriş bölümünde Hüseyin Baykara döneminde Ali Şir Nevaî'nin eserlerinden yaralanmak amacıyla yazıldığı belirtilen sözlük yaklaşık 1. 000 kelimeye ihtiva etmektedir. Eser, Farsça, Fransızca-Çağatayca'dır. Yazarı olarak "İmanî" mahlasını taşıyan Heratlı Tâli' geçmektedir.

Bedai'a'l-Lügat'in tek nüshası Leningrad devlet kitaplığında bulunmaktadır. Eser, ilk olarak A. K. Borokov tarafından geniş bir önsözle yayımlanmıştır. Borokov, çalışmasında sözcüklerin orjinalleri yanında yazı çevrimlerini yapmış, anlamlarını vermiş, aynı sözcüğü daha sonra da diğer Çağatayca sözlüklerle karşılaştırmıştır.[47]

• A. K. Borokov, *Bada'i al-Lugat, Slovar Tali İmani Geratskogo k Soçineniyam Alişer Navoi*, Moskova 1961

5. Fazlullah Han Sözlüğü

XVII. yüzyıl başlarında Hindistan'da Babür Şah'ın halefi Muhammed Evrengzib'in isteği ile Fazullah Han tarafından yazılmıştır. 1825'te Kalküta'da Münşî Abdürrahim tarafından yayımlandığından dolayı "Kalküta Lügati" adıyla da tanınır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda fiiller, ikinci kısımda isimler, üçüncü kısımda ise sayı, hayvan, bitki, maden, Türk Kabile ve aşiretlerinin adları ile askerî terimler yer almaktadır.[48]

---

[46] Zuhal Kargı Ölmez, "Çağatayca Sözlükler", *Kebikeç,* S. 6, Ank. 1998, s. s. 142–143.
[47] Ali Akar , Türk Dili Tarihi, 206.
[48] A. Caferoğlu , Türk Dili Tarihi, s. 225-226

6. Kitâb-ı Zebân-ı Türkî

Hint bilginlerinden Muhammed Yakub Çingi tarafından Babür'ün torunlarından Hindistan hükümdarı Evrengzio zamanında (1658-1707) yazılmış bir sözlüktür. Eser, hem dilbilgisi hem de sözlük özelliğini gösterir. Kelimeler Farsça-Çağatayca olarak dizilmiştir.[49]

7. Senglâh

Çağatay Türkçesinin en önemli sözlüklerinden biridir. Temürlü hükümdarı Nâdir Şah'ın baş katibi ve tarihçisi Mirza Mehdi Han Esterabâdî tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, kendi ifadesine göre, gençliğinde Ali Şîr Nevaî'nin eserlerini okurken birçok güçlükle karşılaşmış ve bunları çözmek için yazdığı eserine de *Senglâh* (=Taşlık) adını vermiştir.

Mirza Mehdi Han eserini, devrindeki diğer Çağatay Türkçesi sözlüklerini de gözden geçirerek yazmış, hatta bazı sözlüklerdeki hataları düzeltme yoluna gitmiştir. Eser, Nevaî'nin Babür'ün, Hüseyin Baykara'nın ve Lütfî eserleri ile Çağatayca bir *Kelile ve Dimne* taranarak oluşturulmuştur.[50]

Senglâh'da Çağatayca yanında Turan ve maveraünnehr Özbekleri, Rum ve İran Türklerinin dilleri ele alınmıştır. Eser bu özelliği ile Türk lehçeleri arasındaki dil ilişkilerinin tarihini aydınlatması bakımından son derece önem taşımaktadır.

Sözlük üç bölümden meydana gelir, *Mebâni'l-lügat* adlı birinci bölümde Çağataycanın küçük bir grameri verilmiştir. İkinci bölümde sözlük yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Ali Şir Nevaî'nin eserlerindeki Arapça ve Farsça terim ve kavramların açıklaması yapılmaktadır.

Senglâh'ın bilinen 6 nüshası vardır. Bunlardan 4'ü İngiltere'de, diğerleri de Paris ve Tahran'dadır.

Sözlüğün birinci bölümü olan *Mebâni'i-Lügat*, E. Denison Ross tarafından 1910'da yayımlanmıştır.

• E. Denison Ross, *The Mabani'i-Lughat being a Grammar of the Turki Language in Persian by Mirzâ Mehdi Khân*, Calcutta 1910.

---

[49] A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, s. 226
[50] Zuhal Kargı Ölmez, "Çağatayca Sözlükler", *Kebikeç*, S. 6, Ank. 1998, s. 140-141

• János Eckmann, *Mirza Mehdi’s Darstellung der tschagataischen Sprache* [= *Mirza Mehdi’nin Çağatayca’daki Rolü*], Budapeşte, 194. 2.

8. Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî

Şeyh Süleyman Efendi tarafından İstanbul’da 1882 yılında yayımlanmıştır. Şeyh Süleyman Efendi, 1821’de Orta Asya’da doğmuş, 1847’de İstanbul’a gelerek Özbekler tekkesi şeyhliğini yapmıştır. Eserinde hem Çağatayca hem de yaşayan Özbekçeden örnekler yer almaktadır. *Lügat-i Çağatay*, bu yüzden tamamen Çağatayca bir sözlük sayılmaz.

Eser, Ignas Kunos tarafından Almancaya çevrilmiştir:
• Ignas Kunos, *Şeyh Sülejman Efendi’s Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest

Şeyh Süleyman Efendi, Lugat-i Çagatay ve Türkî-i Osmanî, İstanbul 1298 (1882-1883).

I. BASİT FİİLLER

Basit fiil terimiyle, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılamayan kök fiiller kastedilmiştir.[51] Parçalanamayan ve içinde başka mânalı unsur bulunmayan bu kök fiiller ile ilgili olarak Eski Türkçeden geriye doğru gidilerek köklerin tek heceli olduğu görüşü ileri sürülmüştür.[52]

Hacıeminoğlu, Türk dilinin şimdiye kadar çok boyutlu olarak incelenmediğini, yapılan inceleme ve araştırmaların bugün kök sandığımız iki veya üç sesli hecelerin aslında parçalanarak tek sese indirilebileceğini ve Eski Türkçede mevcut birçok kelimenin kök değil gövde olduğunu dile getirerek Eski Türkçenin morfolojik yapısının tamamiyle aytınlatılamadığını belirtmiştir. Ayrıca Türk dilinin yapısı icabı çok yavaş gelişmekte olan bir dil olduğunu gelişme ve değişmenin sadece "kilit" adı verilen b/p; d/t; ḳ; g / k seslerde görüldüğünü bugünkü Türk lehçelerindeki r~z; l~ş; y~s; d~t farklılıkları ise gelişme değil, ikamedir, yani o lehçelerin tercihidir[53], şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Yukarıdaki bu bilgiler ışığında ele alınan fiillerin basit olduğunun aydınlatılması için köken olarak çok daha gerilere gidilerek mukayese yöntemiyle seslerin izahının yapılması gerekecektir. Bu çalışmaların uzun ve zaman alacağı göz önünde bulundurarak Çağatay Türkçesinde ele alınan basit fiiller, köken olarak mevcut kaynaklarda basit olarak verilmiş ve birden çok seslerden oluşmuş fiiler ele alınmış daha sonra da bunların ses düzenine göre tasnifi verilmiştir.

---

[51] Zeynep Kokmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, 2003, s.528.
[52] Hikmet Dizdaroğlu, Türkçede Fiiller, TDK Yay., Ankara, 1963, s.29.
[53] Necmettin Hacıeminoğlu, , Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, KB Yay., Ankara 1991, s.117. ; T. Tekin'in konu ile ilgili eleştirileri için bk. Talat Tekin, "Bir Kültür Bakanlığı Yayını Üzerine ", Türkoloji Eleştirileri, Simurg Yay., Ankara, 1997, s. 144 -151.

I.1. ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

Hacıeminoğlu, Türk dilinin başlangıcından itibaren tek ünlüden ibaret kök fiillerin 8 normal ve 8 uzun olarak on altı sesten oluşan 16 kök fiilin var olduğunu kabul eder ve ön Türkçede kaç ünlü var ise o sayıda tek ünlüden ibaret kök fiil olduğunu belirtir. [54]. Bunlar:

Normal Uzunlukta Ünlüler		Uzun Ünlüler	
a-	: ayır-, ayrıl-	ā-	: söyle-
u-	: muktedir ol-, yapabil-	ū-	: anla-
o-	: yan-	ō-	: toplan-
ı-	: gönder-	ī-	: kokmak
e-	: seslen-	ē-	:eğilmek, genişlemek.
ü-	: paylaş-	ṻ-	: bağla-
ö-	: düşün-	ȫ	:büyü-, geç-, yüksel-
i-	: yürü-	ī	:bağlamak

Çağatay Türkçesinde tek sese dayalı fiil tespit edilememiştir.

I.2. ÜNLÜ+ ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

aç- (ED 18)

“açmak” (Abş. s.6)

1. açmak, çözmek.

Közni yumup ***açḳunça*** *bu gülzār tapılmas* BD s.134/27/4

Tiler min tā ḳıyāmet ***açmaġay*** *min közni uyḳudın* BD s.166/81/1

---

[54]Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, s.16-17.

Açıp *ol zülf-i semen-sānı dil-āvīz ite sin*	BD s.170/88/1
Açmaġay *közini tā sökmekke azġın açmaġay*	BD s.173/92/4
Köz ***açḳıl*** *baḳḳalı kim bolmışam bīmār ol közdin*	BD s.175/96/2
Mini oyġattı köz ***açtım*** *ise ol meh-veş idi*	BD s.182/108/8
Ṭurferaḳ kim ḳandın ***açmış*** *yüz gül-i aḥmer yara*	BV s.23/30-4
Ḳaşınĝda baş köterip köz ***açarġa*** *ḳoymas uyatdeym kaldırılacak*	BV s.56/74-1
Yüz ***açma*** *gerçi tutḳay körse ma´ẕūr*	BV s.66/87-3
Yüz ***açsanĝ açḳusı*** *yüz gül baġırda her tikenim*	BV s.311/417-5
Ki yüzde güller ***açardın*** *bolur ‘ıyān bāde*	BV s.403/557-1
Cemāl ***açḳan*** *sayı mecnūnluġum aşsa ‘aceb irmes*	FK s.290/307-5
Bu dürler kim közümni andın ***açtınĝ***	FŞ s.77/ I-10
Yilge ruḫsār u teninĝ ***açıp*** *meger birdinĝ ḥayāt*	FK s.381/ 408/4
Köz yumup ***açḳunça*** *gül-şen ‘ömr-i pāyānın körüp*	GS s.70/61-7
Gülşen-i ‘ayş ***açḳalı*** *ebr-i bahārım dur mininĝ*	GS s.279/363-5
Köz bāġıda yüz gül ***açadur*** *‘ışḳ velīkin*	GS s.462/633-3
Yüz ***açġıl*** *köz sini toyġunça körsün*	LD s.31/ 288
Yüzünĝni bir derīçe ***açıp*** *körmiş āfitāb*	LD s.46/51-421
Kim birer yumsam közüm ***açsam*** *perīşān körnedür*	LD s.48/ 441
Baş ***açar*** *ṭūbā vü şimşād u çenār il köterür*	LD s.150/1371
Bir köz yumup ***açḳınça*** *könĝül naḳdını aldınĝ*	LD s.169/1550

Ol ki uyḳudın köz ***açmas*** *taḫt-ı ikbāl üstine* LD s.185/1702

Ġonçe keremin ṣabādın ***açtıñ̄*** LM s.30/I-34

Gerdūn ki közın yüzige ***açtı*** LM s.48/IV-213

Baḫt ayttı kim ėtek ḳoyun ***aç*** LM s.67/VII-387

Āfetdin ***açmay*** *ėkki közni* LM s.83/IX-544

Zülf ***açmaḳ*** *ile alıp ḳarārım /Ḳılġan ḳara rūz u rūzgārım* LM s. 120/XII-907

Çün hümāy-ı himmeti ***açḳay ḳanat*** LT s.175/ 2200

Kim didim ʿuzlet işigin ***açḳa-min*** */Dehr-i bī-maʿnī ildin ḳaçḳa-min* LT s. 267/ 3491

Evvel kim Ḥayretü'l ebrār bāġıda ṭabʿım güller ***açıpdur.*** ML s.181/(F781a)-23

İşik ***açḳaç*** *kördüm hemol kişi irdi ki burunġı kün Şiblī dip irdi ki tañ̄la anıñ̄ bile işimiz bar.* NM s.113/226

Ḳolın bu berḳ yaruttı demin bu yil ***açtı*** NŞ s.6/ 6-4

Nevāyiyā kiliben pīr-i deyr ***açsa*** *işik* NŞ s.44/44-7

Bülbülġa ni tañ̄ gül ***açılur*** *faṣlıda feryād* NŞ s.117/117-1

Açmaġay-min *köz min-i dīvāne ḥüsnüñ̄ bolmasa* NŞ s.277/278-2

Çün birür bāġ-ı gül ü şūre tiken sin ***açıban*** NŞ s.519/522-3

Ḥükmüñ̄e dervāze ***açtılar*** *bu kün cümle ḳulaġ* SD s.132/ 167

Ṣabā fikr itmeyin nidin ***açar*** *andaġ muʿammānı* SD s.158/273

Özüñ̄ge kil, közüñ̄ ***aç*** *ʿömr nāgehān kitçi* SD s.276/ 698

Ki ***açtıñ̄*** *beşer güli içre verd* Sİ s.52/84

Ḳayu verd kim kildi ʿanber-şemīm /Anı bil ki ***açmış durur*** *bu nesīm* SĪ s.78/VI-457

Arıġan ve ***açġan*** *azaşḳan ve tiggenni alıp kelsün tip.* ŞT s.140/[76a] (3)

2. çözmek.

Ni bolġay tīre bolmay rūzgārım kim ***açıp*** *gīsū* GS s.72/63-5

Girihlerin çü ***açar-sın*** *tüşer ḳulaç ḳulaç* NŞ s.98/98-1

Ol kim ḳolı açsa āhenīn diz /Līkin bu ṭılısm ***açarġa*** *ʻāciz* LM s.58/V-303

3. açıklamak, izah etmek.

Ġonçe dik kön̂glümni ***açḳan*** *bolsa tīġın̂g çāk itip* FK s.568/ 617-4

Açsa *bilmen kim nidin* ***açılmaġay sin*** *ay kön̂gül* GS s.292/382-6

Ġonçe sırrın açḳan *ol ikki leb-i ḫandānıdur* BD s.143/44/1

Ve on sikkiz yıl riyāżetler tartḳandın son̂gra ḳırḳ yaşıda anı ḫalḳ içige yiberipdürler ve ledünnī ʻilm işiklerin yüzige ***açıpdurlar*****.** NM s.223

4. konuşmak, söylemek.

Açmaġay közini tā sökmekke azġın ***açmaġay*** BD s.173/92/4

Atay dip ḫāre genc aġzını ***açmay*** FŞ s. 96/VI-16

Yār aġız ***açmasḳa*** *derdim sorġalı taptım sebeb* NŞ s.45/ 45-1

Aġız ***açmaḳḳa*** *yoḳtur zehre, līkin* SD s.204/445

Atay dip ḫāre genc ***aġzını açmay*** FŞ s. 96/VI-16

Yār aġız ***açmasḳa*** *derdim sorġalı taptım sebeb* NŞ s.45/ 45-1

5. fethetmek, başarı sağlamak.

Şeh Nevāyī tili dik tīġ ile köp mülk açtı

*Tartmış **açḳalı** Baġdād ile Tebrīz ḳılıç* BV s.80/99-7

aġ- "yükselmek, çıkmak." (ED 77)

*Ḳızıl tonın keyip yaşıl zeberced taḫt üze **aġsa** / Şīrīn mü aytayın gülge yā Ḫusrev mü diyin anı* SD s. 158/274

"tayeran ve uruc ve suud itmek her yana kayub debelenmek. " (ŞS 25)

aḳ- "akmak" (ED 77)

*Ḳuşınıñ naġmesi hicrān sürūdı /**Aḳar** su barça seyl-ı eşk rūdı* FŞ s.78/II-3

*Hecridin tā ki köñül sındı **aḳar** turmay ḳan / Şīşe dik kim tökülür bādesi çün taptı şikest* GS s.91/92-1

*ʿĀrıżıñ şevḳında mundaḳ kim **aḳar** közüm suyı / Ki **aḳmış** yirge yoḳmış tamġalı her sarı ḳan anda* NŞ s.26/25-11

*Niçe **aḳḳay** köz yaşım yitkür ġubārın iy nesīm* FK s.40/39/6

al- (ED 124)

1. almak. (Abş. 25/26)

*La'lidin kām **almaġunça** bilmedim şīrīnlikin* GS s.128/142-4

***Alıp min** ʿışḳ iḳlīmini bu ṭabl ü ʿalem birle* GS s.399/538-2

***Almasun** İslām üyidin nūr u tāb* LT s. 28/190

*Pīr yirdin bir avuç tofraḳ u taş /**Alıban** birdi añga kim ḳıl maʿāş* LT s.59/613

*Cüz'-i cüzdin bes ki tişlep tişlep **almış-min** üzüp* NŞ s.52/52-2

*Torumtay ḳarḳunak ḳırġuy u bīġūy ger salur bolsañ /**Alur** çerġ u ılar naṣr u tutar fetḥ ü ẓafer avlar* SD s.152/254

*Firişteler torpaḳnı yerni ḳazıp içindin **almadılar** taşındın alıp Âdemniñ ṣūretini*

yasadılar. ŞT s.112/[67a]/(10)

Ol ḳazannı sol elige birlen ***aldı*** ŞT s.209/[99b]2

Arsarı Baynıñ oġlanlarıġa kişi yiberdi ḳarıntaşlarını ***alsunlar*** *tip.* ŞT s.221/[103a]8

2. tutmak, yakalamak, tutsak etmek, öldürmek.

Köp ṣu´ubet birle ***alma*** *ḫalḳ cānın ey ecel* BV s.419/578-7

Ḫaste dillerġa ni cān ***alġuçı*** *yüzdür ol kim* FK s.47/46-4

Ḫâtem-i la´l aġzıdur līk ḥadiṣi cān ***alur*** NŞ s.21/21-2

Ey Nevāyī cān ***alıp*** *didi birey kāmıñ velīk* NŞ s. 474/476-7

Miñ cānnı ***alġay irdi*** *közüñ yüz belā bile* SD s.274/690

3. fethetmek.

Nīzeñ uçı ḥaḳla alġan tig cihān ***aldıñ*** *belī* SD s.132/168

Cihan ***aldı*** *gevderz-i eşkān yana* Sİ s.110/XIII-940

Çingiz Ḫānnıñ oġlanları şehrni ***aldılar…*** ŞT s.135/[74b](1)

4. çıkarmak (giysi).

Tün çemen içre niḳābın ***almış*** *ol gül yüzidin* SD s.240/570

5.satın almak

İnçüni ***alsalar*** *müferriḥ üçün* ML s.166/B2a-13

6.kazanç elde etmek.

Feyḫż eger ***almas*** *vücudūñ gül-sitānı ´ıṭrıdın /Şemmeī naḳş-ı vücūd imkān imes imkān ara* BV s.5/4-6

'Aṭā baḫşı kim anıñ rāy feyāżındın ***alurlar.*** GD 41/5

7.memnun etmek, hoşnut etmek.

Dil-rübālar ger ***köñgül almaḳdadurlar*** *asru ṣūḫ*/deyim kazanmak BV s.88/109-1

Köñglümni ki ***almışsañ*** *nihānī /Sėndin ala almaġum ḫod anı* LM s.121/XII-912

8.kaldırmak.

Mecnūn başını secdedin ***almas idi*** *aṣlā /Ger leylī itiniñ çulıdın tapsa muṣallā*

BV s.24/32-1

ang - "anlamak, düşünmek." (ED 168)

"zihne getürmek, zikr, tezekkür ve yad itmek." (ŞS s.32)

ar- (1) (ED 193)

1. yorulmak.

İti tėri zaḥmetidin ***arıp*** */A'żāsı ḫırāşdın ḳızarıp* LM s.234/XXV-2082

Yarumaḳ ister-iseñ evvel arıt köñglüñni / Ey Nevāyī közi yarup kişi köñgli ***arıp***

NŞ s.57/57-9

2. usanmak, bıkmak.

ar- (2) "aldatmak." (ED 193)

"yorulmak." (Abş. 8)

"na-tüvan, haste olmak." (ŞS 20)

as- "asmak" (ED 240; Abş. 16)

"talık itmek, asmak, ıldırmak." (ŞS s.23)

Ey Nevāyī ḳoyma başım ṣūḫlar gūy itkeli / Kim anı ***asmaḳḳa*** *bolsun çābiküm fitrāki bar*

BV s.141/182-7

Tutmadım atıñ ḳılıp ferzānelıġ / Sübḥa ildin ***asmayın*** *yüz dānelıġ* LT s.20/81

Ḳoptı ve sifāl ḳazanın ***astı…*** NM s.150

aş- (ED 255)

1. aşmak.

*Ėrte bile bu yėrdin köçüp Ḫaybar kötelidin **aşıp** kötel tübige tüşüldi.*Babn.s.152/K315-4

*Felek ẓulmi çu bizge ḥaddin **aştı*** BV s.464/646-6

*Ki Ḫusrev ẓulmi ḥaddin **aşmış irdi*** FŞ s.473/LI-28

*Firāḳıñ ḫattın **aştı** asru ay māh* GD 38/1

*Vefā ḳıl kim cefā ḥadtın **aşıptur*** LD s.50/460

*'Īsā felekke **aştı** çün boldı lebiñ cān birgüçi* LD s.76/692

*Her dem **aştı** mācerā ol ḫayl ara* LT s.37/308

*Raḳīb ḥaddıdın **aşıp** ḳanımġa susap ayur* SD s.208/460

2. yükselmek.

*Fiġānım **aştı** bülbüldin ġamī yoḳ ẕerre yoḳ bu ḳuldın* BD s.140/37/5

*Kök ṭab'ıġa çün ḥarāret **aşıp*** LM s.231/XXV-2044

*Yitiptür köke yüz āhım ḥadiñni belki **aşıptur*** NŞ s.160/160-3

3. çoğalmak.

***Aşıp** dem-be-dem ıżṭırābı anıñ* Sİ s.175/1895

at- (ED 36)

1. atmak, fırlatmak.

*Didim ey köñlümge oḳ urġan nidür **attıñ** digil* BV s.60/79-2

*Nāvek-i ġamzeni ol şūḫ ḳayan kim **atadur*** BV s.115/143-9

*İrür ol şūḫ **atḳan** kec-gürūha* FK s.416/447/3

Ol ġamzedin ***oḳ atma*** *ansız belā ḳılur sin* LD s.156/1434

*Oḳı yüñi şeh-per-i melekdin /****Atġaç*** *ötüben toḳuz felekdin* LM s.75/VIII-470

Ni ġam seniñ sarı ḳılıç sehmidin oḳ ***atsa*** *'adū* SD s.118/115

Alar ḳılsalar munça ´arż-ı kerem /Bu ma´rażda ni nev´ ***atay*** *sini hem* Sİ s.57/156

Ol ölgendin soñ Merdān tigenni pādişāh ḳıldılar ve Merdān yıldam ve ***atḳuçı*** *yigit irdi.*

ŞT s.143/[77a](1)

Mañga ġamzeñ ne kim oḳ ***atsa*** *aytur* GD 32/7

2. gün ağarmak.

Cānıma oḳlar irdi ***tañ attı*** BD s.205/129/4

Yaḫşıdur ***tañ atḳuça*** *bu taġ hamūn bolmasa* BV s.19/24-2

Kiçe ***tañ atḳuça*** *deşt üzre azıp Mecnūn miṡāl* FK s.357/379/2

Gice ***tañ atḳunça*** *işim pīç ü tāb oldı yana* GS s.407/550-1

Kiçe ***tañ atḳunça*** *furḳatdın helāk* LT s.106/1247

Tañ atḳaç *aṣḥābıdın biri bile anı tiley çıḳtuḳ.* NM s.317

Furḳat içre kiçe ***tañ atḳunça*** *efgāndur* NŞ s.37/37-7

"irma ve endaht itmek, şafak sökmek, tang atmak." (ŞS 14)

ay- "söylemek, demek." (ED 266)

Su ḳoyġalı ***aydı*** *yaramas siz añga rıḍvān* LD s.52/473

Ḫākimni iltseñ ***ayma*** *kim ol ni ġubār irür* LD s.71/647

Bil Nevāyī kim tefāvütdür ḳuyaştın ***ayġaça*** NŞ s.246/246-9

Çenār kefini köterip ***ayur*** *bu ḥālda Uġan* SD s.138/195

Köydi vü bir kün raḳībḳa sırrın ***aymadı*** *köñgül* SD s.234/547

Ey ana müsülmān bolġıl, eger bolmasañ ölsem öler men siniñ imçekiñni immes men tip ***aydı.*** ŞT s.122/[69b](13)

az- "azmak, şaşmak, doğru yoldan ayrılmak." (ED 279)

"başdan çıkmak, yoldan şaşmak, isyan ve şekavet itmek, gümrah olmak, zebun ve nahıf ve lagar olmak." (ŞS s.21)

Ėy deştni ėylegen vaṭan-gāh / Yol ***azmışan*** *ol zamān āgāh* LM s.151/XV-1223

Çün köç ėlidin naẓarnı yazdım /Açḳunça yumup naẓarnı ***azdım*** LM s.224/XXIV-1977

Çü güm oldı çāk u ḥazīn köñgül ġam-ı hecr deştide ey felek / Yol ***azarġa*** *ehl-i selāmet ol köñgül ünini ceres eylediñ* NŞ s.338/339-6

Ay Nevāyi şükr kim yol taptı cānān kūyige/ Hecr şāmı ẓulmetide yolnı ***aza aza*** *rūḥ* GS s.105/110-6

ėk- "(tohum) ekmek, saçmak." (ED 100)

Yėr üzre kėlip cihāndın artuḳ / Çerḫ üzre ***ėkende*** *andın artuḳ* LM s.43/III-158

ėr- / ir- (ED 193:ėr-)

1. erişmek, gelmek.

Yā İlāhī sindin ***irür*** *çıḳsun uş dīdelerim /Ger naẓarnı salsam ay sulṭān-ı ḫūban özgege* GD 3/3

'Işḳ cürmidin nitip inkār itey ḫalḳ içre veh / Kim ***irür min*** *bu günāh içre be-ġāyet bī güneh* GS s.432/587-1

Ey köñgül āhıñnı dir-sin kim su eyler taşını / Çün ***erür*** *ger köñglide āhıñ sirāyet eylese* NŞ s.23/23-3

2. var olmak, yaşamak, bulunmak.

Baḥr u ber ***irür*** *ġarḳ-ı na'īmiñ anıñ üçün /Deryāġa tiker mevc ton u ḫāreġa ḫārā*

LD s.3/4

Min gedā ḳulġa közüñ ḳılsa naẓar yaḫşı ***erür*** */Nātüvāndın diger ilgeç ü firāvān ṣadaḳa*

LD s.174/1597

Cismimni talaşsa ***ėrdi*** *itler /Ḳanımnı yalaşsa* ***ėrdi*** *itler* LM s.162/XVI-1335

İnsān idi maḳṣūd ki boldı mevcūd /İnsāndın hem Ḥabībi ***irdi*** *maḳṣūd* ML s.165/(B2a)/(5)

Çun perī vü ḥūrdur atıng bigim /Sür'at içre dīv ***irür*** *atıng bigim* ML s.174/(B14a)/14

Köñglüme ol şu'le-i āh u bu pür-efġān ***irür*** NŞ s.179/179-5

es- (1)"(yel) esmek" (ED 240:ės-)

"esmek; rüzgâra kapılmak." (Abş. 55)

"esmek, vezan olmak, hübub itmek." (ŞS s.64)

İsmeyin *luṭfuñ riyāzıdın emen sarı nesīm* BV s.5/4-5

Ni tañ ger ṣubḥ-ı 'īşim tīredür kim tañ yili ***iskeç*** FK s.561/610-4

Tañ yili tünd ***isme*** *ol yan kim uyumay dur gice* GS s.379/509-5

Seḥerde ***isti*** *çün zülfüñ nesīmi şām sarıdın* LD s.195/1801

Dehr üzre ***ėsip*** *nesīm-i şeb-gīr /Kök cevfi ara saçar ėdi ḳīr* LM s.78/IX-494

Ma'şūḳḳa kim ***ėsip*** *nesīmī /'Āşıḳ içige salıp caḥīmi* LM s.254/XXVII-2288

Dirler ki ol bir yıl kimede ḳaldı kim ***yil ismes irdi.*** NM s.170

İsip *ḫalḳ sarı nesīm-i viṣāl* NŞ s.61/61-4

es- (2)"uzatmak, sermek, germek, yaymak." (ED 241:ės-)

ėt- /it- (ED 36:ėt-)

1. etmek, yapmak. (Abş. 37)

Gāhī ki ***kesāfet ėtti*** *mehtāb* LM s.30/I-38

Ma´nī ḥaremin ***müsaḫḫar ėtken*** */Söz bikrini ġarḳ-ı zīver ėtken* LM s.57/V/294

Kilkiñ cevfide ***seyr ėtip*** *ol* LM s.64/VI-358

Teklīf ėte almayın *kişi hīç* LM s.72/VII-436

Bu ḫaylnı kim helāk ėter-sėn /Öz baġrıñ ėrür ki ***çāk ėter-sen*** LM s.145/XIV-1160

İẓhār ėtiben *vaḳar u temkīn* LM s.172/XVIII-1434

Ḳatl ėtkeli *barça tünd ü bī-bāk* LM s.211/XXII-1841

Cezm ėtti *ki kėtmeki kėrek-tür /Cān terkini* ***ėtmeki kėrek-tür*** LM s.343/XXXV-32

Taṣvīr ėtiben *yüzi ḫayalin* LM s.195/XXI-1677

Vaṣf ėtküçi *yüz miñ i´tidāli* LM s.171/XVIII-1411

Āḫir itküñ *çun gül ü serv-i revān birlen vidā´* BV s.222/289-7

Hünerin ilniñ ***āşkār itmek*** FK s.706//712-2

Niçe köp alġanımġa ***ḳāni´ itme*** FŞ s.77/I/7

Her kişi köñlinde kin āḫır deminde ***fāş iter*** GD 9/2

Meger ol gül yüziniñ ḥasretidin ***bāġ ite dür*** GS s.133/151-2

Asıġ itmes *niçe kim ayturlar az feryād ḳıl* LD s.115/1056

Çün huş ile ***´aḳlını itürgey*** LM s.166/XVII-1369

Vāḳıf ilni ***bī-şu´ūr itmiş*** *bu iş* LT s.44/411

Birse Ḥaḳ tevfīḳ cidd ü ***cehd itey*** */Ta yana sizni anğa hem-* ***ʹahd itey*** LT s.48/462

Ol ġulüv her yan ***ʹazīmet ittiler*** LT s.62/643

Mey ʹilācımdur ḳopup deyr-i fenāġa ***ʹazm itey.*** ML s.171/(B10b)/10

Ki anda ***ablaḳ itmiş-min*** *müretteb tigresi ḳunduz* NŞ s.203/203-1

Yüzümni ***altun itti*** *seninğ ʹışḳınğ ey ṣanem* SD s.298/775

Velī ḳan mey ornıġa ***āşām itip*** Sİ s.50/50

Ki ***taʹrīf iterdin*** *münezzeh durur* Sİ s.75/418

Yaḳasın daġı ṣubḥdın ***çāk itip*** Sİ s.55/133

ve körgen yoḳ turur tip anı ***ırım itip*** *aytdılar…* ŞT s.124/[70b](16)

2. düzeltmek, düzene sokmak, yoluna koymak.

Maʹnī ḥaremin müsaḫḫar ėtken /Söz bikrini ***ġarḳ-ı zīver ėtken*** LM s.57/V/294

“eylemek.” (Abş. s.43)

ėz-

1.tırmalamak, kaşımak, tahriş etmek.. (ED 279)

2.ezmek.

Oḳ *ignesidin tikey libāsın / Ḫançer suyıdın* ***ėzey*** *ḫınāsın* LM s.216/XXIII-1894

ıl-[55]: “düşmek, inmek.” (ED 125)

“iliştirmek; iltifat etmek." (Abş. s.72)

“gazeblenmek, almak, zabt ü kabz itmek, dikkat itmek, bend itmek.” (ŞS s.72)

---

[55]F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, TDK Yay., Ankara, 1996, s. 155, bkz. “*ıl-* fiili. Çağ.: Seng. 109v. 14 *ılmaḳ* “giriften, be-naẓar giriften”; Abuş. 72 *ılmaḳ* “ilişdirmek, iltifāt eylemek”; ŞS 60 *ılmak* “gazablanmak, almak, zabt u kabz etmek; dikkat etmek, bend etmek”.”

Ḳara Kūba köteli bile yėberip özümiz carida atlıḳ bile ***ılgap****…* Babn s.124/K283-11

Şehni gedālar anda ḳaçan közge ***ıldılar*** BV s.123/155-6

Min niler kördüm çu il pendin közümge ***ılmadım*** FK s.404/433-4

Közge ḳaçan ***ılsun*** *mini öltürgeli ġamzeñ* LD s.62/561

*Luṭfīni bende ḳıldı uşol sīm tig teniñ /****Ilmas*** *yoḳ irse közige ol dünyā mālını*

LD s.249/2299

Bu ʻaceb maẓharnı közge ***ılmaġan*** LT s.17/41

Yana bir reng yā bir ṣıfatnıng hem ol ḥālıġa mubālaġa üçün anıng evvelide ol ḥarfiġa bir p yā mīm iżāfe ***ılıp*** *ol şey'ġa zāyid ḳılurlar.* ML s.178(B21b2)/3

Sözin dime vü közge hem ***ılmaġıl*** Sİ s.337/4340

ın- "mütegayir-i el-hal olmak." (ŞS s.77)

iç- "içmek, içine çekmek, emmek, yutmak." (ED 19; Abş. s.45)

Muḥammadī bile Gedāy mėni ʻaraḳ ***içedürgen*** *ḫayal ḳılıp…* Babn s.131/H2276-2

Neşʼe tapmas ger ***içer*** *her devr cām-ı Cem bile* BD s.179/104-2

Dehr içinde ʻāfiyet n'itsün ki ***içkeç*** *bir ḳadeḥ* BV s.22/29-2

Sipihr günbedi içre nʻitip ḳadeh ***içmey*** FK s.20/17-6

Cām-ı şükrāne ***içip*** *mest bolay* FK s.695/689-443

Ni ḳaṭra süt ***içürgeç*** *dāye-ı ʻışḳ* FŞ s.134/XIII/21

Niçe kim ḳanımdın ***içti*** *su niḥāl ḳametiñ* GD 26/6

Köñül ḳanın köp ol ḫūn-ḫʷār köz ***içti*** *imes gūyā* GS s.171/206-6

Beste ant ***içti*** *ki tarlıḳ ol aġızdın almayın* LD s.215/1983

Ol nev´maṅga daġı ***içürgey*** LM s.374/XXXVIII-3527

Ḳarmaban ḳanıṅgnı ***içkey*** *bir möşük* LT s.65/691

Ve mu'tedü'n-bih emrīdür ki mey ***içmek …*** ML s.170/(B10a)/6

Yana bir demdin soṅgra ol ayaġnı aldım, süt ***içerge.*** NM s.53

Sāḳiyā ṣāf-ı şarāb ehli viṣāl ***içsünler*** NŞ s.15/15-6

Yār ḳarşusıda olturuban bāde ***içeli*** SD s.304/796

Çü 'ādil şeh ilgidin ***içgüṅg*** *ayaḳ* Sİ s.138/1358

İmdi anlar ***içip*** *yiy tursunlar, biz Oġuz Ḫānnıṅg itekindin yayılġan.* ŞT s.152/[80a]6

ig- "<eg- "kıvırmak, bükmek, eğmek. " (ED 99)

"egmek, bir şeyi mukavves, çarpık itmek, bir tarafa münhanı itmek, meyl ve kec itdirmek." (ŞS s.69)

Ya dik boyumnı ***igdi*** *ḳaşıṅg bār-ı ġam bile / Kim igrilikde devr-i ḳamer içre ṭāḳ imiş*

LD s.91/833

ik- "<ėk- "tohum ekmek, tohum saçmak. " (ED 100; Abş. s.62)

"serpmek, gars itmek, yolda bırakıp savuşmak." (ŞS s.69)

Mezra'-ı dehr ara saç luṭf ile iḥsān tuḫmı / Her ni ***ikseṅg*** *anı oḳ çunki orar-sin āḫir*

BV s.134/172-6

Ki silk-ı izdivācı içre çikkey / Eger gül ***ikse*** *gül-zār içre* ***ikkey*** FŞ s.336/XXXV/47

Cüz benefşe bāġ ara gül ***ikmegil*** *ay bāġbān / Kim libāsı rengini ister biziṅg mīr-zā benefş* GS s.220/278-8

Ve cigān mezra'ıda cem'iyyet dānelerin ***ikti.*** ML s.189/(B39b)/15

'Işḳ naḫlini köṅgülde ***itkim*** */Barçanıṅg meyli nihālin kögerip* NŞ s.65/65-4

*Zemāne bāġıda **iktiñ** Nihal-i mihr velik / Niter-sin olsa nedāmet sañga ṣemer nā-geh*

NŞ s.551/554-6

*Mezra'-ı cānımda tuḫm-ı şevḳ ile mihr **ikmişem** / Yoḳ 'aceb ger ḳonsalar ḫayl-ı kebūter başıma* NŞ s.564/567-2

*Furāt arıġın ol revān eyledi/ Şecer **ikti** vü būstān eyledi* Sİ s.106/876

*İkin **iker** yeri yoḳ irdi.* ŞT s.224/[103a]3

il- "ilişmek, yapışmak, bağlanmak." (ED 125)

*Velī ni fāyide kim ḫasçe çaġlıġ közge **ilmey sin*** BD s.168/84-5

*Közini körgeli közüm közige **ilmedi** ol ay* BD s.306/520

*'Ayını ya'nī ki 'ayb ḳılma /Bel 'ayb ḳılurnı közge **ilme*** BD s.316/556-8

*Közümde cilve ḳılıp köñlüm almaḳ istedi gül /İtiñ iziçe anı közge **ilmedi** köñlüm*

GS s.314/413-4

*Cānımġa meniñ **ilse** ol otnı yaḳa kildi* SD s.288/742

*Eger bilse hem közge hīç **ilmeyin*** Sİ s.187/2087

im- <em- "emmek, massetmek; içine çekmek, soğurmak." (ED 155)

"cezb itmek. " (ŞS s.76)

*Üç kiçe kündüz anasını **immedi.*** ŞT s.122/[69b](11)

in- <ėn- "inmek, alçalmak, çökmek, düşmek." (ED 168)

"tedennı itmek, itaat itmek" (ŞS s.77)

*'Īsī demidin ölgen kim rūḥ tapar **indi*** GS s.110/118-3

*Kördi tüş kim **indi** mihr-i ḫāveri* LT s.123/1502

*Ġam sipāhı **ingeli** köñlümde oldur şāh-rāh* NŞ s.521/524-3

Melāyik ***inip*** *rūşen aḫter kibi* Sİ s.62/227

iş- (<eş- (ED 255-256)

eş- I.koşmak, acele etmek.

eş- II.dökmek, akıtmak, bardaktan boşanırcasına yağmak.

eş- III.kazmak, toprağı bellemek.

"kazmak, tırmıklamak, burmak, rabt itmek, meşdud itmek." (ŞS s.65)

iv- (<ėv- "acele etmek" ED 4; **Abş. s.81)**

"çabük, acele, şitab, sürat itmek " (ŞS s.78)

Ḳadeḥsiz sāḳiyā ḥayrānmin asru / ***İvür*** *sāġar ki ser-gerdānmin asru* FŞ s.172/XVII/132

Körklük közgüsini ger sivse / Naẓar-ı luṭf bile ger ***ivse*** BD s.105/4-63

iz- (<ez- "tırmalamak; keskin bir şeyle kazıyarak yüzeyini bozmak; kaşımak; tahriş etmek" ED 279)

"ezmek, yaslatmak, sahk itmek; hall itmek, kemküm itmek" (ŞS 63)

Ḳuyaş nigīnining atsıda zehridin ḥal iter/ Kişige mühr bile kim ***izip*** *birür şerbet*

FK s.90/91-4

Yazar çaġda lebing rengini gūyā / ***İzip tur*** *Âb-ı ḥayvān birle naḳḳāş* GS s.206/257-5

Sāḳiyā hecr öltürür mey tutḳıl anda zehr ***izip*** */ Muṭrıbā ḥālimġa yıġla nevhā āhengin çalıp* NŞ s.54/54-7

Munı körmek olmas cihān kizmeyin / Ta'ab zehrin öz kāmıġa ***izmeyin*** Sİ s.256/3120

og-"toplamak, cem itmek, iddihar ve top ve tude itmek" (ŞS 66)

ol- (bol- "olmak" ED 125; **Abş. s.112)**

Tā ni ḥāl ***olġum*** *yana içkeç min-i şeydā ḳadeḥ* BV s.83/105-2

Yüzüñ hecride tofraġ ***oldum*** *ol yañlıġ ki yil ḳopḳaç /Ḳuyaş çıḳsa pedīdār* ***olmaġay*** *cismim ġubārında* FK s.28/26-3

Firaḳ vādisidin min niçük ḫalāṣ ***olayın*** GD 39/6

Sāḳīyā ḳılsañ ḥimāyet ġālib ***olġum*** *beyle kim* GS s.73/65-7

Niçe zülfi tig ḳafā-gīr ***ola sin*** *yüzüñ ḳararıp* LD s.28/254

Maḥv ***oldı*** *bu maḥrem ol ḥarem hem* LM s.52/IV-247

Lāyıḳ ol sin ki bī-ḳayd ***olġa-sın*** */Sa'y itip bir şāhġa ṣayd* ***olġa-sın*** LT s.52/515

Ṭıfl igendin allıda ***olġaytıban*** LT s.158/1970

Ki tā bolġay cihān bāġı bu Gülşen mīve-dār ***olsun*** ML s.168/(B5a)11-12

'Adālet bāġı sebz ***oldı*** *çü Nūşīn-i revān kildi* SD s.108/73

Çü ma'şūḳ u 'āşıḳ sin ***olduñ*** *tamām* Sİ s.53/103

Ey köñül mest ***olalı*** *'azm-i ḫarābāt eylep* NŞ s.60/60-1

op- (ED 4)

1. yutmak, yudumlamak.

2. (höpürdeterek) içmek.

"setr ü ihfa itmek, kapamak." (ŞS s.34)

oy- "oymak, içini çıkarmak." (ED 266)

"kazmak, delmek." (ŞS s.55)

Köz ḳarasın ***oyuban*** *taşlaġanım ṣa'b irmes / Ançа kim salsa ḳarasın ġam-ı 'ışḳıñ tügeni* BV s.428/590-3

Tāze dāġımdın ḳara tüşken cerāḥat şiddeti /Köz ḳarasın tīġ-ı hicrānıñ ***oyup*** *alġança bar* FK s.168/171-2

Zülfüñg ile çü nāfedin urdı dem āhu-yı ḫıṭā / Ġamzeñg atımçısı oḳı nāfını **oydı** *çīn ara*

LD s.15/140

Ḥālim ġamı yėp toyar mu ėrkin / Köz merdümini **oyar mu** *ėrkin* LM s.184/XIX-1557

…ve ayaġ iligin kiskeyler ve közin **oyġaylar** *ve ser-nigūn dārdın asḳaylar…* NM s.94

öç- (ED 19)

1.sönmek.

"sönmek, muntafı olmak, kül olmak." (ŞS s.38)

'Aceb iş ki çün yildin irdi ferāġ /Nidin ḳalmadı **öçmeyin** *bir çerāġ* Sİ s.266/3267

*Yitürgeç ġam yiliniñg türk-tāzı /***Öçüp** *tiñg meş'al u şem'-ı ṭarāzī* FŞ s.412/XLV/6

'Işḳ ref' olġaç köñgülge yoḳ turur cüz' tīrelik /Ol ṣıfat kim şu'lesi **öçkeç** *bolur aḫger ḳara* GS s.50/33-5

Tīz iter tīġıñg Nevāyī 'ışḳını /Gerçi **ot öçer** *eger su saçılur* GS s.164/196-7

Asmaḳdın anıñg ḳazanı tüşmey /Tün kün otı **öçkeli** *yavuşmay* LM s.90/X-609

Yaḳın irdi **öçgeli** *şem'-i ḥayāt /Her birige bes ki yüzlendi uyat* LT s.55/548

Niçe yıllardur ki özi yandurġan çerāġı **öçmeydür,** *dip meşhūrdur.* NM s.385

'Aceb iş ki çün yildin irdi ferāġ /Nidin ḳalmadı **öçmeyin** *bir çerāġ* Sİ s.266/3267

2. borcunu ödemek, feshetmek.

3. geçmek.

4.çıkmak.

ög- ("övmek, methetmek" ED 100; Abş. 105-106)

Rindler allıda ḥayvān suyını köp **öge sin** */ İy Ḫıżır bar mu ikin ol su mey-i gül-gūnça*

BD s.138/34/5

Anıñg ol gevher-ı vālāsı bardur / Ki bu **ögmekdin** *istingāsı bardur* FŞ s.358/XXXIX/47

İtim dip luṭfīni şāhım ***öger sin*** */ Hemīn bolġay gedāġa ḥadd-ı i'zāz* LD s.88/802

Va'iẓā dūzaḫ otın daġı ***öger-sin*** *an̂gladım / Kim san̂ga yoḳtur hemānā dāġ-ı hicrāndın ḫaber* NŞ s.174/174-3

Çenār kefini köterip ayur bu ḫālda Uġan / Emānda tutsun anı kim ***öger*** *´Arab u ´Acem*

SD s.138/195

ök- /ük-:

"cem´ itmek, yıgmak demekdir." (Abş. s.105)

"yığmak, biriktirmek." (DLT I, 168-15/17)

"**toplamak, cem olmak, yıgmak**." **(ŞS 48)**

Ökme *köp bülbülni ol gül hecride kim kiçelik / Nālesi irmes Nevāyī tartḳan bir vāyça*

NŞ s.540/543-7

öl- "ölmek" (ED 125; Abş. s.112)

Firāḳ ara ölerimde yitişti ol cānān / Ḫudāġa şükr ḳılay kim ***öler*** *zamān kildi*

BD s.158/66/5

Hicrin̂g ġamıdın 'āḳıbet ***ölgüm*** *ḳara köz / Yüz ġuṣṣa vü endūh ile bargüm ḳara köz*

BD s. 309/535/1

Ḳulluġun̂g dāġıdın ***ölsem*** *istemen āzāldıḳ /Kim bu tamġadur nişānı müdbir ü muḳbil ara*

BV s.16/19-6

İmes vīrānede her dem ***öler*** *dik ḥāletim veh kim / Turuptur başıma yimrülgeli dīvār her sā´at* BV s.65/86-4

Çu sinsiz tirig ḳalmışam yaḫşıraḳ /Bu yan̂glıġ tiriglikdin ***ölmek*** *man̂ga* FK s.17/13-5

Şemer sular bolup āyīne-āheng / ***Öleng*** *eylep ´āyān ol közgüde zeng* FŞ s.166/XVII/52

Ölgenimdin *son̂gra her bir ẕerre-i topraġdın / Ger ḳader ḳılsan̂g işitgeysin mezārımdın dirig* GD 27/4

Dem tutulġandın ***öler*** *il dik yitip min ölgeli / Sürmesün dip kimesin bes kim nefesler asralur* GS s.149/173-5

Ay Nevāyī deyr ara tutsa ayaġ ol muġ-beçe / Nūş itip alma ayaġıdın anıñ ***ölgünçe*** *baş*

GS s.215/270-7

Nige dehr āyā vefā ehliniñ ister ***ölmekin*** */ Āh otı vü eşk ḳanıdın nişān her menzilim*

GS s.313/412-6

ʹAdemdin imdi seniñ tig vicūd ḳayda kilür / ***Öler*** *tirig sini körse velī ölüg tirilür*

LD s.60 /546

Mini öltür ki sinsiz ***ölmemişem*** */ Luṭfīdin yazuḳ u kerem sindin* LD s.168/1544

Ol ay ki maña boldı ḳażā ʹışḳı belāsı / Mihri bile ***ölgüçige*** *yoḳ ẕerre vefāsı*

LD s.205/1886

Yaʿnī bu kebūter ***ölgüsi-dür*** */ Tofraġ ile çeh kömülgüsi-dür* LM s.343/XXXV-3217

Ölseñ *ol yol içre renc ü derd ile / Cism-i zār u cān-ı ġam-perverd ile* LT s.65/696

Çün ki kördüñ kim ***ölüp-min*** *tuta mātem ḳayt bat /Ol dem-i cān-baḫş u laʿli āb-ı ḫayvānımġa yit* NŞ s.78/78-3

Men ölmesdin burun birsün şeker irni maña şerbet / Ni ḥāṣıl birse Ferhād ***ölgenindin*** *soñ Şīrīn ḥalvā* SD s.124/136

Sekkākī ol şāh āzūsı öltürse sini ni ʹaceb /Lā-büd ***öler*** *bolsa kişi köñlinde sulṭān ārzûsı*

SD s.248/602

Alar ger eh olsa gedā min yaman / ***Öler*** *vaḳt sāyil hemān şeh hemān* Sİ s.57/157

Nuḥ peyġāmber üç oġlı ve üç kelini birlen yaḫşı boldılar, andın özge kişilerniñ barçası ***öldiler****.* ŞT s.117/[68b](10)

ön-/öñg- (ED 169: ün-)

1. (bitki) büyümek, yetişmek.

Bir ötse luṭfı nesīmi ḫasekdin ***öner*** *gül / Ni ḥad ḳahr yili birle ṣarṣar urġay dem*

SD s.140/199

Çiçekleri aladur hūş reng ü būy bile / Meger ***önüptür*** *olarnıñg ḳaşında mihr-i giyā*

SD s.173/331

Salṭanat bustānı içre ***öndi*** *serv butaḳı / Sāyesi bolġay cihān āsāyişi ḳılmañg şitāb*

SD s.180/363

2. (sakal) çıkmak.

"iki kat olmak." (Abş. s.116)

öñg- "nabit olmak, büyümek, neşv ü nema bulmak, dest-res olmak." (ŞS s.52)

öp- "öpmek" (ED 5)

Aġzıñgġa ***öper*** *sözin bitiy almas min* BD s.238/228/2

İtleriñgniñg çun kef-i pāyin ***öper-min*** *aymanıp* BV s.42/56-5

Yirler ***öpüben*** *eşk töküp nāleler iylep* FK s.274/290/2

Kim çıḳıp la'lini ***öpkey*** *rişte-i zülfin tutup* GS s.67/57-1

Taşlap ḳılıçın ***öpüp*** *rikābın* LM s.49/IV-218

Yaġlıḳ ***öper*** *lebiñgni vü ol hem ḫayāl ile* LD s.85/776

İlgini ***öpmek*** *bile bol ser-bülend* LT s.53/530

Ḳaşıñgda yir ***öpe alman*** *ḳaşıġa tüşse girih* NŞ s.50/50-5

Saḳaḳın kīş baḳası öpkenindin /Cānım çāk u giribān pāre pāre SD s.224/515

Saçıp nūr barı ayaġın ***öpüp*** Sİ s.68/319

ör- (1) (ED 195)

1. örmek.

Tişlep ki saçıñġ ***ördüñġ*** *açḳanda perīşān ḳıl / Āfāḳ sevādında cān rāyiḥasın butrat*

NŞ s.75/75-2

Çābüküm raḫşını meydānġa yana sürdi çaḳın dik / Şeh-süvār-ı felek ***örgen*** *kilip āyīn-i celādet* FK s.78/79

Kīş ü ***örmek*** *ḳaydıdın öt ʻayşnı fevt itme kim / Kīş ḳararaḳ tülkü* ***örmek*** *yupḳaraḳ maşab irür* GS s.168/202-8

2. bağlamak.

ör- (2) (ED 195)

1. yükselmek.

2. kalkmak.

3. geçmek.

"nesc itmek, rüfu itmek." (ŞS s.41)

ös- (ED 241)

(1) **büyümek, gelişmek, inkişaf etmek, serpilmek, çoğalmak.**

Taġaylarınıñġ içinde ***ösdi.*** ŞT s.184/[90a]13

Şāh Melikni Oġuz iliniñġ içine alıp bar anda ***össün.*** ŞT s.197/[94b]9

(2) alışkın olmak

öt- (ED 39; Abş. s.83)

1. geçmek.

Yansa bu kiçik çıġnıñġ içkerigi aġzınıñġ şişler cıhatıdın ***öte almas.*** Babn s.28/H144a-4

Muñġa meşġulluḳ itkil barı vaḳt / Ḥayf ġafterlette ***öter*** *ekṡer-i vaḳt* BD s.111/4/138

ʻAdem yolıġa köñġül kirdi ʻışḳ dāġı bile / Bu yoldın ***ötmedi*** *her kim ki bī-nişān kildi*

BD s.158/66/6

Ṣabūḥī isteyü yitkeç seher açıldı işik / Bu fetḥ-i deyrde **ötmes idi** *gümānım ara*

BV s.17/21-6

Ki dünyāda bolġıl niçük kim ġarīb / Ve yāḫod anıñ dik ki yol **ötküçi** FK s.717/737/2

Hem evvel ḥamle raḫş-ı berḳ-ı ḫōdın / **Ötüp** *tofraḳ u yil u ot u sudın* FŞ s.91/V/17

Eger Nevāyī iki nergisiñ ḫayāli bile / Marīż u mest cihāndın **öter sin** *olġıl saġ*

GS s.240/307-7

Nefs ḳuṭṭa 'u 'ṭ-ṭarīḳı menzili dur bu rıbāṭ / Naḳd-i dīn ḥıfẓıġa ḳıl **ötkünçe** *andın iḥtiyāṭ*

GS 228/291-1

Künniñ raḳamını çārşenbe ḳılġıl / Toḳuz yüz yıldın **ötüp irdi** *biş yıl*

ML s.192/(B45a)/26

Luṭfī kelāmı yetse semerḳand ehline / Āmūdın **ötmes irdi** *ḫocendī sefīnesi*

LD s.196/1810

Süt boġzıdın **ötkeç** *oḳ bolup ḳan / Baġrı bu bahānedin tolup ḳan* LM s.94/X-649

Mescid bölüküñde turup ey yār-ı yegāne / Miḥrāb bigin ḳaşıñġa **öteli** *dü-gāne*

SD s.200/427

Yana kesrī oldı cihān dāveri / Ki gerdūndın **ötti** *anıñ efseri* Sİ s.113/977

Ḫayālımġa hergiz ḫilāf **ötmemiş** */ Anıñ birle kīn ü maṣāf* **ötmemiş** Sİ s.292/3667

Anıñ üçün kim Oġuz zamānındın tā bu vaḳtḳaça beş miñ yıl **ötüp turur.**

ŞT s.207/[98b]12

Dimen ol ay hicranıdatı nev **öter** *ay ve yılıng / Tün kün çeker min tinmeyin efganlar efgan üstine* ŞT s.208/[98b]16

2. kesmek, koparmak, ayırmak, ayrılmak (birinden).

3. vazgeçmek, reddetmek, feragat etmek.

4. aldırmamak, yok saymak, göz yummak, boş vermek.

öt- (2) "ötmek (kuş)" (ED 39)

uç- (ED 19)

1. uçmak (kuş).

Uçḳu diktür *can ḳuşı hicrānda Bābür āhıdın / Kil biri ta´cīl ile cānım hevā körsetmegey*

BD s.173/92-6

Köng̃ül ***uçmaḳ*** *er istese cid ḳılıp /* ***Uçar*** *yār ḳıl mūnis anıng̃ bile* BD s.276/382-2

Ol perī ***uçḳusı*** *ra'nālıġdın / 'Âdemī munça bolur mu ra'nā* BV s.27/36-3

İy Nevāyī dehr bāġıdın ḳutulmaḳ isteseng̃ / Bülbül ***uçġan*** *yaḫşıraḳ zāġ u zeġān me'vāsıdın* FK s.453/488-9

Çün kiyik ḳatlini ister kāşki rūḥum ***uçup****/ Bir ḳatīl itken kiyik cismi ara tutḳay ḳarār*

GS s.151/176-3

Deşt üzre ki seyr olur ṣabāġa / Baġrı ḳaralar ***uçar*** *havāġa* LM s.113/XII-841

İ Sekkākī bu şeh ḳapḳın ġanīmet tut çü zülfinġa / Aẕaḳın baġlaġan ḳuş-sin ***uçarġa*** *hīç hevā ḳılma* SD s.202/440

Melāyik inip rūşen aḫter kibi / ***Uçup*** *dehr devride şeb-per kibi* Sİ s.62/227

Başıdın ḫūdınıng̃ mīlin ***uçurdum*** FŞ s.379/XLI/114

2. ölmek.

Tīġ tartıp tācverler başıġa çun çattı raḫş / Tendin ***uçtı*** *veh ki her yan baş u baştın uçtı tāc* BV s.75/94-4

3. kaybolup gitmek, yok olmak.

Hicring̃de iy perī-rū közümdin ***uçtı*** *uyḳu / Her kiçe tang̃ġa digrü işimdür āh u nāle*

BD s.136/30/4

Min hecr ile dermānde vü sin közdin ***uçar sin*** */ Ay vāy ki yoḳtur manġa ḳuş tig per ü bālī*

LD s.229/2112

4. solmak (renk), rengi atmak.

I.“bir nesne zāyil oldı ve na-bedid oldı demekdir ki faraza uyku uçtı dirler ve kuş uçtı dirler; ama semi’de istimal olunsa söyündi demekdir.” (Abş. s.91)

II.“ızdırap ile hareket eyler ve talabir ve segirir demekdir.” (Abş. s.92)

uḳ- “anlamak, düşünmek.” (ED 77)

Saç otaġası ***uḳardın*** *bolur.* Babn s.27/H142b-12

Aḳ ***uḳar*** *otaġası çābük-süvārım başıda / Eyle kim ḫaṭṭ-ı şuʿāʿı iylegey ẓāhir ḳuyaş*

BV s.186/244-3

Ḳıldı ***uḳar*** *otaġasın ol ḳātil-i şücāʿ / Ḫūrşīd ʿārıżıġa hemānā ḫaṭ-ı şuʿā* NŞ s.247/290-1

ûr-

“nabit ve peyda olmak, tuhm ve saire nümüvv itmek.” (ŞL s.11)

ur- (ED 194)

1. vurmak, dövmek.

Taş ***urar*** *eṭfāl mini öyde fāriġ ol perī* BD s.123/9-4

Hecr tīġi niçe baġrımġa ***urar-sin*** *āḫir* BV s.134/172-2

Tig ***urar*** *lāf u ẕerre yoḳ cigeri* GD 49/9

Geh otun boldı gehī ***su urdı*** *peykāndın* GS s.35/11-3

Gül iltür al ile ol çehredin reng / Ḳızar tā uġrı üçün yil ***urar*** *kāç* LD s.31/289

2. koymak, (yere vb.) bırakmak.

İy perī yol bir viṣāliñġġa ki kitmey baş ***urup*** BD s.151/56-1

Urar min ḳadem tā ki barġunça gām GS s.515/683-138

*Cān u kön͡gül içre **urar siz** ḳadem* LD s.87/792

Uluġ suġa yitkeç İbrāhīm ayaġ suġa ḳoydı ve ḳadem **urdı.** NM s.27

*Ve kelānın͡g ayaġı atsıda ilig ayaġ **urar irdim.*** NM s.313

*Ḳulı ʿİrāḳ u Sipāhān, Hicāz, **ursa ḳadem*** SD s.140/198

*Bu sevdāġa **urdı** ḳadem her gedā* Sİ s.81/505

3. inşa etmek, yapmak.

*Ėmdi ki bu ėkki taşıban raẖt / Anda **uruban** cünūn şehi taẖt* LM s.158/XVII-1293

*Tin͡gri taʿālā tevfīḳı bile bu uluġ işke ilig **urdum.*** NM s.2

*Tam **urdum min** yıḳılġay sin ʿimāret eyledin͡g / Gāh gāh andaḳ iş itkil imdi bolmasun ẖarāb* SD s.186/392

4. yüzüne söylemek.

*Özlüki bāḳi vü zāhid **uradur** lāf-ı vuṣūl* BV s.55/71-6

*Devride ẖaṭṭ şām-ı müşg-āsā yüz **urmış** her ṭaraf* NŞ s.304/305-1

*Ḳoyun dik yüz **urġum durur** her ṭaraf* Sİ s.310/3937

5. içine işlemek, dokunmak.

*Geh kön͡gül **otı urar** köksüm şikāfıdın ʿalem* GS s.144/166-4

*Ay ʿışḳ yana fürḳat otın **cānıma urdun͡g*** GS s.282/368-1

6. çarpmak (kanat).

“darb eylemek.” (Abş. s.99)

“darb itmek.” (ŞS s.39)

us- " istihvan usmak, yani eti kemikden koparmak, soymak." (ŞS s.44)

uş- "üş- "toplamak, birleştirmek, birikmek." (ED 256)

"tecemmu itmek, yıgılmak, izdiham, tahaşşüd itmek." (ŞS s.45)

ut- (ED 38)

(1) kazanmak.

Ol ay ki cefā nerdini ḫūblardın **utup tur** */ Yā Rab ni belā mihr ü vefānı unutup tur*

GS s.153/180-1

Şaṭranc-ı letāfetni **utar** *niçe kim ol ay / Ruḫ ṭarḥ birip çarḫ ḳuyaşı bile oynar*

LD s.57/518

(2) dövmek; defalarca vurmak, çırpmak, çarpmak, mağlup etmek.

uy- (ED 267)

(1) sıkmak, ezmek.

(2) yoğurmak.

"uymak, birine bağlı olmak" (DLT III, 146-21)

"tabiiyyet itaat itmek, birülük itmek, naim-i gafil, bı-huş olmak." (ŞS s.55)

uz- "gecüb uzadub givşetmek." (ŞS 43)

Eger birin birin alfāẓ vażʻıda kim alar taḳṣīr ḳılıpdurlar ta´arruż ḳılılsa söz **uzar**.

ML s.173/(B13b)/10

üç- "tayran pervaz itmek, göz koymak, yürek çarpmak, sönmek." (ŞS 38)

üg- / ük- "yığmak, üst üstü getirmek, biriktirmek." (ED 100)

"toplamak, cem itmek, yıgmak." (ŞS 48)

Ügüp *her sarı ḳulle ḳulle ḫārā / Ḳılıban pāre pāre bī-müdārā* FŞ s.151/XV-72

üz- (ED 279-280)

1. kesmek, koparmak.

Kön̂glümni ni nev‘ ***üzey*** *uşal yaġlıġdın* BD s.224/174-2

Gül bile nā-merdüm il andaḳ ki ***üzgey*** *ġonçeni* BV s.256/332-4

Esed boynın ***üzüp*** *ser-pençe birle* FŞ s.138/XIII/73

Bu ‘ışḳ derdiġa dermāndın anda ***üzdüm*** *ümīd* LD s.261/2402

Üzmiş irdi *baġlaban zünnārnı* LT s.122/1485

Kim körüngeç ***üzdiler*** *cāndın ümīd* LT s.130/1596

Yisün itin̂g cigerimni ***üzüp üzüp*** *nige kim* NŞ s.46/46-5

Müselmān bolup igindin ***üzüp*** *salġay çelīpānı* SD s.158/277

Velī sindin ***üzmey min*** *aṣlā ümīd* Sİ s.57/148

Lā‘li seyrābın̂gdın ***üzsem*** *ger ṭamā‘nı tā ebed* GD 9/4

Tiş ḳadap min la‘lin̂ge ***üzmes min*** *andın bu ṭama‘* GS s.326/431-3

2. bitirmek, sona erdirmek.

Anın̂g çün rişte-ı ‘ömrini ***üzdün̂g*** FŞ s.210/XXII/67

Peyvend-i ḥayātım ***üzme*** *āḫır* LM s.220/XXIII-1934

3. hüküm vermek.

“suda yüzmek demektir.” (Abş. s.101)

“dermek, kırmak, kökünden çıkartmak, üzmek.” (ŞS s.43)

I.3. ÜNLÜ+ ÜNSÜZ+ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT

aba-

“men ve dirig itmek. bırakmak, kaçırmak, gürizan itmek.” (ŞS s.11)

acı- “acı duymak; ekşimek.” (ED 20-21)

“acı ve merhametli olmak.” (ŞS s.15)

ara- "bulmağa çalışmak." (ET arḳa- >ara- TETL s.189)

"yorulmak." (Abş. s. 8)

"aramak, istemek, kavuşmaya çalışmak." (ŞS s.17)

Dost tutmaḳlıḳ ile iy dānā / Dostınıñ yādını tutmaġlıḳ ***ara*** BD s.113/4-165

arı-[56] "temiz olmak, temizlenmek." (ED 198)

Bu günehdin ***arımak*** *itseñ heves / Ol daġı āsān irür ey bū'l-heves* LT s.139/1724

… ve iligi neces bolġan yiñgin yusa, hergiz iligi ***arımas.*** NM s.185

Yarumaḳ ister-iseñ evvel arıt köñlüñni / Ey Nevāyī közi yarup kişi kim köñli ***arıp***

NŞ s.57/57-9

ata- (ED 42)

1. ad vermek.

Ṣūretiñe ehl-i maʿnā ey perī cān atadı / Ṣayrefī irniñni kördi laʿl-ı ḫandān ***atadı***

SD s.258/633

2. adamak, ithaf etmek.

Aġzıñ u tişiñni kördi ġonçe vü gül, didi rāst / Ḳaddıña ḳılġan naẓar serv-i ḫırāmān ***atadı*** SD s.258/634

3. söz kesmek, nişanlanmak.

"adlamak ve ad koymak." (Abş. 2)

aya- (ED 267)

1. muamele etmek, davranmak.

2. korumak, esirgemek.

Kil ḳılay cānnı nis̱ārıñ ā yārım / Naḳd-i cānnı bar mu sindin ***ayarım*** BD s.286/418/1

---

[56] Selahattin Tolkun, " Eski Türkçe Döneminde Arkaik Bir Fiil: Arı- ", İlmî Araştırmalar, S.20, Güz 2005, s. 149-157.

Nażar mindin ***ayar*** *ġamzeñ ʿacebdür / Kim ösrüklerde bolmas resm-i imsāk*

LD s.101/917

Köñgül otı birle zaḫmın körüp ni raḥm itkey / Özin çü dâġ u elifdin ***ayamas*** *ol bī-bâk*

NŞ s.329/330-6

"men idmek, dirig dutmak, kaçurmak." (Abş. s.31)

"dirıg itmek, esirgemek, muhafaza itmek, kıymamak." (ŞS s.57)

"saygı göstermek, saymak." (<ET aya- TETL s.233)

ene- " hayvanı ihsa itmek " (ŞS s.31)

eri-/erü- "erimek" (ED 198)

"irişib demekdir ve bir dahi eriyib demekdir." (Abş. s.51)

"erimek, mayi olub akar olmak, inhilal itmek. " (ŞS s.62)

ısı- (isi- "sıcak olmak" ED 241)

"tesahhun itmek, ısıcaklanmak, germ olmak. " **(ŞS s.64)**

ile- " (ilemek) elekden keçürmek, kepekden cüda itmek." (ŞS s.70)

ipi- "hareket ve cünbüş itmek." (ŞS s.57)

iri- "çürümek." (ED 198: iri-/ irü)

Cānım hedefi içre oḳ urmas irür ol ḥayf / Nāgeh ***irigey*** *baġrım otı içre başaḳı*

SD s.304/797

işe-[57] "givşeyüb yayılmak, tebevvül ve şaşe itmek, tış itmek. " (ŞS s.65)

oḳı-/oḳu- (1) (ED 79: oḳı-; Abş. s.104)

1. okumak.

Her kim bu Veḳāyi ʿni ***oḳur*** *bilgey kim /Ni renc ü ni miḥnet ü ni ġamlar kördüm*

BD s.265/336-2

---

[57] Sevan Nişanyan, Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, Adam Yay., 2. baskı, İstanbul: 2003, bkz. *ET çişemek < çiş* (•ç sesi edep kaygısıyla düşürülmüş olabilir.)

*Ni **oḳur-sin** ḳıṣṣada Ya‘ḳūb ḥüznin kim irür* BV s.60/79-7

*Seninğ yüzünğdin eş‘ārın **oḳurlar*** LD s.65/593

*Ve‘ḍ-ḍuḥā ve‘l-leyl **oḳur min** zülf ü yüzünğni körüp* LD s.122/1122

*Ol dėp nė **oḳup** varaḳda muṭlaḳ* LM s.70/VII-416

*Mecnūn **oḳuġunça** bėyle nāme* LM s.252/XXVI/2270

*Faṣīḥ Türkler ḳaşıda **oḳuy** ve ötkere almaġaylar.* ML s.179/(B23a)/18

*Ol yārınğ ḳayandur ki Ḳur'ān **oḳuydur irdi?*** NM s.121

*Ḫuṭbe atınğġa **oḳırlar** ḥālī fī külli‘l-bilād* SD s. 132/167

***Oḳur** vaḳtı ehl-i selāmet munı /Körüp ´ālem içre ḳıyāmet ḳüni* Sİ s.87/602

*Biz munlarnınğ hīç ḳaysısını ḳılmaduḳ anınğ üçün kim bu kitābnı **oḳuġuçı** ve tınğlaġuçı elbette.* ŞT s.111/[66b](5)

2. çağırmak, davet etmek.

oḳı- (2) "kusmak" (ED 79)

"kıraat, tilavet itmek, mütalaa ve tahsıl itmek." (ŞS s.47)

ona- "*onğa-(?) "memnun olmak, razı olmak." (ED 171; Abş. s.115)

"bir işe razı olmak, begenmek, tercıh itmek." (ŞS s.52)

öte- (öde-) "ödemek, vermek." (ED 43)

"ödemek, ıfa eda itmek, cevab virmek." (ŞS s.34)

Ḳurbān boluban vaṣlınğ üçün şükr ötegey-biz / [Öt] pāk bu maḥaldın ṣanemā bizni unıtma SD s.212/470

ula- "*ulı- bağlamak, birleştirmek, yaklaştırmak, ulaştırmak." (ED 126)

"ulaştırmak, bitiştirmek, uzatmak. " (ŞS s.49)

Bir baḳıban ḳaraḳlarıŋ ***uladılar*** *köŋül ḳuşın /Can daġı intiẓār irür baḳtı bir ḳıya ḳanī*

GD 45/3

Fitne işikin açtı maḥrāb-nişīnlerġa /Çün ṣubḥ ***ulap*** *nergis ol ḳaşı ḳara ḳoptı*

LD s.232/2136

ve öz naẓmınıŋ çürük riştesin ve üzük tārın hem alarġa ***ulamak.*** LM s.54/V

ulu-

“ulalmak, büyümek, ürümek. ” (ŞS s.51)

una- (ED 171)

1. memnun olmak.

2. mutabık kalmak, anlaşmak, kabul etmek.

Ey Nevāyī hīç bilmen kim ***unaġay mu*** *köŋül / Aŋa munça ecnebī sözler ki irşād eyledim* NŞ s.411/412-7

Bu ḫātūnnı ***unamay irdim*** *şundaḳbir fitne bolur tip sen tidi irse Ḳozı Tegin buyurdı.*

ŞT s.190/[92b]2

uyı- / uyu- (uḍı-) “uyumak” (ED 62; Abş.L s.120)

Salṭanat taḫtı üze yatḳan ***uyumas*** *reşkdin / Körse başımnı ki her tün āstānıŋ yastanur*

BV s.133/171-4

Sin perī veş ḥūrini körgey mü min kim bir kiçe / Can şirin tik ḳoçup öpüp ***uyusam*** *tā seḥer* GD 16/4

Taŋ yili tünd isme ol yan kim ***uyumay dur*** *gice / İtleri feryādı vü ‘uşşāḳınıŋ ġavġāsıdın* GS s.379/509-5

İy köz yıġıdın tınmaġıl u bir dem ***uyıma*** */ Ġaflettin irür baḥr-ı ġam içre* ***uyımaḳıŋ***

LD s.103/939

Böri kim anıñ ḫavfıdın çūpān ***uyumas irdi*** *hīç / Ḥālī şāhen-şeh ʿadlıdın ḳoylarġa ol çūpān ırür* SD s.116/109

üşe- "kazımak, kazıyarak temizlemek; sıyırtmak; kazıyıp toplamak" (ED 256; Abş. s.60)

I.4. ÜNLÜ+ ÜNSÜZ+ ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

art- "artmak, çoğalmak, fazlalaşmak. " (ED 201)

"tahmıl itmek, yükletmek, efzun ve zaid olmak, ardına sırtına koymak, fazla gelmek, bakı kalmak. " (ŞS s.18)

…lā-caram barġan sarı nöker ve vılāyatı kem boldı ve ***artmadı.*** Babn. s.52/H166a-4

Ber-devām olsa sañġa meyl ***artar*** BD s.108/109

Nevāyī künde çün bir ḳurṣ maḳsūm ***artmas*** *ni sūd* GS s.72/63-9

Artar *nimeniñ ḳıymeti çün bolsa mezādı* LD s. 230/2119

Çün luʿb u neşāt alarġa ***artıp*** LM s.46/IV-187

Cehldin nefside pindār ***artıban*** LT s. 74/810

Ve hem ol dipdür ki maḥabbetniñ ḥaḳīḳatı oldur kim luṭf bile ***artmaġay*** *ve cefā bile öksümegey.* NM s.36

Gehī żaʿfı ***artıp*** *gehī ḳuvveti* Sİ s. 51/71

ėlt- / ilt- "iletmek, göndermek, ulaştırmak." (ED 132)

Baş üstige ***ėltmek*** *ḳılıp fen / Ol yėrgeçe kim bar ėrdi medfen* LM s.357/XXXV-3364

Mey suyı ḫurrem durur ***iltür*** *ḫumār āzārını* BD s.277/384

Ḫayāl itsem ol binli ḥāl ***iltedür*** BD s.312/545-1

Dīde pā-būsın ayaġıñġa meger ***iltür*** *eşk* BV s.8/8-7

İltseñ *nāmem añġa kim yazmışam ḥasret bile* BV s.393/541-5

Żaʿf körgil kim tenimni ***iltiben*** *iylerge ḳūt* FK s.89/90-1

Hem ***iltür*** *tilbedin ol ayġa peyġām* FŞ s.430/XLVII/5

Min ʿadem yolıġa barman mini līkin ***iltür*** GS s.75/67-5

İltti *zülfüñ köñlümizni vü fürū-pāy eyledi* LD s.58/527

İltip irdi *bezm ehlidin şuʿūr* LT s.226/2919

Yana bir nevʿ ʿibāret ve edāları bar kim birevdin bir işni gümān ***iltmek*** *bile ol işni ol kişige nisbet-gūne birürler.* ML s.178/(780a)/25

Ḳabrı başıġa barıp añġa namāz ḳıldım mini uyḳu ***iltti.*** NM s.28

Dise bolġay soñġġa uyḳu ***iltgen*** *il uyġanur* NŞ s.139/139-4

İltti *aġzıñdın oġurlap piste tarlıḳnı añġa* SD s.296/766

Giriftārını daġı ***iltür irmiş*** Sİ s.195/2207

ve oḳlarnı kün batışı ṭarafiġa ***iltip*** *yaynı neçük ḳoysañ anı şundaġ ḳoyġıl tidi.*

ŞT s.146/(77b) (17)

irk- "toplamak, birleştirmek." (ED 221)

"birikmek, yıgılmak, idhal olmak, toplanmak, müctemi olmak." (ŞS s.61)

ört- (ED 202)

1. örtmek, gizlemek.

Nidin ***ʿāşıḳnı örter*** *şeyn-ı maʿşūḳ / Çü ʿāşıḳ munda kildi ʿayn-ı maʿşuḳ* FŞ s.79/II/16

Egerçi irür müşek atmaḳ işi / Bulut mamuġın ***örtey almas*** *kişi* Sİ s.124/1151

2. kötü bir durumu belli etmemek, saklamak.

3. bağışlamak.

ûrt- “ınbat itmek bitirmek, nebatatı vücuda getürmek, ber-pa itmek.” (ŞS s.11)

ürk- “suud itmek, çıkmak, uruc itmek.” (ŞS s.41)

Ulustın ***ürküp*** *özümdin dağı bolup-min yat/ Min-i remīdeğa tā boldı āşnā ol şūẖ*

FK s.112/113/3

Ferāġat ḳaṣrıdın kön͡glüm eger ***ürküp*** *bozuġ ister / ‘Aceb yoḳ çuġdnın͡g menzil-gehi vīrānei̇ bolġay* GS s.490/674-3

I.5.ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

adaş- “yolı gaib itmek, şaşırmak, sehv ü hata itmek, müşareketle tagannı ve terennüm itmek.” (ŞS s.16; DLT azaş-)

akuk-

“bayılacak derecede kahkaha ile gülmek.” **(ŞS s.27)**

alaş- “intihab, tefrık itmek, seçmek, ayırmak, güzıde itmek.” **(ŞS s.28)**

anık- “büyümek” (Abş. s.28)

“büyümek, neşv ü nema bolmak, kesb-i iktidar ve tecessüm itmek.” (ŞS s.33)

apar- “**götürmek” (<*abar*-- TETL s.186)**

“götüri virmek, aşırmak, alub varmak, gürızan itdirmek.” (ŞS s.12)

ayak-

“belürmez olmak, ay ve güneş istimal olmak.” (Abş. s.36)

“nücum-ı gurub itmek, batmak.” (ŞS s.56)

ayın- “korkmak” (ED 274)

“men olmak” (Abş.L.s.30)

ayır-/ ayur- (aḍır-) “ayırmak, bölmek.” (ED 65)

“fekk, şakk, tefrık itmek, cüda eylemek. ” (ŞS s.61)

Yüzüñdin ayru min ḫˇār iy ʻazīzim / Kişi güldin ***ayırmas*** *ḫārlarnı* BD s.158/67/3

Yüz ḥasret ile mini ***ayırdı*** */ Vaslıñdın eyā ḫuceste-dīdār* BV s.479/659-6

Yārab mini ol serv-i ḫırāmandın ayırma / Ol közleri nergis gül-i ḫandandın ***ayırma***
GD 6/1

Ġamıñ boġun boġunumnı ***ayırdı*** *hem ḫoş tur / İtiñge taşlamaḳ üçün birin birin süñekim* GS s.314/414-3

*İgnidin salıp enāniyyet tonın /****Ayırıp*** *otdın beşerlik uçḳunın* LT s.25/152

bir kiçe vāḳiʻada kördi kim Muṣṭafā ṣallaʻllāhu ʻaleyhi ve sellemniñ mubārek süñeklerin laḥdda yıġıp baʻżını baʻżıdın ***ayıradur.*** NM s.20

Sözge ivürdi ikki lebiñni tekellümüñ / Yā berg-i gülni ikki ***ayırdı*** *tebessümüñ*
NŞ s.698/709-33

Bozup ḳūriyāsın çirigçi kirip / Öyidin niçe şāh otun ***ayırıp*** Sİ s.144/XXI-1438

eşit-/ėşit- / işit- “işitmek, duymak.” (ED 257 ; Abş. s.60)

Bu sözni ***ėşitkeç*** *ol yegāne* LM s.48/IV-209

Ėşitküçi *bildi kim nė-dür ḥāl* LM s.155/XV-1257

Bir söz ***ėşitip turur*** *ḳulaġım* LM s.178/XIX-1494

Anı her kim ***işidse*** *ayturlar irdi.* ŞT s.124/(71a](2)

Kil ey nāṣiḥ ***işit*** *sin daġı bir pend* BV s.99/123-7

Çıḳḳu dikdür miḥnet ü endūh ile cānım ***işit*** FK s.88-89/1-9

***İşitmişmin** ki Bānū kār- dāndur* FŞ s.339/XXXV/89

*Ger ḳader ḳılsañ **işitgeysin** mezārımdın diriġ* GD 27/4

*Ḳıla alsañ **işitkil** pend sin kim ilge birmek pend* GS s.111/119-4

*Kim **işitmişdür** bu yañlıġ ḥarfni* LT s.160/2009

*Eger yüzdin belki mingdin biri bu tinli örgenip söz aytsa hem her kişi **işitse bilür.***

ML s.169/(B8a)/13

*Dirler ki anıñ ḳabrıdın Ḳur'ān okumaḳnıñ ünin **işitürler**.* NM s.101

*Ey köñül ḥur u perī vaṣfın **işittim** gūyiyā* NŞ s.43/43-8

*Seḥerde yā Rab u āhım **işitsün** Allāhī* SD s.228/529

***İşitkil** nefes kim söz irdi vü bes* Sİ s.77/453

ıgır- "huruc itmek, çıkmak, nümüvv ve zuhur itmek." (ŞS s.66)

ıman- "utanmak, hicab itmek, ihtiraz, ictinab itmek." (ŞS s.73)

*"Ger andın fikir kim kılman sin ahir / Atang bula anangdın **ıman** ahir"* ŞS s.73

ısır- "ısırmak" (ED 251:ısur-)

"yemek, dişlemek, ısırmak." (ŞS s.63)

igir-[58]

"aġzal etmek, iplik ve rişte etmek." (ŞS 69)

igür- " ferman, fermanlık itmek, hükmi nafiz olmak. " (ŞS s.69)

ilet- (ėlet-) (<ėlt?- "taşımak, getirmek, götürmek"+ t-, ED 132)

"götürmek kaldırub abarmak, nakl itmek, irsal itmek." (ŞS s.71)

init- "keskin itmek, bürran itmek, tız ve tünd itmek." (ŞS s.78)

---

[58] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.117. "bkz. Çağ.: Seng. 107r. 22 *igirmek "gerdānīden, mecāz ma'nā rīşte tābīden"*; ŞS 57 *igirmek* "aġzāl etmek, iplik ve rişte etmek".

ipit- "su tokundurmak tartıb, teblıl itmek, ıslatmak." (ŞS s.57)

irik-[59]

"kāf kāf-i Arabīdir, sabah irkenden kalkdı demekdir. (Abş. 50)

"sünuhet olmak, pekimek. erken kalkmak. usanmak, bırmak, teneffür, istikrah itmek." (ŞS s.62)

*"Bir kün **irikib** meh-i müeddeb / Tüşti başıga heva-yı mekteb"* ŞS s.62

işen- [60] **"güvenmek, itimat etmek." (ED 264)**

"inanmak, itikad, tasdık, itimad itmek yakın ve baver itmek." (ŞS s.65)

*Ḥüsnüñġġa **işenip** köp cevr ü cefā ḳılur sin / Körklüg kişi başında ārī bolur ġurūrī*

LD s.225/2070

*Andaḳ ki ḳuvarmaḳ ve ḳuruḳşamaḳ ve üşermek ve cıcaymaḳ ve öngdeymek ve çigremek ve dumsaymaḳ ve umunmaḳ ve osanmaḳ ve igirmek ve igermek ve oḫranmaḳ ve tarıḳmaḳ ve aldamaḳ ve arġadamaḳ ve **işenmek** ve iglenmek ve…* ML s.169/(B8b)/19

orut- "nüzul itmek, mekan-ı intihab itmek, dinlenmek, aram itmek." (ŞS s.42)

ovan- "bı-hiss ve hareket olmak." (ŞS s.54)

oyaḳ- "şems, nücum, gurub itmek, batmak." (ŞS s.54)

---

[59] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi , s.119,
" 1.< er+ik-, *ėr "erken"den [+(I/U)K-] İFYE ile.2.< er-ik- "acele etmek", -ik- FFY eki ile pekiştirmeli fiil..Fiil kökünü krş. TTü (ağ.) *ermek* "acele etmek". 3.< ir-ik-, ir- "to mope, feel lonely or bored" (ED 194a) fiil kökünden *ik-* FFY eki ile pekiştirmeli fiil: *irik-* "to be disgusted, bored", bkz. ED 226a. 4.<*yir-ik-,* bkz. ED 955 2 *yė:r-* "to loathe; to criticize, or blame". Çağ.: Seng. 98v. *irikmek* "dil-gīr şuden", Abuş. 50 *irik-:irikdi* "ṣabah irkenden ḳalḳmak; tarılmaḳ, yorulmak, ma‘nāsına gelür ki,…;ve ba‘żı maḥalde ‘acele ma‘nāsına dahi gelür", ŞS 50 *irikmek* "ḳatı saht olmak, pekimek; erken ḳalḳmaḳ; usanmaḳ, bıḳmaḳ; teneffür, istikrāh etmek" demekdir.

[60] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, Özönder, bkz. Çağ.: Seng. 105r. 22 *işenmek* "muṭma‘in būden ve i‘timād kerden"; ŞS *işenmek "inanmak"*, i‘tiḳād ve taṣdīk, i‘timād etmek; yaḳın ve bāver eylemek"…OTü. *ışan-*, "inanmak, güvenmek": ETü. Uyg. *işen-* "güvenmek, inanmak", Hak. DLT, KB *işen-* "id.", Harezm. *işen-* "id.", Kıp. *ışan-* "güvemek, mutmain olmak." ED 264a."

Mey ḳuyaşı mu içimde ***oyaḳıp*** */ Yā felek mihr otı könglümde yaḳıp* BV s.48/65-1

Ey kim yüzüng ḳuyaş idi sarġardı şeybdin / Bilgil ki sarġarur ***oyaḳur*** *çaġıda ḳuyaş*

NŞ s.250/250-6

oyal- uyal- / uyat- (*uyaḍıl- "utanmak" (ED 272 ; Abş. s.118)

Andın ayru olmayın körgende cān ḳıldım fidā / Ḳılmangız taḥsīn ki ḳılmış-min ***oyalġandın*** *bu iş* NŞ s.259/259-3

Bu çihre-i zerdimdin ***uyalsang*** *nitkey* BD s.235/218-1

Bī-vech çıḳar kün yüzi devrinde ***uyalmas*** LD s.242/2233

Kündüz ***uyalıp*** *bu ḥāletidin* LM s.45/IV-184

Gül-i mihr aldarar bī-ḥad ***uyalur*** *künbed-i aḫḍar* NŞ s.194/194-3

Taṣavvur ḳılma kim min serzenişlerdin ***uyalġay-min*** NŞ s.469/471-3

Yüzüng bile lāf urġalı kün lā-büd ***uyalġay*** SD s.216/488

Alġalı ḳoymas sarıġ yüzin ḳara yirdin uyat GS s.82/77-5

Uyatdın *yir ḳoyı eylep maḳāmın* FŞ s.91/V-21

Her biri barıp ***uyatdın*** *bir sarı* LT s.116/140

Ḥayāt ḳalmamış ez bes ki bar ***uyat*** *manga* NŞ s.12/12-1

Kirip yir tübige ***uyatdın*** *ḳuyaş* Sİ s.64/256

opar- "yıpranmaz ve eskimez demekdir. " (opra-, Abş. s.83)

otur- / oltur-[61] (?olor-) "oturmak" (< *olġur-, ED 150)

Felek Sekkākī'ge bu kün ḳulung-min dir, cihet ẓāhir / Tün aḫşam itlering birle ***oturmış***

[61] Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000, s.96, bk.z, *olor-* " oturmak, (tahta) oturmak" < *ol- -(X)r orta çatı eki araclığı ile türetildiği belirtilmiştir. (krş. olgurt- "oturtmak", Kırg. *olut-* " oturacak yer").

bir zamān ey cān SD s.196/419

***Otursañız** nefesī gül yıġaçı astında / Ṣabā çü ḳopsa gül üstinde barça gül saçılur* LD s.60/548

***Oltur**ur her gūşede sizni temāşā ḳılġalı* LD s.220/2027

*Şeyḫ didi ki seccādeī ki siziñ **oltururuñuzġa** yaramas, bizing daġı **oltururumızġa***

yaramas ve aradın kötertti. NM s.363

*Bilig taḫtı üzre çıḳıp **olturay*** Sİ s.74/399

*İmām oltursa **oltura turur**, tursa tura turur.* ŞT s.129/[72a](17)

*Luṭf ėylese fāriġ **olturup-biz*** LM s.209/XXII-1821

*Ata taḫtıda fāriġ **olturdum*** BD s.203/129-16

*Nāvekiñ yanımġa **olturdı** 'iyādetḳa kilip* GS s.68/59-1

*Sehvdür kim bī-s̱emer eşcārıda **olturduñuz*** BV s.161/210-6

*Enbiyā vü mürselīn ḥaḳla tutup **oltursalar*** SD s.98/34

*Mañga her yurtta alaçuḳ yasar ėdiler.Alaçuḳta **oltur ur ėdim.*** Babn s.1/K146/10

*Tilbe kim kördi yeñi ay **oltur ur mu** ornıda* NŞ s.543/546-5

***Olturup** sunġan ayaġın ḳıldı cem'* LT s.31/230

ökün- "pişman olmak, pişmanlık duymak." (ED 111 :ökön-)

"peşıman, nadim olmak." (ŞS s.49)

öküz- "nasıhat virmek. beyan-ı rey itmek." (ŞS s.48)

ösür- /esür- "sarhoş olmak; mest olmak" (<esir-/ esri- "sarhoş olmak. " ED 251)

*Niçe firāḳ ḫumārı ara 'aẕāb çikey / Ḳaçan viṣāl meyidin demī **ösürgey min***

BD s.188/120/4

uçaş-

“bahse tutuşmak, iddiaya düşmek, muhaseme ve adavet etmek. ” (ŞS s.36)

Ecelni cān alurda yiñdi hecriñ / Niçe kim ol munuñ birle ***uçaştı*** BV s.464/646-4

Mihr yüz körmey ***uçaştı*** *perdedin çıḳḳaç yüzüñ / Alġalı ḳoymas sarıġ yüzin ḳara yirdin uyat* GS s.82/77-5

ugur-

“isabet itmek, rast gelmek, muvaffak olmak.” (ŞS s.46)

umal- “muallak asmak, muallak turmak .” (ŞS s.52)

unut- “unıt- “unutmak” (ED 179)

Devrān ġamı bile sitemini ***unutturur*** BD s.281/400-1

Birini vāy ki bışḳarmayın birini ***unutmış*** BV s.190/250-5

Bir yolı ***unuttuñ*** *ṣanma ʿahd u vefānı* GD 47/1

Ol unutḳan kibi luṭf eyleñü siz hem ***unutuñ*** GS s.287/376-3

Min çü ölsem ḫ˘āh ***unutġıl*** *anı ḫ˘āhī yād ḳıl* LD s.115/1055

Mėn ḫasteni hem ***unutmaġay-sėn*** LM s.239/XXV-2135

Vaʿde ḳılġandın ***unıtmış-sın*** *mini* LT s.114/1368

Cevrler kim ḳıldı ol kāfir ***unutmaydur*** *köñül* NŞ s.151/151-5

Sin yitseñ eger anda ṣabā bizni ***unıtma*** SD s.212/475

Bir ay kiçe kündüz toyda barçası yaḫşı ve yaman ʿıyş u ʿişretġa meşġul bolup ḳarılar yaşın ***unutdı*** *ve yarlılar malsızlıḳın* ***unutdı*** *ve baylar ölümin* ***unutdılar.***

ŞT s.173/[86b] 12

uşuk-

"ıztırab ile acele eylemek demekdir." (Abş. s.103)

"acele itmek. (ŞS s.45)

uyaḳ- "güneşin batması demekdir." (Abş. s.119)

*'Ömriġa **uyaḳsa** mihr-i ḫāver / Tuġḳan ėse yana mihr-i enver* LM s.91/X-620

*Bu dem kim **uyaḳıp** manġa āfitāb / Yayılġaç ḳuyaşımġa müşkīn seḥāb* Sİ s.483/6509

uyan- (oḍun- (oḍon-) " uyanmak " (ED s.62)

*Aġzınġ bile tinġlik talaşur beste **uyanmas** / Ol aġzı açuḳ ya maġzınınġ pūçluġını kör*

LD s.300/2708

uyat- /uyaḍ- "utanmak " (ED 272)

"utanmak demekdir." (Abş. s.118)

"utanmak, mahcub olmak, hacalet çekmek, hicab itmek." (ŞS s.54)

*Ḳuyaşḳa çün sürüp gerdūn ḫırāmın / **Uyatdın** yir ḳoyı eylep maḳāmın* FŞ s.91/V-21

Ka'bede mütvāri oldılar barı / Her biri barıp uyatdın bir sarı LT s.116/1400

*Bola almayın ol şebistānda fāş / Kirip yir tübige **uyatdın** ḳuyaş* Sİ s.64/256

üsür- "mest olmak manasına kelmek." (Abş. s.103)

üşer-[62]

I.6.ÜNLÜ+ ÜNSÜZ+ ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

ahta-[63] "enemek, imal itmek." (ŞS s.16)

---

[62] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.153, "çekmek, sürmek yaklaştırmak, mecbur etmek, zorunda bırakmak, sevketmek.Krş.: RSl. I-2 1903 (Çağ) *üşer-*"fortbewegen, vorwärts gehen lassen".

aklı- “cereyan ve seyelan ve seyl itmek.” (ŞS s.26)

aksa- “topallamak” (ED 95:aẖsa-)

“topallamak, agsamak, bir ayagı kısa olub da bir yana ziyade temayül iderek yürimek.” (ŞS s.26)

alḳa- “övmek, alkışlamak. ” (ED 138; Abş. s. 24)

“hayır dua itmek, tahsın ve sipas itmek. ” (ŞS s.29)

Sinde nāz oldı Nevāyī’de niyāz irmes ʿaceb / Bes sin anı ḳarġaġan sayı sini ol ***alḳamaḳ***

NŞ s.310/311-9

arba-[64] “efsun okumak, hizbe itmek nasıhat ve pend virmek.” (ŞS s.17)

arga- < Moğ. “aldatmak”

“aldadı demektir (aldattı) ” (Abş. s. 11)

“sarmak.” (ŞS s.18)

arta-“bozulmak, kötüleşmek.” (ED 208)

“asmak, tecavüz itmek, kat-ı menazil ve tayy-i mekan itmek.” (ŞS s.17)

Ttingiz eyleben kat u tag ***artanıb*** **/** *Yürür irdi yol rum azmı kılıb"* ŞS s.17

arzı- “bozulmak” (ED 208)

“değmek, değeri olmak.” (ŞS s.18)

Ol aynıñ ittifāḳı nifāḳıġa ***arzımas*** / *Eyyām-ı valṣı şām-ı firāḳıġa* ***arzımas*** BD s.148/52-1

Devrān güli vü gül-şeni ẖārıġa ***arzımas*** */ Gül-gūn meyi belā-yı ẖumārıġa* ***arzımas***

BV s.171/223-1

Arzımas *ger yıġarġa ol ẖāşāk /Çün bu dürler nihān dur anda ni bāk* GS s.17/11

Ḳaçmaġlıġım ėrdi tanımasdın / Belkim tanırıñġġa ***arzımasdın*** LM s.272/XXVIII-2493

---

[63] Bk. Talat Tekin, Makaleler 1 Altayistlik, (Yay. Haz. Emine Yılmaz- Nurettin Demir), Ankara, 2003,s. 94. (Alt. *kt = Mo. ġt /gt = Tü. –t) Mo. aġta- “ iğdiş edilmiş at, iğdiş”, Mo. aġtala- “iğdiş etmek” ~ Ma. (<* akta-) .

[64] Altayca- Türkçe Sözlük , (Haz. Emine Gürsoy- Naskali Muvaffak Duranlı) , TDK Yay., Ankara: 1999, s.27, bkz. (1. yaralanmak. 2. bozulmak.)

Kimse yüz yıl kâmrânlıġ ḳılsa bil kim ***arzımas*** */ Dehr ara bir laẖẓe bolmaġlıġ birev kâmı bile* NŞ s.546/549-2

asra-

"saklamak" (Abş. s.14)

"muhafaza etmek, sakınmak." (TETL s.207)

Asrar min *özüm birle sini naḳş ḳılıp* BD s.223/170-2

Saġ ikende hecr ara küç birle özni ***asraram*** BV s.79/98-8

Gevher-i 'ışḳını pinhān ***asraġan*** *insān ara* FK s.7/3-1

Nişānın köṉ̃lide ***asrap*** *nihānī* FŞ s.172/XVII-127

Ṣāf köṉ̃lide yüzüṉ̃ mihrini gūyā ***asramış*** GS s.32/7-5

Tā ḳaysı sa'ādetlıḳ üçün ḥaḳ sini ***asrar*** LD s.169/1555

Bu żaʻīf-i ẖāk-sār ol-Ḥażretning ḳudsī nefesi pāsını ***asrap*** *ve…* ML s.191/B43a/11

Ve didi ki niçe biz özgelerniṉ̃ tonın asraġay-biz ve siz biziṉ̃ tonumuznı asraġaysiz. NM s.273

Rişte-i āli ki çırmap irdi alıp ***asradım*** NŞ s.20/20-3

Özüṉ̃ ***asraġay sin*** *içer çaġda rāh* Sİ s.95/VIII-723

Seni dünyāġa kelgendin tā bu çaḳġaça köp imgekler birlen yaẖşı asrap turur. ŞT s.176/[87b]

aşna- "köhne ve efsürde olmak." (ŞS s.24)

atka- "kıraat ve tilavet itmek, bir şeyi ezberden okumak." (ŞS s.14)

atkı- "alkışlanmak." (ŞS s.14)

ayla-[65]

[65] Altayca Türkçe Sözlük, (Haz. Emine Gürsoy- Naskali Muvaffak Duranlı), bkz. s.31, (1.çevirmek, döndürmek. 2.kuşatmak, sarmak.)

*Ol işikdin kirgüm öy taşını it dik **aylayıp** / Bu işikdin taş ile yüz ḳatla ger sürseñ̃ mini*

BVs.443/615-2

eyle- "eḍle "yapmak, işlemek, kullanmak." (ED s.57)

"eylemek, kılmak, itmek" (Abş. s.35; ŞS s.70)

***Naṣībim eyle** ni kim bar ümīdim* FŞ s.77/I/3

*Eger bu bendenī **yād eyleseñ̃** bigim ki gāh* GD 39/5

*Su ḳoyup toḫm iktiñ̃ ol kişverni **vīrān eylegeç*** GS s.99/103-3

*Ḳaṣd-ı ġarībī **eylemiş** nāzük ḫayālı bağlamış* LD s.92/836

***Ėylerler** ulus bu ḥayġa mensûb* LM s.154/XVI-1245

*Furḳatide **eylerem** yüz mācerā* LT s.83/923

*İstesem devr ehlidin ʿışḳıñ̃nı **pinhān eylemek*** ML s.171/B11a)/14)

*Ey Nevāyi ʿışḳ ayaġınıñ̃ nis̱ārı **eylegüm*** NŞ s.128/128-7

*Şükr ol perīşān, işini āḫır **ser-encām eyledi*** SD s.246/589

*Ni **vaṣf eyleyin** çünki her kim yiter* Sİ s.72/381

ılga-

"akın itmek, hücum itmek. " (ŞS s.72)

*Ḳara Kūba köteli bile yėberip, özümiz carīda atlıḳ bile **ılġap.*** Babn s.124/K283-11

*Ol seniñ̃ kāfūr yañ̃lıḳ ʿārıżıñ̃nı ay digey / Ol ki hergiz **ılġamas bolsa** ḳaranı aḳdın*

LD s.159/1455

ınca- "tevhın itmek, ince itmek." (ŞS s.76)

ırġa- "sallamak, silkelemek." (ED 217)

"sallamak, kımıldatmak." (ŞS s.60)

*Ḳaddıŋ̂nı körüp serv-i sehī **ırġayu** başnı / Ḳaldı tikelip bī-ḫod u ḥayrān çemeninde*

SD s.218/493

ıtkı- “**âdet itmek, ülfet itmek.” (ŞS s.77)**

iksü- (egsü-/ėksi- / öksü- “noksan olmak, eksik olmak” (ED 117 ; Abş. s.107)

“**azalmak, tedennı itmek.” (ŞS s.48: öksü-)**

Artsun yeŋ̂i ay tig seniŋ̂ kün kelmişiçi devletiŋ̂ / *Hem tolun ay dik **iksügey** her kim aŋ̂a pejmān irür* SD s.122/131

*Ḳadıŋ̂ ḫırāmıda ilgiŋ̂ cefāsı **öksümedi** / Ġarīb naḫl ki dāyim aŋ̂a birür ber şāḫ*

GS s.109/117-4

*Ḳāf dik yüz taġnıŋ̂ yoḳ bolmaġın / Yir yüzidin bir ḳum **öksüldi** saġın* LT s.211/2702

*Ve hem ol dipdür ki maḥabbetniŋ̂ ḥaḳīḳatı oldur kim luṭf bile artmaġay ve cefā bile **öksümegey.*** NM s.36

inci- (< ET yunçımak)

“köngli kalmak, tekeddür itmek, arzde olmak. ” (ŞS s.76)

ingi- “münhani olmak, mukavves olmak.” (ŞS s.77)

olca-[66] “yagma itmek, ganımet almak, tarac itmek, takdım itmek.” (ŞS s.50)

ucra- / uçra-

“körünmek ve buluşmak ve hoş kelmek.” (Abş. s.90)

“**tesadüf itmek, rast gelmek.” (ŞS s.37)**

*Pend işitmey körüp anı yüz belāġa **uçradım** / Közlerim çıḳsun ki yüz munça sezā kemdür maŋ̂a* BV s.11/12-2

*Yitişkeç ġār içige bī-mehābet / Közige **uçradı** mundaḳ kitābet* FŞ s.210/XXII/63

---

[66] Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Mogolca Ödünç Kelimeler”, Türkiyat Mecmuası, XVII, İstanbul, 1972, s. 209- 250. “*olca- / olcala- < Mo.”

ʹAlem ehli içre bildik muġtenem her kimse kim / Bir vefāġa mińg cefā eyler kişige ***uçramış*** GS s.216/272-7

Luṭfīġa raḳīb ***uçrar*** *işikińgde her dem / Uçmaḳ ili irmes çü ʹāẕāb eylemek üçün*

LD s.156/1433

Anda feżā ve rif'at maḫzeni ***uçradı.*** ML s.180/(B24b)/6

Belā-yı ʹışḳ nā-geh ***uçrar*** *uş bu tilbedin özge / Ulusnı bu belā-yı nā-gehāndın asraġıl yā Rab* NŞ s.47/47-2

Kişi kim ḳahrıńga ***uçrar*** *şeḳāvet birle ol bardı / Velī luṭfuńgnı tapḳanġa sa'ādetdin nişān kildi* SD s.114/97

ulga- "büyümek, yetişmek. " (ED 139)

"büzürg ve pır ve muammer olmak, büyümek ve çok yaşamak. " (ŞS s.50)

I.7.ÜNLÜ+ ÜNSÜZ+ ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

aḫtar- "döndürmek, çevirmek, değiştirmek. " (ED 81-82)

1. çevirmek.

Tāriḫ cöngin ṣafḥa ṣafḥa ***aḫtarıp*** *deryā-zede* FŞ s.109/IX-5.mısra

Mini hem ***aḫtardılar.*** NM s.152

2. döndürmek.

Felek evrāḳını her niçe kim defter dik ***aḫtardım*** BD s.135/29-5

Ḳol yalańg iylep salıp her yan içimni ***aḫtarıńg*** BV s.266/349-1

Bir niçe kim ʹışḳ kül ḳıldı vücūdın ***aḫtarur*** GS s.153/178-7

Aḫtarur *gūyā ki ġayib eylegen peykān kirek* NŞ s.331/332-2

Eyle kim ot tapmaġaylar külni her yan ***aḫtarıp*** NŞ s. 55/55-2

*Bolmasun ġayrıñ dimekdindür bu nev' ***aḫtarmaġım*** FK s. 403/432-3

3. devirmek.

"araştırmak, arayıp taramak; aktarmak, çevirmek. " (ŞS s.16)

aldar- "ıztırab ve infial eylemek. " (Abş. s.23)

Bir ḳadeh mey birseler veh ġāyet-i iflāsdın / Niçe la'l-i ḳıymetī tapḳan gedā dik ***aldaray***

GS s.446/608-3

artıl- "öteye berüye koşmak kalkmak, sendelemek." (ŞS s.18)

"Yüz körür her kirpigimge ***artılıb*** *bir katre yaş / Suh yaşlar dik ki oynarlar çıbuk merkeb kılub*" ŞS s.18

eylan- "eglenmek, mülatafa, mülaabe itmek, eldemek." (ŞS s.73)

eymen-/ayman- "çekinmek, korkmak, utanmak." (ED 273: eymen-)

"korkmak, ürkmek, çekinmek, utanmak. " (TETL s.759)

İ yüzi āyīne ***eymen*** *köñgülnüñ āhındın / Munuñ bigin kişiniñ köydürür cihān āhı*

SD s.228/527

Közümnüñ yaşıdın ***eymengil*** *āḫir / Ki her bir mevci ṭūfāndın ḳalışmas* LD s.91/825

Min kim ü güstāh öpmek ilgiñ ey sulṭān-ı ḥüsn / İtleriñgniñ çun kef-i pāyin öper-min ***aymanıp*** BV s.42/56-5

Ḳaşıñ nūnı üçün oynar közüm yaş içre el-māhī / 'Aceb ṭıflī ki ***aymanmas*** *munuñ tig mevc deryādın* LD s.149/1364

ıçgır- "gegirtmak" (ŞS s.59)

ıçkın- "müteaccib, mütehayyir olmak." (ŞS s.59)

ılgar- "dörtleme gider gibi koşmak, sürmek, saldırmak ." (ŞS s.72)

ıltır- "yaldırarar şule verir demekdir. " (Abş. s.74)

"parıldamak" (ŞS s.71)

Aḫterī dur naḥs ʿuşşaḳ-ı bed-aḫter cānıġa / Ol ki her yan ***ıltırar*** *hicrān tüninińg şüdrüni*

GS s.441/601-6

ırcay-[67]

Ircayur *ol kāmdın şeyṭānġa tiş / Dime kim şeyṭānġa bolmış-min ẕelīl* LT s.148/1832

inçkir-[68] "āheste "āheste girye ve nāle etmek, hafif hafif āh ünün ile ağlamak" (ŞS 76)

irkin- "kâf kâf-i Arabīdür, kasd u meyil eylemek demekdir." (Abş. s.49)

ısḳar-[69]

…ve şaġaldamaḳ ve singremek ve yaşḳamak ve ***ısḳarmaḳ*** *ve küngrenmek…*

ML s.170/B9a/23

içkın- "mütehayyir olmak demekdir." (Abş. s.46)

iglen- "duraklamak; oturmak; yerleşmek; vakit geçirmek, oyalanmak; eğlenmek."

…ve aldamaḳ ve arġadamaḳ ve işenmek ve ***iglenmek*** *ve aylanmak ve irikmek…*

ML s.170/(B8b)/19

ikren- "nale ve feryad itmek, dert ve elem çekmek, ah, enın itmek." (ŞS s.68)

ilger-

"kāf kāf-i Acemīdir, ele kötürmek demektir." (Abş. s.70)

"zabt, kabz itmek, kavramak, tutmak" (ŞS 72)

---

[67] K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü, (Çev. Abdullah Taymas), C.I, TDK Yay., Ankara, 1998, s.357, bk. "sırıtmak, ırcayıp kül-:sırıtıp gülmek".

[68]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.159, "hıçkırmak, hıçkıra hıçkıra ağlamak, hafif hafif ahlaya ahlaya ağlamak.Onom fiil.Bkz. Çağ.: Seng. 116r. 13 *incigirmek* "nāle-zār ḫazīn kerden*";* Abuş. 80 *inçkirmek* ML'deki kısım nakil. ŞS 63 *inçkirmek* "āheste "āheste girye ve nāle etmek, hafif hafif āh ünün ile ağlamak"."

[69] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.116, bkz.Çağ.: Seng. 104r. 4 *iskermek* "ḳabūl kerden ve be-hisāb der-āverden"; Abuş. 52 isker-: iskerme "ihtirāz eyleme!"; ŞS 51 *iskermek* "hayaline getürmek, 'aḳl ve hūşına getürmek; ḳabūl etmek, dāh il-i hisāb etmek".

*"Sanga tikmes ki **ilgerseng** yemeni / Cirik tartıb tama kılsang adenni"* ŞS s.72

inçir- "ıklayub sıklar gibi nefes almak. " (ŞS s.76)

intik-[70]

*Tuttı **intikkendin** ol külḫanġa yol / Bī-ḫod özni otḳa taşlap köydi ol* LT s.64/675

ısḳar-[71] / iskir-/isker- "hayaline getürmek, akıl ve huşına getürmek. kabul itmek, dahil-i hesab itmek." **(** Abş. s.52; **ŞS 63)**

*Çıḳıp 'ışḳ otı köksüm çākidin başımdın aşıptur / Bu **iskirgen** yıġaçḳa öz içidin ot tutaşıptur* BV s.115/144-1

*Kiçe külbemġa kilseñ müdde'ī men'ini **iskerme** / Tolun ay seyr iterdi it hürerdin ḳayda pervāyī* FK s.561/6

*'İşve-gerler dāġıdın cān perdesin kör āh kim / Bu ḥarīr **iskirdi** ẓālim şāhlar tamġasıdın*

GS s.340/452-8

*Ṭabī' atḳa her ni ki 'ādet bolur / Çü **iskirdi** 'ādet ṭabī'at bolur* Sİ s.440/5868

isler- "tevzı itmek." (ŞS s.64)

öñdey-[72]

uçgur- "perran itmek, dilmek, divar ve yardan düşürmek, terkış itmek. " (ŞS s.38)

*Özgege salġalı naẓar **uftanuram** ḫayālıdın* LD s.162/1492

Uftanur ilgiñ saḫā tonı besī zībā vü çüst SD s.186/390

---

[70] Rıdvan Öztürk, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK. Yay., Ankara, 1997, s.76'dan "şaşırmak, sabırsızlanmak, heyecanlanmak" (UTIL II-447~UTIL I-331) (<*init-ik-;* ESTY: E. V. Sevortyan, Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskiḫ Yazıkov, c. I, Moskova 1974, c. II, Moskova 1978, < *init-* "çok istemek"."

[71] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.116, fiil Çağ. sözlüklerinde de geçen isker-, ekser- fiilinin kalın sıradan şeklidir."hatırlamak, hesaba katmak, kabul etmek", Abuş. "iḥtirāz eyleme!", ŞS 51 "ḫayaline getürmek."

[72] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.135, "Kırg. *öñdö-* "deriyi yapışan etten ve yağdan ayıklayıp (kürk yapmak için) koyun derisini sepilemek"; Kzk. " 1.düzeltmek, düzgün hale getirmek, 2.Araziyi dinlendirmek".

urbar- “tük çıkmak, nebatat nümüvv itmek.” (ŞS s.39)

urnuk- “ale-l-acele fevra iş görmek, fücaeten olmak, bagteten bir işe tutulmak.” (ŞS s.41)

İşingga itme tecıl-i afeti devr / Hem ***urnukmak*** *şeyatın sanatı devr"* ŞS s.41

ürkür-

“kâf kâf-i Arabîdir, uyuklamak demekdir.” (Abş. s.94)

“örüklemek, ham olmak” (ŞS s.40)

“Bulut eyler rutubet ol sıfat faş / Ki nergis ***ürkürer*** *salıb kavı baş”* ŞS s.40

I.8.ÜNSÜZ+ ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

di-/dė- “demek, söylemek. ” (ED 433: tė-; Abş. s.191)

Her ni dise ʿışḳdın ***dir irdim*** BD s.316 /556/2

Dimeñ *ṣalāḥ sözin ʿışḳdın diñ ey aḥbāb /Ki hīç nükte ,mes ḫoş bu güft ü gû yañlıġ*

BV s.233/304-7

Bu gül-sitān ara bülbülġa raḥm ḳıl iy gül /Ki hey ***digünçe*** *ḫazān yüzlenip bahār barur*

FK s.156/157-6

Diseñ *kim taymaġay ol yolda gāmıñ* FŞ s.227/XXIV/49

*Kördi ḳaşında ṭali ʿimni ḥakim /****Didi*** *uş ay başındadur ḫāṭırı* GD s.49/7

Muñluġ başım astıdaġı taşımnı mu ***diy*** */Ölmekdin ṣaʿabraḳ maʿāşımnı mu* ***diy***

GS s.567/857-CXXIV

Ḥüsnüñġa baḳıp āh ***digümdür*** *daġı ölgüm /Sin sin mañga dil-ḫʷāh* ***digümdür*** *daġı ölgüm* LD s. 130/1196

Dėsem bu ***dėgençe*** *onu ger yüz* LM s.72/VII-448

Didi *kʿey ġāfil gürū-ı bī-ḫaber /Ḥaliñiz ġaflet ara zīr ü zeber* LT s.37/320

Ve Ḥāmnı kim ebu'l-Hind ***dipdürler.*** ML s.168/(B5b)/17

Bir naṣīḥat bar durur līkin ḳulaġıñġġa ***digüm*** */Yüz yaḳın tut bu ḳarıdın ey yigit bir pend işit* NŞ s.81/81-5

Köz yaşı yıġlayu tüşeyin ***dir*** *ayaḳıñġa/Bilmen nidür tapuġda bu sāyil su'ālını*

SD s. 252/617

Ḳadem ursam uşbu iki yolġa min /Ni kim barça ***diptür dimiş*** *bolġa min* Sİ s.94/702

Yāfeṡni ba'żılar peyġāmber irdi dip tururlar ve ba'żılar peyġāmber irmes ***dip tururlar.***

ŞT s.118/[69a](1) (2)

ṣı- (ED 782)

1. kırmak, ezmek.

Köñglüm ***ṣıdı*** *üzüp ulustın peyvend / Ser-geşte ṣıfatlıḳ bile irdi ḫursend*

GS s.543/XXX-763

2. yenmek, galip gelmek.

ṭo- "to-ḍ- "doymak" (ED 452)

Ki bolġay her üç ay bir ravżada ***ṭoy*** */ Ki ölgey her küni yüz at u miñg ḳoy*

FŞ s.161/XVI/94

yė-/yi- "yemek" (ED 869: yė-; Abş. s.407)

" istihlak itmek." (ŞS s.352)

Özüñgni şād tutḳıl ġam ***yime*** *dünyā üçün zinhār* BD s.134/28/4

Arzımas kim ***yige-sin*** *bir dem ġam* BV s.299/399-8

Köz alaçuġlarınıñg dūd ***yigen*** *oġlarıdur* FK s.736/827

Füsūnlar birle ***yer*** *ġamzeñg cigerni* LD s.68/619

Niçe yemesek ḳayġunı ***yir*** *bizni ġam ay cān* LD s.166/1527

Ġam ***yigünçe*** *ḥālime ḳanı köñgül* LT s.101/1181

…ve naẓm-güsterler çun muḳābelede dipdürler let ***yipdürler.*** ML s.185/(B32a)/27

Ve ol didi ki bıçaġlarıñgıznı mañga biriñg kim ***yiyin!*** NM s.124

Yisün *itiñg cigerimni üzüp üzüp nige kim* NŞ s.46/46-5

Derd ü ġam u renc ***yiyü*** *ölmek* SD s.242/581

Velī dehrdin barça bāzī ***yidi*** Sİ s.106/885

"Ol ***yiyib*** *atıng gamın hemışe / Zikrin kılur irdi vird ü pışe"* ŞS s.352

Īrān sarı yörüp turur men niçe yıllıḳ ġamların ***yesünler*** *tip ikkinçi yılı atlandı taḳı Talaş şehriġa keldi.* ŞT s.140/[76a] (2)

İmdi anlar içip ***yiy tursunlar.*** ŞT s.152/[80a] 7

yo-/ yu- “yıkamak” (ED 870)

“bir nesneyi su ile yumak demekdir.” (Abş. s.414)

“gusl itmek, temizlemek, arıtmak, yaykamak, paklemek .” (ŞS s.345)

Cānlarıdın ***yup*** *ilig barça ḫarābāt ehli* BV s.32/42-6

Eger dāye ***yumay*** *cismini nā-pāk* FŞ s.84/III/21

Tirlegen yüz ḳaṭresidin kim yüzüm ḳanın ***yuduñg*** GS s.392/527-5

Cāndın iligiñgni luṭfī ***yuġıl*** LD s.166/1521

Yir yüzin yamġur suyı birle ***yudı*** LT s.15/8

Anı köterdiler ḫırḳasını ḳandın ***yudılar*** *ve ḳan barġan reglerin baġladılar.* NM s.80

Ki meydin ilni ***yup-min*** *sāġar u peymānedin daġı* NŞ s.635/638-8

Hemānā ki ***yur*** *çaġda lāsın anıñg* Sİ s.91/671

I.9. ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

baḳ- "bakmak" (ED 311; Abş. s.126)

"bakmak, nazar, nigah itmek, mülhak olmak." (ŞS s.84)

Ḳaşıñga köp ***bara alman*** *nitey aralıḳda* BD s.131/23/4

Ḳātil közüñ ki öltürür ilni ***baḳıp turup*** BV s.48/66-1

İlāhī ***baḳmaġıl*** *mecnūnluġumġa* FŞ s.86/III/49

Bir ***baḳıban*** *ḳaraḳlarıñ uladılar köñgül ḳuşın* GD s.45/3

Ger Nevāyī ḥāliġa ol şūḫ ***baḳmas*** *raḥmile* GS s.202/251-7

Her gūşedin bu ḫasta köñgülge belā ***baḳar*** LD s.55/502

Cevzā közi tört olup ***baḳardın*** LM s.49/IV-222

Boldı çün kündüz toñuzlarnı ***baḳar*** LT s.117/1416

Kim niçe yüzümge ***baḳḳaysın*** *yıraḳdın tilmürüp.* ML s.173/(T776b1)

Çün alardın icāzet tiledim, alar didiler ki her niçe ***baḳadur-min…*** NM s.254

Perī başında melek peridin otaġa ***baḳıñ*** NŞ s.357/358-1

Lāle tig ruḫsārıñga ***baḳġanda*** *Sekkākī közi* SD s.258/639

Öküş tīrelikler ara ṭurfa ***baḳ*** Sİ s.56/134

"*Vade-i vaslıngla bir eyyam kandurdıng bizi /* ***Baka baka*** *bakmadın ahir usanturdıng bizi*" ŞS s.84

Arslan barıp Suracıḳ ilini çapıp ḳalġanını özine ***baḳındurup*** *keldi.*

ŞT s.191/[92b]16

bar- "gitmek." (ED 354; Abş. s.122)

Bolur āsan ***bara bara*** *müşkil* BD s.106/4/78

Ger aḥbāb itseler gül-geşt ey cān u köñgül ***barmañ*** BV s.156/204-3

Baruram *ḫām ekibi min daġı baştın ḳadem iylep* FK s.61/61-3

Yanıp Gülşen egerçi ġonça ***barıp*** FŞ s.94/V-62

Bar min *ay gül ḳayda kim bolsam siniñ yādıñ bile* GS s.412/558-1

Eger ***barur min*** *iligtin maḥall-i ʿayb digül* LD s.182/1670

Lebiñ hecriñde baġrımdın ***barur*** *ḳan* NŞ s.168/168-4

Ni yirge ***barġusın*** *bilmes bolup bī-hūş u bī-pervā* SD s.126/146

Bu dem ger icāzet birür sin ***baray*** Sİ s.414/5480

Laʿlim ki su aḳızur közidin / ***Barur*** *mu ėkin su dėk özidin* LM s.183/XIX-1550

Oġuz soñgı alġan ḫātūnını siver ve burungı alġan ikki ḫātūnınıñ ḳatıġa hīç ***barmas.***

ŞT s.127/[71b](14)

bas- (ED 370)

1. basmak, sıkıştırmak.

2. ezmek, çiğnemek.

3. bunaltmak.

4. fethetmek, almak, yenmek.

5.damgalamak, mühür basmak.

6.yıkmak.

Tümen miñ cins Çīnī vü Ḫıṭāyī / Baṣar tārınıñ olmay reh-nümāyı FŞ s.184/XIX/18

Tüz köñülge ***baṣar*** *u nutḳ-ı perākende ni bak / Til ü köz ġaybetidin ġayib imes ehl-i ḥuzūr* NŞ s.142/142-6

Basıp sīm bolġaç girān-bār anı / Hem ol şāh̲ dik kim ***basar*** *ḳar anı* SĪ s.380/4990

Siyāset yöritip şāhā anıñ tiġ fitneni ***bastıñ*** SD s.126/141

Yārsızlıġdın Nevāyīni yana ḳorḳutmañız / Kim bu ṣa'b işke ***yürek bastı*** *köñül toḳtadı hem* BV s.312/418-7

Bastı *iskenderni şāhımnıñki küçlüg süreni / Çün yürek aldurdı turmay ḳaçḳalı ḳıldı şitāb* LD s.11/97

Tün yoḳ ki méni ḳara ***basıp-tur*** */ Yā kūh-ı ġam u belā* ***basıp-tur*** LM s.168/XVII-1390

Köñlüm içre yaralar çün bütti ḳoydı dāġ-ı 'ışḳ / H̲āḳan ol yañlıġ ki ***basḳay mühr*** *ebvāb üstine* NŞ s.563/566-5

Yā mini ḳaşıñġa yitkür ḳıl kerem / Yā ḳaşımġa kil közümge ***bas ḳadem*** BD s.201/128-29

Bir bir ***basıb*** *ay serv-i h̲ırāman yürürüñde / Būyıñ salışıñ asru ẓarīfāne körünür* GD s.17/3

bat- (ED 298)

1. inmek, alçalmak, batmak (güneş)

Ḳuyaş ***batḳay*** *'iẕārın derhem eylep* FŞ s.121/X/48

2. gözden kaybolmak, yok olmak.

Nidin ki yaġdı tenim taş içige ***batḳunça*** BV s.402/555-3

Eşk ara ***batıp*** *velī aġzı ḳurup* LT s.100/1158

Ebu'l-Ḥāriṡ-niñ ayaġı suġa ***battı.*** NM s.27

Kim yigitlik ḥumınıñ dürdiġa muḥkem ***battıñ*** NŞ s.340/340-9

Ayaġı bu lāy içre ***batıp durur*** SĪ s.73/384

"Deryaga taş atmagın ***batıb*** *kiter / Uzakka kız virmegin alıb kiter"* ŞL s.79

"gark olmak, gurub itmek. çökmek, suya batmak, ihtitat gats itmek." (ŞS s.79)

ber-(bér-) "vermek." (ED 354: bėr-)

*Biri bu kim:nökerleri ayrılġan cıhatıdın anĝa könĝül **bėriledür ėdi.*** Babn.s.5/E94a-2

*Felekni ḳıldı dārü 'ḍ-ḍarb u ayġa **berdi** tamġanı* LD s.13/120

*Āhı **bėriben** ẖıredni berbād* LM s.28/I-1

*Tenĝri üçün dādımnı **ber,** ey ḥüsn ilininĝ dāveri* SD s.292/756

*Anı alıp kebāb ḳılıp ẖātūnumġa **berip turur irdim.*** ŞT s.141/[76a](10)

…**anınĝ yarını bizge **berinĝ** ve taḳı aran tikmek üçün ikki minĝ ḳamış **berinĝ.

ŞT s.227/[105b]3

bir- /bėr- "vermek " (ED 354; Abş. s.132)

"virmek, tediye ve ıfa eylemek, eda eylemek." (ŞS s.104)

*Firāḳınĝ bīmidin yüz ḳatla cān **birgey idim** līkin* BV s.70/90-5

*Yana kevs̱erni tiler zāhid **birip** naḳd-i ḥayāt* FK s.162/ 164/5

*Heves **birgeç** alurġa dest-res bir* FŞ s.77/I/5

*Maḳdeminĝde ay 'azīzim can şīrin **birgenim*** GD s.40/3

*Çıḳmayın her laḥẓa zaḥmet **birgüçi** cān dur manĝa* GS s.38/15-3

*Yā mini maḥrūmġa ẖūn-ābe-i hicrān **birip*** GS s.104/109-2

*Raḳīblerge **birür** her dem ol ṣanem düşnām* LD s.60/551

***Birgeli** İslām rükniġa ẖalel* LT s.28/193

*Anĝla anı müzd **birgenninĝ** ḥaḳı* LT s.82/9

*Üveys-i Ḳarenī' ġa **birsünler** ve **disünler** ki mininĝ ümmetimni du'ā ḳılsun.*

NM s.12

Ḳuyaş birle ẕerre eger bolsa ***birdik*** NŞ s.337/338-6

…ve kelām ḫaylıġa revnaḳ u revāclar dest ***birdi.*** ML s.189/(B40b)(16)

Çü abāġa bu nev' ***birdiñ*** *ṣıfāt* Sİ s.51/73

bıç- /biç-[73] "kesmek" (ED 292)

"kesmek, biçmek. " (DLT I,13-11 /II,4-20)

Ḳurıttı tamaḳnı raḳīb cevri bilen āh / Boġzını ***bıçıp*** *içsem anıñ ḳanını ḳana*

SD s.200/432

bıh-[74]

"teneffür itmek, bıkmak, usanmak." (ŞS s.103)

bil- "bilmek, öğrenmek, anlamak." (ED 330; Abş. s.138)

Bilir *ol kim közi bar kim muñga yoḳ nisbet añga* BV s.8/8-4

Ḥālim ***bilip*** *sorar-sin sindin daġı 'acāyib* FK s.728/ 786

Ġam u derd örtedi cānımnı sin ***bil*** GD s.32/1

Fiġān kim köñglüm alġan dil-berim dil-dārlıġ ***bilmes*** GS s.200/249-1

Ḫasta kişi ***bilür*** *daġı şem'ki tün niçük kiçer* LD s.63/570

Ḳılmaḳnı nė ***bilmiş*** *olġay ėy çerḫ* LM s.182/XIX-1538

Hikmet ol kim hem özi anı ***bilür*** LT s.18/55

Baṣāret ehli mulāḥaẓa ḳılsalar, bilürler ki bu maṭla' tarṣī'ġa vāḳi' bolur.

ML s.185/T780a/1

---

[73] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.109, bkz. Seng. 143v. 22 *bıçmaḳ "ḳaṭ' kerden ve hasād ve dirav kerden ;* ŞS biçmek *"kesmek, berīden, ictizāz, ḳaṭ' kerden ve hasād ve dirav kerden ve hasād ve dirav kerden"*; ŞS 89 *"biçmek "kesmek, erīden, ictizāz, ḳaṭ', şaḳ etmek, biçmek".*

Ol dipdür ki her bil ki urar irdim, eger özgeler urġan ***bildin*** *tofraḳ çıḳar irdi, min urġan bildin kön̂gül çıḳar irdi.* NM s.183

Yügürüp itler ile kiçe tan̂g atḳunça ***bilürey*** NŞ s.593/596-4

Nidin ***bilür*** *il mini ol ay ʿāşıḳıdur tip* SD s.214/481

ʿAdū alġanın bildi derbendni Sİ s.249/3022

Men bilmey men kelinler yaḫşıraḳ ***bilürler*** *tidi.* ŞT s.127/[71b](15)

bit- (ED 298)

1. tamamlamak.

Dimen̂g hecr oḳı şerḥini nāme yaz kim / *Köyer ṣafḥa vü ḫāme irmes* ***bitirdik***

NŞ s.337/338-2

Kim sini sivmes anın̂g maġzın ***bitürür*** *peşşeī* / *Kimni sivsen̂g düşmeni defʿîne urdun̂g ḫoş ḥiṣār* SD s.92/ 15

2. büyümek, yetişmek.

Allın̂gızġa müşkilī ***bitken*** *maḥal* / *Saʿy birle eyley ol müşkilni ḥal* LT s.47/447

3.iyileşmek, şifa vermek.

"kāf-i Arabīdir, emr idüb bitürmek demekdir. "(Abş. s.140)

boġ- "boğmak" (ED 311)

"tahnık itmek, sıkmak, bogmak." (ŞS s.96)

Kimge kim dōlāb çarḫı dik Salur ser-geştelik / *Boġzın ip birle* ***boġar*** *ḳılġan sayı feryād u çıġ* GS s.239/306-4

bol- "olmak, gerçekleşmek. " (ED 125; Abş. s.150)

Ki ḳuş bismil üçündür ***beste-i dām-ı belā bolġaç*** BV s.77/96-1

Kim ḫadengin atsa ***ḥāyil bolmaġay*** *kön̂lek man̂ga* FK s.18/14-6

Ay yüzün̂ körkünçe bilmen kim ***aman bolġay mu*** *āh* GD s.40/4

Ġāfil bolmamaġlıġ *evlā durur.* GS s.18/10

Közün̂ge uyḳu ḥarām it bu yolda ***āgeh bol*** LD s.5/30

Müstevcib yüz ***güşād boldı*** LM s.157/XVI/1282

Bolġa-sın *ʿömr-i ebedḳa* ***behre-mend*** LT s.52/516

İlāhī min sanga ḳurbān ***bolayın*** ML s.189/(B39a)

…ve tā ol saʿādetdin ***ġāfil bolmaġunça****…* NM s.12

Cānda ʿışḳın̂ bolġusı tā tende ***cān bolġusıdur*** NŞ s.191/191

Kildi meymūn u hümāyūn ʿıyd u ***ʿālem boldı*** *şād* SD s.130/158

Ḳaçan ***ḥāceti bolġay irdi*** *revā* Sİ s.70/341

Ol sebebdin san̂ga ***ʿāṣī bolurlar.*** ŞT s.112/[67a]/(2)

boz-/buz- "bozmak, yıkmak. " (ED 389: buz-)

"kalb itmek, terkın itmek, berbad idüb harab itmek."

(ŞS s.94)

Selāsil sünbülün̂nin̂ küfri **bozdı** GD 32/6

*Çün ʿadem ṣahrāsıdın kildim vücūd eyvānıġa /***Bozġay irdi** *merg seyl-ābı ol eyvānımnı kāş* GS s.221/279-4

Ay ġamze bile kön̂lüm ilin ḳılġuçı ġāret /Asru daġı **bozma** *çü senin̂dür bu ʿimāret* LD s.28/256

Andın soruptur ki yā seyyidī öynin̂ ferşi ruḫāmın nige ***bozdun̂?*** NM s.377

Kön̂lini Nevāyīnin̂ oḳun̂ kes̱reti **bozdı** NŞ s.117/117-7

Geh gāh şarṭını ***bozar*** *geh va´desi yalġan irür* SD s.120/125

Ḳılıp ḥikmet āyīniġa iltica̅ / ***Bozalı*** *alar siḥrini cā-be-cā* Sİ s.246/2973

böl- "bölmek, ayırmak, ayırt etmek. "(ED 332)

"**kısmet, şıkk, kat, fasl itmek, parça ve pare itmek, cüda itmek." (ŞS s.99)**

Cān naḳdin ecel birle hecriñ̄ iki ***bölmişler*** */ Andaḳ ki tapıp sūdī ayırġay iki ortaḳ*

BV s.247/320-5

'Aẓīm anıñ̄ dik irür 'ışḳ maḥmili kim añ̄a / Każa felekni iki ***bölse*** *bolġay ikki ceres*

GS s.191/236-4

Öler bolġanında yurtını ikki ***böldi.*** ŞT s.182/[89b]7

buk- "bük- (ED 324)

1. eğmek, kıvırmak.

2. nefret etmek, tiksinmek.

"kat itmek, parelemek, tevzı ve taksım itmek, pusmak, kemın kurmak, şakk ve kesmek." (ŞS s.96)

bul- "bulmak" (ED 332)

Vaṣlıñ̄dın ögün hīç nime ḥaḳdın tilemes min / Yā rab ki icābet ***bula*** *bu bende du´āsı*

LD s.205/1889

Alata ki cān ***bulġay*** *insān bile / Tirig bolġay insān daġı cān bile* Sİ s.84/561

bur-/bür- [75] (ED 355: bür-)

1. büzmek, burmak, sıkılaştırmak.

---

[75] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.110'den ED: Clauson, Sir G., *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish,* Oxford 1972, 355a *bür- ;KB:* Kutadgu Bilig, R. R. Arat, *Kutadgu Bilig, I Metin,* İstanbul 1947, III İndeks, İstanbul 1975, *bür- "büzmek, kıvırmak*"; KzkTSl: *Kazak Türkçesi Sözlüğü, (Ter.H.Oraltay, N.Yüce, S. Pınar),* İstanbul, 1984, bür- "*büzmek, kıvırmak*";YUHADİN:K. K Yudahin , *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A.B. Taymas), 2.c., Ankara: TDK Yay., 1998, bür- "*dikmek, büklümler yaparak dikmek, kıvırmak"*; Seng. 131v. 4 *burmaḳ* "pīçīden ve tāb dāden", ŞS 79 *burmaḳ* "bükmek, teftīl, bürmek, pīçīden".

2. örtmek.

“bükmek, bürmek.” (ŞS s.93)

…ve sögedemek, busmak, **bürmek**, türmek, tamşımak, ḳaḥamaḳ… ML s.170/B9a/25

bus-[76] **(ED 371)**

1. saklamak, gizlemek.

2. pusu kurmak.

“tertıb itmek, infial idüb siyetmek, firar.” (ŞS s.94)

***…**ve sögedemek, **busmak**, bürmek, türmek, tamşımaḳ…* ML s.170/B9a/24

buş- “hiddetlenmek, sinirlenmek. ” (ED 377; Abş. s.148)

*İlig bir közge sürtey buşmas ey şūẖ / Kef-i pāyıngnı kim öptüm ni **buştı*** BV s.424/585-3

*Ayaḳḳa kirse ni **buşḳay** belā muġeylānı / Ger olsa bādiyedin Ka'be-i ṣafā melḥūẓ*

GS s.231/295-3

*Ḳadem bas köz üze kirpükke baḳmay / Tiken **buşmas** ayaḳḳa bolsa nemnāk*

LD s.100/913

*…ol vādī-i helākdin çıḳarurlar ve ol tîrelikdin alarġa hîç **buşmas.*** Sİ s.306/XLIV

buz-/boz- “bozmak, yıkmak.” (ED 389: buz-)

*Çü iẖtifā-yı ḳumār yār anda **buzar /** Bu işni ilge ni birle āşikār ḳılay* BD s.273/371/2

*Ni mest-i ʿarbede-ger-sin ki çıḳsa bezmingdin / **Buzar** zamāneni bed-mestlıġ bile her mest* BV s.58/77-4

*Eşk ü āhımdın eger köngülüm **buzulsa** ni ʿaceb / Mülk ü kişver buzmayın ni bolġusı ṭūfānġa iş* FK s.247/260-3

---

[76] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.110, bkz. Seng. 134r. 19 *busmaḳ* ‘kemīn kerden ve hem küşe-i pinhān şuden”; ŞS 81 *busmaḳ* ‘dām, hīle tertīb etmek, firār-ı muhāceret etmek; kemīn ḳurmaḳ, pusmak”.

*Ḳaysı bir kim öz sipāhın birkitip / **Buzġalı** ol birisi tedbīr itip* LT s.212/2717

büt- (ED 298)

1. inanmak, güvenmek.

*Erbāb-ı ḥased sözige **büttüñ** oḫşar / Bī-gānelıġ eṭvārını tuttuñ oḫşar* BD s.231/200/1

*Bī-mihr dise il sini min **bütmes idim** / Hergiz bu ṣıfatnı sañga yavutmas idim*

BD s.262/325-1

2.bitmek, yetişmek.

*Dehr bāġıda niçük vaṣl güli **bütsün** kim / Hecr oḳıdur yaġını eşk suyıdur cuvunı*

BV s.430/593-6

*ʿÖmr yil dik ötmekin dip-sin meger iy bāġ-bān / Kim yaḳası çāksiz gül **bütmemiş** bu bāġ ara* FK s.40/39-7

***Bütüp** gül-bünleridin ġonca-ı derd / Çıḳıp ol ġoncalardın āteşīn verd* FŞ s.79/II/5

*Tapmasañ devr ehlidin mihr ü vefā ʿayb itme kim / **Bütmemiş** bu mīve devrān bāġınıñ eşcārıda* GS s.47/28-8

*Luṭfî āhınıñ otı ẕerre sirāyet ḳılmadı / Ḳayda **bütkendür** ilāhî ol köñgülnüñ ḫāresi*

LD s.201/1853

*Līk bu efsāne birle **bütmes iş** / Söz bile il vaṣl gencin tapmamış* LT s.40/354

*Mihr ḳatıḳ köñglüñ içre ḳayda bolsun bolsa hem / Fī'l-meẟel bar ol giyeh yañlıġ ki **bütkey** taş ara* NŞ s.18/18-3

*Tapılmas yiti künçilik yolda su / Giyāhī ki **bütmişdür irür** aġu* Sİ s.422/5602

*Nezare kılgıl ateşin ruhsarı birden kametin / Ger körmesin gül **bütkenin** serv hırman üstine*" ŞS s.90

3. ses kesilmek.

4. yara kapanmak, iyileşmek.

"kāf-i Acemī, inanmak, müteselli olmak."(Abş. s.140)

büz -

"etrafını daraltarak sıkıştırmak" <ET. ***bür-*** '**burmak, sarmak, bürümek"*****büz- ile bür-*** arasındaki ilişkisi (r>z ses değişimi)" **(TETL s.409)**

Hecriñ āhı hem köñülni bozdı vü hem ḳozġadı / Yil anıñ dik kim savurġay ġonçe eczāsın ***büzüp*** NŞ s.52/52-3

cır- "tolanub segirtmek." (ŞS s.158)

cuy- "ber-taraf itmek, izmihlal ve tahrıb ve na-pedıd eylemek, ber-dad etmek. " (ŞS s.157)

cük- "kuşların şıveni, kuşlar leş üzerinde bagrışmak. " (ŞS s.156)

çak- (ED 405)

1. kıvılcım saçmak, ışık saçmak.

Hecr taşı vü selāsil timüri / Tilbelik otını köñlümge ***çaḳıp*** BV s.48/65-5

Çāre eylep çaḳmaġıñnı ***çaḳıban*** / *Köz yaratur meş'aliñni yaḳıban* LT s.180/2272

Çaḳıp *berḳ otı āheler işneri / Çikip ra'd üni bāreler kişneri* Sİ s.190/2125

Köz üstide tutub nice yaş agırlasam / İlge ***çakar*** *mini ve hem ol hunı yagıdur* ŞS s.163

2. yılan veya akrep ısırmak.

3. kötülemek, iftira etmek.

4. vurmak.

Tübimni ser-zenīş ilgi tiñ itti yir birle / Ki her kişi ki yitip kūyide başımnı ***çaḳıp*** NŞ s.63/63-4

"gamz etmek, kovlamak, faş etmek demekdir. " (Abş. s.228)

“rad, şimşek, berk urmak, kazık kakmak, sokmak, ısırmak.” (ŞS s.163)

çal- (ED 417)

1. (yere) vurmak.

2. silkelemek.

3. müzik aleti çalmak.

Ṭanbūraçı ḳaşımda sāz ***çaladur ėdi.*** Babn. s.43/H157b-7

Çengde her küg ***çalur*** *yārınġ çü yoḳtur Bābürā* BD s.141/40/5

Çalıban *naḳş u ‘amel baġlap Nevāyī şi‘riġa* BV s.486/660-15

Ki ***çalġaylar*** *revān kūs-ı beşāret* FŞ s.469/L/146

Ay ḳalendar ***çala*** *başla ögürür kökte ḳopuz* GS s.185/226-7

Zühre nė oḳup nė ***çalıban*** *çeng* LM s.305/XXXI-2842

Çalıban *hūş alġuçı ḫoş-naġme rūd* LT s.224/2891

Ḥażret-i Maḫdūm Ḫıred-nāmesidin kūs-ı ıṣlāḥ u imdād ***çalıpdur****.* ML s.181/(B26b)/26

Ki cān riştesi tār anġa ***çalsa*** *sāz* Sİ s.50/58

“darb itmek, urmak, düşürmek, gasb, sirkat itmek, katmak, urub kesmek.”

(ŞS s.164)

çap- (1) “yüzmek” (ED 394)

çap- (2) “vurmak” (ED 394)

Fitne ḳılurġa atlanıp gāh ***çapıp*** *gehī yanıp* BV s.40/54-2

Tevseninġni ***çapmaġıl*** *ḳılġanda cevlān her ṭaraf* BV s.239/310-7

Ḳaşımda cām-ı Cem ü salṭanat ***çapar*** *özni* BV s.315/422-6

Çapıp *Behrām’ġa raḫşın çü yek-ser* FŞ s.91/V/22

Bezmdin ösrük çıḳıp meydānġa ***çapsaŋ̂*** *atlanıp* GS s.69/60-4

Her yan ***çapar ėrdi*** *bī-te'emmül* LM s.78/IX-498

…ve tunḳal ve tarḳal ve tosḳal ve soyurġal ḳılıç bile ***çapmaġnı****, suġlumaġnı…*

ML s.178/(B21b2)/9

Baş ***çaptı*** *vü ḳıldı kiŋ̂eş ḳaşıŋ̂ ḳanımnı tökkeli* SD s.264/659

Müsülmān bolġanlarnı siledi ve bolmaġanlarnı ***çaptı.*** ŞT s.130/[72b]9

"**segirtmek; baş kesmek demektir." (Abş. s.222)**

çaş- "şaşmak, istigrab, isticab ve tahayyür itmek, akıl gitmek, azmak, yoldan ayrılmak, galat ve hata itmek." **(ŞS s.162)**

çat- (ED 402)

1. bağlamak, iliştirmek.

Tīġ tartıp tāc-verler başıġa çun ***çattı*** *raḫş / Tendin uçtı veh ki her yan aş u baştın uçtı tāc* BV s.75/94-4

2. kaş çatmak.

3. uydurmak.

"çöpü çöpe tayamak, ilişdirmek, rabt ve bend itmek, müsadem ve mukarin olmak, rast gelmek" (ŞS s.161)

çav-

"çavlanmak, adı namdar olmak ve meşhur olmak, şöhret tutmak. " (Abş. s.231)

"iştihar itmek, meşhur ve maruf, benam olmak." (ŞS s.165)

"doğmak (güneş hakkında)<??" (TETL s.484)

çay-

"hevalanmak, suud itmek, hevaya uçmak, dönmek, rücu itmek." (ŞS s.166)

Kice kündüz yıgladım men zar zar/Vadesinden ***caymasun*** *ol gül-izar*" ŞS s.166

çek-:/çėk- (ED 413; Abş. s.236)

1. ıstırap çekmek.

Ḳutulsaŋ bī-vefā-veşler ġamıdın ey köŋül şükr it / Yana ***çikme*** *belā özni birevge āşnā iylep* BV s.44/59-6

Gehī feryād u efġānnı ***çikerbiz*** */ Ki iş ḳılmaḳ üçün cānnı* ***çikerbiz*** FŞ s.286/XXX/98

Her dem tiker ildin maŋa yüz tā´n u melāmet / Vaṣlıŋ üçün ay can ***çikerem*** *munça belānı* GD 47/3

Eşkim artılġan üçün ḫam bolmamış kirpiklerim / Kim yasaptur köz ḫayālin ***çikkeli*** *ḳullāblar* GS s.151/177-3

Bir ḳatıḳ cānlıḳ cihānda körmedim köŋlüm bigin / Kim ***çiker*** *cevr ü burunḳı ´ahd u peymānındadur* LD s.53/484

Ėyleŋ bu ḫarābeni nişīmen / Kim cevr ü cefā ***çėker*** *kişi-mėn* LM s.236/XXV/2103

Ḳılġanıŋdın yüz ḫacalet ***çikkesin*** */ Ḳavl ü nuṭḳuŋdın melālet* ***çikkesin*** LT s.58/597

Her niçe ṭūfān-ı ´ıṣyānım ***çiker*** *gerdūnġa mevc / Kimsege Nūḥ olsa keştī-bān ġam ṭūfān ara* NŞ s.5/5-7

´Işḳ kūyide meẕellet ***çeksün*** */ Niçe kim devlet ü iḳbāl ḫıred* NŞ s.121/121-5

Riyāżet besī ***çikmiş irdi*** *teni / Tapıp taṣfiye ḫāṭır-ı rūşeni* Sİ s.470/6315

2. seslenmek, bağırmak.

Niçe kim naġme ***çikip*** *Dāvudī / Demde andaḳ ki Mesīḥā muṭrib* FK s.67/67-2

3. çekmek, koparmak.

4. borç almak, ödünç almak.

5. sigara içmek.

çık-/çıḳ- "çıkmak, ayrılmak" (ED 405)

“haddinden harice varmak; uruc ve huruc ve tecavüz itmek; tahaddüd itmek.”

(ŞS s.179)

Ḳopup çıḳḳalı meyl körgüzdi ḫayl / Közi şā̄hnıñ uyḳuġa ḳıldı meyl SĬ s.135/1312

Naz-ı nım eylemes hiç terk-i hab / ***Çıkmagunca*** *payga ta afitab* ŞS s.180

çıt- “kaşlarını çatmak; hiddetle bakmak.” (ED s.402: çat-)

“kaş çatmak, surat asmak, darılmak.” (ŞS s.176)

Yoḳtur gilem ol ḳaş niçe ***çıtsa*** *çırayın / Kim ḫūblar irür nāz u ‘itāb eylemek üçün*

LD s.156/1431

çiç-

“çözmek, ukde ve dügmeyi güşad itmek.” (ŞS s.177)

çiş-

“çıkarmak, def itmek, kaza-yı hacet itmek, teşelşül açmak ve güşad eylemek.”

(ŞS s.179)

çiz- “çizmek” (ED 432)

“hatt çekmek,hazf itmek, hatasın bozmak, çizgi çekilmek, hatt örmek.” (ŞS s.178)

“çız-/çiz- “sivri bir aletle bir şeyin yüzünü berelemek”<ET. *çız- ” (***TETL s.514)**

çok-

“cem olmak manasınadır.” (Abş. s.246)

“toplanmak, birbirine sokulmak, kalabalık etmek”< ET. ***çoḳ- “üstüne düşmek, çullanmak”*** **(TETL s.527)**

çom-/ çum- “suyun içine batmak, dalmak.” (ED 422)

Ol tigirmenniñ tennūresiġa tüşti ve ***çomdı.*** NM s.448

Ḳaldı ḫāliñ tir astıda yāḫod / Demin asrar suġa ***çomup*** *Hindū* FK s.502/545-2

Kişi ursa bolġay mu gevherġa çeng / Muḥīt içre ***çommay*** *niçük kim neheng*

SĬ s.256/3122

çuk- “darbla bir yeri urub çukur etmek.” (Abş. s.245)

çoş- “cuş u huruşa gelmek, sular kaynatub taşmak, coşkun, mestane söylemek.” (ŞS s.171)

çök- (ED 413)

1. diz çökmek

2. yatışmak, çökelmek.

3. yıkılmak.

“aşagı koymak, egilmek, secde itmek, deve aşagı gelmek, hasf, inhina olmak, diz bükmek, çökmek.” (ŞS s.174)

çöz- “çöj- çözmek” (ED 400)

“fasl itmek, tel tel fitil fitil ayırmak, cüda ve münfekk eylemek.” (ŞS s.171)

çuk- “çukur eylemek demekdir” (Abş. s.245)

çuy-“ber-taraf itmek, inhirab eylemek.” (ŞS s.176)

dal- “tal- (ED 490)

1. kuvvet kaybetmek, bayılmak, solmak.

2. suya dalmak.

“talmak, tefekküre gitmek.” (ŞS s.186)

dap- / tap- “bulmak; buluşmak” (ED s.435)

Ey ẖoşā muġ deyri kim rif´at bile zīnet ***dapar*** */ Mihr an̂ga bir şemse vü kök ṭāḳı dur eyvān an̂ga* GS s.34/10-7

der-“tirmek, intihab itmek.” (ŞS s.188)

dil- “dilimlemek, doğramak.” (ED s.490: til-)

“küçük ve yassı parçalara ayırarak kesmek, yarmak.” (TETL s.617)

Ḳızıl yüz bile barça andaḳ ki şīr / ´Adū ḳaṣdıġa şīr yan̂glıġ ***dilīr*** Sİ s.189/2105

ding- “*****tın̂g- “dinlemek” (ED 522)

“sakit, sakin, farig olmak, tevakkuf, durmak.” (ŞS s.193)

dög- “tög- “kavga etmek, dövüşmek. ” (ED 487)

“zarb-ı cild ve sahk itmek, kıçkırmak, haykırmak, dögmek.” (ŞS s.190)

dök- “tök- dağıtmak, saçmak, yaymak, serpmek. ” (ED s.477)

“dök-/tök- “akıtmak, bırakmak, saçmak”<ET. tök- (TETL s.649)

Şām-ı hecrimdin ni āgeh ol ki hicrān tünleri / Tañġa tigrü ***dökmedi*** *şūr-ābeni bir şām telḫ* GS s.107/114-3

Niçe kim açıp genc **dökmekke** *ḳol / Velī maḫzen-i rāz genc urı ol* Sİ s.78/468

dön- *töñ- “tersine çevirmek. ” (ED 517)

“çivrilmek, tolaşmak, devr itmek.” (ŞS s.191)

Döndüm *ḳaçıp Ḳanḳlı Ḫāndın ḳıble sürdüm.* ŞT s.212/[100a](13)

dur- “durmak” (ED 529: tur-)

Tāze dāġī **durur** *közüm ḳandın* BV s.20/26-2

Rūşen **durur** *ki mihr yüzüñdin alur ṣafā* FK s.6/2-1

Can tarturah ***durġınça*** *bigim ḫaste Gedānı* GD s.47/7

Çün anıñ ***sarı durur*** *mīrzā vü bigim himmeti* LD s.10/87

Çün ***yaḫşı durur*** *yaman ėmes-tür* LM s.59/V-319

Beyle ġafletḳa ölüm ***rāciḥ durur*** LT s.46/435

Söz dürrining tefāvüti mundın dağı bī-ġāyetraḳ ve mertebesi mundın hem ***bī-nihāyetraḳ durur.*** ML s.166/B3a)(15)

Añġa nī intidā ***peydā durur*** *nī intihā peydā* NŞ s.3/3-3

Sin beşer-sin, miñ melek ***bendeñ durur,*** *ey cān-ı pāk* SD s.98/33

Barı ḫalḳınıñ cürmi ***ma‘fuv durur*** Sİ s.55/118

dür- "yuvarlamak " (ED s.530: tür-)

Ey muġ-beçe deyr içre mini mest ite kör kim / Cān ḳūtı köñgül ḳuvvetidür sāfī vü ***dürdüñg*** NŞ s.345/346-8

düş- "düşmek." (ED 566 : tüş-)

Lā-cerem dīvāne vü rüsvā-yı 'ālem bolġa min / Çün ***düşüp tur*** *ay perī-peyker siniñg birle işim* GS s.326/431-2

İttifāḳa seyri ***düşmiş*** *Çīn sarı / Ol sevād u mülk-i ḫuld- āyīn sarı* LT s.44/410

ger- (ED 735: ker-)

1. **germek** .
2. **şişirmek, genişletmek.**
3. **gururlu, kibirli olmak.**

'İnāyet yamġurı allıda def'i sehl irür gerçi / Yaġar idbār ***gerdi*** *ay Nevāyī rūzgārımdın*
GS s.380/510/9

giç- (1)kėç- (ED 692)

1. geçmek, akmak (zaman)

2. ileri gitmek, ölmek.

(2)kėç- geç kalmak, gecikmek.

"ber-taraf eylemek, zühul itmek, terk itmek." (ŞS s.303)

gis- "kesmek" (ED 748 : kes-/kės-)

"emr idüb bir nesneyi kes demekdir ." (Abş. s.349)

göç- "köç- "göçe sebep olmak" (ED 699)

"muhaceret ve intikal itmek, yüklenmek." (ŞS s.300)

göş- "göçmek, muhaceret, intikal itmek ." (ŞS s.302)

göy- "yanmak, ihrakolmak." (ŞS s.302)

güt- (ED 701: küd-)

1. beklemek.

2. hizmetçilik yapmak.

“ardı sıra yürüyerek hayvanı sürmek, takıb itmek, götürmek, irsal eylemek, uzatmak, vasıl eylemek .” (ŞS s.299)

har- “yorulmak, yorgun düşmek.” (ŞS s.182; ŞS s.320)

Ṣadādın ün çikerge taġ ***harıp*** FŞ s.390/XLII/102

Harıp *yėtkeng̃e tekye-gāh ol* LM s.71/VII-429

Yol yürümektin tün ü kün ***harmayın*** LT s.243/3160

İkki ḳatla her ḳademde tınmaḳ ister-min ***harıp*** NŞ s.55/55-4

hür-[77] “üfürür demekdir. ” (Abş. s.387)

“(1) püf itmek, söndürmek, dem ü nefes eylemek.” (ŞS s.321)

“(2) havlama, köpekler sayha itmek.” (ŞS s.321)*

Bir kün nė ki kūyi içre ***hürdüng̃*** */ İtler bile her ṭaraf yügürdüng̃* LM s.239/XXV-2127

"Uykunga mani eger bolmasa ol kuy içre / Yyügürüb itler ile kice tang atkunca ***hüray****"*
ŞS s.321

ḳaç- “kaçmak” (ED 589; Abş s.305)

“hereb ve firar itmek, çekinüb savuşmak, kurtulmak, ictinab ve istinkaf itmek, halas bulmak.” (ŞS s.238)

'Işḳ ara minçe ***ḳaçan irdi*** *ikin şiddet ang̃a* BV s.8/8-5

Kim belādın ***ḳaça alġay*** *ki ḳılıp devr iyler* FK s.34/32-6

Şeh yürüp 'ālam açar dervīş 'ālemdin ***ḳaçar*** GS s.33/9-3

Ḳuş tuzaḳ körse ***ḳaçar*** *bu ṭurfa köng̃lümnüng̃ ḳuşı* LD s.43/394

---

[77]Talat Tekin, Makaleler 1 Altayistlik, (Yay. Haz. Emine Yılmaz- Nurettin Demir), Ankara, 2003,, s. 311-312. bk. Çağ. ür-, hür- <* *hūr*-, Uyg. yür- ~ür- “üfürmek, üflemek, şişirmek”
(ETü. y- Öntüremesi)

Dehr-i bī-ma'nī ilidin ***ḳaçḳa-min*** LT s.267/3491

Ḳaçmayın *İblīs nitsün çün nüzūl eyler sürūş* NŞ s.262/262-6

Uruş sançış veġā heycā küni bolsa ***ḳaçar*** *sendin* SD s.152/252

Biri dip ki körgeç ḳara ***ḳaçḳusı*** Sİ s.184/2030

Ḫ̌ārezmde olturġanları hem bizniñ kelürimizni işitip ḳaçıp bu aytılġan üç yurtġa bardılar. ŞT s.109/[65b]/(6)

ḳaḳ- "vurmak, çarpmak" (ED 609)

"vurmak, batırmak, sıkmak. " (ŞS s.246)

Teñrige tevekkül ḳılıp naḳḳāralarnı ***ḳaḳıp*** *ġanim sarı baḳıp yürüdük.*

Babn s.110/H211a-10

Ki tolġan cām ara niçe kim ***ḳaḳsañ*** *ṣadā tüşmes* FK s.226/237-4

Başını ırġatıp ilgini ***ḳaḳıp*** FŞ s.371/XLI/12

..ki işik ḳaḳḳaylar gġşede tüşüp olturur̄lar irdi. NM s.396

Avuç ***ḳaḳar min*** *öz aḥvālime taḥayyürdin* GS s.223/282-5

Köz ***ḳaḳ*** *bir ü kirpük oḳına ḳılġın işāret* LD s.28/257

Ḥasret avuçın ***ḳaḳıp*** *çėkip āh* LM s.179/XIX-1509

Her yan aḫterdin ***ḳaḳıp*** *mismārlar* LT s.99/1148

…kim ol bedī'lar vāsıṭasıdın şeydā köñüller işikin 'ışḳ taşı bile ***ḳaḳıp min*** *ve ol öyge fitne vü āfet vü āfet otın yaḳıp min.* ML s.180/(P282b)19

Hindū 'akes fīl başıġa çün ***ḳaḳa*** *kildi* SD s.288/744

ḳal- "kalmak" (ED 615)

“ikamet ve beka, karur ve istikrar itmek, sakin olub gitmemek.” (ŞS s.247)

*Birevnin̂g kim birevdin kön̂gli **ḳalur*** BD s.192/125/11

*ʿAḳl u ṣabr hūş itip kön̂glümde **ḳaldı** dāġlar* BV s.16/19-3

*Çu sinsiz tirig **ḳalmışam** yaḫşıraḳ* FK s.17/13-5

*Ayaġ astıġa çün **ḳalġay** uşalġay* FŞ s.96/VI/18

*İl bolur bārī ḳātil ü boynun̂ga **ḳalur** vebālī* GD 33/5

*Dür tişin̂gdin dāne-i ṣabrım **ḳalur** bī-ber disem* GS s.137/157-2

*Ḥayrān **ḳalur** yüzün̂gde köz ü yaş ḫaber birür* LD s.86/785

*Kim anın̂g ās̱ārı **ḳalġay** tā bu ʿahd* LT s.28/196

*Kim anı şeyṭān körüp ḥayrān **ḳalur*** LT s.147/1830

*Ḳum üzre anın̂g nişānı **ḳalıp*** LM s.146/XV/1169

*…şikestelik ẓāhir ḳılıp faṣāḥat u balāġat ḥılyesidin ʿārī **ḳaldı.*** ML s.168/(P279a) 22

*…anın̂g maḥabbeti daʿvāsıġa daġı perestiş ḳılmas-min kim perestişī kim anın̂g sezāsı bolġay ʿāciz **ḳalur-min**…* NM s.24

*Ḥayāt **ḳalmamış** ez bes ki bar uyat man̂ga* NŞ s.12/12-1

*İrür çü Ḫuld-ıberīn **ḳalmas** içre yaylaġı* SD s.170/318

*Niçük kim ayaġ astında **ḳalsa** mūr* Sİ s.90/654

*Toyġa kelgen uluġ ve kiçik barça oġlannın̂g bu sözige tan̂g **ḳaldılar** taḳı aytdılar.*

ŞT s.124/[70b](13)

ḳan- “doymak, kanmak.” (ED 632)

“kāf-i Acemī kanmak demekdir.”(Abş. s.314)

*Tüşte su içmek bile leb-teşne hergiz **ḳanmadı*** BV s.452/629-1

*Ni uyḳu kimse andın **ḳanmas** uyḳu* FŞ s.482/LI/147

*Baġrı **ḳanmış** ġoncanıñ bes kim irür ḫandān aña* GS s.34/10-8

*Ay yüzüñni körmedim bir kün **ḳana*** LD s.274/2511

*Cihet budur hemānā ḳan yutardın ger köñgül **ḳanmas*** NŞ s.226/226-4

*Niçe seyr teşvīşidin **ḳanmaġuñ*** Sİ s.435/5796

ḳap- (ED 580)

1. kapmak, almak.

*Sin özüñdin bir zebūnraḳ çün tapıp / Cū'dın bī-ḫod bolup yitkeç **ḳapıp*** LT s.74/799

2. tutmak.

3. çalmak.

"hatf itmek, basub almak." (ŞS s.237)

ḳar-

1. katmak, karıştırmak. (Abş. s.311; ED 642)

*Bu nev' ḳara kün içre **ḳarıp** / Ya'nī ki ḳara tünüm aḳarıp* LM s.37/II-98

*Yigitlikimde idim mübtelā yigitlerge / **Ḳarıp** hem özni tiler-min fidā yigitlerge*

NŞ s.28/28-1

2. taşmak. (ED 643)

"karmak, kalmak, sokmak, kurcaklamak." (ŞS s.242)

ḳat- (1) "taşımak" (ED 643)

ḳat- (2) "katmak, karıştırmak" (ED 643)

Kim anı ādemī ḫayliġa ***ḳattıñ̄*** FŞ s.84/III/24

Anı memzūc iterde āb-ı ḥayvāndın añ̄a ***ḳatmış*** BV s.195/256-7

Ḥadīs̱-i nefsini köñ̄lüñ̄ ḳulaġına ***ḳatma*** LD s.6/38

Yā kil bu sarıġa yā mini özüñ̄e ***ḳat*** BD s.247/264/4

Ki ***ḳatsañ̄*** *tañ̄ imes cāmımġa kesb-i hūş üçün afyōn* GS s.340/453-6

Rūḥ şem'in tenġa ***ḳatmasdın*** *burun* LT s.168/2105

Ḳatmañ̄ız *la'li üze āb-ı ḥayāt* NŞ s.333/334-4

"ilhak, terdıf itmek. " (ŞS s.237)

ḳav- (ED 585)

1. toplamak, biriktirmek.
2. sıkmak, sıkıştırmak, acı vermek..
3. kucaklamak, sarılmak, benimsemek.
4. kovmak.

Min hamūl-min kim ***ḳavar*** *Mecnūn dip imdi ṭıfllar* BV s.47/64-5

Ḳavduñ̄ *kil ü luṭf iyleben ol tilbeni yandur* FK s.142/143-7

Düşmenim siz dostlar kim ***ḳavdıñ̄ız*** *eylep hücūm* GS s.481/660-8

Ḳavma *luṭfıni işiktin bay zekāt-ı ḥüsn üçün* LD s.255/2349

Bar ehli ***ḳavup*** *ol āstāndın* LM s.240/XXV-2140

Menḳūldur ki Ḥaccāc b. Yūsuf ḳatlıdın imām-zādelerdin biri ḳaçıp barur irdi ve kiniçe cem'ī ***ḳavup*** *kilür irdiler.* NM s.10

Nevāyī'ni ***ḳavup*** *ister raḳībin* NŞ s.168/168-7

ḳaz- "kazmak, kazıp çıkarmak." (ED 680)

"kazmak, hafr ve hars itmek, çukur yapmak, oynamak. " (ŞS s.244)

*Taş urarlar min-i mecnūnġa ki **ḳazmış** Ferhād* BV s.8/5

***Ḳazıp** aḥbāb ara naḳdın ṭufeyl it* FŞ s.107/VIII/64

*La'li şevḳıdın ki ġam taġın **kaẓar sin** ay kön̂gül* GS s.370/498-2

*Şeyḫ işiginde **ḳazıban** bir maḥal* LT s.135/1662

*…ya'nī igne bile taġnı **ḳazmaḳ** tekbbürni kön̂güllerdin çıḳarmaḳ-dın āsānraḳdur.*

NM s.17

*Ol kişi dik kim **ḳazar** taġ eyleben gevher ṭama´* NŞ s.293/294-1

*Naşāṭın̂g bināsı tübin **ḳazmaġıl*** Sİ s.512/6935

keç- / kiç- "geçmek"ED 693; Abş. s.347)

*Munun̂g yerge ḳırān te' s̱īri **keçti** şükr ten̂grige* LD s.14/129

*Tün bir küle **keçtin̂g** körüp aġzın̂gda leṭāfet* SD s.218/492

*Ger iligdin kilse bir demni **kiçürmen̂g** ġam bile* BD s.164/78/1

*'Ömrdin tartıp itek billāh ki cāndın **kiçke-min*** BV s.348/473-2

***Kiçey** velīk munı dimen̂g ki andın kiç* FK s.100/101-1

*Perīnin̂g ḫāṭırıdın **kiçe almay*** FŞ s.350/XXXVIII/24

*Min bilürmin daġı bu kön̂glüm ki mindin ni **kiçer*** GD 16/1

*Heves 'ışḳ eylegen āzāde **kiçkil** bu ḫayālin̂gdin* GS s.99/102-4

*Asru daġı bolma bu **kiçer** ḥüsnün̂ge maġrūr* LD s.38/352

*San̂ga aḥvāl-ı zārımdın **kiçe** körgeç ḫaber ḳıldı* LD s.267/2461

*Tā anı nūş eyleben cāndın **kiçey*** LT s.92/1047

***Kiçer** ḫod dünyāda ʿömr ü ġam u şādī vü ẕevḳ u ʿayş* SD s.156/265

Kiçe almayın bī-cihet cānıdın Sİ s.408/5393

kėl- /kil- "gelmek" (ED 715)

*Ḫusrav Şah-nıñ Moġullarıdın mutāvatır kişr **kele başladı** kim:* Babn s.4/39a/9

*Közüm ḳararur ḳaçan ki **kelse*** LD s.209/1928

*Andın **kėliben** kelāmı şīrīn* LM s.100/XI-708

*Artsun yeñgi ay tig seniñg kün **kelmişiçe** devletiñg* SD s.122/131

*Atam çerik tartıp meni öltürgeli **kele turur**.* ŞT s.128[72a]9

*Ḫān anlarnıñg aḥvālın sordı irse aytdılar kim bir niçe kişi leşkerniñg soñgındın **kele turur irdük**.* ŞT s.139/[75b](4)

ker-/kir- (1) (ED 735)

1. germek.

2. göğüs germek, karşı gelmek.

ker- (2) "yaymak, döşemek." (ED 735)

ker- (3) "havlamak" (ED 735)

"genişlenmek, tevsı itmek. " (ŞS s.282)

kės-/kis- "kesmek" (ED 748)

*Miḳraż ile lām-elifleri rüst / Ṭaʿn ehli tutup tilin **kėsip** çüst* LM s.42/III-146

"emr idüb bir nesneyi kes demekdir." (Abş. s.349)

"kesmek, kat ve cüda itmek, tefrık, fasl eylemek, biçmek ve budamak."(ŞS s.295)

*Ger başıñgnı **kisseler** ʿışḳıda iy Bābür siniñg* BD s.127/16/5

Gūyiyā ***kiskeli*** *ilgidin ilgidin iter ḫīz ḳılıç* BV s.79/99-5

'Işḳ başımnı ***kisip*** *yol tapḳay ol ay kūyide* FK s.137/138/3

Tiñiz ***kismey*** *dür-ı yek-tānı tapmas* FŞ s.240/XXV/115

Boyaldı ḳanġa elifler ***kisib*** *ġamıñdın bāġ* GS s.240/307-3

Kisti *baġrım tamurlarını barı* LD s.250/2300

Bābu'l-ṭāḳ'ḳa iltkeyler ve ayaġ iligin ***kiskeyler*** *ve közin oyġaylar ve ser-nigūn dārdın asḳaylar ve tenin köydürgeyler…* NM s.94

Yalında köymiş ü ***kisseñ irür*** *kebāb ḳızıl* NŞ s.375/376-5

Kiser *'adū başın u dōstḳa birür ni'met* SD s. 176/348

Dem-ā-dem tilep ***kiskeli*** *başını* Sİ s.169/1820

kėt-/ kit- (ED s.700-701)

1. **yontmak, budamak, yaralamak.**
2. **gitmek, varmak.**

Bu öyüñdin siniñ aġyār ***kiter*** BD s.112/4/149

Firāḳ içre cān u köñül siz ***kitiñ*** FK s.17/13-3

Kām u nākām işikiñdin ***kittim*** *ay can elvedā* GD 26/1

Bezm içre üzüp ***kitürgen irmes*** *merġūb* GS s.540/749-XVI

Cezm ėtti ki ***kėtmeki kėrek-tür*** */Cān terkini ėtmeki kėrek-tür* LM s.343/XXXV-3221

Andaḳ ki bile kör ve ḳıla kör ve ***kite kör*** *ve yite kör.* ML s.178/(B21b 2)/2

Bāġdın ol ***kitkeç*** *oldum güng ü lāl* LT s.62/652

Kite bilmes *uçup miskīn çü zincir-ol anıñ baġı* SD s.238/561

Ḳoyup barın āḫır çü ***kitküñ durur*** SḲ s.438/5841

Tört yaḳġa ***kitkenniñ*** *barçası anġa yıġıldı.* ŞT s.183/[90a]6

“kitmek” (Abş. s.346)

“gitmek ve reftar, hiram hareket ve azımet, cereyan ve sevk olmak.” (ŞS s.293)

key- “keḍ-/kiy- “giymek” (ED 700)

“giymek, puş itmek.” (ŞS s.297)

Ḥüsn tonın ***keydiñ*** *ü iskiñ boldı talaş /Tartışıp gül taptı āḫir köñlek-i ṣad-pāre ī*

LD s.191/1761

Merz üzre ***kėyerse*** *bürke cevşen /Şeşper köterür başıġa sevsen* LM s.113/XII-833

Ḳaşıñ hecride her na‘li ki ***kiysem*** BV s.34/44-3

Ni üçün ***kiymiş*** *ḳara her yan salıp ceybiġa çāk* GS s.31/7-4

Bi ʿaynihī irür ol ḥür kim ḥarīr ***kiyer*** LD s.65/594

Sālbe iligidin ḫırḳa ***kiyipdür.*** NM s.162

Niçe bayramlarda ***kiygen*** *jendesin faḳr ehliniñ* NŞ s.17/17-7

kėz- “gezmek, dolaşmak. ” (ED 757)

Deşt üzre fiġān ḳılıp hemīşe / ***Kėzmek*** *añġa bolmış ėmdi pīşe* LM s.152/XVI-1232

kıç- “*kıç- “sinirlendirmek, kızdırmak, gıdıklamak.” (ED 591)

“kaşımak, hıraş itmek.” (ŞS s.271)

ḳıl- “yapmak, etmek” (ED 616)

“kāf Acemīdir eylemek demekdir.” (Abş. s.323)

Niçe kim Ḥaṣṣān kibi özni ***süḫandān ḳılġa sin*** BD s.184/113-5

'Iyş ü 'işretni köñgüldin ḳaygu ***zāyil ḳılġu dik*** BD s.128-129/19/3

Taḥammül ḳıla-alman *sinsiz* BV s.168/221-1

Kimse yañglıġ kim bir öy tüzgey birin ***vīrān ḳılıp*** FK s.56/56/2

Niçe kün çün menāzil ***ḳaṭ' ḳıldı*** FŞ s.348/XXXVIII/6

Bir ***tamil ḳıl*** *çemen sarı ger ırürsin şefīḳ* GD 28/3

Tiken cennet güli ***vaṣfin ḳılurda*** *güng irür gūyā* GS s.28/2-11

Vefāġa ***va'de ḳılıp tur*** *dip ötme ay ḳāsıd* GS s.102/106-4

…ki alfāẓ u 'ibāret ***važ ḳılurda…*** ML s.169/(F777b)/4

Ġamzeġa ***va'de ḳılıp*** *ḳılmadıñg ay şūḫ vefā* LD s.141/1295

Bir ***üy ḳılıban*** *ata müretteb* LM s.101/XI/722

Ot her ṭarafin ***şikāf ḳılmaḳ*** LM s.166/XVII/1377

İkki vādī çün yana ***ḳıldı 'urūc*** LT s.24/140

Andaḳ ki ol şerīf kitābnıñg fihristide ol Ḥażret nuvvire merḳaduhu anıñg keyfiyyetin şerḥ bile ***ẕikr ḳılıpdurlar.*** NM s.3

Birev yitti sañga kim özlügi deştini ***ṭay ḳıldı*** NŞ s.3/3-7

Velī ḳılmaġum *ḳıṣṣasıġa şürū'* Sİ s.108/913

Çü bu ḫastedin ***ḳıldı taṣdīḳ-i fehm*** Sİ s.515/6981

Ḳılmaġan yazuġnı *kiçrüp ḳılġın andın der-güzār* LD s.55/501

Min közni ***Zemzem ḳıldım*** *ol bozdı köñgülnüñg ka'besin* SD s.292/757

Anlar yoḳḳarıġı töşek birlen ḳuyıġı töşekni ***żabṭ ḳılabilmesler.*** ŞT s.112/[67a](2)

Bara bara il yaḫşılarınıñ ḳızları ve ḫatūnlarıġa ***zūr ḳıla başladı irse..***

ŞT s.197/[94b]15

ḳır- “kazmak” (ED 643)

“kırmak, ezmek, bozguna uğratmak.” (ŞS s.273)

Sipāhıñnı öz ilgiñ birle ***ḳırdıñ*** FŞ s.352/XXXVIII/63

Köz ü ḳaşıñ barça ʿālemni ***ḳırar*** LD s.279/2552

Çarḫ ẓulmıda ki boġzumnı ***ḳırıp*** *yıġlar min* ML s.172/(B11a)/21

Közüm merdümin tīġ uçı birle ***ḳırdik*** NŞ s.337/338-4

Fermān ḳılıḳça ḳılsañ ol aʿdānı ḳın içre ***ḳırar*** SD s.118/117

kıs- “kısmak, kesmek, sıkıştırmak.” (ED 665)

“dıkışdırmak, kısmak, sıkub tutmak.” (ŞS s.275)

"Boynın ***kısıb*** *yıglab aydı şeyen-lillah / Fakır miskın otda ne dib heva kılsun"* ŞS s.275

kış- (ED 670)

1. sapmak.

2. (gözü) kaymak, meyletmek.

3. yoldan çıkmak, bir işi, hareketi yapmaktan veya bir düşünceden vazgeçmek.

“egilmek, bükülmek, mukavves, ses, gürülti, patırdı ve şamata çıkarmak.”

(ŞS s.275)

ḳız- **(ED 681)**

1. kırmızı olmak.

2. hareretlenmek.

3. kızmak.

Gül iltür al ile ol çehredin reng / ***Ḳızar*** *tā uġrı üçün yıl urar kāç* LD s.31/289

***Ḳızıban** ornıdın köçrür ʻadū ger ḳılsa itsīze / Tümen mińg yaz u ḳış kiçrür eger ḳılsa mesāvānı* SD s.162/291

"hararetlenmek, sahn olmak, kızmak, kahırlanmak." (ŞS s.274)

kil- (kel-) "gelmek" (ED s.715)

"kel demekdir." (Abş. s.350)

*Ni üçün kim **kilür** demġa bola almas kişi żāmin* BD s.140/38/5

*Ḥūr **kilmiş** gūyiyā ʹaksing imestür közgüde* BV s.21/27-3

***Kildińg**ü cānımnı aldıńg ol barışḳa bu kiliş* GS s.213/269-1

*Yüzüńg üzre ḫaṭ-ı müşkīn **kilip** kāfūr üze ʻanber* FK s.148/149/2

*Bu kün taṣarruf-ı emvāl ḫoş **kilür** āsān* LD s.6/34

*Tańglası çün **kilmiş** il öz ḥāliġa* LT s.44/414

*(…maʹnā edāsıda alfāẓ tilge **kilür**)* ML s.167/(B4a)/3

***Kildi** çün veʻs-sābıḳūnuʻs-sabıḳūn* LT s.27/180

*Cuġd diktür kim nişīmen **kildi** bu vīrān ańga* NŞ s.9/9-3

*Alar didiler ki sin ḳaydın bizińg Lehāverʻdin **kiledürgenimizni** bildińg?* NM s.337

*Vuṣlatıńgdın geh **kilür** tilge bışıḳ büzġāleī* SD s.98/41

*Moġol yurtında olturġan iller birlen uruşur irdi taḳı ġālib **kilür irdi.*** ŞT s.130/[72b](14)

kir- "girmek" (ED 735)

"gidmek, dahil olmak, tebadur itmek, girişmek, tuhm girmek." (ŞS s.294)

*ʻAdem yolıġa köńgül **kirdi** ʻışḳ dāġı bile* BD s.158/66/6

*Meger āb-ı ḥayġa **kirmiş** Mesīḥ* BV s.18/22-2

Oḳuñ köñlümge ***kirgeç*** *ḳaṭre ḳanlar aḳtı kim körmiş* FK s.37/36/2

Tirigley gūr ara ***kirmiş*** *hemīşe* FŞ s.111/IX/22

Köz içre uyḳu ḫayli ger ***kire almas*** *'aceb irmes* GS s.378/508-5

Kim ki ´ışḳıñda bigim sözge ***kirer*** */Sin sağınma köñlide özge* ***kirer*** LD s.285/2603

Bar ėrdi çü ***kirdim*** *anda bī-bāk* LM s.66/VII-378

Yolġa ***kirseñ*** *yār vaṣlı isteben* LT s.65/695

Ol gevherler henūz naẓm silkige ***kirmeydür irdi…*** ML s.179/(T778b)/2

Ol dervīş didi ki bu vīrāneġa ***kiriñ!*** NM s.10

Nevāyī miñ cerāḥat birle tün ol kūy ara ***kirmiş*** NŞ s.22/25-11

Çıḳsa eger kīşiñdin oḳ barça bī-dīn dīnġa ***kirer*** SD s.118/116

Ḳolıġa ***kirer*** *ġonçe-i nā-şüküft* Sİ s.85/568

Kervān kitdi köp kiç ḳaldıñ yolġa ***kirgil*** ŞT s.210/[99b]15

kiz- /kez- "seyahat etmek, dolaşmak." (ED 757)

Cihān ***kizmek*** *bile bī-ḳaydlıġnı iḫtiyār itse* BD s.186/117/1

Ġurbet içre ister irdim ***kiziben*** *yār u diyār* BV s.37/49-3

Aḫter-i sa´dī hilāl içre ***kizer*** *gerdūn ara* GS s.42/22-1

Közüñ ġazālesi ***kizer*** *ol lālezar ara* LD s.94/851

Kökte gül-nārī bulutlar dik ***kizer*** *ol āhlar* NŞ s.149/149-1

Ṣūfīler tig çarḫ urup nidin ***kizer*** *her bir diyār* SD s.92/9

Munı körmek olmas cihān ***kizmeyin*** Sİ s.256/3120

*…kinergemek, **kizermek**, doptulmek, cıdamaḳ, tö/üzmek, ḳazġanmaḳ..* ML s.170/B9a/27

ḳoç- “kucaklamak” (DLT II,5-5/6/7)

__Ḳoçup__ şeh-zādeni köñglin ḳılıp şād / Didi sinsin ki atıñg kildi Ferhād FŞ s.201/XXI/69

Sin perī veş ḥūrini körgey mü min kim bir kiçe / Can şirin tik __ḳoçup__ öpüp uyusam tā seḥer GD 16/4

kog- (?kov-) “takip etmek, izlemek, kovalamak.” (ED s.580)

“kavmakı, def ve tard itmek, nefy ve tebıd eylemek.” (ŞS s.264)

ḳol- (ED 616)

1. istemek, rica etmek.

‘Öẕrüñgni bu nev‘ __ḳolmaġum-dur__ LM s.244/XXV-2190

Kim bu ṣıdḳıñg ‘öẕrini __ḳolġay__ İlāh LT s.123/1494

Çun Mīzānu’l-evzān baḥrlarıda ġavvāṣ boldum, ol mi‘yār bile Naṣīr-i Ṭūsī ‘özrin __ḳoldum__. ML s.181/(B27a, T779a)/4

Tiñgri’din ayruluḳḳa ‘öẕr __ḳolmas-biz.__ NM s.79

Yüzini ay didim dağı köp ‘öẕr __ḳoldum__ uftanıp SD s.246/594

Ni til birle ‘öẕrüñg __ḳola alġa min__ Sİ s.278/3451

2. aracılık etmek.

“özür dilemek manasınadır ve nikāhla kız dileyüb almak manasınadır.”

(Abş. s.333)

ḳop- “ yükselmek, meydana çıkmak ” (ED 580)

“bu dahi bir nesneyi kaldurub yüceltmek manasına kelür.” (Abş. s.326)

İy ṣabā yilmekni ***ḳopḳıl*** *cezm ḳıl* BD s. 199/128/1

'Iyādetimdin ol ay ger ***ḳopar*** *çıḳar cānım* BV s.69/89-4

Cān tapıp zār Nevāyī ***ḳopḳay*** FK s.48/47-7

Ḳopuban *ivrülüp başıġa anıng̃* FŞ s.273/XXIX/74

Vefā ḳaṣrın ***ḳoparsang̃*** *bu binālar üzre dīvār it* GS s.85/82-7

Ḳoptı *ḥüsnüng̃din ḳıyāmet yitti kişverde bu kün* LD s.26/241

Ḳoptu *daġı ḳoydı ol ṭaraf gām* LM s.142/XIV-1130

Sigriben ***ḳoptı*** *tüşüp maġzıġa cūş* LT s.121/1478

Mey 'ilācımdur ***ḳopup*** *deyr-i fenāġa 'aẓm itey* ML s.171/(B10b)/9

…edep oldur ki Ḥaḳ subḥānehu ve ta'ālāġa 'ibādet ḳılurda su ve tofraḳ ve nefs ru'ūnetidin ***ḳopḳay-sin*** *ve dimegey-sin…* NM s.86

Ḳoptı *her bir gūşede ming̃ nāle vü feryād u vāy* SD s.236/555

Ḳopup irdi *şehdin ta'ahhüd ḳılıp* Sİ s.270/3325

Şol zamān ***ḳopdı*** *taḳı ḳızdın başḳa yatdı.* ŞT s.125//[71a](11)

ḳoş- (ED 670)

1. yazmak, şiir düzmek.

2. katmak, dâhil etmek.

"tertıb ve tanzım ve inşad itmek, eşar söylemek, " (ŞS s.264)

Ḳoşmadı *gūyā anı ehl-i maḥabbet sanıda* BV s.20/25-7

Tā anı hem yārıġa ***koştı*** *ḳażā* LT s.127/1567

Ve Ḥażret-i Maḫdūmī nuvvire merḳaduhu nūrenning̃ atı ve mu'āṣır u muṣāḥib

meşāyıḫ ḳaddesa 'llāhu ervāhehum ẕikri dağı kim ol müteberrik kitābda yoḳ irdi, munda ***ḳoştum.*** NM s.2

Şerbetiñ izsem idi şīre-i cānım ***ḳoşuban*** NŞ s.670/658-VI/41

Barça biliñ kim bizdin burun Türkī tārīḫ aytḳanlar 'Arabī luġatlarnı ***ḳoşup tururlar*** *ve Farsīnī hem ḳoşup tururlar ve Türkīni hem seci' ḳılıp tururlar…* ŞT s.110/[66b](1) (2)

köç- "göçmek" (ED 694)

Kārvān ***köçse*** *ḳalur otlar yiri menzil ara* BV s.16/19-3

Köçüp *ḳurġan sarı sürdi semendin* FŞ s.361/XXXIX/82

Emīr-i ḳāfile ***köçti*** *revān ḳılıp maḥmil* LD s.5/31

Kim ***köçmiş ėdi*** *ḳabīle andın* LM s.232/XXV-2059

Köçerde *tüşerde bar irdi yasal* Sİ s.180/1976

Barça işlerindin yamanraḳ bu kim sizniñ ***köçüñiz*** *birlen birikip yöriy turur tidiler.*

ŞT s.192/[93a]11

köm- "gömmek, saklamak" (ED 721)

Devrān taşı ėmdi anı ***kömmiş*** */ Ol çeşme sudın közini yummış* LM s.115/XII-859

Yıġaç üzre ger bolsa yüz miñ yañaġ / Kömer yirge her ni oġurladı zāġ Sİ s.123/1126

kön- (ED 726)

1. düzelmek, düz olmak.

2. doğru yola girmek, kendini düzeltmek.

"gömmek, defn itmek, üstini örtmek, ketm eylemek, kayil ve riza olmak."

(ŞS s.292)

köp-

"**şişmek, intifac olmak." (ŞS s.284)**

kör- "bakmak, görmek." (ED 736; Abş. s.356)

Dir ü işitür ü ***körer*** *ḥāṣıl* BD s.113/159

Nevāyī ger ḳuyaş nārencidin bihrek ***körer*** *tañ yoḳ* BV s.22/28-7

Perde ruḫsārıdın açsa zülf ü ḫālin ***körge-biz*** FK s.203/210/1

Kördi *ḳaşında ṭalī ‘imni ḥakim* GD 49/7

Nevāyī ḫoş ***körer*** *´ālemni atıñ ẕikridin yoḳsa* GS s.33/8-9

Uyḳuçı baḫtım ḳara saçını dāyim tüş ***körer*** LD s.17/156

Cānımġa revā ***körey*** *ḳılıç oḳ* LM s.202/XXI-1746

Rāh-ber çün ***kördi*** *‘ācizlıġların* LT s.56/572

Andaḳ kim öz ḫord aḥvālıġa ***köre*** *ayta alurlar.* ML s.169//B7b) (10)

Köredürgen *kişige alarnıñ bu ülfet bile mu‘āmeleleri ḫoş kilip birin tilep sordı...*

NM s.17

Kim ***körüptür*** *su üze bu nev‘ peykī reh-neverd* NŞ s.120/120-3

Ulaşı ´ayş itip nādān müdām miḥnet ***körer*** *dānā* SD s.128/152

Sini ***kördi*** *her yan ki saldı közin* Sİ s.53/96

Ol taḳı köp yıllar pādişāhlıḳ ḳılıp dostlarnıñ külgenin düşmenlerniñ yıġlaġanın ***körüp*** *sivünüp andın soñ öler bolġanda oġlı Kök Ḫānnı taḫtında olturtup öldi.*

ŞT s.120/[69b](12)

köy-/küy- “yanmak” (ED 754:küy-<küñ-; Abş. 367)

Minse abraş ol ḳuyaş ***köymey*** *nitey kim Bābürā* BD s.143/43-6

Ṣalāḥım perdesi ***köydi*** *ol otluġ yüz ḫayālidin* BV s.18/23-5

Köyse *ḫāşāk yalındın ni ‘aceb* FK s.48/47-1

Gūyā ki ***köyer*** *aġzı ol ot ḥırḳatıdın kim* GS s.29/3-6

Oḳlarıñ köñlümge tüşkeç ***köydi*** *hem köz hem beden* GS s.90/90-4

Özgelerniñ iteki köyse meniñ cānım ***köyer*** LD s.58/529

ʿİṣyān otıdın ***köyüp*** *cihānım* LM s.36//II-90

İski ***köygen*** *ḫırḳadın sin daġı kiç* LT s.115/1381

Cismim eger ***köyer*** *köñül talpınurı ʿacep imes* NŞ s.10/10-4

Köyer *aʿdānıñ vücūdı vü bolur ẕerre remād* SD s.132/173

ḳuç- "kucaklamak" (ED 590)

"kenar itmek, kuçaklamak, maalaka itmek, der-ber itmek, aguş, koltuglaşmak."

(ŞS s.259)

Tartıp ilgini ***ḳuçup*** *boynını aġzını öpüp* BD s.182/108/9

Tilbelik kör kim ***ḳuçar-min*** *bāġ ara her servni* BV s.45/61-5

Gülgūn ḳaba ni teg ***ḳuçar*** *ol inçke bilini* LD s.51/463

Başın köterip ***ḳuçup*** *atası* LM s.264/XXVIII-2405

Ḳuçtı *istep reh-rev-i ferzāneni* LT s.122/1491

Ḳāḍī ḫoş-vaḳt bolup semāʿġa kirdi ve şeyḫuʾl-islāmnı ***ḳuçup*** *alıp uçtı ve şeyḫuʾl-islām müteʿaccib belki mütevehhim ki nāgāh Ḳāḍī iligidin ḫaṭā bolsa…* NM s.341

Ḳolup ʿöẕr ***ḳuçtum*** *yana üstüvār* Sİ s.522/7092

ḳur- (ED 643)

1. yay germek.

2. dikmek (bina, çadır vb.).

Ḳaşı yasını ḳurup kirpik oḳını toldurup BD s.151/56/4

*Kök ra'dlar ḳazanın taġ üstidin **ḳuruptur*** BV s.145/189-2

*Tenimni kim **ḳurup tur** ḫāme dik nāl oḳlarıngdın dur* GS s.376/506-4

*Çün dānesi yoḳ niter **ḳurup** dām* LD s.136/1243

3. toplantı organize etmek. (meclis kur-)

*Ceşn encümenin 'azīm **ḳurdı*** LM s.289/XXIX-2669

*Neşāṭ u ṭarab bezmini **ḳurdılar*** Sİ s.360/4688

"tanzım, çag itme, çiküb bend itmek, kudurmak, aleti saz eylemek, çadır ve sayine kurmak." (ŞS s.261)

*Eşk ara batıp velī aġzı **ḳurup*** LT s.100/1158

kus- "kusmak, istifrağ etmek; ağızdan fışkırtmak." (ED 666)

"kay ve ihrac itmek."(ŞS s.263)

kut- "kalmak, tevakkuf, iskan itmek, mekan meva eylemek." (ŞS s.258)

kül-"gülmek" (ED 715)

"gülmek, tebessüm ve hande itmek, zahk." (ŞS s.289)

***Külmes** mangga ṣubḥ-ı vaṣl Bābür* BD s. 154/60/7

*Dürc-i la'lingde nidin **külgü durur** külgü üze* BV s.389/536-2

Berḳ külmek birle köydürgen kibi cismim ḫasm FK s.467/505/3

*Saġ ilge **külgü irür** tilbe eylegen ḥarekāt* GS s.83/79-6

*Gül tig **küler** çırayına bir kün yoluḳmadım* LD s.16/150

*Bu işke **külüp** sipihr-i ḫadrā* LM s.45/V-185

*Her kişi lu'bī ḳılıp **külmek** üçün* LT s.76/837

Ol ay ki küle küle ḳıraġlattı mini ML s.171/(B11a)/16

*…mundın özge ki bir söz digey-min ki dervīşler **külgeyler**…* NM s.201

*Ki yaşarmış saŋa köp **külgüdin köz*** NŞ s.221/221-5

*İşitse bülbül ünin gül **küler** velī* ġonçe SD s.136/184

küs- "kopmak, münkatı olmak. gücenmek, igbirar itmek." (ŞS s.287)

küt-: (küd/g-/-y, ED 701)

1. beklemek.

2. hizmetçilik yapmak.

3. sahip olmak; hükmetmek.

4. saygı göstermek, hürmet etmek.

"reh-sıra yürüyerek mevaşıyi sürmek, ray ve ira itmek, takib eylemek, bakmak ve nezaret itmek" (ŞS s.285)

*Kündüz özni tutmaġay-sın nā-tüvān / Kim toŋuz **kütmekke** bolġay-sın revān*

LT s.114/1374

*Yemen ilidin sorup Ḳaren'de Üveys'ni taptılar kim tive **kütüp** yörür irdi.* NM s.13

*Niçe kim **kütüb** āsumānī kilip /Barısında sindin nişānī kilip* Sİ s.59/182

mang- "adım atmak, yürümek." (ED 767)

"sallanarak yürimek hiram ile gezmek." (ŞS s.307)

min- "binmek" (ED 348: min-/mün-<bin-)

"binmek, süvar olmak." (ŞS s.314)

***Minse** abraş ol ḳuyaş köymey nitey kim Bābürā* BD s.143/43-6

*Mihr dik ger tevsen-i gerdūnġa **mingil** kim sipihr* BV s.15/18-7

*Devlet atıġa **miner** bolsa tutar iḳbal u taḫt* LD s.8//64

*Kök atı üzre **minip** tün kün yiler ol şeh-süvār* SD s.92/8

*Gamze kılıcını çikib naz-ı semendi üzre **min**"* ŞL s.314

*Nuḥ peyġamber üç oġlı ve īmān keltürgen seksen kişi birlen kimege **mindi.***

ŞT s.117/[68b](6)

piş- "biş- (ED 377)

1. olgunlaşmak, kemale ermek.

2. ürünün olgunlaşması.

3. kap içinde kaynatmak, yemek yapmak.

*Çü **pişti** eylegey bir loḳma-ı ḫām / Birip öz loḳma-gāhı içre ārām* FŞ s.209/XXII/46

"tahattur itmek, puhte olmak, matbuh, pezende, bişmek." (ŞS s.111)

saç- (ED 794; Abş. s.264)

1. saçmak, dağıtmak.

*Ger **saçsa** ol ḫalīfe sözidin dür-i s̱emīn* BV s.235/305-5

*Veger açıp ni gevherler ki **saçmay*** FŞ s.96/VI-16

*Kim **saçar min** dāne vü cāndın saman dur ḥāṣılım* GS s.313/412-3

***Köz ḳan saçar** irniñgni körüp dem-be-dem ay cān* LD s.166/1522

*Beẕl ara **saçḳan** özi tirgen özi* LT s.217/2779

*Şeyḫ Niẓāmī rūḥı Maḫzenü'l-esrārdın başımġa dürler **saçıpdur.*** ML s.181/(B26b)

*…kim seḥer ḳopup ol vechlerni avuç avuç ḳonşıları öyige **saçtı.*** NM s.153

***Saçarġa** daġı sin ittiñg añga kerem yed-i ṭūlā* NŞ s.2/2-5

*Bir avuç topraḳnı **saçsañg** tartar a'dānıñg közin* SD s.98/40

*Tükengeç **saçar** feyż emṭār añga* Sİ s.86/583

2. dağılmak, yayılmak.

Rüsvālıġ otın cihānġa ***saçıp*** LM s.36/II/91

“perişan ve perakende itmek, tagıtmak, bezl ü neşr ve faş eylemek.” (ŞS s.197)

saġ- “süt sağmak” (ED 805)

“il ile parmaklarla çiküb sıgamak, sıkub çıkarmak, mevaşı ve hayvanat südini isticlab itmek.” (ŞS s.199)

Süti kim ***saġıban*** *aġzıġa dāye* FŞ s.134/XIII/19

Edeb birle şāhāne ***sāġar somur*** *7Dimāġıñ çü germ oldı efsāne sür* Sİ s.107/891

sal- (ED 824; Abş. s.269)

1. göndermek.

Nė ma ‘ḳūl ‘uẕr ayta aladurlar nė muşfıḳāna sormaḳ ṭarḫın ***sala aladurlar.***

Babn s.96/H200a-9

Köz körer līkin ***salur*** *mini belāġ bu köñgül* BD s.133/25/4

Yoḳ ki körmeydür körüp ´amda naẓar ***salmas perī*** BV s.332/450-4

Köñglüm ***salıban*** *nabż kibi barur iligdin* FK s.191/197/5

Bu maḫzen birle köñglümge ġınā ***sal*** */Niçe kim saçsam ilgimge yana* ***sal*** FŞ s.77/I/8

Nittim āḫir kim ‘ināyet köziding ***saldıñ*** *mini* GD 48/1

Her ḳaçan kim kimege ol ay sefer raḫtın ***salur*** GS s.149/173-1

Salmañız *her sarı köz tā barmasun her yan köñgül* GS s.309/406-6

Bilmeske ***salur*** *veh ni ẓarāfet turur uşbu* LD s.173/1592

Kim ‘aḳlġa ***saldılar*** *taḥayyür* LM s.44/III-165

Ḫāṭırıñnı ***salmayın*** *ikrāhġa* LT s.114/1373

…ve behrede andın fāyide-mendraḳdur ki anıng üstige sāye ***salurġa*** *yayıla alur ve başıġa dürr- efşānlıḳ daġı ḳıla alur.* ML s.183/(T779b)/2

Sala almas *il āşinā bir noḫud ger* NŞ s.684/687

Özini biçin ḳuyuġınġa ***salur*** *Efrāsiyāb* SD s.186/386

Anĝa ***salġuça*** *sāye-i cāhını* Sİ s.243/2924

Anınĝ üçün könĝline ve tiline özininĝ atını ***sala turur irdi.*** ŞT s.124[71a]6

2. sallamak, el kol sallamak.

3. bir şeyle işaret etmek.

4. serbest bırakmak.

"kogmak, bina ve tesıs itmek, tasallut ve taarruz eylemek, endaht atmak."

(ŞS s.200)

sar- "ser- " (ED 843)

1. sabırlı olmak

2. sallamak, sallanmak, etkilemek.

3. dayanmak, katlanmak, tahammül etmek.

"tayy itmek, tolaşmak, sarmak, baglamak. " (ŞS s.197)

ṣav- "püskürtmek, serpmek. " (ED 788)

"sevdiginden usanub geçmek, sancagı ber-taraf itmek, bir şeyi bütün savutmak"

(ŞS s.202)

Kemdür ey gül-ruḫ muġanni ḥüsn ü ***ṣavtunĝ*** *cenbiġa / Yenĝi ay birle ḳuyaş cürmidin olsa çeng ü def* NŞ s.304/305-5

sek- "sıçramak, labte itmek, meseretle şitab eylemek, atlamak, ırgalamak."

(ŞS s.205)

sıġ- (ED 804)

1. sığmak.

Sıġmas idim *tonumġa ferahdın min ḥazīn* BD s.269/354

*ʹA**ḳl sıġmas** ʹışḳ ivine kim ḥarīm-ī ḫaṣṣ irür* GD 20/2

Tonġa ***sıġmas*** *min feraḥdın gül kibi* LD s.268/2465

Biçin tapsa yir tā içige ***sıġar*** Sİ s.123/1125

2. yer etmek, tesir etmek.

“muhtevı olmak, sıgmak. ” (ŞS s.217)

sıḳ- “sıkmak, ezip suyunu çıkarmak.” (ED 804)

“tazyık, izab, icbar, muztar, taassur, şiddet-i zecr, tarsı itmek” (ŞS s.218)

Her közümdin aḳadur her birining̃ ḫūn-ābı / Hecr işkencesi çun baġrım u köñglümni ***sıḳıp*** FK s.65/65-4

sıl- “sil- (ED 825)

1. silmek, temizlemek.

2. kucaklamak.

“lems, toz ve pas ve zengarı mesh ve izale itmek, cila ve saykal eylemek, pak ve tathirlemek. ” (ŞS s.219)

sır- “kaymak, tagannı ve terennüm eylemek, bülbül ve save kumrının ün çekmesi, kuşların ötmesi .” (ŞS s.216)

sız- (EDﾠ 861)

1. erimek.

2. yok olmak, bitmek, tükenmek.

Niçe kündüz ***sıza*** *gūyā tükendi ḳalmadı ẕerre / Yüzüñg şem î bile zülfüñg fetīlinden yürek dāġı* LD s.231/2127

Niçe ḥad ***sızġalı*** *yoḳ yirde saŋa ḥālımnı / Nāmeler kilk-i taḫayyül bile taḥrīr iteyin*

NŞ s.486/488-5

siç- (seç-) "seçmek, ayırmak." (ED s.794)

Çün 'ıyş ü neşāṭ leşkeri ṣaf tüzdi / İy mihnet ü ġuṣṣa ḫayli sizler ***siçeliŋ*** BD s.249/273-2

sing- /sin- (ED 833)

1. batmak, batırmak.

2. emmek, içine çekmek.

Ḳara tofraḳḳa ***sinmegen*** *ḳaṭre / Andın imkānı yoḳ açılmaḳ gül* GS s.517/686-III

3. makbule geçmek.

4. etki etmek.

"hazm itmek, çukura gitmek, yagmur topraga geçmek, kuşlar başlarını kanatları altına gizlemek." (ŞS s.219)

sip- /sep- (ED 784)

1. donatmak.

2. serpmek, saçmak.

Sipti *tün müşgige sīm-i sūdedin kāfūr ḳış* BV s.201/266-1

Nevāyī yarasıġa köp ***sipme tuz*** FK s.108/109-7

Ṭabī'at ***sipti*** *çün müşk üzre kāfūr* FŞ s.176/XVIII/66

Her laḥẓa yaġlıḳıŋġa ´araḳtın ***siper gül-āb*** LD s.85/774

Ni şāmdur ki mihr aŋa kāfūr ***sipmeyin*** NŞ s.214/214-2

Aŋa çīn içinde ***sipip*** *müşk-nāb* Sİ s.355/4616

"sepmek demekdir" (Abş. s.277)

"paş ü perakende ve perişan itmek, tagıtmak, saçmak, neşr ve bezl-i akçe itmek,

sipmek."(ŞS s.215)

siv- "sevmek, aşık olmak" (ED 784; Abş. s.284)

"hubb ve muhabbet ve müveddet itmek, makbul tutmak, taaşşuk eylemek; âşık."

(ŞS s.221)

Ġurbette ***sivünmes irmiş*** *elbette kişi* BD s.214/135/2

La'lini ***sivdüm*** *közining̃ ḳatlidin ḳayġurmaġum* BV s.63/83-2

Tökse ḳan ol kāfir özge ḫubnı ***sivgil*** *dimeng̃* FK s.52/52-2

Siver *cānım bigim ḫānım ümīdim* GD 4/4

Kim ***siverle****r uykusızlar dāyimā efsāneni* GS s.456/624-3

'Ālem sini ***sivgüçi durur*** *gerçi dem-ā-dem* LD s.158/1449

Sīm ***sivgen*** *kim ang̃a pā-best olur* LT s.150/1872

Ḫorāsān'ġa barıng̃ ol kişi ziyāretiġa kim bizni ***sivgey.*** NM s.116

Çarḫ ẓulmidin tang̃ ***sivgüm*** *ṣabūḥı vaḳti kim* NŞ s.135/135-6

Kim sini ivmes anıng̃ maġzın bitürür peşşeī SD s.92/1

Ki ***sivgey*** *ḥayātın bu ma'ḳūl irür* Sİ s.421/5579

Anıng̃ üçün oġlung̃ız anı köp ***sive turur tidi.*** ŞT s.124[72a]1

siz-/sez-: "sezmek , anlamak, idrak etmek. " **(ED 860)**

"teferrüs ve tefattun, derk, hiss itmek." (ŞS s.217)

Ol ṭurra-i ṭarrārda köng̃lümni ***sizip min*** */ Başın köredür min ḳoyı igriliki çındur*

LD s.69/626

Deryūze ḳılur kün yüzidin nūr u ***sizer ay****/ Ol biri giriftār-ı dıḳ u biri dıḳ içre*

LD s.188/1728

Ḫāme bile ol ki sizni ***sėzdi*** */ Gevherni ḳara ipekke tizdi* LM s.56/V-285

sok- (ED 805)

1. gagalamak.

2. ısırmak.

3. sıkıştırarak ezmek, vurmak.

Seniñ atıñ bile altun ***soḳup*** *çemen ḫanı / Yüzin ḳızıl ḳılur ḥüsnine revāc tiler*

LD s.59/533

“emr idüb ur demekdir darb eyle manasına.” (Abş. s.290)

“zehr-dar hayvanatın çakması, ısırmak, tesmım ve tehevvür itmek, dişlemek, emr-i dil, şikaf it.” (ŞS s.211)

sol- “solmak, kurumak; sararıp solmak” (ED 828)

“sülpümek, tazelik ve parlaklıgı gitmek. ” (ŞS s.212)

Hicrān ġamıdın żaʻīf cānım ***soldı*** */ Ġurbet elemi birle içim ḳan toldı* BD s.258/308/1

sor- (1) “sormak, öğrenmek istemek. ” (ED 843; Abş. s.288)

…körüşürde üç ḳatla yükünüp yanġanda hem üç ḳatla ***sorġanda*** *ve tartıḳ tartḳanda birer yükündi.* Babn s.5/H123b-4

Ey Nevāyī lebidin nükte ***sorar-sin*** *yüz cān* BV s.24/31-7

Yār ẓulm itken sayı aġyār ***sormaḳ*** *ẓulm irür* FK s.232/243/4

Çü de’bi yoḳ idi ***sormay*** *dimek söz* FŞ s.371/XLI/17

Zehre yoḳ mūcib ***sorarġa*** *bolmasun ya Rab kişi* GS s.83/80-4

Mėndin yana ***sormaġıñ*** *nė ėrdi* LM s.120/XII-909

Her ni köñlüñ istedi ***sorduñ*** *mañа* LT s.114/1364

Sorġalı *ḳıldı alar ḥāliġa meyl* LT s.239/3106

Ve yıllar Türk tili ve naẓmı ḳā'iđe ve uslūbıda bilmegenlerimni ***sorup*** *ve müşkillerimni ḥallāl-i müşkilātım tapuġıda 'arżġa yitkürüp 'aẓīm fāyideler tapıp küllī netīceler kördüm.* ML s.191/F784a/14

Didim dervīş pādṣāh işikige barsa andın ***sormaġaylar*** *ki…* NM s.37

Min niyāz ehli idim da'vā nüketin ***sormadım*** NŞ s.688/698

Bolsa ḳıyāmet barçadın ḳılġan işin ***sorġusıdur*** SD s.226/521

Velī mindin iş ṣūretin ***sormaġıl*** Sİ s.328/4201

Adaşkan yolında kalgan zar u hayrannı ***sormas mu*** */Tutaşkan bagrı köygan hane-i vırannı* ***sormas mu*** ŞL s.208

Uşbu çaḳda hem bir kişi bir kişidin ***sorsa*** *ilinĝninĝ ormaḳı ni turur tip* ***sorar.***

ŞT s.158/[82a] 16

sor- (2) "emmek, içine çekmek. " (ED 843)

Kim ***sorar*** *şekkerni ol la'l-i şeker-ḫā bolmasa* ***/sormak, emmek*** BD s. 126/16-1

Hem- derd dip alarnı ***sorar*** *her seḥer nesīm* / ***sormak, emmek*** LD s.124/1137

"sormak, sual, tahkık, tefahhus, istifsar, pürs ü cu, hal hatır." (ŞS s.208)

Ol ki şekker dik lebiġa ṭûṭī-i cāndur meges / ***Ni üçün sormas*** *mini bī-dilni sormak 'ayb imes* GS s.190/235-1

soy- (ED 858)

1. derisini yüzmek.

2. meyva soymak.

3. elbisesini çıkarmak.

"soymak, tecrı, taksır itmek, gasb ve garet ve üryan eylemek. " (ŞS s.214)

Ḳoy tirinĝni ***soysa soysun*** *bu pelīd ḳaṣṣāblar* NM s.437

Boyıdın vücūdī libāsın ***soyup*** */ Başıdın ta'ayyün livāsın ḳoyup* SI s.66/291

Çemen tofraġın ey aḥbāb arıtmanġ zār cismimdin / Libāsın ***soymanġız*** *hezl eyleben mecnūn-ı 'uryāndın* NŞ s.502/504-6

sög- (ED 818)

1. sövmek, küfretmek.

2. inkār etmek.

"sebb, teşnı, şetm, kath, kazh, hetk-ı namus itmek." (ŞS s.212)

Ay müselmānlar nitip sormaḳ temennāsın ḳılay / Min ki bir ***sögmek*** *tilep tapman leb-i gūyāsıdın* GS s.379/509-2

sök- (ED s.819)

"kâf-i Arabî ile bir bütün nesneyi çâk etdi sökdi manasınadır." (Abş. s.290)

"bir şeyi kök ve ferından çıkarmak,cüda ve şakk itmek, hakaret ve serzeniş eylemek."(ŞS s.212)

Bābür ol 'ömr sini ***sökken*** *üçün / 'Ömr barınça du'ā ḳılġay sin* BD s.187/118/5

Yanımnı ***sökti*** *çün tīġınġ sünġekler şeklidin kördüm / Bozuġ könġlüm öyininġ ferşiġa dendānei bolġay* GS s.490/674-4

Köksüm yarasını sökme munça / ***Baġrım ḳanını tökme*** *munça* LM s.265/XXVIII-2410

sön- (ED 834)

1. azalmak, sönmek, sakinleşmek.

2. gözden kaybolmak, yok olmak.

"parlak şeyin feri ve şulesi gidüb zail olmak, mutfı ve cilası gitmek mesrur."

(ŞS s.214)

Ġurūr otı içidin ***söngey irdi*** */ Şecā'at resmini örgengey irdi* FŞ s.378/XLI/111**s**

un- takdim etmek, sunmak. (ED 834)

"sunmak; arz, takdım itmek, ikdah-ı mübadele, rıza olmak." (ŞS s.213)

*Közümni sürtmek ḳılsam heves **sunġay** kef-i pāyın* BV s.334/453-1

***Sunıŋ** tiyġını eylep zer-nişānlıġ* FŞ s.168/XVII/70

*Tutarda bāde şāyed cür'aī **sunġay** biziŋ sarı* GS s.472/648-8

*Ḳol çü şeft-ālū üçün **sundum** zenaḫdān almaġa* LDs.188/1730

*Ėy **sunmay** ėligni ḫāme sarı* LM s. 41/III-135

*Boynını **sunmay** 'ıyan itkende ṭa'n* LT s.17/42

*Ot tig sunı **sunġıl** ġam otın öçreli sāḳī* SD s.304/792

*Ki kimse **sunar mu** ilig nānıŋa* Sİ s.482/6492

*Ve Nefeḥāt'da mundaḳtur ki hīç velī ḳalmadı ki bu sözge boyun **sunmamış** bolġay.*

NM s.346

*Eger tīr ursa ol ḳātil boyun **sunmay** nitey āḫır* NŞ s.458/45

sus- (<onom sıs /sış susturma sesi)

"sus ve sakit olmak, sesi kesmek, epsem olmak." (ŞS s.210)

sün- "sön- "gözden kaybolmak, uzanmak. " (ED 834 ;Abş. s.294)

sür- (ED 844)

1. zaman geçirmek, ömür sürmek, hüküm sürmek.

*Özüŋ **sürdüŋ** raḳam tapḳaç bu nāme* FŞ s.83/III/13

*Yaş tig **sürer** mini barur olsam çü ḳaşına* LD s.20/185

*Soŋra saŋa daġı ḳahr **sürgüm*** LM s.156/XVI-1270

Boyun ḳoyup-min eger tīġ-i ḳatl ***sürgüñgdür*** NŞ s.129/129-6

Atañ ölüp men bu taḫtda olturup ilni ***sürey*** *turġalı otuz beş yıl turur.* ŞT s.180/[89a] 3

2. izlemek, takip etmek, devam etmek.

Söz ***sürmedi*** *ġayr-ı mā'arefnāk* LM s.35/II-1

Bu destān ki ***sürdüm*** *kināyet durur* Sİ s.72/377

Atası daġı çün ***sürüp irdi*** *'ömr* Sİ s.120/1086

3. sürmek, sevk etmek (hayvan).

Ḳoyun dik vaṣl deştidin ger ey Leylī mini ***sürdüñ*** BV s.265/347

Ḫıżr-veş ḫaṭ birle çun ḥüsnüñ semendin ***sürge-sin*** BV s.332/450-1

Raḫş ***sürgende*** *üküş cānlar irür ḫāk-i rehiñ* FK s.33/32/5

Ol otġa daġı bu ***sürmedin*** *dūd* LM s.108/XI-782

Ya heves deyriġa merkeb ***sürmediñ*** LT s.115/1383

Raḫşnı meydānġa ***sürseñ*** *sin birer Rüstem bigin* SD s.186/386

Ṣanemler ḥüsn atın ***sürse*** *leṭāfetniñ bisāṭında* SD s.268/669

4. ovmak, ovalamak, sürtmek.

Nisyān ḳalemin niçe mañga ***sürgey sin*** BD s.256/302/1

"sürgün, bederga göçürmek, hengame irmek, mesh ü lems itmek." (ŞS s.208)

süz- (ED 861)

1. süzmek.

Şeyḫ destārın çü mey vechi yoḳ irdi sirmedim / Meyġa merhūn ḳılġalı ol yaḫşı mey ***süzmekke*** *feş* GS s.217/273-6

Men daġı bu meyni kim ***süzüp-men*** */ Türkāne sürūd añga tüzüp-men*

LM s.382/XXXVIII-3607

2. ayrıntılı olarak irdelemek.

Közini ***süzdi*** *vü nergis ḳılur kirişme vü nāz / Anıñ bu şīvesinde şīfte bolur ʿalem*

SD s.138/187

“gamz itmek, gözler mahmur olmak.” (ŞS s.209)

şaş- “tan kalmak, taaccüb ve tahayyürde kalmak, istigrab ve isticab itmek, akıl gidüb yoldan ayrılmak.” (ŞS s.222)

şiş- “ “şişmek, kabarmak.” (ED 857 : sış-)

“şişman olmak, kabarmak, intibac itmek, semiz ve müllahham olmak, verem etmek “ (ŞS s.226)

taḳ- (ED 464)

1. takmak.

Zülfi zincīrini boynumġa ***taḳıp*** BV s.48/65-3

Zülfüñe meşġūl irür meşşāṭe zīver ***taḳḳalı*** GS s.493/678-3

Her meylġa ***taḳtıñ*** *ėkki zincir* LM s.32/I-51

Süñgek ḫilāl ki boynıġa ***taḳtılar*** *zincir* NŞ s.143/143-1

2. sarkmak.

“ilişdirmek, vasl itmek, baglamak, talık ve rabt itmek, asmak, ser-nigun itmek”

(ŞS s.116)

tal- (d-) (ED 490)

1. çok yorgun olmak, tüketmek, bitirmek.

Yoḳ turur bir dem ki bu vādīde baġrım ***talmadı*** BV s.472/656-II-8

Niçe miñ yıl ḳılıp seyr imdi ***taldıñ*** FŞ s.396/XLIII/75

Ḳadem āheste çikme baġrıñ ol yilmekde ***talġay*** *dip* GS s.74/66-6

Pūye urmaḳtın bu vādī içre baġrım ***talġu dik*** GS s.267/346-5

Beden żaʿfı bile yol şiddetidin gerçi ***talġay-min*** NŞ s.469/471-8

Bu kirgen zamān ilgi ***talmış idi*** Sİ s.196/2215

2. dalmak (suya).

3. bayılmak, kendinden geçmek.

4. uykuya dalmak. **“yorulmak demekdir.” (Abş. s.168)**

5.daldırmak, batırmak.

“talmak, efkara varmak, haste ve marız, yorgun olmak.” (ŞS s.117)

tam- (d-) “damlamak” (ED 503)

“tamlamak” (ŞS s.118)

Tīġıdın ḳan ***tamġuçı*** *bī-raḥm ʿālī-cāhlar* BV s.119/149-2

Yüzidin aḳıp u ***tamıp*** *melāḥat* FŞ s.295/XXXI/79-80

ʿĀrıżıñġdın ḫoy mañġā ***tamġay mu*** *dıp tofraġ min* GS s.307/403-5

Bu mes̱el rūşen durur ārī ki yaġ yaġḳa ***tamar*** LD s.301/2714

Ḳaṭralar her yan ***tamıp*** *destārıdın* LT s.143/1777

Bulıtı ḳaṭrelerindin ***tamar*** *çü āb-ı ḥayāt* SD s.172/328

Fenā ebridin dürr-i ġalṭān ***tamıp*** Sİ s.257/3139

tan- “inkâr etmek” (ED 513)

“inkâr etmek. ”(ŞS s.119)

Helāk oḳı közüñġ urmış köñġülge ***tanma*** *ki bar* GS s.174/210

Şekker irniñġdin süçüglük iltti vü ***tandı*** *nebāt* LD s.237/2187

Bu yanĝlıġ va´de birle ger sorar-sin imdi hem ***tanmas*** NŞ s.226/226-3

Tansa *yüzide ẓāhir irür dāġ-ı nişānı* SD s.262/652

tanĝ- (ED 514)

1. sarmak, sarmalamak.

2. bağlamak

Ḥarīr u ḥulle içre bağlaban çüst / Muraṣṣa' mehd içinde ***tanĝdılar*** *rüst* FŞ s.133/XIII/8

"kāf-i Acemī, sarmak ve baglamak demekdir." (Abş. s.170)

"yük bağlamak, denk yapmak, bar-ı beste, teng, beraber itmek. " (ŞS s.119)

tap- (1) "bulmak, kavuşmak" (ED 435; Abş. s.155)

İttiṣāli ***tapar*** *ol bī-māni´* BD s.107/4/93

Ḳurb ***tapmas*** *kişi bī-ref´-i ḥicāb* BD s.110/4/124

tap- (2) (ED 435)

1. hizmet etmek.

Tūbī vü şāḫ-ı sidredür kūyünĝ giyāhı nige kim / ´Uşşaḳ eşk ü āhıdın her dem ***tapar*** *su vü hevā* BV s.3/1-2

…andın öz ḳābiliyetleri ḫurdıda ve iştiġālları muḳābeleside nef' ***taparlar…*** NM s.1

2. tapmak, ibadet etmek.

...anınĝ ḳıymeti fehm mertebesi nisbetiġa baḳa intişār u iştihār ***tapar.***ML s.166//B2a-12)

3. elde etmek, sağlamak, almak.

Bu navbat yaz yaġınları cıhatıdın bu rūdta andaḳ su kėliptür kim aṣlā güẕar ***tapa almadük.*** Babn s.38/H153b-7

Nūş-ı viṣālinĝ yitmese ´İsī anĝa ***tapmas*** *devā* BV s.3/1-3

Ger Nevāyī hecridin ölmiş velī yüz cān ***tapar*** FK s.99/100/9

Dīvān-ı körk içinde sini ***taptı*** *intiḫāb* GD 11/5

Renc körmey kişi ***tapar mu*** *ferāġ* GS s.16/21

Nevāyī bil ki ***tapmış min*** *nişān maḳṣūddın bī-şek* GS s.378/507-9

Ṣabūḥ ehli neşāṭ eyleng̃ ki ***tapmış siz*** *'aceb menzel* GS s.229/291-7

Özüng̃ sürdüng̃ raḳam ***tapḳaç*** *bu nāme* FŞ s.83/III/13

Tapa başladı *sāyil çün cevābın* FŞ s.276/XXIX/118

Ṭūfān teşvīridin necāt ve anıng mehlekesidin ḥayāt ***taptı.*** ML s.168/(B5a)(15)

Mesākīn ḳolġay irdi genc anıng̃ iḥsānıdın ammā/Bu müşkil kim kişi ***tapmas*** *anıng̃ ʿahdıda vīrānī* LD s.13/114

Kim sening̃ hecring̃ġa tüşse nā-geh ay cān muʿnisi/Öz cānındın irikip ***tapmas*** *ölümni ārzūlap* LD s.27/249

Yaş ferzendin yügürtüp yüz sarı her dem közüm/Çün sening̃ irning̃ni ***tapmas*** *çapturur gülgūn Burāḳ* LD s.96/878

Dür ***tapsa*** *beḳā-yı lā-nihāyet* LM s.32/I-54

Bu ṭūr üze ***tapḳalı*** *tesellī* LM s.68/VII-398

'Aksini ***tapıp ėdi*** *ėkin su* LM s.130/XIII-1002

Kimse yolında bolur bu vāridāt/Özni żabṭ itken ***tapar*** *ḫayr u necāṭ* LT s.102/1195

Ey Nevāyī dürr-i naẓmıng̃ ḫuṭbe dik ***tapḳay*** *şeref* NŞ s.17/17-9

Çün ki bu ikki müyesser boldı nuḳl ü bāde ***tap*** NŞ s.68/68-1

Gedā ger tapsa luṭfung̃nı ***tapar*** *şehlerdin istiġnā* SD s.126/147

Ni iklīm bel kim cihān kişveri /ki ***tapmış idi*** *fetḥ-i iskenderī* Sİ s.74/408

Müdevver ***tapıpturlar*** *andaḳ ki gūy* Sİ s.165/1757

Tāriḫ miñ taḳı yetmiş birde Ḫˇārezm memleketinde taḥrīr ***tapdı*** *temmet-i kitāb bitildi.* ŞT s.229/[106a] 13

“bulmak, perestiş itmek, gayibi mevcud eylemek.” (**ŞS s.112)**

taş- “taşmak” (ED 559)

“tugyan ve tecavüz ve izdiyad olmak” (ŞS s.115)

Firāḳıñdın Nevāyī ḳanı ***taştı*** BV s.464/646-7

Cefāsı tünd seyli ***taşmış irdi*** FŞ s.473/LI/28

Mey çü her sā'at tökülgey cūş urup küptin ***taşıp*** GS s.73/65-8

Ėmdi ki bu ėkki ***taşıban*** *raḫt* LM s.158/XVII-1293

Ki ġam zehri bile cānım toluptur belki ***taşıptur*** NŞ s.160/160-6

Kān u deryā ḳahrıñ otında köyüp ḳaynap ***taşar*** SD s.92/11

tat- “?dad-” “tatmak” (ED 449; Abş. s.156)

“teşevvuk itmek, zevk-yab olmak, çaşnı almak.” (ŞS s.112)

Bir tutup zülfüñni yüz miñ zehr ***tattım*** *ẓulmıdın* LD s.97/886

Kim eger ḫod tamızurlar su ***tatır*** *ḳan aġzıma* NŞ s.535/538-1

Ḥażret-i Şeyḫ ḳalġan aṣḥāb bile çıḳıp ġazvġa meşġūl bolupturlar, tā şehādet şerbetin ***tatıpdurlar.*** NM s.267

Gehī şekker kibi ol yüzi gülniñ la'lidin ***tatsam*** BD s.152/57/2

Munı tuz ***tatmaḳ*** *añlap iştihāsı* FŞ s.209/XXII-47

tay- “kaymak” (ED 567)

“kaymak, taymak, yüki denk denk itmek, sürat ile takmak ve yüklemek, ilişdirmek, zıc itmek.” (ŞS s.121)

Diseñ kim taymaġay ol yolda ġāmıñ / Sanaġlıḳ ġām ile bolsun ḫırāmıñ

FŞ s.227/XXIV/49

Bu yol ḳat'ıdın ***taymaġıñ*** *ni idi / Körüp ḫamse sustaymaġıñ ni idi* SĪ s.90/646

teg- (ED 476)

1. erişmek, ulaşmak.

İt Baraḳ Ḫān birlen uruşup, basıp İt Baraḳ Ḫānnı öltürüp, yurtını alıp müsülmān bolġanlarıġa ***tegmey*** *ḳoyup Teñriġa īmān keltürmegenlerini öltürüp* .ŞT s.137/[75a] (5)

2. dokunmak.

tėş- “delmek, deşmek” (ED 559)

Köñlümde ki yüz tėşük ***tėşip*** *āh / Hiçbir biriñiz üçün vaṭan-gāh* LM s.236/XXV-2102

tık- “itmek, dürtmek, tıkmak. ” (ED 465)

“tıkmak, zur ile sokmak, birleşdirmek.” (ŞS s.149)

tıl- (d-) “dilmek, kesmek. ” (ED 490)

“tilmek, pare pare itmek, dilmek, kesmek, dilim dilim itmek.” (ŞS s.125)

"İtleri mecruh-ı cismimni cevher-ban südredi/ Haste könglüm ***tılmagıdın*** *kanmadı tıgı anıng"* ŞS s.125

tın- “dinmek, sakinleşmek, huzur bulmak. ” (ED 514)

“dinmek, asude itmek, rahatlendirmek, durdurmak.” (ŞS s.154)

Sind suyıdın narraḳ ve Sind suyınıñ yaḳasıda egerçi ***tınmay*** *çapḳun ḳılur ėdiler.*

Babn s.37/H152a-7

Ġurbette ayaḳ birle beden ***tınmas*** *līk/Yüz şükr ki tiçdür ḳulaġ birle köñül*

BD s.256/303/2

Kilür bu sözdin ḳan isi ***tınmay*** *Nevāyī asra dem* BV s.301/401-9

Tün ü kün ***tınmay*** *bu nev' itkey mü irdi iżṭırāb* FK s.44/43/5

Munı kim ġonca ***tınmas*** *külgüsidin/Muḥaḳḳaḳ bilme nergis uyḳusıdın* FŞ s.163/XVII/9

Yüzüñ körmek tilep ***tınmas*** *Nevāyī köñli salmaḳdın/Ḫudāy üçün alıp burḳa'nı anıñ köñlini tındur* GS s.147/170-10

Ḳaraḳlarıñ ki ***tınmay*** *ḳan ḳılurlar* LD s.64/585

Tınmay *yügürüp soñıça eṭfāl* LM s.150/XV-1210

'Ömrler urmaḳ kirek ***tınmay*** *ḳanat* LT s.42/381

Meyl-i dünyā geh salur kimseni ***tınmas*** *līkke/Tınıban köñli anı kim geh köñüldin çıḳarıp* NŞ s.57/57-8

Böri ölgey ü ḳoy ***tınġay*** *çü Mūsī tig şubān kildi* SD s.108/75

Tün ortası ***tınġay*** *dimāġı anıñ* Sİ s.237/2837

tır- "tırmalamak" (DLT II, 230-21 / II, 230-22)

Örgemçe şibāḳḳa cülni ***tırmay*** */ Tumşuġını rişte birle çırmap* LM s.304/XXXI-2827

tıt-/tit- (?d-) (ED 450)

1. yırtmak, parçalamak.

2. koparmak (çiçek, meyva), yolmak.

"didik didik itmek, lıme lıme eylemek, yün ve keteni kabartmak, pamukı tuhmundan ayurmak ve siçmek, cüda itmek."(ŞS s.145)

'Işḳ pervāzı ḳılur köñlüm ḳuşı men' itmegil / Terk bolmas bu hevā ***titse*** *süñgekimni Hümāy* SD s.236/559

"Tübi mıhı bile sancıb semekni / ***Tıtıb*** *nevki bile devr-i felekni"* ŞS s.152

tıy- (?tıḍ -) "önlemek, engelleme; alıkoymak, tutmak; durdurmak." (ED 450)

"men eylemek." (Abş. s.195)

'Işḳ ile meydin köñ̂ülni ***tıymaġıñ̂*** *ni sūd kim* BD s.170/87/5

Tıya-alman *demin dūdın yıga-alman közüm yaşın* BV s.370/508-2

Tıysa *eşkin āh urar yıġlar eger āhın* ***tıyar*** FK s.140/141-8

Yüzüñ̂ni körse Sekkākī közi yaşın ***tıya bilmes*** SD s.268/674

tib- (tep-) (?d-) "tekmelemek, tekme vurmak. " (ED s.435)

"depmek demekdir" (Abş. s.178)

"çiğnemek, tepmek, ayakla vurarak sıkıştırmak. " (ŞS s.145:tip-)

Niçe kün ḳar ***tipip*** *muz yastanıp teşvīş ile ḳonduñ̂* BD s.280/397/3

tig- (teg-) (d-) "deġmek, ulaşmak, erişmek, uygun düşmek. " (ED 476)

"degmek demekdir" (Abş. s.187)

Yaġlıġıñ̂ tā kim yüz ü közüñ̂e ***tigmiş*** *bar durur* BD s.160/70/4

Ay köñ̂ül her niçe kim cānıñ̂ġa ***tigdi*** *derd ü ġam* GD 20/4

Tigmesün *ḥüsnüñ̂ġa dip ot üzre salıp min sipend* GS s.115/125-3

Tiger *mañ̂a bu ki mihriñ̂ bile hevāyī min* LD s.18/169

Melālet bolsa cānānda ***tiginçe*** *bar durur cānda* NŞ s.334/335-5

Sini men ay ***tigey irdim velī*** *bu rūşendür* SD s.206/451

Tigip *behmenī mülk mīrāṣ añ̂a* Sİ s.154/1586

Tigip *behmenī mülk mīrāṣ añ̂a* Sİ s.154/1586

Ḫ̮ˇācesiniñ̂ mālındın Ayazġa bir oġlaḳ hem ***tigmedi****.* ŞT s.219/[102b] 2

tik- (ED 476)

1. (giysi vb.) dikmek.

Kim irür gül ḫil'atin ***tikmek*** *münāsib ḫār ile* FK s.537/584/3

Hecr ilidin Gedāġa köb cevr ü cefā ***tiker*** *bigim* GD 45/5

Kim mañga ḥırmān u anıñ oḳıġa ***tikkey*** *ṭınāb* GS s.60/47-3

Köñgülni yara ḳılıp ol ki ***tikti*** *köksümni* GS s.75/68-5

Baḥr u irür ġarḳ-ı na'īmiñ anıñ üçün/Deryāġa ***tiker*** *mevc ton u ḫāreġa ḫārā* LD s.3/4

Oḳ ignesidin ***tikey*** *libāsın* LM s.216/XXIII-1894

Tonıġa ***tikmiş idi*** *gerdūn-miṣāl* LT s.152/1886

Nevbet mañga yitkende didim ki yurunnı tüz ***tikmek*** *ol bolġay ki faḳr yüzidin* ***tikkey****…*

NM s.199

Rişte kim mühlik yaram aġzını ***tiktim*** *añladım* NŞ s.268/268-4

Yāḫūd gül vuṣlalarındın ***tikip*** *bir ḫil'at-ı zībā* SD s.160/286

2. (ağaç, bitki vb.) dikmek.

Köz bāġıda ***tiktim*** *ḳadıdın tāze nihāli /****mecaz*** LD s.229/2114

Kim ip kül bolġay u hem igne su bolġay ***tiker*** *bolsañ / Nidin kim bar alardın aḫker-i sūzende her perkend* NŞ s.115/115-2

3. yılan sokmak.

4. gözlerini belli bir yere dikmek.

Min ***tikip*** *ikki közüm yüzüñge ḥayrān bolġa min* BD s.189/122/2

Köz ki ḥayretdin ***tikip-min*** *ol leb-i ḫandān ara* FK s.23/21-3

Ol çü barı nüktesiġa ***tikti*** *köz* LT s.56/573

“kāf-i Arabī, dikmek, birbirine yapıştırmak ve mıhlamak demekdir.”(Abş. s.184)

“**dikmek ” (ŞS s.150)**

til- (d-) “dilmek, doğramak” (ED 490)

“dilmek, sakb ve nakb itmek, şerha şerha eylemek, yarmak .” (ŞS s.151)

Hicrining̃ tīġı anıng̃ yürekini ***tilse kirek*** BD s.122/8/4

Til *ikki elif köksüme naʿl ortada kim* BD s.240/237/2

Nevāyiyā nige bağrıng̃nı her ṭaraf ***tildi*** BV s.432/597-7

"*Yüregimni teba hicring* ***tile birdi*** *pare pare /Kime aytayın bu derdimni deva kılay ni çare"* ŞL s.151

Ney bigin bağrım ***tilip*** *ing̃retme mini zār zār* LD s.54/495

tin- (1) tın- (?d-) (ED 514)

1. nefes almak.

2. durmak, kesilmek (yağmur).

3. sessiz olmak. (Abş. s.193)

tin- (2) tın- (?d-) (ED 514)

1. konuşmak.

ting-

“çekmek,muvazene itmek, takdır eylemek, keşf ve tahmın ve zann.”(ŞS s.153)

tir- “tėr- (d-) “ toplamak, biriktirmek, yığmak” (ED 529)

“bu dahi emr idüb dir devşürmek demekdir.“ (Abş. s.179)

“dayanmak, tahammül etmek “ (ŞS s.147)

Tirse tirsün *urmasa bağrımġa yüz ming̃ ḫar bes* BV s.179/236-2

Niçe kim gül açılġan kördi ***tirdi*** FŞ s.112/IX/32

Baş eger barsa bu yolda ***tirge min*** LD s.289/2637

Nefs maṭlūbın yürür irdi ***tirip*** LT s.59/606

"Çemende her sarı şebnem imes nessarıng üçün /Kızıl tabak üze ***tirmiş dürür*** *gevher-i lale"* ŞS s.147

tiş- / teş- (d-) "delik açmak, delmek." (ED 559; Abş. s.183)

"dilmek, sakb u şikaf itmek." (ŞS s.149)

Yıḳıp cismini enfās-ı şitābı / ***Tişip*** *köksini köñli ıżṭırābı* FŞ s.297/XXXI/117

tiz- "dizmek, sıralamak" (ED 572; Abş. s.182)

"dizmek, tanzım ve teslık ve tensık ve tertıb itmek, saff itmek, yer yerine koymak,

"riştеden geçürmek, şıgavul ve teşrifat kaidesini icra itmek." (ŞS s.148)

Ḫāme bile ol ki sizni sėzdi / Gevherni ḳara ipekke ***tizdi*** LM s.56/V-285

toḳ- (krş. toḫ-)

"dokmak, terkıb, tavsıl, dikenci, nessacı, bafende. " (ŞS s.137)

toġ-/ tuġ- (ED 465: tuġ-)

1. doğmak, dünyaya gelmek. (Abş. s.209)

Çīn kiyiki gūyiya birmiş añga ***toġḳanda*** *süt* BV s.64/85-7

Öler ḥāletde ***toġmay*** *ölgen oġlı birle yek-sāndur* BV s.107/132-7

Şebistānıda ***toġdı*** *bir yañgı ay* FŞ s.130/XII/53

Didi kör kim ḳavs burcıdın ***toġup*** *tur āf-tāb* GS s.59/46-1

Toġmasa irdi *yā* ***toġuban*** *ölse irdi kāş* NŞ s.250/250-9

Ol at irmes ni üçün andın ***toġar*** *yaḫşı uruġ/Ol ḳuş irmes ni üçündür barça a´żāsı ḳanat*

SD s.190/398

Ġamım yoḳdur ölmekde imgek üçün/Nidin kim ***toġar*** *kimse ölmek üçün* SĪ s.56/139

Sinin͡g ***toġmaġın͡g*** *rūşen eylep cihān* SĪ s.59/188

*Çün cismime rūḥ boldı yoldaş /****Tuġḳan*** *nefes ölsem ėrdi ėy kāş* LM s.162/XVII-1332

Atan͡g ay u anan͡g hurşīd idi irkin ki sin ***tuġdun͡g*** FK s.397/425-4

Oġuz Ḫānnın͡g altı oġlının͡g aṣl ḫātūnlarıdın ***tuġġan*** *nebīreleri yigirmi tört kişi irdiler.*

ŞT s.158/[82a] 6

2. (güneş, yıldız) doğmak.

Ḫūrşīd ***toġar*** *her kün uşol ay yaḳasındın* LD s.30/277

“tevellüd, tulu, zuhur itmek.” (ŞS s.135)

ton͡g- “donmak” (ED 515; Abş. s.217)

“tongmak, sogukdan üşimek, incimad itmek, ziyade işimek, yahlemek.”

(ŞS s.143)

Tolun ay irmes tün aḳşām kim ḳuyaşnın͡g çeşmesi / Muz ***ton͡gup tur*** *kim żiyāsı tīre çün meh-tāb irür* GS s.168/202-5

Sefer ḳılmaġan ādemī ḫāmdur / Savuḳda ***ton͡garġa*** *kimge ārāmdur* SĪ s.256/3128

Ḳamer ser-çesmesi her tün ***ton͡gup*** *muz / Muz olġan ḳaṭreler girdide yulduz*

FŞ s.170/XVII/100

"Kildi, saguk şiddetidin öyle katıg uşbu kış / Kim agız çıgay ***tongub*** *til bolgusı andak ki tiş"* ŞS s.143

tos- “kafa vurma sesi çıkarmak.”

Aymaḳ yolını ***tosup,*** *uruşup bastılar.* Babn s.7/H125b-12

tök- /tög- “dökmek”

"ıskat, nisar, isaha, isale itmek, dökmek, rıhten." (ŞS s.138)

İmdi közdin ḳan ***töker min*** *kim budur anĝa ḳıṣāṣ* BD s.176/98/5

Kim ***töker*** *ḳanımı bī-ḥad kim irür bī-mer yara* BV s.23/30-8

Ol perīniñ çun irür ḳan ***tökkeli*** *māhir közi* FK s.643/686/37

Töküben *ol perī her dīv üçün eşk* FŞ s.105/VIII/36

Tökersin *dembedem cellādlar tik* GD 32/5

Ḳan ***töker irmiş*** *ḳızıl ton keyse bī-şek şāhlar* GS s.135/153-6

Töker *yaşımnı tebessüm bile laṭīf sözi* LD s.18/168

Yummay ***töker érdi*** *hem bulut yaş* LM s.79/IX-503

Her ni kim ḫāric bolup ***tökmeñ*** *anı* LT s.160/1999

Verem üzre verem ***tökken*** *kibi penhān ḫıred ehli* NŞ s.264/264-2

Töker *bir kün ḳızıl ḳanım uşol köñli ḳara ʿamdā* SD s.124/134

Ṣadefḳa ***töküp irdi*** *dürr-i ḫōş-āb* Sİ s.116/1025

töz- "dayanmak, tahammül etmek, katlanmak. " (ED 572; Abş. s.203)

Germ-i ġam ara özümni salman /Bu ġamġa nétey ki ***töze alman*** LM s.185/XIX-1565

Her cefā ḳılsañ tözer-min ḳılmasañ daġı vefā / Özgelerge ni vefā ḳılsañ ***tözer-min*** *ni cefā* NŞ s.33/33-1

tum- "talmak, efkara varmak." (ŞS s.141)

tur- (1) "kalkmak" (ED 529)

tur- (2) (ED 529; Abş. s.200)

1. kalmak.

Dara-ı Nūr kişisi çıḳıp parīşān çapḳunçını tėpretken bile özgeler hem ***tura almaslar..***

Babn s.39/H154a-9

Āḫır ***tura almay****, Irāḳ ve Āzarbāycānġa Ya'ḳūb Beg ḳaşıġa bardı.* Babn s.71/E141a-4

Turar *raḳīb çırāyın turuş ḳılıp dāyim* BD s.181/107/4

Ki ḳaldıñ kāvrāndın ger tınarġa bir nefes ***turduñ*** BV s.265/347-8

Miniñ üçün cihān ***turġunça*** *sin* ***tur*** FK s.726/774

Derd sipihri tenim ***turġan*** *u ötken oḳuñ* FK s.151/152/3

Didi maḥremlerġa kim vāḳıf ***turuñ*** LT s.160/1998

Ammā Türk ulusıdın ba'żı ki köñül ṣıdḳ u ṣafāsıġa behremend ***tururlar.*** NM s.1

Niçük ki sāye zamānı ki mihr ***turġay*** *tüz* NŞ s.205/205-2

Allıñda ḳarşu ***turġalı*** *ayda uyat mu yoḳ* SD s.282/718

Velīkin bu kişver ara ***turmañız*** Sİ s.428/5687

…öz ḳarındaşları yurtında yaġı bolġan sebebdin ***tura bilmey*** *ḳaytıp kitdi.*

ŞT s.184/[90b]

2. ayakta durmak, beklemek.

Derd-i dil birle ni munda ***turayın*** BD s.267/343

Munda ey şīfte köñlüm ni ***turar-sin*** *āḫir* BV s.134/172-3

Kim uşbu yolda ***turur*** *'ışḳ mürşid-i kāmil* LD s.6/40

Kīn körgüzür olsa hem ***turup-biz*** LM s.209/XXII-1821

Didi ilge kim siz ***turuñ*** *imdi şād* Sİ s.469/6300

“tavakkuf, ikamet itmek; kalkmak, kıyam eylemek; sebat itmek.” (ŞS s.131)

tus- “faydalı olmak ” (ED 554)

“beklemek, puseklemek, sebat, karar itmek, yolunı tusmak ve sedd itmek.”

(ŞS s.133)

*Şehrġa barur idi ol kān-ı genc / **Tustılar** yolını aḳṭāb-ı zamān* LT s.171/2148

tut- “tutmak; elde etmek; yakalamak; saklamak. ” (ED 451; Abş. s.196)

*Hemegī-yi dil anı dost **tutar*** BD s.113/4/164

*Dehrniñ gül-şenidin būy-i vefā **tutma** ṭama´* BV s.8/8-9

*Lāle eger sāġar **tutup** mūsīḳe ger ḳılmış zinā* FK s.5/1/8

*Ġanilarġa daġı anı **tuta bir*** FŞ s.78/I-14

*Kilip bī-gāne’ī **tutḳay** maḳāmım* FŞ s.129/XII-35

Ḫoş tutar serv-ī sehīġa erġuvan cām-ı ´aḳīk GD 28/5

*Eger cām-ı ġurūr içmekke meclis **tutmamış** nivçün* GS s.233/297-4

*Devlet atıġa miner bolsa **tutar** iḳbāl u taḫt* LD s.8/64

*Çėktiñ çü yolum **tutup** ḳolum çėk* LM s.38/II-107

*Ṭa‘n ehli **tutup** tilin kėsip çüst* LM s.42/III/146

*Nāz u istinġā bolup maḥbūb işi/Renc ḫūb ilge revā **tutmas kişi*** LT s.71/759

*Sāḳī çu içip manga **tutar** ḳoş* ML s.171/(B10b)/9

*Ol nimeler menḳūldur ki benī ādem cinsidin aḳl muḥāl **tutar.*** NM s.20

*Söz esnāsıda ṭahāret ḳaṣdı kim tecdīd-i vużū’ ḳılġay nāgāh bī-taḳrīb ol ‘azīmet terkin **tuttı.*** NM s.333

Günehsiz ölgen il ḳanı ***tutuptur*** *şestini yoḳsa* NŞ s.296/297-3

Ot u su topraḳ u yilni i´tidāl üzre ***tutar*** SD s.92/12

Yüz üzre gūyiyā zülfüñ Süleymān mülkini ***tutmış*** SD s.268/672

Tutup *gevher-i ẕātıñ evvel vücūd* Sİ s.58/166

Andaḳ ḫātūn ni yerdin tapılur ki kelip anañnıñ ornın ***tutġay tidi.*** ŞT s.186/[91a]5

Alp Bayındır bigininğ ḥükmini ***tutmadı.*** ŞT s.210/[99b] 17

tuy- "farkına varmak." (ED 567)

"tuymak, şiba ve sır olmak, istima ile bilmek, sezmek, ihtisas itmek." (ŞS s.144)

Bular ***tuyup****, Mīrzādın soñ Uluġ Bėg Mīrzā, Barlaslarġa ḳaṣd ḳılur maḳāmıda bolur.*

Babns.58/H170a-6

Kim bu sulṭān kim sipāhıdur ***ṭuyūr*** */ Ḫalḳ ara aval ni nev´itti ẓuhūr* LT s.43/402

Ḳoy ki ol yüz ḫ˘ānıġa neẓẓāre eyley ***tuyġuça*** */ Kim közüm bolmış bu ḳaḥṭ-ı ḥüsn eyyāmıda aç* NŞ s.96/96-7

tuz-

"eskimek, köhne ve fersude olmak, devam ve mukavemet itmek." (ŞS s.133)

Serv-i kametler kiyüb ignige haftan tubtu / ***Tuzmay*** *anıng birle hem titrerler andak kim kamış"* ŞS s.133

tüg- /tük- (ED 477)

1. düğümlemek, bağlamak.

2. söz vermek, sözleşmek.

"baglamak, bogub akd itmek" (ŞS s.138)

Her birisin añla bir kāfir cefāsıdın ḥisāb / Bu girihler kim ***tügüp-min*** *rişte-i zünnārda*

BV s.395/545-6

Rişte-i cānnı ***tügüp*** *zülfidin açḳanda girih / Perde-derlikler itip yüzige yapḳanda niḳāb*

FK s.46/45-3

tüm- "toldurmak, memlu ve pür ve bisyar ve ziyade itmek, çümülmek." (ŞS s.141)

tür- "dürmek, kıvırarak silindir biçiminde kendi üzerine sarmak." (ED 530)

"kıvırub devşirmek, katlamak ve bükülme, sarmak, leff itmek." (ŞS s.131)

Nisyān ḳalemin niçe manġa sürgey sin / Vaḳt oldı ki hicr nāmesin türgey sin

BD s.256/302/1

Dünyādın öt Nevāyī āsāyiş ister irseng / Kim şuġl her niçe köp yüz ança ġam ***türüptür***

BV s.145/189-9

…ve tör ki andın daḳīḳraḳdur öyning töridür ve tür ki barçadın arıḳdur torluġnı yā işinki ***türmek*** *emridür.* ML s.175/(B16a)/4

tüş- (ED 560)

1. inmek, düşmek, kapılmak, uğramak. (Abş. s.206)

Zār köngüm ***tüşkeli*** *hecr otıdın ġam çengige* FK s.13/9-9

Köngüm otḳa ***tüşkeli*** *körmes yüzini ṭurfedür* FK s.55/55/3

Beşeriyyet cihetidin naẓarı / Geh ***tüşer*** *ekl ü gehī şürb sarı* BD s.102/4/31

Dāġlar ḳoydum diremler kibi köksümni yarıp /Ni asıġ kim yārga ***tüşmes*** *ḳabūl ol yarmaġım* BD s.183/110/3

Tüşmişem *kūy-i ḫarābāt içide mest ü ḫarāb* BV s.33/42-9

Dime nālī ki ṣıḥḥat tapmayın hīç / ***Tüşüptur*** *rişte-ı cānıġa yüz pīç* FŞ s.88/IV/23

Her kiçe zülfüng ḫayāli ki bu köngümge ***tüşer****/Min bilürmin daġı bu köngüm ki mindin ni kiçer* GD 16/1

Ḥüsn gencidürsin ü köngüm bozulġan kūşe-ī/ Şükr kim ***tüşti*** *ḳābul uş genc-i vīrānım*

saṅga GD 9/5

*Ol ucaverlıḳ üçün çün aṣlıdın kilmes ḫaṭā/Her ni fikr itse ḫaṭā kilmes **tüşer** barça ṣavāb* LD s.8/63

*Köṅglüm alġan zülfi her sāʿat ayaġında **tüşer**/Ġāfil olma kim ayaḳ üstidedür iy cān belā* LD s.17/155

*Ḥaḳla-der-gūş oldı vü yüzin **tüşer** ol ruḫ sarı/Gūyiyā ʿāşıḳ boluptur dürr-i ġalṭān yüzige* LD s.21/198

*Utruda bu boldı Hüdhüdniṅg sözi /Kim maṅga **tüşmiş** Süleymānnıṅg közi* LT s.134/1648

*Şeyḫ közi ol ḳoy sarı **tüşkeç** didi ki bu ḳoy aytadur ki mini öltürmeydürler…* NM s.262

*Çün **tüşer** ʿāşıḳ teniġa ʿışḳ otınıṅg şuʿlesi/Eyle şehdür kim irür zer-beftin ḫilʿat aṅga* NŞ s.8/8-5

*Başım **tüşer** işikiṅg itleri ayaḳınġa/Anıṅg çü yoḳ bu işiktin cihānda hīç güẕeri* SD s.266/664

*Közümnüṅg yaşı dür yaṅglıġ ayaḳıṅġga **tüşer** her dem/Bu pīr ūstāḫlıḳın kiçrüp yap anıṅg ʿaybına* SD s.268/673

***Tüşüp** devr ara cām-ı nīlūferī* Sİ s.49/32

2. (şehre) girmek.

*Muḥarram ayı Farġāna vılāyatıdın Ḫurāsān ʿazīmatı bile İlek yaylaġıġa kim Ḥıṣār vılāyatınıṅg yaylaġlarıdındur kėlip **tüştüm.*** Babn s.1/k14b/5

*Çün **tüşti** Gedānıṅg iline ḫātem-i laʿliṅg /Bu muciz ile anı Süleyman dise bolur* GD 23/6

*Silkinip Çīn içre **tüşmiş** bir peri/Tapmış andın zīb ü fer Çīn kişveri* LT s.44/412

3. yakışık almak, uygun gelmek.

…ve her ni işāret bolġannı kim meẕkūr boldı, ẓāhir ḳılsam maḳbūl ***tüşer irdi.***

ML s.187/(B35b)/2

4. ayrılmak.

Mingiñ sevdāsı bu ḳanlıġ köñüldin ger cüdā ***tüşmes*** */ ʻAceb irmes nidin kim lāle dāġıdın cüdā* ***tüşmes*** GS s.193/239-1

tüt- “dumanı çıkmak.” (ED s.452)

Naʻīm içre dāġ üçün ḳoyġan fetīle dūd ile / Derd ocaġıda ***tütey dur*** *enduh otı yaḳılıp*

GS s.68/59-5

Kilk-i ḳudret dūd-ı āhımdın ***tüter irdi*** *ḳara / Ḳöz ü ḳaşıñ naḳşını ol dem ki yezdān eyledi* LD s.219/2016

Taġ lāle ***tütüp*** *néçük ki sāyil / Açıp étekin tilerge māyil* LM s.34/I-71

tüz- “düzeltmek, düzene sokmak” (ED 572)

“tamır itmek, tanzım ve araste eylemek, tasfıf ve teslık kılmak.” (ŞS s.133)

Çün ʻıyş ü neşāṭ leşkeri ṣaf ***tüzdi*** BD s.249/273/2

Kim ***tüzer*** *ol zeng nevhiñ naġmesin efġan ara* BV s.15/18-8

İçürse cām-ı hidāyet nevā ***tüzüp*** *Cāmī* FK s.20/16/7

Ger ṣanavber ***tüzmemiş*** *serviñ ḫilāfın köñlide* GS s.95/97-3

Anda kim miḥrāb ḳaşıñ ***tüzdi*** *miʻmār-ı ḳażā* LD s.158/1454

Tañla yana rezm ***tüzme*** *āḫır* LM s.220/XXIII-1934

Barça bir menzilde mecma‘ ***tüzdiler*** LT s.36/300

Ve köngülge andaḳ ivrüldi kim gūyā bu tikenler ser-zenişi żararıdın naẓm ḫaylı gül-deste-bendleri bu gülşendin bezm tüzgüçe gül iligley almay yol ***tutupturlar.***

ML s.180/(B25a)/10

Ṣıfātıñ̇ içre seniñ̇ ‘aḳl ***tüzdi*** *mürvārīd* SD s.176/351

Yana ***tüzdi*** *behrām-ı şāpūr ceyş* Sİ s.112/965

ver- “bėr- “vermek” (ED 354)

Bāġıñ̇ ėki ***verdi*** *mihr ile meh / Nė bāġ u nė verd Allah Allah* LM s.34/I-74

Cihān gülşeni içre bu tāze gül / Ḳuyaş ***verdi*** *dik ‘ālī-āvāze gül* Sİ s.78/461

yaġ- “(yağmur, dolu vb.) yağmak. ” (ED 896)

Zihī la’liñ̇ meyidin cānġa ***yaġma*** */Közüñ̇nüñ̇ küfridin īmānġa* ***yaġma*** BV s.27/37-1

Şām-ı hicrānımda ***yaġḳan*** *şüdrün olġan mu ikin* FK s.463/500/4

Sinānlar şem‘i salıp anda ***yaġdu*** FŞ s.120/X/38

Yaġar yamġur *dik eşkim çün bolur la’liñ̇ şarāb-ālūd* GS s.112/121-3

Yamġur yaġar ḳutanlasa ay ḳan saçar közüm LD s.211/1943

Andaḳ irdi ol semūmġa örtendi ve bulut kilip ***yaġdı*** *va alat sīrāb boldılar ve seyl kilip anı iltti.* NM s.173

Tīr-i bārān-ı ġamıñ̇ köñ̇lümde kim ***yaġdı*** *erür* NŞ s.9/9-5

Çü gül-zār üze ebr-i nīsān ***yaġıp*** */Dime ḳatre kim dürr-i ġalṭān* ***yaġıp*** Sİ s.381/4997

Yerdin su çıḳdı, āsmāndın yamġur ***yaġdı,*** *yeryüzindeki canlınıñ̇ barçası ġarḳ boldı.*

ŞT s.116/[68b] (4)

yaḳ- (ED 896)

1. yakmak.

*Ḳırḳ yıl öyide çerāġ **yaḳmadı.*** NM s.150

*Ḥüsnüñ küni yer ehline birmiş hemīn fürūġ/andın **yaḳar** çeraġ meh-i āsümān daġı*

LD s.212/1954

2. dokunmak, tesir etmek, etkilemek. (Abş. s.389)

*Tā yār kimni ister ü köñglige kim **yaḳar*** BD s.131/22/6

*İḫtilāt itmek mañga **yaḳmas** benī âdem bile* BD s.165/78/4

*Ni miniñ ṭavrum **yaḳar** ilge ni il ṭavrı mañga* BD s.297/482

*Aḳ u ḳara medḥide her ni ki didim **yaḳmas** /İmdi bu meẕelletdin aḳ tevbe ḳara tevbe*

BV s.509/714-2

*Niçe ot **yaḳmaḳ** heves ḳılġuñ Nevāyī zaḫmıġa* FK s.238/250/7

*Meger ki ṭāsıġa ot **yaḳdı** çarḫ-ı şuʿbede-bāz* GS s.171/207-1

*Min yıraḳtın cān birür min ṭāḳatım yoḳ **yaḳḳalı*** GS s.494/678-3

*Ġamzesiniñ zaḫmı çün cānımġa merhem tig **yaḳar**/ Boldı baġrım ḳan daġı ol oḳ başaḳın ārzūlar* LD s.43/3958

*Sėndin yėtiben bu şiddet āḫır /Kimge **yaḳayın** bu töhmet āḫır* LM s.121/XII-911

*…kim ol bedīʿlar vāsıṭasıdın şeydā köñgüller işikin ʿışḳ taşı bile ḳaḳıp min ve ol öyge fitne vü āfet otın **yaḳıp min**.* ML s.181/(P282b)/20

*Hem gül isi hem serv boyı köñglüme **yaḳmas*** NŞ s.26/26-2

İşikiñ iti üni yaḳar ḫoş ḳulaḳmġa/ ʿĀşıḳ kişige yaḳḳanı tig çeng ü çeġâne

SD s.200/430

“ihrak etmek, işal itmek .” (ŞS s.332)

yan- (1) (ED 941)

1. dönmek.

Ḫorāsānġa on ay tartıp çirig Kābil sarı yanduñ BD s.280/397/1

Ḳavlıdın yanġan kişi nāmerd ola LD s. 2492

2. yanmak, alev alev olmak.

*Boldı köñlüm bir **yanar** ot u süñeklerim otun* BD s.145/46/3

*Ḳaçan başıñdın ivrülgey kilip pervâne dik **yana*** BD s.172/90/5

***Yanmaġıl** aytḳan ḥadīs̱iñdin / Tanmaġıl aytḳan ḥadīs̱iñdin* BD s.198/127/29

*Sūz-ı hecriñ içre her dem żaʿflıġ cismim **yanıp*** GS s.69/60-1

*Kim otḳa **yanar** ʿālem alarnıñ nefesindin* LD s.162/1489

*Munda yėtip ol kişi ki **yanġay** /*Nė dėgey ü dėse kim manġay LM s.87/IX-587

*Özge ʿālemdin **yanıp** tutḳaç maḳām /Birdi bu ʿālem işige intiẓām* LT s.26/172

*ʿĀfiyetdin ʿışḳ sarı başladıñ/Yüz **yanar** ot içre alıp taşladıñ* LT s.100/1162

*Ey köñül ʿışḳ otıdın **yanma** /Bar u teşvīş birme yana maña* NŞ s.13/13-5

*Köymese cān riştesi şemʿī ḳaçan yaḫtu **yanar*** SD s.90/3

Yanıp** bir birisige aylandılar / Çü sūd itmedi cehd ü cid **yandılar Sİ s.434/5775

*Kilip ġonçe vü bāġ-ı rıḍvān **yanıp** / Yitip ḳatre vü baḥr-ı ʿummān **yanıp*** Sİ s.68/310

*Isıġdın naẓar şemʿiġa ḫīrelıḳ / Savuḳdın **yanar** şemʿġa tīrelıḳ* Sİ s.266/3268

3. dönmek, vazgeçmek.

*Şeyḫ çün digen sözidin **yanmadı** / ʿÖzr ü efsūn cānibi aylanmadı* LT s.110/1306

Bir ḳatla çıḳsań̂ ḫalḳ ḳabūl yüzidin sań̂a yüzlengeyler yana dünyāġa ***yanġay-sin*** *yoḳ ḥırs u şuġl bile; ança ki il ḳabūlın zāyil ḳılġay …* NM s.100

Sarı dest-būsıġa taptım şeref / Alıp ***yandılar*** *mini kilgen ṭaraf* Sİ s.523/7108

4. inanç, din veya düşüncesini değiştirmek.

yan- (2) "tehdit etmek" (ED 942)

yan- (3) "kusmak." (ED 942)

"mahruk olmak, ateş-zede olmak, bişmek, köymek, yanmak. " (ŞS s.337)

yang- "yanılmak, yanlış yapmak. " (ED 951)

"galat söylemek, sehv ü hata itmek, yanglamak."(ŞS s.337)

yap- (1) "yapmak, inşa etmek." (ED 870-871)

Perde ***yapḳaç*** *yüzge tuttı ḳan yaşım āfāḳnı* **yap-** BV s.250/324-2

Yalań̂ ten ***yapḳalı*** *bes şāl-ı idbār* FK s.235/247-2

'Ayb ***yapmaḳ*** *daġı hüner tapmaḳ* FK s.706/712/1

Çün fenā gerdi ***yapar*** *ni sūd taḫt-ı cāhıń̂a* GS s.95/97-7

Yapma *yüz kim gülge bolmas yil yaġındın ġam bahār* GS s.137/156-3

Devrānġa ***yapıp*** *seḥer libāsın* LM s.45/IV-182

İstemekdin lā-cerem köz ***yapmışam*** LT s.189/2384

Ḥaḳ yolın sań̂a ***yapḳay*** *ve eger ḥarām bolsa ma'ṣiyet zāyende bolġay.* NM s.127

Hem alar dipdürler ki Tiń̂ri ta'ālā tā kişiniń̂ sırrın il közidin ***yapmaġunça*** *ve anı ḫalḳ közidin yaşurmaġunça, mümkin irmes ol kişi velāyet mertebesiġa yitmek.* NM s.282

Köń̂lüm ẕeḳanıń̂ içre körüp ***yapdıń̂*** *ań̂a zülf* NŞ s.117/117-4

Nitip nūr ile anı ***yapḳay*** *kişi* Sİ s.102/819

…an͡ga ḫānnın͡g inisi ve oġlı ve bigleri hīç kimerse ḳol ***yapmasunlar*** *ve meni tip kelip turur tip post-penāh bolup eger her kim arḳa bolsalar …* ŞT s.162/[83b] 10

yap- (2) "örtmek, kapamak." (ED 870)

Ḳuyaşnı ḳamer ***yapmaḳ irmes*** *münāsib* BV s.38/50-3

Yapma *yüz kim ḥaḳ yaratmış yaḫşılarnı luṭf ile* LD s.191/1759

İlig birle ***yapa almas*** *kişi bu nūr-ı beyżānı* SD s.164/298

"kapamak, sedd itmek, kılmak, imal itmek, yapılmak, kapanmak, mamulmetın olmak." (ŞS s.323)

yar- "yarmak, ikiye bölmek. " (ED 954)

Raḥm itip ey dōstlar mecrūḥ köksümni ***yarın͡g*** BV s.266/349-1

Ḳılıç nevki bile devrini ***yarġıl*** FŞ s.211/XXII/70

Yā tīġ çikip tüştüşidin ***yarġıl*** *aḫı* GS s.565/849-CXVII

İrnin͡g ki ḳalem tilini şīrīnliki ***yardı*** LD s.138/1263

Peykān üçün ol tenini ***yarıp*** LM s.160/XVII-1312

Evāyilde ġanī irdi ilge ***yarmaḳ*** *sūdġa birür irdi.* NM s.13

Yarıban *köksüm itin͡gge birseler ḳaşuḳ ḳaşuḳ* NŞ s.320/321-3

Öçükken arslan tig bolup her birisi ṣaflar ***yarar*** SD s.120/119

yas- (ED 973)

1. dağıtıp yaymak.

2. aşırıya yaymak.

"yatsamak, araste itmek, saff saff dizmek, beraber itmek, puşişlenmek, elbise giyüb zınetlenmek." (ŞS s.329)

yaş- "gizlenmek, gizlemek, saklamak. " (ED 976)

Ḫazāyin dime kim yüz baḥr ile kān / ***Yaşıp*** *naḳdini anda olça imkān* FŞ s.184/XIX/11

yat- "yatmak" (ED 884)

"basıt olmak, yere uzanmak, tav itmek, beytulet itmek, haste düşmek, temayül eylemek, yatmak." (ŞS s.324)

Sāye dik nivçün ***yatıptur*** *serv-i gül-zār-ı İrem* BV s.300/400-5

Kiçeler tar mūyı dik bilige çırmaşıp yatsam BD s.152/57/1

Suġa ***yatıb*** *infi'ālindin yaşurdı başını* GD 42/5

Isıġda mekānı anda kim ***yatmış*** *ḳar* GS s.546/775-XLII

Közüñ ki lāle vü nesrīn üze ***uzala yātur*** */Ḫoten çicekleri içre meger* ***ġazāle yatur***

LD s.67/608

Yatmış irdi *kūşe-i vīrānede* LT s.155/1930

Ol dipdür ki ḫoş ol kişi aḳşām aç ***yatḳay*** *ve tañ irte aç ḳopḳay…* NM s.15

Ölüm ḥālide ***yatḳan*** *bir ġarīb-i ā-tüvān anda* NŞ s.25/25-4

Def ṭabānçe yimekindin gūyiyā kirlip ***yatur*** SD s.182/374

Şol zamān ḳopdı taḳı başḳa ***yatdı.*** ŞT s.125/[71a] (11)

yav- (yavrı-) "*yav- "zayıf düşmek, direnci azalmak. " (ED s.879)

"parçe parçe, rıze rıze itmek, pareletmek, düşmen kırmak, galebe itmek."

(ŞS s.338)

yay- "yaḍ- yaymak, sermek. " (ED 883)

"tefriş itmek, güşad eylemek." (ŞS s.339)

Ḳandın ilge ***yaydı*** *ṭıfl-ı eşk-i sırrımnı miniñ* BD s.146/47/2

Kök cilvesidin yayıp aṭlas ***yoluñġa*** *encüm* FK s.110/111/5

…ve bu gülistān ṣaḥnıda ḫāḳān-ı Çīn mesned-ı iḥtişāmın ***yaymaḳ*** ...FŞs.126/XII/4. mısra

Perde-i şeb-gūn bile ***yaymış*** *min-i ʿüryānnı dūd* GS s.118/129-8

Bāġ ara ***yayıp*** *çiçek ra'nāların* LT s.16/16

Yayar *dām-ı tezvīr il ṣaydıġa* NŞ s.112/112-5

Sininĝ sivgünĝe ***yaymış*** *aḳ saçını/İmestür yüzi mihr nūrıdın aḳ* NŞ s.308/309-3

ʿAceb yirde ***yaydım*** *bisāṭ-ı maṣaf* Sİ s.181/1999

yaz-[78] (1) (ED 983)

1. çözmek.

2. açmak.

yaz- (2) (ED 983)

1. yanılmak, yanlış yapmak, kusur işlemek.

Cihān berhem ura ***yazd****ı ulusnınĝ ḳalmadı cānı* LD s.14/123

Bilmen ki tapuġunĝda ni ***yazdım*** *ni yanĝıldım* LD s.256/2356

2. günah işlemek.

3. karşı gelmek.

yaz- (3) "yazı yazmak. " (ED 984)

Vefā mektūbı birle ġamze oḳın hīç ***yazmay sin*** BD s.168/84/3

Dostlar könĝlümdekin ḳabrim taşıġa ***yazġa siz*** BD s.171/89/4

Yazġanda *yüzünĝ muṣḥafını kā tib-i taḳdīr* BV s.24/32-3

Edeb ṭarīḳı bile ***yazġa-sin*** *anĝa mektūb* BV s.33/43-7

---

[78] Talat Tekin, "Yazı Yazmak Günah İşlemek Değildir", Türkoloji Eleştirileri, Simurg Yay., Ankara, 1997, s. 67-73.

Deterī ***yazıp*** *atın ḳoymaḳ bolur nāz u niyāz* FK s.217/226/4

Yazar *çaġda lebīñ rengini gūyā /İzip tur Āb-ı ḥayvān birle naḳḳāş* GS s.206/257-5

Ki ḥüsnüñ vaṣfı ***yazġay min*** *kitābī kāġıdı gül-gūn* GS s.340/453-1

Kim ḳażā kilki mis̱illig ḫāmesi ***yazmaz*** *ġalaṭ* GS s.535/730-XLVII

Tā luṭfī ***yazdı*** *aġzıñ u biliñ rümūzını* LD s.214/1973

Ṭāli îmde körümçi ***çın yazmış*** LD s.250/230

Çün köç ėlidin naẓarnı ***yazdım*** LM s.224/XXIV-1977

Ṣafḥaġa ***yazmay*** *ḳarārım yoḳ idi* LT s.269/3513

Müverrih ki ***yazdı*** *mülūk-ı ʻacem* Sİ s.109/922

Sikenderge ***yazġan*** *imişler bitig* Sİ s.198/2257

Körey her ni allımġa ***yazmış*** *ḳażā* Sİ s.490/6606

“yapmak, dürüstlemek, bast itmek, tahrır, zabt-ı defter itmek.”(ŞS s.328)

yed- “yapışub, çeküb götürmek, delalet itmek, çekmek.” (ŞS s.339)

yeñ-/ yiñ- “yenmek, mağlup etmek. ” (ED 942)

“yütmek, galib olmak, muzaffer olmak, ütmek, yenmek.” (ŞS s.353)

Sözüm muʻciz irür defʻ itmes anı mekr idip ḥāsid / Ḳaçan siḥr itiben ***yeñdi*** *uşal Firʻavn Mūsāʻnı* SD s.166/312

İltti zülfüñ köñlümizni vü fürū-pāy eyledi / Uġrısı dirler ki küçlüg bolsa ıssını ***yiñer***

LD s.58/527

Yiñip *ol ḥāl ara ḥayrānlıḳ anı / Ḳılıp ser-geşte ser-gerdānlıḳ anı* FŞ s.172/XVII/131

yėt-/yit- (1) (ED 884: yėt-)

1. yön vermek.

2. yedeğine almak, yedeğine götürmek.

yėt-/yit- (2) (ED 884: yėt-)

1. yetişmek, kavuşmak, yakalamak.

2. kâfi gelmek.

“elvirmek, kafı, damı olmak, vasıl-ı hadd olmak." (ŞS s.339)

Ėy yaḫşı atıñ̇ bile ser-āġāz /Encāmıġa kim ***yėter*** *her āġāz* LM s.27/I-1

Yėtkürgünçe *ḫaşemġa anı* LM s.285/XXIX-2631

Yetmes *ḫayālı kiniçe köz yaşı ḳatredim /Yüz sarı ni yügürgüçi gülgūn burāḳ imiş*

LD s.91/830

Çu gülde yoḳ vefā reng-i ḫazān ***yitkünçe*** *iy bülbül* FK s.450/485/8

Yitküçe *bir loḳma it bī-dād ile* LT s.73/796

Nükte ma‘nīsiġa belkim ***yitmeyin*** LT s.102/1192

Ni kebūter ***yite alur*** *ol ḳuyaşḳa ni nesīm* GS s.35/11-5

Bir hem ***yite almadım*** *bu ḫod-kāmemni* GS s.569/866-CXXXIII

Min soñ̇ınça ***yite alman*** *yügürürde talıḳıp* FK s.65/65/1

Sekkāki ol ay menziline ḫod ***yite bilmes*** SD s.212/475

Yārnıñ̇ peyġāmı ***yitkeç*** *taptı cān fersūde ten* BD s.150/54/5

Ger cān tiler irseñ̇ ***yite körgil*** *burun andın* LD s.160/1474

Velīkin çü yaḳın ***yitip irdi*** *ḳış* Sİ s.228/2710

Ni iş tüşse ġavruma ***yitküçi*** *ol* Sİ s.518/7024

Yitip *ṭurfa ṭāvūs-ı ḫuld-ı berīn* Sİ s.63/235

Kündüz ol ayġa ***yite alġay mu*** *yā Rab yā Rabım* NŞ s.414/415-1

Pes Salur Ḳazan altı arḳada Oġuz Ḫānġa neçük ***yeter*** *ve taḳı Salur Ḳazan Ḳayı Ḳorḳut Ata birlen bir zamānda irdi.* ŞT s.209/[99a] 14

Fi'l-vāḳı' şar' u 'urf bile hem munāsıb andaḳ ėdi kim mundaḳ kişiler sazāsıġa ***yėtkey.***

Babn s.6/H124

yıġ- (ED 897; Abş s.409)

1. yığmak, biriktirmek.

2. engel olmak, alıkoymak, menetmek.

"kilitle idhar itmek, teraküm itdirmek, birikdirmek." (ŞS s.350)

Ṣabr ilin ***yıġmış idim*** *çıḳmas ikeç ol ḫurşīd* GS s.413/559-6

Naẓar ***yıġmas*** *közüm zībā kişiler yüzidin āḫır* SD s.124/134

Firāḳ ḫırmeni ***yıġdım*** *viṣāl tuḫmın ikip* BV s.69/89-3

Körkininĝ bāġında ***yıġmış*** *mahveşim gül ḫımeni* LD s.94/860

Zülfünĝ çirigini ***yıġ*** *ki cem'i* BD s.136/31/4

Ulusnı ***yıġıp*** *tüzdi bir encümen* Sİ s.130/1232

Yıġıban *birbirige ḳattınĝ āḫır* FŞ s.83/III/10

yıḳ- "yıkmak" (ED 897)

"vıran etmek, bir ademi münkesir eylemek, göngül yıkmak, bir şeyi viran ve harab etmek." (ŞS s.351)

Fürḳatınĝ tīġı buzuġ könĝlümni ***yıḳtı*** *āh kim* BV s.55/72-3

Bes ki peykānınĝ yıġıldı ***yıḳtı*** *ten kāşānesin* GS s.417/566-3

Ṣadef dik ki ***yıḳḳan*** *üçün dürr-i pāk* Sİ s.124/1141

yıl-

(1) okı yanın özine komak, yaylenmek, kavs ve kemanı doldurub hazır etmek, cila etmek. (ŞS s.351)

yıl-(2) kacınmak, korkutmak, muhteriz, ters-nak olmak, havf etmek. (ŞS s.352)

yır- "yar- yarmak, ortasından ayırmak" (ED 955)

(1):şakk etmek, yırmak, çak etmek, kefandan ayırmak. (ŞS s.349)

*"Lebin **yırıb** agzın yırtıng kafiring / Dın ü diyanete karşu sögmesün"* ŞS s.34

yır-(2) az ayırmak, taklık eylemek. (ŞS s.339)

yid- "yedmek, redıf etmek, çekmek, hazır-ıberaber gezdirmek." (ŞS s.348)

yik- /gir-[79]

yil-: (1)"?yėl-" (ED 918)

"(atlar için) tırıs gitmek, koşmak."

*Āfitāb-ı ḫāverī mihrin͡gde ẕerre tınmayın / Kök atı üzre minip tün kün **yiler** ol şeh-süvār*

SD s.92/8

*Barça **yiler** ot tig bolur körse uruş çākerlerin͡g / Ol ottın düşmen yanıp gūyā işi biryān irür* SD s.118/118

yil-: (2)"yė-" (ED 918)

"istical itmek, süratle hareket itmek, koşmak." (ŞS s.352)

yir-: (1) yėr- "yarmak, çatlatmak, ortasından ayırmak." (ED 955)

*Ḳoyun͡g tīgı köksüm şikāfını **yirdik***

Firāḳıda cānım arasıġa kirdik NŞ s.337/338-1

yir-: (2) yėr- "nefret etmek, hiç sevmemek." (ED 955)

---

[79] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s. 154, "*iğrenmek, tiksinmek, nefret etmek.*Bkz. Çağ.: Seng. 350v. 28 yik/gir- "*nā-hoş āmeden*"; ŞS 313 *yik/ girmek* "*kikrenmek, ārūġ virmek*".

yiş- "vaz, açmak, güşad eylemek." (ŞS s.349)

Yişiben *zerrīn kemer nāzük bilin ḳılsam ḫalāṣ / Tartıban gül-gūn ḳabā serv-i sehī reftārıdın* NŞ s.461/462-3

yit-/ yėt- "yitmek, kaybolmak, yok olmak." (ED 885: yit-; Abş. s.405)

Künhiġa ***yitmes*** *anıñġ vehm ü ḳıyās* BD s.97/1/1

Ḳılmış olġay ***yiter*** *uşbu şerefi* BD s.102/4/36

Ayağı çunki ***yiter*** *āstānı tofrağıġa/Başımnı iylegil ol ḫāk-i āstān yā Rab* BV s.36/47-2

Bizge cihān bāġıdın ol serv-i gül-endām ***yiter****/Ol çu yiter sāye-i serv ü mey-i gül-fām* ***yiter*** BV s.137/177-1

Barı şu ʻūr ṣūreti köñġlümdin kitti ve köñġül ṣūret-i ḥāli bir yirge ***yitti*** *kim:* GS s.5/20

Şeh sipeh çikse faḳīr aḥvāliġa ***yitmes*** *fütūr* GS s.33/9-6

Çün kemend atsa saçındın ḳayda kim bolsam ***yiter*** LD s.17/154

Hicrān kiçesi çarḫ-ı felekke ***yiter*** *iy ay* LD s.20/179

Ḳatl ḥükmi çün ***yiter*** *ḳılsa ḳabūl /Şāh atdın allıda ḳılġay nüzūl* LT s.64/677

Ḳaysı işdin kim ***yiter*** *nefsiñġġa kām /Tapar andın kāmını şeyṭan müdām* LT s.147/1831

Andaḳ ki şerīfidin ölgen bedenġa rūḥ-ı pāk ***yiter,..*** ML s.166/(B3a-14)/15

Köñġülni hem kerem eylep ***yitürse*** *bat mañġa* NŞ s.12/12-3

Kündüz ol ayġa ***yite alġay mu*** *yā Rab yā Rabım* NŞ s.414/415-1

Kök mehd ara ṭıfl-ı rehiñġ ***yitti*** *ata vü tört ana* FK s.5/1-4

Çu gülde yoḳ vefā reng-i ḫazān ***yitkünçe*** *iy bülbül* FK s.450/485/8

Pīrlikke ***yitkil*** *devlet ü niʻmet bile her niçe kim* SD s.264/658

Sekkākī ol ay menzilini ḫod ***yite bilmes*** SD s.212/475

Ulusḳa ***yiter irmiş*** *andın melāl* SĪ s.267/3284

Velīkin çü yaḳın ***yitip irdi*** *ḳış* SĪ s.228/2710

yok- “tokunmak demekdir.” (Abş. s.413)

yuḳ- “bulaşmak” (ED 897)

“yapışmak ve tesir etmek” (Abş. s.194)

“sirayet itmek, bulaşmak” (ŞS s.343)

Gūy ḳılġanda başımnı ***yuḳtı*** *her yanıġa ḳan /La‘li vü şingerf ile saġınma çevġanıda naḳş* BV s.203/269-3

yol- “yolmak, yolmak için kaynar suya bırakmak; kurtarmak, bırakmak, salıvermek; istinsah etmek” (DLT II, 24-4; DLT III, 63-20, 63-25, 64-4, 64-8)

“zurma koparmak, duhul-yab olmak, gelmek. ” (ŞS s.345)

Gül yafraġı tırnaġlar irür bu çemen içre / Bülbül per ü bālini ***yolup*** *birgeli ber-bād* GS s.113/122-7

Anı üzmek yigit bolmaḳ ġamıda / Saḳal ***yolmaḳ*** *durur öz mātemide* FŞ s.178/XVIII/68

yon- “yontmak” (ED 942)

“tiraş itmek, rende ile ve keserle taşı kırmak, aymak, kalemle ve tarakla alub, silüb temizlemek.” (ŞS s.346)

Ḫaṭıñġ sevādıġa ṣun‘ ilgi yondu çun ḫāme BV s.385/531-1

Muḥaḳḳaḳ bildi kim ol kim ***yonar taş*** FŞ s.327/XXXV/83

Min ki ḫalvet içre ***yondum*** *ḫāmeni* LT s.274/3584

Ḳılıp cüst keştī ***yonar*** *işke bil* SĪ s.445/5932

yor-/ yör- (ED 955:yör-)

1. çözmek.

2. çözüme kavuşturmak.

3. izah etmek, yormak, tabir etmek.

Tüşte hecrini körüp-min saŋ̂a şerḥin aytap / Ey ḥakīm anı eger ʿaks ***yorar-sin*** *āḫir*

BV s.134/172-4

"add, haml itmek, fal-i haber eylemek, güzel tabır eyleme." (ŞS s.342)

yum- "yummak, kapatmak" (ED 934)

Közni ***yumup*** *açḳunça bu gülzār tapılmas* BD s.134/27/4

Kiçe ni nevʿ ***yumay*** *kirpikiŋ̂ ḫayālide ḫalḳ* FK s.26/24-4

Köz açḳunça kilip ***yumġunça*** *barıp* FŞ s.94/V/62

Sipihr her gice yüz miŋ̂ közin nidin ***yummas*** GS s.249/320-6

Kim birer ***yumsam*** *közüm açsam perīşān körnedür* LD s.48/441

Közni ***yumup*** *açḳunça yapıldı közi* LT s.120/1457

Yumar *soŋ̂ra kevneyndin ikki köz* Sİ s.235/235

yut- "yutmak." (ED 885)

" sükut itmek, yütmek." (ŞS s.341)

Ol ki devrānnıŋ̂ ayaġıdın dem-ādem ḳan ***yutar*** BD s.179/104/2

Ḳan ***yutarġa*** *ol arada sāḳī-i devrān çikip* BV s.41/55-6

Laʿli şevḳın ***yaşurur-min*** *ḳan yutup tā saġ-min* FK s.99/100/3

Uşbu yolda ḳan ***yutub*** *s̱ābit ḳadem bulmaḳ kirek* GD 20/5

Vāʿiẓā eylep ṭdevrān çikipama ʿ ḳan ***yutmaġıl*** *kim pīr-i deyr* GS s.189/233-6

Ḳan ***yutar min*** *kim ḳayan bardı burunġı iltifāt* LD s.133/1220

Ḳan ***yutḳalı*** *isteseŋ̂ piyāle* LM s.248/XXVI/2233

Gerçi köp ḫūn-āb-ı ḥasret ***yuttılar*** LT s.55/549

Tiki turġan bütedür / Barġanlarnı yutadur NM s.384

Reşkdin bāġda pinhān ***yutadur*** *ḳan ġonçe* NŞ s.554/557-1

Yutar *andın dem-be-dem ḥasret suyın ḳand u nebāt* SD s.190/396

Yutarġa *çü aġızları açılıp* Sİ s.88/618

Her ādemni ***yutar irdi*** *körgen zamān* ŞT s.209/[99] 4

yüz- (1) (ED 984)

1. (suda) yüzmek.

Min ṭama´ ***yüzmes*** *min ölsem la´lıdın / Cān meniñ cānımdur ilniñ n'işi bar*

LD s.282/2580

2. yayılmak, dağılmak.

yüz- (2) "(deri) yüzmek" (ED 984)

I. 10. ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

bile- "keskileştirmek (bıçak vb.) " (ED 332)

"keskin itmek, iti itmek, tesnın, teşhız itmek". (ŞS s.107)

bişi- "sallamak, tertepmek. " (ŞS s.106)

boya- (1) "bodu- (?bodo-) boyamak. (ED 300)

boya- (2) "bodu- bağlamak, tutturmak, çivilemek." (ED 300)

"telvın, reng itme, sıb, tıla itme, elvan sürmek" (ŞS s.100)

"Vesme bile kaşlarını ***boyamış*** */ Kör iki közlerini sürmelemiş"* ŞS s.100

buda- "budamak" (ED 300: butı-)

“bugdamak, agaçların dalını, butalarını kesmek, şahlarını dogrı ve areste itmek” (ŞS s.91)

“ağaç dallarını veya dalların uçlarını kesmek,.” (<ET. *butı-*, *buta-* TETL s.388)

bula- “bulamak ve bulaşdurmak demekdir.” (Abş. s.153)

cünü- “atf-ı inan itmek, bir semte müteveccihen hareket eylemek, gitmek, zahib olmak, reften.” (ŞS s.156)

cıda- /çıda-[80]

“sabr idmek ve takat ketürmek demekdir” (Abş.L.s.23) ***dipnot ML***

“sabr ü tahammül itmek, mukavemet eylemek, tayanmak.” (ŞS s.158)

Ni nev´il közi allıda körmekige ***çıday*** / *İrür çu merdümidin reşk köz ara körsem*

BV s.315/422-4

Ḥasret öltürdi mini ay muġ kitür cām- fenā / Kim ***cıday alman*** *bu kündin soñ anıñ hicrānıġa* GS s.399/536-7

Lāle iñiñ ẖacāletidin yılda bir çıḳar / Yubḳa üçün yüzi ***çıdamas*** *infi ´ālġa*

LD s.1745/1750

Tamuġ otıġa unap hecriñ otıġa unaman / *Başım barurġa çıdar-min fīrāḳıñġa* ***çıdaman***

NŞ s.455/456-1

"***Cıdarga*** *her niçe kim körgüzüb köp say tiş kısdım* / *Uşatıb seng şiddetidin ayırdı barça tişdin kış*" ŞS s.158

cıla- “arzu, taleb, hahiş itmek; temenni ve tercı eylemek.” (ŞS s.159)

cünü- “atf-ı inan itmek, bir semte müteveccihen hareket eylemek, gitmek, zahib olmak. ” (ŞS s.156)

çıka-[81] “çignemek, pay-mal itmek, çeynemek, yincmek.” (ŞS s.179)

---

[80] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.111, <Moğ. Tahammül etmek, katlanmak, dayanmak, bkz. Seng. 216r. 17 *cıdamaḳ* “taḥammül kerden” ; Abuş. 233 *cıda-/ cıdağay “ṣabr ide ve ṭāḳat getüre”;* ŞS 160 *çıdamaḳ “ṣabr, sebāt, taḥammül, katlanmak”;* Kırg. *çıda- “tahammül etmek, katlanmak, dayanmak”* (YUDAHİN 264).

çiri-/çürü- "çürümek"

"kurumak, buruşmak, füsürde olmak, çürümek." (ŞS s.172)

"çüri-/çürü- "çürümek, bozulup dağılmak" (TETL s.541)

Yoḳ ki nöker turup bėgi yürügey / Nöker āsūde vu bėgi ***çürügey.*** Babn s.91/H196a-12

"Hasretingden kanlar yıglab yüregim tende ***çürüdi.*** */ Ayrılıgıng şiddetinden bedende derman kurudı"* ŞS s.172

çisi- "gayet ince yagmur yagmak, çisik yagmak. " (ŞS s.179)

"çise- "yağmur ince ince yağmak" (TETL s.522)

çüçü- "tatlu olmak, lezzetlenmek. " (ŞS s.170)

"Hublar lal-i hayalga ***çüçürgenme*** *ki bar / Özi her nice çüçük hecr ara mihneti köp"* ŞS s.170

çüde- "münderis, şikest olmak, kırılmak." (ŞS s.170)

çüre- "feryad figan itmek, cüremek, tazarru-ı zarı ve rica eylemek." (ŞS s.181)

darı-

"aki olmak ve ārız olmak ve kelmek demekdir" (Abş. s.250)

"duçar ve giriftar olmak, isabet itmek, getürmek" (ŞS s.186)

"dağıtmak, perişan etmek<ET *tar- a.m*" (TETL s.561)

dine- "muayene itmek, sınamak." (ŞS s.193)

dola- "tolġa- "sarmak, bükmek, burmak." (ED 497)

"ihata ve iştimal itmek, sarmak ." (ŞS s.190)

gacı- "ufalmak, kırkmak, cüz ve parçe itmek ." (ŞS s.230)

hara- "yorulmak, yorgun düşmek. " (ŞS s.182)

---

[81] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.113, bkz. ŞS 162 *çıḳa- "çiğnemek, pāy-māl etmek, yançmaḳ".*

ḳada- [82]

“baturmak, sancmak.” (Abş. s.305)

“çivilemek, mıhlamak, perçın itmek, mismarlamak.” (ŞS s.239)

Tiş ***ḳadap*** *min la'lin͡ge üzmes min andın bu ṭama' / Enbur-ı hicrān bile parpar soġursalar tişim* GS s.326/431-3

…ḳazġanmaḳ, ḳıcıġlamaḳ, cımdılamaḳ, kengsiremek, yadamaḳ, ***ḳadamaḳ,*** *çıḳanmaḳ…*

ML s.170/B9b/27

Bu vehmdin ki bolur zaḫm bes leṭāfetdin / Ḫayāl birle daġı lebleriñge tiş ***ḳadaman***

NŞ s.455/456-4

ḳaḫa-[83]

…ve sögedemek, buşmaḳ, bürmek, türmek, tamşımaḳ, ***ḳaḫamaḳ,*** *sıpḳarmaḳ, çiçergemek, çürgenmek, örtenmek, sızġurmaḳ, körpekleşşmek…*ML s.170/B9a/25

kakı- (ED 609)

1. kızmak .

2. kötüye kullanmak, zarar vermek.

“tarılmak, azarlamak, tazır ve itab itmek. dürtmek, dikelmek.” (ŞS s.246)

ḳala- “yığmak, kümelemek. ” (ED 617; Abş. s.313)

“begenmek, intihab ve ihtiyar itmek, mizacına muvafık bulmak, ateş yakmak ve telehhüb itmek, toplamak, yıgmak.” (ŞS s.246)

Ḳaladı *veh ki otun dik süñgeklerimni sipihr / Bu yeñgi otḳa ki ten külbeside yaḳıla dur*

GS s.166/199-3

---

[82] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.120, “<Mo. muhkemleştirmek, çivilemek, perçinlemek, çakmak, batırmak.bkz.Çağ.:Seng. 267v. 28 *ḳadamaḳ/ġ “muḥkem kerden”* , Abuş. 305 *ḳadara-: ḳadadı* “baturdı, sançdı” ; ŞS *ḳadamaḳ* “çivilemek, miḫlamaḳ, perçīn etmek, mismārlamaḳ.”

[83] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.120-121, “<Mo. sarmaḳ, çevrelemek, abluka altına almak.Türkçe sözlüklerde yok. Nevāyī, eserinde bundan türetilmiş ḳaḥal’ı da vermiştir.Kelime Moğ. alıntıdır.”

ḳara- "bakmak" (ED 645)

"bakmak, nazar ve nigah itmek, gözetmek" (ŞS s.241)

Menińg ḥālimġa ***ḳaramas*** *bolsańg ni üçün meni ḳarı kişige alıp berdińg tidi.*

ŞT s.188/[91b]2

ḳarı- "yaşlanmak" (ED 645)

"karımak demekdir, yeni kocamak manasına ki…" (Abş. s.309)

"ihtiyar ve pırlanmak, acuz olmak, kocalanmak." (ŞS s.243)

Ḳayġuńgnı çike çike ***ḳarıptur*** *Bābür* BD s.222/164/1

Ḳarıban *ḳılma yigitler ṣoḥbetin her dem heves* BV s.61/80-8

Ḳarıdı *ġamıńgda luṭfī kil eger vefā ḳılur sin* LD s.223/2056

Ḳarıġanda *ḫod yitişti verzişińg* LT s.145/1797

…sin pādşāhlar pādşāhı-sin bendelıġıńgda ***ḳarıdım*** *mini āzād ḳıl* ! NM s.187

Ḳarıp *hem özni tiler-min fidā yigitlerge* NŞ s.28/28-1

Söznińg rāstını aytġıl yoḳ irse ***ḳarıġan*** *çaḳıńgda esińg kitip ḳıyın üstinde öler sen tidi.*

ŞT s.201/[96a]4

ḳaşı- (ED 671)

1. kaşımak. (Abş. s.313)

2. karıştırmak, karmakarışık etmek.

"kaşav ve tırnak ile har ü mal itmek, tımar eylemek."

(ŞS s.245)

Mini Mecnūn tenin tırnaġlarnıńg zaḫmıdın körgen / Digey Leylī iti her yan ḳutuz cismimni ***ḳaşıptur*** BV s.116/144-7

Eşkin arıtıp ḳulaġı birle / Cismini ***ḳaşıp*** *tuvaġı birle* LM s.314/XXXII-2928

ḳımı- "inhizar ve hareket itmek, sallanmak, kımıldamak." (ŞS s.277)

ḳına-[84] "şikence, tadıb itmek, renc ve elem virmek, şedıd, tarız, tekdır itmek." (ŞS s.277)

ḳıpa- "takıb itmek, ardınca kovalamak, girüsinden kovmak, arkasından yügürmek, koşmak." (ŞS s.270)

kişi-

"egilmek, bükülmek, egri ve inhina olmak." (ŞS s.296)

ḳola- "bir şeyi önüne sürüb gitmek. istimal ve sarf itmek, bir şeyemuavenet ve muhafazat eylemek." **(ŞS s.265)**

ḳoru- "korumak, özen göstermek. " (ED 645: ḳorı-; Abş. s. 330)

köre- "körük ile puplamak, ateşe heva virmek." (ŞS s.287)

ḳurı-/ ḳuru- "kurumak" (ED 646:ḳurı- ;Abş. s.330)

*Çünki Bābür hicride köp yıġladım aġzım **ḳurup*** BD s.152/56/8

*Köz ü köñgül **ḳurumış** ni tökkey ayaġıñġġa* BV s.17/21-4

*Yüz ü cismimdür sarıġ bergi **ḳuruġan** şāḫ üze* FK s.41/40/2

*Eliñ saḫāvetidin boldı barça kān içi ḳan /Yom aġzı **ḳurudı** yirinde ḳalmadı hīç nem* SD s.142/207

*İrür tiñ ol u bir **ḳuruġan** keşef* Sİ s.75/424

*Raḳībiñ raḥm itip başım arıttı köp **ḳurumadı*** LD s.161/1478

---

[84] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.125, *"işkence yapmak, tedip etmek, tefdi etmek, acı ve elem vermek"* < OTü. ḳıñ+a-. Uyg. kına-, Hak. kına-, ḳıyna-, Harezm ḳıyna-, Kıp. *ḳına-*, *ḳıyna-*, Osm. *ḳına-*.Bkz..ED 634a D2 *ḳına-*.Bkz. Çağ.: Seng. 298v. 27 *ḳınamaḳ "şikence kerden ve te'db başed";* ŞS 249 *ḳınamak* "şikence te'dīb itmek, renc ve elem vermek, şedīd, ta'rīz, tekdīr etmek."

“intibas ve huşk olmak, rutubet çikilmek.” (ŞS s.262)

küre- “kürekle atmak, kürekle boşaltıp temizlemek” (ED 737: **küri-)**

“kürelmek, küreklenmek, topragı sürüb ber-taraf itmek, küreklemek.” (ŞS s.286)

marı- “havlamak, hürmek, af af itmek.” (ŞS s.306)

mucu- “ihtiyarlıkdan kadd hamıde olmak, münhaniyy-ül-kamet. ” (ŞS s.309)

nike-[85]

…ve savrulmaḳ ve çayḳalmaḳ ve divdeşimek ve ḳımsanmaḳ ve ḳızġanmaḳ ve ***nikemek*** *ve sılanmaḳ ve tanlamaḳ ve ḳımırdanmaḳ ve sirpmek ve sirmemek…*

ML s.170/B8b/20

pupa- “pelteklemek, tım tım söylemek, pepelenmek, tutula söylemek.” (ŞS s.110)

“püle- “ nefes itmek ve püflemek, şiddetli nefes ile körüklemek.”

(Abş.s.153; ŞS s.111)

savu- “teberrüd ve hanek olmak, üşimek, teneffür itmek, barid olmak.” (ŞS s.203)

...*ve dünyā işi tamām mining̃ köng̃lümge* ***savudı,*** *Buḫārā’ġa kildim…* NM s.239

Savuġaç *hengāme-i ʿışḳıng̃ bu ġavġā tarḳalur* FK s.152/153-7

Aytıp ***savumas*** *terāne-sėn sėn* LM s.56/V-281

sıla-“ sıvamak, sıvazlamak, süslemek. ”

“sıgamak demekdir” (Abş. s.281)

Başın ***sıladı*** *firāḳ-ı evbāş / Kim seyl-i belāġa ėylegüm yol* LM s.92/X-636

sıpa- [86] “sepmek, saçmak. ” (Abş. s.278)

---

[85] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s. 134’dan, bkz., J.E. KOVALEVSKİ, *Mongol’sko-Russko-Frantsuzskiy Slovar” (Dictionnaire Mongol-Russe-Français),* 3.c.,Kazan 1844-49. “< Mo. takip etmek, peşine düşmek, kovalamak; istemek, yalvarmak, rica etmek, taciz etmek.

[86] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.138-139, *“1.sıvamak, sıvazlamak; süslenmek.* Bkz. Çağ.: Seng. 250r. 2 *sıpalamak “mihribānī kerden ve anrā silenmek hem gūyend”*; ŞS 195 *sıpalamaḳ* “mihribānlık *trhm ve tlf itmek;* oḫşamaḳ, sığamaḳ *;* arḳa ve

…ve ısḳarmaḳ ve küngrenmek ve soẖranmaḳ ve ***sıpamaḳ*** *ve ḳaralamaḳ ve sürgenmek ve küymenmek ve ıñġranmaḳ ve töşelmek ve munġaymaḳ ve tançḳamaḳ* ML s.170/B9a/23

sırı- "dikiş dikmek" (ED 845)

"oyalgamak, segrek, segrek hayat itmek." (ŞS s.217)

"pislemek, siymek; sık dikişle dikmek." (DLT III 262-17; III 262-19; III 262-22)

sıva- (EDPT 785:suva-)

1. sulamak.

2. sıvamak, sürmek .

"bir şeyi yüzine sürmek, telvıs itmek." (ŞS s.220: sive-)

Ḥınā yaḳan kibi cismimġa merhemni ***sıvadikler*** */ Ki baştın tā ayaḳ hecr oḳları bile yara boldum* BV s.314/421-5

sile- "izzet ve hürmet ve riayet itmek, telattuf ve taattuf eylemek." (ŞS s.218)

Ol ***silep*** *ilgini perr ü bāliñge / Yitkürüp minḳār ile çengāliñge* LT s.53/527

Müsülmān bolġanlarnı ***siledi*** *ve bolmaġanlarnı çaptı.* ŞT s.130/[72b] (9)

sine- "sına- denemek, tecrübe etmek." (ED 835)

"ımtihan, azmayiş, tecrübe, ihtiyar itmek, denemek, sınamak, sanamak." (ŞS s.219)

solu- "solumak, nefes kesilmek, sık sık nefes almak." (ŞS s.213)

söye- "yan üzere tayamak, kucagına almak." (ŞS s.214)

şıla- "sevk itmek, göndermek, tasallut eylemek, yıbarmak."

tala- "talan etmek, yağmalamak. " (ED 492 ; Abş. s.167)

"Tilerem ışk yolı içre sebük-bar olmak / Yok u barın mining ey derd ü bela haylı ***talang****"* ŞS s.116

---

baş sıpalamak, ẖārīden ve mālīden mesās" <*sıpa-la-maḳ*, -la- FFY sıklık eki ile.Çağdaş Türk ş.: GD Türk ş.: Özb. *siypa- "1.Käft bilän silämaq; kaft bilän silämaq, siläb erkälämaq; Tegib ötmaq, siypälämaq, (şamal, şäbädä haqidä), 2.Gäp-söz, muamälä vä ş.k. bilän yumşamaq, tekizlämaq*" (ÖTİL II 45), *sıypälä- "1. sılämag, siläb erkälämaq; tegib, siläb ötmaq…", Uyg. sipa-"gladit, poglajivat"*, priglajivat" (NECİP 533) ?2.*sepmek, saçmak; israf etmek.*Bkz. Çağ.: Abuş. 278 *sıpa- "sepmek, saçmak; israf etmek"."*

tala- (2) "gasb, tarac, garet itmek." (ŞS s.125)

"talan itmek, urmak, çapmak, garat ve çapavul eylemek." (ŞS s.116)

Ġaznī şahrını buzuptur ve köydürüptür; ėlini ***talaptur*** *öltürüptür; ḳatl ve buzuġluġdın daḳīḳa-ı nā-mar'ī ḳoymaydur.* Babn s.23/H138b-14

'Işḳ aldı şehā tā hüş ile 'aḳl ***talap*** BD s.304/513/1

Semerḳand yaḳınıda bir bölük atlıġlar çıḳtılar ki alarnı ***talaġaylar.*** NM s.343

Ol otḳa otun tişleridin ***talap*** Sİ s.88/619

Bozdı ḳara çerig bile köŋ̂lüm vilāyetin/ Ol köz ki Türkler dik işi ***talamaḳ imiş***

LD s.92/834

tanı- "tanu- " (ED 516)

1. öne sürmek, ileri sürmek.

2. emanet etmek, tavsiye etmek.

3. müzareke etmek, görüşmek.

4. bilmek, tanımak. (Abş. s.173)

Hergiz maŋ̂a rām bolmas ol gül- fāmım/ Beklim ***tanımas*** *atım zihī bed-nāmım*

BD s.275/377/1

Sifleġa cān oynasaŋ̂ miḥnet zamānı ***tanımas****/ Dehr ili bu nev´ irür sin hem alarnı tanıma* BV s.406/561-6

Ol kişi dik kim ***tanıġay*** *öz ḳulın bilgü körüp* GS s.71/62-5

Ża'fım ol yerge yetiptür kim mini yıl ***tanımas*** */ Çün selāmıŋ̂nı kitürse bizge yitkürmey öter* LD s.58/528

Tanımaġan *ėyleben taḥayyür /Aḥvālıġa yol tapıp taġayyür* LM s.240/XXV-2148

Didi kim ***tanımas-min.****Didi kim ḳaydın irdi?* NM s.17

“bilüb teşhis itmek, bilmek ve anlamak, anlayub tasdık itmek, tahattür itmek.”

(ŞS s.119)

tara- (?d-) “dağıtmak, darmadağın etmek. ” (ED 532 ; Abş. s.162)

(1)“muşt-ı tercıl itmek, taralamak, saçı sapamak, şane itmek” (ŞS s.113)

(2) “toplanub vücud bolmak, meydane gelmek, zahir olmak”(ŞS s.129)

*Çīn-i zülfüñgni açıban ilgiñge alsañg taraḳ / Sünbülüñgni **taraġanda** gül üze tañgdur ‘araḳ* GS s.493/678-2

Sünbülüñgni taraġanda gül üze tañgdur ‘araḳ / Ḥaḳla ḥaḳla rūḥnıñg ser-menzilidür her ḫamı LD s.199/1835

*Ṣabā zülfin **tarayurda** seḥerde salsa sünbülni / Bolup Mecnūn bigin şeydā perīşān-ḥāl bolur Leylī* SD s.268/670

tarı- (ED 532)

1. tarlayı sürüp etmek, yetiştirmek, tohum saçmak.

2. yaymak, saçmak, neşretmek.

“paş itmek, sepmek ve reşş eylemek, efşan ve saçmak.” (ŞL s.114)

*"Arpa **tarıb** bugday ürey mü ikin*

Körmedük aşlıgcı bugday yigin" ŞS s.114

tasa- “armak, içerüsi yanmak, perestiş ve dil-suzlik itmek, birisinin şeref ve revacına ve terakkısine çalışmak.” (ŞS s.114)

taşı- (taşu- “taşımak, bir yerden başka bir yere nakletmek” ED 561)

“bir yerden çıkarub diger yere getürmek; göç itmek, taşınmak” (ŞS s.115)

*…ve sāyir meşāyıḫ-ı kibārdın hem köpi ḥelāl loḳma kesbiġa müzdūrluḳ ḳılıpturlar ve otun **taşıpturlar.*** NM s.5

*İṭā‘at ḳılıp şāh fermānıġa / **Taşırlar idi** şāh dīvānıġa* Sİ s.216/2522

Cemāl mülkige sin pādişāh bolġalı gül / Tiken ***taşıp*** *kiçürür kün hezār ḫ˘ārı bile*

LD s.24/225

taya- “dayak koymak, desteklemek.” (ED 567)

“destek ve payende koymak, yasdamak, tekye itmek, kuvvet ve metanet virmek, mu avenet ve himayetlendirmek.” (ŞS s.121)

tıra- “kavi tayamak, direklemek, diremek, mukavemet itmek.” (ŞS s.146)

tile- (ED 492)

1. aramak

2. arzu etmek, istemek. (Abş. s.188)

Ṭālibni ***tiler*** *anda ki ṭālib yoḳtur* BD s.226/181/2

Ġam tüni ṣubḥ ***tilersin*** *köñgül ü zaḫmıñg köp* BV s.14/16-3

Yoḳsa tün kün ***tileben*** *vaṣl du‘ā ḳlmas idim* FK s.440/1

Devlet-i dīdārıdın Yārab ki maḥrum olġamin/Bā-vücūd u derd u ʿışḳıñg ger ***tiler*** *bolsam devā* GD 7/5

La‘l-i rümmānī ***tiler sin*** *dem-be-dem zīnet üçün* GS s.78/73-2

Ḳaçan ḫırāmlasa gülgūn ḳabā kiyip ol serv/ ***Tiler*** *bu ġonce köñgül kürteni ḳabā ḳılsa*

LD s.22/207

Ümmet yazuġın tilep tamāmı / Tapıp ***tilegenni*** *olça kāmı* LM s.53/IV-255

Şeyḫu’l-islām ḳuddise sırruhu dipdür kim ol öz ***tilegüçisiniñg*** *yoldaşıdur .* NM s.19

Ḳan yıġlar u közüm işiki topraḳın ***tiler/****Ārī hemīşe ārzū irür közge tūtiyā* SD s.102/5

Bitip nāme yüz nev‘ ta‘rīf ile / Mini hem ***tilep irdi*** *teklīf ile* Sİ s.225/2663

Her yerde ḳoyġan māllarġa kim yaḳın bolsa anlar ***tilep aldılar.*** ŞT s.219/[102b] 3

toka-/toḳı-/toḳu- (ED 467)

1. vurmak, dokunmak.

2. işlemek, yer ettirmek.

3. misal vermek, söylemek.

“tokumak; nesc, isfak, irmal itmek.” (ŞS s.137)

tola- “tolğa- “sarmak, bükmek, burmak. ” (ED 497)

“togrı yola salik olmak. rücu itmek.” (ŞS s.139)

tona- (ED 517)

1. giyinmek (donatmak) .

2. elbisesini çıkarmak, soymak.

“çaplak ve üryan itmek. ” (ŞS s.142)

töle- “tüylerini dökmek. ” (ED 492)

“tazmın itmek, kuşlar mevsiminde tük dökmek, ziyande olmak.”(ŞL s.139 :töle-)

töşe- (d)/ töşü- “döşemek, sermek, döşemek, yaymak.” (ED 561)

“döşemek ;tefrış, temhıd itmek, tayamak, araste eylemek, libas ve pulas ile tezyın itmek.” (ŞS s.134)

Rehn ḫırḳam kim ***töşeptürler*** *anı mey-ḫānede* FK s.147/148-6

Töşep *kāfūr-gūn cins-ı Ḫıtāyī* FŞ s.143/XIV/47

Çün ***töşerler*** *‘āḳıbet üstüngge ḫārā birle ferş* GS s.205/256-6

Gülistān ṣaḥnını körsenğ birer Çay suyı üstinde / Sağıngay-sin ***töşüptürler*** *bedizlig sebz kemḫānı* SD s.160/282

türe- /türü- (törü-/töri-) “türemek, yaratılmak” (ED 533)

“yok iken bir nesne düridi yani hasıl oldı demekdir” (Abş. s.202)

tüyü- “ yükletmek, tahmıl itmek, bar itmek.” (ŞS s.143)

yaḍa- “zayıflamak, güçten düşmek, yorulmak.” (ED 883)

Körüp ża ʿīf mini töhmet itme cevrüñge kim / Yadattı hecr mini yoḳsa cevridin ***yadaman***

NŞ s.455/456-5

…ḳazġanmaḳ, ḳıcıġlamaḳ, cımdılamaḳ, kengsiremek, ***yadamaḳ,*** *ḳadamaḳ, çıḳanmaḳ, köndürmek, söndürmek, suḳlatmaḳ.* ML s.170/B9b/27

yala- “ yalamak ” (ED 919)

“dil ile silmek.”(ŞS s.332)

Çu itleriñg ***yaladı*** *ḳanlarımnı zaḫmlarıdın* BV s.310/415-3

Bes ki ḳanımnı ***yalarlar*** *ʿadedi köp yaradın* GS s.36/13-5

Laʿl irür yāḳūt cān ***yalap turur*** LD s.278/2543

Til birle ***yalamaḳ*** *anda merhem* LM s.235/XXV-2093

Arslan anı ıslap ***yalar irdi*** NM s.97

Yidi her yandın üzüp yirdin ***yalap*** *ḳanıġaça* NŞ s.553/556-5

yama- “yama yapmak, yama vurmak” (ED 934)

Ay zāhid-i dīn-āyīn deyr içre tutup teskīn / Zünnār ipini tartıp ḫırḳañg ***yamadıñg*** *bārī*

GS s.488/671-6

Şeyḫ Loḳmān ol töpe üstide olturup pōstīnin ***yamaydur irdi.*** NM s.191

yanu- /yana- “keskinleştirmek, bilemek. ”(ED 944)

“bilevlenmek, tız, bürran itmek, kıraklamak.” (ŞS s.336: yana-)

yara- (ED 956)

1. yaramak, faydalı olmak, faydası dokunmak. (Abş. s.400)

.Köñglide bolsa ni miḳdār ġubār/ Ḥaḳ şühūdıdın uş ança bu ***yarar*** BD s.102/4/33

Çün başım ayaġıñġġa ḳoyarġa ***yaramas****/ Başımnı alıp ayaḳ yitkençe kitey*

BD s.214/134/2

Ey Nevāyī hecr oḳıdın per çıḳarmaḳ ni asıġ/Çun perī-rūyumġa yitmekke ***yaramas*** *bu perim* BV s.309/413-7

*Yolıda igriler ʿaṣṣār öyi dik/****Yarap*** *öltürgeli pervār uyı dik* FŞ s.89/IV/34

Min-i bī-dil sañġa cān oynamaḳ birle ***yaraydur min*** GS s.349/466-1

Su ḳoyġalı aydı ***yaramas*** *siz añġa rıḍvān/Barmañġ uyalur siz size anda ni maḥal bar*

LD s.52/473

Dimeñġ ki vaṣl neşāṭın körerge hem ***yaraman*** NŞ s.455/456-6

Bir ayaḳ su bere bilmedim ve ḫizmetiñge ***yaramadım*** *imdi seni bir yerde ḳoymaḳ üçün turup men.* ŞT s.194/[93b] 11

2. yakışmak, uygun düşmek.

yasa-[87] **"düzenlemek, tertip etmek" (ED 974; Abş. s.393)**

Tilbeler yüz pāre köñgli dik ***yasaptur*** *bāl ü per* BV s.56/73-8

'Işḳda min kibi Mecnūn ***yasadı*** *kilk-i ḳażā* FK s.59/59-3

Yasadıñġ *ravża-ı zer-kār ṭarḥın* FŞ s.106/VIII/49

İy kim ***yasaban*** *yüzüñgni ḫurşīd ittiñġ* BD s.232/206/1

Kim ***yasaptur*** *köz ḫayālin çikkeli ḳullāblar* GS s.151/177-3

La'lı üçün ölsem ***yasañız*** *ṭūṭī külimdin* LD s.193/1775

Cöng üçün lenger ***yasadı*** *taġdın* LT s.15/9

…*hiç ḳaysı üçün Sart tilide lafẓ* ***yasamaydurlar ki…*** ML s.170/(F778a)/2

[87] Bk.Osman Fikri Sertkaya, "Mongolıan Words And Forms In Chagatay Turkısh (Eastern Turkı) And Turkey Turkısh (Western Turkı), TDAY-Belleten 1987,s.265-280. yasa- < Mo. "*inşa etmek*"

Didi kim min sizin͡g bir yir ***yasay*** NM s.17

Çü ḫayr-ābād bendin özlüküm birle ***yasap irdim*** NŞ s.680/677

*Kiser ʿadū başın u dōstḳa birür niʿmet/****Yasar*** *ḳamuġ yaġını ḳayda kim ḳılur heycā*

SD s.176/348

Yasap irdi *mellüv ṭarab-hāneī* Sİ s.252/3068

Filān vaḳtda ḫalḳnı suġa ġarḳ ḳılur boldı sen kime ***yasaġıl*** *tip kimeni neçük yasarın körsetdi.* ŞT s.116/[68b] (3)

yile- "parlamak, alevlentürmek ile parlatmak." (ŞS s.351)

yöri-/yörü- (ED 957)

1. yürümek, birbiri ardınca gitmek, dolaşmak.

2. hayat sürmek, yaşamak.

" hareket itmek, yayan gitmek, yürümek, gezmek." (ŞS s.342)

Sendin ümīdim olturur kim men niçük ilnin͡g yaḫşı ve yamannı sorup ni yol birlen pādişāhlıḳ ḳılıp ***yörigen*** *bolsam sen hem uşol yol birlen yörigey sen tidi.*

ŞT s.180/[89a] 6

Niçe teġāfül itip man͡ga baḳmayın ***yörür*** *ol* BD s.176/97/4

Yasap zilfi çerigini ol ay ***yörügenin körüp*** LD s.504/2729

…ḥācet vaḳtı bī-sebeb ẓāhir ve su üstide yörümek dik ve hevāda seyr ḳılmaḳ dik...

NM s.11

Yörüsen͡g *nuṣret üçün yilsün ʿinānın͡gda felek* SD s.188/395

Yörügeyler *ol ilge bī-vehm ü bāk* Sİ s.404/5336

Ḫān bir kün av avlap ***yörüy turġanda*** *atdın yıḳılıp yanbaş sün͡geki sındı taḳı andın öldi.*

ŞT s.164/[84b] 3

Menbaʿnuş lebin͡gni tapḳa min dik isteyü / Sen͡g-i ḫārādın çıḳıb ḥayrān ***yürür*** *āb-ı zülāl*

GD 33/8

'Aḳl ü dāniş lāfını urġan köñgül yıġlay ***yürüp*** */ Ol perī-veş hecride dīvāne boldı 'āḳıbet*

GS s.81/76-2

Beyle yüz bāzi yip ü bāzi birip / Nefs maṭlūbın ***yürür irdi*** *tirip* LT s.59/606

I. 11. ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

çırt- "çarpmak, oynamak, terennüm itmek, saz çalmak. kesmek, neşter urmak, rahne itmek, delmek." (ŞS s.177)

"çırt- I ince ince doğramak ; kan almak için ustura ile vücudu kesmek; küçük delikler açmak." (TETL s.512)

"çırt- II osurmak; öğünmek, böbürlenmek. " (TETL s.512)

"karından yel çıkmağa dirler." (Abş. s.236 : çirt-)

kart- "keçel ve cerahetden düşen kartılmış şeyi, kart kart kaşınmak." (ŞS s.241)

kert- "kertmek. " (ED 738)

"azıcık kesmek, bir parae koparmak, çetele itmek, certmek, rahne rahne kesmek, nişan, alamet ." (ŞS s.281)

kirt-:[88] **"bıçak ile çizüb çeteleye nişan itmek, hafıf kedmek, hatt-i çub ve çub-i hatt, bir nev çizgi ve kertmek hesabı." (ŞS S.294)**

ḳorḳ- "korkmak" (ED s.651)

"havf itmek, tevahhuş ve irtiab, hiras, hazer ve ictinab eylemek." (ŞS s.261)

Ki vādī-yi firāḳıñġ içre ***ḳorḳar min*** *ki itkey min* BD s. 174/95/3

Līkin aġzın baġladım ***ḳorḳup*** *ecel ṣayyādıdın* BV s.345/468-6

Ḳorḳar *ki raḥmı kilse közümnüñgki yaşına* LD s.20/185

[88] Talat Tekin, Makaleler 1 Altayistlik, (Yay. Haz. Emine Yılmaz- Nurettin Demir, s.85. "**kerti-* > Çuv. *kart-* "kertmek" = Mo. *kerçi-"*

Ḳorḳmas-sın *mu Menāt u Lātdın* LT s.114/1369

Körgil maḥalnı bolsa yıraġ ḳorḳa titreyü SD s.104/57

Ve men andın ḳorḳa turur men dünyelik üçün aġızlarıñġız ala bolur tip...ŞT s.151/[79b]8

sanç- "delmek, saplamak, (bıçak vb. bir şeyle) yaralamak" (ED 835)

"saplamak, sançmak, sokmak. " (ŞS s.201)

Zülfdür yāḫūd 'iẕārı otıġa çırmaştı dūd /Yā bināgūşıġa töş börkige sancıptur keçek

BV s.254/330-4

Tübi mīḫi bile sançıp semekni FŞ s.138/XIII/69

Eyledi yılan anı sançıp helāk LT s.66/706

Öpüp başıġa sançıban müşterī Sİ s.79/482

ṣarṣ- "sallanmak, eğmek, sendelemek. " (ED s.854-855)

Anıñġ dik urdı yüz şeh-zāde sarı /Ki ṣarṣar sūsen-ı āzāde sarı FŞ s.219/58/XXIII

Semendi pūyesidin ṣarṣar urġan ot yañġlıġ GS s.286/374-3

Eger tīġidin ṣarṣar andaḳ isip/ Ki her yirge tigse bıçaḳ dik kisip Sİ s.231/2757

serp-[89] "serpmek, saçmak. " (ED 784: sep-)

"saçmak, nesr ü nisar itmek, reş eylemek, faş itmek, sipmek." (ŞS s.204)

türt- "sürmek, sıvamak. " (ED 535)

"el ve alet ile sancmak, aza tahrık itmek, dürtmek, degevirmek." (ŞS s.130)

yanç- "ezmek, zulmetmek, ayak altında çiğnemek." (ED 944)

Bu ḳulan ḳuyruġıdın on on iki puştvāra yana kök şıbaḳdın yėgirme otuz puştvāra su

---

[89] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.141, "serpmek, saçmak; (yağmur) inmek < *sep "serpmek, saçmak"> r ile serp-*>Çağ-. *sirp-*. *sep-* ve eski ve bugünkü tanıkları için bkz. ED 784a."

*başıġa kėltürüp **yançıp** suġa salurlar salġan zamān oḳ suġa kirip mast bolġan balıġnı tuta kirişürler.* Babn s.27/H143a-7

*Ḳılurda ṭu'me taşdın **yançḳan** baş / Bilürler mü ki yir başım niler taş* FŞ s.423/XLV/32

*Pīç urmaḳ işide her sinānı / Başın kişi **yançḳan** yılanı* LM s.212/XXII-1845

“yincelemek ve örselemek demekdir.” (Abş. s.400)

“dögmek, ufaltmak, rıze, nerm itmek.” (ŞS s.336)

yort- “koşmak, hızlı yürümek.” (ED s.959)

“devranı gezmek, kaba, eşkin yürümek, yortak.” (ŞS s.341)

*"**Yorta yorta** helak boldum men / Koşmadan derd-nak oldum men"* ŞS s.341

I.12. ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNLÜ + ÜNSÜZ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

bagın- “barış, müsalaha itmek, dost olmak.” (ŞS s.84)

bırak-

“bırakmak, irma ve terk itmek, feragat itmek, halı olmak. ” (ŞS s.103)

“elde tutulan şeyi salıvermek, terk etmek, atmak, düşük yapmak, mec. tehir etmek, unutmak, işlemez hale getirmek.” (TETL s.333)

bigen- “hoşlanmak” (TETL 305)

*Gūyā **bigenmey** taşlamış ṭarḥ eylep ay kün hey'etin* GS s.387/520-1

*…ve bu tertībim kevkebesi a'lā derecedin özge yirni **bigenmegey.***

ML s.181/(B27b)(8)

Ammā dir ki bu ki Ḥaḳ'nı vücūd-i muṭlaḳ dipdür ġalaṭ ḳılıpdur ve bu sözin bigenmes.

NM s.316

*Köp ögdi ḥūr u ravżanı līkin **bigenmedim*** NŞ s.417/417-5

bögür- (bakır- "bağırmak, böğürmek; kükremek" ED 319)

"hayvanatın teferrüd itmesi.bagırmak, dirin ses çıkarmak ve figan itmek."

(ŞS s.97)

bular- "tenezzül itmek, kendü rütbesine layık olan vakarı ber-taraf itmek gayr-ı münasebet iş görmek." (ŞS s.98)

buyur- "buyurmak, emretmek. " (ED 387)

Körüşüp tartıḳ tartḳandın soñra ***buyurdum*** *kim olturdı.* Babn s.5/K151-9

İn'ām u vaẓīfe barı ***buyrulġusıdur*** BD s.226/182/1

'Iyş terkin kim ***buyurduñ*** *ötkedür bu nev' ögüt* BV s.54/70-5

Buyurġaç *eşhebī kiltürdiler bat* FŞ s.314/XXXIV/11

'Işḳ miḥnetleri terkini ***buyurmañ*** *maña kim* GS s.56/42-4

Bu luṭfīni öltürgeli ġamzeñġa ***buyurma*** LD s.103/942

Şeh ***buyurġan*** *işke meşġūl ittiler* LT s.193/2440

Meṡelā at lafẓı ki bir ma'nāsı 'alemdür yana bir ma'nāsı merkebdür ve yana bir ma'nāsı emrdür ki taşnı yā oḳnı at dip ***buyurġaylar.*** ML s.174/(B14a)/13

Ḫ̮ āce 'Aṭṭār'nıñ ḳudsī kelimātıdın kim ṣoḥbet mecāliside ***buyururlar irmiş****.*

NM s.244

cevat-

"sabıleri teskın itmek, aldatmak." (ŞS s.156)

cıcay- [90]"kahkaha ile gülmek, bülend-āvāz ile hande etmek."

---

[90] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.111, bkz. Bı şekil imlâ ile Çağ. sahası sözlükleri yanında diğer saha sözlüklerinde de kelimeye rastlanamamıştır.ŞS 160'taki şu şekil fiilin bir varyantı olabilir:*çırcay-* "kahkaha ile gülmek, bülend-āvāz ile hande

Andaḳ ki ḳuvarmaḳ ve ḳuruḳşamaḳ ve üşermek ve ***cıcaymaḳ*** *ve öngdeymek…*

ML s.169/(B8b)/17

çıpar- "kabarmak, intifah, intibah itmek. " (ŞS s.176)

ciril- "büküm büküm olmak, bükülmek." (ŞS s.158)

çaḳır- / çagır- "seslenmek, çağırmak" (<çaḳır- ED 410)

"**bagırmak, nida itmek, dellal olmak, tagannı ve neva itmek, davet eylemek. " (ŞS s.162)**

Utrumda bir kişi ėlni ***çaḳrıp*** *attın tüşüp oḳ ḳoyar ḫayāl ḳıldı.* Babn s.109/H210b-3

çavur-/ çivür- (çevür- "bükmek, döndürmek", ED 398)

"çivirmek, initaf ve taklıb itmek, divirmek, döndürmek. "(ŞS s.165: çavur-)

"Yar kiledür yanige ***çavurmagın*** *çevirme / Kim kiredür kanıge* ***çavurmagın*** *çevirme"*

ŞS s.165

Ol ḳoyundur min fenā deştide kim boldım ʿadem / Her ni barımnı başımdın ***çivürüp*** *āzād itip*

BV s.43/58-5

Tutmaduḳ iḫtiyār ile mey-ḫāne şāriʿin / Ḳısmet ḥakīmi beyle ***çivürdi*** *ʿinānımız*

GS s.179/218-6

Her niçe cevr ü cefālar sindedür / Yüz ***çivürmen*** *tā ki cānım sindedür*

LD s.281/2573

çeren- "çalışmak, ictihad itmek. " (ŞS s.166)

çıgır- (çakır- "seslenmek, çağırmak", ED 410)

"seslenmek, çagırmak, davet itmek." (ŞS s.179)

ciril- "büküm büküm olmak, bükülmek. " (ŞS s.158)

çivil- "agzına geldiğini söylemek, sayıklamak, saçma safan tekellüm eylemek."

(ŞS s.181)

---

etmek."Kırgız Türkçesindeki şu fiil de aslında doğrudan bu fiil olabilir: çıçay- "dışarıya doğru sarkmak, dışarıya doğru çıkıp durmak" (YUHADİN 264) ve bundan *çıçayt- "dışarıya sarkmak."*

çöpüş- "közi çapaklanmak." (Abş. s.241)

çukuş- "kuşlar gaga gagaya tutuşmak, derin kazmak, gur itmek, gömmek, defn itmek." (ŞS s.173)

çupul- "taaffür itmek, ukde açılmak, çözülmek, pusıde olmak. " (ŞS s.170)

Boldı muġ deyride ḫırḳamnıñ ***çupulġan*** *ipleri/ Her biri küfr ehliġa bir Berhemen zünnārıça* BV s.396/546-6

Beste-i zünnār ḳıl bir riştеġa ey pīr-i deyr / Her sarı tārı ***çupulġan*** *iski şāliñdin mini* NŞ s.606/608-6

çupuş- "uçuşmak, muanika itmek, mülakat, yüzünden bus eylemek, öpmek."

(ŞS s.170)

çuşur- "itkin ve keskin ve bürran itmek." (ŞS s.171)

geber- (kėber- (g-) "şişmek, ölmek", ED 691)

"helak olub vefat itmek, hayvan gibi çatlamak, mürden, ölmek." (ŞS s.298)

gidür- "vaz, takdım itmek, giygürmek. " (ŞS s.303)

givür- "kâf kâf-i Acemidir, koymak demekdir." (Abş. s.352)

göger-/ köger- (köker-(g-)mavi, yeşil olmak", ED 713; Abş. s.301)

"mavileşmek, agaclar yapnaklanmak, sebzlenmek, yeşillenmek, nümuv etmek."

(ŞS s.300)

Çü köydi ġayr ḫayāli köñülge tüşti ḫaṭıñ / Ki sebze ḫoş ***kögerür*** *deşt ara çü köyse giyāh* NŞ s.526/529-5

gönen- "kâf-i Acemî, sevinmek ve fahr eylemek demekdir." (Abş .s.367)

günen- "gün görmek, gün gibi mücella olmak, su göllenüb çok olmak, tecemmü etmek." (ŞS s.302)

hükün- "reha itmek , bitirmek , yoluna komak , becermek, itmam eylemek."

(ŞS s.322)

hüret- "tebıd itmek, tard eylemek. " (ŞS s.321)

Ḥuseyn alılġanda ḳısḳalıḳ ḳılġanlarnıñ keyfiyyatın sorup töre müçeleridin ***hürettük.***

Babn s.146/K309-6

hobul- "mezardan umacı çıkmak, hortlamak." (ŞS s.184)

ḳaḳır- "kakırdamak, kuru şeylerin ses ve avazı, agac dalları, kadıd ve naşif ve huşk olmak." (ŞS s.245)

karak-"nehb ve garet itmek. " (ŞS s.241)

katar- "harbe ile sançmak, mızrak urmak, süngi ile sokmak. " (ŞS s.237)

ḳavur- (<kağur- (*kağ-) "kavurmak, kavurup kurutmak, yakmak", ED 700)

Añga dağı ***ḳavursun*** *āb-keşdin / Muñga hem tāc şāẖ-ı Ḫıżr-veşdin* FŞ s.166/XVII/46

Çü otluġ ʿārıżıñdın ḳavrulur öz yaġıġa köñlüm / Anı terk eyle cānā hecr otıġa hem ***ḳavurmaġnı*** GS s.442/602-4

ḳayal- (<kay- "eğmek, bükmek" (*kad-)-a-l-, ED 674)

"dönmek " (Abş. s.318)

ḳayıt- (<kayt- (kadıt-) "dönmek" ED 675; Abş. s.317)

Veh ki hecrinde cihān boldı közümge ẓulumāt / Kim barur yayḳalıp u ***ḳayıtmas*** *ol Āb-ı ḥayāt* GS s.88/87-1

Dür sözüñnüñ ḥasreti içre ***ḳayıt*** *bizdin kenār / Dem-be-dem ikki közüm yaşını deryā ḳılmaġıl* LD s.112/1028

kazak- "kıta-ı tarıklık itmek, kingilce çıkmak, yol kesmek." (ŞS s.244)

kigir-/kekir- "geğirmek" (< *kekir- ED 712: kekir-)

"gegirmek, midesi bozuk olanların agzından rıh gelmek, cüşa itmek, arug virmek." (ŞS s.296)

kisiş- "sözleşmek."

"karar virmek, pazarlık yapmak, ceng ü kıtal itmek. sözleşmek. " (ŞS s.295)

kömür-[91]/kemür- (g-) "kemirmek" (*kem- " (ED 723)

"kâf kâf-i Arabîdir, kemik ve gayri nesne kemürmek demekdir." (Abş. s.364)

"ihfa itmek, gizlemek, kaçırmak, çiynemek." (ŞS s.297 : kimür-)

Min erçi kūyide öldüm ḳavuñ ki tilberer āḫır / Çürük süñekni tenimdin üzüp ni it ki ***kömürdi*** GS s.464/636-3

…singürmek, kündeletmek, ***kömürmek****, yik/girmek, küngürdemek, kinergemek, kizermek, doptulmaḳ, cıdamaḳ, tö/üzmek, ḳazġanmaḳ, ḳıcıġlamaḳ…* ML s.170/B9a/26

Ey yār iti 'öẕrümni ḳabūl it ki tenimde / İt tapmadıñ u iski süñeklerni ***kömürdüñ*** NŞ s.345/346-3

ḳuduḳ- "zalim-ane hareket itmek, adalet itmemek, gaddar." (ŞS s.259)

ḳumar- "ihata, muhasara, istila itmek, kamılda kapalmak, habsde kalmak."

(ŞS s.266)

kuran- "tuzak ve dam kurmak, hıle ve tezvır itmek ve mekr eylemek." (ŞS s.259)

seken- "uykudan sıçrayub uyanmak, ürpermek, hürkmek, tiksinmek." (ŞS s.205)

sıḳır- "atı koşturmak, yürütmek, sürmek, sevk itmek, çapdırmak, yorgaltmek. "

(ŞS s.218)

semiz- " semirmek, lahm ü şahm peyda itmek. " (ŞS s.206)

sırık- "kaçmak, savuşmak, bir işden kurtulub çıkmak, halas olmak." (ŞS s.216)

sıyır- "sıyırmak, soymak." (ED 802: **sı*dır–*)**

Ḳılıcım ***sıyrıp*** *bil egsemde ḳuyı ḳazdım.* ŞT s.213/[100b]

---

[91] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.129, "<*kemür*- "kemirmek", krş. OTü.: MK, kemür-Osm. *kemir-, gemir-*,bkz.ED 723a *kemür-*.Çağ.*:* Seng. 309r. 18 gömür- "bā-kāf-i *"Arabīdir, kemik ve gayri nesne kemürdi*"; ŞS 261 *kömürmek "eti kemikten diş ile koparıp yemek, kemirmek." "*

sigir- “seğirmek, koşmak” (ED 822: sėkri-)

*Didim ġamzeñgni fitne ḳaş sigirdi / …?...**sigirir** ārī bir mes̱el bar* LD s.307/2745

sivir- (süvri- “bilemek, keskinletmek, sivriltmek” ED 792)

“silüb sivri itmek, çeküb çıkarmak, hadd olmak, boy uzamak, sıyırmak, yonmak, tıraş itmek.” (ŞS s.220)

sogur- “çıkarmak demekdir.” (Abş. s.289)

somur- / sömür- / sümür- “yutmak, yutkunmak” (EDPT 829:simür-)

*Ki andın **somursam** ġamım ḳalmasun / Ata sūgidin mātemim ḳalmasun* Sİ s.121/1104

“sömmek, bütün içmek, bel ü irtişaf itmek, hort çekmek, emmek, sıbkarmak.”

(ŞS s.213: sömür-)

*Kim felek cānım tola tutsañg **sömürgey-min** anı* BV s.438/607-6

*Nevāyī aġzını çün küpke ḳoydı pāk **sömürdi*** GS s.464/636-7

*Lā-cür ʻa burun özi **sömürgey*** LM s.374/XXXVII-3527

*Ki çün bolsa anı **sömürmek** mañga* Sİ s.489/6999

*Anıñg cāmı hilāl-āyīn şafaḳ-āsā meyi rengīn /Tutup ol sāḳī-i şīrīn **sümürsem** dem-be-dem anı* FK s.564/613-2

*Ve ger **sümürse** Nevāyī’ġa yitkey andaḳ sekr /Ki farḳ tapmaġay allında şāhid ü meşhūd*

NŞ s.122/122-7

sovur- “ kuvvetle emmek, mass ü melc itmek, sürmek, sıpkarmak.” (ŞS s.214)

soyur- “mal virmek ve pişkeş virmek ve armagan virmek ve hoş körmek demekdir.” (Abş. s.295)

süpür- “süpürmek” (ED 792 :sipir-)

*Yüzüm bile ḳademiñg gerdini **süpürgey min*** BD s. 188/120-1

Süpürdüm *köz bile kūyüñ fezāsın* BV s.58/76-4

Kirpik bile ***süpürmek*** *belki āb-dār nüktedin su urup* FŞ s.117/X/3. mısra

Kim ġayr ḫayālin hem anıñ birle ***süpürdüñ*** GS s.282/368-3

Tañ yėli çü tün külin ***süpürdi*** LM s.83/IX-545

Ve anı anıñ üçün caḥfe dirler ki seyl anda kirgey, her ni bolsa süpürgey ve ***iltkey.***

NM s.112

Kirpikler ile ġayr ḫayālini ***süpürdüñ*** NŞ s.345/346-5

Süpürdi *yüzi birle der-gāhnı* Sİ s.156/161

şımal-

"kol sıgamak demekdir." (Abş. 297)

"çamranmak, kolları sıgamak, teşmir itmek, bir işe cidd ü cehd eylemek. "

(ŞS s.226)

Ger Nevāyī ḳatliġa kilmeydür ol ösrük nige / Pes itek tartıp ḳılıç alıp ***şımalıptur*** *ilik*

BV s.254/329-7

şımız- "kaynamak, galeyan itmek. " **(ŞS s.227)**

şiriş-***

Kėy mihr ü vefā bile ***şiriştiñ*** */ Endūh u melāl ser-nüviştiñ*

LM s.237/XXV-2114

taḳış- "birleştirmek, yazmak, sakinleştirmek" (<*takış-, ED 474)

"ilişmek, merbut olmak, müşareket itmek, tokuşmak." **(ŞS s.116)**

tecen- "kendini begenmek, tekebbür itmek." **(ŞS s.112)**

tigiz- "degizmek, tokunmak, isabetitmek, yetiştürmek." **(ŞS s.150)**

toñ- "donmak" (ED 515; Abş. s.217)

tümen- “zengin olmak. ” **(ŞS s.141)**

yalay- “dirahsan olmak.” **(ŞS s.332)**

yalık- “ziyade sadādan kulak tutulmaga derler.” **(Abş. s.401)**

yalın-[92]

“tenezzül idüb yaltaklanmak.” (Abş 402)

“**yalvarmak ṣāḥibi oḳşamaḳ, ricā etmek, temelluk eylemek.” (ŞS 334)**

yañgıl- “hata yapmak, yoldan sapmak.” (ED 951)

Ay şem'in öçür çarḫ kim ol öyni ***yañgılmas*** NŞ s.228/228-7

Ayıtḳıl ki ni yazdım ni ***yañgıldım*** BD s.293/459

Cem'i ki şerḥ ḳıldılar anı ***yañgıldılar*** BV s.123/155-5

Egerçi tapmadı līkin ***yañgılmadı*** *köñglüm* GS s.314/413-7

yavaş- “sakin olmak. ” **(ŞS s.337)**

yavung- “mahvıl itmek, döndürmek, taklıb eylemek, karıb olmak.” **(ŞS s.338)**

yıpar- “ göndermek. ” **(Abş. s.406)**

yıput-

“**değişdirmek ve döndermek demekdir.” (Abş. s.410)**

“tedbıl, tahvıl eylemek.” (ŞS s.347)

"Firakıng bımidin gam şamı yok bir yirde aramım/ Kice yirküb ***yıputgey*** *kim ki bar kasdıda bir düşmen*" ŞS s.347

yiber- “könderdi demekdir.” [iber-] (Abş. s.406 : yıpar-)

“irsal, tesyar eylemek, göndermek, yiberilmek.” **(ŞS s.347)**

---

[92] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.153, *“yalvarmak; yaltaklanmak”*.Bkz. Çağ.: Seng. 336r. 13 *yalınmaḳ* “ seg zebān āverden ve ṣāḥşb ve āşnā-rā līsīden”; Abuş. 402 *yalınmaḳ* “tenezzül edip yaltaklanmak”; ŞS 299 *yalınmak* “yalvarmak ṣāḥibi oḳşamaḳ, ricā etmek, temelluk eylemek.”.”

Ger sanĝa ***yiberdim*** *anı 'ayb iyleme kim* BD s.245/259/2

Nāmesiġa rişte çırmap kim ***yiberdim*** *reşkdin* BV s. 408/564-2

Yibergeyler *risālet nāḳılın bat* FŞ s.339/XXXV/91

Tapuḳda kāġıd eger ḳavl ***yibermese*** *ni 'aceb* LD s.60/549

…ẕikr ḳıldı kim her niçe mis kim tapar-sin yibergil ki ḫāliṣ altun ḳılıp ***yiberey***!

NM s.267

Yibermiş tururlar *manĝa ḫaṭ bitip* Sİ s.348/4504

Ḫām atlı oġlını Hindūstān yeriġa ***yiberdi.*** ŞT s.117/[68b] (11) (12) (13)

yükün- "başını eğerek selam vermek, eğilmek, ibadet etmek." (ED s.913)

Cahān-gīr Mīrzāġa ve Mīrzā Ḫanġa daġı ***yükündi*** *oşbu dustūr bile.* Babn s.5/H123b-4

Mindin ***yükünüp*** *du'ā bile ḳulluḳ di* BD s.237/225/2

Yükünüp *ilgime birdi çıḳıp kilip ötrü* GS s.398/535-5

Tapuḳ ḳılıp ***yükünüp*** *tustuġan içinde ḳımız* NŞ s.218/218-6

Yüküngeç *tilep şāh fīrūznı* Sİ s.276/3429

…ve bir kün bir dād-ḫ`āh kelip ***yükünip*** *aytdı kim…* ŞT s.143/[77a] 7

yimür- (yėmir- "ezmek, parça parça etmek, harap etmek" ED 937)

Buzuġ könĝlümni köz yaşım ***yimürdi*** */ Tigürdi seyl vīrānımġa āfet* FK s.87/88-3

yirek-

"nefret itmek. taamdan bezmek, zemm ü kadh itmek. rabt eylemek, tirkeşmek." (ŞS s.340)

yogur- (yuğur- "yoğurmak,hamur haline getirmek" ED 906)

"taciyye itmek, çeynemek, karışdırmak, tabır etmek. " (ŞS s.343)

*"**Yogurdılar** heme derdini fil-i-hal / Katıştırdılar anga iki kal bal"* ŞS s.343

yögür-/ yügür "hızlı koşmak" (ED 914)

"yürümek, meşy, hareket itmek, kat tarık itmek." (ŞS s.344 : yügür-)

*Niçe bu va'de bile Bābürā **yügürgey min*** BD s.188/120/6

***Yügürüp** tüştüm ayaġıġa vü tofraġ öptüm* BV s.33/42-9

*Yoḳsa şehr ü kūy ara her dem **yögürsem** bī-ẖaber* BV s.473/II-656-32

*Bu zār ile dil-ber körüşür çaġda **yügürdüŋ*** GS s.282/368-4

*Atıŋ öginde **yügürsün** Sikender ü Dārā* SD s.178/359

***Yügürmekte** ser-keşte her sarı dīv* Sİ s.89/626

*Herze-kerdī-sin **yügürmeklik** işiŋ* LT s.69/737

*Nevā tiler iseŋ andın **yügürme** ardıça çoẖ* NŞ s.111/111-7

*Bu vādī ara **yügürmedük mü*** LM s.268/XXVIII-2440

yömür- /yümür- "parçalamak, kırmak, kökünden sökmek." (ED 937: yėmir-)

*Köründi yolı üzre virānei / **Yömürgen** felek ẓulmı kāşānei* Sİ s.115/1011

yüküş- "tazım içün diz çökmek." (ŞS s.344)

yutal- "sürfe itmek, öksürmek, yütelmek." (ŞS s. 340)

I.13. ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNSÜZ+ ÜNLÜ KURULUŞUNDA OLAN BASİT FİİLLER

boẖsa- [93]"dokunaklı, yanık bir sesle, boğuna boğuna ağlamak." (*boġuz+ a-> "ıztırab ve helecan ile boguna boguna aglamak." (ŞS s.91)

*Ve **boẖsamaḳ** lafẓı edāsıda Türk bu maṭla'nı dipdür ki…* ML s.171/(B10b)/9

---

[93] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.109, bkz. *boġuz+a- > *boġza-> *boġ-sa- "boğulur gibi olmak, boğulur gibi ses çıkarmak, boğuna boğuna ağlamak**.**" yoluyla boẖsa-olmuş olmalı.Seng.130v. 18 boẖsamaḳ "girye-dār gelū girih geşten ez şiddet-i enbāh, ġuṣṣa-nāk şuden", ŞS 77 *bo*ẖsamaḳ "ıżṭırāb ve ẖelecān ile boğuna boğuna ağlamak."

"Hicr-i enduhıde ***boḫsab*** *min bile alman nitey / Mey ilacımdur koyub deyr-i fenaga azm itey"* ŞS s.91

botra- /butra-

“perişan ve perakende eylemek.” (Abş. s.142)

Zülfidür köŋglümde her dem āh çikmek sūd imes / Kim devāġa müşk ü ʹanber gerdi ***botrar*** *dūd imes* FK s.236/249-1

Bir kişi sevdāyī olmay ḳalmaġay bu nev´ kim / ´Ālem içre sünbül-i zülfüŋg nesīmi ***botramış*** GS s.216/272-4

Ey selāmet ehli ***butraŋg*** *kim mini bir muġ-beçe / Deyrdin ösrük çıḳıp bu nev‘ rüsvā eylemiş* NŞ s.245/245-7

bödrü- “başı aşağı gelmek, ser-nigun olmak. ” (ŞS s.91)

bulġa- (ED 337)

1. bulandırmak.

2. vesvese vermek, ortalığı karıştırmak.

“tolaşdırmak bürimek demekdir.” (Abş. s.153)

“telvis itmek, alude itmek, bulamak, mahlut itmek.” (ŞS s.98)

Tün ḳīrġa ***bulġaban*** *ḳolını / Bėrk ėyler ėdi seḥer yolını* LM s.306/XXXI-2847

bürke-

“kâf “kâf-i Arabîdir.Başını bürümek demekdir.” (Abş. s.145)

“başına bir şey örtmek, peştemali telfif itmek, bürümek, çevirmek.” (ŞS s.92)

cırġa-[94]

…körpekleşmek, çubrutmaḳ, ***cırġamaḳ,*** *bıçumaḳ, ḳıŋgranmaḳ, singürmek…*

---

[94] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi,, s.112, bkz. <Mo. Eğlenmek, zevk sürmek., bkz. “Nüshalarda c- (cm) harfi ile Seng . 216v. 29’da vardır: *cırġamaḳ “ ıyş ve neşāṭ kerden ”*.Diğer Ç. Tanıklar ç-’lidir:” Abuş. 236 *çırġa-…*ŞS 161 *çırġamaḳ*” “*ıyş ve neşāṭ ve bezm etmek, zevk sürmek ”…*Krş: KB Türk ş.: Kırg cırga- *“lezzetlenmek (dadanmak), haz duymak; refah içinde yaşamak”* (YUDAHİN 212)

ML s.170/B9a/26

cimdi-[95]

“cimdiklemek, gamz itmek, şaka birüb almak.” (ŞS s.159) TETL yok.

çalka-: “divirmek, arkası üzerine atmak ve yatırmak.” (ŞS s.164)

çapla- “çapalamak, ıztırab-ı temel itmek, depelenmek, çalışmak, say, kuşiş. ezilmek.” (ŞS s.160)

çörge- / çürge-

“yakmak demekdir” (Abş. s.244 : çürge-)

“ateşde alazlanmak, köymek ve germ olmak. ” (ŞS s.171)

Sözümni yār işitmey yüzümni ***çörgedi*** *āh / Bu vechdindür ol ay allıda yüzüm çörgük*

BV s.257/334-2

Ġamzeñ oḳı kes̱reti köñglüm ara mu ikin / Yoḳsa bu ḳuş perlerin hecriñ otı ***çörgemiş***

GS s.218/275-3

"Ot çikiben şule-i bı-bakni / ***Çörgeben*** *encüm bile eflakni"* ŞS s.171

Köñgülni ***çürgedi*** *‘ışḳıñ velī irür tola ḳan /Yalında köymiş ü kisseñ irür kebāb ḳızıl*

NŞ s.375/376-5

çaşla- “yıgmak, idhar itmek, birikdirmek, üst üstine komak, bala-yı hem har-var itmek.” (ŞS s.162)

çayka- “yıkamak, gusl ve pak itmek, ithar iylemek, temizlemek.” (ŞS s.165)

çıgna-

“ses ve avav itmek, gürüldemek.” (ŞL s.179)

çigne- “çiynemek” (ED 416 : çikne-)

“tasavvur, sencıde itmek, izmek.” (ŞS s.181)

---

[95] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.113, bkz., “~çimdi- fiili Çağ. sahası sözlüklerinde vardır: Seng. 220v. 20 *çimdimek* ‘nīşgūn giriften”; ŞS 144 *çimdimek* “*çimdiklemek”*…çimdi-k+le- Kırgız Tü.deki *çımçı-* “çimdiklemek” (YUDAHİN)

*"**Çiyneb** taptı ki serdarı zebundur / Hiç iş bilmes yaraksız bı-fünundur"* ŞS s.181

çırgu-

"ayş ü neşat ve bezm itmek, zevk sürmek." (ŞS s.178)

çırma- "çerme- "bükmek, sarmak, burmak" (ED s.430)

"sarub ve baglamak demekdir" (Abş. s.235)

*Tāblıġ gīsūsiġa **çırmar** min-i ser-geşteni /Körmedük ikki ḳoyun bir tār birle **çırmanıp***

BV s.41/56-2

*Kitürgen dik birev kāġıdġa **çırmap** Ka'be tofraġı* FK s.568/ 618/3

*Ḳaşıġa **çırmaban** nāmemni salsanġ* FŞ s.397/XLIII/88

*Yoḳsa şu´ā´ı ḫaṭın başḳa ḳuyaş **çırmamış*** GS s.218/275-4

***Çırmap** yana kīş ü ās birle* LM s.93/X-641

*Bir pāytābelıġın yırtıp ayaġıġa **çırmadı** ve artuġın taşladı.* NM s.44

*Çü nāme **çırmadım** yazıp yüzünġ şevḳıda şūr-engīz* NŞ s.204/204-1

çigre-[96] (ED 416)

1. uyku tutmamak.

2. havanın soğuması, değişmesi.

"kâf, kâf-ı Acemidir, kice köze uyku kelmemege dirler." (Abş. s.2)

"uyku ve hab kaçmak, givşemek, uyuyamamak,uykusuzluga mübtela olmak."

(ŞS s.180)

*…ve cıcaymaḳ ve öngdeymek ve **çigreymek** ve dumsaymaḳ ve umunmaḳ…*

ML s.169/(B8b)/18

*"Öyle ki ol yes çü tesır itib / **Çigreyiben** közdin uyku kitib"* ŞS s.180

çizgi- "devr ü celevan itmek, etrafda deveran eylemek, çizitmek, raks eylemek."

---

[96] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s. 114, bkz. Seng. 220r. 2 *çikremek "çeşm bāş mānden ez haşegī dimāġ"; Abuş. 235 çigrey-: çigreyip* "Kāf kāf-ı 'Acemīdir.Gice ile göze uyḳu gelmemeye derler", ŞS 163 *çigremek* "uyku ve hˇāb ḳaçmaḳ , *gevşemek, uyuyamamak, uykusuzluğa mübtelā olmak, bī-dār-ı hˇāb*".

(ŞS s.178)

çopra-[97] "yek-digerinin izince gitmek, müradif olmak, takılmak. " (ŞS s.169)

çöpçü- "idhar itmek, yıgmak, toplamak, cem ve tereküm eylemek." (ŞS s.169)

çunka- "denk durmak, başı aşagı, secde ider gibi." (ŞS s.176)

gevşe- (k) "çiğnemek" (ED 692)

"çene oynadub agızda şeyi ögütmek, sert şey yumuşak olmak, rahv itmek"

(ŞS s.298)

gükre- (k) "kükremek" (DLT III, 282-25)

"azgınlıkla köpürmek, nihayet gayz itmek, mest olmak, nara atmak." (ŞS s.302)

ḳarçı- "kazımak, kaşımak, kargıçla tıraşlamak." (ŞS s.241)

Ḳarçıġay ḳıldı 'ıyān güftārını /Körgüzüp çengāl ile minḳārını LT s.73/786

Gürük ḫaylıġa ḳarçıġay der-miyān / Alar cūce yan͡glıġ bu bir mākiyān Sİ s.138/1350

Anın͡g zamānın͡gda böri ḳoyġa ve bars keyikke ve bürküt ḳoyanġa ve ḳarçıġay keklikke zūr ḳıla bilmedi. ŞT s.182/[89b](2)

karma- "kavramak, yakalama, hissetmek, dokunmak" (ED :karva-)

"kavramak, pişirmek, cencek, birden kutulmak. " (ŞS s.242)

karsı- "alta urmak, yatırmak, çignemek." (ŞS s.242)

kaşka-

"kuruyub kavrulmak demekdir." (Abş. s.312)

"telehhüb itmek, parlamak, şulelenmek, şakır şakır kaynamak."(ŞS s.245)

katra-

---

[97] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.115, bkz. Çağ.: Seng. 211r. 5 *çubrumak* 'ez-pey hem dirāz şuden"; ŞS 154 çubrumak *"yekdigerinin͡g izince gitmek, mürādif olmak, taḳılmak, katar, iz-be-iz"*…Kırg. *çubur-* "uzamak; akmak; tane tane dökülmek; dizi halinde yürümek" (YUDAHİN 285).

“tacıl ve tesrı ve şitab itmek, süratle yürümek, koşmak, bat bat, tız tız, çabük çabük, çapmak.” (ŞS s.237)

kayra- (*kaḍra-) “bilemek, keskinleştirmek.” (ED 605)

“bir şeyi bilemek, tesnın, keskin ve üfkür itmek, büride- kerden, iti eylemek.”

(ŞS s.251)

ḳısta- [98] “şitab ve acele ve sürat itmek.”(ŞS s.274)

*Min-i şikesteni **ḳıstap** kön̂gülni ġonçe ḳılur / Ḳaşını çıtmaġı birle tar aġzını buruşı*

BD s.181/107/2

*…ve avunmaḳ ve **ḳıstamaḳ** ve ḳınamaḳ ve ḳozġalmaḳ ve savrulmaḳ ve çayḳalmaḳ..*

ML s.170/(B8b)/20

ḳozġa- [99] “hareket etmek, kımıldamak, heyacanlanmak, yerinden kalkmak, aydınlanmak.”

Ḳozġadı *kön̂glümni bī-dād iyleben ḫayl-i ġamıṅ̂* BV s.286/378

Ḳozġama *bülbülni köp ay gül ki devrān bāġıda / Ḳalmamış **ḳozġalmayın** ol kim birevni **ḳozġamış*** GS s.216/272-8

*Nevāyī üzre ġam u derd **ḳozġalur** ni ikin / Bu ḫasteġa ki ḳılur yār u hem-nişīn ġavġā*

NŞ s.36/36-5

kükre- (g-) (ED 713: kökre-)

1. gök gürlemesi, gümbürdemek.

2. öfkelenmek, köpürmek .

3. yüksek sesle bağırmak (deve, arslan).

---

[98] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.127, “bkz. Çağ.: Seng. 297r. 9 *ḳıstamaḳ* ‘ten̂g giriften ve şiddet kerden ”; ŞS 247 ḳıstamaḳ *“şitāb ve ‘acele ve sür‘at etmek”.*

[99] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.128, bkz. *“hareket etmek, kımıldamak; yerinden kalkmak, ayaklanmak”* <OTÜ. ḳozġa.

Ve biyikke çıḳıp bir ***kükredi,*** *ol tigredeki sibāʻ böri ve tülkü ve şaġal yosunluġ cānverler cemʻ boldılar.* NM s.200

Ayaḳçı kitür mey ki tartay dilīr / Ki serḫōş bolup ***kükrey*** *andaḳ ki şīr* Sİ s.166/1774

puhsa- "āşıkın hicr u fırkat'da agladıgına derler; amma sāyir aglamak mahallinde istimal olunmaz, mücerred âşık agladığına derler." (Abş s.143)

saçra- "sıçramak, (ED 798)

"sıçramak demekdir." (Abş. s.264)

"perişan ve perakende itmek, tagıtmak, bezl ü neşr ve faş eylemek." (ŞS s.197)

saypa- "israf etmek, saçıp savurmak." (ED 859)

"tagıtmak ve harcandı demekdir" (Abş. s.274)

"silemek, sepemek, maliş eylemek." (ŞS s.203)

Vech ni az künde barın ***saypadı*** */ Gevher alġan çün ol işni aŋġladı* LT s.70/751

sayra- "cıvıldamak" (ED 859)

"elhan itmek, ötmek, nagme itmek, ün çekmek, seyremek." **(ŞS s.216)**

Ferhād'nıŋġ ʻadem şebistānıdın vucūd gülşeniġa kilgenin ḳalem bülbüli tilidin ***sayramaḳ.*** FŞ s.126/10.mısra/XII

sıḳta- "ağlamak, inlemek; sessizce ağlamak."

"sıkınmak, ıkınmak, yıglamak, elemle sinlemek, sıkınarak veca ve elemle aglamak, kıstanmak, acele ile büka itmek." (ŞS s.218)

sınca- "gül ve şükufe termek, toplamak, sinçmek." (ŞS s.219)

sıyra- "Farsca serayîden manasınadır ki ırladı demekdir." (Abş. s.278)

sigri-/ sikri- (-g-) "sıçramak, atlamak" (ED 822: sėkri-)

"kâf-i Acemî ile sıçradı demekdir." (Abş. s.281)

“uykudan sıçrayub kalkmak, ürpermek, sıçramak, labta süratle şitab itmek, az sıçrar gibi davranmak.” (ŞS s.218)

Ḳopup at üzre andaḳ ***sigridi*** *bat* FŞ s.91/V/16

Sigridi *çünki semendiŋ didi ‘aḳl* GS s.65/54-2

Eyle ***sigrir irdi*** *istinġā yili* LT s.132/1621

Ve Ebū ‘Amr’nıŋ aṣḥābı ***sigridiler.*** NM s.159

Semendiŋ tīz ayaġıdın ki ***sigrir*** *şu ‘le andın tīz* NŞ s.204/204-2

*Şūḫluġ resmin aŋa taḳlīd iterler ḫūblar /****Sikrimekte*** *iyle kim uçḳun çaḳınġa ötkenür* BV s.136/175-5

silte- “hareket itmek, kımıldamak, silkib itmek.” (ŞS s.218)

siŋre-[100] “kâf-i evvel Acemī ve kâf-i sâni Arabīdir derdle maḫfī ve aheste aglamaga dirler.” (Abş. 282)

singür-[101]

sirme- [102]

“sıyırıp kapıp almak. ” (Abş. s.278)

“almak, kapmak, kaldırmak, sıyırub almak, birden ahz itmek. ” (ŞS s.216)

Ṣubḥ-dem deyr içre mest olsam min-i müflis ni taŋ / Şeḫ destārın kiçe mescidḳa kirgeç ***sirmedim*** FK s.417/448-6

Şeyḫ destārın çü mey vechi yoḳ irdi ***sirmedim*** */ Meyġa merhūn ḳılġalı ol yaḫşı mey süzmekke feş* GS s.217/273-6

---

[100] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.140, Bkz. Çağ.: Seng. 257v. 11 *siŋre- “ez rū-yı ḥuzn āheste girye kerden”;* Abuş. 282 *siŋremek* ‘‘derdle maḫfī ve āheste ağlamak” ; ŞS 200 siŋremek *“ḥüzn ve elem ile āheste girye ve bekā etmek”.”*

[101] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.140-141, “sindirmek, hazmetmek.< siŋ- ür-. OTü. siŋgür- *“emmek, hazmetmek”*, bkz. ED 841a.bkz. Çağ.: Seng. 257r. 28 siŋgür- *“mündecib sāḫten ve ḥavż kerden ve ḥavż kerden ve ‘ibāret hem teḫammül kerden”.”*

[102] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.141, *“almak, kapmak, sıyırıp almak*”. Bkz. Çağ.: Seng. 250r. 29 *sirme-* “rubūden”; Abuş. 278 sirme-*: sirme-: sirmedi* “sıyırdı, ḳapdı, aldı”; ŞS 197 sirmemek “almak, kapmak, kaldırmak, sıyırıp almak, birden aḫz etmek, giriften”. Çağdaş Türk ş.: KBTürk ş.: Kırg. *serme- “1. sallamak, kapmak maksadyle eli şiddetle uzatmak, 2. zaptetmeye çalışmak”* (YUHADİN).”

…ve tanlamaḳ ve ḳımırdamaḳ ve sirpmek ve ***sirmemek*** *ve kenergemek…*

ML s.170/B8b/2

sökle-

“eti suya kaynatmak, şurba pişirmek.” (ŞS s.211)

susta- “durmak”

“yorulup süst olmak.” (Abş. s.289)

Bolup zāyil ta'arruż iḥtimāli / Ayaġı ***sustayıp*** *ṣa'b oldı ḥāli* FŞ s.210/XXII/58

Bu yol ḳat'ıdın taymaġınġ ni idi / Körüp ḫamse ***sustaymaġınġ*** *ni idi* Sİ s.90/646

südre-

“sürümek” (Abş. s.285)

“sürmek, tesri ve temdıd, def ve tard ve nefy itmek.” (ŞS s.207)

Ża'f ara ol ***kūyidin südrer*** *ḳolum tartıp raḳīb / Bendin ayırġu diktür ḳılsa nā-hencār küç*

BV s.79/98-5

Her sarı bir zaḫmlıġ ´użvum üzülgen tapmış il/ Nā-tüvān cismimni kim kūyide itler ***südremiş*** GS s.216/272-6

Yer üzre itek ***südrep*** *ötüp siz anınġ üçün / Topraḳ ile her yerde revā boldı ṭahāret*

LD s.28/260

Köyüp ana dėk ġamıda cānı / Geh ***südredi*** *geh köterdi anı* LM s.145/XIV-1154

Ayaġıdın ***südrep*** *bir çuḳur irmiş, anġa salurlar, daġı kilip ḥużūr bile ḳıladurġan işlerige meşġūl bolurlar.* NM s.393

*Ni nev´ mūr kibi sürey özni kūyunġ ara / **Ki mūr südregü** dik boldı ża'fdın bedenim*

NŞ s.424/425-3

*Ki boynı bile bir ḳolın ḳıldı rüst / **Anı südreyü** şeh sarı sürdi cüst* Sİ s.409/5416

talbı- (ED 493)

1. titremek, sallanmak, çırpınmak.

2. yürek gibi çarpmak.

"oynayub sıçraşmak, telaşlanmak, telbase itmek, çarpınmak, teh tehlenmek."

(ŞS s.115)

*"Katıg taş üzre **talbınmakga** düşdi / Süngekler cismide sınmakga düşdi"* ŞS s.115

talġa- "tefrık itmek, teczı eylemek; perışan, münteşir kılmak." (ŞS s.117)

talḳa- "kâflar kâf-i Acemidir, ateşte yakmak demekdir" (Abş. s.168)

tamşı-[103] "tamla tamla su içmek, saky itmek" (ŞS 118)

tapşu- (tapış-) "emniyet etmek, emanet etmek" (ED 447)

*Tevbe ḳılmaḳ ister irseñ ḳılma da ́vī āşkār / Tiñrige **tapşur** özüñni ḳılmaġıl iẓhār şarṭ*

BV s.213/280/3

*Birbirige bu ṣıfat yitkürdiler/ Tā ki ʿAbdu ́llāhġa **tapşurdılar*** LT s.22/107

tavsı- "aşkına kadeh tenavül itmek, mesrur ve şad-man olmak, birisinin ismine müdam ve mey-i nab içmek." (ŞS s.120)

tėpre- (d-) (ED 443)

1. kımıldatmak, oynatmak.

2. karıştırmak, harekete geçirmek, sarsmak.

*…azaġlaḳ uruşḳan dėk ḳılur bat oḳ alġan bile **tėprerler.*** Babn s.7/H125b-3

---

[103] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s. 144, "*damla damla içmek.Nevāyī ML 8-9 tamşımaḳ "büyük bir zevkle, çabucak içilmeyip lezzet bula bula, az az içme"*; Seng.161r. 20 *tamşımaḳ "kem kem nūşiden ve lezzet-rā bezāyiḳa (?) sipurden ki anrā be-ʿarabī maṣṣ gūyend";* ŞS 103 *tamşımaḳ* "ṭamla tamla su içmek, saḳy itmek".*tamşı-* fiili *tam-* "damlamak" fiil köküne gider.*tam-ı-ç >metatezle >tamçı->tamşı-.tamçı- ara şeklini Uygur Türkçesindeki tamçi-destekler niteliktedir."

Ḳalın kişi yėtken bile oḳ alıp ***tėprerler.*** Babn s.103/H205b-4

terke- "ihtiraz, ictinab, tebıd itmek, sakınmak ve nefret itmek, tiksinmek." (ŞS s.123)

tıngşa- "manend ve müşabih karıb itmek, yek-reng, bir düzey olmasına çalışmak."

(ŞS s.123)

tırma- "tırmalamak, pençelemek." (ED 550 :tarma-)

"sarub muhkem eylemek demekdir." (Abş. s.182)

"çengel takub çekmek, hıraş itmek, tırnakla yapışmak, tahdiş itmek."(ŞS s.147)

tıvra- [104] "tikmek, sançılmek, yakmak, sokulmak." (ŞS s.154)

*"****Tıvrab*** *ayagıga anıng her tiken / Her tiken üstide mükerrer tiken"* ŞS s.154

tibre- "tepre- hareket etmek, sallanmak, rahatsız etmek. "(ED 444)

"deprenmek demekdir." (Abş. s.177)

"tubrenmek, kımıldanmak müteharrik olmak, tehezzüz ve tahrık itmek."

(ŞS s.145)

Yir öpti özin eyleben yirge pest / Ḳopup ***tibredi*** *eyle kim pīl-mest* Sİ s.414/5484

tirge- [105]

"kâf kâf-i Acemidir, körüb közedmek ve dirüb devşürmek ve cüst ü cū eylemege derler."

(Abş. s.179)

Lem´a ruḫsār ile örtedi ´uşşāḳını /Ġayret-i ḥüsni meger zārların ***tirgemiş*** GS s.218/275-7

---

[104] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.148, "tivremek, saplanmak.Bkz. Çağ.:Seng. 202v. 5 *tivre-* " dūḫten ki be-tarīk kök bāşe ve bisīh keşīden "; Abuş. 194 *tivre-:tivrep* "batup"; ŞS 139 *tivremek* "tikmek, sançılmak, batmak, sokulmak, ḫalīden"."

[105]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi,, s.147, bkz, "Çağ.:Seng.191v. 19 *tirgemek* "mu'āḥaza ve pursiş kerden";Abuş. 179 *tirge-: tirgemişi "dirüb devşürmek ve cüst ü cū eylemege derler."* 2.direk dikmek; dersek vermek, dayamak.< OTü. *tirge-* , OTü. *tire-*"(direk) *diremek, dayamak*", krş. Trkm. dīre-.Krş. Hak. MK. III 262 *tire-* "direk dikmek".Ayrıca bkz. ; ŞS 132 *tirgemek* "direği yerine vaz´ etmek, engellemek; tenkid ve tekdir etmek, azarlamak. Çağ.: Abuş. 181 *tirgemek* "def´ ve men' eylemek"."

…ve munglanmaḳ ve indemek ve ***tirgemek*** *ve tivremek ve ḳınggaymaḳ ve şaġaldamaḳ ve singremek ve yaşḳamaḳ ve ısḳarmaḳ ve küngrenmek ve soḫranmaḳ ve sıpamaḳ…*

ML s.170/B8b/22

titre- (?-d) "sarsmak, çalkalamak, titretmek." (ED 460)

"irtiab itmek, lerze-nak olmak, mütezelzil titrer, katı üşümek." (ŞS s.145)

Yoḳ fikri bu dīvānening ***titrer*** *içi hem ḫānening* BV s.301/401-5

Yıġıda ***titremekimdin*** *süngeklerim uşalıp* FK s.70/70-1

Titremekdin *sīm-berler cismi çün sīm-āb irür* GS s.168/202-4

Könglüm hemīşe tal kibi ***titrer*** *anıng üçün* LD s.82/745

Şimşādıġa ***titremek*** *pedī-dār* LM s.105/XI-754

Bes durur ol aynı körgendin köngül ***titrer*** *besī* NŞ s.120/120-7

*Gül ġonçe bolur körse yüzini çemen içre/****Titrer*** *körüp ay ingini şem´ encümen içre*

SD s.216/483

Töker sarġarıp ***titrep*** *eşkin ḳuyaş* Sİ s.60/201

tivre-[106] "batmak demekdir." (Abş. s.194)

…ve munglanmaḳ ve indemek ve tirgemek ve ***tivremek*** *ve ḳınggaymak…*

ML s.170/B8b/22

toḫta- /toḳta- "istihkām bolmak, sâkin olmak ve oturuşmak demekdir."

(Abş. s.210: tokta-)

"tohtamak, saklamak, bekletmek, ala koymak." (ŞS s.136)

Hazāralar ***toḫtay*** *almay ḳaça bėrdiler.* Babn s.46/H161a-9

---

[106] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.148-149, bkz. "Çağ.: Seng. 202v. 5 *tivre-* "dūḫten ki be-tarīḳ kökö bāşe ve bisīh keşīden", Abuş. 194 *tivre-*: batup", ŞS 139 *tivremek* "tikmek, sançılmak, batmak, sokulmak, ḥaliden"."

Kim bu ṣa'b işke yürek bastı kön̂gül ***toḳtadı*** *hem* BV s.312/418

İy müsülmānlar n'itip ornıda kön̂glüm ***toḳtasun*** FK s.125/126-5

Iżṭırābıdın Nevāyī kön̂gli bir dem toḳtamas /Sinsizin sağınma kim ġurbetde kön̂gli ***toḳtamış*** GS s.216/272-9

Ulus içinde durur öz bigim ḳıyat közlüg /Ḫayālı toḳtamış andın kön̂gül sarāyında

LD s.24/218

Ṭoḳtaġa*y dip anda şāh-ı baḫt /Eyledi ḳavās özin ṣan'atḳa bend* LT s.193/2446

Sa'ādet barça işikni kizip ***toḳtamadı*** *āḫır* SD s.128/150

Niçe yıl an̂ga ***toḳtadı*** *rūz-gār* Sİ s.108/907

tolka- "renc, derd ve elem, keder çekmek." (ŞS s.139)

tolna- "istirahat itmek, aram olmak, sükunet eylemek." (ŞS s.140)

tomuş-

"acele ve gazabla ve hüzün ile söylemeyüb oturmak demekdir."(Abş. s.215)

"bir kuşede, magmum ve mükedder oturmak." (ŞS s.141)

torga- "kemek, küçük parçalara bölmek." (ED:toġra-)

"togramak, kıymak, pıçak ile pare pare itmek, teke teke kesmek, parça parça eylemek, biçmek." (ŞS s.130)

Mīrzā menin̂g alımdaġı ḳaznı buzup ***torġap*** *alımda ḳoydı.* Babn s.85/E150b-14

tükre- "kapamak, mesdud itmek, bir şeyin önüne sedd çekmek. " (ŞS s.138)

yalçı- "başarmak, yapabilmek." (ED 922)

"behre bulmak, rahat etmek, sayesında geçinmek." (ŞS s.333)

yalda- "atın yolından tutmak, gerdenine il komak, misas etmek." (<alda-, ŞS s.334)

yalka- "muavenet itmek, imdad eylemek, yardım, kuvvet virmek, dest-gırlik eylemek." (ŞS s.334)

yalḳı- (ED 925)

1. kızdırmak, öfkelendirmek.

2. ıstırap çekmek, acı çekmek.

"**dişi hayvan kızmak, gevşenmek." (ŞS s.334)**

Bular ilge mininğ ʻışḳım işidin / Ḳulaġım ***yalḳaban*** *il ḳarġışıdın* FŞ s.419/XLV/105

yangşa- "aşırı olarak söz söylemek." (ED 953)

"ziyade söylemek, çene yarışdırmak, givezelik itmek." (ŞS s.337)

yayḳa- (ED 981)

1. sarsmak, sallamak.

2. yıkamak, ıslatmak.

Tigmese bezminğde mey bes durur ol su manğa / Kim sin içer cāmını süçi alıp ***yayḳamış***

GS s.218/275-8

yimrü- /yėmir- "ezmek, mahvetmek; yok etmek" ED 937)

"indiham, tahrıb, vıran eylemek." (ŞS s.352)

I.14. ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ + ÜNSÜZ+ ÜNLÜ+ ÜNSÜZ KURULUŞUNDA

bışkar- "düşünmek, tezekkür, tahattür ve tefekkür itmek. " (ŞS s.106)

buktur- "gizlenmek, pünhan ve mahfı durmak." (ŞS s.96)

çalkay- "divirmek, arkası üzerine atmak ve yatırmak." (ŞS s.164)

çapraş-/çepreş-"birbirine geçmek, çitişmek, çapraz olmak; sıkışmak, kenetlenmek, şiddetlenmek." (yalnız çapraş-) (TETL s.475)dipnot

"yek-digerine geçmemek, çapraşmak, çapraz-varı çıkışmak, mogol lisanınca cenah ve bal ; beraber koşmak." (ŞS s.166)

çayḳal-[107] "çalkanmak, sallanmak, harekete gelmek" (ML 775b 15)

çırcay-[108] "kahkaha ile gülmek, bülend-avaz ile hande itmek." (ŞS s.177)

çömren- "telebbüs itmek, gayret ve cesaret, işi ilerületmek." (ŞS s.175)

çürgen- [109]

…bürmek, türmek, tamşımaḳ, ḳaḫamaḳ, sıpḳarmaḳ, çiçergemek, ***çürgenmek****, örtenmek, sızġurmaḳ*, körpekleşmek… ML s.170/139a/25

Ḫūblar la'li ḥayāliġa çü ***çürgenme*** *ki bar / Özi her niçe çüçüg hecri ara miḥneti telḫ*

NŞ s.110/110-6

çöşkür-[110] / çüşkür-

"aksırmak" (Abş. s.245)

"atse itmek, ögürmek, fışkırık " (ŞS s.171)

doptul-[111]

---

[107]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.112, bkz. Çağ.: 210v. 22 *cayḳalmaḳ* "ḥabīden ve ḥareket kerden āb ve havā ve şu'le"; Abuş. 232 *çayḳal-*: *çayḳaldı* "çalḳandı" ; ŞŞ 148 *çayḳalmaḳ* "ḥarekete elmek, ṭaraf içinde çalḳandı, sallandı."

[108] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.111, bkz., "bu şekil ve imlā ile Çağ. sahası sözlükleri yanında diğer saha sözlüklerinde de kelimeye rastlanamamıştır. ŞS 160 'taki şu şekil fiilin bir varyantı olabilir:*çırçay-* ***"****kahkaha ile gülmek, bülend-avaz ile hande itmek."* Kırgız Türkçesindeki şu fiil de aslında doğrudan bu fiil olabilir: *çıçay- "dışarıya doğru sarkmak, dışarıya doğru çıkıp durmak*" (YUDAHİN 264)"

[109] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.114, "bkz. Çağ.: Seng, 212v. 4 *çürgenmek* "puhde şuden ve der hem keşīde şuden ez şu´le ve tef-i āteş". Çağ. sahası sözlükleri , hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılabilen *çürge-* "yakmak; yanmak" fiilini daha sıklıkla madde başı olarak vermişlerdir:Abuş. 244 *çürge-* :çürgeben "yakıban", ŞS 155 *çürgemek "āteşte alazlamak, küymek ve germ olmak"."*

[110] Clauson, G., Sanglax-A. Persian Guide to the Turkish Longuage by Muhammed Mahdī xān, "E. t. w. Gibb Memorial Serres, New Series xx", London, 1960, s.14, bkz. " Bu bölümde Sanglax lugatındaki bazı kelimelerin farklı yazımından bahsedilmektedir. Zenger, Vambery, Pavet de Courteille ve Radlof gibi batılı âlimler ile Şeyh Süleyman gibi 19. yüzyıl çeşitli Türk âlimleri Sanglax'ın yalnızca bir Çağatay sözlüğü olduğu izlenimini vermişlerdir. Fakat bu izah Çağataycanın çok heterojen bir dil olduğunu açıklayan Prof. Menges gibi bir takım âlimlerin sıkıntısına neden olmuş ve eserde Moğol ve Rumî sözcüklerden bahsetilmiştir.Türki- yi Rumî Çağatay dili ile uyumlu olduğu fakat Araplarla olan komşuluk yüzünden birtakım sözcüklerin ya Araplaştığı ya da bozulduğu dile getirilmiştir.Örneğin sadece "hapşırmak" sözcüğü sadece Sanglax'da *çüşkür-* şeklindedir; bu Vambery, Pavet de Courteille, Radloff ve Şeyh Süleyman' da *çöşkür-* olarak farklı anlamda kullanılmıştır."

…küngürdemek, kinergemek, kizermek, ***doptulmaḳ,*** *cıdamaḳ…* ML s.170/B9a/27

dumsay- [112] **"tumşuk ve burun sallamak, tarılmak, bed-hışm olmak." (ŞS s.191)**

Andaḳ ki ḳuvarmaḳ ve ḳuruḳsamaḳ ve üşermek ve cıcaymaḳ ve öngdeymek ve çigreymek ve ***dumsaymaḳ*** *ve umunmaḳ ve osanmaḳ ve igirmek…*

ML s.169/(B8b)/18

dürsül- "dürtülmek, tahrık, tahdıs, halas olmak, ikaz olmak." (ŞS s.189)

gadbar- "gırbal itmek, ilemek, kalvurlamak." (ŞS s.230)

gılcay- "kendisinden gitmek, mebhut ve medhuş olmak, bı-hodane söylemek, abes yere gülmek." (ŞS s.232)

gıngış- "kelb zırlayıb kaçmaga dirler." **(Abş. s.301)**

"keskin bir şeyi istişmam iderek ansırmak ve atse itmek, köpek havlaya havlaya kaçmak." (ŞS s.232)

göster- "görsetmek, nişan-daden, irae ve ibraz itmek." (ŞS s.302)

kabkar- "aglak, isfak, itbak ve imla itmek." (ŞS s.236)

kaşkal- "kurumak ve gevşemek demekdir." (Abş. s.312)

ḳaynal- "kâf- Acemî ile, bir günah sebebiyle belâ ve mihnet çekmek demekdir ve cerîme manasına dahi kelir." (Abş. 318)

Bir zamān dur 'ömr 'azm-i deşt itip āsūde bol / Bolsanĝ ebnā-yı zamān bī-dādıdın ***ḳaynalġu dik*** GS s.267/346-8

---

[111] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.115 'dan RSl:Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte (Opıt slovarya tyurkskix nareçiy)*, 4 c., Sankt-peterburg 1893-1911. "< Mo., çiğnemek, ayaklar altında ezmek; ayaklarıyla kirletmek; tepinmek; koşmak, saldırmak, (süvari) hücum etmek; imha etmek; yağmalamak (şehir, ülke), "çiğnemek, ayaklar altında ezmek; ayaklarıyla kirletmek" mânasyla kelime Çağ. veri olarak RSl. III 1796 'da verilmiştir.

[112] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.116, bkz. Çağ.: ŞS 173 *dumsaymaḳ* "tumşuk ve burun ṣallama; tarılmaḳ, bed-ḥışm olmaḳ".

kaypan- "ihticab halvet, tesettür ve tahassun itmek, muhasaraya girmek, mesdud olmak." (ŞS s.250)

ḳazġan-[113]

"kazanmak, iktisab itmek." (ŞS s.244)

kerkin-[114] "titremek, sarsılmak, sallanmak; istimna etmek; bir kimsenin ya da bir şeyin üzerine şiddetle çıkmak, tırmanmak. " (ML 775b 21)

ḳımsan- [115] "imrenmek, çok arzu etmek." (ML 775b 20)

…ve çayḳalmaḳ ve divdeşimek ve ***ḳımsanmaḳ*** *ve ḳızġanmaḳ ve nikemek…*

ML s.170/B8b/20

ḳınggay-[116] "bir tarafa eğrilmek." (ML 775b 22)

ḳıñġray-[117] "inat itmek, tarlımak, azarlamak, ser-keşlik etmek." (ŞS s.278)

kırçıl- "tahdıs ve tahrık, yavaş kımıldanmak." (ŞS s.272)

ḳızġan- [118](ED 667)

---

[113] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.122, " bkz. Çağ.: Seng. 273r. 3 ḳazġanmaḳ "*kesb ve taḥṣīl kerden*" ; ŞS 219 *ḳazġanmaḳ "ḳazanmaḳ, iktisāb etmek*"."

[114]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.128, "<kerk-i-n-, *kerk-* için bkz. TTü. (ağ.) kerk- bkz. *kerkin-* (DS VIII 2755).Krş. TTü. (ağ.) *kerkin-*, *kerken- "1.Sapık amaçla birisinin arkasına değmek, sürtünmek, 2.Erkek hayvanın dişisine karşı çiftleşme isteğini belirten hareketler yapmak, 3.Sarmak, sarılmak, 4.Çocuklar oyuncağa ya da sevdiklerine atılmak."* (DS VIII 2755) "

[115]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.124, "Nevāyī bu ve hemen ardından gelen ḳızġanmaḳ fiilini sevgili ve aşk çevresinde verdiği kelimeler arasında da saymış ve bir beyitle de tanıklamıştır. (776 22-23). .Ancak fiil bu imlâ (:*ḳımsanmaḳ)* ile asıl Çağatay sahası sözlüklerinde geçmemektedir."

[116] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.126'dan ÖTİL: S. F. Äkabirov, T.A. Älikulov, S.İ İbraximov, N.M. Mämätov vd. , *Özbek Tilining İzahli Lūgati,* 2 c. , Moskva 1981, *gingay-* "1.birar tamangä ağıb turmaq, qiyşaymaq, enkäymaq, ağmaq; 2. Toğri yoldän azmaq, ağmaq"…KB Türk ş.: Kırg. kınğay-II "bir yana iğrilmek. (YUDAHİN) "

[117]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.126, "< *ḳıñġır+ad-. kıñġırkelimesini krş.Kzk. gıñġır "1.düzgün değil, eğri; 2.kendi dediğinden başkasını kabul etmeyen kimse*" (Kzk TSl. 186), Kırg. *kınğır* "1.iğri, bir yana iğilmiş; 2.dik kafalı.(YUDAHİN 456).Çağ.: ŞS 250 ḳıngıraymaḳ "*inād etmek, tarılmak, azarlamak, serkeşlik etmek.*"

1. niyet etmek, kurmak.

2. haris, tamahkâr , açgözlü olmak.

“kıskanmak, gazablanmak, hiddet itmek, hased iderek yanmak.” (ŞS s.273)

…ve ḳınamaḳ ve ḳozġalmaḳ ve savrulmaḳ ve çayḳalmaḳ ve divdeşimek ve ḳımsanmaḳ ve ***ḳızġanmaḳ*** *ve nikemek ve sılanmaḳ ve tanlamaḳ ve ḳımırdamaḳ…*ML.s.170/(B8a)20

ḳonġar- / ḳonḳar- “koparmak, harekete getirmek, yerinden kımıldatmak, çekip çıkarmak” (ED 640)

“kâf-i acemî ile kangırmak koparmak.” (Abş. s.336)

“yerinden kımıldatmak, hareket etmek, koparmak, bıhinden çeküb çıkarmak.” (ŞS s.268: ḳonġar-)

Yā mihr giyāhını ***ḳonġarmaḳ*** *ni idi* BD s 236/222/1

Ey köñgül seyl-i sirişk anı tüpidin ***ḳonġarur*** */Niçe kim ṣabr öyiniñ ṭarḥını bünyād iyle* BV s.407/562-6

Salıp bir pençe ornıdın ***ḳonġarġıl*** FŞ s.211/XXII/70

…ḥayvānāt tesḫīri ve bedende müfriṭ ḳuvvet iẓhārı andaḳ ki dıraḫtnı tübidin ***ḳonġarmaḳ*** *semā‘ vaḳtıda ve dīvārnı barmaḳ işāret bile şaḳ ḳılmaḳ …* NM s.11

Ḳonġarġay *asramayın bāġ-bān nihāllerin* NŞ s.84/84-2

Ṭurrañ köñgül şehrinde köpü āşūb u ġavġa ***ḳonḳarıp*** SD s.292/755

korcal- “büyümek demekdir.” (Abş. s.329)

köndel- “adet, ülfet peyda itmek, amuhte olmak, razılaşmak.” (ŞS s.292)

---

[118] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.127, bkz. Çağ.: Seng. 297v. 5 *ḳıskanmaḳ* “*be-Türkī Rumī be-ma‘nā reşk ve ḫased burden*”; ŞS 246 ḳızġanmaḳ “kıskanmak, gazaplanmak, hiddet etmek, reşk, gıbṭa, ḫased ederek yan(mak.)

köymen / küymen-[119] **"tembel olmak, vakit geçirmek." (ED s.755: küymen-)**

"kâf Arabîdir, taattül ve bahane eylemek demekdir." (Abş. s.367)

Yārıġa barsa yüz iş bolsa Nevāyī terk itip / Līk ḳaytur vaḳtı sā'at bir işke ***köymenip***

BV s.42/56-9

Ey Nevāyī yār eger dir kim özüñni otḳa sal / Ten yalañ eylerge köyme cān üçün ***köymenmegil*** NŞ s.371/372-7

kurġar- (?) "kurumak " (ED 656 : kurġır-)

"halas ve reha eylemek, tahliye ve tesviye itmek ve itmam." (ŞS s.260)

kurgav-

"ihata, muhasara, muhavata, hıfz itmek, örtmek, etrafını kuşamak." (ŞS s.260)

ḳutḳar- / ḳurtul- "kurtarmak" (Abş s.327; ED 649 : ḳurtġar-)

"reha, tahlıs, tahliye itmam, ibram eylemek." (ŞS s.258)

Beher rengī bi-ḥamdi'llāh ulusdın özni ***ḳutḳardım*** BD s.135/29/4

Ḳutḳarġay irdi *küfrdin olsa Ḥaḳ allıda* BV s.223/291-3

Biriben köñlüme cem'iyyet-i ḫāṭır ***ḳutḳar*** FK s.51/50-6

Bī-dillıḳ otıdın mini ***ḳutḳarġıl*** *aḫı* GS s.565/849-CXVII

İy firāḳ öltür mini fī'l-ḥāl u ***ḳutḳar*** *ḳayġudın* LD s.84/766

Başnı ***ḳutḳar*** *bu ḳatıḳ taşdın* LT s.151/1879

Hem öziñni hem mini hem ilni ***ḳutḳardıñ*** *kilip* NŞ s.58/58-3

Nergisi bir ġamze birle ***ḳutḳarur*** *cāndın mini* SD s. 234/546

---

[119] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.133, "Çağ.: Seng 310v. 26 *küymen- "bahāne ve ta'allul kerden"*, Abuş. 367 *küymen-*: *küymendi " ta'allul ve bahāne eyledi*", ŞS 262 *küymenmek* "bahāne ve ta'allul etmek, sebep ve vesīle bulmaḳ."

*Ki **ḳutḳardıng** ol ḫaste maẓlūmnı* Sİ s.145/1458

ḳuvar- "benzi uçmak, solmak, sararmak"

*Andaḳ ki **ḳuvarmaḳ** ve ḳuruḳşamaḳ ve üşermek ve cıcaymaḳ ve öngdeymek ve çigreymek ve dumsaymaḳ ve umunmaḳ ve osanmaḳ ve igirmek…* ML s.169/s.17/(B8b)

maskar- "latıfe itmek, istihza itmek mizaka almak, gülmek, tebessüm eylemek,maskara tutmak." (ŞS s.308)

minceş- "harf-endazlık itmek, münazaa, mücadele itmek." (ŞS s.314)

munġay-[120]

pışkar- "ezekkür ve tahattür ve tefekkür itmek." (ŞS s.111)

sıġrıḳ- "sığmak"(< ?sıġur- ED 815)

*…ve kenergemek ve **sıġrıḳmak** ve tirgemek ve tivremek ve ḳıngġaymak…*

ML s.170/B8b/21

sıpġar-/ sıpḳar-[121] "bir dikişte, çekişte içmek (içki veya suyu) "

"sümürmek içmek demekdir." (Abş. s.277)

"süzerek içmek, sormak, yalayub almak, sümemderek, içmek, birden bire hurt çekmek. " **(ŞS s.215)**

*Çu **sıpḳardıng** anı yana ḳıl tola* BV s.456/635-2

*Tapsa ol ẓarf ile maẓrūfnı ḫoş **sıpḳarġay*** FK s.298/316-8

*Ḳoyup aġzıġa **sıpḳarġay idi** pāk* FŞ s.332/XXXV/155

---

[120] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.133, *"mahzun, gamlı olmak, meyus olmak* <munĝad- <bunĝ "dert, gam" +ad-.OTü.: ETü. KökTü. *bunĝad-*, Uyg. *munĝad-*, Hak. MK, KB *munĝad-;* İM munĝay-, bkz. ED 350a bunĝad-.Çağ.: Seng. 319v. 27 *munĝay-* "maḥzūn ve ġam-nāk şuden", ŞS 280 *munĝaymaḳ.*

[121] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.139, bkz. Çağ.: Seng. 250r. 2 *sıbḳarmaḳ* "ẓarf-ı āb ve şarāb-rā ber-ser keşīden tamām nūşīden"; Abuş. 277 *sıbḳar-: sıbḳardı* "*sömürdi*, içdi" ; ŞS 197 *sıpḳarmaḳ "süzerek içmek, birden bire hort çekmek".*

Her yaram aġzıġa ḳoysan͡g bir ḳadehni ***sıpḳarur*** GS s.152/178-5

Bir dem bile ėyle ***sıpḳarayın*** LM s.367/XXXVII-3455

Biri ***sıpḳarmaḳ*** *lafẓıdur ki mubālaġa mundın ötmes.* ML s.170/(B10a)

Ẓarfnı ***sıpḳarmaġunça*** *ḳılmaġıl zinhār bes* NŞ s.240/240-6

Ki aġzımġa ḳoyġan dem aḳ ***sıpḳaray*** Sİ s.95/719

sisgen- / sisken-

"kâf kâf-i Acemīdir uykudan belengleyüb uyanmak demekdir." (Abş. s.280)

"dehşet ile uykudan sıçrayub kalkmak, birden bire bırdar olmak." (ŞS s.217)

Bir perīşān tüş körüp bu ḫasteher dem ***siskenür*** BV s.136/175-7

Ol ündin ***siskenip*** *barıp ḳarārı* FŞ s.368/XL/86

Siskenip *ol uyḳudın oyġandın şāh* LT s.146/1819

Nālişimdin hecr şāmı her zamān ***siskenmegil*** NŞ s.371/372-5

tabsır- "hararetden kurımak, ataşanlamak, tudakları kabarmak, ateşlenmek." (ŞS s.121)

terkil- "mani olmak, men itmek, yasak itmek, bırakmak." (ŞS s.123)

tigşel- "toplamak, cem itmek, terakim ve tahaşşüd eylemek, harmen itmek, tüdelemek." (ŞS s.150)

tikşer- "kâf kâf-i Arabîdir, cem idüb devşürmek manasına kelür." (Abş. s.188)

tilkür-

"bir yerde kaim, sabit, pay-dar olmak." (ŞS s.151)

"kâf kâf-i Arabîdir dikilib durmak demekdir." (Abş. s.189)

tilmür- (telmir-(?d-) "hasretle bakmak" (ED 500)

"bakmak" (Abş. s.189)

"ihale-i nazar itmek, ümıd ve hasretle bakmak." (ŞS s.151)

Vaṣl kāmildür bu kim Leylīġa Mecnūn ***tilmürür*** BV s.136/176-2

Ḳıya hem baḳmadıñ̃ her niçe kim allıñ̃da ***tilmürdüm*** FK s.393/421-1

Tañ̃ġa tigrü ṣubḥ-dem yolıġa baḳıp ***tilmürür*** GS s.142/163-6

Kim niçe yüzümge baḳḳaysın yıraḳdın ***tilmürüp*** ML s.173/(T776b1)

Ey köz ol şūḫġa çün ḫoş kilmes/Köp anıñ̃ cānibi ***tilmürme*** *aḫı* NŞ s.639/642-6

tizkin- " nefret ve istikrah itmek, tiksinmek." (ŞS s.148)

töngül-

"kâf Acemidir, feragat eylemek, nevmit olmak demekdir." (Abş. s.217)

tutluk-

"tutgun söylemek, kesaletle lakırdı itmek, i tibar-ı mu amele itmek, ele geçirmek, söz tutdurmak, bend ü best itmek." (ŞS s.128)

yalbar-/ yalpar- (yalvar- "yalvarmak "ED 920)

"yalvarmak, temelluk eylemek, rica, iltimas itmek." (ŞS s.333: yalpar-)

Niçe kim allında ***yalbardım*** *yaḳardım her nemaṭ* BV s.214/282-3

Men' ḳıldım irse baġrım aġrıġu dik ***yalbarur*** GS s.152/178-1

Ḳuş tili 'andelīb tig luṭfī-i ḫasta ***yalbarur*** LD s.247/2281

Ḳalur-min bir ḳıya baḳmaḳ üçün ***yalbara yalbara*** NŞ s.532/532-4

Bir niçesi ḳutuldılar köp ***yalbarıp*** ŞT s.209/[99b] 7

"Takı zencır iterler ger denıga /Terahhum bolmagay ***yalparganıga****"* ŞL s.333

yergüz- "**tesyır, revane, sevk itmek, yürütmek. tereddüd itmek, uzadmek, teşyı itmek, salıvirmek." (ŞS s.341**)

yutgun- "yutkunmak."

"bogazda yutar gibi yapmak.." (

II.TÜREMİŞ FİİLLER

II.1. İSİMDEN FİİL TÜRETEN EKLER

Yapı bakımından eklemeli bir dil olan Türkçede yapım ekleri önemli bir yer tutar. İsimden fiil yapma ekleri, isim kök veya gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler isim köklerine, isimden türetilmiş isim gövdelerine ya da fiilden türetilmiş isim gövdelerine eklenirler.Yani isimden fiil yapma ekleri isimden isim yapma eklerinden ve fiilden isim yapma eklerinden sonra gelebilirler.İsimden fiil yapma ekleri fiilden isim yapma eklerinden sonra az, isimden isim yapma eklerinden sonra ise çok az kullanılırlar. Sayıları pek fazla değilidir. [122]

İsimlerden fiil türeten ekler eklendikleri isimleri *"olma"* ya da *"yapma"* bildiren geçişli veya geçişsiz fiillere dönüştürürler.[123]

Çağatay Türkçesinde isimden fiil türeten ekleri, dönemin belli başlı eserleri taranarak sıralanmıştır. Eklerin parantez içinde etimolojileri verilmiş olup böylece eklerin tarihi gelişimleri izah edilmiştir. Ayrıca eklerin kullanımlarına metinlerden örnekler de verilerek eklerin tanıtımı yapılmıştır.

II.1. 1 +A-

Eski Türkçeden beri bütün şivelerde kullanılan işlek bir ektir.Hem etken geçişli, hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller teşkil etmektedirler.[124]

İki heceli olup *n, r, z,* gibi ünsüzlerle biten isimlere *+A-* eki eklendiği zaman, bu ünsüzlerden önceki dar ünlüler orta hecenin vurgusuz olmasında dolayı düşerler: *meñze-* "benzemek" (meñgiz + e-) gibi.[125]

---

[122] Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.169.
[123] Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.170; Korkmaz (2003), s.110.
[124] Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller , s.205.

aġına / aġna- “debelenmek” (<aġan “yere kapanma, yere serilme” +a-, ED 87)

“gülmekden bayılmak, telbet itmek, debelenmek kendinden geçmek.” (ŞS s.25)

*Ol müselsel ikki zülfi gül yüzininĝ devride / Gül üze **aġnar** meger ol ikkininĝ devrānıdur* BD s.143/44-2

*Lāle-gūn mey tābındın ol ay ḳızarmış yā meger / Şūḫluġdın lāle-zar üstide **aġnaptur** ġazāl* BV s.283/373-5

*Sürme bilen mü ol ay közni ḳara eylemiş / Yoḳsa Ḫoten ceyranı müşk içide **aġnamış*** GS s.218/275-1

*Lāle-gūn meydin ḳızarmış közlerinĝ ol nev´ kim/ Lâle-zâr üstide her yan **aġnamış** bolġay kiyik* NŞ s.330/331-6

aşa- (<aş “yemek”+a-, ED 256)

1. yemek yemek.

*Amulca Ḫān taḳı köp yıllar pādişāhlıḳ ḳılıp aşlarnı **aşap** ve yaşlarını yaşap atası kiyinindin kitdi.* ŞT s.120/[69b](8)

2. hâkim olmak.

“yemek, ekl ü taam itmek” (ŞS s.24)

ata- (< at “ad, isim” +a-, ED 42; Abş. s.2)

“ad komak, telkıb ü vaz-ı ism itmek, nişanlamak.” (ŞS s.14)

1. ad vermek, ad koymak.

*Ġāfil oldum sizdin özgeninĝ mü **atın atadım** / Yazuġum ma'lūm imes ey āni taḳṣīr eyledim* LD s.133/174/1219

*Sikender **atap** oġlı bildi anı / Ölerde velī- 'ahd ḳıldı anı* Sİ s.116/1021

---

[125] Ahmet Bican Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Gazi Ünv. Yay., Ankara :1984, s.16.

*"**Atab** köb pıre zali hale anı/ Ana dib dilet-ül-muhtale anı"* ŞS s.14

2. anmak, adını söylemek.

bize- "bezemek, süslemek." (beḍze-< beḍiz "süs, resim, nakış" +e-, ED 310 /390; Abş. s.135)

"tecemmül ve tezyın itmek, tonatmak" (ŞS s.105)

*Zer varaḳ birle **bizep tur** gül yüzin veh ṭurfa kör / Kim bahār içre ḫazān ẓāhir ḳılıp tur gül-şenim* GS s.313/411-5

*Ḫıṭāyī naḳşlarnı Mānevī ṭarāz güller bile dil-keş **bizemek** ve bu gülistān ṣaḥnıda ḫāḳān-ı Çīn mesned-ı iḥtişāmın yaymaḳ ve anınĝ iḥtişāmı ḥadīḳası naseb güli…*

FŞ s.126/XII/3. mısra

boşa- (<boş+a-, ED 377: boş+u- ~ boş+a-)

1. boş bırakmak.

2. boşamak, evliliğini sonlandırmak.

"tahliye ve hali olmak, boş ve işsiz olmak, ayrılık ve cüda olmak." (ŞS s.94)

çına-[126] "doğrulamak." (< çın "doğru" +a-)

"vezn eylemek ve kıyas etmek" (Abş. s.239)

göze- (k) (< "koyuk, delik, kovuk"+ e-, ED 757)

1. oyuk, çukur açmak.

2. daha canlı yanmak, yakıp yok etmek.

"örü örür gibi dikmek, yürmelemek." (ŞS s.302)

ilke- (<il-ik+e-, KTS)

---

[126] Altayca-Türkçe Sözlük (Haz. Emine Gürsoy-Naskali Muvaffak Duranlı),, s.73, bkz. (< *çın* Çin. (*çzen-zu)* <Skr. "doğru , gerçek, sahici.")

“ukde, peyvend, bag itmek, baglamak, bend itmek.” (ŞS s.72)

ine- / ene- “hayvanları damgalamak”(<ėn“hayvanların kulaklarına takılan damga”+e-, ED 171)

“hayvanı ihsa, ema itmek, enemek. ” (ŞS s.75)

isne- / esne- (<esin+e-, ED 249)

1. (rüzgār, esinti) esmek.

2. esnemek.

“uykusu gelmek, esnemek” (Abş. s.56)

“tahavvül, teb itmek, esnemek, hamyaze çekmek, gerişmek” (ŞS s.64)

ḳana- “kan almak” (<ḳan+a-, ED 634)

“kanayub demekdir. “ (ŞS s.295)

Bir naẓarda ***köz ḳanar*** *bilmen yüzüñ māhiyetin / Munça rūşen boldı kim oldur köñül cān örtegen* LD s.145/1326

Cismiñ ki ***ḳanasa*** *ġam taşıdın / Kim yur ėkin anı köz yaşıdın* LM s.247/XXVI-2223

katna- “dikkatini vermek, dinlemek, katılmak” (<ḳatın+a-ED 603)

“bi-defat gidüb gelmek.” (ŞS s.238)

işne- (< ışın (yaşın) + a-, ED 976)

“parıldamak, ruşen, münevver olmak, pertev-endaz olmak, çakın işnemek, yıldırım çakmak.” (ŞS s.65)

Berḳ hem dem çaḳılıp ***işnegeç*** *oḳ tīre bolur /Ya‘ni uş mundın alıñ ‘ömr çerāġıġa ḫisāb*

FK s.45/44-2

Sin ki yoḳ sin māh-veşler cilve eylerler velīk / Kiçe ***işner*** *ḳurt nûrı mihr çıḳkaç bilgürür*

GS s.142/163-5

Uçḳun oldı ‘āzim-i çarḫ-ı berīn / Ḳaldı ḳāzūrāt ara ***işner*** *çibīn* LT s.72/785

Her eşheb ki kökke baḳıp kişneben / Ḳuyaş eşhebi tābı dik ***işnt eben*** Sİ s.291/3644

kevşe- "geviş getirmek, sesli çiğnemek" (<kevşe "geviş"+e-, ED 692)

"boşamak, münfekk ve münhall olmak. sakız gibi çiynemek, tive ve divenin diş gevşemesi." (ŞS s.280)

"çene oynadub agızda şeyi ögütmek, sert şey yumuşak olmak."(ŞS s.298: gevşe-)

ḳına- (<ḳın "ceza" +a-, ED 634)

1. cezalandırmak.

2. eziyet etmek.

Ni ḥācet ***ḳınasa*** *imdi firāḳıñ* LD s.106/972

Naḳd-i cān istep mini ***ḳınasa*** *ol kāfir közüñ* NŞ s.444/445-5

Kim bizni firāḳında munuñ tig ***ḳınaġunça*** SD s.214/477

ḳıyna[127]- "ıstırap vermek, işkence etmek" (ḳıyın "zor, güç, mihnetli" + a-)

Hecr kim cānım tiler her dem 'aẕāb eylep irür / Ẓālimī kim ***ḳıynap*** *ildin naḳd-i pinhān istegey* NŞ s.625/628-3

kişne- "kişnemek" (<kişen "köstek, zincir" +e-, ED 754)

"atlar ansırmak, ve kişirdi itmek, kışkırmakla kişnemek" (ŞS s.295)

Her eşneb ki köke baḳıp ***kişneben*** */ Ḳuyaş eşhebi tābı dik işneben* Sİ s.291/3644

ḳola- "bir şeyi önüne sürüb gitmek, sarf itmek, bir şeye muavenet ve muhafazat eylemek." (< ḳol "asker-i devvar, yad, el, dest, taraf." + a-, ŞS s.265)

miñze- "benzemek" (<meñiz +e- <beñiz "yüz, çehre" +- e, ED 352)

---

[127] Rıdvan Öztürk, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK Yay., s.18, bkz. kıyna- "eziyet vermek " UTIL II-574.

“benzemek, müşabehet, letaikat, mümasele itmek, nazır olmak.” (ŞS s.314)

‘Āşıḳḳa özin satsa raḳībiñ niye ***miñzer*** */ Arslan bile tülküge ki lāf ursa celādet*

LD s.30/276

muldura-“hayret ve nigeranlık ile bakub yaş tökmek, aglamak” (<muldur “şebnem, çiy, nem-rıze” +- e, ŞS 311)

muñga-/ munga- “sıkıntı vermek, keder vermek” ” (<muñ[128] (bun) “sıkıntı” +a-, ED 769)

“meyus kalmamak, tagammum, teellüm itmek.” (ŞS s.312 : munga-)

Körüp kaşıda muḥiblerni cem‘ ü min merdūd / ***Muñgayıban*** *bozulup ḫāṭır-ı perīşānım*

GS s.321/424-4

orna- (<orun “yer, mekân +a-, ED 235)

1. yerine (tahta vb.) geçmek.

2. durmak, beklemek, dikilmek.

3. yerleşmek, mekān tutmak.

“yer itmek, oturmak, cay-gır olmak.” (ŞS s.41)

oyna- “oynamak, eğlenmek” (<oyun “oyun” +a-, ED 275)

“hareket, raks, yürek itmek, helecan, galeyan itmek.” (ŞS s.56)

Raḳīb öyide nihān ***oynar*** *ol ḥabīb ḳumār* BD s.273/371-1

Zülfüñ açılıp ‘ārıż-ı dil-cū bile oynar/Hindū-beçe ī şūḫ durur su bile ***oynar***

BV s.130/160-1

Līk ol tikenler içre ḫayāliñ bile köñgül / ***Oynar*** *meger gül üzre vü aġnar semen ara*

GS s.43/23-2

---

128 Talat Tekin, Makaleler 1 Altayistlik, (Yay. Haz. Emine Yılmaz- Nurettin Demir), s. 86. Eski Türkçede buñ < *muñ “sıkıntı, ıstırap, mihnet” = Mo. muñgaḳ “aptallık, sersemlik ” (Ana Altaycada kelime başındaki m- ünsüzü b- olmuştur.)

Sözlerde ḳaçan kim közi ḳaşı bile oynar/ Her gūşede yüz miñ kişi başı bile ***oynar***

LD s.57/65-1

Alarnıñ bisāṭı ḳırağıda olturdı ve ***oynay-kirişti.*** NM s.159

Ötersin ***oynay oynay*** *min gedā-yı ḫaste yol üzre /Ḳalur-min bir ḳıya baḳmaḳ üçün yalbara yalbara* NŞ s.529/532-4

Köñülnüñ mühresin ḳoydı değa ***oynayu*** *şeş –derde* SD s.230/534

At çapıp meydānda çevgān oynadı /Ḫalḳ başın gūy itip cān oynadı LT s.191/2416

Ve ger ḫōd felek ẓulm itip āşikār /Oyun özge nev' ***oynasa*** *rūzigār* Sİ s.465/6226

örte- "yakmak" (<ört "alev, yangın"+e-, ED 208; Abş. s.96)

"**yakmak, ihrak itmek, kavurmak."(ŞS s.39)**

Otḳa salıp ***örteben*** *cānımnı andın ḳutḳarıñ* BV s.266/349-2

Örtemekdin *özge bolmas şu'le-i hicrānğa iş* FK s.247/260-8

Ġam u derd ***örtedi*** *cānımnı sin bil* GD 32/1

Budur otun kim anı ġam sipehi ***örtemiş*** GS s.218/275-6

Köñülni nār yañaḳı ***örter*** *özge alı bile* LD s.67/610

Ėy ***örtep*** *ol otḳa ḫān-mānlar* LM s.28/I-10

Örtedi *lā-ḥavl ü istiġārını* LT s.99/1136

Sūz-nāk ebyātını oḳuġuçınıng nefesi il könglin ***örtemekke*** *sümūm-ı āfet.*

ML s.190/B41a/22

Dip idiñ alġum Nevāyī köñlin alġaç ***örtediñ*** NŞ s.162/162-7

Kirişme birle cānımnı sin ***örte*** *'ayb irmes* SD s. 266/663

Tilep āh otıdın cihān örtegey/ Cihān yoḳ toḳuz āsumān ***örtegey*** SĪ s.486/6549

saġra- "sagır olmak, ker ve asem, işitmemek." (<saġır (ED 814)+ a-)

"sagır olmak, ker ve asem, işitmemek." (ŞS s.199)

sana- "saymak, hesaplamak" (<san "sayı, hesap" +a-, ED 835)

"saymak" (Abş. s.273)

sına- "sınamak, tecrübe etmek" (<sın "gözlem, müşahede, tecrübe" +a-, ED 835)

Cān ḳuşı ṣayd oldı ḳaşıñg yasına / Ya ḳabūl ḳıl bu sözümni ya ***sına*** LD s.271/2487

suva- (<suv "su" +a-, ED 785)

1. sulamak.

2. sıvamak, sürmek.

Zaḫmıġa merhem yaḳıp ġam-gīn köñgül şād olmadı / Raḫneġa balçıġ ***suvap*** *vīrānım ābād olmadı* FK s.596/650/1

şarıla- "şırıldamak" (<şar /şarıl "yağmur sesi" +a-)

… Andak kim su bu çıġḳa ***şarılap*** *tüşkey;* Babn s.28/H143a-11

uġra- "hedefe varmak, ulaşmak." (<uġur "yol, yön, hedef, amaç" +a-, ED 91)

Ekse yatan ḳara taġġa ***uġrap*** *keldüm* ŞT s.213/[100b]4

yaşa- "yaşamak, ömür sürmek" (<yaş "yaş "+a-, ED 976)

"muammer olmak, imrar-ı ömr itmek, terakkı, izdiyad, büyümek" (ŞS s.330)

Kemāldin ni ki ötti yana tapar noḳṣān / Ki köp ***yaşap*** *kirer eṭfāl çirgesiġa şüyūḫ*

BV s.87/107-4

Miñgü yaşar *kim ki körer sizni bir /Veh ne ḫıżır çeşme-i ḥayvānı siz* LD s.87/794

Miñg ***yaşar*** *pīl yañgla toġḳan yaşça / Çarḫ-ı a'ẓam dāne-i ḫaşḫāşça* LT s.211/2704

Vefā vü ḥüsn içinde yüz ***yaşaġıl*** SD s.294/761

Buġra Ḫān köp yıllar pādişāhlıḳ ḳıldı ve toḫsan ***yaşap*** *öldi.* ŞT s.191/[92b] 8

yaşna-[129] (<yaşın "şimşek" +a-, ED 979)

1. şimşek çakmak.

2. parıldamak.

Ḳılıç ***yaşnatsanġ*** *uruşta anınġkī şu'lesin düşmen / Körüp aytur ḳamuġ hey hey ḳaçınġ berḳ-ı yaman kildi* SD s.114/95

yumşa- "yumuşamak, yumuşak davranmak" (< *yumuş "yumşak"+a-, ED 939)

"sert şeyi tesır-i hareretle ve suda nuumet-kesb itmek, givşetmek, rikkat itmek."

(ŞS s.346)

İy cefā-cūy mundaġınġ bar imiş / Könġlünġ iy yār munça ***yumşar imiş*** BD s.197/127/19

Çü sāz eylep füsūn u ḥīle-ı şūm / Ḳolıda ḫāre ***yumşap*** *eyle kim mūm* FŞ s.437/XLVIII/5

Ve ger körse iş bütmes āzerm ile / Timür ***yumşamas*** *pūziş-i germ ile* Sİ s.317/4034

uza- (<uz "uzak; uzunluk "+a-, ED 281)

1. uzamak.

Ṣabā zülfünġni taġıttı meger ḥālī ḫayālımda / Yazıldı ejdehā boldı ***uzadı*** *Ehrimen boldı*

SD s.254/623

…kim bu uzaḳ 'ömrli ve uluġ devletli ve uçı ***uzaġan*** *ve yanı yayılġan bolġusı turur tidiler.* ŞT s.124/[70b] (17)

2. uzaklaşmak.

"uzun olmak, baş kaldırmak, boyun sümmek" (ŞS s.43)

---

[129] Fiil ile ilgili bilgi için bkz. Fatma Özkan , "Yıldırım, Yıldız, Alev , Alaz / Yalaz, Işın, Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?, Bilig , Güz 2003, S.27, s. 157-178.

II.1. 2. +I-/ +U-

Gabain, *+A, +I, +U* eklerini aynı madde başlığı içinde yer vermiştir.[130] Bu durum *+A, +I, +U* , ekleri arasında yapıca bir ortaklık olup olmadığı sorusunu akla getirebilir. Konunun tartışmasını yapan Banguoğlu, iki ek arasında açık bir işlev ayrılığı tespit edemediği hâlde, bunları agaç / ıgaç vb. ikili köklerde olduğu gibi a>ı biçiminde bir ünlü değişimine bağlamanın da yerinde olmadığı görüşündedir. M. Erdal *(Old Turkıc Word Formation II, s.474) +A,* fiiline başlı başına bir bölüm ayırdığı gibi *+I, +U* , fiillerini birer gerekçeye bağlayarak iki ayrı bölümde ele almıştır.[131]

aġrı-/ağru- (<agır "agır" +ı- , ED 91)

1. ağrımak, hasatalanmak.

2. ağrı veye acı vermek.

"acımak, muztarib olmak, derd ve renc çekmek." (ŞS s.25)

*Nā-ḥaḳ **aġrıp** mini unuttuñ āḫır / Va'llāh ki sindin bu ṭama' tutmas idim*

BD s. 262/325-2

*Bir derd-mend köñglide körseñ veca´ añga / Ger köñglüñ **aġrımas** ol imes bu durur veca´* BV s.221/288-5

*Ayaġıñ kirpikimdin **aġrıġan** bolsa yarıp köksüm / Isıḳ ḳanımġa ḳoy kim ol ḥınā oḳ çiksün āzārın* GS s.375/504-7

*Tüne kündin beri barça yerim **aġrıy turur.*** ŞT s.193/[93a]16

bayı- "zengin olmak" (<bay "zengin" +u-, ED 384)

*Kümiş bile niçe kim köñgleki yiñgi **bayıdı** / Özin kötermedi vü başı āstīn boldı*

LD s.235/2170

---

[130] A.Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara: 1988, s.48.
[131] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) , s.115.

birki- "bağlamak, iliştirmek, sağlamlaştırmak" (<berk+ i-, ED 363: berki-)

"kâf-i Arabî ve kâf-i sânî Acemîdir, berk olmak manasınadır." (Abş. s.133)

*Ḳaraġ irmes ki ḳılmış-min közüm seyli yolın muḥkem / Sirişk irmes ki ol yol **birkimey** ḳılmış tereşşuḥ nem* NŞ s.426/427-1

biti- "yazmak" (<*bit + i -, ED 299; Abş. s.130)

*Türbetimniñ taşıġa mundaḳ **bitiñ** kim luṭfī ḳul* LD s.84/769

*Yāfesni ki tevārīḫ ehli ebu'l- Türk **bitirler.*** ML s.168/(B5b)16

*Bu şi'rġa Ḥażret-i Maḫdūmī nūren cevāb aytıpdurlar ve atın Lüccetü'l aḥrār **bitipdürler.*** ML s.182/T779b1/1

*Cüneyd ḳuddise sırruhu peydā boldı, bu 'ilmḳa tertīb birip basṭ ḳılıp kütüp **bitidi.*** NM s.18

*…anıñ ṣıfatını bitise tiñizdin bir ḳatre ve taġdın bir misḳāl taşnı **bitigendin** azraḳ bolġay.* ŞT s.108/[65a](10)

taḳrı- "turşımak, kokmayarak ekşimek, humuzet peyda itmek, taamı biraz mütegayyir olmak."(< taḳır "turş, hamız, açar, ekşi; kurı yer ve zemın, saht, kak, kadıd. (ŞS s.124) + ı-, ŞS s.124)

yaru- (< *yar "aydınlık, parlak" +u- < *ya-r+u-, ED 956)

1. aydınlanmak

2. aydınlatmak.

3. parıldamak.

"ruşen eylemek." (Abş .s.391)

"mücella olmak, ruşen, aydın olmak, yarutmak, ışıklandırmak, ziy-dar eylemek." (ŞS s.327)

'Ārıżıñg şem'idin ***yarup*** *ikki serā* BV s.7/7-3

Ḳaşıñg her laḥẓa oynatsañg ḳararġan köz ***yarur*** *gūyā* FK s.15/11-3

Ḳamer ***yarup*** *cemāliñgdin imes na'tiñg ḳamer-sīmā* GS s.32/8-4

Şükr üçün yüz secde ḳılġay közleri hem ***yaruġay*** LD s.215/1982

Çün ***yarutḳuñg*** *köñgül çerāġı* LM s.177/XVIII-1485

Ol tün ol kişver serāser ***yarumış*** */ Vāḳıf ilni bī-şu'ūr itmiş bu iş* LT s.44/411

Çiker-min āhım otın hecr derdidin her şām/ Siphr şāmı ki munça nücūm şem'i ***yarur***

NŞ s.140/140-4

Demidin tapıp bir eger miñg ḥayāt/Ḳuyaşdın niçük kim ***yarur*** *kāyināt* Sİ s.98/772

II.1. 3. +(A)ḍ-/ +(A)D- / +(A)y-

Eski Türkçedeki *+(A)ḍ-/-+(A)D-* eki *-d-* sesinin *-y-* olarak inkişafından sonra bu şekli almıştır.Az kullanılan -ay- /-ey- oluş bildiren geçişsiz fiiller türetmektedir.[132]Gabain bu ekin *–t-* yaptırma eki ile *+a-* isimden fiil yapma ekinden meydana gelen *+ at-* ile karıştırılmasının doğru olmayacağını belitmiştir.

ulgay- (uluġ+at- ~uluġ+ay- <uluġ "büyük, yüce" +aḍ-, ED 138; Abş. s.111)

1. büyümek.

2. yücelmek.

Dedi kim: Eger güẕar tapılsa ḫod bat kėlgüsidür velī güẕarlar su ***ulġayġaç*** *taġayyur tapar.* Babn s.5/E94a-5

Ḳāmetiñgniñg ḳulluġında yaş idi ***ulġaydı*** *serv* LD s.115/1054

Ve peşmīne kiyer irdi ve bī-tekellüfāne ṭa'ām yir irdi añgki ***ulġaydı.*** NM s.310

---

[132] Necmetti Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.207.

Kişi mundaḳ uluġ ṣan'atnı ***ulġayġanda*** *örgenmes* NŞ s.226/226-8

II.1. 4. +l- / +Al-

+A ekiyle edilgenlik bildiren *–I-* çatı ekinin kaynaşmasından oluşan *+AI-* eki, ünsüzle sonuçlanan sıfatlardan "olma" bildiren fiiller türeten birleşik ektir.[133]

azal- "azalmak, miktarca eksilmek." (<az + al-, TETL s.246)

"taklıl ve tenakus itmek, kesilmek." (ŞS s.21)

çokal- /çoḫal-/ çoğal- "azken çok olmak, artmak <çok +al- , TETL s.527)

"çagaltmak, teksır ve tezyıd itmek." (ŞS s.173)

gingel- "erag bolmak, tevsı itmek, kingeşlenmek, müşaverelenmek." (< ging +el-, ŞS s.303)

iskil- "paçavra olmak, efsürde olmak" <iski "köhne, fersude, atık" + l- ŞS s.527

Ay Nevāyī kisvet-i faḳr iste yoḳsa çarḫnıng̑ / Aṭlasın kiyding̑ gümān it 'āḳıbet ***iskildi*** *tut*

GS s.79/74-7

mungal-"bunalmak,darda kalmak"(mung̑< bung̑ "sıkıntı, zaruret, keder"+al-, TETL 395; Abş. s.377)

ong̑al- (< ong̑ "sağ, iyi"+ al- ED 185)

1. iyileşmek, iyiye gitmek, başarılı olmak.

2. solmak, rengi atmak.

"sıhhat bulmak, feth ve zafer bulmak, ifakat itmek." (ŞS s.53)

Ong̑aldı *zaḫmı bu merhem cerāḥatımġa yaḳıp* NŞ s.63/63-6

Ey Nevāyī ḳaysı bir yarang̑ ***ong̑alġay*** *nige kim* BV s.23/30-9

133 Zeynep Korkmaz , Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) , s.112.

*Tikib ni nev' **oñġalsun** bu sīne-i çākim* GS s.331/439-2

*Kilgeç köñgül yarası yavuştı **oñġalġalı*** FK s.210/218-3

*Anı köterip şehrġa kiltürüp mu'alecesiġa meşġūl boldılar tā yaraları **oñġalıp** öz ḥālıġa kildi.* NM s.294

saġal- "sağalmak, sağlığına kavuşmak" (< saġ "sağlık, esenlik" (DLT I, 89-4)+al- "sıhhat bulmak, kesb-i afiyet itmek, tüvana olmak." (ŞS s.199)

*Cām dürdi birle yıḳ ey sāḳī-i devrān mini / Kim öler-min 'ışḳ kūyıda **saġalsam** bir zemān* NŞ s.504/506-6

*Dīvāne zincirdin **saġalġan** dik bu dīvānelıġ* FŞ s.82/III/7

II.1. 5. +r-, +(I)r- +(A)r-

Bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek *"olma"* bildiren geçişsiz fiiller kuran *+Ar-* eki, Eski Türkçedeki *er-* fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşarak ekleşmesinden oluşmuştur.[134]

Ekin yapısı üzrinde pek çok dilci görüş bildirmiştir.Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir: Ramstedt, Türkçede isimden fiil türeten +r-, +ar- / +er- eki ile, Moğolcadan hem isimlerden hem de fiillerden fiiller türeten +ra-/+re- eki (Tü. *kök* + er- "*göğermek",* Mo. *köke* +re- "aynı anlamda, Mo. *çökü* "çabuk" *çökü* + re- *"ümitsizleşmek"* arasındaki paralelliğe bakarak, Tü. +ra- /+er- ekine Mo. +ra- / +re- ekinin kaynaklık ettiğini benimsemiştir. Zeynep Korkmaz'a göre ise +r-,+ar-/+er- eki *er-* fiilinden kaynaklaşmıştır. *er-* fiili "erişmek, ulaşmak" anlamlarında bir esas fiil olma dışında, Eski Türkçede *"olmak, bulunmak, var olmak, mevcut olmak, vuku bulmak"* anlamları

[134] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.113; ayrıntılı bilgi için bkz. "Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, s.190-191.

ile "*oluş*" ve "*durum*" gösteren bir yardımcı fiil olarak da yaygın bir kullanılışa sahiptir. Bu kullanılışı ile *bol-, ol-* ve *tur-* yardımcı fiillerine pareleldir. İsimlere ve isim soyundan kelimelere geldiğinde onları geçişsiz fiil durumuna soktuğu gibi, sıfat-fiil ile birleşerek çekimli fiiller içinde de sürdürür…*er-* yardımcı fiil Harezm Türkçesinde başlayarak çeşitli yazı dilleri ve lehçelerde bazı ses değişmeleri ile *er- / ir-, > i-, er->ė-* gibi şekillere dönüşerek veya Oğuzcada olduğu gibi fiil çekimi içinde büsbütün eriyerek artık müstakil şekil varlığını kaybedip iyiden iyiye bir ek-fiil durumuna geçmiştir.[135]

aḳar- "ağarmak, beyazlamak" (<aḳ + ar-, ED 77 ; Abş. s.20; TETL s.109)

*Bāde hecridin **aḳarmış** közlerim ay pīr-i deyr / Eylegil mey şīşesidin sındırıp ʿaynek maṅa* GS s.36/12-7

*Köz **aḳardı** vü yüzin bir toya körmedim raḳībā / Niçe zülfi tig ḳafā-gīr ola sin yüzüṅ ḳararıp* LD s.28/254

*Bu nev' ḳara kün içre ḳarıp/ Ya'nī ki ḳara tünüm **aḳarıp*** LM s.37/II-98

Sirişk keṡretidin ger közüm aḳarsa ni ġam / Ġamıṅ tünide çü yüz ḳatla her zemān aḳarur NŞ s.140/140-3

*Baş **aḳardı** köz aḳardı vü **aḳarmas köṅlüṅ** / Tīresin her niçe kim tuttı sevâdıṅnı beyâż* NŞ s.275/276-4

*Ol kim saḳal boyar hevesi tüşti başıġa / Bolmaḳ saḳal ḳara ni asıġ çün **aḳardı** baş* NŞ s.250/250-2

aksır- (<akıs +ır-)

"ansırmak, atse urmak." (ŞS s.26)

---

[135] Zeynep Korkmaz, " Türkçede İsimden Fiil Türeten +r, +ar-, +er,Eki ve Yapısı Üzerine", Türk Dili Üzerine Araştırmalar" I.C., TDK. Yay., Ankara, 1995, s.176.

bilgür-/ belgür- “belirmek, görünmek ” (<belgü “işaret, belirti”+r-, ED 341; Abş. s.137)

Bilgürür *aġzı tebessüm iylegeç ol ikki leb* BV s.34/45-2

Bilgürür *savuġ nefes birle sarıġ ruḫsārıdın* GS s.348/464-3

Bilgürür *meydān içinde her kişiniñ pāyesi* LD s.202/1862

Sürtsem közni ayaġıñġa hem ol dem ***bilgürür*** NŞ s.144/144-4

Şererler ki çāh aġzıda ***bilgürüp*** Sİ s.268/3300

ėskir- “eskimek” (<eski “eski, yaşlı” +r-, EDP 246)

Kim ***ėskiriben*** *ḥayātı raḫtı / Meyl ėtse yıḳılġalı dıraḫtı* LM s.90/X-615

ḳabar- “kapsamak, şişmek, kabarmak.” (< kab “kesecik, kabarcık” + ar-, ED 585)

“kabarmak, intifac itmek, şişmek, üfürülenmek.” (ŞS s.236: kapar-)

Çüçüklüktin mü yā köydürgenidin mü ***ḳabarmıştur*** */ Lebim tā yitti la‘l-i āteşīn yañġlıġ dudaḳıñġa* BV s.390/538-2

Firāḳ istemes andaḳ tenimdin ot çıḳarur / Ki ger ṭabīb iligim tutsa barmaġı ***ḳabarur*** NŞ s.140/140-1

ḳarar- (<kara+r-, ED 663)

1. kara olmak, siyahlaşmak.

Ol ḳara köz hicride tün dik ***ḳarardı*** *kündüzün* BD s.173/92/3

Ḳararıp *rūzgārı kördi yüz türlük perīşānlıḳ* BV s.246/319-4

Şafaḳ irmes ki kök ṭāsı ḳızıp mundaḳ ***ḳararıp tur*** GS s.457/625-2

Közüm ***ḳararur*** *ḳaçan ki kelse / Ḳöñglümde ḳaşı közi ḫayālı* LD s.209/1928

*Dūd-ı āhımdın **ḳararġay** hecr şāmıdın beter* NŞ s.104/104-4

*Gül ḳızarıptur u sünbül **ḳararıptur** gūyā* NŞ s.109/109-3

2. gönlü , yüzü, zihni kararmak.

*Ni bolmış **ḳararıp** yüzi ser-nigūn* Sİ s.123/1130

ḳayġur- (<ḳaḏġu "kaygı" +r-, ED 599)

1. kaygılanmak, endişe etmek.

2. bakmak, ilgilenmek.

"kayurmak" (Abş. s.319)

"mülahaza ve himayet itmek, gam yemek, bir işi yapmak, döndürmek, kayd itmek." (ŞS s.252)

*Min er ẓulmuñġdın öldüm luṭf iterge ʿāşıḳıñġ köptür /Alar birle özümni şād tut ḥālimġa **ḳayġurma*** BV s.409/565-5

*Didi **ḳayġurmañġız** kim birmegey Ḥaḳ* FŞ s.272/XXIX/58

*Ḳayġu ḳasmim boldı dip artuḳsı nivçün **ḳayġuray*** GS s.467/641-5

*Min ḫōd eceldin ʿışḳıñġız yolında **ḳayġur min** velī /Yüzüñġni körmey ölgenim hecriñġde bes düşvār irür* LD s.75/688

*Ol barçaġa ayttı kim **ḳayġurmañġ** bu iş mañġa tüşüptür min barur-min ve sizler barça ḫalāṣ bolursiz…* NM s.173

*Ey Nevāyi cānıñġ alġumdur dise **ḳayġurmaġıl*** NŞ s.33/33-7

*Didi ş eh ki siz bizge **ḳayġurmañġız*** Sİ s.428/5687

ḳısḳar- "kısalmak, kısaltmak." (< ḳısḳa- "kısa" +r-, ED 599)

"kısalmak." (Abş. s.321)

Zülfi ser-keşlik ḳılur her niçe ol ay çikse ḳad / Sāye gerçi ***ḳısḳarur*** *dāyim biyik bolġaç ḳuyaş* GS s.214/270-2

Sebz-ḫaṭlar boyı ***ḳısḳardı*** *boyıñ cilvesidin / Serviniñ tigreside sebze körüngen dik pest*

NŞ s.76/76-3

ḳızar- "kızarmak" (<ḳız-"kırmızı olmak " + ar-, ED 685)

"kırmızı olmak, haya itmek, kızarub kızıl olmak, rengi tagayyur olmak."

(ŞS s.273)

Lāle-gūn mey tābındın ol ay ***ḳızarmış*** *yā meger* BV s.283/373-5

*Şafaḳ irmes durur maġribde her şām /***Ḳızarmışdur** *ḳızıp bu ser-nigūn cām*

FŞ s.256/XXVII/54

Bu ***ḳızarġan*** *köz ara merdüm imes kim il közi* GS s.115/125-3

Yüzüñni körüp gül ḫacil olġan cihetindin /Gāhī ***ḳızarur*** *gāhī işi ḫande degül mü*

LD s.172/1581

Lāle-gūn meydin ***ḳızarmış*** *közleriñ ol nev´ kim* NŞ s.330/331-6

Seniñ la´lıñdın uftanıp ***ḳızarur*** *la´l kān içre* SD s.196/416

köker- "göğermek, yeşermek " (<kök "gök" +er-, ED 713)

Hecr taşıdın ***kökerdi*** *peykerim yāḫūd bu reng* BV s.98/122-3

Aḳarsa sebze ***kökermek*** *yana ni imkāndur* FK s.135/136-2

Kökerdi *çemen gül-ʿiẕārım ḳanı* LD s.253/2326

Tüş körer kim köksindin üç dıraḫt ***kökerip*** *bülend çıḳdı taḳı butaḳlandı.*

ŞT s.200/[95b]10

ḳuvar- [136]"benzi uçmak, solmak, sararmak" (<ḳuba "sarı, solgun renk" + r-, ML 775b 17)

ongar- "düzeltmek" (<oñg- "doğru, düzgün olmak" + ar-, ED 189: *oñga-r-)

"işi togrıya çevirmek iyüye döndürmek, tanzım ve tahvıl itmek." (ŞS s.53)

sarġar- "sararmak" (<sarıġ "sarı +ar-, ED 849; Abş. s.265)

"sararmak, isfirar, haste ve marız olmak. " (ŞS s.197)

*Ḳayġuñgnı çike çike ḳarıptur Bābür/ Ya'nī ki bu nev' **sarġarıptur** Bābür*

BD s.222/164/2

*Ḳuyaş **sarġardı** körgeç ol ṣabāḥat* BV s.58/76-3

*Nidin min nā-tüvān dik **sarġarıpsin*** FŞ s.389/XLII/80

*Yüzin körgeç ḳızıl gül żaʿf itip ol **nev' sarġarmış*** GS s.208/261-1

*Ġarḳ oldı yüzüñg ḫacletidin gül 'araḳ içre / **Sarġardı** ḳuyaş baḳtı çü ol luṭf-ı ḥaḳ içre*

LD s.187/1723

*Töker **sarġarıp** titrep eşkin ḳuyaş* Sİ s.60/201

*Eger atañg nādānlıḳ ḳılıp miniñg birlen yaġı bolmasa irdi mundaḳ yetim bolup **sarġarıp** yörmes irdiñg.* ŞT s.183/[89b] 16

yaşar- "göz yaşı dökmek." (< yaş "yaş, nem" +ar-, ED 979)

"eşk-alude olmak, nem-nak olmak, sirişk dökmek, göz yaşı akıtmak."" (ŞS s.330)

*Zişt irse ger ildin **yaşarur** raḥmet añga / Ḫūb irse ger ilge körgüzür la'net añga*

GS s.537/740-VII

---

[136] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.131, "< ḳuva+r-, *ḳuba /ḳuwa için* bkz. DTSl. 462, ED 581a *ḳuba:"* Kaz. *guvar- "1.kurumak, 2. kanı azalarak boz hale gelmek".*

İmes bu çeşm-i ḫūrşīd kim ol ay ġamıda /Körüp sipihr yaman ḥāletim közi ***yaşarur***

NŞ s.140/140-2

II.1. 6. +DA-

Gabain, bu ekin *+DA- / +tA* Moğolcada da mevcut olduğunu belirtmiş olup taban ismini vasıta hâline getirdiğini belirtmiştir.[137]Korkmaz ise ek hakkında birkaç tek heceli ad dışında ses yansımalı sözlerden ses yansımalı fiiller türettiği görüşünü ileri sürmüştür.[138]

alda- "aldatmak" (<al "hile, tuzak" +da-, ED 133:alta-)

"al ve firib itmek, hilaf söylemek" (ŞS s.29)

Tilbe kön̂glümni hemīşe ḳılma mecrūḥ ey perī / Tīġ-ı kīn yüz ḳatla kim sürsen̂g birer hem ***aldaġıl*** BV s.281/370-5

…ve oḫranmaḳ ve tarıḳmaḳ ve ***aldamaḳ*** *ve arġamaḳ ve işenmek…*

ML s.169/(B8b)-19

burda- ([bor+da] < bur +da-, Abş. s.144 , ŞS s.92)

"bir kimse bir hayvanı beslemek semiz eylemek demekdir." (Abş. s.144)

"semız, ferbih ve semın olmak." (ŞS s.92)

"Ketekde kalan ***burdagan*** *makiyan / Ni malum uçmakga su duzyan"* ŞS s.92

bügilde- "hafakan olmak, yürek çarpınmak" (< bügil +de-, ŞS s.97)

"hafakan olmak, yürek çarpınmak, nefesi sıkılub helecan zık ü dil-teng olmak."

(ŞS s.97)

çılpılda- "çatır çatır konuşmak" (< çılpıl +da-, ŞS s.181)

"çatır çatır konuşmak, lafezenlik itmek. suda korkudan çırfınmak." (ŞS s.181)

---

[137] A.Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), s.50.
[138]Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.114..

engde- "müterassıd olmak, paylamak." (<eng "çene" +de-, ŞS s.32)

hayda- "sürüb akıp gitmek, hay huy itmek." (< hay "eyzan, bagrışma, gürültü; heva ve heves." +da-, ŞS s.320)

"Gav-ı himmet bilen anı yince sen / ***Hayda*** *anı meyde hub bolgunca sen"* ŞS s.320

horulda- "horuldamak, horul horul horlayub uyumak, uyurken bogazdan kalın ses itmek." (< horul +da-, ŞS s.184)

inde- "çağırmak, davet etmek." (<in +de-, ED 243 :inde- /ünde-)

"davet etmek" (Abş. s.77)

"hanesine cagırmak, davet, celb itmek." (ŞS s.76)

Ol ḳabūl ḳılıp da'vet tertībi ḳılıp ḳavvāllarnı yıġıp meşhūr dervīşlerni cem' ḳılıp ***indepdür.*** NM s.377

…ve munglanmaḳ ve ***indemek*** *ve tirgemek ve ve tivremek ve ḳıngġaymaḳ…*

ML s.170/B8b/22

Seksen ikki yıl peyġamberlıḳ ḳıldı.Ḫalḳnı toġrı yolġa ***ündedi.*** ŞT s.115/[68a] (6)

iste-/ izde- -"arzu etmek, istemek" (<iz + te-, ED 180)

"istemek, taleb ve arzu ve hahiş ve temenna eylemek." (ŞS s.63)

1. peşine düşmek.

2. istemek. **(Abş. s.56)**

Ni ḳılay ni kişidin ***istey*** *dād /Kimge dehr ilgidin ḳılay feryād* BD s. 205/129-34

Gül-çihreler ***isteben*** *yörüydür ḥammām* BD s.232/207-2

Ol kim zamān u ehlidin ***ister*** *vefā vü mihr* BV s.10/10-8

Ṣabūḥī ***isteyü*** *yitkeç seher açıldı işik* BV s.17/21-6

Şām ṣubḥ ***istep*** *ḳara tün içre irdim şükr kim* FK s.107/108-4

Niçe kim ***istesem*** *naḳd u cevāhir* FŞ s.77/I-4

Dādını kimdin ***istesün sin*** *gibi pādişah ḳanī* GD 45/5

İstemiş *bülbül vefā güldin meger kim jāledin* GS s.34/10-8

İstegenge *dost kāmın* ***isteben*** *köymek ni tañ* GS s.144/166-7

H̱āk-i pāyı kim aña zülfi tiger köp ***isterem*** LD s.72/653

Müşgīn saç u tar aġzıdın luṭfī küşād ***ister*** *velī* LD s.92/842

Ḥaḳdın ėkev anı ***istegeyler*** LM s.186/XX-1580

Her ni köñlüñ ***istedi*** *sorduñ maña* LT s.114/1364

Cemālıñġa çün kim ẓuhūr ***istediñ*** Sİ s.47/15

Bu nev´ eyleben şāh-ı āzādeni /Anıñ köñli ***isterçe*** *şeh-zādeni* Sİ s.508/6872

İsteseñ *menşūrluḳ ol ẖayl-i ʻālī-şān ara* NŞ s.6/5-9

Ger özge behişti ***izdese*** *ol ʻayn-ı ḳuṣūr ol* LD s.208/1914

Ḥüsnüñ zekātı birgeli bir ḳuble ***izdeseñ*** SD s.298/428

ḳatırda- (<kaḍır "kaba, pürüzlü, sert" +da-, ED 603:kaḍır)

"sertçe olan şeyler birbirine tokanarak ses çıkarmak" (ŞS s.237)

kıçırda-:tahtanı dişler ile ses ve avaz itmek, dişleri gıcırdamak. (<kıçır "ses takliti" +da-, ŞS s.271)

" tahtanı dişler ile ses ve avaz itmek, dişleri gıcırdamak" (ŞS s.271)

ḳolda- (<ḳol "ET el; yön, taraf; ordu birliği (ED 615) + da-)

"elinden tutmak" (Abş. s.335)

"yardım itmek. "(ŞS s.266)

Deyr pīri ***ḳoldaban*** *tirgüzdi meydin muġ-beçe* BV s.83/103-9

Dōst luṭfi ʿāḳıbet üftādelerni ***ḳoldamış*** FK s.267/282-6

ʿAyn-ı żaʿfımdın ḳolum çün ***ḳoldadıñ*** *ay dil-berim* GS s.316/416-1

Ol pādşāh atnıñ cılavın tutup ***ḳoldap*** *Şeyḫ anıñ iltimāsın ḳabūl ḳılıp at ḳaşıġa kildi.*

NM s.271

Kerem eylep ikki ḳolum ***ḳoldañız*** Sİ s.70/345

kökte- (< kök + te-, Abş. s.360, ŞS s.288)

"çalmak demekdir" (Abş. s.360)

"saz çalmak, aheng ve terennüm ve nagme itmek." (ŞS s.288)

kurşa- "bel bağlamak, kuşatmak, sarmak." (ED 665)

"kuşak, ihata ve iştimal itmek, ortaya almak, ma-beyn, giriften." (ŞS s.260)

kuzga- "muztarıb eylemek demekdir" (Abş. s.330)

kümürde- "gümbürlemek, debdebe ve tantana itmek, sada-yı dehşet- dar" (kümür + de- ŞS s.290)

"gümbürlemek, debdebe ve tantana itmek, sada-yı dehşet- dar" (ŞS s.290)

mahta- (<mah + ta-, ŞS s.308)

"istihsan itmek. " (ŞS s.308)

makta- (<mak + ta-, ŞS s.307)

"sena itmek, tavsıf itmek, zikr-i cemıl, sitayiş itmek, ögmek." (ŞS s.307)

şaġalda- "1. çağlamak, cuşa huruşa gelmek, 2. gevezelik etmek, çok söylemek." (<şagal + da- ML s.170/B9a/22)

…ve tirgemek ve ve tivremek ve ḳınggġaymaḳ ve ***şaġaldamaḳ*** *ve singremek…*

ML s.170/B9a/22

şakırda-[139] (< şakır "yansıma ses" +da-, ŞS s.222)

"yagmur yagmak, bülbül hoş elhan itmek, nagme-perdaz olmak. sulı kazan, semaver, ibrık kaynamak, kamış şakırdısı." (ŞS s.222)

şapırda- (< şapır "yansıma ses" +da-, ŞS s.222)

"acele taam ekl iderken agız ve tudakdan şap şap çıkan ses, hareket, sada, avaz çıkarmak." (ŞS s.222)

şarılda- (< şarıl +da-, ŞS s.222)

"su akarken ses ve avazı çıkmak, şarlatmak, şıldırdamak." (ŞS s.222)

şırtılda- (< şırtıl "yansıma ses" +da-, ŞS s.225)

"şırıldamak, bir şeyden hafıf avaz sadır olmak, su sesi gibi." (ŞS s.225)

ünde- (< ün "ses" +de , ŞS s.225)

" davet etmek " (Abş. s.115)

yasta- (< yas +ta- , ŞS s.329)

"yatsanmak, baliş itmek, düzletmek, tesviye itmek, tayanmak, tekye itmek, sügenmek" (ŞS s.329)

yolda- (< yol+da-, ŞS s.225)

"yollamak demekdir." (Abş. s.413)

"reh-nümalık itmek, yol göstermek, irae-i tarık eylemek." (ŞS s.344)

İki genc-i ḥikmet anı ***yoldaban*** / *Çıḳardılar evreng üze ḳoldaban* SĪ s.134/1295

II.1. 7. +ĠA- /+ḲA-

Eski Türkçede sık kullanılmayan ve Çağatay Türkçesinde birkaç örneği bulunan bir

---

[139] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.144, "Onom fiil. Krş. Kırg. *şaḳılda-* "1.*Çağlamak, cuşu huruşa gelmek,* 2.*gevezelik etmek, çok söylemek*"(YUDAHİN 676), Kzk. *sakılda-* "*fokur fokur kaynamak*" (Kzk TSl. 231)."

ektir.

çulga- “sarmak, belemek.” (<ET. çugla- /çuġ “bohça, demet” + ġa-, TETL s.538)

“ihata ve pıçıde itmek, burmak, kaplamak, örtmek, setr eylemek, çevirmek, aylanturmak.” (ŞS s.175)

yarlıġa-/ yarlıḳa- “bağışlamak, merhamet etmek” (<yarlıġ “yardım, ihsan” +ḳa-, (ED 968)

*ʿIşḳ üçün ʿāşıḳnı tiñri **yarlıġap** hīç sormaġay / Çün yaratmış ḳaş u köz ü ġamze-i fettānını* LD s.206/1900

*Fāsıḳ ki ėrür bar işi mühmel / **Yarlıḳasañ** anı kimge medḫal* LM s.33/I-58

*Didi vkim oldur ki bir günāhnı birevdin kerem bile ʿafv ḳılġandın soñra yana ol günāh bile hīç kişige ʿaẕāb ḳılmaġay ki min bu günāh bile fulān bendemni ve dōstumnı **yarlıġap-min.*** NM s.177

*Ey melāḥat mülkiniñ sulṭānı az it **yarlıḳa** / Ḳāmetimni ol elif tig ḳaddıñız nūn eyledi* SD s.290/746

II.1. 8.+ĠAr-/ +ḲAr-

Eski Türkçede çok fazla kullanılmayan ektir. Geçişli fiiller türetir.[140]

başḳar-/ başġar- (<baş + ġar-/ḳar- ED 380)

1. başarı göstermek.

2. yol göstermek, kılavuzluk etmek.

“yol köstermek” (Abş. s.125)

“başarmak, bacarmak, ucına varmak, idare itmek, baş itmek, ihtida itmek, yol göstermek” (ŞS s.82)

*Bizge anı ʿaḳl kūyi sarı **başḳarmaḳdur** iş* BV s.189/247-7

ʿAḳl vesvāsını ḳoysam evlī ol kim min daġı/Başım alıp kitke min her sarı kim ol

[140] Talat Tekin , Orhon Türkçesi Grameri, s.88.

başḳarur GS s.152/178-4

'Adem yolıġa gerçi ***başḳarursin*** FŞ s.375/XLI/67

Ḳoynı kim su otḳa ***başḳarmas*** *şubān / Ol sürügni eylegil żāyi´ gümān* LT s.128/1576

Tiñri yārıñ kim fenā deyriġa ***başḳardıñ*** *kilip* NŞ s.58/58-7

"Reh-i zalalet ara munis urdı pay-ı cehalet /Hidayeting çemeni sarı ***başkar*** *anı hudaya"* ŞS s.82

II.1. 9.+ĠIr- /+ḲIr-

Ses yansımalı köklerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir.*Sümkür-* örneğindeki gibi (<*süm-ük-ür-) birleşik yapıda bir ek olması da düşünülebilir.[141] Korkmaz ekin yapısı ile ilgili olarak *+kIr- / kUr- < +k-(I)r-* izah yapmıştır.[142]

bagır- "bağırmak, böğürmek" (<bañ+ır- ED 318)

"bagırmak, çagırmak, haykırmak, nare itmek." (ŞS s.88)

"Bir ***bagırsa*** *aleme dehşet kilür / Haykırursa cümleye vahşet kilür".* ŞS s.84

büskür- (<büs + kür- ŞS s.94)

"püskürmek, bir şeyin üzerine su püfkürmek, girü def itmek." (ŞS s.94)

çagır-/ çaḳır- "çağırmak" (<ça +ḳır-, ED 410: çaḳır-)

"bagırmak, nida itmek, tagannı ve neva itmek, davet eylemek. feryad." (ŞS s.162)

Ḳara Ḫān barça köçlerin ve kilinlerin ***çaḳırıp*** *aş berdi.* ŞT s.127/[71b](12)

haykır- (hay +kir-, ŞS s.320)

"agırmak, çagırmak, feryad figan itmek." (ŞS s.320)

"Köngül tilgen muradıga yitse kişi/ Ya barça muradlarnı terk itse kişi

Bu ikisi bolmasa müyesser munda/ Başını alıb ***haykırıban*** *kitse kişi"* ŞS s.320

---

[141] Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara: 2004,s.213.

[142] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.115.

ışkır- “ıslık çalmak.” (ED 260 :üşkür-)

“safır urmak, ıslık çalmak, heştek urmak, bug çalmak.” (ŞS s.65)

kıçgır-/ ḳıçḳır- (< kıç+ḳır-, Abş. 320)

“çagırmak ve haykırmak demekdir.” (Abş. s.320)

Yār iti ***ḳıçḳırma*** *ger Bābür dise ḥālin san̂ga* BD s.171/89/5

Nidin idi urunup ***ḳıçḳırıp*** *ki aġzı köpürdi* GS s.464/636-6

Ḳıçḳırıp *ḳoptı ḳalender bī-ḳarār* LT s.155/1934

…ve yıġlaydur irdi ve ***ḳıçḳıradur irdi.*** NM s.198

Tün yarımından son̂g azġını ḳar yaġıp irdi, seher vaḳtında ḫātūn ***ḳıçḳıra başladı.***

ŞT s.188/[91b]13

ögür- (< ö +gür -)

“yüksek sesle taşkın bir şekilde ağlamak” (Abş. s.106)

“üfkürdemek, cigerden aglamak, nevha-ger.” (ŞS s.48 : ügür-)

Sin helāk itken kön̂gül sūgide yıġlar ***ögürüp*** BV s.45/60-7

Ay ḳalender çala başla ***ögürür*** *kökte ḳopuz* GS s.185/226-7

Mātem-zedeler kibi ***ögürdi*** LM s.220/XXIII-1930

Ḳozġalur ‘ālem ***ögürmek*** *birle feryād eylesem* NŞ s.396/397-1

İş olġay hem ol dem ***ögürmek*** *man̂ga* Sİ s.489/6599

Butam dip gāh bozlap gāh ***ügürse***

Cefā taşın sınuḳ köksige ursa FŞ s.451/XLIX/115

sümkür- (<*süm-ük-ür-, ŞS 213)

“imtihan itmek, burununda müterakim olan pisligi harice def itmek, burun

kakmak, efşanden-bını.” (ŞS s.213)

tüfkür- (< tüf +kür -, ŞS 136)

“tükürmek, tüf, ebzak, tekaşşu itmek. tüflemek.” (ŞS s.136)

II.1. 10.+(I,U)K-

Eski Türkçeden günümüze gelen bir ektir.Umumiyetle oluş bildiren geçişsiz fiiller teşkil etmektedir. Diğer şivelerdeki gibi belirli isimlerden fiil yaparlar.[143]

atık- (adık-) “ad vermek, nam ve şöhret kazanmak.” (<at “isim” +(ı)ḳ- ED 47)

(1)hayır ve dua ve alkış itmek. (ŞS s.14)

(2)kesb ü istihar itmek., nam ve şöhret kazanmak. (ŞS s.14)

birik- (<bir+(i)k-, ED 363)

1. bir araya gelmek, birikmek, toplanmak.

2. bir olmak, bir tutulmak.

“birikmek, toplanmak ictima ve terakim ve tahaşşüd itmek, birleşmek.”(ŞL s.105)

Kāf u nūn naḳşı yoḳ irdi anda kim ʿuşşāḳ üçün ʿIşḳ ile ḥüsnüñ ***birikti*** *şūr u ġavġā ḳılġalı* LD s.220/2024

tarıḳ- [144] “daralmak” (<tar “dar” +(ı)ḳ-, ED 540; Abş. s.160)

“münkabız ve mütefeccir olmak, can sıkılmak, hafekan ve dil-teng” (ŞL s.114)

Nevāyi itse fiġān ẖūblar tarıḳmañ kim BV s.264/344-9

Bu bezm ehli nifāḳıdın ***tarıḳmış*** *köñlüm ay sāḳī* GS s.286/373-8

---

[143] Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, s.204.

[144] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.146, *“daralmak, can sıkılmak, sıkıntılı olmak*. < *tār + ıḳ-*. Tarihi Türk yazı dili yadigârlarındaki şekilleri ve fiilin semantik seyri için bkz.ED 540b.Çağ.: Seng. 223v. 20 *tarıḳmak* “dil-teng şuden be-Rūmī darılmaḳ”; Abuş. 160 *tarıḳ-: tarıḳma “taralma”*; ŞS 100 *tarıḳmaḳ “munḳabız ve müteʿaccir olma, can sıkılmak, ẖafaḳān ve dil-teng.”*

Deşt ü vādī seyridin ***tarıḳmaġan*** LT s.65/684

…ve igirmek ve igermek ve oḫranmaḳ ve ***tarıḳmaḳ*** *ve aldamaḳ…* ML s.169/(B8b)18

…eger imām namāzda bir sūreni uzunraḳ ḳırā'at ḳılsa ***tarıḳıp*** *tilberersin…* NM s.16

Kes̱ret-i peykānıdın köñglüm ***tarıḳmas*** *gerçi bar* NŞ s.387/387-6

yaġıḳ- "düşmanlık yapmak" (<yaġı "düşman " +(ı)ḳ-, ED 901)

"düşmen olmak, izhar-ı adavet itmek, yav olmak." (ŞS s.331)

Ācardın çıḳıp Kahmardḳa yėtken maḥalda Sıḳançı eli ***yaġıḳıp*** *yolını tutarlar eks̱er uruḳnı Bāḳī Bėgge ta'alluḳ ėl ulusını alar taladılar.* Bābn s.8/H126b-6

yoluk- "rastlamak, görüşmek" (<yol+ uḳ-)

"buluşmak" (Abş. s.411)

"ugramak, mülakı." (ŞS s.345)

Uçramay kėyin ḳalgan ordu ėlige ***yoluḳup*** *uruḳ bile bile kėlip.* Babn s.135/H231a-5

Hicrān küni her ḫaste ki cānānġa ***yoluḳtı*** BV s.448/623-1

Köñgül ü köz sañga müktāḳ u ***yoluḳsañg*** *çırayıñgdın* FK s.80/80-6

Yā rab ni 'aceb yār-ı cefā-kāra ***yoluḳtum*** LD s.137/1256

…ve zeydġa ***yoluḳup*** *aḥvālin ma'lūm ėtkeni ve añga yėtken bī-dāddın munuñg hem köñglige elem yėtkeni ve anıñg istirżāsı üçün her ne barın añga bėrip leylī…*

LM s.221/XXIV

Kim ***yoluḳmaysiz*** *henüz ol ikkiniñg ṭuġyānıda* NŞ s.556/559-4

II.1. 11. +lA-

Bütün şivelerde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de en işlek fiil yapma ekidir. Her

türlü isme gelebilir.Hem etken-geçişli, hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller türetebilir.[145]

ağırla- (<ağır "değerli, pahalı" +la-, ED 94)

1. ağırlamak, değer vermek, saygı göstermek.

2. ikramda bulunmak.

"tevkır ve tazım itmek, birini izaz ve ikram itmek, cız virmek." (ŞS s.26)

Köz üstide tutup niçe yaşnı ***ağırlasam*** **/** *İlge çaḳar mini vü hem ol ḫūnī yağıdur*

LD s.77/94-706

Barıp anı ***ağırla*** *ve ayt kim yiriñgni bedel ḳıl kim bu yir ārzū yiri imes.* NM s. 173

agula- "zehirlemek" (<agu "zehir" +la-, ED 87)

"tesmım itmek, zehirlemek." (ŞS s.26)

ahsumla- /aḫsunla- "kendini kaybetmek" (<aḫsum "sarhoş" < Moğ. aḳsum+la-, ED 95)

"hamle ve savlet itmek. serhoş olmak, bed-mestlik itmek." (ŞS s.16)

"Şafak-gün mey sarı çok kol uzatıb / Cü ***ahsumlab*** *kuyaş camın uşatıb"* ŞS s.16

Şafaḳ-gūn mey sarı çün ḳol uzatıp / Çü ***aḫsumlap*** *ḳuyaş cānım uşatıp* FŞ s. 104/VIII-24

arşunla- "mesaha, endaze itmek." (< arşun +la-, ŞS 18)

ārzūla- "arzulamak, istemek" (<Far. ārzū+la-, TETL 205)

Bu köñgül bülbül bigin gül tig yañgaḳıñg ***ārzūlar*** / *Boldı yüz altun u köz sīm tig saḳaḳın* ***ārzūlar*** LD s. 43/391

Eñgiñgni ***ārzūlar*** *dāyim töküp eşkini Sekkākī / Taşıptur yā anıñg ḳanı yā tartar anda toprağı* SD s. 238/567

aşla- "yemek yemek." (<aş +la-, ED 262)

[145] Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, s.204.

“itam itmek, yemek virmek.” (ŞS s.24)

atla- “sıçramak, zıplamak.” (< at + la- TETL s.223)

“sıçramak, ubur itmek, yirinden birden bire kalkmak.” (ŞS s.14)

Yoḳ ki gerdūn lāceverdi ***aṭlasın*** *yapıp ḳażā / Gevher ü dür birle sāz iylep ser-ā-ser zīnetin* BV s.487/660-29

Çün fenā şālını keydim ***aṭlasıñġ*** *yıġ ay sipihr / Kim bu bāzār içre irmes hergiz ol kālā pesend* GS s.114/123-7

Bars ***atlamaġıñġ*** *melāletidin / Baġlap közini ḫacāletidin* LM s.238/XXV-2120

avla- “avlamak” (<aw “av” +la-, ED 10)

Ordunı daryā sarı yürütüp mėn Savāti ṭarafı-kim Gürk-ḫāna dėrler-gürk ***avlaġalı*** *bardım.* Babn.s.125/H222b-4

Közleriñġ kim mest-i ḫˇāb-ālūd irür köp ***avlama*** GS s.77/72-2

Ḳaysı ṣaydī kim anı sin ***avlaban*** LT s.73/798

Alur çerġ u ılar naṣr u tutar fetḥ ü ẓafer ***avlar*** SD s.152/254

Yat yurtġa kelip men işim köp av ***avlamaḳḳa*** *ḳolum yetişmey turur.* ŞTs.146/[78a]2

alavla- “alevlemek, şulelenmek.” (< alav +la-, ŞS 28)

avuçla- avuçlamak” (<aḍut “avuç” + la- ED 45)

Cān naḳdını ***avuçlaban*** *kilmiş idim vaṣlıñġ tiley* BVs.238/309-5

İy Nevāyī şu ʿlelıġ cānıñġ ***avuçlap*** *başla yol* FK s.195/202-8

Yüz āfet içinde cān ***avuçlap*** LM s.83/IX/540

Cān ***avuçlap*** *dīde-i giryān bile* LT s.46/438

azukla- " kazanç ve rızık kazanmak." (< azuk "yiyecek" + la-, ED 283)

"taam yidirmek, gıza virmek." (ŞS s.21) (TETL s.223)

bağışla- "hediye etmek, ihsan etmek."(<bağış+la-, ED 321).

"bahs itmek, inam,, ihsan itmek, afv, lütf itmek, mazur tutmak." (ŞS s.83)

ʿÂşıḳḳa cān ***bağışlar*** *uşol köz baḳış bile* LD s.95/864

Barça ʿālem ʿāṣī sin ḳolsaṅg ***bağışlar*** *ḥaḳ saṅga* LD s.5/27

Sin ***bağışladıṅg*** *ḳanın Sekkākī'niṅg yoḳ yazuḳı* SD s.236/560

O l didi ki Tiṅgri'ni kördüm munça günāhım ki bar irdi barısını yaḫşı kün āhım cihetidin ki Tiṅgri'ge bar irdi maḥv ḳıldı ve ***bağışladı.*** NM s.15

Bağışlap ilge üç yıllıḳ ḫarācın FŞ s.132/ XII/75

Bir söz bile geh cihān ***bağışlap*** LM s.77/VIII-490

İltken ol irdi ***başlağan*** *hem ol* LT s.216/2775

bağla- (<bağ +la-, ED 315)

1. birleştirmek.

2. evlendirmek.

3. sevmek, gönlü bağlanmak.

"(çözmenin aksi)<ET. ***bağla-*** [***bağ*** + isimden fiil yapan –la-/-le-genişlemesi] (TETL s.261)

"bend, rabt, akd, zabt itmek." (ŞS s.83)

İy köṅgül yüz yāre ḳılsa yār tīğı ğam yime/ Luṭf itip ger ***bağlar olsa*** *yağlığını yār aṅga* BD s.160/70/5

Bābür kibi cānğa mihr ***bağlar irdim*** BDs.243 /250/2

Bağlaġan ***it dik ki feryād iylegey āhū körüp*** BV s.44/60-1

Bağlama *kön̂glün̂gni bu menzilġa nivçün kim irür* BV s.215/283-6

Deyr pīri ilgidin zünnār bilge ***bağlaban*** FK s.82/ 83/3

Yüregim ḳat ḳat cefādın ġonça dik ḳan ***bağladı*** GD s.27/2

Kirerde şeh niçük kim mülk ili ***bağlarlar*** *āyīnler* GS s.141/161-5

Yār kim yağlığ bile köksüm yarasın ***bağlamış*** GS s.216/272-1

Ol cādūlar ki ***bağlar*** *aḳar sunı siḥr ile* LD s.20/189

ʿAdemde ***bağlap idim*** *ol ağız ḫayālını min* LD s.121/1111

Hem itlerin̂gizni ***bağlan̂gız*** *rüst* LM s.200/XXI-1727

Bir ḳatıḳlıḳḳa bilin̂gni ***bağlasan̂g*** LT s.143/1765

…munı ḫoşāyende tertīb ve rubāyende terkīb bile ***bağlamağınıng*** *duşvārlığı bar.*

ML s.179/(B23b)/20

Şeyḫ didi ay ʿaṣr sulṭānı vāy vücūd serveri tonun̂g bağın yiş ki yitti kök ve yirni ol bend bile ***bağladın̂g.*** NM s.195

Hecride teh teh kön̂gül ḳan ***bağlaġandındur*** *nişān* NŞ s.9/9-4

Bağlaġaylar *özni ger ḫod şaḥne bolsun ger ʿases* NŞ s.234/234-8

Bilin cānı bile ***bağlap*** *bu ḫıdmetġa revān kildi* SD s.114/98

*Cānlarnı ḳılur zülfini tağıtsa perīşān/****Bağlar*** *bu kön̂güllerini eger tökse neġāle*

SD s.222 / 507

Didim ***bağlaban*** *ẓālim ilgini rest* Sİ s.144/1445

An̂ga ***bağlaġanlar imiş**** *özlerin* Sİ s.198/2258

barla- (<bar+la-, ŞS 81)

“cüst-cu itmek, tefahhus ve tefakkud itmek. ” (ŞS s.81)

başla- (<baş+la-, ED 381)

1. başlamak.

2. idare etmek, yönetmek.

“ibtida eylemek ve kulavuz olub yol köstermek demekdir.” (Abş .s.125)

“mübaşeret, bedan, müaderet, süru, agaz.” (ŞS s.83)

*Tā kim ol otḳa özümni yaşlay /Derd-i ́ ışḳım otıdın söz **başlay*** FK s.688 - 689/361

*́Aḳl ayttı **başlama** ki uzundur ḥikāyeti* LD s.210/193

*Aġzıñġıznıñġ fikrini mundaḳ ki kördüm āḫirī / **Başlaġusıdur** ́adem sarı min-i güm-rāhnı*

LD s.255/2347

*‘Āfiyetdin ‘ışḳ sarı **başladıñġ*** LT s.100/1162

*Ḫarābet bu kim **başlaġaylar** tümen* Sİ s.168/1797

*Yasap ṣaflarnı bir birdin tileyü **başlasa** heycā* SD s.126/143

*Mektebġa kėlürni **başlap ėrdi*** LM s.103/XI-741

*Çirigin **başlaban** boldı revāne* FŞ s.222/XXIII/105

***Başlaban** ol kāfīr-i ḳātilni vīrānımġa yit* NŞ s.78/78-5

bekle- (<bek “muhafaza, emniyet” +le-, ED 326)

1. korumak, muhafaza etmek.

2. kapamak.

3. gözetlemek.

“intizar çekmek, hıfz, hıraset itmek, yoluna bakmak, tevakkuf itmek.” (ŞS s.88)

bişle- “beş itmek.” (<biş “beş” +le-, ED 105)

boġuzla- “boğazlamak” (<boġuz “boğaz” +la-, ED 322)

“zebh, katl, idam ve helak itmek, boynundan kesmek, öldürmek” (ŞS s.96)

Kön̂g̃ülge hecr zaḫmı kim urup özdin yıraḳ saldın̂g̃ / ***Boġuzlap*** *taşlaġan ḳuş dik töküp ḳan ıżṭırāb eyler* NŞ s.185/185-5

bolcarla- “bir araya gelmek ve tecemmu itmek üzere vad virmek, cem iyyet ve yıgın içün bir yere toplanmak” (< bolcar- “müstahzar, tecemmu, telakı, müsadef olunacak yer” +la-, ŞS 98)

boyla- “bütün vücudiyle girmek, dalmak.” (< boy +la-, TETL 376)

“boy ile ölçmek, bir boy gitmek, başdan ahire gitmek.” (ŞS s.100)

bozla- (?bozla-) “böğürmek, bağırmak” (<boz+la-, ED 392)

“aglamak ve inglemek.” (Abş. s.146)

Butam dip gāh ***bozlap*** *gāh ügürse / Cefā taşın sınuḳ köksige ursa* FŞ s.451/XLIX/115

buzla-/bozla- “(yavru deve) bağırmak” (<*boz+la-, ED 392)

“deve yavrusunı çağırmak, sogukdan buzlamak, yavrulamak.” (ŞS s.94)

carla- /çarla- “hıçkıra hıçkıra ağlamak.” (<çar “yansıma ses” + la-, ED 429)

çarla- “avazla çağırmak demekdir.” (Abş. s.226)

“ilan itmek, dellal çagırtmak, bülend avaz ile bagırmak, münadı itmek, çerçi ve muhbir çıkarmak.” (ŞS s.155)

“carlamak, keskin ve berrak itmek, çagırmak.” (ŞS s.161)

Yüzüme baḳtı daġı ***çarlap*** *ayıttı gāh gāh* LD s.175/1612

Nāgeh birev kiçkem ṭarafıdın mini ***çarladı.*** NM s.46

"Sen asla gam yime ey bende rabbena ***çarlar /*** *Şikeste ümmetni tangla mustafa çaralı"*
ŞS s.161

Taḳı ḳıznı köşege ***çarlap*** *ant berip aytdı-kim atam maṅ̃a ikki ḳız alıp berdi.*

ŞT s.126/[71b](5)

çagla-

"cağla-/çağla- I. ses çıkarmak (akan su hakkında) (<ET. *çaḳ* "ses taklidi kelimelerden"+ –la-, TETL 463)

Ṭarab ġavġāsın ol kişverde ***çaġlap*** */ Meşaḳḳat kārvānı raḫt baġlap* FŞ s.132/XII/77

"cağla-/çağla- II."tahmin etmek, hesaplamak" (<ET. *çaḳ* "tahmin etmek, hesaplamak"+ –la-, TETL 464)

"vakti intihab itmek, kavıleşdirmek, mülahaza eylemek, tasavvur ve güman itmek, nişan ve hedefe eyü dikkat itmek." (ŞS s.162)

"anglamak, zann eylemek ve kiyas idmek demekdir." (Abş. s.227)

Ol ki ẕātıṅ̃da belāhet ***çaġlamış*** */ Saṅ̃a bu yaṅ̃lıġ ṡuḳayfe baġlamış* LT s.81/90

Eger ġālib olmaġlıġın ***çaġlasa*** */ Nizā'ıġa ol laḥẓa bil baġlasa* Sİ. s.173/1879

çapgula- "muzarebeve muharebe itmek, dögüşmek, uruşmak, cenk vecidal itmek." (< çapgu "döğüş, muharebe, muzarebe, mücadele, gavga."+ la- , ŞS s.160)

Pāyanda Muḥammad Ḳaplan hem yaḫşı yürüp bir Afġannı ***çapḳulap*** *alıp başın kėltürdi.*
Babn s.145/E194a-5

çatla- / çatıla- "çatlamak, şaklamak." (< çat "çatlama sesi"+ la-, ED 403)

"münşakk olmak, yarılmak, ayrılmak, çatlamak, parelenmek." (ŞS s.161)

çırla-" tahdış itmek, tırnakla didiklemek." (< çır "elbise yıtmakta çıkan ses"+ la-, ŞS 178)

çıtıkla- "parmakların ucı ile degen gibi nesne çıkartmak, cımıltlamak." (< çıtık +la-, "yansıma ses" ŞS s.177)

çirigle- "asker ve leşker sevk itmek, koşun ve almanı yola salmak." (< çirig "asker" + le- , ŞS s.178)

çölle- "çölde kalub suya talib olmak, susamak, şiddet-i hararetden dest ü hamunda yolda kalmak. " (< çöl + le-, ŞS s.175)

dagla- "dağlamak" (tağla-<dağ "nişan"+la-, ED 469)

"ateş ile nişan yapmak, dag urub yakmak, sabıkalı günah- karı dag ile bilmek, ılkı ve tavarı dag ve neşter iderek meraya gitdirmek." (ŞS s.186)

daldala- "bir şeyin arkasına girüb saklamak." (< dalda "her şeyin sırtı ve arkası ve omuzu"+la-, ŞS 187)

dilimle- (d-) "dilimlemek" (<tilim (til-) "dilim"+le-, ED 500)

"şerha şerha parelemek, dilim dilim itmek." (ŞS s.192)

"Fer idi kim dilimlemedi bu fasl / İlm-i fakr u fena bolub anga asl" ŞS s.192

dörpile- "törpi ile işlem, hıraş itmek hurde ve rıze itmek, talaş." (< dörpi (t) + le-, ŞS s.189)

"törpi ile işlem, hıraş itmek hurde ve rıze itmek, talaş." (ŞS s.189)

gezle- "yayın kirişine takub kurmak, germek, bir şeyi ölçmek ve arşunlamak, endaze ve ziralemek." (< gez "arşın, endaze"+le-, ŞS 299)

gıcıla- "avuclamak, il ile bir şeyi izmek, kavramak, sıkmak, yincmek." (<gıcı "kavram, uç, kabza, deste" + la- ŞS s.232)

gizle- (kizle-) "saklamak, gizlemek" (<kiz "giz, sır""+le-, ED 760)

"ihfa, setr, ketm itmek, pinhan eylemek." (ŞS s.303)

gözle- (közle-) "gözlemek" (<göz "göz"+le-, EDPT 760)

"gözetmek, arzuveintizaritmek,bakmak,terbiye." (ŞS s.301)

hakla- "ödemek, ıfa itmek, borcı eda ve vadeye vefa eylemek" (<hak +la-, ŞS s.182)

hanla- "bir ulus veya bir kavmi kendisine intihab itmek, büyük kaldırmak." (<han "ulus büyügi, hane başı, hükümdar"+la-, ŞS 183)

hupla- "lüp lüp yutmak, cem itmek, harmen dögmek, birden yutmak." (<hup "yansıma ses" +la-, ŞS s.321)

horla- "hor görmek" (<Far. ḫor+la-)

"tevbıh, tezlıl ve tazır itmek." (ŞS s.184)

ḫoşla- "hazz itmek, hoşuna gelmek." (< Far. ḫoş "güzel, iyi" +la-, ŞS s.185)

Atasındın soñ̂ yerlerni yördi ve kördi itip taḳı bir yerni ***ḫoşlap*** *anda olturup.*

ŞT s.119/[69a](11)

Ġonçe 'ıṭrın ḫoşlamas-min min ki köñ̂glüm bāġıda / Derk iterge ***örgenip-min*** *zenglıġ peykān isi* BV s.464/647-6

ıgırla- (aġırla-) "saygı göstermek, şereflendirmek" (<ağır + la- ED 94: aġırla-)

"agırlamak, mıhman-nüvazlık icra itmek, bir ademe rafet ve atıfetde bulunmak. (ŞS s.66)

ırla- "şarkı söylemek" **(< ır " şarkı "+ la-** Kırgız Sözlüğü s.356)

Türkāne ır ***ırlaġınça*** *anıñ̂ / Köydürdi mini yalay- bolası* SD s.242/579

idle- (yıḍla-) "koklamak" (<ıḍ (yıḍ) "koku" + la- ED 891)

"kokumak, istismam itmek. " (ŞS s.59)

iligle- (?ėligle-)" ele almak,t utmak, yönetmek, idare etmek" (<elig "el " +le-, ED 145)

"el ele kaldırmak, muavenet itmek, yardım, kömek itmek, ianet, meded itmek,

kollanmak.” **(ŞS s.73)**

*Kön̂glümni **iligledin̂g** çalıp çengi yār / Çengin̂gde durur kön̂gül nevāziş ḳılġıl*

BD s.220/156-2

*Ve köngülge andaḳ ivrüldi kim gūyā bu tikenler ser-zenişi żararıdın naẓm ḫaylı gül-deste-bendleri bu gülşendin bezm tüzgüçe gül **iligley almay** yol tutupturlar.*

ML s.180/(B25a)/11

imgekle- “çocuklar el ile yürimek, emeklemek” (<imgek + le-, Abş. s.76; ŞS s.74)

“çocuklar el ile yürimek, emeklemek.” (Abş. s.76; ŞS s.74)

iple-“saklamak, gizlemek” (<kiz “?””+le-, ED 760)

“inşad-ı ihdas itmek ve münasib iş görmek.” (ŞS s.57)

isla- “koklamak” (<is “koku”+la-, Abş. s.53; ŞS s.64)

“kokmak demekdir.” (Abş. s.53)

“kokulamak, istima itmek, kulak salmak.” (ŞS s.64 :ısla-)

*Ttiler min ıslab **ıslab** gabgabıngnı /Ki öpsem garızıngı ki lebingni"* ŞS 64

*Arslan anı **ıslap** yalar irdi.* NM s.97

*Gehī gül dik yüzini ol şeker sözlüknin̂g **islesem*** BD s.152/57-2

***İslegey-min** yoḳ ki it yan̂glıġ kötürgey-min anı* BV s.438/607-2

*Ki otnı **islemedi** gül diben ḫıred-mendī* GS s.461/631-6

*Baġdād’dın Mekke’geçe anı **islep** ötkerür irdi.* NM s.57

*Zemāne bāġı gül ü bülbülini **isleme** kim* NŞ s.125/125-6

işle- “iş görmek, çalışmak, yapmak” (<iş+le-, ED 262)

“meşgul olmak, bir şeyi bir şeye bend, rabt itmek” (ŞS s.65)

*Avşarnın̂g ma‘nāsı işni yıldam **işlegüçi** timek bolur.* ŞT s.160/[82b](17)

itikle- "dürtmek, kakmak, tacıl itmek" (<itik "ötgin, keskin, bürran, sert, gayib, zayi"+le-, Abş. s.39; ŞS s.58)

"dürtmek, kakmak, tesrı, tacıl itmek." (Abş. s.39; ŞS s.58)

izle- "peye düşmek, tecessüs itmek, tekapu itmek, cüst-cu eylemek" (iz + le-, ŞS s.62)

" peye düşmek, tecessüs itmek, tekapu itmek, cüst-cu eylemek" (ŞS s.62)

kakışla- "harbe ile sançmak, dürtmek ile zarb ü def itmek" (kakış + la-, ŞS s.246)

"harbe ile sançmak, dürtmek ile zarb ü def itmek." (ŞS s.246)

kamla-"hekımlik sanatı icra eylemek, feylesof olmak." (< kam "tabib, hekim, daniş-mend, feylosof"+la-, ŞS 248)

ḳapla- "istiab, ihata ve iştimal itmek, etrafı kapatmak." (<kap "kap, tulum, torba" +la-, ŞS 236)

*Felek başıñġġa **ḳaplap** it tirisin / Sin anı cehldin dip kī̄ş ü sincā̄b* BV s.34/44-7

*Nāfe miñgiñ uyatıdın tapmasa kūft ni üçün / Ḳanı uyuşup ıdlanıp ol tiri **ḳaplaġan irür***

LD s.48/438

kapakla- "örtmek, kaplamak, kapsamak" (< kapak + la- ED 584 :kapġaḳla-)

"kab ve kapak ile bir şeyi örtmek, ihata ve muhasara itmek,müstahkem eylemek."

(ŞS s.236)

ḳarala-[146] (< kara + la- ŞS s. 241)

"hatt boyamak, kir ve siyahletmek, telvis, tesvıd, yazmak vemeşk itmek, siyah meşk." (ŞS s.241)

---

[146] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.121, "1.bakmak, dikkati bir şeye çevirmek, ikide bir bakmak.< ḳara-la-. {- (A) lA-}

karışla- (< karış + la- ŞS s. 243)

"karış ile ölçmek, saymak ve çep itmek" (ŞS s.243)

ḳatla- " katlanmak" (<ḳat "kat, tabaka" +la- ED 602)

Ve fi 'l-ḥāl özidin ġāyib boldı.Üç ***ḳatlaġaça*** *bu ḥāl irdi.* NM s.23

ḳavla-1. toplamak,biriktirmek,2. sıkmak, sıkıştırmak, acı vermek.,3. kucaklamak, sarılmak, benimsemek.

"kovmak demekdir" (Abş. s.315)

Ḳoyan tülkü keyik arġar seniñ ʿadlıñda uşbu kün /Peleng bars u böri arslannı kāc urup sürüp ***ḳavlar*** SD s.152/253

Yıġlasam ḥālime bed-mest diben ***ḳavlamañız*** FK s.208/216-2

Ḳuşçı taşlap ṭabl çalıp ***ḳavlaban*** LT s.74/798

Kūyidin ***ḳavlañ*** *ḥavās u 'aḳlnı ey derd ü 'ışḳ* NŞ s.355/356-7

Ḫʷāh iste köñülni ḫʷāh ***ḳavla*** BD s.146/48/4

Her ṭarafdın ursalar taş it mes̱ellik ***ḳavlaban*** BV s.337/457-4

Pes ni assıġ anı ḥaydın ***ḳavlamaġlıġ*** *ay 'Arab* GS s.61/49-6

Gāh ḳorḳup sāyedin ḳaçmaḳ geh anı ***ḳavlamaḳ*** NŞ s.265/311-4

Luṭfīni siver dip mini köp ***ḳavlamaġıl*** *kim* LD s.96/876

ḳıcıġla- / kıçıgla-[147] "gıdıklamak, tahrik etmek." (<ḳıçıḳ /ḳıçıġ "gıdıklanma" + la- ML 123)

---

[147]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi, s.123, "< ḳıçıḳ+la-, ḳıçıġ'ı krş. Osm.Tü. *kıcık* "*kıdıklanma*"(TTS IV 2467).Bkz. Çağ.: Seng. 293r. 17 " kesī zeden ve ve ḫārīden"; ŞS 244 *ḳıcıglamaḳ* "taḥdis ve taḥrīk etmek; kiciclenmek, ḫārīden, ḳıtıġlamak".Krş. OTü.: Hak. *ḳıçıla- "gıdıklamak"* (ML III 323 24, 28; 329 28; Dizin 311); İM *ḳıçıla-* "dağdağa (gıdıklamak)" (Rif. 108); Osm. *ḳıcıkla-* "gıdıklamak" (TTS IV 2468)."

***…ḳazġanmaḳ, ḳıcıġlamaḳ**, cımdılamaḳ, kengsiremek, yadamaḳ, ḳadamaḳ…*

ML s.170/B9b/27

"tahdıs ve tahrik itmek, kicişlenmek, harıden, kıtıglamak." (ŞS s.271)

*Köz ḳoydı tabanı üzre yıġlap / Oyġatḳalı kirpiki **ḳaçıḳlap*** LM s.347/XXXV-3264

ḳılavla- "cilve ve perdaz virmek, kılıcın agzını ziyade keskin itmek, perdahtlemek, iti ve bürran itmek." (< ḳılav "bahadır, şeci, parlak, keskin, bürran, cilalı"+ la- ŞS s.276)

kınla- "kınına veya kılıfına koymak" (<kın+la-, ED 639)

"kılıca kın yapmak, gılıfa sokmak, bir mühim ve lazım şeyi kab ve zarf yapmak. kısas ve zecr itmek." (ŞS s.278)

kırla- "dağlara seyehat etmek." (<kır "yüksek yer" +la-, ED 659)

"kırda kalmak, sahrada ve yabanda gizmek, çöl ve beyabanda yürümek."

(ŞS s.272)

*"Kice kündüz taglarda **kırlagan** / Hacetini eylesün asan ugan"* ŞS s.272

kısımla- (< kısım + la-, ŞS s. 275)

"avuclamak, tutamlamak, kabzalamak, karışlamak, avuşlamak, ellemek"

(ŞS s.275)

ḳışla- "kışı geçirmek, kışlamak" (<ḳış+la-, ED 673)

"şifa zuhur itmek, meştaya girmek, kışlamak." (ŞS s.275)

*Bir yil Mirzā Marvġa **ḳışlay** barġanda 'Alī-şīr Bėg hem barur.* Babn s.71/K226-13

*Ova ḳışlap ḳırda **yaylap** balḳan aşdum* ŞT s.213/[100b]4

kizle- (g-) (<kiz "saklamak, gizlemek" ED 760+ le-)

"gizlemek, ihfa ve setr itmek, ket ü pinhan eylemek, saklamak, çaka-kerden."

(ŞS s.295)

Ḳaçan kim ġamzesi közlep oḳın kirpüki ***kizlese*** */ Ḳara ḳaşlarıdın peydā bolur ʻuşşāḳnıñ yası* LD s.218/2006

Saḫā vü ʻaḳl u ṭabʻıña irür dāl ilgiñ ü köñlüñ / Belī ***kizlese*** *bolmaġay teng içre kān u deryānı* SD s.164/302

ḳoyla- (ḳuy) "çukur kazmak, koy ve karız ve çah ve pıngar gibi." (<ḳoy (ḳuy) "derin, dip" +la- (ŞS s.269)

kögle- / kökle- " saz çalmak, müzük aletini akort etmek; (giysi) bağlamak, iliştirmek." (<küg "şarkı, melodi ;kök; dikiş" +le- ED 711: kügle-)

"yamak ve parçe dikmek, bir şeyi bir şeye dikiş ile bend ü rabt itmek, saz köki düzüb aheng itmek." (ŞS s.288)

"kâflar kâf-i Arabîdir, saz çalmak manasınadır."(Abş. s.360: kökle-)

Bir oḳ dubulġasıġa tėger urdum, yana bir oḳ ḳalḳanını ġarpıçısı bile ***kökley urdum****.*

Babn s.139/H234a-11

Biri kök ās-mānnı dirler yana kök āhengdür yana kökö tikerde ***köklemekdür*** *yana kök ḳadaġnı hem dirler yana kök sebze ve ölengni daġı dirler.* ML s.175/(B15a)24

köple-"çok olmak, çoğalmak." (< çok "tam, eksiksiz" +la- ŞS s.284)

"çoklaşmak, tekessür, vafir, çok olmak, ziyadeletmek, bisyar-kerden." (ŞS s.284)

közle-" gözlemek, kollamak, gözetlemek; riayet etmek; benimsemek" (<köz + le- ED 760)

"kâf kâf-i Arabîdir, közlemek dimekdir." (Abş. s.359)

Burunraḳ ***közlegey sin*** *dārlarnı* BD s.158/67/7

İr iseñ maḳṣūd-ı aṣlī ***közlegil*** LT s.151/1880

*Ay köñ̂ül kil kim ikev bolup nigārı **közleli*** GS s.458/627-1

*Ḳaçan kim ġamzesi **közlep** oḳın kirpüki kizlese* LD s.218/2006

ḳucaşla- (ḳuçaḳla-) "kucaklamak, sarılmak" (<ḳuç-aḳ+la- ED 591)

"musafaha, musanaka, aguşleşmek, der-kenar itmek, telakı, açakleşmek."

(ŞS s.258)

"Manga ol can yolu katı yolda yekser / Kucaşlaşmak ne teng oldı müyesser"

ŞS s.258

kuşla- "kuş avlamak" (<ḳuş+la-, ED 673)

"tayr avlamak, sayd, şikar itmek, av avlamak." (ŞS s.263)

kümbürle- (<kümbür "yansıma ses" +le-, ŞS s.290)

"güm güm ötmek, arslan ve dive mesellü hayvanat gümbürdisi, zemzeme, hemheme." (ŞS s.290)

küçükle- (< küçük+ le, ŞS s.285)

" köpek yavrulamak, beçelemek, küçük, beçe, zayden, seg." **(ŞS s.285)**

küyevle- "birisini damad idinmek." (< küḍegü/ küyev + le- ŞS s.292)

mañ̂la- (< mañ̂ (b-) "yürüyüş, gidiş"+ la- ED 769)

1. ayak basmak, adım atmak.

2. koşmak.

*Zaḫmıġa yir körsetürmin çıḳsa ol bed-mest kim / **Mañ̂lay** üzre barmaġımnı itip eyler-min tapuḳ* NŞ s.320/321-4

mavla- "kediye mav itmek, hara ve peşki hav timek, seslenmek, mavletmek." (mav " kedi sesi" + la- ŞS s.307)

muñ̂la- "mahzun, gamlı olmak, meyus olmak" (< muñ̂ (buñ̂) "dert, gam +la- ML s.133)

ʿIşḳ içinde ***muñgladım*** *dip ey ki yıġlattıñ mini / Cān fidañ iyley yana bir laḥẓa yıġlat yana dip* BV s.47/64-2

…ve yalınmaḳ ve ***munglanmaḳ*** *ve indemek ve tirgemek ve ve tivremek…*

ML s.170/B8b/22

olcala- (< olca “ganimet, yağma” + la- ŞS s.50)

“ tarac ve garet itmek. nehb ve yagma eylemek” (ŞS s.50)

oġurla- “çalmak” (<oġrı/oġur “hırsız”+la-, ED 94)

“çalmak, sirkat itmek, düzdı-kerden” (ŞS s.46)

Kim ol fenni kim cüst ü cû ḳılġay il / ***Oġurlay alur*** *ḫaṣmdın ot u yil* Sİ s.225/265

oḳla- “ok yagdırmak, çok atmak, bir tarafa fırlamak.” (oḳ + la- ŞS s.47)

Bıḳınıġa ***oḳladılar*** *oşol zamān cān taslīm ḳıldı.* Babn s.46/H161

otla- “ateş yakmak, ateş urmak, alavlamak, tutuşdırmak, ateşlemek.” (< ot “ateş” + la- ŞS 35)

Merkebin kördi ki ***otlaydur turup*** */ Ḫār u ḫasḳa her ṭaraf aġzın urup* LT s.180/2264

ögütle- “nasihat, öğüt vermek.” (<ögüt + le- ED 104)

“vaz ve nasıhat virmek.” (ŞS s.48)

ökçele-“tepelemek.” (ökçe + le- ŞS s.48)

örle- “doğmak, yükselmek, yokuş çıkmak.” (<ör “yükseklik””+le-, ED 230)

“yokuşa çıkub demekdir” (Abş. s.98)

öykele - kızmak, öfkelenmek.” (öyke (öpke) “öfke” + le- ED 9:öpkele-)

“tarılmak, ögkelenmek, öpkelenmek, hışm-gın olmak.” (ŞS s.55)

özle- “benimsemek” (<öz “kendi”+le-, ED 287)

“kendisine taleb ve hahis itmek. arzu ve temenni eylemek.” (ŞS s.43)

parla- “münevver, mütecillı, şa şa a kesb itmek, ışıklanmak.” (<parıl+ la- ŞS s.109)

penehle-“gizlenmek, pinahlanmak, tesettür itmek. (< Far.peneh (penâh) “sığınma” + le- ŞS s.110)

"Dilberim kaydın kilesin ru-yı malıng ***penehleb*** */ Min singe alma bireyim altı bagnı aralab"* ŞS s.110

püfle- “nefes itmek ve püflemek, şiddetli nefes ile körüklemek.” (< püf “yansıma ses” + le-, ŞS s.111)

saḫla- / saḳla- “saklamak” (saḳ “uyanıklık, dikkat”+ la- ED 810)

“saklamak, korumak; gözetmek, bakmak; beslemek, yetiştirmek, eğitmek.”

(ŞS s.197)

Kūyidin min ‘azm iter min ḳalġu diktür ḫāṭırım / Ḫāṭırımnı ***saḫlasa*** *Tiñri nigeh-dārı anıñ* BD s.180/106/2

Yedd-i ḳudret birle bu ´arş-ı mu´allāḳnı yene / ***Saḳlar*** *üş ferş-i -i muṭābbaḳ üstide bī-iştibāh* GD 1/5

Boldı müyesser āḫirī itleri manṣıbı mañga / Her kim igesi işikin ***saḳladı*** *boldı mu‘teber*

LD s.62/567

Ol oġlannı ḫān öz ḳolında ***saḳladı.*** ŞT s.134/[73b] 16

sayagla- / sayıgla <ET < ***(sav) savıkla-*** **“kendinden geçmek, boş konuşmak” (<sayıg “boş söz” + la-, ŞS 215)**

“sayıglamak, uykuda saçma sapan söylemek.”(ŞS s.215)

“hastelik buhranında ve uyku halinde hezeyan kelam söylemek.” (ŞS s.204 : sayıgla)

sayla- (<say + la-, ŞS s.203)

“sebçek, intihab itmek, hisab tutmak.” (ŞS s.203)

sendele-“sersam olmak, sarsılmak, iki yana divrilür gibi yürimek.”(<sende +le-, ŞS s.206)

sengerle-“birmahalli müstahkem itmek, tabya kılmak.”(< senger “tabya, siper, istihkam, şeng” + le- ŞS s.206)

sıngırla- /siñ̂girle- “sinirini kesmek” (siñ̂gir “sinir, damar”+ le- ED 842)

“cengde atların bacağını arkubı kesüb telef-i ırk itmek, atın ribatını çıkarmak, izince gitmek, arkasına düşmek.” (ŞS s.220)

sizle-/sızla- “sızlamak” (< sız “acı” +la-, ED 863:sızla-)

“agrıtmak, müteellem olmak, iştika ve büka ve tazallüm.” (ŞS s.217)

sözle-/söyle- “söylemek, konuşmak, anlatmak” (<söz+ le-, ED 863; Abş. s.289)

“söylemek, makale, nutk, suhan, güft-gu itmek, tekellüm ve beyan ve ifade eylemek.” (ŞS s.209:söyle-)

Sözlep *ol la'l-i şeker-ḫānı şeker-rīz ite sin* BD s.170/88/1

Kāfir dise ġamzeñ̂gni oḳ uçı bile ***sözler*** */Miḫrāb içide ḳan ḳıladurḳanı nedindür*

LD s.69/627

Her ni kim sözler-sin andın ***sözlegil*** LT s.151/1880

Çün ***sözlemedim*** *hīç der ü dīvār ḳaşında* SD s.214/481

Taḳı aytdılar kim bir yaşar oġlannıñ̂g mundaḳ sözni ***sözlegenini*** *hīç zamānda hīç kim işitken ve körgen yoḳ turur…* ŞT s.124/[70b] (15)

Sen dik ṣanem körmedi luṭfī çaġatayda /Çın ***söyle*** *ḫıṭā ḫublarıġa ni bolur sin*

LD s.138/1270

sula- “sulamak” (< su + la-, ED 789)

“sulamak” (Abş. s.293)

“iska itmek, sulamak, ab-daden, şad-ab” (ŞS s.212)

sübüle-“iz ve nişane bırakmak, ayakın tamarını kesmek.” (< sübük “iz, nişan, kadem.” + le- ŞS s.207)

şartla- “su akarken çaglamak, fışkırmak.” (< şart “yansıma ses” (şadurvan akan su sesi.) + la-, ŞS s.222)

şışla-/ sışla- “şişirmek, kabartmak.” (< sış “şiş, sivri uç, çatal”+ la-, ED 856)

“şişe saplamak, şişe saplayub dizmek, urmak, sançmak.” (ŞS s.226)

Her geh ki ḳadeḥ-nūşum meyl-i mey-i nāb eyler / Müjgān oḳıġa ***şişlep*** *baġrımnı kebāb eyler* NŞ s.173/173-1

tanbala- “tapunun arkasına tanba urmak, teme.”(<tanba “tene-dar at takımı, kut virme.” +la-, ŞS s.125)

"Ni devleti irür ol kim nevayini dil-dar / Öyigen altıb içi şib işikni ***tanbalagay****"* ŞS s.125

tangla- (tañ “aydınlanma, şaşmak” + la-, ED 521)

1. aydınlanmak, görünmeye başlamak.

2. hayret etmek, şaşmak.

“temyiz ider fark manasına anglar bilür ve ihtiyar demekdir.” (Abş. s.174)

“takbıh itmek, şaşmak, taaccüb itmek.” (ŞS s.119)

Ger köñül ḳatl isteben sin va‘de ḳıldıñ ***tañla*** *dip* BV s.19/24-4

Tañla *boluban şehler iḥsānıña ḥācet-mend* GS s.110/118-5

Ni bularnı tañlar u ni ***tañlamas*** LT s.217/2787

Kim içer Cemşīd cāmın ***tañlamas*** *himmet aña* NŞ s.8/8-3

Bu kün ***tañlaġıl*** *‘ömr üçün körme renc* Sİ s.158/1646

Yavlınıñ bu ḳılġan işin aytdılar irse uluġ ve kiçik ve yaḫşı ve yaman ve körgen ve işitken ***tañlap*** *ḥayrān ḳaldı.* ŞT s.178/[88b] 5

tanukla- “**inanmak” (<tanu –ḳ “tanık, şahit, kanıt” + la-, ED 519)**

“itiraf, ikrar itmek; sabit olmak, togrı söylemek, sıdk iderek inkar itmemek.”

(ŞS s.119)

tapla- “beğenmek, razı olmak”” (<tap “memnuniyet, hoşnutluk”+la-,EDPT 440)

“çignemek, ezmek. şaşa a-paş olmak.” (ŞS s.112)

tasla-“fuzulı iddia itmek, boş tefahür, satmak, özünmek, lafazan, bala birader.” (< tas + la-, ŞS s.114)

taşla- (<taşla+la-, ED 564)

1. taşlamak, taş atmak.

Ḳaşıñġdın mini oḳ dik ***taşlar*** *üçün /Yañġı ay dik ḳaşıñġnı ya ḳılıp sin* BD s.127/17/4

Niçe ki mest ***taşladı*** *kūyi başıda südretip* BV s.41/54-6

Köz ḳarasın oyuban ***taşlaġanım*** *ṣaʿb irmes* BV s.428/590-3

Semendin ***taşlaġaç*** *ol maʿnevī genc* FŞ s.92/V/39

Bu teni hecr ***taşladı*** *yüz miñġ tiken ara* GS s.43/23-1

İtiñġge ***taşlamaḳ*** *üçün birin birin süñġekim* GS s.314/414-3

Behrām körüp biyik cenābın/ ***Taşlap*** *ḳılıçın öpüp rikābın* LM s.49/IV-218

Yüz yanar ot içre alıp ***taşladıñġ*** LT s.100/1162

Taşlap irdi *kisvet-i küffārnı* LT s.122/1485

Bir pāytābelıġın yırtıp ayaġıġa çırmadı ve artuġın ***taşladı.*** NM s.44

Faḳr vādīsiġa kirgen ***taşlasun*** *özlük yükin* NŞ s.373/374-6

Barça ẖalāyıḳ top bigin ***taşlar*** *ayaḳıñġ ize baş/Bu işke zülfüñġ dāl irür sin anı çevgān eyleme* SD s.226/520

Yana yil hem āşūb kim başladı/ Alıp ḫalḳnı her ṭaraf ***taşladı*** Sİ s.272/3362

2. taşlayarak öldürmek, recmetmek.

Anıñ üçün tiriklikinde hem siz ikkiñiz barça işni ḳıla turġan ölgende hem sizler ḳılıñ tidiler taḳı ölük üstine kelmediler, ***taşlap*** *kitdiler.* ŞT s.194/[93b] 8

"atmak demekdir" (Abş. s.164)

"atmak, endaht, tebıd, def, tard, redd, ihrac itmek." (ŞS s.115)

tatla- "aramak, aktarmak, bir şeye şekker ve kand ilave itmek."(<ET (tatıg) tat/tad "tatmak"+ la- ŞS s.112)

tavla-"tava getürmek, çevirmek, terbıt itmek, at ve hayvanata baytarlık eylemek, perhız ile aslına irca itmek." (<(1) Arap. tav "itaat, rıza, boyun eğme"; (2) Fars. tav "güç, kudret, parıltı." + la- **ŞS s.120)**

tayagla- (< tayag +la-, ŞS s.121)

"tayak atmak, zarb itmek, üstüvar eylemek, payende koymak, tayaklamak, urmak" (ŞS s.121)

tıñla- /tiñle- "dinlemek" (<tıñ "işitme, duyma"+la-, ED 522: *tıñ+la-)

"dinlemek, istima itmek, kulak virmek, ısga ve guş itmek." (ŞS s.153)

Derdiñġa ḳulaḳ salġum dip mest çıḳıp kildiñ /Ḥālim niçe şerḥ ittim söz ***tiñlemediñ*** *bārī* GS s.488/671-5

Evvel meniñ sözümni köñül birle ***tıñlaġıl*** */Āḫır sañga hevā bile ḳılmas-men ilticā* SD s.102/50

Biz munlarnıñ hīç ḳaysısını ḳılmadıḳ anıñ üçün kim bu kitābnı oḳuġuçı ve ***tıñlaġuçı*** *elbette Türk bolġusı turur.* ŞT s.111/[66b] (5)

Gerçi mümkündür maanı anglamak /Yoksa furkan-ı kerımi ***tınglamak****"* ŞS s.153

tınıkla- "musaffa, berrak olmak, şeffaflık, teressüb itmek, lekesiz." (< tınık "yatık, sakin, asude, kaim saf, şeffaf, tonuk." + la- ŞS s.153)

tıpırçıla- ***

Yana bir gürk buzavı ötke köyüp ***tıpırçılap*** *yatadur.* Babn s.125/H222b-7

tikirle- "yuvarlamak, dürmek, çevirmek, tahvil eylemek." (<tikir "teker, müdevver, devvar" + le- ŞS s.150)

tirigle- "dirilmek" (< tirig "canlı, hayat, can"+le-, ED 546)

Sanĝa ṣayd olġalı ʻuryān bolup-min / Ḳaçan yoldı ***tirigley*** *ḳuşnı ṣayyād* BV s.95/117-4

Çü naḳḳāb itti yir ḳazmaġnı pīşe / ***Tirigley*** *gūr ara kirmiş hemīşe* FŞ s.111/IX/22

tirle- "arak-rız olmak, tereşşuh itmek, tir içinde kalmak, terlemek."

(< tir "ter"+le-, ŞS s.146)

Yüzi ey çerḫ bürḳaʻ açtı ***tirlep*** */ Bulutḳa çırma ay u kebkebinĝni* BV s.435/602-5

Aşuḳup ***tirlep*** *ʻilācımġa yitiştinĝ er Mesīḥ / Ni ʻaceb ger şerbet-i laʻlinĝ gül-āb-āmīz irür* NŞ s.193/193-6

Könĝlininĝ kinĝlikini körse bolur deryā ḫacil / İlgininĝ deryāsıdın ***tirler*** *ḥayā içre seḥāb* SD s.184/383

tişle- (d-) "dişlemek, ısırmak." (< tiş "diş" +le- ED 564)

"ısırmak, gezıden, diş ile tutmak." (ŞS s.149)

Ḫātem-i laʻlinĝ eger aġzıma yitkeç ***tişlegüm*** BV s.255/331-3

Kilür-min baġrıma tiş birkitip yaʻnī ḳan ***tişlep*** FK s.51/51/1

Çü ilge ʻışve eyler laʻlin ol ārām-ı cān ***tişlep*** GS s.57/44-1

Çün ***tişlese*** *irnin körünür şīvesi şīrīn* LD s.80/729

Ki ***tişler-min*** *anı her laḥze yā leẕẕetdin irkin mü* NŞ s.512/514-1

Tişler rak̇ībing̑ barsam işiking̑ge gedā tıp SD s.222/505

tizle- (d-) (< tiz +le-, ED 576)

1. karıştırmak, yanıltmak

2. basmak, ezmek.

“tizilmek, tesri ve istical itmek, bilemek, carh ve kırak itmek.” (ŞS s.148)

tongla- “tonmak, üşimek, müncemid olmak, yahlanmak” (<tong̑ (d) “donmuş, buz, katı madde” +la-, ŞS 143)

toparla- “toparlamak, yuvarlamak, yumag itmek, yumalak.” (< topar “yuvarlak, tostoparlak” + la-, ŞS s.127)

torla- (<tor “balık ağı, , tuzak ” (ED 528) +la-, ŞS 131)

“**tor ve ag atmak, devr ider gibi yuvarlamak, örmek, kapamak. rüfu, tayy itmek.”**

(ŞS s.131)

"*Zafdın örgemci damıga yıkılgac çırmanıb / Ol çebın dik **turladı** her yan tenimni eylenib*" ŞS s.131

“dolaşdurmak, sarmak” (Abş. s.200)

"*Zafdın örgemci damıga yıkılgac çırmanıb / Ol çebın dik **turladı** her yan tenimni eylenib*" ŞS s.131

toyla- “toy ve dügün itmek, ziyafet yidirmek, surda itam itmek, konak idilmiş misafir ve mihmana konuk virmek.” (toy “düğün ” + la- ŞS s.144)

turla- (< tur + la-, Abş. s.200)

“dolaşmak, sarmak” (Abş. s.200)

tutamla- “avuc ile ölçmek , gez ve endazelem, arşunlamak.” (<tutam “tutacak yer, kulb, kabza, dört parmak bir tutamdır.” + la-, ŞS s.128)

tünle- “gecelemek” (< tün “gece” + le-, ED 512)

“giceyi geçirmek, sabaha kadar oturmak, gice yol yürimek.” (ŞS s.143)

ucla- (<uc+la-, ŞS s.38)

“adavet ve şekavet, izhar itmek, muhaseme eylemek.” (ŞS s.38)

ucuzla- (<uçuz+la-, ED 32)

1. kıymetten düşmek.

2. hor görmek, zelil etmek, önemsememek.

3. kahretmek.

“erzan olmak, fiyatı eksilmek.” (ŞS s.38)

uġurla- “şans, talih getirmek, onur vermek, misafir uğurlamak.” (<uġur “ zaman, maksat, hayır ve bereket”+la-, ED 94)

*Meger an̄lap özige uyḳu çaġın / Peri içre **uġurlap** bir ayaġın* FŞ s.166/XVII/48

uḫla- /uḍıkla- /uyuḳ- “uyuklamak” (<uḍık “uyku”+ la-, ED 49)

“uyumak, tenevvüm itmek, rakıd bı- haber olmak.”(ŞS s.38-39)

*…yüzin yırtıp barça yerini ḳan ḳılıp ayta turur kim bu keçe seḥer vaḳtında **uḫlap** yatıp irdim.* ŞT s.189/[91b]16

"Halikımdın haber yitdi şakir boldum / Her kim sögdi belki tipti sabir boldum

*Bu alemde hiç **uhlamay** hazır boldum / Hay u heves ma vü minlik kitti dostlar*"

ŞS s.38-39

*Ol dipdür ki bu **uyuḳlaġan** uyġanġunça.* NM s.73

ulakla- (< ulak + la-, ŞS s.49)

“yolı şaşırmak, adaşmak” (ŞS s.49)

usmakla- (< umsak + la-, ŞS s.44)

“perde arkasında kendisini ihfa itmek, gizlemek, pinhan olmak.” (ŞS s.44)

uşakla-“karalamak, iftira etmek, (< uvşak/*uvşa-“ufalamak, ezmek”+ k “ufak, çocuk, hidmetkâr "+la-, ED 16/260)

“teczı itmek, ufatmak, rıze rıze itmek.” (ŞS s.45)

uşla- (<uş + la-, ŞS s.45)

“tutmak, ahz, girift, hıfz, kabz itmek.” (ŞS s.45)

"Yol bilen baraturgan arabedür

*Yar bilen **uşlasalar** çarem nidür*

*Yar bilen **uşlasalar** halim harab* ŞS s.45

yaẖşıla- “eyü itmek, nef tigürmek, fayda.” (< yaẖşı “güzel, eyü.” + la-, ŞS s.339)

yakala-“tutmak, yakalamak” (< yaka “kenar, sınır” + la-, ED 898)

“tutmak, yaka paçe kavramak, sarılmak. mesul tutmak, ele giçdirmek” (ŞS s.332)

yalangacla- “üryan, bürehne itmek, çıplak kılmak, sade itmek, tecerrüd itmek,” (< yalangac “ üryan, çıplak.” + la-, ŞS s.333)

*"Hükm kıldı ki açıngız resenin / **Yalangaclab** azab iter ki tenin"* ŞS s.333

yalanla- (< yalan + la-, ŞS s.333)

“parlamak, dirahşan olmak, yalvarmak, rica itmek, pür- hande olmak” (ŞS s.333)

yalduzla- “tezhıb, tezyın itmek, zınet virmek.” (< yalduz “yaldız, yaldırak, parlak, cilalı”+ la- ŞS s.334)

yamanla- “fena söylemek, mazarrat, ıraş itmek, şikayetlenmek.” (< yaman “kötü, habis, fena.” + la-, ŞS s.335)

yan͡gula- “yankı yapmak” (< yan͡gku “yankı” + la-, ED 949)

“yankılamak, taglar sada itmek, aks itdirmek, inikas itmek.” (ŞS s.336)

yangla- /yan͡gıla- “yenilemek” (< yang /yan͡g “yeni” + le-, ED 952)

“kâf-i muaccemedir, yenilemek demekdir” (Abş. s.395)

“tazelenmek, teceddüd itmek.” (ŞS s.337)

yangsıla- “birisini taklıd itmek, mukallid, mashara.” (<yangsı + la-, ŞS s.337)

yaraġla- /yarıḳla- “silahlanmak, zırhlanmak” (< yaraġ “ zırh” +la-, DLT III 15-12)

Eşref Heft Peykerining yitti ḥūr-veşin pī̇ş-keşimġa ***yaraġlaptur.*** ML s.181/(B26b) (26)

Sūr içre ***yaraġlasunlar*** *āyī̄n / Kök ṭāḳını baġlasunlar āyī̄n* LM s.92/X-632

yarġıla- /yarġula- “yargıçlık etmek, değerlendirmek.” (< yarġı/yargu “karar, mahkeme.”+ la-, ED 963)

“teskın, fasl itmek, dava kesmek.” (ŞS s.326)

yatla- “yabancı gibi davranmak, muamele etmek.” (< yat “yabancı” +la-, EDPT 890)

“yadırgamak, yabancı, add itmek, aba.” (ŞS s.324)

yavla- (< yav “ düşman “+ la-, ŞS s.338)

“ müzareye itmek, düşmeni yenmek, galib gelmek, kırmak, kesmek.” (ŞS s.338)

yayla- (ED 982)

1. yerleştirmek, yerleşmek.

2. yazı geçirmek (zaman).

“yaylaya çıkmak, yaban.” (ŞS s.339)

Ova ḳışlap ḳırda ***yaylap*** *balḳan aşdum* ŞT s.213/[100b] 4

yayaḳla- “maşiyen hareket eylemek, rahil olmak, piyade gitmek.”(< yayaḳ/yaḍaḳ “yaya, piyade” +la-, ŞS s.338)

Hazāralarnınĝ köç ve oğlan uşaḳları ***yayaḳlap*** *ḳarlıḳ puştalarġa çıḳıp turdılar.*

Babn s.47/H161b-5

yestehle- “terzıl itmek, pislemek, necıs etmek.” (<yesteh “pis, necis” + le-, ŞS s.340)

yıġla- “ağlamak, göz yaşı dökmek.” (*ıġ + la- , ED 85; Abş. s.409)

İmdi kim körse ḥāletim ***yıġlar*** BD s.204/129/24

Sin helāk itken köñgül sūgide ***yıġlar*** *ögürüp* BV s.45/60-7

Dimeñgiz her kiçe hecrinde niçe ḳan ***yıġladıñg*** FK s.147/148-7

Saġınur bolsam viṣāliñg devrini ḳan ***yıġlaram*** GD 48/2

Çarḫ mātem yitkürür biz dağı ança ***yıġlalı*** GS s.84/81-5

Her seḥer yā rab dip ilgimni kötersem ***yıġlagu*** LD s.93/846

Öz ḫāliġa zār ***yıġlar érdi*** LM s.118/XII-886

Yana biyik ün bile kim i’tidālsiz āşūb bile ***yıġlaġaylar*** *anı ökürmek dirler.*

ML s.171/(B11a)/17

Çün köp biyik boldum közüm ḳarardı yıġlay-kiriştim. NM s.380

Yā felek ḳan ***yıġlar*** *ol ay allıda ḥālim bilip* NŞ s.53/53-1

Dir idi ḫāliġa ***yıġlap*** *ol ġarīb* LT s.100/1160

Ḳan ***yıġlar*** *u közüm işiki topraḳın tiler* SD s.102/53

İşi ***yıġlayu*** *‘öẕr-i mā-fāt idi* Sİ s.135/1315

Suvar ḫān ayaḳınıñg uçında saḳalını kesip bir taşnı alıp başıġa ve köksige urup barça yerini pāre pāre ḳılıp aytıp ***yıġlay turur irdi.*** ŞT s.194/[93b] 10

yıragla- “uzaklaşmak” (ED 218 <*ırak / yırak +la- ; ŞS s.413)

“ıraklamak, tebıd” (ŞS s.348)

yırla- “ır şarkı” (EDPT 230: < ır +la- ; Abş. s.413)

1. şarkı söylemek, terennüm etmek.

2. ezberden okumak, ders anlatmak.

“ırlamak demekdir.” (Abş. s.413)

“ırlamak, tegannüm itmek, adet-i kadım üzre şarkı ve beyt okub piyale olmak.”

(ŞS s.349)

Türkāne ır ***ırlaġınça*** *anıñ / Köydürdi mini yalay-bolası* SD s.242/579

"Sakı alıbgil kadeh-i hoş-güvar / ***Yırlay alıb*** *tartay anı hace-var"* ŞS s.349

yirle- “yerleşdirmek, yerine komak, yek-san eylemek.” (<yir + le-, ŞS s.349)

yoḳla- (yoḳ + la-, ED 902-903)

1. yok etmek, mahvetmek.

2. aramak.

3. ziyaret etmek.

4. araştırmak, soruşturmak.

“vücud ve ademi tahkık itmek, taharrı itmek, tecessüs eylemek.”(< yok + la-, ŞS s.343)

Ḫāṭırım vīrānlıġın bilgey birevhicrānıda / Ol ki her sā’at birevni ***yoḳlaġay*** *vīrānıda* BV s.20/25-1

İster mü ėkin yüzümni her kün / ***Yoḳlar mu*** *ėkin saçımnı her tün* LM s.184/XIX-1559

Müşkil işdür öyde bir ġāyibni her dem ***yoḳlamaḳ*** */ Līk mühlik yoḳlamaḳdın soñra istep tapmamaḳ* NŞ s.310/311-1

yükle- “yüklemek” (<yük+le-, ED 912)

“eşyayı haml itmek, nakl kaldırmak, bar itmek, kaldırmak.” (ŞS s.344)

Meşaḳḳat taşı ***yüklep*** *kūh-tā-kūh* FŞ s.103/VIII/16

Luṭfī mecālı ḳalmadı hicrān cefāsıġa /Ḳılça teniġa ***yükleme*** *köp ḳāf taġını*

LD s. 233/2153

Yükleben *ignige bī-endāze yük* LT s.74/809

İmdi ***yüklep*** *bu iş āyīnide taḳṣīr saṅ̂a* NŞ s.16/16-5

Oġuz H̱ānnıṅ̂ leşkeriniṅ̂ ḳolına olçaḳlı ölük māl tüşdi kim, yüklemekke kölük azlıḳ ḳıldı. ŞT s.131/[73]a/4

II.1. 12. +lAn- (< lA-n-)

"Daha çok yabancı menşeilere getirilen bu ek, +- isimden fiil yapma eki ile –n- fiilden fiil yapma ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu eki alan fiillerin +la'lı şekilleri görülmez."[148]

aġızlan- "ağza almak, ağızda dolaştırmak." (<ağız "ağız"+ lan- , TETL s.112)

Kim H̱ıżır suyın ***aġızlanġay*** *lebiṅ̂niṅ̂ ḳaşıda / Kim Meṣīḥ elfāẓıdın digey kelāmıṅ̂ barıda* BD s.125/14-2

arḳalan- "arka –yani yardımcı- sahibi olmak; bir şeye sırtını vermek; dayamak." (arḳa "arka, sırt" + lan-, DLT I, 297-4; 297-6; 297-8) /bk. ED 220

"zahır, hami bulmak, tekye itmek, himaye bulmak." (ŞS s.19)

asıġlan- "kâr, intifa, ticaret itmek." (asıġ "fayda, kazanç, kâr + lan-, ŞS s.23)

ataġlan- "ittisam olmak, nişanlanmak, menzur olmak." (< ataġ "nam-zed, ahd olunan şey, vad, hisse" + lan-, ŞS s.13)

butaḳlan- /butıklan- "dal budak salmak" (<butık "ağaç dalı "+lan-, ED 284)

---

[148] Rıdvan Öztürk, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, s.54.

Tüş körer kim köksindin üç dıraẖt kökerip bülend çıḳdı taḳı ***butaḳlandı*** *ve yapraḳlandı.*

ŞT s.200/[95b]10

canlan- "istikrah ile söylemek, zur ile tekellüm itmek, mızmız." (< Fars. can "can, hayat" + lan-, ŞS s.155)

dinlen- "istirahat ve sükut itmek, feragat bolmak, asayiş kalmak." (din/ tın "can, nefes" +lan- ŞS s.188)

"Hal-i dilimi yare kasıd eger arz itseng / İglenme ve ***dinlenme*** *çabük kit ve çabük kil"*

ŞS s.188

güçlen- /küçlen- "güçlenmek" (<küç "güç, kuvvet"+len-, ED 284)

"güç ve kuvvete gelmek, zur olmak, kavılenmek." (ŞS s.300)

"Yarım ***gücenür*** *menden / Bir müçi alsam andan"* ŞS s.300

heveslen- "geçici arzu duymak" (Arap. heves (Osm.TL 428) + len-)

Selāmet ***heveslendi*** *şeyẖ ü saġındı / Ki zühd-i riyā yañġlıġ āsān irür bu*

NŞ s.436/512-8

iygelen- "sahiplenmek" (iḍi/iye/ eye "sahip" (ED 41) +lan-, ŞS 57)

"sahiblenmek, mürebbılenmek." (ŞS s.57)

ḳanatlan- "uçmak" (ḳanat (?ḳanad) "kuşun kanadı" + lan-, ED 636)

Per urup başıñġġa tutma evc kim her niçe mūr / Kim ***ḳanatlanġay*** *ḳaçan uçmaḳ añġa maḳdūr irür* GS s.162/193-6

körüklen- " üfleyerek yanmak"(< körük "körük" + len-, ED 744)

"üfirilerek yanmak, şule tehellüb itmek." (ŞS s.287)

ḳulaglan- "devre ve müstedıre olmak, huş-yar olub kulak salmak." (<ḳulaḳ (ḳulḳak) (ED 621) "kulak" +lan- ŞS s.265)

tasalan-(< tasa + lan, ŞS s.115)

"teessüf itmek, mükedder olmak, zucret ve kasavet eylemek, melul ve mahzun olmak" (ŞS s.115)

tozlan- (< toz + lan, ŞS s.132)

"başı üzerine yürimek, muallalk gezmek, ayak yukarı, muallak." (ŞS s.132)

tuşlan-"yüz yüze gelmek, karşılaşmak"(<tuş" " eş, denk, eşit." ED 565)

"tesadüf itmek, rastlanmak. telakkı itmek, beraber gelmek." (ŞS s.134)

tüşlen-"öğle vakti dinlenmek "(<tüş" öğle vakti"(3)+len-ED 565)

"caşt-gahi geçürmek, tüş vaktinde biraz istirahat iderek yola revan olmak, kahve altı itmek." (ŞS s.134)

uluġlan- "tekebbür, tazim, ihtisam itmek." (< uluġ " büyük" (ED 136) +lan-, ŞS s.51)

umaklan- "cesaretlenmek, cüret peyda itmek, tehevvürlenmek."(< umak "uymak" + lan-, ŞS s.52)

yüzlen-" yüzünü dönmek, yönelmek" (<yüz "çehre, yüz (2) "+len-, ED 987)

"yüz tutmak" (Abş. s.414)

1. yüzünü dönmek, yönelmek.

Öz yirni ḳoyup Hind sarı ***yüzlendim*** */Yā Rab niteyin ni yüz ḳaralıġ boldı* BD s.235/216/2

'Işḳ ara vāy ki ***yüzlendi*** *'acab ṣūret aṅa* BV s.8/8

Çun Nevāyī yār sarı ***yüzlenür*** *ḳayġu ḳalur /Sāye ḳalġan dik kiyin ḫurşīd bolġaç utruda* BV s.21/27-7

Ata ***yüzlenmesün*** *dip derd u rencī / İtip her kün başıġa ṣadḳa gencī* FŞ s.139/XIII/83

Nevāyī tilberep tā ol perī kūyige ***yüzlenmiş*** */ İşitür min fiġān līkin ḥadīşin aṅlamay dur min* GS s.350/466-7

İmdi raḥm itkil ki ***yüzlenmiş*** *ʿacāyib ḥāletī /Ni köñgülde ḳuvvetī ḳalmış ni tende ṣıḥḥatī*

GS s.499/681-7

Her dem anda yüz melālet ***yüzlenir*** */Her nefes miñ ṣaʿb ḥālet* ***yüzlenür*** LT s.198/2506

Tarıḳtım ḫān-ḳahda deyr sarı ***yüzleney*** *imdi* NŞ s.24/24-7

Anıñ dik tilbe köñlüm ol perī kūyige ***yüzlenmiş*** */Ki ger zincirler birle çikerler ḫalḳ kim yanmas* NŞ s.226/226-6

Tilge anıñ vaṣfıda ***yüzlendi*** *ʿusr* LT s.50/491

Miḥnet ü renc ü elem ***yüzlendi*** *köp* LT s.55/558

Bu sözdin añga āgāhlıḳ ***yüzlendi*** *ve mülk terkin ḳılıp bu ṭāyife ṭarīḳını iḫtiyār ḳıldı.*

NM s.26

Niçe kün ki defʿ oldı fersūdelıḳ /Mizācımġa ***yüzlendi*** *āsūdelıḳ* Sİ s.71/36

2. iyileşmek

Şükr li'llāh ʿıyş ***yüzlendi*** *vü miḥnet ḳalmadı* BD s.185/114/1

3. saygı görmek istemek.

II.1. 13. +(<lA-ş-)

antlaş- "ahdleşmek, muahede itmek." (< ant /and "ant, yemin" (DLT I, 42-10) + laş-, ŞS s.32)

ardlaş- "ard arda ata binmek. yol gitmek." (< ard (art) +laş-, ŞS s.18)

azġunlaş- "azgınlık, itmek." (< azġun "azgın" (ED 283) + laş-, ŞS s.21)

çapġulaş- /çapḳulaş- "dögüşüb uruşmak, pey-der-pey muharebe itmek, bir birini urmak ve biçmek" (< çapġu /çapḳu "döğüş, muharebe" +laş-, ŞS s.160: çapġulaş)

"İki ulus birbirini ***çapgulub*** */Tün kün öltürmey ve turmay taleb"* ŞS s.160

Yana bir kemerde Ḳutluḳ Ḳadam bir Afġān bile ***çapḳulaşıp*** *tutaġlaşıp on on iki ḳarı yėrdin bile oḳ uçtılar.* Babn.s.35/H150b-7

çatallaş- "iki başlu olmak, bais-i tereddüd ve müşkil, şakkın, dü-reh ve dü-ser." (< çatal "mefruk, iki başlı, dü-şah, münşakk." + laş-, ŞS s.161)

dikleş- (tikliş-) (d-) "dikleşmek" (<tik (d-) "doğru, düz"+leş-, ED 475)

"dik dik bakmak, ayakda turmak, beraber olmak, müsavat, bir yerde aram ve tevakkuf eylemek." (ŞS s.192)

egleş- (igleş-) "iyileşmek" (<ig "hastalık, illet "+leş-, ED 107)

"oturup aram itmek" (ŞS s.27)

görüngleş- "sohbet ve mükaleme itmek, muhabbet eylemek, gebleşmek" (< görüng "bezm, sohbet, cemiyet, meclis" + leş-, ŞS s.301)

"İrler bilen ***görüngleşgen*** *merd olur / Yaman bilen sohbet tutgen tard olur"* ŞS s.301

haḳlaş- "ödeşmek, taksımleşmek, eda-yı karz idileşmek." (< Arap. haḳ + laş-, ŞS s.182)

ẖoşlaş- "veda itmek, kendi kendine hoş-hal olmak niku ve ala guyek." (< Far. ẖoş "güzel, iyi" +laş-, ŞS s.185)

ḳatıḳlaş- "bekişmek, serpilişmek, birbirine karışmak, araraşmak, hem-vare olmak, mahlut." (< ḳatıḳ "katgı, her hangi bir nesneye katılan. " (DLT I, 382-10, 382-10) + laş-, ŞS s.238)

Ḳatıḳlaştılar *işte ḥaddın füzūn / 'Adāvetniñ eyyāmı çıḳtı uzun* Sİ s.209/2420

kipleş- "pek mütelahik olmak, peyveste ve merbut olmak, yakın olub söz söylemek, kipürmek, tekellüm." (< kip "gayet peyveste, münkaid olan" + laş-, ŞS s.293)

körpekleş-[149] **“körpekleşmek, hafifleşmek.” (?< körpek + leş-, 775b 25)**

…bürmek, türmek, tamşımaḳ, ḳaḫamaḳ, sıpḳarmaḳ, çiçergemek, çürgenmek, örtenmek, sızġurmaḳ, ***körpekleşmek****, çubrutmaḳ…* ML s.170/B9a/25

ḳulaḳlaş- “tarılmak, azarlamak, öyüdüni dinlemek, kulak koymak.” (< ḳulaḳ “kulak, üzn, guş, devre, müsdedir.” + laş-, ŞS s.265)

munglaş- “bunalmak” (<mun͡g (bun͡g) “sıkıntı, ıztırap, mihnet” + laş-, Abş. s.377 ; ŞS s.312)

“bungalmak” (Abş. s.377)

“mungraşmak, söz güdazı söyşemek, hem-raz olmak.” (ŞS s.312)

İkevlen ***mun͡glaşıp*** *sözler ḳılıp yād / Yitişkenni felekdin ẓulm u bī-dād*

FŞ s.409/XLIV/118

*"****munglaşgalı*** *bir kimse tapılmas gamıng içre / Hem-derd temennasıdın imdi tarıkıb min"* ŞS s.312

niçükleş- (< niçük +l eş-, ŞS s. 317)

“istişare itmek ve istihsal-i rey eylemek ve meşveret kılmak.” (ŞS s.317)

öyleş- (< öy +l eş-, ŞS s. 55)

“düşünüşüb taşınışmak.” (ŞS s.55)

sözleş- / söyleş- “sözleşmek, anlaşmak” (<söz +l eş-, ED 864; Abş. s.288)

“söyleşmek, müzakere ve muhavebe itmek, müttefik-i aleyh olmak, bir birine tekellüm itmek.”(ŞS s.214)

Hicrānda niçe nāme bile ***sözleşelin͡g*** BD s.253/289/2

---

[149] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, (?< körpek + leş-, *körpek için* bkz. ŞS 257 *körpek* “ḫafif”).

***Sözleşürde** öz özüm birle cünūn ehli kibi* BV s.349/476-2

*İkki ḳaşı baş bir ḳılıp bilmen ne söz **sözleştiler*** LD s.79/724

*Kiçeler başḳa yatıp kündüz **sözleşmes irdi.*** ŞT s.125/[71a] (12)

tikleş- /tikliş- (d-) "dikleşmek"(<tik (d-) "doğru, düz"+leş-, ED 475)

"kaim turmak, rast olmak, beraber, boydaş." (ŞS s.149)

tikirleş- "yuvarlanmak, çevirilenmek, döndürülmek, devr olmak." (< tikir "teker, müdevver, devvar + leş-, ŞS s.150)

tutaġlaş- (<tutaġ + laş-, ŞS s.128)

"tutuşmak, giriftar olmak, mahbut olmak, kayd olmak, ele giçmek" (ŞS s.128)

*Yana bir kemerde Ḳutluḳ Ḳadam bir Afġān bile çapḳulaşıp **tutaġlaşıp** on on iki ḳarı yėrdin bile oḳ uçtılar.* Babn s.35/H150b-7

yaḳınlaş-"takarrüb, iktirab, mukarenet itmek, yakın olmak, hem-civar." (< yaḳın "yakınlık" (ED 905) + laş-, ŞS s.332)

*Andaḳ kim ımtıdādı yarım sā'at-ı nucūmīġa **yaḳınlaştı.*** Babn s.118/E173b-5

yavuḳlaş- "yakınlaşmak" (< yavuḳ /yaġuḳ(yaġu-ḳ) "yakın" (ED 901) + laş-)

*Her ḳaçan vaṣl işi **yavuḳlaşsa** / Ġam u hicrān çirigi tarḳaşsa* BD s.198/127/28

yıġlaş- (ıġlaş-)"ağlaşmak"(<*ığ "ağlama"+leş-, ED 85)

*Yā Rab andın sa'braḳ ḥālet bola-alġay mu kim / İkki hem-dem bir biridin ayrılurlar **yıġlaşıp*** BV s.46/63-2

***Yıġlaşıp** ġam şāmı ẓāhir eylesünler derd otın / Kimge kim beytü'l ḥazende şem' dik tapıldı yār* GS s.161/192-6

yüzleş- "yüz yüze gelmek"(<yüz "çehre, yüz" +leş-, ED 987)

"bir şeye yüz tutmak, yüze ablag etmek, ru-be-ru" (ŞS s.342)

…ve kūh-ı maḥāfet muḳābelesiġa berḳ-ı rezm ve veġā yasap ***yüzleşkeni*** *ve āfāḳnı ol iki şāh zīr ü zeber ḳılurda dārānıñ livā-ı devleti özge ṣarṣar* SĪ s.174/XVII/16

II.1. 14. +nA-

Yapısı tam izah edilememekle birlikte, getirildiği köklerin isim olmasının kuvvetle muhtemelliğinden hareketle, bir isimden fiil yapma eki kabul edilmiştir.Bu ek +la- /+le- isimden fiil yapma ekinin bir varyantı olduğu ileri sürülmüştür. [150]

çayna- (< çay+ na- < çak "taklit" (ED 403) +na-)

"çignemek, temezzug ve müsag itmek. izmek ve ısırmak, kırmak, yençmek ve pay-mal eylemek, çiynemek, depmek." **(ŞS s.166)**

"Ger ötmek tıfl üçün ***çaynar*** *anası / Revadur ger yana yokdur gızası"* ŞS s.166

II.1. 15.+rA-

Geçişsiz fiiller yapan az işlek bir ektir.[151] *+rA* eki, Eski Türkçede çok az sayıda ki kelimede karşımıza çıkmaktadır.Daha çok ses yansımalı tek heceli köklerden , o sesi çıkarmaya dönüşen fiiller türetmiştir.[152]

ıngra- "inlemek, feryat etmek, bağırmak" (<ıñ+ra-, ED 189: *ıñır+a-)

"derdle yab yab kizlüce ağlamak demekdir ki" (Abş. s.78)

"inlemek" (ŞS s.77)

Tive buzlamağıġa ve uy müngremegige ve işek ***ıngramağıġa*** *ve it tigişmağıġa ve ulumağıġa lafẓ yoḳtur.* ML s.176/(B18b)

İmdi yol urġuçılarınıñ ġūşmālı ẓulmıden / Devr-i ʿadlıñda kim irse ***iñgremes*** *illā rebāb* LD s.9/75

[150] Rıdvan Öztürk, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, s.58.
[151] Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.210.
[152] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.121.

Kiçeler geh ***in͡gremekdür*** *'ādetim geh singremek* ML s.171/(B11a)/15

Rebāb u 'ūd işikin͡gde meger ***in͡gregey*** *ü köygey / Yoḳ irse yoḳ bu dünyāda köyüben* ***in͡gregen*** *ḳaṭ'ā* SD s.126/139

man͡gra- / mun͡gra- (b-) "bağırmak, böğürmek" (<man͡g+ra- ED 770)

"hayvanatın teferrüd ve teve itmesi, seslenmek, bagırmak ." (ŞS s.307)

Ḥamel man͡grap ḳoyup S̱evr san͡ga k āş / Ki bolsaḳ ikimiz ḳurbān san͡ga kāş

FŞ s.91/V/26

"Hamel ***mangrab*** *koyun sevr aldıda baş / Ki bolsak ikimiz kurban sanga kaş"* ŞS s.307

Tilmürür-min ***mun͡grayıp*** *ol bī-vefaġa muttaṣıl / Bir hem andın derd-i ḥālimġa naẓar bolġay mu dip* BV s.45/61-2

Ṣabr kön͡glümde kön͡gül ol ayda ol ay kimede / Veh ki barıp tilmürüp köz ***mun͡grayıp*** *cānım ḳalur* GS s.149/173-4

okra- "kişnemek" (oḳ+ra-?? ED 92)

"atlar su ve yem içün kişnemek" (ŞS s.47)

"Yirgi ***titretür*** *irdi kişnemegi / Felekdin hem kiçerdi okramagı"* ŞS s.47

toġra- "doğramak" (<toġ+ra-, ED 472)

"teke teke kesmek, parelemek, parçe parçe itmek, dilim dilim eylemek."

(ŞS s.135)

Bağrı vü kön͡gli Nevāyīnin͡g nidin yüz pāredür /İtlerin͡gge ṭu´me iylerde hemānā ***toġramış***

FK s.267/282-7

Bu ki pāre pāredür köygen bağır birle kön͡gül / İtleri allında ol kāfir hemānā ***toġramış***

GS s.216/272-2

Ve birev ḳuruḳ ötmek suġa ***toġrap*** *yiydür irdi, anıñ şirketide ifṭār ḳıldı.* NM s.153

Altınçı örgede Avanı olturtdılar sol yaġrınnı ülüş bedriler Ḳınıḳ anı ***toġradı,*** *Ḳıpçaḳ atların tutdı.* ŞT s.157/[81b] 17

II.1. 16. +(I)rĠA- /+(I)rḲA-

Genellikle niyet, his ve tavır ifade eden fiiller yapan bu ek, fazla işlek olmayıp muayyen isimlere gelmektedir.[153] Korkmaz, +(I)rgA eki için birleşik ek göünümünde olduğunu belirtir.[154]

esirge-/ esirke- "korumak, muhafaza etmek" (<*es + (i)rge-, ED 252)

'Acab ṣafḥadur 'ārıżıñ kim ***esirgep*** */ Anı ḫaṭ bile ḳılmadı tīre kātib* BV s.38/50-2

mungurga- (< mungu + rga-, ED 252)

"mungar itmek, büka ider gibi söz güdaz girişmek, mahzunlanmak." (ŞS s.312)

tañġırġa- /tañġırḳa- "şaşırmak, hayrete düşmek." (<tañ "hayret, şaşkınlık"+(i)rge-, ED 252)

Yüzüñni perdede disem perī ***tañġırġamaġıl*** */ Mini mü ḳılmadı mecnūn özi nihān mu imes* BV s.181/239-2

II.1. 17.+sA-

Umumiyetle ismin ifade ettiği nesneye karşı istek ve arzu bildiren fiiller teşkil etmektedir.[155] *+sA-* eki eklendiği adın ve genellikle sıfatlardan "gibi, görmek, gibi saymak" anlamında fiiller türetir.[156]

[153]Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.208.
[154] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.121.
[155] Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.205.
[156] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.122.

dibse- (< dib + se -, Abş. s.254)

“depinür demekdir.” (Abş. s.254: dipse-)

“ayag depretmek, kıpırdatmak, iki tarafdan ayak urmak, tepinmek, ayakıla yeri ve hayvanı depmek, urmak.” (ŞS s.192)

körügse- / körükse- (< kör-üg+ se-,ETü., Uyg., körügse-, ŞS s.287 ; ML s.170/ B9a/26)

“can u gönülden taleb itmek, arzu, rica ve hahiş, temenni, ibram. ” (ŞS s.287)

II.1. 18.+sIrA-

Gabain, *+sıra- / +sirä-* “*+sız / +siz* vs. kalmak”; *<+sır +a-;* yahut *<+sız +ra-* şeklinde açıklamıştır.[157]

keñgsire-[158] “gensizleşmek, daralmak, zayıflamak.” (< *keñg + si+ re-> keñgsire-)

…küngürdemek, kinergemek, kizermek, doptulmaḳ, cıdamaḳ, tö/üzmek, ḳazġanmaḳ, ḳıcıġlamaḳ, cımdılamaḳ, ***kengsiremek****, yadamaḳ, ḳadamaḳ, çıḳanmaḳ*...ML s.170/H0/B9b/27

II.2. FİİLDEN FİİLTÜRETEN EKLER

Fiilden fiil yapma ekleri fiil kök ve gödelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler fiil köklerine, fiilden yapılmış fiil gövdelerine ve isimden yapılmış fiil gövdelerine eklenir. İşleklik dereceleri çekim eklerine yakın genişliktedir.[159]

Fiilden fiil ekleri nitelikleri bakımından iki ana gruba ayırmak gerekir: Birinci grupta yer alanlar fiilin çatısını etkilemeyen eklendiği fiilde köklü anlam yapan eklerdir, diğer grupta yer alanlar ise, eklendikleri fiillerin anlamlarında köklü bir değişiklik yapmayan eklerdir.[160]

---

[157] A. Von Gabain , Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), s.50.

[158] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, s.122-123, “ kelime * *keng+sire-* “*gensizleşmek, daralmak, zayıflamak*” veya *keng +si+ re-> kengsire- “*genişlemek, yayılmak, serilmek olarak açıklanabilir.*”

[159] Muharrem Ergin , Türk Dil Bilgisi, s.190.

[160] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.123.

Çağatay Türkçesindeki fiilden fiil yapma eklerini yukarıdaki iki ana grup altında değil de genel olarak değerlendirilmesi yapıldı. Örnek metinler içinde ekler gösterilerek fonksiyonları ve gelişimleri hakkında açıklamalarda bulunuldu.

II.2. 1. -A-

Eklendiği fiilden pekiştirme fiilleri türeten ekdir.[161] Banguoğlu, ek ile ilgili olarak Eski Türkçede berkitme eki olarak gelen *–gA* ekini damak sesini düşürmesiyle gelmiş bir ek sayılabilir, ifadesini kullanmaktadır.[162]

bügre- / bükri- " bükmek, eğmek; selam vermek"(< *bükür- e- , ED 328)

"kāf kāf-i Acemîdir, iki bükülmek demekdir." (Abş. s.149)

çivre- "bükmek, döndürmek"(< çevür- (ED 398) - e-, ŞS s.181)

"çivirmek, devirmek, döndürmek, inkılab, initaf itmek, devr." (ŞS s.181)

ḳama- "(göz) kamaşmak " (ḳam- "kamaşmak"- a-, ED 625)

*Ḫālıñġu yüzüñni körgen vaṣfın ayttı tün ü kün / **Köz ḳamar** alnıñġa baḳan māh-ı tābān atadı* LD s.241/2221

*Ḳamer kim ol yüzine baḳsa **köz ḳamar** anıñ / Tiler yaruḳ köñülincidin şu´ā-ı nūr-ı żiyā* SD s.176/346

ḳapa- "örtmek, çevirmek." (< ḳap- "yakalamak, tutmak" ED 587 - a-,)

"örtmek, bend ve setr, muhasara itmek, abluka eylemek, çevirmek." (ŞS s.235)

*Meger iltür perīler ay füsūn-ger tilbe köñlümni / Ki turmay dur niçe kim cismim öyinde **ḳapay dur min*** GS s.350/466-6

*Zidānġa **ḳapapdurlar**, zindānnıñ taşıda tapıp-durlar.* NM s.378

ḳayna- (ḳayın- "kaynamak" –a -, ED 678)

[161] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.124.
[162] Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri,, s.276.

1. kaynamak.

2. kaynaşmak.

"cuş itmek, feveran olmak, galeyan ihtimar itmek, kesretle bulanmak, alude olmak. " (ŞS s.252)

Ḳaynaban *köz çeşmesidin eşk cismim örtedi* BV s.130/165-6

Yā meger la'liñ üze ***ḳaynap turur*** *teb-ḫāleler* GS s.138/157-3

Yaraları içre ***ḳaynayıp*** *ḳurt* LM s.235/XXV-2092

Her ṭaraf baḳsañ ki köñlüm ḳanı ***ḳaynar*** *ġūṣṣadın* NŞ s.556/559-3

Kān u deryā ḳahrıñ otında köyüp ***ḳaynap*** *taşar* SD s.92/11

ḳavşa- "kuşanmak, kuşak baglamak, miyan-beste itmek, gevşelmek, süst olmak."

(<ḳavış- (*ḳav-) "birleşmek, toplanmak." (ED 588) –a -, ŞS s.249)

ḳayrıla- "kayub taban ve dizleri üzerine düşmek, kaymak, tayrılmak." (<ḳayrıl-

"bükülmek, çevrilmek"(ED 605) – a-, ŞS s.251)

ḳırḳa- "kısaltmak, kırpmak"(ED 651: < ḳırḳ-/ḳırp –a-,)

Çün saḳalsızlıḳ irür lāzime ra'nālıḳḳa / ***Ḳırḳamaḳ*** *lāzım irür anı zihī ra'nālıḳ*

NŞ s.315/316-2

kıvra- "bir şeyi büküb pıç pıç itmek, saçları lule lule bükmek, halka eylemek."

(<*kıvır- "bükmek" (ED 587) -a-, ŞS s.278)

"bir şeyi büküb pıç pıç itmek, saçları lule lule bükmek, halka eylemek." (ŞS s.278)

ora- "toplamak, orakla biçmek, hasad." (or- "kesmek, biçmek, vurmak, urmak." (DLT I, 14-11; 14-13; 172-16; 172-19; III, 45-4) –a, ŞS s.39)

ölçe- "ölçmek; nesaha, endaze itmek, tınab ve dönümi ve arazı hudud erbaasını

bildirmek.”(< ölç “ET? ölçmek, ölçemek, tahmin etmek, değer takdir etmek –e-, ŞS s.50)

örte- “parlamak, yanmak” (ört- **“(1) kaplamak, örtmek. (2) saklamak, gizli tutmak”-** a-, ED 208)

“yakmak” (Abş. s.96)

“yakmak, ihrak itmek, kavurmak..” (**ŞS s.39)**

Uluġ ot urmaḳ üçün ***örtediñ*** *meger ḫāşāk* BV s.256/333-2

Yüz ü ḳaddi gül ile servni ***örtep*** *ki irür* FK s.33/32-3

Ġam u derd ***örtedi*** *cānımnı sin bil* GD 32/1

Vādi-i hecr içre kim boldı süñgek ehl-i ´ışḳ /Budur otun kim anı ġam sipehi ***örtemiş***

GS s.218/275-6

Köñgülni nār yañgaḳı ***örter*** *özge alı bile* LD s.67/610

Ėy ***örtep*** *ol otḳa ḫān-mānlar* LM s.28/I-10

Örtedi *lā-ḥavl ü istiġārını* LT s.99/1136

Sūz-nāk ebyātını oḳuġuçınıng nefesi il könglin ***örtemekke*** *sümūm-ı āfet.*

ML s.190/B41a/22

Mihr imes gerdūn yüzüñ hicrānıdın dāġ ***örtemiş*** NŞ s.249/249-1

Kirişme birle cānımnı sin ***örte*** *‘ayb irmes* SD s. 266/663

Cihān yoḳ toḳuz āsumān ***örtegey*** Sİ s.486/6549

sarsa- “sallanmak, sarsılmak” (sars- **“sallamak, sarsmak”+** a-, ED 855)

“sarkamak, sararamak, hareket ve tezelzül olmak, raşe titremek.” (ŞS s.197)

saya- “saymak” (sa- **“saymak”+** a-, ED 802; **Abş. s.275)**

"harc, saymak, hisab itmek, ta dad" (ŞS s.203)

II.2. 2. -I-/-U-

ḳırı- "ince şeyin kenarından makasla kırkmak, gözi açub kapamak, işaret itmek."

(ḳır- "kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak; kırmak" (DLT II, 7-26; 7-28; 24-4; III, 401-13) – ı -, ŞS s.273)

ḳızı- / kizi- (< ḳız- (ED 681) – ı -)

1. kızarmak (sıcak).

2. kızarmak, yüzü kızarmak (öfke, utanmak vb.).

Çü bī-ḥad ***ḳızımış idi*** *ol yaban / Birev ḳıldı ḳalḳan bile sāyebān* SI s.473/6358

sarġı- "sarkmak, yüksekden aşagı uzatmak."(< sarḳ- (ED 849) – ı , ŞS s.197)

"sarkmak, yüksekden aşagı uzatmak." (ŞS s.197)

tartı- " çekmek "(< tart - ı , Abş. s.159)

tepi- (?d-) "hareket, cünbüş itmek; kımıldanmak."(< tep-/dep- "tekmelemek, ayağını yere vurmak" (ED 435) – i -, ŞS s.112)

yavu-/ yaġu- "yaklaşmak, yakın olmak." (< yaḳ- "yaklaşmak" –u -, ED 898)

"yakın olmak demekdir." (Abş. s.393)

Közi anıñ āfet imiş iy köñgül / ***Yavuma*** *anıñ köziniñ ḳaşıġa* BD s.307/526/2

Kūyüñ ümmīdi yüzüñ ḥasreti birle eger ölsem / ***Yavumay*** *ravżaġa vallah tilemey ḥūrnı billāh* GS s.416/565-3

Bolup ol nev' eṭrāfıda sākin / Ki bolmay il ***yavumaḳ*** *anda mümkin* FŞ s.461/L/34

II.2. 3. -Ar-

Ünsüzle biten fiillere eklenerek onlardan geçişli ve ettirgen çatılı fiiller teşkil eden ektir.

Fazla işlek değildir. Ekin –gAr- /-ger'den geldiğini belitmektedir.[163]

çıḳar- (<çıḳ-ar-, ED 410)

1. çıkarmak. (Abş. s.236)

Lebiñ bile ki ḳuyaşdın ***çıḳardı*** *āb-ı ḥayāt* BV s.56/74

Çıḳardıñ *Ḥayretü 'l-ebrār ṭarḥın* FŞ s.106/VIII/49

Baḳıp köñlige vü tehdīd itip derd /Ki bu öydin ***çıḳarġum*** *'āḳıbet gerd* FŞ s.140/XIV/9

Ḳaradın ḳaraġa biriben ulaġ /Ḳalem-revdin anı ***çıḳarmaḳ*** *kirek* GS s.534/729-XLVI

Sınġalı köñlüm aḳar her laḥẓa ḫûn-ābı anıñ /Şīşe kim sındı ***çıḳar turmay*** *mey-i nābı anıñ* NŞ s.350/351-1

*Saçıñ çīninġa geh geh şāne ursañ /***Çıḳar** *bir tārı yüz miñ çīn içinde* SD s.204/442

Çıḳarsun *ḥızır yañlıġ āb-ı ḥayāt* Sİ s.75/414

2. (bitki için) yetiştirmek.

Devrān çemenidin sin ol laḥẓa ki çıḳtıñ gül GS s.110/118/4

çöker- "bastırmak, sindirmek, çökmesine neden olmak" (< çöḳ-er-, ED 416)

Bu ḥālet içinde tapḳaç anı / Bir nāḳa ***çökerdiler*** *revānī* LM s.285/XXIX-2624

iltür- "götürmek, kaçırmak" (< (?ėlt-) -er-, ED 132)

Yüz alman yolıdın ḳatlimġa çün teşrīf-i yār ***iltür*** */ Namāz içre ölümlük meks iterdin rūzigār* ***iltür*** NŞ s.182/182-1

Ḳaçan kim mest-i lā-ya' ḳıl çıḳar veh kim añga birmen /Köñülni iḫtiyārım birle ol bī-iḫtiyār ***iltür*** NŞ s.182/182-2

iger- (< ig "kıvırmak, bükmek, eğmek" – er -, ED 416)

---

[163] Muharrem Ergin , Türk Dil Bilgisi, s.203.

“egzal itmek, egirmik, dönmek, t akıb itmek, çarh, gerdiş.” (ŞS s.67)

ḳaytar- “geri döndürmek, çevirmek” (<kayt(kaḍıt-)- ar-, ED 675; Abş. s.315)

“gerüye döndürmek, irca ve iade itmek, arkaya gitmek” (ŞS s.251)

*Kilse bu cānib sinānlar birle sançıp **ḳaytarıñ*** BV s.266/349-3

*Yügürme rızḳ üçün ni yitse Ḥaḳ´dın añla kim kāmil /Ni kiltürgil dimiş ni ġaybdın yitkenni **ḳaytarmış*** GS s.209/261-8

*Her belā kim kile yüz **ḳaytarmayın*** LT s.243/3160

*Nefes **ḳaytarurdın** su yutmaḳ işi* Sİ s.190/2125

***Ḳaytarma** ´inān żulm itip ey şūḫ ki ḳoymış / Yoluñ ara tofraġ üze yüz ehl-i taẓallum*

NŞ s.437/438-4

kėter- /kiter-/ kėtür- (< kėt- “gitmek, ayrılmak” - er- , ED 705)

“gitmek, hiram, hareket ve azımet, cereyan ve sevk olmak” (ŞS s.293)

1. gidermek, uzaklaşmak.

*Közümni kötermesem közüñdin / Yüzümni **kitermesem** yüzüñdin* BD s.194/126/21

*Uyḳu hem-sāyelerimdin **kiterür** hecr tüni* BV s.429/593-1

*Eger sorsa ki luṭfī ni **kitürdüñ** dār-ı dünyādın* LD s.161/1479

*Gülşenge naẓar ḳıl ki sini körmek üçün gül /Altun **kitürür** ortada her kün ṭabaḳ içre*

LD s.194/1789

*Bu renc ki kėldi cāvidānī /Özdin bolmas **kėtermek** anı* LM s.37/II-103

*Yüz üzre zülf taġıttıñ perīşān ḳıldı ´aḳlımnı / Anı yüzdin köterseñ hem cānımdın **kiterür** āsnı* SD s. 284/727

2. yok etmek, ortadan kaldırmak.

ḳopar- (<ḳop-ar-, ED 586: ḳop-ur-~ḳop-ar-)

1. kaldırmak, diriltmek.

*Ḳıyāmeti̇̄ **ḳoparıptur** at üzre olturuşı* BD s. 180/107/1

*Ḳaşı başlaġay cefāñı közi fitneler **ḳoparıp*** LD s.27/251

*Közleri her gūşe uyḳudın **ḳoparur** fitneler* LD s.75/680

*Lebiñ melāḥati ġavġā **ḳopardı** ‘ālemdin* GS s.183/224-3

*Vefā ḳaṣrın **ḳoparsañ** bu binālar üzre dīvār it* GS s.85/82-7

***Ḳoparıp** kiserdin müdārā bile / Kemer-gāhıġa tigrü ḫāra bile* Sİ s.244/2938

2. dağılmak.

3. sürüklemek.

4. getirmek, yaratmak.

5.inşa etmek.

6.plan yaparak geceyi geçirmek.

“kâf kâf-i Acemidir. Kaldurmak ve yücelmek demekdir.” (Abş. s.326)

“kat itmek, üzmek, cüda itmek, kender, burıden” (ŞS s.257)

töngter- “ters çevirmek” (<töñgit- “dönmek”- er-, ED 518)

“irtida itmek; avdet, irca, iraz taklıb, iade itmek, çivirmek.” (ŞS s.142)

yakar- (<yak- “yaklaşmak, dokunmak; yakmak”- ar-, ŞS s.332)

“acz-ül-hah itmek, iltimas, rica eylemek.” (ŞS s.332)

yaşur- “saklamak, gizlemek.” (< yaş- “saklamak, gizlemek.” - ur-, ED 979)

“örtmek, pinhan, ihtifa itmek.” (ŞS 330)

II.2. 4. -ç-

sürç- “sürçmek, ayağı takılmak” (<sür-ç, ED 845)

“zelle ve zelc itmek, kaymak ve taymak, lagjıden.” (ŞL s.208)

II.2. 5. -ḍ-/-y-

Eski Türkçede –d- ekinin inkişaf etmiş şeklidir.[164] Banguoğlu ek ile ilgili olarak Eski Türkçede canlı sayılmayan ve tek açık heceden ibaret ve bazı fiil köklerine gelmiş görünen berkitme anlamında *–iḍ-* ekinin olduğunu belitmektedir. İsimden fiil yapan ve bu ekin birleşiği *–eḍ-* ekinin, *–iḍ-* ekinin de birleşiğinin olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca Batı Türkçesinde bu ekin *–iḍ->-iy-* şekline dönüştüğünü vurgulamıştır.[165]

ḳıy- “eğrilemesine kesmek, kıymak, kesmek” (< *ḳı-ḍ-, ED 595 :ḳıḍ-)

“kıyma itmek, ufak ve ince togramak, rıze rıze kesmek, taktı eylemek, ademe sitem itmek, birisine canı eda ve kurban ve idam itmek, canına kıymak.” (ŞS s.277)

*Köz uçı birle baḳtıñ̂ u **ḳıydıñ̂** Nevāyī köñ̂lini / Bildiñ̂ anı kim bir ḳıya baḳmaḳḳa ḫacet-mend irür* GS s.126/139-9

*Bağrımnı ḳıya baḳmak ile **ḳıymaġıdındur** / Yā ʿayn-ı tekessürdin irür közleri ḳıymaç* NŞ s.100/100-2

ḳoy- (<*ḳo-ḍ-, ED 595; Abş. s.338)

1. koymak, bırakmak.

*Ey köñ̂gül **ḳoyma** Nevāyīni ki hūş-yār olġay* BV s.8/8-11

***Ḳoyma** Bāburni bu ḥırmān birle/ Çāre ḳıl derdiġa dermān birle* BD s.98/2/7

*Çün mini **ḳoymas** felek bir laḥża vaṣl eyyāmıda* BD s.150/54/1

164 Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, s.102.
165 Tahsin Banguoğlu , Türkçenin Grameri,, s.292-293.

İvrülür başıñġġa vü gāhī yüzüñge yüz ***ḳoyar*** BD s.160/70/2

Ḳoymaġumdur *itekiñ kitsem iligdin her niçe* BD s.171/89/2

İşikiñ āstānıġa ***ḳoyuban*** *ikki yüzümni* BD s.266/340

Baş ***ḳoyup irdim*** *ayaġıġa nitey* BD s.307/526/1

Bir yolı ʻışḳ ehli ʻāri-min ki ***ḳoymaslar*** *mini* BV s.47/64-3

Allıñġa yüz ḳatla her sāʻat ***ḳoyar-min*** *yirge yüz* BV s.167/219-6

Cihānda ***ḳoymayın*** *ās̱ārın anıñ* FŞ s.80/II/26

Toḳuz eflākni ***ḳoyġıl*** *digil ʻArş* FŞ s.87/IV/3

Kemīn-gehde ***ḳoyaymin*** *yüz zırıh-pūş* FŞ s.365/XL/39

Aḳ ividin ***ḳoymas irdiñ*** *çıḳalı ay şom raḳib* GD 2/5

Kim fenā tofraḳıġa yatıp ***ḳoyar*** *taş üzre baş* GS s.33/9-2

Ni tañ su ***ḳoyġaç*** *itmek şuʻle feryād* GS s.116/126-1

Köñlümni sūzge ***ḳoyġuçı*** *fikr-i muḥālıdur* LD s.47/429

Tigse yüzüñgge biẖōd olup yerge baş ***ḳoyar*** LD s.85/771

Yüzüñgni bu kün yüzüme ***ḳoy*** *ay tolum ayım /Noḳsānġa* ***ḳoyar*** *yüzni çü ay yetse kemāle*

LD s.180/1651

Havāda ḳırġuy eger tutsa ḳarça balasını/Yana iv üstine iltip ***ḳoyar*** *tigürmes*

SD s.144/215

Köñgülnüñ mühresin ***ḳoydı*** *deġā oynayu şeş-derde* SD s.230/534

Ey ki faḳr içre ḳadem ***ḳoyduñ*** *ṭalep vādīsiġa* NŞ s.45/45-6

Dime kim köñlüñgge ***ḳoyġum*** *ẓulm ile dāġ-ı ecel* NŞ s.145/145-6

Özni asrap ***ḳoymas irdim*** *bar ikende saġ dāġ* NŞ s.298/299-3

Başıma yitkür mini ***ḳoymay*** *ḥazīn* LT s.21/96

*Żāyi´ eylep-dür mini alūdelıġ /****Ḳoymas*** *ol yoġa bu ġam fersudelıġ* LT s.139/1716

Ḫuṣuṣa ki zincirler birle hem /Eger çikseler yolġa ***ḳoymas*** *ḳadem* Sİ s.72/374

İlig işke ur yolġa ***ḳoyġıl*** *ḳadem* Sİ s.91/659

Çü yoḳtur direngi felek cāmıġa /Köñül ***ḳoyma*** *āġāz u encāmıġa elem* Sİ s.110/946

Raḳamlar ***ḳoyup irdi*** *aḥkāmıda* Sİ s.118/1059

Ki mülkümge bīgāneni ***ḳoymaġıl*** Sİ s.121/1095

…cān berip yeryüzinde öz ornumġa ḫalīfe ḳılıp ***ḳoya turur men*** *tidi..* ŞT s.111/[66b](15)

…kün batışı ṭarafiġa iltip yaynı ***ḳoysañ*** *anı şundaġ ḳoyġıl tidi.* ŞT s.146/[77b](17)

…her müçeñni bir yerde ***ḳoyar men*** *tidi.* ŞT s.188/[91b]5

Her ikisini öltürmedi ***ḳoya bėrdi.*** Babn s.54/E130a-7

…añga Nesāyimü 'l-maḥabbe min şemāyimi'l-fütüvve ***at ḳoydum.*** NM s.2

Cān ve köñül ve başnı anıñ yolıda ***ḳoyġay-sin*** *ve henūz özüñni muḳaṣṣir bilgey-sin, yoḳ ki az renc ki andın sañga yitişse şikāyet ḳılġay-sin.* NM s.58

Defterī yazıp atın ***ḳoymaḳ*** *bolur nāz u niyāz* FK s.217/226/4

Yüz ***ḳoydı*** *bu kār-gehġa pür-cūş* LM s.53/IV-259

Ferzend ḳılay sėni özümge / Minnetni ***ḳoyay*** *yaruḳ közümge* LM s.204/XXI-1766

Ḳoymış-siz *anı esīr-i endūh* LM s.207/XXII-1797

Sālik allıda ***ḳoyuptur*** *vāridāt* LT s.121/1470

Her birige ***ḳoydı*** *yüz bī-ḥad melāl* LT s.56/561

Ġāfilī ***ḳoydı*** *ḳadem bāzārġa* LT s.58/599

Tāc ***ḳoydı*** *başıġa ol masẖara* LT s.61/637

Anga ẖargāh at ***ḳoyupturlar.*** ML s.176/(B17b)/19

Sart munga hem at ***ḳoymaydur*** *ve ner ü māde ikkelesin…* ML s.176/(F779b)/25

2. terk etmek.

Ey kön̂gül ***ḳoyma*** *Nevāyīni ki hūş-yār olġay* BV s.8/8-11

3. emanet etmek.

Evvel ādemde vedīʿat ***ḳoydı*** *nūrın̂nı Uġan* SD s.96/30

İmdi Ḳalaçlarġa bolup ayta turġan sözümizni ***ḳoyġalı*** *munçaḳlıḳ eytdük yeter.*

ŞT s.144/[77b](5)

4. hafifletmek.

"koymak." **(ŞS s.270)**

toy- "doymak" (<to "dolmak"+-ḍ-, ED 451; Abş. s.220)

Cān ölerdin daġı ġamzen̂ öltürirdin ***toymadı*** BV s.125/159-2

Her niçe közüm aç irse köz ***toyar*** BD s.286/419/2

Ni ***toymaġım*** *bar anın̂ ḥüsniġa neẓāre ḳılıp* GS s.75/68-1

Köz aḳardı vü yüzin bir ***toya*** *körmedim raḳībā* LD s.28/254

Toymas *kişi sindin niçe kim ḳılsa neẓāre* LD s.187/1719

Nā-gāh ara mėndin ėyle ***toydun̂*** LM s.325/XXXIII-3036

H̱ˇān beẕlidin cihān ehli ***toyup*** LT s.29/202

Çun bu ṭarīḳda himmet ʿālī irdi ve ṭabʿ bī-bāk ü lāʾubālī öterge ḳoymadı ve temāşāsıdın ***toymadı.*** ML s.180/(P282b)/12

Uyġanıp ʿahd ḳıldım ki hergiz ***toyġunça*** *nime yimegey-min.* NM s.98

Ḥüsnidin ***toymaḳ*** *imes mümkin ki bī-ḥad ḫūb irür* NŞ s.43/43-5

Anı tā ki toyġurmayın ***toymayın*** Sİ s.364/4755

ulġay- (< ulġa- "büyümek, yetişmek" – y-, Abş. s.111)

" büyümek, ulu olmak" (Abş. s.111)

yoy- (< *yo-ḍ-/y-, ED 885)

1. yok etmek.

2. silmek

Kiçrek kile sin bu ḫastedin toyduñġ mu / Dil ṣafḥasıdın ḥarf-i vefā ***yoyduñġ mu***

BD s.245/257/1

say- (sa- " saymak" – y-, ED 833)

"hisab ve sayı, riayet, hatır, itibar, farz eylemek" (ŞS s.203)

Ey ġubār-ı merkebiñġ kün közgüsiniñġ ***sayḳalı*** */ Niçe kim min bir gedā sin pādişehdür sin belī* NŞ s.649/653-II-10

II.2. 6.-DUr-/-tUr-

İki ayrı ettirgenlik kaynaşmasından oluşan –DIr-/ -Dur- eki Türkiye Türkçesinde işlek eklerden olup ünsüz geçişli vegeçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek "*oldurma*" ve "yaptırma" bildiren geçişli fiiller türetir.[166]

acıglantur- "gücendirmek, igzab itmek" (< acıglan- " gücenmek, rencide olmak." -tur-, ŞS s.15)

---

[166] Zeynep Korkmaz , Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.126.

aḳtur- (<aḳ-tur-, ED 82; Abş. s. 21)

"1. akıtmak, 2. fışkırtmak" (Abş. s. 21)

aldur-/ altur- "aldırmak" (<al- tur-, ED 133)

*Sañġa köñglümni **aldurdum** cihānda* BD s.158/67-6

*Köñgülni ger diseñg aldurmay evvel közni **aldurma*** BV s.409/565-7

*Öz irki birle ni mümkin kişi öz köñglin **aldurmaḳ*** GS s.254/327-5

*Köñgül her bīvefāġa **aldururlar*** LD s.65/592

*Her kişi ol yüzge köz **aldurdı** köñglin **aldurur*** NŞ s.144/144-2

*Eṭrāf ve cevānibdin aç aruḳ ve çapturġan **aldurġan** kelip bularġa ḳoşulup olturdılar.*

ŞT s.222/[103b] 4

arttur- "artırmak" (<art- tur-, ED 209)

*Yana bir edāları bar ki ba'żı alfāẓnıng songıda çikiçi lafẓıdur **artturular** yāmanṣıbnıng yā hünerning yā pīşening iẓhārı üçün ki Fārsīde yoktur.* ML s.178/(B20b)/20

*Ve Aḥmed b. Ebi 'l-Verd dipdür ki çün Tiñgri ta'ālā velīġa üç iş arturġay ol daġı üç iş arturġay ol daġı üç iş arturġay, çün cāhıda arturġay ol tevāżū' ve fürū-tenlıḳda **artturġay.*** NM s. 78

astur- "astırmak" (<as-tur-, ED 244)

*Kömüp dār üçün yirge ikki sütūn /Ol ikini **asturdı** andın nigūn* Sİ s.213/2480

aşuktur- "tacil itmek." (< aşuḳ- "acele ve şitab itmek."- tur-, ŞS 24)

atlandur- "atlandırmak (birisine at vermek) " (<atlan-dur-, ED 59)

*Tiler-min ki özüm ḳoldap Şeyḫ'ni **atlandursam.*** NM s.271

Çikip ḳāṣıd ol raḫş u aylandurup / Sefer sāzını ḳoldap ***atlandurup*** Sİ s.63/243

attur- "attırmak" (<at-tur-, ED 67)

Atturdı *kiçe birle ḳıyāmet tañgın mañga / Her bir ḳıya baḳarda ḳara közüñg aḳları* LD s.244/2243

aylandur-"döndürmek, gezdirmek, devretmek"(< aylan-dur-, Abş. s.33)

Miniñg na'şımnı bārī ol perī kūyidin ***aylandur*** BD s.148/50/5

Başların ***aylandururġa*** *beyle cādū iylediñg* BV s.267/350-2

Ḳoyun yafraġnı ***aylandursa*** *her yan* FŞ s.168/XVII/78

Kūyig ***aylanduruñg*** *na'şım ki hicrān żaʿfıda* GS s.327/433-4

Baġladı bilige tört ***aylandurup*** LT s.117/1415

…Şeyḫ'niñg ḳoltuḳlarıġa salıp köterip semā'ġa kivürüp niçe devr ***aylandurup*** *tamġa tayap ḳoydı.* NM s.266

Başın ***aylandurġay*** *ilniñg ḳılsalar neẓẓāresi* NŞ s.454/455-2

Barın ṭab' bir cānib ***aylandurup*** Sİ s.48/29

azdur-/aztur- "azdırmak, saptırmak, yoldan çıkarmak." (< az- yolunu kaybetmek" –tur-, ED 279)

"yoldan çıkartmak" (< ***a*****z-dır-TETL s.247)**

Ni tañg zülfüñg eger mini yoldın ***azdursa*** */ Cihān ḫalḳı irür uşbu yolda güm-rāhı* SD s.228/528

Sipeh devride ḫandekī ḳazdurup / Ki neẓẓāresi hūşnı ***azdurup*** Sİ s.322/4112

baġlandur- "bağlandırmak" (< baġla-n- " bağlanmak" (DLT II, 238-28) - dur-,)

Āhım andaḳdur ki la'liñg şevḳıdın her ḳaṭra ḳan / Tökse köz yāḳūt dik ***baġlandurur***

bedri anıñ BV s.270/354-4

baḳındur- “bakındırmak” (< baḳın- “bakınmak” (ED 316) –dır-)

*Oġuz ilini aġzına **baḳındurup** köp yıllar biglik ḳıldılar.* ŞT s.228/[65a](15)

baḳtur- “bakdırmak, göstermek, manzur itdirmek. ” (< baḳ-tur-, ŞS s.84)

*Yetmiş üç yıl bolġanda barçasını öz aġzıġa **baḳturup** müsülmān ḳıldı.*

ŞT s.132/[73a](11)

bastur- “bastırmak, kaçmaması için sıkıca tutmak” (<bas-tur-, ED 372)

“bastırmak, teskın, itfa itmek, tefavvuk, galebe itmek.” (ŞS s.82)

*Andın Günbeẕek köteli bile aşıp Sayḳannı **basturup.*** Babn. s.77/H183b-5

*İcāzet sözin ʿarż ḳılġaç turup / Tayaġlattı ḳahr eyleben **basturup*** Sİ s.191/2149

bildür- (<bil-tür-/dür-, ED 334)

1. bildirmek.

*İlge özni tanıtıp **bildürüben*** BD s.212/132-20

*Tügenler köñlüm içre leẕẕet-i derdiñni **bildürdi*** GS s.53/37-2

*Kimsege **bildürmedi** tefhīm ile* LT s.251/3274

*Eger anlarnıñ içlerinde bir veyā ikki oḳuġan ʿāḳıl kişi bolsa ol bilse bilmegen köpniñ ḳaysı birine aytıp **bildürür.*** ŞT s.111/[66b](9)

2. anlatmak, tanıtmak.

*Ol perīga hezl taḳrībi bile **bildürge-sin*** BV s.333/450-7

biriktür- “birer birer bir araya getirmek; masraflardan keserek (parayı) artırmak, tasarruf etmek” (< birik- tür-, TETL s.353)

“cem ve idhal itmek, birikdirmek, toplaşdırmak.” (ŞS s.105)

birkiştür- "birleşdirmek, ilhak ve cem itmek, toplaşdırmak. taksım ve tevzı ve hisse itmek, birbirine virmek." (< birkiş-tür- , ŞS s.104)

boldur- "çare görmek, hall ve peyda itdirmek, tevafuk iderek mevcud itdirmek, meydana çıkarmak, zahir ve nümayün girü kalmak." (< bol-dur-, ŞS s.98)

Kabūl ḳıldı ; bir néçe ay bu ḳā'idanı mar'ī tuttı özge ***boldura almadı.***

Babn s.141/E190b-10

Bir iki oḳ attılar ***boldura almadılar.*** Babn s.36/H151a-12

çaḳnuştur- "karıştırmak, inkılab itdirmek, fesada virmek." (< çaḳnuş- tur-, ŞS s.163)

çaptur- "astırmak" (<as-tur-, ED 244)

"segirtdürmek demekdir." (Abş. s.222)

Ki ***çapturduñ*** *on on biş pehlevānnı* FŞ s.352/XXXVIII/61

Niçe her yan ***çapturayın*** *min bu miskin başını* GD 42/2

Ḥākim ol at ṭama'ıġa ki şāyed bu vesīle bile Ḫ˘āce'din tilese bolġay tuş tuş daġı yollarġa kişiler ***çapturup*** *oġrılarnı tutup bir uluḳ nökeridin Ḫ˘āce ḫıdmetiġa yiberür.*

NM s.8

Ḫayāl ilçisin her ṭaraf ***çapturay*** Sİ s.74/399

Ḳozıcını bend ḳıldılar.Barça ilge kişi ***çapturdılar.*** ŞT s.201/[96a]6

Eṭrāf ve cevānibdin aç aruḳ ve ***çapturġan*** *aldurġan kelip bularġa ḳoşulup olturdılar.*

ŞT s.222/[103b]4

çavdur- "kişnemek, sinmek, isinmek." (< çav-dur-, ŞS s.165)

çırmaştur- "astırmak" (<çermet-tur-, ED 430)

Çırmaşıptur *oḳıġa per kibi cān riştelери / Ey köñül imdi bolur mu anı tartıp çıḳarıp*

NŞ s.57/57-4

çıvdır- "çıldır çıldır bakmak, göz dikmek, mütehayyir."(< çıv- "fırlatmak" (TETL s.513) -dır-, ŞS s.182)

çigdir-"çıldırmak, dıvane gibi bazı hareketlerde bulunmak, budalalık itmek, deli tilbe. " (< çig- dir-, ŞS s.180)

çiktür- "çektirmek" (<çek - tür-, ED 414)

Çiktürüp *ḳuşlarġa köp renc ü ʿanā / Soñġı menzil boldı vādī-i fenā* LT s.272/3566

Açmayın zülf-i perīşān köñlüme ***çiktürm****e āh / Yitmeyin āhım yili zülfin perīşān eyleme*

NŞ s.528/531-3

degiştür- (< degiş - tür-, ŞS s.188)

"mübadele, muavaza, istibdal itmek, bir şeyi alub digerini virmek." (ŞS s.188)

çişindir- "birisinin libasını soyub çıkarmak, soyundurmak "(< çişin-dir-, ŞS s.179)

dinlentür- "müsterih ve asude itmek, teskın eylemek, kıssa ve efsane ile aram itdirmek, okumak, dastan söylemek." (< dinlen- tür-, ŞS s.189)

dolaştur- /dolaştır- "ilişmek, sarılmak, bir şeye takılmak, kapılmak; yakalamak, tutmak; sataşmak" (<ET. tolgaş- tur-, TETL s.641)

"gezdirmek. sarmak, eylentirmek, bila-taraf gezmek, devr itmek." (ŞS s.190)

dürtüşdür- "kuvvetli darbelerle dürtmek" (< dürt –üş- tür- TETL s.675)

"hayvanatı keder-i tan itmek, dürtmek, dögelemek." (ŞS s.189)

ėktür- "ektirmek" (<ek-tür-, ED 104)

Suffanıñ girdide tamām tal dıraḫtları ***ėktürdüm.*** Babn. s.21/H136b-12

gönendür- "sevindirmek" (<gönen - dür-, Abş. s.367)

"kâf-i Acemî sevinmek demekdir." (Abş. s.367)

haḳlaştur-"ödeşdirmek,müsavat üzre kısmet virdirmek, ihkak-ı hakk itdirmek."

(< haḳlaş- tur-, ŞS s.182)

indir-/ indür- (endir-/ėndir-indir-) "indirmek, alçaltmak, surat asmak" (<ėn-dür-, ED 180)

"davet etmek, kıgırmak demekdir ve bir nesneyi yukarudan aşaga indirdi demekdir." (Abş. s.77)

"ilka itmek, aşagı almak, davet itdirmek, cagırmak, karaya düşürmek." (ŞS s.77)

Ey Nevāyī bī-vefā devr ehliġa ***indürme*** *baş* BV s.47/63-9

İndürüp *başıñġnı iy serv-i ḫırāmānım işit* FK s.88/89-4

Ḳıbleġa ḳāfir min er baş ***indürüp*** *ḳılsam namāz* GS s.181/221-1

Şiblī iligin anıñġ başıġa sürtüp ***indürdi*** *ve didi:* NM s.81

Baş ***indürmegen*** *eylep iẓhār-ı ṭaʿn* Sİ s.53/91

isirgandur- "kızarmak, utanmak, hararetlü olmak, hicab itmek, hacil olmak."

(< isirgan-dur-, ŞS s.64)

"Alıb kildi anı öz mesnedigaI / ***Isırgandurdı*** *lütf-ı bı-haddiga"* ŞS s.64

istür- /estür- "estirmek, uçurmak" (< es-tür-, ED 244)

Ṣubḥ çun isti ṣabā içkil ḳadeḥ kim bolmaġuñġ / Sin ü köp ***istürgüsi*** *bu bāġ ara devrān ṣabā* BV s.29/39-7

Ki İskender er yıġsa ʿālem ilin / Añġa ***istürey*** *eyle āfet yilin* Sİ s.224/2646

itür-/ ittür- " ettirmek" (<it-tür-, ED 67)

"itgürmek, mefkud olmak, gayib ve zayi itmek, def itmek, biletmek." (ŞS s.58)

İtürdüm *āh ile yüz hevāsıdın aġyārnı ol yüz hevāsıdın / Anıñġ dik kim kişi sudın kitergey ḫansı dem birle* GS s.399/538-3

ḳaldur- / ḳaltur- "kaldırmak" (<ḳal-tur-, ED 244)

“kaldırmak, def ve ber-dar itmek, tahammül, uyandırmak, yukarı kaldırmak, bala itmek.” (ŞS s.247)

"Kametim ham boldı ***kaldur*** *lutf eyle / Ver ne kün kündin beterdür kametım"* ŞS s.247

ḳatıştur- “katıştırmak” (< ḳatış- (ED 607) - tur-,)

Mekke’ge bardı Şeyḫ Ebu‘l-Ḥüseyn-i Cahżam ziyāretiġa ve ḥac ḳılmay yandı ki ḥacnı anınģ ziyāretiġa ***ḳatışturmadı.*** NM s.172

ḳantar-/ ḳantur- “kandırmak (su, yiyecek) ” (< ḳan-“tatmin etmek, doyurmak”– tur-, ED 636)

“kana kana su içirmek, atı suya toydurmak, vezn ile bakmak.” (ŞS s.249)

ḳavuştur- “birleştirmek, kavuşturmak” (<kavış- “kavuşmak”- tur-, ED 588)

Ḳol ***ḳavuşturġuça*** *bu evlīdür / Ki anınģ çıḳsa igni sınsa bili* GS s.520/692-(IX)

Ḳollarını ***ḳavuşturup*** *yıraḳdın / Fermānıġa muntaẓır ḳıraḳdın* LM s.77/VIII-482

ḳazdur- “kazdırmak” (<ḳaz- “gelmek”-dur-, ED 618)

Sipeh devride ḫandakī ***ḳazdurup*** */ Ki neẓẓāresi hūşnı azdurup* Sİ s.322/4112

kėltür- / kiltür-/ ketür- “getirmek, getirtmek.” (<kel- “gelmek”- tür-, ED 716)

“kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sāni Acemidir ketürmek demekdir.”(Abş. s.350)

“getürmek, averden, hazır, nümuden, kamtu itmek.” (ŞS s.296)

Ḫusrav Şāhdın könģülge yaḳḳu dėk söz kėltürmedi, velī ėl ü ulusdın sözler ***kėltürdi.***

Babn s.1/E91/14

Araġa Levḥ-ı maḥfūẓunģnı ***kiltür*** FŞ s.85/III/38

İr ve ḫātūndın seksen kişi īmān ***keltürdiler.*** ŞT s.116/[68a](16)

Kiltürür *uşbu maḥal istīlā* BD s.109/4/115

***Kiltürür** bolsaŋ aŋa uyḳu kiçe efsāne dip* BV s.47/64-4

*Taŋ yili zülfüŋ ´anberin **kiltürür*** LD s.279/2551

*Ḥāliġa **kiltürdi** çün ẕevḳ-ı viṣāl* LT s.107/1269

*…Enverī ve Selmān şi'ride her biri birining cānibin tutup baḥs̱lar ḳılıp sözleri bir biridin ötmegendin songra bu faḳīr allıġa muḥākeme üçün **kiltürüp tururlar.***

ML s.186/(F782b)22

*Didi meẕkūr ḳıl! Didim kim ol miniŋ köŋlümde andın 'aẓīmraḳdur ki tilge **kiltüre** alġay-min.* NM s.33

***Kiltürdüm** uş söz gevherin kim özi özge kān irür* SD s.120/123

*Didi şeh ki ḳāṣıdnı **kiltürdiler*** Sİ s.161/1701

kėydür- "giydirmek" (kė y- "keḍ-/kiy- dür-, ED 700)

***Kėydürdüŋ** zīnet ėylemekdin*

Toḳḳuz ḫil'at aŋa felekdin LM s.31/I-41

*Barça dehr ehliġa bu mātem-serā /**Kiydürüp** anıŋ 'azāsıġa ḳara* LT s.100/1154

*Köprek kütüb ü resāyil ve ġazeliyāt ü ḳaṣāyidde ki ma´ānī gevherlerin naẓm silkige **kiydürür.*** ML s.187/(F782b)/26

***Kiydürgüçi** ve alġuçıġa iḫtiyār irdi, aŋa yoḳ.* NM s.178

ḳıldur- /ḳıltur- "yaptırmak" (<kıl- dur-, ED 619)

*Yana **ḳıldurdı** ḳadeḥni leb-be-leb / Didi iç lā-cür'a ey 'ulvī-cenāb* LT s.112/1336

Ol sebebdin Mihlā'īl Bābil iḳlīmiġa barıp bir şehr saldı atını Sus ḳoydı ve tam iv saldı ve kendler ḳıldurdı. ŞT s.114/[67b](13)

kiçtür- "geçirmek, vazgeçmek" (<kiç -tür-, ED 619)

Barı fāni vü barı hīç turur / Sini dünyā bārıdın ***kiçtürür*** BD s.212/132/25

kistür- /kestür- "kestirmek" (<kes -tür-, ED 749)

Kişi ḳanı tökkenni boynın urup / Ḳolın kistürürning ḳolın kistürüp Sİ s.136/1329

kizdür- (g-) "gezdirmek " (kiz- /kėz- "gezmek, seyehat etmek"(ED 757) – dür-)

Könĝül kim rūzgārımnı ḳarartıp boldı āvāre / Tapılsa ***kizdürey*** *devrān ara yüzin ḳara iylep* BV s.44/59-9

Mini bu nātüvānlıḳ birle zülfünĝ / Cihānda ***kizdürür*** *peyk-i seḥer tig* LD s.106/967

'Āşıḳ itkeç şöhre-i şehr itti ol kāfir mini / Şehr ***kizdürgen*** *kibi kāfir müselmān eylegeç*

NŞ s.97/97-5

ḳondur- "kondurmak, üzerine koymak." (ḳon-dur-, DLT II, 402-23)

Al inĝde minĝ ney ***ḳondurup*** *zülfünĝni kör bāzī bile / Könĝlüm ḥamāmı boynıġa toyġunça ney saldı ġareng* LD s.110/1007

köndür- (<kön- "düzeltmek, doğrulmak"- dür-, ED 730)

1. doğrultmak.

2. (doğru yola) iletmek.

Zühd ṣaḥrāsıġa tüştüm 'ışḳ yolıdın azıp /Bābür-i güm-rehni imdi kim bu yolġa ***köndürür*** BD s.311/544/3

…çıḳanmaḳ, ***köndürmek,*** *söndürmek, suḳlatmaḳ.* ML s.170/T776a 1/27

köredür- "körükletmek" (< köre- "körük ile puplamak, ateşe hava virmek" – dür-, ŞS s.287)

Müşk oḳıda ḫaṭṭını zülfin köredürgeç ṣabā / Anĝlasam maḥsūs üçün andın rivāyet

ḳılmadı SD s.234/548

köter-/ kötür- "kaldırmak, yükseltmek" (<kö-tür-, ED 706; Abş. s.354)

"kaldırmak ber-der itmek, def ve selb ve mahv eylemek." **(ŞS s.285)**

Köterdi *velī yirge çalmaḳ üçün* BD s.320/558/24

Ḳaşıñda baş ***köterip*** *köz açarġa ḳoymas uyat* BV s.56/74-1

Baş kötermey *meydin iktim cürm toḫmı barça ʿömr* GS s.256/329-7

Eşhebni çün arañ ***köterür*** *nāzenīn boyı* LD s.81/736

Ḫaṭṭıdın ulus ***kötermeyin*** *baş* LM s.41/III-136

Pīr ayaġıdın ***kötermey*** *başını* LT s.123/1495

Başı ***köterme*** *bādedin zinhār andaḳ kim ḥabāb* NŞ s.41/41-7

Anı yüzdin ***kötерseñ*** *hem cānımdın kiterür āsnı* SD s.284/727

Ol ʿamel toḫmıġa bu ber nidin sezādur ve cevāb-ı maḥṣūlnı ***kötermek*** Sİ s.312/XLVI

Ḳozı Yavı atlı oġlını pādişāh ***köterdiler…*** ŞT s.165/[84b]7

Oġuz iline kişi yiberip keltürtüp uluġ toy ḳılıp Tumanı ḫān ***köterip*** *taḫtda olturtup Köl İrki ayaḳ üstinde turup Tuman Ḫānġa aytdı:* ŞT s.180/[88b](1)

İslegey-min yoḳ ki it yañlıġ ***kötürgey-min*** *anı* BV s.438/607-2

Añlasam kerrūbīler kök ḳapġıdın ***kötrür*** *ḥicāb* SD s.184/381

köydür-/ küydür- "yaktırmak"(<*küñ- "yanmak"- dür -, ED 730/755)

"yandırmak, ihrak itmek, yakmak." (ŞS s.292)

…kim maʿānī ġurabāsıdın ġarīb alfāẓ libāsıġa kivürüp min ve ḫalḳ köñlin ol ġarībistān ehli otı bile ***küydürüp min.*** ML s.180/(P282b)/16

Kön̂gülge ot salur ol gülnin̂g ikki yüzinin̂g alı / İçimni ***köydürür*** *ol ḳara zülfi allıda ḫālı*

BD s.266/339

Āhım ġamın̂gda günbed-i aḫżarnı ***köydürür*** */ Her uçḳunı felekde bir aḫterni* ***köydürür***

BV s.129/164-1

Vaṣlıdın nevmīd iken çaġda firāḳı ***köydürür*** */ Çunki boldı vaṣl ümīdi iştiyāḳı* ***köydürür***

FK s.149/1-9

Ol közī otluḳnı sivdün̂g öz ḥaddin̂gni bilmeyin / 'Işḳ otı her niçe ***köydürse*** *henüz kemdür san̂ga*

GD 5/3

Ay ḳuyaş mihr ehlini ***köydürme*** *bu vādīde kim / Germ-rūlar āhıdın munça ḥarāret dur san̂ga*

GS s.40/18-6

Sāḥir-i bābil kişini yüz hezār efsūn bile /Munça ***köydürmes*** *kim ol cādū ḳaraḳın̂g örtedi*

LD s.263/2426

Çetr ile tācın başıġa urdılar /Bū-riyā tonın buzup ***köydürdiler*** LT s.77/844

Didi ki birev ki anın̂g dergāhıda yüzi suyın tökmiş bolġay, ot anın̂g yüzin ***köydüre almas.***

NM s.180

Āteşīn gül çünki bülbül ***köydürür*** *yüz vech ile /Ni asıġ feryād u efgān birle min̂g destān an̂ga*

NŞ s.9/9-6

Āh urup 'ışḳın̂gda yir kök günbeẕini ***köydürür*** */ Ehl-i ẓāhir anın̂g aṣlın bilmeyin aytur buḫār*

SD s.92/13

Buyurdı bedenlerni ***köydürdiler*** */ Kül ittiler ü köke savurdılar* Sİ s.213/2483

küldür- "güldürmek" (<kül- "gülmek" - dür-, ED 717)

Bü'l-'aceblıġlar bahār-ı 'ışḳ ara kör kim mini / Geh bulut dik yıġlatur gāhī çaḳın dik ***küldürür***

GS s.142/163-8

Yüzüme baḳḳan sayın köñgüñ kilür / Za ́ferān ārī kişini ***küldürür*** LD s.271/2490

mindür- “bindirmek” (<mün- “binmek” - dür- < bin-tür-, ED 350)

Bir işek dik başıña efsār urup / Nefsni öz arkañ üze ***mindürüp*** LT s.145/1793

oḳuntur- “okutdurmak, çıgrıtdırmak” (< oḳun- tur-, ŞS s.47)

“okutdurmak, çıgrıtdırmak” (ŞS s.47)

ondur- (< (oñ-)on - dur-)

“dindirmek, teskın itmek, tahfıf itmek.” (ŞS s.53)

olturtur- “oturtmak” (< oltur - tur-, ŞS s.49)

öldür-/ öltür- “öldürmek” (< öl-tür-, ED 133; Abş. s.112)

“öldürmek, ilhak, ifna itmek.” (ŞS s.50)

Öltürür *gerçi mini güftārıñ* BD s.301/506/1

Çunki ʿışḳ āşūbıdın her dem işim ***ölmek durur*** BV s.159/207-6

Sorma köñlüm ḥākini bī-dād ile ***öltürgüsi*** BV s.390/537-3

Ol köz ü leb ***öltürüp*** *tirgürseler ni ʿayb kim* FK s.89/90-4

Yarap ***öltürgeli*** *pervār uyı dik* FŞ s.89/IV/34

Mini ḫad ***öltürür*** *hecriñ velīkin* GD 38/5

Luṭfuñ azı cān alur ḳahrıñ köpi hem öltürür GS s.40/18-3

Çün mini ***öltürür*** *bu kün ol ruḫ u ́ārıż ārzūsı* LD s.15/138

Öldürür sin *tā-be-key ʿuşşāḳnı* LD s.275/2520

Ni üçün kim ***öltürür*** *her dem uyat* LT s.249/3244

Şeyḫu ’l-islām dipdür ki anıñ tirigini kişi ***öltüre almas*** *kim ol özge rūḥ bile tirigdür.*

NM s.144

Kim ḫumār ***öltürgü*** *dik ḥālimni eyleptür tebāh* NŞ s.522/524-6

Bu baġışlaġan bile ***öltürmegil*** *behr-i Ḫudāy* SD s.236/560

Anĝa ṭıfl özin ***öltürürdin*** *ni bāk* Sİ s.309/3914

"kırk kün haling mudur yüz üzre ya şevket bile ***öltürübdür*** *hind şahı taht-ı sımın üstüne"* ŞS s.50

Özlerini ***öltürdi,*** *oġlanlarını esīr ḳıldı.* ŞT s.130/[72b](9)

östür- (< ös- " büyümek, gelişmek; alışkın olmak"- tür- , ED 241)

Anda bir yaş oġlannı olcalap keltürüp atını Suvar ḳoyup ḳolında ***östürdi.***

ŞT s.191/[92b]18

saġındur- "düşündürmek" (< saġın- (ED 812) -dur-)

Ger unuttı yār bu maḥzūnnı veh kim kön̂glüme / Bar anı her dem ***saġındurmaḳ*** *disem sin hem unut* BV s.64/85-2

sattur- "sattırmak" (<sat- (ED 802)- tur-)

"bey itdirmek, satdırmak, füruht, bey ve şira." (ŞS s.196)

sındır-/ sındur- (<sın- "kırılmak" (ED 833)- dur-)

1. kırmak kırılmak.

Ḥāżır iylep barını ***sındurdum*** BD s.314/551/8

Hūş u ʻaḳl u nām u nengim şīşesin ***sındurġalı*** BV s.40/53-3

ʻÖmr naḫlin ***sındurup*** *ten külbesin ḳılġay ḫarāb* FK s.44/43/2

Gehī kim ***sındurup*** *tāc-ı keyānī* FŞ s.124/XI/30

Zamāne oḳ kibi tüzlerni ***sındırup*** *ya dik* GS s.160/189-8

ʿIşḳıñ içre köksüme ança cünūn yaşın uray /Kim ẖıredniñ şevketin taḳvā şikūhın sındıray GS s.467/641-1

***Sındur** ol aġzı açuḳ bāzārını* LD s.294/2674

***Sındurur-sin** gerdenin her tülkü kim ḳılsa ʿinād* SD s.132/169

*Aġzını **sındur** pisteniñ yar ortadın bādāmnı* SD s.286/736

*Ki **sındurġa sin** levḥlerni nühüst* Sİ s.270/3339

2. .yenmek, galip gelmek.

sınuktur- (<sınuk- "kırılmak"(ED 833) - tur-, Abş. s.283; ŞS s.220)

"sındırmak,bozulmak, şikeste itmek, pare ve parçelemek. "

(Abş.s.283; ŞS s.220)

siskendür- (<sisken- "dehşet ile uykudan sıçrayub kalkmak" (ŞS s.217) - dür-)

*…ve naṣīḥat zülālıdın anıñ yüzige bir su urdı kim anı ġaflet uyḳusıdın **siskendürdi.***

Sİ s.142/XXI-11

soḳtur- "dövdürmek, ezdirmek" (<soḳ - tur-, ED 807)

*Barıp anı taḳı aldı ve ẖuṭbeni öz atıġa oḳutup ve sikkeni öz atıġa **soḳturup** Lektūnī şehrini pāy-ı taẖt ḳılıp olturdı.* ŞT s.142/(76b) (9)

soldur- "soldurmak" (<sol- (ED 828)- dur-)

*Köñgül bāġı aradur naẖl-i ḳadı līk ḳorḳar-min / Kim ol ıssıġ hevā **soldurmaġay** nevres nihālimni* NŞ s.598/601-2

sordur- /sortur- "emdirmek" (<sor- tur-, ED 847)

*Laʿl-ı lebiñdin özge yoḳ derdime çāre ḳılġuçı / **Sordur** andın ay bigim bizge şifā çiki çiki* LD s.247/2279

söndür- "söndürmek" (<sön-dür-, ED 837)

Eşk ile kön͡glüm otı öçmes ḳadeḥ tut sāḳīyā / Kim bu su birle meger ol şu'leni ***söndürge-***

sin BV s.333/450-6

…çıḳanmaḳ, köndürmek, ***söndürmek,*** *suḳlatmaḳ.* ML s.170/T776a 1/27

tındur- "dinlendirmek, rahat ettirmek"(<tın- -dur-, ED 518)

"dindirmek, teskin, mutma'in, asude itmek, rahatlendirmek, durdurmak."

(ŞS s.154)

Terk itip meyni kön͡gül ***tındurdum*** BD s.314/551/8

İkki sāġar birle kön͡glün͡gni özi dik ***tındurur*** BV s.137/176-8

Ārzū-yı vaṣldın kön͡glümni ***tındurdun͡g*** *barıp* FK s.60/60-4

Rıżā kūyide tā ḳoydum ḳadem kön͡glümni ***tındurdum*** GS s.315/415-8

Ḫayl kön͡glin her ḫaṭardın ***tındurup*** LT s.133/1636

Ġonçe-i vaṣlım açar şem´-i firāḳım ***tındurur*** NŞ s.465/466-5

tin͡giştür- /ten͡geştür- "karşılaştırmak" (<ten͡geş- "denk olmak"- tür-, ED 526)

Çün anın͡g birle ***tin͡giştürdi*** *özin*

Nāle ḳıldı eşk-bār eylep közin LT s.233/3014

tiktür- "diktirmek" (<tik- "dikmek"- tür-, ED 479)

Bulġarıdın üç ḥavz ***tiktürdi.*** ŞT s.172/[86b] 9

tindür- (< tin- "nefes almak; durmak, kesilmek (yağmur) ; sessiz olmak; konuşmak" –dür-, Abş. s.193)

"söyledüb demekdir amma burada sakin eyleyüb emin idüb dinlendürüp demekdir" (Abş. s.193)

toldur- "doldurmak" (<tol- "dolmak"- dur-, ED 495)

Gehī ***toldurur*** *cām-ı ʿişret manğa* BD s.320/23/558

Eger ***toldurmasanğ*** *cāmım leb-ā-leb* FK s.50/49-7

Nīş ile nāzük nişān ḳıldı vü ***toldurdı*** *ʿasel* LD s.117/1069

Ol ayaġ yalanğ kildi ve bir ṭaştda ot ***toldurup*** *başıġa köterip kefşgāhda turdı*. NM s.269

Sāḳī-i devrān çü āḫır ***toldurur*** *peymānemiz* NŞ s.248/248-6

Toldurdı *belā birle vü memlū fiten itti* SD s.270/677

Kitür sāḳiyā ***toldurup*** *cām-ı ʿadl* Sİ s.138/1353

tolġandur- "döndürmek" (<tolğan- -dur-, ED 497)

"dölendürmek ve döleşdürmek demekdir." (Abş. s.214)

"etrafına sarmak, ihata ve iştimal itmek, pıç ü tab." (ŞS s.139)

toydur- /toḍġur- (d-) "doyurmak" (<toḍ - dur-, ED 454)

"toyurmak, ihsas itmek, şiba ve sır itmek." (ŞS s.144)

töktür- "döktürmek" (tök- tür-, ED 479)

Raḳībinğġa disem laʿnet yiri bar kim sanğa nā-ḥaḳ / Mininğ ḳanımnı ***töktürmekke*** *ol melʿūn irür bāʿiṣ* NŞ s.91/91-7

tutaştur- /tutuş- /tütüş- (?tutoş-) "tutuşturmak" (< tutaş- (ED 462) –tur-)

Sāḳī irür ʿişret çaġı efsürde bolmadı bile / Ot tik çaġır kiltür daġı ṣuḥbet ***tutaştur*** *mey bile* BD s.177/101/1

Fetīleleri yaramdın çikip ***tutaşturdı*** */ Meger ġamınğda ḳoyar dāġ-ı intiẓār könğül* GS s.293/383-6

Ulusḳa ot salur irsenğ mini burun örte / Nidin ki otnı ***tutaşturġalı*** *kirek ḫāşāk*

NŞ s.329/330-2

unuttur- " unutturmak" (< unıt- (ED 179) - tur-)

Devrān ġamı bile sitemini ***unutturur*** */Ol sebz-çihre yār ḫayāli ´ale´d-devām*

BD s.281/400-1

Ġarażım bu ki ***unutturmaġa*** *min özni anĝa* GS s.74/67-3

Bu felekninĝ gerdişini nimerselerini ***unutturmaġan turur*** *kim bu anınĝ ḳatında sehl turur.*

ŞT s.208/[99a] 7

uruştur- "savaştırmak, dövüştürmek" (< uruş- (ED 240/241)- tur-)

Kim anı ***uruşturmaġıdın*** *ister kām / Nā-kām uşatḳasıdur anı nā-kām* BV s.516/728

Ki çīnī ayaġ birle ḫārā-yı rūm / Ḳaçan kim ***uruştursa*** *dārā-yı rūm* Sİ s.327/4188

uyaldur- /udlan-/uvutlan- "utandırmak" (< uyal- "utanmak" (ED 8) –dur-)

Her niçe bī-'ināyet ise yār Bābürā / Sin ḳoyma ḫıdmetinĝni vü anı ***uyaldur***

BD s.144/45-7

Uyaldurma *çemen servin baġışla / Ḳıyāsen bendeī āzād iter sin* LD s.164/1508

üleştür- "paylaştırmak" (üleş- (üle-ş-) (ED 154)- tür-)

Şundaḳ tip Ḫorāsān ve 'Iraḳ ve Rumnınĝ ança bile turġan şehrlerininĝ bir bir atların tutup nökerlerine ***üleştürdi.*** ŞT s.143/[77a] (5)

yaġdur- "yağdırmak" (<yaġ-tur-, ED 900)

Niçe başımġa ***yaġdurġay*** *cefā taşını ol meh-veş* BD s.294/465

Meẕellet gerdi her dem ***yaġdurur*** *başımġa vīrānım* BV s.304/405-7

Ni ġarażbu jāleni ***yaġdursa*** *andın özge kim* FK s.44/43-2

Sanĝa ***yaġdurmamış*** *oḳ ḫayl-ı hicrân* FŞ s.375/XLI/70

*Taş kim **yaġdurur** ol şūḫ-ı sitemgār manĝa* GS s.36/13-2

*Luṭfī dem-ā-dem köz yaşın yaz yamġuru tig **yaġ durur*** LD s.179/1648

*Eṭfāl-ı cünūn cefā ḳılıp fāş /Her laḥẓa başımġa **yaġdırıp** taş* LM s.36/II-93

*Başımġa firāḳı **yaġdurup** taş* LM s.140/XIV-1110

*Başḳa yamġur ornıġa taş **yaġdurup*** LT s.42/386

*Şām ġam **yaġdurdı** mu āhım şafaḳnı su ḳılıp* NŞ s.53/53-1

*Kim ol **yaġdurup** ebr iḥsānını* Sİ s.131/1253

yaḳınlaştur- "yakınlaştırmak" (< yaḳın –"yakın" (ED 904) –laş - tur-)

*Bes ki kan bardı elemler yüzlenip her dāġıma / Żaʿf ifrāṭı **yaḳınlaşturdı** barur çaġıma*

BV s.385/530-1

yaḳtur- (<yak-tur-, ED 900)

1. dokunmak, etkilemek.

2. yaraya merhem uygulamak..

3. tutuşmak, yanmak, yakmak.

"tutuşdırmak, yapışdırmak , tasdık, kabul itmek, münasib." (ŞL s.332)

yalanlaşdur- "soyundurmak" (< yalın- (soyunmak) (DLT III, 85-13/15) – laş- dur)

"üryan itdirmek, çıplak kıldırmak, lüç ve luht eylemek." (ŞS s.333)

yandaştur- "yaklaştırmak, yanaştırmak, yakınında bulundurmak." (<yandaş – "tur-, ŞS s. 336)

"yaklaştırmak, yanaştırmak, yakınında bulundurmak."(ŞS s.336)

*Özni **yandaşturup** özünĝ birle / Sözni çırmaşturup sözünĝ birle* BD s.207/129/61

yandur- /yantur- "döndürmek, tutuşturmak, korkutmak, kusturmak" (<yan –

“ dönmek; yanmak, alev alev olmak; suçtan dönmek, vazgeçmek; inanç, din veya düşüncesini değiştirmek” (ED 941) - tur-, ED 947)

*Köŋülni zühd taḳvā vü vera‘dın **yanduruptur min*** BD s.271/360

*Buzuġ ten āşiyānın şu‘le-i hecriŋġa **yandurduŋ*** BV s.265/347-3

*Kime vü kime ḫalḳın **yandururġa*** FŞ s.273/XXIX/64

*Niçe yıllardur ki özi **yandurġan** çerāġı öçmeydür, dip meşhūrdur.* NM s.385

***Yandurġalı** asrı daġı izdeme bahāne* SD s.200/428

*Burunġı barın ṭab‘ ile **yandurup*** Sİ s.48/29

“dönmek demekdir.” (Abş. s.391)

“yakmak, mum ve kandıli ıkad itmek.” (ŞS s.337)

yaraştur- (<yaraş- “iyi geçinmek”- tur-, ED 973)

1. uyuşturmak.

2. barıştırmak.

*İl yaḫşıları arada yörüp köp naṣīḥatlar ḳılıp **yaraşturalı** tidiler.* ŞT s.182/[89b]9

yardur- “yardırmak, iki bölük ayırtmak, pare cüda itmek.” (<yar-dur- , ŞS s.327)

yasattur- “düzelttirmek” (< yasa- “düzenlemek, tertip etmek” (ED 974)- tur-)

*Oġlanlarım ḫalḳım birlen esen ve amān barıp keldim tip uluġ toġ yaraġın ḳılıp bir ḫargāh **yasatturdı.*** ŞT s.147/(78a] (16)

yıġıştur- “yığıştırmak” (< yıġış- “yığmak, yığın yapmak”(ED 909) –tur-)

*Hem māl **yıġıştur** le‘im irmes min* BD s.217/145/1

*Öziniŋ da‘vāsı bu ėdi kim: ‘Mėn hergiz hīç ġazalımnı **yıġışturmaḳ** vādīsıda bolmadım.”* Babn s.71/H179b-5

Maḫfi rāznı ḫoḳḳa içinde key müşg isi diptür kim ḫoḳḳa açılsa ol isni ***yıġışturs****a bolur ni yaşursa.* BV s.498/679

Eşk ara öldüm ***yıġıştur*** *imdi zülfüng şetsini* FK s.295/313-3

Tarıġ tarıġ ki ***yıġışturdı*** *altunın nārenc* GS s.95/96-8

Ėy çāre-nümā ilig ***yıġıştur*** LM s.185/XIX-1570

Alar Nesāy tigresin ki birk yirdür ve suları bar birkitür ḫayal ḳılıp Mıṣr atlıġ mülāzimleriġa buyurġan irmişler ki çeper ve tura üçün işikler ***yıġıştırġay.*** NM s.41

Yıġışturdı *öz gevherin her kişi* Sİ s.510/6898

yiştür- (<*yış- (?*ış-) " düzeltmek, asmak" (ED 978)- tür-)

Alar hem kirgeç Ḫˇāce hem-ol düstūr bile ḳoparlar ve alarnı olturturlar iliglerin ***yiştürürler*** *ve sorarlar ki ḳaydalıġ-siz?* NM s.8

yükündür- "başını eğdirmek" (<yükün- "başını eğmek, tapınmak" - tür-, ED 914)

Alarnı çü mundaḳ sivündürdiler /Şeh allında toḳuz ***yükündürdiler*** Sİ s.276/3428

yüzleştir-"yüzleştirmek, yüz yüze getirmek" (<yüzleş (yüzkeş-) (ED 987) – tir-)

"muvacehe etmek, ru-be-ru gelmek, muhakeme olmak." (ŞS s.342)

II.2. 7.-ĠA-/-ḲA-

tarḳa- (< tar - ḳa-, Abş. s.159)

"tagılmak; perakende, perışan olmak " (Abş. s.159)

tolġa- (<tol- ġa-, ED 497)

1. dolamak.

Gāhī ḳulaġıñġ ***tolġadı*** *geh yüzüñge kildi* BD s.173/93/4

Tolġadı *ṣabrım ḳolın ẓāhir ḳılıp dil-dār küç* BV s.78/98-1

Bir ḳadeḥni aġzıma ḳoyġıl ḳulaġım ***tolġaban*** BV s.338/457-9

Kim ʿacebtür başsız ilniñġ ḳulaġın ***tolġamaḳ*** NŞ s.310/311-7

Ni yañġlıġ kimse boynın ***tolġaġay*** *Ḥaḳnıñġ ḳażāsıdın* NŞ s.458/458-8

Şafaḳ birle felaḳdın ***tolġamay*** *baş /Taşıp iş başıġa aḳ u ḳızıl taş* FŞ s.149/XV/44

*Yiberdim kaşıñġġa münāsib nime /****Boyun tolġama*** *nā-münāsib dime* Sİ s.163/1729

2. (takı) takınmak.

3. sancılanmak.

"tolandırmak ve bumak demekdir." (Abş. s.213)

"etrafına sarmak, ihata ve iştimal itmek, pıç ü tab." (ŞS s.139)

salga- (<sal- ga-, Abş. s.270, ŞS s.200)

"gönderdi demekdir." (Abş. s.270)

"baş, irsal, haber ve tebşır itmek." (ŞS s.200)

sayga- (<say- ga-, ŞS s.203)

" saymak, ta dad, hisab, add, tahsıb" (ŞS s.203)

sürke- [167] **(<sür-ke-, ŞS s.208)**

"süriklemek, cerr-i cezb, ihmal itmek, keşale, südremek." (ŞS s.208)

II.2. 8.-ĠAr-/-ḲAr-

Nadir kullanılan ettirgenlik ekidir. Aslî şekli –ġar /-ger olduğu halde, ses uyumu

---

[167] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s. 144, bkz. "*sürken-.*"

neticesinde –kar- /-ker-şekli de meydana gelmiştir.[168]

bütker- /bütgür- (<büt- "tamamlamak"- ker-, ED 303)

1. yetiştirmek.

2. tedavi etmek.

*Dip imiş bir kün kilip kön͡gli yarasın **bütkerey*** GS s.67/57-5

*Ẓulm ile yüz çāk ḳılġan tenġa ger merhem yaḳıp / **Bütkerür-biz** diseler ol zaẖmlarnı*

bütmen͡giz NŞ s.212/212-3

…ve kögsümni yardılar ve kön͡glümni çıḳarıp birisi āftābe bile su ḳoydı ve birisi

*kön͡glümni yudı ve yana kögsümge saldılar ve **bütkerdiler.*** NM s.292

3. bitirmek, tamamlamak.

*Barı ẖaṭdın mini āsān ötker /İşlerimni minin͡g āsān **bütker*** BD s.213/132/36

*Andın son͡g üç kün tirig irdi törtünçi kün Tin͡gri ḥükmin **bütkerdi.*** NM s.174

Mużā'af didi kim birin͡g gencdin

*Ki il tındı **bütkergeli** rencdin* Sİ s.217/2337

4. meydana getirmek.

5.gizlemek.

"tamam idmek ve örtmek, setr idmek, perdepūşluk manasına kelür."

(Abş. s.141)

"inbat itmek, tekmıl, istikmal itmek, yareyi baglamak, yarı agzı kavuşmak."

(ŞS s.90)

ötker- / ötgür-/ötger- "geçirmek" (<öt- "geçmek"- gür-, ED 52)

---

[168] Necmettin Hacıminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.98.

“kâf-i Arabî ile keçürdi demekdir, feragat etdirdi demekdir ve etdürdi demekdir.”

(Abş. s.84)

“ötürmek, geçürmek, imrar-ı icra itmek, ezberden okumak, tesyı-ı ebad itmek ve mukabele eylemek” (ŞS s.35)

“kitmek, demekdir ve keçmek manasına dahi kelür ve bazı mahalde tesir ve sirayet manasına dahi kelür.”” (Abş. s.84)

‘Ömr ġaflette ***ötkerip*** *bara sin* BD s.208/129/70

Ḫoş turur ger bu ṭarīḳ ***ötkersek*** BD s.318/557/-5

Birev ḫayāliġa ***ötkerme*** *nā-gehān yā Rab* BV s.36/47-4

Vaṣl sevdāsıdın ***ötkersem imes*** *mümkin diben* BV s.111/138-4

Dip idiñ cānānsız ölseñ cānıñ alġum ey ecel / Cān fidāñ er va‘deni ***ötkermeseñ*** *mī‘ādıdın* BV s.345/468-5

Ki her iş sarı kim ṭab‘ oldı māyil / İrür ***ötkermek*** *andın özni müşkil* FŞ s.116/IX/87

‘Aḳl ṣarrāfı lebiñ rengīn ü nāzük söz bile / Taptı gül-gūn rişte ***ötkergen*** *‘aḳīḳ-i nāb dik* GS s.260/336-5

Ay yüzüñnüñ ḫadetindin gül ḳızardı ḥāliyā/Ḫande birle ***ötkerür*** *çün infi‘ālı bar durur* LD s.70/638

Her ḳaysıġa tėgse ṣavlecānı / Ḳadr ***ötkeriben*** *felekdin anı* LM s.76/VIII-474

Ötkerür irdi *ġam-ı hicrān bile* LT s.262/3427

Ol marażdın beyle ḳutḳardı anı / Ol ḫaṭardın beyle ***ötkerdi*** *anı* LT s.144/1781

Faṣīh Türkler ḳaşıda oḳuy ve ***ötkere almaġaylar.*** ML s.179/(B23a)/18

Bu faḳīr ṣoḥbetiġa ***yitkürüpdürler*** *ve bu ża‘īf alnıda ötkeripdürler ve ḥakk u ıṣlāḥ iltimāsın ḳılıpdurlar…* ML s.186/(B34a)/18

Mülk ser-gerdānı bu kün niçük irdin͡g ve niçük ***ötkerdin͡g*** *hīç yirde bu ḥadīs̱nin͡g endūhgīnigȧ pertev saldın͡g mu…* NM s.185

Hezārān sāl u köp māh u telim leyl ü nehār ***ötker*** SD s. 154/261

Ki ʿayn-ı keremdin ḳaçan kim ilāh/Günehkārdın ***ötkerür*** *bir günāh* Sİ s.54/112

İlāhī alar kim güneh-kār ikin / Sin ***ötkermegen*** *ni güneh bar ikin* Sİ s.54/116

Sedd-i iskenderdin ***ötkergıl*** *meni"* ŞŞ s.260

toyġar- /toḍġur--/toyur-/doyur- "doyurmak " (<toḍ– "doymak" - ġur-, ED 454; Abş. s.220)

"toyurmak, işba itmek, sır eylemek, itam itmek." (ŞS s.143)

Gendemeknin͡g Sıyāh-ābıdın ötüp kėç namāz-ı şāmda bir ẖavid-zārda atlarnı ***toyġarıp*** *bir iki geridin atlandük.* Babn s.138/E188aK299-14

Ḳılıçı ***toyġarıp*** *Ḫusrev'ni cāndın* FŞ s.451/XLIX/111

Aç ***toyġarıban*** *yalan͡gnı yaptım* LM s.265/XXVIII-2415

Ol özin ***toyġarġalı*** *kirpiç ḳoyup* LT s.29/202

II.2. 9.-ĠUr- / -ḲUr-

Belirli fiillerde kullanılan ettirgenlik eki ile ilgi olarak Gabain, yaptırma eki –ġur-'un –ġ + u-r-'dan teşekkül ettiğini söylemektedir. [169]

azġur- "azdırmak " (<az- " azmak" - ġur-, ED 283; Abş. s.13)

"azdırmak, hadden geçürmek, igva itmek, başdan çıkartmak." (ŞS s.21)

İy Nevāyī her niçe kim yoldın ***azġursan͡g*** *mini* BV s.444/615-7

---

[169] A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, s.128.

Bir nevā birle muġannī yana yoldın ***azġurur*** GS s.142/163-9

Azġurur *'âlemni sözüñ̂ ay bigim* LD s.284/2593

Ḳılma ey vā'iẓ gümān kim yoldın ***azġurdıñ̂*** *mini* NŞ s.618/621-4

bilgür- "bildirmek" (< bil- " bilmek" - gür-, Abş. s.137)

"bildirmek" (Abş. s.137)

kiygür- "giydirmek" (keḍ- (g-) –gür-, ED 700)

"giyinmek, giydirmek, iltibas itmek, esvablandırmak, puşanıden." (ŞS s.296)

ötkür- / ötgür- "geçirtmek, sürdürmek, göndermek; bir şeyi bir şeyin içinden öteye geçiştirmek, gizletmek " (<öt-gür-, ED 52)

Gül sindin utanıp ḳızarur körgil alını / Kim ḫande birle ***ötküredür*** *infi'ālını*

LD s.249/2293

sızġur-[170] "eritmek" (<sız- "erimek"- ġur-, ED 861; Abş. s.280)

"nakş, hakk itmek, sırdırmak, terşşüh ve taarruk eylemek, sezdirmek, ıma itmek, iritmek, bellü itmek." (ŞS s.217)

Vefāda luṭfīni taptı firāḳ dīnār / Niçe ki ***sızġurup*** *altun tig imtiḥān ḳıldı* LD s.266/2455

…bürmek, türmek, tamşımaḳ, ḳaḥamaḳ, ***sıpḳarmaḳ,*** *çiçergemek, çürgenmek, örtenmek, sızġurmaḳ, körpekleşmek, çubrutmaḳ, cırġamaḳ, bıçımaḳ* …ML s.170/B9a/25

---

170 F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.140, "*1.sızdırmak, eritmek; sezdirmek, ima etmek; belli etmek*. <*sız-ġur-*, -*ġur*- ettirgenlik eki ile.Bkz. ED 861b. ETü Uyg. *sızgur*- "*eritmek, sızdırmak*", Hak. MK II 188 *sızġur*- "eritmek, sızdırmak; Harezm *sızġur*- "id", Osm. *sızur*- (TTS V 3468), *sızır*- "*sızdırmak, eritmek, süzmek*" (ibid. 3467).Çağ.: Abuş. 280 *sızġur-: sızġurup* "sızırup ḳāl eyleyüp"; ŞS 197 *sızġurmaḳ "sızdurmak; taraşşuḥ ve ta'arruḳ eylemek,sezdirmek, īmā etmek; eritmek; belli etmek".*2. çizmek, nakşetmek, hakketmek.<*çız-ġur-, -ġur-* ettirgenlik eki ile.çız- için bkz..ED 432.Krş. Çağ.: Seng. 252 28 *sızġurmaḳ* "naḳş kerden "; ŞS 197 *sızġurmaḳ "naḳş, ḥakk etmek*".Çağdaş Türk ş.: KB Türk ş.: Kzk. *sızğır- "çizilirken ses çıkarmak" (*KzkTSl. 251)

Niçe vaḳt leylīdin irdi yıraḳ / Tenin ***sızġurup irdi*** *dāġ-ı firāḳ* SI s.419/5552

toyġur- "doyurmak" (<toḍ- "doymak"-ġur, ED 454)

Anı tā ki ***toyġurmayın*** *toymayın /İlig çikmey ol bu ilig ḳoymayın* SI s.364/4755

tüşkür- "indirmek."(<tüş-"inmek, düşmek, şehre girmek " (ED 560) –kür-)

"tenzıl, ıskat itmek, ilka ve indirmek." (ŞS s.134)

Özgedin ḳılman şikāyet kim 'azīzim közide / Otḳa ***tüşkür*** *bu köñgüldür luṭfīni ḫ˘ār eylegen* LD s.146/1341

yatġur-/ yatḳur- "yatırmak" (<yat- "yatmak" –ġur-, ED 888; Abş. s.396)

"yatırmak, bir yana egmek, meyl itdirmek, yan yatırmak." (ŞS s.324)

Māh-veş taḫtı üze ***yatḳurdılar*** LT s.225/2899

…vaḳī'ada Ḫıżr bile min kim sini ***yatḳurduḳ*** *ve kögsüñgni yarduḳ ve köñglüñgni çıḳarıp birimiz su ḳoyup birimiz yup yana kögsüñgni bütkerdük.* NM s.292

yazġur- "yazdırmak" (<yaz- "yazmak"-ġur-, ED 985)

Bizni uşbu cürm üçün ***yazġurma*** *köp* BV s.52/68-5

Özümni yoḳsa kimni ***yazġurayın*** FŞ s.428/XLVI/101

Nāṣiḥā ***yazġurma*** *kim zār olmaġay köñglüm ḳuşı* GS s.431/586-3

Saçıñgnı istese luṭfī-i ḫasta ***yazġurma*** LD s.81/743

Ger cevābı dimesem ***yazġurmañgız*** LT s.183/2305

Yazġurma *ey faḳīh ki yol birmes ança kim* NŞ s.153/153-6

yėtkür-/ yetkür- / yėtgür- "ulaştırmak, eriştirmek " (yėt- "yetmek, ulaşmak" –kür-, ED 893)

"yetişdürmek demekdir" (Abş. s.410 : yitkür-)

"arkadan göndermek, irsal itmek.." (ŞS s.348)

Yėtkürgünçe *ḥaşemġa anı* LM s.285/XXIX-2631

*Sekkākī yıġlap köz yaşın yaz yamġurı tig yaġdurur /****Yetkürgil*** *anı ey ṣabā yüzi güli ḫandānıma* SD s.210/468

Salur Ḳazannı altı arḳa ötüp yettilençi arḳada Oġuz Ḫānġa ***yetkürüp tururlar.***

ŞT s.208/[99a] 9

Yitkürür *tañ bülbüli feryādıdın peyġām ṣubḥ* BV s.83/104-6

Ṣabā ol saçları sünbülġa ***yitgür*** */Bu aḥvāl-i perīşānımnı sin bil* GD 32/3

Lebiñ yitken ḳadeh tiryāḳıdın ***yitgürgil*** *ey sāḳī /Ki hecr açıġlıġı cāmım ara meyni aġu ḳılmış* NŞ s.263/263-6

Mini maḳṣūdḳa ***yitkürgey*** *ol* BD s.98/2/6

Nitip gerdūnġa her dem ***yitkürür*** *tiyġ* FŞ s.98/VI/43

Bu ẓulmette mañga ***yitkürkin*** *ay baḫt* GD 32/4

Yitkürür *her dem yana bir nā-müselmāndın cefā* GS s.53/36-8

Ka'be-i vaṣlıñġa ***yitkür*** *luṭf-i güm-rāhnı* LD s.121/1109

Yitkürür *yüz berḳdin köprek żarar* LT s.126/1549

…din nişān aytur ve Rūḥu 'llah enfāsıdın eṡer ***yitkürür.*** ML s.182/(B28b)/18

Belki ol kelimege müdāvemetni ol yirge ***yikürüptürler*** *ki bir laḥẓa andın ġafil …*NM s.5

Ġamıñda yā Rab yā Rabnı kökke ***yitkürdüm*** NŞ s.46/46-3

Yitkürüp *her laḥẓa deryā ġarḳ iter insānnı* SD s.300/779

Ḥabībiġa ***yitkürdi*** *ḥaḳdın dürūd* Sİ s.63/240

II.2. 10.-GUz-

Nadir kullanılan ettirgenlik ekidir. Ekin yapı ve fonksiyonu ile ilgili olarak Tekin, bu eki –GUr-, ekini zetasizm ile ilişkilendirmiştir.[171]

kirgüz- /kirtür- (g-) "girdirmek" (kir- "girmek" –güz-, ED 740)

"girdirmek, idhat itmek, sokmak." (ŞS s.294)

"Felek her kimni ala rütbe kılsa bı-sebeb irmes / Kuyaşnı yirge kirgüzmek üçün bilgim bülend itti" ŞS s.294

ḳorḳuz- "korkutmak" (ḳorḳ- (ED 651) -ḳuz-)

"korkutmak, ihafe ve tehdıd itmek, tedhış, ürkdürüp kaçırmak." (ŞS s.261)

"Ögüt ilge birgünçe munis özing al / Halayıknı korkuzgunca özingni korkuz"

ŞS s.261

körgüz- (g-) "göstermek" (< kör- güz-, ED 741)

"işaret ve izhar itmek, göstermek, iare ibraz, nümayiş eylemek." (ŞS s.301)

"kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemidir. Köstermek demekdir."

(Abş. s.356)

Ol ḳuyaş mihrini bir ẕerre man͡ga ***körgüzmes*** BD s.138/34/3

Sebze-i ḫaṭ ***körgüzüp*** *cān-baḫş lebdin söz digeç* FK s.106/107/6

Körgüzür *aḳ u ḳarası küfr ü īmān ṣuretin* LD s.155/1423

Körgüzdi çü nükte içre mu'ciz LM s.35/II-79

Körgüzür *u´cūbelıġ manṣūbe köp* LT s.126/1545

…iḫtiṣāṣ vesīlesi bile güẕāriş ve ārāyiş ***körgüzür****…* ML s.166/(B2a)/12

İmdi ki meyl ***körgüzdi****, münāsebeler tapıp hem bu ḫayldın bolur* ML s.179/B24a)/26

---

[171] Talat Tekin, "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic", Makaleler I-Altayistik (yay. haz.) Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Grafiker Yay., Ankara., 2003, s.27.

…ḥüsnüng̃ni ilge köp ***körgüzme.*** NM s.162

Çünki ḳarası ***körgüzür*** *her sarı müşg-nāb ang̃a* NŞ s.10/10-1

Şi´rde siḥr iter ü ***körgüzür*** *yed-i Beyżā* SD s.176/350

Bu közgü ki sālimni tüz ***körgüzür*** */Manga anda yüz fikr yüz* ***körgüzür*** Sİ s.372/4867

ötgüz- / ötküz- / ötgür- "geçirmek" (öt- "geçmek" –güz-, ED 52)

"keçürmek demekdir ki" (Abş. s.85 : ötküz-)

"geçürmek, aşurmak. irsal itmek." (ŞS s.35)

"Genc-i ümıd birle ömrin ***ötgüzib*** */ Her dem ol vırane bir yanın kazıb"* ŞS s.35

tirgüz- "diriltmek" (<*tir-güz-, ED 545)

"kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sāni Acemidir, diriltmek demekdir" (Abş. s.180)

"ihya itmek, canletmek, imar itmek, diriltmek." (ŞS s.146)

Tirgüzür *ol leb-i şekker-bārıng̃* BD s.301/506/1

Ger tekellümdin ölügni ***tirgüzürler*** *ḫūblar* BV s.71/91-5

Sizing̃ ***tirgüzgening̃iz*** *oldı düşvār* FŞ s.271/XXIX/35

Cām-ı vaṣlıng̃dın ki ilni ***tirgüzür*** *sin bil yaḳīn* GS s.67/57-7

Kim mini ***tirgüzür*** *arang̃ naẓarı* LD s.250/2303

Her niçe ol öltürüp bu ***tirgüzüp*** LT s.98/1124

Ve Mesīḥā enfāsı ve Ḫıżr zülālidin ölüg ***tirgüzmek*** *ṭarīḳın 'ālem ehliġa körgüzüpdürler.* ML s.191/B446/22

…ol Ḥażret ang̃a didi kim yā Ebā Ḥanīfe, sini mining̃ sünnetlerimni ***tirgüzmek*** *üçüçn ẓāhir ḳılıpdurlar.* NM s.20

Sāḳiyā ikki leb-ā-leb cām ile ***tirgüz*** *mini* NŞ s.56/56-6

Ölügni ***tirgüzürindin*** *ṣabā yili ḥālī* SD s.136/180

Ölüg ***tirgüzür*** *bolsa ḥayvān suyı* Sİ s.76/430

turguz- “bina etmek” (<tur- “durmak” (ED 529; Abş. s.200) - ġuz-)

“ikamet, tevkıf, rekz, tohtatmek, ıkaz itmek.” (ŞS s.130)

Didi közüñ̂ ḳanını vaṣlım ile ***turġuzay*** BV s.418/577-2

Turġuz *ebedġa tigrü vü mindin vefānı kör* LD s.40/366

Kişi ***turġuza almas*** *irmiş anı* Sİ s.195/2206

Veh niçe öltürge-sin her laḥẓe anı ***tirgüzüp*** NŞ s.52/52-4

Suyın ***turġuzmayın*** *közide ḳayġu* FŞ s.312/XXXIII/82

utuz- /utguz- / utḳuz- “yenilmek, elinde olanı aldırmak” (< ut “yenilmek “ –ḳuz, ED 74)

“utılmak demekdir, yani yengilmek, elinde olanın aldırmak demekdir.”

(Abş. s.88)

“elinden düşürmek, gayib itmek, yenilmek, yütülmek.” (ŞS s.35)

"Gel ol oyunga çün heves körgüzüb / Cibidagı hırdaların ***utguzub*****"** ŞS s.35

yatġuz- “yatırmak” (<yat- “uzanmak” (ED 884) -ġuz-”

Mekke-i Muʻaẓẓama birlen Ṭāyifniñ̂ arasında torpaḳnı balçıḳ ḳılıp Ādemniñ̂ ṣūretini yasap ***yatġuzdılar.*** ŞT s.112/[67a] (7)

II.2. 11. – K, -(I,U)K-

Pekiştirme ekidir.Eski Türkçeden günümüze kadar gelen bu ek fiil tabanınınünlü sistemine göre ı,i,u,ü ünlülerinden birini alır.[172]

[172] Necmettin Hacıeminoğlu , Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.99.

alak- (ala- “değiştirmek”-k “fikirleri ayrılmak” KTS)

“yağma ve tarac olunmak ve zirü zeber olmak debektir.” (Abş. s. 24)

“karışmak, kalkışmak, isyan itmek” (ŞS s.28)

aşuḳ- (aş-“geçmek, aşmak; büyümek”(ED 255)-(u)ḳ-, ED 259; Abş. s.17)

(1)heyacan, sıkıntı hissetmek

*Gām urġalı bu ṭaraf **aşuḳtum***

Tā kim saña bu zamān yoluḳtum LM s.225/XXIV-1987

(2)acele etmek

*Didiler ol şūẖ her dem **aşuḳup** öydin çıḳar / Cān işi çıḳmaḳ üçün veh kim şitāb oldı yana* GS s.407/550-6

*Köñlüm tiler irdi ki revān ḳılsa nisārī / Aldı **aşuḳup** bir ḳıya baḳmaḳ bile cānnı*

LD s.248/2283

***Aşuḳup** tirlep ʿilācımġa yitiştiñ ey Mesīḥ / Ni ʿaceb ger şerbet-i laʿliñ gül-āb-āmiz irür* NŞ s.193/193-6

“acele ve şitab itmek” (ŞS s.24)

azıḳ- “azıtmak, şaşmak, doğru yoldan ayrılmak.” (< az- “azmak, doğru yoldan ayrılmak ”(ED 279)- ıḳ-,)

“azıkmak yani azmak” (Abş.. s.13)

“azmak, yolı gaib idüb serseri gezüb tolaşmak.” (ŞS s.21)

*İy müsāfir ay çu her menzilġa tüşmektür işiñ / **Azıḳıp** yol n’itti bir kün hem biziñ menzilġa tüş* FK s.251/264-4

buçkak- “kenare çekilmek, münzevı ve münhenı olmak” (<buçak “kuşe, zaviye, künc, inziva, kenare, bu an, bu vakit” + a –k, ŞS s.90)

“kenare çekilmek, münzevı ve münhenı olmak.” (ŞS s.90)

buşuk- "kızmak, sinirlenmek" (< buş- "hiddetlenmek, sinirli olmak" -uk- , TETL s.401)

"müteaffın olmak, helecan itmek, zucret çekmek, magmum olmak." (ŞS s.95)

ėrik- / irik- "nefret ettirmek, bıktırmak, canı sıkılmak, erken kalkmak" (< ir- "kederli olmak, yalnız hissetmek." –(i)k-, ED 226: ?ėrik-) dipnot ML 119

"kâf kâf-i Arabîdir.Sabah irkenden kalkmak demekdir." (Abş. s.50)

"katı, sünuhet olmak, pekimek, erken kalkmak, usanmak, bıkmak, teneffür, istikrah itmek."(**ŞS s.62)**

Bir kün ***ėrikip*** *meh-i mü'eddeb / Tüşti başıġa havā-yı mekteb* LM s.106/XI-770

Kim seniñ̂ hecriñ̂ġa tüşse nā-geh ay cān mu'nisi /Öz cānından ***irikip*** *tapmas ölümni ārzūlap* LD s.27/249

…iglenmek ve aylanmaḳ ve ***irikmek*** *ve igrenmek ve avunmaḳ ve ḳıstamaḳ ve ḳınamaḳ…*

ML s.170/(B8b)/19

çüçük- "tatlanmak"(< çüçü- "tatlu olmak, lezzetlenmek, şeker-şiken"(ŞS 170)- k-,)

Zamāne ḫūblarınıñ̂ viṣāli şerbetidin / Nevāyī' yā tileben kām köp ***çüçükme*** *meẕāḳ*

GS s.529/715-XXXII

kaçık- ""kaçub savuşmak, perışan olmak, bir yana çarpılmak, yüz çevirmek"

(< kaç - "kaçmak " -ık- , Abş. s.305 ; ŞS s.238)

"kaçub savuşmak, perışan olmak, bir yana çarpılmak, yüz çevirmek"

(Abş. s.305 ; ŞS s.238)

kalk- (< kal– k-, ED s.619)

"ayağa kalkmak, yükseltmek, canlandırmak, kabartmak."(ED s.619)

"kıyam itmek, huruc ve isyan itmek, korkmak." (ŞS s.247)

ḳanık- "ziyade toyub kanmak, ikna olmak, inanmak, tasdık etmek." (< ḳan- "doymak, kanmak" (ED 632) – (ı)ḳ-, ŞS s.249)

ḳarıḳ- "pır olmak, ihtiyarlamak, karılanmak, kartlanmak. " (< ḳarı- "yaşlanmak" –ḳ-, ŞS s.243)

*Remed yoḳ ki çün ḳar üze köz salıp / **Ḳarıḳmaḳ** közining̃ żiyāsın alıp* SĪ s.359/4670

ḳırḳ- "kısaltmak, kırkmak; kırpmak" (<kır-k-, ED s.651)

"tiraş itmek, yün ve kıl koparmak, bıyık ve sakalı düzetmek." (ŞS s.272)

*Sizlerni töre müçeng̃izdin hüretip pergene ve vılāyatıng̃ızdın yıratıp saḳallarıng̃ıznı **ḳırḳıp** şaharlarda taşhīr ḳılmaḳ kėrek;* Babn s.146/K308-13

***Ḳırḳıp irdi** ḳaşın ol bāde-perest ḫōd-rāy* BV s.424/586-1

*Ḫūblar **ḳırḳḳan** zemān başlar* NŞ s.679/675

kızık- (<kızı-"yanmak, ilgi uyandırmak"-k -, ŞS s.274)

"kızışmak, kükremek, azmak, hırslanmak, ısrar itmek, ser-germ, meşgul olmak." (ŞS s.274)

kuruk- (< ḳurı-/ ḳuru- "kurumak" (ED 646) – k-, ŞS s.262)

"**kurumak, huşk ve teeşşüff olmak." (ŞS s.262)**

öçük- " nefesi kesilmek" <öç- sönmek"- (ü)k-, ED 25)

***Öçükken** arslan tig bolup her birisi ṣaflar yarar / Sāmī Nerīmān mu diyin yā Rüstem-i destān irür* SD s.120/119

sıġrıḳ- [173]"sığmak"

sınık- (< sı-n-ık - "kokmak" – g- , ŞS s.219)

[173]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s. 137, "<? *sıġur-uḳ -. sıġur-"sığdırmak"* için bkz. ED 815b."

“ kırılmak, bozulmak, şikeste olmak, na-tüvan ve bı-derman olmak. ” (ŞS s.219)

silk- “sarsmak, sallamak.” (<sil-k-, ED s.827)

Dehr ili āşūbıdın ***silkip*** *itek* LT s.68/730

Ol tūbreni ***silkti,*** *yarım direm ḳalıp irdi.* NM s.153

Silkey *dip ol ġubārnı çıḳtım çü külbedin* NŞ s.678/674

Cihān şuġlı gerdige ***silkip*** *itek* Sİ s.127/1186

talık- (< tal-ık - , Abş. s.169, ŞS s.117)

“yorulmak demekdir.” (Abş. s.169)

“haste ve marız olmak.” (ŞL s.117)

Yėgirme beş yėgirme altı ḳatla pāy-ā-pāy yükündi ve bardı ve kėldi; ***talıḳıp*** *tamām yıḳıla yazdı.* Babn s.5/K151-8

taşık- “yaralanmak, incitmek, zarar vermek” (<taş “dışarı çıkmak” - (ı)k-, ED 562)

“pek ziyade mecruh ve mazrub olmak muztarib, zahm hurde.” (ŞS s.115)

ulaḳ- [174] (< ula- “bağlamak, birleştirmek”(ED126-127) - ḳ,)

“şaşmak, yoldan çıkmak, dalalet.” (ŞS s.49)

"Agyar sözine bakmas irding / Efsunı bile ***ulakmas irding****"* ŞS s.49

uyug- “süti uyutub yoğurt yapmak” (< uyu “uyumak” - g- , ŞS s.56)

“süti uyutub yoğurt yapmak, katık ” (ŞS s.56)

yolukuşuk- (< yoluḳ “rastlamak, görüşmek, buluşmak” - (u) ş- (u) k- , ŞS s.345)

“tesadüf itdirmek, isabet itdirmek, mülakı olmak” (Abş. s.412; ŞS s.345)

---

[174] Rıdvan Öztürk, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil s.76,’ dan UTİL: Özbek Tilining İzäli Lúgäti, c.I-II, Moskava 1981,bkz. “*uzaklaşıp gitmek* ” UTİL II-272, (<*úlå- ḳ-, úlå-* “*ulamak, bağlamak*”)UTİL II-271.

II.2. 12. -(I,U)l-

Türkiye Türkçesinin en işlek eklerinden biridir.Meçhullük ve edilgenlik ekidir.[175] Bu ek hem çatı olma (edilgen çatı) hem de özel anlamda yeni kelimeler türetme özelliği taşır.[176]

açıl- "(<aç-(ı)l-, ED 26)

1. açılmak.

*Kön̂güller **açılur açılsa** ol ḳara saçın̂g* BD s.123/10/4

*Dehr bustānıda bir ḥüsn güli **açılmas*** BV s.35/46-2

*Ki bir bir **açılıptur** 'ālem-i ḥüsnün̂g bahārında* FK s.28/26-4

*Ḳāmetim güller **açılġan** bir tiken şāḫı durur* GS s.44/24-8

*Ki talbınur köp ü köksüm şikāfı **açıla dur*** GS s.166/199-6

*Çāk itip kön̂glümni **açılsun** dimek imkān imes* GS s.200/250-1

*Yılda biş kün kim çemende **açılur*** LT s. 63/661

*Didi olturmaġ bile **açılma**s iş* LT s. 119/1440

*Çün közi bu sürmedin **açıldı*** LM s.51/IV-243

*Kīn vaḳtı ki **açılıp** kemendi* LM s.75/VIII-469

*Bahār nesīmi dik enfās bile gül dik **açılġaylar.*** ML s. 190/B42a-2

*Bülbülġa ni tan̂g gül **açılur** faṣlıda feryād* NŞ s.117/1l17-1

*Tā bāġ-ı helākimde ni güller ki **açılġay*** NŞ s.196/196-3

*Ṭab´tig şeh kizlikindin **açlur** uşbu müşkilāt* SD s.192/406

[175] Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.100.
[176] Korkmaz , Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.127.

Açılġaç *bu gülşende insān güli* Sİ s. 52/85

Açılġa*ç kelāmıng̃dın āb-ı ḥayāt* Sİ s. 61/213

2. yarılmak.

Kün ārī buluttın ***açılur*** *yaḫşı körünür* LD s.80/731

alıl- "al(ın)mak, teslim alınmış" (<al- "almak" ,(ı)l-, ED 145)

Daġı didi kim ay Ebū İsḥāḳ kilgil ki minde on direm bar irdi sining̃ üçün bu cübbeni satḳun ***alıldı.*** NM s.30

arıl- "temizlenmek" (<arı- "temiz olmak" l-, ED 198)

"şifa-yab olmak, hastalıkdan kalkmak." (ŞS s.20)

asıl- "asılmak" (<as-(ı) l-, ED 247)

Kisildi rişte-i cāndın ***asıldı*** *tār-ı gīsūdın* BD s.166/81-3

Asılmamış *ḳulaġındın yüz üzre gevherler* BV s.139/180-1

Ni ol zīnet ki ***asılġay*** *ḳulaḳtın* FŞ s.96/VI-20

La'l dik başım ***asılsun*** *ġarḳa-i ḫūn-āb olup* GS s.310/407-9

Bu uġrılıḳ sebebindin ḳulaḳıdın ***asılur*** LD s.60/550

Asılıp *ol çāh içinde ser-nigūn* LT s.138/1709

…ki bu menşūr-ı devlet sipihr ṭāḳıġa ***asılsa*** *yiri bar.* ML s.183/T779b/7

İbrāhīm didi kim sining̃ ayaġıng̃ ḫāygīnedin ***asılıpdur.*** NM s.27

Boynı nivçün baġlanıp ***asıldı*** *mücrimvār la'l* NŞ s.369/370-1

Anıng̃ birle boġzıdın ***asılġusı*** Sİ s.253/3077

atal- "adlanmak ve namdar olmak demekdir."

(< ata- "adını çağırmak."(ED 42) – l-, Abş. s.2)

atıl- "atılmak" (<at-(ı)l-, ED 56)

Āh otıdın şekve ger eyler Nevāyī ʿayb imes / Tilbelerniñ her ni kim aġzıġa kilse ***atılur***

GS s.156/184-7

ayıl- /aḍıl- (<ay- "söylemek" - (ı) l-, ED 272)

1. denilmek, söylenmek.

2. uyanmak

Ġaflet uyḳusıdın ***ayılġan idim*** BD s.203/129/12

İsteseñ kil biri kim ***ayıla-alman*** *sinsiz* BVs.168/221-4

Gūyiyā mundaḳ bolur bir güldin ***ayılġanġa*** *ḥāl* GS s.304/400-1

Mümkin ėse tilbe it ***ayılmaḳ*** LM s.273/XXVIII-2498

Kim tolġuça peymānesi bir laḥẓe ***ayılmas*** NŞ s.228/228-6

Bardı kim andaġ ösrügen ***aylurġa*** *ni imkān irür* SD s.116/105

"teyakkuz itmek, huşına ve kendine gelmek, vakıf olmak." (ŞS s.78)

aynal- "çevrilmek, dönmek" (< ayna – l -, ŞS s.75)

"çevrilmek, dönmek. tebeddül, tahavvül itmek, tolaşmak, gerd-geşten." (ŞS s.75)

ayrıl- "ayrılmak" (< aḍır "ayırmak" (ED 64) –(ı) l -)

ʿIyş ile ʿişretimdin ***ayrıldım*** BD s.204/129/22

Vey köz ***ayrılġuñdur*** *ol gül-çihredin ḳan yıġlaġıl* BV s.292/388-1

Alar ***ayrılġaç*** *oldı yilge ṭuġyān* FŞ s.264/XXVII/75

Yārdın ***ayrılġalı*** *şeydā köñül bī-ḫˇāb köz* GS s.183/225-1

Ol ḳuyaş yüzüñdin ***ayrılġan*** *üçün* LD s.294/2676

Birbirisidin revān ***ayrıldılar*** LT s.72/776

…ki mezbeledin alur kiter ve anı siver kişi hīç ḥāl bile andın ***ayrılmas.*** NM s.42

Na'lidin çaḳılmas ot belkim şererler ***ayrılur*** NŞ s.116/116-3

Ni ***ayrılġanın*** *barça peyvest itip* Sİ s.144/1444

Türkmenniñ günāh-kārları kim başımdın yā mālımdın ***ayrılur men*** *tigenleri barçası bir yerge yıġılıp Ayazġa köp rüşvetler berip aytdılar kim eger sen bigiñni öltürseñ…*

ŞT s.219/[102a]14

aytıl- " sorulmak " (<ayıt- "sormak" - (ı)l-, ED 269)

Li'llāhi'l-ḥamd söz ***aytıldı*** *tamām* BD s.118/5/1

Ol aġız peydā imestür nükteī ***aytılmayın*** BV s.475/I/657-13

Şeh itmey meyl añġa ***aytılmayın*** *iş* FŞ s.144/XIV/68

Egerçi bolġalı 'ālem bināsı ***aytıla dur*** GS s.166/199-7

Aytılmayın *köñül ġamı cān yitti irnime* LD s.18/163

Bu söz ***aytılġaç*** *biri açıp ḳanat* LT s.234/3029

Tarṣī' ṣan'atıda rubā'ī ***aytılġan*** *işitilmeydür, belki yoḳtur ve ol budur.*

ML s.185/T780a/1

Çün tükenmes miḥneti ni ***aytılıp*** *ni yazılıp* NŞ s.53/53-7

Kişidin bu nev' işler ***aytılmayın*** Sİ s.153/1572

Ḫ˘ārezmde olturġanları hem bizniñ kelürimizni işitip ḳaçıp bu ***aytılġan*** *üç yurtġa bardılar.* ŞT s.109/[65b](6)

basıl- (<bas- "basmak, baskı uygulamak" (ED 370) - (ı)l-)

1. basılmak.

Yek-cıhatlıḳ maḳāmıda ėdiler bu ḫabar kėlgen bile otḳa su urġan dėk ***basıla ḳaldılar.***

Babn. s.41/156b-11

2. hükmetmek.

“çignelmek, maglub, pa-mal olmak, sükunet bulmak, zır-dest.” (ŞS s.82)

bıçıl-/ biçil- “biçilmek” (<bıç- “biçmek, kesmek” - (ı) l-, ED 292)

Ādemī irmes velī bar-ol anıñ̇ on parmaḳı / Yā ḳoy irmes ni üçün tapmas ***bıçılmaḳtın*** *necāt* SD s.192/404

Seniñ̇ ḳadıñ̇ġa ***biçilmiş turur*** *cefā tonı / Sini zamāne müsellem tutar bu āyīnde*

LD s.24/219

biril- (bėril-) “verilmek” (<bėr- “vermek” - (i) l-, ED 365)

Vaṣlı ger bolmas müyesser yüz tümen cān u cihān / Ger ***birilse*** *utruda birmek imes imkān ‘ivaż* NŞ s.276/277-5

bitil- “yazılmak” (<biti- “yazmak”+ l-, ED 305; Abş. s.131)

Ger ‘ışḳ defteride burunraḳ ***bitildiler*** BV s.123/155-2

…ve maḳṣūd bu dībācedin kim bu ra‘nā ruḫsārıġa ***bitildi.*** GS s.21/6

Ol ***bitilgen*** *taşḳa saldı naẓar* LT s.204/2598

Mīzānu’l-evzān atlıġ ‘arūż ki ***bitilpdür,*** *anda ḳılılıpdur.* ML s.174/(B14b)16

Soñ̇ḳı kün anıñ̇ ḳabrı başıda ***bitilgen*** *taptılar kim:* NM s.19

Ḫ˘ārezm memleketinde taḥrīr tapdı temmet-i kitāb ***bitildi.*** ŞT s.229/[106a]13

bizel- “bezenmek, süslenmek” (<beḍze- “bezemek, süslemek.” (ED 310) - l-,)

“bezenmek, müzeyyen olmak demekdir.”(Abş. s.135)

Bizeldi *günbed-ı aḫḍar ṭılısmı / Tamām andaḳ ki İskender ṭılısmı* FŞ s.224/XXIV/2

Bizeldi *çü ol māh-veş camāl / Cemālın körüp vaṣlıdın kāmıñ al* Sİ s.511/6915

bolul- (<bol- "olmak, gerçekleşmek" - (u)l-, ED 125)

Nışāna ***bolulsun*** *kim Munār taġıdın ötkeç uluḳ ot yandurġumızdur.*

Babn. s.93/E156a-12

…ve bu ḥāl ġazel ṭarīḳıda münḥaṣır kim yā ayturġa müte'emmil ***bolulġay*** *yā oḳurıġa müştaġil.* ML s.182/(B28a)/14

boyal- "boyanmak" (<bodu- (?bodo-) "boyamak ; bağlamak."(ED 300) – l-)

"boyanmak demekdir." (Abş. s.154 : boygal-)

"boyalmak, reng ve boya sürmek, sıbg ve levn itmek." (ŞS s.100 : boygal-)

Gül teni yüz çāk olup bu kim ***boyalmış*** *ḳan ara / Tikdi ġamzeñ ḫaylidin gūyā aña bisyār tīg* GS s.244/313-2

Kimge kim dāġ-ı vefā körse şehīd eylemese / Lālesiniñ ni üçün ḳanġa ***boyalmış*** *kefeni*

NŞ s.571/658-2

buyrul- "emredilmek, buyrulmak" (< buyur- "buyurmak, emretmek" (ED 387)

- (u)l-)

İşler barı köñlüñdeki dik bolġusıdur / İn'ām u vaẓīfe barı ***buyrulġusıdu****r*

BD s.226/182/1

buzul-/ bozul- (<buz- "bozmak"- (u)l-, ED 391)

1. bozulmak

…il tüzelür ve ikki bolsa il ***buzulur.*** ŞT s.162/[83b]15

Kim ***buzulmış*** *mey çıḳıp başıġa destārıda pīç* FK s.101/102-5

Muñgrayı andaḳ sınuḳ köñglüm ***bozulur*** *kim sipihr* GS s.144/166-2

Nevāyī asru ***bozulmuş*** *baḳıp ʿināyet ile* NŞ s.6/6-7

Kim ḳalur mescide ger ***bozulsa*** *miḥrābı anıñg* LD s.105/954

2. yıkılmak.

Ḥüsn gencīdürsin ü köñglüm ***bozulġan*** *kūşe-ī* GD s.9/5

Kim oḳḳusa ḫāṭırı ***buzulġay*** LM s.382/XXXVIII-3610

Şeyḫ üçün köñgli ***buzuldı*** *āh urup* LT s.111/1447

Fitne bāzārı ***bozuldı*** *raḫtıġa tüşti kesād* SD s.130/164

Bozuldı *besī köñgli ḥālıġa* Sİ s.134/1287

bükül- " bükülmek, eğilmek." (<bük- "eğmek, bükmek, nefret etmek." (ED 334) -(ü)l-)

Bolmadı ṭāʿatḳa ḫam ḳaddiñg yigitlikde ni sūd / Rekʿat imdi kim ***bükülmek*** *iyledi bünyād ḳad* FK s.125/126-6

Ḳadi ikki ***bükülgen*** *pīr-zālī / Felek zāli kibi ḥīlet-sigālī* FŞ s.437/XLVIII/3

Ḳaṭʿ itip yolnı yayaḳ eṭfāl hem / Her ṭaraf ikki ***bükülgen*** *zāl hem* LT s.79/872

çaḳıl- (< çak-(ı)-l, ED 407)

1. kıvılcım çakılmak.

Közümge hīç nefes yoḳ ki ot ***çaḳılmaydur*** BV s.122/154-4

İyle kim berḳ-ı belā ***çaḳılsa*** *ḫāşāk örtenür* FK s.166/169-1

Çaḳılġaç *berḳ-ı ʿışḳ-ı cāvdānī* FŞ s.240/XXV/121

Bulut dik eşk-feşān közlerimge ***çaḳıla dur*** GS s.166/199-4

Ḳaysı otlar kim közümge berḳ dik ***çaḳılmadı*** GS s.486/668-3

Hem seḥābıdın çaḳınlar ***çaḳılıp*** LT s.42/387

Na ͑lidin ***çaḳılmas*** *ot belkim şererler ayrılur* NŞ s.116/116-3

Belā ebridin merg otı ***çaḳılıp*** Sİ s.192/2162

2. yılan veya akrep tarafından ısırılmak.

3. kötülenmek, iftira edilmek..

çalḳal- ““çalkanmak, sallanmak, harekete gelmek “(<çalḳa /çayḳa-“silkmek, sarsmak” (TETL s.470) – l- , Abş. s.232)

“harekete gelmek, zarf içinde sallanmak” (ŞS s.164)

Titreben sīm-āb dik köñglüm yiter cān aġzıma / Tünd yil taḥrīkidin her dem ki deryā ***çalḳalur*** GS s.149/173-3

Belā deryāsı imestür cihānnı bozġu dik mevci / İrür eşkim suyı āhım yili iskende ***çalḳalġan*** NŞ s.446/447-4

Çayḳalıp *deryā-yı ġam iyler çu zāyil her zamān* BV s.341/463-4

Ṣarṣar-ı āhım bile çun baḥr-i ekşim ***çayḳalur*** FK s.152/153-3

Tiñgiz ol nev ͑ ***çayḳaldı*** *ki eflāk* FŞ s.265/XXVII/76

…ve ḳınamaḳ ve ḳozġalmaḳ ve savrulmaḳ ve ***çayḳalmaḳ*** *ve divdeşimek ve ḳımsanmaḳ…* ML s.170/(B8b)/20

Min içey andın ki tökkündür anı ger ***çayḳalur*** NŞ s.137/137-6

Dime ***çayḳalıp*** *barçası ḳozġalıp* Sİ s.485/6535

çapkal- “çabalamak, depelenmek, muztarib olmak, hayran ve serasıme, say ile çalışmak.” (<çapḳa – l-, ŞS s.160)

çırmal- /çermel- "bükülmek, burkulmak, çevrilmek " (< çırma- /çerme- "bükmek, burkmak, çevirmek"- l-, ED 430)

*Bir uçıġa ki mamuḳ **çırmalıp turur** başaġıñ / Köñgül yarasıġa bolmış fetīleliġ merhem*

NŞ s.400/400-2

*Nāvekin çikmeñ ki **çırmalmış** añga cān riştesi / Küc bile çıḳmaḳ ni imkān rīşe birkitken Nihāl*

GS s.299/392-2

*Berḳ imes ʹālemde yüz ḳoymıştur āhımdın şerer / Raʹd imes gerdūnġa **çırmalmış** fiġānımdın ṣadā* FK s.40/39-4

çikil- " çekilmek" (<çek-:/çėk- "çekmek, ödünç almak, ıstırap çekmek, sigara içmek" -(i)l-, (ED 413)

*Şeh er tiyġ-ı siyāset ḳılmasa tīz / **Çikilgey** ḫalḳ ara yüz tiyġ-ı ḫūn-rīz* FŞ s.174/XVIII-25

*Felek deḳāyıḳıdın kimse baş çıḳarmadı hergiz / Kim uşbu riştenıñ asru tügünleri **çikilip tür*** GS s.133/150-8

*Ḳadiñ hecride yüz dīvār üze ḳoydum çü żaʻfımdın / **Çikildi** bir elif her ḳatre yaşımdın nişān anda* NŞ s.25/25-2

*Çü eflāk ṭarḥıġa çiktiñ ḳalem / Havā ṣafḥasıġa **çikildi** raḳam* Sİ s.48/24

çivrül- /çevril-/ çevrül- (<çewür- "çevirmek"- (ü)l-, ED 398)

1. çevrilmek, döndürülmek.

2. yüz çevirmek.

"büklünmek, dönmek, eylenmek, ber-geşten, çarh-zeden, muglak." (ŞS s.181)

*Tā kim felek **çevrülmekindin** dünyāda kesb-i kemāl / Devr-i ḳamerniñ lāzımı gāhī vü geh noḳṣān irür* SD s.122/130

dikil- (t-) “dikilmek” (<tik- “(giysi vb.) dikmek, ağaç dikmek, yılan sokmak” (i)l-, (ED 476)

“kâf kâf-i Arabîdir, dikilmiş demekdir.” (Abş. s.257)

deril- (<tir- “yeniden canlanmak, taze hayat bulmak”+(i)l- (ED 529)

“tirilmek, canlanmak, zinde-şüden.” (ŞS s.188)

dėyil-/diyil- “denmek, söylenmek” (<di-/dė- **“demek, söylemek”** (ED 433:tė-; Abş. s.260) – l-)

Dėdi ki bu söz ***dėyilmiş ėrdi*** */ Mecnūnġa bu ġam yėyilmiş ėrdi* LM s.278/XXIX-2548

…ve bu rābıṭa silkige tartılmasdın burun bu cihetdin kim eger ba‘żısı ṣıġar sinde diyilip irdi ve ba‘żı fikri bolsa… GS s.23/8

Köp nükte ***diyildi*** *merḥamettin* BD s.315/555-5

Kim feżāsıdın ***diyildi*** *ser-güzeşt* LT s.43/397

Bu tecnīsde mundaḳ ***diyilüpdür*** *kim…* ML s.174/(B14a)/(13)

İskender işlerining̃ tafṣilini icmāl bile ***diyilmek*** *ve ol icmālnıng̃ mücmelātın tafṣīl ḳılmaḳ…* Sİ s.147/XXIII-27

ėril- “serilmek” (ED 229; < er-i-l-)

Buġday barı ḫūşedin ***ėrilip*** */ Tābe noḫudı kibi yarılıp* LM s.231/XXV-2051

ėvrül- /ivrül- / öyrül- “ döndürmek, dönmek, karıştırmak” (<evir- “dönmek, çevresinde dönmek” -(ü)l-, ED 14)

“bir şeyin etrafında gezindirilmek, müstedır olmak, çevirilmek.” (ŞS s.78 : ivrül-)

Ol kūyge ***ėvrülüp*** *ḳoyup baş*

Kim başıñga mėn hem ***ėvrüley*** *kāş* LM s.140/XIV-1103

Ḳaçan başıñdın ***ivrülgey*** *kilip pervāne dik yana* BD s.172/90-5

Her ḳaçan kim ḫāṭırımġa ol köz ü ḳaş ***ivrülür*** */Hem ḳaşımġa çīn tüşer hem közüme yaş*

ivrülür BV s.122/153-1

Nidin ayaġıñga tüşkey başıñġġa ***ivrülüben*** FK s.289/306-3

İvürgeç *nīzesin devr-ı felek-vār* FŞ s.138/XIII/68

Neyleyim kim çarḫ ***ivrülmes*** *miniñ rāyım bile* GS s.411/557-1

Kiçe tüñlükke kilip ***ivrüledür*** *başıñdın* LD s.174/1596

Ve şi'rning binā vü medārı 'ışḳḳa ***ivrülür…*** ML s.171/(B10b)/12

İvrülüp *şem' otıġa pervāne-vār* LT s.236/3056

Tā ***ivrülür*** *ol serv-i gül-endām köñülde* NŞ s.26/26-2

Dirler ki evāyilde kim yüz ḳıble-i ḥaḳīḳīġa kiltürdi ve ḫalḳdın yüz ***ivürdi****…* NM s.20

Ḥasret otı üzre ***ivrülüp*** *köyer dāyim kebāb* SD s.182/373

İvürmes eger luṭf itip bu varaḳ Sİ s.226/2681

Gehī cefā vü gehī cevr itip yüz öyrüle sin

Min ol imen ki bular birle yüz ***öyürgey min*** BD s.188/120/3

içil- "içilmek" (<iç- "içmek"- (i)l-, ED 26)

…Muẓaffar Mīrzā bir yėrde bolġanda, ikele mīrzānıñ teklīfi bile ***içilgey.***

Babn s.84/K240-14

igil- "eğilmek, bükülmek"(<eg- "eğmek, bükmek"- (i)l-, ED 106)

Ḳaşıñ ġamıdın ***igildi*** *ḳaddim* BD s.193/126-12

Niçük ki serv nihāli nesīmdin ***igilür*** BV s.58/77-2

Çu ḳad ***igildi*** *‘aṣā birle dağı bolmas tüz* FK s.135/136-5

Meger ki şem‘i-cemāli fetīlesi ***igilip tür*** GS s.133/150-1

Oḳ tig boyumız ***igildi*** *ya tig* LD s.161/1482

işitil- “işitilmek” (<ėşid- “duymak” - (i)l-, ED 257-258)

Köp söz ***işitildi*** *maġfirettin / Köp nükte diyildi merḥamettin* BD s.315/555-5

Ṭarṣī‘ ṣan‘atıda rubā‘ī aytılġan ***işitilmeydür,*** *belki yoḳtur ve ol budur.*

ML s.185/T780a/3

itil- “itilmek, devrilmek” *(<it- “ itmek, devirmek, altüst etmek”* (ED 56) - (i)l-)

Munça mutanavvi‘ şehr ü ḳurā ve cibāl ü ṣaḥrā ve bīşe vü deryā ḫalḳı kim bitildi ve tanavvu‘u taġayyurını şerḥ ***itildi…*** ML s.167/(B4a)/3

…kim tört ṭabaḳa vāḳī‘ dururlar alar aḥvālıdın icmāl ṭarīḳı bile iḫtisār ***itildi …***

Sİ s.103/XI-11

izil- (ėzil-) “ yerde ezilmek, ovulmak, yıpratmak” ” (<ėz- - (i)l-, tırmalamak, kaşımak, tahriş etmek“ ED 287)

Çu nūş-i vaṣl ara zehr-i hecr ***izilmiştür*** */ Anıñ bu şerbetidin evli iylemek perhīz*

BV s.153/199-3

Çü birdi iki la‘liñe nūş-ḫand / Uyatdın ***izildi*** *ara yirde ḳand* Sİ s.280/3484

Altun ***izilip*** *irip köygen sarı ḫāliṣ bolur / Ni ‘aceb sarġarsa yüz yitken sayı imgek manña* GS s.36/12-5

ḳadal- “baturmak, sancılmak demekdir.” (ḳada- “batırmak” (Abş. s.305) –l)

ḳaḳıl- “hafifçe vurulmak, ısırılmak” (< ḳaḳ - (ı)l-, “vurmak, çarpmak” ED 610)

Ni nev´peyker-i kānīdür ol uzun tillik / Ki aġzıġa ***ḳaḳalur*** *bir uzun yıġaç muḫkem*

BV s.516/727

ḳapal- "tahassun ve tesettür itmek, muhasaraya girmek, mesdud olmak, inziva ve insidad itmek." (<ḳapa- "örtmek, bend ve setr, muhasara itmek, abluka eylemek."-l-, ŞS s.236)

Besī ḳal'a birdi ***ḳapalmaḳ*** *üçün / Köterdi velī yirge çalmaḳ üçün* BD s.320/558/24

Ḳapa bir ḳatla vaṣlı ḫalvetide mini ey gerdūn / Niçe hicrānı zindānıda ol aynıñ ***ḳapalġay-min*** NŞ s.469/471-2

ḳapıl- "tutulmak, yakalanmak" (<ḳap- "tutmak, yakalamak"(ı)l-, ED 584)

…ki barça milelde memnū' durur ve nizā' ki barça maḥalda nā-mesmū' andaḳ mādde ***ḳapılġay mu*** *kim anda dil-pezīr bolġay…* Sİ s.172/XXVI-2

ḳaral- (<ḳara- "bakmak, dikkati bir şeye çevirmek, ikide bir bakmak,; karalamak, itham etmek, kötülemek" - l -, Abş. 311)

"kararmak demekdir " **(Abş. 311)**

ḳatıl- (<ḳat-(ı)l-, ED 601)

1. katılmak.

Ni ḳılsam iyleme iy yār 'ayb kim minde /Cünūn u 'ışḳ u yigitlik barı ***ḳatılmışlar***

BD s.130/21/3

Zamāne ehliġa ***ḳatıldım*** *u ḳata ḳaldım / Özümni küç bile bu deñ ilge ni ḳatayın*

BD s.186/116/4

Cihān birle cihānnıñ ehlidin bī-ḥad melālim bar / Biridin ḳat´ itip ol birge ***ḳatılmas*** *ḫayālim bar* BD s.299/494

Mindin ayrılġan belā vü derd üçün mü yıġlayın /Yā añga kim barıban aġyār ile ***ḳatıldı*** *yār* GS s.161/192-5

*Zamāne gül-bünide ġonca dik dur il kön̂gül / Alarġa şükr ki bārī **ḳatılmadı** kön̂glüm*

GS s.314/413-6

*Bir cünūn otı ara tüşmiş Nevāyī tilbe kim / Boldı köymekdin ḫalāṣ ol kim an̂ga **ḳatılmadı***

GS s.486/668-9

*Raḳīb cānını alġay ḫudā-yı ʿizz ü cel / Ki luṭfī birle **ḳatılmas** velīk köp **ḳatılur***

LD s.60/552

*Nevāyī āhını zāhid kim aytmadı söz ile / Nidin ki dūd olur efzūn **ḳatılsa** ot ile yaḫ*

NŞ s.108/108-7

2. karıştırılmak.

*Çün tişleşe irnin körünür şīvesi şīrīn / Süt birle çü şekker **ḳatılur** yaḫşı körünür*

LD s.80/729

***Ḳatılmış** barça bir yerde belālar / Közi ḳaşında ḫālındın medede hāy* LD s.246/2264

*Köz yaşım topraḳ ile ger **ḳatıla** / Kilmegey min cevridin ḥaḳḳa tile* LD s.273/2503

ḳavrul- (kağrul-/kavrul-/kawrul- "kavrulmak" (<kaġur-(kavur-/kawur-) "kavurmak"(u)l-, ED 612)

*İşikin̂gde it bigin yattım niçe yıl **ḳavrulup** / Uşbu ḥālımnı körüp kāfir müselmān yıġladı*

LD s.247/2272

ḳayrıl-/ ḳaḍrıl- "bükülmek, kıvrılmak" (<kaḍır- "geri dönmek, bükmek, kıvırmak" –(ı)l-, ED 605)

"kerüsüne kangrılur demekdir ."(Abş. s.319)

*Āh tartarda meger cān pīç urar / Oḳ atarda her ḳaçan kim **ḳayrılur*** GS s.164/196-5

ḳaytal- / ḳaytıl- "kâf-kâf-ı Acemidir, men olunmak ve döndürülmek demekdir."

(< ḳayt – (ḳaḍıt-) "geri dönmek" (ED 675) –a-l-, Abş. s.138)

*Yārdın ayrılsa **ḳaytılmaġlıġım** bilmes kişi / Bilse kim çün ayrılur **ḳaytılmas** ayrılmas kişi*

NŞ s.624/627-1

ḳazıl- "kazılmak" (<kaz- "kazmak"(ı)l-, ED 684)

***Ḳazılmış** bu şehr içre naḳbī nihān / Ki ger kirse şah iş tüşüp nā-gehān* Sİ s.224/2651

***Ḳazılıp** ikki üç yüz ḳarı ḫāre / Ḳalıp anıñ köpi hem nīm-kāre* FŞ s.282/XXX/46

*Suġa yitkendin soñra anıñ yanıda yana bir çāh bünyād ḳılıptur ki burunġı çāhnıñ tofrāġların aña salġay ol ḳazılġandın soñ munuñ tofraġını salġalı yana çāh **ḳazmaḳ** bünyād ḳılıpdur.* NM s.96

kėlil- "gelinmek" (< kėl- "gelmek" (ED 715)- (i)l-)

"kelinmek demekdir ki" (Abş. s.350)

*Kömek üçün ābdān yigitlerdin ḳalın kişi ta'yīn namāz-ı şām orduġa **kelildi.***

Babn s.120/H218b-2

kėñgeşil- "önerilmek, tavsiye edilmek" (< keñgeş- (keñge-) "önermek, tavsiye almak (ED 734)- (i)l-)

*Oşbu yurtta ėkende Kābulnıñ üstige fi'l-ḥāl barurnı barmasnı **kėñgeşildi.***

Babn s.8/H126a-6

keril- (<ker- "germek" - (i)l-, ED 745)

1. yayılmak, serilmek.

2. gerinmek.

"**şiddetle terildeyerek basmak, kerkinmek, def ve tabıla deri germek." (ŞS s.282)**

kėsil- (<kes-(i)l-, ED 750)

1. kesilmek.

'Aynı néçe kim naẓarġa kélgen / Ol na'l ki hicr ara ***késilgen*** LM s.375/XXXVIII-3534

2. bitmek.

3. yalnız bırakmak, terk etmek.

4. hicret etmek.

ḳılıl- "kılınmak, yani eylenmek demekdir" (<ḳıl- "yapmak, etmek" (ED 616) –(ı)l-, Abş. s.323)

Anı ger tapmasaḳ ***bu iş ḳılılmas*** */ Veger yüz ḳarn sa'y itsek ḳazılmas*

FŞ s.304/XXXII/49

Aralarıda şāyed ki fāḥiş tefāvüt bolġay dip cem' ḳılmaġıġa dilīrlik ***ḳılılmas irdi.***

GS s.23/12

Hem Türk şu'arāsı ḫāṣṣasıdur ki Sart yoḳtur ve munı tuyuġ dirler ve munung ta'rīfin Mīzānu'l-evzān atlıġ 'arūż ki bitilipdür, anda ***ḳılılıpdur.*** ML s.174/(B14b)/16

ḳınal- "işkence edilmek" (<ḳına- "cezalandırmak" (ED 634)- l-)

Viṣāl gül-şenin ay cān ḳuşı köp ister min /Bu dām-geh ara gūyā ki asru ***ḳınaldıñ***

GS s.286/374-6

Ey viṣāl ehli figānım işitip külmeñ kim / Hecr zindānı ara müşkil irür ***ḳınalmaḳ***

NŞ s.313/314-4

Ġurnıñ taġlarıġa ḳar köp tüşüp irdi. Leşker ḫalḳı yörmekke ***ḳınaldılar.***ŞT s.138/[75a]16

ḳırıl- " kırılmak, katledilmek" (<kır- "kazımak "- (ı)l-, ED 658)

Ḳırtıp ötken oḳlarıñ cān perdesin rīş itkeli / Ṣafha dik tur kim ***ḳırılġay*** *sehv ḫaṭlar yazılıp* GS s.68/59-2

ḳıynal- "eziyet verilmek" (<kıyna- "ıstırap vermek, işkence etmek" - (ı)l-, UTIL II-574)

Ḳaddi şevḳıdın hevā ḳılmaḳ tiler köñglüm ḳuşı / Niçe ten zindānıda maḥbūs ḳalġay ***ḳıynalıp*** NŞ s.54/54-8

ḳıytıl- (< ḳıy- "sözden dönmek; kıymak, eğrilemesine doğramak" (DLT III, 246-11/ 13 /15) – (ı) t- (ı)-l-,)

"bı-hude ve yave söz söylemek, sapsata-guy, herze, fecc, lecc." (ŞS s.271)

kiril- /keril- (g-) "gerilmek, gerinmek, esnemek." (< ker- "germek" (i)l-, ED s.745)

Def ṭabānçe yimekindin gūyiyā ***kirlip*** *yatur / Ney nefes almaslıḳıdın āḫırı körgüsi tāb* SD s.182/374

kisil- "kesilmek" (<kes-" kesmek"- (i)l-, ED 750)

Köñgüldin ḳat'-ı ümmīd iyledim ol vaḳt kim bildim / ***Kisildi*** *rişte-i cāndın asıldı tār-ı gīsūdın* BD s.166/81/3

Kim ki illā'llah ile köñglige iter peyvend / Nefy lāsı durur ildin ***kisilürge*** *miḳrāż* BV s.209/276-7

ḳoşul- (<ḳoş- "eklemek; şiir yazmak" -(u)l-, ED 673; Abş. s.332)

1. eklenmek, bağlanmak.

Nėtkey ***ḳoşulup*** *ėki beden hem* LM s.356/XXXV-3350

…ve ẓuhr reke'ātıdın ve'rke'ū ma'a'r-raki'in ḫaylıġa ***ḳoşuldı…*** Sİ s.70/V-18

Kiçik iller anlarġa ***ḳoşulur irdi.*** ŞT s.130/[72b] (12)

2. yazılmak.

3. seyahata eşlik etmek.

…tā vılāyatlarġa taḥṣıl ve iş küç üçün barġanlar kėlip ***ḳoşulġaylar.*** Babn s.87/E151b-9

Sükūn u seyr ara belkim ***ḳoşulġay*** FŞ s.507/LIV/52

Nīşābūr'da ḳāfileġa ***ḳoşulupturlar.*** NM s.322

Ḳoşulsa yil ü ḳar u çapḳun daġı Sİ s.235/2816

“lahik, zamm, ilave, terfık, kabit, tertıb ve tanzım ve inşad itmek, eşar söylemek, şitab ve tekapu” (ŞS s.264)

ḳoyul- (<koḍ- “koymak” -(u)l-, ED 677)

1. koyulmak.

*Tapıldı ança söz kim kāmım irdi / **Ḳoyuldı** ança mey kim cāmım irdi* FŞ s.112/IX/37

*Ammā çun şu‘ūr sinniġa ḳadem **ḳoyuldı.*** ML s.180/(B246)/4

2. saldırmak, zarar vermek.

kozġal- [177]

*Bu fitnedin asru **ḳozġalıptur*** BD s.136/31/4

***Ḳozġalur** ´arbedesidin bu kühen deyr-i ḥarāb* BV s.32/42-1

*İsse anıñ yil ḫas u ḫāşāk **ḳozġalġança** bar* FK s.168/171-5

*Her ḳaçan kim kimege ol ay sefer raḫtın salur/Mevcluġ deryā kibi āşüfte köñglüm **ḳozġalur*** GS s.149/173-1

*…ve ḳınamaḳ ve **ḳozġalmaḳ** ve savrulmaḳ ve çayḳalmaḳ ve divdeşimek…*

ML s.170/(B8b)20

*Körgeç bu belā-yı cāvidāne/ **Ḳozġalmay** neylesün zamāne* LM s.108/XI-788

*Körgeç közi ḳarasın her sarı **ḳozġalıptur*** NŞ s.171/171-3

*Dimes min ki **ḳozġaldı** ‘ālem ili /Ki bulġaştı bu sebz-ṭārem ili* Sİ s.190/2130

---

[177] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, s.128, bkz.*“hareket etmek, kımıldamak; heyecanlanmak; yerinden kalkmak,* ayaklanmak.< OTü. *ḳōzġa-l-, ḳōzġa-.* Çağ.: Seng. 287r. 12 *ḳozġalmaḳ/ġ/ ḳozġalışmaḳ/ġ* ‘berhem ḫūrden ve berhemzede şuden”, Abuş. 331 *ḳozġal-* : *ḳozġaldı* “*bir cema‘at bir yerde otururken kalkıp tağılsalar, ol kavm ḳozġaldı dirler*” ; ŞS *ḳozġalmaḳ* ‘ḥarekete gelmek, cünbişlenmek, kımıldanmak, temevvüc ve ḫurūş.”

kömül- "gömülmek, batmak" (< köm-"gömmek" -(ü)l-, ED 722)

Mīve yıġaçıġa sīm ükülür / Andaḳ ki direm ara ***kömülür*** LM s.113/XII-835

körül- (<kör- "görmek" (ü)l-,ED 745)

1. görülmek.

Eger her laḥẓa bu sa'ādet müyesser bolmasa her mite'ayyin emr iftitāḥıda ḫod ni nev' teġāfül ve tekāsül revā ***körülgey.*** GS s.18/12

2. görünmek.

köteril- " götürülmek" (<köter- "götürmek" (Abş. s.354)- (i)l-)

Baş ḳoyar sin dilā ḳara ḳaşına / ***Köterilmiş*** *meger ḳalem* sindin LD s.168/1540

kurçal- "katılaşmak" (< ḳurça- " katı olmak" ED 647)

"kocamak, pek büyümek, ziyadelenmek, çok kaşınmak, bisyar harıden."

(ŞS s.260)

ḳurtul-/ ḳutul- "kurtulmak, saklanmak" (< *ḳurt-(u)l-, ED 650)

"kurtulmak" (Abş. s.327 :kutul-)

"reha ve halas olmak, tetmım ve tahliye." (ŞS s.260)

Āḫir barçasını aldı ve ḳaçıp ***ḳurtulġanları*** *Tatar Ḫānına barıp sıġındılar***.**

ŞT s.131/[72b](15)

Ḫāṭır ol dem barısıdın ***ḳutulur*** BD s.110/4/130

Köñgül ṣaydı közüñgdin çun ***ḳutulmas*** BV s.332/449-5

Ünüñgdin 'ömr rencidin ***ḳutuldum*** FŞ s.297/XXXI/119

Bu deyr içre ol özlüktin ***ḳutuldı*** FK s.249/262-6

*Dāne ḥırṣıdur belī kim ḳuş **ḳutulmas** dāmdın* LD s.159/1462

*İçgeri kirgeç **ḳutulduñ̂g** barçadın* LT s.199/2524

*…Fārsī-gūylarnıng ʿibāret ü alfāẓ bābıda ṭaʿn ḳılur ser-zenişidin **ḳutuldılar.***

ML s.192//B44b/24

*Öz ilgide ol ḳızıġan timürni kördi, didi çün miniñ̂g sırrım āşkār boldı **ḳutuldum**.*

NM s.39

***Ḳutulmadı** bu fitnedin ol niçe tezvīr eyledi* SD s.264/656

***Ḳutulmış** velī bīmdin cānları* Sİ s.396/5224

*Bir niçesi **ḳutuldılar** köp yalbarıp* ŞT s.209/[99b]7

ḳurul- "kurulmak" (<ḳur- "kurmak"(u)l-, ED 27)

1. kurulmak, yapılmak.

2. şiddetle sarsılmak veya kramp girmek.

3. ürkmek, irkilmek.

ḳuzġal- "harekete gelmek, cünbüşlenmek, kılmıldanmak." (< ḳuzġa-l-,ŞS s.262)

*Kim ol ḥāletde kim çayḳaldı deryā / Sipāh-ı mevcdin **ḳuzġaldı** deryā* FŞ s.268/XXIX/2

oḫşatıl- " karşılaştırılmak, benzetilmek" (< oḫşat- "karşılaştırmak, benzetmek"

(ŞS s.38) - (ı)l-)

Tünige oḫşatılġanıdın her biri bir biyik pāye FŞ s.87/IV/mısra 4

okul- "okunmak" (<oḳı-/oḳu-l-, ED 85)

"okundı demekdir" (Abş. s.104)

*…yā her kişi ki anıñ̂g niyyetiġa **oḳulmış** bolġay tamām eṡeri bar.* NM s.355

oyul- "oyulmak" (<oy-"oymak" -(u)l-, ED 273)

Tabanım derd ü belā ẖāreleridin ***oyulup*** */ Yürekim renc ü ʿanā ẖārlarıdın tişilip*

GS s.76/70-3

Niçe eşkim yıḳḳay il ṣabrı bināsın kūyıda / Kim ***oyulġay*** *kāşki bu cism-i ẖūn-bārım miniñ* NŞ s.349/350-4

öksül- /egsül- "eksilmek" (< egsü-"eksik olmak"- l-, ED 117)

"bu dahi eksilmek demekdir." (Abş. s.107)

İdi ʿināyeti ***öksülmesün*** *bu sulṭāndın / Kim ol ʿināyet irür baḥr-ı bī-ḥad ü kāmil*

LD s.8/57

Ḳāf dik yüz taġnıñ yoḳ bolmaġın / Yir yüzidin bir ḳum ***öksüldi*** *saġın* LT s.211/2700

Egerçi niçe içse ***öksülmegey*** */ Velī igri hem bolsa tökülmegey* Sİ s.257/3097

öprül-"yıkılmak, çökelmek" (<öpür-sakinleşmek, yatışmak, katlanmak" -(ü) l-, ED 15)

"oyulmak, çökülmek." (ŞS s.33)

örül- "bükülmek, sarılmak" (<ör- "sarmak, bükmek"- (ü) l-, ED 229)

Bar mu ol ikki ***örülgen*** *gīsū-yi ʿanber-şemīm / Ya itek salmış Muḥammedde yazılġan ikki mīm* BV s.297/396-1

saçıl- "saçılmak" (<saç- "saçmak"- (ı) l-, ED 797)

Bütüben mihr-i giyeh dānesi hem ***saçılsa*** BV s.24/31-2

Saçılġan *birle tofraġ içre salma* FŞ s.77/I-11

Her ḳaçan lāʿliñ tebessüm ḳılsa şeker ***saçılur*** */Çün tekellümdin dem ursa dürr-i gevher* ***saçılur*** GD 19/1

Ki bārī hem anıñ oḳ maḳdemiġa ***saçıla siz*** GS s.174/211-4

Ṣabā çü ḳopsa gül üstinde barça gül ***saçılur*** LD s.60/548

Ḳaysnıñ hicr şeb-istānıda şebnem-i gül-ābı yüzige ***saçılġandın*** *közi açılġanı…*

LM s.123//XIII

On kün ötmey tofraġ üzre ***saçılur*** LT s.63/661

Munung netāyici gülleri rūz-gār ehliġa bī-ḥadd u miḳdār açıla başladı ve başlarıġa bī-iḫtiyār ***saçıla kirişti.*** ML s.180/(P282b)/15

Eyle kim her yan ***saçılġay*** *dāne ḫırmen ḳozġalıp* NŞ s.54/54-2

Demidin nuḫūset otı ***saçılıp*** Sİ s.49/39

salġal- " gönderilmek" (< salġa- "göndermek" – l-, Abş. s.276)

" gönderilmek" (Abş. s.276)

salıl- "gönderilmek" (<sal- "göndermek, el kol sallamak, bir şeyle işaret etmek, serbest bırakmak. "(ED 824)– (ı)l -)

Ya ḳaşıñ birle ḳıldı çün da'vī / Ḳatl üçün boġzıġa ***salıldı*** *kiriş* NŞ s.266/266-4

Didi Hüdhüd k'ey işiñ sūz u güdāz / ***Sallıban*** *köñlüñge ot 'ışḳ-ı mecāz*

LT s.157/1952

sanal- "sayılmak, hesaplanmak" (< sana- " saymak, hesaplamak" (Abş. s.273)- l-)

Eger aḥbāb ta'dādın siz yasay almay-siz ey aḥbāb / Mañga bes bu şeref kim itleri içre ***sanalġay-min*** NŞ s.469/471-6

sançıl- " yaralanmak, saplanmak" (<sanç- "saplamak, (bıçak vb. bir şeyle) yaralamak "-(ı) l-, ED 836)

Ġonçe yañlıġ köñlüme yüz ḫār-ı ġam ***sançılmaġay*** BD s.156/63/3

Ceraḥtlıġ köñülge ***sançılur*** *bir ḫār her sā'at* BV s.65/86-5

Her zamān aġzıng̃ ḫayāli ***saçılur*** *köng̃lüm ara* GS s.73/64-6

Ol çıyandın irnige ***sançıldı*** *nīş* LT s.155/1933

Baş çıḳarur arḳasıdın çün kefinġa ***sançılur*** NŞ s.138/138-2

Ayaġıġa ***sançıldı irse*** *tiken* Sİ s.492/6631

satıl- " satılmak" (<sat- "satmak "- (ı) l-, ED 836)

"füruht olmak, sürülmek, revac bolmak." (ŞS s.196)

Nebāt narḫını sındurmasa şeker irning̃ / Ni işke ting̃ ***satılur*** *tal yıġaçı birle nebāt*

LD s.31/282

savrul-[178]" savrulmak" (<savur- "savurmak "-(u) l-, ED 792)

Ey sining̃ kuyüng̃ ḥarīmi tofraġı yüz pāk-rūḥ / Salḳınıdın ***savrulup*** *ol nev' kim ḫāşāk rūḥ*

BV s.84/106-1

…ve ḳınamaḳ ve ḳozġalmaḳ ve ***savrulmaḳ*** *ve çayḳalmaḳ ve dıvdeşimek ve ḳımsanmaḳ…* ML s.170/(B8b)/20

Eyle ***savrulġan*** *'anāṣır her ṭaraf kim tapmaġay / Bir birisidin nişān vādī-i ḥırmān ara*

NŞ s.5/5-3

saygal- "sayılmak ve harclanmak" (<sayġa- (say-ġa-) –l-, Abş. s.275)

Kirme sevdā baḥrıġa 'ālemdin istep sūd kim / Sīm naḳdi tüşse līkin 'ömr naḳdi ***sayġalur***

GS s.149/173-6

Fenā deyride ger dīn naḳdı berbād oldı tapḳung̃ yoḳ / Ki cem' olmay durur hergiz

---

178 F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s. 136, "<OTü. *sav-ur-ul*, .bkz. ED 792, Hak. MK *savrul- "savrulmak, saçılmak", savur-* ,için bkz. ED 791a. Bkz. Çağ.: Seng. 236v. 7 *savrulmaḳ "efşurde şuden ve bibād dāde şuden'*KB Türk ş.: Kzk. suvırıl- *"gönüllü olarak çıkmak, ilerleyerek atılmak.Hatiplik etmek, hatiplik olduğunu, iyi konuştuğunu tavırıyla fark ettirmek.* (Kzk.TSl. 247), Kırg. sapırıl- "mut. sapır-'dan: *1. bir mayii kepçe ile yahut başka bir şeyle tekrar tekrar alarak, aynı kaba yeniden dökmek, çarpmak; 2.savurmak* (YUDAHİN 638)"

*ḫarābāt içre **sayġalġan*** NŞ s.446/447-7

sınal- "sınanmak, imtihan edilmek" (<sına- "sınamak, denemek"-l-, ED 839)

"sınanmak, yani tecrübe olunmak demekdir" (Abş. 283)

sıpal- (< sıpa- "sıvamak, sıvazlamak, süslenmek; sepmek, saçmak, israf etmek" (Abş. s.278; ML s.170/B9a/23) – l-, ŞS s.215)

"kaymak, sürçmek, tayrılmak, yahmelik, sıpanmak, sıyrılmak." (ŞS s.215)

sıyrıl- /sıḍrıl- "sıyrılmak, soyulmak (kabuğu)" (< sıḍır- "sıyırmak, soymak"-(ı)l-, ED 803)

*Riyāyī ḫān-ḳahġa kilmesem ey şeyḫ tut ma´ẕur / Ki gām urġan sayı ol yan **kiyinraḳ sıyrılur** gāmım* NŞ s.420/421-7

sızıl- "çizilmek " (< sız- (çız-) "çizmek" (ED 432) -(ı)l-,)

*Ol ḳara ḳaş tig ḳalem birle **sızılġan** tapmadı / Ṣūret-i çīn defterin yüz ḳatla bir bir eylegen* LD s.143/1312

siçil- "sınanmak, imtihan edilmek" (<sına- "sınamak, denemek" - l-, ED 839)

*Ve bu lafẓ vāżi´ı ʿazīzlarġa cāy-i teslīm ü taḥsīndür ki beġayet ḫub ḳılıpdurlar ve bu faṣāḥat bile Sart fuṣaḥāsıdın tamām **siçilipdürler**.* ML s.177/(P281b)/16

sipil- /süprül- "serpilmek" (< sip- /sep- (ED 784)-(i)l-)

1. donatmak.

2. serpmek, saçmak.

"dökülüb saçılmak, tereşşuh, bezl ü neşr-i nimet itmek." (ŞS s.215)

sirmel- /sermel- "kapılmak, sıyrılub alınmak, bir işden kurtulub çıkmak." (<serme- "germek, asmak, soymak, talan etmek; kaymağını, köpüğünü almak" (ED 853) -l-, ŞS s.216)

soruşul – "tahkık olunmak" (< soruş- /sorış- "sormak, öğrenmek istemek; emmek, içine çekmek; buruşturmak, kırıştırmak" – l-, ŞS s.209)

soyul- (<soy-(u)l-, ED 821)

1. soyulmak, (deri vb.) yüzülmek.

Tarıġ kibi ***soyulur*** *telḫ-kāmlıġ birle*

Tarıġ tarıġ ki yıġışturdı altunın nārenc GS s.95/96-8

2. sıyrılmak.

suval- "sıvanmak, sulanmak" (< suva- "sulamak, sıvamak"-l , ED 789)

"bir şeyi yüzine sürmek, telvıs itmek."

Tofraġlar ara yaŋı yasalġan / Ġam balçıġıdın yüzi ***suvalġan*** LM s.322/XXXIII-3007

südrel- "sürülmek" (<südre- l-, Abş. s.285)

Bir yatḳanı ***südrelip*** *şitābān / Dīvāne kibi tutup beyābān* LM s.147/XV-1172

Ger olmasam itiŋ ol zülf tābıdın ni durur / Yir üzre ***südele durġan*** *boyundaġı resenim*

NŞ s.424/425-5

sürül- (<sür- "kovmak"-l-, ED 852)

1. binek sürmek, araba sürmek.

2. parlatmak, ovarak sürtmek, cilalamak.

3. yazmak.

Eger mubālaġasız icmāl yüzidin ḳalem ***sürülse*** *ve iḫtiṣār cānibidin raḳam urulsa…*

ML s.167/(B3a 14)/18

4. çift sürmek.

5.önüne katıp götürmek.

6.kovulmak.

Sürüldi *gele daġı ḫandeḳ sarı / Ki cānlıḳ nime ḳalmadı taşḳarı* Sİ s.429/5708

taḳıl- "takılmak, yayılmak"(<taḳ- "takmak, sarkmak" -(ı)l-, ED 469)

*Nevāyī dik ḫalāṣım yoḳ idi ol ġamze küridin / Ḫuṣūṣā zülfi zünnārı daġı boynumġa **taḳalmış*** BV s.200/263-9

tanıl- /tanul- "bilinmek" (<tanı-/tanu- "tanımak, önermek, ele almak. "-l-, ED 521)

"bilinmek demekdir." (Abş. s.174)

tançḳal-[179]

*…ve töşelmek ve munġaymaḳ ve tançḳamaḳ ve **tançḳalmaḳ**…* ML s.170/B9a/24

tapıl- / tapul- "bulunmak" (<tap- "bulmak"- (ı)l-, ED 439)

*Min dik saṅga bir yār-ı vefā-dār **tapılmas*** BD s.133-134/27/1-5

*Ḫūblar vādīside **tapılmas** il köṅgli ḳuşı* BV s.51/67-3

*Firāḳıṅg vādisinde hiç **tapılmas*** GD 29/5

*Kimge kim beytü'l –ḫazende şem' dik **tapıldı** yār* GS s.161/192-6

*Barça **tapılur** bizge kirek yār **tapılsa*** LD s.25/232

*Bel şehrde bir gedā **tapılmay*** LM s.72/VII/442

*Ve Türk alfāẓıda bu nev´ lafẓ köp **tapılur**.* ML s.170/(F778a)/4

*Ol nev´gül açıldı ki bir ġonçe **tapılmas*** NŞ s.228/228-2

*Köṅgül mülkinde ol sā´at **tapılmas** hīç emān ey cān* SD s.196/415

---

[179] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.146, bkz., "(et) bozulup kokmak.< *tançḳa-l-*, -l- edilgenlik çatı ekiyle.Bkz. *tanḳça-*.Çağdaş Türk ş.: GD Özb. tänlä- "*1. Särāläb, hilläb yaki kerägini, masini, hahlägänini almaq, 2.Färqigä barmaq, yahşi-yamanini äcrätmaq, 3.tänläb äcrätib almaq*" (ÖTİL II 118)…KB Türk ş.: Kzk. *taṅda- "seçmek, iyilerini ayırmak"* (KzkTSl. 263)."

Tapılġay mu *ol nev' bir cādde* Sİ s.173/1867

Tapulup sin *bende birle özgeçe* LD s.287/2621

tapşurul- "devr edilmek, verilmek" (<tapşur- "vermek, devretmek, teslim etmek"-(u)l-, ED 447)

"teslim olunmak" (Abş. s.155)

tarıl- (<tar- "dağıtmak"+ (ı)l-, ED 547)

1. parçalanarak yayılmak, dağılmak.

Köz tutar min kim közümnüñ suyıdın

Köñlide tuḫm-ı muḥabbet ***tarıla*** LD s.270/2484

2. toprağı işlemek.

tarḳal- "müteferrik, perışan olmak." (<tarḳa- " tagılmak; perakende, perışan olmak" – l- ŞS s.114)

"müteferrik, perışan olmak." (ŞS s.114)

İy Nevāyī tā tirig-sin tarṭġuñ ildin cefā

Savuġaç hengāme-i 'ışḳıñ bu ġavġā ***tarḳalur*** FK s.152/153-7

tartıl- "tartılmak, uzatılmak, koparılmak, " (<tart- "tartmak, çekmek, koparmak, sürüklemek"- (ı)l-, ED 536)

Eşhebleriñ ki rişteġa ***tartıldı*** *dehr ara* BV s.117/146-3

Üçün ehl-ı hūş silsilesiġa ***tartılmaḳ*** FŞ s.82/III/9 mısra

Çarḫ yüz miñ közi gūyā yarudı ***tartılıban*** GS s.270/351-3

Ol gevherler henūz naẓm silkige kirmeydür irdi kim żamīr deryāsıdın naẓm silkige ***tartılġan*** *gevherler ṭab' ġavvāṣı sa'yı bile aġız sāḥiliġa kile başlamaḳ körgüzüp irdi.*

ML s.179/(T778b)/3

Gezek ortadın çıḳtı ***tartıldı*** *aş* Sİ s.361/4710

tayal- "dayanmak" (< taya- "< dayak koymak, desteklemek" (ED 567) –l-)

Żaʻfım içre ḳaṣrı tamıġa ***tayalġan*** *dik turur*

Her saman körseñ yapuşḳan tamınıñ dīvārıda GS s.47/28-2

tayıl- "kaymak demekdir" (<tay-ıl-, Abş. s.176)

Tüz ḳoy Nevāyīyā ayaġıñ ʻışḳ kūyide / Kim anda eşk suyıdın il köp ***tayıldılar***

BV s.123/155-7

Ger ayaġıñ çıḳtı eşkiñniñ suyıdın ***tayılıp*** */ İy Nevāyī şükr ol kūy içredür anıñ muçı*

FK s.579/630/7

Sirişk eyledi ḫākī tenimni andaḳ kim / Ḳadem ḳoyay dise uyḳu közümge ***tayıla dur***

GS s.166/199-5

tėşil- "deşilmek" (<teş- "deşmek" - (i)l-, ED 564)

Kim baġrı sipihrniñ ***tėşildi*** */ Ol nāle oḳı güẕāre ḳıldı* LM s.347/XXXV-3262

tikil-"dikilmek" (<tik- "dikmek" - (i)l-, EDP 481; Abş. s.188)

"**dikilmek, ayakda turmak, bakmak, kalkmak, rast ve togrı turmak.** " **(ŞS s.150)**

Mėniñ çadırım vālıdımġa ***tikilür ėdi.*** Babn s.1/K146/9

Közenek irmes ki her sarı ***tikilmiş*** *közleri* BV s.430/594-7

Birisi hem kisilmey hem ***tikilmey*** FŞ s.185/XIX/21

Veh ki yüz nişter-i hicrān ayaġımġa ***tikilip*** GS s.76/70-2

Gerçi baş birle ***tikildi*** *vaṣf-ı zülfüñde ḳalem* LD s.186/1712

…ve köñgül ġayret ignesi bile anıñ ġayrıdın ***tikilmegey.*** NM s.228

tilel- "arzu edilmek" (< tile- "arzu etmek, dilemek" (ED 492) –l)

Didi ki Ṣāliḥ vaḳtda sining̃ üçün at ***tilelgey.*** NM s.432

tirel- "desteklenmek, dikilmek" (< tire- "dayamak, desteklemek" -l-, ED 547)

"kâf-i Acemidir, derilmek cem olmak demekdir." (Abş. s.179)

Bağırdın ki köksümde peykān ***tirelmiş*** */ Ġammıng̃ oḳıdın nevk-i peykān irür bu*

NŞ s.510/512-3

tiril- "dirilmek" (<*tir- "yeniden canlandırmak, diriltmek"- (i)l-, ED 547)

"dirilmek, hayata gelmek, canlanmak. sertleşmek." (ŞS s.147)

Ḫaṭıng̃ pervāne kiltürgeç ***tirildi*** *uşbu dīvāne* BD s.171/90/1

La'li köng̃lüm ḥālini sorġaç ***tirildim*** *hecr ara* BV s.36/48-3

Ay bigim sinsiz ***tirilmek*** *bir belāy-i cān imiş* GD 25/1

Ni nuṭḳdur ki sögünçüng̃ bile ölüg ***tirilip tür*** GS s.133/150-6

Öler tirig sini körse velī ölüg ***tirilür*** LD s.60/546

Ümīdim oldur ki bu ṭāyife ṣoḥbetide ***tirilgey-min…*** NM s.293

Bir nefesde nige yoḳsa ***tirilür*** *ehl-i ḳubūr* NŞ s.142/142-3

Tirilseng̃ *'ināyet ḳılıp taḫt u tāc* Sİ s.273/3383

tişil-(d-)/ teşil- "deşilmek" (<teş- "deşmek, delip geçilmek"(ED 564) –(i)l-,)

Ni nev' sing̃reyeyin hecr ara ki bağrım u köng̃lüm / Firāḳ igneleridin öte öte ***tişilip tür***

GS s.133/150-3

İşilgen riştesi tāb-ı vefādın / ***Tişilgen*** *bağrı ḥakkāk-ı ḳażādın* FŞ s.130/XII/58

Tişilgey *tīşe dik Ferhād'nıng̃ bağrı ang̃a gūyā / Üni kim çırmanur dağ içre efġānım*

ṣadāsıdın NŞ s.457/458-4

tivrel- "saplanmak" (< tivre- "batmak, saplamak" (ML s.148) –l-)

"burmak, içine batırmak, sokmak, sancmak." (ŞS s.154)

Çökürler kim sining̃ yolung̃da ***tivrelmiş*** *ayaġımġa / Çikip ol kūy gerdin sürme tartar min ḳaraġımġa* ML s.172/(B12a 4) 25

Ḳatl çün ḳıldıng̃ köng̃ülni bu kefen tikmek ikin / Oḳlaring̃ kim ḳaldılar cān perdesiġa ***tivrelip*** NŞ s.54/54-4

tivrül- "bükülmek, çevrilmek, döndürmek" (<tevir-"bükmek, çevirmek, dönmek." (ED 443) – (ü)l-)

"batmak ve sancılmak demekdir" (Abş. s.194)

tiyil- /dėyil "söylenmek" (< tė-/dė- "söylemek"-y –(i)l-, ED 433)

Tişing̃ düri ṭalebinde közüm uluġ deryā / ***Tiyildi*** *her dem anıng̃ içre oynar el-māhī* SD s.228/525

tizil- "dizilmek" (<tiz- "dizmek, sıralamak" -(i)l-, ED 575)

Külerde rişte-i dür dik tişin körüp eşkim / Tizilgen inçü miṣillig ***tüzüp*** *ḳaṭār barur* FK s.156/157-3

toġral- "doğranmak" (<toġra- "doğramak" - l-, ED 472)

Veh ki zaḫmınıng̃ isidin meyl hem ḳılmamış iting̃ / Gussa tīġıdın niçe kim zār cismim ***toġralur*** NŞ s.137/137-3

tokul- (d-) (<toḳu- /toḳı- "(kumaş vb.) dokumak, vurmak" - l-, ED 469)

1. (kumaş vb.) dokunmak.

Hüner-verdin barı āmāde bolġan / Mükemmel kār-gāh içre ***toḳulġan*** FŞ s.185/XIX/22

2. işlenmek.

“tokunmak.” (Abş. s.210)

tol- “dolmak” (<to- “dolmak, kapanmak” - l-, ED 472; (Abş. 213)

“tolmak, memlu olmak, pür, sır.” (ŞS s.140)

Tolġuça *peymānım ol sāḳī bile bāḳī durur* BD s.169/87-1

Köñgül çākige ġam tuḫmın ḫaṭıñg fikri ***tola ḳalmış*** BV s.115/144-4

Sāḳiyā mey ***tola tola*** *birmekin ‘azm iylediñg* FK s.277/294-10

Zemāne dürcini andın ***tola ḳal*** FŞ s.78/I-20

Āb-ı ḥayvān birle gūyā kim ***tolar*** *peymānemiz* GS s.181/220-6

Kirpükleridin yaşı aḳıp ***toldı*** *piyāle* LD s.180/1652

Kim şöhreti çün cihānġa ***tolġay*** LM s.381/XXXVIII-3597

Kim zamān ceybin ***tola ḳaldı*** *Güher* LT s.252/3288

…evliyāu’llah muḳaddes rūḥı feyżıdın ‘ālem ***toluptur.*** ML s.181/(B27a, T779a)/2

Ol şāgirdiġa baḳıp ayttı kim bu ḫalḳnı kim körer-sin bular behiştni ***tola ḳalmaḳ*** *üçündür.* NM s.101

Felek ẓarfın ***tola birdi*** *ḳażā ol ay mey-i ‘ışḳın* NŞ s.326/327-8

Ni üçün gāhī ***tolup,*** *gāhī bolur zār u nizār* SD s.90/7

Edāvīdin anı ***tola ḳaldılar*** Sİ s.247/2982

tolul- (< tol- u-l, ŞS s.140)

“tolulunmak, memlulenmek, sır ve pürlenmek ” ŞS s.140)

tongul- / toñgul- (< toñg- “donmak” – u- l-, ŞS s.143)

“mükedder ve magmum olmak, tonuklanmak, kögüs kuvvetiyle katılaşmak,

ümidsiz olmak” **(ŞSs.143**

*"**Tongulma** tengri takrıridin ey şah / Köz açkunca ni bilgeysin ki na-gah"*

ŞS s.143

*Ey Nevāyī sa‘y ile çun vaṣl ḥāṣıl bolmadı / Yār luṭfıġa tikil imdi vü ġayrıdın **tonġul***

BV s.282/371-7

topul- ” (<top -ul-, ŞS s.127)

“düşmenin üzerine fevc ile hücum itmek, galebe ile birden dökülmek.” (ŞS s.127)

tökül- “dökülmek” (<tök- “dökmek” -(ü)l -, ED 481)

“mansıb, meskur, mensur, rıhte, ifaza olmak.” (ŞS s.138)

*Rindler iflāsdın ġam yoḳ **tökülgen** bādedin* BV s.38/51-5

*Aḳara başladı baş u **töküle başladı** tiş* FK s.241/254-1

*Ḥareket ḳılsa lebi tuz **tökülür** şehd aḳar* GS s.88/87-3

*Ḳadem basarda **tökülür** tümen girişme vü nāz* LD s.65/597

*Kök gül-şeni gülleri **töküldi*** LM s.128/XII-983

*Belī **töklür** bolur lā-büd tolup taşḳanda her keylī* SD s.268/671

*Velī igri hem bolsa **tökülmegey*** Sİ s.254/3097

töşel- “döşenmek” (<tök- “döşemek, yaymak” - l-, ED 564; Abş. s.206)

*…ḳaralamaḳ ve sürgenmek ve küymenmek ve ıngranmaḳ ve **töşelmek** ve munġaymaḳ ve tançḳamaḳ…* ML s.170/B9a/23

*Yazı vü taġı üze ḫoş **töşelmiş** aṭlas-ı sebz / Ḫıṭāy ḳızları tig tāze gülleri ra‘nā*

SD s.170/320

tutul- /tutıl- “tutulmak, yakalanmak” (<tut- - (u)l- , ED 456)

1. yakalamak, tutmak.

Pes eger ol yaşurulġan ḥarf rubāʿīning evvelġı mıṣrāʿıda bolsa ve pes kim anı bir ***tutulup irdi.*** BD s.304/514/5

2. elinde tutmak, hükmetmek.

3. bağlanmak. (deyim)

Tutılmış idi *Mecd Barlas Bigge / Kim aytur idi kim bu yanglıġ ḳutulġay* BV s.511/720/1

Sāḳiyā köngküm ***tutuldı*** *ʿaḳl-ı nāfercāmdın / Sāġarī tutḳın mini ḳutḳar ġam-ı eyyāmdın*

LD s.159/1458

Aġzım ḳurup demim ***tutulup*** *sigridim ni tang / Kim tilbe çābükümge cellād-vār min yana*

GS s.419/568-6

Kerem farṭıdın budur anıng işi / Kim ol işke özge ***tutulmas*** *kişi* Sİ s.54/113

tutturul- " tutturulmak" (< tut- tur- (u)-l, ED 456)

Kiçik Bāḳī Dīvāna kim Şīr ʿAlī bile ḳaçadurġanıda ***tutturulup ėdi…***

Babn s.44/E123a H 158b-3

tügül- "bağlanmak, düğümlenmek." (<tüg-"bağlamak, düğümlemek" - (ü)l-, EDPT 481)

"taakkud itmek, girih ve dügüm, bend." (ŞS s.138)

tükel- "tükenmek" (< tüke- "tamamlanmak, bitmek" - (ED 479) –l)

"tamam olmak, encama irmek, inkıza, bitirmek." (ŞS s.137)

tüşül- "ayrılmak, düşülmek" (<tüş- "inmek, düşmek, şehre girmek, konmak, yakışık almak, uygun gelmek, ayrılmak." (ED 560)- (ü)l -)

Tüşülgeç *çirik devrini şaḳ ḳılıp / Sipeh ḥıfẓı eylerge ḫandek ḳılıp* Sİ s.180/1977

tüyül- "yükletmek, tahmıl itmek, bar itmek" (< tüyü-"meydana çıkmak, tuyulmak" - l-, ŞS s.144)

“ zahir ve mümayan olmak, münkeşif ve faş olmak, meydana çıkmak, tuyulmak”

(ŞS s.144)

tüzül- “düzenlemek, (<tüz- “düzeltmek, yoluna girmek.” - (ü)l-, ED 575)

*Vucūdī körmedi cüz Ḥaḳ vucūdı / **Tüzüldi** Ḥaḳ kelāmıdın sürūdı* FŞ s.93/V/55

***Tüzülmes** anıñ birle ol il arası / Ḳazan yoḳ ki ol andaḳ kefgīr imestür /Ki bolsun yüzige ḳazanlar ḳarası* NŞ s.684/687

*‘Adl mīzānı **tüzüldi** rāstlar taptı revāc / Fitne bāzārı bozuldı raḫtıġa tüşti kesād*

SD s.130/164

ulal- “bağlanmak, büyümek” (< ula- “birleştirmek, bağlamak” (ED 145) –l-)

“büyüme demekdir ki” (Abş. s.112)

“azım, büzürg olmak, pır ü muammer olmak.” (ŞS s.49)

urul- “ dövülmek, vurulmak” (<ur- “vurmak, dövmek” - (u)l-, ED 229)

*…çun şemme sürülüpdür ve vaṣflarıġa ḳalem **urulupdur,** sözni uzatmaḳ ḥācet imes…*

ML s.188/(B38a)/25

*Köñglüm içre mezra‘-ı ṣabrım **urulmay** ḳalmaġay / Her süñgek yanımda çün ḳaṭ‘ıġa kildi dās* NŞ s.230/230-5

uşal- “ezilmek, küçük parçalara ayrılmak, parçalanmak.” (<uşa- /uvşa- “ezilmek, küçük parçalara ayırmak. ” –l-, ED 262)

“ufalmak, uvalmak” (ŞS s.45)

*Eşk mevcide **uşalsa** peykerim veh ni ‘acab* BV s.419/578-4

*Yıġıda titremekimdin süñgeklerim **uşalıp*** FK s.70/70-1

*Ayaġ astıġa çün ḳalġay **uşalġay*** FŞ s.96/VI-18

*Çüst iter, yaḫşıraḳ **uşalsa** bili* GS s.520/692-IX

Ol ḳaş ṭāḳına ḳoyup irdim ***uşaldı*** *ah* LD s.196/1808

Nāgāh emvāc teskīn tapıp ol kime ***uşalıp*** *ḳavm bir taḫta üstide bir sāḥilġa çıkıpdurlar.* NM s.67

Ḳayda kilgey ol kibi köñgli ***uşalġandın*** *bu iş* NŞ s.259/259-4

Uşalġaç *ṣadā çıḳḳay andın ġarīb* Sİ s.247/2990

uzal- "uzanmak" (<uza- "uzamak "- l-, ED 287; Abş. s.102)

Uzalġan *taġ dik endāmı anıñg / Velī yoḳ seyl dik ārāmı anıñg* FŞ s.208/XXII/30

Közüñg ki lāle vü nesrīn üze ***uzala*** *yatur / Ḫoten çiçekleri içre meger ġazāle yatur* LD s.67/608

Derd üstige derdi çün ***uzaldı*** */ Ol gūr-istān içinde ḳaldı* LM s.331/XXXIV-3094

Cünūnġa tüşti ṣanev-ber ḳadiñgdin eyle ki su / Bolup ayaġıġa zincir ***uzaldı*** *başıġa saç* NŞ s.98/98-5

ügül-/ükül- / ökül- "bir araya toplanmak, yığılmak " (<ük- "toplamak, yığmak" -(ü)l-, ED 106)

"kâf-ı evvel Arabî ve kâf-ı sāni Acemîdir. Cem´ olub yıgılmak demekdir ki "

(Abş. s.105:ökül-)

"toplanmak, harmen olmak, cem olmak" (ŞS s.48 : ükül-)

Firāḳ şehride bolġunça ḳāş kūyüñgde / Tenim süñgek boluban süñgekim ***ügülse idi*** BD s.190/123-4

Açılġan her ṭaraf bir gülşen-ı gül / ***Ügülgen*** *her sarı bir ḫirmen-ı gül* FŞ s.158/XIV/41

Mīve yıġaçıġa sīm ***ükülür*** */ Andaḳ ki direm ara kömülür* LM s.113/XII-835

Çünki ol küller ***öküldi*** *taġça / Maḫfī irmiş külde bir ḳaḳnus-beçe* LT s.255/3331

üleşil- "pay edilmek" (< üleş- "üleşmek, paylaşmak" (ŞS s.49) – l-,)

Ḳara Bāġda tört bėş gün turup ḫızānanı ***üleşildi.*** Babn s.112/H212b-617

üzül- (<üz- "kesmek" -(ü)l-, ED 287)

1. kırılmak, kesilmek.

Tā ***üzüldi*** *köngl̃üm ol ay ḳaddidin efsürdedür / Kim* ***üzülgen*** *ġonçe gülning̃ şāḫıdın pejmürdedür* BD s.167/83-1

Çün Nevāyīdin ***üzüldüng̃*** *bar savāb ölmek ang̃a* NŞ s.42/42-9

Meger ki mūrçe nıṣfı ***üzüldi*** *şekker ara* FK s.26/24-1

Peyvendi sipihrning̃ ***üzüldi*** LM s.308/XXXI-2869

Ḳayda kösenğ kim ***üzülmiş*** *çāk-i ḫırḳamdın yorun* BV s.329/444-6

Yaḳın dur kim ***üzülgey*** *'ālem ehlining̃ cefāsıdın* GS s.58/44-8

Her ḳayda köng̃ül barsa ***üzülmey*** *irişür sin* LD s.169/1551

2. sözünü kesmek.

3. irtibatı kesmek.

yaḳıl- "yanmış olmak, büyük acı çektirmek, üzülmek, derinden kımıldatmak" (<yak- "ovalamak, yağlamak, sürmek, yaklaşmak, yanmak, tutuşmak." (ED 896) (ı)l-, ED 901)

Köng̃lüm ġam u endūh otıġa ***yaḳıldı*** BD s.309/533/1

Derd ocaġıda tütey dur enduh otı ***yaḳılıp*** GS s.68/59-5

Ġamıng̃ sözin bitisem otḳa nāmeler ***yaḳılur*** LD s.60/549

Tābıdın 'ālemde otlar ***yaḳılıp*** LT s.42/387

Baġrımḳa yaḳlıp hecr otı bu kün içimni ***köydürür*** SD s.278/705

yançıl- "koparılmak, ayağıyla ezmek, yumşatılmak." (<yanç-""ezmek, zulmetmek, ayak altında çiğnemek" (ED 944) - (ı)l-, ED 945)

1. koparılmak.

Ölerde cān talaşur nā-tüvān dik / Kemerde başı ***yançılġan*** *yılan dik* FŞ s.395/XLIII/53

2. ayağıyla ezmek.

Anı ḳoymas ölmekin bilse hem / Niçe at ayaġıġa ***yançılsa*** *hem* Sİ s.123/1131

Her kişini ḳatl kim eyler öler-min reşkdin / Veh ki bir hem ***yançılıp*** *sürmes min-i ḥayrānġa at* NŞ s.83/83-3

3. yumşatılmak.

yan̂gıl- "yanlış yapmak, yanılmak" (<yan̂g- (ı)l-, ED 951)

San̂ga ḥālimni yazdım secde ḳıldım / Ayıtḳıl ki ni yazdım ni ***yan̂gıldım*** BD s.293/459

Tevḥīd nüktesi ḫamūş oldı pīr-i deyr / Cem'i ki şerḥ ḳıldılar anı ***yan̂gıldılar***

BV s.123/155-5

Diseler Leylī mu artuḳ ḥüsn ara ya ol perī / Gerçi Mecnūn sin kirek ***yan̂gılmaġay sin*** *ay kön̂gül* GS s.292/382-4

Bilmen ki tapuġun̂gda ni yazdım ni ***yan̂gıldım*** */ Ger bolsa kīne genc siverim nitti nitti ni boldı* LD s.256/2356

Kūyī sarı her kiçe ki 'azm itse Nevāyī / Ay şem'in öçür çarḫ kim ol öyni ***yan̂gılmas***

NŞ s.228/228-7

yapıl- (<yap- "kapamak"- (u)l-, ED 877)

1. örtülmek, kaplanmak.

İşik yapmaḳḳa çün sundum iligni / ***Yapılġaç*** *ol Ḥaḳ açti yüz işinki* FŞ s.109/VIII/94

Āhıma yār aġzı bir dem külmekim kem ḳılmadı / Çün ṣabādın ġonça açıldı yana ***yapılmadı*** GS s.478/657-1

Ėrni ki ***yapılmayın*** *tişige / Ya῾nī ki külümsüp öz ėşige* LM s.235/XXV-2087

Ṣubḥ boldı ża῾fdın bī-ḥāl özi / Köz yumup açḳunça ***yapıldı*** *közi* LT s.120/1457

Ġamıñ taşıdın yoḳ ki zaḫm oldı başım / Yoluñ tofraġıdın ***yapılmış*** *cebīn hem*

NŞ s.429/430-4

Añġa hind mülkige tüşti güẕer / Ki şāhıġa ***yapılmış irdi*** *naẓar* Sİ s.260/3186

2. kapak, kapatmak.

yarıl- "yarılmak, ikiye bölünmek" (< yar- "yarmak, ikiye bölmek" (ED 954) –(ı)l-, 967)

"parelenmek, parçe, tike olmak, cüda-şüden." (ŞS s.327)

Ölgey irdim vehmdin elbette zehrem ***yarılıp*** GS s.68/59-4

Ḳorḳaram köñlüm bu ġamdın ***yarıla*** LD s.269/2477

Uġday barı ḫūşedin ėrilip / Tābe noḫudı kibi ***yarılıp*** LM s.231/XXV-2051

Niçe ḳılsun ṣabr āḫır nuḳl ***yarıldı*** *içi* SD s.182/372

Hem ol laḥẓa zehrem ***yarılġay idi*** Sİ s.487/6572

yasal- "düzelmek" (< yasa- "düzenlemek, tertip etmek"(ED 974) –l)

"düzelmek demekdi." (Abş. s.402)

Yasalsun *barça āyīn birle zība / Tutulsun barıġa eksūn u dībā* FŞ s.131/XII/68

Sirişkim ḳanı ḳıldı kuyiniñ tofraġın āġuşte / İtige şāyed ol balçıġ bile bir öy ***yasalġay*** *dip* GS s.74/66-5

Tofraġlar ara yañı ***yasalġan/*** *Ġam balçıġıdın yüzi suvalġan* LM s.322/XXXIII-3007

yaşurul- "saklanılmak" <yaşur- "saklamak, gizlemek" (ED 979) – (u)l-)

Bu ṣan'atnı ıẓhāru'l-mużmer dirler. Evvelgi rubā'īdin her ḥarf ***yaşurulsa*** *son̄ġı rubā'īdin tapılur.* BD s.303/511/1

yayıl- /yaḍıl- "yayılmak" (<yaḍ-"yaymak, sermek" - (ı)l-, ED 967)

Açılıp ikki saçı yüzige ***yayılmışlar*** BD s.130/21/1

…ve muṣāḥabet-intisāblıġ ḫoş-ṭab' mīr-zādeler müte'addid sevādlar ḳılıp sāyir ulusġa ***yayılur irdi…*** GS s.7/9

Ṣadef dik aġzı külmektin ***yayıldı*** FŞ s.131/XII/64

Çün cefā birle ***yayıldı*** *atın̄ız* LD s.285/2605

Baġrı ḳara deşt üze ***yayıldı*** LM s.113/XII-840

Ḫāmem raḳam ḳılıpdur ki tört faṣl ḫāṣṣiyeti es̱eri dik rub'ı meskūnġa ***yayılıpdur.***

ML s.185/F782a/22

İsmes beri kim cān isi 'ālemġa ***yayılmas*** NŞ s.228/228-3

Yayılġaç *ulus allıda eṭ'ime* Sİ s.482/6489

…kim bu uzaḳ 'ömrli ve uluġ devletli ve uçı uzaġan ve yanı ***yayılġan*** *bolġusu turur tidiler.* ŞT s.124/[70b] (17)

yayḳal- "sallanmak, sarsılmak" (<yayka- "çalkalamak, sarsmak, sallamak" – l -, ED 981)

"yayıla yayıla hiram eylemek, naz ile pehn pehn yol yürimek, sallana sallana reftar eylemek, aheste."(ŞS s.339)

Sikritip yildürgenide tevseniġa köz salın̄ / ***Yayḳalıp*** *yol yörüse serv-i ḫırāmānın körün̄*

BD s.155/61/2

Veh ki hecrinde cihān boldı közümge ẓulumāt / Kim barur ***yayḳalıp*** *u ḳayıtmas ol Āb-ı*

ḥayāt GS s.88/87-1

yazıl- "açılmak, çözülmek" (<yaz- "çözmek" - (ı) l-, ED 987)

*Ṣun' kilkidin **yazıldı** gūyī ol gūy-ī ẕeḳan* BV s.9/9-2

*Rāst bolmış ol elif dik kim **yazılġan** cān ara* FK s.24/21-5

*…ve ġaraż bu fihristdin kim bu zībā 'iẕārıġa **yazıldı.*** GS s.21/5

*Kāġıdġa çü ḫaṭlar **yazılur** yaḫşı körünür* LD s.80/730

*Ol şām-ı viṣālniñ kim ve-l-leylī-iẕā-yaġşā āyeti bola alġay anıñ şānıda sevādı **yazılmaġı** ve munuñ dėk şāmda ol müsāfir-i semāvīniñ şeb-gīr-i bülend…* LM s.44/V

*Noḳta **yazılġan** belānıñ astıda* LT s.97/1115

*Ve ol-Ḥażretning ıṣlāḥ u taḥsīn şerefin kesb itipdür ki ḫāmemdin rūz-gār ṣafḥasıġa **yazılıpdur.*** ML s.186/(B33b)/11

*Gerçi miñdin bir **yazılmaydur** yazıp yüz miñ şurūḥ* NŞ s.106/106-8

*Ki ḥükmi **yazılmış** siniñdür cihān* Sİ s.133/1279

yėberil- "gönderilmek"< yiber- "könderdi demekdir." (Abş. s.406 : yıpar-)- l -)

"irsal, tesyar eylemek, göndermek, yiberilmek." (ŞS s.347)

*Bu furṣatta Mulla Baba Paşāġarını kim Ḫusrav Şāhḳa ėlçilikke **yėberilib ėdi.***

Babn s.1/K146/13

yėtil-/ yitil- "olgunlaşmak, ulaşılmak, başarı kazanmak" (< yet- (i)l-, ED 890)

"yetişmek demekdir" (Abş. s.406 : yitil-)

*Ay türk-i perīveş ni 'aceb cān yetilip sen / Devlet çemeninde gül-i ḫāndān **yetilip sen***

LD s.139/1278

***Yitildi** saç budur sindin murādı / Ki ḳalġay sin gül-ābī bizni yādı* BD s.267/344

Hicrān ġamıdın vehm it ü şükr iyle Nevāyi / Bu laḥẓa ki vaṣlıġa selāmet ***yitiliptür***

FK s.184/190-1/7

yėyil- "yenilmek" (< yė-/yi- "yemek" (ED 869: yė-) – y –(i)- l)

Bu gün ma'cūn ***yėyildi.*** Bābn s.137/H232a-8

Dėdi ki bu söz dėyilmiş ėrdi /Mecnūnġa bu ġam ***yėyilmiş ėrdi*** LM s.278/XXIX-2548

yıġıl- (<yıġ- "alıkoymak, menetmek" - (ı)l-, ED 901)

1. zapt etmek.

2. yığılmak, biriktirmek..

Aḥbāb ***yıġılmaḳnı*** *ferāġat tutunġuz* BD s. 217/147/1

Sikender āhı otıdın ***yıġılġan*** *dūd-ı ḥırmāndur* BV s.107/132-8

Cerāḥat üzre ***yıġılmaḳ turur*** *cibinge ḫavāṣ* GS s.223/282-3

Çün munça ġam u belā ***yıġıldı*** LM s.331/XXXIV-3100

Kim ***yıġılmış irdi*** *zaḳḳūm-ı caḥīm* LT s.59/611

…ve köp il anġa irādet kiltürüp tigresige ***yıġılıpdurlar.*** NM s.278

Ferīdūn çaġıdın ***yıġılġan*** *manāl /tapıp şāhdın şāhġaintiḳāl* Sİ s.214/2498

Ḳıpçaḳ ḫalḳı ***yıġılıp*** *uruşdılar.* ŞT s.136/[74b] (3)

3. kendini tutmak, sakınmak.

yıḳıl- "yıkılmak" (<yıḳ-(ı) l-, ED 902)

Yėgirme beş yėgirme altı ḳatla pāy-ā-pāy yükündi ve bardı ve kėldi; talıḳıp, tamām ***yıḳıla yazdı.*** Babn s.5/K151-8

*Abraşını yildürüp yitkeç **yıḳıldım** dostlar* BD s.151/55/5

*Deyr ara her dem **yıḳılma** vecd itip ey şeyḫ kim* BV s.35/45-7

*Çirigniñ köpregi atdın **yıḳıldı*** FŞ s.207/XXII/20

*Az vaḳtde bāde seylidin hūş u ʻaḳlım öyi **yıḳıldı*** GS s.5/14

*Kim **yıḳılġay** meyli sarı ʻāḳıbet* LT s.270/3539

*Bu sözdin ḳıçḳırıp bí-hūş **yıḳıldım.*** NM s.18

*Żaʻfdın bu kim **yıḳılmış-min** ḳılur-min pāy-būs* NŞ s.52/52-4

*Tam urdum min **yıḳılġay sin** ʻimāret eylediñ* SD s.186/392

*Ki der-pend ḳıldı **yıḳılmaḳḳa** rūy* Sİ s.250/3036

*Ḫān bir kün av avlap yörüy turġanda atdın **yıḳılıp** yanbaş süñgeki sındı taḳı andın öldi.* ŞT s.164/[84b] (4)

yimrül- /yėmril-/yümrül- "yıkılmak, ezilmek" (<yėmir-" kırıp parçalamak, ezmek, mahvetmek" - (i)l -, ED 937:yėmril-)

"yıkılmak" (Abş. s.408 :yımrul-)

*Kirek tipse her levḥni eyler süst / Ki **yımrulsa** dīvār içige dürüst* Sİ s.269/3310

*Közüm yaşı ki **yimrüldi** şekīb ü ṣabr öyi andın / Közüm sañga iy Bābür bu yañlıġ bilmedim sūdın* BD s.166/81/5

*N'iylep ol ṭāvus-peykerni tiley külbemġa kim / Cuġd konmas dem-be-dem **yimrülgü** dik dīvāne dip* BV s.48/64-8

*Çerḫ hecriñde yaḳındur başıma **yimrülgey** / Kör niler kiltüredir başıma devrān sinsiz*

FK s.222/231-6

…ve tofraḳḳa kirmegey ve dīvār anıñ üstige yıḳılmaġay, vādī anıñ üstige

***yimrülmegey**, mülk ü milk-siz vilāyeti bar…* NM s.182

yişil -"çözülmek demekdir" (< yiş- (i)-l, Abş. s.407)

"açılmak, güşade olmak, va, meftuh, yele." (ŞS s.349)

*Delīl irür ki köñgüllerni ḳılmış olġa sin āzād / Bu kim selāsil-i zülfüñg tügünleri **yişilip tür*** GS s.133/150-4

yoġrıl- / yuġrul- "yoğrulmak " (<yuğur- "yoğurmak" - (u)l-, ED 906)

*Ya luṭf u ẓarāfet bile **yoġrıldı** mu ẕātıñg / Ya ḫulḳ u kerem ma'deni vü kānı mudur sin*

LD s.144/1319

yumul- "yumulmak" (<yum- "kapatmak (ağız, göz) -(u) l-, ED 936)

*Köz **yumulmış** hecrdin ol yüzge açmaḳ isterem / Līk hicrān köz yumup açḳunça hem birmes emān* BV s.329/445-3

yuyul- /yoyul- "yıkanmak" (yu- /yuw- /yuy- "yıkamak" (ED 870) –(u) l-)

*Vucūdı naḳşı köñglidin **yuyuldı** / Köñgül neng-ı vucūdıdın ḳutuldı* FŞ s.332/XXXV/156

*Veh ni külekdür ol baḥrġa kim / Mevciġa tüşse **yuyulġan** eflāk* FK s.654/688-VIII-82

*Bolġay ki yüz ming beytdin artuġ dīvānlarım ġazeliyyātı ve ḳaṣāyid ü meṣnevīlerim ebyātı , eger 'ālem ṣaḥīfesidin **yoyulsa** ve devrān ṣaḥīfesidin maḥv bolsa…*

ML s.182/(B29a)/25

II.2. 13. -n-/ -(I, U)n-

Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren kapsamlı bir kullanım özelliği taşıyan işlek bir çatıdır. Asıl görevi, genellikle geçişli fiillerden "*olma*" ve bazen de "*yapma*" bildiren dönüşlü fiiller türetmektir.[180]

---

[180] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.129.

-*n*- ekinin Türkiye Türkçesindeki başlıca kullanılış biçimleri ve özellikleri şunlardır:

-*n*- eki , yapılan işin yapana dönüşünü , yani kendi kendine oluşunu veya öznenin o işi kendisi için yaptığını gösteren *dönüşlü fiil*ler türetir: *alın-, bulun-…*-n- dönüşlülük eki sonu ünlü ile biten bazı fiillere eklendiğinde, kendisindeki dönüşlülük işlevini sürdürmesine karşılık, kökle kaynaşarak onun ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir: aşın-, arın-…Sonu bir ünlü ya da akıcı *–l* ünsüzü ile biten fiil kök ve gövdelerine gelen -n- eki dönüşlülük işlevi yanında bir *edilgenlik işlevi* de yüklenir.[181]

aldan-[182] "başkası tarafından aldatılmak" (< alda- (TETL s.146) –n-)

Min hemīn ***aldanmadım*** *cādū ḳaraḳınġ siḥrine* / *Kim közünġ eşkālıdur 'ālemni tesḫīr eylegen* LD s.143/1313

alavlan-"hararetlenüb iltihab itmek, hiddet ve gazab itmek."(< alav+ la -n-,

ŞS s.28)

arın- "yıkanmak, temizlenmek" (<arı- "temizlenmek" - n-, ED 235)

"yıkanmak, temizlenmek, tebriye itmek." (ŞS s.21)

atgulan- "müdahale ve taarruz itmek, atılmak" (< atgula- "tır- endazlık itmek, irma itmek" – n-, ŞS s.14)

"müdahale ve taarruz itmek, atılmak." (ŞS s.14)

atlan-"yola çıkmak, uzun adımlarla yürümek, ata binmek." (<at "at" +la- n-, ED 58)

"ata binmek, sefere çıkmak, düşman üzerine asker sevk itmek, ad ve nam kazanmak, şöhret peyda itmek, mevsum "(ŞS s.14)

---

[181] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.130.

[182]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.108, "bkz. Seng. 48r. 15 *aldamaḳ* "farīb dāden"; ŞS s. 19 *aldamaḳ* "al ve farīb etmek, hilāf söylemek". FFY sıklık eki. ḳara- "*bakmak*" için bkz.ED 645b.Bkz. Çağ.: Seng. 268r. 20 ḳaraşmaḳ/ġ ve ḳaralamaḳ "nigāh kerden". *karalamak; itham etmek, kötülemek*. < ḳara "siyah, kara" +la- İFYE ile.Çağ.: ŞS 217 *ḳarala*- " *ḫaṭ boyamak, telvīs, tesvīd, yazmaḳ ve maşḳ etmek*, OTü. ḳarala- "*karalamak; iftira ile leke sürmek, lekelemek*", bkz. Hak. *ḳarala*- "*karalamak; pislemek*" MK III, 324, 329, 14; Dizin 267. Ayrıca bkz. ED 659b *kara:la-.* "

Āhır özüm ***atlandım.*** Babn.s.10/H127b-14

Fitne ḳılurġa ***atlanıp*** *gāh çapıp gehī yanıp* BV s.40/54-2

Ki ***atlanmas idi*** *hergiz bularsız* FŞ s.291/XXXI/32

Çün keşt üçün ***atlandıñ*** *āyā serv-i revānım* GD 36/1

Bezmdin ösrük çıḳıp meydānġa çapsañ ***atlanıp*** GS s.69/60-4

Atlanıp *fi'l-ḥāl andaḳ kim duraḫş* LT s.64/670

Ve Mevlānā Şemsü'd-dīn her niçe buyurdılar ki ferzend Veled ***atlan!*** NM s.308

Ki il ġavġāsıdın çābük-süvārım imdi ***atlanmas*** NŞ s.226/226-5

Atlanur *bolsañ sañġa 'izzet üçün tutsun rikāb* SD s.188/395

Çü ***atlandı*** *rākib niçük kim dıraḫş* Sİ s.63/IV-244

Īrān sarı yörüp turur men niçe yıllıḳ ġamların yesünler tip ikkinçi yılı ***atlandı.***

ŞT s.140/[76a](2)

avun-[183] "rahatlatmak, teselli edilmek. " (< awı-n-, ED 12)

"mütesellı olmak, gönül aldatmak." (ŞS s.54)

Firāḳ otıda ***avunsam*** *çaġır bile ni 'aceb / Meger bu su bile ol şu'leni öçürgey min*

BD s.188/120/5

Ay viṣāl ehli ol ay köñglini ḫoş-ḥāl tutuñ / Ger helākim ḫaberidin ***avunur*** *kim avutuñ*

GS s.287/376-1

…ve arġadamaḳ ve işenmek ve iglenmek ve aylanmaḳ ve irikmek ve igrenmek ve ***avunmaḳ*** *ve ḳıstamaḳ ve ḳınamaḳ ve ḳozġalmaḳ ve savrulmaḳ…* ML s.170/(B8b)19

---

[183]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.108.Bkz. Seng. 52v. 17 *avunmaḳ* "tesellī yāften", ŞS 42 *avunmaḳ* 'mütesellī olmaḳ, göñgül aldatmak".

aylan-[184] **(< ayla-n-)**

“**dolanmak demekdir.” (Abş. s.33)**

“fır tolayı dönmek, devr itmek, inalmak, çevrilmek, ihata itmek.” (ŞS s.70)

Bu cihetdin tigreside deşt-i vaẖşī ***aylanur*** BV s.134/171-7

Hem ıldamlıḳda ṣarṣar dik revāne /Hem ***aylanmaḳda*** *igrimdin nişāne*

FŞ s.261/XXVII/23

Ḳaṭresi baḥr oldı imdi ***aylanıp tur*** *ḳanġa hem* GS s.334/443-2

Çün yigit bolduñ hem andın yanmadıñ / Laḥẓa’ī öz ḥāliñe ***aylanmadıñ***

LT s.145/1796

Hem Şeyẖu ‘l-islām didi ki Muḥammed-i Ḳaṣṣāb mañga didi ki Herīveler ṣıfātīdür, ya‘nī raḥmet ü ‘afv u keremġa ***aylanġaylar*** *ve ṣıfātdın artuḳ körmegeyler.* NM s.189

Kiçe kim zülfüñ ẖayâli köñlüm içre ***aylanur*** NŞ s.139/139-1

Özige ulus barça ***aylandılar*** Sİ s.341/4398

"Kaçan sürse semend ol şehsüvar aylana aylana

Barur könglüm anga bi-ihtiyar ***aylana aylana****"* ŞS s.70

azuḳlan- “azık sahibi olmak” (<azuḳ “azık”+ la- n-, ED 284)

“azuk almak, geçinmek, tagazzı, taayyüş itmek.” (ŞS s.21)

baġışlan-(<baġış + la- n-, ED 322)

---

184 F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, s.108 ‘den bk., B. Atalay, *Abuşka Sözlüğü,* Ankara : TDK Yay., 1978 ;Muḥammad Mahdī Xān, *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language, (* Yay. Sir G. Clauson), GSM, New Series XX, London 1960; ŞS: Şeyh Şüleyman Efendi-yi Buhārī, *Lugat-i Çaġatay ve Türkī-yi Osmanī,* 1298. bkz. Seng. 55v. 9 *aylanmaḳ /aylanmaġ* “gerdīden, mü’ellifin-i Rūmī aylanmaḳ-rā be-ma‘nā gerdīden ve hem devr kerden ve rucū‘kerden ve muşābih şuden”, Abuş. 33 *aylan-*:aylandı “dolandı, döndi, devretti, müşabih oldı, benzedi.”; ŞS 58 *aylanmaḳ “dönmek, devretmek, aynalmak, çevrilmek, iḥāṭa etmek”.*

1. bağışlamak.

2. hediye etmek, ihsan etmek.

*Hem ol ʿadl kim tuttı sindin vücūd / Günāhın **baġışlandı** būd u ne-būd* SÎ s.145/1451

baġlan- "bağlanmak, iliştirilmek" (<baġla-n-, ED 315)

"bağla- "sarınmak"" ((TETL s.261)

*İy köñgül Ḳunduzġa **baġlan** İşkemişke barmaġıl / Ḫˇāst çün mundaḳtur andın barını aḫtarmaġıl* BD s.307/528

*Yüzüñg şevḳıda eşkim közler içre jāle **baġlanmış** / Yaġın ol nev´ kim dür baġlaġay ebr-i bahār içre* NŞ s.548/551-4

*Melekdin tolup bes ki her ḳol anġa / Nüzūl itkeli **baġlanıp** yol anġa* SÎ s.68/322

bakın- "bakınmak" (< bak-(ı) n-, ED 316)

"bakınmak, etrafa mütehayyirane nigah-ı istigrab itmek ,bakmak." (ŞS s.84)

ban- /man- (<ba- "bağlamak" –n- , ED 347)

1. bağlı olmak.

2. banmak, batırmak, daldırmak.

"suya ekmeki batırmak, tirid etmek." (ŞS s.307)

*Birev kim ilgige tüşse ḳuruġ nān bādeġa **banmas*** NŞ s.226/226-9

bayın- "zenginleştirmek, değeri artmak " (<bayı- /bayu- " ED 384 –n)

***Bayındı** taḫtınıñg ḳadrı özin tāc kökke taşladı / ʿAdālet bāġı sebz oldı çü Nūşīn-i revān kildi* SD s.108/73

berkin- (<berk "kilitli, bağlı" +i "kapamak, bağlamak" -n, TETL s.319)

"yapışmak, takılmak; yerleştirilmek, konulmak." (TETL s.319)

*Uluġ şehrlerge ve muḥkem ḳalʿalarġa **berkindiler.*** ŞT s.138/[75a](10)

bilin- (<bil-(i)n-, ED 343)

1. (kendisi) bilmek, öğrenmek.

*Taḳvī ehliġa **bilinse** idi çarḫ evżāʿı / Eylegeyler idi bu deyrde ḫammārlıġ iş*

GS s.215/271-5

*Ḫalāyıḳ bildiler imdi bu sulṭan-ı cihān ḳardın / Kişige müşkil iş tüşmey **bilinmes** ḳadr āsānī* LD s.14/130

*Yana rāy ḫoş-dil eylep ilin / Sikender yaraġıġa baġlap **bilin*** Sİ s.301/3807

2. bilinmek, tanınmak.

*Barıp kilmekligi derki ḳılınmay / Burun mu bardı yā kildi **bilinmey*** FŞs.94/V/63

bizen- /bezen- "süslemek, donatmak " (<beze- -n- ED 392)

*Ammā **bizenmek** muḳābeleside nime dimeydürler.* ML s.173/(B13a)/3

boşan- (<boşa-n-, ED 383)

1. çözülmek.

2. (eşler) boşanmak.

"ayrılık, münfekk olmak, cüda olmak. mutallika." (ŞS s.94)

bölün- "bölünmek" (<böl- "bölmek, ayırmak, ayırt etmek" (ED 332) –(ü) n-)

***Bölünmey** tofraġım* gerd-ı fenādın / *Nesīmī yoḳ vucūdumda havādın* FŞ s.83/III/5

budan- "budanmak" (< butı- /buda- "budamak" ED 300 -n-)

***Büdelmegen** yıgaç birgey meyve az / Dihkan bolsang tarabturgin kış yaz* ŞS s.91

bulġan- (<bulġa- "katıp karıştırmak, (bir kimseyi) rahatsız etmek" - n-, ED 337)

"fasid ve tıre olmak, tekeddür ve teneffür itmek." (ŞS s.98)

1. bulanmak, bulaşamk.

*İti baġrımnı yir çaġda ayaġı ḳanġa **bulġandı** / Közüm bāġıda gül anıñ tabanıdın nişān*

irmiş BV s.200/264-3

Manġa zühd-i riyāyī ḫırḳasıdın ol pelās artuḳ / Ki yüz ḳatla fenā deyride mey lāyıġa ***bulġanmış*** FK s.261/275-9

Kiç ḳurunraḳ peydā boluptur baş ve yüzi zaḫmlıḳ ḳanġa ***bulġanġan.*** NM s.411

2. (gönül, mide vs.) bulanmak.

Yā ġayet ösrüklükidin bulġana dur / Ol mest kibi ki ***bulġanur*** *tolġana dur*

GS s.545/770-XXXVII

Közüm ***bulġandı*** *mevc-i eşkdin vāy / Körünġ külekidin ʿummānda āşūb* NŞ s.62/62-5

3. kızmak.

4. düzen bozulmak, karışmak.

5.arasını bozmak.

6.yanlış yola saptırılmak.

çakın-(<çak - (ı) n-, ED 409)

1. kıvılcım saçmak.

2. yılan veya akrep ısırmak.

3. kötülemek, iftira etmek

“sakınmak, istiaz itmek; ihtiraz, ictinab eylemek.” (ŞS s.163)

çalkan- / çaykan- “çalkalanmak, çalkalanarak yürümek” (<çalḳa /çayḳa-“silkmek, sarsmak”–n-, TETL s.470)

“sarsılmak, sallanmak, deniz,mevc urmak, cuş u huruş itmek.” (ŞS s.164)

Mużṭarib könġlüm ara ol yüz ḫayāli aylanur / Mevcluġ suda ḳuyaş ʿaksi niçük kim ***çayḳanur*** BV s.136/175-1

çıḳan- (< çıḳa-n-) [185]

[185] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, bkz. kelime ŞS, PdC ve RSl’ünde tesbit edilen *çıḳa-*, *çıġa* fiilinin *–n-* FFY eki ile genişletimiş olabilir.

1. çiğnemek, ayaklar altında çiğnenmek.

2. sakınmak, çekinmek; korkmak; gerilemek.

…kinergemek, kizermek, doptulmaḳ, cıdamaḳ, tö/üzmek, ḳazġanmaḳ, ḳıcıġlamaḳ, cımdılamaḳ, kengsiremek, yadamaḳ, ḳadamaḳ, ***çıḳanmaḳ****, köndürmek…*

ML s.170/T776a1/2

çırman- /çırmal- "sarılan, melfuf olan, pıçıde, örelmiş." (<çerme- "sarmak, bağlamak" ED 430 - n-, ŞS s.178)

Dūd-ı āhım kim felek ṭāḳıġa her tün ***çırmanur*** BV s.133/171-3

Ḳaşıñ̄ içre rişte-i cānımġa ***çırmanġan*** *köñ̄gül* GS s.42/21-2

Çırmanıp *özige ʻışḳ pīçān* LM s.125/XIII-955

…Türk nāẓımları öz alfāẓları bile şiʻrġa meşūlluḳ ḳılġaylar ve köngül ġonçasıda ġamdın ki pīçler ***çırmanıpdur****.* ML s.190/(T781b1)(27)

Gird-bād ki ṣāfī hevāda yirdin ḳopar, bir menāre ṣūreti bile müstāṭil ve özige ***çırmanur****.*

NM s.229

Digil taġ ara ejdehā ***çırmanıp*** Sİ s. 289/3625

"Kaşıng içre rişte-i canımga ***çırmangan*** *köngül /Ankebutıdür ki kılmışdur vatan mihrab ara"* ŞS s.178

çolgan-/çulġan- "kaplanmak, örtmek, bürimek, pıçıde olmak, örülmek."(< çulġa- "burmak, kaplamak, örtmek, setr eylemek, çevirmek, aylanturmak."- n-, ŞS s.175)

"kaplanmak, örtmek, bürimek, pıçıde olmak, örülmek." (ŞS s.175)

çömün- (< çöm- "çömelmek, dizlerini bükerek topukları üzerine oturmak." (TETL 534) – (ü)-n-)

"çömelmek, yıkanur kibi oturmıyarak çöküb egleşmek, ayakı üzre turmak."

(ŞS s.176)

çörgen- /çürgen- /çürken-[186] **“yanmak, ateşte alazlanmak” (<çürge- “yakmak; yanmak” –n-)**

Ger Nevāyį āhıdın ten örtenür yüz ***çörgenür*** */ Nitti hem ẖammı ḥarāretdin bolur hem māşara* NŞ s.18/18-7

Ol perī hecrinde min dīvāne çiksem otluḳ āh / Ey melek ger bolmasañ vāḳıf ḳanatıñ ***çörkenür*** BV s.133/171-2

Ey perī mecnūn köñül sūzıdın özni asra kim / Berḳ-i āhıdın melāyikniñ ḳanatı ***çörkenür*** NŞ s.139/139-3

Şererdin kevākib yüzi örtenip / Ni kevkeb melāyik peri ***çörkenip*** Sİ s.55/129

görken- /körken- (< körke- “güzelleşmek” (ED 743) –n-)

“sahib-i cemal olmak, güzelleşmek, tecemmül ve hüsn peyda itmek.” (ŞS s.301)

güçken- /küçen-“gücendirmek” (<küçe- “sıkmak, bunaltmak; zorlamak, zorunda bırakmak”(ED 695) –n, ED 698: küçen-)

“gücenmek, münkesir olmak, magmum, mükedder kalmak, darılmak.” (ŞS s.300)

güven- / ḳıvan-/ ḳuvan- / küven- (g-) (<*küve- - n-, ED 690)

1. gururlu, mağrur olmak

Ḳuvanur-min *itiñ iski sifāli içre mey içsem / Ki Cem ḳılġan imestür cāmı birle ol tena‘um dik* BV s.252/327-3

Ādem ol sā‘at ki cennet içre evlādın körer / Ni ***ḳuvanġay*** *dem-be-dem sin nāzenīn ferzend ile* GS s.411/556-3

Ḳıvanur-min *ol aynı her niçe körsem / Mini gerçi ol niçe körse yigirdik* NŞ s.337/338-3

---

[186] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, s.114, bkz. Çağ.: Seng. 212v. 4 *çürgenmek* “puhde şuden ve der hem keşīde şuden ez şu‘le ve tef-i āteş ”. Çağ. sahası sözlükleri, hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılabilen *çürge-* “*yakmak; yanmak*” fiilini daha sıklıkla madde başı olarak vermişlerdir: Abuş. 244 *çürge-* : *çürgeben* “*yakıban*” ; ŞS 155 *çürgemek* “*āteşte alazlanmak, küymek ve germ olmak, pīç ü tāb*”.

Ḳuvanıp pāy-būsı birle Refref / Melāyik yir öpüp allında ṣaf ṣaf FŞ s.92/V/40

2. övünmek, kendini methetmek.

"güvenmek, itikad ve itimad itmek, tefayyür eylemek, kuvanmak." (ŞS s.299)

ıdlan- /yıḍlan- "koklamak" (<ıḍ /yıḍ "koku" + la -n- ED 891)

Nāfe miñgiñg uyatıdın tapmasa kūft ni üçün / Ḳanı uyuşup ***ıdlanıp*** *ol tiri ḳaplaġan irür*

LD s.48/438

ılın- "mahrur olunmak ve aciz olınmak demekdir." (<ıl- "inmek, alçalmak (güneş), düşmek" (ED 125) – n -, Abş. s.73)

ınan- "varlığına inanmak, inançlı olmak" (<*ına- "inanmak, güvenmek" (ED 188) –n-)

"itikad itmek, kani, kail olmak, tasdık, itimad itmek" (ŞS s.75)

Andaḳ itkil kim ***ınansun*** *bu köñgül* BD s.201/128-26

Inanmasañg öz fitne közüñg birle baḳayım LD s.131/1204

Nė dėgey ü dėse kim ***ınanġay*** LM s.87/IX-587

Ḫ˘āce bilipdür ki körgeç taşlaġusıdur, kiniçe barıp destārnı almışlar ve başlarıġa

çırmarda öz özleri bile dir irmişler ki her niçe ayttuḳ ki yaramas ***ınanmaslar****…*NM s.8

Inanıp *vaṣlıġa hecrin unuttuñg ey köñgül līkin* NŞ s.59/59-4

Inanmaslar *er naṣṣ-ı ḳur'ān digey* Sİ s.344/4441

ıñgran- " sızlanmak, feryat etmek " (<ıñgra- **"sızlanmak, bağırmak, feryat etmek "-n-, ED 189)**

Żaʻfdın ***ıñgranġanım*** *ilniñg figān-ı zārıça / Her demim 'ışḳ ehliniñg pür āh-ı āteş-bārıça*

BV s.396/546-1

ırgan- "sallanmak, sarsılmak, silkelenmek." (< ırga- sallamak, silkelemek."-n-, ED 217)

"kımıldanmak, dirpenmek, hareketlenmek" (ŞS s.61)

ıslan- (< ısla- n-, ŞS s.64)

“ıslanmak, ıssa getürülmek, nem-nak olmak, mertub ve ab-dar olmak.” (ŞS s.64)

Nālem andaḳ boldı bağrım yāresi ***ıslanġalı*** */ Kim yanımdın ötmes il tutmay ḳulaḳ birle burun* BV s.329/444-5

igelen- /eglen- “vakit geçirmek, oyalanmak.” (<egle- n-, TETL s.696)

“ tevaffuk itmek, eglenmek, dem almak, istirahet itmek.” (ŞS s.66)

igren- / yigren- [187]“iğrenmek, isyan etmek” (ED s.114/914)

“teneffür, istikrah itmek, ictinab ve perhız itmek, husıden, hiras.” (ŞS s.68)

…ve aldamaḳ ve arġadamaḳ ve işenmek ve ***iglenmek*** *ve aylanmak ve irikmek ve igrenmek ve avunmak ve ḳıstamak…* ML s.170/(B8b)/19

iken- (< ike-n-,DLT)

“bir şeye temeyyül itmek.” (ŞS s.68)

ilin- (<il- “bir şeyi tutmak , bağlı olmak, yakalamak, dolaştırmak, karmakarışık etmek” – (i)n-, ED 148)

1. bağlanmak, bitiştirmek.

2. karıştırılmak, dolaştırılmak.

3. tuzağa düşürülmek

Ger ***ilindim*** *zülfünĝe körmenĝ min āşüftedin / Dāne-ẖˇār itti tuzaḳḳa bizni ol la‘l üzre*

---

[187] F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, s.118, bkz. “bu fiil ınĝran- / inĝren- fiilinin nĝ >g değişmesiyle ortaya çıkmış bir şeklidir. Nevāyī 100 fiil arasında *ınĝran*- fiilini , “ağlamak” ın nüanslarını saydığı bölümde de *inĝre*- fiilini vermiştir. Bkz. *ınĝran*- inĝre-.Seng. 108r. 28’de verilen *igrenmek fiili* ŞS …igrenmek filinin mânalarıyla uyuşmamaktadır. Seng. *igren*-, daha çok yine Seng. 351r. 5’teki yigren- “nā-hoş āmeden” fiilinin y ~ø hadisesine bağlı olarak çıkan bir şekli olarak gözükmektedir.Ancak Nevāyī’nin kelime kadrosu ve bilhassa delilleri için seçtiği kelimelerin geniş Türk dili alanı olduğu hesaba katılırsa , bu *igren*- (~yigren-), Kıp. sözlüklerindeki Trkm. kayıtlı *igren*-, TTü. *iğren*-, AzTü. *iyren*-, Trkm. *yigren*-’le de ilgilendirebiliriz. Bu fiil için bkz. ED 914b *yigren*-.Çağ.: Seng. 108 r. 28 *igren*- “tehevvu kerden”; *inĝren*- ’in varyantı olarak bkz. ŞS 56 *igrenmek* “ nāle ve feryād etmek; derd ve elem çekmek, āh ünün etmek”.

ḫāl LD s.117/1073

imgen- /emgen- "acılı olmak, üzülmek" (< emge- "ıstırap çekmek, zahmet çekmek" –n-, ED 160)

"zahmet ve meşakkat, dert uc elem çekmek." (ŞS s.74 :imgen-)

Yüz tamuġça otnı ḥācet irdi ey hecr ü firāḳ / Kim yaḳarda ***imgenip*** *ḫas dik tenim köydürdüñgüz* BV s.160/210-3

Vaṣl ile eyle sebük-bār ki hecriñg yükini / Tartmış-min min-i dil-ḫaste besī ***imgeniben***

NŞ s.452/453-5

islen- "kokmak demekdir." (<is "koku" + le- n-, Abş. s.53)

"kokmak demekdir." (Abş. s.53)

Āhı mühlikdür Nevāyī köñgli zaḫmı ***islenip*** *| İl öler tapsa hevāġa çun 'ufūnet imtizāc*

BV s.75/94-9

ivlen- /evlen- "evlenmek" (< evle - n -, ED s.11)

Atam digen irmiş ki min hergiz ***ivlenmes-min*** *ve anıñg iltimāsın red ḳılġan irmiş.*

NM s.208

kaşan- "işemek" (<*kaşa- "idrar çıkarmak, işemek" –n- , ED s.673)

"har ü mal itmek, hayvan agnayarak tebevvül ve tekeyyüf itmek." (ŞS s.245)

ḳażġan- "kazanmak" (<*kazġa- "kazanmak" – n-, ED 683)

"kazanmak, iktisab itmek. " (ŞS s.244)

Kim ki cān iylep fidā kazġansa dehr ehliġa dōst / Añglaġıl ey dōst kim ol düşmen-i cān ***ḳazġanur*** BV s.136/175-8

Māldın ömrüñgġa āsāyiş eger yitmes ni sūd / Nūḥ 'ömrin ḥāṣıl itseñg genc-i Ḳārūn ***ḳazġanıp*** GS s.69/60-6

Birdi nīsān yamġurıġa ol şeref / Kim Güher ***ḳazġandı*** *beẕlidin ṣadef* LT s.15/12

…kinergemek, kizermek, doptulmaḳ, cıdamaḳ, tö/üzmek, ***ḳazġanmaḳ,*** *ḳıcıġlamaḳ…*

ML s.170/B9b/27

Ḫitāb oldı key ʿāṣī-i bār-gāh /Ki ʿömrüñde ***ḳazġanmadıñ*** *cüz-günāh* Sİ s.144/1449

ḳımşan- [188]

“yavaşça ve usul ile kımıldanmak, aheste hareket itmek, yavaş yavaş yürümek.”

(ŞS s.277)

köylen- “hammadde olmak, hararetlenmek.” (< köy-“yanmak” (Abş. s.367) +

(ü) g “köyüg :yanmış ve mahruk olan şeyler.”+le-n, ŞS s.292)

“hammadde olmak, hararetlenmek.” (ŞS s.292)

ḳalın- (<ḳalı- - n-, ED 617)

1. (hava) yükselmek, görünmek, kalkmak.

Tā kim ol gülsiz bulut yañġlıġ havāyī bolmışam / Bezm-i ʿayşı yādıdın eşkim ***ḳalınmas*** *bādedin* GS s.355/474-4

2. sıçramak, atlamak, fırlamak

karçın- “hasıs ve bahıl olmak, leımlik eylemek, tamalik etmek, aç göz.” (< ḳarçı- “kazımak, kaşımak, kargıçla tıraşlamak” – n- ŞS s.241)

“hasıs ve bahıl olmak, tamalik etmek, aç göz.” (ŞS s.241)

karġan- “lanetlenmek “ (<karġa- “beddua etmek, lânet etmek - n-, ED 655)

“bed-dua, lanet, sebb ü şetm, incitmek” (ŞS s.242)

ḳatlan- “katlanmak, dayanmak” (<katla- “tahammül etmek, sabretmek” – n -, ED

---

188 F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, s.125, “<ḳımşa-n-, dönüşlü fiil.Bkz. Çağ.: Seng. 298v. 22 ḳımşanmaḳ /ġ “cünbīden”

655)

Yitişkeç biri birge aylandılar / İki ḳulle dik işke ***ḳatlandılar*** SI s.406/5369

ḳılın- " kılınmak, yapılmak" (<kıl- "yapmak, etmek " - (ı) n-, ED 621)

Bu cihetdin ol tört ḥarf gevherlerin daġı özge ḥurūf cevāhiri silkige tartıp ġazeliyyātnı otuz iki ḥarf tertībi bile müretteb ***ḳılındı.*** GS s.18/6

…ve evvelġı ṭabaḳa kim pīşdādīler durur pīş-nihād alar işleri şerḥin ***ḳılındı.***

SI s.103/XI-12

ḳıngran- (<kıṅgra- "inat etmek, tarılmak, azarlamak"- n-) [189]

…çubrutmaḳ, cırġamaḳ, bıçımaḳ, ***ḳıngranmaḳ,*** *kinergemek, kizermek, doptulmaḳ, cıdamaḳ, tö/üzmek…* ML s.170/B9a/26

ḳıpran- "kıpırdanmak" (< kıpır "kımıltı sesi" –a-n-,)

Kime yiridin ***ḳıpranmadı*** *bā-vücūd-i ol ki ʿaẓīm yil daġı barur irdi.* NM s.353

kizlen- "gizlemek, saklamak"(<kiz+le-n-, ŞS s.29)

"gizmek, seyr ü temaşa, teferrüc ve seyahat ve sefer itmek, feşt ü güzar." (ŞS s.29)

ḳon- (< *ḳo-n-, ED 632)

1. konmak.

Niçe kün ḳar tipip muz yastanıp teşvīş ile ***ḳonduṅ*** BD s. 280/397/3

Cuġd ***ḳonmas*** *dem-be-dem yimrülgü dik dīvāne dip* BV s.48/64-8

Kör cünūn ceẕbin kim anda ***ḳonsa*** *bolġay bende ḳuş* FK s.246/259-5

---

[189]F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", bkz. (<ḳıngır +ad-, kıngır kelmesini krş. Kzk.*gıṅır " 1.düzgün değil, eğri; 2. Kendi dediğinden başkasını kabul etmeyen kimse"*, Kırg. kıṅır *"1.iğri, br yana ilmiş; 2. dik kafalı"* (YUDAHİN 456); ŞS 250 ḳıṅġıraymaḳ "*inad etmek, tarılmak, azarlamak, serkeşlik etmek*".

*Vü ger külbemde bir tün **ḳonsa** ḫod közdin uçar ḳayġu* NŞ s.506/508-1

*Anıŋ͡g dik ki **ḳonġay** çibin zāġ üze* Sİ s.250/3034

*…Ebū Ḥāmid çibinni özleridin ḳorumaslar irdi kim alardın uçup yana birev üstige **ḳonmaġay** gūyā ol vaḳt taḳvā ehli kişi barında çibinni sürmes ikendürler.* NM s.174

2. yerleşmek, mesken tutmak.

"inmek, tevakkuf ve misafir olmak, nüzul itmek, füruz-ameden, tüşüş ve tüşmek."

(ŞS s.268)

köŋ͡gren-[190]

"söylenmek ve kümürdenmek demekdir. " (Abş. s.365)

*Raḳībiŋ͡g hem itiŋ͡g hem köŋ͡glüme kūyüŋ͡gde düşmendür / Ki tünler tā seher-geh tartmış efġān u **köŋ͡grenmiş*** FK s.261/275-5

*Her ni Ḥaḳ emri durur şükr ile ḳıl kim ḳılmaḳ / Bendidin yaḫşı imes ḫ˘āce işin **köŋ͡greniben*** NŞ s.452/453-6

körin-/körün- (<kör- "görmek" - (ü)n-, ED 746)

1. görünmek.

*Yüzide ol bel-i ḫandān **körünür*** BD s.157/65/1

*Ḳuruḳ tenim oḳ uçıdın **körünmes** ey çābük* BV s.14/17-3

*…kim eşi 'asınıŋ͡g pertevide mihr-i 'ālem-gīr mihr allında ẕerre dik **köründi.***

GS s.10/10

*Çehredin bürḳa' mu aldıŋ͡g māh-ı tābān **körnedür** /Ya tebessüm eylediŋ͡g kim ṣūret-i cān*

---

[190] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.132, "Çağ.:Seng. 309v. 18 *küŋ͡grenmek* " ḫ˘ūd ḫ˘ūd ez gaẓẓ ḫarf zeden ve lund lund kerden"; Abuş. 365 *küŋ͡gren-: küŋ͡gren-:"söylenme ve kümürdenme* !...Krş.: OTü. *kiŋ͡gren-* "*söylenmek, mırıldanmak*", ED 733b. ETü Uyg. *kiŋ͡gren-* "*söylenmek, homurdanmak*", Hak. MK ııı 399 *küŋ͡gren-* "id." <*küŋ͡gre-n,* , *küŋ͡gre-* " *homurdamak, mırıldamak*", krş. ŞS 262 *küŋ͡gremek "kendi kendine esnā-yı hiddetde tarılmak, mırıldanmak".*

körnedür LD s.48/440

Mecnūnġa ***körüngeç*** *ol perī-zād* LM s.283/XXIX/2605

Kim ***körüngeç*** *üzdiler cāndın ümīd* LT s.130/1596

Līk irmes irdi közge ***körüngüçe*** *bu metā'* NŞ s.289/290-5

Al ilge āyīne yüz kör bu resm-i āyīnde / Ṭarāveti mü ***körüngey*** *perī çırayında*

SD s.206/448

Būstan ki leṭāfette perī-ḫāne ***körünür*** GD 17/1

Köründi *barça ma'nī dil-peẕīrim* FŞ s.112/IX/34

Lāzım ***köründi,*** *Türk tili şerḥide bir niçe varaḳḳa zīb <ü> ārāyiş birmek…*

ML s.191/B42b/8

2. huzura çıkmak.

ḳutan- "mesud, şad ve memnun olmak, ferahlenmek, sevinmek, haş-vakt, hürrem olmak."(<ET kut "baht, talih" (DLT II 154-19, 154-21) –a-n, ŞS s.258)

kuzga-n- (< kuzga– "muztarib olmak demekdir." Abş. s.331-

n -, ŞS s.262)

"hareketlenmek, temevvüc ve telatum olmak, cuş ü huruş." (ŞS s.262)

mun̂glan-[191]

mun̂gran-"hayvanatın teferrüd itmesi, seslenmek, bagırmak." (< mun̂gra- /man̂gra- "bağırmak, böğürmek" (ED 770) –n- ŞS s.307)

Bu ki min maḥrūm u il maḥrem durur cānānıma / ***Mun̂granıp*** *bī-keslikimdin ot tutaşır cānıma* NŞ s.566/569-1

[191] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.133, " <mun̂g+la-n, mun̂gla- için bkz. ŞS 281 mun̂gla- *"ġam-nâk olmak, derd, elem, ḥüzn ṣāhibi olmak."*

ofran- " yıpranmak " (<opra- "eskimek, yıpranmak,yok etmek" (ED 14) – n -, Abş s.104)

oẖran-[192]

…ve *igermek ve **oẖranmek** ve aldamaḳ ve arġadamaḳ ve işenmek ve **iglenmek** ve aylanmak ve irikmek ve igrenmek ve avunmak ve ḳıstamak…* ML s.169/(B8b)/18

okın-/ oḳun- (<oḳı-"davet edilmek, çağrılmak" n-,ED 87)

1. okumak.

2. okunmak, çağrılmak.

*Munıñ atası bizniñ aldımızda öldi. Ġam-ẖōrı yoḳ tip oġil **oḳundı.***

ŞT s.134/[73b](11)

3. okuyormuş gibi görünmek.

"nefes urmak çıgrılmak, kıgrılmak, tevsım olmak." (ŞS s.47)

osan- (<*osa-n-, ED 248)

1. usanmak.

2. gafil olmak, kayıtsız kalmak.

*…ve öngdeymek ve çigreymey ḳuruḳsamaḳ ve üşermek ve cıcaymaḳ ve öngdeymek ve çigreymek ve dumsaymaḳ ve umunmaḳ ve **osanmaḳ** ve igirmek ve igermek…*

ML s.169/(B8b)/18

ovalan- "devr itmek, çarh urmak. dönmek, yumalamak." (< ovul-/uval-/ uwal-/

oyġan- "uyanmak" (< *oḍ- / *oḍġa- "uyumak" –n- ED s.62)

---

[192] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.134, "*atlar su ve yayım için kişnemek.* "Çağ.:sahası sözlüklerinde dönüşlülük fiil çatısıeksiz, geçişsiz şekil vardır. Bkz. Çağ.: Seng. 77v. *oḳramaḳ- / ġ* "āheste ṣadāk erden esb dār ṭaleb-i 'alaf"; ŞS 36 *oḳramaḳ* "*atlar su ve yayım için kişnemek*"…Krş. OTü.:Hak. *oḳra-* "*yem zamanında kişnemek, homurdanmak*" (MK 275, ENDEKS 431), *oḳraş-* "işteş."; Osm. *oḳra-* (TTS V 2945).Ayrıca bkz. ED 92a okra-."

“uyanmak, tayakkuz itmek.” (ŞS s.55)

Ġaflet uyḳusıdın ***oyġan*** *ger tiler bolsañ murād / Kim yiter maḳṣadḳa her kim bolsa ol bīdārraḳ* BD s.137/32-4

Baḫtım ***oyġanmas*** *egerçi feza´im derd ehlin / Ölüm uyḳusıġa barġanlar ise oyġatadur*

BV s.115/143-4

Cihān ehliġa ger uyḳu ḥarām olsa ´aceb irmes / Ki nāz uyḳusıdın ol kāfir-i bī-bāk ***oyġanmış*** FK s.261/275-6

Nükteni bu nev‘ sürgeç pīr-i rāh / Siskenip ol uyḳudın ***oyġandı*** *şāh* LT s.146/1819

Velī bu ṭurfedür kim ger fiġānı çarḫdın ötsün / Ol ay nāz uyḳusıdın çıḳmaġunça mihr ***oyġanmas*** NŞ s.226/226-2

ögren-/ örgen- “öğrenmek” (<*ögre-n-, ED 114)

“ögrenmek, alışmak, taallüm itmek, ezberlemek.” (ŞS s.40 : örgen-)

Gül ögrenür *oḫşar çemen-ārāylik andın* LD s.172/1578

Eyā saḫī seniñ ilgiñdin ***ögrenür*** *ḥālī* SD s.142/205

Ve Şeyḫ Ḥasan-i Baṣrī ḳuddise sırruhu ḳaşıda kündüz ‘ilm ***ögrenür irdi.*** NM s.13

Ḳanı Ferhād u Mecnūn kim alarġa ‘ışḳ ***örgetsem*** BD s.152/57/3

Kiçe köymek resmini ***pervāne mindin örgenür*** BV s.133/171-1

İyle derd ü ġamıñġa ***örgendim*** FK s.48/47-4

Ki Ḳāren’din nihān ***örgenmiş irdi*** FŞ s.287/XXX/112

Külmekke ***örgenür*** *il her söz ki dise mecnūn* GS s.7/16

Ṭab‘ıñ ***örgendi*** *firāḳ eyyāmıġa* LT s.53/529

Eger yüzdin belki mingdin biri bu tinli ***örgenip*** *söz aytsa hem her kişi işitse bilür ve*

anıng Sart ikenin fehm ḳılur… ML s.169/(B8a)/13

Ol didi neyüçün kilip-sin eger kilip-sin ki evvelīn ve āḫirīn ‘ilmin ***örgeng̃ey-sin*** *, munung̃ yüzi yoḳtur kim bu barçanı ol bilür ve bes.* NM s.19

Ejdehālar ḫāk-sār olmāk ṭarīḳın ***örgenür*** NŞ s.139/139-5

Yana çikmeyin ***örgenürdin*** *ilik* Sİ s.501/6767

öpkelen- “öfkelenmek, kızmak” (<öpke “öfke”+ le-n-, ED 9: öpkele-)

“tarılmak, hiddet ve gazab itmek.” (ŞS s.33)

öpren- (< öpre –n-, ŞS s.33)

“silinmek, naydıd olmak, mahv olmak.” (ŞS s.33)

örten-[193] “alevlenmek, yanmak, kavrulmak” (<örte-n-, ED 209)

“yakılub kavrılmak, hiddetlenmek.” (ŞS s.39)

Ḥālimni sang̃a aytıp hicr otıġa ***örtendim*** BD s.291/444

Örtenür *ey vā‘iẓ āhımnıng̃ şerārıdın sipihr* BV s.45/61-3

Ḳılur ot yitkeç ***örtenmekke*** *ḳābil* FŞ s.240/XXV/120

Örtenür *bīçāre köng̃lüm hecr otına can daġı* GD 44/5

Köp yarumas şem´ egerçi ***örtenür*** *pervāne hem* GS s.317/418-5

Örtenür *āhım otındın yetti fīrūzī revāḳ* LD s.93/846

Bat ***örtenür*** *artuġ olsa yaġı* LM s.104/XI-745

Örtenip *öz şu‘le-i ḥırmānıdın* LT s.55/5

---

193 F.Sema Barutçu Özönder, ‘Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü’l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ”, s.136-137, “Bkz.Çağ.: Seng. 68v. 22 *örtenmek* “sūẖte şuden”; Abuş. 96 *örten-:örtenür* “*yanar*”; ŞS 29 *örtenmek* “*yakılmak, kavrulmak; hiddetlenmek*” OTü. *örten-* “*yanmak*”
< *ör-t+e-n. ETü. *örten-*, Hak. *örten-*, bkz. ED 209.”

…bürmek, türmek, tamşımak, ḳaḥamaḳ, sıpḳarmaḳ, çiçergemek, çürgenmek, ***örtenmek,*** *sızġurmaḳ, körpekleşmek, çubrutmaḳ…* ML s.170/B9a/25

Alardın her kişi anıñ sözi bile yandı selāmet bardı, her kişi bādiyeġa kirdi, semūmdın ***örtendi.*** NM s.147

Ger Nevāyī āhıdın ten ***örtenür*** *yüz çörgenür* NŞ s.18/18-7

Didi kim niçe yaşurun ***örteney*** Sİ s.387/5078

ötken- /ötgün- /öyken- "taklit etmek, öykünmek, benzemek. " (< ötke – n-, ED 52 : ötgün-)

"kâf-i evvel Arabîdir, öykünmek ve taklid edmek demekdir." (Abş. s.86)

"imrar-ı eyyam itmek, yaşamak, taklıd ve rekabet itmek." (ŞS s.35)

Kiçe köymek resmini pervāne mindin örgenür / Şem´ köydürmek işide meh-veş imġa ***ötkenür*** BV s.133/171-1

Gül çaġı gül-bāng işidür çikmek ey bülbül sañga / Ay u yıl feryād itmekni mañga ***ötkenmegil*** NŞ s.371/372-4

Tañ ḳuşı tartar ise keçe tañ atḳunça nevā / Ey Nevāyi ḳılur ol işni sañga ***öykeniben***

NŞ s.452/453-7

ötün- "dua etmek, niyaz etmek" (<ötü –n -, ED 62)

"iltimas, rica ve niayz itmek, istirham eylemek. (ŞS.36)

öylen- / üylen- /evlen- "evlenmek" (evle- "evli olmak"-n-, ED 11)

"evlenmek, tezevvüc, teehhül, hane-dar olmak." (ŞS s.55)

Ol hem ***öylendi.*** NM s.173

"Kethudalık közel yoldur / Kaygı kaldıran oldur / Yigitlik bir kızıl güldür /Solay disen ***öylengin"*** ŞS s.55

sağın-/ sağun- (<sak-(ı)n-, ED 812)

1. düşünmek

Sağınmas *cennetü'l-me'vānı Bābür* BD s.127/17/6

2. korumak, muhafaza etmek.

Sağınma *barça bi-şen'sözni ṭab' iter āşām* BV s.87/107-3

Sağıngaysin *mini hem tartıp āhī* FŞ s.243/XXV-151

Kirek elbette ḫazān yilin ***sağınsang*** *gāhlar* GS s.135/153-7

Bir uçı ***sağınmay*** *intihānı* LM s.161/XVII-1322

Özni şāh-ı kişver-āyīn ***sağınıp*** LT s.77/842

Şerāre ḫaṭları ***sağınma*** *dûd-ı āhım ara* NŞ s.35/35-1

Seḥer namāznı ayturda ol ḫuften ***sağındı****, kündüz bolġandın songra ol ḥālġa vāḳıf boldı..*

NM s.16

Sağınıp *burundın güzāfımnı hem* Sİ s.89/632

3. arzu etmek, istemek.

Sin perīveş ḥūrini il ādem oğlı ***sağınur*** GD 10/3

"Muhakemetü'l –Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugati üç manaya tashih etmiştirler, biri angmak manasına ve biri südi sagılur koyun manasına ve biri dahi aşk mesti ve bimarı haletinde istimal olundugı manaya ki terkib budur:"

(Abş. s.268)

" yalvarmak, rica itmek, sıgınmak, temelluk." (ŞS s.199 :sağun-)

"Bu dehrde ming türlü bela kildi başımga / Bı-çare bolub hazret-i allaha ***sagundum****"*

ŞS s.199

sallan- "sallanmak" (<salla- "sallamak " (ED 825)- n-)

Sallanıp *çun cilve iyler ḫalḳnı vālih ḳılur / Hem ḳad-i ra'nāsı hem endām-ı rūḥ-efzāsı*

çoḫ FK s.113/114-7

salın- (<sal- "bırakmak"- (ı) n-, ED 827)

1. dolaşmak.

2. sallanmak, asılmak, asılı durmak.

"her yana temayül olmak, reftar ve hıram itmek, cünbüşle yürümek." (ŞS s.200)

san- (< sa- "saymak" – n-, ED 833)

1. saymak

2. düşünmek, tasavvur etmek.

3. zannetmek.

*Şīrin dudaḳınğnı **ṣanma** can dise bolur / Çün kilse daġı ġonça-i ḫandān dise bolur*

GD 23/1

"zann itmek; add, itibar, farz, güman, zum, hayal, kıyas."(ŞS s.202)

saylan- (sayla- "sebçek, intihab itmek, hisab tutmak" ŞS s.203 –n-)

"bu dahi sayılub hesab olmak demekdir." (Abş. s.275)

"hesablanmak, muhterem, mesmu olmak." (ŞS s.203)

*Zamānġa bā-vücûd-ı bī-vefālıġ ṭa'n ḳılmanğ kim / Zamāne ehlidin **resm-i vefā bābında saylanmış*** FK s.261/275-8

sılan-[194] "kendi kendini sıvamak, kendi kendisini sıvazlamak, kendine çekidüzen vermek, süslenmek" (ML 775b 20)

sivin- /sėwün- / sivün-" sevinmek" (<siv-(i,ü)n-, ED 790)

"Memnun ve mesrur olmak, mahzuz ve şad-manı, şad-kam olmak." (ŞS s.221)

---

[194] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s. 138, bkz., "< *sıla-n-, -n-* dönüşlülük eki ile. *sıla-* için bkz. Abuş. 281 *sıla-*.Kelime Senglah'ta, ince sırada *silenmek* olarak vardır: 255v. 20 "deştkeşīde şuden, mihribānī yāften".Krş. Çağdaş Türk ş.: KB Türk ş.: Kırg. *sılan-* "*kendi kendini sıvazlamak, taranıp sılanıp kendine çekidüzen vererek*" (YUDAHİN 649), Kzk. *sılan-* "*güzelleşmek, süslenmek*" (KzkTSl. 252)."

Ġurbette ***sivünmes irmiş*** *elbette kişi* BD s.214/135/2

Cān ***sivünüp*** *eger yitse başımġa bu beşāret* LD s.28/261

Sifālı deyr derdidin ***sivündüm*** NŞ s.123/123-6

Sivünsün *ḫusrev-i ʻālī-güher Sulṭān Uluġ Big kim* SD s.110/78

Ol taḳı köp yıllar pādişāhlıḳ ḳılıp dostlarnıñ külgenin düşmenlerniñ yıġlaġanın körüp ***sivünüp*** *andın soñ öler bolġanda oġlı Kök Ḫānnı taḫtında olturtup öldi.*

ŞT s. 120/[69b] (12)

Bu velādettin ***sevündi*** *ḫalḳ-ı ʻālem barçası /Ḫāṣṣe Türkistān ili kim taptı bir mālik-rikāb*

SD s.180/365

sıġın-[195] "sığınmak" (<sıġ-(ı)n-, ED 813)

Gül kim ***sıġınmış*** *ġonceġa sindin durur endīşesi / Yüz perde yaʻnī vech üze bī-infiʻālī baġlamış* LD s.92/840

Barısıġa iş añġa yalınmaḳ / Tā mümkin anıñ sarı ***sıġınmaḳ*** LM s.199/XXI-1713

…ve ḳızġanmaḳ ve nikemek ve ***sılanmaḳ*** *ve tanlamaḳ ve ḳımırdamaḳ ve sirpmek ve sirmemek ve kenergemek ve sıġrıḳmaḳ ve sıġınmaḳ ve ḳılımaḳ…* ML s.170/B8b/21

Eyle bozmış miḥnet ü ġam ḫaylı köñlüm kişverin / Kim neşāṭ anda ***sıġınġunça*** *feżāsı ḳalmamış* NŞ s.269/269-2

Ni tilese bar ḫazīneñde velīkīn yoḳ yoḳ / ***Sıġna kilse*** *ʻāṣīlerġa ḥażretiñde bar neşāṭ bār*

SD s.92/16

---

195 F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.136, "< *sıġ-ın-*, bkz. ED 813b *sığın-* "to take refuge in or with (some place, some one, Dat.); to trust, rely on (someone Dat.)" .ETü. Uyg. *sığın-* "*sığınmak*", Hak. KB, MK *sığın-* "*sığınmak*", Harezm.Bkz. Çağ.: Seng. 253v. 7 *sığınmaḳ" "güncīde şuden; dāḫil ve mülteci şuden"."*

sılan- “kendi kendini sıvamak, sıvazlamak, kendine çeki düzen vermek, süslenmek” (<sıla- n-)dipnot ML

…ve ḳınamaḳ ve ḳozġalmaḳ ve savrulmaḳ ve çayḳalmaḳ ve divdeşimek ve ḳımsanmaḳ ve ḳızġanmaḳ ve nikemek ve ***sılanmaḳ*** *ve tanlamaḳ …* ML s.170/B8b/20

sın- (<sı-n-, ED 833)

1. kırılmak.

Sinsizin yörüp ayaġ içkünçe ***sınsun*** *ayaġım* BD s.182/110-1

Bınşır barmaġım tübidin ***sındı.*** Babn s.149/H242a-4

Sınġan *ḳadeh kibi ki aḳar her ṭaraf meyi* BV s.49/66-3

Cilvesi vaḳtı mining̃ ***sınġan*** *başımġa ḳayda san* FK s.22/20-4

Sınsa *köng̃lümde oḳung̃ sürtüp ısıġ ḳandın ang̃a* GS s.35/11-1

Sındı köng̃lüm şīşesi ġam taşıdın LD s.285/2601

Bir ḳatla atlıġ ol yandın öterde hem-ol düstūr bile taş attı ve bu es̱nāda atı rem ḳıldı ve ol atdın yıḳıldı ve hem-ol taş atar iligi ***sındı.*** NM s.335

Sınmış *u her sınuḳ andın niçe perkend olmış* NŞ s.254/254-4

2. bozguna uğratmak, yıkmak.

3. zayıf düşürmek, zayıflatmak.

Ki ḫāḳānlıġım şevketi ***sınmasun*** Sİ s.337/4337

“sınmak, yani şikest olmak demekdir.” (Abş. s.283)

“sırılmak, bozulmak, şikeste olmak, taharet ve ab-dest şikest olması.” (ŞS s.220)

silkin- “sarsılmak, sallanmak” **(<silk-(i) n-, ED 827)**

“kendi kendine sarsılmak, sallanmak, müteharrik, kımıldamak.”(ŞS s.219)

Silkinip *Çīn içre tüşmiş bir peri / Tapmış andın zīb ü fer Çīn kişveri* LT s.44/412

soẖran- / soḳran-[196] "mırıldanmak, dudak altından yavaş yavaş söylenmek, homurdanmak."

(<soḳur+ a- n- > soḳran- onom fiil.)

"mırıldanmak, tudag altından yavaş yavaş söylenmek, fışır fışır itmek." (ŞS s.211)

*…ve ısḳarmaḳ ve küngrenmek ve **soẖranmaḳ** ve sıpamaḳ ve ḳaralamaḳ ve sürgenmek ve küymenmek ve ıngranmaḳ ve töşelmek…* ML s.170/B9a/23

söyen- "yasdanmak, ittika itmek, yan üzere tayanmak " (söye- "yan üzere tayamak, kucagına almak." – n- , ŞS s.214)

sustan- "yorulub süst olmak."(<susta- n-, Abş. s.289)

"kâf-i Acemī, yorulub süst olmak." (Abş. s.289)

sürgen- / sürken- "sürüklenmek, sürünmek; sürtünmek." (<sür-ke-n-)

"kâf-i Acemî ile sürünüb demekdir" (Abş. s.285)

"sürüklenmek, mübtezel olmak, yerlerde yatmak." (ŞS s.208)

*…ve ısḳarmaḳ ve küngrenmek ve soẖranmaḳ ve sıpamaḳ ve ḳaralamaḳ ve **sürgenmek** ve küymenmek ve ıngranmaḳ ve töşelmek…* ML s.170/B9a/23

talbın-/ talpın- (<talpı-n-, ED 493)

1. mücadele etmek, çalışmak.

*Çü **talpındım** ölüp tınmaḳ işimdur* FŞ s.467/L/113

---

[196] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.142, *"mırıldanmak, dudak altından yavaş yavaş söylenmek, homurdanmak. <soḳur+ a-n-> soḳran-> soẖran-*.Onom. fiil.Krş. TTü. (ağ.) *sokur sokur etmek " söylenmek, homurdanmak, gönülsüz iş görmek"* (DS 3660), *sokurdan-* "id." *<soḳur +da-n-*.Bkz. Çağ.: Seng. 245r. 16 *soḳranmaḳ* "*be-Türkī-Rūmī āheste der-zīr leb …ḥürmet suẖan güften ve lund lund kerden*"; ŞS 191 *soḳranmaḳ "mırıldanmak, tudağ altından yavaş yavaş söylenmek, fışır fışır etmek"*.Bkz. TTü. (ağ.) sokran- vd. *"söylenmek, homurdanmak, gönülsüz iş görmek*" (DS X 3658)." "

Talpınsa *çıḳar ġarīḳ yümkin* LM s.268/XXVIII-2443

Talpınıp *köp ẓāhir itti ıżṭırāb* LT s.152/1893

Ṭaleb yolıda ***talpına*** *tırmana* Sİ s.73/390

2. kanatlarını çırpmak, titremek, sallanmak.

Yüzidin örteniben ***talpınur*** *allıda kön̄gül* BV s.46/62-4

Ḳaçar bu tilbe kön̄gül yana vāḳıf ol ay ʿaḳl /Ki ***talbınur*** *köp ü köksüm şikāfı açıla dur* GS s.166/199-6

Ol dervīş yıḳılıp ikki namāz arasıġaça ***talpınur irdi.*** NM s.120

Cismim eger köyer kön̄gül ***talpınurı*** *ʿaceb imes* NŞ s.10/10-4

“dürüşmek, ve çalışmak manasınadır ki.” (Abş. s.169)

tanguklan- “istigrab itmek, mahv ve talmak, tona kalmak, mütehayyir, çıkar.” (<tanguk- + la - n-, ŞS s.119)

tapın- (<tap- “hizmet etmek; tapmak, ibadet etmek” - (ı,u) n-, ED 441)

1. hizmet etmek.

2. kulluk etmek, tapınmak, ibadet etmek.

“büte tapmak, b iat ve tab iyyet itmek, tilvase.” (ŞS s.112)

tarman- “ tırmanmak çıkmak demekdir.” (<tarma - n-, Abş. s.161)

“tırmanmak çıkmak demekdir.” (Abş. s.161)

tavlan- “tav bolmak, semirtmek, kıvralmak, betab itmek, ip ve otı kütletmek.” (<tavla- “tava getürmek, çevirmek, terbıt etmek, at ve hayvanata baytarlık eylemek, perhız ile aslına irca itmek.” –n-, ŞS s.120)

tayan- “dayanmak, güvenmek.” (<taya- “dayamak, tahammül etmek “- n-, ED 569)

Kitip üstādlardın işte ḳanmaḳ / Ni tınmaḳ bir zamān íni ***tayanmaḳ*** FŞ s.150/XV/56

*Żaʻīf üçün ḳavī denīler üçündür şaḥneī ʻadlıñ / **Tayanıp** töpeġa böri ḳılur ḳoylarġa çūbānī* LD s.13/119

terkin- "genişlenmek, bol olmak, vüsatlenmek, ferah." (<terki- n-, ŞS s.123)

"genişlenmek, bol olmak, vüsatlenmek, ferah." (ŞS s.123)

tırman- (<tırma- "tırmalamak, kaşımak"- n-, ED 550)

"tırmaşmak demekdir." (Abş. s.182)

tibren-/ tipren- "kımıldatmak, oynatmak, karıştırmak, sarsmak" (<tepre - n-, ED 444)

Tā´iẕārı cilve iyler cilve-gerdür zülfi hem /Mihr tā iyler taḥarrük sāye daġı ***tiprenür*** BV s.136/175-2

Tüşüp andın biyik çün ittifāḳī /Harıp andaḳ ki ***tibrenmey*** *burāḳı* FŞ s.92/V/38

Öy ki ednā ***tiprenür*** *sākinge ḫāṭır-cem ´imes* GS s.41/20-7

Kim ***tiprenür*** *ü allıda evrāḳı körünür* LD s.62/562

Ornıdın ***tiprenmey*** *ol yañglıġ ki taġ* LT s.100/1150

Tañglası ol refīḳ kildi kördi kim ḳar astıda ***tiprenedür.*** NM s.178

Körüp közüñgni aʻdānıñg başında maġzı ***tiprendi*** SD s.126/146

Ki ***tiprenmiş*** *olġay bu yildin burun* Sİ s.77/456

tilen- (d-) "dilenmek, yalvarmak" (<tile- "dilenmek"- n-, ED 501)

"dilenmek, teseül itmek, gedaylik eylemek." (ŞS s.151)

Sizdin eger ***tilense*** *gül ḥüsn ülüşi ʻaceb degül / Bay kişilerge çāre yoḳ ārī çıġay su'ālıdın* LD s.163/1495

tirben- (<tirbe - n-, ŞS s.146)

“diretmek, hareket, tezelzil, kımıldanmak, çünbiden, sallanmak.” (ŞS s.146)

tolġan- / tolḳan- (d-) **(<tolġa-n-, ED 497; Abş. 213)**

“derd ve elemden pıçıde olmak, rencıde, istirab itmek, halka ve ham-çem olmak.”

(ŞS s.140)

1. dolanmak.

*İnāyet toġrı ger yoḳtur ni boldı bolsa **tolġana*** BD s.171/90/3

*Közidin zülf eger **tolġandı** tanġ yoḳ* BV s.28/37-7

*Ejdehāyīdür ki bir vīrāne içre **tolġanur*** FK s.143/144-1

*Ni yanġlıġ **tolġanur** ot içre tārınġ* FŞ s.413/XLV/19

*Ol mest kibi ki bulġanur **tolġana dur*** GS s.545/770-XXXVII

*Sünbül minġizlig **tolġanur** öz özige vird ü semen* LD s.145/1329

***Tolġanıp** özige ėyle kim dūd* LMs.208/XXII-1809

*Tanġġa tigrü żaʿflıḳ cismim bilen dik **tolġanur*** NŞ s.139/139-1

*Ḳoyun dik reşkdin ḫākī tenim yüz ḳaṭla **tolġanmas*** NŞ s.226/226-7

*Tün aḫşam **tolġanu** sünbül bigin zülfünġdin āh urdum* SD s.254/620

*…ve ol muḳārinedin muḳābeleġa barġaç ḳahr dik nūr u żiyādın **tolġanı***

Sİ s.328/XLVIII

2. (takı) takınmak.

3. sancılanmak.

tokun- **(<toḳı- “vurmak” – n -, ED 471)**

1. dokunmak, etki etmek.

2. çarpmak.

*Velī ni içün kim kiçikdür yaşıñ̂ / **Toḳunmay durur** taşḳa hergiz başıñ̂* Sİ s.163/1720

3. dövülmek, dövülerek sertleştirilmek.

“tokuşmak, mes ve tesır itmek, ilişmek.” (ŞS s.137)

tolkan- (tolka – “renc, derd ve elem, keder çekmek.” (ŞS s.139) – n-)

“derd ve elemden pıçıde olmak, rencıde, istirab itmek, halka ve ham-çem olmak.”

(ŞS s.140)

tolun- (< tolu- n-, ŞS s.140)

“batmak; nücum-ı gurub itmek.” (ŞS s.140)

tonan- /donan- “süslenmek, donatılmak” (<tona- “giyinmek (donatmak) , elbisesini çıkarmak, soymak.”, ED 523)

“tezyın ve tecmıl itmek, pıraste bolmak, alayiş, nümayiş, şehr-ayın, çeşn, şenlik, alay ve görünüş.” (ŞS s.191)

tüken- “bitirmek, tükenmek”(<tüke - n-, ED 484)

“kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sanî Acemîdir. Dökenilmek, yani aranmak ve istenmek manasınadır ve tamam oldı manasına dahi kelir,” (Abş. s.211)

“bitmek, inkıza bulmak, encama irmek.” (ŞS s.137)

*Her laḥẓa **tükengüsiz** meşaḳḳatḳa mini* BD s.243/249/1

*Nidin kim u cünūn faṣlı **tükenmes** mācerā iylep* BV s.44/59-7

***Tükendi** barça söz va’llāhu a‘lem* FŞ s.79/II/18

*Nivçün āyā ḫāneḳāh içre **tükenmes** aytılıp* GS s.69/59-7

*Cefā **tükense** niter sin cefā kirek bolsa* LD s.19/173

*Utrularıda **tüketti** bėş ḳaṣr* LM s.59/V-313

Yıl tükengeç ḳılġa-sın ‘azm-i viṣāl LT s.115/1376

Tükenmegey *yazılıp miḥnetim eger bolsa* NŞ s.12/12-5

Tüketgünçe *bir bir edā ḳıldılar* Sİ s.228/2705

tükün- / tökün- "dökmek, akıtmak, boşaltmak" "(<tök- (ü) n-, ED 485)

"kâf-i Arabî ile, dökünmek demekdir, tamam olmak manasınadır." (Abş. s.212)

tüşün- " düşünmek" (<ET *tüşen- < tüşe- < tüş "düş" "hayal kurmak, rüya görmek", ED 561- n-)

"uzun uzadıya beyan, tefekkür, meram ve izhar, mütalaat itmek, esir-i firaş olmak, dur ü dıraz tahayyül eylemek." (ŞS s.134)

Ey tıñ̃laġuçı ḳarılar ve ey añ̃laġuçı yigitler köñ̃liñ̃izni bu söz ṭarafıġa bik tutuñ̃ ve ḳulaḳıñ̃ızını ḳuyı salıñ̃ taḳı bu sözge ***tüşünüñ̃.*** ŞT s.157/[82a](3)

ufal- " ezmek, ufalamak, küçük parçalara ayırmak." (ED 10) - a- n-, ŞS s.33)

ulan- (<ula- "bağlamak, birleştirmek" -n-, ED 148)

1. bağlanmak.

2. erişilmek, ulaşılmak.

3. kavuşmak.

"ulaşmak ve yetişmek demekdir." (Abş. s.208)

Ol ḥaremdin didi min büt-kededin / Bir birige söz ***ulandı*** *muḥkem* FK s.651/688-V-52

Bu dem kim boldı sevdāyī dimāġı / Marażlarġa ***ulandı*** *cismi taġı* FŞ s.254/XXVII/27

Saçıñ̃ selāsili luṭfīni çikti ḥak sarı / Mecāz ***ulandı*** *ḥakīḳatḳa müntehā boldı*

LD s.245/2260

Mevlānā Niẓāmu'd-dīn ṣoḥbetleriġa ***ulanıp-durlar.*** NM s.254

ulgan-" büyümek, gelişmek" (< ulġa- "büyümek"-n- , ED 138)

"büyümek demekdir" (Abş. s.110)

umın-/ umun- "umut etmek, ummak, umut bağlamak" (<um-(ı,u) n-, ED 162)

"tama itmek, beklemek, ummak, müterassıd olmak." (ŞS s.52)

Andak ki ḳuvarmaḳ ve ḳuruḳşamaḳ ve üşermek ve cıcaymaḳ ve öngdeymek ve çigreymek ve dumsaymaḳ ve ***umunmaḳ*** *ve osanmaḳ ve igirmek …* ML s.169/(B8b)/18

umsun-[197]

urun- "giyinmek" (<ur-(ı,u)n-, ED 235)

1. giymek.

Gül ***urunur*** *ḳulluġunĝ ṭavḳın ḫacālet birme dip/ Boynıġa fūta salıp ġarḳ-ı ʿaraḳtur berserī*

LD s.202/1856

2. vurmak, çarpmak.

Yüzidin örteniben talpınur allıda könĝül / Şemʿ ayaġıda ***urunġan*** *kibi pervāne köyüp*

BV s.46/62-4

Yā bolup dāmġa muḥkem tapa almay maḫlaṣ / ***Urunup*** *yalpınıban eylemegey şerr-i şuʿab* FŞ s.405/XLIV/72

usan- / osan- " usanmak" (<*osa-(ı,u)n-, ED 249)

Her cefā kilse iy ṣanem sindin

Ḥāşe li'llāh ki ***usanam*** *sindin* LD s.167/1536

Ger āb-ı ḥayāt olsa andın ***usanġay*** NŞ s.677/671

Hīç ***usanmay*** *yana her laḥẓa barur yāra könĝül* GS s.300/393-3

utan- ("utanmak" (ED 272: uvtan- < uvut + a -n)

Kün yüzünĝ devrinde ***utanmay*** *çıḳar ni vechi bar* LD s.117/1076

---

[197] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s. 152, "*beklemek, ummak, istemek,; ümidini kes*me.<um-sı-n-, kelimenin kuruluşunu krş. *emsi*- (ED 164b.)."

uzgan- (uz "usta, becerikli, deneyimli" ED 277 + ga-n, ŞS s.43)

"uzlaşmak, musalehe ve müsaleme itmek, yerişmek." (ŞS s.43)

yalın- (*yal - (ı)n-, ED 931)

1. soymak, elbisesini çıkarmak.

2. yalvarmak, yakarmak.

"tenezzül idüb yaltaklanmak manasınadır." (Abş. s.402)

"yalvarmak, yakarmak; yaltaklanmak, el etek öpmek; ısrar etmek, üstelemek."

(ŞS s.334)

*Yād iylemediñ hergiz munça ki **yalınıp min** / Sin mini saġınmay sin min sini saġınıp min* BD s.297/480

***Yalınıp** ol kūy iti birle barur-min kūyige / Veh ki ol kūy içre bar-min min k iyin it ilgeri*

BV s.434/600-2

*Barısıġa iş añga **yalınmaḳ** / Tā mümkin anıñ sarı sıġınmaḳ* LM s.199/XXI-1713

*…ve sirpmek ve sirmemek ve kenergemek ve sıġrıḳmaḳ ve sıġınmaḳ ve ḳılımaḳ ve **yalınmaḳ** ve munglanmaḳ ve indemek ve tirgemek ..* ML s.170/B8b/21

*Ni itni ol büt-i bīgāne-veş iti ki saġındım / İt āşināġa yalınġan kibi ol ayġa **yalındım***

NŞ s.396/396-1

yapın- "gizlenmek, korunmak" (<yap- "kapamak" - (ı) n-, ED 878)

*Mecnūn **yapınıp** tėrini muḥkem / Ḳoylar ara ḳaddin ėyleben ḫam* LM s.282/XXIX-2594

*Cünūn yolıda bu rüsvāġa yapma perde-i ‘iṣmet / Ki yol ḳalur eger andaḳ aġır libās **yapındım*** NŞ s.395/396-3

yapşun- / yapşın- "yapışmak, sımsıkı sarılmak" (<yapış- "yapışmak" – (ı) n-, ED 881)

*Luṭfī yüzide olturuban köz yaşı aytur / **Yapşunġum** itekiŋge iy ḳan tökküçi ẓālım*

LD s.123/1130

*Şeker irniŋge **yapşunsam** çibin tig mini ḳoymaslar / Alıp taşlar belī körse kişi şerbet üze ḫesni* SD s.284/725

yaraglan- "silahlanmak, zırhlanmak" (yaraġ " zırh" DLT III 15-12 +la- n-, ŞS s.326)

"teşemmür itmek, amade olmak, hazırlanmak, silah ile müheyya olmak."

(ŞS s.326)

yaran- "uygun olmak, yakışmak." (<yara- "uygun, münasip olmak"- (ı)n-, ED 970)

*Ni naẓmī ki otluḳ köŋüldin çıḳardım / Didim kim miniŋ ḫāṭırımġa **yaranġay***

NŞ s.677/671

yarman- "sımsıkı sarılmak, yüksek yere tırmanmak." (<yarma- "yapışmak, sıkıca sarılmak" ED 969)

"bir yüksek yere tırmanmak demekdir" (Abş. s.399)

"tırmalanmak" (ŞS s.327)

*Aŋa **yarmanıp** ḫūşe zirh-i ḫayāl / Sipihr üzre çıḳmaġnı körmey muḥāl* Sİ s.302/3825

*"Altı yiti katla tüşer yarmana / Tüşti uşol tam başıga **yarmana**"* ŞS s.327

yasan- "düzenlemek " (< yasa- ""düzenlemek, tertip etmek"(ED 974; Abş. s.393)

"giyinmek, libas giymek, esvablanmak, zınetlenmek." (ŞS s.328)

*Tilbe bolmaḳlıḳdın özge çārei yoḳtur maŋa / Ol perī-rū nāgehān er çıḳsa öydin **yasanıp*** BD s.142/42/2

*İmes **yasanġalı** ger salmas ilgidin közgü / Ki boldı körgeli der-mānde öz cemāli bile*

GS s.425/578-5

Ve ol ***yasanmaġnıng*** *mubālaġasıdur.* ML s.173/(2F778b)

Çemenning̃ ehli ***yasandılar*** *al u yaşıl ile/ Meger çemende bu kün toy bar u yā bayram*

SD s.136/182

yastan- (<yasta- - n-, ED 974)

1. destek yapmak.

Tün kün işikini ***yastanıp*** *ḫāḳānlar / Ay yıl ḳademide baş ḳoyup ḳā'ānlar* GS s.11/2

Ey ḫoş ol kim başınıng̃ astıdadur dil-ber ḳolı / Kim Nevāyī kiçeler barı öz ilgin ***yastanur*** BV s.136/175-9

Kiçe uyḳu birevde bolmasa ni tang̃ ki kūyüng̃de / Töşenmiş ḫarnı astıġa vü ḫārānı ***yastanmış*** FK s.260/275-3

Der-gehing̃de bir żaʿîf it birle min her kiçe kim / Geh tenin başım gehī başı tenimni ***yastanur*** NŞ s.139/139-2

Köng̃ül her tün feraġ istep belā taġını ***yastanmas*** */ Eger her dem niçe ḳatla ol ay kūyini aylanmas* NŞ s.226/226-1

2. dinlenmek, rahat etmek.

3. yastığa yatmak.

Salṭanat taḫtı üze yatḳan uyumas reşkdin / Körse başımnı ki her tün āstānıng̃ ***yastanur***

BV s.133/171-4

Yastanıp *yatur ḳaşında muttaṣıl oḳ ya közüng̃ / Cān kemīninde niçe kim nātüvān dirler anı* LD s.227/2093

"dayanmak, süyenmek, tekye itmek" (ŞS s.329)

yaşun- "örtünmek, pinhan olmak, ihtifa itmek." (<yaşu- " örtmek, pinhan, ihtifa itmek"-n, ŞS s.330)

Yaşundı *müşk içinde Çīn ġazāli* FŞ s.90/V/3

*Ḥıżrnıñ ʿaynı **yaşunmış** kökdin inmes hem Mesīḥ* BV s.471/655-14

*Çün **yaşunmışdur** ḳamışlar içre şekker ilgidin* LD s.153 /1406

*Közümdin **yaşunup** iy baḥr-ı elṭāf* BD s.127/17/5

*Ḫaṭda ruḫsārıñ su irkin mü **yaşunġan** sebzede* GS s.44/24-2

*Ni **yaşunmaḳtur** ger irmesler ḫacil Ḫıżr u Mesīḥ* FK s.106/107-1

yavun- "yakınlaşmak" (< yaġu- /yavu- "yaklaşmak " (ED 898) -n-,)

"yavı kılınmak demekdir." (Abş. s.400)

yaykan- (< yu / yuw-"yıkamak"-gan- "yıkanmak" ED 870)

"yıkanmak, igtisal itmek, suya girmek, ab-bazı, gusl." (ŞS s.339)

*"**Yaykanmaga** kirdi ol perı-ruy / Ayine misal boldı ol cuy* ŞS s.339

yıġlamsın-[198]

yigiren-/yigren- (<yigre- "iğrenmek, tiksinmek" ED 914)

"igrenmek, diksinmek, nefret, istikrah eylemek, tiskinmek, çekilmek." (ŞL s.351)

yun- "yıkanmak" (<yu- - n-, ED 942-943)

*Köñül sergeştelikdin boldı yoḳ aġzıñ kibi gūyā / Anı çarḫ eylegendür ġonçe **yunmaġlıġḳa** inkāre* NŞ s.529/532-7

yüklen-"*yüklenmek, yük konulmak" (< yük (ED 912)+ le- n-)

*Sinsizin ḳılmay taḥammül nāle ḳılsam ḳılma ʿayb / Ger bu yük **yüklense** taḳa kilgey andın miñ ṣadā* LD s.23/214

---

[198] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.157, "*ağlar gibi yapmak, ağlayıcı olmak.*<*yıġ -m+sı-n- simulatif fiil, *yıġla-* için ED 85b ıġla-:ETü. Uygur sahası metinlerinde *yıġlamsın-* tarzında kurulmuş *ḳılımsın- "yapar gibi görünmek*" (ED 622) fiili vardır. MK *yüklemsin- "yüklenir gibi yapmak"* (<yükle-m+si-n-), MK *barımsın- "*gider gibi yapmak" (<bar-ım+sı-n-), Osm. *gülümsin- "güler gibi yapmak"* (<kül-üm+si-n-)de böyle teşkillerdir."

II.2. 14. -(I,U)r-

Yaygın kullanışı olan ettirgenlik eki olup Eski Türkçeden itibaran kullanılmaktadır.

Korkmaz, *-(I)r / -(U)r* eklerinin bazen ettirgenlik ekinden uzaklaşarak kökle yeni anlamlar oluşturduğunu vurgulamıştır: *ayır-, aşır-* "çalmak, yürütmek", kaçır" "delirmek"…[199]

aşur- (< aş- "aşmak, yükselmek." –(u) r-, ED 265)

1. aldırmamak, yok saymak, boş vermek."

2. övmek, methetmek, göklere çıkarmak.

3. ileriye geçmek.

4. taşmak, sığamamak, aşmak.

Ni açılġay tutay kim sin fiġānıñ köktin ***aşurduñ*** BV s.265/347-7

Aşurup *ḥaddin Nevāyī hem niyāz u 'aczini* GS s.73/65-9

Ve ol miḳdār bu tofraġnıng rütbesin felekke yitkürüp ve ança bu ẕerrening pāyesin ḳuyaşdın ***aşurup irdiler…*** ML s.187/(B36a)/9

Rezāletni ḥaddın ḳaçan ***aşurur*** */Özidin taġı ṭu'mesin yaşurur* Sİ s.123/XVI-1128

aytur- "söylettirmek" (< ayıt- "söylemek" –(ı,u) r- , (ED 269)

Sizge şāhī bar bī-şibh ü misal / Vaṣfını ***ayturda*** *yüz miñ nuṭk lāl* LT s.38/321

Ve hünersiz Türkning sitem-ẓarīf yigitleri āsānlıḳḳa bola Farsī alfāẓ bile naẓm ***ayturġa*** *meşġūl bolupturlar.* ML s.179/(B22b)/11

Faḳr irür bir lafẓ u şerḥi yazılur yüz miñ kitāb / Ni üçün kim ḫoş kilür ***ayturda*** *iṭnābı anıñ* NŞ s.351/351-8

batur- (<bat-ur-, ED 308)

---

[199] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.131.

1. batırmak, suya batırmak.

2. (güneş, yıldız vb.) batmak, sönmek.

3. saklamak.

“müstagrek itmek, gats itmek. kahr tedmır itmek. tesrı ve tecıl itmek. madum ve telef ve berbad itmek.” (ŞS s.80)

bişür- “pişirmek” (<bış- “pişmek”-ur-, ED 383)

*Sin **bişürmek** her zamān bir özgeçe sevdā ni sūd* BV s.100/124-2

*Manġa iş āteşīn la'linġ ḫayālin tā **bişürmekdür*** FK s.550/598-3

*Şeyḫ ṭayyibet vechi bile dimiş bolġaylar ki eger uyunġnı öltürüp nime **bişürür-sin,** meyl ḳılur-biz.* NM s.433

*Ḥayālinġde sevdā **bişürgende** eylep* NŞ s.4/4-3

*Çü könġli **bişürdi** bu endīşeni* Sİ s.377/4937

Bişirip içdi taḳı aytdı: ŞT s.185/[90b]9

çomur- “batırmak, daldırmak.” (çom-/ çum- “suyun içine batmak, dalmak”-ur, ED 422)

*Közüm girdābı cismimni **çumurdı** / İmes bu Dicle vü Ceyḥūnġa maḫṣūṣ* BV s.208/275-5

*Belā seylininġ bolmaġı mevc-zen / **Çomurmaḳ** ulusnı bu mevc-i fiten* Sİ s.169/1813

çökür- “çökertmek” (<çök-ür-, ED 30)

“diveyi oturdırmak, çökermek, çökdürmek, yatırmak, diz bükdürmek.” (ŞS s.174)

*"**Çökürdi** tivesini karvanıng / Kuşattı girdini meşreb devening"* ŞS s.174

degşür- “değiştirmek” (<ET. tegşür- [teg- “değmek”] –(ü) r-, TETL s.578)

“degişmek, tebdıl, tahvıl, tagyır, becayiş itmek.” ŞS s.188

engir- “kuşatmak, çevrmek” (< eñ-(i) r- , ED 113; Abş. s.28)

göçür- / köçür- “göçmek” (<köç-ür-, ED 699)

“kâflar kâf-i Acemîdir, küçürseng kerek demekdir.” (Abş. s.355)

içür- “içirmek” (<iç-ür-, ED 30)

İçür *çaġırnı mañga sāḳıyā ḫoş u nā-ḫoş / Ki nā-ḫoş il yıraḳ u asru ḫoş hevāsıdur*

BD s.306/522

Ni ḳaṭra süt ***içürgeç*** *dāye-ı ‘ışḳ / Bolup bir gevherī ser-māye-ı ‘ışḳ* FŞ s.134/XIII/21

Maḫmūr közleriñ kibi mest eylegen mini / Şol sāḳī-i elest ***içürgen*** *ayaġıdur* LD s.77/705

ivir-/ ivür- (engir- “eg- kuşatmak,çevirmek, etrafını sarmak” (ED 113)

“çevirmek, devirmek, döndürmek.” (ŞS s.78)

Ḫaste köñlüm ḳuşını başıñ üçün ṣād iyle / Yā başıñdın ***ivürüp*** *taşlaban āzād iyle*

BV s.406/562-1

ḳaçur- “kaçırmak” (<ḳaç-ur-, ED 592)

Dost Bėgniñ kişisi ganimnı ***ḳaçurup*** *burc üstige çıḳtılar.* Babn s.119/H218a-4

Çu sin çikip “ene efṣaḥ” terānesin ***ḳaçurup*** BV s.81/101-4

…ve Ferhād’nıñ tāc sāyesidin başın ***ḳaçurup*** *taḫt pāyesidin ayaġın yaşurmaḳ …*

FŞ 172/XVIII/6. mısra

Bu ki köñlümni itiñ tişler de aġzıñ ***ḳaçurur*** NŞ s.45/45-4

ḳavşur- “kavuşturmak” (<kavış - (u)r-, ED 588)

Kirgil daġı edeb bile ḳol ***ḳavşurup*** *turup / Yirgil baḳıp cemī‘-i yüzüñni tutup ḥayā*

SD s.104/56

kiçür- "geçirmek" (<keç--ür-, ED 699)

Kiçürdüñ *ay u yılnı mest ü bī-ḫodluḳ bile Bābür / Niçe ġaflet bile ʿömr ötkerür sin niçe kün ayıl* BD s.162/73/5

Çü kāfir urdı bu yañlıġ yolumnı dīn lafẓın/ Yana tilimge ***kiçürsem*** *uyat irür asru*

GS s.398/535-6

Cemāl mülkige sin pādişāh bolġalı gül / Tiken taşıp ***kiçürür*** *kün hezār ḫ̬ārı bile*

LD s.24/225

Her cefā kim kilse sindin luṭfīġa minnet velī / Ḳılmaġan yazuġnı ***kiçrüp*** *ḳılġın andın der-güzār* LD s.55/501

Ni köz ki Tiñri bilür kim ***kiçürmedim*** *hergiz / Köñülge bī-edebāne ḫayāl cānāndın*

NŞ s.494/496-2

kitür- (g-) (<kėt-ür-, ED 705)

1. uzaklaştırmak.

2. getirmek.

3. kaldırmak, defetmek.

"kâf-i evvel ve kâf-i sâlis Arabîdir kitmek demekdir."(Abş. s.346)

Kim başıma āfet ***kitürür*** *ol közi şehlā* BV s.24/32-2

Ḳadeḥ ***kitür*** *ki niçe dehr ilige körgüzseñ* BV s.139/179-5

Niçe taġ u deştdin istep ***kitürgey-min*** *anı* BV s.438/607-7

Kitürgil *sāḳī ol cām-ı girāmī* FŞ s.102/VII/33

Kitür *piyāle ki ölsem hem eylemen perhīz* GS s.183/244-5

Tünni ***kitürür irdi*** *yüzüñ nūrı cihāndın* LD s. 230/2118

İvrülüp yörir ***kitürgeli*** *ḳılur oḫşar ḥicāb* SD s.182/369

Siz üç uluġıñız altun yaynı tapıp ***kitürdiñiz,*** *taḳı anı buzup üleştiñiz, sizlerniñ atıñız Bozoḳ bolsun.* ŞT s.149/[78b]11

kivür- "girdirmek, dāhil etmek"

"idhal ve takdim itmek, içerüye sokmak, vaz ve ilka eylemek." (ŞS s.298)

Kim ki ol vehm ü ḫayāli ara ẕātıñnı ***kivürdi*** */ Ḳılmadı ġayr-ı ḫayālāt ile evhām temennā*

FK s.9/5-5

Kim ol arıḳḳa her kim su ***kivürgey*** */ Su ol eyvanġaça turmay yügürgey*

FŞ s.286/XXX/92

İligge künni ***kivürse*** *bolur velī sini yoḳ / Yıraḳtın aynı körse bolur velī sini yoḳ*

LD s.95/867

…köprek ḥaḳāyiḳ u ma'ārif ki sürüptürler ve ma'ānī zībāların taḳrīr libāsıġa ***kivürüpdürler.*** ML s.167/(B4b)(7)

Bir körmek ü ölmek bile ey ḫaste Nevāyī / 'Işḳ ehli arasıda yeñi resm ***kivürdüñ***

NŞ s.345/346-9

kiyür- /kedür-"giydirmek" (<keḍ-/ key--/kiy- "giyinmek" (ED 700)

Yaḳışturdılar ilni teklīf ile / ***Kiyürmekke*** *ḫandeḳḳa taḫvīf ile* Sİ s.429/5707

köçür- (g-) "geçirmek, hareket ettirmek, taşınmak. " (< köç-ür- , ED 699)

Bu ḫabarnı ėşitip, Ḫusrav Şāh, Ḳunduzda toḫtay almay, bolġan kişisini ***köçürüp****, Ḳābul 'azīmatı ḳıldı.* Babn s.4/K150/14

Ḫalāyıḳḳa 'azīmet kūsı urmay / Çirigni çeşme başıdın ***köçürmey*** FŞ s.232/XXV/6

Köñlüm bozulup ṣabr u ḫıred baġladılar raḫt / Çün mülkni bozduñ ilini daġı ***köçürdüñ*** NŞ s.345/346-2

Ḳızıban ornıdın **köçrür** *´adū ger ḳılsa itsíze / Tümen miṅg yaz u ḳış kiçrür eger ḳılsa mesāvānı* SD s.162/291

Bu sebebdin ḫān ottuz ivli sārbānnı **köçürüp** *Ebu'l-ḫān taġıḳa yiberdi.*

ŞT s.225/[104b]10

köpür- "köpürmek, kabarmak" (<köp- (ü)r-, ED s.691)

"gayz itmek, kudurmak, mest olub agzı köpürmek." (ŞS s.285)

Dem urma vü ḳadeh içkil ki tilbe bolmasa vā'iẓ / Nidin idi urunup ḳıçḳırıp ki aġzı ***köpürdi*** GS s.464/636-6

köyür- (<küy- "yanmak" – (ü)r- < küṅg-ür-, ED 733)

1. yakmak.

Ot eger sunı **köyürmes** *bolsa iy cān u cihān / Ni üçün bu luṭfịniṅg cānın dudaḳıṅg köydürür* LD s.77/700

Ḳuyaşḳa ṭa'neler urur bu kün yüzüṅg ḳameri / **Köyürdi** *yüzüṅge baḳsam mini közüm ḳamarı* SD s.266/661

2. işkence etmek.

ḳutur- (1) (<*kuḍtur- < kuḍ- , ED 605)

1. boşaltmak.

2. tabağa koymak (yemek), oymak, ortasını çukurlatmak.

ḳutur- (2)

1. fazla olmak.

2. geçmek, aşmak.

3. çıldırmak, kendisinden geçmek.

İt cismime kim tiş urġay ėrdi / Urġan nefes oḳ ***ḳuturġay ėrdi*** LM s.163/XVII-1339

ongar- "düzeltmek, iyileştirmek" (< *oñga-(?) –r , ED s.189)

"işi togrıya çevirmek iyüye döndürmek, tanzım ve tahvıl itmek." (ŞS s.53)

öçür- "söndürmek" (<öç - ür-, ED 30)

"itfa itmek, söndürmek." (ŞS s.38)

Meger bu su bile ol şu'leni ***öçürgey min*** BD s.188/120-5

Ṣarṣar-ı āhımdın ol dem kim ***öçürgey-min*** *anı* BV s.438/607-4

Şu'le-i vaṣlnı bizdin ***öçürüp*** FK s.608/663-3

Kim ṣarṣar-ı āhım bile kök şem'in ***öçürdüñ*** GS s.282/368-5

Eşki suyı otını ***öçürse*** LM s.377/XXXVIII-3562

Bu otnı ***öçür*** *vaṣl ile ay āb-ı zülālım* LD s.135/1237

Ṭıfl oynap şem' ***öçürġandın*** *soñ olġan dik tütün* NŞ s.454/455-1

Ot tig sunı sunġıl ġam otın ***öçreli*** *sāḳī* SD s.304/792

Öçürdi *dalālet otıdın şerār* Sİ s. 108/904

ötür- (<öt-ür-, ED 68)

1. **öttürmek, çalmak**.
2. **geçmek .**

Ötürmey *vaḳtidin bir laḥẓa suyın / Ṭama' eylep bu sudın āb-ı rūyın* FŞ s.507/LIV/59

Bu luṭfī tınmasa tayanmasa 'aceb yoḳ kim / Cihānnı körmey ***ötürse*** *bolur velī sini yoḳ*

LD s.96/871

savur- "savurmak, dağıtmak " (<sav- "savmak" - ur-, ED 791)

"hilat ve pişkeş virür ve inam u ihsan ider demekdir ve bir yeri padişah tarafından mülklüke virmege dahi dirler ." (Abş. s.274)

Cān bile ʿaḳl u köñgülni yilge birdim ***savurup*** BD s.151/56/5

Ki her ***zamān savurur*** *hecr deştiniñ ḳoyunı* BV s.426/588-3

Cismimni kül eylep külini kökke ***savurduñ*** GS s.282/368-1

Kül eylep kökke ***savursunlar*** *anı* FŞ s.376/XLI/73

Tün küllerini ***savurmayın*** *ṣubḥ* LM s.306/XXXI/2848

Köydürüp her yan külümni ***savuruñ*** LT s.102/1188

Meşāyıḫ ḳopup anı ***savurap*** *mescid-i cāmi´den çıḳardılar.* NM s.151

Atdın tüşüp çār-şāḫnı dihḳān iligidin alıp teberrük ḥaṡiyyetidin ol ḫarmannı ***savuruptur.***

NM s.415

Yil anıñ dik kim ***savurġay*** *ġonçe eczāsın büzüp* NŞ s.52/52-3

Yitişmek hemān u ***savurmaḳ*** *hemān* Sİ s.179/1967

sıgur- /sıḍır- "sıyırmak (< *sıḍ- "sığmak" - ur-, ED 815)

"sıyırmak demekdir." (Abş. s.280)

sıyur- (sıḍır-)/sıyır- "sıyırmak, soymak " (<*sıḍ- (ı) r-, (ED 802)

"sıyrılıp çekilmek" (Abş. s.283)

siñgir-/siñgür- (<siñg- "sinmek"- ür-, ED 841)

1. sindirmek, içine işletmek.

Ey köñgül ḥalḳ cefāsın ***siñgürürdin*** *ölgüñ/ İmdi tıyman sini efġān çik ü feryād iyle* BV s.407/562-4

Ḳaşıñgnıñ ḫayāliġa cān riştesin kör / Ki yapuştı yay üzre muḥkem ***siñgirdik***

NŞ s.337/338-8

2. yutmak.

…örtenmek, sızġurmaḳ, körpekleşmek, çubrutmaḳ, cırġamaḳ, bıçımaḳ, ḳıngranmak, ***singürmek,*** *kündeletmek…* ML s.170/B9a/26

suġar- "sulamak, nemlendirmek." (<suvġa-r-, ED 786 :suvġar-)

"suvarmak, sulamak, iska itmek, yer ve arazıye su virmek." (ŞS s.210)

'Işḳ kön̂glümni şiyār eylep ü közdin ***suġarıp*** */ Meger ol gül yüzinin̂g ḥasretidin bāġ ite dür* GS s.134/151-2

tapşur- "teslim olunmak, emanet edilmek" (<tapış- (u) r-, ED 447)

Bir ḳatla, bir oġlı, bir kişini öltürgen üçün, ḳanlıḳlarıġa ***tapşurup****, dāru'l-ḳażāġa yėberdi.* Babn s.50/H164-5

Tin̂grige sini ilni san̂ga ***tapşurdum*** BD s.230/199-2

Çu içsen̂g bāde mindin özgege sāġarnı ***tapşurma*** BV s.409/565-8

İstegil kim ***tapşuray*** *ger ḫod san̂ga cān dur ġaraż* GS s.227/289-3

Ėkkisini san̂ga ***tapşurayın*** LM s.227/XXIV-2011

Āh urup şeyḫ allıda ***tapşurdı*** *cān* LT s.126/1542

Yār cān alsa Nevāyī'din irür ***tapşurmaġı*** NŞ s.11/11-7

Burāḳın tüşüp peykige ***tapşurup*** Sİ s.66/288

İmdi Tuman uluġ yigit boldı.Atasının̂g taḫtını ***tapşura turur*** *men tidi.*

ŞT s.175//[87b] 7

tartur- "çekiştirmek" (<tart- ED 534 (u) r-)

İt tig mini cān ***tartura turġınça*** *munın̂g tig / Köz ḳaḳ bir ü kirpik oḳına ḳılġın işāret*

LD s.28/257

taşur- “taşırmak” (<taş- “taşmak” - ur-, ED 566)

Ḳuyaş ʿaḳsi tüşüp deryā içinde / Ni mümkindür anıñg suyın ***taşurmaḳ*** NŞ s.680/678

tatur- “tattırmak” (<tat-ur-, ED 459)

“tattırmak demekdir” (Abş. s.156)

tėgür- (<teg- “değmek, dokunmak”+ ür-, ED 485)

1. dokunmak.

2. tevcih etmek, vermek.

3. tebliğ etmek.

Ėlge ***tėgürüp*** *ünüñgdin āzār / Aytur-sėn özüñgni ʿāşıḳ-ı zār* LM s.130/XIII-1009

tigür- “ değdirmek, ulaştırmak” (< teg - (ü)r-, ED 486)

“degürdi demekdir “ (Abş. s.187)

Añga tigrü ki şeb-istān-ı sipihr / ***Tigürür*** *rūḥ dimaġıġa riyāḥ* BV s.82/102-3

Kilip bir bir soñgıça yüz tümen mevc / Pey-ā-pey ***tigürüp*** *kök evciġa evc*

FŞ s.265/XXVII/77

Ḳaşları yasın ḳulaḳḳa ***tigüre*** *tartar közi / İkki yanı mest-i lāyaʿḳıl ne āsān tartadur*

LD s.72/656

Havāda ḳırġuy eger tutsa ḳarça balasını / Yana iv üstine iltip ḳoyar ***tigürmes*** *elem*

SD s.144/215

toġur-/ tuġur- “doğurmak” (<tuġ - ur-, ED 472)

Tört ümm ü yetti ābā’ bir seniñg tigni yana / ***Toġruban*** *ulġaytmaydur bu acunnuñg dāyesi* LD s.202/1863

Tört üm ü yitti atadın bir seniñg tigni yana / ***Toġrup*** *ulġatmadı hergiz bu ajunnuñg*

dāyesi SD s.232/540

Kirmekke iv yoḳ, bir çirik aġaç içinde oġlan ***tuġurdı.*** ŞT s.133/[73b] 9

tüşür- "tüşürmek, indirmek " (<tüş - (ü)r-, ED 566)

Ėlik alışıp turġanlar ***tüşüre tüşüre*** *keyniçe tėprediler.* Babn s.46/H161a-9

Ni pāk-itek bolur uşbu ki zühreni köktin / 'Aẓāyim ile ***tüşürse*** *bolur velīsini yoḳ*

LD s.96/870

ucur-/ uçur- "uçurmak" (<uç-ur-, ED 30)

"attı pürtāb eylemek demekdir ve havaya savurmak münasıb olan nesneyi yele vermek demekdir ve şem'i söyündürmek demekdir." (Abş. s.92)

Taşḳarıdın At Bāzārı ṭarafıdın naḳb salıp, ot urup, bir burcını ***uçurdılar.***

Babn s.103/E164a-5

Yaḳındur nesr-i vāḳı'nı ***uçurġay*** *köktin efġānım* BV s.303/405-4

Başıdın ḫūdınıñ mīlin ***uçurdum*** FŞ s.379/XLI/114

Raḳībā ḳoy cefā taşın atıp bir dem ***uçurmaġnı*** GS s.442/602-2

Kim gerd-i cerāyimim ***uçurġay*** LM s.383/XXXVIII-320

İtik tīġ ile baş ***uçurmaḳ*** *añga* Sİ s.50/49

yasar- "yasatmak, yapdırmak, tezyın itdirmek, tüzer, bünyad " (<yasa- "yapmak, düzenlemek, tertip etmek" (ED 974) - r, ŞS s.328)

yaşur- "gizlenmek, saklanmak" (<yaş - (u)r-, ED 979; Abş. s.395)

Ḥāletimni siz ni bilgenni diñiz ***yaşurmañız*** BV s.158/207-3

Ger ol söz kim ***yaşurduñ*** *aytmas sin* BD s.192/125/15

Sırrını dīvānelıġdın köñlide ***yaşurmaġan*** FK s.485/526-5

*Ḳuyaşnı **yaşurup** her lem'a nūrı* FŞ s.91/V/23

*Oynamaḳda yaşlar andaḳ kim üzükni **yaşurur*** GS s.142/163-4

*Ni üçün pinhān bolur ger ol **yaşurmaydur** ḳanı* LD s.209/1924

*Andın **yaşururlar** érdi bī-ḥad* LM s.175/XVIII-1467

*Niçe **yaşursam** hemāndur söz hemān* LT s.110/1304

*Hem alar dipdürler ki Tiñri ta'ālā tā kişiniñ sırrın il közidin **yapmaġunça** ve anı ḫalḳ közidin **yaşurmaġunça** mümkin irmes ol kişi velāyet mertebesiġa yitmek.* NM s.282

*Yā **yaşurmuş** ol ḳara köz 'ārıżıñ köñlüm perend* NŞ s.116/116-5

*Meşşāṭa şīşe içre **yaşurdı** gül-ābnı* SD s.302/787

***Yaşurġan** sayı āşikāra bolup* Sİ s.102/818

*Özidin taġı ṭu'mesin **yaşurur*** Sİ s.123/1128

*…ve anası körgen tüşini ve müsülmān bolġanını kişige aytmadı taḳı **yaşurdı.***

ŞT s.122/[69b] (16)

yidür- " yük yükletmek " (<yüḍ – (ü)r-, 893)

*…mülk ü milksiz vilāyeti bar ve ālet ü kesbsiz rūzī yir ve ilge **yidürür**, bu kerāmet imes mü?* NM s.182

*Şāh ilgi meskeniñ bolġan müdām /Ṭu'meñ ol tartıp **yidürgen** ber-devām*

LT s.53/526

yigir- (<yig-ir-, ŞS s.351)

"gigrinmek, arug virmek, girmek, rişte çekmek, çarh ile ip ve habl ve risman keşıde itmek." (ŞS s.351)

*Ḳıvanur-min ol aynı her niçe körsem / Mini gerçi ol niçe körse **yigirdik***

NŞ s.337/338-3

yumur- "yumulup yuvarlak olmak" (<yum- "yummak, kapatmak" (ED 934)

- (u) r,)

"yumulub yuvarlak olmak, habb tutmak, müdevver itmek, gird eylemek, gugule."

(ŞS s.346)

II.2. 15. -sA-

Karahanlı Türkçesinde yaygın şekilde kullanılan –sa /-se- nadir olarak Çağatay Türkçesinde de görülmektedir. Bu ek, fiil tabanının ifade ettiği hareket veya oluşun yapılması için istek gösterildiğini bildirmektedir.[200]

dibse- "tepinmek, kıpırdatmak" (< (tep-) (?d-) -se- , Abş. s.254 ; ŞS s.192)

"depinmek demekdir." (Abş. s.254)

"ayag depretmek, kıpırdatmak, iki tarafdan ayak urmak, defsenmek, tepinmek, tezelzül ve nahz eylemek, ayakıla yeri ve hayvanı depmek, urmak" (ŞS s.192)

ḳapsa- (<ḳap - "kapamak, örtmek"- sa-, ED 587)

1. kuşatmak, etrafını sarmak, kapsamak, sınırları içine almak, şamil olmak.

Sāḳiyā mey kim anıñ ilgide yaġlıġ tārı dik / Derd ü ġam ḫayli bozulġan ḫāṭırımnı ***ḳapsamış*** GS s.222/281-6

Mini ***ḳapsap turur*** *hicrān çerigi / Mañga şāhım viṣālındın meded hāy* LD s.246/2266

2. kapmak, istemek, almak istemek.

"bu dahi ihâta manasınadır." (Abş. s.303)

"şamil ve havı olmak, şehir ve kal ayı askerle hasr-ı istila itmek, ihtiva ve istigrak eylemek, ihata, muhasara." (ŞS s.236)

II.2. 16. -ş-/-(I , U)ş-

[200] Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar s.100.

Çağatay Türkçesinde de işlek olarak kullanılan bir ektir.Fiilin bildirdiği hareketin ya iki fail tarafından karşılıklı olarak ya birden fazla kişi tarafından aynı anda birlikte yapıldığını gösteren ektir. *-(I)ş- / (U)ş-* fiilleri içinde acış-, *giriş-, kalkış-, oyna*ş- gibi yineleme ve pekiştirme anlatımı da taşıyanları vardır. [201]

açış- (<aç - (ı)ş-, ED 31)

1. rekabet etmek, yarışmak.

2. ağrımak, sızlamak, acımak.

Nāveki zaḫmıda aġrıḳdın ***açışmaḳdur*** *füzūn / Mużmer itmişler meger su birle peykānıda tuz* FK s.214/223-6

3. eşkimek (sirke)

"gidişüb kaşınma ile hararetlenmek." (ŞS 15 : acış-)

aldaş- "oyun etmek, aldatmaya çalışmak" (<alda-ş-<alta- "aldatmak" - ş-, ED 133)

"yek digerine firıb virmek, muhayile ve muhadia itmek." (ŞS s.29)

alış- (<al-(ı)ş-, ED 153)

1. karşılıklı almak.

2. karşılaşmak.

3. alıştırmak.

Ey Nevāyī pāre pāre bolsa köñglüñg yaḫşıdur / Kim tereddütsüz ***alışḳaylar*** *anı ve'l-ḥˇāhlar* NŞ s.149/149-7

Ḫān başlıḳ barça ḫalḳ aytdılar kim bir tavar yā on yā yüz veyā her neçaḳlıḳnı öltürseñgiz omaçasını uşbu aytılġan teg üleşip ***alışsunlar…*** ŞT s.161/ [83b](84)

"muavaza itmek, munis olmak, dostluk itmek, mübadele, münahabe itmek."

[201] Necmettin Hacıemioğlu , Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar s.101.

(ŞS s.30)

ayrılış- "birbirinden vaz geçmek, uzaklaşmak " (< ayrıl- (aḍır-) (ED 64) - (ı) ş-)

Didi kim min Lugām tagıga barur-min, dagı ***ayrılıştuḳ****, ammā dāyim mektūbı manga kilür irdi.* NM s.28

Hem ol kėçe ***ayrılıştılar*** *bat / Uz bolmayın oldılar yana yat* LMs.301/XXXI-2792

ayrış- "birbirinden ayrılmak" (<ayır-(ı)ş- <aḍır- "ayırmak" - (ı)ş-, ED 69)

"ayrılmak demekdir " (Abş. s.38)

"ayrılışmak, birbirinden vaz geçmek, bıgane olmak." (ŞS s.61)

aytış- "birbirine sormak" (<ayıt- "sormak" - (ı)ş-, ED 269)

Ve ol ve Şeyẖ bir biri bile sırda bī-zebānlıg tili bile sözler ***aytıştılar.*** NM s.312

Tapmadım ehl-i zemān içre bir andaḳ hem-demī / Kim zemān āsībidin bir birige ***aytışsaḳ*** *gamı* NŞ s.574/577-1

azgaş- (< azga- ş, ŞS s.21)

"yoldan şaşmak, azmak." (ŞS s.21)

"Mübarek oglı bir kün ***azgaşıb*** *rah / Acayib susagında kördi bir cah"* ŞS s.21

azmaş- (< azma- ş, ŞS s.21)

"azışmak, yolı gaib itmek, kendi bildigine gitmek." (ŞS s.21)

bagırış- (<bakır- (ı) ş-, ED 318)

"bagrışmak, haykırışmak, kıçkırışmak." (ŞS s.84)

bakış- "bakışmak, birbirine bakmak" (<bak-(ı)ş-, ED 321)

Bizler bir birimizge ***baḳıştuḳ*** *ve didük ki bu sözni hīç kişige aytsa bolmas kim işitken aytḳusıdur …* NM s.156

"Yüz nazarga özgeler kani imes / Agehıga bes dürür bu ***bakışıng****"* ŞS s.84

barış- “karşılıklı gitmek, birbirine gitmek” (<bar- “gitmek” - (ı)ş-, ED 369)

“kidiş demekdir kitmek manasına” (Abş. s.121)

“müsalaha itmek, gelüp gitmek, terk-i adavet itmek.” (ŞS s.81)

birkiş- ““araşdırmak, katılaşmak, tahkım itmek, toplaşdırmak ve cemleşdirmek, biriktirmek.” (< birik -(ED 363) –(i) ş-, ŞS s.104)

“araşdırmak, katılaşmak, tahkım itmek, toplaşdırmak ve cemleşdirmek, biriktirmek, safı araste itmek.” (ŞS s.104)

bölüş- “hisse, iktisam itmek; paylaşmak.” (< böl- (ü) ş-, ŞS s.99)

“hisse, iktisam itmek; paylaşmak.” (ŞS s.99)

bulġaş- “karışmak” (<bulġa- “bulanmak” (ED 337) -ş-)

“bulaşmak demekdir.” (Abş. s.153)

Yüzge salsa köñglüm aḥvālin mañga yoḳtur günāh / Köz yaşım kim ***bulġaşıp*** *çıḳsa baġır ḳan bile* NŞ s.561/564-3

Dimes min ki ḳozġaldı ‘ālem ili / Ki ***bulġaştı*** *bu sebz-ṭārem ili* Sİ s.190/2130

butraş- “dagılmak, her tarafa yayılub perışan, muzmahill olmak.” (< butra- “perişan, perakende olmak” – ş-, ŞS s.89)

Yana şu‘lelıġ köñgülni ġamıñg itti pāre pāre / Bu ki ***butraşur*** *irür pāreleri imes şerāre*

BV s.382/526-1

Hecr ḫayli köñglüm içre mūr dik eylep hücūm / Gerçi vaṣl ümídi yitkende cibin dik butraşıp GS s.73/65-5

Eyledi āşüfte sevdāyī dimāġım reglerin / Tañg yilidin anda kim ***butraştı*** *ol āşüfte saç*

NŞ s.96/96-2

Ölüm ḫavfıdın barça ***butraştılar*** */ Ḳaçıp her biri bir bayır aştılar* Sİ s.310/3932

çagrış- “bir başkasına seslenmek” (<çakır - (ı) ş-, ED 411)

“haykırub bagrışmak, münadat itmek, şıven eylemek, çok kimesn çıgırışmak.”

(ŞS s.162)

çakış- " çarpışmak, çatışmak" (<çak - (ı) ş-, ED 337)

"toplu turmak, çitişmek, layık, münasib gelmek." (ŞS s.163)

çaknaş- "münkalib omak, karışılmak" (<çakna- "çignemek, münkalib olmak, divrilmek, karışmak."-ş- , ŞS s.163 "

çalış- (<çal - (ı) ş-, (ED 337)

1. savaşmak, kavga etmek.

2. çalışmak, çabalamak.

"çabalamak, çarpınmak, citihad, guşiş itmek, say ve gayret eylemek." (ŞS s.164)

çapış- "segirdeşmek demekdir." (< çap- (ED 394) – "dönmek,"- (ı) ş-, Abş. s.222)

"segirdeşmek demekdir." (Abş. s.222)

…ve taḳı Beçene uruġı hem özindin töre köterip Salur ili birlen yaġı bolup ***çapışurlar*** *irdi.* ŞT s.168/[85a]21

Andaḳ ki ***çapışmaḳ*** *ve tapışmaḳ ve ḳuçuşmaḳ ve öpüşmek.* ML s.177/(P281b)15

çıgırış- /çıġrış- "yüksek sesle bağrışmak." (<çıġır –(ı)ş-, TETL s.504)

"birlikte ses, birden feryad ve gırıv itmek, birbirine nida itmek." (ŞS s.179)

çıkış- "çıkışmak" (<çık- "ayrılmak" - (ı) ş-, ED 412)

Ḥācetiñ̂ni ilge ʿarż itmekke ḥācet bolmasun / Ḫoş ***çıḳışsañ̂*** *laḥẓaī bu zār-ı ḥācet-mend ile* GS s.411/556-5

çırmaş- "sarmaşmak, sarmaş ve tolaşık olmak." (<çırma - (ı) ş-, ED 412)

"sarmaşmak, sarmaş ve tolaşık olmak, der-aguş idişmek." (ŞS s.178)

Meger ki sünbülüñ̂e ***çırmaşur*** *taḫayyüli bar* BV s.91/113-3

Kiçe ḥālim zülfi sevdāsı bile ***çırmaş irür*** GS s.134/152-1

*Ḳuyaşḳa sāye **çırmaşmaḳ** ‘acebdur* FŞ s.87/IV/10

*Ġonçe yañlıġdur ki anda **çırmaşıptur** berg-i gül* NŞ s.367/368-1

*Ki zülf dik tüzleri **çırmaşıp*** Sİ s.186/2060

"Balta urdım tiki taş /Bir yastukda iki baş

*Peçek yanglıg **çırmaşmış** /İikisi hem kalem kaş"* ŞS s.178

çopuruş- /çubruş- “birbirinin ardınca gitmek” (<Mo.çubru- “bir diğerinin izince gitmek, takılmak.”(ŞS s.169) -ş-)

“sifrı sifrı yıgılmak, toplanub hazin hazın büka eylemek, tecemmü.” (ŞS s.169)

copruş- /çubru-

“asıl manası bingeşmek demekdir ve birbirinin ardınca kiymege dirler.”

(Abş. s.240 : copruş-)

danış- /tanış- “danışmak, başvurmak”” (<tanu - ş-, ED 526)

“müşavere, istişare, müzakere, meşveret itmek. ” (ŞS s.187)

diyiş- “söyleşmek” (dėy- (i) -ş-, ED 433)

*Kimse yārı birle ḫoş tur ġam **diyişip** muñraşıp / Yatsa gāhī çırmaşıp oltursa gāhī yandaşıp* GS s.73/65-1

dolaş- /tolġaş- “dolaşmak” (<tolġa - ş-, ED 497)

“devr, seyr, cevelan, müdavele itmek, geşt ü güzar, seyahat, çevrilmek, gird-a-gird tolaşmak.” (ŞS s.190)

*Nevāyī Türklerniñ terki tutsa ‘ayb ḳılmañ kim / Añga bir Türkmen-i meh-veş ġamı muḥkem **dolaşıptur*** BV s.116/144-9

ėreş- /ėriş- “erişmek, yetişmek, ulaşmak.” (<ėr- (i) ş-, ED 239)

“arkadan yitüşmek, itaat itmek, nail olmak, mazhar olmak.” (ŞS s.62 : iriş-)

*Uluġ kiçik mėni ümīdvārlıḳ bile **ėreşip,*** Babn. s.1/K146/6

Kim yār ḳabīlesin ***ėrişkil*** */Ḳay sarı ki bardılar yėtişkil* LM s.227/XXIV-2007

Nevāyī Zühre ʻūdın mātemim tutḳanda köydürdi / Felek sarı ***irişip*** *barġan uçḳunlar fiġānımġa* BV s.19/23-9

Gerçi ṣabrım yoḳıdın anı ***irişip*** *līkin/ Hūş u köñglüm yoḳ üçün her nefes andın azıḳıp* FK s.65/65-2

Her ḳayda köñgül barsa üzülmey ***irişür sin*** */ Luṭfī köñgül ardınça nīāvāre kişi sin*

LD s.169/1551

Ḳalmayın ānī ***iriştiler*** *barı / Ḳaṣr u bāġıġa yitiştiler barı* LT s.192/2421

Ey Nevāyī bardı dip aḥbāb taʻcīl itme köp / İt kibi min ***irişip*** *ol kārvānnı bara-min*

NŞ s.495/497-7

haḳlaş- “ödeşmek, taksimleşmek, eda-yı karz idileşmek.” (haḳla-ş-, ŞS s.182)

gükreş- /kökreş- (< kökre -ş-, ED 713)

“azgınlaşmak, köprüşmek, ser-bestane.” (ŞS s.302)

1. gök gürlemesi, gümbürdemek.

2. öfkelenmek, köpürmek .

3. yüksek sesle bağırmak, böğrüşmek. (deve, arslan)

Ġam ḫazānıdın töker-min eşkler ṭartıp ġırīv / Nev-bahār andaḳ ki yaġḳaylar buluṭlar ***kökreşip*** BV s.47/63-8

idiş-/ ıḍış- “göndermek, karşılıklı haberleşmek” (<ıḍ- - (ı) ş-, ED 73)

“eyleyiş demekdir fiil manasına kelür” (Abş. s.58)

iliş- “ilişmek, yapışmak” (<il -(i)ş -, ED 153)

“bend, peyvend olmak, baglanmak, peyvesten, mülsak.” (ŞS s.73)

imüş- /ėmüş- “ emişmek, emmek” (<ėm- (i) –ş-, ED 155)

"depine depine meme, emcek ve pistan emmek." (ŞS s.74)

ingiş- (< ingi- "münhani olmak, mukavves olmak" (ŞS s.77) –ş)

"temennı itmek, arzu, hahiş." (ŞS s.77)

irkeş- /irkiş- "bir araya toplamak, toplanmak, birleşmek" (< irk- "toplamak, birikmek" – (i)ş-, ED 227)

"bir mahalle birikmek, cem olub turmak, pey-revlik itmek, arka sıra gitmek."

(ŞS s.61)

itiş- " itişmek, bastırmak, skıştırmak" (<it- - (i) ş-, ED 73)

"öngüleşmek ve ilişmek demekdir." (Abş. s.43)

ivrüş- /evriş- "kuşatmak, etrafını çevirmek" (<evir - (i) ş-, ED 14)

"yanına varmak ve yöresine ugramak demekdir." (Abş. s.82)

"bir şeyin etrafında dönmek ve tolaşmak, devre kazmak, hafr itmek, ihata eylemek." (ŞS s.78)

Köñgülde şūẖlar nāzıdın artar her nefes āhım / Yanar otḳa çü eṭfāl ***ivrüşürler*** *dūd olur efzū* GS s.340/4535

ḳalış- "ayrılmak, farkedilmek" (<kal- "arkasında durmak, kaçmak." - (ı) ş-, ED 624-625)

Seniñg şīrīn lebiñg cāndın ***ḳalışmas*** */ Saçıñgnıñg küfri īmāndın* ***ḳalışmas*** LD s.90/822

ḳamaş- "kamaşmak (göz, diş)" (<kama - (ı) ş-, ED 629)

Yüzi ẖurşīdidin közler ***ḳamaştı*** */ Velīkin tābıdın cānlar tutaştı* BV s.463/646-1

Baḳa alman közüñg allımġa kilse / ***Ḳamaşır*** *mihr körgeç utrudın köz* NŞ s.221/221-3

ḳararaş- "görünmek, düşmen ve ganımine uzagdan görünmek, nümayiş karamak." (<ḳarara –ş, ŞS 240)

ḳarış- "karışmak" (<*kar- "katmak, karıştırmak" - (ı) ş-, ED 665)

*Ay cān ü kön̂gül birbirin̂izge **ḳarışın̂** / Ol kūy sarı raḥş-ı temennā yarışın̂*

GS s.556/813-LXXX

ḳarmaş- "tutuşmak , karışmak" (<karma - ş-, ED 665)

"karvaşmak ve tutuşmak demekdir." (Abş .s.311)

"alt üst olmak, zır ü zeber-şüden, karışmak, aralaşmak, behem-şüden." (ŞL s.243)

*Sāḳiyā ḳılsan̂ ḥimāyet ġālib olġum beyle kim / Ġam bile kön̂lüm talaşurlar ikevlen **ḳarmaşıp*** GS s.73/65-7

ḳavuş- "kavuşmak" (<*ḳav-(ı)ş -, ED 588)

"birbirine tesadüf idüb çatmak, ulaşmak, rastlanmak, duş gelmek, iltika ve mülakı olmak, ittisal ve ittisal itmek, arkadan giderek yetmek." (ŞS s.250)

*Pervāne işi mindin irür yaḫşıraḳ kim / Örtense bārī ol **ḳavuşur** dil-firūzige* LD s.16/149

*Bu ḳadem ḳoyġaç yiter maṭlūbġa / Hicr barıp **ḳavuşur** maḥbūbġa* LT s.170/2136

kėn̂geş- "danışmak" (< kėn̂ge- - ş-, ED 734)

*Ḳaşları baş bir ḳılıp ġamzesi birle **ken̂geşip** / Birisi naḳd-ı dīn alıp özgesi ḳaṣd-ı cān iter* LD s.62/566

*Çarlattı revān uruḳ ḳayaşın / Saldı araġa ol iş **kėn̂geşin*** LM s.215/XXIII-1884

*Ḳara Ḫān bu sözni işitkendin son̂ biglerin çaḳırıp **ken̂geşti** taḳı sözni mun̂a ḳoydılar kim Oġuznı avda yörgende tutup öltürgeyler.* ŞT s.128/[72a](3)

kıcış-/ kıçış- "giçişmek demekdir." (<kıcı-ş-, Abş. s.319 :kıcış-)

"kiçişmek." (ŞS s.271 : kıçış-)

*"Didi közüm **kıçışur** ayttım ki bade tamız / Didi ne hacet ayrur bade mest irür ansız"* ŞS s.271

kıçkırış- "bağrışmak" (< "çagırmak ve haykırmak demekdir; krş. kıçgır" ŞS s. 271 - (ı) ş -)

ḳılış- " birlikte yapmak" (<kıl- "yapmak, etmek" - (ı)ş-, ED 625)

*Ve yolda Şeyḫ Aḥmed anġa yoluḳtı ve mülāḳāt **ḳılıştılar.*** NM s.372

ḳızış- "sıcaktan kızarmak, hararetlenmek" (< ḳız – (ı)ş-, ED 681)

"kızmak germ olmak demekdir." (Abş. s.321)

"telehhüb ve alevlenmek, revac bulmak, şiddetlenmek, hararetden tekelüme girmek." (ŞS s.274)

kiriş- (g-) "girişmek, nüfuz etmek, karışmak" (< kir – (i)-ş-, ED 747)

"kâf kâf-i Arabîdir kirişmek demekdir." (Abş. s.348)

"girişmek, müdahale, mübaderet ve muvafakat ve tamık itmek." (ŞS s.294)

*Andaḳ ki ḳılıp **kirişme** meyli / Zülf içre cemālin açsa leylī* LM s.81/IX-526

*Munung netāyici gülleri rūz-gār ehliġa bī-ḥadd u miḳdār açıla başladı ve başlarıġa bī-iḫtiyār **saçıla kirişti.*** ML s.180/(P282b)/15

kirneş- "girişmek, sıgışmak, birleşmek, takılmak." (< kirne- ş, ŞS s.294)

ḳopuş- "kopmak" (<kop- "yükselmek,meydana çıkmak " - (u) ş-, EDPT 588)

*Her bir **ḳopuşunġda** manġşınġda baḳışınġda / Yüz fitne bar ey ūni sitem-kāre kişisin*

LD s. 168/1546

körüş- (<kör - (ü) ş-, ED 748)

1. görüşmek.

*Ḳā'ıda vu dustūr bile yıraḳdın tüşüp keldī; **körüşürde** üç ḳatla yükünüp, yanġanda hem üç ḳatla, sorġanda ve tartıḳ tartḳanda birer yükündi.* Babn. s.5/H123b-4

*Mini körgeç revān istep **körüşti*** BV s.424/585-6

*…ve leylī ḫayāli bile **körüşmek** ve mecnūn sevdāsıġa tüşmek.* LM s.78/IX

…kördi kim ikki dervīş bir birige yitip maḥabbet yüzidin ***körüştiler****…* NM s.16

Körüşkil *barı birle ḥürmet bile* Sİ s.523/7101

2. bakışmak.

3. görünmek.

“göstermek, irae ve ibraz itmek.” (ŞS s.286)

ḳuçuş- “kucaklaşmak” (<ḳuç- - (u) ş-, ED 593)

Kim ***ḳuçuşḳaylar*** *alar bir birge nā-geh uçraşıp* BV s.46/63-3

Son͡gra ***kuçuşurġa*** *boldı māyil* LM s.218/XXIII-1917

Andaḳ ki çapışmaḳ ve tapışmaḳ ve ***kuçuşmaḳ*** *ve öpüşmek.* ML s.177/(P281b)/15

H̱ˇāce çıḳıp ikkelesi ***ḳuçuşup*** *H̱ˇāce Mevlānā‘nın͡g ḳulaġıġa bir söz ayttı ki…*NM s.291

Kilip vatanġa seferdin nigārı birle ***ḳuçuşmıs*** NŞ s.261/261-5

Ata vü oġul dik ***ḳuçuştı*** *ikev* Sİ s.342/4411

ḳuruş-/ḳurış- “kurumak”(<ḳurı- ş-, ED 665)

“kurunmak, huşk ve yabis olmak.” (ŞS s.262)

Yana hicrān otı cānımġa tüşti / Ki anın͡g tābıdın ḳanım ***ḳuruştı*** BV s.424/585-1

Şehd-i lebi tābdın ***ḳuruştı*** */ Yoḳ yoḳ biri birige yapuştı* LM s.342/XXXV-3214

Yüzün͡g ḫacāletidin erġuvānġa tüşti teġayyür / Dıraḫtı rengidin an͡glar kişi ki ḳanı ***ḳuruşmış*** NŞ s.261/261-3

ḳuzgalış- “her tarafdan telatum ve temevvüc itmek, yek-digerini zarb eylemek, gavga idişmek.” (<ḳuzgal – (ı)ş-, ŞS s.262)

külüş- “gülüşmek” (<kül - (ü) ş-, ED 720)

Barça ***külüşüpdürler.*** NM s.202

küreş- (<küre - ş-, ŞS 286)

"güreş tutmak, pehlivanlar müsaraa itmek." (ŞS s.286)

Cennet digen kintdin, anda ḥāżır irdi , ḳoptı ve delḳnı başıdın çıḳardı ve didi mini ḳoy ki sininĝ bile ***küreşey.*** NM s.348

munĝraş- "bağrışmak , böğrüşmek" (<munĝra- ş-, ED 97)

Kimse yārı birle ḫoş tur ġam diyişip ***munĝraşıp*** */ Yatsa gāhī çırmaşıp oltursa gāhī yandaşıp* GS s.73/65-1

ohşaş- "birbirine benzeşmek" (<oḫşa – ş -, ED 97)

Teninĝġa meske vü ḳaddinĝġa naḫl ***oḫşaşmas*** */ Ki budur asru semizlik oldur asru aruḳ*

BV s.248/321-5

Zār könĝlüm tüşkeli hecr otıdın ġam çengige / İy Nevāyī ***oḫşaşur*** *hem ´ûd anĝa hem tar anĝa* FK s.13/9-9

olturuş- "oturuşmak" (<otur- ED 67 –(u)ş-)

Oḳunĝ könĝlümge tigmesdin ġubārı irdi könĝlümge / Ġubārı ***olturuşmış*** *tā su siptinĝ anda peykāndın* NŞ s.502/504-2

ornaş- "birlikte oturmak, yerleşmek" (<orna - ş-, ED 236)

"oturuşmak ve berkişmek demekdir." (Abş. s.99)

Ḫārlar bir gül ġamıdın kim könĝülde butraşıp / Her biri müjgānınınĝ bir zaḫmı içre ***ornaşıp*** BV s.46/63-1

Mümkin irmes tartmaḳ peykānların kim cism ara / Her biri mesken tutup turlar süngekke ***ornaşıp*** GS s.73/65-3

Ḥüsn ili cefāsındın cānımġa tigiptür min / Ḥüsn anda ki ***ornaştı*** *gūyā ki vefā ḳoptı*

LD s.232/2140

oynaş- ""dostluk itmek, mülaabe ve taaşşuk eylemek." (<oyna- (ED 275) "oyun oynamak" –ş, ŞS s.56)

"dostluk itmek, mülaabe ve taaşşuk eylemek." (ŞS s.56)

öpüş- "öpüşmek" (< öp- (ü) ş-, ED 16)

"öpüş-iki kişi arasında." (DLT I. 180-5/7)

"birbiri ile muanaka ve musafaha itmek." (ŞS s.34)

ötkeriş- / ötgürüş- "geçiştirmek" (ötker- /ötgür- (ü)ş-, ED 54)

"ötüşdirmek, geçişdirmek." (ŞS s.35)

Ḥāl üstide irkenim sözin ***ötkerişing̃*** */ Ḥālimni sorarġa kilmese yalbarışıng̃*

GS s.556/813-LXXX

sataş- /satġaş- (<satġa-ş, ED 800)

1. karşılaşmak, rastlaşmak.

El-minnetü li'llāh ki yana yāra ***sataştım*** */ Ol ḳāmeti ṭūbā yüzi gül-nāra* ***sataştım***

LD s.124/1141

2. acı çektirmek.

"sataşmak, rastlamak, çatmak." (ŞS s.196)

satış- "birlikte satmak, satmasına yardım etmek" (<sat - (ı)ş-, ED 803)

"yek digerine bir şey satmak, mübadele itmek, mübayaat." (ŞS s.196)

savaş- "savaşmak" (<*sava-ş-, ED 793)

"mukabele, mürazeme, mücadele, muharebe, mücahade, ugraşmak, boguşmak, meydan-ı marekede ceng ü cidali" (ŞS s.202)

Belā deşti ara yüz ming̃ ölügdür anda ḳātil 'ışḳ / Ḫıred maġlūb ḫaylı birle gūyā kim ***savaşıptur*** NŞ s.160/160-4

sıġış- /sıḳış- “sıkışmak, sıkıştırmak” (< sık – (ı) ş-, ED s.817)

Yār mindin bürḳa‘ öz ḥüsnine peydā eyledi / Perdede nūrı ***sıġışmay*** *anı rüsvā eyledi*

LD s. 265/2442

Mihlā’īl zamānında ādem ferzendi köp boldı, olturġan yerge ***sıġışmadılar.***

ŞT s.114/[67b] (12)

silkiş- “silkelemek, sallanmak” (<silk – (i) ş-, ED 826)

“kuşlar ve hayvanat çırpınub temizlenmek, tügleri düzmek, tüyüni kabartmak.”

(ŞS s.219)

siviş-/seviş- “sevişmek” (<sev- “sevmek” - (i) ş -, EDPT 793)

“sevişmek, memnuniyyet eyleşmek, hoş geçinmek, muhabbetleşmek.” (ŞS s.221)

Min siver min ol mini sivmes dırīġ

Bu ***sivişmek*** *ikki yandın ẖōş turur* LD s.278/2550

soruş- /sorış- (<sor- - (u)ş-, ED 855)

1. sormak, öğrenmek istemek.

Ġamıñ̇ dāġı canımġa lebiñ̇ ẖāli yañ̇lıġdur / Ni boldı ***soruşsaḳ*** *biz munı daġı sin anı*

BV s.431/596-3

2. emmek, içine çekmek.

3. buruşturmak, kırıştırmak.

“soruşmak, muhabere, sual, istifsar, istintak, istihbar.” (ŞS s.208)

sugaş- (< su + ga –ş, ŞS s.210)

“suyuşmak, su yere batub topraklar toymak, yerler çeküb tava gelmek.”

(ŞS s.210)

talaş- “dolaşmak, çatışmak, kavga etmek” (<tala - ş -, ED 502; Abş. s.168)

Çun ecel ḳaṣd ḳılur ölmekime cān ***talaşur-min*** BV s.348/474-(1-7)

Ölerde cān ***talaşur*** *nā-tüvān dik* FŞ s.395/XLIII/53

Ġam bile köŋglüm talaşurlar ikevlen ***ḳarmaşıp*** GS s.73/65-7

Yüz ivrüp gül yüzüŋg birle ***talaşmış*** *baġda zībalıḳ* LD s.230/2124

Cismimni ***talaşsa*** *ėrdi itler* LM s.162/XVII-1335

Cān ***talaşur-min*** *ni derdim bigürür ni sıḥḥatım* NŞ s.470/472-5

Bular ***talaşmaḳnı*** *boldı ol ikki ara ḳan ey cān* SD s.196/414

Talaşıp *yimekke itin ẕevḳ-nāk* Sİ s.427/5668

tamış- "damlamak" (<tam- (ı) ş-, ED 510)

"seyelan itmek, takattur itmek, damlamak, katre katre nüzul itmek, tammak."

(ŞS s.118)

Ve ***tamşımaḳ*** *ki ġāyet-i zevḳdın bat içmes, leẕẕet tapa tapa az az içer.*

ML s.170/(B10a)/8

tanış- "danışmak, görüşmek, müzareke etmek." (<tanu - (ı) ş-, ED 526)

"bilişmek demekdir" (Abş. s.173)

tapış- "buluşmak, kavuşmak " (<tap - (ı) ş-, ED 446)

"buluşmak, bı at idişmek, tapılmak, sadakat itmek." (ŞS s.112)

Andaḳ ki çapışmaḳ ve ***tapışmaḳ*** *ve ḳuçuşmaḳ ve öpüşmek.* ML s.177/P216b/15

tarġaş- / tarḳaş- "dağıtmak, ayrılmak, çözülmek" (tarġa-/ tarḳa-ş, ŞS s.114; Abş. s.159)

Şalāyınlıḳ ḫaylī boldı.Suḥbat bī-maza boldı, her sarıġa ***tarġaştılar.***

Babn s.131/H228a-2

Ġam u hicrān çirigi ***tarḳaşsa*** BD s.198/127/28

Ḳalsalar ḫalvet ara aġyār her yan ***tarḳaşıp*** BV s.47/63-6

Ṭurfaraḳ bu kim köñgüllerni yıġarġa ***tarḳaşıp*** GS s.73/65-2

Her biri bī-ḥāl bir yan ***tarḳaşıp*** *tüşti velīk* NŞ s.569/572-4

tartış- "tartışmak, çekişmek " (< tart - (ı) ş-, ED 537)

Ḥüsn tonın keydiñ ü iskiñ boldı talaş / ***Tartışıp*** *gül taptı āḫir köñglek-i ṣad-pāreī*

LD s.191/176

tavuş- "elde etmek, satın almak" (<tav - (ı) ş-, ED 446)

1. itmam ve ikmal; encam, nihayet ve gayetine irişmek." (ŞS s.120)

2. cesaret ile kıyam itmek, kalkmak, sıçramak, hız itmek, sürat ile sallanub gitmek, celd ü çabük, pat pat yürimek. (ŞS s.120)

tıngtaş- (< ting "denk, eş, beraber, çift, müsavi, yek-san, muvazene, mertebe" ŞS s. 153 / ta-ş)

"beraber taksım, muvazıne, müsavat, ölçi, denk itmek." (ŞS s.153)

tırmaş- /tarmaş- " tırmalamak, tırmanmak, kaşımak" (<tarma- ş-, ED 550)

"yükseke sarılub emekler gibi çıkmak, tırnak ve hancar ile bülend ve balaya suud itmek. Burc ve baruya uruc eylemek." (ŞL s.147)

"Kalanı almak içün tırmaşdılar / Burc ü barudun emekleb aşdılar" ŞS s.147

tigiş- /tegiş- (d-) (<teg - (i) ş-, ED 487)

1. değiştirmek.

2. karşılaşmak,tanışmak.

"digişmek, tahvıl ve tebdıl ve tagyır itmek, becayiş itmek, mübadele eylemek."

(ŞS s.150)

Tive buzlamaġıġa ve uy müngremegige ve işek ıngramaġıġa ve it ***tigişmaġıġa*** *ve ulumaġıġa lafẓ yoḳtur.* ML s.176/(B18b)

tirgeş- /tėrgeş- (d-) ”sözlüğe bak(<*terge - (i) ş-, ED 545)

“katar katar yek-digerinin akibince gelmek, terdıf itmek, bir birinin izinçe ve ardınça peyveste gitmek.” (ŞS s.146)

tokaş-/toḳış- “savaşmak, dövüşmek” (<toḳı - ş-, ED 474)

“tokuşmak demekdir” (Abş. s.210)

tolġaş- /tolaş- “dolaşmak” (<tolġa - ş-, ED 497)

“dolaşmak demekdir.” (Abş. s.214)

“pıçıde olmak, dolaşmak.” (ŞS s.139)

Sāḳiyā mey birle sal cānımġa andaḳ şuʿle kim / Renc ü miḥnet derdi çıḳḳaylar başımdın ***tolġaşıp*** BV s.47/63-7

Tīre āhım her dem andaḳ ***tolġaşur*** *boġzumġa kim / Çıḳalı ḳoymas könġüldin nāle vü efġānnı dūd* GS s.118/129-6

Alġalı könġlin Nevāyī'ninġ ***tolaşur*** *ḫūblar / Şāhlar andaḳ ki mülki üzre ḳılġaylar talaş*

NŞ s.256/256-7

tögüş- (d-) “kavga etmek.” (<tög – ş -, ED 487)

“kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir. Bir cenk eyleyüb döğüşmek manasınadır.”

“boguşmak, gavga, muharebe, muzarebe, mücadele.” (ŞS s.138)

tutaş- / tutuş-/tütüş- “tutuşmak, yakalanmak, rastlamak” (<tut –ş -, ED 462; Abş. s.197)

“ateş eşyayı tutub parlatmak, telehhüb itmek, ateş almak, mücadele ve muaraza itmek. (ŞS s.128)

Ger Nevāyī süñgekige ***tutaşur*** *köñglidin ot* BV s.430/593-7

Tütün ni kim içimge ot ***tutaştı*** FŞ s.283/XXX/53

Yoḳ ḥarīfī ki fenā deştide ḳollar ***tutuşup*** GS s.92/92-6

Berg-i gül dur yoḳsa bülbülniñg ***tutaşmış*** *her peri* GS s.382/512-3

Bolur cānım su vü ot tig ***tutaşur*** LD s.107/975

Yoḳ yoḳ ki ***tutaştı*** *ser-be-ser ot* LM s.109/XI-799

Ot ***tutaşḳan*** *deştler her sarı fāş* LT s.42/384

Ḫaṣmı birle ki ***tutuşḳaylar idi*** */Mātemiġa ki uluşḳaylar idi* LT s.118/1432

Andın soñgra ol ikki büzürgvārnıñg ṣoḥbetleri ***tutaştı.*** NM s.304

Tutaşḳan *yalañg tenġa merhem boluptur* NŞ s.169/169-3

Yaġaçlar ***tutaşurdın*** *il vehm itip* Sİ s.467/6258

ulaş- (<ula – ş -, ED 154)

1. birleşmek, bir araya gelmek.

Saçı sevdāsıda āşüfte ḳıṣṣam/ Teselsül birle bir birge ***ulaştı*** BV s.463/646

2. ulaşmak, yerine varmak, kıymeti olmak.

Felekniñg bār-gehıġa ḳıymaç olmış ḳuyaşın cirmi / Sütūn dik dūd-ı āhım añga mundaḳ kim ***ulaşıptur*** NŞ s.160/160-2

3. yaklaşmak.

4. katılmak, sığınmak.

"vusul, balig olmak, yetişmek, peyvend itmek." (ŞS s.49)

uluş-/ulış- "birlikte ulumak, uluşmak" (<ulı -ş, ED 154)

Miniñg ḥālimġa efġān çikti aḥbāb / Kiçe kūyüñgde kim itler ***uluştı*** BV s.424/585-4

Ol ṭu'meniñ üstide ***uluşup*** */ Ḳūt éyleseler édi üzüşüp* LM s.163/XVII-1337

Ḫaṣmı birle ki tutuşḳaylar idi / Mātemiġa ki ***uluşḳaylar idi*** LT s.118/1432

uruş- (<ur "vurmak" - (u) ş-, ED 154)

1. vuruşmak, savaşmak.

Belki köprek hem ötüp andın zamān /Kim ***uruşḳay*** *ikki şāh-ı kāhramān*

LT s.213/2721

Niçe alın çıtıp ḳaşı turuşluḳ birle ***uruşsa*** */Velī āyīne tig yüzi köñül birle ṣafā ḳıldı*

SD s.256/631

Köründi ki bir birige eylep sitīz / ***Uruşurlar irdi*** *besī tünd ü tīz* Sİ s.182/2002

İçimizde bir yaḫşı kişi bar irdi. Ol meniñ birlen ***uruştı.*** ŞT s.224/[104a] 10

2. tartışıp kavga etmek.

"dögüşmek, muharebe, münazaa itmek." (ŞS s.42)

uyuş- /uḍuş- "sıkışmak, sıkıştırmak, toplanmak" (<uḍ - (u)ş-, ED 276)

"kahil olmak, uyuşmak." (ŞSs.56 : uyguş-)

Nāfe miñiñ uyatıdın tapmasa kūft ni üçün / Ḳanı ***uyuşup*** *ıdlanıp ol tiri ḳaplaġan irür*

LD s.48/438

üçreş- "mülakat ve tesadüf itmek, rast gelmek." (<üçra- ş-, ŞS s.37)

"Hoş turur bir tıre şamı iki yarı ***üçreşib*** */ Tanuşub birbirlerin muhkem coşub yıglaşıb"*

ŞS s.37

üleş- "paylaşmak" (<üle - ş-, ED 154)

"taksım itmek, bölüşmek, paylaşmak." (ŞS s.49)

'Ayş u ṭarab esbābını ilge ***üleşürde*** */Ḥüsn ili girişmeleri cānımġa tigiptür*

LD s.54/492

Helāk bolur çaġda bir it közlerige yoluḳtı, żarūretdin anı öltürüp ***üleştiler.*** NM s.202

Siz üç uluġıngız altun yaynı tapıp kitürdingiz taḳı anı buzup ***üleştingiz,*** *sizlerning atıngız Bozuḳ bolsun.* ŞT s.149/[78b] 11

ülüş- (ulış-) "uluşmak" "(<ulı -ş-, ED 154)

"kelblerin yek digerine ürmesi." (ŞS s.51)

üziş-/ üzüş- "birlikte çekip çıkarmak, yırtmak, koparmak" (<üz - (ü) ş-, ED 290)

Kūyide itler ***üziştiler*** *Nevāyī ḫasteni / Kim imes zāhir ki cismi ḳayda başı ḳaydadur* NŞ s.198/198-7

Ol ṭu'mening üstide uluşup / Ḳūt éyleseler édi ***üzüşüp*** LM s.163/XVII-1337

yalaş- "yalamak" "(<yala - (ED 919)ş-,)

Cismimni talaşsa érdi itler / Ḳanımnı ***yalaşsa*** *érdi itler* LM s.162/XVII-1335

yanaş- "yaktaşmak, yatışmak, tekarrüb itmek." (<yan+a-ş-, ŞS s.336)

Bir yolı bolur bir atlıḳ yörür ikki atlıḳ ***yanaşıp*** *yöriy bilmes.* ŞT s.142/[76b] (13)

yandaş- "hem-duş, hem-pehlu olmak." (<yan+da-ş, ŞS s.336)

"hem-duş, hem-pehlu olmak." (ŞS s.336)

Kim ki yārı birle bir kün bāde içti ***yandaşıp*** BV s.47/63-3

Anglatur ḥüsnin anı ***yandaşturup*** *ruḫsārıġa* GS s.407/551-1

Şehler barı ***yandaşıp*** *ḳadeḥ-nūş* LM s.77/VIII-485

Mültefit bülbülġa sin ey gül tikenge ***yandaşıp*** NŞ s.52/52-5

Yana mangḳıt Özbek bile ***yandaşıp*** Sİ s.186/2060

yapış- /yapuş- "yapışmak "(< yap- (ı)ş-, ED 880-881)

"yapışmak, salurmak." (ŞS s.324 : yapuş-)

Ḳalātnıñg ġarb-ı canūbī ṭarafı burcıdın ***yapışıp*** *çıḳa yavuşḳan maḥalda, gözige nayza bile sançtılar.* Babn s.43/E123a H158b

Berg-i gül üzre ***yapışıp tur*** *şeker her sarıdın* GS s.138/157-3

Yapuştı *köñglekime yara ḳanıdın ḫırḳam /Niçük ki ol* ***yapışıp tur*** *ten-i fiġārımġa*

GS s.434/590-5

Şīrīnlikidin kāġıdı bir birige ***yapıştı*** LD s.194/1788

Saçıñgġa ***yapışsa*** *ḫār u ḫāşāk* LM s.247/XXVI-2219

Şehd-i lebi tābdın ḳuruştı / Yoḳ yoḳ biri birige ***yapuştı*** LM s.342/XXXV-3214

Lebiñgni sorġalı mühr-i sükūt aġzıma tüşmiş / Ki ol şeker bile irnim biri birige ***yapuşmuş*** NŞ s.261/261-1

Eyle müjġān ḫançeriġa ***yapışıptur*** *dürr-i eşk* NŞ s.325/326-4

Çüçük nüktedin ***yapışıp*** *nāmesi* Sİ s.80/488

*Yoḳ oltursa dīvār bolmay amān /****Yapuşmay*** *uçası niçük kim saman* Sİ s.282/3517

Anlar kelip Oġuz Ḫānnıñg itekine ikki ḳolları birlen muḥkem ***yapışdılar irse****…*

ŞT s.129/[72b] (2)

yaraş- "anlaşmak, bağdaşmak, yaraşmak" (<yara - ş-, ED 972)

"yaraşmak, sulh ü musalaha itmek, muvafakat iderek güzel olmak, sabıkı mesellü dost olmak." (ŞS s.325)

Bu ḫurşīd üzre meydin güller olġan / Gül üzre ḳarṭalar yañglıġ ***yaraştı*** BV s.463/646-2

Ḫoş ***yaraşur*** *yüzi birle zülf-i pür-tābı anıñg / İy ḫōş ol tün kim tecellī bolsa meh-tābı anıñg* LD s.104/953

Hem ***yaraşıp*** *ḫilḳatıñgġa ḫūbluḳ / Hem muvāfıḳ ẕātıñga maḥbūbluḳ* LT s.49/478

Ol oṭluġ çihreġa zer-beft ḫil'at ni ***yaraşuptur*** */ Meger ḫil'atda ol yüz lem'asıdın ot*

tutaşıptur NŞ s.160/160-1

Sīm tig saḳaḳı ol yañgaḳı lāyıḳı ārī / Aḳ alma ***yaraşur*** *bu ḳızıl nār ḳaşında*

SD s.214/479

yarış-/ yaruş- "yarışmak, rekabet etmek" (<yar - (ı)ş-, ED 972)

Ay cān ü köñgül birbiriñgizge ḳarışıñg / Ol kūy sarı raḫş-ı temennā ***yarışıñg***

GS s.556/813-LXXX

"ruşen olmak demekdir." (Abş. s.392; yaruş-:)

"yaruşmak, yaraşık almak, ruşen, aydın."(ŞS s.327 yaruş-)

yavuş- / yaġuş- "yakınlaşmak, yaklaşmak" (yavu- /yaġu- -ş, ED 898)

"yakın olmak demekdir " (Abş. s.393)

Gird-ā-girdi bir şar'ī ***yavuşur.*** Babn s.11/H128b-4

Ḳadeḥ kim çıḳḳalı cānım ***yavuştı*** BV s.424/585-2

Sürüp merkebni çün ol yan ***yavuştı*** FŞ s.155/XVI/8

Tün kün otı öçkeli ***yavuşmay*** LM s.90/X-609

Cānı ḳaṣdıġa ***yavuştı*** *ḳozġalan* LT s.220/2832

…ve kitmān nihān-ḫānesiġa tüşüp irdi, belki metrūk bolurġa ***yavuşup irdi.***

ML s.179/T778b1

Żaʿīf cān ki lebiñg hecridin aġızġa ***yavuşmış*** NŞ s.261/261-2

yürüş- " **bir başkası ile yürüyüş yapmak" (<yorı - ş, ED 973)**

"savlet itmek, hareketlemek, sefere gitmek, leşker ve alman azımeti." (ŞS s.342)

yėtiş-/ yitiş- "yetişmek, erişmek, yetişmek " (<yėt-/yit- (i)-ş, ED 894)

"varmak, derk, hasıl, resıde olmak, ulaşmak, vasıl olmak, kemale irmek, pişmek."

(ŞS s.348 : yitiş-)

İş vaḳtıda yetişe almadılar. Babn s.94/H198b-7

Feyżıdın mañġa yitişkey es̱eri BD s.99/3/10

Vaṣlıġa ***yitişküñg*** *niçe ṣaʿb irse Nevāyī* BV s.25/32-7

Yitişkeç *peyk şerḥ-ı ḥāl ḳıldı* FŞ s.90/V/13

Cehdim andaḳ tur ***yitişkey min mü*** *dip vaṣlıñġġa bat* GS s.81/77-1

Kim yār ḳabīlesin ėrişki l/ Ḳay sarı ki bardılar ***yėtişkil*** LM s.227/XXIV-200

Tā bu dergehġa ***yitiştük biz*** *otuz* LT s.240/3115

…ki Nūḥ Peyġamber ṣalavātu´llahi ´aleyhiniñg üç oġlıġa kim Yāfes ve selām Sām ve Ḥāmdur ***yitişür****.* ML s.168/(B5a) (14)

…ve alarnı ***olturturlar*** *ve iliglerin* ***yiştürürler****…* NM s.8

Ġam imes ger ***yitüşür*** *muġ-beçeler şiddeti köp* NŞ s.67/67-7

Ki andın kişige ***yitişmes*** *gezend* Sİ s.346/4472

Çün Oġuz yigit ***yetişdi irse*** *Ḳara Ḫān inisi Kür Ḫānnıñg ḳızını alıp berdi.*

ŞT s.125/[71a] (7)

II.2. 17.-t-/ -(I, U)t-

-t- eki, ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran bir çatı ekidir. Bir kısım fiillerde yerini -(I)r- /- (U)r- ettirgenlik ekiyle birleşerek oluşturduğu –Dır- /-Dur- ekine bırakmştır.[202]

acıt- (<açı- "acımak"- t-, ED 21)

[202] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.134.

1. acıya neden olmak., ağrıtmak.

2. acımak, ekşimek (sirke)

"telh-nak itmek, can-suz ve meraretlü ve şedıd olmak, agrıtmak, tefcı itmek, cefa ve eziyet virmek." (ŞS s.15)

aġnat- (<aġna- "yerde yuvarlamak, dönmek, dili tutulmak" - t-, ED 88)

1. yerde yuvarlatmak.

Ḫāra tübige yatḳunġ yoḳ sūd ger yüz yıl / Kök aṭlası üstide cisminġni tapıp ***aġnat***

NŞ s.75/75-6

2. dili tutulmak.

aġrıt- (<aġrı- "ağrımak"- t-, ED 92)

1. ağrıtmak, acı vermek, incitmek

2. vurup sindirmek.

"ica ve ılam itmek." (ŞS s.25)

Ḳaysı bir āzārın aytay cānıma aġyārnınġ / Ḳaysı bir ***aġrıtḳanın*** *könġlümni diy dil-dārnınġ* BD s. 163/76-1

Atanı çünki ḳıble diptürler /Ḳıble yanġlıġ anġa naẓar ḳılġıl

Ata ***aġrıtma*** *iy atam zinhār /Ata āzārıdın ḥaẕer ḳılġıl* BD s. 283/408-2

Ḫ˘āh tīġ-i cevr yā tīġ-i zebān birle raḳīb / İltifātī ḳılmadı könġlümge kim ***aġrıtmadı***

NŞ s.599/602-3

ahtat- "igdiş itmek, enetmek." (< ahta – t -, ŞS s.16)

aḳart- "ağartmak" (<aḳar- "ağarmak, beyazlamak" (<aḳ + ar-, ED 77 ; Abş. s.20; TETL s.109 – t-)

Aḳartıp *'ışḳ başımı nihān boldı sarıġ cihrem / Mamuġ içre bihīni çırmaġan yanġlıġ kişi*

'amdā BV s.22/28-3

Savuġnıñ beyle kāfur u bilūrı / Aḳartıp barça 'ālemni żarūrī FŞ s.170/XVII-111

***Aḳartıp** ėkinni mihr-i pür-nūr / Kök ḫaṭnı nėçük ki ṭab'-ı maḥrūr* LM s.231/XXV-2050

aldarat- "ıztırab çektirmek" (< aldara- "bı-hadd sıyumak. meczub olmak, ıztırab itmek (ŞS s.29) t -)

*Ḳış **aldaratıp** hümūmı ėlni / Yaz ilbaratıp semūmı ėlni* LM s.84/IX-557

añlat – "anlatmak" (añla- "anlamak" (ED 186) –t,)

"tefhım, talım şerh ve beyan itmek." (ŞS s.32)

*İtti Nevāyī āh ile nāle-i 'ömr-kāh ile / Çunki şeh ü sipāh ile seyrini ilge **añlatıp***

BV s.41/54-7

*Anıñ körgende közgü dik cemālin / Sañga **añlatḳusıdur** közgü ḥālin*

FŞ s.204/XXI-112

*'Ārıżı yanıġa gül sançar cemāl iẓhārıġa / **Añlatur** ḥüsnin anı yandaşturup ruḫsārıġa*

GS s.407/551-1

*Tutup bir ḳadeh **añlat** ey deyr pīri / Ki bu kār-geh sırrı mübhem boluptur*

NŞ s.169/169-6

Bu yan kök yüzin ḫayl-ı kölek añga / Ḥabāb añlatıp gūy-ı eflāk añga Sİ s.88/VIII-622

arat- "aratmak" (< arḳa-/arġa- <ara- "aramak"(ED 217) –t)

*Aldı vü **arattı** yaradın ḳan / Ol peyker-i pāre pāredin ḳan* LM s.237/XXV-2110

arıt- (<arı- "temiz olmak" -t-, ED 207)

1. arıtmak, temizlemek.

2. temize çıkarmak.

"temizletmek, tathır, tanzıf itmek, kaldırmak." (ŞS s.20)

*Zāhid köñgülniñ ḫalvetin maṭlūb-ı ġayrıdın **arıt** / Sin seyr ḳılsañ ḳıl kirek köñglüñe bolsa inzivā* BV s.3/1-6

*Yüzüñni almasam irdi iñimdim / **Arıtsam irdi** eşkiñni yiñimdin* FŞ s. 416/XLV-57

*Sin barġalı **arıtmış** köñgül zārlıġı / Āh oḳlarıdın her nefes efgārlıġı* GS s.565/850-CXVI

*Raḳībiñ raḥm itip başım **arıttı** köp ḳurumadı / Tefāvüt yoḳ bulut alsa niçe kim sunı deryādın* LD s. 161/1478

*'Işḳ ile vücūdın **arıtıp-tur** / Andaḳ beşeriyyeti itip-tür* LM s.200/XXI-1724

*Aṣḥāb didiler ki bu diremlerni bireli kim mustarāḥlarnı **arıtsunlar.*** NM s.39

*Yarumaḳ ister-iseñ evvel **arıt** köñglüñni / Ey Nevāyī közi yarup kişi kim köñgli arıp* NŞ s.57/57-9

asrat- "muhafaza etmek, sakınmak." (< asra- (TETL s.207) –t)

"saklamak." (Abş. s.14)

*Köñglüme ḥālıñ ḫayālı kirse merdümlıḳ ḳılıp / Köz öyide anı merdümler içinde **asratay*** NŞ s.576/579-6

aşat- "(yemek) yedirmek" (<aşa- "yemek yemek" - t -, ED 257)

"yidirmek, itam itmek, okulmak." (ŞS s.23)

aşlat- "onartmak" (<aşla- "tamir etmek, onarmak"- t -, ED 263)

"itam etmek, aş ve taam yidirmek, agac aşlamak, peyvend." (ŞS s.24)

avut- "avutmak" (<*awı-t-, ED 7)

"gönli müteselli itmek, aldatmak, ümıd ile vakit geçürmek." (ŞS s.54)

*'Iyş bile özni **avutmaḳ** kirek* BD s.165/79/4

*Sarıḳ ḳızıl bile andaḳ ki ḫalḳ ṭıflın **avutmış*** BV s.190/250-3

Anı bir laḥẓa ***avutḳıl*** *ki hicrān içredür mużṭar* FK s.148/149-9

Niçe ol ay mihridin şeydā köng̃ülni ***avutay*** GS s.64/53-6

Nükte birle ġamlıġ ilni ***avutup*** LT s.57/577

…ve alar zevḳ ve ḫoş-ḥāllıġıdın özümni ***avutup min.*** ML s.186/B34a

Mini ġam tünleri bī-keslikim vaḳti ***avutmuşlar*** NŞ s.136/136-3

Özüng̃üzni muḥabbet küni ***avutung̃*** Sİ s.437/5815

ayıt- "söylemek, söyletmek" (< ay- / ey- (ı) – t -, ED 268; Abş. s.37)

Ey ki ***aytur-sin*** *felek bī-dādıdın körmey sitem* BV s.20/25-6

Öyge kilmiş dip ḫaberler ***aytıban*** *cānānedin* FK s.476/516/1

Söz ***ayta başladı*** *sevdāyiyāne* FŞ s.254/XXVII/28

Cefālar ḥadtin aştı dīsem ***aytur*** */Lāṭiflerdin cefā bolmasa bolmas* GD 24/6

Aytḳıl *bāri ki miskin hākisārımdın diriġ* GD 27/5

Min Gedānı ***aytur irmiş sin*** *kim öltür küm durur* GD 48/9

*La'ling̃ alġan köng̃lüm aḥvālin müneccim çün körer /***Aytur** *ol āvāre bolġan ġāyibing̃ dur ḳan ara* GS s.42/20-8

Ḳadr u cāhıng̃nı körüp ḫurrem bolup ***aytur*** *felek* LD s.9/69

Hīç kizlemesün aġzıng̃ özini söz ***aytsun*** LD s.123/1128

Sin ***aytur sin*** *niçük bolur ḳul öz sulṭānıġa 'āşıḳ* LD s.136/1250

Çün ḫilḳating̃ içre ***aytıban*** *rāz* LM s.40/III-12

Her zaman yolsız ḥadīs̱i ***ayta-sın*** LT s.58/594

Ve alar kökeltaşnı Türkçe til bile dirler ve eteke ve inekeni hem bu til bile ***ayturlar.***
ML s.176/B17b/(18)

Ḥaḳ yādıdın anġa muvāfıḳ söz ***aytıpdur.*** NM s.24

Aytman *kim her vefā ḳılsam cefāyı ḳılmasun* NŞ s.240/240-2

Ehl-i żāhir anıng aṣlın bilmeyin ***aytur*** *buḫār* SD s.92/13

Felekning ger tili bolsa ***ayıtsun*** *kim ḳaçan kildi* SD s.112/89

Şīrīn mü ***aytayın*** *gülge yā Ḫusrev mü diyin anı* SD s.158/274

Selām ***aytḳaç*** *beyle yitkür peyām* Sİ s.157/1644

Türkmenge ḳoşulġan illerning ança bilgenimizni bir bir ***aytalıng****…* ŞT s.111/[66b](13)

Anı her kim işidse ***ayturlar irdi.*** ŞT s.124/[71a](2)

İmdi Ḳalaçlarġa bolup ***ayta turġan*** *sözümizni ḳoyġalı munçaḳlıḳ eytdük yeter.*

ŞT s.144[77b]5

Oġlan turur tili kilmeslikidin ni ***ayturın*** *bilmey turur dirler irdi.* ŞT s.124/[71a](3)

Andaḳ hem bolsa az aytalı ş̣āyed köp ***aytsaḳ*** *yalġan bolġay.* ŞT s.166/[84b](17)

…*yüzin yırtıp barça yerini ḳan ḳılıp* ***ayta turur*** *kim…* ŞT s.188/[91b] 16

İmdi Ḳalaçlarġa bolup ayta turġan sözümizni ḳoyġalı munçaḳlıḳ ***eytdük*** *yeter.*

ŞT s.144/[77b](6)

azalt- "eksiltmek" (<azal- "eksilmek"- t- (TETL s.247)

"tenzıl, tenkıs, taklıl itmek." (ŞS s.21)

azıt- (<az- "azmak, yoldan çıkmak" - (ı)t -, ED 281)

1. yoldan çıkarmak.

Ḫil'at-i aḫżar bile cūyā-yı şeh / Yol ***azıtḳanlarġa*** *bolġıl ḫıżr-ı reh* LT s.48/469

Beyābānda yol ***azıtıp*** *niçe kün yigülük tapmadılar.* NM s.202

2. azıtmak, azdırmak.

"tezyın, tanzım, tertıb itmek, arayış virmek, yoldan şaşırmak." (ŞS s.21)

baġlat- (<bağla- "emir vermek, bağlamak"- t-, ED 315)

1. emretmek, düzeltmek.

2. bağlatmak.

Köz tutar irdim ḳalem kirpiklerimdin ***baġlatıp*** */ Ger ezelde körsem irdi ṣūretīñ naḳḳāşını* GS s.469/643-3

başlat- "başlatmak"(<başla- "başlamak" – t -, ED 82)

"iftitah itdirmek, ibtida kıldırmak, beda ve mübaşeret itdirmek." (ŞS s.82)

Ḳaçirçiġa yerçige yol ***başlatdum*** ŞT s.212/[100a]15

bilgürt- /belgürt- "göstertmek" (<belgür- "görünmek, açıkça göstermek"- t -, ED 341)

Savuġ āhımnı ***bilgürtüp*** *demiñdin / Közüm yaşını añlat şeb-nemiñdin*

FŞ s.388/XLII/75

birkit-/ berkit- "sağlamlaştırmak"(<berki- "bağlamak, birleştirmek"(ED 363) -t-)

"kâf kâf-i Arabîdir, berkidmek demekdir." (Abş. s.133)

"sedd ü müstahkem itmek, hıfz u karr dökmek, bend ve best ve metın, habs ve kapatmak." (ŞS s.104)

Ḥālā hem, eger Özbek mutavaccıh bolsa, mėn Murġ-āb yakasını ***berkitey;***

Babn.s.3/K149/5

Kilür-min baġrıma tiş ***birkitip*** *ya'nī ki ḳan tişlep* FK s.51/ 51-1

Kilür min aġrıma tiş birkitip ya'nī ki ḳan tişlep GS s.57/44-1

*Eşki bile balçıġ ėylep anı /****Bėrkitkeli*** *revzen-i belānı* LM s.234/XXV-2075

Dir-min imdi ***birkitip*** *baġrımġa nīş* LT s.108/1275

Didi boş bolsa, başların nige ***birkitip-siz?*** NM s.454

Viṣāl sāzını ***birkit*** *firāḳ riştesin üz* NŞ s.205/205-3

Köz tutar-min ki bu su yolı ***berkitgey*** */Kūyidin yil uçrasa ni kim ḫār u ḫes*

NŞ s.225/225-3

Ayab taġ dik yirge ***birkittiler*** Sİ s.190/2128

*"****Birkitibdür*** *ki yana kilmegi imkan irmes /Kimse andın haberi tapmakı asan irmes"* ŞS s.104

Oñ yaḳda altı aḳ örge ve sol yaḳda altı aḳ örge tiktürdi ve taḳı oñ yaḳda başına altun taḳuḳ ***berkitken*** *ḳırḳ ḳulaç aġaçnı tiktürdi…* ŞT s.151/[79b]17

bitit- "yazdırmak" (<biti- "yazmak"- t-, ED 301)

"yazdırmak demekdir" (Abş..s.130)

botrat- / butrat- "perişan etmek" (< botra- / butra- "perişan ve perakende eylemek." (Abş. s.142) –t-)

Taşlar kim ol perī-peyker bu mecnūnġa atıp / 'Aḳl dāniş ḳuşların köñlüm öyidin ***botratıp*** FK s.69/69-1

Dimāġī yoḳ müşevveş bolmaġan gūyā ki ***botratmış*** / *Cihān bāġıda sevdā sünbül-i zülf-i perīşānınıñ* GS s.285/373-5

Hevāġa dūd-ı āhın ***butratur*** *'ışḳ ehli ġayrettin / Ṣabā taḥrīkidin her geh perīşān bolsa perçemler* BD s.129/20/3

Nesīm ol müşk isin ***butrattı*** *her yan / Havā ra'nālarıġa sattı her yan* FŞ s.90/V/2

Yā hicr otı ***butratıp*** *duḫānın / Ėylep ḳara dehr ḫān-mānın* LM s.126/XIII-961

Tişlep ki saçıñġ ördüñġ açḳanda perīşān ḳıl / Āfāḳ sevādında cān rāyiḥasın ***butrat*** NŞ s.75/75-2

Niçe nūrını baḥr ara ***butratıp*** */ Tiñġizdin toġup hem tiñġizge batıp* Sİ s.466/6245

bürket- "kâf kâf-i Arabîdir, bu dahi bürünüb ve örtünüb demekdir." (< bürke- "baş bürümek " t- , Abş s.146)

çaḳırt- "çağırtmak" (<çaḳır- (ED 410) "seslenmek, bağırmak" – t-)

Ḳırḳut Big anı ***çaḳırtıp*** *aytdı: Şāh Melik birlen Ḳozıcı Big irdi.* ŞT s.199/[95b]2

çarlat- "davet etmek,çağırmak "(<çarla-"bağırmak, yüksek sesle konuşmak" – t -, ED 301)

"kırgırtmak, çakırmak, davet ve teklif itmek." (ŞS s.161)

Şeh ol fikr eylegeç ildin nihānī / Kirip ḫalvet ara ***çarlattı*** *anı* FŞ s.145/XIV/71

Çarlattı *revān uruḳ ḳayaşın / Saldı araġa ol iş kėñġeşin* LM s.215/XXIII-1884

"Şeh ol fikr eylegeç ildin nihanı / Kirüb halvet ara ***çarlattı*** *anı"* ŞS s.161

çavrut- "etrafı kuşatmak, mahsur kılmak, ihata itmek." (<çavur- /çevür- "etrafını çevirmek" (ED 398) – t- , ŞS s.165)

çayḳat- "çalkatmak demektir." (< çayḳa- "çalkalamak, sallamak" – t- , Abş. s.232)

Sipeh 'azm itti ol yan fevc-ber-fevc / Ki ***çayḳattı*** *çirig deryāsını mevc*

FŞ s.361/XXXIV/83

Bezm içre Nevāyī köp yıġlar ise ey sāḳī / Ḫoş eylegüçi dārū cāmıġa anıñġ ***çayḳat***

NŞ s.75/75-7

"Bezm içre nvayi köp yıglar ise ey sakı / Huş iltgüci darunı camıga anıng ***çaykat****"*

ŞS s.165

çıḳart- "çıkartmak" (< çıḳar- "getirmek, dağıtmak, göndermek, ortaya çıkarmak" (ED 410) – t-)

Andaḳ ki yügürt ve ḳıldurt ve yaşurt ve ***çıḳart.*** ML s.177/(B20b)/20

çırmat- /çermet- "sarmalatmak, katlatmak "(<çerme- "sarmalamak, bürümek"- t -,

ED 301)

Hem tonıġa yėtkürüp şemāme / Hem başıġa ***çırmatıp*** *'imāme* LM s.210/XXII-1830

çirit- "çürütmek" (<çiri- "kurumak, buruşmak, füsürde olmak, çürümek." (ŞS s.178) – t -)

"hicab itmek, ceviz ve fındık ve badam gibi meyveleri diş ile kırmak,cirtmek."

(ŞS s.178)

çubrut-[203]

Min köyer-min hecr ara her dem otum tīz itkeli / İy tena'um ehli vaṣl efsānesin ***çubrutmanġız*** FK s.206/213-6

…körpekleşmek, ***çubrutmaḳ,*** *cırġamaḳ, bıçımaḳ, ḳıngranmaḳ…* ML s.170/B99/26

çüçüt- "tatlandırmak, şekerlemek, şırın itmek" (< çüçü – "tatlı olmak " – t -, (ŞS s.170)

Zehr-i hecrinġ birle çun yüz ḳatla ḳıldınġ telḫ-kām / Nūş-ı la'linġ birle hem bir ḳatla aġzımnı ***çüçüt*** BV s.64/85-4

Hemol gevher bile könġlin yarutḳıl / Hemol şekker bile kāmın ***çüçütkil*** FŞ s.102/VII/31

Ġamzesi semmi köp açıttı Nevāyī aġzın / La'li peyġāmı bile bir daġı kāmın ***çüçütünġ*** GS s.288/376-7

Ṭama' üzmek iki şīrīn lebinġdin mümkin irmestür / Ki tā ol şehddin tatmış-min aġzımnı

---

[203] F.Sema Barutçu Özönder, 'Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.115, < *çubru-t-*, için bkz. *çubru-*.

çüçütmüşler NŞ s.136/136-5

darıt- "toprağı işletmek, ekip biçtirmek, yetiştirmek "(<tarı- "tarlayı sürüp ekmek, yetiştirmek"- t-, ED 536)

"getürtmek, çekmek, ısal ve takdım itmek." (ŞS s.186)

debelet- (<debele- "kahr u helak itmek, urmak, çignemek, tepgilemek " (ŞS s.187) – t-, ŞS 187)

"idam itdirmek, baş aşagı idüb öldürtmek, çiynetmek, ayag altına almak"

(ŞS s.187)

durbat- (< durba – t-, ŞS s.189)

"inhizam itmek, maglub idüb kaçırmak." (ŞS s.189)

enet- / inet- " iğdiş etmek, enemek , hadım etmek " (ED 179: < ėne-t-)

"igdiş, ahte itmek." (ŞS s.31)

ėrit-/ irit- "eritmek"(< erü- **"erimek, yumşamak"**- t -, ED 207)

Leylī çü anıñ sözin ėşitti / Köñli tėmürin demi ***ėritti*** LM s.243/XXV-2181

İritsem *ger köñül çāki üçün peykānların tañ yoḳ / Timürdin u ḥiṣār-ı derd üçün dervāze ister-min* FK s.480/520-4

Salıp aḫger ara barın ḳızıttı / Niçe efzār ḳıldı çün ***iritti*** FŞ s.287/XXX/109

Taġnı ***iritür*** *āhın es̱er ḳılġusı bir kün / Köñlüñ neçe kim bolsa timür taş daġı pūlād*

LD s.34/314

Ey Nevāyī çün sini köydürdi çarḫ imdi ni sūd / Āh otıdın sin anı ḫˇāhi ḳızıt ḫˇāhi ***irit***

NŞ s.81/81-7

İritti *mini şekker tig söz içre közlerim yaşı / Egerçi ṭūṭī-i ṭabʻım ḳılur şermende bebġānı*

SD s.166/313

gögert- (k-) “yeşillendirmek” (<göger-/ köger- “mavi, yeşil olmak,”, ED 713)

Dise ki mihr-i giyāhın ***gögerteyin*** *gerdūn / Zamāne ehl-i vefā köz yaşını dāne ḳılur*

GS s.158/187-5

Bu ki her yandın ***kökertiptür*** *yüzümni kāc-ı derd / Cism öyi ṭāḳını altun birle ḳıldım lāceverd* BV s.97/120-1

Benefşe anda kim gerdūn ***kökertip*** *; / Keçek yañılıġ ḫired boynını tartıp*

FŞ s.246/XXVI/24

Ümīdim mezra'ın didim ***kökertey*** *eşkdin veh kim / Savuġ āhımdın oldı ol ikinge bu yaġın jāle* GS s.419/569-3

görket- (k) “güzelleşmek”(<körk +e- “güzel olmak”- t , ED 743)

“kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabidir, güzel olmak ve güzel eylemek demekdir.” (Abş. s.357 : görket-)

Yaşaġan sayı dāniş içre batıp / Ketān dik niçe iskirip ***körketip*** Sİ s.287/3590

gözet- /közeḍ- “”(< köz+ e- “korumak, közetmek, bakmak” (ED 758) -ḍ

“nigah ve intizar itmek, tarkıb ve hazer.” (ŞS s.301)

haḳlat- “ödetmek, ıfa itdirmek.” (< haḳla- “ödemek, ifa etmek”– t-, (ŞS 182)

hürket- / hürküt- “korkutmak” (< ürk- “ürkmek” ED 221 – (ü) t-)

“ihafa itmek, korkutmak, talebden men itmek, şiddetini teskın eylemek.”

(ŞS s.321)

Dehr bustānıda ḳılmaḳ seyr eylep hāy u hūy / Herze kizmek dur ḥayātıñ ḳuşlarını ***hürkütüp*** GS s.67/57-6

ılıt- “ ısıtmak” (<ETyılı- t-, Abş. L s.73; ŞL s.73)

“teşdid-i ta ile ısıdmak, yanī kerm eyledi demekdir.” (Abş. s.73)

“tagyır itmek, sıcak itmek, suyı ateş üzerinde koyub bürudetni biraz azala itmek”

(ŞS s.73)

Yüzlendi atasıġa ısıtmaḳ / Tėr suyını cismidin ***ılıtmaḳ*** LM s.318/XXXIII-2968

ılbarat- “yakdırmak, haşlatmak.” (< ılbara- t-, Abş. s.73)

“yanmak, haşlanmak.” (Abş.L s.73)

Ördek anġa çün ayaġ uzatıp / Su cūşı ayaġın ***ılbaratıp*** LM s.231/XXV-2048

ırgat- “kımıldatmak, tahrık itmek, dirpetmek.” (<ırga- “sıçramak, hız itmek, atlamak” –t-, ŞS s.60)

Niçe baḳḳan sayı ḥayret bolup fāş / Külümsüp gāh gāhī ***ırġatıp*** *baş* FŞ s.185/XIX/31

Bir kiçe kündüz ölügler dik yatıp / Ol ṣanem ḥāliġa başın ***ırġatıp*** LT s.107/1261

ırcayt- **“gülerken dişlerini göstermek” (<ırcay- t- ŞS s.60)**

“gülerken dişlerini göstermek” (ŞS s.60)

Bu gül-şen ġonçeside jāle kim tiş ***ırcaytıp*** */ Küler āşüfte bülbül nevḥasıġa bī-vefālıġdın*

FK s.427/460-7

igerlet- “egerletmek, ata takım urdurmak, ibzal-ı encam ile müheyya itmek.”

(< igerle- “egerlemek, ata eger urmak, hazırlamak.” – t -, ŞS s.67)

iklet- (irklet-) “ayak altında çiğnetmek”(<irkle-“ayak altında çiğnemek, ayak altına almak ” - t-, ED 227)

iklet-“çiğnemek, basmak” (DLT I 287-13)

“tevakkuf itdirmek, meşgul ve ser-gerdan itmek, hiyel itdirmek.” (ŞS s.69)

iltit- /ėlet- “göndermek” (< ėlet- (ėlt?) /ilet- (ilt-) “taşımak, getirmek, götürmek”-(i) t -, ED 132)

Peyveste ḳaşını manġa çıtıp / Kirpik oḳını manġa ***iltitip*** BD s.315/554-2

imget- /emget-“işkence etmek, bıkmak, yorulmak, acı çektirmek” (<emge- “işkence çekmek, acı çekmek” – t -, ED 59)

*İsteme la'lin Nevāyī kim maraẓda **imgetür** / Ṭab´ını ṣıḥḥatlıġ il şerbet bile mu´tad itip*

BV s.43/58-9

inet- (< hayvanları damgalamak.bkz. ene- t-, ŞS s.75)

“igdiş, ahte itmek” (ŞS s.75)

incit- /yunçıt- “incitmek” (<ET yunçı- “incimek” – t- , DLT II, 352-10/11/12)

*Eyledi yüz ḳatla su bir ḳatla ḳan köñglümni kim / Urmadı bir tīg anı yüz ḳatla tā **incitmedi***

NŞ s.599/602-4

iñgret- **“bağırtmak ”** (<ıñgra- /iñgre- “haykırmak, bağırmak, sızlanmak” - t -, ED 189)

*Ol rāst ḳaddıñg serv tig **iñgretti** neyni her nefes / Şīrīn lebiñg aġzıñg bigin ḳıldı şeker ‘ayşını teñg*

LD s.110/1008

ısıt- / isit- “ısıtmak” (<isi- “ısımak” – t -, ED 243)

“ısıtma dutmak demekdir.” (Abş. s.55)

“ısıtma tutmak, tesehhun itmek, humma olmak.” (ŞS s.63)

*Dost Bėg, kim yolda tund **ısıtıp ėdi** Tėñgri raḥmatıġa bardı.* Babn s.139/H234a-1

*Köygeli māyil min ü hecriġa yoḳ veh kim mini /Eyledi rāżī **ısıtmaḳḳa** ölümdin ḳorḳutup*

GS s.67/57-4

*Ol otdın **ısıttı** mihr-i gül-çihr /Andaḳ ki zevāl çaġıda mihr* LM s.336/XXXIV-3149

***İsitsem** hecridin muḥrik ol otluḳ yüzni ister-min /Ni kim żaʻfın füzūn eyler añgadur nā-tüvān māyil*

NŞ s.388/389-4

islet- “koklatmak” (< is “koku” + le- **“ koklamak” – t- ŞS s.64)**

“ıssa getürmek mertub itmek, nem-nak kılmak, havlletmek, kokulatmak.”

(ŞS s.64)

itelt- (< itil- (yit-) “kaybetmek, yitrmek” ED 56 – t)

İteltti *‘aḳl-ı kül özin aġzıng̃ yüzüng̃ körüp / Çün āyetī vü nükte bu serv-i ‘alende bar*

LD s.78/713

ḳabart- “kabartmak-”(< ḳabar- “kapsamak, içine almak,kabarmak, şişmek, ”- t -, ED 586)

Tecāvüz ḳılıp ‘adl u inṣāfdın / ***Ḳabartıp*** *özin da‘vī vü lāfdın* SĪ s.81/509

ḳamçılat- “kamçılatmak” (<ḳamçı +la -(ED 626) - t-)

‘Alī Ḫān Şāh Melikni tutup ***ḳamçılattı*** *taḳı ḳolın baġlatıp ḳoydı.* ŞT s.198/[95a]1

ḳanat- “kanatmak ”(< ḳana- “kanamak ”- t -, ED 586)

Sünbülin Leylī açıp tur ‘anber-i sārā imes / Dāġını Mecnūn ***ḳanatmış*** *lāle-i ḥamrā imes*

GS s.192/238-1

Ḥüsnüng̃ çaġında tā ni edebsizlik itti gül / Kim yüzini ***ḳanattı*** *ṣabr zaḫm-ı kācdın*

LD s.160/1464

ḳarart- “karartmak”(< karar-- “kararmak ”- t -, ED 663)

Közümni ***ḳarartḳan*** *ḳara köz irmiş* BD s.222/167/2

Köng̃ül kim rūzgārımnı ***ḳarartıp*** *boldı āvāre* BV s.44/59-9

Ḳarartıp *nāmeni ḫamem ḳarası* FŞ s.86/III/50

Aḳ irür līkin ***ḳarartur*** *her nini reng itse zāk* GS s.260/335-8

Ḳanımġa ***ḳararttı*** *köz uşol cādū ḳaraḳ kim* LD s.62/563

Ėl közige dehrni ***ḳarartay*** LM s.350/XXXV-3290

*Ançа ol ay köz **ḳarartıptur** miniñ ḳanımġa kim* NŞ s.562/565-3

***Ḳarartıp** tütün çarḫ cevfin tamām* Sİ s.55/130

ḳarmat- “kavratmak” (karma-/ karva- “kavramak, anlamak; dokunmak ” – t -, ED 646)

*Ayırġaç bez̲l ile bu bī-nevādın / Nevāsızlarġa **ḳarmatḳıl** havādın* FŞ s.78/I/13

ḳaynat- “kaynatmak”(< kayna- (kayın-) “kaynamak ” – t -, ED 678)

*Ḳoptı ve sifāl ḳazanın astı ve bir pāre ḳāḳ iti bar irdi, ḳazanġa saldı ve tuz salıp ḳazannı **ḳaynattı.*** NM s.150

ḳayt- (kadıt-) “geri dönmek” (<kayıt-< kad-ıt ED 597; Abş. s.318)

*Kim bu yoldın iy köñül ol ḳuyaşnı **ḳaytarġay*** BD s.311/542/1

*Bu maḥalde turmay imdi **ḳaytıñız*** LT s.119/1449

*Şeyḫ didi ki ṭarīḳ birdür ve barça birge oḳ **ḳayturlar.*** NM s.255

*Çün ki kördüñ kim ölüp-min tuta mātem **ḳayt** bat* NŞ s.78/78-3

*Didi rūm mülki sarı **ḳaytıñız*** Sİ s.464/6213

*İmdi seniñ birlen ḳarıntaş turur miz kil taḳı yurtuñġa ige bol men **ḳayta turur men** tidi.* ŞT s.177/[88a]10

keltürt- /kėltür- “getirtmek” (<keltür- “getirmek” (ED 717) – t -)

*Ḫān un **keltürtdi** ve ḫamīr ḳıldurdı ve özi ḳolı birlen yazıp ḳazanġa saldı.*

ŞT s.185/[90b]7

ḳırcıldat-/ḳırçıldat- “dişlerini kıcırdamak, gıç. dendan-hayden.” (<ḳırcılda- t- , ŞS s.272)

“dişlerini kıcırdamak, gıç. dendan-hayden.” (ŞS s.272 : kırcıldat-)

*Tüşte kördüm yārnı ḫandān raḳībin utruda / Reşkdin her laḥẓa tiş **ḳırçıldatur-min** uyḳuda* BV s.21/27-1

ḳızart- "kızartmak" (<ḳızar – "ḳızarmak" – t-, ED 685)

*'Āriżımnı bir ayaḳ birle **ḳızart** ey sāḳī / Niçe sürtey ayaġıng̃ġa min-i rüsvā 'āriż*

NŞ s.278/279-5

ḳızıt- "kızdırmak" (< ḳız- "kırmızı olmak; hareretlenmek; kızmak." – t -, Abş. s.321; ŞS s.274)

"kızdırmak demekdir." (Abş. s.321)

"kızdırmak, ateşde teshın itmek, sıcaklandırmak, hararetlendirmek." (ŞS s.274)

*Dūzaḫnı eger 'ışḳ otı birle **ḳızıturlar*** BV s.24/32-5

*Salıp aḫger ara barın **ḳızıttı*** FŞ s.287/XXX/109

*Mey otı birle dimāġıng̃nı **ḳızıtma** kim bu ot* GS s.333/442-5

*'Işḳı otıdın **ḳızıtḳıl** anı* LM s.193/XX-1653

*…bu işke kirmekige sebeb bu irdi ki bir kün timürçilik ḳılur irdi ve timürni kūrede **ḳızıtıp irdi.*** NM s.39

Ey Nevāyī çün sini **köydürdi** *çarḫ imdi ni sūd* NŞ s.81/81-7

*Dimāġını şehning̃ **ḳızıttı** nebīd* Sİ s.135/1311

*Çü bī-ḥad **ḳızımış idi** ol yaban* Sİ s.473/6358

kizlet- "gizletmek" (< kizle- "gizlemek"- t – ED 760)

"ihfa ve pinhan itdirmek, ketm-gunanıden, yaşınturmek, gizlentürmek."(ŞL s.295)

ḳorḳut- "korkutmak" (<ḳorḳ - (ı) t-, ED 655)

Mavlānā aytıpturlar kim: "Mirzā, şı'r ayta siz, yā ādam ***ḳorḳuta siz?"*** Babn s.64/H174a-6

Ol perīning tīġıdın ***ḳorḳutma*** *mini iy raḳīb* BD s. 142/42/1

Yārsızlıġdın Nevāyīni yana ***ḳorḳutmanġız*** BV s.312/418-7

Eyledi rāżī ısıtmaḳḳa ölümdin ***ḳorḳutup*** GS s.67/57-4

Köp luṭfīni ***ḳorḳutma*** *töker min diyü ḳanın* LD s.166/1528

Bī-teḥāşī cān alur dip köp mini ***ḳorḳutmanġız*** NŞ s.198/198-4

ḳozġat- "hareket ettirmek, kımıldatmak; heyecanlanmak" (< ḳozġa- "kımıldamak, yerinden kakmak, ayaklanmak" (<ḳozġa- (ML s.128)- t -)

Tā ġonçe dik aġzıngġa tutup zülfini açtıng / ***Ḳozġattı*** *ḫıred ḫaylini her şām köngülde*

NŞ s.26/26-4

körset- / görset- "göstertmek" (< körse- (körügse-)"görsemek, görmek, kavuşmak istemek" (ED 746) – t -)

"göstermek, ibraz, irae, izhar itmek, nişan-daden." (ŞS s.300 : görset-)

Körsetür *geh tīg u geh oḳ ḥāletimni bilmeyin* BD s.122/7/2

Sini barmaġ bile ***körsetmez*** *il kim* BV s.332/449-4

Ḫūblar ḳaddi ḳading allında ***körsetmekçe*** *bar* FK s.125/126-2

Yüz ***körsetip*** *küneş kibi bure-ı kemālidin* GD 12/2

Manġa ***körsetmeseng*** *yol neyleyin ḳaysarı dur bih-būd* GS s.113/121-8

Luṭfiġa ol birle ´adem yolı ***körsetür*** LD s.244/2246

…bir dīdār körset, özge ni ḳılsang ḳıl! NM s.66

Ol iki ejder ki ***körsetmiş*** *ḳılınçın balçaġı* NŞ s.580/583-4

*"Bir bile kildi vü kiçdi hayırdur /Hakk-teala birine **görsetmesün**"* ŞS s.300

kötert- " götürtmek, kaldırtmak " (köter- /kötür- (kötör-;g-) " götürmek "- t –ED 706)

*Ay şeh-süvār ötme naẓardın ʿinān salıp / Kim köz ḳanı bu yolda **kötertür** rikābnı*

LD s.218/1996

ḳurıt-/ ḳurut- "kurutmak" (<ḳurı- "kurumak"- t -, ED 649)

"bir şeyin suyını yok itmek, havl ve mertub şey, huşk eylemek." (ŞS s.261: ḳurut-)

*Köz yaşını bir laḥẓa **ḳurutmaydur min*** BD s.225/178/

*Köz ü köñgül **ḳurumış** ni tökkey ayaġıñġġa* BV s.17/21-4

*Kim ḳaṭre su tamızmas il azġın **ḳurutmayın*** FK s.720/748

***Ḳurutmasun** diben devrān oçaġım* FŞ s.129/XII/33

*Bilmes ki anı āhım otıdın **ḳurutup min*** GS s.362/485-7

*Gerçi **ḳurutmas** közümnüñg yaşını* LD s.291/2651

*Hem şu ʿlesidin közüm **yarutḳal*** LM s.366/XXXVI-3445

*Dıraḫtı rengidin añglar kişi ki ḳanı **ḳuruşmış*** NŞ s.261/261-3

***Ḳurıttı** tamaḳımnı raḳīb cevri bilen āh* SD s.200/432

kündelet-[204] "döndürmek, yuvarlatmak; kündeye vurdurmak, kündehane veya hapishaneye koydurmak" (ML 775b 26)

miñgzet-/meñgzet- "benzetmek" (<meñge- "benzemek" – t -, ED 97)

"kâf-i Acemî ile bengzetmek demektir." (Abş. s.376)

*Kim ḳaşıñgnı hilāle **miñgzetti** / Anı ʿışḳ ehli kec-naẓar didiler* LD s.35/324

---

[204] F.Sema Barutçu Özönder, ʻAlī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l- Luġateyn İki Dilin Muhakemesi ", s.131, "< *künde+let-, künde* < Fa. *kunda*….Çağ.: ŞS 262 *kündeletmek "tedvīr etmek, yuvarlatmaḳ; kündeḫane ve ḥabsḫaneye ḳoydurmak."*

oẖşat- / oḳşat- "karşılaştırmak, benzetmek." (< oẖşa- "benzemek" – t -, ED 97)

Oẖşattı *anıñ barı işin mañga tamām* BD s.232/207-1

Gülde ẖāl ü mihrde ẖaṭ yoḳ ni yañglıġ ***oẖşatay*** BV s.431/595-3

Ger Nevāyī ***oẖşatur*** *kökni tütünge ʿayb imes* GS s.90/89-7

Ḳaşını yañgı ayġa ***oẖşattım*** LD s.168/1539

Birbirige ikisin ***oẖşatġuça*** *nisbet müdür* NŞ s.167/167-4

Atamġa keñgeş bere turġan irdiñgiz atam ornıġa, imdi atamsız, siz ni işni ***oẖşatsañgız*** *men anı ḳılayın tidi irse Irḳıl H̱ˇāce aytdı*: ŞT s.151/[79b] 4

Servni ḳaddiġa ***oḳşatḳan*** *üçün / Ẓāhir oldı barıġa pestlıġım* BD s.323/562/2

oḳut- "okutmak" (< okı- "okumak" – t -, ED 97)

Eyleben berbād zühd ü ʿilmni ey pīr-i deyr / Ṭifl-ı reh dik imdi bizge ʿışḳ elifbīsin ***oḳut*** NŞ s.79/79-4

Ḳarı, tanbal merdek, nėçe yiller öz murādıça yürüp, salṭānattın tėk bir ẖuṭba öz atıġa ***oḳutmaydur ėdi.*** Babn s.5/H1236-7

olturt- (olurt-) "oturtmak" (<olur- "oturmak" – t -, ED 97)

ʿAḳl u dīn bar irdi bir çaġda min-i dīvānede / Zülfiniñ sevdāsı ***olturttı*** *ḳara yerge mini* LD s. 221/2040

Ve andaḳ muʿāmele ḳıldı kim şeyẖdin soñgra ẖānḳāh ehli mürīdler anı Şeyẖ ornıġa ***olturttılar.*** NM s.91

Kiyūr mihr birle şebistānıñga / Ḳılıp ʿaḳd ***olturt*** *anı yanıñga* Sİ s.203/2328

Kün H̱ān anlarnıñ her ikkisini bir örgede ***olturtdı.*** ŞT s.158/[82a]7

onat- /unat- "razı etmek, memnun etmek" (<ona- /una- (< ET una-) "razı olmak,

memnun olmak, hoşnut olmak." – t- , ED 179)

" râzı eylemek demekdir." (Abş. s.115)

Müyesser olmadı cān birmek ü lebin öpmek / Nidin ki ḳalmadı cānım anı ***onatḳunça***

BV s.402/555-2

oput- "kapatmak, pinhan itmek." (op- "setr ü ihfa itmek, kapamak" - (u)t -, ŞS s.34)

ornat- "yerine koymak, yerleştirmek." (<orna- "yerleşmek" – t -, ED 235)

"bir nesneyi bir yere urmak berkişdirmek ve sancmak ve mıhlamak demekdir."

(Abş. s.99)

"oturtmak, temelleşdirmek, ornaşdırmak, yerleşdirmek, cabca koymak."(ŞL s.41)

Tartmaḳ mümkin imes oḳını köñ̂lümdin kim / Yana oḳ her nefes anıñ̂ yanıġa ***ornatadur*** BV s.115/143-3

Dimen ol ay oḳın iy dōst suġur yoḳsa uşat / Kim ḳaḳıp taşlar ile zār tenimġa ***ornat***

FK s.76/77-1

Dāġlar dime ki ḳaḳturmaġ ile köksüme taş / 'Işḳ mismārların köñ̂lüm ara ***ornattıñ̂***

NŞ s.339/340-5

otlat- "otlatmak" (<otla- - t -, ED 57)

Ve nime ***oḳumaydur-min****, mañ̂a kelā otlatmaḳ bile ḫoş irdi.* NM s.313

oyġat- /oḍġat- "uyandırmak" (<oyġa- /oḍġa- "uyanmak" (ED 62) – t -)

"uyatmak, ıkaz itmek, bıdar itmek." (ŞS s.55)

Ol ay ger 'ayn-ı ösrüklüktin uyḳu meyliġa yatmış / Velī bir köz yumup açḳunça yüz miñ̂ fitne ***oyġatmış*** BV s.194/256-1

Ṣu sipip oyġanmasañ̂ ***oyġatḳusıdurlar*** *sini / Ġonçe vü ṣubḥ u ṣurāḥī ġulġul u külgü bile* FK s.521/566-2

Köz ḳoydı tabanı üzre yıġlap / ***Oyġatḳalı*** *kirpiki ḳıçıḳlap* LM s.347/XXXV-3264

Şūḫ ikki ġazālingni nāz uyḳusıdın ***oyġat*** */ Tā uyḳuları kitsün gül-zār içide* ***oyġat***

NŞ s.75/75-1

oynat-“oynatmak” (<oyna- “oynamak”- t -, ED 275)

Leb ki ḫandān ḳılıban ḳaş u közin ***oynatadur*** */ Oynay oynay min-i bī-çāreni ḳan yıġlatadur* BV s.114/143-1

Geh ḳaşıng sikritip ü gāh közüng ***oynatıban*** */ Ni belā fitne mining cānıma engīz ite sin*

BD s.170/88-2

Oynay oynay öltürür bir bir ulusnı közlering / Şūḫ ḳātillerni cānlar ḳaṣdıġa ***oynatma*** *köp* GS s.78/72-4

Köz ***oynatıp*** *köngülni ḳılur iḫtiyārsız / Hiç kimning ança öz közide iḫtiyārı yoḳ*

LD s.94/853

ögret-/ örget- “öğretmek” ” (< *ögre- “öğrenmek”- t -, ED 114)

“talım, tedrıs itmek, alışdırmak.” (ŞS s.40 : örget-)

“ögretmek, talım, ifham, tedrıs itmek.” (ŞS s.47 : ögert-)

İl bilmesün dip ol ḳara köz luṭf ile manga /Uġrın baḳarnı ***ögretür*** *üçün ḳıya baḳar*

LD s.56/507

Ẓuml u sitemni zülfüng ü kāfir közüngge ***ögretip*** */Bu king cihānnı sin manga bir tar zindān eyleme* SD s.226/522

Luṭf itting ü köngül bile cān ***örgetting*** BD s.241/242/1

Ger mu῾allim levḥ-i mīnā cevrin ***örgetmes*** *nidin* BV s.294/391-5

Gülge bülbül ***örgete almas*** *vafā efġān ḳılıp* FK s.56/56-9

Ki ***örgetmiş*** *mini örterge hicrān derd ü dāġında* GS s.49/31-8

Örgetip irdi *anı köp ḳan ḳan yutup* LT s.74/804

Sin közi ***Keşmīr ilige örgetür*** *efsūn yigit* NŞ s.80/80-7

Ol altı oğlıġa köp naṣīḥatler aytıp ve biglerge ***örgetip*** *yurtlar ve şehrler ve iller ve en'āmlar berdi.* ŞT s.148/[78b](5)

ögüt- "öğütmek, ezmek" (< ög- (ü)t- , ED 103)

"tahn itmek, salaye itmek." (ŞS s.48)

öksüt- "eksiltmek-" (< egsü- "eksilmek"- t -, ED 117)

Barış kilişiñni luṭf itip ***öksütme*** BD s.245/258-2

Dime ***öksütmegil*** *yā Rab ḫarābat ehli ġavġāsın* BV s.369/506-8

Ġamımnı öksütür *deyr-i fenā mey-ḫāne andın köp* FK s.71/71-7

Teraḥḥum andın ***öksütme*** *ki andaḳ mübtelā tüşmes* GS s.193/239-3

Zülfi ***öksütti*** *mü irkin munça şūr u şerni hīç* LD s.32/295

Öksütme *hidāyetiñni mėndin* LM s.38/II-111

Öksütür *ilge ḳılıç-dur daġı oḳ* LT s.28/195

…iṭnāb vehmidin terkin tuttum ve bu tercemedin ***öksüttüm.*** NM s.2

Öksidi *il meyli mindin bir yolı ey derd ü ġam* NŞ s.212/212-5

öltürt- "öldürtmek" (< öldür-/öltür- "öldürmek" (ED 133) – t -)

Ḳatl ḥükmi eylese ***öltürtüben*** *'uşşāḳını / 'Işḳ ara çün kim min ekmel min taḳaddüm eylerem* GS s.335/444-4

Toḳḳuz miñ ḳoy ve toḳḳuz yüz yılḳı ***öltürtdi.*** ŞT s.148/[78b]2

ölüt- "ıslatmak "(< öli- "nemlendirmek, yaş etmek" – t , ED 132)

"tertıb-i yaş itmek, ıslatmak" (ŞS s.51)

Didim ki susız-min ve kön͡glüm tāzeġına ḫıyār tiler ki boġzumnı ***ölütkey-min****.* NM s.123

ösrüt- /esürt- “sarhoş ettirmek” (<ösrü- / esür- “sarhoş olmak, ”- t -, ED 251)

Ösrütti *‘işve cür‘asıdın ‘aḳl u rūḥnı / Ol köz ki nāz bādesidindür ḫumārda*

LD s.183/1681

sarġart- “sarartmak” (< sargar- “sararmak” (ED 849)- t -)

Yüzüm sarġartıban nāmem ḳarası / Ḳarartıp nāmeni ḫāmem ḳarası FŞ s.86/III/50

Sarġarttı *yüz ü aḳartadur baş / Ol ḳara ṣanem yüz alı* LD s.210/1930

Çü ***sarġartıp*** *ilni nesīm-i ṣabā / Bolup ol samanlarġa ot kehrübā* Sİ s.233/2776

sat- “satmak” (<“sa- “saymak” – t-, ED 798)

“bey ve füruht itmek, satılmak.” (ŞS s.196)

Yā ***satıp*** *tīġın͡gnı oḳu yat ile* BD s.307/527

Ḥüsn bāzārıda her niçe ki özin ***satadur*** BV s.115/143-7

Bu ṣan‘atlar ḳılıp ‘ālemġa ***sattın͡g*** FŞ s.84/III/24

Yoḳ ḥadin͡g kiçkil bu sevdādın özün͡gni ***satma*** *köp* GS s.77/72-3

Ḫublar köp ilge ḥüsn ***satadur*** *ẓarīflenüp* LD s.218/2009

Yüz min͡g altunġa ***satıp-tur*** *ḳalb-i dūn* LT s.70/752

Andaḳ ki yitkeç ve itkeç ve barġaç ve yarġaç ve tapḳaç ve ***satḳaç.*** ML s.178/(T778a)/1

Özün͡gni ***satmaġın͡gda*** *ḥüsn sevdāsıdın ey Yūsuf* NŞ s.358/359-5

Aġır ***satḳuçıġa*** *birip gūş-māl* Sİ s.137/1342

Özlerindin artḳan esīrlerni Māverāü’n-nehir bāzārgānlarına ***satarlar irdi.***

ŞT s.168/[85b] 2

savut- /savurt- “savurtmak” (savur- “saçmak, savurmak” (ED 791) – t -)

Tuḳḳanlıġdın köñgülni ***savutmaġa sin*** BD s.249/275/1

Ḫāṭırıñgnı ārzūlar otıdın evvel ***savut*** BV s.54/70-6

Anıñg köñglini Şīrīn’din ***savutḳay*** FŞ s.436/XLVII/80

Kirmesem āhım yili birle hevāsın ***savutup*** GS s.67/57-3

Köñglüñg otıdın ***savutmaġuñg-dur*** LM s.291/XXX-2694

Şeyḫdidi ki cevān-merdlıġ oldur ki herīseni yārānlarġa ***savutmaġay-sin.*** NM s.173

Savuġluġ ança ḳılmışlar ki köñglümni ***savutmışlar*** NŞ s.136/136-9

Ulus köñglin iştin ***savutmış idi*** Sİ s.414/5492

sıḳtat- /sıġtat- “aşırı ağlatmak” (< sıġta- “feryat etmek, ağlamak, inlemek ”- t -, ED 807)

“ziyade ağlat demekdir.” (Abş. s.281)

Yıġlattı mini dimey ki ***sıḳtattı*** *mini* ML s.171/(B11a)/16

sigirt-/ sigrit-/ sikrit-/ sėkrit- (sėkrit-)“koşturmak; hareket ettirmek, seğirtmek ”(<sėkri- “seğirmek, koşmak”- t -, ED 822)

“tekapu, seke seke koşmak, adımı tesrı itmek, at oynatmak.” (ŞS s.218)

Veh ki meydān ‘azmiġa ***sigritti*** *ol çābük-süvār / Kim durur kim asarġay imdi ‘inān-ı iḫtiyār* GS s.145/167-1

Ḫusrev-i encüm digey kim ***sigritür*** *kök tevseniñg / ‘Iyd-gehde kim ki körse raḫş ile cevlān sañga* NŞ s.17/17-4

Sikritip *yildürgenide tevseniġa köz salıñg /Yayḳalıp yol yörüse serv-i ḫıramānın körüñg* BD s.155/61/2

Sin ki meydān içre yoḳ-sin peykerīdür cānı yoḳ / *Her perī- peyker ki merkep* ***sikritür*** *cevlān ara* BV s.15/18-3

Çün yoḳḳarı ***sėkritip*** *semendin / ʻArş ėgnige bėrkitip kemendin* LM s.50/IV/229

sözlet- "söyletmek" (< sözle- "söylemek, konuşmak, anlatmak"- t -, ED 863-864)

Tevāżuʻ bile çīn şehi turdı ḫʷaş / Şeh allıġa ***sözletkeli*** *pīş-keş* Sİ s.362/4717

suḳlat- "açgözlü olmak, tamah etmek, göz dikmek" (<suḳ "hırs, şiddetli arzu"+ la- (ED 810)- t,)

…çıḳanmaḳ, köndürmek, söndürmek, ***suḳlatmaḳ.*** ML s.170/(T776a 1)/27

südret- / sütret- "sürütmek" (< südre- "sürümek" Abş. s.285; ŞS s.207 – t-)

İrür hem mest tañġ yoḳ bezmdin ***südretseler*** *anı* FK s.620/675-9

Niçe ki mest taşladı kūyi başıda ***südretip*** BV s.41/54-6

Cünūn kūyide ösrük ***südretip*** *raṭbü'l-lisān ḳılsa* GS s.445/607-5

Fenā deyride ger mey vechi yoḳ bes ḫırḳa vü defter / ***Mini mey-ḫānedin südretme*** *ey ḫammār her sāʻat* BV s.65/86-9

sürt- "sürtmek, ovmak" (<sür-t, ED s.846)

"sürmek demekdir" (Abş. s.286)

"sürmek, def ü tard ve nefy itmek, mesh olmış, sürçmek." (ŞS s.208)

Öpey gāhī tevāżuʻ birle ***sürtey*** *gāh közümni* BD s.266/340

Yüzüm ***sürterge*** *naʻl-i merkebīñgni* BV s.435/602-2

Sürtüben *yüzni müşerref boldı ṭūmār ilgidin* FK s.464/502-2

Çü ***sürter*** *pīl ḫorṭūmını derhem* FŞ s.98/VI/53

Felek ***sürtüp*** *cebīnler himmetiñġġa* FŞ s.110/IX/12

Közümni yolıġa ***sürterde*** *munça tolmış ḫas* GS s.191/236-2

Yüzümni ***sürteyü bilmen*** *rikābıñġ astında* LD s.184/1693

Sürterge *ṣudā' bolsa ṣandal* LM s.61/VI-338

Köz kef-i pāyıġa sürter irdi şāh LT s.264/3453

Şiblī iligin anıñġ başıġa ***sürtüp*** *indürdi ve didi:* NM s.81

Sürtsem *közni ayaġıñġġa hem ol dem bilgürür* NŞ s.144/144-4

taġıt- /tarġat- " dağıtmak" (< tara- /tarġa- "dağılmak, yayılmak" – t-, ED 529)

Yüz üzre zülf ***taġıtma*** *perīşān bolmasun cem´ī / ´Azīz cān üzre az salġıl munuñġ tig köp beliyyetni* LD s.222/2049

Yüz üzre zülf ***taġıttıñġ*** *perīşān ḳıldı 'aḳlımnı / Anı yüzdin kötirseñġ hem cānımdın kiterür āsnı* SD s.284/727

talat- "zarara uğratmak, yağmalatmak" (<tala- "zarar vermek, yağma etmek"

Uruḳ ***talatıp*** *aldurup, biz ötken Ḳıpçaḳ yolı bile aşıp Ābā ḳoruġıda kėlip bizge ḳoşuldılar.* Babn s.8/H126b-9

tangızıt- "müteaccib olmak, hayretle bakmak, mahv olub baka kalmak."

(< tañġ " aydınlanma, şaşma"+ ı – z – (ı) t -, ŞS s.119)

"müteaccib olmak, hayretle bakmak, mahv olub baka kalmak." (ŞS s.119)

tanıt- "tanıtmak, bilgi vermek" (< tanu- "öne sürmek; emanet etmek; görüşmek; bilmek, tanımak" - t -, ED 517)

"bildirmek demekdir" (Abş. s.174)

Tünd raḫşıñġnı minip yildürüben / İlge özni ***tanıtıp*** *bildürüben* BD s.212/132/20

tanglat- "tanıtmak, bilgi vermek" (< tañgla- "aydınlanmak; kırmak, parçalamak; hayret etmek, şaşırmak." – t -, ED 522)

"istigrab itmek, sabaha karşu oturmak, tulu a kadar beklemek." (ŞS s.119)

tart- (<tarı-t-, ED 534)

1. tartmak, bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak.

Niçe ***tarta-alġay*** *āḫir bir ża'īf-i zār küç* BV s.79/98-9

Bostān u bāġ farḳına kör kim ni ***tartadur*** GD 11/2

Ḳaşıñ kirpük oḳını ***tarttı*** *ḳayda kördiler yaġı* LD s.231/2125

Sormayın bilmiş behāsın la'l mercān ***tartadur*** LD s.71/651

Taşıptur yā anıñ ḳanı yā ***tartar*** *anda topraġı* SD s.238/567

Ey vāy niçe ***tartalı*** *itler mecālını* SD s.252/615

Art öñgüme bezge salıp küçüm ***tartdum*** ŞT s.212/[100a] 17

2. çekmek.

'Eger güẕar tapılsa ḫod bat kelgüsidür velī güẕarlar su ulġayġaç taġayyur ***tapar."***

Babn s.5/H123b-5

Atın aġzımġa aldım irse ***tartar*** *tīġ-ı kīn olma/Mini ger öltürür bolsa bu yazuḳ birle bismi 'llāh*) BD s.293/460

Sañga 'āşıḳ imes min kim mañga cevr itke sin dāyim/Siniñ nāzıñnı kim ***tartar*** *miniñ sindin ni pervāyım* BD s.295/469

Tarta alġay mu *çaḳın yolıda ḫāşāk belā* FK s.34/32-7

Sa'yide bī-hūde zaḥmet ***tartıban*** *ḳan yutmañız* FK s.205/213/3

Muġannī naġme ***tartıb*** *bī-te'emmül* FŞ s.165/XVII/31

Manĝa gerdūndın oldı ẓulm u bī-dād / Nidin sin ***tartasin*** *efġān u feryād*

FŞ s.366/XL

…'āşıḳlar ḫırmen-i cānıġa ot salġu dik bir āteşīn la'l naẓm silkige ***tarṭa almaġaylar…***

GS s.3/3

Tār-ı cānım riştesidin ***tartınĝız*** *ṭūmārıġa* GS s.408/551-4

Ni yüzini ġāze eylemiş fersūde/Ni közige sürme ***tartmış*** *bīhūde* GS s.563/843-CX

Çikip ol kūy gerdin sürme ***tartar min*** *ḳaraġımġa* ML s.172/(B12a4)26

…ve dünyā terkige delālet ḳılur irdi ve il könĝlige es̱er ḳılıp dünyā işidin ilig ***tartarlar irdi.*** NM s.217

Herāyine bu nev' riyāżetler ***tartmaġunça*** *bu nev' biş genc ki alarġa naṣīb boluptur ki…*

NM s.431

Bir naẓar ḳılmas bu miskīn sarı kim ***cān tartadur*** LD s.72/652

Körgüzdünĝ ***tartmay*** *ġam u renc* LM s.65/VI-372

Her cefā kim mümkin olġay ***ṭarṭıban*** LT s. 74/810

Yol 'aẕābın ***tartmaḳ*** *müşkil durur* LT s.184/2316

3. uzatmak.

Kim gedāyınĝdur baş indürmes daġı ***tartar*** *ayaġ* NŞ s.80/93-2

4. çıkarmak.

Nevāyi 'yā nidin ol ġamze tīġ ***tartıp tur*** */ Ger istemes ki könĝül eylegey meẕbūḥ*

GS s.102/106-9

“çekmek demekdir, kılıc ve yay çekmek gibi ve sāyır nesne çekmek manasına dahi kelür ve içmek manasına dahi kelür” (Abş. s.157)

“çekmek, elde sallayub atmak, vezn itmek, endaz ve mızan eylemek, sancıdan haline vukuf-ı peyda itmek” (ŞS s.113).

tarḳat- “taksım ve teczı itmek, perakende ve hisse eylemek, pay ve bölüklemek.” (< tarḳa- “dağılmak” (ED 529) – t-)

“taksım ve teczı itmek, perakende ve hisse eylemek, pay ve bölüklemek.” (ŞS s.114)

Sanap ʻuşşāḳını ḳatl iyledi ol ḥüsn sulṭānı / Çirigni ***tarḳatıp*** *āzād iter şeh gerçi san alġaç* FK s.102/103/4

Zülf ü yüzdin sünbülüñgni gül üze ***tarḳatma*** *köp / Dehr bāġıda gül ü sünbül isin botratma köp* GS s.77/72-1

Sünbülüñgni gül yüze ***tarḳatma*** *aşup aytḳalı / Tā-be-key bolġay munuñg dik bīser ü sāmānlıġım* LD s.121/1106

Çün ḫalīfe irdi şeyḫ aṣḥābıġa / Kimseler ***tarḳattı*** *öz aḥbābıġa* LT s.117/1409

Dimese sünbül ḳararıp gül ḳızarsın ni üçün / ***Tarḳatur*** *cennet güli üzre muʻanber sünbülin* NŞ s.448/449/3

Açardın imes kāmı ***tarḳatmaġı*** */ Ġaraż bar añga özge bir ḳatmaġı* Sİ s.122/1121

tarmat- “tırmalatmak, çizdirmek, kaşıtmak” (< tarma- “tırmalamak, kaşımak”- t , ED 550)

“tırmaşmak, ürmelmek, güç hal ile kala ve divare suud itmek.” (ŞS s.114)

tayaġlat- “dayatmak” (< tayaḳ “baston , destek” (ED 568)+ la- t-)

…yaġını tartıp alġan üçün, eşikke keltürüp ***tayaġlattım*** Babn s.8/126a-4

İcāzet sözin ʻarż ḳılġaç turup / ***Tayaġlattı*** *ḳahr eyleben basturup* Sİ s.191/2149

tibret-/ tipret- "hareket ettirmek, kımıldatmak, oynatmak" (<tepre- "harekete geçirmek, sarsmak."- t -, ED 444; Abş. s.177)

"yerinde oynatmak, kımıldatmak hareket-i fahiş." (ŞS s.145)

Çün tişiñ vaṣfını dürge sözledim / Başını ***tipretti*** *dür kim böyledür* LD s.282/2578

Müzeyyin didi kim bir zamān irniñni ***tipretme***! NM s.22

Uşal gül tig yüzüñ ḥaḳḳı dağı nergis közüñ ḥaḳḳı / Mini ***tipretme*** *tal yañlıḳ ḳaddı servdin ra´nā* SD s.124/137

tilberet- "delirtmek"(<tilbe /tėlve "deli" +r - e – t-, Abş. s.190)

Cān birle köñülni ġamġa hem-ḫāne digil / Çün ***tilberetür*** *fürḳat-i cānāne digil*

BD s. 272/365/1

Mini çun ol perī-veş ***tilberetti*** */ Ni sūd ey nāṣiḥ imdi tilbege pend* BV s.94/116-3

Nevāyī'niñ cünūnın ´ayb ḳılmañ / Kim anı ***tilberetmiş*** *bir perī-veş* NŞ s.255/255-7

tilet-"aratmak, araştırmak"(<tile- "aramak, araştırmak, istemek, arzulamak" – t -, ED 492)

Tiletti *nūş-leb ta'cīl ile at / Revān boldı Mihīn bānū dağı bat* FŞ s.291/XXXI/31

Kim ḳaysḳa 'ilm üçün müreġġab / Her yan çü ***tilettiler*** *mü'eddeb* LM s.97/XI-675

Sikender çü fehm itti ḫaṣmın ḳatīl 7 Añga mülki içre ***tiletti*** *'adīl* Sİ s.125/1166

Kişi yiberip köp māl bereyin tip ***tiletdi*** *Bay bermedi.* ŞT s.221/[103a] 4

tirilt- (tirgür-) (d-)" tiriltmek"(<*tir- "canlandırmak "- t -, ED 545)

"tiriltmek, hayat ve canlu eylemek, kuvvet peyda itdirmek, perverış." (ŞS S.147)

titret- (?d-) "titretmek"(<titre- "sarsmak, çalkalamak, titretmek"- t -, ED 460)

Ey köñ̂gül ger ḫod ḫazān faṣlı imes hicrān küni / Nige bāġ ehliġadur ***titretme*** *vü ruḫsār zerd* BV s.99/122-6

Körüp tofraġda ol mihr-ı cihān-tāb / Mini ***titretmedin*** *andaḳ ki sīm-āb*

FŞ s.108/VIII/82

Titretip *başın hemān ilgin hemān / Hindu-yı raḳḳaṣ ayalġu alġuçı* LT s.61/640

Cemālım ḳuyaşnı salıp tābḳa / Tenim sīmi ***titretme*** *sīm-ābḳa* Sİ s.391/5145

tivret- “ batırtmak” (< tivre- “batmak, saplanmak” Abş. s.194 – t-)

toḫtat- / toḳtat- “bekletmek ” (<toḫta- / toḳta- “istihkām bolmak, sâkin olmak ve oturuşmak demekdir.” (Abş. s.210) – t- , Abş. s.197)

“sâkin ve berkarar olmak demekdir.” (Abş. s197 : toḫtat-)

Köz ü köñ̂glüñ̂gge diseñ̂ ol yitkeç āfet yitmesün / Sa‘y itip ***toḫtat*** *köñ̂gülni asraġıl zinhār köz* BV s.158/206-5

Körsetip yüz kim didiñ̂ ḳılma köñ̂gülni mużṭarib / Ger cevāb ister-sin ança tur ki anı ***toḫtatay*** NŞ s.576/579-2

Körgeç ol aynı yaḳındur ki fiġānlar ḳılġay / Līk bī-ḫodluġ ile köñ̂lüm özin ***toḳtatadur***

BV s.115/143-2

Ḫıred köñ̂gül sipehin ***toḳtatay*** *didi veh kim / Bozuldı kirpiki ḫaylin körüp yasalı bile*

GS s.426/578-6

Aḳsa ruḫsārıda ḥoy ni tañ̂ köñ̂gül ***toḳtatmasam*** */ Taġ olsa tapmas ol seyl içre imkān-ı s̱ebāt* NŞ s.74/74-3

tolturt-(?d-) “doldurtmak” (<toltur- “doldurmak” (ED 495) – t -)

…ve toḳḳuz bulġar ḥavzġa ‘araḳ ***tolturtdı*** *ve toḫsan bulġar ḥavzġa ḳımız saldurtdı.*

ŞT s.152/[80a] (4)

töşet- (d-) “şilte, döşek döşetmek” (<töşe- “yaymak, sermek, döşemek”- t -, ED 562)

“tefrış itdirmek, yasandırıb tezyın itdirmek.” (ŞS s.134)

tüket- “tüketmek, bitirmek, tamamlamak” (<tüke- “bitmek”- t -, ED 479)

“düketmek, encam virmek, bitirmek, itmam, nihayet.” (ŞS s.137)

Yüz yıl diseler ***tüketmeki*** *emr-i muḥāl / Vaṣfıda ḫıred ‘āciz irür nātıḳa lāl*

BD s.246/260/1

Tüketkünçe *sözni şeh-i nükte-gū / Mehābet işitküçini ḳıldı su* SĬ s.159/1668

tüzet- “düzeltmek” (<tüz- “düzmek ” –e – t, Abş. s.204; ŞS s.132)

“togru olmak demekdir.”(Abş. s.204)

“tanzım, araste, tesviye, ıslah, tamız, tertıb, tezyın, togrı itmek.” (ŞS s.132)

Düşmenler üçün ***tüzetmek*** *esbāb* BV s.483/659-43

Tüzetsek *bezm-gāh-ı ḫusrevāne* FŞ s.322/XXXV/16

Hem ***tüzetti*** *şāmnı müşgīn-libās* LT s.16/18

…üç imām muḳābele-side meẕheb ***tüzetipdür*** *ve mesāyil ictihād ḳılıpdur.* NM s.21

Tüzetti *besī sūr esbābını* SĬ s.117/1042

tüzüt- “düz kaldırmak, tüzetmek, berpa ve bünyad eylemek, yükseke çıkarmak, husule getürmek.” (< tüz- “tehiye, ıslah, tertıb, ıhdas, tamir itmek, tanzim ve araste eylemek” – (ü)t- ŞS s.133)

uckalat- (< uckala- t -, ŞS s.37)

“mülayimane ve tarz-ı muhibb-anede muamele itmek.” (ŞS s.37)

uçrat- “karşılaştırmak” (<uçra- Moğ. “karşılaşmak, rastlamak” – t, Alt. TS. 192)

Barıp ***uçratıp,*** *yaḫşı basıp, ḳalın baş kėsip kėltürdiler.* Babn s.78/E145a-6

Deşt ara dir-mi ki Mecnūnnı özümge ***uçratay*** BV s.455/633-1

Uçrattı *şafaḳıdın yalın ve aḫteridin aḫger* FŞ s.102/VIII/8.mısra

Mińg sipās ol ḥaḳḳa kim ***uçrattı*** *merhem yareġa* LD s.186/1709

ulġat- / ulġayt-"büyütmek, yetiştirmek" (< ulġa- "büyümek, yetişmek" – t- Abş. s.112; ŞS s.50)

"besledub büyüdmek demekdir." (Abş. s.112)

"büyümek" (DLT 690)

"büyütmek, kemale irişdirmek." (ŞS s.50 : ulġayt-)

Bolmay ġafil demī ġam u derd / ***Ulġaytıban*** *anı derd-perverd* LM s.94/X-653

Tört ümm ü yetti ābā' bir senińg tigni yana / Toġruban ***ulġaytmaydur*** *bu acunnuńg dāyesi* LD s.202/1863

uşat- /uvşat- "kırılmak, parçalanmak, çatlatmak" (<*uvşa- "ezmek, ufalamak."ED 16:uvşat-)

"uvatmak demekdir ki." (Abş. s.103)

"tezci itmek, uvutmak, ufatmak, karmak." (ŞS s.45)

Uşatmak *isteseng bu bendlerini*

Mukayyed olma anda uşbudur pend (Bu bağları kırmak isterseng, aldırma/ İşte yapılacak öğüt budur.) Abş. L. 103

Firāḳ ḫāresi birle başım ***uşatḳunça*** BV s.402/555-5

Rez ḳızı ẓarfını zāhid köp ***uşatma*** *ir iseńg* FK s.77/77-7

Çü aḫsumlap ḳuyaş cāmın ***uşatıp*** FŞ s.104/VIII/24

Ḳan tökmek üçün ***uşattı*** *perhīz* LM s.106/XI-768

Kim ***uşattıńg*** *ẓarflarnıńg barını* LT s.231/2993

Ḥażret-i Risālet salla'llāhu 'aleyhi vessellem mubārek tişi muvāfaḳatıġa ottuz ikki tişini ***uşatıp irdi.*** NM s.409

uvalat- "parçalatmak, ezdirmek" (<uval- /uwal- /ufal- "ezilmek, kırılmak, parçalanmak" (ED 10) - a- t-)

"yuvalamak demekdir." (Abş. s.117)

uyġat- "uyandırmak" (< *oḍ- "uyanmak" ED 62 - ga- t-)

Ni tüş ki hecri belāsın körerde siskensem / Dögüldemek bile ḳoştını ***uyġatur*** *yürekim*

GS s.314/414-2

Barın ol uyḳudın ***uyġattıñ*** *āḫır / Yıġıban birbirige ḳattıñ āḫır* FŞ s.83/III-10

Ni belālıġ közi bar kim ʿaḳl u dīn yaġmasına / ***Uyġatur*** *her gūşedin yüz fitneni ḫᵛābı anıñ* LD s.105/956

Didim in hem ol cihetdin sözni bes ḳıldım kim ol uyḳudın sini ***uyġatmaġay-min.***

NM s.147

Baḫtım uyġanmas bu nefḫ-i ṣūr dik feryād ile /Min ki merg uyḳusı baṣkanlarnı dir-min ***uyġatay*** NŞ s.576/579-3

Ḳulaġın tutup tartıp ***uyġatḳalı*** */ Köz açḳan tümen nāz oḳın atḳalı* Sİ s.231/2747

uzat- (<uza- "uzamak "- t -, ED 282)

1. uzatmak.

Çūn çerik ėliniñ köpregi cülge yoḳḳarı baḳa çapḳun barıp ėdiler, bularnı ***uzatḳandın*** *soñ mėn hem bularnıñ keyiniçe oḳ yürüdüm.* Babn s.145/E193b-7

Yıġmas kişi ḳatında ***uzatḳan*** *ayaġını* LD s.233/2148

Olturup irdi ***uzatıp*** *bir ayaġ* LT s.31/227

Uzattı *ḳıṣṣanı zülfüñ ü ḳıldı tekye yüzüñe* SD s.272/686

Tiken sarı kim ***ḳol uzatur*** *nühüft* Sİ s.85/568

Şeyẖ an̂ga irşād ü telḳīn icāzeti bitip özinin̂g mülkige ***uzatmışlar…*** NM s.264

2. süreyi artırmak.

3. fazlalaştırmak.

Ger Nevāyī söz ***uzattı*** *faḳrdın irmes dimen̂g* GS s.34/9-13

…ve vaṣflarıġa ḳalem urulupdur, sözni ***uzatmaḳ*** *ḥācet imes ve kelām taṭvīlin ma'nā ehli müstaḥsen dimes…* ML s.188/(B38a)/25

"ködermek demekdir." (Abş. s.102)

"teşyi, takdım ve imale, istidbar itmek." (ŞS s.42)

ürküt- "ürkütmek " (<ürk- "ürkmek" - (ü) t-, ED 226)

Ta fużūlī ***ürkütüp*** *ol cem'ni / Közün̂güzdin yaşurup ol şem'ni* LT s.47/457

yadat-"zayıflatmak" (<yada- "zayıflamak, güçten düşmek, yorulmak"-t, ML 153)

Körüpża'īf mini töhmet itme cevrün̂ge kim / ***Yadattı*** *hecr mini yoḳsa cevridin yadaman*

NŞ s.455/456-5

yaġdurt- "yağdırtmak" (<yaġtur- "yağmur yağmak" (ED 900)- t -)

Dimen gül-berg saçın̂g āsmāndın / Ki ***yaġdurtun̂g*** *yaġın üstige ḳandın*

FŞ s.399/XLIII/118

yalḳıt- "kızdırmak, öfkelendirmek " (<yalkı- "kızmak, darılmak"(ED 924)- t -)

"tasdı, tacız itmek, iltica ve tazarru, ibram eylemek, yalvarmak." (ŞS s.334)

Viṣāl şāmı diy alman lebin̂gni ***yalḳıtsam*** */ Velī tabanın̂ga köz sürteyin möçekler ile*

FK s.536/582-4

Ey kön̂gül bil kim çikerler gāh yā Rab geh fiġān /Tā melek ẖaylını ***yalḳıttı*** *fiġān u yā Rab 'ın̂g* NŞ s.343/344-4

yamat- "yamatmak" (<yama- "yamamak" (ED 934) – t -)

Ṣalāḥ tonını çāḳ itse yaḫşıraḳ ey şeyḫ / Riyā yorunı bile ḫırḳanı ***yamatḳunça***

BV s.402/555-6

Çu faḳr kūyide vuṣlamġa hīç olturmas / Ḳaçanġa ḫırḳam üze vaṣl ḫırḳasın ***yamatay***

FK s.574/624-6

yangılt- " yanıltmak " (yaŋ̂gıl- "yanılmak, hata yapmak" (ED 951) –t-)

"şaşırtmak, taglıt itmek, galat, melal, gaflet, sakım, batıl, zum." (ŞS s.337)

yarat- "yaratmak " (<yara- "yapmak, bulmak, uygun, elverişli olmak" – t -, ED 959)

"kuvveden file getürmek, halk ihdas, ibda, hatr, inşa, tekvın itmek." (ŞS s.325)

Ḳara kiçelerde közüm ***yaratur*** BD s.149/53/3

Ḥaḳ ***yaratmaydur*** *ikin sindin kişi maḥbūbraḳ* BV s.245/317-4

Derd üçün güyā ***yaratmışlar*** *min ḳalāşını* GD 42/7

Mihr şem'in ***yarutup*** *tur her köyük pervānemiz* GS s.180/220-3

Ḥüsn ile çün bay ***yaratmış*** *sizni rabb-ı zü'l-celāl* LD s.112/1022

Eyle kim düşmen ***yaratıp*** *otḳa su* LT s.16/23

Ya'ni ki çu 'ālemni yarattı Ma'būd ML s.165/(B2a)-5

Haḳ subḥānehu ve ta'ālā yitmiş miŋ̂ ferişte Üveys ṣūreti bile ***yaratḳay*** *…* NM s.12

Kim ***yaratur*** *dehrni ḫūrşīd-i Enver köŋ̂li dik* NŞ s.328/329-6

Uġan cānlar ***yaratıp*** *bu cihānġa rūzī birgende* SD s.256/632

Me'ānī şebistānını ***yaratup*** Sİ s.82/520

Oġuznı Ḫudā-yı Te'ālā māder-zād velī ***yaratıp irdi.*** ŞT s.125/[71a] (6)

yarut- "parlatmak, ruşen olmak" (< *yar "aydınlık, parlak" +u- < *ya-r+u-, ED 956 – t-)

*Mihr-i gerdūn bolsalar köz nūrıdın **yarutmañız*** NŞ s.212/212-1

*Dem-be-dem tañ **yaruban** 'ālem ili ġavġasıdur* FK s.107/108/6

*Mektebni **yarutḳaç** ol perī-çihr* LM s.109/XI-795

yasat- "düzeltmek " "düzenlemek, tertip etmek"(ED 974; Abş. s.393)

*Kūyüñ ṭarafı kim irür uçmaḳ iy ḥūr / İgnimge ḳanat **yasatıp** uçmaḳ tilerem*

BD s.307/525

*Ḳasrı allında **yasattı** manẓarī / Anda naṣb itti çü rūşen aḫterī* LT s.89/1008

yaşart- "nemlendirmek, rutubetlendirmek, ıslatmak " (<yaşar- "göz yaşı saçmak; yeşil olmak; gizlemek"- t -, ED 980)

*Olturdı ve mini tiledi ve yüzin yüzümge ḳoydı ve közin **yaşarttı** ve didi…*NM s.186

*Her közni ki ol yėtip **yaşartıp** / Uçḳan külüñ añа sürme tartıp* LM s.138/XIV-1084

yaşnat- "parıldatmak " (<yaşna- "parlamak, ışıldamak" (ED 979) - t -)

*Ḳılıç **yaşnatsañ** uruşta anıñkī şu'lesin düşmen / Körüp aytur ḳamuġ hey hey ḳaçıñ berḳ-ı yaman kildi* SD s.114/95

yaşurt- "gizletmek" (<yaşur – "saklamak, gizlemek" (ED 979) – t -)

*Andaḳ ki yügürt ve ḳıldurt ve **yaşurt** ve çıḳart.* ML s.177/(B20b)/20

yavut-/ yaġut- "yakına getirtmek" (< yavu- Çağ. /yaġu- "yakına getirmek" – t-, (ED 899)

"yakın eylemek demekdir." (Abş.L s.397)

*Köñülge derd ü ġamnı ni **yavutay*** BD s.315/553/1

Kim ki atım bilse hem ol bezm ara ***yavutmanĝız*** FK s.205/213-1

Kim ġayrın anınĝ öyige nivçün ***yavutup tur*** GS s.154/180-5

'Işḳ anınĝ tig ḳıldı rüsvā kim ***yavutmaslar*** *mini* LD s.243/2237

Nige ol tilbe-i rüsvānı bu cānib ***yavutmuşlar*** NŞ s.136/136-7

Yavutmadınĝ *mini Sekkāki tip işikinĝge* SD s.228/530

Yavutmaslar *ilni yemīn u yesār* Sİ s.422/5593

yıġlat- /ığlat- "ağlatmak " (<ığla- "ağlamak"- t-, ED 959)

'Işḳ içinde munĝladım dip ey ki ***yıġlattınĝ*** *mini / Cān fidanĝ iyley yana bir laḥẓa yıġlat yana dip* BV s.47/64-2

Şeker-lebler tebessüm ḳılġanın körgeç könĝül birme / Ki bī-dillerni acıġ ***yıġlatur*** *āḫır bu şeker-ḫand* GS s.111/119-7

'Ārıż ḳuyaşın açıp eşk kuruġan közni / Köp hecrde yıġlattınĝ bir vaṣlda hem ***yıġlat*** NŞ s.75/75-4

Nebāt aġzı bile ġonçe ḳılur geh geh şeker ḫande /Velī ḳan ***yıġlatur*** *her dem hezār-ı zār-ı şeydānı* SD s.158/275

Ünige bu kim yıġlamaġnı ḳatıp / Ana sūgi anı meger ***yıġlatıp*** Sİ s.115/1017

Ḳozı Tegin atası taḫtında olturup düşmenlerini ***yıġlatıp*** *ve dostlarını küldürüp…*

ŞT s.191/[92b] 10

yıput- (yıpu – t- , Abş. s.410)

"değişdirmek ve döndermek demekdir." (Abş. s.410)

"Firakıng bımidin gam şamı yok bir yirde aramım / Kice yirküb ***yıputgey*** *kim ki bar kasdıda bir düşmen"* ŞS s.347

yırat- (ırat-) "göndertmek" (<ıra- "gönderme"- t -, ED 207-208)

Sizlerni töre müçeñizdin hüretip, pergene ve vılāyatıñızlarız dın ***yıratıp****, saḳallarıñıznı ḳırḳıp şaharlarda taşhīr ḳılmaḳ kėrek;* Babn s.146/K308-13

yırt- "yırtmak" (<yır-t-, ED 958)

"yırtmak, bünyad itmek, vücuda getürmek, nümud etdirmek, kemale erişdirmek."(ŞS s.349)

Körgüzür yıġlap yaḳa ***yırtıp*** *'aceb eşkāl ṣubḥ* FK s.107/108/7

Yol imes Yeṡrib'de ***yırtıp tur*** *yüzin tırnaġ ile* GS s.32/7-8

Ki ***yırtıban*** *yüzini kiydi mātemimġa ḳara* NŞ s.35/35-1

Aṣḥāb tonların yırtarlar irdi ve ***yıḳılurlar irdi*** *kişi ḳalmadı yaḳasın yırtmaġan.*

NM s.118

Yaḳa ***yırtıban*** *tācını taşlaban* Sİ s.201/2299

yingirt- (< yingi "yengi, cedıd, nev, taze, muhaddes, mücedded, yingi"- r – t-, ŞS s.353)

"yenilenmek, tecdıd itdirmek, hafıflenmek, sebük kerden, taze ve nev." (ŞS s.353)

yörit-/ yörüt- (yorıt-) " yürütmek " (<yorı- "yürümek" - t -, ED 960)

Ẓulmet sipehi çü saldı sāye / Encüm ***yörütüp*** *añga ṭalāye* LM s.214/XXII-1874

'Adl u dādı kim bu kün Sulṭān Uluġ Big ***yöritür*** */ Körmedi Nūşīn-revān 'ömride andaġ 'adl u dād* SD s.130/161

yuġarlat- / yuvarla- (< yuv- "yuvarlamak, yumak yapmak" ED 871 –ar "yuvarlak" + la-t-)

Ḳazġurt taġdın üñgür taşnı ***yuġarlatdı.*** ŞT s.209/[99a] 16

yumalat- (< yum- "kapatmak, yummak" ŞS s.346 –a - l- t Abş. s.411; ŞS s.345)

"yuvalatmak demekdir." (Abş. s.411)

“yuvarlatmak, yumalamak, yuvarlamak.” (ŞS s.345)

yumşat- “yumşatmak ” (<yumşa- “yumşamak”- t-, ED 939)

Ḳaylı ḳarlı ikki ḳola yol ***yumşatdum*** ŞT s.212/[100a] 16

Velī Bānū tutup köz uçıdın pās / Ki ḫārā-ken niçük ***yumşatmış*** *elmās*

FŞ s.328/XXXV/101

yurtlat- “yurt edinmek” (< ET yurt “yurt, ören” (DLT III, 7-1) +la – t)

Ḳabaḳlıdın Alıncadın yurt ***yurtlatdum*** ŞT s.212/[100a] 18

yügürt- /yürgüt- “yürütmek” (< yügür- “hızlı koşmak ” –t , ED 915)

Yaş ferzendin ***yügürtüp*** *yüz sarı her dem közüm / Çün seniñ irniñni tapmas çapturur gülgūn Burāḳ* LD s.96/878

Andaḳ ki ***yügürt*** *ve ḳıldurt ve yaşurt ve çıḳart.* ML s.177/B20b/19

…anıñ iligin tutup öz ṭalebide ***yügürtür.*** NM s.19

Ḳanlı iriñli ḳayıñ oḳġa ḳan ***yürgütdüm*** ŞT s.213/[100b] 2

II.2. 18.-z-/-(I)z-/ -(U)z-

Eski Türkçeden itibaren ettirgenlik ekidir.[205] Çağatay Türkçesinde kullanımı yaygın değildir.

aḳız- “akıtmak” (<aḳ- (ı)-z-, Abş. s. 21; ŞS s.27)

“akıtdı demekdir.” (Abş s. 21)

“akıtmak, carı itmek, yaş akızmak, isale-i dumu itmek.” (ŞS s.27)

Cānġa ḳılur yüz sitem köñlüme yüz ançа hem / Köz ***aḳızur*** *cūy-ı ġam şūḫ-ı belā cūyıdın*

BD s.174/94-3

[205] A. Von. Gabain , Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), s.61.

Min ki köz ḳanın aḳızdım ***aḳızur*** *hecr dāġı / Ḳanım ol ḳan üçün īnek ḳılıp iẓhār-ı ḳıṣāṣ*

BV s.205/271-5

Ḳayda bolsun uyḳu kim ***aḳızmış*** *uyḳu ḫaylını / Tınmayın aḳḳan sirişkim seylidin su kiçeler* FK s.178/183-3

İmes her yan aḳar sular bile yir / Ki yir her yan ısıġdın ***aḳızur*** *tir* FŞ s. 256/ XXVII-57

Çemende ḳanını bes kim ***aḳızdı*** *zār köñgül / Sāġınma ġonça ki gülbün kitürdi bār köñgül*

GS s.293/383-1

La'lim ki su ***aḳızur*** *közidin / Barur mu ėkin su dėk özidin* LM s.183/XIX-1550

Çarḫ işigin ***aḳızurġa*** *dūd itip / Kökniñg eṭrāfını ḳīr-endūd itip* LT s. 99/1149

Ulusnı ***aḳızur*** *eşkim felekni köydürür āhım / Çikip ün yıġlasam ġam şāmı ol meh-veşni yād eylep* NŞ s.59/59-2

Kitür sāḳī ol la'l-i sīr-ābnı / Ki közdin ***aḳızġay*** *dür-ı nābnı* Sİ s.511/6910

"Halika tökdim ibadet tasını /Sin tüzersin bendening kasını
*Kullarıng bulgansa isyanla yıga /****Akızıvirsin*** *magfiret deryasını"* ŞS s.27

imiz- /emüz- "emdirmek" (<em- "emmek, massetmek; içine çekmek, soğurmak"-(ü)z-, ED 165)

"imizdirmek, süt virdirmek." (ŞS s.75 : imiz-)

kalkız- "kaldırmak" (< kalk – ı- z, ŞS s.247)

"kaldırmak, kıyam itdirmek, def ve lagv ve fesh ve hazf itmek, ber-taraf eylemek." (ŞS s.247)

ötüz- / ötkez- / ötküz- "geçirmek" (< öt- "geçmek" (ED 39) - (ü)z-)

"geçivirmek, bırakıvirmek, salıvirmek." (ŞS s.36 ; Abş. ötküz-)

"Saçıb yüz nev güldin dane anda/ Çü satı kam koymay yane anda
Ötüzmey *vaktidin bir lahza suyın / Tama eyleb bu sudın ab-ı ruyın"* ŞS s.3

Genc ümīdi birle 'ömrin ***ötkezip*** */ Her dem ol vīrāne bir yanın ḳazıp* LT s.80/888

tamız-/tamuz- "damlatmak" (<tam-"damlamak" - (u)z-, ED 510; Abş. s.170)

Meyī kim ātaşīn çıḳḳay sarıġ güller eger dihḳān / ***Tamızsa*** *ḳaṭreī andın suvarur çaġda bustānın* GS s.341/454-7

Közidin eşk-i ġalṭānın aḳızmay / Yir üzre ḳaṭre'ī ḳanın ***tamızmay*** FŞ s.458/XLIX/216

La'l-i sīr-ābıñdın ol yañlıġ kilür cān aġzıma / Kim eger ḫod ***tamızurlar*** *su tatır ḳan aġzıma* NŞ s.535/538-1

Tamızġanda *her ḳaṭre-i su aña / Su ornıda tamġandur inçü aña* Sİ s.92/672

yitkez- / yitküz- (< yit – ED 894 - ke- z-, s.348)

"yetişdirmek, ısal, ihbar itmek, vasıl itmek." (ŞS s.348; yitkez-)

Sāḳiyā dōstluġı körgüzgil / Dōst-kānī ḳadeḥi ***yitküzgil*** FK s.692/689-416

III. BİRLEŞİK FİİLLER

Ercilasun, birleşik fiiller ile ilgili olarak, birleşik fiiller bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas, manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden unsurlar; asıl manalarında az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiillerde de bu böyledir. İster bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun her bileşik fiil, bir tek kavramı karşılar.Yani bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Sadece fark teşkil edilişleri bakımındandır, şeklinde açıklar.[206]Ercilasun, birleşik fiillerde isim unsuru genellikle tek kelimeden ibarettir; ancak birden çok kelimeden oluştuğu durumlar da vardır. İsim unsuru isim olabileceği gibi sıfat veya zarf da olabilir. İsim unsurunun alıntı kelimelerden de olabileceğini belitmiştir.” [207]

Jean Deny , *et-*, *eyle-*, *kıl-*, buyur-, *ol-*, *olun-*, yardımcı fiilleriyle bir isimden meydana gelen fiillere mürekkep fiil adını verir.[208]

Banguoğlu, birleşik fiil tabanlarını zarf öbeği kalıbında olanlar, çekim öbeği kalıbında olanlar, bağlam öbeği kalıbında olanlar olmak üzere üçe ayırır.[209]

Hacıemioğlu, “*isim+yardımcı fiil*” ve “*fiil+ tasvirî fiil*” olarak sınıflandırdıktan sonra deyimleşmiş fiillere de gönderme yapmıştır.[210]

Korkmaz, birleşik fiilleri , bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin ya da isim soylu bir veya birden çok kelime ile bir esaa fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleri olarak tanımlar.[211]

Zeynalov, et- yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiilleri “*terkibî fiil”,* ol- yardımcı

---

[206] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.48.
[207] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi, s.51-52.
[208] Jean Deny, Türk Dili Grameri , (Çev. Ali Ulvi Elöve) , İstanbul, 1941, s.476-479.
[209] Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yay., İstanbul, 1986, s.310-318.
[210] Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.256.
[211] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi, s.150.

fiiliyle oluşturulanları ise “dolaylamalı fiil ” biçimleri olarak değerlendirilir.[212]

III.1. İsim Unsuru ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

III.1. 1. İsim+bol-

Sıfatlarla kullanım:

āgeh bol-/f.s. “uyanık olmak”

Közüñgge uyḳu ḥarām it bu yolda ***āgeh bol*** LD s.5/30

ʹāṣī bol- /sıfat “asi olmak”

Ol sebebdin sañga ***ʹāṣī bolurlar.*** ŞT s.112/[67a]/(2)

ʹāşıḳ bol- /a.s “âşık olmak”

Gūyiyā ***ʹāşıḳ boluptur*** *dürr-i ġalṭān yüzige* LD s.21/198

āşiyān bol-/f.s. “kuş yuvası olmak”

Tā bu ḳuş bolġusıdur ol ***āşiyān bolġusıdur*** NŞ s.191/191-7

āşnā bol-/f.s. “yüzmek”

Munı sormaġni ḥācet ol perīġa ***āşnā bolġaç*** BV s.77/96-4

āzād bol-/ f.s. “serbest olmak”

Vaṣl ümīdi çün yaḳındur şād bol /Hicr taġ u taşıdın ***āzād bol*** LT s.51/502

bāḳī vü pāyende bol-/f.s. “sonsuz ve sürekli olmak”

Hemīşe ***bāḳī vü pāyende bol*** *u ʹişret ḳıl* SD s.178/359

behre-mend bol-/f.s. “hisseli olmak”

---

[212] Ferhat Zeynalov, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, (Çev. Yusuf Gedikli), İstanbul, Cem Yay., 1993, s.253-261.

Bolġa-sın *ʿömr-i ebedḳa* ***behre-mend*** LT s.52/516

bigāne bol-/f.b.s. “kayıtsız, ilgisiz olmak”

ʿAyşdin ***bigāne boldum*** *derd u ġamġa āşinā* GD s.7/1

bī-ḳayd ol-/f.a.b.s. “kayıtsız olmak”

Lāḳ ol sin ki ***bī-ḳayd olġa-sın*** LT s.52/515

bī-vefā bol-/f.a.b.s. “vefasız olmak”

Ki bir kün **bī-vefā bolġay** mañga āḫir heman boldı GD s.46/4

cāvīd bol-/f.s. “ebedî olmak”

Cāvīd bolġıl *dünyāda köñglüñg tilegeni bile* SD s.122/129

cāvidānī bol-/f.s. “ebedî olmak”

Cihān emni üçün kim ***cāvidānī bolsun*** *iḳbālıñg* LD s.15/134

cihān bol-/f.b.s. “cihan olmak”

Tā ***cihān bolġay*** *tirig ḳalmaġlıġ at* LT s.27/186

Ni ṣun’uñgdın ʿacab yüz miñg ***cihān bolmaḳ*** *yana peydā* BV s.3/2-1

Cihānda bolġanıça *nesl-i Ādem ü Ḥavvā* SD s.178/358

cilve-sāz bol-/a.f.b.s. “cilveli olmak”

Tā ki gül bustānda ***bolġay cilve-sāz*** LT s.62/650

dīvāne bol-f.s “divane olmak”

Ḥūr tig yüzüñgni körgeli ***dīvāne boldı*** *miñg perī* SD s.292/752

Dīvāne boluban *iligin tişlep ölüptür* LD s.73/661

dür- feşān bol-/f.s "inci saçmak"

*Çün ikinçi evc üze urdı ʿalem /**Dür-feşān boldı** ʿUṭāridḳa ḳalem* LT s.24/134

ġāfil bol-/a.s. "gaflette bulunmak"

***Ġāfil bolmamaġlıġ** evlā durur.* GS s.18/10

*Sefer yaraġını ḳıl **bolma** bir nefes **ġāfil*** LD s.5/29

*…ve tā ol saʿādetdin **ġāfil bolmaġunça**…* NM s.12

ġalaṭ bol-/a.s.c "yanılmak"

*Ki ḥaşr çaġında **ġalaṭ bolmasun** meniñ vaṭanım* LD s.126/1153

gedā bolur-/f.s.c "dilenci, yosul olmak"

*Eger ḳahrıñġa uçrasa **gedā bolur** ḳamuġ şehler* SD s.126/147

ḫacīl bol-/a.s "utanmak"

*Hiç ġarib irmis ki **bolġay** sünbül ü reyḥān **ḫacīl*** GD s.30/3

ḥayran bol-/a.s "hayran olmak"

*Esas bezmini körkeç ḫired **ḥayran bolub** aytur* GD 41/6

***Ḥayrān bolup** namāzıñ barça ḳażā ḳılur sin* LD s.157/1437

*Barça öz ḥāliġa **ḥayrān bolġusı*** LT s.128/1575

*Niçe yüzüñ körüp **ḥayrān bolayın*** ML s.189/(B39a)

ḫoş bol-/f.s. "güzel, iyi olmak"

…**bilmegenlerin bilip köñülleri **ḫoş bola turur. ŞT s.110/[66a](11)

ẖūblar bol-/f.s.c “güzel olmak”

Ḫūblar bolmas *munung̃ tig şūẖ u şeng ü dil-rübā* LD s.53/485

ẖurrem bol-/f.s. “sevinçli, güler yüzlü, gönül açan olmak”

Ḳadr u cāhıng̃nı körüp ***ẖurrem bolup*** *aytur felek* LD s.9/69

ẖursend bol-/f.s “tokgözlü olmak”

Ḳāni´vü ***ẖursend bolġıl*** *bir zamān neẓẓāreġa* LD s.186/1710

ḳāṭi´ bol-/a.s “kesip atmak, tereddüde mahal bırakmamak”

Da´vī-yi mülk itkil daġı ḥüccet ḳılıçıng̃ ḳıl ang̃a

Bürhān eger ***ḳāṭi´bolur*** *iṡbāt işi āsān irür* SD s.118/113

lāyıḳ bol-/a.s. “yaraşır olmak”

Kimse bu peykerge ´āşıḳ bolmaġay /Kim bu ´āşıḳlıḳḳa ***lāyıḳ bolmaġay*** LT s.63/66

maġbūn bol-/a.s “şaşkın olmak”

Yoḳluġıdın zār u maḥzūn boldılar /Her bir öz ḥāliġa ***maġbūn boldılar*** LT s.37/313

maġrūr-ı ḥüsn bol-/a.s “güzel gururlu olmak”

Bolmang̃ız maġrūr-ı ḥüsn *ay şūẖlar kim bāġ ara* GS s.193/238-8

maḥbūb bol-/a.s “muhabbet olunmak”

Diseng̃ Nevāyī cān ara ***maḥbūb bolġay*** *cilve-ger* BV s.3/1-7

maẖlūḳ bol-/a.s “yaratılmış olmak”

…ve bülend idrāk-rek ve ẖilḳatı ṣāfraḳ ve pākrek ***maẖlūḳ boluptur.*** ML s.169/(F777b)/2

maẖmur bol-/ a.s “uykulu olmak”

Ol cādū közüng̃ luṭfīġa ançа naẓar itmes

Ḳalmas kişi pervāsı ang̃a kim ***bola maẖmūr*** LD s.39/358

maḥzūn bol-/a.s “hüzünlü, tasalı, kaygılı olmak”

Yoḳluġıdın zār u ***maḥzūn boldılar*** */Her bir öz ḥāliġa maġbūn boldılar* LT s.37/313

maḳbūl bol-/a.s. “kabul olunmak, beğenilmek, hoş karşılanmak”

Cenāb-ı ḥażret-i ḥaḳḳa ḳaçan ***bolur maḳbūl*** LD s.7/45

maḥẓūẓ bol-/a.s. “hoşlanmış olmak”

Ḥarīm-i ḳurb ara maṭlūb-ı vaṣlıdın ***bolup maḥẓūẓ*** FK s.95/ 96/8

ma΄zūl bol-/a.s “azledilmiş olmak”

Bu perişān ḥāldin ***ma΄zūl bol*** LT s.103/1205

ma΄ẕūr bol-/a.s “özürlü olmak”

Def΄îġa ***ma΄ẕūr bolmay*** *bir zamān* LT s.47/448

mecrūḥ bol-/a.s “cerholunmak, yaralı olmak”

İşiking̃ tofraḳı ***mecrūḥ bolġan*** *cān u tenlerge* SD s.112/87

meftūn bol-/a.s “ hayran olmak”

Nesīm zülfüng̃e Sekkāki tig ***bolup meftūn*** SD s.276/702

meh-rū bol-/f.b.s.c. “ay yüzlü olmak”

Gāh közgü çihrelig ***meh-rū bolup*** LT s.57/580

melūl bol-/a.s "usanmak, bıkmak"

Hele Sekkākī miḥnetdin ***melūl bolma*** *āḫır bir kün* SD s.128/154

mensūḫ bol-a.s "hükmü kaldırılmış olmak, nesholunmak"

Kün çıḳıp yulduz ḳamuḳ ***mensūḫ bolġan*** *tig revān*

Çıḳtı irse milletiñ ***mensūḫ boldı*** *özge dīn* LD s.4/10

Kün çıḳıp yıldız ḳamuġ ***mensūḫ bolġan*** *tig ḳaçan* SD s.96/25

mer'ī bol-/a.s "1. saygılı olmak. 2. yürürlükte olmak.

…niçe nev'iş kim munda ***mer'ī bolup turur****…* GS s.17/17

meşġūl bol-/a.s. "bir işle uğraşır olmak"

…Fārsī alfāẓ bile naẓm ayturġa ***meşġūl bolupturlar.*** ML s.179/(B22b)/11

…özüñ 'iyş u 'işretġa ***meşġul bolġay sen****…* ŞT s.181/[89a]/14

Biri dip tesbīḥiñe ***meşġūl bol*** LT s.103/1205

meẕkūr bol-/a.s. "zikrolunmak"

Ve bu üçpeyġamber-zāde evlād u etbā'ı ***meẕkūr bolġan*** *uzattı.* ML s.168/(B5b)18

mihr-bān bol-/f.b.s. "şefkatli, merhametli, güler yüzlü, yumuşak huylu olmak. "

Ġurbetde ġarīb şādmān bolmas imiş

İl añga şefīḳ ü ***mihr-bān bolmas imiş*** GS s.549/788-LV

musaḫḫar bol-/a.s "ele geçirilmiş olmak"

Cihāndın Ehrimen kitip ***musaḫḫar bolġay*** *ins ü cān* SD s.108/72

mübeddel bol-/a.s “değişmiş olmak”

Bu sebebdin anıng reng-i beyāżı sevādġa ***mübeddel bolup****….* ML s.168/(B6a)/21

mübtelā bol-/a.s “düşkün, tutkun olmak”

Birev ki ʿışḳ u mey ilgide ***mübtelā bolġay*** GS s.5/16-17-19

mürebbī bol-/a.s “terbiyeli olmak”

Birer köz uçı bile luṭfīġa ***mürebbī bol*** LD s.18/170

mürekkeb bol-/a.s “mürekkeb olmak”

Ger ***mürekkeb bolsun*** *ol şey' ger basīṭ* LT s.41/370

müstecāb bol-/a.s “kabul olunmak”

Min duʿā kiltürdüm ol ḥażrette ***bolġay müstecāb*** SD s.182/368

müşerref bol-/a.s. “şereflendirilmiş olmak”

…ʿaẓīmü'ş-şān şeh-zādeleri iltifātıġa ***müşerref bolur irdi.*** GS s.6/21

Bolmas müşerref *öpse ayaḳıngnı zülf tig* LD s.38/350

müyesser bol-/a.s “kolay olmak”

Şükkür Allāh kim ***müyesser boldı*** *envāʿ-ı ṣafā* GD s.8/4

nāzil bol-/a.s “bir yere konmak, inmek”

Ol tilāvet ḳılsa elbette melek ***nāzil bolur*** SD s.184/381

nūş-ḫand bol-/f.b.s. “tatlı gülüşlü olmak”

Laʿl-i lebi ***nūş-ḫand boldı*** LM s.106/IX/767

perişān bol-/f.s "perişan olmak"

Ḳavmniñ ḥāli ***perişān bolġusı*** LT s.128/1575

Cism terkībi ***perīşān bolġay*** *ol yanġlıġ ki ʿaḳl* NŞ s.5/5-4

perverde bol-/f.s. "1. beslenmek, terbiye edilip yetiştirilmek, büyütülmek"

Şeksiz bu yürek ḳānına ***perverde boluptur*** */Ol lāʿ-i revan baḫş* **(2. anlamda)** GD s.50/3

peşīman bol-/f.s. "pişman olmak"

Peşīman bolmaġay sin *yine nāgāh* GD s.38/5

İy cefādın bir zamān köñli ***peşīmān bolmaġan*** LD s.150/1375

Bu ki yüz cān ṣadḳası ḳılsam ***peşīmān bolmaġum*** NŞ s.85/85-5

rāġıb bol-/a.s. "istekli olmak"

Yigitler işi perde-derlıġdur imdi / ***Boladur*** *köñgül perdeliklerġa* ***rāġıb*** BV s.38/50-6

raḳibler bol-/a.s "rakip olmak"

Hecride ölsem ***raḳibler bolmañız*** *maġrūr u şād* LD s.237/2184

rām bol-/f.s. "itaat etmek"

Rām bolġunça *yip irdi ol sayaġ* LT s.74/805

revā bol-/f.s. "yakışır, uygun olmak"

Ay dirīġā ḥācet-i düşman ***revā boldı*** *yana* GD s.2/2

revān bol-/f.s "su gibi akıp gitmek"

Eşk dik kūyıda ***bolġunça revān*** LT s.101/1173

İştip nefes dem urma Buḫārāʿġa ***bol revān*** SD s.102/49

rūşen bol- /f.s “aydınlık, parlak olmak”

Közüm yaşınġa naẓar ḳıl köngül ***bolur rūşen*** SD s.198/423

ṣabūr bol-/a.s “sabırlı olmak”

Luṭfī ḫayāl birle yıraḳtın ***ṣabūr bol*** LD s.41/380

ṣarrāf bol-/a.s.c “sarraf olmak”

Özi ***ṣarrāf boldı*** *vü iki közni dükān ḳıldı* SD s.272/685

ser-efrāz bol-/f.s “baş yükselten olmak”

Tā ol bu maẓhariyyet şerefidin cemī´-i maḫlūḳātḳa ***ser-efrāz boldı****.* ML s.165/(2)

ser-gerdān bol-/f.s. “yersiz, yurtsuz olmak”

Ḥayrān u ***ser-gerdān bolup*** *ḳıldım ´adem ārāmnı* SD s.286/735

serv-ḳadd-i sīm-ber bol-/f.b.s.c. “göğsü gümüş selvi boylu olmak”

Birisi ol ***serv-ḳadd-i sīm-ber bolġay*** *mu dip* BV s.45/61-5

sūd bol-/a.s “sevdalı olmak”

Ni ***sūd bolsa*** *´amel nāmesi ḳara ger ḫod* BV s.281/367-6

şādmān bol-/f.s. “sevinçli olmak”

Ġurbetde ġarīb ***şādmān bolmas imiş*** GS s.549/788-LV

şād bol-/f.s. “sevinçli olmak”

Bu ḳayd ile kim ki ***şād boldı*** */Müstevcib yüz* ***güşād boldı*** LM s.157/XVI/1282

Vaṣl ümīdi çün yaḳındur ***şād bol*** LT s.51/502

şefī´ bol-/a.s. “şefaatçı olmak”

Yā Rab ol kün kim ***şefī´ bolġay*** *Resūl /Kimni kim ol istese ḳılġuñ ḳabūl* LT s.26/175

şerīk bol-/a.s “ortak olmak”

…s̱evābġa ***şerīk bolur irdiñiz*** *tidi irse…* ŞT s.220/[102b]15

şeydā bol-/f.s. “divane olmak”

Ḫıred sünbül bigin ***şeydā bolup*** *nergis tig ösrügey* SD s.160/27

şīfte bol-/f.s. “tutkun olmak”

Anıñ bu şīvesinde ***şīfte bolur*** *´ālem* SD s.138/187

vācib bol-/a.s. “vacib olmak”

Ġam meniñ ẕātımġa ***vācib boldı***, ***bolmas münteni´*** SD s.240/573

vāḳıf bol-/a.s “vâkıf olmak”

Bolmadım vāḳıf *bu mekr u alına* LD s.293/2665

vāki´ bol-/a.s “vuku’ olmak”

…ve kelāmıġa andın fütūr ***vāki´ bolġusı durur.*** GS s.17/20

vārid bol-/a.s “erişmek, ulaşmak, vāsıl olmak”

… ol lafẓ bile ***vārid bolupdur…*** ML s.167/(B4b)6

vaṣl bol-/a.s “erişmek, ulaşmak”

Bolmaġunça vaṣl *gülzārıġa ḫāṣ* LT s.166/2086

ẓāhir bol-/a.s “görünmek, açık, belli olmak”

ve anıñ kıymeti cevheriġa köre ***ẓāhir bolur.*** ML s.166/(B2a)(11)

zār bol-/f.s “ağlamak, inlemek”

Raḳīb it bigin işikte ***zār bolsa*** *nidi* SD s.260/644

ʿāciz ol-/a.s “zayıf, güçsüz, kabiliyetsiz olmak”

ʿĀciz oldum *vaṣlıñġız tedbīrine* LD s.292/2661

ʿĀciz olġaç *çāredin ol derd-mend* LT s.159/1991

ʿāşıḳ ol-/a.s “âşık olmak”

Bāġ ara dimeñġ ḫazān kim ***ʿāşıḳ olmış min*** *kibi* GS s.348/464-3

bed-ḫayāl ol-/f.s “kötü hayal etmek”

Reşkdin āīlem ilige ***bed-ḫayāl olmaḳ kirek*** GS s.265/344-1

bīdār ol-/f.b.s “uyanık olmak”

Kim ölüm ḥāli ḫumār ilgide ***bīdār olmışam*** BV s.313/420-6

bī-iḫtiyār ol-/f.a.b.s “kendiliğinden, elde olmıyarak”

Ḥālide ***bī-iḫtiyār olmaġlıġın*** LT s.117/1412

bī-ḳarar ol-/f.s “kararsız olmak”

ʿIşḳ içinde ***bī-ḳarar olmaġlıġın*** */Ḥālide* ***bī-iḫtiyār olmaġlıġın*** LT s.117/1412

bīmār ol-/f.s.c “hasta olmak”

Ḫāṣṣa kim ʿışḳ āfetidin ṣaʿb ***bīmār olmışam*** BV s.313/420-4

büt-perest ol-/f.b.s “puta tapmak”

Mañġa çun deyr pīri saʿy ḳıldı ***büt-perest olmaḳ*** FK s.448/482-10

cihān-tāb ol-/f.a.b.s "dünyaya sıcaklık ve ışık vermek"

Cemālıñ ki mihr-i ***cihān-tāb olup*** SI s.47/14

dest-i gīr ol-/f.b.s "yardımcı olmak, elinden tutmak"

Dest-i gīr olġuñ *yoḳ ay sulṭan Gedāy-ı ḫasteġa* GD 33/9

efgār ol-/f.s "yaralı olmak"

Ey Mesīḥ asra demiñ kim bī-ḥad ***efgār olmışam*** BV s.313/420-2

esīr ol-/a.s.c "kul, köle, tutsak olmak"

ʻAceb yoḳ ʻışḳ-ı bī-bāk ilgide min dik ***esīr olmaḳ*** FK s.153/154-4

ġāfil ol-/a.s "ilerisini iyi düşünmemek, dikkatsiz, ihtiyatsız, dalgın, tenbel olmak"

Ġāfil olma *kim ayaḳ üstidedür iy cān belā* LD s.17/155

ġālib ol-/a.s "galib olmak"

Sāḳīyā ḳılsañ ḥimāyet ***ġālib olġum*** *beyle kim* GS s.73/65-7

ġarīb ol-/a.s "kimsesiz, zavallı olmak"

İl diyārında ***ġarīb olmaġlıġım*** *irmes ġarīb* NŞ s.49/49-3

ġāyib ol-/a.s.c "göze görünmeyen şey, kaybolmak"

Ger Mesīḥ ü Ḫıżr közdin ***ġāyib olmışlar*** *ni tañ* BV s.82/103-4

fānī ol-/a.s "ölümlü olmak"

Sin riyāġa örgenip-sin ***fānī olmaḳ*** *ṣaʻb irür* FK s.82/83-5

giriftar ol-/f.s "düşkün, tutkun olmak"

Biz cehāletḳa ***giriftār olġa-biz*** LT s.46/434

ẖacil ol-/a.s “utanmış olmak, utancından yüzi kızarmış”

*Yüzüñni körüp gül **ẖacil olġan** cihetindin* LD s.172/1581

ẖam ol-/f.s “pişmemiş, işlenmemiş olmak”

Ḳaddi **ẖam olur mu** ėyle kim yay LM s.184/XIX-1553

ḥāṣıl ol-/a.s “husule gelmek, peyda olmak”

*Cāndın ni **ḥāṣıl olġay** u tendin ni fāyide* LD s.195/1798

ẖaste-ḥāl olmaḳ/f.s “hâl hastası olmak”

*Kim ki ´āşıḳ bolsa zār u **ẖaste-ḥāl olmaḳ kirek*** GS s.265/344-1

ḥalḳa-be-gūş ol-a.f.b.s “kulağı küpeli olmak”

*Saçıñnı körüp **ḥalḳa-be-gūş oldı** ḳaşıñda* LD s.30/275

ḥüsn ol-/a.s “güzel olmak”

*Nāz ile **ḥüsn oldı** şāhidler işi* LT s.61/632

kāmil ol-/a.s “kemale ermiş olmak”

Kāmil olmış irdi allındın nihān LT s.60/615

ḳāni´ ol-/a.s “inanmış, kanmış olmak”

*Yüz munçaġa **ḳāni´olmaġum-dur*** LM s.244/XXV-2190

ḳātil ol-/a.s.c “katil olmak”

***Ḳātil olġaç** ṭurfe kör kim boldı cān-perver yara* BV s.23/30-3

maḥbūb ol-/a.s “muhabbet olunmak”

*Ol ḥabīb andın yitip **maḥbūb olup*** LT s.25/157

maḫrum ol-/a.s “bahtsız, nasipsiz olmak”

Devlet-i dīdārıdın Yārab ki ***maḫrum olġamin*** GD 7/5

maḫrūr ol-/a.s “içi hararetli olmak”

Vaṣlıdın ***maḫrūr olup*** *ol bār-gāh* LT s.26/169

maḳbūl ol-/a.s “kabul olunmak”

´Ālem ehli ara ***maḳbūl olmaḳ*** FK s.649/688-26

ma´lūm ol-/a.s “belli olmak”

Şehġa ***ma´lūm olġaç*** *ol ´ışḳ u cünūn* LT s.64/669

māni´ ol-/a.s “engel olmak”

Māni´ olġaylar *alarġa her zamān* GS s.19/21

melfūẓ ol-/a.s “telâffuz olunmak”

Melfūẓ olmay *beġayr-ı leylī* LM s.101/XI/720

melūl ol-/a.s “mahzun olmak”

Melūl olup-min *özümdin fenā meyi tut kim* NŞ s.122/122-6

mescūd ol-/a.s “secde etmek”

Çün melek ḫayliġa ol ***mescūd olup*** LT s.17/34

merdūd ol-/a.s “reddolunmak”

Kim ki serkeşlik ḳılıp ***merdūd olup*** LT s.17/34

mesḫūr ol-/a.s “tutkun, büyülenmiş olmak”

Körk ili körüben sini barça ***mesḫūr oldılar*** GD 45/2

meslūb ol-/a.s “soyulmak, selbolunmak”

Çün mevāni ́bar u yoḳ ***meslūb olup*** LT s.25/157

mest ol-/f.s.c “sarhoş olmak”

Boluban yār mini isteseñiz ***mest oluban*** FK s.208/216-2

Ni tañ ey muġ-beçe ́ışḳıñda ***mest olsam*** *ki pīr-i deyr* BV s.166/218-7

Ey köñül ***mest olalı*** *́azm-i ḫarābāt eylep* NŞ s.60/60-1

mīve-dār ol-/f.b.s “meyva olmak”

Ki tā bolġay cihān bāġı bu gülşen ***mīve-dār olsun*** ML s.168/(B5a)11

mübḥem ol-/a.s “ibham olmak, belirsiz, örtülü olmak”

Nūr imān ***mübḥem oldı*** *salmaġıl bahr Ḫudā* GD 42/6

mü ́min ol-/a.s “Müslüman olmak”

Mü ́min ol *ecsād ḥaşrıġa vü da ́vī ḳılma köp* BV s.85/106-6

mümkin ol-/a.s “mümkün olmak”

Her cefā kim ***mümkin olġay*** *ṭartıban* LT s.74/810

müstecāb ol-/a.s “kabul olunmak”

Gedā aytur du ́āyi ṣıdḳ birle ***müstecāb olsun*** GD 41/12

müstedām ol-/a.s “devamlı, sürekli olmak”

Müstedām olsun *kemāl-i ḥüsn ü cāhıñ kim bu kün* GD 9/6

mühlik ol-/a.s “öldürücü olmak”

Mümill ü mühlik olup *şām-ı fürḳatim bes kim* FK s.70/70/3

nā-peydā bol-/f.b.s “kaybolmak, belirsiz olmak”

Ni mülküñge ḫalel yüz miñ cihān dik ***bolsa nā-peydā*** BV s.3/2-1

nā-yāb ol-/f.b.s “bulunmaz olmak”

Ḫafā perdesi içre ***nā-yāb olup*** Sİ s.47/14

nigūn-sār ol-/f.b.s “baş aşağı olmak”

Barçası ya῾nī ***nigūn-sār oldılar*** LT s.22/114

nümū-dār ol-/f.s “görünen olmak”

Öydeki pervānedin gūyā ***nümū-dār olmışam*** BV s.313/420-3

Küfr ehlidin ***nümūdar oldılar*** LT s.22/114

pervāz ol-/f.s “uçmak”

Gülşen-i aṣlīġa ***pervāz olġusı*** LT s.21/93

pāy-māl ol-/f.b.s “çiğnenmiş olmak”

Mūrlar ḫayli arada ***pāy-māl olmaḳ kirek*** GS s.265/344-5

perī-vār ol-/f.b.s “peri gibi olmak”

Ża῾fdın min tilbe hem imdi ***perī-vār olmışam*** BV s.313/420-6

revā ol-/f.s “yakışır, uygun olmak”

Maḳbūlini red iylemek luṭfuñdın ***olġay mu revā*** BV s.3/1-5

revān ol-/f.s “yürümek, su gibi akıp gitmek”

Feryād ḳılıp ***revān ol*** *it dėk /Yüz nev῾ çėkip fiġān ol it dėk* LM s.139/XIV/1096

sebz ol-/f.s “yeşil olmak”

ʿAdālet bāġı ***sebz oldı****, çü Nūşīn-i revān kildi* SD s.108/73

ser-firāz ol-/f.b.s “başı yukarıda olmak, benzerlerinden üstün olmak”

Ki āfāḳ ara ***ser-firāz olġa sin*** */Hemīşe raʿiyyetḳa yitkey ferāġ* Sİ s.126/1171

şād ol-/f.s “sevinçli olmak”

Şād olma *tiseñ ay dil eger vaṣl ḫʷānına* LD s.211/1944

Ni ***şād olmaḳ*** *durur her dem uzun ʿömrüñ şitābıdın* FK s.446/481-10

Ḳanımı tökseñ raḳībler ***şād olur*** LD s.274/2512

şeb-ḫīz ol-/f.b.s “geceleri uyanık olmak”

Bu gül-şen içre Nevāyī dik ***olmasañ şeb-ḫiz*** GS s.183/224-7

şefīʿ ol-/a.s “şefaat etmek”

İlāhī ol ***şefīʿ olġanda*** *il cürmin ki ʿafv itküñ* FK s.43/ 42-9

şehīd ol-/a.s “şehit olmak”

Her kim ki ***şehīd olmadı*** *dilber ḳılıçındın* LD s.30/274

ṭarab-nāk ol-/a.f.b.s “sevinçli olmak”

Bu taʿablardın ***ṭarab-nāk olġa-sın*** LT s.143/1767

tār-ı zülf ol-/f.s “saç teli olmak”

Tār-ı zülf olġalı dil-bend sañga FK s.21/18-1

vāṣıl ol-/a.s “erişmek, ulaşmak”

Vāṣıl olmay *ol mesīḥā-dem bile* LD s.274/2517

ẓāḥir ol-/a.s “coşkun olmak”

Hīç renci ***ẓāḥir olmay*** *min ḫod öldüm ey ṭabīb* BV s.13/15-5

zār ol-/f.s “ağlamak, inlemek”

Zār olar-min *kim ḳılıptur zār cānımnı maraż* BV s.210/278-1

Firāḳıng̃ içre Gedā asru ḫˇār u ***zār oldı*** GD 39/7

Furḳati āşūbıdın ***zār olġa-biz*** LT s.46/434

żarūr ol-/a.s “zorunlu olmak”

Su ḥumar ehli içerler ol hem ***olġandın żarūr*** BV s.84/105-8

zer-feşān ol-/f.s “altın saçmak”

Alata ḳuyaş ***zer-feşān olġusı*** Sİ s.103/836

İsimlerle kullanım:

āfet bol-/a.i.c. “1. büyük felāket belā olmak.. 2. mec.çok güzel olmak. ”

Ḳaş u közide munça hem ***afet bolur irmiş*** BV s.191/252-1

ʿālem bol-/a.i. “dünya, cihan olmak”

Kildi meymūn u hümāyūn ʿıyd u ***ʿālem boldı*** *şād* SD s.130/158

aman bol-/a.i. “”bağışlamak”

Ay yüzüng̃ körkünçe bilmen kim ***aman bolġay mu*** *āh* GD s.40/4

ay bol- “ay olmak”

Yıġlama ey köz kim ol ***ay bolġusıdur*** *mīhmān* BV s.78/97-3

Ol ḳuyaş teşrīfidin ***ay boldı*** *bedr* LT s.24/133

bahā bol-/a.i “kıymetli olmak”

Cihānda ol perī vaṣlıġa cān naḳdı ***bahā bolġaç*** BV s.77/96-5

bāḳī bol-/a.i. “daimi olmak”

Cihānda mihribān bigim bile ***bāḳī boluñ*** *yā rab* LD s.14/133

belā bol-/a.i “bela olmak”

Bu köñülnüñ ilkidin cāña ***belā boldı*** *yana* GD s.2/1

Belā bolġan *mañga baḫt uyḳusıdur* LD s.45/410

biryān bol-/f.i. “âşk ateşi ile kül olmak”

ʿIşḳ dāġı birle ***biryān bolġanımnı*** *ni bilür* LD s.186/1708

cān bol-/a.i “can olmak”

Cānda ʿışḳıñ bolġusı tā tende ***cān bolġusıdur*** NŞ s.191/191-1

çāk bol-/f.i. “yarılmak”

Ġonçe yañglıġ ***çāk bolmaġan*** *girībān ḳalmadı* SD s.240/570

çemen bol-/f.i. “çimen olmak, yeşermek”

Bāġ-ı Rıḍvan tik ***çemen boldı*** *lūṭuf u can-fezā* GD s.8/2

Her yirde bahār olsa ***çemen bolsa kirek*** GS s. 20/9-9

çerḫ bol-/f.i. “felek olmak”

Bu çerḫ bolġalı *peydā körünmedi hergīz* GD 39/2

dāsıtan bol-/f.i. “destan olmak”

İl arasında yana ***dāsıtan bolġay mu*** *āh* GD s.40/3

Zīnet-i evrāḳıng̃ uşbu **ḍāsitān** ***bolġusıdur*** NŞ s.191/191-6

deryā bol-/f.i “derya olmak”

Deryā bolup *allımda közüm yaşı hemīşe* SD s.288/741

cem´ bol-/a.i.c. “toplamak”

Boluban cem´ *ol gürūh-ı müstemend* LT s.102/1191

cevherī bol-/a.i.c. “değerli taş olmak”

Bu kün cevāhir-i ma´nāġa ***cevherī bolġan*** LD s.7/53

devā bol-/a.i.c “deva olmak”

Zülāl irning̃ ***devā bolmasa bolmas*** GD s.24/4

es̱er bol- “eser olmak”

Örtenür-min kön̄glige andın ***es̱er bolġay mu dip*** BV s.45/61-1

fedā bol-/a.i “gözden çıkarmak, uğruna vermek”

Sang̃a cānım ***fedā bolmasa bolmas*** GD s.24/2

fiġān bol-/f.i “ıztırap içinde olmak”

Niçe ey bülbül işing̃ dāyim ***fiġān bolġusıdur*** NŞ s.191/191-8

ġam bol-/f.i “hüzünlü olmak”

Fānī ol vaṣl ister olsang̃ bī-nevālıġdın ni ***ġam***

Bolmasun *hergiz matā´-ı dünyī-i dūn bolmasa* BV s.19/24-6

Yana sinsizin mūnisim ***ġam bolup tur*** GS s.142/164-(1-9)

Bolmaġum ġam *ḫārḫārıdın ḫalāṣ* LT s.166/2086

ġavġā bol-/f.i “vuruşmak, döğüşmek”

Çün barsa tilbe kildi tip elbette ***ġavġa bolġusı*** SD s.278/708

gül ġonçe bol-/f.i “gül goncası olmak”

Gül ġonçe bolur *körse yüzini çemen içre* SD s. 216/483

gül-´iẕār bol-/a.i “gül yanaklı olmak”

Eger ḳaşımda uşal ***gül-´iẕār bolsa*** *nidi* SD s.260/640

ḫabersiz bol-/a.i.c “habersiz olmak”

Anda kim ***boldım ḫabersiz*** *dāġ ḳoyduñ cānıma* LD s.116/1061

Āh u eşkimdin ***ḫabersiz bolmañ*** *ey ´ālem ili* NŞ s.175/175-5

ḥācet bol-/a.i.c. “ihtiyac olmak”

Ḳaçan ***ḥāceti bolġay irdi*** *revā* Sİ s.70/341

ḫaḳ bol-/f.i “toprak olmak”

Barça iş vaḳtıda ***ḫaḳ bolsa kirektür*** *ġarażıñ* NŞ s.275/276-6

hasret bol-/a.i “özlemek”

Şeb-i hicrān oyaġlıḳ derd ü ġam ***hasret bolur*** *sinsiz* SD s.148/230

ḥayāt beḳāsı bol-/a.i “sonsuz hayat olmak”

Sañga ***ḥayāt beḳāsı bolu****r diyü hergiz* LD s.7/50

helâk bol-/a.i “helâk olmak”

…tili aġzıdın çıḳıp ***helâk bolġu dikdür.*** NM s.47

hem-dem bol-/f.b.i “sıkı fıkı, canciğer arkadaş olmak”

Ġamım şu ʿlesi cānġa ***hem-dem boluptur*** NŞ s.169/169(1-7)

Közümge yürek ḳanı ***hem-dem bolup tur*** GS s.142/164-(1-9)

ḫıżr-ı reh bol-/a.h.i “Hızır yolı olmak”

Yol azıtḳanlarġa ***bolġıl ḫıżr-ı reh*** LT s.48/469

ḫurşīd bol-/f.i “güneş olmak”

Sāye ḳalġan dik kiyin ***ḫurşīd bolġaç*** *utrudu* BV s.21/2

ḥükm bol-/a.i.c “hükmolmak”

Bolmaġunca ḥükm *şehdin ḳayda bu cür'et aŋga* GS s.34/9-13

iktisāb bol-/a.i “kazanmak”

Eḥsend ay nesim hemin ***bolġay iktisāb*** GD s.11/3

imtidād bol-/a.i “uzamak, uzun sürmek”

Tā kevākib ḫaylına seyr içre ***bolġay imtidād*** LD s.12/104

Sin minip devlet atın ʿömrüŋgġa ***bolsun imtidād*** SD s.134/178

insān bol- “insan olmak”

Boldı insān *ḫilḳatide mütteḥid* LT s.16/24

iʿtibār bol-/a.i “saygılı olmak”

Anıŋg itiçe saŋga ***iʿtibār bolsa*** *nidi* SD s.260/641

kāfir bol-/a.i “kâfir olmak, inkâr etmek”

Gerçi zülfüŋg çīnide ***kāfir bolup irdi*** *köŋgül* LD s.83/754

ḳahrāmān bol-/ "kahraman olmak"

Ki bu mülk ara ***ḳahrāmān bolġa sin*** SĠ s.90/645

kān bol-/f.i "1. maden ocağı.2. bir şeyin menbaı, kaynağı.

Niçe kim baḥr ile ***kān bolsa*** *sindin terbiyet tapmay* BV s.4/2-7

ḳan bol- "kan olmak"

Ḳanı baġrım ẕerreī ḳayġuñġ bile ***ḳan bolmaġan*** LD s.150/1375

Ḥullesin çik tañġnıñġ ey gerdūn ki ***ḳan bolġusıdur*** NŞ s.191/191-4

İşitse baġrı ***ḳan bolġay*** *meniñġ āh u fiġānımnı* SD s.244/587

ḳara bol- "mec. kara olmak"

Yüzi ***ḳara bolsun*** *közüm andın körer-min bu belā* SD s.210/464

Bu ḥāl oldı bir ay hicrānıdın şāmım ***ḳara bolġaç*** BV s.77/96-3

ḳażа bol-/a.i "kaza olmak"

İy ezeldin cānuma zülfüñġ ***ḳażа bolġan*** *belā* LD s.17/153

kes̱āfet bol-/a.i "bulanık olmak, berrak olmamak"

Munça felekī ilde ***kes̱āfet bolur irmiş*** BV s.191/252-3

ḳul bol-/isim "kul olmak"

Dünyanıñġ zībālarındın sizge ***ḳul bolġan*** *üçün* LD s.151/1388

ḳurban bol- "uğruna can vermek"

Sin barında bu Gedā ger ***bolsa ḳurban*** *özgege* GD s.3/5

Ḳurbān bolayın *uçrasa közge ḳapaḳları* LD s.243/2242

kül bol- “yanıp tutuşmak”

ʿIşḳınġ otı içre her dem ***kül bolur-min*** *örtenip* BV s.41/56-1

Cān ġamınġnınġ otıda köydi vü ***kül boldı*** *yana* SD s.306/805

Bolmaġunça ***kül tapa almas*** *murād* LT s.235/3049

kün bol- “gün olmak”

Ay ***kün boluban*** *ėki cunāḳı* LM s.43/III/162

leṭāfet bol-/a.i “nezaketli olmak”

Bir ādemide munça ***leṭāfet bolur irmiş*** BV s.191/252-2

mācerā bol-/a.i “cereyan etmek”

Mininġ ʿışḳım sözidin ḫalḳ içinde ***mācerā bolġaç*** BV s.77/96-7

maḫafet bol-/a.i “korkmak”

Yüzdin biri bilsem ki ***maḫafet bolur irmiş*** BV s.191/252-6

mekān bol-/a.i “yer eylemek”

Ḫaste könġlüm derd-i ʿışḳınġġa ***mekān bolġusıdur*** NŞ s.191/191-2

miḥen bol-/a.i “eziyet, meşakkat, sıkıntı olmak”

Her ḳayda tiken renc ü ***miḥen bolsa kirek*** GS s. 20/9-12

munġluḳ bol-isim “sıkıntıda olmak”

Ol ḳuyaş ḳurṣı üçün bir lebġa ***munġluḳ bolġalı*** LD s.49/449

müselmān bol-/f.i “müslüman olmak”

Müselmān bolup igindin üzüp salġay çelīpānı SD s.158/277

Ey ***müsülmān bolġıl*** *eger bolmasanġ ölsem öler men sininġ imçekinġni…*

ŞT s.122[69b](13)

nām u nişan bol-/f.i.c- f.i “ün ve nişan olmak”

Mindin ol kün dünyāda ***nām u nişan bolġay mu āh*** GD s.40/5

nā-tüvān bol-/f.i “güçsüz olmak”

Allah Allah niçe cānım ***nā-tüvān bolġusıdur*** NŞ s.191/191-5

naẓar bol-/a.i “nazar olmak”

Bir hem andın derd-i ḥālimġa ***naẓar bolġay mu*** *dip* BV s.45/61-2

Ḳıl köz uçı ***naẓar bolalı*** *ġussadın ḫalāṣ* LD s.200/1842

nerdübān bol-/f.b.i “merdiven olmak”

Yitkeli ol ayġa gūyā ***nerdübān bolġusıdur*** NŞ s.191/191-9

nevā bol-/f.i “ses, seda ahenk olmak”

Nevāyī dik imiş ol daġı bī-berg ü ***nevā bolġaç*** BV s.77/96-9

nigār bol-/f.i “resmedilmiş olmak”

Eger kön͡gülge muvāfıḳ ***nigār bolsa*** *nidi* SD s.260/642

nişan bol-/f.i “nişan olmak”

Hiç Gedādā uşbu devletlik ***nişan bolġay mu*** *āh* GD s.40/7

Cannın͡g ikki noḳṭası yan͡glıġ ***nişān bolġusıdur*** NŞ s.191/191-3

ʿömrün͡güz bol-/a.i “ömür olmak”

ʿÖmrün͡güz bolsun *felek devri min͡gizlig bī-ḥisāb* LD s.12/105

pādişāh bol-/f.b.i. “padişah olmak”

ʿAcab irmes gedā özni itürse ***pād-şāh bolġaç*** BV s.77/96-2

peydā bol-/f.i “mevcut olmak”

Yalġuz cānımġa tañ bile bilmen ni ***peydā bolġusı*** SD s.278/705

rence bol-/f.i. “sıkıntılı olmak”

Rence ***bolmas*** *ḥūr, eger nisbet özin ḳılsa sañga* SD s.306/802

ṣadaḳa bol-/a.i.c. “sadaka olmak”

Başıñdın ivrülür ***ṣadaḳa bolġalı*** *ḳamer* LD s.41/378

ṣafā bol-/a.i. “safa olmak”

Tut meyī ṣāfī ki hengāmı ***ṣafā boldı*** *yana* GD s.2/3

sāye bol-f.i. “gölge olmak”

Sāyesi bolġay *cihān āsāyişi ḳılmañ şitāb* SD s.180/363

semen bol-f.i. “yasemin olmak”

Her yirde çemen ***gül ü semen bolsa kirek*** GS s. 20/9-10

s̱evāb bol-a.i. “sevab olmak”

Sorsañız işkestelerniñ ḥālını, ***bolġay s̱evāb*** SD s.186/393

sevdā bol-f.i “sevdalı olmak”

Barsa iligtin baş daġı başta bu ***sevdā bolġusı*** SD s.278/706

söz bol-“söz olmak”

Ni ***söz bolġay*** *ḥabībim ḥāṣ Allāh* GD s.38/2

Kim anıñ şerḥide ***söz bolġay*** *uzun* LT s.44/413

ṣūret bol-/a.i.c. “suret olmak”

Sin ki ***bu ṣūretḳa bolduñ mübtelā*** LT s.61/634

sürẖ-rū bol-/f.s.-f.i. “kırmızı yüzlü olmak”

ʿIşḳ içre ***sürẖ-rū bola almang*** *çu sipmeseng* BV s.223/291-6

şeker su bol- “şeker su olmak”

Aġzıġa yitkeç ***şeker su boldı*** *ni nevʿey köngül* NŞ s.540/543-3

şāh bol-/f.i. “şah olmak”

Hem şāh-ı cihān-penāh bolsun /Hem ehl-i cihānġa ***şāh bolsun*** LM s.77/VII/492

şāh-ı cihān-penāh bol-f.i. **“dünyanın koruyucusu şah olmak”**

Hem ***şāh-ı cihān-penāh bolsun*** LM s.77/VII/492

şerer bol-/a.i “kıvılcımlar olmak”

Ni soray dūzaẖḳa mundaḳ bir ***şerer bolġay mu*** *dip* BV s.45/61-3

şule-i ġam bol-a.i “gam şulesi olmak”

Yene hem-demim ***şuʿle-i ġam boluptur*** NŞ s.169/169-1

tārīẖ bol- /a.i. “tarih olmak”

…ve bir dürüst iʿtibār ḳılġu dek ***tārīẖ bolsa irdi yaẖşı bolur irdi*** *tip ötün ḳıldılar irse…*

ŞT s.109/[65b](14)

temennā bol-a.i. “dileme, dilemek, istemek”

Cānım tenimde bolmasa bu hem ***temennā bolġusı*** SD s.278/707

terbiyet bol-f.i “terbiye olmak”

Demi tedrīc ü tedbīr ü baṣīr ü ***terbiyet bolur*** SD s.154/257

tersā bol-f.i “Hıristiyan olmak”

Köp müselmān dīn ḳoyup ***tersā bolurnı*** *ḳavlasang* SD s.220/500

tig bol-/f.i. "kılıç olmak"

Luṭfī ***tig bolmaġa sin*** *bīḫaber ü ḥayrān sin* LD s.141/1298

ṭūṭī bol-/f.i. "papağan olmak"

Ṭūṭī boluŋġa *çerḫ ėter ẕevk /Kim ḳavs-i ḳuzaḥnı ėylegey ṭavḳ* LM s.112/XII-826

vaḥy bol-/a.i "vahy olmak"

Ḫudāy ḥażretidin ***vaḥy boldı*** *mu nāzil* LD s.7/50

vefā bol-/a.i "1. sözünde durmak, sözünü yerine getirmek. 2. dostluğu devām ettirmek. 3. yetişmek yetmek. 4. ödemek."

Feraḥ tapḳay meger rūḥum alar de'bī ***vefā bolġaç*** ***(1. anlamda)*** BV s.77/96-8

Pes ġanīmet bil ***vefā bolmaḳ*** *peşīmāndın burun* ***(1. anlamda)*** FK s. 472 / 511/6

vesile bol-/a.i.c. "sebep olmak"

…ve vürūdınıŋ hediyyesi aŋa ***vesīle bolmaġay.*** GS s. 4/7

yağı bol- /t.i."düşman olmak"

Anı yüz pāre ḳıl andaḳ, yana bir ***bolmasun yaġı*** SD s.238/5

…Türkmenler bizge ***yaġı bolup irdiler.*** ŞT s.109/[65b](16)

yaḳīn bol-/a.i "sağlam bilgi, iyi, kat'î olarak bilmek"

Didi Hüdhüd kim bu iş ***bolmış yaḳīn*** */Kim irür marıḳda şehrī atı Çīn* LT s.44/406

ẓarāfet bol-/a.i "zarif, nazik ince olmak"

Bu luṭf ile ol şehde ***ẓarāfet bolur irmiş*** BV s.191/252-7

żāyi' bol-/f.i "kaybolmak"

Bigim ni şükrü li ́llāh kim niyāzı ***bolmadı żāyi ́*** LD s.14/124

ẕerre bol-/a.i.c “pek ufak parça olmak”

Ẕerreġa bolmas *belī ḫūrşīd künhindin yaḳīn* LD s.4/11

ādem ol-/a.h.i. “insan olmak”

İçinde benī ***ādem olġusıdur*** Sİ s.528/7175

́ayb ol-/a.i.c “ayıp olmak, kusur etmek”

Belī ***́ayb olmaġunça āşkār olmas*** *hüner peydā* FK s.37/36-9

bār ol-/f.i “meyva olmak”

Ḥarimide bu bülbüllrġa bu gül-bāng ***bār olsun*** ML s.168/(B5a)12

büt ol-/f.i.c “put olmak”

Līkin ***büt olup ėmes*** *cemādī* LM s.59/V-316

cām-ı mey ol-/f.i “içki kadehi olmak”

Çün Nevāyī ḳısmeti ***cām-ı mey olmış*** *ay faḳīh* GS s.78/72-9

cem ́ ol-/a.i.c “toplamak, yığmak”

Kördi ***cem ́ olġan*** *necāsetler besī* LT s.59/612

Soñra ***cem ́ olmaḳḳa*** *ruḫsat birmegey imkān ara* NŞ s.5/5-4

def ́ ol-/f.i “öteye itmek, savmak”

Bu ́uḳūbetler telāfi hecr ***def ́ olġaç*** *budur* BV s.46/63-3

derd ol-/f.i “gamlı, , kaygılı olmak”

Yaşurun ***derd olsa*** *maḥremlıġ ḳılay* LT s.47/446

encüm bol-/a.i "yıldız olmak"

Baḥrıda ***encümdin olmış*** *zīb ü fer* LT s.33/259

eşk ol-/f.i "göz yaşı olmak"

Sīm-gūn ***eşk olmaḳ*** *altun dik yüz üzre ni asıġ* FK s.140/141-5

fāş ol-/f.i "meydana çılarmak, dile vermek, duyurmak"

Fāş oldı *ulus ḳāşıda esrār-ı niḥānım* GD 36/4

Ki ***fāş olmay dur*** *ol ḳanlıġ niçe dāġ-ı nihān hergiz* GS s.179/217-6

fehm ol-/a.i "anlamak"

Hīç ***fehm olmadı*** *her niçe ḫayālāt eylep* NŞ s.60/60-2

feth̤ ol-a.i.c "fetholmak"

Naṣīb it köñglüme ***fetḥ olmaḳ*** *anı* FŞ s.77/I/1

fidā ol-/a.i "gözden çıkarmak, feda etmek"

Cān ***fidā olsun*** *sañga vü rūḥ ṣadḳañg kim imes* BV s.85/106-5

fiġān ol-/f.i "feryat etmek"

Yüz nev´ çėkip ***fiġān ol*** *it dėk* LM s.139/XIV/1096

fısḳ ol-/a.i.c "isyankâr olmak, hak yolından çıkmak"

Hem ***olmış idi fısḳ*** *´ādet añga* Sİ s.283/353

gerd ol-/f.i "toz, toprak olmak"

İşikiñgiz topraġındın ***gerd olup*** *uçsun tenim* LD s.55/500

ḫalāṣ ol-/a.i "kurtulmak"

Kim ***ḫalāṣ olmaḳ*** *ecel peykānıdın* LT s.33/256

ḫalāṣ ol-/a.i “kurtulmak”

Zamāne terkini kām iyleben ***ḫalāṣ olġıl*** BV s.15/17-6

Firaḳ vādisidin min niçük ***ḫalāṣ olayın*** GD 39/6

ḥūr ol-f.i/ “güneş olmak”

Ey Nevāyī kit bu meydāndın ger ol ***ḥūr olmasa*** BV s.15

iḫtilāf ol-/a.i “ayrılığa düşmek”

Egerçi köp ***olmış durur iḫtilāf*** Sİ s.104/854

inṣāf ol-/a.i “merhametli olmak”

Budur ***inṣāf olsa*** *ey ferḫunde-fāl* LT s.36/296

intiḳal ol-/a.i “bir yerden aşka bir yere geçmek”

Ḫāneḳahdın deyr sarı ***intiḳāl olmaḳ kirek*** GS s.265/344-6

iṡneyniyyet ol-/a.i “ikilik, ikiden ibāret olmak”

Tā ki ***iṡneyniyyet olmas*** *mümkin irmes ittiḥād* FK s.120/121-7

istinād ol-/a.i “dayanmak, güvenmek”

Çün ḫilāfetḳa ol ***oldı istinād*** LT s.28/191

i´timād ol-/a.i “güvenmek, dayanmak”

Kimse kim ´ömriġa yoḳtur ***i´timād olġunça*** *şām* BV s.298/398-4

kāfir-i ´ışḳ ol-/a.i “âşk kafiri olmak”

Kāfir-i ´ışḳ oluban *deyr sarı* FK s.649/688-28

ḳahr ol-/a.i “çok kederli olmak”

Ḳahrıñġ olġanda *tüşüp dilġa ehl-i taḳvā* BV s.4/3-5

ḳul ol-/t.i “kul, köle olmak”

Bir naẓar ḳıldım ***ḳul oldum*** *aya min* LD s.291/2653

ḳurban ol-/a.i “kurban olmak”

Ḳurban olayın *ḳaşıñġa ay közi ḳaranım* GD 36/3

ḳuş ol-/t.i “kuş olmak”

Ḳuş olmışam *yaġıban hecr oḳı velī ni asıġ* NŞ s.12/12-4

maḥv ol-/a.i “yok olmak, ortadan kaldırmak”

Maḥv oldı *bu maḥrem ol ḥarem hem* LM s.52/IV-247

maẓhar ol-/a.i “nail olmak, şereflenmek.”

Ol ***maẓhar olup*** *cihānda leylī* LM s.28/I-13

mihr ol-/f.i “güneş olmak”

Ol ṣabāḥat birle kim küldüñġ mañġa ***mihr oldı*** *fehm* FK s.528//574-2

nasīb ol-a.i “nasib olmak”

Nasīb olġu dik *bolsa cānān mañġa* NŞ s.14/14-2

nev´ ol-a.i.c “cinsinden olmak”

Kim bu ***nev´ olmaydur irdi*** *hergiz iş* LT s.51/508

penāh ol-/f.i “sığınınacak yer olmak”

Barı sefer ehliġa ***penāh ol*** */Harıp yétkeñġe* tekye-gāh ol LM s.71/VII/429

rāḳīb ol-/a.i. "rakib olmak"

Dem urma ***rāḳīb ol*** *disün söz ki bar* FK s. 108/109/4

ref´ ol-/a.i "kalkındırmak, yüceltmek"

Rūze eyyāmı selāmetlıġ bile ***ref´oluban*** GD 33/2

refīk ol-/a.i "arkadaş, yoldaş olmak"

Luṭfunĝ ***refīḳim olmasa*** *ni ḥad ki yitke min* GS s.29/4-6

rīş ol-/f.i "yaralı olmak"

Könĝül çu kirpiklerinĝ ḫayāliġa tüşti ***rīş oldı*** *barça cüzvi* FK s.609/664/4

sāl ol- f.i "yıl olmak"

Mundaḳ āfet mübtelāsı māh u ***sāl olmaḳ kirek*** GS s.265/344-3

ṣayd ol-/a.i "avlamak, avlanmak"

Lāyıḳ ol sin ki bī-ḳayd olġa-sın /Sa'y itip bir şāhġa ***ṣayd olġa-sın*** LT s.52/515

sehl ol-/a.i "kolay, sade olmak"

Unutub ***sehl ola*** *yādeyle ki gāh* GD 38/3

serdār ol-/f.b.i.c "kumandan olmak"

Ḳavm arasıda ki ***serdār olmaġay*** LT s.128/1574

ser-ḫayl ol-/f.a.b.i "baş olmak"

Tāc-ver ḳuşlarġa sin ***ser-ḫayl olup*** LT s.54/533

serv ol-/f.i "1. selvi olmak. 2. mec.sevgilinin boyu "

Serv olmay *miḥnetidin āẕād* ***(2. anlam)*** LM s.125/XIII/954

şām ol-f.i "akşam olmak"

Kānınıñ yāḳūtı ***şām olġan*** *şafaḳ* LT s.33/260

şeh ol-f.i "şah olmak"

Şeh olmış idi *rezm içinde telef* Sİ s.125/1165

şi´ār ol-/a.i.c "1. alamet, işaret, iz 2. ayırıcı işaret, ayırt edici âdet bırakmak"

Lāf u ´ācizlıḳ ***şi´ār olġan*** *mañga* LT s.65/684

şükr ol-/a.i "şükretmek"

İy Nevāyī ***şükr ol*** *kūy içredür anıñ muçı* FK s.579/ 630-7

taḳdīr ol-/a.i "değer vermek, beğenmek"

İrādeñ birle ***taḳdīriñdin olġay*** *ikki kevn içre* BV s.4/2-4

ṭarāb ol-/a.i.c "sevinçli olmak"

Ki budur mūcib-i şevḳ u ***ṭarāb ol*** *´izzet ü cāhım* FK s.414/444-6

tofraġ ol- /t.i "toprak olmak"

Rūḥ eger yüz vech ile ***tofraġıñ olsa*** *ni ´acab* BV s.85/106-2

Yolıda ***topraḳ olayın*** *at üçün* LD s.44/400

toḳ ol- /t.i. "tok olmak"

Toḳ olġaç *def´iġa yoḳ ´aḳl yārı* FŞ s.84/III/20

yār ol-/ f.i "dost olmak"

Pend işitip dostlar hīç kim bile ***yār olmañız*** GS s.161/192-4

yaz ol-/ t.i "yaz olmak"

Sāḳıya ***yaz oldı*** *gil baḥār Ḫudā bolġıl şefiḳ* GD 28/1

yıraḳ ol-/ t.i. “uzak olmak”

Anğlaġunğ kim kimdin ***olmış-sın yıraḳ*** LT s.156/1941

Ḥāli kim sindin ***yıraḳ oldum*** *ʿazīzim anğladım* GD 35/2

ẕikr ol-/a.i.c “zikretmek”

Cemīl ***ẕikr olġan*** *cemālıġ itti temennā* NŞ s.2/2

ẓulm ol-/a.i “zulmolmak”

Asru ***ẓulm olġay*** *ilāhi tutmasun Tinğri revā* GD 8/3

Zarflarla kullanım:

hīç bol-/f.zf. “hiç olmak”

Ay vücūd ol tar aġızdın ***hīç bolsanğ*** *ni ʿaceb* LD s.97/885

muḥıḳḳ bol-/a.f.zf. “haklı olmak”

…anınğ terbiyeti istiʿdāsıda ***muḥıḳḳ bolġaylar*** *…* GS s.8/2

merdāne bol-/f.zf. “mertçe, erkekçe olmak”

Ni buşar ***merdāne bol*** *dilber ġamı mey bulur* GD 20/4

ümīdvārlıḳ bol-/f.zf. “ümitli olmak”

Bir néçe günde bir kişi kélip vılāyattın ve él ü ulusdın sözler taḳrir ḳılur édi kim mūcıb-ı ***ümīdvārlıḳ bolur édi.*** Babn. s.1/K146/12

ḫaber-dār ol-/a.zf. “haberli olmak”

Ḳavm ḥālidin ***ḫaber-dār olmaġay*** LT s.128/1574

III.1. 2. İsim+ėt-/it-

Yardımcı fiil olarak *et-* fiili isimlerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller meydana getirir.

Sıfatlarla kullanım:

müsaẖẖar ėt- /a.s "itaat etmek, boyun eğmek"

Ma ́nī ḥaremin ***müsaẖẖar ėtken*** */Söz bikrini ġarḳ-ı zīver ėtken* LM s.57/V/294

āzād it-:(f.s) 1. serbset bırakmak, salıvermek. 2. (köle ve cariyeler için) serbest bırakmak, hürriyetini bağışlamak"

Yā başıñdın ivürüp bir yolı ***āzād itkil*** BV s.282/372-1

Çirigni tarḳatıp ***āzād iter*** *şeh gerçi san alġaç* FK s.102/103-4

berbād it- / f.b.s. "1. kötü duruma getirmek. 2. bozmak."

Kir tevekkül bile vü vehmni ***berbād itkil*** BV s.282/372-6

cilve-gerlik it- /a.f.b.s "cilve etmek "

H̱ayāl bikrlerin ***cilve-gerlik itgeli*** *her yan* NŞ s.2/2-3

çāk it- /f.b.s "parça parça etmek"

Çāk itip *köñlek siniñ ḥāliñġa tutmıştur ́azā* FK s.40/39/8

Kildiñ ü köñlümnü yüz ***çāk itmegünçe*** *barmadıñ* NŞ s.58/58-2

Yaḳasın daġı ṣubḥdın ***çāk itip*** Sİ s.55/133

derhem it- /f.s "1. karışık etmek. 2. muztarib etmek. 3. incinmek."

Ḳılsa anı zülf dik āşüfte ḥāl ü ***derhem it*** BV s.59/78-5

fāsid it- /a.s. "fesat çıkarmak"

Sevdā-yı ẖām ***fāsid itiptür*** *dimāġını* LD s.233/2150

füzūn it- /f.s “fazla etmek”

*Anğa zīb ü ziynetler **ittim füzūn*** Sİ s.92/680

ġālib it- /a.s “üstün gelmek”

*Cān u kömğlümnı özünğge ṭālib it /Derd ile ́ışḳınğġa şevḳum **ġālib it*** LT s.257/3356

ġam-nāk it- /a.f.b.s “gamlı, tasalı, kaygılı olmak”

*İçin hem ḳara ḳayġu **ġam-nāk itip*** Sİ s.55/133

ġarīḳ it- /a.s “gark olmak, suya batmak, suda boğulmak”

*Luṭfī tig yüzni **ġarīḳ itkey** bu seyl-ābım meninğ* LD s.102/930

ġarḳ it- /a.s. “ batırmak, boğmak.”

*Yitkürüp her laḥẓa deryā **ġarḳ iter** insānnı* SD s.300/779

ḫām it- /f.s “1. pişmemiş. 2. işlenmemek, üzerinde çalışılmamış. ”

*Ḳuruġ sevdā bişürdi vü velī **ḫām itti** işlerin* SD s.110/85

faṣl it- /a.s. “ 1. çözmek, sonuçlandırmak. 2. ayırmak, bölmek. ”

*Felek bir ikki **faṣl itti** iżāfet dāstānımġa* BV s.19/23-8

ḫarām it- /a.s “ o şeyden umulan yarar ve rahatı tattırmamak.”

*Közünğge uyḳu **ḫarām it** bu yolda āgeh bol* LD s.5/30

ḫayr it- /a.s. “iyilik yapmak, insanlık için faydalı işler yapmak.”

*Luṭfīninğ könğlin alıp **ḫayr ite** kör cānınğ üçün* LD s.150/1374

hem-rāz it- /f.b.s “sıkı fıkı arkadaş, sırdaş olmak”

*Çün ḫalāyıḳdın anı mümtāz itip /Küntü kenzen sırrıġa **hem-rāz itip*** LT s.17/31

ḥüsn it- /a.s “iyilik etmek”

Ḥüsn itiptür *ey muṣavvir tartıban bir ṭurfe şekl* NŞ s.79/79-5

i´tiḳad it- /a.s. “inanmak, doğru bulmak.”

Ḥabīb aġzıda külmekni ***i´tiḳad itedür*** BV s.117/147-3

Mihrimizge i´tiḳād ***itseñg*** *bolur* LD s.279/2553

ḳāni´ it- /a.s “kanaat etmek”

Niçe köp alġanımġa ***ḳāni´ itme*** FŞ s.77/I/7

kār it- /f.b.s “kâr etmek”

Derd cāmın tut mini zār itkü dik / ´Işḳ derdi köñglüme ***kār itkü dik*** LT s.92/1046

ḳāṣır it- /a.s “kısa etmek”

Ḳāṣır itti *fehmidin idrākni* LT s.15/4

maẖlūṭ it-a.s “katılmış, karıştırılmış olmak”

Ḫalḳ üçün ***maẖlūṭ itip*** *gül birle ḳand* LT s.34/271

maḳbūl it- /a.s “kabul olunmak, hoş karşılanmak”

Öz ḳaşında ´özrini ***maḳbūl itip*** */Ol teveccühdin özin ma´zūl itip* LT s.56/566

ma´zūl it-a.s “azledilmek, işinden çıkarılmak”

Öz ḳaşında ´özrini maḳbūl itip /Ol teveccühdin özin ***ma´zūl itip*** LT s.56/56

mu´aṭṭar it- /a.s “ ıtırlı, güzel kokulu olmak.”

Mu´aṭṭar itmegüsi *köz bu ẖāk-kū yañglıġ* BV s.233/304-2

muḥkem it- /a.s “sağlam kılınmak, sağlamlaştırılmak”

Ḳırlar birle bu ikki s̱uḳbe cevfin ***muḥkem it*** BV s.59/78-3

muḥtāc it- /a.s. "birini, ihtiyaç duyduğu bir şeyi başkasından sağlamak zorunda bırakmak."

Şükr vācibdür ki biz tig sizni ***muḥtāc itmedi*** LD s.142/1302

mużmer it- /a.s.c "ızmâr edilmek, gizli, saklı, örtülü olmak, dışarı vurulmamak"

Mużmer itmişler *meger sīm içre ḫārā taşını* GD 42/3

mübhem it- /a.s "belirsiz, örtülü, kapalı olmak"

Yā Rab ol ay ḥüsniniñ idrākin ilge ***mübhem it*** BV s.59/78-1

mümtāz it- /a.s "imtiyazlı olmak, ayrı tutulmuş, üstün olmak"

Çün ḫalāyıḳdın anı ***mümtāz itip*** */Küntü kenzen sırrıġa* ***hem-rāz itip*** LT s.17/31

nālān it- /f.s "inlemek"

İtkeli nālān *köñül bu nev´-i mātemdür maña* BV s.11/12-5

nā-murād it- /f.b.s "muradına ermemek"

Aña budur ki Nevāyīni ***nā-murād itedür*** BV s.117/147-9

nis̱ār it- /a.s "saçmak"

Köz yolından barçanı żayi´ ***nis̱ār itken*** *köñül* GD 31/3

Tañ irte üstine yinçü ***nis̱ār iter*** *şebnem* SD s.138/188

pedīd it-f.s "görünür, açık, belli olmak"

Közümge ol işik ḳuflın ***pedīd it*** */Anıñ fetḥiġa kilkimni kilīd it* FŞ s.77/I-2

nūş-ḫand it- /f.b.s. "tatlı tatlı gülmek"

Nūş-ḫand itkende *la´liñdin körünmiş mü tişiñ* FK s.198/205-3

raḳib it- /a.s “rekabet etmek”

*Zülfüñ kibi hālimni **raḳib itti** perīşan* GD 47/2

re′fī it- /a.s “yüksek etmek”

*Seniñ ḫādimleriñ andaġ **re′fī′ itti** merātib kim* SD s.164/304

şad it- /f.s. “sevindirmek, mutlu etmek.”

*Ḳadeḥ küçi bile ġam-gīn köñgülni **şād itedür*** BV s.117/147-6

şefī′ it- /a.s “şefaat etmek”

***Şefī′ itkil** anı cāvīd İlāhī* GS s.4/19

ṭālib it- /a.s.c “istekli olmak”

*Cān u köñglümnı özüñge **ṭālib it** /Derd ile ′ışḳıñġa şevḳum ġālib it* LT s.257/3356

tār it /-f.s “karanlık etmek”

*Güng itti Mesīḥānı vü **tār itti** ḳuyaşnı* BV s.6/6-2

rām it- /f.s “boyun eğdirmek, itaat ettirmek.”

*Yüzi birle ḫāli su vü dānesidin **rām itip*** BV s.42/57-1

rūşen it- /f.s “parlaklık etmek”

*′Adl birle **rūşen itti** ġarb u şarḳ* LT s.28/199

ṣabr it- /a.s “sabır göstermek, sabırlı davranmak.”

*Ḳalmadı **ṣabr itkeli** bir ẕerre imkānım meniñ* LD s.109/999

*Ḳanı **ṣabr itkünçe** derdim çāresin* LT s.101/1180

zār it- /f.s “ağlamak, inlemek”

*ʿIşḳ **zār itkenge** ẓulm itmeñ teraḥḥum körgüzüñ* BV s.264/345-1

*Kör ki ni zerd ü ni **zār itmiş** mini sevdā-yı ḫām* LD s.122/1119

*Derd cāmın tut mini **zār itkü dik*** LT s.92/1046

*Gedālar ilgide sin anı **ḫʷār u zār ittiñ*** SD s142/211

şād eyle-/f.s “sevinçli olmak”

*Mübtelā bolġan kişiler köñlini **şād eylegil*** LD s.113/1034

şeker-rīz eyle-/f.b.s. “ şeker saçmak. ”

*Hüdhüd enfāsın **şeker-rīz eyledi** /Ol şekerni nükte-āmīz eyledi* LT s.40/351

şināver eyle-/f.s “suda yüzmek ”

*Deşt ara her ni tekāver eyleben /Suda yüz ança **şināver eyleben*** LT s.16/21

vīrān eyle-/f.s “1. yıkık, yıkmak. 2. kederli eylemek”

*Su ḳoyup toḫm iktiñ ol kişverni **vīrān eylegeç*** GS s.99/103-3

*Veh uşol genc ārzūsıdur bizni **vīrān eylegen*** LD s.142/1301

ẓāhir eyle-/a.s “ görünür eylemek. ”

*Lāle kibi **ẓāhir eyleben** körk* LM s.73/VII-446

*Olça **ẓāhir eylediñ** aḳvāldin* LT s.61/630

ẓalūm eyle-/a.s “zulmeden, haksızlık etmek”

*Hem **ẓalūm eylep** ḫitābın hem cahūl* LT s.17/30

zemīn-būs eyle-/a.b.s. “yeri öpmek”

*Deyr ara esmāʿ-ı nāḳūs eyleyin /But sücūdında **zemīn-būs eyleyin*** LT s.93/1051

zūr eyle-/a.s “yalan söylemek, uydurmak”

__Zūr eyleṅg__ ança kim imkānı var LT s.32/250

İsimlerle kullanım:

cezm ėt-/a.i “niyet etmek”

__Cezm ėtti__ ki kėtmeki kėrek-tür /Cān terkini ėtmeki kėrek-tür LM s.343/XXXV-3221

çāk ėt-/f.i “yarmak, yırtmak”

Bu ḫaylnı kim helāk ėter-sėn /Öz bağrıṅg ėrür ki __çāk ėter-sen__ LM s.145/XIV-1160

def′ ėt-/a.i “kovmak, uzalaştırmak”

*Ger __def′ ėte alsaṅg ėrdi__ anı****** LM s.178/XIX-1496

fehm ėt- /a.i. “ anlamak, kavramak.”

__Fehm ėtkeç__ olup mizācı rencūr LM s.175/XVIII-1465

ġarḳ-ı zīver ėt-/ a.i “süse batmak”

Söz bikrini __ġarḳ-ı zīver ėtken__ LM s.57/V/294

ḫalāṣ ėt- /a.i. “kurtulmak”

Dėmek ki mėni ṭarabġa ḫāṣ ėt /Yāhūd ġam-ı ′ışḳdın __ḫalāṣ ėt__ LM s.191/1627

helāk ėt-:(a.i) “1. öldürmek, ortadan kaldırmak. 2. aşırı derecede yormak, bitkin duruma getirmek.”

Bu ḫaylnı kim __helāk ėter-sėn__ /Öz bağrıṅg ėrür ki çāk ėter-sen LM s.145/XIV-1160

iẓhār ėt- /a.i. “açığa vurmak, belirtmek, göstermek.”

__İẓhār ėtiben__ vaḳar u temkīn LM s.172/XVIII-1434

ḳatl ėt- /a.i. "insan öldürmek."

Ḳatl ėtkeli *barça tünd ü bī-bāk* LM s.211/XXII-1841

ʿömr ėt- /a.i. "yaşamak, ömür sürmek"

ʿÖmr ėtmey ʿilm kesbiġa ṣarf LM s.69/VII-409

sāz ėt- /f.i "saz çalmak"

Kim ***sāz ėtiben*** *fiġānı mėndin* LM s.141/XIV -1114

seyr ėt-/(ai) "1. (hastalık için) sürmek, devam etmek. 2. bir olaya karışmadan bakmak. 3. eğlenmek, görmek, öğrenmek vb. için bakmak, izlemek. 4. (Gemi için) ilerlemek, yol almak. 5. bir şeyin oluşumunu, durumunu gözlemek, bakmak."

Kilkiñ cevfide ***seyr ėtip*** *ol /Ol nāv bu-dur ḫırāmıġa yol* ***(5. anlamda)*** LM s.64/VI-358

taṣvīr ėt- /a.i "1. ayrıntılarıyla anlatmak, göz önünde canlandırmak. 2. resmini yapmak."

Taṣvīr ėtiben *yüzi ḫayalin* LM s.195/XXI-1677

teklīf ėt-/ a.i "kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak, üstelemek."

Teklīf ėte almayın *kişi hīç* LM s.72/VII-436

ʿuzlet ėt-a.i "bir yana çekilip kendi kendine tenhada yaşamak"

Söz ḳāfıda ***ʿuzlet ėtti*** *pīşe* LM s. 57/V/296

vaṣf ėt-/ a.i "anlatmak, tarif etmek, niteliklerini, özelliklerini sıralamak."

Vaṣf ėtküçi *yüz miñ iʿtidāli* LM s.171/XVIII-1411

ʿahd it- /a.i.c. "bir şeyi yapmak için kendi kendine söz vermek; yemin etmek."

Birse Ḥaḳ tevfīk cidd ü cehd itey /Ta yana sizni añа hem- ***ʿahd itey*** LT s.48/462

ʹalen it-/a.i “aşikâr etmek”

Köz yaşı ġuluv ḳıldı vü sırnı ***ʹalen itti*** SD s.270/678

taʹrif it- / a.i “tanımlamak”

Ki ***taʹrīf iterdin*** *münezzeh durur* Sİ s.75/418

ʹarż it-:a.i. “1. yüksek bir mevkide bulunan birine bir şeyi bildirmek, göstermek. 2. söylemek, anlatmak.”

Çün Nebīġa ***ʹarż itip-türler*** *anı* LT s.32/248

āşām it-/f.i “yiyecek ve içecek etmek”

Velī ḳan mey ornıġa **āşām itip** Sİ s.50/50

āşkār / āşikār it-/ f.s. “meydana çıkarmak, belli etmek, açıklamak.”

Nihān derdime ***āşikār it*** *müdārā* NŞ s.4/4-1

Hünerin ilniñ ***āşkār itmek*** FK s.706//712-2

ʹayb it- / a.i.c “yakışıksızca davranmak.”

ʹAyb itme *anıñ başıda bir hem-hevesi bar* LD s.64/583

ʹayş it-/a.i “yaşamak”

Ḫalāyıḳ ***ʹayş itiñ*** *bu kün sürūr-ı cāvidān kildi* SD s.108/68

ʹazīmet it- /a..i. “gitmek, yola çıkmak.”

Ol ġulüv her yan ***ʹazīmet ittiler*** LT s.62/643

ʹazm it-:a.i. “1. engellere rağmen bir işi yapmaya kesin karar vermek. 2. bir yere gitmek.”

Mey ʹilācımdur ḳopup deyr-i fenāġa ***ʹazm itey.*** ML s.171/(B10b)/10

bend it-/ f.i. "birini kendine bağlamak."

Ay ḫalḳ tiñrilik üçün ***bend itseñ*** *ol nādānıma* LD s.179/1646

beyān it- /ai.c. "bildirmek, söylemek, ileri sürmek."

Tili me´ānī ***beyān itse*** *ṭūṭīdür gūyā* SD s.174/339

bī-dād it- /f.i "zulmetmek"

Kil daġı ança ki mümkin ise ***bī-dād itkil*** BV s.282/372-3

bī-şu´ūr it- /f.a.b.s. "f.a.b.s "şuursuz, idraksız, düşüncesiz olmak"

Vāḳıf ilni ***bī-şu´ūr itmiş*** *bu iş* LT s.44/411

būy it- /f.i "koklamak"

Vaṣl bergin üz ki min hicrān gülin ***būy itmişem*** GS s.320/423-1

cām it- /f.i "bardak, kadeh etmek"

Kisük başnıñ kāsesin ***cām itip*** */Velī ḳan mey ornıġa* āşām itip Sİ s.50/50

Tut leb-ā-leb līk devri çerḫ ẓarfın ***cām itip*** BV s.42/57-6

cehd it- /a.i. "çalışıp çabalamak, gayret etmek, azmetmek."

Birse Ḥaḳ tevfīk cidd ü ***cehd itey*** */Ta yana sizni añġa hem- ´ahd itey* LT s.48/462

cellād it- /a.i. "1. insanı kesen, asan kimse. 2. mec. çok merhametsiz olmak"

Közüñnüñ böbekin üstād iter sin /Urup ġamze bile ***cellād iter sin*** LD s.164/1504

cem´ it- /a.i.c "toplamak, bir araya getirmek."

Barçanı ***cem´itti*** *Beytü 'l-mālġa* LT s.29/213

Ḫāṭırın ***cem´ itti*** *zülfinġa yetip bir dem ṣabā* SD s.240/571

cezm it- /a.i "kesin karar, niyet etmek"

Viṣal devletin ol kün özümge ***cezm ittim*** FK s.18/15-2

cevr it- /a.i. “zulmetmek, eza, cefa etmek.”

Cevr itmes irdi mihr üçün imdi ***ṣafā ḳılur*** LD s.42/45-3

çemen it-f.i “çimen etmek”

Köz yüzni yüzüñ̂ şevḳıda yaḫşı ***çemen itti*** SD s.270/675

dām it- /f.i “tuzak kurmak”

Ol perī köñ̂lüm ḳuşın ṣayd itti zülfin ***dām itip*** BV s.42/57-1

def′ it-/ a.i. “ölüyü toprağa vermek.”

Sözüm mu′ciz irür, def′itmes anı ***mekr idip*** *ḥāsid* SD s.166/312

edā it- /a.i. “1. vermek, ödemek, vazifesini yerine getirmek. 2. namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetleri yerine getirmek.”

..ve öz tilleri dik şikeste ḳalem tili bile ***edā itmegeyler.*** ML s.168/(B6a)/25

ezber it- /f.b.i. “ ezberleyerek akılda tutmak.”

Gül vaṣf-ı ḥüsnüñ̂ irte bile ***ezber itmese*** LD s.244/2244

faḫr it-a.i “ öğünmek, böbürlenmek, büyüklenmek. ”

Faḫr itip *ẕātıñ̂a rūḥ-ı Yāfiṣ* FK s.671/689/171

farḳ it- /a.i.c “1. görmek, seçmek. 2. anlamak, sezmek.”

Farḳ itkey *ol ḥarāmīdin özge ḥelālını* LD s.249/2294

fāş it- /a.i.c “açığa vurmak, duyurmak, ortaya dökmek, dile vermek.”

Her kişi köñ̂linde kin āḫır deminde ***fāş iter*** GD 9/2

fehm it*/-a.i “anlamak, kavramak.”

Ol tār aġzıñġ remzidin ***fehm itti*** *gūyā şemşe-i* GD 30/4

La῾lıñġız sözidin ol remz ki men ***fehm ittim*** LD s.132/1209

Ki ***fehm itmegeyler*** *ili nā-gehān* Sİ s.235/2809

feryād it-/f.i. “ yüksek sesle haykırmak.”

İmde ey tilbe fiġan çikkel ü ***feryād itkil*** BV s.282/372-4

Feryād iterem *tüşkeli min yalġuzun andın* LD s.160/1468

fikr it- /a.i.c “fikretmek”

Āḫirī ***fikr itsem*** *anıñġ işi vīrān körnedür* LD s.49/445

Fikr itip bilmen *ni nev´irkin köñġül ḫurremlıġı* NŞ s.391/392-2

firāḳ it-/a.i “ayrılmak. ”

Ẕerre ***firāḳ itmege*** *min iḫtiyār* LD s.43/399

günāh it-f.i / “günah etmek”

Ki ümmīd ile köprek ***ittim günāh*** Sİ s.57/150

ḫalāṣ it-/a.i “kurtulmak”

Nef-i ẓālimdin ***ḫalāṣ itkil*** *mini* LT s.21/90

ḫalḳ it- /a.i. “yaratmak.”

Ḫalḳ itti *Ḫālıḳ ḫulḳuñġuz ḫalḳın Muḥammed ḫulḳı tig* SD s.120/127

ḥamd it-/a.i “şükretmek”

Ger ***ḥamd ite almasa*** *bu bī-zebān sañġa* GS s.31/6-3

ḥaml it- /a.i. “bir sebebe yüklemek, yormak.”

*Özge **ḥaml itme** cefā kötrürge imkān ḳalmadı* SD s.240/573

ḫatm it- /a.i. “1. sona erdirmek, bitirmek. 2. Kur’an’ı veya herhangi bir kitabı baştan sona kadar okuyup bitirmek, sona erdirmek.”

*Melāmetdin saġın luṭfī du´ā birle sözüñg **ḫatm it*** LD s.14/131

ḫayāl it- /a.i.c. “bir şeyi zihinde tasarlayıp, canlandırmak.”

*Mañ̂a ni ´āfiyet olġay ki **ḫayāl itsem irür*** BV s.66/88-4

ḥaẕer it- /a.i “sakınmak, kaçınmak, korumak, çekinmek”

*Luṭfī **ḥaẕer it** ġamzeleri cādūsıdın kim* LD s.194/1785

helāk it- /a.i. “ 1. öldürmek, ortadan kaldırmak. 2. Aşırı derecede yormak, bitkin duruma getirmek.”

***Helāk itken** bu hicrān aġusıdur* LD s.45/411

ḥisāb it- /a.i.c “hesap etmek”

*Bir müselmānġa irür dīn ḳaṣdı **itkendin ḥisāb*** GS s.47/28-3

ḫiṭāb it- /a.i. “seslenmek, …e karşı söylemek, söz yöneltmek.”

*Mañ̂a ol köp **ḫiṭāb itti** kim ey dīvāne-i dānā* SD s.162/288

hūş it- /f.i “akıl etmek”

*İl ni **hūş itkey** ṭama´ dīvānedin* LT s.109/1300

ḫuy it*-/f.i. “ (bir şeyi) alışkanlık durumuna getirmek.”

*Mihr terkin tut ki min miḥnet bile **ḫūy itmişem*** GS s.320/423-1

ḥükm it- / a.i.c. “ 1.düşünme veya yargılama sonunda bir kanıya varmak. 2. egemenliği altında bulundurmak.”

*Eyle kim **ḥükm itti** ol şem´-i hüdā* LT s.33/252

´ibādet it- /a.i. "Tanrı buyruklarını yerine getirmek, Tanrı'ya yönelen saygı davranışlarında bulunmak, tapınmak."

*Köñgülni kis bu cihāndın **´ibādet it** kim irür* LD s.6/35

idrāk it- /a.i "1. akıl erdirmek, anlamak, kavramak."

*Kimse **idrāk itmemiştür** ẕātını* LT s.40/357

iḫtiyār it-/ a.i "1. katlanmak. 2. seçmek, üstün tutmak."

*Miḥnet ü derd ü belānı **iḫtiyār itken** köñgül* GD 31/2

*Oyġanıp **iḫtiyār iter** öz zevālını* SD s.252/610

iltifāt it-/a.i. "1. ilgilenmek, saygı göstermek. 2. rağbet etmek, beğenmek."

*Cemāl şükrine luṭfīġa **iltifāt itkil*** LD s.235/2165

İltifāt itmey raḳıb asru ḳılur bīgānelik GD 13/3

imdād it-/a.i . " yardıma koşmak, yardım etmek."

*Sāḳiyā bir iki sāġar bile **imdād itkil*** BV s.282/372-5

i´nād it-a.i "ısrar etmek, dediğinden vaz geçmemek"

*Birev ki dehr-i ´anādın körüp **´inād itedür*** BV s.117/147-8

in´ām it-/a.i "iyilik etmek"

*İlge köp **in´ām iter sin** dem-be-dem düşnāmnı* LD s.116/1059

iẕbāt it- /a.i "1. şahit ve delil göstererek doğrusunu meydana çıkarmak. 2. var etmek. "

*Ẕātıġa ṣīrīnlıḳı **iẕbāt iter** çendīn ṣıfāt* SD s.190/399

istimā´ it- /a.i "1. dinleme, dinlenilme, işitme, işitilme. 2. dinleyip kabul etmek. 3. kulak verip dinlemek."

İstimā´ itkeç bu rūḥ-efzā maḳāl LT s.107/1257

i´timād it- /a.f.b.i "güvenmek"

Anġa netīce ki devrānġa ***i´timād itedür*** BV s.117/147-7

iẓhār it-/a.i.Açığa vurmak, belirtmek, göstermek.

…ve ṣadā-yı reşād-telḳīn ***iẓhār iter.*** ML s.168/(B5a)(11)

ḳabul it- /a.i. " onaylamak, bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olmak. "

Çün nefesninġ cānı bar ay cān ***ḳabūl ittinġ*** *nefes* ***(1. anlamda)*** GS s.191/235-3

Perī ***ḳabul ite almay*** *meger kim min* ***(1. anlamda)*** NŞ s.1/1-5

Eger sin bu işni ***ḳabul itmegünġ*** ***(1. anlamda)*** Sİ s.133/1281

ḳaṣd it-a.i "1. niyet, kurmak. 2. bile bile yapmak. 3. bir işe bilerek, istiyerek girişmek.4. dövmek, öldürmek, yaralama gibi işlere kalkışmak. 5. saldırmak. "

Kişi ki öz cānıġa ***ḳaṣd iter*** *sini sivsün* ***(1. anlamda)*** LD s.19/175

ḳaṭ´ it- /a.i. "1. kesmek, bölmek. 2. bir yeri aşarak geçmek, yol almak."

Özge ḳuşlar dik bu yol ḳaṭ´ itke-min ***(1. anlamda)*** LT s.57/584

ḳatl it-/ a.i. "insan öldürmek."

Bolur ẓāhir lebinġdin ***ḳatl iter*** *çaġ* BV s.58/76-5

İy ecel ***ḳatl itmek*** *al ol ġamzedin ta´līm kim* FK s.597/650-4

ḳayd it- / a.i.c. "1. yazmak, bazı önemli noktaları tespit etmek. 2. hatırlamak için yazmak, not etmek. 3. belirtmek, söylemek. 4. olumlu sonuç almak."

Ey ḫıred kit kim sini ***ḳayd itkeli*** *yoḳtur sebeb* ***(1. anlamda)*** BV s.34/45-3

kesb it- /a.i “çalışıp, kazanmak”

İy Nevāyī isteseñ ***kesb itmek*** *āyīn-i fenā* FK s.487/527-7

Ni ḳuvvet ***kesb ite alġay*** *bu şerbet ol ġıẕāsıdın* GS s.385/517-4

Didi pīr allımda ***kesb itkenni*** *tut* LT s.59/610

Nidin sāye ***kesb itti*** *bu pāyeni* Sİ s.60/199

ḳısm it- /a.i.c “bölük, parça, çeşit etmek”

Mañga ***ḳısm itmiş*** *ulus ilgide ḳūt* LT s.66/708

ḳısmet it- /a.i. “nasip etmek.”

Şükr eylep ***ḳısmet itkenge*** *İlāh* LT s.67/713

kitābet it- / a.i “kaleme almak”

Kitābet itmegeniñdin *ḳalemde nāl irmes* GS s.57/43-5

luṭf it-:a.i “hoşluk, güzellik, iyilik etmek”

Luṭf itiben *ol ay birer ḳılsa neẓāret* LD s.28/262

ma΄bed it- /a.i “mabet etmek”

Yana birni bir ***ma΄bed ittiñ*** *vasī΄* Sİ s.49/41

maḥrem it-a.i “mahrem etmek”

Min yamannı ***maḥrem itmeñ*** *sākin-i mey-ḫāne dip* BV s.48/64-7

maḥv it- /a.i. “1. yok etmek.2. bozup işe yaramaz duruma getirmek.3. olmaz duruma getirmek.4. boşa gitmesine sebep olmak, heba etmek.”

Nevāyīdin kişi ΄āşıḳlıḳ atın ***maḥv ite-almas*** BV s.163/213-9

maḳam it- /a.i “makam etmek”

Közüm bile köŋlümde ***maḳam itti*** *ḫayāliŋ* GD 47/4

mātem it-/a.i. “yas tutmak, üzülmek.”

Ḳısm aŋa hicrān siyeh çalıda dāyim ***mātem it*** BV s.59/78-4

men´ it-:(Ai) “yasak etmek, yasaklamak, engel olmak. ”

Közüm yüzüŋ sarı nāgāh baḳsa ***men´itme*** LD s.36/329

merhem it- /a.i.c “merhem etmek”

Bāde-i kāfūr-gūn dürdidin alıp ***merhem it*** BV s.59/78-7

mey-i nāz it- /f.i “naz şarabı içmek”

Anda kim ġamzeŋni ser-mest-i ***mey-i nāz ittiler*** LD s.49/453

meyl it- /a.i.c “1. eğilmek. 2. eğinmek.”

Dehr bāġı sarı ***meyl itken*** *´ıyān* LT s.48/460

Ol ki ***meyl itmiş*** *meniŋ bīdādıma* LD s.280/2561

mu´tād it- / a.s.i “itiyad edilmek, âdet olunmak, alışılmak”

Özni hicrān ġam u derdi bile ***mu´tād itkil*** BV s.282/372-7

nāz it /f.i. “nazlanmak.”

Geh cefā geh ***nāz iter siz*** *geh ´itāb* LD s.283/2588

naẓar it- / a.i. “1. bir şey veya konu hakkında düşünmek, değerlendirme yapmak.”

Ösrük közüŋ eşkāline her geh ***naẓar itsem*** LD s.20/181

naẓm it- /a.i. “edebiyatta sözü ölçülü ve anlamlı söylemek.”

Şerḥ-i ´ışḳım ***naẓm itey*** *bir dāstān* LT s.127/1562

Köñgülsizge ***naẓm itkeli*** *iştiġāl* Sİ s.91/665

nişān it- /f.i “vurulacak noktaya silahı çevirmek. ”

Ni aḫter ki bir ḫātem ***itmiş nişān*** */Yedu ̒llah ara ḫātem olġan nihān* Sİ s.60/193

nüzūl it- /a.i “1. aşağı inmek. 2. konağa inmek, konaklamak.”

Gūyiyā Yuṣuf ***nüzūl itmiş*** *çeh-i Bābil ara* BV s.16/19-5

perhīz it- /f.i. “çeşitli sebeplerle yiyecek ve içecekleri sağlığa uygun şekilde almak.”

Ni ***perhīz itey*** *cām-ı gül-fāmdın* FK s.626/681-12

peyġām it- /a.i “haber etmek”

Sindin olmas ́ışḳım otın yārġa ***peyġām itip*** BV s.42/57-5

raḥm it- /a.i. “acımak, merhamet etmek.”

Raḥm itip *ṣayyādlar öltürmedi lāġarnı hīç* LD s.43/392

rehn it- /ai.c. “rehin olarak vermek.”

Ridā deyr içre ***rehn itkenge*** *çün ḳıldıñ ́aẕāb ey şeyḫ* NŞ s.91/91-7

resūl it-/a.i.c “elçi, peygamber etmek”

Hem ***resūl itken*** *sini andaḳ resūl* LT s.38/333

rūzigār it-/f.i “rüzgâr etmek. mec. zaman geçti.”

Yār zülfi tik perīşan ***rūzigār itken*** *köñgül* GD 31/1

saġ it- /t.i. “1. sağlıklı, sıhhatli hāle getirmek. 2. canlandırmak, diriltmek.”

Ṭurfa mey dur bu ki hem ösrük ü hem ***saġ ite dür*** GS s.133/151-3

ṣayd it-a.i “avlama, avlanmak”

Ṣayd itküçi *cānım ḳuşını bir nigār irür* LD s.71/644

s̱ebt it-a.i “yazmak, kaydetmek, deftere geçirmek”

*…kilkim **s̱ebt itipdür.*** ML s.184/(B31a)/18

sevād it-/a.i “yazmak, karalamak”

*Ṭarab sözini yaşıl ḫaṭ bile **sevād itedür*** BV s.117/147-2

seyr it- /a.i. “1. (hastalık için) sürmek, devam etmek. 2. bir olaya karışmadan bakmak. 3. eğlenmek, görmek, öğrenmek vb. için bakmak, izlemek.”

*Felek yıllar kirek **seyr itse** vü kiltürse ilginge* ***(3. anlamda)*** SD s.166/310

*Demī **seyr iterdin** biyik himmeti /Murādını ḥāṣıl ḳılıp ümmeti* ***(3. anlamda)*** Sİ s.69/336

siḥr it-/a.i “büyü yapmak”

*Şi´rde **siḥr iter** ü körgüzür yed-i beyżā* SD s.176/350

su’āl it- /a.i. “sormak.”

*Aytur Eflāṭun **su’āl itse** cevābını pür-āb* SD s.184/380

sücūd it- /a.i “secde etmek”

*Ger serv **sücūd itmese** ḳaddıñġa ni noḳsan* LD s.160/1471

şūdmūn it- /f.s. “sevindirmek, mutlu etmek.”

*Kelāmıñ **şūdmūn itti** Kelīm-i Ṭūr-i Sīnā´nı* SD s.164/301

şehīd it- /a.i. “ülkesi, ülküsü veya inancı uğruna savaşırken öldürmek.”

*Ḳāmetiñ şevḳı **şehīd itkenler** armānın eger* FK s.501/543-2

şem´ it- /a.i.c “mum etmek”

*Barça yılduzlar seniñ yādıñda özin **şem´itip*** SD s.92/10

şerḥ it-/a.i.c “şerh etmek”

*Bu yan͡glıġ ki **şerḥ ittim** āyīn an͡ga* SĪ s.154/1593

şöhret it-/a.i “ün, ad yapmak”

*İltifātın͡gdın bigim men **şöhret ittim** iktisāb* LD s.12/103

şükr it- /a.i. “iyilik dolayısıyla hoşnutluğu bildirmek.”

Ḳutulsan͡g bī-vefā-veşler ġamıdın ey kön͡gül şükr it BV s.44/59-6

taḳdīr it- /a.i. “1. beğenmek. 2. önemini, gerekliliğini, değerini anlamak. 3. değer biçmek, değerlendirmek.”

*Ḳaçsa bolmas ḳulġa **taḳdīr itse** çün yezdān belā* LD s.17/154

taḳṣīr it- / a.i “kısaltmak, eksik yapmak”

*Yārlıġ bābıda **taḳṣīr itmedin͡g*** LT s.122/1493

ṭaleb it- /a.i. “istemek, istekte bulunmak.”

*´Āṣi ümmet **cürmin itkünçe** ṭaleb* LT s.216/2765

tārāc it-/ f.i “yağma etmek”

*Kön͡glüm ilin **tārāc itip** cān mülkini yaġma ḳılur* LD s.79/723

ta´rīż it-/a.i.c. “dokundurmak”

*Ġamze **ta´rīż itiben** iyledi taḥsīn ´ārıż* FK s.275/292-7

taṣnīf it- /a..i. “bölümlemek, sınıflamak.”

*Bardı ´ālim nüsḫa **taṣnīf itkeli** /Kitti muṭrib ṣavṭ* te’līf itkeli LT s.193/244

taẓallum it- /a.i “sızlanmak, yanıp yakılmak”

*Barça yüzün͡gdin utanıp kimse **taẓallum itmegey*** LD s.163/1496

te’ḫīr it- /a.i.c “geciktirme, geciktirilme”

Ḫayr işni ***te'ḫīr itmegil*** *bat ḳıl ḫoş fermān irür* SD s.118/117

te'lif it- /a.i. "1. (kitap) yazmak. 2. uzlaştırmak."

Bardı ʿālim nüsḫa taṣnīf itkeli /Kitti muṭrib ṣavṭ ***te'līf itkeli*** LT s.193/2441

terġīb it- /a.i "arzu ettirmek, istek vermek, isteklendirmek"

Meyġa ***terġīb itmekiñg*** *kāfī durur ey pīr-i deyr* BV s.43/58-8

terk it- /a.i. "1. bırakmak, ayrılmak. 2. salıvermek, vazgeçmek. 3. bakmamak, ihmal etmek."

Dime meyni ***terk it*** *ki sāḳī yüzi* BV s.13/14-6

Terk iter *her beytige āsūde dünyāsın sarāy* SD s.236/558

terkin it- /a.i. "yazılmış bir şeyi çizerek silmek."

Bu fānī cihān ***terkin itmek*** *kirek* Sİ s.472/6341

tesḫir it-/a.i "büyülemek, aldatmak, aldatılmak"

Ol aynı kör ***tesḫīr ite*** *bilge müyin tip* SD s.270/679

tesbīh it-/a.i. "Süphanallah"kelimesini söyleyerek Allah'ı tesbih etmektedir.

Ẕātıñga ġayrnı kimse niçük ***itkey tesbīh*** BV s.5/3-8

teşbīh it-/ a.i. benzetmek, benzetilmek.

Ger mini Mecnūnġa ***teşbīh itseñgiz*** *ey ehl-i hūş* BV s.415/575-3

tofraġ it- /t.i. "öldürmek."

Peykerimniñg öyini hecr ki ***tofraġ ite dür*** GS s.133/151-4

vāḳıf it-/a.i.c "alıkoymak"

Vāḳıf itseñg *bizni şeh esrārıdın* LT s.39/348

vaṣf it- /a.i.c. “anlatmak, tarif etmek, niteliklerini, özelliklerini sıralamak, övmek.”

Çın sini ***vaṣf iteyin*** *baştın ayaḳ yalġan* LD s.141/1295

vehm it- /a.i.c. “yersiz korkuya, kuşkuya düşmek, kuruntuya kapılmak, evhamlanmak.”

Bu mininğ könğlüm Te´āla 'l-lah ḳıyāmet ***vehm iter*** GD 44/2

yād it- /f.i. “anmak, hatırlamak.”

Benefşe ´ıṭrı bile il ṭarabnı ***yād itedür*** BV s.117/147-1

Geh geh ey şūḫ mini başınğ üçün ***yād itkil***

Yād iter min *kim manğa hem nev-bahārı bar idi* LD s.237/2182

Yād itip-sin *gūyiyā bāġ-ı viṣāl* LT s.50/494

yār it- /f.i.c “dost etmek”

Öz ḥaddıġa yaraşu çü ***yār itmes*** *iḫtiyār* LD s.44/405

Yār itkeni *ṭa´nelik öltürdi mini* GS s.568/863-CXXX

Mużṭar irdim hecridin ***yār itken irmiş*** *terk-i mihr* BV s.16/19-2

yasaḳ it- /t.i. “geçmek için uğraşmak.”

Kiskü diyü ´āşıḳ başın ol şeh ***yasaḳ itmiş*** LD s.253/2332

yoḳ it- /t.i “varlığına son vermek, ortadan kaldırmak, ifna etmek, izale etmek.”

Özni ***yoḳ itmek*** *bile ´āşıḳlarıġa iftiḫār* SD s.90/1

żabṭ it- /a.i. “1. yazıya geçirmek. 2. hatırında tutmak. 3. zorla almak. 4. tutmak. 5.bir şeyi güç kullanarak önlemek.”

Özni ***żabṭ itken*** *tapar ḫayr u necāṭ* LT s.102/1195

zīb it- /a.i “süs, bezek etmek”

Tiñgri rūzi ḥüsn ü ***zīb itmiş*** *mañga* LT s.70/757

ẓuhūr it- /a.i “görünmek, meydana çıkmak”

…bāṭınımda ***ẓuhūr itmey dur irdi.*** GS s.13/7

…tenġa zehr-i helāk ḫāṣiyyeti ***ẓuhūr iter.*** ML s.166/(B3a)(16)

ẓulm it- /a.i “eziyet etmek, işkence etmek.”

İy felek ***ẓulm itkeli*** *yoḳtur miniñg dik bir kişiñg* FK s.729/789

zūr it- /f.i “kuvvet, güç”

Tişildi ḫaste köñgül ʿışḳ tīġı ***itkeç zūr*** FK s.144/145-1

Zarflarla kullanım:

āḫir it- /a.zf “nihâyete ermek”

Āḫir itküñg *çun gül ü serv-i revān birlen vidāʿ* BV s.222/289-7

eyle-:

Sıfarlarla kullanım:

ābād eyle-/f.s “māmur, şen, bayındır etmek”

Bu bozulġan köñglümiz mülkini ***ābād eylegil*** LD s.113/1033

ʿanber-efşān eyle-/a.f.b.s “anber saçan”

Ḥüsni artar yüzde zülfin ***ʿanber-efşān eylegeç*** GS s.99/103-1

āzād eyle- /f.s " 1. serbset bırakmak, salıvermek. 2. (köle ve cariyeler için) serbest bırakmak, hürriyetini bağışlamak."

Serv tig ḳaddıñġ üçün bir bende ***āzād eylegil*** LD s.113/1032

āşikār eyle-/f.s. "meydana çıkarmak, belli etmek, açıklamak."

Āşikār eylep *ʿadālet ʿālemin* LT s.15/11

ciger-ḫūn eyle- /f.b.s "ciğeri kanlı olmak, çok acıklı olmak"

Ḥasret içre cāy oldur kim ***ciger-ḫūn eylesem*** LD s.174/1603

Közleriñġiz āhūnı her dem ***ciger-ḫūn eyledi*** SD s.290/745

cihān-sūz eyle- /f.b.s. "cihanı yakan (güneş) eylemek"

Ėy ʿışḳ otın ***ėylegen cihān-sūz*** LM s.27/I-9

diger-gūn eyle- /f.b.s. "değişmek, başkalaşmak"

Kör, anı devr-i felek ni tig ***diger-gūn eyledi*** SD s.290/748

efgār eyle- /f.s "yaralı, sakat; kötürüm olmak"

Gül yüzüñġni ārzūlap yüz, közni gül-zār eyled /Şeker irniñġni tilep cān, tenni ***efgār eyledi*** SD s.296/764

fānī eyle- /a.s "ölümlü olmak"

Ẕātıñġa fenānı ***fānī ėylep*** LM s.27/I/4

firāvān eyle- /f.s "çok, bol, fazla, aşırı olmak"

Az ḳıl cefā vü cevrni munça ***firāvān eyleme*** LD s.177/1631

gerdūn eyle- /f.s "1. dönücü, dönen, devreden. 2. i.felek, dünya, sema etmek."

Tā ebed merdūd u melʿūn eyleben / ʿİbret-i āfāḳ u ***gerdūn eyleben*** LT s.18/47

giriftār eyle- /f.s “ tutulmak, yakalanmak”

Hīç yoḳ irken yazuġum mini ***giriftār eyleme*** LD s.176/1621

gül-gūn eyle- /f.b.s “gül rengi olmak”

Kehrübā yan͡glıġ in͡gimni eşk ***gül-gūn eyledi*** SD s.290/750

ḫarāb eyle- /a.s “virane eylemek”

´Aḳlımnı yana mest ü ***ḫarāb eylemek*** *üçün* LD s.156/1429

ḫāmuş eyle- /f.s “susmak, sessiz olmak”

Kim irür aḥmaḳ cevabı luṭfī ***ḫāmuş eylemek*** LD s.101/923

ḫār eyle-/ f.s “hor, hakir eylemek”

Çün yarattıġda Uġan gül ḳon͡gşısın ***ḫār eyledi*** SD s.296/769

ḥayrān eyle-/a.s “hayran olmak”

Yaşurun aldı kön͡gül közümni ***ḥayrān eylegeç*** GS s.99/103-5

ḫıred-mend eyle- /f.b.s.c “akıllı, anlayışlı olmak”

Cāmıma afyōn izip bir dem ***ḫıred-mend eylen͡giz*** GS s.187/230-6

ḫoş eyle- /f.s “hoş eylemek”

Ḫoş eylegüçi *dāru cāmıġa anın͡g çayḳat* NŞ s.75/75-7

ḫursend eyle- /f.s “kanaat etmek”

Kön͡glün͡güz ol naḳd yādı birle ***ḫursend eylen͡giz*** GS s.187/230-5

ḳal´a-dār eyle-a.f.b.s “kale muhafızı olmak”

Yana birni öndür ḥiṣār eyledin͡g/Birevni an͡ga ***ḳal´a-dār eyledin͡g*** Sİ s.49/36

lāl eyle-/a.s “dilsiz olmak”

Ṭayr ḫaylin bir nefes ***lāl eylegil*** */Ṣavt u laḥnıñ birle bī-ḥāl eylegil* LT s.50/490

maḳbūl eyle-/a.s “kabul olunmak, beğenilmek”

Hem özi ol birni ma΄lūl eylegen /Hem özi ol birni ***maḳbūl eylegen*** LT s.18/52

ma΄lūl eyle-/a.s “illetli, hastalıklı olmak”

Hem özi ol birni ***ma΄lūl eylegen*** */Hem özi ol birni maḳbūl eylegen* LT s.18/52

medhūş eyle-/a.s “dehşete uğramak, şaşırmak, korkmak”

Ġamze birle bizni ***medhūş eyleseñ*** LD s.283/2585

meftūn eyle-/a.s “1. fitneye düşmek, sihirlenmek. 2. gönül vermek, tutkun, vurgun olmak. 3. hayrân olmak”

Fitne birle ḳaşlarıñ köñlümni ***meftūn eyledi*** SD s.290/747

mel΄ūn eyle-/a.s “1. lānetlenmek. 2. kovulmak.”

Tā ebed merdūd u ***mel΄ūn eyleben*** */ İbret-i āfāḳ u gerdūn eyleben* LT s.18/47

meẕkūr eyle-/a.s “zikrolunmak, adı geçmek, anılmak”

Gevher-i ma΄nī ki ***meẕkūr eylediñ*** */Nā-münāsib emr* ***mezbūr eylediñ*** LT s.69/739

lāl eyle-/a.s “dilsiz eylemek”

Ṭayr ḫaylin bir nefes ***lāl eylegil*** */Ṣavt u laḥnıñ birle bī-ḥāl eylegil* LT s.50/490

maḳbūl eyle-/a.s “kabul olunmak, beğenilmek”

Hem özi ol birni ma΄lūl eylegen /Hem özi ol birni ***maḳbūl eylegen*** LT s.18/52

medhūş eyle-/a.s “dehşete uğramak, şaşırmak, korkmak”

Ġamze birle bizni ***medhūş eyleseng̃*** LD s.283/2585

meftūn eyle /-a.s “1. fitneye düşmek, sihirlenmek. 2. gönül vermek, tutkun, vurgun olmak. 3. hayrān olmak”

Fitne birle ḳaşlarıng̃ köng̃lümni ***meftūn eyledi*** SD s.290/747

mel´ūn eyle-/a.s “1. lanetlenmek. 2. kovulmak. ”

Tā ebed merdūd u ***mel´ūn eyleben*** */ İbret-i āfāḳ u* ***gerdūn eyleben*** LT s.18/47

mültemes eyle-/a.s “iltimaslı olmak”

Vaṣlı kāmın ***eylegey-biz mültemes*** LT s.46/439

nāzük eyle-/f.s “terbiyeli, saygılı, ince ve zarif olmak”

Yüzüng̃ ṣıfātı luṭfī ***nāzük eyledi*** LD s.42/390

nükte-āmīz eyle-/a.f.b.s “nükte karıştırmak”

Hüdhüd enfāsın şeker-rīz eyledi /Ol şekerni ***nükte-āmīz eyledi*** LT s.40/351

perīşān eyle-/f.s “perişan etmek”

Şem´ rūşenraḳ bolur tārın ***perīşān eylegeç*** GS s.99/103-1

Yüz üzre zülfüng̃ daġıtıp ´ömrüm ***perīşān eyleme*** LD s.177/1628

perī-veş eyle-/f.b.s “peri gibi çok güzel olmak”

Ėy kimni ki ***ėyleben perī-veş*** LM s.28/I-11

pinhān eyle-/f.s “gizli olmak”

Öltürür maḥremni sulṭān genc ***pinhān eylegeç*** GS s.99/103-6

İstesem devr ehlidin ´ışḳıng̃nı ***pinhān eylemek*** ML s.171/B11a)/14)

revān eyle-/f.s “yürümek, su gibi akıp gitmek”

Luṭfī köñgülni zülfiġa sūd üçün ***eyledi revān*** LD s.48/439

rüsvā eyle-/f.s “rezil olmak”

Öz özi feryād iter kim ***eylegey rüsvā*** *mini* LD s.221/2041

gam-gīn iyle- /a.f.b.s “kederli, tasalı, hüzünlü olmak”

‘Işḳ mindin özgeni bu işte ***gam-gīn iylemes*** BV s.172/225-7

lāl iyle- /a.s “dilsiz olmak”

Derd-i ‘ışḳıñg ile ayturdın tilim ***lāl iylemiş*** BV s.185/243-2

mübhem iyle- /a.s “belirsiz, örtülü, kapalı olmak”

Ḫıred birür mühendislerġa sırrın ***iyleben mübhem*** FK s.382/409-8

maġlūb iyle- /a.s “galebe edilmek, kendisine üstün gelinmek, yenilmek.”

Ḳılurġa ‘işve ki Mecnūnnı ***iylegey maġlūb*** BV s.33/43-4

mümtāz iyle-/ a.s “imtiyazlı olmak, ayrı tutulmuş, üstün olmak”

Barçasındın mini ***mümtāz iylep*** FK s.66/66-4

nā-şād iyle-/ f.b.s “hüzünlü, gamlı, kederli olmak”

Ġayrnı şād itkeli köñglümni **nā-şād iylemes** BV s.173/226-1

nażar-baz iyle-/a.f.b.s “şuhlukla, neşe ile bakmak”

Tā açıp anı ***nażar-baz iylep*** FK s.66/66-6

rūşen iyle-/ f.s “aydınlık, parlak olmak”

Köñgülni gevher-i ‘ışḳıñg ki ***rūşen iyledi*** *gerdūn* BV s.190/250-2

ṣaḥīḥ iyle-/a.s “1. gerçek, doğru. 2. hâlis, kusursuz olmak.”

Yoḳ deminġ belki nesīm-i gül-şeninġ ***iyler ṣaḥīḥ*** BV s.82/103-6

şīrīn iyle- /f.s "tatlı eylemek"

Niçe açıġ yıġlasam bir lebni ***şīrīn iylemes*** BV s.172/225-2

tīġ-ı pūlād iyle-/f.s "çelik kılıç çekmek"

Kim mininġ ḳatlimġa baştın ***tīġ-ı pūlād iylemes*** BV s.173/226-4

İsimlerle kullanım:

āġūş eyle- /f.i "kucaklaşmak"

Kim bolur min kulġa fikr-i būs u ***āġūş eylemek*** LD s.101/920

ārām eyle- /f.i "rahat etmek, dinlenmek"

Cānā ḳarārı yoḳ könġül zülfünġde ***ārām eyledi*** SD s.246/589

ʹarż eyle- / a.i. "1. yüksek bir mevkide bulunan birine bir şeyi bildirmek, göstermek. 2. söylemek, anlatmak."

ʹArż eylemekke *alnıda bolġıl güvāh sin* LD s.143/1307

āşūb eyle- /f.b.i "kargaşalık, karıştırıcılık yapmak"

Sin dik ***āşūb eyleben*** *efġān ile* LT s.63/667

ʹāẕāb eyle- /a.i "azab etmek"

Uçmaḳ ili irmes çü ***ʹāẕāb eylemek*** *üçün* LD s.156/1433

Ḫaṭāsıga lāyıḳ ***ʹaẕāb eyleme*** Sİ s.57/161

āzār eyle /-f.i "incitmek, kırılmak"

Bolmasun anınġ dili zār imdi ***āzār eyleme*** LD s.177/1625

ʹazm eyle- /a.i "niyet, karar etmek"

Ḥammāmġa ***ʿazm eylegeç*** *ol şūḫ-ı sitem-ger* LD s.51/468

ʿayb eyle- /a.i.c “kusur, ayıp etmek”

ʿAyb eyleme *kim belā bolur bu* LD s.173/1586

bend eyle- /f.i. “birini kendine bağlamak.”

Ol perī küyide min dīvāneni ***bend eyleŋgiz*** GS s.187/230-1

beyān eyle- /a.i.c. “bildirmek, söylemek, ileri sürmek.”

Çün Muṣībet-nāmesin ***eylep beyān*** LT s.34/272

bī-dād eyle- / f.i “zulmetmek”

Hicri çün köŋlümge ***bī-dād eyleben*** LT s.20/75

biryān eyle-/ f.i “aşk ateşi ile kül olmak”

Ġayret otı içre yana baġrımnı ***biryān eyleme*** LD s.177/1633

cehd eyle- /a.i “çalışmak, çabalamak”

İmkānı bar néçe ***éyleyin cehd*** LM s.203/XXI-1760

Ādemī ṭabʿını ***cehl eylep*** *ẕelīl* LT s.34/264

cemʿ eyle- / a.i.c “toplamak, yığmak”

Cemʿ eyler *çaġda körgen rencini* LT s.29/211

cezm eyle- a.i “niyet etmek”

Yüz beliyyet çikmegin ***cezm eyledük*** LT s.242/3146

cilve eyle- /a.i “cilve etmek”

Şeh ḳaşında ***cilve eyler*** *gülşeniŋ* LT s.49/479

devr eyle- /a.i.c “dönmek”

Ki ***devr eylerdi*** *tört miñ üç yüz ıl* Sİ s.114/994

efġān eyle- /f.i “ıztırap ile haykırmak, bağırıp çağırmak”

Pes ni dur kim ḳan kilür aġzıñdın ***efġān eylegeç*** GS s.99/103-7

fāş eyle- /f.i “meydana çılarmak, dile vermek, duyurmak”

Pervīn bile ḫūşe ***ėyleben fāş*** LM s.115/XII-857

fehm ėyle- /a.i “anlamak”

Fehm ėylemeyin *ḥakīm-i bī-derd* LM s.160/XVII/1309

ferāmūş eyle- /f.i “unutmak, hatırdan çıkmak”

Tā ḳıyāmet kilmegey bizdin ***ferāmūş eylemek*** LD s.101/921

feryād eyle-/f.i “yüksek sesle haykırmak.”

Bu´d ara mundaḳ ki ***feryād eylediñ*** LT s.51/499

fiġān eyle-/ f.i “feryad etmek”

men´ itme gül yüzüñni körüp ***eylesem fiġān*** LD s.183/1683

fikr eyle- /a.i.c “fikretmek”

Fikr eyle *luṭfīniñ ki ni ḥadd u mecālı bar* LD s.85/776

ġażab eyle- /a.i “darılmak, kızmak, hiddetlenmek, öfkelenmek”

Ol ***ġażab eylep*** *bu nev´itti ḫiṭāb* LT s.28/194

gülzār eyle- /f.b.i “gül bahçesi eylemek”

Közlerim ḳan yaşıdın ´ālemni ***gülzār eyleme*** LD s.177/1623

günāh eyle-/f.i “günah işlemek”

Bu gedā köñgli üçün munça ***günāh eylep*** *ötüñ*		LD s.102/932

gül-geşt-i bāġ eyle- /f.b.i "gül bahçesinde gezinti yapmak"

Eylemiş-min *'ārıżıñ hicrānıdın* ***gül-geşt-i bāġ***		NŞ s.295/296-2

ḫalāṣ eyle- /a.i "kurtulmak"

Özni özlük ḳaydıdın ***eylep ḫalāṣ***		LT s.25/153

ḫarc eyle- /a.i "yol harcı, yol masrafi yapmak"

Yolda ***ḫarc eylerge*** *çuntayıñġa sal*		LT s.115/1382

hem-nefes eyle- /f.a.b.i "arkadaş olmak"

Her melālet yitse ***eylep hem-nefes***		LT s.57/578

ḥesāb eyle- /a.i "hesap etmek"

Çün ḥāṣıl-ı 'ömrini ***ḥesāb eylese*** *luṭfī*		LD s.62/564

heves eyle- /a.i "heves etmek"

Ni kim isteben ***eyler irdi heves***		Sİ s.67/300

ḥicāb eyle- /a.i.c "utanmak, sıkılmak"

Eyleben *çün ref' yitmiş miñ* ***ḥicāb***		LT s.25/156

hidāyet eyle-/a.i "hak yolına girmek"

Derdime dermān ināyet eylegil /Tevbe-i kāmil ***hidāyet eylegil***		LT s.21/89

ḥikāyet ėyle- /a.i.c "hikaye anlatmak"

Ol şāmdın ***ėylegil ḥikāyet***		LM s.45/IV-178

ḥīnāger eyle-/f.b.i "şarkı söylemek"

Zühre ***ḥīnāgerlik eylep*** *çikti laḥn*		LT s.24/136

ḥisāb eyle-/ a.i.c “hesap etmek”

Ḫaṭā eylegenni ***ḥisāb eyleme*** */Ḫaṭāsıga lāyıḳ ʹaẕāb eyleme* Sİ s.57/161

hücūm eyle-/a.i “saldırmak”

Kim ***hücūm eylep*** *cedel körgüzdiler* LT s.28/192

Hüdhüd eyle-/a.i.c “Hüdhüd olmak”

Çünki ***Hüdhüd eyleben*** *āġāz-ı ʹışḳ* LT s.54/538

ʹışḳ eyle-/a.i “âşık olmak”

Bular barını peydā ***eylegen ʹışḳ*** */Birin ol birge şeydā* ***eylegen ʹışḳ*** FŞ s.79/II/16

ıżṭırāb eyle-/a.i “acı, elem, sıkıntı çekmek”

Cevābıda min ***eylemen ıżṭırāb*** Sİ s.227/2696

idrāk eyle-/a.i “anlayış sağlamak”

Eyleben idrāk *toḳsan miñ kelām* LT s.26/165

ifşā eyle-a.i.c “gizli bir şeyi ortaya dökmek”

Āferīn-i ṣunʹ ***ifşā eylegey*** /beyiti tamamla LT s.60/624

iḥdād eyle-/a.i “keskinleştirmek”

Cānıġa raḥm eyleben ḥaddınça ***iḥdād eylegil*** LD s.113/1036

iḥsān eyle-/a.i “ihsanda bulunmak”

Aḥsenü ʹl-vech ile sizge munça ***iḥsān eylegen*** LD s.142/1302

iḥyā eyle-/a.i “diriltmek, canlandırmak”

Bāġ emvātını ***iḥyā eyledi*** LT s.16/15

ıḳrār eyle-/a.i “söylemek, tasdīk etmek”

Küfr ü zülfüñġa ger ***ıḳrār eyledi*** *miskin Gedā* GD 10/5

Tuz suyın ḳoydılar ança, andın ***iḳrār eyledi*** SD s.296/766

´ināyet eyle-/a.i “1. dikkat etmek 2. lûtuf, ihsan, iyilik etmek”

Ger ***´ināyet eyleseñ*** *nitti bigim kem mey bulur* GD 20/7

Luṭf u ***´ināyet eylese*** *anda maña ni san irür* LD s. 48/437

Derdime dermān ***ināyet eylegil*** LT s.21/89

işāret eyle-/a.i.c “işaret etmek”

Biri dip kim ḳop ṭahāret eylegil /İlni ṭā´atḳa ***işāret eylegil*** LT s.103/1201

´işve-i nāz eyle-/a.i “naz işvesi yapmak”

´İşve-i nāz eyle *ey ra´nā teẕerv* LT s.51/503

iṭā´at eyle-/a.i “boyun eğmek, dinlemek, davranmak”

Niçe miñ yıl zühd ü ***ṭā´at eyleben*** */Emriġa anıñ* ***iṭā´at eyleben*** LT s.17/36

kām eyle-/f.i “arzu, emel, istek istemek”

Alardın kim ol ***eylemiş irdi kām*** Sİ s.192/2159

ḳānūn eyle-/a.i.c “kanun koymak”

Cuz ´Ömer kim beyle ***ḳānūn eylemiş*** LT s.30/215

kār eyle-/f.i “kazanç eylemek”

Ol seniñ taş köñlüñe bilmen nidin ***kār eylemes*** LD s.109/996

kerem eyle-/a.i “kerem eylemek”

Kerem birle cürmini kem eylegil /Ger ol ḳıldı kemlik ***kerem eylegil*** Sİ s.57/162

ḳısmet eyle-/a.i “kısmet eylemek”

Ḳısmeti eylep şeref mi´rācını LT s.17/32

laḳab eyle-/a.i.c “lakap takmak”

*Vaṣl u hicrin ´ömr ü merg **eylep laḳab*** LT s.19/70

mānend eyle-/f.i “benzer, eş olmak”

*Līk Mecnūn´nı Nevāyī birle **mānend eyleñiz*** GS s.187/230-7

Mecnūn eyle-/a.i “Mecnun olmak”

*Müşk yıdlıḳ zülfüñüz Leylī´ni **Mecnūn eyledi*** SD s.290/745

mūcib-i pend eyle-/f.i “nasihata icap etmek”

*Öltürüp ´ālem ilige **mūcib-i pend eyleñiz*** GS s.187/230-2

nādān eyle-/f.b.i “1. bilmezlik. 2. kabalık etmek.”

*Ay cihāndın ´aḳl alıp özini **nādān eylegen*** LD s.142/1303

nāle eyle-/f.i “inlemek, feryad etmek”

*Sin dik āşūb eyleben efġān ile /**Nāle eyler irdi** miñ destān ile* LT s.63/667

naṣīb eyle-/a.i “pay, hisse almak”

Naṣībim eyle** ni kim bar ümīdim* ***(2. anlamda) FŞ s.77/I/3

naẓar eyle-/a.i.c “1. bakmak, göz atmak. 2. düşünmek.”

*Bu luṭf-i bīçāreġa geh geh **naẓar eyle*** LD s.34/317

neẓāre eyle-/a.i “bakmak, seyretmek”

*Gül ḥāliġa çü **neẓāre ėylep** /Gül-gūn yaḳasın **pāre ėylep*** LM s.124/XIII-947

nigāh eyle- /f.i “bakmak”

İy perī-ruḫsāreler bizge ***nigāh eylep*** *ötüñ* LD s.102/931

nūş eyle-/f.i “zevk ve safâ etmek”

Ay köñül ***nūş eyle*** *özüñ müdde ͑ī açıḳ sözin* LD s.101/922

pādişāh eyle-/f.b.i. “padişah eylemek”

Bir naẓar birle gedānı ***pādişāh eylep*** *ötüñ* LD s.102/931

pāre eyle-/f.i “parçalamak”

Gül ḥāliġa çü neẓāre ėylep /Gül-gūn yaḳasın ***pāre ėylep*** LM s.124/XIII-947

perhīz eyle-/f.i “perhiz etmek”

Kitür piyāle ki ölsem hem ***eylemen perhiz*** GS s.183/224-5

peyvend eyle-/f.i “1. ulaşmak. 2. bağlamak”

Bend bendim zülfi zinciriġa ***peyvend eyleñiz*** GS s.187/230-1

pīş-vā eyle-/f.i.c “başkanlık etmek”

Pīş-vālıġ eylegeç *Hüdhüd ḳabūl* LT s.129/1591

raḥm eyle-/a.i “acımak, esirgemek korumak”

Dost çün ***raḥm eylemey bolmış turur*** *düşmen maña* GS s.37/14-5

raḳam eyle-/ a.i.c “yazı yazmak”

Şi ͑ārı ḫırāş-ı ḳalem eylemek /Nüket ṣafḥa üzre ***raḳam eylemek*** Sİ s.51/66

ṣayd eyle-/a.i “avlamak, avlanmak”

Yüz feyż ḳuşını ***ėyleben ṣayd*** LM s.62/VI/341

Zülf ara ***ṣayd eylemek*** *ister köñ̂üllerni közüñ̂* NŞ s.119/119-3

s̱enā eyle-/a.i.c “övmek, methetmek”

Ni ḥaddı bile luṭf-ī ***s̱enā eylesün*** *inşā* LD s.3/7

s̱evāb eyle-/a.i “sevab işlemek”

Baḳ köz uçı li 'llāh ***s̱evāb eylemek*** *üçün* LD s.156/1429

sevdā eyle-/f.i “sevdalanmak”

Ezelde saçıñ̂a bir cānnı ***eyledim sevdā*** LD s.122/1114

seyr ėyle-/ a.i “seyretmek”

Seyr ėylese *yėl üze Süleymān* LM s.41/III-138

sulṭān eyle/-a.i “sultan etmek”

Kim irür bizni gedā vü sizni ***sulṭān eylegen*** LD s.142/1300

şerḥ eyle-/a.i.c “1. açmak, ayırmak. 2açıklamak. 3. bir kitabın ibâresini kelime kelime açıp îzah ederek yazılan kitap. 4. açık anlatmak. ”

Ger işikiñ̂ şevḳını ***şerḥ eylesem*** *bu faṣılda* LD s. 105/958

Şām-ı hicrān miḥnetin ***şerḥ eyley alman*** *żaʿfdın* GS s.441/601-5

Ki ***şerḥin anıñ̂ eyley almas*** *kişi* Sİ s.69/332

şükr eyle-/a.i “şükretmek”

Şükr ėyleben *oldılar yana şād* LM s.148/XV/1184

şürū´ eyle-/a.i “başlamak”

Şürū´ eylemiştür *maḳālātıġa* Sİ s.93/690

ṭāʿat eyle-/a.i “ibadet etmek”

Niçe miñ yıl zühd ü ***ṭāʿat eyleben*** LT s.17/36

taʿbīr eyle-/a.i “1.anlatmak. 2.rüya yormak.”

ʿĪsā enfāsın tekellüm birle ***taʿbīr eylegen*** LD s.143/1309

ṭahāret eyle-/a.i “temizlik yapmak, temizlenmek”

Biri dip kim ḳop ***ṭahāret eylegil*** LT s.103/1201

taḥrīr eyle-/a.i “yazmak, yazılmak.”

Naẓm u nes̱ridin ki ***taḥrīr eyleben*** LT s.34/270

taḳṣīr eyle-/a.i “1. kısaltmak. 2. bir işi eksik yapmak. 3. bir şeyi yapabilir iken çekinip yapmama. 4. kusur etmek.”

Yarġum māʿlum imes bilmen ni ***taḳṣīr eyledim*** GD 48/6

Siḥr eger ḳılġum ki ***taḳṣīr eylegüm*** LT s.250 /3253

tārac eyle-/f.i “yağma etmek, talanlamak”

Çü ***tārac eylediñ*** *cān u köñglini* GD 4/3

ṭavāf eyle-/a.i “etrafının dolaşmak”

Anı ẕerre yañglıġ ***ṭavāf eyledim*** GS s.12/17

taʿyīn eyle-/a.i “ ayırmak, belli etmek.”

İtleriñgniñ manṣıbın luṭfīġa ***taʿyin eylegil*** LDs.23/215

Sūreler ornını ***taʿyīn eyledi*** */Būʾl- ʿacab dívānnı* tedvīn eyledi LT s.30/223

tebessüm eyle-/a.i “tebessüm etmek”

Ya ***tebessüm eylediñ*** *kim ṣūret-i cān körnedür* LD s.48/440

tedbir eyle-/a.i “bir şeyi te’min edecek veya önliyecek yol, çare bulmak”

Kimge itey derd-i ḥālimni nī ***tedbir eyleyin*** GD 43/4

Dünyada çıḳmas meniŋ derdimge ***tedbīr eylegen*** LD s.143/1311

tedvīn eyle-/a.i “1. ed. dîvan şekline sokmak. 2. kitap hâline getirmek.”

Sūreler ornını ta´yīn eyledi */Bū´l-´acab dívānnı* ***tedvīn eyledi*** LT s.30/223

tefsīr eyle-/a.i “1. yorumlamak. 2. Kur’ân’ın manasında yapılan yorumlar.”

Naẓm u nes̱ridin ki taḥrīr eyleben. /Vaḥdet esrārını ***tefsīr eyleben*** LT s.34/270

tekāver eyle-/f.s.ve i. “koşmak”

Deşt ara her ni ***tekāver eyleben*** LT s.16/21

tekellüm eyle-/a.i “söylemek, konuşmak”

Kim ḫakāyıḳ çün terennüm eylegey /Ḳuş tili birle ***tekellüm eylegey*** LT s.35/295

terennüm eyle-/a.i.c “yavaş ve güzel bir sesle şarkı söylemek”

Kim ḫakāyıḳ çün ***terennüm eylegey*** LT s.35/295

taḳṣīr eyle-/a.i “1. kısaltmak. 2. bir işi eksikyapmak. 3. bir şeyi yapabilir iken çekinip yapmamak. 4. kusur etmek. 5.kabahat, suç, günah işlemek.

Terk-i iḥsān eylediŋ ´amdā ni ***taḳṣīr eyledim*** LD s.133/1220

tesḫīr eyle-/a.i “büyülemek, aldatmak, aldatılmak.”

Kim közüŋ eşkālıdur ´ālemni ***tesḫīr eylegen*** LD s.143/1313

te’s̱īr eyle-/a.i “büyülemek, aldatmak, aldatılmak”

Ẕerre ī köŋline ***te’s̱īr eylemes*** LD s.272/2498

teşbīh eyle-/a.i. "benzetmek, benzetilmek."

*Ni **teşbīh eyleyin** kim nārevādur* LD s.306/2739

teveccüh eyle-/a.i "vecde gelmak, hallenmek, coşmak"

Ḳuş ***teveccüh eylese*** *uçmaḳ sarı* LT s.21/94

tevsen eyle-/f.i "dik başlı adam olmak"

*Şeh-süvārım **tevseni eyler mü** āyā pūye-tīz* NŞ s.201/201-1

ʿummān eyle-/a.i "ulu, büyük, engin deniz, okyanus eylemek"

*Kim luṭfīning ikki közin her laḥẓa **ʿummān eyleme*** LD s.178/1634

vaṣf eyle-/a.i.c Anlatmak, tarif etmek, niteliklerini, özelliklerini sıralamak, övmek.

*Ni **vaṣf eyleyin** çünki her kim yiter* Sİ s.72/381

vefā eyle-/a.i "1. sözünde durmak, sözünü yerine getirmek. 2. dostluğu devam ettirmek. 3. yetişmek, yetmek, kâfi gelmek."

*Sin Nevāyīʿġa **vefā eylemeseng** bar olsun* GS s.185/227-7

vehm ėyle- /a.i "yersiz korkuya, kuşkuya düşmek, kuruntuya kapılmak, evhamlanmak."

Vehm ėylege-sėn *köngül ḳalışdın* LM s.208/XXII-1805

yād eyle- /f.i "anmak, hatırlamak."

*Eger bu bendenī **yād eyleseng** bigim ki gāh* GD 39/5

*Tingrilik bolġay birer hem sin anı **yād eylegil*** LD s.113/1035

*Ḳurb Ḳāfın gūyiyā **yād eyleding*** LT s.51/499

ẓuhūr eyle-/a.i "görünmek, meydana çıkmak"

Anĝa ***eylegeç*** *nūr-ı ḥüsnünĝ ẓuhūr* Sİ s.52

zünnār eyle-/a.i.c "zünnar bağlamak"

Boynıda tesbīḥini bilinge ***zünnār eyledi*** SD s.296/768

Zarflarla kullanım:

bir bir eyle- /t.i

Ṣūret-i çīn defterin yüz ḳatla ***bir bir eylegen*** LD s.143/1312

iyle-:

Sıfatlarla kullanım:

ʹaciz iyle- /a.s "beceriksiz olmak"

ʹ**Aciz iyler** çağı ẖuffāş ʹamāsıġa devā BV s.4/3-4

ābād iyle- /f.s "mamur, şen, bayındır olmak"

Çun mini buzdı min ol vírānı ***ābād iylemen*** BV s.357/488-5

bī-çāre iyle- /f.b.s "çaresiz olmak"

Ni ġam eger min-i ***bī-çāre iylemedim*** BV s.325/438-4

berbād iyle- /f.b.s. "1. perīşan, harap, viran. 2. pis, fenā, kirli olmak"

Kim barın āhım yili bir demde ***berbād iylemes*** BV s.173/226-5

bed-ḥāl iyle- /f.a.b.s "hâli kötü olmak"

Kil ki hicrānınĝ min-i maḥzūnnı ***bed-ḥāl iylemiş*** BV s.185/243-1

berbād iyle- **/f.b.s. "1. kötü duruma getirmek. 2. bozmak."**

İylemem feryād kim gerdūnnı ***berbād iylemen (1. anlamda)*** BV s.357/488-1

bī-nevā iyle- /f.b.s "nasipsiz, zavallı, fakir, çâresiz, muhtaç olmak"

Nevā cāvid kimge birdi bizni ***bī-nevā iylep*** BV s.44/59-11

cüda iyle- /f.s "ayrı ayrı düşmek, ayrılmak."

İylegil cāndın cüdā *līk itme īmāndın cüdā* BV s.6/5-3

çāk iyle- /f.b.s "parça parça etmek"

Sarġarıp eşkin töküp min dik yaḳa ***çāk iylemiş*** BV s.83/104-4

dīvāne iyle- /f.s "deli olmak"

Mini hevāsıda ***dīvāne iyledi*** *ol şūḫ* BV s.90/111-1

füsūn-sāz iyle- /f.b.s "büyüleyici olmak"

Ẓulm üçün közni **füsūn-sāz iylep** FK s.66/66-2

fāriġü'l-bāl iyle- /a.s "başı dinç, rahat olmak"

Yār u aġyārımnı mindin ***fāriġü'l-bāl iylemiş*** BV s.185/243-5

ġammāz iyle- /a.s "fitneci, koğucu olmak"

'Işḳ anğa eşkni ***ġammāz iylep*** FK s.66/66-6

gedā iyle- /f.s.c "dilenci, yoksul olmak"

Sini luṭf iyleben şāh iyledi ***gedā iylep*** BV s.44/59-10

revā ḳıl-/f.s "yakışır, uygun, yerinde olmak"

Ey ki şeh-sin līk ***ḳılmay-sin revā*** *il ḥācetin* BV s.293/390-6

rüsvā ḳıl-/ f.s "rezil olmak"

Kim min-i dīvāneni 'ālemġa ***rüsvā ḳıldılar*** FK s.157/159/1

*Ḫ̮ār u rüsvā **ḳıla durġan** bu kön̂güldür bu kön̂gül* LD s.119/1086

rāst ḳıl-/f.s “doğru kılmak”

*Ayıt ol **rāst ḳılmasun** man̂ga bu igri niyyetni* LD s.222/2047

rüsvāy-ı ‘ālem ḳıl-/f.s “rezillik kılmak”

Bizni iy ‘ışḳ cünūn **rüsvāy-ı ‘ālem ḳıldın̂gız** FK s.202/209/1

revān ḳıl- /f.s “yürümek, su gibi akıp gitmek”

*Emīr-i ḳāfile köçti **revān ḳılıp** maḥmil* LD s.5/31

şeydā ḳıl-/f.s “aşktan aklını kaybetmek, divane, düşkün, şaşkın kılmak”

*Mini **şeydā ḳıla durġan** bu kön̂güldür bu kön̂gül* LD s.119/1086

*Ay vefāsız sin mini hecrin̂gde **şeydā ḳılmaġıl*** LD s.112/1027

şād ḳıl- **/f.s “sevinçli olmak”**

*Kön̂glüm ol ümmīd birle **şād ḳıl*** LT s.48/470

*…ve rūḥumnı anıng bile **şād ḳılġaylar**.* ML s.192/(B45a)25

telḫ̮ ḳıl-/f.s “acı kılmak”

***Ḳılur sin telḫ̮** ‘ıyşim kāmını bī-hūde sözlerdin* BD s.142/41

İsimlerle kullanım:

āyīn iyle- /f.i “merasim, tören yapmak”

*Her niyāz itsem ‘ıyan cüz nāz **āyīn iylemes*** BV s.172/225-1

‘azāb iyle- /a.i. “işkence, keder etmek”

Tiler ṣabūḥ-ı ḫumār ***iyleben 'aẕāb*** *manĝa* FK s.20/16-5

'azm-i geşt iyle- /a.i "azm-kasıt, niyet, karar-geşt-gezmek, seyretmek, dolaşmak"

*'**Azm-i geşt** iylep tün aḳşam ay kibi iylep ṭulū'* FK s.535/581-3

ārām iyle- /f.i. "1. durmak, eğlenmek, dinlenmek. 2. yerleşmek, istirahat etmek; karar kılmak."

Ḳavmaġıl kônĝlümni zülfünĝ içre ***ārām iylegeç*** FK s.99 /100-1

bī-dād iyle- / f.i "zulüm itmek"

Yoḳ demī kim furḳatı cānımġa ***bī-dād iylemes*** BV s.173/226-1

bahā iyle- /a.i "1. güzellik vermek. 2. alışmak, dadanmak."

Kişi Cemşīd cāmın satḳun almaydur ***bahā iylep*** BV s.44/59-5

cefā iyle- /a.i "eziyet etmek, incitmek."

Vefānı ḳıldı köp āzürde ol ay çun ***cefā iylep*** BV s.44/59-1

devā iyle- /a.i.c "tedbir eylemek"

Ki bu bīmārlıġdın kimse ḳopḳan yoḳ ***devā iylep*** BV s.44/59-4

emr iyle- /a.i.c "iş buyurmak"

İrür hem ẓulm kim ***emr iylegünĝdür*** BV s.106/130-3

efsāne iyle- /f.i "efsane eylemek"

Cünun ü 'ışḳ ile ***efsāne iyledi*** *ol şuḫ* BV s.90/111-1

fāş iyle- /a.i.c. "açığa vurmak, duyurmak, ortaya dökmek, dile vermek."

Tapşurġay işitkenge ki ***fāş iylemegey-sin*** BV s.507/708-2

feryād iyle-/f.i. " yüksek sesle haykırmak."

Kim niçe tündür ki ol dīvāne ***feryād iylemes*** BV s.173/226-2

fidā iyle- /a.i "1. gözden çıkarmak. 2. kurban olmak"

Başıġa ivrüley allıda cānımnı ***fidā iylep*** BV s.44/59-8

ġazab iyle- /a.i "kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek"

Olça ḳısmıñġdur ḳażādın kimge ***iyler-sin ġażab*** BV s.35/45-8

ḫayāl iyle-/a.i.c. "bir şeyi zihinde tasarlayıp, canlandırmak."

Ḫayāl iylemek birle efsāne'ī FK s.628 /681/36

ḥicāb iyle- /a.i.c "perde eylemek, örtmek"

Yār gül-gūn ton yiñgin mü yüzge ***iyleptür ḥicāb*** BV s.31/41-1

ıżṭırāb iyle- /a.i "acı, elem, azab sıkıntı eylemek"

Mañga titretme tüşti ẕerre yañlıġ ***ıżṭırāb iylep*** FK s.63/63-4

iẓhār iyle- /a.i. "açığa vurmak, belirtmek, göstermek."

Ḥüsnin ***iẓhār iylemekke*** *ister eṭrāfida żıd* BV s.93/115-1

iḥmāl iyle- /a.i "yükletmek, yükletilmek"

Çerḫ anı kāmım körüp sa'yide ***iḥmāl iylemiş*** BV s.185/243-6

iḥāṭa iyle- /a.i "1. bir şeyin etrafını çevirme, sarma, kuşatma, etrafını çevrilmek."

istiḫāre iyle-/a.i "1. bir işin hayırlı olup olmıyacağını anlamak üzere abdest alıp, duâ edip uykuya yatmak. 2. hayırlı olmayı arzu etmek."

Kim min ḳılurda bu 'azm ***istiḫare iylemedim*** BV s.325/438-6

maḥv iyle-a.i "yok etmek, ortadan kaldırmak, perīşan etmek"

Evvel köñgül közgüsidin ***maḥv iyle*** *naḳş-ı mā-sivā* BV s.3/1-7

neẓāre iyle- /a.i “bakmak, seyretmek”

Saçıñ sevādıġa hergiz ***neẓāre iylemedim*** BV s.325/438-1

nāz iyle- /f.i. “nazlanmak.”

Barur ol mest yana ***nāz iylep*** FK s.66/66-1

pervāz iyle- /f.i “uçurmak”

Cān u köñlüm ḳuşı ***pervāz iylep*** FK s.66/66-5

ṣayd iyle- /a.i “avlama, avlanmak”

‘Īş ü rāḥat ḳuşların ***ṣayd iyley alman*** *gerçi bar* FK s.398/426-6

sitem iyle- /f.i “1. zulüm, haksızlık etmek. 2. eziyet etmek. 3. çıkışmak.”

Niçe ol ḫayl melūl olmadı cevr ü ***sitem iylep (2. anlamda)*** FK s.61//61-2

tereddüd iyle- /a.i “kararsız olmak, duraksamak”

Sālik-i fānī teveccühdin ***tereddüd iylemes*** BV s.83/103-8

teraḥḥum iyle-/a.i “merhamet etmek, acımak”

Nāzenīnler bī-nevālarġa ***teraḥḥum iyleñgiz*** BV s.165/217-1

tekellüm iyle-/a.i “söylemek, konuşmak”

Luṭf eger yoḳtur ġażab birle ***tekellüm iyleñgiz*** BV s.165/217-1

tebessüm iyle-/a.i “gülümsemek”

Fāş külmes-siz nihān bārī ***tebessüm iyleñgiz*** BV s.165/217-2

taẓallüm iyle-a.i “sızlanmak, yanıp yakılmak”

Bildiñgiz yār allıda barıp ***taẓallüm iyleñgiz*** BV s.165/217-3

tevehhüm iyle-/a.i “kurmak, kuruntuya düşmek”

Līk siz hem geh geh ol otdın ***tevehhüm iyleñgiz*** BV s.165/217-4

tena‘um iyle-/a.i “nimet içinde, bolluk içindebulunarak rahat etmek”

Siz mey-i la‘li bile bārī ***tena‘um iyleñgiz*** BV s.165/217-5

terennüm iyle-/a.i.c “1. yavaş ve güzel bir sesle şarkı söylemek. 2. şakımak.”

Anı oyġatmaḳḳa bir dil-keş ***terennüm iyleñgiz*** BV s.165/217-7

ta‘līm iyle-/a.i “1. öğrenmek, öğretmek, öğretilmek. 2. okutmak, ders vermek, verilmek. 3. meşk ile yetiştirmek.”

İy ki ḥüsn ehliġa nāz u şīve ***ta‘līm iylediñg*** FK s.341/362-1

tefhīm iyle-/a.i “anlatmak, bildirmek, bildirilmek”

‘İşve vü nāz iyleben bir birge ***tefhīm iylediñg*** FK s.341/362-1

taḳsīm iyle-/ a.i “parçalara ayırmak, bölmek”

Ḥüsn mülki saçıġın gūya ki ***taḳsīm iylediñg*** FK s.341/362-2

taḳdīm iyle-/a.i “1. öne geçirmek, geçirilmek, öne almak, ileriye sürmek, sürülmek. 2. büyük bir kimsenin huzuuna bir şey götürmek, sunmak. 3. sunmak. 4. birini, bir başkasına tanıtmak.”

Līk cevr āġaz ḳılġan çaġda ***taḳdīm iylediñg*** FK s.341/362-3

ta‘ẓīm iyle-/a.i.c “1. büyük saymak. 2. saygı göstermek, ikrâm etmek”

İy fidā cānım sañga kim yaḫşı ***ta‘ẓīm iylediñg*** FK s.341/362-4

ta‘mīm iyle-/a.i “umûmîleştirilmek. “

Vaṣl nūşın ol cemā‘at içre ***ta‘mīm iylediñg*** FK s.341/362-5

teslīm iyle-/a.i “1. bir emâneti yerine vermek. 2. bir şeyi yeni sahibine vermek. 3. hakikati olduğu gibi söylemek. 4.dayanamayıp pes demek. 5.kendini Allah’ın kaderine bırakmak.”

Özni çun deyr-i fenā pīriġa ***teslīm iylediñ*** FK s.341/362-6

taḥrīm iyle-/a.i “haram kılmak”

Kim köñülge ġayrınıñ yādını ***taḥrīm iylediñ*** FK s.341/362-7

tezyīn iyle-a.i “zinetlendirmek, süslemek”

Cüz bu dürr-i kevkeb-āyīn birle ***tezyīn iylemes*** BV s.172/225-8

Zarflarla kullanım:

ṭıfl-āne iyle-/a..zf. “çocukça, çocuk gibi olmak”

Oyun ṭarīkını ***ṭıfl-āne iyledi*** *ol şūḫ* BV s.90/111-2

Ünlemlerle kullanım:

meded iyle- /a. “yardım eylemek”

Melāyik ***meded iyleñ*** *āmin ara* BV s.18/22-7

III .1. 3. İsim+ḳıl-

Sıfatlarla kullanım:

āsān ḳıl-/f.s “kolay kılmak”

Uşbu müşkilni mañga yā Rab sin ***āsān ḳılġa sin*** BD s.184/113-4

Ḥaḳ işin ***āsān ḳılur*** *kim Ḥaḳ‘ḳa ḳılsa i‘tiḳād* SD s.132/166

‘alīl ḳıl-/a.s “1. kör. 2. sakat. 3. hasta olmak.”

Her yaman aḫlāḳdın ***ḳılsa ‘alīl*** LT s.34/264

āşkārā / āşkāre ḳıl-/f.s “belli, açık, meydanda olmak”

Ki tilbe kön̂glümotın ***āşkāre ḳılġaylar*** BV s.145/190/4

Düşmen-āyīn dōstlar ger ***āşkārā ḳıldılar*** FK s.157/159/6

āzād ḳıl- /f.s “kurtulmak”

Ḳıldın̂g *mini* ***āzād*** *ġam-ı hicrandın* BD s.220/159/2

bīmār ḳıl- /f.s.c “hasta, sayrı olmak”

Cānnı közün̂g hecridin ***bīmar ḳılġun̂g dur*** *yana* GS s.415/563-1

bisyār ḳıl-/ f.s “çok olmak”

Kim anı tapmay fiġan ***bisyār ḳılġun̂g dur*** *yana* GS s.415/563-3

cüdā ḳıl-/f.s “ayrı ayrı düşmek, ayrılmak”

Başım tendin ***cüdā ḳılmas mu sin sin*** LD s.154/1416

cilve-ger ḳıl- /a.f.b.s “cilve etmek”

Cilve-ger ḳıldı *çemen zībāların* LT s.16/16

dīvāne ḳıl- /f.s “deli olmak”

Bir ġamze yiter luṭfīni ***dīvāne ḳılurġa*** LD s.187/1722

dāyim ḳıl- /a.s “devamlı, sürekli olmak”

Ey kön̂gül valŝı ḫayālini ***ḳılur-sin dāyim*** BV s.24/31-5

efṣaḥ ḳıl-/a.s. “daha (en, pek) fasih kılmak”

Ḳıldı efṣaḥ *nuṭḳ ile anı beyān* LT s.23/119

ehl-i sevdā ḳıl- /a.s.c. “sevda ehli olmak”

__Ehl-i sevdāġa ḳılur bolsa__ teṭāvül ṭurranĝ LD s.66/605

fānī ḳıl-/a.s “ölümlü olmak”

Tā tamām özlükni __fānī ḳılmaġay sin__ ay könĝül GS s.293/382-7

gevher-pāş ḳıl-/f.b.s “ cevher saçıcı olmak. ”

Tilimni dağı __gevher-pāş ḳılġıl__ FŞ s.77/I/9

gülfām ḳıl-/f.b.s “gül renkli olmak”

Yer yüzini köz ḳanı bile __ḳılmasa gülfām__ LD s.128/1177

pīrūz ḳıl-/f.s “kutlu, hayırlı, uğurlu olmak.”

Çü bar devletinĝ öz dōstlarınĝnı __ḳıl pīrūz__ SD s.166/314

ḥayrān ḳıl-/a.s “1. şaşmış, şaşa kalmak, şaşırmak. 2. çok tutkun olmak.”

İlni ḥālimġa mini öz ḥüsniga __ḥayrān ḳılıp__ FK s.56/56/7

ḫār ḳıl-/f.s “hor, hakir, aşağı, bayağı kılmak. ”

Közige her kirpikin bir __ḫār ḳılġunĝ dur__ yana GS s.415/563-5

ḥāṣıl ḳıl-/a.s “husule gelmek, husul bulmak, peyda olmak”

Cānıma yüz minĝ ġam u miḥnetni __ḥāṣıl ḳılġu dik__ BD s.128-129/19/2

hüveydā ḳıl-/f.s “1. açık apaçık, belli, besbelli kılmak.”

Cān harīmidin bu ikkige __hüveydā ḳılmanĝız__ BV s.164/216-4

ḳavī ḳıl-/a.s “1. kuvvetli, güçlü kılmak. 2. güvenilir, sağlam kılmak.”

‘Adl ile dīn püştini __ḳılġan ḳavī__ LT s. 29/201

kem ḳıl-/f.s “1. az, eksik kılmak. 2. fenâ, kötü, bozuk olmak.”

'Işḳ ara şevḳ u maḥabbet ehliġa ***kem ḳıldıñız*** FK s.202/209/3

Tiñrim yine ***kem ḳılsun*** *oşul yüzi ḳarānı* GD 47/2

maḥrem ḳıl-/a.s "haram kılmak"

Her zühd ki ´aceb érür aña żam /Köñlüm ḥaremiġa ***ḳılma maḥrem*** LM s.39/II-116

maḫzen-i 'irfān ḳıl-/a.s "irfan mahzeni kılmak"

Köñlin anıñ ***maḫzen-i 'irfān ḳılıp*** LT s.16/26

maḥẓūẓ ḳıl-/a.s "hazzetmiş, hoşlanmış olmak."

…aḳ u ḳaranı andın ***maḥẓūẓ ḳılur irdi…*** GS s.7/7

ma'lūm ḳıl-/a.s "bilinen, belli olmak. "

Bardur andaḳ ki ***ḳılıp sin ma'lūm*** BD s.110/4/126

…hünerlerin ve üstādlıḳlarını ḫaḳġa ***ma'lūm ḳılmak*** *üçün.* ŞT s.111/[66b](3)

melūl ḳıl-/a.s "1. melālli, usanmış, bıkmış, bezmiş olmak. 2. mahzun olmak."

Köñlini ol iş ***melūl ḳıldı*** LM s.156/XVI/1274

meh-veş ḳıl- /f.b.s "ay gibi. mec.güzel kılmak."

Meh-veş ḳılıban *naẓāre nāgeh* LM s.117/XII/873

merdūd ḳıl- /a.s"1. reddolunmak, kovulmak. 2. geri döndürülmek, geri çevrilmek."

Her ni ġayrıñ köñlüme ***merdūd ḳıl*** LT s.49/481

mevcūd ḳıl-/a.s "1. var olmak. 2. hazır bulunmak. "

Cānda şevḳuñ şu'lesin ***mevcūd ḳıl*** ***(1. Anlamda)*** LT s.21/91

muḥanneş ḳıl- /a.s "korkak kılmak"

Dimeyin er kim ***muḥanneṡ ḳılmaġay*** LT s.71/764

muḥkem ḳıl- /a.s “tahkîm edilmek, sağlam kılınmak, sağlamlaştırılmak”

Derd ile endūh mismārını ***muḥkem ḳıldıŋız*** FK s.202/209/2

muraṣṣa‘ ḳıl- /a.s “kıymetli taşlarla bezenmiş olmak.”

Ṣāni‘-i cevāhir ḥamdı bile ***muraṣṣa‘ ḳılmaġaylar*** GS s.3/4

Muraṣṣa‘ ḳılġanı *altunçı şems atıŋ ḳılādesin* LD s.13/121

mübhem ḳıl-/a.s. “belirsiz olmak”

Hem Nevāyī sırr-ı ‘ışḳın ilge ***mübhem ḳıldıŋız*** FK s.202/209/9

mübtelā ḳıl-/a.s “1. düşkün olmak. 2. tutkun, tutulmuş olmak.”

Anıŋ selāsil-i zülfiġa ***mübtelā ḳıla kör (2. Anlamda)*** GS s.131/147-2

Öterde yiŋ salışı ilni ***mübtelā ḳıladur (2. Anlamda)*** LD s.42/382

müferriḥ ḳıl-/a.s “ferahlık vermek, iç açan, iç açıcı kılmak. ”

Ḫudāyā sin ***müferriḥ ḳıl*** *aŋa bu za‘ferānımnı* SD s.244/588

muḥaddeṡ ḳıl-/a.s. “ tahdîs olmak. ”

Kimse bu da‘vī ***muḥaddeṡ ḳılmaġay*** LT s.71/764

münevver ḳıl-/a.s “tenvîr edilmek, nurlandırılmak, parlatılmış, aydınlatılmak.”

Ḳılmaġay irdi münevver *çeşm-i giryānımnı kāş* GS s.221/279-3

müsellem ḳıl-/a.s “1. teslîm edilmek. 2. su götürmez, doğruluğu, gerçekliği herkesce kabul edilmiş olmak.”

Çun maŋa āvārelıġ mülkin ***müsellem ḳıldıŋız*** FK s.202/209/6

müttehem ḳıl- /a.s “kabahatli, suçlu olmak”

Niyāz ü ʻacz günāhıġa ***müttehem ḳıla dur*** GS s.159/189-1

Özni bu yalġanġa ***ḳılma müttehem*** LT s.69/741

müretteb ḳıl-/a.s “1. tertibolunmak, dizilmiş, yerli yerine konulmak. 2. tâyin edilmek, bir şey, bir yer için ayrılmak. ”

Müretteb ḳılmaġunça *tınma bir dem* GS s.16/9

Tofraġımdın kāşkī cismī ***müretteb ḳılsanġız*** GS s.182/223-1

müşkil ḳıl-/a.s “ güç, zor, çetin kılmak. ”

ʻIşḳ eṭvārını ʻışḳ ehliġa ***müşkil ḳılġu dik*** BD s.128-129/19/5

nāzil ḳıl-/a.s “1. yukarıdan aşağı inmek. 2. bir yere konmak , konaklamak.”

Şükūfe her zamān ***nāzil ḳılur*** *köktin S̱üreyyāʻnı* ***(1. Anlamda)*** SD s.160/283

naḳd-ı ʻömrin ḳıl- /a.s “ömrü servet kılmak.”

ʻĀşıḳī kim ***naḳd-ı ʻömrin ḳıldı*** *yādınġ birle ṣarf* LD s.226/2080

nigeh-bānlıḳ ḳıl-/f.b.s “gözcülük kılmak.”

Ejdehā dik ol ***nigeh-bānlıḳ ḳılıp*** LT 27/183

noḳṣān ḳıl-/a.i “eksikmek, azalmak.”

Ḫaṭ ḥüsnini arturdı vü hīç ***ḳılmadı noḳṣān*** LD s.80/730

nihān ḳıl-/f.s “ gizli, saklı kılmak. ”

Zehr ***nihān ḳılıp turur*** *laʻli meger nigīn ara* NŞ s.21/21-2

pinhānlıḳ ḳıl-/f.s “gizlilik kılmak”

Genc kim ġār içre ***pinhānlıḳ ḳılıp*** LT 27/183

pinhān ḳıl-/f.s “gizli olmak”

Bir avuç ẖāşāk ara bolmas çaḳın ***pinhān ḳılıp*** FK s.56/56/3

Gūşelerde ni üçün özini ***pinhān ḳıladur*** LD s.66/603

perrān ḳıl-/f.s “uçucu olmak”

Ehl-i dīn başıġa ***perrān ḳılġalı*** LT s.96/1093

İsimlerle kullanım:

ʹayb ḳıl- /a.i.c. “yakışıksızca davranmak.”

Ger Nevāyī müfriṭ efġān itse cānā ***ḳılma ʹayb*** BV s.45/60-7

ārzū ḳıl- /f.i “istekli, hevesli olmak.”

İl ṣoḥbetini ki ***ārzū ḳılmış min*** BD s.264/332/1

‘aḳıbet ḳıl- /a.i.c. “nihâyet, son bulmak.”

Yoḳ aġzıdın sürüben nükte ***‘aḳıbet ḳıldı*** FK s.112/113/8

‘ār ḳıl- /a.i “utanmak.”

‘Ār ḳılġu *dik denī evḳātdın* LT s.66/697

‘adem ḳıl- /a.i “yokluk, bulunmamak”

Yoḳluġnı ***‘adem ḳılıp*** *vücūduñ* LM
s.27/I/6

‘ayş ḳıl- /a.i “yaşamak”

Tā ḳıyāmet ***‘ayş ḳılġay min*** *öz irnimni sorup* LD s.215/1984

‘aḳd ḳıl-/a.i “1. bağlanmak, düğümlenmek. 2. sözleşmek, kararlaştırmak.”

Dime köp ey nefs kim dünyā ʻarūsın ***ʻaḳd ḳıl*** BV s.12/13-7

bīdād ḳıl-/f.i “1. hisse, bedel vermek. 2. arkadaşlar arasında nöbetle satın almak”

Ay ġamzesi miskīnlere köp ***ḳılġuçı bīdād*** LD s.34/311

belā ḳıl-/a.i.c “gam, keder, musibet, āfet, ceza kılmak”

İtek yıġıp yörüse cilvesi ***belā ḳıladur*** LD s.41/381

bāver ḳıl-/f.i “ tasdiklemek, inanmak.”

Nāvekiñ köñglümde ḳılmış ḫāne ***bāver ḳılmasañ*** GS s.66/56-3

baḫāne ḳıl-/f.i “sebep bulmak. 2. kusur, noksan, kılmak. 3. yalanda özür dilemek.”

Peydā vü mu îndür āyā kān-ı ẓerāfet

Köp ***ḳılma baḫāne*** GD 50/4

cām-ı ṣaḫbā ḳıl- /a.i “şarap kadehi kılmak”

Çāreī ger ḳılsañız cüz ***cām-ı ṣaḫbā ḳılmañız*** BV s.164/216-8

cehl ḳıl- /a.i “bilmezlik”

Çıḳmay ni durur bu ***cehl ḳılġanlarıñız*** BD s.248/269/1

cilā ḳıl- /a.i “parlatmak, parlaklık vermek.”

Küli bile köñgül āyinesin ***cilā ḳıla kör*** GS s.131/147-4

cüst ü cū ḳıl- /f.i “arayıp, sormak, araştırmak”

Āzürde bolurnı ***cüst ü cū ḳılġay biz*** BD s.258/ 310/1

cilve ḳıl- /a.i “1. kırıtmak. 2. tecelli kılmak, görünmek.”

Mihr ḳaçan ***cilve ḳılur*** *şām ara* FK s.27/25/3

cevlān ḳıl- /a.i "dolaşmak, gezinmek."

L ā-mekān meydānıda ***cevlān ḳılıp*** LT s.25/149

celāl ḳıl-a.i "büyüklük, ululuk kılmak"

Tecelliyāt-ı cemāl ü ***celāl ḳıldı*** *'āyan* GD 22/2

cefā ḳıl- a.i "eziyet kılmak, incitmek"

Birer cevr ü ***cefā ḳılmas mu sin*** LD s.155/1417

çāre ḳıl- /f.i "çare kılmak"

Derd-i dil ***çāresini ḳılmas imiş*** BD s.211/132/6

Ṭabībler bu belāġa ni ***çāre ḳılġaylar*** BV s.145/190/3

deryā ḳıl-/f.i "derya, deniz kılmak"

Āhnıñ dūdın seḥāb u közni ***deryā ḳılmañız*** BV s.164/216-6

derd ḳıl-/f.i "dert kılmak"

'Āşıḳ oldum ***derd ḳılġunça*** *vücūdumnı 'adem* FK s.388/415/6

devā ḳıl-/a.i.c "çare, tedbir kılmak"

Yā ***devā ḳılġunça*** *baġrım pāresin* LT s.101/1180

du'ā ḳıl-/a.i.c "Allah'a yalvarmak"

Ol ***du 'ā ḳılġaç*** *bolup def '-i belā* LT s.94/1062

delālet ḳıl-/a.i.c. "yol göstermek, kılavuzluk etmek, alâmet olmak"

…ki yitmiş ikki fırḳa kelāmıġa ***delālet ḳılġay.*** ML.s.167/(B3b)(19)

efġān ḳıl-/f.i "ıztırap ile haykırmak, bağırıp çağırmak; inlemek, bağrışmak"

Gülge bülbül örgete almas vefā ***efġān ḳılıp*** FK s.56/56/9

Çiker min nāle vü ***efġān ḳılur min*** *girye vü şīven* BD s.161/72/4

endīşe ḳıl- /f.i “düşünce, vesvese, merak, kaygı, gam, keder, şüphe duymak”

Luṭfī ḳaçan ***endīşe ḳılur irdi*** *fenānı* LD s.242/2234

fısḳ ḳıl-/a.i.c “günahkâr olmak”

Ni ***fısḳ ḳılurġa*** *bardur esbāb manga* BD s.238/230/2

faḫr ḳıl- /a.i “ öğünmek, böbürlenmek, büyüklenmek.”

Min ***faḫr ḳılur min*** *manga düşnām birürge* LD s.40/371

fehm ḳıl-/a.i. “anlamak, kavramak.”

Ėl her nė sorsa ***fehm ḳılmay*** LM s.116/XII/864

feryād ḳıl-/f.i. “yüksek sesle haykırmak.”

Feryād ḳılıp *revān ol it dėk* LM s.139/XIV-1096

fidā ḳıl-/a.i “gözden çıkarmak”

Cānnı ***fidā ḳılıp*** *sanga yār min dağı yaman* BD s.299/495

güft ü gū ḳıl- /f.i “dedikodu yapmak”

Āzār ile niçe ***güft ü gū ḳılġay biz*** BD s.258/310/1

ġamze ḳıl- /a.i “1. süzgün bakışlı kılmak. ”

Ġamze ḳılurda *ḳorḳma ölgüçiler vebālıdın* ***(1. Anlamda)*** LD s.163/1496

ġavġā ḳıl-/f.i “kavga kılmak”

İyle kim itler gedā körgende ***ġavġā ḳıldılar*** FK s.157/159/5

Hüdhüd eṭrāfida ***ġavġā ḳıldılar*** LT s.38/331

ḫatm ḳıl-/a.i "1. hitāma erdirmek, bitirmek. 2. Kur'ân başından sonuna kadar okumak. 3. mühürlemek."

Kil Nevāyī sözni ḥālā ***ḫatm ḳıl*** ***(3. Anlamda)*** LT s127/1561

ḥaẕer ḳıl-/a.i "sakınmak, kaçınmak, çekinmek"

Ḥaẕer ḳılmaḳ *ḳażā cellādıdın bolmas ki yıllardur* FK s.38/37/8

ḫiṭāb ḳıl-/a.i "bir veya birçok kimselere ağızdan veya yazı ile söylemek."

Çün her iş bābıda ***ḳılġunğ-dur ḫiṭāb*** LT s.21/95

ḫaṭā ḳıl-/a.i " günah işlemek., kabahat, kusur işlemek."

Ḫaṭṭını ***ḫaṭā ḳılmasanğız*** *müşg-i Ḫıṭādur* BD s.169/86/3

ḫalāṣ ḳıl-/a.i "kurtulmak."

Özidin özin tā ki ***ḳılmay ḫalāṣ*** Sİ s.66/294

ḫuṭūr ḳıl-/a.i "hatra gelmek, akla gelmek."

…ḫāṭırımġa ḫuṭūr ḳılmay dur irdi… GS s.13/6

heves ḳıl-/a.i "arzu, istek, gelip geçici istek kılmak."

Terk ḳılmağnı ***heves ḳılmaġa sin*** BD s.111/144-4

'işret ḳıl-/a.i "içmek"

Hemīşe bāḳī vü pāyende bol u ***'işret ḳıl*** SD s.178/359

icābet ḳıl-a.i "1. kabul etmek, muvafakat etmek, razı olmak, uymak"

İcābet ḳıl *İlāhī bu du'ānı* SD s.294/761

‘inād ḳıl-a.i “ısrar, ayak diremek, dediğinden vazgeçmemek.”

Sındurur-sin gerdenin her tülkü kim ***ḳılsa ‘inād*** SD s.132/169

ʹilāc ḳıl-a.i “çare kılmak”

Öz ***îlācımnı ḳıla alman*** *özüm* LT s.20/86

ʹināyet ḳıl-a.i “1. dikkat, gayret kılmak, özenmek. 2. lûtuf, ihsan, iyilik kılmak.”

ʹ ***İnāyet ḳılmasaŋ*** *sindin ni ḥāṣıl* ***(2. Anlamda)*** LD s.120/1097

imlā ḳıl-a.i “imlā kılmak”

Aytmaḳ kim ilge andın nükte ***imlā ḳılmaŋız*** BV s.164/216-5

imkān ḳıl-a.i “imkân kılmak”

Līk her birge vefālar ança kim ***imkān ḳılıp*** FK s.56/56/8

i‘zāz ḳıl-a.i “1. aziz kılmak, saygı göstermek. 2. ikrâm etmek, ağırlamak.”

Ulus içre ***i‘zāz ḳılġıl*** *mini / Ata dip ser-efrāz ḳılġıl mini* ***(2. Anlamda)*** Sİ s.337/4338

ibtidā ḳıl-a.i “1. başlamak.”

Ḳayda sin min ḫōd belānı imdi ***ḳıldım ibtidā (1. Anlamda)*** LD s.23/211

iẓhār-ı kemālāt ḳıl-a.i “olgunluk göstermek”

Ẕātıŋda ḥaḳ ***iẓhār-ı kemālāt ḳılıptur*** LD s.54/488

irsāl ḳıl-a.i “1. göndermek, yollamak. 2. salıvermek.”

Firāḳ şerḥini ***irsāl ḳılġalı*** *heyhāt* ***(1. Anlamda)*** LD s.67/611

iltifāt ḳıl-a.i “1. yüzünü çevirip bakmak. 2. dikkat etmek. 3. hatır sormak, gönül almak. 4. sözü bir başka şahsa çevirmek.”

Ḥaḳḳā öler min özgege sin ***ḳılsaŋ iltifāt*** LD s.46/423

iẓhār ḳıl- /a.i " göstermek, meydana çıkarmak. "

Veh ki til birle niçük ***ḳılġa-min iẓhār*** *sañġa* BV s.14/16-4

'imāret ḳıl-a.i "1. umran, bayındır kılmak. 2. yoksullara yiyecek dağıtılmak."

Köñglüm ivini bozduñġu hergiz ***'imāret ḳılmadıñġ*** ***(1. Anlamda)*** LD s.179/1647

isti'māl ḳıl-a.i "kullanmak"

Ve kök lafẓın hem niçe ma'nā bile ***isti'māl ḳılurlar.*** ML s.174/(B15a)(24)

iḳrār ḳıl-a.i "1. saklamayıp söylemek. 2. dil ile söylemek, bildirmek."

…öz rüsvālıġıġa özi ***iḳrār ḳılġan*** *dikdür.* ***(2. anlamda)*** ML s.169/(B8a) /(14)

i´tibār ḳıl-a.i "1. saygı göstermek. 2. ehemmiyet vermek. 3. şeref, haysiyet. 4. bir şeyin hakiki değil, kararlaştırılan değeri. 5.ibret almak."

…ve bir dürüst **i´tibār ḳılġu dek** tārīḫ bolsa irdi. ***(1. Anlamda)*** ŞT s.109/[65b](13)

kesb ḳıl-a.i "çalışıp kazanmak."

Sin hem bu yolda tap naẓar u ***kesb ḳıl*** *hevā* SD s.102/49

ḳaṭ' ḳıl-/a.i "1. kesme, kesilmek. 2. halletmek, karar vermek, sona erdirmek, bitirmek."

Niçe kün çün menāzil ***ḳaṭ' ḳıldı*** ***(1. Anlamda)*** FŞ s.348/XXXVIII/6

Ḳaṭ' ḳılġaç *yol naṣīb itgil viṣāl* ***(1. Anlamda)*** LT s.260/3394

kesb-ī kemāl ḳıl-/a.i "kemale erişmek"

Kesb-ī kemāl ḳıldı *çemen bād-ı ṣubḥıdın* GD 11/3

ḳabūl ḳıl-/a.i "1. almak. 2. içeri almak."

Çāre yoḳ ėdi ***ḳabūl ḳıldı*** ***(1. Anlamda)*** LM s.156/XVI/1274

ḳıyās ḳıl-/a.i "karşılaştırmak"

Ḳıyās ḳılġın *anġa sīnedür meninġ mecenim* LD s.125/1151

ḳıyām ḳıl-/a.i "ayakta durmak"

Ki ḥaḳ secdesiġa *ḳılur min ḳıyām* Sİ s.94/708

kerem ḳıl-/a.i "cömertlik, el açıklığı, lûtuf, bağış, bahşiş kılmak."

Direm sin anġa *ḳılmaġunça kerem* (2. Anlamda) Sİ s.54/106

lāḥavl ḳıl-/a.i "la-havle söylemek"

Dimegil anı vü ḳılġıl *lāḥavl* BD s.100/4/12

mātem ḳıl-/a.i "yas tutmak."

Ni asıġ ger çerḫ işin ḥālimġa *mātem ḳıldınġız* FK s.202/209/4

menzil ḳıl-/a.i "mesafe almak"

Közüm içre yir tutup könġlümde *menzil ḳılġu dik* (4. Anlamda) BD s.128-129/19/1

neẓāre ḳıl-/a.i "bakmak, seyretmek."

Ni rūşen sürme iy köz tapmışanġ *neẓẓāre ḳıl* *bārī* FK s.616/1/672

Ki ḫalḳ hālime bir bir *neẓāre ḳılġaylar* BV s.145/190/1

Sāḳiyā bāde ki **neẓẓāre ḳılay** NŞ s.22/22-5

nāliş ḳıl-/f.i "inlemek"

Niçe kim *nāliş ḳılur min* *derd ile* LD s.272/2498

naḳş ḳıl-/a.i "1. duvarlara, tavanlara yapılan yağlı veya sulu boya resim, süsleme sanatı yapmak. 2. ipekle, sırma ile işlemek. "

…ve varaḳ yüzige ***naḳş ḳılġuça*** *nime ḳalmadı.* ML s.189/(B39a)/5

nişān ḳıl-/f.i “vurulacak noktaya silahı çevirmek.”

Tapman aġzıñġdın ***nişān ḳılsam*** *niçe yüz iḥtiyāṭ* LD s.128/1170

nigāh ḳıl-/f.i “bakmak.”

Ḳılsam nigāh *her niçe leyl ü nehārda* LD s.183/1682

nümāyiş ḳıl-/f.i “yalandan gösteriş yapmak, göz koymak.”

Andaḳ ki deryādın gevher ġavvāṣ vāsıṭası bile cilve ***nümāyiş ḳılur.*** ML s.166/(B2a)/11

mülāḥaẓa ḳıl-/a.i “1. dikkatle bakmak. 2. iyice düşünmek.”

Başāret ehli ***mülāḥaẓa ḳılsalar…*** ML s.185/T780a1

peyvend ḳıl-/f.i “1. ulaşmak, varmak.”

Ni şecer ***peyvend ḳılmaḳ*** *şīvesi* LT s.66/699

perveriş ḳıl-f.i “1. besleyiş, beslemek.2. terbiye etmek, yetiştirmek. 3. ilerlemek.”

Perveriş ḳıldım *yürek ḳanı bile köz yaşını* GD 48/5

pāy-ı taḫt ḳıl-f.b.i “başşehir kılmak”

Lektūnī şehrini ***pāy-ı taḫt ḳılıp olturdı.*** ŞT s.142/[76b](10)

pervāz ḳıl- f.i “uçurmak”

Cān u köñgül irniñg sarı ***pervāz ḳılurlar*** LD s.64/582

Ol çemen sarı yana ***pervāz ḳıl*** LT s.49/474

peydā ḳıl- f.i “mevcut olmak”

Başıñgızġa yüz belā küç birle ***peydā ḳılmañgız*** BV s.164/216-1

Ay cism anıñg kūyini ***peydā ḳıla gör*** GS s.546/774-XLI

İkki dünyānı seniñ ‘ışḳıñda ***peydā ḳıldı*** *ḥaḳ* LD s.5/26

peykān ḳıl-f.i “temren kılmak”

Her birin atsam bir āhım okıġa ***peykān ḳılıp*** FK s.56/56/5

pīş-keş ḳıl-f.b.i “hediye, armağan kılmak”

Pīş-keş ḳıldım *köñül hem ḳoydum ol cān yüzige* LD s.22/199

raḳam ḳıl-/a.i “1. yazı yazmak. 2. yazı ile işâret kılmak.”

Ni kim ḫāṭır ister ***ḳılur min raḳam*** Sİ s.94-713

resm ḳıl-/a.i “resm kılmak”

İmestür ***resm ḳılmaḳ*** *ḥabs mücrimdin żamān alġaç* FK s.102/103/5

raḥm ḳıl-/a.i “acımak, esirgemek korumak.”

Ḳılur sin raḥm *ya ḳılmas mu sin sin* LD s.155/1418

raḥmet ḳıl-/a.i “1. acımak, esirgemek, korumak”

Ḳıldı raḥmet *su ḳatıp ḳudret yedi birle ‘acīn* LD s.4/12

rezm ḳıl-/f.i “kavga, savaş, cenk kılmak”

‘Nazm éylese ***rezm ḳılġumız-dur*** LM s.210/XXII-1823

rāh-berlıḳ ḳıl-/f.b.s “rehberlik yapmak”

Eyle peyġāmberġa ***rāh-berlıḳ ḳılıp*** LT s.39/340

rem ḳıl-/f.i “1. ürkmek, titremek”

Hicrān ḳafeside cān ḳuşı ***rem ḳıladur*** BD s.262/326/1

rücū ḳıl-/a.i “1. geri dönmek. 2. caymak, sözünden dönmek”

…fātiḥa oḳuġay tidük taḳı kitābnı aytmaḳḳa ***rücū ḳılduḳ.*** ŞT s.110/[66a](14)

sa´ādet ḳıl-/a.i "mutlu olmak"

Kim ki Ḥaḳ allında ***ṭā´at ḳılmaġan*** */Kesb-i āyīn-i* **sa´ādet ḳılmaġan** LT s.17/38

sevdā ḳıl-/ f.i "sevdalanmak"

Kim alar sūd iylediler kim bu ***sevdā ḳıldılar*** FK s.157/159/9

ṣadef ḳıl-/a.i.c "sedef, inci kabuğu kılmak"

Eyle gevher ḥoḳḳası ***ḳılġaç ṣadef*** LT s. 22/106

seci' ḳıl-/a.i.c "nesirde kafiyeli söylemek. "

Türkīni hem ***seci' ḳalıp tururlar. (1. Anlamda)*** ŞT s.110/[66b](2)

su'al ḳıl-/a.i.c " sormak, sorulmak."

Su'al ḳılsa *sanġa sāyilī cevābında* ***(1. Anlamda)*** SD s.142/209

siḥr ḳıl-/a.i "büyücülük yapmak"

Egerçi ***siḥrler ḳılġum durur*** *anınġ edāsında* GS s.45/25-7

ṣala ḳıl-/a.i "1. cuma namazına v bazı yerlerde cenazeye çağırmak için minarelerde salavat okumak. 2. meydan okumak."

Ṣalāḥ ehlini ösrük közi ***ṣala ḳıladur (1. Anlamda)*** LD s.42/384

sitem ḳıl-/f.i "1. zulüm, haksızlık kılmak. 2. eziyet kılmak. 3. çıkışmak."

Fiġān ki yār vefā ehliġa ***sitem ḳıla dur*** GS s.159/189-1

ṣayd ḳıl-/ a.i "avlamak, avlanmak"

'Aceb füsūn-ger irür kim çu ***ṣayd ḳıldı*** *sini* FK s.90/91/3

ṣafā ḳıl-/ a.i. “safa olmak”

Ḫudāy üçün ***ṣafā ḳılmas mu sin sin*** LD s.155/1419

secde ḳıl-/a.i.c “secde kılmak”

Miḥrāb bigin ḳaşı üçün ***ḳılġuçı secde*** LD s.29/264

seng-i bārān ḳıl-/f.b “taş yağmuru kılmak”

‘Ālem üzre ***seng-i bārān ḳılġalı*** LT s.96/1093

şikāyet ḳıl-/a.i “sızlanmak, yakınmak”

Zülf ü ḫālińdin ***şikāyet ḳılman*** *ay cān u cihān* GD 43/2

şikār ḳıl-/f.i “ avlanmak”

Bismil itmiş zār köńlüm ṣaydını ***ḳılġaç şikār (1. Anlamda)*** NŞ s.249/249-3

teveccüh ḳıl-/a.i “vecde gelmak, hallenmek, coşmak”

Ẕihni bir ***ḳılsa teveccüh*** *ḥal ḳılur yüz nükteni* SD s.184/380

taḫmīr ḳıl-/a.i “1. yuğurmak, yuğurulmak. 2. mayalandırmak.”

Gūyiyā ḳayġu bile ***taḫmīr ḳılmışlar*** *gilim* ***(1. Anlamda)*** LD s.129/1188

terceme ḳıl-/a.i.c “tercüme kılmak”

…bu kitābnı Türk tilige ***terceme ḳıla alġay mu min*** *…* NM s.2

taḳṣīr ḳıl-/a.i “kısaltmak, eksik yapmak”

Taġyīr birürde ***ḳılmasunlar taḳṣīr*** GS s.24/11

tetebbu‘ ḳıl-/a.i.c “tabîatlenmek”

Ve faḳīr hem Nesīmü ’l-ḫuld ḳasīdesin ikkelesi buzurg-vārġa ***tetebbu‘ ḳılıp min.***

ML s.184/(P283b)/13

ta'rīf ḳıl-/a.i "1. etrafıyla anlatmak, anlatılmak, etrafıyla bildirmek, bildirilmek. 2. bir maddeyi bütün lüzumlu noktalarını içine alır şekilde bir ibâre ile anlatmak."

*Türk tili bile andaḳ şā'ir peydā bolmadı kim andın **ta'rīf ḳılġuça**…* ML s.188/(B38b)

tefhīm ḳıl-/a.i "anlatmak, bildirmek, bildirilmek."

*Köpi andaḳdur ki aṣlā anıng maẓmūnın **tefhīm ḳılmaḳ** bolmas…* ML s.170/(F778a)/3

taṣavvur ḳıl-/a.i "1. zihinde şekillendirmek, kurmak. 2. göz önüne getirmek."

*Ḳaşın naḳşın **taṣavvur ḳılmaġunça** yirge baş çalman* BD s.168/85/4

***Tasavvur ḳılmaġay-sin** ey refīḳ-i mihr-bān ta'vīẕ* BV s.105/129-7

tevbe ḳıl-/a.i "tövbe kılmak."

***Tevbe ḳılmaḳ** ister irseng ḳılma da'vī āşkār* BV s.213/280-3

***Tevbe ḳıldım** özgeler mihrindin andaḳ kim naṣūḥ* LD s.33/300

te'līf ḳıl-/a.i "uzlaştırmak, barıştırmak."

*Atası ḳılġan üçün teklīfi /Ḳıldı anıng atıġa **te'līf*** BD s.98/3/4

temennā ḳıl-/a.i "dilek, istekte bulunmak."

*Yā Ra ḫaste olça **temennā ḳılıp turur*** GS s.31/6-8

*Şerhler anı kim ḫayāl içre **temennā ḳıldılar*** FK s.157/159/4

tekye ḳıl-/a.i.c "1. dayanmak. 2. güvenmek. 3. tekke."

*Nesrīn bile benefşeni kör **tekye ḳılġanın*** LD s.85/778

taḥsīn ḳıl-/a.i "1. güzel bulup takdir etmek, beğenip alkışlamak. 2. güzelleştirmek, güzel kılmak."

***Kılıng taḥsīn** bile luṭfīni dil-şād* LD s.91/828

temāşā ḳıl-/f.i "1. bakıp seyretmek. 2. gezmek."

Her ḳaçan müfriṭ cünūnumnı ***temāşā ḳıldılar (1. Anlamda)*** FK s.157/159/2

tevellā ḳıl-/a.i "1. birine yanaşmak. 2. birini dost tutmak."

Her niçe kim cān bile köñglüm ***tevellā ḳıldılar*** FK s.157/159/7

teraḳḳī ḳıl-/a.i.c "1. yukarı kalmak, yükselmek. 2. ilerlemek."

Mundın ol yirge ***teraḳḳī ḳılur*** *ol* ***(2. Anlamda)*** BD s.113/4/168

taḳsīm ḳıl-/a.i "1. bölmek, parçalara ayırmak.2. bölüm."

Taḳsīm ḳılurda *naḳşlarġa ebyāt* BD s.255/296/

ṭama'ḳıl-/a.i "doymazlık, çok istemek, açgözlü olmak."

Niçük ***ṭāma' ḳılayın*** *mihr ile vefāsın kim* GS s.174/210-4

tereşşuḥ ḳıl-/a.i "sızmak, sızıntı yapmak, terlemek. "

La'liñgdin eger ḳatre-i ḳan ***ḳılsa tereşşuḥ (1. Anlamda)*** FK s.142/143/5

tekellüm ḳıl-/**a.i "söylemek, konuşmak"**

Bil ki Ḥaḳ birle ***tekellüm ḳıla sin*** BD s.101/4/21

taṣarruf ḳıl-/a.i "1. sahib olmak. 2. idare ile kullanmak, tutum."

*Gehī dip ki yoḳ daḫl-ı imkān muñga /***Taṣarruf ḳıla almaḳ** *insān muñga* ***(1. Anlamda)***

Sİ s.89/635

ṭūfān ḳıl-/a.i "tufan kılmak."

Āh u eşkimdin birin ṣarṣar birin ***ṭūfān ḳılıp*** FK s.56/56/1

töhmet ḳıl-/a.i.c "birine isnadolunan suç, kabahat kılmak."

Dostlar ḥaḳḳıġa ***töhmet ḳılıban*** FK s.608/663/5

tevaḳḳū‘ ḳıl-/a.i “beklemek, ummak, umulmak, arzu etmek, istemek.”

Dāġ itip köñlüm ***tevaḳḳū‘ ḳıldı ṣabrım naḳdini*** GS s.235/300-5

ṭaleb ḳıl-/a.i.”istemek, istekte bulunmak.”

Yārnı gerçi ***ṭaleb ḳılmaġ*** *bile tapmas kişi* FK s.68/68/6

teberrā ḳıl- /a.i “1. uzaklaşmak, uzak durmak, çekilmek. 2. sevmeyip yüz çevirmek.”

Şūm raḳīb sözin alıp bizdin ***teberrā ḳılmaġıl (1. Anlamda)*** LD s.112/1027

ta‘accüb ḳıl- /a.i “şaşakalmak”

İl ***ta‘accüb ḳılmasun*** *ger ḳılsa eş‘ārıda pīç* FK s.101/102/9

teraḥḥum ḳıl-/a.i “merhamet etmek, acımak.”

Teraḥḥum ḳılmasañ *yā baḳmay istiġnā bile ötseñ* BD s.174/95/4

taḥammül ḳıl-/a.i “1. yüklenmek, bir yükü üstüne almak. 2. dayanmak, katlanmak. 3. kaldırmak.”

Kil ki bir laḥẓa ***taḥammül ḳıla-alman*** *sinsiz* ***(2. Anlamda)*** BV s.168/221-1

taṣdīḳ-i fehm ḳıl-/a.i “anlayışı doğrulamak.”

Çü bu ḫastedin ***ḳıldı taṣdīḳ-i fehm*** Sİ s.515/6981

ṭā´at ḳıl- a.i **“ibadet etmek”**

Kim ki Ḥaḳ allında ***ṭā´at ḳılmaġan*** */Kesb-i āyīn-i* sa´ādet ḳılmaġan LT s.17/38

‘uşşāḳ ḳıl-a.i “âşıklar kılmak”

‘Uşşāḳ ḳılsalar *kirek ölmek yaraġını* LD s.233/2152

‘urūc ḳıl-a.i “yukarı çıkmak, yükselmek, ağmak”

*İkki vādī çün yana **ḳaldı ‘urūc*** LT s.24/140

‘uryān ḳıl-a.i “çıplak kılmak”

*Kim mini öltürgeli iltür cünūn ‘**uryān ḳılıp*** FK s.56/56/4

vażʻ ḳıl-f.i “bırakmak, terk etmek”

*…ki alfāẓ u ‘ibāret **vażʻ ḳılurda…*** ML s.169/(F777b)/4

va‘de ḳıl-a.i “zaman vermek”

*Vefāġa **va‘de ḳalıp tur** dip ötme ay ḳāsıd **(2. Anlamda)*** GS s.102/106-4

vaṣf ḳıl- /a.i.c Anlatmak, tarif etmek, niteliklerini, özelliklerini sıralamak, övmek.

*Tiken cennet güli **vaṣfın ḳılurda** güng irür gūyā* GS s.28/2-11

vedī‘at ḳıl-/a.i.c “emanet kılmak”

*Evvel ādemġa **vedī‘at ḳıldı** nūrunġnı uġan* LD s.4/15

vefā ḳıl- a.i “1. sözünde durmak, sözünü yerine getirme. 2. dostluğu devam ettirmek. 3. yetişmek, yetmek, kâfi gelmek.”

*Ger **ḳılmasa vefā** manġa dilber ‘aceb digül **(1. Anlamda)*** LD s.42/387

żabṭ ḳıl-a.i “1. sıkı tutmak. 2. idāresi altına almak, kendine mal etmek. 3. silāh kuvveti ile bir yeri almak. 4. anlamak, kavramak. 5.kaydetmek.”

*Anlar yoḳḳarıġı töşek birlen ḳuyıġı töşekni **żabṭ ḳılabilmesler. (2. Anlamda)***

ŞT s.112/[67a](2)

Zarflarla kullanım:

dem-be-dem ḳıl- /f.b.zf. “vakit kılmak”

***Dem-be-dem ḳılsun** teraḳḳī çün du‘āyı müstecāb* LD s.12/106

dem-ā-dem ḳıl-/f.zf. “her vakit kılmak”

Hecr ḫūn-ābın nidin bizge ***dem-ā-dem ḳıldıñız*** FK s.202/209/8

leb-ā-leb ḳıl- /f.zf. “ağzına kadar dolu olmak”

Dostlar evlī bu kim cāmın ***leb-ā-leb ḳılsañız*** GS s.182/223-7

pāre pāre ḳıl-/f. zf. “parça parça kılmak.”

Yolıda kāş mini ***pāre pāre ḳılġaylar*** BV s.145/190/1

Ki taġnı ***pāre pāre ḳılmayın*** *naḳd olmadı vāṣıl* FK s.720/747

III.2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller

Türkiye Türkçesinde yardımcı fiiller ya bir isimle birleşerek kullanılırlar ya da esas fiil olarak kullanılıp zamanla yardımcı fiil özellilklerini kazanmışlardır. Bir isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-*, *i-*, *dur-* fiilleridir. Bunlardan *et-*, *kıl-*, *eyle-* ile yapılanlar geçişli, ol- ile yapılanlar geçişsiz manaya sahiptirler…

Ol- esas fiil olduğunda fiilden önce gelen kelime mutlaka cümlenin bir ögesi durumundadır. Bu durumda yardımcı fiil değildir. “*Sokakta bir kargaşalık oldu.”*… *Ol-* fiili, zarf-fiil, sıfat fiil şekilleriyle kalıplaşmış, farklı veya aynı fiil zamanlarıyla çekimlenerek ya da bildirme eki lile yeni birleşikler meydana getirirler: Oldu olacak, oldu olanlar…*ET. –gAlI, KAlI + bol-* yeterlik manasında…Bolgay gelecek zaman şekli, Harezm ve Çağatay Türkçesinde *belki, ihtimal* ki manalarında görülmektedir. [213]

Çağ. bol- fiili şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:*-r i(r)säm, -rsäm, -r bolsam* geniş zamanın şartı; *-mış bolġay* anlatılan geçmiş zamanın gerekliliği, *-p bolgay* kesin geçmiş zamanın gerekliliği[214],*-mIş bolsam /olsam* öğrenilen geçmiş zamanın şart bileşik şekli, *-gAn bol- sam /olsam* basit gemiş zamanın şartı, -*gUm bolsa,* bu kip, gelecekteki basit

[213] Esra Karabacak, “Olmak Fiili Üzerine”, Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK Yay., Ankara 2004, s.235-242

[214] Mehmet Akalın, Tarihi Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.,Ankara: 1988, s.239, 241

şarta işaret etmek için kullanılır *–p bolgay men*, ihtimal ifade eder.[215] …

III.2. 1. .-mış bol-

Delīl irür ki köñgüllerni ***ḳalmış olġa sin āzād*** GS s.133/150-4

Barı ***körmiş bolġa min*** *bir laḥẓa dīdārıñg seniñg* LD s.104/950

…oḳuġanlar ***körmiş bolġaylar*** *ve oḳusalar körgeyler.* NM s.1

Ni kim barça diptür ***dimiş bolġa min*** Sİ s.94/702

Ki ḳavmım ***revā eylemiş bolġa min*** Sİ s.148/1505

Ḥadīs̱iñg ***edā eylemiş bolġa min*** Sİ s.148/1505

III.2. 2. -r, -Ar,-(I,U)r, bol-/-mAz bol-

Kiltürür bolsañg *añga uyḳu kiçe efsāne dip* BV s.47/64-4

Rāḥat-ı rūḥ ***tiler bolsañg*** *rāḥ* BV s.81/102-1

Ger ḫaste Gedā ḳanına nāḥaḳ ***kirer olsañg*** GD 6/5

Saġınur bolsam *viṣāliñg devrini ḳan yıġlaram* GD s.48/2

Yaş tig sürer mini ***barur olsam*** *çü ḳaşına* LD s.20/185

Miñgi ḥasretinde luṭfī ***öler olsa*** *ġamze birle* LD s.28/255

Ger ***istemes olsañg*** *ḳara baḫtımnı perīşān* LD s.180/1654

Ulusḳa toy ***birür bolsañg*** *ḳoyup altun kümüş girde* SD s.112/94

Ni yirge barġusın ***bilmes bolup*** *bī-hūş u bī-pervā* SD s.126/146

Torumtay ḳarḳunaḳ ḳırġuy u bīġūy ger ***salur bolsañg*** SD s.152/254

---

[215] Eckmann, (1988), s.135, 138, 140, 141.

Saḫada mev ***urar bolsa*** *bir ili baḥrın* SD s.174/338

Āḫır bī-gāne tip giryān işikiñdin ***ḳavar bolsañ*** SD s.202/438

Mini bir niçe kün mundaġ zemāne ***köydürür bolsa*** SD s.244/584

Lā-büd ***öler bolsa*** *kişi köñlinde sulṭān ārzūsı* SD s.248/602

Belī töklür bolur *lā-büd tolup taşḳanda her keylī* SD s.268/671

Seyyāh Ḳorkut ***öler bolduñ*** *imdi bilgil* ŞT s.210/[99b] 13

III.2. 3. -ĠU bol-

Bulunamadı.

III.3. İsim Unsuru ile Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

Anlamca kaynamış fiiller (deyimleşmiş)

Korkmaz, "Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi"adlı eserinde "anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiilleri terimini kullanarak şu tanımı yapmıştır: "Bu gruptaki birleşik fiiller, ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin belirli şekil bilgisi kalıpları içerisinde bir esas fiil ile birleşerek anlam kaynama ve kalıplaşmasına uğramasından oluşmuştur."[216] Şeklinde tanımını yapmıştır.

"Anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller" bir isimle bir fiil unsurundan veya bir fiille bir başka fiil unsurundan oluşmaktadır.Ayrıca isim unsuru bu yapıda "*özne*, *nesne*, *zarf*, *yer tamlayıcısı* "görevleri almaktadır.[217]

'adl mīzān tüzül- " adalati düzenlemek"

'Adl mīzānı tüzüldi *rāstlar taptı revāc* SD s.130/164

ağız aç-:Söylemek, karşılık vermek, cevap vermek.

[216] Korkmaz,(2003), s.153.
[217] Deniz Öztürk, Türkiye Türkçesi Anlamca Kaynaşmış- Deyimleşmiş Birleşik Fiiller, TDK Yay.,Ankara:2008, s.46.

Yār ***aġız açmasḳa*** *derdim sorġalı taptım sebeb* NŞ s.45/ 45-1

…ḫalḳ anġa neyüçün rāġıb ve ṭab´ anġa nige ṭālib durur ve ḥakīm cevābıġa ***aġız açmaḳ*** *ve ḥikmet seḥābıdın dür saçmaḳ.* Sİ s.235/XXXIV-4

aġzıġa ḳaḳıl-"ağzına kakılmak*

Ki ***aġzıġa ḳaḳalur*** *bir uzun yıġaç muḥkem* BV s.516/727

aġzı köy- "ağzı yanmak"

Gūyā ki ***köyer aġzı*** *ol ot ḥırḳatıdın kim* GS s.29/3-6

aġzı ḳuru- "çok susamak, susuz kalmak"

Otluḳ nefes ay vāy ki ***aġzım ḳurutup tur*** GS s.153/180-3

aġzı külmektin yayıl- "aşırı derecede gülmek"

Ṣadef dik ***aġzı külmektin yayıldı*** FŞ s.131/XII/64

âh ur- "acı çekmek, inlemek"

Āh urup *´ışḳınġda yir kök günbeẕini köydürür* SD s.92/13

ālemni ḳır- "mec.gücendirmek, incitmek, üzmek"

Köz ü ḳaşınġ barça ***´ālemni ḳırar*** LD s.279/2552

aḳla sığ-:

1. kavramak.

2. olabileciğine inanmak.

´Aḳl sıġmas *´ışḳ ivine kim ḥarīm-ī ḫaṣṣ irür* ***(1. Anlamda)*** GD 20/2

ālemdin kiç- "mec.bırakmak, vazgeçmek, terk etmek"

Sini dip barça ***ālemdin kiçip min*** BD s.191/125/6

ālemġa yayıl- “her tarafı sarmak, kaplamak.”

*İsmes beri kim cān ısi ʿ**ālemġa yayılmas*** NŞ s.228/228-3

baş aḳart- “saçları ağartmak”

*Sarġarttı yüz ü **aḳartadur baş*** LD s.210/1930

ʿaḳla sal- “bırakmak, koyuvermek, serbest bırakmak”

*Kim ʿ**aḳlġa saldılar** taḥayyür* LM s.44/III-165

ant iç- “bir şey yapmaya veya yapmamaya ant ile söz vermek, yemin etmek”

*Beste **ant içti** ki tarlıḳ ağızdın almayın* LD s.215/1983

at ḳoy- “bir varlığa, bir nesneye onu başkalarından ayıracak ismi vermek; isim koymak; isimlendirmek”

*Kim anıñ **atın ḳoyup tur** günbed-i devvār ṣubḥ* GS s.103/108-5

*…anġa Nesāyimü ʾl-maḥabbe min şemāyimi ʾl-fütüvve **at ḳoydum.*** NM s.2

ayaḳ bas-:

1. bir yere varmak, ulaşmak, çıkmak.

2. bir memlekete girmek, hâkimiyeti altına almak.

Ėkkisini tırnağıñ bile oy

*Bir yėrde ki ol **ayaḳ basar** ḳoy (1. Anlamda)* LM s.240/XXV-2145

ayağıġa tüş- “kıymetten düşmek, önemini kaybetmek”

*Yügürüp **tüştüm ayağıġa** vü tofraġ öptüm* BV s.33/42-9

başımnı al-:

1. bir noktaya çevrilmek.

2. düşman öldürmek.

3. çok meşgul olmak.

4. bir yerden ayrılıp gitmek.

Başımnı alıp *ayaḳ yitkençe kitey* ***(4. anlamda.)*** BD s.214/134/2

başımdın aş- "(aşkın olmak) pek çok, hiç vakit olmayacak kadar işi olmak"

Çıḳıp 'ışḳ otı köksüm çāḳidin ***başımdın aşıptur*** BV s.115/144-1

baş bol- "lider olmak"

…ornumġa olturup oġlanlarımġa ***baş bolġıl*** *tip naṣīḥatlar ḳıldı.* ŞT s.113/[67a] (15)

baş çıḳar- "başını kaldırmak"

Hecr ü deştin veh nitip ḳaṭ´ eylesün kim her tiken

Baş çıḳarur *arḳasıdın çün kefimġa sançılur* NŞ s.138/138-2

başımġa ḳal- "istemediği hālde bir işi yapmak veya bir kimseye bakmak"

Bu zamān ***başımġa ḳalıptur*** *belā-yı cān bolup* GS s.72/64-5

baş ḳoy- "ölümü göze almak"

Baş ḳoyar *sin dilā ḳara ḳaşına* LD s.168/1540

başım ayaġıñġġa ḳoy- "emanet etmek,bırakmak"

Çün ***başım ayaġıñġġa ḳoyarġa*** *yaramas* BD s.214/134/2

baş köter- "yükselmek"

Baş kötermen *bādedin çün yār ayaġı ortada* BD s.169/87/2

başıġa sındur- "başını kırmak

Başıġa sındurur *büt-i bī-ʿtidāldür* BD s.272/364

baḫtım oyġan- "mec.kendine gelmek, gafletten kurtulmak."

Baḫtım oyġanmas *egerçi fezaʿim derd ehlin* BV s.115/143-4

başım tüş- "tüşkün olmak, düşkün hāle gelmek. "

Başım tüşer *işikiñ itleri ayaḳınġa* SD s.266/664

baş ur-

1. bir iş için bir yere müracaatta bulunmak.

2. birini arayıp sormak.

3. bir şeyden etkilenmek.

İşikiñe ***baş urar min*** *tilbeler yañlıġ turup* ***(2. anlamda)*** BD s.151/56-1

baġrımġa ur- "acı çektirmek, üzmek"

Hecr tīġi niçe ***baġrımġa urar-sin*** *āḫir* BV s.134/172-2

başıñnı taşḳa ur- "pişman olmak "

Urupmin *nevk ile* ***başıñnı taşḳa*** FŞ s. 448/XLIX/63

bayır aş-

1. yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin ötesine geçmek.

2. mec. ölçüyü kaçırmak, çok olmak.

3. bir engeli, bir güçlüğü, zorluğu geçmek.

Ḳaçıp her biri bir ***bayır aştılar (1. anlamda)*** Sİ s.310/3932

belā baḳ- "mec. kırıcı, üzücü olarak, dokunaklı bakmak."

Her gūşedin bu ḫasta köñülge ***belā baḳar*** LD s.55/502

belā bas- "belâ kaplamak, örtmek"

Yā kūh-ı ġam u ***belā basıp-tur*** LM s.168/XVII-1390

belālar çik- "üzüntüye, sıkıntıya katlanmak"

Olturdı murabba' baş üze ***çikti belālar*** LD s.301/2712

belāġa tüş-:Başı derde girmek, sıkıntıya, eziyete duçar olmak, uğramak.

Ġam u derd u ***belāġa tüşti*** *ġavġā* FŞ s.458/XLIX/211

bil baġla- "güvenmek, dayanmak"

Kūh-ı ġam tartarda ḫas dik cism ile ***bil baġladım*** GS s.44/24-3

boġzumġa tolġaş- "takılmak, sarmak "

Tīre āhım her dem andaḳ ***tolġaşur boġzumġa*** *kim* GS s.118/129-6

boynını sun- "itaat etmek"

Boynını sunup *anıñ zülfi tuzaḳın ārzūlar* LD s.43/394

can al- "öldürmek, helak etmek, telef etmek."

Ḫâtem-i la'l aġzıdur līk ḥadiṣi ***cân alur*** NŞ s.21/21-2

cān bar- "gönül ulaşmak"

Cān barmadı *bu köñli ḳatıḳ mübtelānı* LD s.39/362

cān bir-

1. ölmek.

2. diriltmek, hayat vermek, canlandırmak, ihya etmek.

3. bir şeyi pek çok istemek, arzu etmek, gönül vermek.

Cān birür *luṭfī vü yoḳtur siverindin gilesi* LD s.66/607

cevr ü cefā çėk- "mihnet görmek, sıkıntı ve eziyete katlanmak, ıstırap çekmek"

Kim ***cevr ü cefā çėker*** *kişi-mėn* LM s.236/XXV/2103

cānı çıḳ- "ölmek, ruhunu teslim etmek"

Ol belāġa örgenip-min eyle kim ***cānım çıḳar*** BV s.22/29-7

cān selāmet ilt- "kavuşmak, erişmek"

Kim ***cān selāmet iltti*** *köngülning belāsıdın* LD s.157/1444

cān ḳoy- "ölümü göze almak."

Ġamze birle közi hīç tende köngül ***cān ḳoymadı*** LD s.188/1735

cān köy-

1. acı duymak.

2. mec. bir işten zarar görmek.

Özgelerning iteki köyse mening ***cānım köyer*** ***(1. Anlamda)*** LD s.58/529

cān ḳutḳar-

1. kendi hayatını kurtarmak; başının derdine düşmek.

2. bir başkasının hayatını kurtarmak.

Ki ḫod bārī tiriglik minnetidin ***cānnı ḳutḳarmış (1. anlamda.)*** GS s.209/261-3

cān örte- "can yakmak"

Nā-tüvān cismimġa tüşken şu'le ***cānım örtedi*** BV s.437/606-1

cān talaş- "can ile kavga etmek""

Ölerde ***cān talaşur*** *nā-tüvān dik* FŞ s.395/XLIII/53

cāna tig-

1. ölü için verilen sadaka, yapılan dua ve iyilikler ona ulaşsın, ölünün ruhu şad olsun.

2. çok hoşlanılan ir şey karşısında söylenir.

ʿİnāyetiñ yoḳı asru ***cānımġa tigdi*** *minim* ***(2. anlamda)*** LD s.125/1147

cān tol- "bir duyguyla baştan başa kaplanmak, duygulanmak, hislenmek."

Ki ġam zehri bile ***cānım toluptur*** *belki taşıptur* NŞ s.160/160-6

cāna ur- "mec.yaralamak, kötülük etmek, kırmak."

Ay ʿışḳ yana fürḳat otın ***cānıma urduñ*** GS s.282/368-1

cāna yit-

1. dayanamayacak hāle gelmek, getirmek .

2. sevgiliye ulaşmak.

Yüzüñnüñ hecridin ***cānımġa yittim (1. anlamda)*** LD s.130/1193

cāna yitür-

1. besleyip büyütmek; yetiştirmek.

2. tamamlamak, sona erdirmek.

3. halk dili, yetiştirmek, ulaştırmak, eriştirmek.

4. idare etmek, iktisatlı kullanmak, ziyan etmek, yetmesini sağlamak.

Mini cefā birle velī ***cānġa yitürdi*** *ol ḳarı*

Geh gāh şarṭını bozar geh vaʿdesi yalġan ırür ***(3. Anlamda)*** SD s.120/125

cefā kör- "mihnet görmek, sıkıntı ve eziyet çekmek"

Cefā körer *anıñ üçün çıḳar meniñ cānım* LD s.22/203

cefā ḫadtın aş- "cefaya dayanamamak"

Vefā ḳıl ***cefā ḫadtın aşıptur*** LD s.50/460

ciger köydür- “mec.derin bir aşkla sevmek, âşık olmak, sevgiliye kavuşamamaktan dolayı yanıp tutuşmak”

Otluḳ közüñ̂ kirişme bile ***köydürür ciger*** SD s.302/788

cismim tökül- “günahlarından sıyrılmak”

Ḫaṭṭı şevḳıdın ***töküldi cismim*** *ol yañ̂lıġ ḳurup* GS s.128/142-3

çihre aç- “yüzünü açmak”

Ehl-i diller ***çihre açtı*** *yâr açmañ̂ dīde kim* NŞ s.144/144-2

dāġlar ḳoy- “yaralamak”

Dāġlar ḳoydum *diremler kibi köksümni yarıp* BD s.183/110/3

dāne-i ṣabrım ḳal- “sabrının zerresi kalmak”

Dür tişiñ̂din ***dāne-i ṣabrım ḳalur*** *bī-ber disem* GS s.137/157-2

dermān ḳalma-

1. çare, tedbir kalmamak.

2. kudret, kuvvet, takat, güç, mecal kalmamak.

Derd-i dil birle ölerdin özge ***dermān ḳalmadı (2. anlamda)*** SD s.240/574

dest bir-

1. (mürşidin müridine) başkalarına yol göstermesi için izin vermek.

2. Yardım etmek.

Aymanıp ḥâsid tilindin ***dest birmes*** *çün selâm?* BV s.182/241-2

dīnġa kir- “dinin yükümlülüklerini kabul etmek”

İşitse ***dīnġa kirür*** *barça kāfir ü tersā* SD s. 172/326

dost tut- “dost edinmek”

Hemegī-yi dil anı ***dost tutar*** BD s.113/4/164

efsāne sür- "efsanenin devem etmesi"

Dimāġıñg çü germ oldı ***efsāne sür*** Sİ s.107/891

efsūn oḳu- "büyülemek"

Efsūn oḳur *yāḫūd anıñg özge ālı bar* LD s.51/463

fitne işikin aç- "fitneyi ortaya çıkarmak"

Fitne işikin açtı *miḥrāb-nişīnlerġa* LD s.232/2136

fitneler ḳopar- "fitneyi ortaya çıkarmak"

Közleri her gūşe uyḳudın ***ḳoparur fitneler*** LD s.75/680

fitne oyġat- "fitneyi ortaya çıkarmak, uyandırmak"

Velī bir köz yumup açḳunça yüz miñg ***fitne oyġatmış*** BV s.194/256-1

ġamnı öksüt- "gamını azaltmak"

Ġamımnı öksütür *deyr-i fenā mey-ḫāne andın köp* FK s.71/71-7

ġamġa sal- "kederlenmek, üzmek"

Hīç işitmeyin sözni ***ġamġa saldılar*** *özni* BD s.311/542/2

ġam tür-"keder yüklemek"

Kim şuġl her niçe köp yüz ança ***ġam türüptür*** BV s.145/189-9

ġam taşı yaġdur- "mec. çok fazla üzüntüye mübtelā olmak"

Külbemge bes ki gerdūn ***ġam taşı yaġduruptur*** BV s.144/189-1

ġam ye-(çek-) "tasalanmak, kaygılanmak, üzüntü duymak, üzülmek."

Īrān sarı yörüp turur men niçe yıllıḳ ***ġamların yesünler*** *tip…* ŞT s.140/[76a] (1)

ġam tökül- “kederden üzüntüden kurtulmak”

*Ẕerre ẕerre cismi bir birdin **töküldi ġam** ara* GS s:32/7-7

ḫaber bir-:(Bir kimse veya konuda) Bilgi vermek.

*Ḥayrān ḳalur yüzüñde köz ü yaş **ḫaber birür*** LD s.86/785

ḥaddin aş-:mec.Ölçüyü kaçırmak, çok olmak.

*Felek ẓulmi çu bizge **ḥaddin aştı*** BV s.464/646-6

ḥayrān ḳal- “şaşkınlık göstermek”

*Yilge birip ʿaḳl u fehmin mest ü **ḥayrān ḳalmadı*** SD s.240/569

ḥoş tut- “kıymet vermek, değerli bulmak.”

***Ḫoş tutar** serv-ī sehīġa erġuvan cām-ı ʿaḳīk* GD 28/5

içi köydür-

1. çok acı duymak, üzülmek.

2. çok susamak.

İçimni köydürür** ol ḳara zülfi allıda ḫālı **(1. anlamda) BD s.266/339

imkān ḳalma-: “yapabilmek”

*Özge ḥaml itme cefā kötrürge **imkān ḳalmadı*** SD s.240/573

ḳadem ḳoy- “ayak koymak”

*Eger çikseler yolġa **ḳoymas ḳadem*** Sİ s.72/374

ḳadem ur-“ayak basmak”

*Ḳayan kim ḫāṭırıñ ister **ḳadem ur*** FŞ s.385 XLII-30

ḳadrın artur-:Önceki durumuna göre daha hatırlı, kıymetli hâle getirmek.

Eyā şāhā hüner-perver hünerniñ ***ḳadrın arturduñ*** SD s.166/308

ḳalem çik- "yazmak"

Ḥükm mażmūnıġa ***ḳalem çiktim*** GS s.17/9-10

ḳalem sür- "yazmak"

Fārsī naẓm içre çün ***sürdüm ḳalem*** LT s.272/3555

ḳalem urul- "yazı yazmak"

…ve vaṣflarıġa ***ḳalem urulupdur****, sözni uzatmaḳ ḥācet imes…* ML s.188/(B38a)/25

ḳanın bağışla- "ceza vermemek, affetmek"

Sin ***baġışladıñ ḳanın*** *Sekkākī'niñ yoḳ yazuḳı* SD s.236/560

ḳanıġa cānımız susa- "kendini tehlikeye atmak, ölmek istermiş gibi davranmak, belā aramak."

Köp ***ḳanıġa cānımız susaptur*** LDs.299/2703

ḳanıġa kir-

1. ölüme sebep olmak.

2. bir şeyi ziyan etmek.

Bu cem'ı bī-güneh ***ḳanıġa kirdiñ*** **(1. Anlamda)** FŞ s.352/XXXVIII/63

ḳanın ḳurut- "mec. kuru hāle getirmek, yok etmek, ölmeye veya sararıp solmaya sebep olmak; canlılığı yitirmek."

Isıġ dem cimside ***ḳanın ḳuruttı*** FŞ s.316/XXXIV/37

ḳan tut- "kana bakmağa dayanamamak, kan görünce şaşkınlığa uğramak, eli ayağı dolaşmak"

Günehsiz ölgen il ***ḳanı tutuptur*** *şetsini yoḳsa* NŞ s.296/297-3

ḳan tök- "savaşmak, öldürmek"

La 'lıñga ***ḳanımnı töktüñ*** *disem aytur ol küle* SD s.300/783

ḳan yıġla- "kan ağlamak"

Saġınur bolsam viṣāliñ devrinī ***ḳan yıġlarām*** GD 48/2

ḳaşıñ kirpikiñ oḳ ya tut- "kaşını kirpiğini ok yay yapmak"

Ḳaşıñ kirpikiñ oḳ ya tuttı *ḳayda kördiler yaġı* SD s.238/566

ḳara kiy- "yas tutmak"

Ni üçün ***kiymiş ḳara*** *her yan salıp ceybiġa çāk* GS s.31/7-4

ḳarār bir- "bir mesele hakkında karara varmak, kararlaştırmak, kesin bir hüküm ve kanaate erişmek"

Yirge anıñ cevfide ***birdi ḳarār*** LT s.15/7

ḳayġu ḳal- "kaygı içinde olmak, kaygılanmak"

Çun Nevāyī yār sarı yüzlenür ***ḳayġu ḳalur*** BV s.21/27-7

kem tüş-"kötülük düşmek"

Ḳaşıñ dik bir yeñi ay ***kem tüşüptür*** NŞ s.168/168-1

ḳılıç sal- "savaşmak"

Ḥācet irmestür ***ḳılıç sal*** *ḳınına* LD s.279/2552

ḳıyāmet ḳopar- "feryat etmek, ortalığı velveleye vermek".

Ḳıyāmetī ḳoparıptur *at üzre olturuşı* BD s. 180/107/1

ḳola kir- "yan yana bulunarak kolları birbirine geçirmek"

Ḳolıġa kirer ġonçe-i nā-şüküft SĪ s.85/568

ḳol sun- (büyüğe veya nezaket gereğince bir kimseye) vermek, yollamak, göndermek, takdim etmek, arzetmek.”

*Ki ḳatlımġa **ḳol sundılar** bī-günāh* SĪ s.202/2317

köŋglü aġrı- “acı çkmek, üzülmek”

*Ger **köŋglüŋg aġrımas** ol imes bu durur veca´* BV s.221/288-5

köŋgül aldur-

1. sevindirmek.

2. yapılan bir kusuru, kabalığı, haksızlığı unutturarak, affettirmek için nazik muamele etmek, tatlı söz söylemek.

*Öz irki birle ni mümkin kişi öz **köŋglin aldurmaḳ (2. anlamda)*** GS s.254/327-5

köŋgül ayıl- “gönlün sarhoşluktan kurtulması”

*Ki gül çaġıda zamānī **ayılmadı köŋglüm*** GS s.314/413-5

köŋgüle baṣ- “duygularına hākim olmak”

*Tüz **köŋgülge baṣar** u nutḳ-ı perākende ni bak* NŞ s.142/142-6

köŋgül buz- “kederlenmek”

*Hicr ile **köŋglümni buzduŋg** vaṣl birle tüz mini* BD s.298/489

köŋgül ivini boz- “mec.yıkmak, viran etmek”

***Köŋglüm ivini bozduŋg** u hergiz ʻimāret ḳılmadıŋg* LD s.179/1647

köŋgül ḳazġan-“mec.kendi tarafına çekmek, kendine bağlamak; taraftar elde etmek; edinmek.”

*Kām-ı laʻliŋgniŋg ḫayālidin **köŋgül ḳazġanmadı*** BV s.452/629-1

köñgül ber- "sevmek, āşık olmak, bağlanmak"

İkki dünyānı ***köñgül berdi*** *saçıñ tārı üçün* LD s.198/1822

köñglü bozul- "kederlenmek"

Muñrayı andaḳ sınuḳ ***köñglüm bozulur*** *kim sipihr* GS s.144/166-2

köñgli ḳal- "arzu edilen hālde elde edememek"

Birevniñ kim birevdin ***köñgli ḳalur*** BD s.192/125/11

köñgül ḳan- "aldanmak, inanmak"

Cihet budur hemānā ḳan yutardın ger ***köñgül ḳanmas*** NŞ s.226/226-4

köñgül ḳanı ḳayna-

1. çok hareketli olmak, coşup taşmak.

2. birine çabucak sevgi, sempati duymak.

Her ṭaraf baḳsañ ki ***köñglüm ḳanı ḳaynar*** *ġūṣṣadın* ***(1. anlamda)***NŞ s.556/559-3

köñgül ḳoy- "gücenmek, alınmak, darılmak"

Pīş-keş ḳıldım ***köñgül*** *hem* ***ḳoydum*** *ol cān yüzige* LD s.22/199

köñgül ḳozġal- kozgal-bak***

Mevcluġ deryā kibi āşüfte ***köñglüm ḳozġalur*** GS s.149/173-1

köñgül köy- "āşık olmak, āşık etmek"

Bu luṭfīniñ āhı otıdın ***köymedi köñgüñ*** LD s.29/265

köñgül titre- "yüreği hoplamak, heyecanlanmak"

Bes durur ol aynı körgendin ***köñgül titrer*** *besī* NŞ s.120/120-7

köñgül tut-

1. can kulağıyla dinlemek.

2. gönül vermek.

Kim irse kim saŋ̂a igri ***köŋ̂ül tutar*** *bu ḳadr* ***(2. anlamda)*** SD s.174/342

köŋ̂üle ot tüş- "āşık olmak"

Anda ***ot tüşmiş köŋ̂üldin*** *ḳan teraşşuḥ ḳılmamış* GS s.216/272-1

köŋ̂lü tüş- "āşık olmak, bağlanmak"

Ol zülf çīninġa ***köŋ̂ül tüşti*** *ḫaṭāsın bilmedi* SD s.210/466

köŋ̂ül uç- "gönlün yükselmesi"

Köŋ̂ül uçmaḳ *er istese cid ḳılıp* BD s.276/382-2

köŋ̂ül üzül- "keyfi kaçmak, kızmak, öfkelenmek"

Tā ***üzüldi köŋ̂lüm*** *ol ay ḳaddidin efsürdedür* BD s.167/83-1

köŋ̂ül yıḳ- "mec.mahvetmek, batırmak, manen çökmesine sebep olmak, üzmek"

Furḳatıŋ̂ tīġı buzuġ ***köŋ̂lümni yıḳtı*** *āh kim* BV s.55/72-3

közüŋ̂ aç-

1. dünyaya gelmek, doğmak.

2. imkân bulmak, rahatlamak.

3. dikkatli davranmak.

Özüŋ̂ge kil ***közüŋ̂ aç*** *'ömr nāgehān kitçi* ***(3. anlamda)*** SD s.276/698

közüm bulġan- "gözün bulanması"

Közüm bulġandı *mevc-i eşkdin vāy* NŞ s.62/62-5

köze çaḳıl- "göze batmak"

Ki raẖşı na'lıdın otlar ***közümge çaḳıldı*** BV s.432/597-5

köz ü ḳaş ivrül-

1. bakışını başka bir tarafa yöneltmek, göz kaçırılmak.

2. mec.dikkat başka yöne çevrilmek.

Her ḳaçan kim ẖāṭırımġa ol ***köz ü ḳaş ivrülür (2. Anlamda)*** BV s.122/153-1

köze yaş ivrül- "özün etrafı yaşla sarılmak."

Hem ḳaşımġa çīn tüşer hem ***közüme yaş ivrülür*** BV s.122/153-1

köz tig- "birinin hasedine uğramak"

Köz tigmesün *ol yüzge ki kün andın uyaldı* LD s.160/1469

köz ḳamar- "gözün ışılaması"

Ḳamer kim ol yüzine baḳsa ***köz ḳamar*** *anıñ* SD s.176/346

köz ḳamaş-

1. (kuvvetli ışık veya parlaklık) kısa bir zaman için görüşü bulandırmak, görmeyi engellemek.

2. mec.bir vasfı ile hayran edilmek, hayran bırakılmak.

Ḳamaşır *mihr körgeç utrudın* ***köz*** NŞ s.221/221-3

köz ḳanın aḳız- "gözün kanını akıttırmak"

Min ki ***köz ḳanın aḳızdım*** *aḳızur hecr dāġı* BV s.205/271-5

köz ḳarar-

1. başı dönmek, hafif baygınlık geçirmek.

2. ümitsizliğin ve aşırı bir isteğin tesiri altında ne yaptığını bilmez hâle gelmek, şuurunu kaybetmek, kendine hâkim olamamak.

Köz ḳarardı vü bu aḳ ivdin ḫırāmān çıḳmadıñ ***(2. anlamda)*** LD s.201/1852

köz kıçış- "kaşınmak, kiçişmek"

Didi ***közüm kıçışur*** *ayttım ki bade tamız* ŞL s.271

köz ü köñgül ḳuru- "göz ve gönlün canlılığını kaybetmesi"

Köz ü köñgül ḳurumış *ni tökkey ayaġıñġġa* BV s.17/21-4

köz sal-"mec.dikkat etmek, bakmak, ilgilenmek"

Gūyiyā ***köz salmadıñ*** *bu dīde-i ḫūn-bārġa* BV s.397/548-2

közni sürt- "közünü sürtmek"

Sürtsem közni *ayaġıñġġa hem ol dem bilgürür* NŞ s.144/144-4

köz süz- "baygın ve anlamlı bakmak"

Közini süzdi *vü nergis ḳılur kirişme vü nāz* SD s.138/187

közüñ ḳanıñ tök- "göz kanını tökmek"

Öz ***közüñ tökti ḳanıñ*** *ḳılma mañġa bühtānı* SD s.300/783

közümdin uyḳu uç-

1. uyumak gayesiyle yatmışken, herhangi bir sebeple uyuyamamak, uyku dalmak.

2. mec.kaygılanmak, tedirgin olmak, bir hâlden dolayı uyuyamamak.

Hicriñde iy perī-rū ***közümdin uçtı uyḳu (1. Anlamda)*** BD s.136/30/4

köz yumul- "görmezden gelmek"

Köz yumulmış *hecrdin ol yüzge açmaḳ isterem* BV s.329/445-3

ḳulaḳ sal- "dinlemek"

*Sözümge **ḳulaḳ salmadı.*** NM s.379

ḳulaḳ tut- "kulak vermek, dinlemek, öğütlerine uymak"

*İnçü bigin allıñġda **ḳulaḳ tuttı** revāndur* LD s.63/574

maḫrem tut- "gizli tutmak"

*Burḳa´niçe kim yüzüñge **maḫrem tutar** özin* SD s.194/410

maḫrem tüş-:"gizli olmak"

*Gedā maḥrūm it **maḫrem tüşüptür*** NŞ s.168/168-7

mīrāṡ tig-

1. bir kimseye veraset yoluyla mal, mülk, para vb. şeyler kalmak.

2. g eçmek, intikal etmek.

Bir cüz´ki yūsufḳa birip irdi çü bardı

*Bendeñġ üçün ol hem sañġa **mīrāṡ tigiptür (1. Anlamda)*** LD s.54/490

mübtelā baḳ- "tutkun olmak, kendinden geçmek"

*Ay tig yüzige niçe ki bu **mübtelā baḳar*** LD s.55/505

münāsib kör-"uygun ve yerinde bulmak; yakıştırmak; layık görmek"

*…ve nebīrelerin ve barçaların bir yerde aytmaḳnı **münāsib kördük.***

ŞT s.152/[80a] 9

mühr bas-

1. damgalamak.

2. iz bırakmak.

*Özge yüzge baḳma dip bir bir közümge **basdı mühr (2. anlamda)*** BV s.11/12-6

ölüm uyḳusıġa bar- "ölmek"

***Ölüm uyḳusıġa barġanlar** ise oyġatadur* BV s.115/143-4

naẓar salma-"mec. dikkat etmek, bakmak, ilgilenmek, özen göstermek"

*Ay yüzüñgüzni körgeli özgege **salmadım naẓar*** LD s.247/2277

ömür dıraẖtını yıḳ- "ömür ağacını yıkmak"

*Āh kim **'ömrüm dıraẖtını yıḳtı** sarsarı* BD s.151/55/5

ömr yügür- "ömürü sürdürmek"

*Kiyikler içre ki Mecnūn tamām **'ömr yügürdi*** GS s.464/636-2

ömr kiçür- "yaşamak"

*'Āşıḳī **'ömrin kiçürdi** tün ü kün yādıñg bile* LD s.113/1035

özüni bil-

1. ne olduğunu bilmek, yersiz ve yanlış hareketlerde bulunmamak.

2. ergin olmak, bulûğa ermek, çocukluktan çıkıp aklı erer çağa gelmek.

3. aklî denge yerinde olmak.

*Rızḳsız hergiz **özümni bilmedim (1. anlamda)*** LT s.20/82

özin muḥkem tut-:"kendini sağlam tutmak"

*Tebessüm iter ü āẖır **özin tutar muḥkem*** SD s.136/184

perīşān ḳal- "kendinden geçmek, perişan olmak"

*Bārī bu yolda meniñg tig ol **perīşān ḳalmadı*** SD s.240/571

ṣaf tüz- "tertip ve tanzim etmek, düzen vermek, sıralamak, düzenlemek"

*Çün 'ıyş ü neşāṭ leşkeri **ṣaf tüzdi*** BD s.249/273/2

söz sözleş- "anlaşmak, söz vermek"

İkki ḳaşı baş bir ḳılıp bilmen ne ***söz sözleştiler*** LD s.79/724

söz sürme- "devam etmemek, uzayıp gitmemek, uzun süre devam etmemek"

Söz sürmedi *ġayr-ı mā'arefnāk* LM s.35/II-1

söz uzat- "gereğinden çok konuşmak"

Ger Nevāyī ***söz uzattı*** *faḳrdın irmes dimeñ* GS s.34/9-13

tañ at-

1. gün ağarmak.

2. birden önemli bir durumla karşı karşıya olduğunu anlamak, kızmak, öfkelenmek.

Cānıma oḳlar irdi ***tañ attı (2. Anlamda)*** BD s.205/129/40

tenimdin ot çıḳar-:mec."tenimden ateş çıkmak"

Firāḳ istemes andaḳ ***tenimdin ot çıḳarur***

Ki ger ṭabīb iligim tutsa barmaġı ḳabarur NŞ s.140/140-1

titretme tut- "titremek, kaplamak, yayılmak"

Yana Ferhād'nı ***titretme tuttı*** FŞ s.316/XXXIV/37

tüş kör- "rüya görmek"

Bir perīşān ***tüş körüp*** *bu ḫasteher dem siskenür* BV s.136/175-7

uyḳu al- "yeterince uyumak"

Ol köz ki 'ālem ehlidin ***almıştur uyḳunı*** BV s.249/323-1

uyḳu ḳan- "uykusunu almak "

Ni uyḳu kimse andın ***ḳanmas uyḳu*** FŞ s.482/LI/147

ümīd üz- "artık hiçbir beklememek, bir şey umamaz olmak"

Bu 'ışḳ derdiġa dermāndın anda ***üzdüm ümīd*** LD s.261/2402

yıraḳ tüş- "uzakta kalmak, ayrılmak; uzaklara gitmek zorunda kalmak"

Köp ***yıraḳ tüştüñ*** *bu hicrānnı unut* LT s.54/537

yoldın azġur- "ahlakı bozulmak "

Ḳılma ey vā'iẓ gümān kim ***yoldın azġurdıñ*** *mini* NŞ s.618/621-4

yolnı yitür- "yolu şaşırmak, yanlış yola gitmek; kaybolmak"

Gūyā ki ḳaranġu kiçede ***yolnı yitürdüñ*** NŞ s.345/346-4

yüz çivür- "gösterdiği alakayı kesmek, ilgisiz kalmak, vazgeçmek; artık ilgilenmemek"

Ḳaṣd-i cānım ḳılsañız min ***yüz çivürmes*** LD s.104/950

yüz ur-

1. yönelmek.

2. teveccüh etmek.

Devride ḫaṭṭ şām-ı müşg-āsā ***yüz urmış*** *her ṭaraf* ***(2. anlamda)*** NŞ s.304/305-1

***yüz yan*- "vücut veya nesneler için) ateşi olmak, ısısı artmak"**

Yüz yanar *ot içre alıp taşladıñ* LT s.100/1162

zaḫm ur-:"yaralamak"

Çıdar-min her niçe ***zaḫm ursa*** *ol ḳātil velī bolmas* NŞ s.322/323-2

zamān savur- "mec. israf etmek, yersiz düşünmeden çok harcamak"

Ki her ***zamān savurur*** *hecr deştiniñ ḳoyunı* BV s.426/588-3

III.4. Bir Yanı Zarf-fiil Bir Yanı Asıl Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiiller

Çağatay Türkçesinde tasvir fiilleri *süreklilik*, *yeterlik*, *tezlik* ve *yaklaşma* bildiren fiiller olarak dört grupta incelenmektedir:

III.4. 1. Süreklilik Fiilleri

Çağatay Türkçesinde süreklilik fiilleri –A, -U, -(X)p zarf-fiil eklerine *tur-, kel-, kal-, bar-* yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulur.

III.4. 1. 1. tur-

Orhon Türkçesinden Türkiye Türkçesine gelinceye kadar yazılmış eserlere bakıldığında *tur- / dur-* yardımcı fiiliyle *(-a tur- / -a dur-;-(y) I tur- / -(y) I dur- ; -(I) p tur- / -(I)* p dur) süreklilik anlamlı birleşik fiillerinin oluşturduğu görülmektedir.[218]

Çağatay Türkçesideki tur- "durmak" fiilinin –a zaf-fiil eki ile birlikte , süreklilik ifade eden bir tasvirî fiil oluşturduğu belirtilmektedir.[219]

Cānımġa közüñ̂ ẓulmı imes ẓulm budur ẓulm / Kim min ***tura turġaç*** *tilegey-sin yene maẓlūm* NŞ s.425/426-3

İt tig mini cān ***tartura turġınça*** *munuñ̂ tig / Köz ḳaḳ bir ü kirpük oḳına ḳılġın işāret*

LD s.29/257

İl bilmesün dip ortada cāndur bahānei̇̄ / Bi 'llāh mini tirig ***tuta turġan*** *ḫayālıdur*

LD s.47/430

…hind sevādıdın çıḳıp çīn kişveriġa kirgeni ve ḫāḳān-ı çīn anıñ̂ ḳuyaş dik kerem-ḫūyluḳ bile tīġ-i cihān tartıp ***kile durġanın*** *işitip …* Sİ s.314/XLVII-26

Moġol Ḫān uluġ oġlı Ḳara Ḫānġa yurtını berip barçanıñ̂ ***bara turġan*** *yurtıġa kitdi.*

---

[218] Nesrin Bayraktar , Türkçede Fiilimsiler, s.299.
[219] Necmettin Hacıeminoğlu , Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, s.268.

ŞT s.121 [70a]7

…aytdılar kim bu oğlannıng̑ özi atını ***ayta turur*** *mundın yaḫşı at bolur mu…*

ŞT s.124[70b]13

Anıng̑ üçün köng̑line ve tiline öziniñ̑ atını ***sala turur irdi.*** ŞT s.124[71a]6

Anıng̑ üçün oğlung̑ız anı köp ***sive turur tidi.*** ŞT s.124[72a]1

Atam çerik tartıp meni öltürgeli ***kele turur.*** ŞT s.128[72a]9

İmām oltursa ***oltura turur,*** *tursa* ***tura turur.*** ŞT s.129[72b]17

Uruşḳan yeriniñ̑ beri yüzinde aḳıp ***bara turġan*** *ikki uluġ su bar irdi.*

ŞT s.133[73b]1

Bahār bolġandın song̑ piyāde ***kele tururmiz*** *tidiler.* ŞT s.139[75b]7

…leşkerniñ̑ song̑ındın ***kele turur irdüm.*** ŞT s.140[76a]7

Tibetniñ̑ arası atlıḳ kişi bir yatıp ***bara turġan*** *yer bolur.* ŞT s.142[76b]12

İmdi Ḳalaçlarġa bolup ***ayta turġan*** *sözümizni ḳoyġalı munçaḳlıḳ eytdük yeter.*

ŞT s.144[77b]5

Atamġa keng̑eş ***bere turġan*** *irding̑iz.* ŞT s.151[79b]4

…men andın ***ḳorḳa turur men…*** ŞT s.151[79b]8

…tuman uzaḳ turmas, tiz ***kite turġan*** *nimerse bolur.* ŞT s.173[87a]1

Atasınıng̑ taḫtını ***tapşura turur men*** *tidi.* ŞT s.175[87b]7

…men ***ḳayta turur men*** *tidi.* ŞT s.177[88a]10

…meni atasıġa bahāne birlen alıp ***bere turur*** *tā …* ŞT s.187[91a]11

…yıġlaġan ḫātūnnınġ āvāzı ***çıḳa turur.*** ŞT s.189[91b]14

Oġuz ilininġ içinde uruş bolup ḳızıl ḳan ḳara su teg ***aḳa turur.*** ŞT s.200[95a]4

…müsülmānlıḳḳa gūşiş ***ḳıla turġan*** *kişi irdi.* ŞT s.220[102b]9

III.4. 1. 2. kel-

Türkiye Türkçesinde gel- yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri, esas fiildeki oluş ve kılışın alışkanlık hâlinde sürmekte bulunduğunu gösterir.Esas fiil –(y) A zarf-fiil yapısındadır. [220]

Arıġan ve açġan ve azaşḳan ve tiggenni ***alıp kelsün tip.*** ŞT s.140/[76a](4)

Künlükimninġ azlıḳından leşkerninġ sonġından ***kele turur irdüm.*** ŞT s.140/[76a](6)

Sonġda ḳoyġan kişilerinġiz yoluḳup ***alıp keldiler.*** ŞT s.141/[76a](11)

…ve meni ***tip kelip turur*** *tip post-penāh bolup…* ŞT s.162/[83b]10

Oġuz iline kişi ***yiberip keltürtüp*** *uluġ toy ḳılıp Tumannı ḫān köterip…* ŞT s.180/[89a]1

… ḫalḳġa fāş ve yaġıdın ***alıp kelip irdinġiz.*** ŞT s.192/[93a]9

III.4. 1. 3. ḳal-

…tėve ve yayaḳ yalanġ ***kėle ḳaldı.*** Babn s.34/H149b-1

Ki yār baḳmayın ötti vü sin ***baḳıp ḳaldınġ*** GS s.286/374-2

Ḳarnı aç olġay ***yıḳılıp ḳaldı*** *tut* LT s.78/852

Pāre pāre cism ara āhım ***n´tip ḳalġay*** *nihān* BV s.29/39-4

Ten yatıp köz bü'l-´aceb ḥālimġa ***baḳıp ḳalġu dik*** GS s.267/346-2

---

[220] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.824.

Berk yañlıġ seyrim allında ***barıp ḳalġança*** FK s.168/171-4

III.4. 1. 4. bar-

Felek sarı ***irişip barġan*** *uçḳunlar fiġānımġa* BV s.19/23-9

ʿIşḳ bezmiġa ***n'itip barmaġa-min*** *çunki mini* BV s.260/339-3

Bilgenimçe ḳavmnı ***alıp baray*** LT s.129/1584

ʿAzra'īl kelip İdrīs ʿaleyhi 's-selāmnı perniñ üstide ḳoyup behiştke ***alıp bardı.***

ŞT s.115/[68a](8)

Anıñ pādişāhınıñ atını İt Baraḳ Ḫān dirler irdi, anıñ üstine ***atlanıp bardı.***

Uruşḳan yeriniñ beri yüzinde ***aḳıp bara turġan*** *ikki uluġ su bar irdi.*

ŞT s.133/[73b](1)

Lektūnī birlen Tibetniñ arası atlıḳ kişi bir ***yatıp bara turġan*** *yer bolur* ŞT s.197/[94b]1

III.4. 2. Tezlik Fiilleri

Çağatay Türkçesinde tezlik fiilleri *A, -U ve –(X)p* zarf-fiil eklerinden birini almış esas fiillerin *bėr-/bir-* veya *kör-* yardımcı fiillerin birleşmesiyle oluşmaktadır.

III.4. 2. 1. bėr-/bir-

–(X)p bėr-/bir-

…anıñ üçün meni atasıġa bahāne birlen ***alıp bere turur*** *tā özi meniñ birlen …*

ŞT s.187/[91a](11)

…ṣāḥib-i cemāl ḳıznı ni üçün ***alıp berür irdi tip****.* ŞT s.187/[91a](13)

Meniñ ḥālimġa ḳaramas bolsañ ni üçün meni ḳarı kişige ***alıp berdiñ tidi.***

ŞT s.188/[91b](2)

Ḳıçḳırma men turur men sanġa ʿāşıḳ bolup atamġa ***alıp berdim.*** ŞT s.189/[91b](19)

İkkinçi ol kim żaʿīfeni atamġa men ***alıp berip irdim.*** ŞT s.190/[92a](12)

…ve altı Sarıca her yılda ***keltürüp beriñ tidiler.*** ŞT s.227/[105b]

Gül yafraġı tırnaġlar irür bu çemen içre / Bülbül per ü bālini ***yolup birgeli*** *ber-bād*

GS s.113/122-7

Laʿlıñnı bat ilge birür teñ ile şeker / Batmanġa cān ***alıp bire almas*** *şeker meger*

LD s.303/2724

III.4. 2. 2. kör-

-A, -U ve –(X)p kör-

Süreklilik ve tezlik ifade eder.

Luṭfī sañga cān asramış u ḳaṣa itedür hecr / Ger cān tiler irseñ ***yite körgil*** *burun andın*

LD s.160/1474

Min faḳir āhidin ḥaẕer ***ḳıla kör*** */ Kim ġarib āhınıñ bolur eẟeri* GD 49/8

Melāḥat ehlidin ay pārsā ḥaẕer ***ḳıla kör*** */ Ki ḥüsn ʿaḳlını ḳoymas öz iḫtiyārı bile*

LD s. 25/227

Köz aḳardı vü yüzin bir ***toya körmedim*** *raḳībā / Niçe zülfi tig ḳafā-gīr ola sin yüzüñ ḳararıp* LD s.28/254

III.4. 3. Yeterlik Fiilleri

Türkçenin tarihî seyri içinde ve çağdaş Türk lehçelerinde *u-, bil-, al-, ol-,* fiilleri yeterlik ifadesinde kullanılmıştır. Bu fiillerin hepsi zarf-fiilerle öbeklenmişlerdir. [221]

Bil- yardımcı fiili ile kurulan cümleler bazen yeterlik, bazen de olabilirlik gösterir.[222]

[221] Esra Karabacak, "Türkçede Yeterlik Fiilleri", IV.Uluslararası Türk Dil Kurumu Bildirileri, TDK Yay., Ankara: 2007, s.922.

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesinde yeterlik ifadesi *u-* muktedir olmak yardımcı fiili ile karşılanmıştır.(*ala u-, ala uma-* gibi), *u-* muktedir olmak, *bil-* bunlara benzer fiillere tasvirî yardımcı fiiller adı verilir, *u-* muktedir olmak, Köktürk ve Uygur metinlerinde –

gAlı, -U, -I, -A ekleri ile yapılan zarf-fiil eklerinden sonra, olumlu ve olumsuz ifadelerde, esas fiile yeterlikmanası veren bir yardımcı fiil olarak kullanılmıştır.[223]

Çağatay Türkçesinde yeterlik *al-* yardımcı fiiliyle kurulmaktadır.Bunun yanı sıra yeterlik çatısının olumsuzunu kurarken *al-* ve *bil-* yardımcı fiilleri kullanılmaktadır, *bere bilmedim* veremedim, *bile bilmey* bilmeyerek, *bol-* olmak fiili, yeterlik veya zaman zaman olabilirik gösterir.Bu anlamda bol- fiili, -p zarf fiili ile veya –sA şart çekimi ile daha sık kullanılır. [224]

III.4. 3. 1. bil-

Ürgençde ***oltura bilmey*** *köçüp Ḫorāsān bardılar …* ŞT s.204/[97a]15

Aldı köñglümni birev kim atını / ***Ayta bilmen*** *yār u hīç maḥrem bile* LD s.274/2518

Naẓarımdın öter ***baḳa bilmen*** */ Ol ḳamerdin turur közüm ḳamarı* LD s.250/2307

Tā seniñg ʿışḳıñgġa boldum āşinā / Hīç ***ḳala bilmen*** *tapuḳdın āşinā* LD s.269/2475

Baġrımḳa yaḳlıp hecr otı bu kün içimni köydürür / Yalġuz cānımġa tañg ***bile bilmen*** *ni peydā bolġusı* SD s.278/705

Sekkāki ol ay menziline ḫod ***yite bilmes*** */ Sin yitseñg eger anda ṣaba bizni unıtma* SD s.212/475

Bu köñglüm şāh-bāzınıñg ḳara zülfüñg irür aġı / ***Kite bilmes*** *uçup miskīn çü zincir-ol anıñg baġı* SD s.238/561

---

222 Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.812.
223 Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara:1996, s.197.
224 János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.109.

Yüzüñgni körse Sekkāki közi yaşın ***tıya bilmes*** */ Belī gül mevsimi bolsa teñgizlerdin aḳar seylī* SD s.268/674

Yār ḳarşusıda olturuban bāde içeli / Çıḳsun ***köre bilmes*** *kişiniñg ikki ḳaraḳı*

SD s.304/796

III.4. 3. 2. al-

…ve ḳıyāmetde bu sözümnüñg ʿuhdesidin ***çıḳa alur-min.*** NM s. 24

Eyley alġay-min *sañga hem-rahlıġ /Ḥāletimdin beyle tap āgāhlıġ* LT s. 57/585

İşitmey ḫalḳ pendin ṭurfa kim pend ilge hem dir sin

Ḳıla alsañg *işitkil pend sin kim ilge birmek pend* GS s.111/119-4

Bu haḳīr eger saʿy ḳılsam bu kitābnı Türk tilige terceme ***ḳıla alġay*** *mu min ve….*

NM s.2

Medḥiñg dėgeli daġı ḳanı til / Bolsa ***dėy alur mu*** *hem anı til* LM s.254/XXVII-2295

Beyle yol rencin ***çike alġay mu min*** */Bu heves toḫmın ike alġay mu min* LT s. 65/687

Kişige ***eyley alġay*** *mu ki bolsun* NŞ s.684/686

Sorġalı kilse Mesīḥim başıma dāmen-keşān / Ol itekdin kim ***ala-alġay*** *bu bīmār ilgini*

BV s.451/626-5

Şıbaḳ Ḫan, Ḳandahārnıñg taş ḳorġanını alıp, ergini ***ala almay****…* Babn. s.114/E172a-13

Közge saldım cān ***birip alıp*** *ayaġı tofraġın / Añglaman ḳadrini ḳalānıñg çu almış-min uçuz* FK s.207/215/6

İtek çün ***tapıp almay*** *andın ilik* Sİ s. 258/3159

…bu gülşendin bezm tüzgüçe gül ***iligley almay*** *yol tutupturlar.* ML s.180/ [B25a]-10

Perī ḳabūl ***ite almay*** *meger kim min*

Ḳılıp atımnı ẓalūm u cehūl birle edā NŞ s. 1/1-5

Mini eyle āgaḥ ki ol iş ḳılay /Niçe ***eyley alġança*** *gūşiş ḳılay* Sİ s. 335/4310

…ve āzādeleri andaḳ ki kirek meşġūlluḳ esbābın ***tüze almadılar...***

ML s.190/ [T781b]1/4

Toḳuz günbed ol nev´çiktin͡g bülend / Ki vehm anda rüst ***eyley almas*** *kemend*

Sİ s.48/25

Yüzün͡gde devlet ü baḫt u sa´ādet āyeti ẓāhir / İlig birle ***yapa almas*** *kişi bu nūr-ı beyżānı*

SD s.164/298

Min ḫaste ki yirdin ***ala alman*** *bir gām / Hem-rehlıġ alar bile ḫayālī dur ḫām* GS s.9/16

La´lin͡g aġzıma ***ala alman*** *ayaġı tofraġın / Tapsam itmen mekṣ eger cān istese cānān ´ivāż* NŞ s.276/277-2

Salġan dėk özümni tilbelikke / Kön͡glün͡g ***ala almadım*** *ėligke* LM s.329/XXXIII-3075

Didin͡g kim ***ala almasun*** *dil-rübālar / Ki kön͡glümge ḳoydun͡g aġır hecrdin taġ*

FK s.295/312-5

Ḳuyaş demin ***ala almay*** *kirip ḳara yirge / Yıḳıldı ḥüsnde gūyā yüzün͡g bile talaşıp*

FK s.64/64-4

*Ki üç yıl ikki yüz ḫārā-bür üstād /****Ala almay*** *hem ança ḫāredin dād* FŞ s. 288/XXX-122

Tīġ tartıp dem ***ala almay*** *yetiştin͡g başıma / Gūyiyā ḫurşīd yan͡glıġ yolda körgüzdün͡g şitāb* GS s.58/ 45-2

Ulus içre ´ārıżındın naẓar ança asradım kim / ***Ala-almaġum*** *köz ölgünçe ger iylesem nezāre* BV s.382/526-2

Kön͡glümni ki almışsan͡g nihānī /Sėndin ***ala almaġum*** *ḫod anı* LM s.121/XII-912

III.4. 4. Yaklaşma Fiilleri

Eklendiği fiil kök ya da gövdesine yaklaşma anlamı veren -A zarf-fiil eki ve yardımcı fiilinin bir arada kullanımından meydana gelmektedir.[225] Yaklaşma fiili, Eski Türkçenin "yanılmak, hata etmek, günah işlemek"anlamlarındaki esas fiilinin zamanla anlamından uzaklaşarak bir tasvir fiile dönüşmesiyle oluşmuştur.[226]

Çağatay Türkçesinde yaklaşma fiilinin işlek olmadığı örneklerin azlığından anlaşılmaktadır.

III.4. 4. 1. yaz-

Yėgirmi beş yėgirmi altı ḳatla pāy-ā-pāy yükündi ve bardı ve kėldi; talıḳıp tamām yıḳıla yazdı.

Babn s.5/K151-8

Şehā bir niçe kün sizge tekessür bolmaġay vāḳi´ /Cihān behrem ***ura yazdı*** *ulusnıñ ḳalmadı cānı* LD s.14/123

[225] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s. 313.
[226] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.831.

IV. FİİL ÇEKİMİ

Fiiller, hareketi karşılayan kelimelerdir.[227]Fiiller karşıladıkları hareket ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü *oluş, kılış, kılınış,* ve *durumlar*ı birdirirler.[228] Banguoğlu ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre fiilleri kılış fiilleri *almak, taşımak, kazmak,* durum fiilleri *yatmak, susmak, beklemek,* oluş fiilleri *doymak, uzamak, kararmak,* diye ayırmıştır.[229]

Fiil, dilde asıl kullanımını kip, zaman ve şahısa bağlı bir anlatım değeri kazanarak bitmiş fiiller şeklinde bulur. Bitmiş fiil (gramatikal açıdan) içinde kip, şahıs, sayı kategorilerini bulundurur. Bu kategoriler Türkçede fiil tabanına getirilen özel eklerle sağlanır. Böyle fiiller çekimli fiillerdir.[230]

Türkçede fiiller çekime girmeden kullanıma çıkamazlar. Kip, zaman ve kişi eklerini de alarak kullanıma çıkabilen fiiller, almış oldukları eklerin aktardığı zaman ve kip kavramlarıyla birlikte dil içinde yerlerini bulurlar.[231]

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de kipler, hareketin zamanına bağlı olarak gerçekleşme durumunu gösteren *bildirme kipleri* ve hareketin isteğine bağlı durumunu bildiren *tasarlama kipleri* olarak iki grupta incelenmektedir.

IV.1. BİLDİRME /HABER KİPLERİ

Bu kipler, yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir.[232]

Çağatay Türkçesindeki haber kipleri örnekleriyle birlikte şu şekildedir:

---

[227] Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.266.
[228] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.527.
[229] Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s.408.
[230] Sema Barutçu Özönder, "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi", Türk Gramerinin Sorunları-II, TDK Yay., Ankara, s.61.
[231] Hatice Şahin, "Birleşik Çekimli Fiillerin Zaman ve Anlam Açısından Gösterdiği Çeşitlilikler", Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK Yay., Ankara, 2004, s.381.
[232] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.583.

IV.1. 1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman kipi genel olarak fiildeki oluş ve kılışın söylendiği andan yani içinde bulunan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş, tamamlanmış olduğunu gösterir.[233]

Çağatay Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin üç farklı şekli kullanılmıştır.

I Tip: *-DI /-DU+şahıs zamiri*

Ek üçüncü şahıslarda daima düz ünlüdür. *ç, k, ḳ, p, s, ş* ile biten kök ve gövdelerden sonra zaman işareti umûmiyetle –t'dir.[234]

Çağatay Türkçesinde görülen *geçmiş zaman kipinin (I)* şahıslara göre çekimi örneklerle şu şekildedir:

IV.1. 1. 1. Birinci Tip

I Tip: *-DI /-DU+şahıs zamiri*

Teklik 1. Şahıs: -DIm,-Dum /-tIm, -tUm

Ġurbet ü hicrānġa ***ḳaldım*** *āh ol cān ilgidin*	BD s.121/7/1
Beher rengī bī-ḥamdi'llāh ulusdın özni ***ḳutḳardım***	BD s.135/29/4
Felek evrāḳını her niçe kim defter dik ***aḫtardım***	BD s.135/29-5
Aldı köñglümni ***saġındım*** *kim mañga dil-dār imiş*	BD s.152/58/1
'Iyş ile 'işretimdin ***ayrıldım***	BD s.204/129/22
İy yār yaman ḳıldım her ni ki didim ***yandım***	BD s.291/444
Ayıtḳıl ki ni ***yazdım*** *ni yañgıldım*	BD s.293/459
Āhır özüm ***atlandım.***	Babn.s.10/H127b-14

[233] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.584.
[234] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.120

Pend işitmey körüp anı yüz belāġa ***uçradım***	BV s.11/12-2
Bu fenā deoyrin beḳāsız irkenin tā ***añgladım***	BV s.13/15-8
'Işḳ içinde ***muñgladım*** *dip ey ki yıġlattıñg mini*	BV s.47/64-2
Firāḳ ḫırmeni ***yıġdım*** *viṣāl tuḫmın ikip*	BV s.69/89-3
Belālar taġını hecriñgde tınaġım bile ***ḳazdım***	BV s.166/218-3
Ḳaçan ***bildim-min*** *ol ser-riştenıñg bu nev´çırmaşın*	BV s.370/508-6
Min niler kördüm çu il pendin közümge ***ılmadım***	FK s.404/433-4
Ol leb-i can baḫşını körkeç revānı ***añgladım***	GD 10/2
Müşkül işni ***ḳıldım*** *āḫir ilga āsan elvedā'*	GD 26/3
Bu söz ḥaşv irkenin bildim hem ol sā'at ki ***ayrıldım***	GS s.332/440-2
Anıñg dik mey içip bu nev' ösrüklükdin ***ayıldım***	GS s.333/440-6
Gül tig küler çırayına bir kün ***yoluḳmadım***	LD s.16/150
Tā zülfüñgüzdin ***baġladım*** *zünnār tersālar bigin*	LD s.76/690
Anda kim ***boldım*** *ḫabersiz dāġ ḳoyduñg cānıma*	LD s.116/1061
Ġāfil oldum sizdin özgeniñg mü ***atın atadım***	LD s.133/174/1219
Muḥtesibḳa niçe ***yalbardım*** *mini çaḳtı raḳīb*	LD s.159/1460
Bilmen ki tapuġuñgda ni ***yazdım*** *ni* ***yañgıldım***	LD s.256/2356
Tanıdım *imdi közüñgdin kim sin ol cellād sin*	LD s.305/2735
Açḳunça yumup naẓarnı ***azdım***	LM s.224/XXIV-1977
Bu sözdin ḳıçḳırıp bí-hūş ***yıḳıldım.***	NM s.18

*…sin pādşāh-lar pādşāhı-sin bendelıġıñġda **ḳarıdım.***	NM s.187
*Rişte-i ʿāli çırmap irdi alıp **asradım***	NŞ s.20/20-3
*Çü nāme **çırmadım** yazıp yüzüñġ şevḳıda şūr-engīz*	NŞ s.204/204-1
*Ki yol ḳalur eger andaḳ aġır libās **yapındım***	NŞ s.395/396-3
*Güdāz u sūzdın andaḳ ki şemʿ-i ġam tüni **tındım***	NŞ s.395/396-5
*İt āşināġa yalınġan kibi ol ayġa **yalındım***	NŞ s.396/396-1
*Ḫalāṣ ḳılsa ki bu yolda asru **tavşaldım***	NŞ s.423/424-6
*Firāḳ ḫaylı ḳıtālide beyle **toġraldım***	NŞ s.423/424-7
ʿ*Aceb yirde **yaydım** bisāṭ-ı maṣaf*	Sİ s.181/1999
*Alardın **çıḳardım** felek üzre gerd*	Sİ s.221/2599
*Ulusdın **tınmadım** ʿömrümde hergiz laḥẓaī*	BD s.134/28/5
*Vādī-i hecriñġde bir dem ḳan yutardın **ḳanmadım***	GS s.327/433-1
*Mundın özge naḳd ol sevdā ara **ḳazġanmadım***	GS s.327/433-3
*Min yaman tevbemġa hīç **tayanmadım***	LD s.274/2516
***Çıḳmadım** hicrān ḳışındın yaza min*	LD s.286/2607
*Ḳılıp raʿnā ḳadıñġ yādın seḥerde ança **yıġladım***	SD s.254/621
*Aylarda hem bir **uçramadım** yaḫşı közige*	LD s.302/2721
*Āşüfte-ḥāl u cāmıġa daġı **ḳuvanmadım***	NŞ s.416/417-6
*Köz yaşım yoḳ irdi tā ol ayġa köz **aldurmadım***	NŞ s.688/698
*Min niyāz ehli idim daʿvā nüketin **sormadım***	NŞ s.688/698

*Līk cevrüñ tīġi başımġa kilip t**olġanmadım***	GS s.327/433-5
***Tutmadım** atıñ ḳılıp ferzānelıġ*	LT s.20/81
*Uyḳu kör kim başıma yitip ḳuyaş **uyġanmadım***	GS s.327/433-2
*Mañga külgü kildi eşkim yamġurın **yaġdurmadım***	NŞ s.688/698
*Uşbu otluḳ vādī içre tınmadım tā **yanmadım***	GS s.327/433-1
*Ol ay yañgı cefā ḳılsa vefā irmiş bu kün **bildim***	SD s.244/585
*Vādi-ī hecriñde ḥasret birle can **birdim** bigim*	GD s.27/3
*Nīçe kim **çikdim** saçıñ yañlıḳ perīşan ḥallıḳ*	GD 9/7
*Bu kim cevher-i cān **didim** atını*	Sİ s.76/426
*Meyde sāḳī ‘aksini körgeç i**gildim** öpkeli*	GS s.300/392-6
*Vaṣlın istep köp **ineldim** ḳavdı ḳūyidin mini*	GS s.127/141-5
*Sāye-i luṭfuñnı sal çün sañga **kildim** tā yana*	BD s.128/18/3
*Bar ėrdi çü **kirdim** anda bī-bāk*	LM s.66/VII-378
*Dünyanı **kizdim** ü zībā sini oḳ kördüm ü bes*	LD s.90/815
*İyle derd ü ġamıñga **örgendim***	FK s.48/47-4
*Ḥālimni sañga aytıp hicr otıġa **örtendim***	BD s.291/444
*Körüñ ṭāli ‘-kem ol oḳ yitkeç oḳ **siskendim** uyḳudın*	NŞ s.500/502-3
*Şeyẖ destārın kiçe mescidḳa kirgeç **sirmedim***	FK s.417/448-6
*Çün tişiñ vaṣfını dürge **sözledim***	LD s.282/2578
*‘Işḳıñda egerçi cānġa **tigdim***	LD s.173/1587

Bu mecliste kitürmekke ***tiledim*** *aṣl-ı vālānı* SD s.160/286

Ḳıya hem baḳmadıñ̄ her niçe kim allıñ̄da ***tilmürdüm*** FK s.393/421-1

La'li köñ̄lüm ḥālini sorġaç ***tirildim*** *hecr ara* BV s.36/48-3

Ger sañ̄a ***yiberdim*** *anı 'ayb iyleme kim* BD s.245/259/2

Birmedim *hergiz gedāġa bir direm* LT s.20/80

Kiçti 'ömrüm derd ile ḥālım ṭabībḳa ***dimedim*** LD s.112/1025

Ḳaysı şartıñ̄nı be-cā ***kiltürmedim*** LT s.114/1365

Körmedim *hiç kim cihanda āfet-ī cān şūḫ şūḫ* GD 14/1

Ki min bī-çāre köñ̄lümni baḳıp turġunça ***aldurdum*** GS s.315/415-5

Çapsa keser ḳurç pūlādġa ṭuġ ***baġlatdum*** ŞT s.213/100b-3

Ḳaçirçiġa yerçige yol ***başlatdum*** ŞT s.212/[100a]15

Oşbu yurtta yėgirmi üç yaşnıñ̄ ıbtıdāsıda yüzümge ustura ***ḳoydum.*** Babn s.1/K146/6

Ünüñ̄din 'ömr rencidin ***ḳutuldum*** FŞ s.297/XXXI/119

Naṣīr-i Ṭūsī ***'özrin ḳoldum.*** ML s.181/(B27a, T779a)/4

"bu dehrde ming türlü bela kildi başımga /Bı-çare bolub hazret-i Allaha ***sagundum"*** ŞL s.199

Ḳaylı ḳarlı ikki ḳola yol ***yumşatdum*** ŞT s.212/[100a] 16

Ḥāżır iylep barını ***sındurdum*** BD s.314/551/8

Art öñ̄üme bezge salıp küçüm ***tartdum*** ŞT s.212/[100a] 17

Sordum *ḫaber ol tar aġızdın külüp aytur* LD s.63/576

Rıżā kūyide tā ḳoydum ḳadem köñ̄lümni ***tındurdum*** GS s.315/415-8

Ġam u derd ü elem bile ***toldum*** BD s.197/127/14

Hīç yerde ḳarārım yoḳ idi kūyıda ***turdum*** LD s.137/1259

Başıdın ḫūdınıñ mīlin ***uçurdum*** FŞ s.379/XLI/114

Tam ***urdum min*** *yıḳılġay sin 'imāret eylediñ* SD s.186/392

'Işḳıñ otın ki ***yaşurdum*** *il ara yaydı raḳīb* GS s.365/489-4

Ḳaylı ḳarlı ikki ḳola yol ***yumşatdum*** ŞT s.212/[100a] 16

Min ki ḫalvet içre ***yondum*** *ḫāmeni* LT s.274/3584

Ḳanlı iriñli ḳayıñ oḳġa ḳan ***yürgütdüm*** ŞT s.213/[100b] 2

Ġamıñda yā Rab yā Rabnı kökke ***yitkürdüm*** NŞ s.46/46-3

Suffanıñ girdide tamām tal dıraḫları ***ėktürdüm*** Babn. s.21/H136b-12

İtiñ uyġandı āhımdın başıdın ***ivrüldüm*** LD s.141/1296

Kiltürdüm *uş söz gevherin kim özi özge kān irür* SD s.120/123

Oḳı zaḫmı üze ***köydürdüm*** *dāġ* BV s.299/399-4

Başıdın ivrülür ārmānı birle ***öldüm*** *iy Bābür* BD s.148/50/5

Mundın artuḳ kim irādetler bile ***sivdüm*** *sini* GD 48/6

Sifālı deyr derdidin ***sivündüm*** NŞ s.123/123-6

Fārsī naẓm içre çün ***sürdüm*** *ḳalem* LT s.272/3555

Ḳaşını yañı ayġa ***oḫşattım*** LD s.168/1539

…ammā ol ḳuyaş terbiyeti bile reng-ā-reng güller ***açtım.*** ML s.187/(B36b)14

Güher ol ḳadar ***saçtım*** *āfāḳ ara* Sİ s.91/669

*Men anı bıçaḳ birlen **sançtım.*** ŞT s.224/[104a] 11

*Ol ḳāmeti ṭūbā yüzi gül-nāra **sataştım*** LD s.124/1141

*Vaṣl ʻāşıḳ cānı dur min cān **talaştım** hecr ara* GS s.214/269-2

*Kön͡gül **tilettim** ü **taptım** soraġın zülfün͡g ilinde* SD s.238/563

*…yaġını tartıp alġan üçün, ėşikke kėltürüp **tayaġlattım*** Babn s.8/126a-4

*"on sekizde çil-ten birle şarab **içtim** /zikrin aytıb hazır turub kögsüm **tiştim***

ruzı kıldım cennet kizib hurlar./ Kaçdım/hak mustafa cemalini kördüm muna" ŞS s.149

*…kim ol müteberrik kitābda yoḳ irdi munda **ḳoştum.*** NM s.2

*Körgeç oḳ közüme sürtüp **öptüm*** BD s.209/131/4

*Eşkdin **töktüm** yiti deryā suyın bolmas kem ot* BV s.62/82-4

*Ḥıṣār vılāyatının͡g yaylaġlarıdındur kėlip **tüştüm.*** Babn s.1/k14b/5

Teklik 2. Şahıs: -DIn͡g, Dun͡g, -tIn͡g, -tUn͡g

*Közdin **aḳızdın͡g** kön͡gülni ḳaṭre ḳaṭre ḳan ḳılıp* FK s. 56/56-6

*Çün keşt üçün **atlandın͡g** āyā servirevānım* GD 36/1

*Mindin ṣadaḳan͡gnı **ayadın͡g** bir ḳıya baḳmaḳ* LD s.255/2351

*Tin͡gri yārın͡g kim fenā deyriġa **başḳardın͡g** kilip* NŞ s.58/58-7

*Yüz yanar ot içre alıp **taşladıdın͡g*** LT s.100/1162

*Kervān kitdi köp kiç **ḳaldın͡g** yolġa kirgil…* ŞT s.210/[99b]14

*Ey Nevāyī **ḳarıdın͡g** çıḳıl yigitler bezmidin* NŞ s.51/51-7

*Bu dām-geh ara gūyā ki asru **ḳınaldın͡g*** GS s.286/374-6

*Ki **ḳuṭḳardın͡g** ol ḫaste maẓlūmnı* Sİ s.145/1458

Saġıŋġdıŋġ *żaʿf u ol yüz közgüsin yitkürdüŋġ aġzımġa*	NŞ s.344/345-4
Çıḳardıŋġ *Ḥayretü'l-ebrār ṭarḥın*	FŞ s.106/VIII/49
Ayıtmadıŋġ *bir aġız ey faḳīr-i hiç-kāre*	SD s.198/421
Çün yigit bolduŋġ hem andın ***yanmadıŋġ***	LT s.145/1797
Didi ki min digen sözge ***ınanmadıŋġ****…*	NM s.49
Ki 'ömrüŋġde ***ḳazġanmadıŋġ*** *cüz-günāh*	Sİ s.145/1449
Çün allıma ***ḳoymadıŋġ*** *yavuz yol*	LM s.38/109
Bir daġı ***saġınmadıŋġ*** *bu furṣatta mini*	BD s.231/200/2
Sormadıŋġ *bir kim ni boldu nitti derḫānım saŋġa***	GD 9/7
Bir anı ***sordurmadıŋġ*** *ay irni 'unnābım meniŋġ*	LD s.102/929
Viṣāliŋġde köŋġlümni ***tındurmadıŋġ***	GS s.276/359-4
Çün yigit bolduŋġ hem andın ***yanmadıŋġ***	LT s.145/1796
Encümġa bu nūr u tāb ***bėrdiŋġ***	LM s.29/I-27
Çü abāġa bu nev' ***birdiŋġ*** *ṣıfāt*	Sİ s.51/73
Dehr ara ey kim ***didiŋġ*** *iylep vefā kördüm cefā*	BV s.37/49-6
Cemālıŋġġa çün kim ẓuhūr ***istediŋġ***	Sİ s.47/15
Dip idiŋġ alġum köŋġlin alġaç ***örtediŋġ***	NŞ s.162/162-7
Közüm yaşını ***tilediŋġ*** *tökülse yılduz tig*	SD s.276/699
Ḳāṣıd ki ***yiberdiŋġ*** *iyledi şād mini*	BD s.259/314/1
Zāhidā men' eylediŋġ köŋġlümge meydin ***bilmediŋġ***	GS s.197/245-5

Bir kün sini kördüm ***dimediñ*** *gerçi oḳuñġa*	LD s.255/2352
Ya heves deyriġa merkeb ***sürmediñ***	LT s.115/1383
Ni açılġay tutay kim sin fiġānıñ köktin ***aşurduñ***	BV s.265/347-7
…öyniñ ferşi ruḫāmın nige ***bozduñ?***	NM s.377
Ki ***çapturduñ*** *on on biş pehlevānnı*	FŞ s.352/XXXVIII/61
Ḳavdūñ *kil ü luṭf iyleben ol tilbeni yandur*	FK s.142/143-7
'Aceb kim mindin iy dil-dār ***toyduñ***	BD s.192/125/12
İçgeri kirgeç ***ḳutulduñ*** *barçadın*	LT s.199/2524
Cismimni kül eylep külini köke ***savurduñ***	GS s.282/368-1
Her ni köñlüñ istedi ***sorduñ*** *mañga*	LT s.114/1364
Ārzū-yı vaṣldın köñlümni ***tındurduñ*** *barıp*	FK s.60/60-4
Nā-gāh ara mėndin ėyle ***toyduñ***	LM s.325/XXXIII-3036
Lāle ḳadehini taşḳa ***urduñ***	LM s.30/I-33
Tirlegen yüz ḳaṭresidin kim yüzüm ḳanın ***yuduñ***	GS s.392/527-5
Cān ḳūtı köñül ḳuvvetidür sāfī vü ***dürdüñ***	NŞ s.345/346-8
Kėydürdüñ *zīnet ėylemekdin*	LM s.31/I-41
Ki eşki dürleri vü cānınıñ naḳdi irür ***müzdüñ***	NŞ s.344/345-7
Özüñ ***sürdüñ*** *raḳam tapḳaç bu nāme*	FŞ s.83/III/13
Müvesvisī ki ma'āşını 'aḳl ile ***tüzdüñ***	GS s.203/253-7
Çün Nevāyīdin ***üzüldüñ*** *bar savāb ölmek añga*	NŞ s.42/42-9

Digeç ser-geşte Mecnūnum başımnı kökke ***yitkürdüñ***	BV s.265/347-1
Bu zār ile dil-ber körüşür çaġda ***yügürdüñ***	GS s.282/368-4
Ki ***açtıñ*** *beşer güli içre verd*	Sİ s.52/84
Köz uçı birle ***baḳtıñ*** *u ḳıydıñ Nevāyī köñlini*	GS s.126/139-9
Siyāset yöritip şāhā anıñ tig fitneni ***bastıñ***	SD s.126/141
Kim anı ādemi ḫayliġa ***ḳattıñ***	FŞ s.84/III/24
Gül yafraġını havāġa ***saçtıñ***	LM s.30/I-34
Bu ṣan'atlar ḳılıp 'ālemġa ***sattıñ***	FŞ s.84/III/24
Birdi Ḥaḳ ***taptıñ*** *çü andın rif'atī*	LT s.39/344
Yaḳtıñ *ot birgeli ey 'ışḳ ḥayātımġa ḫalel*	BV s.289/383-1
'Işḳ içinde muñladım dip ey ki ***yıġlattıñ*** *mini*	BV s.47/64-2
Toḳuz günbed ol nev' **çiktiñ** *bilend*	Sİ s.48/25
Zemāne bāġıda ***iktiñ*** *nihūl-i mihr velīk*	NŞ s.551/554-6
Tün bir küle ***keçtiñ*** *körüp aġzıñda leṭāfet*	SD s.218/492
Ni belā ***körsettiñ*** *istinġā mañga*	BD s.200/128/10
Keys ***külettiñ*** *nā-tüvān ṣaydını bismil ḳılmayın*	NŞ s.478/480-1
Ki ey Şāpūr ḳaydın beyle ***yittiñ***	FŞ s.409/124/XLIV
Sürgeli taşḳarı itlerge mini ***südrettiñ***	NŞ s.339/340-7
Kėy mihr ü vefā bile ***şiriştiñ***	LM s.237/XXV-2114
Başı üze ***tiktiñ*** *altı gevher*	LM s.31/I-39

Ger helākim ḫaberidin avunur kim ***avutuñ*** GS s.287/376-1

Erbāb-ı ḥased sözige ***büttüñ*** *oḫşar* BD s.231/200/1

Teklik 3. Şahıs: -DI / -tI

Bülbül perin ni gülge ***savurdı*** *bu bāġ ara* BV s.49/66-7

Közüm girdābı cismimni ***çumurdı*** BV s.208/275-5

Ki bu dīvāneni ***saġındı*** *'āḳil* BV s.288/382-4

Ża'f ifrāṭı ***yaḳınlaşturdı*** *barur çaġıma* BV s.385/530-1

Yaşundı *müşk içinde Çīn ġazāli* FŞ s.90/V/3

Şebistānıda ***toġdı*** *bir yañgı ay* FŞ s.130/XII/53

Özi ***atlandı*** *devlet birle ḫōş ḥāl* FŞ s.146/XV/3

Közige ***uçradı*** *mundaḳ kitābet* FŞ s.210/XXII/63

Bolup ayaġıġa ***zincīr uzaldı*** *başıġa saç* NŞ s.98/98-5

Dime ḳaçtım cevrdin kim bes ki ***taş yaġdurdı*** *hecr* NŞ s.118/118-4

Tuttum ol dāġım ***oñgaldı*** *dāġ-ı hicrānnı nitey* NŞ s.634/637-6

"Zafdın örgemci damıga yıkılgac çırmanıb

Ol çebın dik ***turladı*** *her yan tenimni eylenib"* ŞS s.131

…vilāyatı kem boldı ve ***artmadı.*** Babn. s.52/H166a-4

Yüzüñdin ger 'iẕārı bāġıda gül ***açmadı*** *'Aẕrā* GS s.28/2-6

Cān birdim ü ***yavutmadı*** *mihrimni özige* LD s.16/148

'Özr ü efsūn cānibi ***aylanmadı*** LT s.110/1306

***…ḳopup ol otḳa kirdi ve ḥīç* buşmadı.** NM s.139

Köydi vü bir kün raḳībḳa sırrın ***aymadı*** *köñgül* SD s.234/547

Atası yolındın taşḳarı ***çıḳmadı.*** ŞT s.121/[69b](15)

Bayındır bigininğ ***ḥükmini tutmadı.*** ŞT s.210/[99b] 17

ʿImād dėgen yėrge kėlip ***tüşüldi.*** Babn s.1/K147/(2)

Sözümni yār işitmey yüzümni ***çörgedi*** *āh* BV s.257/334-2

Yaġar idbār ***gerdi*** *ay Nevāyī rūzgārımdın* GS s.380/510/9

Kim ki ol vehm ü ḫayāli ara ẕātıñğnı ***kivürdi*** FK s.9/5-5

Ḳopup at üzre andaḳ ***sigridi*** *bat* FŞ s.91/V/16

Luṭfī ḥālıñğı körüp köñğli ***ilindi*** *zülf ile* LD s.159/1462

Geh ***südredi*** *geh* ***köterdi*** *anı* LM s.145/XIV-1

Öksüdi *tut bīşedin bir yafraġ oḳ* LT s.211/2702

…kerīmesi mażmūnı birle ḳābiliyeti ***birdi.*** ML s.165/(3)

Tiñğri ḥükmin ***bütkerdi.*** NM s.174

Ve biyikke çıḳıp bir ***kükredi.*** NM s.200

Çikildi *bir elif her ḳatre yaşımdın nişān anda* NŞ s.25/25-2

Bu velādettin ***sevündi*** *ḫalḳ-ı ʿālem barçası* SD s.180/365

ʿAdū alġanın ***bildi*** *derbendni* Sİ s.249/3022

Yükündi *yana ḫusrev-i nev-cevān* Sİ s.362/4719

"Süleyman kim ***igürdi*** *ins ü cindin /Anıng fermanı irdi bir nekırdin"* ŞS s.69

"Hasretingden kanlar yıglab yüregim tende ***çürüdi.***

Ayrılıgıng şiddetinden bedende derman kurudı" ŞS s.172

"***Çökürdi*** *tivesini karvanıng /Kuşattı girdini meşreb devening*" ŞS s.174

Toḳuz miñ ḳoy ve toḳḳuz yüz yılḳı ***öltürtdi.*** ŞT s.148/[78b]2

Öler bolġanında yurtını ikki ***böldi****.* ŞT s.182/[89b]

Suvar ḳoyup ḳolında ***östürdi.*** ŞT s.191/[92b]18

Közini körgeli közüm közige ***ilmedi*** *ol ay* BD s.306/520

Şāhdın köñgülge yaḳḳu dėk söz ***kėltürmedi.*** Babn s.1/E91/14

Ay Nevāyī yıġlamaḳ āhımġa teskīn ***birmedi*** GS s.35/11-7

Ay ***çėkmedi*** *mihr minnetini* LM s.48/IV-214

Şeyẖ-niñ ***atı yörümedi…*** NM s.194

"*Fer idi kim* ***dilimlemedi*** *bu fasl / ilm-i fakr u fena bolub anga asl*" ŞS s.192

Üç kiçe kündüz anasını ***immedi.*** ŞT s.122/[69b](11)

Ḫaṭıñ sevādıġa ṣun' ilgi ***yondu*** *çun ḫāme* BV s.385/531-1

Sinānlar şem'i salıp anda ***yaġdu*** FŞ s.120/X/38

Bozdu *köñlüñ öyini ḫāne-ber endāz-ı firāḳ* NŞ s.16/16-7

Andaḳ kim ımtıdādı yarım sā'at-ı nucūmīġa ***yaḳınlaştı.*** Bābn s.118/E173b-5

Fiġanım ***aştı*** *bülbüldin ġamī yoḳ ẕerre bu ḳuldın* BD s.140/37/5

Çu urdum bādedin su ***olturuştı*** BV s.424/585-7

Ki ***çayḳattı*** *çirig deryāsını mevc* FŞ s.361/XXXIV/83

Yapuştı *köñlekime yara ḳanıdın ḫırḳam* GS s.434/590-5

Raḳībiñ raḥm itip başım ***arıttı*** *köp ḳurumadı* LD s. 161/1478

Çün yėr üze mindi kökke ***çaptı*** LM s.48/IV-211

Ol ay ki küle küle ***ḳıraġlattı*** *mini* ML s.171/(B11a)/16

…seḥer ḳopup ol vechlerni avuç avuç ḳonşıları öyige ***saçtı.*** NM s.153

Revān ***ḳoptı*** *bolmaḳḳa gerdūn-ḫırām* Sİ s.63/242

"Şeh ol fikr eylegeç ildin nihanı /kirüb halvet ara ***çarlattı*** *anı"* ŞS s.161

Şāh Melikni tutup ***ḳamçılattı****.* ŞT s.198/[95a]1

Kimseler ***tarḳattı*** *öz aḥbābıġa* LT s.117/1409

Andın ki yandım yañġı it ***bütti*** *bu oldur.* NM s.158

Ḳoptu *dağı ḳoydı ol ṭaraf gām* LM s.142/XIV-1130

Çokluk 1. Şahıs: -DIk, -DUk / - tIk, -tUk

Añladik *otluk yüzi köñlüm ni yañlıġ ḳıldı sūd* BV s.436/603-2

Ol kitābnı ***aldik*** *ve bu maḥalnı tapıp naẓar saldik be* ***bildik*** *ki olça min ta'rīfide taḥrīr ḳılıp min.* ML s.183/P283b/8

Köyer ṣafḥa vü ḫāme irmes ***bitirdik*** NŞ s.337/338-2

Şükr kim ***barduḳ*** *cihāndın bir hem ol mīs̱āḳ ile* LD s.184/1689

Ḫıżr bile min kim sini ***yatḳurduḳ*** *ve kögsüñni* ***yarduḳ*** *…* NM s.292

Ol sebebdin biz anlarnı köp ***çapduḳ …*** ŞT s.109/[66a](1)

Tutmaduḳ *iḫtiyār ile mey-ḫāne ṣāri'in* GS s.179/218-6

Ḳayda kim urduñ ḳanat ***ayrılmaduḳ*** LT s.242/3143

Bacūr çerigini kim üç tört ay ***çerikledük …*** Babn-s.125/H 122a-7

Zehr ile mühlik marażġa ***körmedük*** *hergiz 'ilāc* BV s.74/94-1

***Bildük** ki yoḳ ėrdi iḫtiyārıñ* LM s.267/XXVIII-2438

*Çünki **taptuḳ** reh-i ʻadem sindin* LD s.168/1538

*Yüz beliyyet çikmegin cezm **eyledük*** LT s.242/3146

*Lugām taġıġa barur-min daġı **ayrılıştuḳ…*** NM s.28

*Añga ʻözr aytıp **uzattuḳ** tirig* Sİ s.318/4058

*Ögürcıḳnıñ inileri ve oġlanlarınıñ nesillerini **ayttuḳ**.* ŞT s.217/[101b](9)

*Biz **öttük** līk ilniñ ilig ayaġın savuḳ çaldı* BD s.280/397/2

*Yėtiben tiz taḳḳa **yarmaştük*** Babn s.92/ E155b -H196b-2

Çokluk 2. Şahıs: -DIŋIz, -DUŋUz, tIŋIz, tUŋUz

*Ni asıġ ger çerḫ işin ḥālimġa **mātem ḳaldıñız*** FK s.202/209/4

*Düşmenim siz dostlar kim **ḳavdıñız** eylep hücūm* GS s.481/660-8

*Mini **saldıñız** sözge bī-iḫtiyār* Sİ.s.496/6698

*…ve bu müddetde mañga **dimediñiz.*** NM s.173

*Pādişāhım munġa Iṣfahānnıñ daruġalıḳın **berdiñiz…*** ŞT s.144/[77a](15)

*Sehvdür kim bī-s̱emer eşcārıda **olturduñuz*** BV s.161/210-6

***Kördüñiz** taptıñız ikin anda* BD s.283/409/3

*Kim yaḳarda imgenip ḫas dik tenim **köydürdüñüz*** BV s.160/210-3

*Burundın çü **kördüñüz** yārlıḳ* Sİ s.70/347

*Bu maḥalde turmay imdi **ḳaytıñız*** LT s.119/1449

*Siz üç uluġıñız altun yaynı tapıp **kitürdiñiz** taḳı anı buzup **ileştiñiz..***

ŞT s.149/[78b] 11

Ḫaylım sarı tīġ ***çėktiñiz*** *tīz* LM s.258/XXVII-2236

Çokluk 3. Şahıs:-DIlAr /-tIlAr

Mini hem ***aḫtardılar.*** NM s.152

Çingiz Ḫānnıñ oġlanları şehrni ***aldılar…*** ŞT s.135/[74b](1)

Özige ulus barça ***aylandılar*** */Anıñ kiniçe barı* ***atlandılar*** Sİ s.341/4398

Neşāṭ u ṭarab bezmini ***ḳurdılar*** Sİ s.360/4688

Afġān tamāmısı oḳḳa ḳılıḳça barıp ***pāralandılar.*** Babn s.145/E194a-8

Tapşurdılar *anı nükte-dānġa* LM s.102/XI-731

Yogurdılar *heme derdini fil-i-hal / Katıştırdılar anga iki kal bal"* ŞS s.343

Birin ***yondılar*** *taḫta u birni taḫt* Sİ s.120/1091

…ve ol nev' ṭab' netīcesi körgüze ***almadılar*** *ki…* ML s.190/ [T781b]1/4

…*ayttuḳ ki yaramas ınanmaslar özleri körmegünçe* ***taşlamadılar.*** NM s.8

"Kalanı almak içün ***tırmaşdılar*** */Burc ü barudun emekleb aşdılar"* ŞS s.147

Uluġ şehrlerge ve muḥkem ḳal'alarġa ***berkindiler.*** ŞT s.138/[75a](10)

…ve birisi köñlümni yudı ve yana kögsümge saldılar ve ***bütkerdiler.*** NM s.292

Şeyḫni ***kiltürdiler*** *mecma' ara* LT s.111/1327

Ḳaşıñ kirpikiñ oḳ ya tuttı ḳayda ***kördiler*** *yaġı* SD s.238/566

Ḳozı Yavı atlı oġlını pādişāh ***köterdiler…*** ŞT s.165/[84b]7

…ve tevāżu' bile bir biridin ***ayrılıştılar.*** NM s.17

…ve dünüvv-i mertebedin aradın ***çıḳtılar.*** ML s.169/(B6B)27

Biri birge meydānda ***çırmaştılar*** Sİ s.193/2168

Yüz mihr bile ***ḳuçuştılar*** *rüst* LMs.275/ XXIX-2519

Sün̂gek ḫilāl ki boynıġa ***taḳtılar*** *zincir* NŞ s.143/143-1

Mey tut ki cām devridin oḳ ***taptılar*** *'ilāc* FK s.192/199/6

Suḥbat bī-maza boldı her sarıġa ***tarġaştılar.*** Babn s.131/H228a-2

Olar gül ***saçtıla****r men hem kitürdüm ḫoş bu ḥalvānı* SD s.160/285

Ayab taġ dik yirge ***birkittiler*** Sİ s.190/2128

Anda kim ġamzen̂gni ser-mest-i mey-i nāz ***ittiler*** LD s.49/453

…ikki dervīş bir birige yitip maḥabbet yüzidin ***körüştiler…*** NM s.16

Kūyide itler ***üziştiler*** *Nevāyī ḫasteni* NŞ s.198/198-7

IV.1. 1. 2. İkinci Tip

II Tip: ***-p+tUrUr/-tUr +şahıs zamiri***

Bugünkü Türk lehçelerinin pek çoğunda hâlen kullanılmakta olan ve birbirine çok benzeyen bu zaman eklerinin tarihî geçmişine baktığımızda, söz konusu eklerin ilk olarak Doğu sahasında Kıpçak ve Harezm Türkçesi döneminde, yani 13. yy'da *–p turur* (*-Up dUr / -Up dUrUr*) ve *-A* / *-U turur* (EAT-I/ *-U*; *-A dUrUr* /- *yorır*) birleşik şekilleriyle görülmeye başlar. Karahanlı dönemine ait bir eser olan Divan-ı Hikmet'te bu eklerin ekleşmiş şekillerinin kullanılmış olması ise bu eserin daha sonraki dönemlerde istinsah edilmesinden ve o döneme ait özellikleri almasından kaynaklanmaktadır. Onun için Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde bu

zaman eklerinin kesin olmadığını söyleyebiliriz. Bu dönemlerde anlatılan geçmiş zaman *–mIş,* şimdiki zaman ise *–Ur* ekleri karşılamaktadır.[235]

Bu konuda Gürer Gülsevin bir çalışmasında: "-(*y*)*Up* zarf-fiil eki ile *durur* bildirme şeklinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bugün yazı dilimizde bulunmayan bu yapıyı Türkiye Türkçesine da ziyade –mış +kişi veya *-mıştır* olarak aktarılabilir.[236]

Bildirme eki olan *–DUr* eki bir kelimeyle bir ekten oluşan eklerdendir. Eski Türkçe döneminde ek olarak kullanılmayan bu yapı, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe döneminde yardımcı fiil[237] olarak kullanılan tur- fiili, bu yapı içerisinde kaynaşarak bir ek hâline gelmiştir.

J. Eckmann Çağataycada kullanılan *–p tur* eki için "tesirleri şimdiki anda da devam eden, geçmişte tamamlanmış bir hareketi ifade eder".[238] Şeklinde yorumlamıştır.

Bu bilgiler ışığında bir zaman eki olarak kullanılan *-p turur* ve *-A / -U / -I turur* ekleri, bir taraftan zarf-fiil eki bir taraftan geniş zaman ekini almış tasvirî fiil olmak üzere iki ana unsurdan oluşmaktadır.[239]

Anlatılan geçmiş zaman eki şu şemayla ifade edilir:

zarf-fiil eki + tasvirî fiil + geniş zaman

-p- + tur- /dur- + -ur-

Şimdiki zaman eki ise:

zarf-fiil eki + süreklilik bildiren tasvirî fiil + geniş zaman

-A / -U / -I + tur- /dur- /yor- + -ur

Çağatay Türkçesinde kullanılan II. tip görülen geçmiş zaman kipinin şahıslara göre örnekleri şu şekildedir:

---

[235] Caştegin Turgunbayev, "-a turur Şimdiki Zaman ve –p turur- Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:8, Güz1999 , s.497-498.
[236] Gürer Gülsevin , Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay. Ankara: 1997, s.83.
[237] A.von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri,* (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay., 1988, s.88.
[238] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.138.
[239] Turgunbayev, agm, s.500.

Teklik1. Şahıs: -p+tUrUr/-tUr+mIn

Baḳıp dir-min *şikāyet eyleyin körgeç anı ḳalmas* NŞ s.133/133-3

Köñgülni zühd taḳvā vü vera'dın ***yanduruptur min***

Sini dip yüz yıġaçdın iy perī-veş ***kiltürüptür min*** BD s.271/360

Rākib ol kim ***kiltürüp-tür-min*** *Burāḳ* LT s.24/130

Īrān sarı ***yörüp turur men*** *niçe yıllıḳ ġamların yesünler tip…* ŞT s.140/[76a] (1)

Teklik 2. Şahıs: -p+tUrUr/-tUr+sIn

Bulunamadı.

Teklik 3. Şahıs: -p+tUrUr/-tUr /- p+ dUrUr / -DUr

Şūḫluġdın lāle-zar üstide ***aġnaptur*** BV s.283/373-5

Otluġ yüzidin ol ay kim bürḳa'ın ***alıptur*** NŞ s.171/171-1

…men bu kiçe fülānca miñ teñgemni oġrı ***alıp turur*** *tidi.* ŞT s.143/[77a] (8)

'Işḳ ile vücūdın ***arıtıp-tur*** LM s.200/XXI-1724

İbrāhīm didi kim siniñ ayaġıñ ḫāygīnedin ***asılıpdur.*** NM s.27

Tün yoḳ ki mėni ḳara ***basıp-tur*** LM s.168/XVII-1390

…meşhūr bolsa anı ***bitip turur*** *…* ŞT s.208/[99a]2

Mīzānu'l-evzān atlıġ 'arūż ki ***bitilipdür …*** ML s.174/(B14b)16

…*köñgül ġonçasıda ġamdın ki pīçler* ***çırmanıpdur.*** ML s.190/(T781b1)(27)

Ġonçe yañglıġdur ki anda ***çırmaşıptur*** *berg-i gül* NŞ s.367/368-1

***Çikiptur** ançа ḳıymetlıġ cevāhir* FŞ s.113/IX/58

*Hem anı nebī **dip durur** hem velī* Sİ s.470/6313

*Anğa bir Türmen-i meh-veş ġamı muḥkem **dolaşıptur*** BV s.116/144-9

*Bir söz **éşitip turur** ḳulaġım* LM s.178/XIX-1494

*Dipdürler ki ol illig biş ḥac **güzārlaptur** kim…* NM s.66

*Meger ki şem'i- cemāli fetīlesi **igilip tür*** GS s.133/150-1

*Ferişte gūyiyā köktin **iniptür*** LD s.50/455

*Belā vü fitneġa luṭfī **ḳalıptur** andın kim* LD s.42/385

*Mini **ḳapsap turur** hicrān çerigi* LD s.246/2266

*Gül **ḳızarıptur** u sünbül **ḳararıptur** gūyā* NŞ s.109/109-3

*Kirpikimdin zaḫm olup gūyā ki **yaḳıptur ḫınā*** NŞ s.464/465-4

*Gül **ḳızarıptur** u sünbül **ḳararıptur** gūyā* NŞ s.109/109-3

*Türk Sartḳa fāyiḳ **kilipdür.*** ML s.169/(B7a)/4

*Zülfini kim **kiltürüptür** tār tār* BD s.276/383

*'Āşık atıġa **kirip-tur** könğlüm ü tapmas viṣāl* GS s.281/366-5

*Çemende servni **olturġuzup turur** yörüşi* BD s. 180/107/1

*Sālik allıda **ḳoyuptur** vāridāt* LT s.121/1470

*Bu ki her yandın **kökertiptür** yüzümni kāc-ı derd* BV s.97/120-1

*Kök ra'dlar ḳazanın taġ üstidin **ḳuruptur*** BV s.145/189-2

"*Kırk kün haling mudur yüz üzre ya şevket bile /**öltürübdür** hind şahı taht-ı sımın üstüne*" ŞL s.50

Meger ***önüptür*** *olarnıñ ḳaşında mihr-giyā*	SD s.173/331
Allıġa güller ki ***sançıp tur*** *müşābih dur aña*	GS s.48/29-4
Pes itek tartıp ḳılıç alıp ***şımalıptur*** *ilik*	BV s.254/329-7
Taşıptu*r yā anıñ ḳanı yā tartar anda topraġı*	SD s.238/567
Tilbereptür *Nevāyī ey ‘uşşāḳ*	NŞ s.211/211-9
Evliyāu ’llah muḳaddes rūḥı feyżıdın ‘ālem ***toluptur.***	ML s.181/(B27a, T779a)/2
Yoḳluḳ maña ger ***urup durur*** *yol*	LM s.261/XXVII-2367
Yarılıptur *özge ḳılmış gūyiyā sevgendini*	LD s.215/1983
…uluġ atalarınıñ ḳatında ***yatıp turur.***	ŞT s.203/[97a] 10
Ḫānġa ***yetkürüp tururlar.**** **	ŞT s.208/[99a] 9
…ve köp il aña irādet kiltürüp tigresige ***yıġılıpdurlar.*** ** *** **	NM s.278
Bu laḥẓa ki vaṣlıġa selāmet yitiliptür	FK s.184/190-1/7
Ḥasret suyını ḫūn-ı ciger birle ***yutup tur***	GS s.153/180-4

Çokluk 1. Şahıs: -p+tUrUr/-tUr+bIz

Tilbe köñülni ***alduruptur biz***	BD s. 270/356
…özüñiz ḫizmetkārlarıñız irdük köp aç ve aruḳ ***bolup turur miz.***	ŞT s.226/[105a] 12

Çokluk 2. Şahıs: -p+tUrUr/-tUr+sIz

Luṭfıñi çün ***ögretiptür siz*** *nevāzişler bile*	LD s.133/1222

Çokluk 3. Şahıs: -p+tUrUr/-tUr+lAr /-DUr+lAr

…'ilm işiklerin yüzige ***açıpdurlar.*** NM s.223

Bu söz bile bir biridin ***ayrılışıpdurlar.*** NM s.362

Bu şi'rġa Ḥażret-i Maḫdūmī nūren cevāb ***aytıpdurlar*** *ve atın Lüccetü'l-aḥrār* ***bitipdürler****.*

ML s.182/(B29b)/26

Ol irdi kim çün selāṭīndin ḳay biri kim bināyī ***ḳoyup durlar…*** GS s.21/7

Andın daġı Sart ve alar 'ārī ***ḳalıpdurlar.*** ML s.177/(B20b)/17

Zindānġa ḳapapdurlar, zindānnıñ taşıda ***tapıpdurlar.*** NM s.378

Bu şi'rġa Ḥażret-i Maḫdūmī nūren cevāb aytıpdurlar ve atın Lüccetü'l aḥrār ***bitipdürler.*** ML s.182/T779b1/1

Ḫıżr zülālidin ölüg tirgüzmek ṭarīḳın 'ālem ehliġa ***körgüzüpdürler.*** ML s.191/B44b/22

Barça ***külüşüpdürler.*** NM s.202

…ve bu ża'īf alnıda ***ötkeripdürler…*** ML s.186/(B34a)/18

Ve żāyi' ḳılma anı kim kifāyetin sindin ***tilepdürler*** *ve…* NM s.83

…*ve naẓm-güsterler çun muḳābelede* ***dipdürler,*** *let* ***yipdürler.*** ML s.185/(B32a)/27

Peyġamber ***aytıp tururlar…*** ŞT s.110/[66a](5)

Yüz zīver ü dür ***taḳıp tururlar*** LM s.348/XXXIV-3283

Bizdin burun ötken ḫalḳlar yaynı pādişāh ornında ***bilip tururlar.*** ŞT s.149/[78b](16)

Andın songra ḳabūl ḳılıp özlerin şāgird ve memnūn ***bilipdürler.*** ML s.186/(B34b)/20

Yāfeṡni ba'żılar peyġāmber irdi ***dip tururlar*** *ve ba'żılar peyġāmber irmes* ***dip tururlar.***

ŞT s.118/[69a](1) (2)

…songra bu faḳīr allıġa muḥākeme üçün ***kiltürüp tururlar.*** ML s.186/(F782b)22

'Arabī luġatlarnı ***ḳoşup tururlar*** *ve Farsīnī hem* ***ḳoşup tururlar.*** ŞT s.110/[66b](1) (2)

Anga ḫargāh at ***ḳoyupturlar.*** ML s.176/(B17b)/19

Oġuz Ḫānġa yetkürüp mundaḳ ***sanap tururlar.*** ŞT s.207/[98b]5

Şeyḫu'l-islām dipdür ki anı dünyādın ötkendin soñ̂ra vāḳi'ada ***körüptürler*** *ḥālın* ***surupturlar.*** NM s.201

Tā yilek sūseni iylep sin ü gül-gūn tirlik

Özidin sūsen ü gül tir ile ***yıpturlar*** *ilig* FK s.322/342-1

Yoluñ̂ġa seniñ̂ ***baḳıp tururlar*** LM s.349/XXXV-3283

Müdevver ***tapıpturlar*** *andaḳ ki gūy* Sİ s.165/1757

Her biri mesken ***tutup turlar*** *süngekke ornaşıp* GS s.73/65-3

…ve ma'ānī zībāların taḳrīr libāsıġa ***kivürüpdürler.*** ML s.167/(B4b)/6

Rehn ḫırḳam kim ***töşeptürler*** *anı mey-ḫānede* FK s.147/148-6

Belki ol kelimege müdāvemetni ol yirge ***yitkürüptürler…*** NM s.5

IV.1. 1. 3. Üçüncü Tip

III Tip: ***-p+ +şahıs zamiri***

Çağatay Türkçesinde kullanılan üçüncü tip görülen geçmiş zaman kipi *tur* ekinin kullanılmadan yapılan zaman kipidir. 1. ve 2. şahıslarda tur- eki kullanılmaz.[240] Bu kipin III. şahıs çekimleri bulunmamaktadır.

Teklik 1. Şahıs: -p+mIn

Cüneyd'niñ̂ ḫelāsın iligim bile ***arıtıp-min.*** NM s.141

Alıp min *'ışḳ iḳlīmini bu ṭabl ü 'alem birle* GS s.399/538-2

---

[240] János Eckmann, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), s.106.

Sevdāyī ***bolup min*** *çü köñgül zülfiġa birdim* LD s.25/235

Bu ḫamse şuġlıdın çun ferāġat ***tapıp min,*** *taḫayyülüm kīti-neverdin salāṭīn tārīḫi deştiġa* ***çapıp min.*** ML s.181/(B27b)/26

Cān şīresidin aġzını anıñg ***çüçütüp min*** GS s.362/485-2

Ünüñgni bir ***işitip-min*** *velīk yıllardur* NŞ s.450/451-3

…şeydā köngüller işikin ʻışḳ taşı bile ***ḳaḳıp min*** *ve öyge fitne vü āfet otın* ***yaḳıp min.***

ML s.180/(P282b)19

Ḳalıp-min *ġam yüki atsıda ol nevʻ* NŞ s.422/423-5

İşit kim ṭurfe rāzī ***kiltürüpmin*** FŞ s.290/XXXI/14

Yana ʻAynu'l-ḥayāt ḳaṣīdesi ẓülālin ***yitkürüp min*** *ki ġaflet ehlining ölüg bedenleriġa cān* ***kivürüp min .*** ML s.184/B31a/16

Şīvedin başḳa cemālıñgdın ***körüp min*** *anı* LD s.149/1369

Bilmes ki anı āhım otıdın ***ḳurutup min*** GS s.362/485-7

Yüz ü laʻli hecridin bīmār ***olup-min*** *ey ḥakīm* BV s.74/93-5

çün ki kördüñg kim ***ölüp-min*** *tuta mātem..* NŞ s.78/78-3

Ol belāġa ***örgenip-min*** *eyle kim cānım çıḳar* BV s.22/29-7

Ġonçe ʻıṭrın ***ḫoşlamas-min*** *min ki köñglüm bāġıda* BV s.464/647-6

Miḥnet içre ***örgenip-min*** *şām-ı ḳatrān-dūd ile* NŞ s.536/539-4

Tigmesün ḥüsnüñgga dip ot üzre ***salıp min*** *sipend* GS s.115/125-3

Köz ki ḥayretdin ***tikip-min*** *ol leb-i ḫandān ara* FK s.23/21-3

Körgeç anı ḥayretdin ilgimni ki ***tişlep-min*** BV s.247/320-4

Serv-ḳaddim ʿışḳıdın köp ***tolġanıp-min*** *körgeli* BV s.47/63-5

Tutup min *pāy-ı dīvārī ḳılıp mesken ser-i kūyī* BD s.178/102/2

İmdi ki firāk ara ***tüşüp-min*** BV s.479/659-7

Ġamıda türlük türlük belaġa ***uçrap-min*** BV s.257/334-4

Ve Şeyḫu'l-islām dipdür ki min Ḳuhendez'de mütevellid ***bolup-min*** *ve anda* ***ulġayıp-min.*** NM s.208

Yād iylemediñ hergiz munça ki ***yalınıp min***

Sin mini saġınmay sin min sini ***saġınıp min*** BD s.297/480

… ve dōstumnı ***yarlıġap-min*** NM s.177

Ḫalḳdın çun ***yaşurup-min*** *yoḳ mañga cüz bir tanuḳ* BV s.244/316-4

Felek cāmıdın ança zehr nūş ***eylep-min*** *ey hem-dem* NŞ s.635/638-8

Teklik 2. Şahıs: -p+sIn

Çün ḥaclesi sarı köz ***salıp-sėn*** LM s.251/XXVI-2262

Ḳolmaḳḳa ḳızını söz ***salıp-sėn*** LM s.251/XXVI-2262

Eger yoḳ hecr ara özdin ***barıpsin*** FŞ s.389/XLII/80

Ant ***içip sin*** *gūyiyā kim ʿahd-ı ḥüsnüñde bigim* LD s.206/1897

Kiltürüptür-sin *ayaġı sarı zülf-i müşg-bū* BV s.372/511-2

Ni ṣabr ḳalsun minde çün otḳa ***salıp sin*** *fülfülī* LD s.225/2077

Tapulup sin *bende birle özgeçe* LD s.287/2621

Cānım içre yir ***tutup-sin*** *eyle kim ger laḥẓaī* BV s.243/314-2

Cefā vü ʿişvelerni fen ***tutup sin*** LD s.120/1095

Eyle ḳanlıġ kön̂gül içre tügen ***urup-sin*** *kim* BV s.388/535-3

Teklik 3. Şahıs: Yok

Çokluk 1. Şahıs: -p+bIz

Luṭf ėylese fāriġ ***olturup-biz*** */Kīn körgüzür olsa hem* ***turup-biz*** LM s.209/XXII-1821

Çokluk 2. Şahıs: -p+sIz

Didi boş bolsa , başların nige ***birkitip-siz?*** NM s.454

Cüneyd aṣḥābḳa didi ki mülūk ādābın ***örgenip-siz?*** NM s.38

Ḫūy ***tutup siz*** *ay bigim anı siz* LD s.87/793

Ki allımda ḥālā ḳılıp siz hücūm Sİ s.130/XIX-1234

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN KİP ÇEKİMİ I TİP	
I. teklik	**-DIm, -DUm, -tIm, tUm**
II teklik	**-DIn̂g, -DUn̂g, -tIn̂g, tUn̂g**
III.teklik	**-DI, -tI**
I. çokluk	**-DIk -DUk, - tIk**, **- tUk**
II.çokluk	**-DIn̂gIz, -DUn̂gUz , tIn̂gIz**, **tUn̂gUz**
III.çokluk	**-DIlAr, -tIlar**

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN KİP ÇEKİMİ II TİP	
-p + -tUrUr /-tUr + şahıs zamiri	
I. teklik	-p + -tUrUr / -tUr +mIn
II. teklik	-p + -tUrUr / -tUr +sIn (II teklık şahıs görülmedi)
III. teklik	-p + -tUrUr /-tUr / -dUrUr /-dUr
I. çokluk	-p+-tUrUr /-tUr + bIz
II. çokluk	-p + -tUrUr /-tUr + sIz
III.çokluk	-p + -tUrUr /-tUr +- lAr / -DUr +- lAr

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN KİP ÇEKİMİ III TİP	
-p+şahıs zamiri	
I. teklik	-p+mIn
II. teklik	-p+sIn
III. teklik	yok (III teklık şahıs görülmedi)
I. çokluk	-p+bIz
II. çokluk	-p+sIz
III.çokluk	yok (III çokluk şahıs görülmedi)

IV.1. 2. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Duyulan geçmiş zaman kipi köken bakımından –mIş /-mUş sıfat- fiilinden gelen, fiilin karşıladığı iş, oluş veya kılışın içinde bulunan zaman diliminden daha önce gerçekleştiğini; ancak konuşanın bunu görmediğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren şekil ve zaman kalıbıdır.[241]

Duyulan geçmiş zaman Çağatay Türkçesinde şiirde, nesirden daha yaygındır.Bu kip, konuşucu tarafından doğrudan doğruya bilinmeyen, konuşucunun başkalarının bilgisiyle veya başka yollardan kendisinin çıkardığı sonuçlarla haberdar olduğu olma ve yapmaların ifadesinde kullanılır. [242]

Çağatay Türkçesinde duyulan geçmiş zaman kipi Türkiye Türkçesinden daha farklı olup üç tip zaman kipi kullanılmaktadır.

I Tip: ***Fiil tabanı + -mIş + şahıs zamiri***

Bu zaman çekiminde I.tekil şahıs eki olarak –Am /-Em Azerî Türkçesi şekilleri ile de karşılaşılmaktadır.[243] III. tekil şahısta dur/tur, III. çoğul şahısta ise durlar /turlar kalıbı göze çarpmaktadır.Türkiye Türkçesinde de kullanılan - mIş /-mUş ekine bir –DIr/ -Dur bildirme ekinin eklenmesi eyleme hem kesinlik hem de pekiştirme anlamı verir.[244]

II Tip: ***Fiil tabanı +ġan /gen ErmIş +şahıs zamiri***

Bu fiil, konuşanın doğrudan doğruya haberdar olmadığı bir husûsa işaret eder.[245]

III Tip: ***Fiil tabanı + -ġan/-gen + şahıs zamiri***

Olumsuzu: ***é(r)mes / é(r)mestür veya -maġandur***

---

[241] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.600.
[242] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.130.
[243] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.130.
[244] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.606.
[245] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.133.

Sıfat fiille yapılan duyulan geçmiş zaman kipidir.Tesirleri hâlâ devam eden tamamlanmış bir harekete işaret eder.[246]Fazla işlek olmayan bir kiptir.

IV.1. 2. 1. Birinci Tip

-mIş / -mUş + şahıs zamiri

Teklik 1. Şahıs:-mIş mIn

*Cüz'-i cüzdin bes ki tişlep tişlep **almış-min** üzüp*	NŞ s.52/52-2
***Bağlamış min** ḳorıya her sarı müjgāndın aṅġa*	GS s.35/11-6
*Min vaṭan **bozmış-min** ol ḳılmış bozuġ içre vaṭan*	NŞ s.501/503-4
*Yazġurma yoḳ aġzıṅġnı eger ẕerre **dimiş min***	LD s.138/1264
***İşitmişmin** ki Bānū kār-dāndur*	FŞ s.339/XXXV/89
*Ki anda ablaḳ **itmiş-min** müretteb tigresi ḳunduz*	NŞ s.203/203-1
*'Ömr ġaflet bile **ötkermiş min***	BD s.213/132/34
***Kėlmiş-mėn** esīr ü pāy-beste*	LM s.190/XX-1621
***Tartmış-min** min-i dil-ḫaste besī imgeniben*	NŞ s.452/453-5
*Ol perī kūyında **yatmış min** başımġa yastanıp*	GS s.69/60-7
***Körmemiş-min** andağın barı irür mundağı ḫūb*	BV s.37/48-4
*Mezra'-ı cānımda tuḫm-ı şevḳ ile mihr **ikmişem***	NŞ s.564/567-2
*Ḫaste kūyüṅġde **yatmışam** bī-kes*	GS s.198/246-1
*La'li vaṣfin **yazmışam** cān ṣafḥasıdın defteri*	BV s.146/191-5

[246]János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.132.

Teklik 2. Şahıs:-mIş sIn

Yüz ṭa'ne uray ayġa yana ilge ***dimiş sin*** LD s.160/1473

Ey Nevāyī zülf ü kaddin ger ***dimiş-sin*** *müşg bile* NŞ s.303/304-7

Ḳum sanı yā Sekkākī ġamı köp mü ***dimiş-sin*** SD s.200/433

Aŋlaġuŋ kim kimdin ***olmış-sın*** *yıraḳ* LT s.156/1941

Ger buzuḳda cuġd-ı nālān ***körmemiş-sin*** *zaḫmı köp* BV s.290/385-2

Teklik 3. Şahıs:-mIş / -mIştUr / -mIştUrUr / -mIşdUr / -mIşdUrUr

Ḳan barurdın gerçi cismim bāġıġa bolmış ḫazān / Ṭurferaḳ kim ḳandın ***açmış*** *yüz gül-i aḥmer yara* BV s.23/30-4

Sürme bilen mü ol ay közni ḳara eylemiş / Yoḳsa Ḫoten ceyranı müşk içide ***aġnamış*** GS s.218/275-1

Nevâyī miŋ cerâḥat birle tün ol kûy ara kirmiş/ Ki ***aḳmış*** *yirge* ***yoḳmış*** *tamġalı her sarı ḳan anda* NŞ s.26/25-11

Ḳayda bolsun uyḳu kim ***aḳızmış*** *uyḳu ḫaylını / Tınmayın aḳḳan sirişkim seylidin su kiçeler* FKs.178/183-3

Ger feraḥ ister iseŋ mey-ḫâne ´azmı eyle kim / Andın özge yirdin ***almış*** *günbed-i ḫażrâ feraḥ* NŞ s.102/102-6

Tün çemen içre niḳābın ***almış*** *ol gül yüzidin / Ġonçe yaŋlıġ çāk bolmaġan girībān ḳalmadı* SD s.240/570

La'l-i sīr-ābıŋa tā köz özini ***aldurmış*** */ La'l-i rengīndin eserlerdür anıŋ yaşında* BV s.388/535-2

Sin barġalı ***arıtmış*** *köŋül zārlıġı / Āh oḳlarıdın her nefes efgārlıġı* GS s.565/850-CXVI

Ṣāf köñglide yüzüñ mihrini gūyā ***asramış*** */ Tüş çaġı her kün ḳuyaş ʿaksi imes Zemzem ara* GS s.32/7-5

Luṭfī sañga cān ***asramış*** *u ḳaṣd itedür hecr / Ger cān tiler irseñ yite körgil burun andın* LD s.160/1474

Köñgülni ḳan yaş u gāhī yüzüm bile avutur-min / Sarıḳ ḳızıl bile andaḳ ki ḫalḳ ṭıflın ***avutmış*** BV s.190/250-3

Yaşıl ton u iginiñ birle ḳāmetiñ ol serv /Ki ikki yanıda ***ayrılmış*** *ikki aḫḍar şāḫ*

GS s.109/117-3

Yār kim yaġlıġ bile köksüm yarasın ***baġlamış*** */ Anda ot tüşmiş köñgüldin ḳan teraşşuḥ ḳılmamış* GS s.216/272-1

Müşgīn saç u tar aġzıdın luṭfī küşād ister velī / Fikri ḫaṭādur añgladım naḳş-ı ḫayālī ***baġlamış*** LD s.92/842

Yüzüñ şevḳıda eşkim közler içre jāle ***baġlanmış*** */ Yaġın ol nevʿ kim dür baġlaġay ebr-i bahār içre* NŞ s.548/551-4

Köñgül eṭrāfıda aḳçan üçün hicrān oḳı yollar / Belā ḫaylini ʿışḳıñ şaḥnesi ol sarı ***başḳarmış*** GS s.208/261-2

İlm-i nazar içre közüm derya eger bolmaydurur / Köfrig kamışıdın közüm yüz üze salı ***baylamış****"* ŞS s.86

Dimāġī yoḳ müşevveş bolmaġan gūyā ki ***botratmış*** */ Cihān bāġıda sevdā sünbül-i zülf-i perīşānıñ* GS s.285/373-5

"Vesme bile kaşlarını ***boyamış*** */ Kör iki közlerini sürmelemiş"* ŞS s.100

Gül teni yüz çāk olup bu kim ***boyalmış*** *ḳan ara / Tikdi ġamzeñ ḫaylidin gūyā añga bisyār tīġ* GS s.244/313-2

Manĝa zühd-i riyāyī ḫırḳasıdın ol pelās artuḳ / Ki yüz ḳatla fenā deyride mey lāyıġa ***bulġanmış*** FK s.261/275-9

Saçınĝ sevdāsıdın ḫayl-i melek mecnūn-veş olmış bil / Meger kim ʿālem-i ervāḥġa ʿıṭrını ***butratmış*** BV s.194/256-4

Sāḳiyā ol şūḫnınĝ cāmın riʿāyet iylegil / Kim **buzulmış** *mey çıḳıp başıġa destārıda pîç* FK s.101/102-5

Ḥulle –i zer-beftdin ḳıldı mu ol ay se-pīç / Yoḳsa şuʿāʿı ḫaṭın başḳa ḳuyaş **çırmamış**

GS s.218/275-4

Berḳ imes ʿālemde yüz ḳoymıştur āhımdın şerer / Raʿd imes gerdūnġa ***çırmalmış*** *fiġānımdın ṣadā* FK s.40/39-4

Ni sūd imdi ayaġımdın tiken çikmeklik ey müşfik / Ki taşlar birle köksümge ***ḳaḳılmış*** *hecr mismārı* BV s.420/579-5

Didi ḳıldım herze güftārımnı bes / ʿArża ḳıl īmān ki ***ḳalmış*** *bir nefes* LT s.126/1540

Sünbülin Leylī açıp tur ʿanber-i sārā imes / Dāġını Mecnūn ***ḳanatmış*** *lāle-i ḥamrā imes* GS s.192/238-1

Sākiyā mey kim anınĝ ilgide yaġlıġ tārı dik / Derd ü ġam ḫayli bozulġan ḫāṭırımnı ***ḳapsamış*** GS s.222/281-6

Ḳatılmış *barça bir yerde belālar / Közi ḳaşında ḫālındın medede hāy* LD s.246/2264

Yügürme rızḳ üçün ni yitse Ḥaḳʿdın anĝla kim kāmil / Ni kiltürgil **dimiş** *ni ġaybdın yitkenni* ***ḳaytarmış*** GS s.209/261-8

Taş urarlar min-i mecnūnġa ki ***ḳazmış*** *Ferhād / ʿIşḳ ara minçe ḳaçan irdi ikin şiddet anĝa* BV s.8/5

Ḳaçmayın üftādelıġdın ʿarż-ı iḫlāṣ iyle kim / Dōst luṭfi ʿāḳıbet üftādelerni ***ḳoldamış***
FK s.267/282-6

Pend ile ṣabrım öyin ey ʿaḳl maʿmūr isteme / Kim ***ḳoñġarmış*** *köz yaşım seyli anı bünyādıdın* BV s.345/468-4

Ḳozġama bülbülni köp ay gül ki devrān bāġıda / Ḳalmamış ḳozġalmayın ol kim birevni ***ḳozġamış*** GS s.216/272-8

Ḥayat mülkidin itmek sefer ni mümkin aña kim / Kilip vatanġa seferdin nigārı birle ***ḳuçuşmıs*** NŞ s.261/261-5

Köz ü köñül ***ḳurumış*** *ni tökkey ayaġıñġa / Ki ḳalmamış dür ü laʿuşbu baḥr u kānım ara* BV s.17/21-4

Yüzüñ ḫacāletidin erġuvānġa tüşti teġayyür / Dıraḫtı rengidin añlar kişi ki ḳanı ***ḳuruşmış*** NŞ s.261/261-3

Eşk yuyup cismim küdūretdin ***ḳurutmuş*** *āh otı / Lemʿaī tüşkeç ʿiẕārıñ berḳıdın pāk örtenür* NŞ s.195/195-6

Ġamıñ minnet ḳoyup cān aldı veh cānımġa yüz minnet / Ki ḫod bārī tiriglik minnetidin cānnı ***ḳutḳarmış*** GS s.209/261-3

Ḳutulmış *velī bīmdin cānları / Ki bu mūrlardur nigeh-bānları* Sİ s.396/5224

Oḳuñ köñlümge tigmesdin ġubārı irdi köñlümge / Ġubārı ***olturuşmış*** *tā su siptiñ anda peykāndın* NŞ s.502/504-2

Cihān ehliġa ger uyḳu ḥarām olsa ʿaceb irmes / Ki nāz uyḳusıdın ol kāfir-i bī-bāk ***oyġanmış*** FK s.261/275-6

Ol ay ger ʿayn-ı ösrüklüktin uyḳu meyliġa yatmış / Velī bir köz yumup açḳunça yüz

miñ fitne ***oyġatmış*** BV s.194/256-1

Başıma tīġ urdı köksüm çāk ü baġrım ḳıldı zaḫm / Mest-i bī- bākim didim ḳahr itmiş ol ḫod ***oynamış*** GS s.216/272-5

Ḥüsnüñ irür ḳıyāmetī kim saçıñ anda ʿāşī / Baş ḳoyı ***salmış*** *uftanıp boynıda bes ki ḳan irür* LD s.48/434

Zamānġa bā-vücûd-ı bī-vefālıġ ṭaʿn ḳılmañ kim / Zamāne ehlidin resm-i vefā bābında ***saylanmış*** FK s.261/275-8

Gül kim ***sıġınmış*** *ġonceġa sindin durur endīşesi / Yüz perde yaʿnī vech üze bī-infiʿālī* ***baġlamış*** LD s.92/840

Bu tün irmes bu köñül şīşesi ʿahdıñ dik kim / ***Sınmış*** *u her sınuḳ andın niçe perkend olmış* NŞ s.254/254-4

Ḫusūsā ki tavşalmış olġay besī / Ḳatıḳ pūyedin ***talmış*** *olġay besī* Sİ s.71/366

Dime sāḳī ilgidin ṣāfī mü ḫoştur yoḳsa dürd /Her ni andın kildi ol ḫoştur kim anı ***talġamış*** NŞ s.249/249-6

Silkinip Çīn içre ***tüşmiş*** *bir peri /* ***Tapmış*** *andın zīb ü fer Çīn kişveri* LT s.44/412

Şeh Nevāyī tili dik tīġ ile köp mülk açtı / ***Tartmış*** *aḳçalı Baġdād ile Tebrīz ḳılıç*

BV s.80/99-7

Baġrı vü köñli Nevāyīniñ nidin yüz pāredür / İtleriñge ṭuʿme iylerde hemānā ***toġramış*** FK s.267/282-7

Iżṭırābıdın Nevāyī köñli bir dem toḳtamas / Sinsizin saġınma kim ġurbetde köñli ***toḳtamış*** GS s.216/272-9

Sirişk yolını ḫas birle tuttılar yāḫud / Közümni yolıġa sürterge munça ***tolmış*** *ḫas*

GS s.191/236-2

Ḳadin͡g nihāli ki bāġ-ı ḥayāt ṭarfını ***tutmış*** */ Meger ki Ḫıżr u Mesīḥā su vü hevāsıda* ***bütmiş*** BV s.190/250-1

Berg-i gül dur yoḳsa bülbülnin͡g ***tutaşmış*** *her peri / Bes ki yaruttı ṣabā gül micmerinin͡g aḫgerin* GS s.382/512-3

Kāş cānım riştesidin bolsa irdi yaġlıġı / Kim ol aynın͡g dest-bûsı devletiġa ***uçramış***

GS s.222/281-5

Kön͡gülge her niçe ṣabr u ḳarār pendi birür-min / Birini vāy ki bışḳarmayın birini ***unutmış*** BV s.190/250-5

Ansız ***urmış*** *ḥalḳa çābükler ni yan͡glıġ itmeyin / Kim körünmes ẕerre ḫurşīd olmasa devrān ara* BV s.15/18-6

İlig boġzıġa iltip şīşe tökmiş ḳan yaşın min dik / Meger sâḳī ayaġın öpkeli ol daġı ***yalbarmış*** GS s.209/261-7

Ġamın͡g taşıdın yoḳ ki zaḫm oldı başım / Yolun͡g tofraġıdın ***yapılmış*** *cebīn hem*

NŞ s.429/430-4

Rengsiz ḫālın͡g cemālin͡g ḫˇānıda ey sīm-ber / Yā ʿadesdür yā ***yapuşmış*** *bir ʿades çaġlıġ şeker* NŞ s.135/135-1

Tin͡gri üçün bu gedā-yı müsteḥıḳḳa bir zekāt / Ḥüsn ile çün bay ***yaratmış*** *sizni rabb-ı zü'l-celāl* LD s.112/1022

Tuttı Nevāyī ʿazīz kūyide ol taşnı kim / Gāh anı başıġa gāh başın an͡ga ***yastamış***

GS s.218/275-11

Kiçe uyḳu birevde bolmasa ni tan͡g ki kūyün͡gde / Töşenmiş ḫarnı astıġa vü ḫārānı ***yastanmış*** FK s.260/275-3

La'lidin tā kim tekellüm ḳıldı ol şūẖ-ı melīḥ / Ḫıżrnıñ 'aynı ***yaşunmış*** *kökdin inmes hem Mesīḥ* BV s.471/655-14

Isıġda mekānı anda kim ***yatmış*** *ḳar / 'Alem iliniñ şehlıġıdın bar aña 'ār*

GS s.546/775-XLII

Ḥayātım andın ikin kim çıḳarġa ḳuvveti yoḳtur / Ża'īf cān ki lebiñ hecridin aġızġa ***yavuşmış*** NŞ s.261/261-2

Çarẖ mātem kisveti ***birmiş*** *maña ya āhdın / Perde-i şeb-gūn bile* ***yaymış*** *min-i 'üryānnı dūd* GS s.118/129-8

Ve ger birmes irseñ bu işke rıżā / Körey her ni allımġa ***yazmış*** *ḳażā* Sİ s.319/4065

Felek seyridin āşikār u nihān / Ki ḥükmi ***yazılmış*** *siniñdür cihān* Sİ s.133/1279

Körkiniñ bāġında ***yıġmış*** *mahveşim gül ẖımeni / Bir nefes ol vech ile irmes min efġāndın yıraḳ* LD s.94/860

Velī Bānū tutup köz uçıdın pās /Ki ẖārā-ken niçük ***yumşatmış*** *elmās*

FŞ s.328/XXXV/101

Köz ***yumulmış*** *hecrdin ol yüzge açmaḳ isterem /Līk hicrān köz yumup açḳunça hem birmes emān* BV s.329/445-3

Cihān ra'nāsıġa birme köñgül kim / Aña ***aldurmamış*** *köñlin ẖıred-mend*

BV s.95/116-6

Asılmamış *ḳulaġındın yüz üzre gevherler / Ki ayrılıptur ol otşu'lesidin aẖkerler*

BV s.139/180-1

Dōstluḳ kim ḳılsa düşmenlıġ tapardın dehr ara / ***Bolmamış*** *gūyā maḥabbet ehli hergiz mün'aḳid* BV s.94/115-8

Zulm ü bī-dād iylep andaḳ ***buzmamış*** *devrān mini / Kim tapa-alġay özi tüzmekke hem*

imkān mini BV s.419/578-1

Köz ü kön̂gül ḳurumış ni tökkey ayaġın̂ġġa / Ki ***ḳalmamış*** *dür ü laʿl uşbu baḥr u kānım ara* BV s.17/21-4

Sançılmamış *kiçig kim cān u kön̂gül cigerge / Ayırdı ikki ḳullāb ol ʿanbarīn külāle* NŞ s.522/525-3

Līk bu efsāne birle bütmes iş / Söz bile il vaṣl gencin ***tapmamış*** LT s.40/354

Mey tutup kön̂glümni tındur bir zamān ey muġ-beçe / Kim zemān bīdādı rāy-ı himmetin̂g ***tındurmamış*** NŞ s.265/265-9

Eger cām-ı ġurūr içmekke meclis ***tutmamış*** *nivçün / Neżāyir-ḫʷān ile öz laḥnın itti zīr ü bem vāʿiẓ* GS s.233/297-4

Yana kim ḥükm ḳıldın̂g tīr-bârân / San̂ga ***yaġdurmamış*** *oḳ ḫayl-ı hicrân*

FŞ s.375/XLI/70

Kirpikin̂gge ḳatl taʿlīmin ecel ***birmiş*** *velīk / Özidin üstādraḳ* ***itmiş*** *anın̂g üstādı köp*

BV s.51/67-4

Ġamzen̂g oḳı keṡreti kön̂glüm ara mu ikin / Yoḳsa bu ḳuş perlerin hecrin̂g otı ***çörgemiş***

GS s.218/275-3

İttifāḳa seyri ***düşmiş*** *Çīn sarı / Ol sevād u mülk-i ḫuld- āyīn sarı* LT s.44/410

Anı gûyā vefāsızlar cefāsı asru ***imgetmiş*** BV s.195/256-9

İstemiş *bülbül vefā güldin meger kim jāledin /Baġrı ḳanmış ġoncanın̂g bes kim irür ḫandān an̂ga* GS s.34/10-8

Baş kiskeli ol şāh ḳılıçnı ***ititmiş*** */ Cān sivünüp eger yitse başımġa bu beşāret*

LD s.28/261

Közgü cennet revzenidür kim temāşa ḳılġalı / Ḥūr ***kilmiş*** *gūyiyā ʿaksing imestür*

közgüde BV s.21/27-3

Çü naḳḳāb itti yir ḳazmaġnı pīşe / Tirigley gūr ara ***kirmiş*** *hemīşe* FŞ s.111/IX/22

Ni üçün ***kiymiş*** *ḳara her yan salıp ceybiġa çāk / Fürḳatıñdın Ka´be ger ḳalmay durur mātem ara* GS s.31/7-4

Devrān taşı ėmdi anı ***kömmiş*** */ Ol çeşme sudın közini* ***yummış*** LM s.115/XII-859

Raḳībiñ hem itiñ hem köñlüme kūyüñde düşmendür / Ki tünler tā seher-geh tartmış efġān u ***köñrenmiş*** FK s.261/275-5

Yoḳ ki tīġin tökti ḳanım belki çikti dem bile / Ol iki ejder ki ***körsetmiş*** *ḳılınçın balçaġı* NŞ s.580/583-4

Baş ḳoyar sin dilā ḳara ḳaşına / ***Köterilmiş*** *meger ḳalem sindin* LD s.168/1540

Şīveñiz ḳaṣd itti köñlüm alsa ***köymiş*** *tapmadı / Luṭfī ḳulnuñ añlasam cānın aña tāvān alur* LD s.73/667

Ḳaçan devrān maña bir beyle ´işretni revā körgey / Ki ***örgetmiş*** *mini örterge hicrān derd ü dāġında* GS s.49/31-8

Vādi-i hecr içre kim boldı süñek ehl-i ´ışḳ / Budur otun kim anı ġam sipehi ***örtemiş*** GS s.218/275-6

Yaġlıġıñ tā kim yüz ü közüñe ***tigmiş*** *bar durur / Yüz miniñ dik zār u yüz miñ min kibi bīmār aña* BD s.160/70/4

Nevāyī'niñ cünūnın ´ayb ḳılmañ / Kim anı ***tilberetmiş*** *bir perī-veş* NŞ s.255/255-7

Baġırdın ki köksümde peykān ***tirelmiş*** */ Ġammıñ oḳıdın nevk-i peykān irür bu* NŞ s.510/512-3

Lem΄a ruḫsār ile örtedi ΄uşşāḳını / Ġayret-i ḥüsni meger zārların **tirgemiş**

GS s.218/275-7

Çökürler kim sining̃ yolung̃da **tivrelmiş** *ayaġımġa / Çikip ol kūy gerdin sürme tartar min ḳaraġımġa* ML s.172/(B12a 4) 25

Kim bu iş ang̃a şigift **tüşmiş** */ Bu ḥādi̱se nā-girift* **tüşmiş** LM s.134/XIV-1049

Çırmaban birkit ṣurāḥī azġını ey pīr-i deyr / Ḳayda köseng̃ kim **üzülmiş** *çāk-i ḫırḳamdın yorun* BV s.329/444-6

Munça sözge bu le΄īm-i ḫod-pesend / Ang̃a ḫançer birle **yitkürmiş** *gezend* LT s.72/782

΄Ömrler kim bolġan āvāreng̃ **yitişmiş** *allıng̃a / Her cefāsıġa ilig sun ḫod diy alman min ḳuçuş* NŞ s.247/247-2

Anıng̃ dik tilbe köng̃lüm ol perī kūyige **yüzlenmiş** */ Ki ger zincirler birle çikerler ḫalḳ kim yanmas* NŞ s.226/226-6

Aġzınıng̃ sırrı mang̃a ma΄lūm eger irmes ni΄ayb / Hiç kimge ẕerreī çün **birmemiş** *Ḥaḳ îlm-i ġayb* GS s.65/55-1

Meger şāh dīvānıġa **kitmemiş** */ Yiter maḫzen içre meger* **yitmemiş** Sİ s.157/1636

Kiymemiş *ol serv gül-gūn ton ki tang̃ irmes bu reng / Naḫl kim köz bāġıda ḳan birle taptı perveriş* GS s.214/269-4

Ger ṣanavber **tüzmemiş** *serving̃ ḫilāfın köng̃lide/ Yil çinār ilgi bile nivçün urar yüzige kāc* GS s.95/97-3

Nevāyī asru **bozulmuş** *baḳıp înāyet ile / Anıng̃ bozuġluġını bir köz uçı birle yasa*

NŞ s.6/6-7

Başıng̃dın ayrılıban şāḫ şāḫ kim **körmüş** */ Bu nev΄sünbül-i ter bolġanın ser-ā-ser şāḫ*

GS s.109/117/2

*Şafaḳ irmes durur maġribde her şām / **Ḳızarmışdur** ḳızıp bu ser-nigūn cām*

FŞ s.256/XXVII/54

*Ḳand eger irni bile lāf ursa bolġay kelle-ḫuşk / Çün **yaşunmışdur** ḳamışlar içre şekker ilgidin* LD s.153 /1406

*Ḳayu verd kim kildi ʿanber-şemīm / Anı bil ki **açmış durur** bu nesīm* Sİ s.78/VI-457

*Yana bu ki şāh eylep iḥsān maṅga / **Yibermiş durur** gūy u çevgān maṅga*

Sİ s.165/XXIII-1755

*Ol köz ki ʿālem ehlidin **almıştur** uyḳunı / Baḫtım kibi ni ʿayb eger bolsa uyḳuluḳ*

BV s.249/323-1

*İy cemāl u ḥüsn ü nāz u şīveler birle ġanī / Ḳıl anıṅ üçün kerem kim bay **yaratmıştur** sini* LD s.209/1922

*Yār gül-gūn ton yiṅin mü yüzge iyleptür ḥicāb / Yā **yaşurmıştur** ḳuyaş ruḫsārını gül-gūn seḥāb* BV s.31/41-1

*Ki **salmış turur** imtidād zamān /Ḥavādiṡ ki ʿām eylemiş āsumān* Sİ s.104/XI-855

*Seniṅ ḳadıṅġa **biçilmiş turur** cefā tonı / Sini zamāne müsellem tutar bu āyīnde*

LD s.24/219

Çokluk 1. Şahıs: -mIş bIz Tespit edilemedi.

Çokluk 2. Şahıs: -mIş sIz Tespit edilemedi.

Çokluk 3. Şahıs: -mIşlAr / -mIş tUrlAr /-mIş tUrUrlAr

*Zihī alar ki bu meydin demī **ayılmışlar*** BD s.130/21/2

*Meger köṅlüm otı birle **ḳızıtmışlar** anıṅ dāşın* BV s.370/508-7

*Bu su içre ol otlar gūyiyā cismim **ḳurutmışlar*** NŞ s.136/136-6

Kün ay yüzüñgnüñg allında yaruḳluḳtın dem ***urmışlar*** SD s.284/729

Derd üçün güyā ***yaratmışlar*** *min ḳalāşını* GD 42/7

Çün vefāsızlarġa ***birmişler*** *ezelde körkni* LD s.16/146

Cān naḳdin ecel birle hecriñg iki ***bölmişler*** BV s.247/320-5

Ca'dıñga Çīn müşki ***dimişler*** *bu nisbet bes ḫaṭā* SD s.258/638

Kömmişler *öltürüp nihānī* LM s.147/XV-1181

Bir tigirmindür ki ḳan birle ***yürütmişler*** *anı* LD s.209/1923

Mini ġam tünleri bī-keslikim vaḳti ***avutmuşlar*** NŞ s.136/136-3

Ki tā ol şehddin tatmış-min aġzımnı ***çüçütmüşler*** NŞ s.136/136-5

Sīm-i ekşim itleriñgniñg yolıda ṣarf eylerem / Çün ***dimiş turlar*** *ki ḳazġan dost malıñg barıda* GS s.402/542-2

Bu sözge ḳılıp 'ahd u mīs̱aḳ itip / ***Yibermiş tururlar*** *mañga ḫaṭ bitip* Sİ s.348/4504

IV.1. 2. 2. İkinci Tip (Sıfat Fiille Yapılan Duyulan Geçmiş Zaman Kipi)

Fiil tabanı +ġan /gen ErmIş +şahıs zamiri

Teklik I. Şahıs: -gAn ErmIş mEn Tespit edilemedi.

Teklik II. Şahıs: -gAn ErmIş sEn Tespit edilemedi.

Teklik III. Şahıs: -gAn ErmIş

İmdi kim fehm eylemişler köñglüm ***alġanı imiş*** GS s.221/280-4

Añga ***baġlaġanlar imiş*** *özlerin* Sİ s.198/2258

Mużṭar irdim hecridin yār ***itken irmiş*** *terk-i mihr* BV s.16/19-2

Çokluk I.Şahıs:-gAn ErmIş bIz Tespit edilemedi.

Çokluk II. Şahıs: -gAn ErmIş sIz Tespit edilemedi.

Çokluk III. Şahıs: -gAn ErmIşlAr

Sikenderge ***yazġan imişler*** *bitig* SÌ s.198/2257

IV.1. 2. 3. Üçüncü Tip

Sıfat Fiille Yapılan Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Fiil tabanı + -gAn /-gEn + şahıs zamiri

I. teklik -gAn mEn (Tespit Edilemedi.)

II. teklik -gAn sEn (Tespit Edilemedi.)

III. teklik –gAndUr /-tUrUr

Ey Nevāyī bu marażġa köñglüm ***alġandur*** *devā* BV s.25/33-7

Ḳayda ***bütkendür*** *ilāhî ol köñgülnüñ ḫāresi* LD s.201/1853

I. çokluk -gAn bIz (Tespit Edilemedi.)

II. çokluk -gAn sIz (Tespit Edilemedi.)

III. çokluk -gAndUrlAr, -gAnlAr dUr(Ur)

Amu suyınıñ yaḳasında ***olturġan irgen tururlar****.* ŞT s.223/[104a]4

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE DUYULAN GEÇMİŞ ZAMAN KİPİ ÇEKİMİ I.TİP	
I. teklik	-mIş mIn /-mIşAm
II. teklik	-mIş sIn
III. teklik	-mIş /-mIştUr/ -mIştUrUr/ -mIş dUr / -mIş dUrUr
I.çokluk	-mIş bIz **(Tespit edilemedi.)**
II.çokluk	-mIş sIz **(Tespit edilemedi.)**
III.çokluk	-mIşlAr **/**-mIştUrlar/-tUrUrlAr

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE DUYULAN GEÇMİŞ ZAMAN KİPİ ÇEKİMİ II.TİP	
I. teklik	-gAn ErmIş mEn **Tespit edilemedi.**
II. teklik	-gAn ErmIş sEn **Tespit edilemedi.**
III. teklik	-gAn ErmIş
I.çokluk	-gAn ErmIş bIz **Tespit edilemedi.**
II.çokluk	-gAn ErmIş sIz **Tespit edilemedi.**
III.çokluk	-gAn ErmIşlAr

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE DUYULAN GEÇMİŞ ZAMAN KİPİ ÇEKİMİ III.TİP	
Fiil tabanı + -gAn /-gEn + şahıs zamiri	
I. teklik	-gAn mEn **Tespit edilemedi.**
II. teklik	-gAn sEn **Tespit edilemedi.**
III. teklik	-gAn dUr /-tUrUr
I.çokluk	-gAn bIz **Tespit edilemedi.**
II.çokluk	-gAn sIz **Tespit edilemedi.**
III.çokluk	-gAndUrlAr

IV.1. 3. Geniş Zaman Kipi

Geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır. Her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir. Ekte her zamanı içine alan bir süreklilik işlevi vardır.[247]

[247] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.637.

Çağatay Türkçesinde geniş zaman olarak *- (a, u) r* ekleri kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinde geniş zamanın kullanışları:a. Geniş zaman, husûsî bir zamana işaret etmeyen belirsiz bir olma veya yapma bildirir. b.Geniş zaman, şimdide yer alan ve dolayısıyla hemen tamamlanmamış olan bir hareketi bildirmek için de kullanılabilir.c. Gerçeklik taşıyan hikâyelerdeki geniş zaman, sık sık görülen geçmiş zaman yerine kullanılır (tarihî geniş zaman) şeklindedir. [248]

Çağatay Türkçesinde geniş zamanın olumsuzu: *- mas / -mes* ekleriyle yapılmaktadır.

Azerî Türkçesindeki –am / -em şekilleri Çağatay Türkçesinde birinci teklik şahıs için şiirde bolca kullanılır.[249] Bu ek ile birlikte I. tekil şahıs zamirinin de kullanıldığı görülmektedir.

Çağatay Türkçesindeki eserlerindeki geniş zaman ekleri ile ilgili olarak şu sonuçlar elde edilmiştir: Ünlü ile biten fiillere doğrudan doğruya *-r-* eki ; ünsüzle biten fiillere *-Ar- /-Ur-* eki getirilir.

Teklik 1. Şahıs:-r mIn ,-Ar mIn ,-Ur min / -Am, -Em

*Ol zemānī kim **körer-min** yārnı aġyār ara* NŞ s.19/19-2

***Asrar min** özüm birle sini naḳş ḳılıp* BD s.223/170-2

*Ni yazda **tınarım** u ni küzde* BD s.316/556/4

*Köñgülni ḳan yaş u gāhī yüzüm bile **avutur-min*** BV s.190/250-3

*Türkmenniñ günāh-kārları kim başımdın yā mālımdın **ayrılur men**…*ŞT s.219/[102a]14

*Eger **barur min** iligtin maḥall-i ʿayb digül* LD s.182/1670

***Bilür-men** birgüsi yilge başımnı zülfi sevdāsı* SD s.230/531

---

[248] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.127.
[249] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.126.

Tekebbürdin ***bilür min*** *tigmegey hīç* LD s.107/973

Min ***bilür min*** *kim irür cānımı hicrān örtegen* LD s.144/1323

Çıdar-min *her niçe zaḫm ursa ol ḳātil velī bolmas* NŞ s.322/323-2

Hecr zulmıga ***çıdarmın*** *ölgeli yok anglasam* ŞL s.177

Yıġlap il köñgül bozulġu dik ***çiker min*** *āhlar* GS s.135/153-1

Kāş anıñg dik çıḳsa ***dir-min*** *ikki ignimdin ḳanat* BV s.56/73-1

Mėn ḫaste ki ḫ´ār u zār ***ėrür mėn*** */Luṭfuñgdın ümīd-vār* ***ėrür-mėn*** LM s.54/IV-267

Saçıñgġa tüşti köñgül çehre andın ***ister min*** LD s.59/534

Gül ẕikrin ***işitür min*** *ü yoḳ güldin es̱er* GS s.544/766-XXXIII

Avuç ***ḳaḳar min*** *öz aḥvālime taḥayyürdin* GS s.223/282-5

Allıñga yüz ḳatla her sā'at ***ḳoyar-min*** *yirge yüz* BV s.167/219-6

…her müçeñgni bir yerde ***ḳoyar men*** *tidi.* ŞT s.188/[91b]5

Ḳanatur min *oñgalmay tilbelikdin min yaman tişlep* GS s.58/44-3

Min ḫōd eceldin 'ışḳıñgız yolında ***ḳayġur min*** *velī* LD s.75/688

Tilbeler dik ***ḳıçḳırur min*** *her zaman taştın yana* BD s.123/9/4

Yüzi ḳara bolsun közüm andın ***körer-min*** *bu belā* SD s.210/464

Tilbelik kör kim ***ḳuçar-min*** *bāġ ara her servni* BV s.45/61-5

Min ***öler min*** *ġamdın u yıġlap köyüp başımda şem'* GS s.37/14-4

Örtenür-min *köñglige andın es̱er bolġay mu dip* BV s.45/61-1

Kim ***saçar min*** *dāne vü cāndın saman dur ḥāṣılım* GS s.313/412-3

'Ārıżım sebzeġa her gül-şen ara ***sürter-min*** NŞ s.278/279-2

Cān ***talaşur-min*** *ni derdim bilgürür ni sıḥḥatım* NŞ s.470/472-5

Oḳlarıñdın cān ***tapar min*** *gūyiyā peykānları* GS s.41/20-4

Çikip ol kūy gerdin sürme ***tartar min*** *ḳaraġımġa* ML s.172/(B12a4)26

Tilmürür-min *muñrayıp ol bī-vefaġa muttaṣıl* BV s.45/61-2

Ki ***tişler-min*** *anı her laḥze yā leẕẕetdin irkin mü* NŞ s.512/514-1

Öz özümge ***tolġanur-min*** *ḳadd ü zülfin yād itip* BV s.134/171-6

Ġam ḫazānıdın ***töker-min*** *eşkler ṭartıp ġırīv* BV s.47/63-8

Tutar min *köz ki körsem 'arıżıñnı* LD s.171/1565

Tirig ***yürür min*** *bar mindin ayru cānānım* GS s.321/424-1

Kiçeler ol ay cefāsıdın ki efġān ***tartaram*** GS s.53/36-7

Tartaram *yüz miñ cefā köñlüm ilindin köşkī* LD s.191/1758

Ḥāşe li'llāh ki ***usanam*** *sindin* LD s.167/1536

Yıġlaram t*ā ṣubḥ şām efġān tüzüp tā şām ṣubḥ* BV s.83/104-5

Özgege salġalı naẓar ***uftanuram*** *ḫayālıdın* LD s.162/1492

Yıġlaram *tā ṣubḥ şām efġān tüzüp tā şām ṣubḥ* BV s.83/104-5

Aytman *kim her vefā ḳılsam cefāyı ḳılmasun* NŞ s.240/240-2

Tamuġ otıġa unap hecriñ otıġa unaman / Başım barurġa çıdar-min fīrāḳıñga ***çıdaman***

NŞ s.455/456-1

Yüz ***çivürmen*** *tā ki cānım sindedür* LD s.281/2573

Ḫayāl birle daġı lebleriñge tiş ***ḳadaman*** NŞ s.455/456-4

__Ḳanman__ niçe kim baḳsam ḥüsnüñgġa sini v'allāh LD s.140/1288

Baş __kötermen__ bādedin çün yār ayaġı ortada BD s.169/87/2

Ni yaman künler durur kim imdi __körmen__ māh māh LD s.175/1608

Ġonçe 'ıṭrın __ḫoşlamas-min__ min ki köñglüm bāġıda BV s.464/647-6

Hicr otı ḳaşıda __körmes min__ anı uçḳunça BD s.138/34/2

Didi kim __tanımas-min.__ NM s.17

Özni __tapmas-min__ ṣaḥīḥ āhenglıġ LT s.142/1752

Yār çun tuttı ḳadeh __içmen__ dimek bolmas velīk BV s.83/105-2

Eyle 'ışḳıñg meyi leb-teşnesi min kim __içmen__ GS s.56/42-4

Teklik 2. Şahıs:-r sIn, -Ar sIn, -Ur sIn

Girih girih çü __töker-sin__ yiter ayaġıñga saç NŞ s.98/98-1

Ey ki __aytur-sin__ felek bī-dādıdın körmey sitem BV s.20/25-6

Sin __aytur sin__ niçük bolur ḳul öz sulṭānıġa 'āşıḳ LD s.136/125

Bir ölmek birle andın __ḳutḳarursin__ FŞ s.375/XLI/67

Şeyḫ ṭayyibet vechi bile dimiş bolġaylar ki eger uyuñgnı öltürüp nime __bişürür-sin__.

NM s.433

Ḳadehler kim __çiker sin__ nūş-ı cānıñg GS s.283/370-3

Her ḳayda köñgül barsa üzülmey __irişür sin__ LD s.169/1551

'Işḳ cürmiġa Nevāyīni __ḳavar-sin__ ey perī BV s.59/78-9

La'li şevḳıdın ki ġam taġın __ḳaẓar sin__ ay köñgül GS s.370/498-2

***Körgüzür sin** ağıznı ḫande bile* LD s.165/1513

*Ni **oḳur-sin** ḳıṣṣada Ya'ḳūb ḥüznin kim irür* BV s.60/79-7

*'Işḳ içre ol iy 'āḳil **öler sin** çü bayaḳı* LD s.253/2333

***Sağınur-sın** lîk nāḳilni sürūş* LT s.91/1025

***Sındurur-sin** gerdenin her tülkü kim ḳılsa 'inād* SD s.132/169

*Ey Nevāyī lebidin nükte **sorar-sin** yüz cān* BV s.24/31-7

*Dīvānedin **sorar sin** kim niçe boldı ayġa* LD s.181/1664

*Dime bā'iṣ nidür kim **talpınur-sin** her kiçe tā ṣubḥ* BV s.69/90-2

*Ḳaçan iy lāle ol yüzge **tiger sin*** LD s.164/1509

*Ver **tutar sin** min barur min hem-rehiñ* BD s.279/395/2

*Bu ḥüccet içre diḳḳat hem **tutarsin*** FŞ s.85/III/35

*Tā dem ṣubḥ-ı ḳıyāmet **körmesün** Yārab zevāl* GD 33/7

*Hecr tīği niçe bağrımġa **urar-sin** āḫir* BV s.134/172-2

*Sin mini sivdüñ diben ni **yazġurur sin** bendeni* LD s.112/1029

*Ey ḫıred-mend **añlamas-sin** ḥāletin 'uşşāḳnıñ* NŞ s.128/128-4

*Didi kim çün **inanmassin** kelāmım* FŞ s.278/XXIX/145

*Ger ol söz kim yaşurduñ **aytmas sin*** BD s.192/125/15

*Her nėge ki dėse **oḫşamas-sėn*** M s.29/I-24

*Eger batraḳ **yibermes sin** cevābım* BD s.192/125/17

*Çünki **yitmes sin** sözüñe 'ahd u peymān ḳılmağıl* LD s.116/1060

Teklik 3. Şahıs:-r , -Ar , -Ur

Baş ***açar*** *ṭūbā vü şimşād u çenār il* ***köterür*** */ Kim uzun yaş tilegey serv-i ḫırāmānıng̃ üçün* LD s.150/1371

Başım çu gerd ü közüm kūr sinsiz olmadı bat / Ḳaşıng̃da baş köterip köz ***açarġa*** *ḳoymas uyatdeym kaldırılacak* BV s.56/74-1

Yılda biş kün kim çemende ***açılur*** */ On kün ötmey tofraġ üzre saçılur* LT s. 63/661

Ol müselsel ikki zülfi gül yüzining̃ devride / Gül üze ***aġnar*** *meger ol ikkining̃ devrānıdur* BD s.143/44-2

Külde pinhān ot kibi tapmas Nevāyī köng̃lini / Bir niçe kim ʿışḳ kül ḳıldı vücūdın ***aḫtarur*** GS s.153/178-7

ʿĀrıżıng̃ şevḳında mundaḳ kim ***aḳar*** *közüm suyı / Luṭfī tig yüzni ġarīḳ itkey bu seyl-âbım mening̃* LD s.102/129/930

İmes her yan aḳar sular bile yir / Ki yir her yan ısıġdın ***aḳızur*** *tir* FŞ s. 256/ XXVII-57

Ḫâtem-i la ʿl aġzıdur līk ḥadiṣi ***cân alur*** */ Zehr nihân ḳılıp turur laʿli meger nigīn ara* NŞ s.21/21-2

ʿĀrıżı yanıġa gül ***sançar*** *cemāl iẓhārıġa /* ***Ang̃latur*** *ḥüsnin anı yandaşturup ruḫsārıġa* GS s.407/551-1

Ber-devām olsa sang̃a meyl ***artar*** */ Meyldin ḥāṣıl olur leẕẕetler* BD s.108/109

Eng̃ing̃ni ***ārzūlar*** *dāyim töküp eşkini Sekkākī / Taşıptur yā anıng̃ ḳanı yā tartar anda topraġı* SD s. 238/567

Şehim ḳulaḳıdın iltti çü dür leṭāfetni / Bu uġrılıḳ sebebindin ḳulaḳıdın ***asılur*** LD s.60/550

Ḳaçan ki ġamzesi köz ḳanıma ḳara ḳılsa / *Ḫaṭāsız oḳnı* ***atar*** *cānıma ḫaṭā ḳılsa*

LD s.22/202

Āh otıdın şekve ger eyler Nevāyī ʻayb imes /Tilbelerning̃ her ni kim aġzıġa kilse ***atılur***

GS s.156/184-7

İtelgü körse keyikni tutup ḳulaġın ***ayur*** / *Kim uş kiçürgil uruġung̃ġa ḳılduḳ irse sitem*

SD s.144/214

Bābür budalāyīdür behrem-zede bilgey sin / ***Ayar*** *atını bī-şek bu sözni barın fikr it*

BD s.278/388/2

Mużṭarib köng̃lüm ara ol yüz ḫayāli ***aylanur*** */ Mevcluġ suda ḳuyaş ʻaksi niçük kim* ***çayḳanur***

BV s.136/175-1

Her ġamı kim kilse dilber sarıdın ***aytur*** *Gedā / Çün ʻazizimning̃ ġamı sin ḫayr muḳaddem merḥab*

GD7/7

Zühd āhengin Nevāyī her niçe kim sāz iter / *Bir nevā birle muġannī yana yoldın* ***azġurur***

GS s.142/163-9

ʻÂşıḳḳa cān ***bağışlar*** *uşol köz baḳış bile* / *Ösrükler içre közüng̃e hîç kim ḫarîf yoḳ*

LD s.95/864

Cānlarnı ḳılur zülfini taġıtsa perīşān / ***Bağlar*** *bu köng̃üllerini eger tökse neġāle*

SD s.222 / 507

Tümen ming̃ cins Çīnī vü Ḫıṭāyī / ***Baṣar*** *tārınıng̃ olmay reh-nümāyı* FŞ s.184/XIX/18

ʻAḳl vesvāsını ḳoysam evlī ol kim min daġı / *Başım alıp kitke min her sarı kim ol* ***başḳarur***

GS s.152/178-4

…barçasınıng̃ aḥvālıġa lāyıḳ ***berür.*** ŞT s.107/[65a](6)

Basıp sīm bolġaç girān-bār anı / Hem ol şāḫ dik kim ***basar*** *ḳar anı* Sİ s.380/4990

Bāġ ara dimeñ ḫazān kim ʿāşıḳ olmış min kibi / ***Bilgürür*** *savuġ nefes birle sarıġ ruḫsārıdın* GS s.348/464-3

Zülfidür köñlümde her dem āh çikmek sūd imes / Kim devāġa müşk ü ʿanber gerdi ***botrar*** *dūd imes* FK s.236/249-1

Hevāġa dūd-ı āhın ***butratur*** *ʿışḳ ehli ġayrettin / Ṣabā taḥrīkidin her geh perīşān bolsa perçemler* BD s.129/20/3

Ni mest-i ʿarbede-ger-sin ki çıḳsa bezmiñdin / ***Buzar*** *zamāneni bed-mestlıġ bile her mest* BV s.58/77-4

"Köz üstide tutub nice yaş agırlasam / İlge ***çakar*** *mini ve hem ol hunı yagıdur"* ŞS s.163

Çengde her küg ***çalur*** *yārıñ çü yoḳtur Bāburā / Yirge baş çalmaḳ bile özüñni muʿtād iylegil* BD s.141/40/5

Titreben sīm-āb dik köñlüm yiter cān aġzıma/ Tünd yil taḥrīkidin her dem ki deryā ***çalḳalur*** GS s.149/173-3

Ol perī hecrinde min dīvāne çiksem otluḳ āh / Ey melek ger bolmasañ vāḳıf ḳanatıñ ***çörkenür*** BV s.133/171-2

Ey ḫoşā muġ deyri kim rifʿat bile zīnet ***dapar*** / *Mihr añga bir şemse vü kök ṭāḳı dur eyvān añga* GS s.34/10-7

"Yarım ***gücenür*** *menden /Bir müçi alsam andan"* ŞS s.300

Aḫterī dur naḥs ʿuşşaḳ-ı bed-aḫter cānıġa / Ol ki her yan ***ıltırar*** *hicrān tünininñ şüdrüni* GS s.441/601-6

Ircayur *ol kāmdın şeyṭānġa tiş / Dime kim şeyṭānġa bolmış-min ẕelīl* LT s.148/1832

Ol ki devrānnıñ ayaġıdın dem-ā-dem ḳan yutar / Neşʿe tapmas ger ***içer*** *her devr cām-ı Cem bile* BD s.179/104-2

***İrişür** diben luṭfīġa ḳılma ḳahr / Bu işde bigim iḫtiyārım ḳanı* LD s.253/2330

*Taġnı **iritür** āhın es̱er ḳılġusı bir kün /Köñglüñg neçe kim bolsa timür taş daġı pūlād* LD s.34/314

*Ḳadeḥsiz sāḳiyā ḥayrānmin asru / **İvür** sāġar ki ser-gerdānmin asru* FŞ s.172/XVII/132

*Her ḳaçan kim ḫāṭırımġa ol köz ü ḳaş ivrülür / Hem ḳaşımġa çīn **tüşer** hem közüme yaş ivrülür* BV s.122/153-1

*Firāḳ istemes andaḳ tenimdin ot çıḳarur / Ki ger ṭabīb iligim tutsa barmaġı **ḳabarur*** NŞ s.140/140-1

*Mest eger çıḳsañg bu kün ḫıyāvan ḳılġalı / İl bolur bārī ḳātil ü boynuñga **ḳalur** vebālī* GD 33/5

*Ḫālıñg u yüzüñgni körgen vaṣfın ayttı tün ü kün / Köz **ḳamar** alnıñga baḳan māh-ı tābān atadı* LD s.241/2221

*Baḳa alman közüñg allımġa kilse / **Ḳamaşır** mihr körgeç utrudın köz* NŞ s.221/221-3

*Ay Nevāyī şām-ı ġamdın ayru yoḳ tur ṣubḥ-ı vaṣl / Aḳ irür līkin **ḳarartur** her nini reng itse zāk* GS s.260/335-8

*Raḳīb cānını alġay ḫudā-yı ʿizz ü cel / Ki luṭfī birle ḳatılmas velīk köp **ḳatılur*** LD s.60/552

*Min hamūl-min kim **ḳavar** Mecnūn dip imdi ṭıfllar / Kim tiler irdi uluġlar ʿāḳil ü ferzāne dip* BV s.47/64-5

*Seniñg laʿlıñgdın uftanıp **ḳızarur** laʿl kān içre / Ḥased iltür meniñg yüzüm körüben zaʿferān ey cān* SD s.196/416

…ki maʿānī gevherlerin naẓm silkige kiydürür. ML s.187/(F782b)/26

Közleri her gūşe uyḳudın ***ḳoparur*** *fitneler / Ṭurfa maḫmūrī ki çendīn fitneler ḫˇābındadur* LD s.75/680

İvrülür başıṉġġa vü gāhī yüzüṉge yüz ***ḳoyar*** */ Bu cihettin at imiş gül-pīç ü geh gül-zār aṉga* BD s.160/70/2

Körsetür *geh tīg u geh oḳ ḥāletimni bilmeyin / Ni belālar köredür min yār-ı nā-dān ilgidin* BD s.122/7/2

Ol tilāvet ḳılsa elbette melek nāzil bolur /Aṉglasam kerrūbīler kök ḳapġıdın ***kötrür*** *ḥicāb* SD s.184/381

Gūyā ki ***köyer*** *aġzı ol ot ḥırḳatıdın kim / Encümdin olur ābileler girdide peydā*

GS s.29/3-6

Vaṣlıdın nevmīd iken çaġda firāḳı köydürür / Çunki boldı vaṣl ümīdi iştiyāḳı ***köydürür***

FK s.149/1-9

Gülgūn ḳaba ni teg ***ḳuçar*** *ol inçke bilini / Efsūn oḳur yāḫūd anıṉg özge ālı bar*

LD s.51/463

Nergisi bir ġamze birle ***ḳutḳarur*** *cāndın mini /Munça işimni ni boldı ol kifāyet ḳılmadı*

SD s. 234/546

Ḫāṭırıṉgdın barısı maḥv bolur / Ḫāṭır ol dem barısıdın ***ḳutulur*** BD s.110/4/130

Bü'l-'aceblıġlar bahār-ı 'ışḳ ara kör kim mini / Geh bulut dik yıġlatur gāhī çaḳın dik **küldürür** GS s.142/163-8

Aṉga ***oḫşar*** *ki fetīle tütüni / Ceẕb iter nefs be-ḳadr-i nisbet* BD s.104/54

Zār köṉglüm tüşkeli hecr otıdın ġam çengige / İy Nevāyī ***oḫşaşur*** *hem 'ûd aṉga hem tar aṉga* FK s.13/9-9

Siz öter siz ay tig ü köz tüṉglüki yanında rūḥ / **Olturur** *her gūşede sizni temāşā ḳılġalı*

LD s.220/2027

Ey kim yüzüñg ḳuyaş idi sarġardı şeybdin / Bilgil ki sarġarur ***oyaḳur*** *çaġıda ḳuyaş*

NŞ s.250/250-6

Oyġatur *ṣubḥ-ı bahār ilni fiġan birle seḥāb / Kim ṣabûḥī çaġıdur mest boluñg iy aḥbāb*

FK s.45/44-1

Raḳīb öyide nihān ***oynar*** *ol ḥabīb ḳumār / Nitip özümni añga hemdem-i ḳumar ḳılay*

BD s.273/371-1

Tīz iter tīġıñg Nevāyī ʿışḳını / Gerçi ***ot öçer*** *eger su saçılur* GS s.164/196-7

İl bilmesün dip ol ḳara köz luṭf ile mañga / Uġrın baḳarnı ***ögretür*** *üçün ḳıya baḳar*

LD s.56/507

Sāḳīyā mey tola kim ʿarbede ister köñglüm / Ay ḳalender çala başla ***ögürür*** *kökte ḳopuz*

GS s.185/226-7

Fenā mey-ḫānesiġa sal mini iy rind-i ʿārif kim / Ġamımnı ***öksütür*** *deyr-i fenā mey-ḫāne andın köp* FK s.71/71-7

Nidin ʿāşıḳnı ***örter*** *şeyn-ı maʿşūḳ / Çü ʿāşıḳ munda kildi ʿayn-ı maʿşuḳ* FŞ s.79/II/17

Kiçe köymek resmini pervāne mindin örgenür / Şemʿ köydürmek işide meh-veş imġa ***ötkenür*** BV s.133/171-1

Ki ʿayn-ı keremdin ḳaçan kim ilāh /Günehkārdın ***ötkerür*** *bir günāh* Sİ s.54/112

Tiş Kadap min laʿliñg üzmes min andın bu ṭamaʿ / Enbur-ı hicrān bile ***parpar*** *soġursalar tişim* GS s.326/431-3

Her ḳaçan lāʿliñg tebessüm ḳılsa şeker ***saçılur*** */ Çün tekellümdin dem ursa dürr-i gevher* ***saçılur*** GD 19/1

Sinsiz imgek sarıdın birdemni cān miñ yıl ***sanar*** */ ʿÖmr uşoldur kim sanar dil-dār işikinde kiçer* LD s.58/526

Dem-ā-dem żaʿfım andındur ki müjgānıñ ḫayālidin / Cerahtlıġ köñülge ***sançılur*** *bir ḫār her sāʿat* BV s.65/86-5

Tīġ-ı cefānı kim ki diseñ ehl-i ḥāldür / ***Başıġa sındurur*** *büt-i bī-ʿtidāldür*

BD s.272/364

Ölerde cān ***talaşur*** *nā-tüvān dik / Kemerde başı yançılġan yılan dik* FŞ s.395/XLIII/53

Laʿl-i sīr-ābıñdın ol yañlıġ kilür cān aġzıma / Kim eger ḫod tamızurlar su ***tatır*** *ḳan aġzıma* NŞ s.535/538-1

Her niçe közüm aç irse köz ***toyar*** */ Ger açılsa sīm dik nazük teniñ* BD s.286/419/2

Ẕevḳ ile nūş eyle cām bāde-i gülreñ kīm / Ḫoş ***tutar*** *serv-ī sehīġa erġuvan cām-ı ʿaḳīk*

GD 28/5

Her kiçe zülfüñ ḫayāli ki bu köñlümge ***tüşer*** */ Min bilürmin daġı bu köñlüm ki mindin ni kiçer* GD 16/1

Tiken sarı kim ḳol ***uzatur*** *nühüft / Ḳolıġa kirer ġonçe-i nā-şüküft* Sİ s.85/568

Mīve yıġaçıġa sīm ***ükülür*** */ Andaḳ ki direm ara kömülür* LM s.113/XII-835

İşikiñ iti üni ***yaḳa****r ḫoş ḳulaḳmġa / ʿÂşıḳ kişige yaḳḳanı tig çeng ü çeġâne*

SD s.200/430

ʿĀfiyetdin ʿışḳ sarı başladıñ / Yüz ***yanar*** *ot içre alıp taşladıñ* LT s.100/1162

Ḳaşıñ her laḥẓa oynatsañ ḳararġan köz ***yarur*** *gūyā / Yañı aynıñ irür mıṣḳal bu közgüniñ cilāsında* FK s.15/11-3

İmes bu çeşm-i ḫūrşīd kim ol ay ġamıda / Körüp sipihr yaman ḥāletim ***közi yaşarur***

NŞ s.140/140-2

Gird-ā-girdi bir şar ‘ī ***yavuşur.*** Babn s.11/H128b-4

Yazar *çaġda lebīn͡g rengini gūyā / İzip tur Āb-ı ḥayvān birle naḳḳāş* GS s.206/257-5

Yıġlamsınur *vü közige kilmes yaş* ML s.171/(B 11a)

Sin ġam yeme ´ışḳımda didin͡g kim sün͡gek oldun͡g / Niçe yemesek ḳayġunı ***yir*** *bizni ġam ay cān* LD s.166/1527

Āfitāb-ı ḫāverī mihrin͡gde ẕerre tınmayın / Kök atı üzre minip tün kün ***yiler*** *ol şeh-süvār* SD s.92/8

Muḥaḳḳaḳ bildi kim ol kim ***yonar*** *taş / Ḳaçurmıştur güherlıġ tacdın baş*

FŞ s.327/XXXV/83

Menba´nuş lebin͡gni tapḳa min dik isteyü / Sen͡g-i ḫārādın çıḳıb ḥayrān ***yürür*** *āb-ı zülāl*

GD 33/8

Taş işikde min gedā āhın ni bilsün her kiçe / Ol ki uyḳudın köz ***açmas*** *taḫt-ı ikbāl üstine*

LD s.185/1702

Ḳıldı çün bu nev´alarġa serzeniş / Didi olturmaġ bile ***açılmas*** *iş* LT s. 119/1440

Bir derd-mend kön͡glide körsen͡g veca´an͡ga / Ger kön͡glün͡g ***aġrımas*** *ol imes bu durur veca´* BV s.221/288-5

Baş aḳardı köz aḳardı vü ***aḳarmas kön͡glün͡g*** */ Tīresin her niçe kim tuttı sevâdın͡gnı beyâż* NŞ s.275/276-4

… ve iligi neces bolġan yin͡gin yusa, hergiz iligi arımas. NM s.185

Nevāyī künde çün bir ḳurṣ maḳsūm ***artmas*** *ni sūd / Felek dik bolmaġın͡g ser-geşte tün kün ihtimām eylep* GS s.72/63-9

Hûş-yâr anı bigil bu fenâ deyride ey şeyḫ / Kim tolġuça peymânesi bir laḥże ***ayılmas***

NŞ s.228/228-6

Ger Nevāyī ḥāliġa ol şūḫ ***baḳmas*** *raḥmile / Gāh ībret birle hem ol yan naẓar salmaġı bes*

GS s.202/251-7

… ve burunġı alġan ikki ḫātūnınıñ ḳatıġa hīç ***barmas.*** ŞT s.127/[71b](14)

Ḳoynı kim su otḳa ***başḳarmas*** *şubān / Ol sürügni eylegil żāyi´gümān* LT s.128/1576

Ḳadem bas köz üze kirpükke baḳmay / Tiken ***buşmas*** *ayaḳḳa bolsa nemnāk*

LD s.100/913

Līk bu efsāne birle ***bütmes iş*** */ Söz bile il vaṣl gencin tapmamış* LT s.40/354

Na´lidin ***çaḳılmas*** *ot belkim şererler ayrılur / Her ṭaraf meydān ara kim ot kibi sürdeñ semend* NŞ s.116/116-3

Ol köz aġızını luṭfī ***dimes*** *nergis ü nebāt / Aġzıñ közüñ ḳaşında alarġa ni baş u köz*

LD s.86/788

Mihrdin dir min ki bolsam dāyim ol ayım bile / Neyleyim kim çarḫ ***ivrülmes*** *miniñ rāyım bile* GS s.411/557-1

Munḳaṭı´bolsa bedendin çün cān / Beşeriyyet ḥücübi ***ḳalmas*** *ol ān* BD s.107/4/96

Ni uyḳu kimse andın ***ḳanmas*** *uyḳu / Ḳıyāmetḳa digin uyġanmas uyḳu* FŞ s.482/LI/147

Meniñ ḥālimġa ***ḳaramas*** *bolsañ ni üçün meni ḳarı kişige alıp berdiñ tidi.*

ŞT s.188/[91b]2

Cihān birle cihānnıñ ehlidin bī-ḥad melālim bar / Biridin ḳat´itip ol birge ***ḳatılmas*** *ḫayālim bar* BD s.299/494

*´***Aḳl sıġmas** *´ışḳ ivine kim ḥarīm-ī ḫaṣṣ irür / Li mü Allah kûyide Cibril maḥrem mey bulur* GD 20/2

Kerem farṭıdın budur anıñ işi / Kim ol işke özge ***tutulmas*** *kişi* Sİ s.54/113

Cānım hedefi içre ***oḳ urmas*** *irür ol ḥayf* / *Nāgeh irigey baġrım otı içre başaḳı*

SD s.304/797

Ḳıbletü´l-küttāb kim dirler anı Sulṭān ´Alī / Kim ḳażā kilki miṡillig ḫāmesi ***yazmaz*** *ġalaṭ*

GS s.535/730-XLVII

Sipihr her gice yüz miñ közin nidin ***yummas*** / *Viṣāliñe yana bir gice ger imes müştāḳ*

GS s.249/320-6

Çokluk 1. Şahıs:-r bIz, -Ar bIz, -Ur bIz

Bütkerür-biz *diseler ol zaḫmlarnı bütmeñiz* NŞ s.212/212-3

Gehī feryād u efġānnı ***çikerbiz*** FŞ s.286/XXX/98

Örtenür biz *her zamān öz dīnimizniñ żaʻfidın* LD s.188/1732

Tiler-biz *şifā bir Mesīḥā-nefesdin* BV s.156/203-3

İnel Ḫānnıñ arasında niçe yıl ötkenini cezm ***ayta bilmey miz.*** ŞT s.166/[84b] 18

…tā tirikimiz uşbu aytılġan sözlerdin ***ḳaytmas biz.*** ŞT s.163/[84a]1

…anıñ üçün Tiñri'din ayruluḳḳa ʻöẕr ***ḳolmas-biz.*** NM s.79

Çokluk 2. Şahıs:-r sIz , -Ar sIz , -Ur sIz, -Ur sIzlAr

Niġārıñ ger barur bat kilgüsidür yime ġam ***dir-siz*** NŞ s.471/471-4

Siz ***öter siz*** *ay tig ü köz tüñlüki yanında rūḥ* LD s.220/2027

Min kizgüçi ḳulnuñ tururın siz ni ***sorar siz*** LD s.25/234

Cān u köñül içre ***urar siz*** *ḳadem* LD s.87/792

İskender işitse kim anıñ sarı ***yörür siz*** LD s.176/1617

Men bilgenni sizler ***bilmesizler*** *barıñlar torpaḳdın bir kişiniñ ṣūretin yasañlar tidi.*

ŞT s.112/[67a](3)

Çokluk 3. Şahıs:-rlAr, -ArlAr, -UrlAr

Ġonçe diktür kim ***açarlar*** *küç ile berglerin* BV s.10/11-2

'Aṭā baḫşi kim anıñ rāy feyāżındın ***ālurlar*** GD 41/5

Öz azvālıġa ***aylanurlar*** *barı* Sİ s.396/5221

Türkçe til bile dirler ve eteke ve inekeni hem bu til bile ***ayturlar.*** ML s.176/B17b/(18)

Kirerde şeh niçük kim mülk ili ***baġlarlar*** *āyīnler* GS s.141/161-5

Siz mıṣrġa digrü çü ***bilürler*** *ki alur siz* LD s.176/1619

Telḫ irür andaḳ kil il sāġar ***içerler*** *aş ara* NŞ s.18/18-5

Şeyḫ didi ki ṭarīḳ birdür ve barça birge oḳ ***ḳayturlar.*** NM s.255

Ẕun'n-nūnnı alıp öltürüp başını ***kėstiler.*** Babn s.103/H205b-4

Körerler *toydın artuḳraḳ tümen miñ ḳatla heycānı* SD s.164/305

Şūḫ yaşlar dik ki ***oynarlar*** *çubuḳ merkeb ḳılıp* GS s.68/59-3

Öltürürler *hem-demiñ bolsam öler min bolmasam* GS s.50/32-5

Sındururlar *başını yā tişini* BD s.286/421/1

Kim eger ḫod ***tamızurlar*** *su tatır ḳan aġzıma* NŞ s.535/538-1

Çü on kün öter ***uyġanurlar*** *barı* Sİ s.396/5221

Andın ***yaşururlar*** *ėrdi bī-ḥad* LM s.175/XVIII-1467

…ve alarnı ***olturturlar*** *ve iliglerin* ***yiştürürler…*** NM s.8

Cünūnum ḥayretidin bir dem il köz mindin ***almaslar*** GS s.194/239-8

Ḥālim eylerler su'āl ammā ***işitmesler*** *cevāb* GS s.58/45-5

Bir yolı 'ışḳ ehli 'āri-min ki ***ḳoymaslar*** *mini* BV s.47/64-3

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GENİŞ ZAMAN KİPİ ÇEKİMİ	
I. teklik	-r mIn, -Ar mIn, -Ur mIn / -Am, -Em
II teklik	-r sIn, -Ar sIn, -Ur sIn
III.teklik	-r, -Ar, -Ur
I. çokluk	-r bIz, -Ar bIz, -Ur bIz
II.çokluk	-r sIz, -Ar sIz, -Ur sIz, -Ur sizler
III.çokluk	-rlAr, -ArlAr, -UrlAR

IV.1. 4. Gelecek Zaman Kipi

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kiptir.[250]

Çağatay Türkçesinde gelecek zaman üç şekilde teşkil edilir.

IV.1. 4. 1. Birinci Tip

-ġa / -ge + şahıs zamiri

Çağatay Türkçesinde gelecek- istek anlamında kullanılan -ġa / -ge ekinin Mansuroğlu, Kutadgu Bilig'den itibaren –ġay eki ile birlikte kullanıldığını belirtmektedir.[251]

Orta Türkçe ve Çağataycada –ġay / -gey, -ḳay / -key (<-ġa /- ge, -ḳa /-ke) eki ile teşkil edilen gelecek zaman kipi yanında <-ġu /- gü, -ḳu /-kü ekiyle teşkil edilen şekilde yaygındır. Eckmann, <-ġu /- gü, -ḳu /-kü isim-fiil ekiyle teşkil edilen gelecek zaman kipine, *mutlak gelecek zaman* adını vermiştir.[252]

---

[250] Zeynep Korkmaz , Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.623.
[251] Mecdut Mansuroğlu , "Türkçede –gu Ekinin Fonksiyonları ", Türkiyat Mecmuası, C. X, 1953, s.347.
[252] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.134.

Gelecek zaman çekiminde şahıs zamirleri kullanılır. Ekin ünsüz uyumu göze çarpmaktadır.

Teklik 1. Şahıs:-GA mIn /-kA mIn

Ey Nevāyī ger hidāyet yitse yolġa ***kirge-min***	BV s.189/248-7
Mümkin imes ***kitke min*** *ol ḳara köz kūyidin*	BD s.174/94/4
Körge min *dip bende dāyim minnet-i cān tartadur*	LD s.74/672
Yügürmey ***nitke-min*** *çikse ḳażā birle ḳader her yan*	NŞ s.461/461-8
Ravżada tapḳa min orun lāle vü yāsemīn ara	LD s.15/138
Bāġ-ı ḥüsnünĝdin gülī ger ***tirge min***	LD s.289/2637
Luṭfunĝ refīḳim olmasa ni ḥad ki ***yitke min***	GS s.29/4-6
Bestesindin naẓar ***kötermege min***	LD s.298/2700
Körmey yüzünĝni ***ölmege min*** *intiẓārda*	LD s.183/1680
Pesend ***itke min*** *şāhlıġ pāyesin*	Sİ s.127/XVII-1196

Teklik 2. Şahıs:-GA sIn /-kA sIn

Sözümni oḳup ***saġınġa sin*** *özümni*	BD s.326/574
Niçe ey hirān otı ansız mini ***köydürge-sin***	BV s.477/II-658
Veh niçe ***öltürge-sin*** *her laḥẓe anı tirgüzüp*	NŞ s.52/52-5
Şermende ***bolur sin*** *āḫır iy dost*	BD s.195/126/38
Tuḳḳanlıġdın könĝülni ***savutmaġa sin***	BD s.249/275/1
Ki ***sındurġa sin*** *levḥlerni nühüst*	Sİ s.270/3339
Ḫıżr-veş ḫaṭ birle çun ḥüsnünĝ semendin ***sürge-sin***	BV s.332/450-1

Köñlüm öyin her niçe kim isteseñ ġam ***tapḳa sin*** GS s.358/480-1

Tapḳa-sın *aṣlī kebūter-ḫānġa yol* LT s.53/523

Derd ehli miḥnetidin ***tapḳa-sin*** *bir dem ferāġ* NŞ s.297/298-6

Bir baḳış ümmīdidin ey köz niçe ***tilmürge-sin*** BV s.332/450-4

Refi ' āsitān öpkeli ***yitke sin*** Sİ s.163/1724

Cānıma her laḥẓa furḳat şu 'lesi ***yitkürge-sin*** BV s.477/II-658

Ki ***sındurġa sin*** *levḥlerni nühüst* Sİ s.270/3339

Teklik 3. Şahıs:-GA /-kA

Ḳayġusı velī ḳayġum ol ay ***kirge*** *vebāle* SD s.222/509

Cānnı yüz renc ***oḳıġa*** *eylep hedef* LT s.82/913

Çokluk 1. Şahıs:-GA bIz /-kA bIz

Ya temennāsıda cān terk ***itke-biz*** LT s.46/441

Bizge cānān valŝı oldur kim cemālin ***körge-biz*** FK s.203/210/1-9

Kim viṣāli kāmıġa ya ***yitke-biz*** LT s.46/441

Çokluk 2. Şahıs: -GA sIz / kA sIz

Dostlar köñlümdekin ḳabrim taşıġa ***yazġa siz*** BD s.171/89/4

Çokluk 3. Şahıs:-GAlAr /-kAlAr Tespit edilemedi.

IV.1. 4. 2. İkinci Tip Gelecek Zaman –İstek

-ġa (y) / -ge (y) +şahıs zamiri

Eckmann, bu ekin gelecek zaman- gereklilik- istek anlamında kullanıldığını belirtir.[253]

Mansuroğlu, ekin gelişimini Eski Türkçenin Uygur devresine kadar götürmektedir. Ekin ünsüz uyumu bulunmaktadır.

Teklik 1. Şahıs: -GAy mIn / -kAy mIn

Dir irdim hecride şāyed özümni asray ***alġay min***	GS s.332/440-2
Anĝa şükrāne ***birgey min*** *bu yalġuz ḫasta cānımnı*	LD s.264/2435
Niçe hicrānı zindānıda ol aynınĝ ***ḳapalġay-min***	NŞ s.471/471-2
Ki ***bolġay min*** *ol ḫaylnınĝ pey-revi*	Sİ s.94/705
Bu cefā def'in ni yanĝlıġ ***eylegey min*** *kim yiter*	GS s.52/36-2
İslegey-min *yoḳ ki it yanĝlıġ kötürgey-min anı*	BV s.438/607-2
Aḥbāb yıġınıdın niçe ***ḳalġay min***	BD s.263/331/1
Niçe hicrān tüni maḫmūrluġ birle ***ḳanalġay-min***	NŞ s.471/471-7
Niçe taġ u deştdin istep ***kitürgey-min*** *anı*	BV s.438/607-7
İslegey-min *yoḳ ki it yanĝlıġ* ***kötürgey-min***	BV s.438/607-2
Niçe ***köygey min*** *ol ikki nā-müselmān otıġa*	GS s.429/583-2
Ṣarṣar-ı āhımdın ol dem kim ***öçürgey-min*** *anı*	BV s.438/607-4
Ḳaçan viṣāl meyidin demī ***ösürgey min***	BD s.188/120/4
Manĝa bes bu şeref kim itleri içre ***sanalġay-min***	NŞ s.471/471-6

---

[253] Mehmet Akalın, "Çağatayca", Tarihî Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 2.b. Ankara, 1988, s.241.

Barġan kişidin aġız sözin ***sorġay min*** BD s. 238/228/2

Kim felek cāmın tola tutsaň ***sömürgey-min*** *anı* BV s.438/607-6

Beden żaʻfı bile yol şiddetidin gerçi ***talġay-min*** NŞ s.471/471-8

Ümīdim oldur ki bu ṭāyife ṣoḥbetide ***tirilgey-min…*** NM s.293

ʻ*Aḳldın veh ḳayda* ***tutḳay-min*** *min-i rüsvā ümīd* BV s.96/118-4

Taṣavvur ḳılma kim min serzenişlerdin ***uyalġay-min*** NŞ s.471/471-3

Ki ḥüsnüň vaṣfı ***yazġay min*** *kitābī kāġıdı gül-gūn* GS s.340/453-1

Veh ḳaçan ***yitkey min*** *ol dil-bende min* LD s.290/2643

Niçe bu vaʻde bile Bābürā ***yügürgey min*** BD s.188/120/6

Terk-i ʻışḳıň ***ḳılmaġay min*** *tā ebed* LD s.287/2618

Kilmegey min *cevridin ḥaḳḳā tile* LD s.273/2503

İsterem kim ***körmegey*** *elbette nā-maḥrem yüzin* BV s.351/479-2

Tā ḳıyāmet ***tapmaġay-min*** *ehl-i devrāndın ḫaber* NŞ s.175/175-6

Didim in hem ol cihetdin sözni bes ḳıldım kim ol uyḳudın sini ***uyġatmaġay-min.***

NM s.147

Teklik 2. Şahıs: -GAy sIn /- kAy sIn

…*ve olça anıň bile işitkey ve anıň bile* ***aňlaġay-sin*** *hayāt ve tiriglikdür.* NM s.137

Özüň ***asraġay sin*** *içer çaġda rāh* Sİ s.95/VIII-723

Ġaflet uyḳusıdın ***ayılġay sin*** BD s.208/129/72

Kim niçe yüzümge ***baḳḳaysın*** *yıraḳdın tilmürüp.* ML s.173/(T776b1)

Çü baḳsaň közgüge ol dem meger ḥālımnı ***bilgey sin*** LD s.149/1365

Kim ***digey-sin*** *kim perī mevcūd imes*	LT s.101/1172
Beden içre rūḥumdın ***digey-sin*** *es̱er yoḳtur*	NŞ s.166/166-3
Raḥmet sañ̂a zinhār ki bat ***kilgey sin***	BD s.260/317/2
Ger ḳader ḳılsañ̂ ***işitgeysin*** *mezārımdın diriġ*	GD 27/4
…su ve tofraḳ ve nefs ru‘ūnetidin ***ḳopḳay-sin*** *ve* ***dimegey-sin…***	NM s.86
Tenimġa niçe kim neẓẓāre ḳılsañ̂ dāġ ***körgey sin***	BD s.177/99/4
Körgen ***olġay-sin*** *başıñ̂nı bir avuç taş astıda*	NŞ s.88/88-6
Ḫoş ol ki kilip yanıma ***olturġay sin***	BD s.238/228/1
Kim sin ***öltürgeysin*** *ü envā‘-ı buḥtan özgege*	GD 3/4
Saġınġaysin *mini hem tartıp āhī*	FŞ s.243/XXV-151
Yā bir nefes allımda kilip ***turġay sin***	BD s.238/228/1
Vaḳt oldı ki hicr nāmesin ***türgey sin***	BD s.256/302/1
Ya rab ki ***uçraġay sin*** *bir yār-ı bīvefāġa*	LD s.304/2730
Mėn ḫasteni hem ***unutmaġay-sėn***	LM s.239/XXV-2135
Kiçe ot ***yaḳḳay-sın*** *āteş-gāhġa*	LT s.114/1373
…*yüzidin sañ̂a yüzlengeyler yana dünyāġa* ***yanġay-sin****…*	NM s.100
Her niçe kim raḥmsız ***yıġlaġay sin*** *ḥālıma*	LD s.33/303
Ey muġannī bes ki ***yıġlatḳay-sin*** *ilni bezm ara*	BV s.363/498-7
…*bolsam sen hem uşol yol birlen* ***yörigey sen*** *tidi.*	ŞT s.180/[89a] 6
Açsa bilmen kim nidin ***açılmaġay sin*** *ay köñ̂ül*	GS s.292/382-6

Yārdın zinhār kim ***ayrılmaġay sin*** *ay kön̂gül*	GS s.292/382-1
Bolmaġay sin *içi küfr ü taşı dīn*	LD s.285/2602
Tapşurġay işitkenge ki fāş ***iylemegey-sin***	BV s.507/708-2
Ger disen̂g ḳatıġ belāġa ***ḳalmaġay-sin*** *çerḫdin*	BV s.187/244-6
Zindān-ı fürḳat içre min dik ***ḳapalmaġay-sin***	NŞ s.483/485-2
Meyl itip yaşlar sarı ***ḳatılmaġay sin*** *ay kön̂gül*	GS s.292/382-3
Ḳılmaġay-sın *nā-ümīd anı daġı*	LT s.27/177
Yüz ġamım def‘ iyledin̂g kim ***körmegey-sin*** *ġam yüzin*	BV s.351/479-1
Sin hem anın̂g cemālin körmey ***suġalmaġay-sin***	NŞ s.483/485-5
Çün sini yār istegey ***tapılmaġay sin*** *ay kön̂gül*	GS s.292/382-2
Kündüz özni ***tutmaġay-sın*** *nā-tüvān*	LT s.114/1374
Mėn ḫasteni hem ***unutmaġay-sėn***	LM s.239/XXV-2135

Teklik 3. Şahıs: -GAy / -kAy

Çün hümāy-ı himmeti ***açḳay*** *ḳanat*	LT s.175/ 2200
Ol su ni ṭaraf barsa ***açılġay*** *gül-i ra‘nā*	GS s.54/38-1
Kim Ḫıżr suyın ***aġızlanġay*** *lebin̂gnin̂g ḳaşıda*	BD s.125/14-2
Ki közdin ***aḳızġay*** *dür-ı nābnı*	Sİ s.511/6910
‘Acab ḥayrān ḳalıp-min kim ni ***alġay***	BV s.28/37-5
Bir zamān ***alḳay*** *munı vü bir zamān* ***ḳarġay*** *anı*	GS s.475/652-3

…çün cāhıda artur-ġay ol tevāżū‘ ve fürū-tenlıḳda artturġay; çün mālıda arturġay, ol seḫada arturġay; ol ‘ömride artuġay , ol ‘ibādet ictihādıda arturġay. NM s.78

Ni ol zīnet ki ***asılġay*** *ḳulaḳtın* FŞ s.96/VI-20

…*çerik ve çapḳunġa* ***atlanılġay.*** Babn.s.29/H144b-10

Ki ***ayġay*** *müşterī ḳallāşlar mālın mezād eylep* NŞ s.59/59-9

Her kim kiçe mey içip ṣabāḥ ***ayılġay*** BD s.274/373/1

Zülfüñġa meger tañ yili ḥālımnı ***ayıtḳay*** LD s.123/1125

Ḳul ki ***ayrılġay*** *bigidin big ni kim sulṭānıdın* GS s.372/500-8

Bardı ol kişverġa kim ***barġay*** *resūl* LT s.90/1019

Ḫāḳan ol yañlıġ ki ***basḳay*** *mühr ebvāb üstine* NŞ s.563/566-5

Ḳuyaş ***batḳay*** *‘iẕārın derhem eylep* FŞ s.121/X/48

Ḫāṭırım vīrānlıġın ***bilgey*** *birev hicrānıda* BV s.20/25-1

Bilingey *diyilgenge bir bir işi* Sİ s.114/999

Tiler anı bu feh ehliġa ‘arż ḳılıp cilve ***birgey.*** ML s.179/(F780b)/25

Taşda ḳazġan ḫaṭ ni imkān kim ***bozulġay*** GS s.413/560-3

Kim oḳḳusa ḫāṭırı ***buzulġay*** LM s.382/XXXVIII-3610

Yüz risāle ***çıḳḳay*** *artuḳ belki her bābı anıñ* LD s.105/958

Çikilgey *ḥalḳ ara yüz tiyġ-ı ḫūrīz* FŞ s.174/XVIII-25

…Mīrzā bir yėrde bolġanda ikele mirzānıñ teklifi bile ***içilgey.*** Babn s.91/H196a-12

Nė dėgey ü dėse kim ***ınanġay*** LM s.87/IX-587

Hem tolun ay dik ***iksügey*** *her kim añġa pejmān irür* SD s.122/131

Cunūn otı bile kön̂glin ***iritkey***	FŞ s.356/XXXIX/7
Ni dil-efgārī ki ***ḳayġurġay*** *melālimdin gehī*	BV s.467/652-1
Kim bu yoldın iy kön̂gül ol ḳuyaşnı ***ḳaytarġay***	BD s.311/542/1
Deşt üzre ol ün son̂gıça ***kétkey***	LM s.139/XIV-1099
Kim bu ṣıdkın̂g ‘öẕrini ***ḳolġay*** *İlāh*	LT s.123/1494
Kim ol arıḳḳa her kim su ***kivürgey***	FŞ s.286/XXX/92
Anın̂g dik ki ***ḳonġay*** *çibin zāġ üze*	Sİ s.250/3034
Cān tapıp zār Nevāyī ***ḳopḳay***	FK s.48/47-7
Köygey *āhımdın felek dem özgedür āh özgeçe*	NŞ s.465/548-4
Ni ***ḳuvanġay*** *dem-be-dem sin nāzenīn ferzend ile*	GS s.411/556-3
Ḳaçan ol gül bigin ***külgey*** *açılġay bu mu‘ammāsı*	SD s.230/533
Bir bir ***oḳuġay*** *ḳalmasa hīç nām u nişānım*	LD s.126/1158
Ḥaḳ ta‘ālā öz ḳurbı bisāṭıda ***olturtḳay…***	NM s.139
Nübüvvet şem‘ini ni nev‘ ***öçürgey*** *bu leheb hergiz*	BV s.163/213-7
Ḫıred sünbül bigin şeydā bolup nergis tig ***ösrügey***	SD s.160/279
Rūzgār ***ötkey*** *an̂ga mundaḳ irig*	LT s.151/1875
Niçe ol yār yād itmey mini aġyār ***saġınġay***	BD s.292/452
Ni otlar ki ***salġay*** *cihān içre ol*	Sİ s.77/443
Yil anın̂g dik kim ***savurġay*** *ġonçe eczāsın büzüp*	NŞ s.52/52-3
Anın̂g kön̂glini Şīrī'din ***savutḳay***	FŞ s.436/XLVII/80

Tapsa ol ẓarf ile maẓrūfnı ḫoş ***sıpḳarġay*** FK s.298/316-8

Közümni sürtmek ḳılsam heves ***sunġay*** *kef-i pāyın* BV s.334/453-1

İl allıda aḳar ***şülegey*** *birle su vü yaş* NŞ s.250/250-5

Böri ***ölgey*** *ü ḳoy* ***tınġay*** *çü Mūsī tig şubān kildi* SD s.108/75

Kim manĝa ḥırmān u anınĝ oḳıġa ***tikkey*** *ṭınāb* GS s.60/47-3

Kim uzun yaş ***tilegey*** *serv-i ḫırāmānınĝ üçün* LD s.150/1371

Ṭoḳtaġay *dip anda şāh-ı nīk-baḫt* LT s.193/2446

Kim şöhreti çün cihānġa ***tolġay*** LM s.381/XXXVIII-35

Nevḥa ***tüzgey*** *bezm-i ġam ehli bu zīr ü bem bile* BD s.179/104/5

Tüzelgey *çü yād itkey ol gūşmāl* Sİ s.161/1693

Şāyed bu maḥal bir āh ***urġay*** LM s.383/XXXVIII-320

Kim közünĝge ***uçraġay*** *kim bolmış asru derd-nāk* NŞ s.323/324-3

Ṣabā firāşı tā her bar ġonçe şeklidin ***urġay*** LD s.14/132

Yüzünĝ bile lāf urġalı kün lā-büd ***uyalġay*** SD s.216/488

Gül bile nā-merdüm il andaḳ ki ***üzgey*** *ġonçeni* BV s.256/332-4

Ḥaḳ yolın sanĝa ***yapḳay*** *ve eger ḥarām bolsa…* NM s.127

Başımda ***yıġlaġay*** *hem yār u hem aġyār her sā'at* BV s.65/86-3

"firakıng bımidin gam şamı yok bir yirde aramım
kice yirküb ***yıputgey*** *kim ki bar kasdıda bir düşmen"* ŞL s.347

Çerḫ hecrinĝde yaḳındur başıma ***yimrülgey*** FK s.222/231-6

Ni yirge ***yitişkey*** *ḫıred bilmeki* Sİ s.69/335

Kim meger Sīmurġ ***körgüzgey*** *liḳā*	LT s.244/3180
Ki ***yonġay*** *mūm dik ḫārānı tīşe*	FŞ s.152/XV/84
Ṭifl yañlıġ kim ***yügürgey*** *her ṭaraf āhū körüp*	GS s.70/62-1
Ve hem ol dipdür ki maḥbetniñ ḥaḳīḳatı oldur kim luṭf bile ***artmaġay.***	NM s.36
…tertībim kevkebesi a ͑lā derecedin özge yirni ***bigenmegey.***	ML s.181/(B27b)(8)
Ḳaddıñnı bu luṭfī ***dimegey*** *serv-i sehī kim*	LD s.73/662
Mey anda hem ol kün meger ***ḳalmaġay***	Sİ s.254/3099
Ṭıfllardın ***kilmegey*** *ey pīr-i rāh*	LT s.109/1287
Ṣubḥ dik demde gerdūn ***ḳoymaġay*** *āṣārını*	GS s.46/26-9
Körmegey *ḫāṭırını cem ͑ özge*	BD s.157/65/3
Egerçi niçe içse ***öksülmegey***	Sİ s.254/3097
Ġonçe yañlıġ köñlüme yüz ḫar-ı ġam ***sançılmaġay***	BD s.156/63/3
Her zamān ***siskenmege****y bī-ḫod fiġānımdın miniñ*	BV s.268/352-2
Kim ol ıssıġ hevā ***soldurmaġay*** *nevres nihālimni*	NŞ s.598/601-2
Bu kündin soñra ***tapmaġay*** *kişi dārūġa tersānı*	SD s.162/295
…ve köñgül ġayret ignesi bile anıñ ġayrıdın ***tikilmegey.***	NM s.228
Tükenmegey *yazılıp miḥnetim eger bolsa*	NŞ s.12/12-5
Belki yüz miñdin biri ***yazılmaġay***	LT s.273/3576
Öte almaġay *sür ͑at itse bir ay*	Sİ s.471/6325

Çokluk 1. Şahıs: -GAy bIz / -kAy bIz

Yolun͡gda gence ger ***salġaybiz*** *āḫır* FŞ s.331/XXXV-142

Ḳayu ʿöẕrün͡g ḳola ***alġaybiz*** *āḫır* FŞ s.331/XXXV-142

Ve didi ki niçe biz özgelernin͡g tonın ***asraġay-biz*** *ve siz bizin͡g tonumuznı…* NM s.273

Alar didiler ki kilip-biz ki Naḳşí ***iltkey-biz.*** NM s.321

Āzār ile niçe güft ü gū ***ḳılġay biz*** BD s.258/310/1

Mey birle meger ki şüst ü şū ***ḳılġay biz*** BD s.258/ 310/2

Körgey biz *özümizni ḫorāsān arasında* LD s.176/1620

Ḳurbān boluban vaṣlın͡g üçün şükr ***ötegey-biz*** SD s.212/470

Ançа ***urġay-biz*** *bu yolda bāl ü per* LT s.46/440

İstemekdin ***tınmaġay biz*** *bir nefes* LT s.46/439

Çokluk 2. Şahıs: -GAy sIz /-kAy sIz

Her yaman bar yār ***ḳılġay siz*** BD s.207/129/64

Mini istesen͡giz iy dostlar ***körgey siz*** *uyḳuda* BD s.134/28/1

Dōstlar mundaḳ ***digey siz*** *sorsa dil-dārım mini* LD s.208/1916

Didi kim min sizin͡g üçün bir yir yasay kim anda ***yıġılışḳay-siz.*** NM s.17

Çokluk 3. Şahıs: -GAylAr, -kAylAr

…enfās bile gül dik ***açılġaylar.*** ML s. 190/B42a-2

Baġdād'da Bābu'l-ṭāḳʿḳa ***iltkeyler*** *ve ayaġ iligin* ***kiskeyler*** *ve közin* ***oyġaylar*** *ve ser-*

nigūn dārdın ***asḳaylar*** *ve tenin* ***köydürgeyler*** *ve külin* ***savurġaylar.*** NM s.94

Baġlaġaylar *özni ger ḫod şaḫne bolsun ger ‘ases* NŞ s.234/234-8

Ki ***çalġaylar*** *revān kūs-ı beşāret* FŞ s.469/L/146

Renc ü miḥnet derdi ***çıḳḳaylar*** *başımdın tolġaşıp* BV s.47/63-7

Ṭaġārī ki ***digeyler*** *anı ḳadeḥ* Sİ s.95/718

Ḥaḳdın ėkev anı ***istegeyler*** LM s.186/XX-1580

İrür andaḳ ki ḳuşlar ***ḳıçḳırışḳaylar*** *yılan körgeç* GS s.98/101-1

…tā vılāyatlarġa taḥṣıl ve iş küç üçün barġanlar kėlip ***ḳoşulġaylar.*** Babn s.87/E151b-9

Kim ***ḳuçuşḳaylar*** *alar bir birge nā-geh uçraşıp* BV s.46/63-3

Oġuznı avda yörgende tutup ***öltürgeyler.*** ŞT s.128/[72a](4)

İster aġzıġa ***tamızġaylar*** *mamuḳ birle sunı* NŞ s.588/591-7

Nev-bahār andaḳ ki ***yaġḳaylar*** *buluṭlar kökreşip* BV s.47/63-8

Yana biyik ün bile kim i‘tidālsiz āşub bile ***yıġlaġaylar…*** ML s.171/(B11a)/17

Yörügeyler *ol ilge bī-vehm ü bāk* Sİ s.404/5336

Ger sünğek tig ***bolmaġaylar*** *ol aġız köz fikride* LD s.259/2381

Bozoḳ oġlanlarındın bir kişini pādişāh ḳılġaylar ikki kişini ***kötermegeyler.***

ŞT s.162/[83b](14)

Didim dervīş pādşāh işikige barsa andın ***sormaġaylar*** *ki…* NM s.37

Ġalat u sehvin ***tüzgeyler.*** BD s.326/573/7

Ay u kün kim bezm ***tüzgeyler*** *felek ḫar-gāhıda* GS s.449/613-2

Ney-şekerni bend bend itip ***yigeyler*** *ḫam ḫam* LD s.127/1163

Yibergeyler *risālet nāḳılın bat* FŞ s.339/XXXV/91

Ḳalmaġaylar ol şeref hādīsidin LT s.55/553

IV.1. 4. 3. Üçüncü Tip Kesin Gelecek Zaman

-GU/-GÜ+iyelik ekleri (+-dur/-durur/ -turur)

Olumsuzu: olumlu fiil tabanı +ġu + iyelik eki +yoḳ(tuR)

-ġu / -gü, -ḳu / -kü eki, Eski Türkçeden beri bütün Türk lehçelerinde ve şivelerinde yaygın olarak kullanılan, teşekülleri fiil ismi, gereklilik ve gelecek zaman ifadeleri taşıyan isim-fiil (sıfat-fiil) ekidir.Köktürkçe ve Uygurca'da ekin gelecek zaman ifadesinden çok gereklilik ifadesi taşıdığı görülür. [254]

Teklik 1. Şahıs: -GU +m (+-dUr/-dUrUr/-tUrUr)

*Ki bu öydin **çıḳarġum** 'āḳıbet gerd* FŞ s.140/XIV-9

*Bir naṣīḥat bar durur līkin ḳulaġıñġġa **digüm*** NŞ s.81/81-5

*Ḥüsnüñġġa baḳıp āh **digümdür** daġı ölgüm*

*Sin sin mañga dil-ḫ˘āh **digümdür** daġı ölgüm* LD s. 130/1196

*Bir ḳuyaş hecridin andaḳ min ki **içküm** sıpḳarıp* BV s.84/105-4

*Ol cihān sarı bu armān **ilttügüm***

*Beyle otdın dāġ-ı ḥırman **ilttügüm*** LT s.268/3507

*Ötti il bolmaḳdın ol yaş min **ḳarıġum** 'ışḳıda* BD s.171/89/3

*Çü **kitküm durur** dehr bezmi ḳalıp* Sİ s.113/987

*Dime kim köñglüñgge **ḳoyġum** ẓulm ile dāġ-ı ecel* NŞ s.145/145-6

*Yüz ġuṣṣa vü endūh ile **bargüm** ḳara köz* BD s. 309/535/1

---

[254] Kemal Eraslan, "Tarihî Yazı Dillerinde ġu / -gü, -ḳu / -kü İsim-Fiil Eki, Yapısı, İşlevi, Kullanılışı ve Genişlemiş Şekilleri", Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK Yay., Ankara, 2004, s.117-146.

Āh kim ***ölgüm durur*** *ḥall bolmayın bu müşkilim* GS s.313/412-6

Meydānda birevni didi ***öltürgüm*** *urup tīġ* NŞ s.437/438-5

Dimiş mini ki itim kileside ***körgümüdür*** BD s.188/120/6

Bu kündin soñ közüm yaşın naẓardın dem-be-dem ***salġum*** SD s.124/133

Soñra sañga daġı ḳahr ***sürgüm*** LM s.156/XVI-1270

İçmegüm *ḥayvān suyın ey Ḫıżr* ***tapḳum*** *tā ḳadeh* BV s.84/105-8

Ḳoyun dik ***yüz urġum durur*** *her ṭaraf* Sİ s.310/3937

Yapşunġum *itekiñge iy ḳan tökküçi ẓālım* LD s.123/1130

La'li yādıdın ki ***yutḳum*** *dem-be-dem ḥasret suyın* BV s.422/583-2

Kirip şehrime ***çikmegümdür*** *işik* Sİ s.228/2702

La'lini sivdüm köziniñ ḳatlidin ***ḳayġurmaġum*** BV s.63/83-2

Ḳoymaġumdur *itekiñ kitsem iligdin her niçe* BD s.171/89/2

'Öẕrüñni bu nev' ***ḳolmaġum-dur*** LM s.244/XXV-2190

Tapmaġum *yüz sa'y ile ol nā-müsülmān dik enīs* BV s.176/231-3

Tapmaġumdur *kimse ol nā-mihr- bān ḫūbrāḳ* NŞ s.314/315-6

Teklik 2. Şahıs: -GU +ñ (+-dUr /-dUrUr/-tUrUr)

Vey köz ***ayrılġuñdur*** *ol gül-çihredin ḳan yıġlaġıl* BV s.292/388-1

Çü 'ādil şeh ilgidin ***içgüñ*** *ayaḳ* Sİ s.138/1358

Āḫir ***itküñ*** *çun gül ü serv-i revān birlen vidā'* BV s.222/289-7

Çün yiti ḳat yirge ***kirgüñ*** *'āḳıbet ḥālā ni sūd* NŞ s.206/206-6

Zülfidin ay zaḫmlıḳ kön͡glüm ***ḳutulġun͡g*** *yoḳ turur* GS s.164/197-2

Ḳoyup barın āḫır çü ***kitkün͡g durur***

Digin kim alıp anı ***nitkün͡g*** *durur* Sİ s.438/5841

Ey Nevāyī oynaġun͡g yoḳ ʻışḳ tā yüz ***körmegün͡g*** BV s.291/387-7

Ḫāṭırımda kitçi kim bat ***oynaġun͡gdur*** *başını* GD 42/1

Ey kön͡gül ḥalḳ cefāsın sin͡gürürdin ***ölgün͡g*** BV s.407/562-4

Çü ***öltürgün͡g durur*** *bu ejdehānı* FŞ s.210/XXII/66

Salġun͡g *āyīn-i firāḳ ol genc ü bu vīrān ara* NŞ s.5/5-1

Ḫalāṣ ***tapḳun͡g*** *bu kün yarın içinde* SD s.204/447

Boyun ḳoyup-min eger tīġ-i ḳatl ***sürgün͡gdür*** NŞ s.129/129-6

Yüzi gül-zārıdın çün verd ***tirgün͡g*** FŞ s.360/XXXIX/68

Çün ***yarutḳun͡g*** *kön͡gül çerāġı* LM s.177/XVIII-1485

Vaṣlıġa ***yitişkün͡g*** *niçe ṣaʻb irse Nevāyī* BV s.25/32-7

Kilmegün͡gdür *inṭizār otıġa cānım örteme* NŞ s.549/552-1

Ey Nevāyī oynaġun͡g yoḳ ʻışḳ tā yüz ***körmegün͡g*** BV s.291/387-7

Kön͡glün͡g otıdın ***savutmaġun͡g-dur*** LM s.291/XXX-2694

Tapmaġun͡g *hergiz vefā ehli alarnı tanlaban* BV s.338/457-11

Teklik 3. Şahıs: -GU (+- dUr/- dUrUr/-t UrUr) /

(-GU+ iyelik ekleri (+ -dUr/ -dUrUr/--tUrUr)

Dürc-i laʻlin͡gde nidin ***külgü durur*** *külgü üze* BV s.389/536-2

Yüz açsanĝ ***açḳusı*** *yüz gül baġırda her tikenim*	BV s.311/417-5
Biri dip ki ʿöẕr işikin ***açḳusı***	Sİ s.184/XXVI-2030
Sanĝa ***anĝlatḳusıdur*** *közgü ḥālin*	FŞ s.204/XXI-112
Anınĝ birle boġzıdın ***asılġusı***	Sİ s.253/3077
Ni yirge ***barġusın*** *bilmes bolup bī-hūş u bī-pervā*	SD s.126/146
Başlaġusıdur *ʿadem sarı min-i güm-rāhnı*	LD s.255/2347
Başımnı ***birgüsidür*** *yilge ʿışḳınĝız bildim*	LD s.182/1674
İnʿām u vaẓīfe barı ***buyrulġusıdur***	BD s.226/182/1
Sin ü köp ***istürgüsi*** *bu bāġ ara devrān ṣabā*	BV s.29/39-7
Biri dip ki körgeç ḳara ***ḳaçḳusı***	Sİ s.184/2030
Ḳalġusı *cānınĝ ara dāġ-ı firāḳ*	LT s.156/1941
Kim digey-sin çarḫ üze ***sigritgüsidür*** *eşhebin*	NŞ s.447/448-3
Vaʿde-i vaṣl iyledi ol ay hemānā ***kilgüsi***	BV s.64/85-6
Bir kün sanĝa bu sözlerimiz ***kilgüsidür*** *yād*	LD s.34/312
Kirgüsi *āḫır pençenĝe ḳavġuçı çün arslan irür*	SD s.118/114
Sin öterde türbetimdin ***ḳopḳusıdur*** *āh āh*	LD s.175/1609
Ḥasret bile ferhād kibi ***ölgüsi*** *nākām*	LD s.128/1176
Yaʿnī bu kebūter ***ölgüsi-dür***	LM s.343/XXXV-3217
Maḫşer künige tigrü mini ***örtegüsidür***	
Niçe bu felek ***salġusı*** *ġurbetḳa mini*	BD s.243/249/1
Sorġusı *birbirisidin maḥv olub keyf-i ḥāl*	GD 33/6
Çün her iş ***sorulġusı*** *elbette ʿadl u dād ḳıl*	LD s.115/1057
Tapḳusı *taġyīr anınĝ ḥāliġa yol*	LT s.31/231
Ḫˇāce bilipdür ki körgeç taşlaġusıdur …	NM s.8

Ḥubbı birle kön̂glün̂g ***tolġusıdur***	BD s.113/4/163
Çaġır kitür barı ḫūblar çaġırġa ***tüşküleridür***	BD s.280/396/2
Riyāżı bile ***tüzgüsi durur*** *ṣad*	Sİ s.119/1066
Başın Nevāyī ***almaġusı*** *tā yıl olmaġay*	BV s.442/612-7
Mu ʻaṭṭar ***itmegüsi*** *köz bu ḫāk-kū yan̂glıġ*	BV s.233/304-2
Tapılmaġusıdur *uşbu kün tan̂gla aḫī*	BD s.222/166/2
Yitküsi *ẕātın̂gġa irlikdin gezend*	LT s.71/766
İçinde benī ādem ***olġusıdur***	Sİ s.528/7175
Riyāżı bile ***tüzgüsi durur*** *ṣad*	Sİ s.119/1066

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN KİPİ ÇEKİMİ		
-GA **-ḳA**	**-GAy** **-kay**	**-GU+şahıs ekleri/ (-dUr/-dUrUr)**
-GA mIn **-kA mIn**	**-GAy mIn** **-kAy mIn**	**-GUm /-dur** **-kUm /-dur**
-GA sIn **-kA sIn**	**-GAy sIn** **-kAy sIn**	**-GU +n̂g (+-dUr /-dUrUr/-tUrUr)**
-GA **-kA**	**-GAy** **-kAy**	**-GU (+- dUr/- dUrUr/-t UrUr) /** **(-GU+ iyelik ekleri (+ -dUr/ -dUrUr/--tUrUr)**
-GA-bIz/-kA bIz	**-GAy bIz** **-kAy bIz**	**-**
-GA siz **-kA siz**	**-GAy sIz** **-kAy sIz**	**-**
-GAlAr **-kAlAr**	**- GAylAr** **-kAylAr**	**-**

IV.1. 5.Şimdiki Zaman Kipi

Şimdiki zaman kipi fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir.Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman ekini karşılayan üç ek vardır. Bunlar 1. -(I) yor, 2. -mAktA, 3. -mAdA ekleridir.[255]

Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman olarak üç farklı şekil kullanılmaktadır.

Tip I: ***Fiil tabanı + -a/-e, -y+durur/-dur + şahıs zamiri***[256]

Tip II: ***Fiil tabanı + -a/-e, -y+durur/-dur***

Tip III: ***-maḳta /-mekte (-dUr)***[257]

IV.1. 5.1. Birinci Tip

Fiil tabanı + -a/-e, -y+durur/-dur + şahıs zamiri

Olumsuzu: ***Fiil tabanı + -may /-mey+durur/-dur + şahıs zamiri***

Bu kipin 1. ve 2. şahısta dur'suz şekilleri çok yaygındır.Anlam: a.Anlık (şimdi yapılan) eylem; b.Alışılmış (her zaman yapılan) eylem; c.Nadiren gelecek zaman ifadesi taşır.[258]

İşlekliği en çok olan kiptir.

Teklik 1. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr + mIn

Çü ḳıldı cilve közgü 'aksi yañ̂lıġ ***aldaray dur min*** GS s.350/466-5

Belī sin ṭıfl bu tuḥfe birle ***arġadaydur min*** GS s.349/466-1

Anıñ̂ üçün ***ayta turur men*** *kim Oġuz birlen Ögürcıḳnıñ̂ arasında*…ŞTs.208/[99a](5)

İşitür min fiġān līkin ḥadīşin ***añ̂lamay dur min*** GS s.350/466/7

---

[255] Zeynep Korkmaz , Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.610-611.

[256] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.136.

[257] János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.134

[258] János Eckmann, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), s.106.

…alar didiler ki her niçe ***baḳadur-min****.* NM s.254

Maḥabbet otıġa didi otun dur kim ***ḳalay dur min*** GS s.350/466-3

Ki turmay dur niçe kim cismim öyinde ***ḳapay dur min*** GS s.350/466-6

…ḳarıntaş turur miz kil taḳı yurtun͡ga ige bol, men ***ḳayta turur men*** *tidi.*ŞT s.177/[88a]10

Ve men andın ***ḳorḳa turur men*** *dünyelik üçün ağızlarıñ͡gız ala bolur tip...*ŞT s.151/[79b]8

…cān berip yeryüzinde öz ornumġa ḫalīfe ḳılıp ***ḳoya turur men*** *tidi..* ŞT s.111/[66b](15)

Başın ***köredür min*** *ḳoyı igriliki çındur* LD s.69/626

Köre dur min *ki barur yār u ḳalur min min-i güm-reh* GS s.416/565-1

Da'vi-i mihriñ͡gġa tanuḳ ***tartadur-min*** *āhnı* NŞ s.555/653-I

Didi bu lebbeykni ḥac üçün urmay-min kim anıñ͡g üçün ***uradur-min****.* NM s.139

Hicriñ͡gde ni ḳan ḳaldı ki ***yutmaydur min*** BD s.225/178/1

Min-i bī-dil sañ͡ga cān oynamaḳ birle ***yaraydur min*** GS s. 349/466-1

Hicriñ͡gde ni ḳan ḳaldı ki ***yutmaydur min*** BD s.225/178/1

Digen çaġda ***bilmey durur*** *özini* Sİ s.159/XXIII-1673

Teklik 2. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tur + sIn

Uluġ Töpeler kime yiberip ötkerip sorup tururlar kim ne yerdin bolur sen ve ḳaydan ***kele turur sen*** *tip.* ŞT s.223/[104a]7

Mini ḫod ***öltüredür sin*** *revā kirek bolsa* LD s.19/171

Teklik 3. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr

Köz bāġıda yüz gül ***açа dur*** *'ışḳ velīkin* GS s.462/633-3

Ki talbınur köp ü köksüm şikāfı ***açıla dur*** GS s.166/199-6

Eşkim suyıdur ol ki yıraḳınğ ***aḳaradur*** NŞ s.196/196-5

Çiçekleri ***aladur*** *hūş reng ü būy bile* SD s.172/331

Közdin uçadur *uyḳu çü aḫşam* ***boladur*** BD s. 263-329

Oġuz ilininğ içinde uruş bolup ḳızıl ḳan ḳara su teg ***aḳa turur****.* ŞT s.200[95a]4

Nāvek-i ġamzeni ol şūḫ ḳayan kim ***atadur*** BV s.115/143-9

…mubārek sünğeklerin laḥdda yıġıp ba'żını ba'żıdın ***ayıradur.*** NM s.20

Baġır bile yürekim birbiridin ***ayrıla dur*** GS s.166/199-2

Ol dipdür ki tiler-min sizinğ bu ***aytadurġan*** *sözlerinğizdin örgenğey-min* .NM s.202

Egerçi bolġalı 'ālem bināsı ***aytıla dur*** GS s.166/199-7

Efsūs ki bāṭıl ***baradur*** *vaḳt-i şerīf* BD s.263/330/2

Yana bir miṡāl ki tirmek ma'nāsı ***biledür.*** ML s.175/(B16a)/5-6

Boladur *könğül perdeliklerġa rāġıb* BV s.38/50-6

…*bu söz aytḳanımġa bilmegenlerin bilip könğülleri ḫoş* ***bola turur****.* ŞT s.110/[66a](11)

…başın uçurmaḳ ve deryālarda ġarḳa ***boladurġan*** *kimeni tutup sālim…* NM s.11

Yā ġāyet ösrüklükidin ***bulġana dur*** GS s.545/770-XXXVII

Geh anı sınduradur gāh munı ***butratadur*** BV s.115/143-6

Bu yenği otḳa ki ten külbeside ***yaḳıla dur*** GS s.166/199-4

Cānım ***çıḳadur*** *derd ile cānānıma aytınğ* LDs.103/943

…*yüzin yırtıp barça yerini ḳan ḳılıp* ***ayta turur*** *kim…* ŞT s.188/[91b] 16

Kön̂glüm ol yan ***çikedür*** *nige ki mecnūn kön̂gli* BV s.458/638-2

Bu oġlannın̂g atını bu vaḳtġaça Yavlı ***diy turur irdük***??.ŞZH*** ŞT s.158/[82a]12

Ḫayāl itsem ol binli ḥāl ***iltedür*** BD s.312/545-1

Ḳadeḥ kitür ki igip ḳadni ḫayr-bād ***itedür*** BV s.117/147-1

Meger ki şem'i-cemāli fetīlesi ***igilip tür*** GS s.133/151-1

Luṭfī san̂ga cān asramış u ḳaṣd ***itedür*** *hecr* LD s.160/1474

İyledür *kim gül-sitān içre iser her yan ṣabā* BV s.29/39-6

Ḳaçarını körey disem ***ḳaçadur*** LD s.250/2305

Kim bu su aḳsa bağır hem an̂ga ḳanın ***ḳatadur*** BV s.115/143-5

Mini şeydā ***ḳıla durġan*** *bu kön̂güldür bu kön̂gül*

Ḫ'ār u rüsvā ***ḳıla durġan*** *bu kön̂güldür bu kön̂gül* LD s.119/1086

Kāfir dise ġamzen̂gni oḳ uçı bile sözler

Miḥrāb içide ḳān ***ḳıladurḳanı*** *nedindür* LD s.69/627

Uzaḳ 'ömr tapḳan devletli ve müsülmānlıḳḳa gūşiş ***ḳıla turġan*** *kişi irdi.*

ŞT s.220/[102b]9

Alar didiler ki sin ḳaydın bizin̂g Lehāverd'din ***kiledürgenimizni*** *bildin̂g?* NM s.337

'Işḳ anı ***kiltüredür*** *ḫaste Nevāyī ṭarafı* BV s.115/143-9

Tuman at ḳoyup turur men kim tuman uzaḳ turmas, tiz ***kite turġan.*** ŞT s.173/[87a](1)

Köredürgen *kişige alarnın̂g bu ülfet bile mu'āmeleleri ḫoş kilip birin tilep…* NM s.17

Çehredin bürḳa' mu aldın̂g māh-ı tābān ***körnedür***

Ya tebessüm eyleding kim ṣūret-i cān ***körnedür*** LD s.48/440

Mużṭarib könglüm ikin mü ***köyedürgen*** *ten ara* GS s.353/472-4

Kim anı ***köydüredür*** *'ışḳ otınıng ḥurḳatı köp* NŞ s.67/67-3

İmām oltursa ***oltura turur****, tursa* ***tura turur.*** ŞT s.129/[72a](17)

Ölüm uyḳusıġa barġanlar ise ***oyġatadur*** BV s.115/143-4

Bizni raḳībler ***öltüredür*** *yoḳ sanga ḫaber* SD s.252/615

Ki mundaḳ ot anga bir şūḫ-ı nev-cevān ***saladur*** FK s.159/161-1-7

Yana 'aceb tikenī könglüm içre ***sançıla dur*** GS s.166/199-1

Nāvek-i ġamzeni ol şūḫ ḳayan kim ***atadur*** BV s.115/143-7

Bostān u bāġ farḳına kör kim ni ***tartadur*** GD 11/2

İt tig mini cān ***tartura turġınça*** *munıng tig* LD s.28/257

Ḳadem ḳoyay dise uyḳu közümge ***tayıla dur*** GS s.166/199-5

Kördi luṭfī ki dudaġıngġa piyāle ***tigedür*** LD s.263/2422

Tanglası ol refīḳ kildi kördi kim ḳar atsıda ***tiprenedür.*** NM s.178

Geh ***tirgüzedür*** *viṣāl eyyāmıdın* BD s.250/278-2

Līk bī-ḫodluġ ile könglüm özin ***toḳtatadur*** BV s.115/143-2

Toladur *gūşe-i vīrāne ta'vīẕ* FK s.133/134-6

Ol mest kibi ki bulġanur ***tolġana dur*** GS s.545/770-XXXVII

Özlüki bāḳi vü zāhid ***uradur*** *lāf-ı vuṣūl* BV s.55/71-6

Ḥālin anıng ki felek ***yaġduradur*** *başıġa taş* NŞ s.253/253-3

Kim anıñ vaṣlı mañga ***yaray durur*** BD s.284/412/1

Gül-çihreler isteben ***yörüydür*** *ḥammām* BD s.232/207/2

Reşkdin bāġda pinhān ***yutadur*** *ḳan ġonçe* NŞ s.554/557-1

Dime ʻayn-ı nāzdın ol köz ***açılmaydur*** *ki bar* GS s.169/204-2

Kişi Cemşīd cāmın satḳun almaydur bahā iylep BV s.44/59-5

Artmaydur hem ***bolmaydur*** *kem* BD s. 97/1-6

Nidin ki feyż işikin ***baġlamay durur*** *Feyyāż* GS s.226/287-9

Çünki ***bilmeydür*** *belī sāḥildeki ḥāl-i ġarīḳ* GD s.28/6

Digen çaġda ***bilmey durur*** *özini* Sİ s.159/1673

Oġlan turur tili kilmeslikindin ni ayturın ***bilmey turur*** *dirler irdi.* ŞT s.124/[71a](3)

Afġānġa kiriptür vılāyatlıġı ***ḳalmaydur.*** Babn s.15/E100b-10

Sart munga hem at ***ḳoymaydur*** *ve ner ü māde ikkelesin…* ML s.176/(F779b)/25

Mezraʻ-ı ʻayşım ***kögermeydü****r emūm-ı āhdın* NŞ s.148/148-2

Kim kişi ***körmeydür*** *andaḳ tīre kün* LT s.99/1147

Özgelerniñ yüzide bu bende ay ***körmey durur*** LD s. 306/2737

…ol taʻlīm alġan ẕikrde iştiġāl ***körsetmeydür*** *ve terk ḳılıpdur.* NM s.242

…*ve lenger nānı ol vaḳtdın biri* ***öksümeydür*** *ve çerāġı* ***öçmeydür.*** NM s.375

Özidin özgeni ***sivmeydür*** *bil* BD s.105/4/62

Ḳara Ḫānġa aytdılar kim oġluñız köçini ***sivmey turur.*** ŞT s.125/[71a] (13)

Kim kişi ***tapmay durur*** *bu devrniñ pāyānını* LD s.206/1896

Toḳunmay durur *taşḳa hergiz başıñ* SĪ s.163/1720

Ölmekimni añlaban ger şem‘ ***tutmay dur*** *‘azā* GS s.55/40-5

Mañga bu temennā ***tükenmey durur*** SĪ s.461/6178

Tik ḥüsn ilininñ aġzıda ***tüşmeydür*** *atıñ kim* LD s.3/6

Toġruban ***ulġaytmaydur*** *bu acunnuñ dāyesi* LD s.202/1863

Cevrler kim ḳıldı ol kāfir ***unutmaydur*** *köñgül* NŞ s.151/151-5

Tañ yili tünd isme ol yan kim ***uyumay dur*** *gice* GS s.379/509-5

…ammā Baba Ḫoş kildi bolur kintde ***varımaydur.*** NM s.411

Ḥaḳ ***yaratmaydur*** *ikin sindin kişi maḥbūbraḳ* BV s.245/317-4

Ni üçün pinhān bolur ger ol ***yaşurmaydur*** *ḳanı* LD s.209/1924

Sevmeslikindin alġan künindin beri bir yerde ***yatmay turur*** *tidiler…*ŞT s.125/[71a] (14)

Gerçi miñdin bir ***yazılmaydur*** *yazıp yüz miñ şurūḥ* NŞ s.106/106-8

Çokluk 1. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/ -tUr +mIz

Bahār bolġandın soñ piyāde ***kele turur miz*** *tidiler.* ŞT s.139/[75b](6)

...tört miñ yılda bir bir at-be-at kimniñ bolġanın ve kimniñ bolmaġanın ***bilmey turur miz.*** ŞT s.167/[85a](8)

*…**ḳarıntaş turur miz** kil taḳı yurtuñga ige bol, men ḳayta turur men tidi.*

ŞT s.177/[88a]10

Çokluk 2. Şahıs: -a/-e, -y+durur/-dur / -tUrUr/-tUr +sIz Tespit edilemedi.

Çokluk 3. Şahıs: -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr +-lar

Mundaḳ maḥalda kim ı'tımād u ı'tıbār nökerleri gözining alıda ḫayl ḫayl kėlipmang nöker ***boladurlar.*** Babn. s.5/K146/12

Bu çaḳda anı Uluġ taġ ve Kiçik taġ ***diy tururlar.*** ŞT s.121/[69b](8)

…ve ġayr-ı meşhūr kişilerni ***bitimey tururlar.*** ŞT s.208/[99a]2

Āteşīn la'l dik aḫker ***tökedürler*** *her dem* BV s.10/11-3

… ve alar hīç ḳaysıġa at ta'yīn ***ḳılmaydurlar.*** ML s.176/(P281a)17

'Ubeydu'llāh ḳaddesa'llāhu rūḥahu yitipdür körüptür ki ḫarmanı dihḳānlar ***savuradurlar.***
NM s.415

…*hiç ḳaysı üçün Sart tilide lafẓ* ***yasamaydurlar ki…*** ML s.170/(F778a)/2

Yat yutġa kelip men işim köp av avlamaḳḳa ḳolum ***yetişmey turur.*** ŞT s.146/[78a] (2)

Sözni bu ġāyetḳa ***yitkürmey durur*** LT s.45/422

IV.1. 5.2. İkinci Tip

-a/-e + şahıs zamiri

Çağatay Türkçesinde *dur (tur) eki kullanılmadan yapılan şimdiki zaman ekidir.*[259]

Teklik 1. Şahıs: -a/-e+mIn

Cān ***aya min*** *sin kibi cānānedin* LD s.290/2641

"Bir nazar kördüm kul oldum ***aya min*** */Ol sebebdin can u dildin* ***aya min****"* ŞL s.57

Yoḳ irse ni aytur cevāb ***ilte min*** Sİ s.157/XXIII-1638

---

[259] János Eckmann, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), s.143.

Teklik 2. Şahıs: -a/-e+sIn

Sā'idiñgni niçe ildin ***aya sin*** LD s.290/2640

'Ömr Gaflette ötkerip ***bara sin***

İy yigit vāḳıf ol ḳarıp ***bara sin*** BD s.208/129/70

Kebūter ***ilte sin*** *ḫaṭṭım ni bolġay ger ḳabūl itseñg* BD s.175/96-4

Kile sin tünd ü közümge ***kire sin*** BD s.322/559/3

Ni kilip tünd ü ni nā-ḫoş ***kite sin*** BD s.322/559/2

Niçe zülfi tig ḳafā-gīr ***ola sin*** *yüzüñg ḳararıp* LD s.28/254

Gehī cefā vü gehī cevr itip yüz ***öyrüle sin*** BD s.188/120/3

Çokluk 1. Şahıs: -a/-e+bIz Tespit edilemedi.

Çokluk 2. Şahıs: -a/-e+sIz

Cemā'atī ki siver yārıñgız bile ***bile siz*** GS s.175/211-7

Bir kün Ḳozı Tegin atasıġa ḳaçanġaça 'azā tutup ġamgīn bolup ***oltura siz.***

ŞT s.186/[90b]19

Ki bārī hem anıñg oḳ maḳdemiġa ***saçıla siz*** GS s.174/211-4

Bu nev' kim yüz üze ḳan yaş ile ***yazıla siz*** GS s.175/211-6

Kim ***yoluḳmay-siz*** *henüz ol ikkiniñg tuġyānıda* NŞ s.556/559-4

Çokluk 3. Şahıs: -a/-e+lAr Tespit edilemedi.

IV.1. 5.3. Üçüncü Tip

-maḳta /-mekte (-dUr)

Şimdiki zaman bildiren ve birleşik bir ek olarak değerlendirilen *–makta (-mekte)* yapısı ve görevi açısındandan şu görüşlere yer vermiştir:

Talat Tekin, 1959 yılında , A. N. Kononov'un dil bilgisi kitabını değerlendirirken şu

bilgileri aktarmıştır: "*Bu tasnifte müellifin Türkçede tespit ettiği yeni fiil zamanları bilhassa dikkati çekiyor.Bunlar bilginin sürekli şimdiki zaman diye adlandırdığı –* ***maktayım*** *şekli ile, yakın gelecek zaman adını verdiği* ***–mak üzereyim*** şeklidir."[260]Bu görüşe Talat Tekin ile birlikte Emin Özdemir, Tahir Nejat Gencan, Hamza Zülfikar, Efrasiyap Gemalmaz gibi pek çok dilci katılmaktadır.

Bu konuda Nurettin Koç, Türkçede bir yapım ve bir çekim ekinin birleşmesiyle oluşmuş ***–makta*** yapısında "şimdiki zaman" ya da "sürekli şimdiki zaman" kavramı veren bir ek yoktur. Kononov'un örneklerinde bir süreklilik kavramı söz konusuysa da bu kavramı veren "kalma durum eki" dediğimiz *–da* ile bunu izleyen ek fiilin "geniş zaman" ekidir.[261]

Osmanlıcada oduğu gibi Çağataycada da çok seyrek de olsa sürekli eylemi ifade etmek için ***-maḳta/ -mekte*** şekli kullanılır.[262]

Hem ıldamlıḳda ṣarṣar dik revāne/ Hem ***aylanmaḳda*** *igrimdin nişāne*

FŞs.261/XXVII/23

Ḳıya ***baḳmakta*** *eger ḳılmasa ḳan cādū közüñ/ Gūşelerde ni üçün özini pinhān ḳıladur*

LD s.66/603

---

[260] T. Tekin, "A. N. Kononov", TDAY-Belleten-1959, s.346.
[177] Nurettin Koç, "-makta / -mekte Üzerine", Türk Dili, S.558, Haziran 1998, s.490-496.

[262]János Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.134.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE ŞİMDİKİ ZAMAN KİPİ ÇEKİMİ		
TİP I	**TİP II**	**TİP III**
-a/-e, -y+dUrUr, -tUrUr/-dUr, -tUR	**-a/-e+şahıs zamiri**	**- maḳta (-dUr)**
-a/-e, -y+dUrUr, -dUr /-tUrUr , -tUr+ mIn	-a/-e+min	-
-a/-e, -y+dUrUr, -dUr /-tUrUr , -tUr+ sIn	-a/-e+sin	-
-a/-e, -y+dUrUr, -dUr, -tUrUr, -tUr	-	- maḳta (-dUr)
-a/-e, -y+dUrUr, -dUr /-tUrUr, tUr + bIz	-a/-e+biz	-
-a/-e, -y+dUrUr, -dUr, -tUrUr , -tUr + mIz	-a/-e+siz	-
a/-e,-y+dUrUr, -dUr/-tUrUr , -tUr +-lar	-a/-e+lAr	-

IV.2. TASARLAMA KİPLERİ

Tasarlama kiplerinde, bildirme kiplerindeki gibi bildirme, haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur.Bu kipler, daha gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmesi istek, emir, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir.[263]

Tasarlama kiplerinin henüz, gerçekleşmemiş olan, tasarlanan, tasarıda olan, tasavvur edilen , düşünülen, arzu edilen, bir şarta bağlanan veya olması istenen durumları ifade etmek için kullanıldığı, bütün dilcilerin ortak görüşüdür.

Çağatay Türkçesindeki tasarlama fiilleri şu şekildedir:

IV.2. 1. Şart Kipi

Bir oluş ve kılışı şarta veya dilek, istek, ve niyete bağlayan bir tasarlama kipidir.-sA eki ile kurulur.Şart bildirme görevi ile kurulan öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini

[263] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.647.

şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır.[264]

-sA dilek-şart kipi eki Eski Türkçede –sAr biçimindedir. İki görevi vardır: 1. Asıl eylemin hangi şart ya da şartlar altında işlendiğini belirtmek; 2. Asıl eylemin hangi durumlarda ve ne zaman işlendiğini belirtmek.[265]-sar / -ser ekinin XI. ve XII. yüzyıllara doğru takip edilen eserlerde, yerini –se / -sa ekine bıraktığı görülmüştür..[266]

Ekin gelişimi ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kabul gören görüş ise Ramstedt'e aittir. Ramstedt eki addan "istek" görevinde fiiller türeten bir +sA- eki ile bir -r geniş zaman sıfat fiil ekinin kaynaşmasından oluştuğu görüşünü savunmuştur.[267]

-sa / -se ekinin yapısı ile ilgili olarak farklı görüşler benimsenmiştir. Ancak Korkmaz'a göre -sa / -se eki köken bakımından, isimden fiil türeten istek bildirme görevindeki bir +sa / +se eki ile –r sıfat-fiil ekinin birleşmesinden oluşmuştur. –sa / -se eki ile karşılanan "istek" kipi eki ise –sa-k / -se-k sıfat-filine dayanmaktadır.[268]

Teklik 1. Şahıs:-sA mIn /-sAm

Teklik 1. şahıs şart kipi çekiminde iki farklı kullanımı bulunmaktadır: -sA mIn ve şahıs zamirin ekleştiği –sAm şekli tespit edilmiştir.

Ḳaysı ḳuş ḳaṣdıġa ***açsam*** *perr ü bā̆l* LT s. 73/790

İmdi ümīdim bar ***öçüm alsam*** *men andın bir yolı/DEYİm* SD s.120/126

Leb ara aġzıng̃ çüçük til birle gūyā ***ang̃lasam*** BV s.434/600-5

Tiler-min ki özüm ḳoldap Şeyḫ'ni ***atlandursam.*** NM s.271

Köng̃ülni ***baġlasam*** *ol nāme yang̃lıġ perr ü bālingġa* BD s.175/96/4

Ġamıng̃ sözin ***bitisem*** *otḳa nāmeler yaḳılur* LD s.60/549

[264] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.676-677.
[265] Tekin , Orhon Türkçesi Grameri, s.178.
[266] Fatma Türkyılmaz, Tasarlama Kiplerinin İşlevleri, TDK Yay., Ankara, 1999, s.76.
[267] Ramstedt, " Zum Türkishen Konditional", Finnish-Ugrische Forschungen, XXIX /3, 1946, s.120-126;bkz. Korkmaz (2003), s.679.
[268] Korkmaz, "-sa / -se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır ? ", Türk Dili Üzerine Araştırmalar C.I, TDK Yay., Ankara, 1995, s.165-166.

Çikip ger āh dūdını kön̂gül otını ***butratsam***	BD s.152/57/4
'Ālem ehlinin̂g vefāsızlıġlarıdın ***çiksem*** *āh*	GS s.119/129-10
Anın̂g ḳara ḳanını vey bir ***içse-men*** *ḳana****	SD s.208/460
Boġzını bıçıp ***içsem*** *anın̂g ḳanını ḳana*	SD s.200/432
İsitsem hecridin muḥrik ol otluḳ yüzni ***ister-min***	NŞ s.388/389-4
Niçe kim ***istesem*** *naḳd u cevāhir*	FŞ s.77/I-4
Yana tilimge ***kiçürsem*** *uyat irür asru*	GS s.398/535-6
İmdi ***köydürsem*** *ni ḥāṣıl ḳalb-ı nā-fermānnı*	SD s.300/781
Ey ana müsülmān bolġıl eger bolmasan̂g ***ölsem*** *öler men …*	ŞT s.122/[69b](13)
Ḳanı Ferhād u Mecnūn kim alarġa 'ışḳ ***örgetsem***	BD s.152/57-3
Her ḳaçan kim ***salsan̂g*** *ol miskin saçın̂gnı yüz öze*	GD 44/3
Niçe kim anı ***sıpḳarsam*** *yana bir*	FŞ s.495/LII/177
Ki andın ***somursam*** *ġamım ḳalmasun*	Sİ s.121/1104
Ḳıl uçı ***sözlesem*** *ol tar aġız günāhındın*	LD s.36/330
Ay Nevāyī ger ölerde cān ***talaşsam*** *ḳılma 'ayb*	GS s.142/162-7
Viṣāl şāmı diy alman labin̂gni ***yalḳatsam***	FK s.536/582-4
Şeker irnin̂gge ***yapşunsam*** *çibin tig mini ḳoymaslar*	SD s.284/725
Ni ḫoş bolġay ki bir kün uyḳuluḳ baḫtımnı ***oyġatsam***	BD s.152/57/1
La'lı üçün ***ölsem*** *yasan̂gız ṭūṭī külimdin*	LD s.193/1775
Şimip ***yutsam*** *gehī Ḥayvān suyı dik ẕevḳıdın körgeç*	GS s.49/31-4

Her sarı ki ***yüzlensem*** *utrumġa kilür ḳayġu* BD s.159/69/2

Köz ikki yüzüñdin ***almasam*** *ṣoḥbet ara* GS s.538/742-IX

İl ***bilmesün*** *dip ortada cāndur bahāne'ī* LD s.47/430

Çikmesem *şāhid bile muṭrib ḳılıp yaġmā ḳadeḥ* BV s.84/105-1

Her çaġır kim ***içmesem*** *yādıñ bile bolsun ḥarām* BD s.295/471

Körmesem *başımda bir sā'at min-i şeydā belā* BV s.22/29-7

Firḳatıñdın ***ölmesem*** *bolġay ḳıyāmetlıġ uyat* LD s.175/1605

Teklik 2. Şahıs:-sAñ

Çu ***añlasañ*** *ki felek ẓulmıdın ḍalāleti bar* BV s.109/135-6

Niçe i'tidāl ***asrasañ*** *yaḫşıraḳ* Sİ s.138/XIX-1358

Bir ḳatıḳlıḳḳa biliñni ***baġlasañ*** LT s.143/1765

Bir ḳıya ***baḳsañ*** *zekāt-ı ḥüsn üçün ay körkke bay* LD s.16/147

Ay köñgül ***barsañ*** *ol ay neẓẓāresiġa zīnhār* GS s.64/52-8

Sin daġı bu işke özni ***çaġlasañ*** LT s.142/1765

Diseñ *kim taymaġay ol yolda ġāmıñ* FŞ s.227/XXIV/49

Min özüm ***içsem*** *ü* ***tutsam*** *sañġa hem* BD s.318/557-4

İltseñ *nāmem añġa kim yazmışam ḥasret bile* BV s.393/541-5

İşitseñ *ḳılay imdi tafṣīl anı* Sİ s.86/594

Ki tolġan cām ara niçe kim ***ḳaḳsañ*** *ṣadā tüşmes* FK s.226/237-4

*Nevāyiyā **ḳarısanĝ** cihānda bir niçe kün*	NŞ s.29/28-11
***Ḳavsanĝ** allınĝdın yanarda dimegil kāhil mini*	FK s.458/494-4
*Köp müselmān dīn ḳoyup tersā bolurnı **ḳavlasanĝ***	SD s.220/500
*Sin dağı **kilsenĝ** ni bolġay āh ü vāyın körgeli*	LD s.243/2241
*Yolġa **kirsenĝ** yār vaṣlı isteben*	LT s.65/695
*Vefā ḳaṣrın **ḳoparsanĝ** bu binālar üzre dīvār it*	GS s.85/82-7
*…kün batışı ṭarafiġa iltip yaynı **ḳoysanĝ** anı şundaġ ḳoyġıl tidi.*	ŞT s.146/[77b](17)
*Anı yüzdin **kötersenĝ** hem cānımdın kiterür āsnı*	SD s.284/727
*Sifleġa cān **oynasanĝ** miḥnet zamānı tanıma*	BV s.406/561-6
***Ölsenĝ** ol yol içre renc ü derd ile*	LT s.65/696
*Teraḥḥum ḳılmasanĝ yā baḳmay istinġā bile **ötsenĝ***	BD s.174/95/4
*Bir aύuç topraḳnı **saçsanĝ** tartar a'dānınĝ közin*	SD s.98/40
*Lāle bergi dik anı bir bir **savursanĝ** köydürüp*	GS s.66/56-2
*Kimni sivsenĝ düşmeni def'ine **urdunĝ** ẖoş ḥiṣār*	SD s.92/15
*Fi'l-mes̱el bi'l-farż **tapsanĝ** hem bu genc*	LT s.80/884
*Hezl itip gāhī gül ü geh nuḳl **tirsenĝ** ilgime*	BV s.472/II-656-22
***Tirilsenĝ** 'ināyet ḳılıp taẖt u tāc*	Sİ s.273/3383
*Şarṭ bu kim her niçe **tutsanĝ** leb-ā-leb sıpḳaray*	ML s.170/(B10a)/7
*Çiker ün könĝlüm **ursanĝ** tīġ-i bī-dād*	GS s.116/126-1
*Sini körmey öler min ger **yoluḳsanĝ***	LDs.68/620

Kön͡glümni ger sin ***asramasan͡g*** *bīgünāh sin*	LD s.142/1306
Nāṣıḥā derd-i dilim nī ***bilmesen͡g*** *mā‘ẕūrsın*	GD s.28/6
Ger ***kilmesen͡g istesen͡g*** *mini ḫıdmetin͡ge*	BD s.231/203/2
Ḳoymasan͡g *bizni bu ġaflet dāmıda*	LT s.39/347
Man͡ga ***körsetmesen͡g*** *yol neyleyin ḳaysarı dur bih-būd*	GS s.113/121-8
Cān fidān͡g er va‘deni ***ötkermesen͡g*** *mī‘ādıdın*	BV s.345/468-5
Su sipip ***oyġanmasan͡g*** *oyġatḳusıdurlar sini*	FK s.521/566-2
Çın kön͡gül birle niçe kim ***sivmesen͡g***	LD s.279/2554

Teklik 3. Şahıs:-sA

Nevāyiyā kiliben pīr-i deyr ***açsa*** *işik*	NŞ s.44/44-7
Kön͡güller açılur ***açılsa*** *ol ḳara saçın͡g*	BD s.123/10/4
Ḳızıl tonın keyip yaşıl zeberced taḫt üze ***aġsa***	SD s. 158/274
…*ki bu menşūr-ı devlet sipihr ṭāḳıġa* ***asılsa*** *yiri bar.*	ML s.183/T779b/7
Āfet otı dehr ara ***tutaşsa***	LM s.181/XIX-1530
Ḳoyun yafraġnı ***aylandursa*** *her yan*	FŞ s.168/XVII/78
Her niçe yıllar ***bitise*** *yüzde bir*	LD s.286/2614
…*ve bu bāġ kiryāsının͡g revāḳıda ol hümāyūn elḳāb* ***bitilse*** *ni ‘acīb.*	GS s.21/18
Kön͡gülni ***buzsa*** *vü sındursa ‘ışḳ bāk irmes*	BV s.426/588-8
Eger ġālib olmaġlıġın ***çaġlasa***	Sİ s.173/1879
Şīrin dudaḳın͡gnı ṣanma can ***dise*** *bolur*	GD 23/1

Köydürse ni taŋ̂ ʻışḳ otı Sekkākī vücūdın SD s.214/482

Āhı yėli tofraġın ***savursa*** LM s.377/XXXVIII-3562

Siḥr işin Keşmír ili ġamzeŋ̂din ***örgense*** *kirek* LD s.23/212

Ger ***saçsa*** *ol ḫalīfe sözidin dür-i s̱emīn* BV s.235/305-5

Ḫāṭırımnı ***saḫlasa*** *Tiŋ̂ri nigeh-dārı anıŋ̂* BD s.180/106/2

Körklük közgüsini ger ***sivse*** BD s.105/4-63

Eger mubālaġasız icmāl yüzidin ḳalem ***sürülse*** *ve …* ML s.167/(B3a 14)/18

Talpınsa *çıḳar ġarīḳ yümkin* LM s.268/XXVIII-2443

Barça tapılur bizge kirek yār ***tapılsa*** LD s.25/232

Ġam u hicrān çirigi ***tarḳaşsa*** BD s.198/127/28

Tıysa *eşkin āh urar yıġlar eger āhın tıyar* FK s.140/141-8

Ki ger mūr ***tiprense*** *ḳılmay direng* Sİ s.180/1980

Seḥerde ʻıṭr çerigin nesīmi ***tipretse*** SD s.170/323

Her kiçe mezārımġa ***tökülse*** *ni ʻaceb nūr* LD s.39/354

Niçe kim āh ***ursa*** *aytur bu ġam u derd u belā* GD 7/3

Eger mubālaġasız icmāl yüzidin ḳalem sürülse ve iḫtiṣār cānibidin raḳam ***urulsa****…*

ML s.167/(B3a 14) /18

Ol niçe ibrīḳ ***uşatsa*** *yitkürüŋ̂* LT s.231/2991

Cefā taşın sınuḳ köksige ***ursa*** FŞ s.451/XLIX/115

Ni ġaraż bu jāleni ***yaġdursa*** *andın özge kim* FK s.44/43-2

Niçe at ayaġıġa ***yançılsa*** *hem* Sİ s.123/1131

Saçıñġġa ***yapışsa*** *ḫār u ḫāşāk* LM s.247/XXVI-2219

…*eger ʿālem* ***ḳalsa*** *ki anda maʿnā istīfāsı vāfīdür.* ML s.182/(B29a)/25

Sirişk ki tiz barur il seyr vaḳtı ***ḳalsa*** *şitāb* NŞ s.50/50-4

Ṣayd dik kim çirgede yüzlense her yan kilgey oḳ GS s.52/36-4

Ger bu sarıġ yüz üze köz ***urmasa*** *her dem gül-āb* LD s.27/247

İsterem il ***körmese*** *mini vü min hem körmesem* BD s.299/492

İṭāʿat içre kim ***öpmese*** *āsitānın anıñ* SD s.140/200

Nebāt narḫını ***sındurmasa*** *şeker irniñ* LD s.31/282

Yėr ***tutmasa*** *naḳd u māl u der-ḫˇāst* LM s.203/XXI-1761

Yüzin ***yaşurmasa*** *bolġan zamān min tilbe hem peydā* GS s.53/37-5

Nūş-ı viṣāliñ ***yitmese*** *ʿĪsī aña tapmas devā* BV s.3/1-3

Çokluk 1. Şahıs:-sAk

Andaḳ hem bolsa az aytalı şāyed köp ***aytsaḳ*** *yalġan bolġay.* ŞT s.166/[84b](17)

Kim zemān āsibidin bir birge ***aytışsaḳ*** *ġamı* NŞ s.574/577-1

Ḫoş turur ger bu ṭarīḳ ***ötkersek*** BD s.318/557/-5

Mey ḳoysaḳ ikimiz ḳadeh içre bir ḥīn BD s.241/243/1

Sėn ölmey ü mātemiñdin ***ölsek*** LM s.270/XXVIII-2469

Niçe ***yemesek*** *ḳayġunı yir bizni ġam ay cān* LD s.166/1527

Çokluk 2. Şahıs:-sAn͡gIz

Mini ***istesen͡giz*** *iy dostlar körgey siz uyḳuda* BD s. 134/28-1

Ger mini Mecnūnġa teşbīh ***itsen͡giz*** *ey ehl-i hūş* BV s.415/575-3

Siz meger Yūsuf sarı yüz ***körsen͡giz*** LD s.286/261

Atamġa ken͡geş bere turġan irdin͡giz atam ornıġa imdi atamsız siz ni işni ***oḫşatsan͡gız*** *men anı ḳılayın tidi…* ŞT s.151/[79b] 4

Cem' olup min zārnı ***öltürsen͡giz*** LT s.102/1186

Sehv itip çun rāz dürrin ***saçsan͡gız*** *nādim bolup* BV s.165/216-6

Salsan͡gız *nā-geh ḳulaḳ Ḳaysārıġa* BD s.285/415/2

…siz her nemerse ***tisen͡giz*** *her yılda anı biz sizge berelin͡g tidiler.* ŞT s.226/[105a] 14

Siz eger yād ***itmesen͡giz*** *bizni sulṭān siz bigim* LD s.251/2311

Ḳaçan ki ***tapmasan͡gız*** *dehr ara nişānımnı* GS s.450/615-1

Çokluk 3. Şahıs:-sAlAr

İnçüni ***alsalar*** *müferriḥ üçün* ML s.166/B2a-13

Eger ***bilseler*** *ḫalḳ kim bī-gümān* Sİ s.57/152

Ol köz allında helākim ***diseler*** *yoḳ bāk hīç* GS s.47/29-2

Ger başın͡gnı ***kisseler*** *'ışḳıda iy Bābür sinin͡g* BD s.127/16/5

… şerīf kitābnın͡g fihristide ol Ḥażret nuvvire merḳaduhu anın͡g keyfiyetin şerḥ bile ẕikr ḳılıpdurlar, oḳuġanlar körmiş bolġaylar ve oḳumaġanlar ***oḳusalar*** *körgeyler.*NM s.1

Ḥūblar ***örgenseler*** *tan͡g yoḳ Nevāyī naẓmını* NŞ s.93/93-7

İrür hem mest taṅ̂ yoḳ bezmdin ***südretseler*** *anı* FK s.620/675-9

Tutsalar *salıp şafaḳ-gūn mey sipihr-āsā ḳadeḥ* BV s.84/105-4

"*Yol bilen baraturgan arabedür /Yar bilen* ***uşlasalar*** *çarem nidür /Yar bilen* ***uşlasalar*** *halim harab*" ŞS s.45

Bizniṅ̂ aytġan sözümizni ***bilmeseler*** *andın ni ḥāṣıl.* ŞT s.111/[66b](7)

Özige Keẕẕāb laḳab ḳoyup irdi tā bu laḳab bile ***çarlamasalar****, baḳmas irdi.* NM s.60

Kākiyāniġa farmānlar bolsa kim mėniṅ̂ sözümdin ***çıḳmasalar…*** Babn s.31/H146b-12

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE ŞART KİPİ ÇEKİMİ	
-sA /-se +şahıs ekleri	
I. teklik	-sa mIn / -sAm
II teklik	-sAṅ̂
III.teklik	-sA
I. çokluk	-sAk
II. çokluk	-sAṅ̂Iz
III. çokluk	-sAlAr

IV.2. 2. Emir -İstek Kipi

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahsı da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez. Dolayısıyla her şahıs için ayrı bir emir eki vardır.[269]

Eski Türkçede emir kipinin çekimini şu şekildedir:[270]

---

[269] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.665-666.
[270] A. Von. Gabaın, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), s.79

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-(A)yIn	-AlIm
2. Şahıs	-(X)ñ̂g/ -ġIl	-(X)ñ̂g, -(X)ñ̂glAr
3. Şahıs	-zUn	-zUn, -zUnlAr

Çağatay Türkçesinde emir eki ile istek eki birlikte kullanılmaktadır. Anlam olarak iç içe geçmiştir. Aşağıda emir-istek tablo halinde verilmiştir:[271]

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-AyIn, -y(In), -Ay, -Ay mIn, -AyIm	-AlIm -AlIñ̂g
2. Şahıs	ø, -gIl / -kIl , -(X)ñ̂g, -(X)ñ̂glAr	-(I,U)ñ̂g, -(I)ñ̂gIz, -(I)ñ̂gIzlAr
3. Şahıs	-sIn, -sUn /-dIk, tIk	-sUnlAr /-dIklAr

Teklik 1. Şahıs:-AyIn, -y(In), -Ay, -Ay mIn, -AyIm

-AyIn

Ünsüzle biten fiillere eklenir.

Kimge ***açayın*** *rāz ki yoḳ maḥrem-i rāz* BD s.225/176/2

Niçük ṭabībge derdiñ̂gni ***aytayın*** *āḫir* LD s.81/742

Şīrīn mü ***aytayın*** *gülge yā Ḫusrev mü diyin anı* SD s.158/274

Nīçe her yan ***çapturayın*** *min bu miskin başını* GD 42/2

Çın sini vaṣf ***iteyin*** *baştın ayaḳ yalġan sin* LD s.141/1295

Yüzüñ̂ge yüz ***ḳoyayın*** *ḫaṭ ara kim* BV s.198/261-4

Bir burḳa' al ***köreyin*** *anıñ̂g nāzük alını* SD s.252/XLIII /614

[271] János Eckmann, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), s.101.

Dise ki mihr-i giyāhın ***gögerteyin*** *gerdūn* GS s.158/187-5

Özümni küç bile bu deñ ilge ni ***ḳatayın*** BD s.186/116/4

Ve cum'a küni irdi didi namāzġa çıḳsa ***köreyin****.* NM s.22

Bu va'de birle ki 'ışḳ ehli ḥüznin ***öksüteyin*** NŞ s.642/646-3

Bir dem bile éyle ***sıpḳarayın*** LM s.367/XXXVII-3455

Ėkkisini sañġa ***tapşurayın*** LM s.227/XXIV-2011

Kelgendin soñ sizlerge ***tapşurayın.*** ŞT s.192/[93a] 13

Min daġı imdi itek ehl-i zemāndın ***tartayın*** NŞ s.409/481-1-7

Derd-i dil birle ni munda ***turayın*** BD s.267/343

Dip ki merhem ***yaḳayın*** *zaḫmıñġa* BV s.48/65-7

Kimge ***yaḳayın*** *bu töhmet āḫır* LM s.121/XII-911

Özümni yoḳsa kimni ***yazġurayın*** FŞ s.428/XLVI/101

…eger murād ol ḫıdmetdür min on türk ḳul ***yibereyin****…* NM s.268

-y (In)

Ünlüyle biten fiillere eklenir.

Sirişk allıda müjgān şāḫı sançıp ***baġlayın*** *dir min* GS s.205/255-6

Zülfüñ firâḳıdın ***bitiyin*** *şenmeî didim* LD s.210/193

Cihān kiydi mātem libāsı ***diyin*** Sİ s.55/131

Oḳuñ ***sıñġanlayın*** *gûyā yasar efgān üçün nāvek* NŞ s.32/327-4

Ni ṭāli' ile min ***tileyin*** *mihr ol aydın* LD s.137/1258

Mindin ayrılġan belā vü derd üçün mü ***yıġlayın*** GS s.161/192-5

–Ay

Ünsüzle biten fiillere eklenir.

Her niçe kök ṣafḥasını ***aḫtaray*** BD s. 322/560-3

Nāṣiḥā ni nev' mey cāmını aġzımdın ***alay*** BV s.45/60-6

Niçe la'l-i ḳıymetī tapḳan gedā dik ***aldaray*** GS s.446/608-3

Köz öyide anı merdümler içinde ***asratay*** NŞ s.576/579-6

Ni kim ḳıldı ol dise ***aytay*** *kişi* Sİ s.148/XXIII-1502

Ḳaysını ***aytay*** *mini baştın ayaḳıñġ köydürür* LD s.76/696

Didi kim min ḫaylġa yol ***başḳaray*** LT s.129/1584

Dip imiş bir kün kilip köñgli yarasın ***bütkerey*** GS s.67/57-5

Ḫayāl ilçisin her ṭaraf ***çapturay*** Sİ s.74/399

Çırmaşay *dip zülfiġa yüz pīç urar-min her kiçe* BV s.120/151-3

Ḫançer suyıdın ***ėzey*** *ḫınāsın* LM s.216/XXIII-1894

"Uykunga mani eger bolmasa ol kuy içre / Yügürüb itler ile kice tang atkunca ***hüray****"* ŞS s.321

Sin bar sin kimge ***iltey*** *şāh penāh* BD s.227/187-2

Añġa ***istürey*** *eyle āfet yilin* Sİ s.224/2646

Ėl közige dehrni ***ḳarartay*** LM s.350/XXXV-3290

Ḳayġu ḳasmim boldı dip artuḳsı nivçün ***ḳayġuray*** GS s.467/641-5

Tamşı tamşı anı ***ḳılay*** *nūş* ML s.171/(B10b)/10

Kiçey *velīk munı dimeñg ki andın kiç* FK s.100/101-1

Gül kildi yüzüñ devride kim ḥüsn ***satay*** *dip* LD s.88/804

Ger kisek atsañ öpey ger süñek atsañ ***kömürey*** NŞ s.593/596-3

…ve delḳnı başıdın çıḳardı ve didi mini ḳoy ki siniñ bile ***küreşey.*** NM s.348

Bilig taḫtı üzre çıḳıp ***olturay*** Sİ s.74/399

Saçay *genc içmegige ḳılsam āheng* FŞ s.214/XXII/121

Atañ ölüp men bu taḫtda olturup ilni ***sürey*** *turġalı otuz beş yıl turur.* ŞT s.180/[89a] 3

Hem yüzni sėniñ yüzüñge ***sürtey*** LM s.316/XXXII-2950

Tā ***tapay*** *bu emr bendidin necāt* LT s.231/2996

Żaʿfdın ölsem ni ḥaddım dige-min anı ***tatay*** NŞ s.576/579-9

Ay ḫıred ḳoy kim ***tınay*** *bir laḥẓa bu me'men ara* NŞ s.38/38-8

Ni ***tiley*** *andın ḳılıp ẓāhir niyāz* LT s.187/2365

Köñlekim çākī kibi köñlüm şikāfın ***tivretey*** NŞ s.576/579-7

Ger cevāb ister-sin ança tur ki anı ***toḫtatay*** NŞ s.576/579-2

Deşt ara dir-min ki Mecnūnnı özümge ***uçratay*** BV s.455/633-1

ʿIşḳıñ içre köksüme ança cünūn yaşın ***uray*** GS s.467/641-1

Min ki merg uyḳusı başkanlarnı dir-min ***uyġatay*** NŞ s.576/579-3

Ḳaçanġa ḫırḳam üze vaṣl ḫırḳasın ***yamatay*** FK s.574/624-6

Disem kim ***yarutay*** *bu şemʿ-ı cān-sūz* FŞ s.117/IX/105

Deyr işikinde niçe maḫmūr ölüg yañlıg ***yatay*** NŞ s.576/579-8

İstep anı tapmasa mecnūn köñülni ***yazġuray*** GS s.467/641-3

Firāḳıñ içre yıġıdın niçük ***yıġay*** *özni* BD s.175/97/3

… *ẕikr ḳıldı kim her niçe mis kim tapar-sin yibergil ki ḫāliṣ altun ḳılıp* ***yiberey***!

NM s.267

Yitkürey *ṣıḥḥat perī-veş yārıñga* LT s.160/1995

Tarıḳtım ḫān-ḳahda deyr sarı ***yüzleney*** *imdi* NŞ s.24/24-7

-Ay mIn

Tespit edilemedi.

-AyIm

Ünsüzle biten fiillere eklenir.

Ol va'de vefāsıġa bigim niçe ***baḳayım*** LD s.131/1203

Teñrim berse sizlerge ***bereyim*** *timedi.* ŞT s.143/[77a](5)

Köñül pendim işitmes hīç ***niteyin*** *iy bigim ḫanım* LD s.136/1250

Teklik 2. Şahıs:-gIl / -kIl

Ünsüz uyumu görülmektedir.

Yüz ***açġıl*** *köz sini toyġunça körsün* LD s.31/ 288

Köz ***açḳıl*** *baḳḳalı kim bolmışam bīmār ol közdin* BD s.175/96/2

Aḳızġıl *bāde seyl-ābıdın ay sāḳī ki hicrāndın* GS s.53/37-8

Didi kim oḳup ***añlaġıl*** *mācerā* Sİ s.198/2248

Aytḳıl *bāri ki miskin hākisārımdın diriġ* GD 27/5

Anı bar ***bilgil*** *ve bir* ***bilgil*** *anıñ buyurġanındın özge işni ḳılmaġıl…* ŞT s.125/[71a] (9)

Kilse ***bütkil*** *ay köñgül bu sözge ḫod bolmas bütüp* GS s.67/57-5

Çıḳḳıl *özlük yolıdın çüst ü fenā kūyige ḳaç* FK s.103/104-7

Ot dik ol gülşen sarı ***çikkil*** *'alem* LT s.52/509

Hemol şeker bile kāmın ***çüçütkil*** FŞ s.102/VII/31

Kim yār ḳabīlesin ***ėrişkil*** LM s.227/XXIV-2007

Şeyḫ iligideki içe durġan ayaḳ aşnı añga birdi kim alıp ***içkil !*** NM s.164

"***İnglegil*** *aşık seherde ol visal-i yar üçün / Tilbe vü dıvane bolgıl lezzet-i dıdar üçün*" ŞS s.77

Yilge ***irgil*** *gülni ol ruḫsār-ı gül-gūn bolmasa* BV s.19/24-1

Himmetī tut daġı devlet ***istegil*** BD s.285/417/2

Nevāsızlarġa ***ḳarmatḳıl*** *havādın* FŞ s.78/I/13

Bī-dillıḳ otıdın mini ***ḳutḳarġıl*** *aḫı* GS s.565/849-CXVII

'Işḳı otıdın ***ḳızıtḳıl*** *anı* LM s.193/XX-1653

Yetti uş irnimge cānım va'de ***kiltürgil*** *be-cāy* SD s.236/554

Köksümni çünki yardıñg ***kirgil*** *köñgülge kim bar* BD s.153/59/2

Kitürgil *sāḳī ol cām-ı girāmī* FŞ s.102/VII/33

Ṭabībā luṭf itip ***ḳopḳıl*** *başımdın* FK s.249/262-2

İlig işke ur yolġa ***ḳoyġıl*** *ḳadem* Sİ s.91/659

Çihre körsetkil ki cān birmek ṭarīḳın ***körsetey*** NŞ s.576/579-1

Mihr dik ger tevsen-i gerdūnġa ***mingil*** *kim sipihr* BV s.15/18-7

Yıḳılġannı ***olturtḳıl*** *ḫ˘ānıñga* Sİ s.482/6487

Közlerimniñ bāġ-ı sīr-ābıda bir hem ***oynaġıl*** BV s.281/370-5

Ger min öltürgülük min ***öltürgil*** BD s. 202/129/6

Ey Nevāyī dime cān birgil ü ilgin ***öpkil*** NŞ s.486/488-7

Ol ot içre bar u yoḳnı ***örtegil*** LT s.197/2496

Tartıban ***salġıl*** *Nevāyīni kerem deryāsıġa* BV s.5/4-7

Savurġıl *ʿaḳl öyin gerdūn mini Mecnūn eger bolsam* NŞ s.59/59-6

Tökse ḳan ol kāfir özge ḫubnı ***sivgil*** *dimeñ* FK s.52/52-2

Sorġıl *ki lebiñ firāḳı ni ḥāl itti* BD s. 224/173/2

Her ni kim sözler-sin andın ***sözlegil*** LT s.151/1880

Ot tig sunı ***sunġıl*** *ġam otın öçreli sāḳī* SD s.304/792

Bu kün ***tañlaġıl*** *ʿömr üçün körme renc* Sİ s.158/1646

Tüzgil *imdi vaṣl ümīdi birle bezm* LT s.51/501

Ṭamaʿ ***üzgil*** *bu iski dünyādın* BD s.206/129-45

Yā tīġ çikip tüştüşidin ***yarġıl*** *aḫı* GS s.565/849-CXVII

Hem şuʿlesidin közüm ***yarutḳıl*** LM s.366/XXXVI-3445

Filān vaḳtda ḫalḳnı suġa ġarḳ ḳılur boldı sen kime ***yasaġıl*** *tip kimeni neçük yasarın körsetdi.* ŞT s.116/[68b] (3)

Özüñ evvel niçe ***yutḳıl*** *Nevāyīga dağı tutḳıl* FK s.148/149-9

Didi itdin ***yigil!*** NM s.150

Müjde muġ kūyige ***yitkürgil*** *ki boldum mey-perest* GS s.84/80-5

Cān mu yā laʿliñ çüçükdür disem ***aççıġlanmaġıl*** NŞ s.51/51-2

Ḫˇāst çün mundaḳtur andın barını ***aḫtarmaġıl*** BD s. 307/528

İlāhī ***baḳmaġıl*** *mecnūnluġumġa* FŞ s.86/III/49

H̱ān faḳīrġa at ve azuḳ ve māl berip bu çerikke ***barmaġıl*** *tip ḳal aç tidi.*

ŞT s.141/[76a](12)

Dimegil *özni ḫorūs ey mākiyān* LT s.86/961

Ṣubḥ-dem uyḳuġa barmış ***ismegil*** *ol sarı tünd* BV s.103/128-5

Köp luṭfīdin siver mini dip yüz ***ivürmegil*** LD s.143/1308

Naşāṭıñ bināsı tübin ***ḳazmaġıl*** Sİ s.512/6935

Cān alur la'lim ḥadīs̱i dip mini ***ḳorḳutmaġıl*** GS s.376/505-7

Ki mülkümge bīgāneni ***ḳoymaġıl*** Sİ s.121/1095

Ten yalañ eylerge köyme cān üçün ***köymenmegil*** NŞ s.371/372-7

Dime ***öksütmegil*** *yā Rab ḫarābāt ehli ġavġāsın* BV s.369/506-8

Bu baġışlaġan bile ***öltürmegil*** *behr-i H̱udāy* SD s.236/560

Nālişimdin hecr şāmı her zamān ***siskenmegil*** NŞ s.371/372-5

Bu endīşe keyfiyyetin ***sormaġıl*** Sİ s.328/4201

Deyr pīri yolıdın tofraġ dik ***tiprenmegil*** NŞ s.371/372-6

Kisip kisip ḳaşıġa ***taşlamaġıl*** *irmes edeb* NŞ s.46/46-5

Bir ün birle tik ***turmaġıl*** *yana çik* Sİ s.95/720

Vā'iẓā eylep ṭama' ḳan ***yutmaġıl*** *kim pīr-i deyr* GS s.189/233-6

Ey Nevāyī vaṣl ümīdin ***yaḳmaġıl*** *töhmet mañġa* BV s.350/477-7

***Yanmaġıl** aytḳan ḥadīs̱iṉgdin* BD s.198/127/29

*Luṭfī **yimegil** ġam gūşe iḳbālı öküştür* LD s.176/1620

Eksiz örnekleri vardır.

*Baḫt ayttı kim ėtek ḳoyun **aç*** LM s.67/VII-387

*Mevlānā Şemsü'd-dīn her niçe buyurdılar ki ferzend Veled **atlan*** ! NM s.308

*Niçe ġaflet bile 'ömr ötkerür sin niçe kün **ayıl*** BD s.162/73/5

*Sikender yaraġıġa baġlap **bilin*** Sİ s.301/3807

*Viṣāl sāzını **birkit** firāḳ riştesin üz* NŞ s.205/205-3

*Luṭf **ėyle** özüṉg sarı yolum çėk* LM s.38/II-107

*"Hem-sayening kızını **gör** /Kaşı bile közini **gör** / Evvelinde birdi köngül /Ahirinde nazını **gör**"* ŞS s.301

*Āh otıdın sin anı ḫ˘āhi ḳızıt ḫ˘āhi **irit*** NŞ s.81/81-7

*Şevḳ u derd içre köṉgülni **iste** rīş* LT s.65/689

*Çıḳḳu dikdür miḥnet ü endūh ile cānım **işit*** FK s.88-89/1-9

*Evvel köṉgül közgüsidin maḥv **iyle** naḳş-ı mā-sivā* BV s.3/1-7

*Bu dāġ sehl durur hecr dāġıdın **ḳorḳut*** GS s.86/83-4

*Ve özüṉgni alardın ve alarnıṉg dōstlarıdın **körgüz** !* NM s.186

*Işk ili katlin isteseng mareke-i cünun ara /Gamze kılıcını çikib naz-ı semendi üzre **min**"* ŞS s.314

*Dil-berimni bil muṉga **oḫşaş** mini tims̱āl aṉga* BV s.9/9-5

*Yā satıp tīġıṉgnı **oḳu** yat ile* BD s.307/527

Ḳılıp ʿaḳd ***olturt*** *anı yanıñ̂a* Sİ s.203/2328

Tā uyḳuları kitsün gül-zār içide ***oyġat*** NŞ s.75/75-1

Artuḳ iyle ʻadedin yoḳsa bahāsın ***öksüt*** FK s.74/74-2

Niçe kim ***saçsam*** *ilgimge yana sal* FŞ s.77/I/8

Edeb birle şāhāne sāġar ***somur*** Sİ s.107/891

Ni kim ḳılsım ol vaḳt maʻẕūr ***tut*** Sİ s.222/2622

Ḫaṭı girdige ni tañ̂ ***urula*** *ger almas Ḫıżr* BV s.88/108-5

Āh otın çik ṣubḥınıñ̂ şemʿin ***ünüt*** FK s.75/75-4

Bu pīr ūstāḫlıḳın kiçrüp ***yap*** *anıñ̂ ʻaybına zeylī* SD s.268/673

Ṣabā ol saçları sünbülġa ***yitgür*** GD 32/3

Andaḳ ki ***yügürt*** *ve ḳıldurt ve* ***yaşurt*** *ve çıḳart.* ML s.177/B20b/19

Yüz açma *gerçi tutḳay körse maʿẕūr / Mini ʿışḳıñ̂da erbāb-ı melāmet* BV s.66/87-3

Yarıp köksüm cünūn taʿvīdi dik cān ***perdesin açma*** */ Ki fāş olmay dur ol ḳanlıġ niçe dāġ-ı nihān hergiz* GS s.179/217-6

Köp ***açıġlanma*** *eger bolsañ̂ ulustın telḫ-kām* BV s.35/45-8

Ata ***aġrıtma*** *iy atam zinhār / Ata āzārıdın ḥaẕer ḳılġıl* BD s. 283/408-2

Köp ṣuʿubet birle ***alma*** *ḫalḳ cānın ey ecel* BV s.419/578-7

Küp ayaġıdın baş ***alma*** *külbe-i ḫammār ara* GS s.44/24-10

Ḳatıḳdur ʿışḳ ol şūḫ itse cilve ***baḳma*** *ey ʿāḳil / Köñ̂ülni ger diseñ̂ aldurmay evvel közni* ***aldurma*** BV s.409/565-7

Ol ġamzedin ***oḳ atma*** *ansız belā ḳılur sin* LD s.156/1434

Yigit cânıñ üçün ***atlanma*** *ser-ḫoş* NŞ s.255/255-4

Közleriñ kim mest-i ḫ˘āb-ālūd irür köp ***avlama*** */ Her sarı uyḳuġa barġan fitneni uyġatma köp* GS s.77/72-2

Kim ol müsāfir ***ayıma*** *ḥüsn içre bes mānend irür* GS s.125/139-5

Ḫākimni iltseñ ***ayma*** *kim ol ni ġubār irür* LD s.71/647

Yārab mini ol serv-i ḫırāmandın ***ayırma*** */ Ol közleri nergis gül-i ḫandandın* ***ayırma*** GD 6/1

Baġlama *köñlüñni bu menzilġa nivçün kim irür* BV s.215/283-6

Köñülni ***baġlama*** *fānī cihānġa ay ʿāḳil* LD s.5/29

Öltürme nāz birle menīñ sarı ***baḳma*** *dip* LD s.55/506

ʿAḳl ayttı ***başlama*** *ki uzundur ḥikāyeti* LD s.210/193

Firetiñ raḫşıġa cevlān ***birme*** *bu meydān ara* FK s.7/3-9

Bolma *bir gül vālihi bülbülġa nā-gāh ötkenip* BV s.42/56-8

Asru daġı ***bozma*** *çü seniñdür bu ʿimāret* LD s.28/256

Bu luṭfīni öltürgeli ġamzeñġa ***buyurma*** LD s.103/942

Ay tolun ay ***çıḳma*** *kirer sin vebālġa* LD s.190/1754

Yana ***çikme*** *belā özni birevge āşnā iylep* BV s.44/59-6

Açmayın zülf-i perīşān köñlüme ***çiktürme*** *āh / Yitmeyin āhım yili zülfin perīşān* ***eyleme*** NŞ s.528/531-3

Nevāyī'yā tileben kām köp ***çüçükme*** *meẕāḳ* GS s.529/715-XXXII

ʿAyb ***eyleme*** *kim belā bolur bu* LD s.173/1586

Ḥadīs̱-i nefsini köñlüñ ḳulaġına ***ḳatma*** LD s.6/38

Ey perī dīvāne dip köngülümni ***ḳavma*** *her zamān* BV s.281/370-2

Alar birle özümni şād tut ḥālimġa ***ḳayġurma*** BV s.409/565-5

Didi ay ʿAṭā, tā urmaġaylar ***ḳaytma*** *ki tā urmaġaylar, ḳaytmamaḳ kirek.* NM s.62

Ḳaytarma *ʿinān żulm itip ey şūḫ ki ḳoymış* NŞ s.437/438-4

Yār iti ***ḳaçḳırma*** *ger Bābür dise ḥālin sanga* BD s.171/89/5

Mey otı birle dimāġıngnı ***ḳızıtma*** *kim bu ot* GS s.333/442-5

Ġam ile ***kiçürme*** *ʿömrüng tapılur çü şādmānī* LD s.223/2054

Ġamze ḳılurda ***ḳorḳma*** *ölgüçiler vebālıdın* LD s.163/1496

Ol perīning tīġıdın ***ḳorḳutma*** *mini iy raḳīb* BD s. 142/42/1

Ey köngül ***ḳoyma*** *Nevāyīni ki hūş-yār olġay* BV s.8/8-11

Ḳozġama *bülbülni köp ay gül ki devrān bāġıda* GS s.216/272-8

Nevāyī tā cihān ehliġa sin vā-beste ***köngrenme*** BV s.65/86-11

Ḫˇār ***körme*** *ġamın ol aynıng kim* BD s.301/506/4

…ḥüsnüngni ilge köp ***körgüzme.*** NM s.162

Viṣāl şevḳıda min iştiyāḳ ***körsetme*** BD s.294/463

Başi ***köterme*** *bādedin zinhār andaḳ kim ḥabāb* NŞ s.41/41-7

Ay ḳuyaş mihr ehlini ***köydürme*** *bu vādīde kim* GS s.40/18-6

Kūyung otınġa ***salma*** *yana şeyḫ ü şābnı* SD s.302/785

Şīrin dudaḳıngnı ***ṣanma*** *can dise bolur* GD 23/1

Köksüm yarasını ***sökme*** *munça /Baġrım ḳanını* ***tökme*** *munça* LM s.265/XXVIII-2410

Mini mey-ḫānedin ***südretme*** *ey ḫammār her sāʿat* BV s.65/86-9

Yüz üzre zülf ***tağıtma*** *perīşān bolmasun cemʿī* LDs.222/2049

Çu içseñ bāde mindin özgege sāġarnı ***tapşurma*** BV s.409/565-8

Zülf ü yüzdin sünbülüñni gül üze ***tarḳatma*** *köp /Dehr bāġıda gül ü sünbül isin* ***botratma*** *köp* GS s.77/72-1

Müretteb ḳılmaġunça ***tınma*** *bir dem* GS s.16/9

Nevāyīni cefā vü cevr otıdın bārī ***tındurma*** BV s.409/565-9

Bes anıñ sarı baḳıp ***tilmürme*** *köp* BV s.52/68-3

Tenim sīmi ***titretme*** *sīm-ābḳa* Sİ s.391/5145

Boyun ***tolġama*** *nā-münāsib dime* Sİ s.163/1729

Ḳanımnı ***tökme*** *ġayret ile özgege baḳıp* LD s.82/746

Dehrniñ gül-şenidin būy-i vefā ***tutma*** *ṭamaʿ* BV s.8/8-9

Tañla yana rezm ***tüzme*** *āḫır* LM s.220/XXIII-1934

Sin yitseñ eger anda ṣabā bizni ***unıtma*** SD s.212/475

Uyaldurma *çemen servin bağışla* LD s.164/1508

Peyvend-i ḥayātım ***üzme*** *āḫır* LM s.220/XXIII-1934

Zihī la'liñ meyidin cānġa ***yaġma*** */ Közüñnüñ küfridin īmânġa* ***yaġma*** BV s.27/37-1

Cefâ taşını mecnûn dip bu tofraġ üzre ***yaġdurma*** BV s.409/565-2

Ey köñgül ʿışḳ otıdın ***yanma*** NŞ s.13/13-5

Yapma *yüz kim gülge bolmas yil yaġındın ġam bahār* GS s.137/156-3

Yavuma *anıñ köziniñ ḳaşıġa* BD s.307/526/2

Bizni uşbu cürm üçün ***yazġurma*** *köp* BV s.52/68-5

Sin ġam ***yeme*** *ʿışḳımda didiñ kim süñgek olduñ* LD s.166/1527

Yıġlama *ey köz kim ol ay bolġusıdur mīhman* BV s.78/97-3

Ḳan yaşım saçıp ṣurāḥī dik mini ***yıġlatma*** *köp* GS s.78/72-7

Deyr ara her dem ***yıḳılma*** *vecd itip ey şeyḫ kim* BV s.35/45-7

Özüñni şād tutḳıl ġam ***yime*** *dünyā üçün zinhār* BD s.134/28/4

Nevā tiler iseñ andın ***yügürme*** *ardıça çoḫ* NŞ s.111/111-7

Ḳıçla teniġa ***yükleme*** *köp ḳāf taġını* LD s. 233/2153

Teklik 3. Şahıs:-sIn, -sUn /-dIk, tIk

-sIn

Muraṣṣaʿ ḳılma çetriñ lāciverdī ***aṭlasın*** *ay şeh* GS s.205/255-8

–sUn

Çāk itip köñglümni ***açılsun*** *dimek imkān imes* GS s.200/250-1

Aytıñ aña her gūşede ***tutsun*** *ḳulaġını rebāb* SD s.182/375

Tā ḥisābın ***añlasun*** *il yüz yaşur ey sīm-ber* NŞ s.694/709-12

Felekniñ ger tili bolsa ***ayıtsun*** *kim ḳaçan kildi* SD s.112/89

Hīç kizlemesün aġzıñ özini söz ***aytsun*** LD s.123/1128

Bu işte nė ***bilsün*** *ėl kemāhī* LM s.33/I-61

Nışāna ***bolulsun*** *kim Munār taġıdın ötkeç uluḳ ot yandurġumızdur***.**

Babn. s.93/E156a-12

ʿIşḳı **buzsun** *dip köñül mülkini ābād iyledim*	BV s.312/418-2
ʿIşḳ kūyide meẕellet **çeksün**	NŞ s.121/121-5
Yā İlāhī sindin irür **çıḳsun** *uş dīdelerim*	GD 3/3
Közüm **çıḳsun** *sini körgünçe mundaḳ*	FŞ s.489/LII/96
Közge ḳaçan **ılsun** *mini öltürgeli ġamzeñ*	LD s.62/561
Andaḳ itkil kim **ınansun** *bu köñül*	BD s.201/128-26
Seḥerde yā Rab u āhım **işitsün** *Allāhī*	SD s.228/529
Cān fidā ḳılġum durur laʿliñ ḳabūl **itsün** *disem*	GS s.195/242-5
Tiñrim yine kem **ḳılsun** *oşul yüzi ḳarānı*	GD 47/2
Dīvāne köñül ḳayd-ı cünūndın ni **ḳutulsın**	GS s.212/266-5
Ḳutulsun *ulus ẓulm u bī-dādıdın*	Sİ s.198/2255
Tā kim felek ivrülür devām **olsun** *anga*	ML s.189/(B39b)
Kün Ḫān miniñ taḫtımda **oltursun**	ŞT s.149/[78b]19
Özge ni **ögrensün** *ol cellādnıñ hem-sāyesi*	SD s.232/543
Bu ḫalḳġa ve ḫalḳ munġa **örgensün.**	ŞT s.197/[94b]9
Bāġ ara kir ki ḳıyamet **salsun**	NŞ s.22/22-2
Sinsizin yörüp ayaġ içkünçe **sınsun** *ayaġım*	BD s.182/110-1
Kişi ki öz cānıġa ḳaṣd iter sini **sivsün**	LD s.19/175
Ḳoy tiriñni soysa **soysun** *bu pelīd ḳaṣṣāblar*	NM s.437
Faḳr vādīsiġa kirgen **taşlasun** *özlük yükin*	NŞ s.373/374-6

Tirse tirsün ***urmasa*** *baġrımġa yüz miñ ḫār bes* BV s.179/236-2

İy müsülmānlar n'itip ornıda köñlüm ***toḳtasun*** FK s.125/126-5

Tökse ḳanım közleriñ ḳıldım biḫil ***töksün*** *revān* SD s.300/784

Yasalsun *barça āyīn birle zībā* FŞ s.131/XII/68

Almasun *islām üyidin nūr u tāb* LT s. 28/190

Ėl ***añlamasun*** *dėben nümūne* ML s.120/XII-910

Bu sözlerdin ḫaṣm mundaḳ ***bilmesün*** *ve müdde'ī bu nev' gümān…* ML s.181/(B27b)/8

Uçuḳ zaḫmı lebiñde bilgürür ***bilgürmesin*** *kör dik* GS s.378/508-2

Yaḫşıdur yaḫşı kişi hergiz yamanlıḳ ***körmesün*** BD s.323/564

Ḳaraḳçı ḳarasını ***körgüzmesün*** Sİ s.132/1257

Ḳurutmasun *diben devrān oçaġım* FŞ s.129/XII/33

Anda hīç ādem giriftār ***olmasun*** LT s.101/1169

Ki ḫāḳānlıġım şevketi ***sınmasun*** Sİ s.337/4337

Asru ẓulm olġay ilāhi ***tutmasun*** *Tiñri revā* GD 8/3

Mihr otıdın ***tüşmesün*** *dip suġa cūş* LT s.15/10

Ata ***yüzlenmesün*** *dip derd u rencī* FŞ s.139/XIII/83

-dIk / -tIk

Sadece Nevâyî' nin eserlernde görülmüştür.

Ulusdın mihr aldik ḫ'āh ***iriktik (darılsın)***

Ol ay barı biziñ birle ***iliktik (birleşsin, el tutuşsun)*** BD s.268/351

Çokluk 1. Şahıs: -AlIm /-AlIñ

-AlIm

Cānġa ni ḳılur ḫufyede biz hem ***ayıtalım*** LD s.123/1128

-AlIñ emir-istek karışım

…*her yılda anı biz sizge* ***bereliñ*** *tidiler.* ŞT s.226/[105a](15)

Kilgil ki demī olturuban mey ***içeliñ*** BD s.249/273/1

Sinsiz niçe ġam birle melālī ***köreliñ*** BD s.253/291/1

İy mihnet ü ġuṣṣa ḫayli sizler ***siçeliñ*** BD s.249/273-2

Hicrānda niçe nāme bile ***sözleşeliñ*** BD s.253/289/2

Çokluk 2. Şahıs: -(I,U)ñ, -(I)ñIz, -(I)ñIzlAr

-(I,U)ñ

Ḳol yalañ iylep salıp her yan içimni ***aḫtarıñ*** BV s.266/349-1

Çün fenā ṣālını keydim ***aṭlasıñ*** *yıġ ay sipihr* GS s.114/123-7

Özüñüzni muḥabbet küni ***avutuñ*** Sİ s.437/5815

Kūyig ***aylanduruñ*** *na'şım ki hicrān żaʻfida* GS s.327/433-4

Türkmenge ḳoşulġan illerniñ ançа bilgenimizni bir bir ***aytalıñ****…* ŞT s.111/[66b](13)

Perī başında melek peridin otaġa ***baḳıñ*** NŞ s.357/358-1

…*anıñ yarını bizge* ***beriñ*** *ve taḳı aran tikmek üçün ikki miñ ḳamış* ***beriñ.***

ŞT s.227/[105b]3

Aġzıñ u ***biliñniñ*** *esrārın kemāhī bilmeyin* BV s.475/I-657-17

Türbetimniñ taşıġa mundaḳ ***bitiñ*** *kim luṭfī ḳul* LD s.84/769

*Ey selāmet ehli **butraŋ** kim mini bir muġ-beçe*	NŞ s.245/245-7
*La'li peyġāmı bile bir daġı kāmın **çüçütüŋ***	GS s.288/376-7
*Dimeŋ ṣalāḥ sözin ´ışḳdın **diŋ** ey aḥbāb*	BV s.233/304-7
***İsteŋ** mini ol yirde ki dīdār tapılsa*	LD s.25/234
*Ulusnıŋ anlıda fāş **itiŋ** ay māh*	GD 32/2
*Körüp aytur ḳamuġ hey hey **ḳaçıŋ** berḳ-ı yaman kildi*	SD s.114/95
Ay cān köŋül birbiriŋizge ḳarışıŋ	GS s.556/813-LXXX
*…taşḳarıda atların tutup olturġan kim anlarnı beyān **ḳılalıŋ**.*	ŞT s.155/[81a](5)
*Şi'rimde eger hezl ü eger cid **kiçürüŋ***	BD s.256/301/2
*Anı ḳayda bolsa tapıp **kiltürüŋ***	Sİ s.127/1183
*Ol dervīş didi ki bu vīrāneġa **kiriŋ**!*	NM s.10
*Firāḳ içre cān u köŋül siz **kitiŋ***	FK s.17/13-3
*Her bir **ḳopuşuŋda** maŋşıŋda baḳışıŋda*	LD s. 168/1546
*Çü luṭfī ḳanını tökse **ḳoyuŋ** işikinde*	LD s.126/1153
*'Işḳıda cānnı melāmet oḳıġa **ḳılmaŋ** hedef*	BD s.155/61/4
*Baḫtım kibi düşmen **olduŋ** āḫir*	BV s.487/660-29
*Ḥāl üstide irkenim sözin **ötkerişiŋ***	GS s.556/813-LXXX
***Salıŋ** anda kireklik nimelerni*	FŞ s.258/XXVII/81
*Köydürüp her yan külümni **savuruŋ***	LT s.102/1188
***Sunıŋ** tiyġını eylep zer-nişānlıġ*	FŞ s.168/XVII/70

ʿIşḳ ehli ışḳ derdini tanıñ BD s.286/419/1

*Élge dédi **taşlañ** oḳ u yanı* LM s.200/XXI/1726

*Cān-ı zārum yoḳsa cism-i nā-tüvānımnı **tileñ*** FK s.343/364-1/9

***…**bu söz ṭarafıġa bik **tutuñ** ve ḳulaḳıñıznı ḳuyı salıñ taḳı bu sözge...*

ŞT s.157/[82a](3)

***Tüşünme** medḥi baḥrına ki yoḳtur ḥadd u pāyānı* LD s.14/131

*Ol unutḳan kibi luṭf eyleñü siz hem **unutuñ*** GS s.287/376-3

*Ki **yaġdurtuñ** yaġın üstige ḳandın* FŞ s.399/XLIII/118

*Ḥālimni sorarġa kilmese **yalbarışıñ*** GS s.556/813-LXXX

*Ḫalḳġa ḥükm ḳıldı yeryüzige **yayılıñ** tip.* ŞT s.115/[67b] (15)

*Mañа **yazıñ** du ʿā kim ol perīni körge-min nā-geh* BV s.105/129-4

*Ḳoynı çupān cānibiġa **yitkürüñ*** LT s.115/1388

*Sikender işitkeç didi kim **yörüñ*** Sİ s.127/1183

*Köñlümni közleridin **ayırmañ** ki çıḳmaġay* GS s.369/495-2

*Ger aḥbāb itseler gül-geşt ey cān u köñül **barmañ*** BV s.156/204-3

Āh u eşkimdin ḫabersiz bolmañ ey ʿālem ili NŞ s.175/175-5

*ʿIşḳ miḥnetleri terkini **buyurmañ** mañа kim* GS s.56/42-4

*Zamān u ehl-i zamāndın **diñiz** ki kiç līkin* FK s.100/101-2

***İstemeñ** min tilbede ol mübtelāda isteñiz* BV s.154/200-5

*Ol barçaġa ayttı kim **ḳayġurmañ** bu iş mañа tüşüptür…* NM s.173

Ger iligdin kilse bir demni ***kiçürmeñ*** *ġam bile*	BD s.164/78/1
Ger ilindim zülfüñge ***körmeñ*** *min āşüftedin*	LD s.117/1073
Yār kilmiş ḳabrime her yan ***saġınmañ*** *lāle kim*	NŞ s.402/403-4
Tüşüp ʻālemġa ot ***tibrenmegiñ*** *yoḳ*	FŞ s.490/LII/105
Şerbet-i ṣabr atını ***tutmañ*** *ki bir ay hecridin*	GS s.107/114-4
Her ni kim ḫāric bolup ***tökmeñ*** *anı*	LT s.160/1999
Rūşen itse öyni dil-ḫʼāhım ***yarutmañ*** *şemʻ kim*	GS s.238/304-2

-(I) ñIz

Ġamze oḳını cānımġa ***atıñız***	LD s.285/2605
Hem itleriñizni ***baġlañız*** *rüst*	LM s.200/XXI-1727
ʻĀlem ehli ***biliñiz*** *kim iş imes düşmanlıġ*	GS s.215/271-6
Çıḳtı mesṭ ol şūḫ turmay imdi her yan ***botrañız***	FK s.215/224-3
Bu maḥalde turmay imdi ***ḳaytıñız***	LT s.119/1449
Kerem eylep ikki ḳolum ***ḳoldañız***	Sİ s.70/345

Barça işlerindin yamanraḳ bu kim sizniñ ***köçüñiz*** *birlen birikip yöriy turur tidiler.*

ŞT s.192/[93a]11

Neçük ***öltürürüñizni*** *sizler yaḫşı bilür sizler tidi taḳı aytdı:*	ŞT s.193/[93a]14
Tār-ı cānım riştesidin ***tartıñız*** *ṭūmārıġa*	GS s.408/551-4
İmdi kim öldüm tenim yār itlerige ***taşlañız***	NŞ s.352/353-6
Aḥbāb yıġılmaḳnı ferāġat ***tutuñız***	BD s.217/147/1-2

Titreŋiz ey ehl-i dīn islāmıŋız başıġa kim — NŞ s.157/157-3

La'lı üçün ölsem ***yasaŋız*** *ṭūṭī külimdin* — LD s.193/1775

Söz iklimi sarı mini ***yoldaŋız*** — Sİ s.70/345

Ger ḳıla alur-siz evveldin köŋül ***aldurmaŋız*** — BV s.159/207-4

Bolmaŋız *maġrūr-ı ḥüsn ay şūḫlar kim bāġ ara* — GS s.193/238-8

İy tena'um ehli vaṣl efsānesin ***çubrutmaŋız*** — FK s.206/213-6

Ḳan yaşımdın ***dimeŋiz*** *söz kim mükedder bolmasun* — NŞ s.102/102-3

'Ayb ***itmeŋiz*** *Nevāyī eger bolsa bī-nevā* — BV s.10/10-9

Dehr şūḫıġa köŋül ger birmedim 'ayb ***itmeŋiz*** — GS s.197/244-6

Yıġlasam ḥālime bed-mest diben ***ḳavlamaŋız*** — FK s.208/216-2

Didi ***ḳayġurmaŋız*** *kim birmegey Ḥaḳ* — FŞ s.272/XXIX/58

Ta'accüb ***ḳılmaŋız*** *başsız ise ḥarf-i 'ibārātı* — BD s.271/363

Bī-teḥāşī cān alur dıp köp mini ***ḳorḳutmaŋız*** — NŞ s.168/198-4

Bī-güneh-min ḫod köyer-min siz daġı ***köydürmeŋiz*** — BV s.158/207-1

Pend işitip dostlar hīç kim bile yār ***olmaŋız*** — GS s.161/192-4

Geh gehī siz bārī başımdın ḳadem ***öksütmeŋiz*** — NŞ s.212/212-5

Salmaŋız *her sarı köz tā barmasun her yan köŋül* — GS s.309/406-6

Kökke her sā'at külümni siz daġı ***savurmaŋız*** — BV s.159/207-5

Libāsın ***soymaŋız*** *hezl eyleben mecnūn-ı 'uryāndın* — NŞ s.502/504-6

Velīkin bu kişver ara ***turmaŋız*** — Sİ s.428/5687

Yār irni bile ***urmañġız*** *ay ḳand u şeker lāf* LD s.72/659

Siz dağı ta'n u melāmet taşını ***yaġdurmañġız*** BV s.158/207-2

Mihr-i gerdūn bolsalar köz nūrıdın ***yarutmañġız*** NŞ s.212/212-1

Ḥāletimni siz ni bilgenni diñġiz ***yaşurmañġız*** BV s.158/207-3

Kim ki atım bilse hem ol bezm ara ***yavutmañġız*** FK s.205/213-1

-(I)ñġIzlAr

Kābilde iḳāmet itti Bābür dir siz

Andaḳ ***dimeñġizler*** *ki muḳīm irmes min* BD s.217/ 145-2

Çokluk 3. Şahıs:-sUnlAr /-dIklAr

Emirkipi 3. şahısta -*sUnlAr* yanında –*dIklAr* eki de türemiştir.

Arsarı Baynıñġ oġlanlarıġa kişi yiberdi ḳarıntaşlarını ***alsunlar*** *tip.* ŞT s.221/[103a]8

…*uşbu aytılġan teg üleşip* ***alışsunlar*** *taḳı her ḳaysısı öziniñġ oġlanları birlen ve nökerleri birlen yesünler…* ŞT s.161/ [83b](4)

Aṣḥāb didiler ki bu diremlerni bireli kim mustarāḥlarnı ***arıtsunlar.*** NM s.39

İl ni ***bilsünler*** *ki İskenderdür ol* LT s.91/1022

Üveys-i Ḳarenī' ġa ***birsünler*** *ve* ***disünle****r ki miniñġ ümmetimni du'ā ḳılsun.* NM s.12

Ḫān ḥükm ḳıldı ol cemā'atke Ḳarlıḳ ***disünler*** *tip.* ŞT s.139/[75b](7)

Yıġlaşıp ġam şāmı ẓāhir ***eylesünler*** GS s.161/192-6

Sāḳiyā ṣāf-ı şarāb ehli viṣāl ***içsünler*** NŞ s.15/15-6

Bozoḳnıñ bir yaḫşısı pādişāh bolsun özgeleri oñda ***oltursunlar.*** ŞT s.149/[79a](3)

Tüzüp çerge ***salsunlar*** *ol nev' şūr* Sİ s.421/5588

Bu kim didiñ ki ***küydürsünler*** *anı* FŞ s.376/XLI/73

Sūr içre ***yaraġlasunlar*** *āyīn* LM s.92/X-632

Īrān sarı yörüp turur men niçe yıllıḳ ġamların ***yesünler*** *tip ikkinçi yılı atlandı…*

ŞT s.140/[76a] (2)

Köñül ***aldurmasunlar*** *ḥüsn bāġı güllerin körgeç* NŞ s.420/421-5

Ḳan töker il ***bilmesünler*** *dip özin aġrıḳ ḳılur* LD s.191/1757

Taġyīr birürde ***ḳılmasunlar*** *taḳṣīr* GS s.24/11

…ve oġlı ve bigleri hīç kimerse ḳol ***yapmasunlar*** *ve meni tip kelip turur…*

ŞT s.162/[83b] 10

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE EMİR-İSTEK KİPİ ÇEKİMİ	
I. teklik	-AyIn, , -yIn, -Ay, Ay mIn, -AyIm **emir-istek**
II teklik	Ø, -gIl, -kIl, -(X)ñ, -(X)ñlAr
III.teklik	-sIn, -sUn /-dIk, -tIk
I. çokluk	-AlIm –AlIñ **emir-istek**
II.çokluk	(I, U) ñ, -(I) ñIz, -(I) ŋIzlAr
III.çokluk	-sUnlAr /-dIklAr

IV.2. 3. Gereklilik Kipi

Bir oluşun bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir.[272] Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi –malı /-meli ekiyle kurulmaktadır. *-ma / -me* fiilden isim yapma eki ile *+ lı / + li* sıfat yapma ekinden oluşan gereklilik eki, yeni bir ek sayılabilir. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinin son devresinde bir sıfat fiil eki olarak meydana çıkmış; Osmanlı Türkçesinde bugünkü göreviyle kullanılmaya başlanmıştır.[273]

15. yüzyılda gereklilik kipi için ayrı bir ek bulunmamakta ve bu kip genellikle şart ve istek kipine "gerek"kelimesi eklenerek yapılmaktadır. Ayrıca *"-ma / -me; -mak / -mek + gerek"* biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Çağatay Türkçesinde *kerek* ifadesi gereklilik bildirir.[274]Çağatay Türkçesinde gereklilik kipi üç şekilde yapılmaktadır:

IV.2. 3. 1. mAk kerek

*'Iyş bile özni **avutmaḳ kirek*** BD s.165/79/4

*Pes andaḳ **aytmaḳ kerek** kim yaḫşı ve yaman barçaları bilip…* ŞT s.111/[66b](9)

*Ki **bolmaḳ kirekmes** bu mezra'da ḥāriṣ* NŞ s.89/89-7

*Cezm ėtti ki **kėtmeki kėrek-tür*** LM s.343/XXXV-322

*Ḳuyaş dik menāzil **ṭay itmek kirek*** NŞ s.440/517-6

*Cezm ėtti ki **kėtmeki kėrek-tür** / Cān terkini **ėtmeki kėrek-tür*** LM s.343/XXXV-3221

*…arḳasına ḳılıç birlen çapıp ikki bölük **ḳılmaḳ kerek** tā körgenge köz...*

ŞT s.162/[83b]12

*Ḫayālıġa kildi ki **kitmek kirek*** Sİ s.472/6341

---

[272] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.695.

[273] M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay. 3.b., İstanbul , 1984, s.270.

[274] János Eckmann (1988), Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), s.123.

Kim ki ʿāşıḳ olsa zār u ḫaste-ḥāl ***olmaḳ kirek*** */ Reşkdin ʿālem ilige bed-ḫayāl* ***olmaḳ kirek*** GS s.265/344-1

İmdi Ḳanlı Yavlı ***timek kerek*** *tidi irse andın soñ anġa barça ḫalḳ…* ŞT s.179/[88b] 6

Tutmaḳ kėrek *anı yoḳ ḥisābı* LM s.261/XXVII/2366

ʿ*Işḳ otı birle* ***yarutmaḳ kirek*** BD s.165/79/2

…*köptür ki eger şerḥi ḳılılsa yana bir kitāb* ***yasamaḳ kirek.*** NM s.10

IV.2. 3. 2 -sA kerek

İçsem kirek *müdām çaġır muʿtedil bile* GS s.406/549-4

Her yirde bahār olsa çemen ***bolsa kirek*** GS s. 20/ 9

Her yirde çemen gül ü semen ***bolsa kirek*** GS s. 20/10

Her ḳayda ḫazān bolsa tiken ***bolsa kirek*** GS s. 20/11

Her ḳayda tiken renc ü miḥen ***bolsa kirek*** GS s. 20/12

Barça iş vaḳtıda ***ḥaḳ bolsa kirektür*** *ġarażıñ* NŞ s.275/276-6

Ger ādem irür ***bolsa kirek tur*** *ġam ara* GS s.538/741-VIII

Her miñ yılda ḳırḳ arḳa ***ötse kerek*** *kim ikki yüz arḳa ötkey irdi.* ŞT s.208/[99a](6)

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE ZAMAN VE ŞAHIS

T. I. Şahıs	T. 2. Şahıs	T. 3. Şahıs	Ç.1. Şahıs	Ç. 2. Şahıs	Ç.3. Şahıs
-DIm -DUm -tIm -tUm	**-DIñ -DUñ -tIñ -tUñ**	**-DI -tI**	**-DIk -DUk -tUK**	**-DIñIz -DUñUz -tıñız -tUñUz**	**-DIlAr -tIlAr**

T. I. Şahıs	T. 2. Şahıs	T. 3. Şahıs	Ç.1. Şahıs	Ç. 2. Şahıs	Ç.3. Şahıs
-p+tUrUr / -tUr+mIn	p+tUrUr/ -tUr+sIn	p+tUrUr/ -tUr / -dUrUr/ -DUr	p+tUrUr/ -tUr+bIz	p+tUrUr/ -tUr+sIz	p+tUrUr/ -tUr+lAr / -DUr+lAr
-p+mIn	-p+sIn	-	-p+bIz	-p+sIz	-
-mIş mIn	-mIş sIn	-mIş/ mIştUr / mIştUrUr/ -mIşdUr / mIşdUrUr	-mIş bIz	-mIş sIz	-mIşlAr / -mIş tUrlAr / -mIş tUrUrlAr
-gAnErmIş mEn	gAnErmIş sEn	-gAn ErmIş	-gAn ErmIş bIz	-gAn ErmIş sIz	-gAn ErmIşlAr
-gAn mEn	-gAn sEn	-gAn dUr -tUrUr	-gAn bIz	-gAn sIz	gAndUrlAr
-r mIn -Ar mIn -Ur mIn -Am/-Em	-r sIn -Ar sIn -Ur sIn	-r -Ar -Ur	-r bIz -Ar bIz -Ur bIz	-r sIz -Ar sIz -Ur sIz -Ur sIzlAr	-rlAr -ArlAr -UrlAr
-GA mIn / -kA sIn	-GA sIn -kA sIn	-GA -kA	-GA bIz -kA bIz	-Ga sIz -kA sIz	GAlAr -kAlAr
-GAy mIn/ -kAy mIn	-GAy sIn -kAy sIn	-GAy /-kAy	GAy bIz -kAy bIz	GAy sIz -kAy sIz	-GAylAr -kAylAr
GU+m(+dUr/-dUrUr/-tUrUr)	- GU+ŋ̂g(+- -dUr/ -dUrUr/ -tUrUr)	-GU(+-dUr/-dUrUr/-tUrUr)/ -GU+ iyelik ekleri (+ -dUr/ -dUrUr/-tUrUr)	—	-	—

T. I. Şahıs	T. 2. Şahıs	T. 3. Şahıs	Ç.1. Şahıs	Ç. 2. Şahıs	Ç.3. Şahıs
-a/-e, y **+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr + mIn**	**-a/-e, -y** **+dUrUr/-dUr/ tUrUr/-tUr + sIn**	**-a/-e, -y** **+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr**	**-a/-e, -y** **+dUrUr/-dUr/ tUrUr/-tUr + mIz**	**-a/-e, -y** **+dUrUr/-dUr/ tUrUr/-tUr + sIz**	**a/-e, -y** **+dUrUr/-dUr / tUrUr/-tUr +-lAr**
-a/-e+mIn	**-a/-e+sIn**	**-**	**-a/-e+bIz**	**-a/-e+sIz**	**-a/-e+lAr**
-sA mIn **-sAm**	**-sAn͡g**	**-sA**	**-sAk**	**-sAn͡gIz**	**-sAlAr**
-AyIn **-yIn** **-Ay** **-Ay mIn** **-AyIm**	**-GIl** **-kıl**	**-sIn** **-sUn** **-dIk** **-tIk**	**-AlIn͡g**	**-(I, U)n͡g** **-(I) n͡gIz** **-(I) n͡gIzlAr**	**-sUnlAr** **-dIklAr**

IV.3. FİİLLERİN BİRLEŞİK KİPLİ ÇEKİMLERİ

Basit çekime uğramış fiiller, dilimizde birleşik çekim ekleri olarak adlandırılan hikâye (-DI), rivayet (-mIş) ve şart (-mIş) ekleriyle birleşerek yeni çekim ve yapılar oluştururlar.[275]

Birleşik çekim konusu farklı görüşlerin ileri sürüldüğü konulardan biridir. Birleşik çekim ile ilgili dil olarak bilgisi kitaplarında genel olarak şu tanımlar yer alır.

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur.Birleşik çekim, iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir.Birleştirilen iki çekimden biri bir şekil ve zamanı , diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı ifade eder. Türkçede birleşik kipli çekimlerde asıl fiil önce ana yardımcı fiil ise (er-> ir-> i-) sonra gelir.[276]

---

275 Hatice Şahin, agm, s.381.

Türkçede eklerin dizilişi, belli bir kural dahilindedir. Bir kelimede yapım eklerini çekim ekleri, iyelik eklerini hâl ekleri, kip eklerini ise şahıs ekleri takip eder.

Birleşik zamanlı filler, bildirme ve dilek kiplerinin genellikle III.tekil kişilerine ek fiilin di'li geçmiş , miş'li geçmiş, şart ekleri ulanarak oluşan fiillerdir. Birleşik zamanlı fiiller ya iki zamandan ya da bir biçimle bir zamandan oluşurlar.[277]

Çağatay Türkçesinde birleşik fiil çekimlerinde göze çarpan bir husus da birleşik kipli fiillerde çokluk eki –lAr'ın kullanımıdır. Türkçede çok işlek olarak hem isim hem de fillerde kullanılan çokluk *-IAr eki* birleşik kipli fiillerdeki kullanımı hikâye, rivayet veya şart eki almış *er- / ir- / i-* yardımcı fiilleriyle birlikte kullanımıyla mevcuttur.[278]

Mevcut örnekler gösteriyor ki çokluk eki *–IAr*, Köktürkçede çekimli fiillerde kullanılmamıştır; zaten ekin isimlerle kullanışı da sınırlıdır. [279]

Uygur döneminden itibaren çekimli fiillerde eksiz çokluk 3. şahıs şekillerinin yanında *IAr* ekiyle yapılan ekli çokluk 3. şahıs şekilleri kullanılmaya başlanır. Uygur Türkçesi metinlerinde çokluk eki *–IAr* bazen birinci, bazen ikinci kip ekinden sonra kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l Hakâyık'*ta tek çokluk eki - *IAr*'ın tek kipli fiillerde *ögdiler, söktiler* (242), *yorırlar* (685), *körmegeyler* (3352) gibi pek çok örneği olmasına karşılık, bu ek birleşik kipli fiillerde hiç kullanılmamıştır. Kıpçak sahası eserlerinde çokluk ekinin yeri sabit olmamakla beraber örnekler ekin daha çok ortada yani birinci kip ekinden sonra kullanıldığını göstermektedir. Harezm Türkçesi eserlerinden *Nehcü'l- Feradis'*te ise çokluk eki genellikle sonda kullanılmıştır.[280]

Çağatay Türkçesini temsil eden eserlerde çokluk eki daha çok birleşik kipli fiillerin sonunda kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde çokluk eki daima

---

[276] MuharremErgin, Türk Dil Bilgisi, s.302.
[277] Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1996, s.195.
[278] Leyla Karahan, "Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki *-IAr'*ın Yeri ", Türk Dili, Sayı :563, Kasım 1998, s.381.
[279] K.Grönbech, Türkçenin Yapısı, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara: 2000, s.50-70.
[280] Leyla Karahan, agm. s.381-382.

birleşik kipli fiillerin ortasında yer almıştır.[281]

IV.3. 1. BİRLEŞİK KİPLİ FİİLLERİN HİKÂYESİ

Çağatay Türkçesinde birleşik kipli fiillerin hikâyesi, esas fiile –ir yardımcı fiiliyle görülen geçmiş zaman kipi eki olan –DI /-DU ekinin getirilmesiyle oluşturulur.Zaman ekinden sonra getirilen şahıs ekleri iyelik kökenlidir. Çağaty Türkçesindeki birleşik kipli hikâye çekimi aşağıda kalıp hâlinde verilmiştir.

IV.3. 1. 1. Geniş Zamanın Hikâyesi

esas fiil + -(-a /-u)r + irdi + şahıs ekleri

Ve ni bu ḫayal u müdde ‘ādın özümni ötkere ***alur irdim.*** NM s.2

Ol muḳarrer müzdni ***alur idi*** LT s.68/725

Ańglamas irdim *Nevāyī ḥālin ol ay kūyide* BV s.202/267-7

Bāzārdın ötsem irdi il bir birige ***aytışurlar irdi*** *kim bu ol kişidür…* NMs.29

Anı her kim işidse ***ayturlar irdi.*** ŞT s.124/[71a](2)

Ayrılurlar irdi *ḳalurlar idi.* LT s.128/1573

Bābür kibi cānġa mihr ***baġlar irdim*** BD s.243 /250/2

Ol köz ü yüzi ḥasretidin cān ***barur irdi*** LD s.230/2120

Bir atlıġ ötüp ***barur irdi.*** NM s.69

…*ḳarı kişige menińg teg ṣāḥib-i cemāl ḳıznıni üçün alıp* ***berür irdi.*** ŞT s.187/[91a](13)

Derdide köńgül ***bėrürler ėrdi.*** LM s.175/XVIII-1463

[281]Leyla Karahan, agm. s.383.

…**bir deşt içre ḳaṣr-ı zer-nigār yasaġan dik birer beytġa daḫl **birür irdi. GS s.13/20

*La 'lınıñ şīrīnlikin bir kün **bitir irdi** ḳalem* LD s.153/140

*Bu ki **butraşur irür** pārelari imes şerāre* BV s.382/526-1

*Bī-mihr dise il sini min **bütmes idim*** BD s.262 /325/1

*Her yan **çapar ėrdi** bī-te'emmül* LM s.78/IX-498

…**ve taḳı biri biri birlen yaġı bolup **çapışurlar irdi. ŞT s.168/[85a]21

*Her ni dise 'ışḳdın **dir irdim*** BD s.316 /556/2

*İşitti ki **dir irdi** Ferruḫ-sürūş* Sİ s.89/638

*Oġlan turur tili kilmeslikindin ni ayturın bilmey turur **dirler irdi.*** ŞT s.124/[71a](3)

***Dir irdiler** ol kim su dirler anı* Sİ s.401/5291

*Yār **ister idim** uçradı nāgāh raḳībī* LD s.137/1260

*'Aḳl **ister irdi** kim körse revān cān ṣūretin* LD s.127/1165

*Ger rūḥ dem **itse irdi** āheng-i naġam* BD s.245/256/1

*Ayrılurlar irdi **ḳalurlar idi.*** LT s.128/1573

***Kėydürür ėdi** libās-ı mātem* LM s.180/XIX-1512

*Moġol yurtında olturġan iller birlen uruşur irdi taḳı ġālib **kilür irdi.*** ŞT s.130/[72b](14)

*Yarım kiçeler **kilür irdi** burun* BD s.149/53/4

*Tünni **kitürür irdi** yüzüñ nūrı cihāndın* LD s. 230/2118

***Kiltürür irdi** toñuzlar sarı yüz* LT s.116/1396

*Ayaġım yitkençe Bābür dik **kiter irdim** nitey* BD s.123/9/5

*…ki ma'ānī gevherlerin naẓm silkige **kiydürür irdiler**…* ML s.187/(F782b)/27

…bir dürr-i şāh-vār tarṭḳan dik birer lafẓ ***kiyürür irdi…*** GS s.13/18

Ḳoparur idi *barçamızdın demār* Sİ s.351/4447

Kiçik iller anlarġa ***ḳoşulur irdi.*** ŞT s.130/[72b] (12)

Özni asrap ***ḳoymas irdim*** *bar ikende saġ dāġ* NŞ s.298/299-3

Aḳ ividin ***ḳoymas irdiñ*** *çıḳalı ay şom raḳib* GD 2/5

Luṭfī ***körer irdi*** *ḫōd ol ay yüzini bir kün* LD s.114/1042

Körgüzür irdi *Yed-i Beyżā urarda tīġ-ı ḳatl* GS s.222/281-3

Ve taḳı Yazırdın bir kişini pādişāh ***köterürler irdi.*** ŞT s.167/[85a](17)

Küler irdim *burun Ferhād-ı miskīn dāstānıġa* BD s.126/15/5

Körüp Sekkākī'niñ sarıġ yüzin her dem ***küler irdi*** SD s.224/588

Alaçuḳta ***olturur ėdim.*** Babn s.1/K146/10

Taġlarnıñ ḳavaḳında veya cengelde ***olturur irdiler****.* ŞT s.114/[67b](15)

Ve Şeyḫ Ḥasan-i Baṣrī ḳuddise sırruhu ḳaşıda kündüz ʿilm ***ögrenür irdi.*** NM s.13

Ebū ʿAlī'din fenā ʿilmini tevḥīdde ***örgenür irdim.*** NM s.37

Ötkerür irdi *ġam-ı hicrān bile* LT s.262/3427

ʿĀrıżlarıdın ***saçar ėdi*** *nūr* LM s.46/IV-190

Nefs kāmın aġzıġa ***salur idi*** LT s.68/XLVII-725

Ṣalurlar idi *günbed-i gerdūnġa ṣadā* GS s.6/12

Sėkrir ėdi *ol çaḳın peyāpey* LM s.81/IX-527

Sıġmas idim *tonumġa feraḥdın min ḥazīn* BD s.269/354

Eyle ***sigrir irdi*** *istinġā yili* LT s.132/1621

Köz kef-i pāyıġa ***sürter irdi*** *şāh* LT s.264/3453

…*ve intişār-ı mā-lā-kelām* ***tapar irdi.*** GS s.7/11

Ol dervīş yıḳılıp ikki namāz arasıġaça ***talpınur irdi.*** NM s.120

Letāyif ***tapılmas idi*** *ança hem* Sİ s.92/VIII-685

Tartar ėdi *mėni bī-ḫodāne* LM s.66/VII-384

Kiçe hicrānıda mey ***tartar idim*** BV s.198/261-5

Taşırlar idi *şāh dīvānıġa* Sİ s.216/2522

Kim ***tiler irdi*** *uluġlar ʻāḳil ü ferzāne dip* BV s.47/64-5

Mübāriz ***tiler irdi*** *istep neberd* Sİ s.194/2184

Andın ***tiler ėrdiler*** *nişāne* LM s.132/XIII-1024

Yummay ***töker ėrdi*** *hem bulut yaş* LM s.79/IX-503

Her yerde günāh-kār ve ʻayblı bolsa soray ***turur irdi.*** ŞT s.218/[102a] 11

Ḫıdmetiñde ***tutmas irdim*** *bu ümīd* LD s.283/2586

…*kim meẕkūr boldı ẓāhir ḳılsam maḳbūl* ***tüşer irdi.*** ML s.187/(B35b)/2

Kilk-i ḳudret dūd-ı āhımdın ***tüter irdi*** *ḳara* LD s.219/2016

"Agyar sözine bakmas irding / Efsunı bile ***ulakmas irding***" ŞS s.49

Ve kelānıñ ayaġı atsıda ilig ayaġ ***urar irdim.*** NM s.313

Zülfüñ ***uzatur irdi*** *köp ẓulm iligin iy yıġmadıñ* LD s.75/685

Oḳı ***yarar irdi*** *köñlüm derdiġa* BD s.287/422/2

…*mīr-zādeler müteʻaddid sevādlar ḳılıp sāyir ulusġa* ***yayılur irdi.*** GS s.7/9

Bī-ṣabr u u ḳarār ***yıġlar ėrdi*** LM s.118/XII-886

Her ġam yise ʿışḳdın ***yir irdim*** BD s.316/556/2

Ḫāṭırġa ***yiter irdi*** *kim muṣṭalaḥātını dağı bir kişi ḳaşıda körülse…* BD s.325/573/3

Ve irenlerdin ki ol yolda ***yoluḳur irdiler.*** NM s.445

Ḳan ***yutar irdim*** *ġamıñdın hecr aña ḳıldıñ füzūn* NŞ s.563/566-4

Her ādemni ***yutar irdi*** *körgen zamān* ŞT s.209/[99] 4

Nefs maṭlūbın ***yürür irdi*** *tirip* LT s.59/606

Olumsuz

Mecnūn başını secdedin ***almas idi*** *aṣlā* BV s.24/32-1

Ki ***atlanmas idi*** *hergiz bularsız* FŞ s.291/XXXI/32

Yaḫşı ve yamannı ***bilmes irdi.*** ŞT s.204/[97a]15

Yavı anıñ sözindin ***çıḳmas irdi.*** ŞT s.171/[86a] 11

Mümkin ***irmes irdi*** *bu kisb-i kemāl* BD s.115/4/187

Nāme ***irmes irdi*** *kim bar irdi ol Ḫızru'l-emān* NŞ s.20/20-2

Dirler ki ol bir yıl kimede ḳaldı kim yil ***ismes irdi.*** NM s.170

Cevr ***itmes irdi*** *mihr üçün imdi ṣafā ḳılur* LD s.42/45-3

Anlarnı Ḳara Ḫāndın ayrılur tip hīç kimniñ köñline ***kelmes irdi****.* ŞT s.129/[72a](12)

Aralarıda şāyed ki fāḥiş tefāvüt bolġay dip cemʿ ḳılmaġıġa dilīrlik ***ḳılılmas irdi.***

GS s.23/12

Ḫūb iken çaġda ki müstāġnī idiñ ***kilmes idiñ*** NŞ s.674/663

Bu fetḥ-i deyrde ***ötmes idi*** *gümānım ara* BV s.17/21-6

Āmūdın **ötmes irdi** *ḫocendī sefīnesi* LD s.196/1810

Kiçeler başḳa yatıp kündüz **sözleşmes irdi.** ŞT s.125/[71a] (12)

Bu mevkib gerdi sürmesi ***tapılmas irdi*** *birip cān* SD s.108/70

Tüzmes irdi *allıda tartay disem bir āh şem'* GS s.238/304-3

Böri kim anıñ ḫavfıdın çūpān ***uyumas irdi*** *hīç* SD s.116/109

Hergiz bu ṣıfatnı sañga ***yavutmas idim*** BD s.262/325/1

Yitmes irdi *bizge ol fülfül yañgaḳıñ otıda* LD s.77/699

IV.3. 1. 2. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

esas fiil +–p irdi +şahıs **ekleri**

…*ve ança bu ẕerrening pāyesin ḳuyaşdın* ***aşurup irdiler.*** ML s.187/(B36a)/9

Mañga olça sin ***aytıp irdiñ*** *cevāb* Sİ s.333/4285

…*ba'żı vasaṭ sinde aytılġan bolsa ba'żı kiberde* ***aytılıp irdi*** *ve…* GS s.23/9

'Ademde ***baġlap idim*** *ol aġız ḫayālını min* LD s.121/1111

Hicrān tüni ḥasret bile cān kim ***barıp irdi*** LD s.125/1143

Anı alıp kebāb ḳılıp ḫātūnumġa ***berip turur irdim.*** ŞT s.141/[76a](10)

…ve bu rābıṭa silkige tartılmadın burun bu cihetdin kim eger ba'żısı ṣıġar sinde ***diyilip irdi…*** GS s.23/8

İltip irdi *bezm ehlidin şu'ūr* LT s.226/2919

Ey ḳızım oġlı ḳızdın bolġannıñ dostluḳı bolmas tip ***işitip irdim.*** ŞT s.181/[89a]10

Fülān vaḳtda fülān malıñızge mundaġ ḫıyānet ḳıldı ve fülān sırrıñıznı ḫalḳġa fāş ḳıldı ve yaġıdın alıp ***kelip irdiñiz.*** ŞT s.192/[93a]9

Alıp cān ḳubbe birmekke ***ḳılıptur irdi*** *şarṭ irniñ* LD s.231/2128

Ḳırḳıp irdi *ḳaşın ol bāde-perest ḫōd-rāy* BV s.424/586-1

…bu işke kirmekige sebeb bu irdi ki bir kün timürçilik ḳılur irdi ve timürni kūrede ***ḳızıtıp irdi.*** NM s.39

Ḳopup irdi *şehdin ta'ahhüd ḳılıp* Sİ s.270/3325

Raḳamlar ***ḳoyup irdi*** *aḥkāmıda* Sİ s.118/1059

Baş ***ḳoyup irdim*** *ayaġıġa nitey* BD s.307/526/1

Ol ḳaş ṭāḳına ***ḳoyup irdim*** *uşaldı ah* LD s.196/1808

Ḥakīm eyle kim ***körgüzüp irdi*** *yol* Sİ s.148/1495

Bī-ḥad vefā vü mihr sañga ***körsetip idim*** BD s. 184/112/2

Firāḳ deştide tofraġ ***olup idi*** *başım* BV s.319/429-1

Nā-ümīd olup ***olturup irdim*** BD s. 197/127-15

Künlerde bir kün avġa çıḳıp keyik öltürüp kebāb ḳılıp yip ***olturup irdi.*** ŞT s.120/[69b](2)

Ebu'l-ḫān ve Tecen suyınıñ yaḳasıġa ***olturup irdiler.*** ŞT s.108/[65b](5)

Örgetip irdi *anı köp ḳan yutup* LT s.74/804

Çun Ḥām Nūḥ 'aleyhi's-selāmġa bī-edeblıḳ ḳılġan cihetdin anıng mübārek tilige Ḥām bāreside ḳarġış ***ötüp irdi.*** ML s.168/(B6a)/21

Tā tārīḫ toḳḳuz yüz birde ki ol tārīḫdin yigirmi yıl ***ötüp irdi.*** NM s.2

Aṭası daġı çün ***sürüp irdi*** *'ömr* Sİ s.120/1086

Arslan anı ıslap ***yalap irdi.*** NM s.97

Çü devlet ***yanıp irdi*** *sözni asıġ* Sİ s.278/3455

'Aksini ***tapıp ėdi*** *ėkin su* LM s.130/XIII-1002

Çün işekni ***tapşup irdim*** *sañġa* LT s.180/2270

Kim ***tapşurup ėrdi*** *ḳızlar anı* LM s.131/XIII-1019

Her ni ki ***tilep idi*** *müyesser boldı* BD s.218/150/2

Ṣadefḳa ***töküp irdi*** *dürr-i ḫōş-āb* Sİ s.116/1025

Pes eger ol yaşurulġan ḥarf rubā'īniñ evvelġı mıṣrā'ıda bolsa ve pes kim anı bir ***tutulup irdi…*** BD s.304/514/5

Ḥażret-i Risālet salla'llāhu 'aleyhi ve selem mubārek tişi muvāfaḳatıġa ottuz ikki tişini ***uşatıp irdi.*** NM s.409

Oġuznı Ḫudā-yı Te'ālā māder-zād velī ***yaratıp irdi.*** ŞT s.125/[71a] (6)

Çü ḫayr-ābād bendin özlüküm birle ***yasap irdim*** NŞ s.680/677

Yasap irdi *mellüv ṭarab-hānei* Sİ s.252/3068

Yavuşup irdim *ki nevmīd olġa min* BD s.200/128/14

…*belki metrūk bolurġa* ***yavuşup irdi.*** ML s.179/T778b1

Velīkin çü yaḳın ***yitip irdi*** *ḳış* Sİ s.228/2710

…*kim ol dünyādın öter çaġda ol kāġıẕlarnı* ***yup irdi.*** NM s.77

IV.3. 1. 3. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Çağatay Türkçesinde duyulan geçmiş zamanı hikâyesi iki farklı şekilde karşımıza çıkar.

IV.3. 1. 3. 1. Birinci Tip:

esas fiil +-mIş -ė(r)dI +şahıs zamiri

*Ḥakīm **anġlamış irdi** çün barça ḥāl* SĮ s.119/XIV-1069

*Ki Ḫusrev ẓulmi ḥaddin **aşmış irdi*** FŞ s.473/LI-28

*Anınġ dik **barmış irdi** tapmayın bu derd dermānī* LD s.14/126

*Riyāżet besī **çikmiş irdi** teni* Sİ s.470/6315

*Çün ḳays sözi **dėyilmiş ėrdi*** LM s.102/XI-727

*Üy sarı ʻazīmet **ėtmiş ėrdi*** LM s.174/XVIII-1456

*Zehr-i ġam gūyā **izilmiş irdi** ol cānım bile* BV s.411/569-2

*Yā rab bu luṭfī ḳul ni yazuḳ **ḳılmış irdi** kim* LD s. 68/617

*Çü bī-ḥad **ḳızımış idi** ol yaban* Sİ s.473/6358

***Kirmiş ėdi** anda ḳas-ı ġam-nāk* LM s.118/XII-885

*Kim **köçmiş ėdi** ḳabīle andın* LM s.232/XXV-2059

*Şeh **olmış idi** rezm içinde telef* Sİ s.125/XVII-1165

*Digil meṣnevī atı **öçmiş idi*** Sİ s.82/518

*Ḫumār **öltürmiş irdi** bolmasanġ muġ deyriġa ʻāzim* GS s.311/409-9

*Ki Ḳāren'din nihān **örgenmiş irdi*** FŞ s.287/XXX/112

*Ki **tapmış idi** fetḥ-i iskenderī* Sİ s.74/408

*Cefāsı tünd seyli **taşmış irdi*** FŞ s.473/LI/28

*Tonıġa **tikmiş idi** gerdūn-miṣāl* LT s.152/1886

***Tutılmış idi** Mecd Barlas Bigge* BV s.511/720/1

Gūyā ki vefā ʿilmin ***unutmış idi*** *üstād* GS s.113/122-3

Üzmiş irdi *baġlaban zünnārnı* LT s.122/1485

Ki şāhıġa ***yapılmış irdi*** *naẓar* Sİ s.260/3186

Seḥer necmii ***yarutmış irdi*** *çerāġ* Sİ s.197/2240

Yatmış irdi *kūşe-i vīrānede* LT s.155/1930

Ol dünyage ***yetmiş idi*** *cān yandı bedenġa* LD s.189/1739

Mecnūnġa bu ġam ***yėyilmiş ėrdi*** LM s.278/XXIX-2548

Ṣabr ilin ***yıġmış idim*** *çıḳmas ikeç ol ḫurşīd* GS s.413/559-6

Kim ***yıġılmış irdi*** *zaḳḳūm-ı caḥīm* LT s.59/611

Olumsuzu

Yana kimsege ***birmemiş irdi*** *dest* Sİ s.529/7202

Biri ***yitmemiş irdi*** *encāmġa* Sİ s.92/VIII-683

IV.3. 1. 3. 2. İkinci Tip:

esas fiil + -ġAn -ė(r)dI +şahıs zamiri

Kūşe-i iḫtiyār ***ḳılġan idim***

Ġaflet uyḳusıdın ***ayılġan idim*** BD s.203/129/12

Ol vaḳtda Ürgeç ve Murġab ve Tecende olturġan ilniñ uluġ bigi Ḳayı ilindin Ḳırḳut ***tigen irdi.*** ŞT s.199 / [95a] (6)

IV.3. 1. 4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

esas fiil + -ġay irdi + şahıs ekleri

*Barurda anı hem **alġay idiñ** kāş* GS s.206/257-7

*Miñ cānnı **alġay irdi** közüñ yüz belā bile* SD s.274/690

*Özümni nāme ḳılıp ḫıdmetiñġa **barġay idim*** LD s.301/2716

*Bādeniñki leẕẕetini **bilgey irdi** ḫıżr eger* LD s.259/2380

*Firāḳıñ bīmidin yüz ḳatla cān **birgey idim** līkin* BV s.70/90-5

*Vaṣlıñnı du'a birle seḥer **istegey irdim*** LD s.96/875

*Çün tüzeldi ten öyi **ḳavġay idi** andın revān* GS s.221/279-5

*Ni **ḳılġay idiñ** ḳılmayın inḳıyād* Sİ s.307/3891

*Başımnı alıp **kitkey idim** yüz ḳatla* BD s.242/247/2

*Meger uyḳuda yüzüñ **körgey irdim*** BD s.141/39/3

*Çeşme-i mest ü cām-ı la'lın **körgey irdi** ḫıżr eger* LD s.73/669

***Ḳutḳarġay irdi** küfrdin olsa Ḥaḳ allıda* BV s.223/291-3

*…ve bu ġāyeti yoḳ belā vü şiddette viṣāliñ ḫayāli bolmasa **nitkey irdim**.*

BD s.325/571-4

*Sini meniñ kibi 'āşıḳ yaratsa **nitkey idiñ*** LD s.235/2162

*Cān **nitkey irdi** derd añga hem-rāh bolmasa* LD s.17/159

*Mini ol dem **öltürgey irdi** melāl* Sİ s.487/6571

*Her miñ yılda ḳırḳ arḳa ötse kerek kim ikki yüz arḳa **ötkey irdi.*** ŞT s.208/[99a](6)

*Savuġ āhımdın żarar **tapḳay idim** ġam bezmide* GS s.316/416-3

*Sini men ay **tigey irdim velī** bu rūşendür* SD s.206/451

Toyġay irdim *bolsa irdi Yūsuf-ı Ken'ança ḫūb* NŞ s.43/43-5

Ḫaṣmı birle ki ***tutuşḳaylar irdi*** LT s.118/1432

Mātemiġa ki ***uluşḳaylar idi*** LT s.118/1432

Köñglüm ***yarılġay irdi*** *tarılġap fīrāḳdın* LD s.18/161

Olumsuzu

Ölerde ***ḳalmaġay irdi*** *köñgülde bu ḥasret* SD s.260/644

Kiçmegey irdi *anıñg dik lafẓ aṣlā kāşkī* BD s.163/75/3

Körmegey irdim *cemāl-i 'ālem-ārā ḳāşkī* BD s.163/75/1

IV.3. 1. 5.Şimdiki Zamanın Hikâyesi

esas fiil +-a /-e, -y +durur /dur-+ irdi +şahıs ekleri

Nūru'llah Ṭanbūraçı ḳaşımda sāz ***çaladur édi.*** Babn. s.43/H157b-7

Künlükimniñg azlıḳındın leşkerniñg soñgındın ***kele turur irdüm.*** ŞT s.140/[76a](6)

Ḫān anlarnıñg aḥvālın sordı irse aytdılar kim bir niçe kişi leşkerniñg soñgındın ***kele turur irdük.*** ŞT s.139/[75b](4)

Bir yerdin ***kele turur irdi.*** ŞT s.218/[101b]17

Ol yārıñg ḳayandur ki Ḳur'ān ***oḳuydur irdi?*** NM s.121

Bir kün sunıñg yaḳasında yigitler birlen ***oynay turur irdi.*** ŞT s.178/[8a]16

Anıñg üçün köñgline ve tiline öziniñg atını ***sala turur irdi.*** ŞT s.125/[71a] (7)

Bir ḳış kiçe tañg atḳunça ma'şūḳ dīvārı tübide turup irdi ve üstige ḳar ***yaġadur irdi****…* NM s.16

…bir taşnı alıp başıġa ve köksige urup barça yerini pāre pāre ḳılıp aytıp ***yıġlay turur irdi.*** ŞT s.194/[93b] 10

Olumsuzu

‘Ālem ma‘mūreside beşer cinsidin āsָār ve insān nev‘idin nümū-dār ***ḳalmaydur irdi.***

ML s.168/(B5b) 15

Ol gevherler henūz naẓm silkige ***kirmeydür irdi…*** ML s.179/(T778b)/2

… *néçe yiller öz murādıça yürüp salṭānattın tėk bir ḫuṭba öz atıġa* ***oḳutmaydur ėdi.***

Babn s.5/H1236-7

IV.3. 1. 6.Şart Kipinin Hikâyesi

esas fiil+-sa /-se irdi +şahıs ekleri

Taḳvī ehliġa ***bilinse idi*** *çarḫ evżā‘ı* GS s.215/271-5

Her ḳaysısı bir türlük ve bir dürüst i‘tibār ḳılġu dek tārīḫ ***bolsa irdi.*** ŞT s.109/[65b] 14

Kirek ***ḳılsañ irdi*** *ni ki ḳıldı ol* Sİ s.162/XXIII-1715

…yā tamām ġazel tilim ḫāmesi taḳrīriġa ***kilse irdi*** *yā ḫāmem tili taḥrīr ḳılsa irdi…*

GS s.7/5

Çün bu yañlıġ boldı cānān ***ḳoysa irdi*** *merhemi* GS s.221/279-8

Ger ***körmesem irdi*** *ay yüzüñni* LD s.123/1132

Ger ***körse idi*** *yüzüñ üze zülf-i müselsel* LD s.113/1039

Ki yārġa ḳatılıp ġayrdın ***ḳutulsa idi*** BD s.190/123/2

İşitse irdi *ol bu kün munuñ tig şi‘r-i ġarrānı* SD s.166/311

Ḥālimġa kirek ḥabīb ***ivrülse idi*** BD s.240/238/1

Tutmaġay irdim eger ***ölsem idi*** *ülfet aňġa* BV s.8/8-2

Ḥabīb bolsa idi yā raķīb ***ölse idi*** BD s.190/123/1

Ni meydān ara ***sürsem irdi*** *semend* Sİ s.87/605

Yaķa çākige dest ***tapsam idi*** Sİ s.488/6577

Geh taġ ara nāle ***ursam ėrdi*** LM s.166/XVII-1373

Ķara kīz asıp teni ***yapsam idi*** Sİ s.488/6577

Geh bādiyede ***yügürsem ėrdi*** LM s.166/XVII-1373

Olumsuzu

…*özge til bile ẓāhir ķılmasa irdi ve işke* ***buyurmasalar irdi.*** ML s.179/(B23a)/14

Çün bu daġı bolmadı ***ķılmasa irdi*** *cānıma* GS s.221/279-8

Ger ***körmesem irdi*** *ay yüzüňni* LD s.123/1132

IV.3. 2. BİRLEŞİK KİPLİ FİİLLERİN RİVAYETİ

Birleşik kipli fiillerin rivayeti bir kip eki almış esas fiile, i- fiilinin duyulan geçmiş zaman biçimi olan i-miş ekinin getirilmesiyle oluşturulur. Rivayet kipleri , olmuş, olacak, veya olması tasarlanan işleri duyma ve rivayete dayanarak anlatan kiplerdir.[282]

Çağatay Türkçesinde üç kip tespit edilmiştir

IV.3. 2. 1. Geniş Zamanın Rivayeti

esas fiil + -(-a /-u)r +irmIş +şahıs ekleri

Veh ni rengīn ***açılur irmiş*** *ķızıl su içre verd* NŞ s.120/120-4

Min Gedānı ***aytur irmiş sin*** *kim öltür küm durur* GD 48/9

[282] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.754.

Sėn daġı işin ***bilür ėmiş-sėn*** LM s.207/XXII-1793

Ān ***dirler-imiş*** *körklü kişiler nemekinge* SD s.262/653

İçer irmiş *ol ay ʿuşşāķ yādı birle sāġarlar* NŞ s.507/508-9

Giriftārını daġı ***iltür irmiş*** Sİ s.195/2207

Mini bī-gāne tip āḫır ***sürer irmiş*** *işikindin* SD s.256/627

Ādem oġlı ölmese āḫir ***tapar irmiş*** *murād* LD s.186/1709

Kim ölüg ***tirgüzür irmiş*** *anĝa mihmān bolġan* NŞ s.487/489-9

Ķan ***töker irmiş*** *ķızıl ton keyse bī-şek şāhlar* GS s.135/153-6

Sebeb bu irmiş ki beyābāndın öterde bir żaʿīfe bir ķabr başıda frzendin tüşüp mundaķ dip ***yıġlar irmiş*** *ki ay anasınınĝ cānı vāy anasınınĝ yalġuzı.* NM s.217

Ulusķa ***yiter irmiş*** *andın melāl* Sİ s.267/3284

Könĝlünĝ iy yār munça ***yumşar imiş*** BD s.197/127/19

Olumsuzu

Bir anınĝ birle iş ***açılmas imiş*** BD s.211/132/6

Veh ki bu gül-şen ara gül ***bütmes irmiş*** *ḫārsız* GS s.175/212-6

Derd-i dil çāresini ***ķılmas imiş*** BD s.211/132/6

Ġurbette ***sivünmes irmiş*** *elbette kişi* BD s.214/135/2

IV.3. 2. 2. Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti

esas fiil + -ġan /-gen + irmIş + şahıs ekleri

Ķılıp nāmede s̱ebt bu sözlerin

Anġa ***baġlaġanlar imiş*** *özlerin* SI s.198/2258

IV.3. 2. 3. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

esas fiil + -a dur +irmIş +şahıs ekleri

Külḫan-tāb külḫanġa kefçe ***uradur irmiş*** *yol birmeydür.* NM s.413

IV.3. 3. BİRLEŞİK KİPLİ FİİLLERİN ŞARTI

Birleşik zamanlı fiillerin şartı kip eki almış bir esas fiile, i- ek- fiilinin şart kipinin getirilmesi ile oluşturulur. Bu birleşik kip, kendi yapısındaki şarta bağlı bu oluş ve kılışı cümledeki asıl fiille ilişkili kılarak asıl fiilin tamamlayıcıları görevini yüklenir.[283]

IV.3. 3. 1. Geniş Zamanın Şartı

esas fiil + -r (ė)se +şahıs eki /- rsa +şahıs eki / -r bolsa +şahıs eki

Ger tiŋriniŋ rıżāsın sulṭānım ***ister irseŋ*** LD s.181/1665

Ḫāṭırım ***saḫlar iseŋ*** *kil ḳopḳıl* BD s.210/132/1

Ger cān ***tiler irseŋ*** *yite körgil burun andın* LD s.160/1474

IV.3. 3. 2. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

esas fiil + -dı /tı +irse +şahıs ekleri

Mini oyġattı ***köz açtım ise*** *ol meh-veş idi* BD s.182/108/8

Ger ***körmediŋ irse*** *kökdeki ay* LD s.307/2743

…yeryüzinde öz ornumġa ḫalīfe ḳılıp ḳoya turur men ***tidi irse*** *firişteler aytdılar.*

---

283 Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.765.

ŞT s.111/[67a]-1

Peşīzī eger **tökdi irse** *leyīm* SĪ s.122/1119

Ger közüñdin **tüştüm irse** *kördüm anı bādedin* BD s.295/470

Eger **yandım irse** *bu mev'id bile* SĪ s.464/6223

Anlar kelip Oġuz Ḫānnıñ itekine ikki ḳolları birlen muḥkem **yapışdılar irse**…

ŞT s.129/[72b] (2)

Çün Oġuz yigit **yetişdi irse** *Ḳara Ḫān inisi Kür Ḫānnıñ ḳızını alıp berdi.*

ŞT s.125/[71a] (7)

IV.3. 3. 3. Duyulan Geçmiş Zamanın Şartı

Köñlümni ki **almışsañ** *nihānī*

Sėndin ala almaġum ḫod anı LM s.121/XII-912

IV.3. 4. KATMERLİ BİRLEŞİK FİİL

IV.3. 4. 1. Geniş Zamanın Hikâyesinin Şartı

Ādem **öler boldı irse** *Şeyṣ atlı oglıġa aytdı-kim mindin soñ sen meniñ ornumġa olturup oġlanlarımġa baş bolġıl…* ŞT s.113/[67a] (13)

IV.4. SORU

Çağatay Türkçesinde soru Eski Türkçede olduğu gibi yuvarlak ünlülü olarak –mU ekiyle yapılmaktadır.

Eşk ya köz aḳı ḥall bolup **aḳar mu** *yoḳsa ḫoy* GS s.441/600-6

Beyle yol rencin çike **alġay mu-min** LT s. 65/687

Saġ olsa ***alġay mu*** *mest-i bāde-i cām-ı elest* NŞ s.77/77-6

Bolsa dėy ***alur mu*** *hem anı til* LM s.254/XXVII-2295

Barur mu *ėkin su dėk özidin* LM s.183/XIX-1550

Bilür mü sin *ki kün tüşte ni üçün seyridin ḳaldı* LD s.149/1362

Raḥmı peydā ***boldı mu*** *bolġay anıñg taş köñglide* LD s.32/295

Dise ***bolġay mu*** *anı kim la'l-i ḫandānıñgça bar* NŞ s.145/145-2

…*Sartdın artuġluġıġa mundın vāżıḥraḳ ve şāhidi mundın lāyıhraḳ* ***bola alur mu*** *kim…*

ML s.169/(B7a)/6

Yā Rab andın sa'braḳ ḥālet ***bola-alġay mu*** *kim* BV s.46/63-2

…*bu oġlannıñg özi atını ayta turur mundın yaḫşı at* ***bolur mu*** *tip atını Oġuz ḳoydılar.*

ŞT s.124/[70b](14)

Şevḳum ***çıḳarur mu*** *ėrkin āhır* LM s.183/XIX-1544

Kişi ***çiker mü*** *riyāżet neşāṭ çaġında* NŞ s.531/534-5

Mañga ki 'ışḳ içre beyle kām olsa terkin itmek ***irür mü*** *mümkin* NŞ s.313/313-10

İster mü *ėkin yüzümni her kün* LM s.184/XIX-1559

İmdi kim ḫırmenġa ot tüşti ***ḳalur mu*** *yaşurun* NŞ s.454/455-7

Ḫaste köñglüm çikmegen derd ü belāsı ***ḳaldı mu*** BD s.147/49/1-5

Veh bütün ***ḳalġay mu*** *yaruḳ şīşe sindānlar ara* BV s.16/20-4

Bolmasa Mecnūn ***ḳılur mu*** *ḫarc mindin örgenip* BV s.42/56-4

Gül saçar yil bāġ ara serv-i revānım ***kildi mü*** BV s.375/515-1

Ḳadem rence ḳılıp başımġa ***kilgey mü*** *dip ol aynı* BD s.178/102/2

Ki suda sünbül-i ter **körgüzür mu** *ʿanber şāẖ* BV s.91/113-2

Ḳaddi ẖam **olur mu** *ėyle kim yay* LM s.184/XIX-1553

Bir kün **olġay mu** *ki uşbu kiçe bolġay kündüz* GS s.184/226-2

Tilbe kim kördi yeñgi ay **olturur mu** *ornıda* NŞ s.543/546-5

Köz merdümini **oyar mu** *ėrkin* LM s.184/XIX-1557

Hergiz **öler mü** *ol kişi kim yılda bir kiçe* LD s.86/782

Tā basıp **ötkey mü** *bir kün atıñgız* LD s.285/2606

Ḥāliñgni **soray mu** *yoḳsa derdimni mü diy* BD s. 219 /152/2

Ki kimse **sunar mu** *ilig nānıñga* Sİ s.482/6492

Cihānda ʿıyş ü ʿişrettin köñgül ārām **tapḳay mu** BD s.140/38/2

Tapılġay mu *ol nevʿ bir cādde* Sİ s.173/1867

Kiçrek kile sin bu ẖastedin **toyduñg mu** BD s.245/257/2

Köñgli örtenmeyin **yarur mu** *çerāġ* GS s.16/21

Künge **yitkey-min mü** *veh bu ṣubḥı yoḳ şāmım bile* BV s.411/569-3

Kündüz ol ayġa **yite alġay mu** *yā Rab yā Rabım* NŞ s.414/415-1

Cehdim andaḳ tur **yitişkey min mü** *dip vaṣlıñgġa bat* GS s.81/77-1

Tolun ayġa sigrip **yitügey mü** *çeng* Sİ s.124/1153

Olumsuzu

H̱alḳdın yoḳ fikriñg **aymanmas mu sin** *ẖallāḳdın* LD s.158/1452

Baḳmas mu sin *bu ġamzede ḥāl-ı tebāhina* LD s.192/1771

Ölgeli yittim daġı **bilmes mü siz** LD s.283/2590

Birdi kāfirniñ murādın ***birmegey mü*** *bizge kām*	LD s.122/1123
Ḳararmasun mu *birev köñli munça ḳan ḳıldı*	LD s.266/2454
Eyā dil-ber vefā ***ḳılmas mu sin sin***	LD s.154/1415
Bende sarı bir naẓar ***ḳılmas mu siz***	LD s.283/2589
Bolsa çın bir nāme ***kilmes mü idi***	BD s.200/128/19
İrmes mü *tañ ki çīn büti müşg-i ḫıṭā kiyer*	LD s.80/733

"Adaşkan yolında kalgan zar u hayrannı ***sormas mu*** */ Tutaşkan bagrı köygan hane-i vırannı sormas mu"* ŞS s.208

Luṭfī ḳuluñ helākine ***yitmes mü irdi*** *ḥüsn*	LD s.264/2434
Bu vādī ara ***yügürmedük mü***	LM s.268/XXVIII-2440

V. İSİM- FİİLLER

İsim-fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Bunlar, fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler. Türkçede –mAk, -mA ve Iş / -Uş ekleri ile kurulan üç isim-fiil türü vardır.[284]

Çağatay Türkçesi metinlerinden sadece isim-fiil eki olarak –mAḳ / -mek ve –lıḳ /-lik ekiyle genişlemiş –maḳlıḳ / -meklik ekleri tespit edilmiştir. -mA ve Iş / -Uş eklerinin ise kalıcı isimler yaptıkları görülmüştür.(vuruş, sürme gibi.)

V. 1. -mAḳ

Fiilin isim şekli olan mastarlar, normal yapıları ile fiildeki hareketi de gösterdiklerinden, hareket isimleri sayılırlar.[285] -mAḳ eki, fiildeki soyut oluş ve kılışları adlandıran, onları

---

[284] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.864.

[285] Zeynep Korkmaz, “Mastar Eklerinin Kalıplaşması ”, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları , TDK Yay., Ankara, 1994, s.

ad durumuna getiren ektir. Ayrıca her fiile gelen bir yaygınlıktadır.[286]

Eksiz kullanım:

*Zülf **açmaḳ** ile alıp ḳarārım /Ḳılġan ḳara rūz u rūzgārım* LM s. 120/XII-907

*Öz irki birle ni mümkin kişi öz köñglin **aldurmaḳ*** GS s.254/327-5

*Sinde nāz oldı Nevāyī'de niyāz irmes ʻaceb /Bes sin anı ḳarġaġan sayı sini ol **alḳamaḳ***

NŞ s.310/311-9

*Bu günehdin **arımak** itseñg heves /Ol daġı āsān irür ey bū'l-heves* LT s.139/1724

*Mümkin ėse tilbe it **ayılmaḳ*** LM s.273/XXVIII-2498

*Sin **bişürmek** her zamān bir özgeçe sevdā ni sūd* BV s.100/124-2

*Ḫıṭāyī naḳşlarnı Mānevī ṭarāz güller bile dil-keş **bizemek** ve bu gülistān ṣaḥnıda ḫāḳān-ı Çīn mesned-ı iḥtişāmın yaymaḳ ve anıñg iḥtişāmı ḥadīḳası naseb güli…*

FŞ s.126/XII/3. mısra

*Bolmadı ṭāʻatḳa ḫam ḳaddiñg yigitlikde ni sūd /Rekʻat imdi kim **bükülmek** iyledi bünyād ḳad* FK s.125/126-6

*Ḳuyaşḳa sāye **çırmaşmaḳ** ʻacebdur* FŞ s.87/IV/10

*Belā seyliniñg bolmaġı mevc-zen /**çomurmaḳ** ulusnı bu mevc-i fiten* Sİ s.169/1813

*Pāk iseñg nidür suġa **çummaḳ** işiñg /Kiçe kündüz ġūṭa urmaḳ verzişiñg* LT s.83/929

*İskender işleriniñg tafṣilini icmāl bile **diyilmek** ve ol icmālnıñg mücmelātın tafṣīl ḳılmaḳ…* Sİ s.147/XXIII-27

*Yüzlendi atasıġa ısıtmaḳ /tėr suyını cismidin **ılıtmaḳ*** LM s.318/XXXIII-2968

*Hünerin ilniñg āşkār **itmek*** FK s.706//712-2

[286] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.864.

Besī ḳal'a birdi ***ḳapalmaḳ*** *üçün /köterdi velī yirge çalmaḳ üçün* BD s.320/558/24

*Remed yoḳ ki çün ḳar üze köz salıp /**ḳarıḳmaḳ** köziniñ żiyāsın alıp* Sİ s.359/4670

Gāh ḳorḳup sāyedin ḳaçmaḳ geh anı ***ḳavlamaḳ*** NŞ s.265/311-4

Suġa yitkendin soñra anıñ yanıda yana bir çāh bünyād ḳılıptur ki burungı çāhnıñ tofrāġların añga salġay ol ḳazılġandın soñ munuñ tofraġını salġalı yana çāh ***ḳazmaḳ*** *bünyād ḳılıpdur.* NM s.96

Bu renc ki kėldi cāvidānī /Özdin bolmas ***kėtermek*** *anı* LM s.37/II-103

*Deşt üzre fiġān ḳılıp hemīşe /**kėzmek** añga bolmış ėmdi pīşe* LM s.152/XVI-1232

Ey viṣāl ehli figānım işitip külmeñ kim /Hecr zindānı ara müşkil irür ***ḳınalmaḳ***

NŞ s.313/314-4

*Çün saḳalsızlıḳ irür lāzime ra'nālıḳḳa /**ḳırḳamaḳ** lāzım irür anı zihī ra'nālıḳ*

NŞ s.315/316-2

Yā mihr giyāhını ***ḳonġarmaḳ*** *ni idi* BD s 236/222/1

…ḥayvānāt tesḫīri ve bedende müfriṭ ḳuvvet iẓhārı andaḳ ki dıraḫtnı tübidin ***ḳoñġarmaḳ*** *semā' vaḳtıda ve dīvārnı barmaḳ işāret bile şaḳ ḳılmaḳ …* NM s.11

Defterī yazıp atın ***ḳoymaḳ*** *bolur nāz u niyāz* FK s.217/226/4

Aḳarsa sebze ***kökermek*** *yana ni imkāndur* FK s.135/136-2

Ol 'amel toḫmıġa bu ber nidin sezādur ve cevāb-ı maḥṣūlnı ***kötermek*** Sİ s.312/XLVI

Her kişi lu'bī ḳılıp ***külmek*** *üçün* LT s.76/837

İş olġay hem ol dem ***ögürmek*** *mañga* Sİ s.489/6599

Çu sinsiz tirig ḳalmışam yaḫşıraḳ /Bu yañglıġ tiriglikdin ***ölmek*** *mañga* FK s.17/13-5

İlgini ***öpmek*** *bile bol ser-bülend* LT s.53/530

Kīş ḳararaḳ tülkü ***örmek*** *yupḳaraḳ maşab irür* GS s.168/202-8

Ki her iş sarı kim ṭab' oldı māyil / İrür ***ötkermek*** *andın özni müşkil* FŞ s.116/IX/87

Ger unuttı yār bu maḥzūnnı veh kim kön̂glüme / Bar anı her dem ***sağındurmaḳ*** *disem sin hem unut* BV s.64/85-2

Yitişmek hemān u ***savurmaḳ*** *hemān* Sİ s.179/1967

Ferhād'nın̂g 'adem şebistānıdın vucūd gülşeniġa kilgenin ḳalem bülbüli tilidin ***sayramaḳ.*** FŞ s.126/10.mısra/XII

Barısıġa iş an̂ga yalınmaḳ / tā mümkin anın̂g sarı ***sığınmaḳ*** LM s.199/XXI-1713

Min siver min ol mini sivmes dırīġ /bu ***sivişmek*** *ikki yandın ḫōş turur* LD s.278/2550

Yār ẓulm itken sayı aġyār ***sormaḳ*** *ẓulm irür* FK s.232/243/4

Min ki bir ***sögmek*** *tilep tapman leb-i gūyāsıdın* GS s.379/509-2

Ki çün bolsa anı ***sömürmek*** *man̂ga* Sİ s.489/6999

Kirpik bile ***süpürmek*** *belki āb-dār nüktedin su urup* FŞ s.117/X/3. mısra

Yol 'aẕābın ***tartmaḳ*** *müşkil durur* LT s.184/2316

Üçün ehl-ı hūş silsilesiġa ***tartılmaḳ*** FŞ s.82/III/9 mısra

İtin̂gge ***taşlamaḳ*** *üçün birin birin sün̂gekim* GS s.314/414-3

Ḳuyaş 'aḳsi tüşüp deryā içinde /Ni mümkindür anın̂g suyın ***taşurmaḳ*** NŞ s.680/678

Kitip üstādlardın işte ḳanmaḳ /ni tınmaḳ bir zamān íni ***tayanmaḳ*** FŞ s.150/XV/56

Ay bigim sinsiz ***tirilmek*** *bir belāy-i cān imiş* GD 25/1

Kim irür gül ḫil'atin ***tikmek*** *münāsib ḫār ile* FK s.537/584/3

*Nevbet mañ̂a yitkende didim ki yurunnı tüz **tikmek** ol bolġay ki faḳr yüzidin **tikkey**…*

NM s.199

*Şimşādıġa **titremek** pedī-dār* LM s.105/XI-754

*Kim ʻacebtür başsız ilniñ̂ ḳulaġın **tolġamaḳ*** NŞ s.310/311-7

*Ḥüsnidin **toymaḳ** imes mümkin ki bī-ḫad ḫūb irür* NŞ s.43/43-5

*…ve leylī ḫayāli bile körüşmek ve mecnūn sevdāsıġa **tüşmek.*** LM s.78/IX

*Düşmenler üçün **tüzetmek** esbāb* BV s.483/659-43

*Köñ̂ül **uçmaḳ** er istese cid ḳılıp /Uçar yār ḳıl mūnis anıñ̂ bile* BD s.276/382-2

*İtik tīġ ile baş **uçurmaḳ** añ̂a* Sİ s.50/49

Çu dirler insānnı müştaḳ oldı nisyāndın / özin ü ʻahdin unutmaḳ yiter delālet añ̂a

FK s.12/ 8-4

***Uşatmak** isteseng bu bendlerini /Mukayyed olma anda uşbudur pend (Bu bağları kırmak isterseng, aldırma/ İşte yapılacak öğüt budur.)* Abş. 103

***Üylenmek** işi ki nisbet ėttiñ̂ /Bizge öz işiñ̂ni töhmet ėttiñ̂* LM s.260/XXVII-3357

*Niçe ot **yaḳmaḳ** heves ḳılġuñ̂ Nevāyī zaḫmıġa* FK s.238/250/7

*Til birle **yalamaḳ** anda merhem* LM s.235/XXV-2093

*Barısıġa iş añ̂a **yalınmaḳ** /tā mümkin anıñ̂ sarı sıġınmaḳ* LM s.199/XXI-1713

*ʻAyb **yapmaḳ** daġı hüner tapmaḳ* FK s.706/712/1

*Evāyilde ġanī irdi ilge **yarmaḳ** sūdġa birür irdi.* NM s.13

*Müşkil işdür öyde bir ġāyibni her dem **yoḳlamaḳ** /Līk mühlik yoḳlamaḳdın soñ̂ra istep **tapmamaḳ*** NŞ s.310/311-1

*Anı üzmek yigit bolmaḳ ġamıda /Saḳal **yolmaḳ** durur öz mātemide* FŞ s.178/XVIII/68

Hâl, iyelik, bildirme ve çokluk ekleriyle kullanım:

Aġız ***açmaḳḳa*** *yoḳtur zehre, līkin* S D s.204/445

Nāveki zaḫmıda aġrıḳdın ***açışmaḳdur*** *füzūn / Mużmer itmişler meger su birle peykānıda tuz* FK s.214/223-6

Bolmasun ġayrıng dimekdindür bu nev' ***aḫtarmaġım*** FK s. 403/432-3

Ey Nevāyī ḳoyma başım şūḫlar gūy itkeli /Kim anı ***asmaḳḳa*** *bolsun çābiküm fitrāki bar* BV s.141/182-7

Yat yurtġa kelip men işim köp av ***avlamaḳḳa*** *ḳolum yetişmey turur.* ŞT s.146/[78a]2

Hem ıldamlıḳda ṣarṣar dik revāne /Hem ***aylanmaḳda*** *igrimdin nişāne*

FŞ s.261/XXVII/23

Bizge anı 'aḳl kūyi sarı ***başḳarmaḳdur*** *iş* BV s.189/247-7

Ādemī irmes velī bar-ol anıng on parmaḳı /yā ḳoy irmes ni üçün tapmas ***bıçılmaḳtın*** *necāt* SD s.192/404

Mang̃a iş āteşīn la'ling ḫayālin tā ***bişürmekdür*** FK s.550/598-3

"Yar kiledür yanige ***çavurmagın*** *çevirme /Kim kiredür kanıge* ***çavurmagın*** *çevirme"* ŞS s.165

Tā kim felek ***çevrülmekindin*** *dünyāda kesb-i kemāl / devr-i ḳamerning lāzımı gāhī vü geh noḳṣān irür* SD s.122/130

Niçe kim açıp genc ***dökmekke*** *ḳol / Velī maḫzen-i rāz genc urı ol* Sİ s.78/468

Köygeli māyil min ü hecriġa yoḳ veh kim mini /Eyledi rāżī ***ısıtmaḳḳa*** *ölümdin ḳorḳutup* GS s.67/57-4

*Yaḳışturdılar ilni teklīf ile /***kiyürmekke*** *ḫandeḳḳa taḫvīf ile* Sİ s.429/5707

Ḫūblar ḳaddi ḳadiñ allında ***körsetmekçe*** *bar* FK s.125/126-2

Kündüz özni tutmaġay-sın nā-tüvān /Kim toñuz ***kütmekke*** *bolġay-sın revān*

LT s.114/1374

Anıñ ol gevher-ı vālāsı bardur /Ki bu ***ögmekdin*** *istingāsı bardur* FŞ s.358/XXXIX/47

Çunki ʿışḳ āşūbıdın her dem işim ***ölmek durur*** BV s.159/207-6

Nige dehr āyā vefā ehliniñ ister ***ölmekin*** */Āh otı vü eşk ḳanıdın nişān her menzilim*

GS s.313/412-6

Örtemekdin *özge bolmas şuʿle-i hicrānġa iş* FK s.247/260-8

Ḳılur ot yitkeç ***örtenmekke*** *ḳābil* FŞ s.240/XXV/120

Bozdı ḳara çerig bile köñlüm vilāyetin/ Ol köz ki Türkler dik işi ***talamaḳ imiş***

LD s.92/834

Bular ***talaşmaḳnı*** *boldı ol ikki ara ḳan ey cān* SD s.196/414

Açardın imes kāmı ***tarḳatmaġı*** */ Ġaraż bar añġa özge bir ḳatmaġı* Sİ s.122/1121

Yıġıda ***titremekimdin*** *süñeklerim uşalıp* FK s.70/70-1

Titremekdin *sīm-berler cismi çün sīm-āb irür* GS s.168/202-4

Raḳībiñġa disem laʿnet yiri bar kim sañġa nā-ḥaḳ /Miniñ ḳanımnı ***töktürmekke*** *ol melʿūn irür bāʿiṡ* NŞ s.91/91-7

Yüz yıl diseler ***tüketmeki*** *emr-i muḥāl / Vaṣfıda ḫıred ʿāciz irür nātıḳa lāl*

BD s.246/260/1

İy köz yıġıdın tınmaġıl u bir dem uyıma /Ġaflettin irür baḥr-ı ġam içre ***uyımaḳıñ***

LD s.103/939

*Ni **yaşunmaḳtur** ger irmesler ḫacil Ḫıżr u Mesīḥ* FK s.106/107-1

*Bolup ol nev ' eṭrāfıda sākin /Ki bolmay il **yavumaḳ** anda mümkin* FŞ s.461/L/34

*Ol şām-ı viṣālning kim ve-l-leylī-iẕā-yaġşā āyeti bola alġay anıng şānıda sevādı **yazılmaġı** ve munung dėk şāmda ol müsāfir-i semāvīning şeb-gīr-i bülend…* LM s.44/V

*Cerāḥat üzre **yıġılmaḳ turur** cibinge ḫavāṣ* GS s.223/282-3

*Ki der-pend ḳıldı **yıḳılmaḳḳa** rūy* Sİ s.250/3036

*Özining da 'vāsı bu ėdi kim: "Mėn hergiz hīç ġazalımnı **yıġışturmaḳ** vādīsıda bolmadım."* Babn s.71/H179b-5

*Herze-kerdī-sin **yügürmeklik** işing* LT s.69/737

***Yügürmekte** ser-keşte her sarı dīv* Sİ s.89/626

V. 2. -mAḳlIḳ

Bu ek, –mAḳ isim-fiil eki ile +lıḳ / + lik isimden fiil yapma ekinin birleşmesinden oluşmuştur.

Bu ekin, Orhon Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesindeki örneklerde de isimden isim yapma eki +lıḳ ile değil, isimden sıfat yapan " +lıg (> lU) " Eki ile kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde –mAḳ /-mek ekinin isimden soyut isim yapma ekiyle birleşmiş kullanımlarına rastlanır. Harezm Türkçesi döneminde ekin +lıḳ / + lik isimden isim yapma ekiyle genişlemiş biçimi sıklıkla görülür. Türkiye Günümüz Türkçesinde ekin kullanımı yoktur.[287]

Eylemlik, fiil gövdesinin karşıladığı eylemi (süreci, durumu) nesne imgesinde temsil eden, zaman ve eden anlam birimciklerinden yoksun fiil şeklidir. Eylemliğin anlamı,

[287] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.19-23.

salt eylem ya da salt nesne değil, nesneleştirilmiş eylemdir. *Eylemlik ulamı,* işlek ve verimli –mEk, -mE, -(y) İş işlek, fakat verimsiz –mEklİk şekillerini içeren ad şekilleri topluluğudur. [288]

Çağatay Türkçesinde –mAḳ /-mek ekinin +lıḳ / + lik isimden isim yapma ekiyle genişlemiş biçimine örneklerde rastlanmıştır.

Viṣāli leẕẕetidin rūḥ tapmaġlıḳ irür düşvār /Firāḳı şiddetide yoḳsa cān ***birmeklik*** *āsāndur*

BD s.148 /50 /4

Ḫoş ḳılıp özni bu ***kiçmekliktin*** */ Tevbe ḳıldım çaġır* ***içmekliktin*** BD s.314 /551 /6

Yārdın ayrılsa ***ḳaytılmaġlıġım*** *bilmes kişi / bilse kim çün ayrılur ḳaytılmas ayrılmas kişi*

NŞ s.624/627-1

---

[288] Özlem Deniz Yılmaz, Türkiye Türkçesinde Eylemsi, TDK Yay., Ankara, 2009, s.65.

VI. SIFAT- FİİLLER

Sıfat-fiiller, bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırlar.[289]

Sıfat fiiller, fiillerden yapılırlar ancak fiiller gibi fiil çekimine girmezler. Cümlede bir sıfatın kullanılabileceği her yerde kullanılabilirler. Önüne gelerek niteledikleri ismin düşmesi sonucunda geçici hareket isimleri yaparlar. İsim gibi kullanılırlar, isim çekim ekleri ve ismin hâl eklerini alabilirler. Eklendikleri fiile geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman anlamı verebilirler.[290]

Çağatay Türkçesindeki sıfat fiilleri üç bölümde incelemek mümkündür.

a.Geçmiş zaman sıfat fiili

b.Geniş zaman sıfat fiilleri

c.Gelecek zaman sıfat fiilleri.

VI.1. Geçmiş Zamanın İfadesi Taşıyan Sıfat-fiiller

VI.1. 1. -mIş

Geçmiş zaman ifade eden bu sıfat fiil eki Çağatay Türkçesinde –mIş şeklinde olup işlek değildir.

Ekin kökeni ile ilgili olarak Bang, “-mış / -miş < m (fiilden isim yapma eki) + -ş (fiilden isim yapma eki)”; Ramstedt, “-mış / -miş < m (fiilden isim yapma eki) + iş

[289] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.909.
[290] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.46.

(iş, şey)"; Brockelmann, -mış / -miş < -m + ş (başlangıç zamansız mücerret fiilden isim yapan, sonradan birlikte geçmiş zamana kayan ekler)" görüşlerini bildirmişlerdir.[291]Bu konuda Eraslan, her iki ek de canlı olduğuna göre, üst üste gelmeleri için inandırıcı bir sebep bulmak gerekir. Türkçede kullanılan ekleri muhakkak birleşik ek şeklinde görmek ve hele tek sesten ibaret ekler olduğunu düşünmek zorlamadan öteye gidemez şeklinde görüş bildirmiştir.[292]

Eksiz kullanım:

*Lāle-gūn meydin **ḳızarmış közleriñ** ol nev´ kim / Lâle-zâr üstide her yan aġnamış bolġay kiyik* NŞ s.330/331-6

*Bāde hecridin **aḳarmış közlerim** ay pīr-i deyr / Eylegil mey şīşesidin sındırıp ´aynek maña* GS s.36/12-7

*Yār kim yaġlıġ bile köksüm yarasın baġlamış / Anda **ot tüşmiş köñgüldin** ḳan teraşşuḥ ḳılmamış* GS s.216/272-1

*Bu bezm ehli nifāḳıdın **tarıḳmış köñglüm** ay sāḳī / İzip bī-hūş dārū tut maña yitkende devrānıñ* GS s.286/373-8

*Ey Nevāyī ol meh-i ẖer-geh-nişīn ḥıfẓı üçün / Közenek irmes ki her sarı **tikilmiş közleri*** BV s.430/594-7

VI.2. Geniş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat- Fiiller

Bu gruba giren sıfat-fiiller bilhassa geçmiş ve şimdiki zaman ifadesi taşırlar.

291 Görüşler için bkz. Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.54.
292 Kemal Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, s.40-41.

V.2. 1. -r, -Ar, -Ur

Türkçenin umumî isim-fiil (sıfat-fiil) eklerindendir. Eski Türkçede daha ziyade –r /-ur / -ür şekilleri yaygın olarak kullanılmış, /-ur / -ür kullanılıştan düşünce –r yanında –ar /-er eki umûmileşmiştir.[293]

Eski Türkçeden sonra da bu sıfat fiilin zaman kapsamı şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişliktedir. Ekin –r'li biçimi, ünlü ile biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine, -Ar ve –Ur'lu biçimi ise ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine gelir.[294]

Bu sıfat fiilin olumsuzu , fiil tabanına getirilen (-mA) ekiyle değil; ekin (-mAz)/ (-mAs) biçimlerine girmesiyle sağlanır.[295]

Çağatay Türkçesinde bu sıfat fiil ekleri cümlede hareket ismini karşılamaktadırlar.

Ḳuşınıñ naġmesi hicrān sürūdı / ***Aḳar su*** *barça seyl-ı eşk rūdı* FŞ s.78/II-3

Ol cādūlar ki baġlar ***aḳar sunı*** *siḥr ile / Ḥayrān durur bu luṭfī gedā közi yaşına*

LD s.20/15/189

Köz şīşe- ẖānesinde ḳıl ârâm ay perī / Kim bar ***aḳar suyı*** *vü Ṣafâlıḳ maḳām irür*

LD s.59/69/539

VI.2. 2. -mAs

Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri* 'nde ekin görevi ve kullanımı ile ilgili olarak şunları söylemiştir*: "-maz, -mäz:* Olumsuz isim yapar; isim olarak az, yüklem ismi ve sıfat olarak çok kullanılır. *Kişi ärmaz "insan olmayan, insandan gayrısı"* [296]

Şinasi Tekin ve W. Bang Kaup'un görüşleri doğrultusunda *–mAz* ekine baktığımızda *ma* veya *ama* / *uma* kelimesiyle Türkçe *–z* ekinin kaynaşmasından yeni bir ek ortaya çıkmış ve olumsuz sıfatlar türeten bir yapım eki hüviyetiyle Türkçenin ek sistemi içinde yerini

---

[293] Kemal Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, s.29.
[294] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.62.
[295] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.62.
[296] A.von Gabain , Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), s.53.

almıştır.[297]

Ḳurb tapmas kişi bī-ref´-i ḥicāb / ***Çihre körmes kişi*** *bī-def´-i niḳāb* BD s.110/4/124

Yūsufnı körüp mıṣr ili barça toyar irdi / ***Toymas kişi*** *sindin niçe kim ḳılsa neẓāre*

LD s.187/1719

V.2. 3. -ĠAn, -ḳAn

Geniş zaman ve şimdiki zaman ifadesi ve bütün Türk lehçe ve şivelerinde yaygın şekilde kullanılan ektir.Çağataycada ekin büyük ölçüde ünsüz uyumuna bağlı olarak kullanıldığı görülmektedir.Batı Türkçesine geçişte ġ /g seslerinin düşmesiyle ek –an / -en şeklini almıştır. [298]

Çağatay Türkçesinde bu sıfat-fiil eki isim görevinde, sıfat görevinde ve zarf görevinde cümlede yerini alır.

Eksiz kullanım:

Arıġan *ve* ***açġan*** *ve* ***azaşḳan*** *ve* ***tiggenni*** *alıp kelsün tip.* ŞT s.140/[76a] (3)

Cemāl ***açḳan*** *sayı mecnūnluġum aşsa ʿaceb irmes* FK s.290/307-5

Līk ḥālim ***aṅlaġan*** *tapmas maḥall-i iḫtilāf* GS s.246/316/5

Alar lafẓġa bir ḥarf ***arturġan*** *bile munga oḫşaş bir żamīrni arturupturlar.*

ML s.177/(B20b)/19

Gevher-i ʿışḳını pinhān ***asraġan*** *insān ara* FK s.7/3-1

Barı kök ḥıṣnıdın burcın ***aşurġan*** FŞ s.284/XXX-65

İrür ol şūḫ ***atḳan*** *kec-gürūha* FK s.416/447/3

---

[297] Nadir İlhan, " Türkçede Ek+Kök / Kök + Ek Kynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler", T
[298] Kemal Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, 27.

Kön̂güller tāze tāze dāġ ile ḳan içre ***aylanġan*** GS s.46/27-3

Türk tili bile naẓm ***aytḳan*** *dik.* ML s.179/(B23a)/17

Bu ***baġışlaġan*** *bile öltürmegil behr-i Ḫudāy* SD s.236/560

Baġışlanġan *il içre dāḫil durur* Sİ s.69/340

Baġlaġan *it dik ki feryād iylegey āhū körüp* BV s.44/60-1

…*ve taḳı on̂g yaḳda başına altun taḳuḳ* ***berkitken*** *ḳırḳ ḳulaç aġaçnı tiktürdi****.***

ŞT s.151/[79b]17

Yol recā vü ḫavfını ***bilgen*** *tamām* LT s.86/967

Żaʿflıġ cismimde ***bilgürgen*** *boġunlar niteyin* NŞ s.19/19-5

Küc bile çıḳmaḳ ni imkān rīşe ***birkitken*** *Nihāl* GS s.299/392-2

Ḫāme-i ḳudret ***bitigen*** *veh ne muṣafdur yüzi* LD s.74/677

Her āl rişte ḳanġa ***boyalġan*** *kefen ara* GS s.43/23-5

Ḥüsn gencidürsin ü kön̂glüm ***bozulġan*** *kūşe-i* GD s.9/5

"Ketekde kalan ***burdagan*** *makiyan /Ni malum uçmakga su duzyan"* ŞL s.92

Şeh ***buyurġan*** *işke meşġūl ittiler* LT s.193/2440

Ḳadi ikki ***bükülgen*** *pīr-zālī* FŞ s.437/XLVIII/3

Eṭrāf ve cevānibdin açruḳ ve ***çapturġan aldurġan*** *kelip bularġa ḳoşulup olturdılar.*

ŞT s.222/[103b] 4

Min ḳuşīdür-min çemendin ***çıḳmaġan*** LT s.64/683

Kim ol serv üzre ḳuş ḳaṣdıġa ***çırmaşḳan*** *yılan dur ol* GS s.298/390-6

Cihānda nā-ḥaḳ iş kitçi ***digen*** *ḫod yoḳ meger dem dem* SD s.126/140

Kök aṭlası barı zer-ḫal ***étken*** LM s.31/I/42

…*kim ol çaġ kim Ḫorāsān taḫtı göregenlıḳ devācı bile zīnet-efzāy ve* ***göregen*** *farḳı cihān-bānlıḳ tācı bile felek-fersāy irdi.* GS s.5/4

"*İrler bilen* ***görüngleşgen*** *merd olur /Yaman bilen sohbet tutgen tard olur*" ŞL s.301

Bu ʿaceb maẓharnı közge ***ılmaġan*** LT s.17/41

Baş ***indürmegen*** *eylep iẓhār-ı ṭaʿn* Sİ s.53/91

Ol durur kūy-ı saʿādet ***iltken*** LT s.167/2103

Bolsa ʿĪsī ignesi Meryem ***isirgen*** *tār ile* NŞ s.520/523-1

Bu ***iskirgen*** *yıġaçḳa öz içidin ot tutaşıptur* BV s.115/144-1

Şāmlar şemʿ ***istegen*** *dik ḫayr ehlidin gedā* FK s.40/39-2

İşilgen *riştesi tāb-ı vefādın* FŞ s.130/XII/58

Belī mes̱eldür ***işitken*** *bu genc ü vīrāne* SD s.208/458

Tili ḥurūfḳa ***ivrülmegen*** *besā Hindū* FK s.104/105-5

Dīv urup ʿışḳ mecāzı içre mecnūn ***iylegen*** BV s.12/13-8

Ol uçuḳ irmes ***ḳabarġan*** *laʿl-i rūḥ-efzāsıġa* NŞ s.562/565-1

Sözning̃ rāstını aytġıl yoḳ irse ***ḳarıġan*** *çaḳıng̃da esing̃ kitip ḳıyın üstinde öler sen tidi.*

ŞT s.201/[96a]4

İçinde derd taʿvīẕi ***ḳazılġan*** FŞ s.130/XII/56

ʿAynı néçe kim naẓarġa ***kélgen*** LM s.375/XXXVIII-3534

Nuḥ peyġamber üç oġlı ve īmān ***keltürgen*** *seksen kişi birlen kimege mindi.*

ŞT s.117/[68b](6)

"*Kice kündüz taglarda* ***kırlagan*** */Hacetini eylesün asan ugan"* ŞL s.272

İltiben ***kiltürgen*** *ol irdi sini* LT s.258/3368

Niçe bayramlarda ***kiygen*** *jendesin faḳr ehlining̃* NŞ s.17/17-7

Hāl, iyelik, bildirme ve çokluk ekleriyle kullanım:

Ḳaysı bir ***aġrıtḳanın*** *köñglümni diy dil-dārnıñg* BD s. 163/76-1

Kim mañga ḫod yitmedi ol köñglüm ***alġandın*** *vefā* FK s. 42/41-6

Niçe eyley ***alġança*** *gūşiş ḳılay* Sİ s. 335/4310

Ur fenā deştiġa kām u bāre ***alġanıñgça*** *bar* NŞ s.145/145-9

Ḫamīr-i māye-i cismindin ***artḳanını*** *ḳażā* GS s.101/105-3

Gūyiyā mundaḳ bolur bir güldin ***ayılġanġa*** *ḥāl* GS s.304/400-1

Anıñg üçün kim bu kitābnı ***aytḳandın*** *on yetti yıl ilgeri barça Türkmenler bizge yaġı bolup irdiler.* ŞT s.109/[65b](15)

Yol ***azıtḳanlarġa*** *bolġıl ḥıżr-ı reh* LT s.48/469

Hecride teh teh köñgül ḳan ***baġlaġandındur*** *nişān* NŞ s.9/9-4

Lāle tig ruḫsārıñga ***baḳġanda*** *Sekkākī közi* SD s.258/639

Anlarnıñg behiştġa ***barġanları*** *ve andın* ***çıḳġanları*** *ve yeryüzinde yörgenleriniñg ḥikāyetleri ḫalḳ içinde meşhūr turur anıñg üçün aytmaduḳ.* ŞT s.113/[67a](12)

Her kimge nė ***bėrgeniñg*** *bes ėrdi* LM s.33/I-64

Maḳdemiñgde ay ʻazīzim can şīrin ***birgenim*** GD s.40/3

Añgla anı müzd ***birgenniñg*** *ḥaḳı* LT s.82/915

…anıñg ṣıfatını bitise tiñgizdin bir ḳatre ve taġdın bir miṡḳāl taşnı ***bitigendin*** *azraḳ*

bolġay. ŞT s.108/[65a](10)

"*Nezare kılgıl ateşin ruhsarı birden kametin /Ger körmesin gül* ***bütkenin*** *serv hırman üstine*" ŞS s.90

Nā- muvāfıḳ yil iserdin baḥr ***çayḳalġança*** *bar* FK s.168/171-3

Naḳd-i cān ***çıḳḳanda*** *īmān gevherin köñglümne sal* BV s.6/5-3

Dėsem bu ***dėgençe*** *onu ger yüz* LM s.72/VII-448

Digençe *tükenmeklik imkān imes* Sİ s.148/150

Żaʿfdın ***ıñgranġanım*** *ilniñ fiġān-ı zārıça* BV s.396/546-1

Ni üçün kim telḫ mey ***içkendin*** *olmas cām telḫ* GS s.108/114-7

Yoḳ irse yoḳ bu dünyāda köyüben ***iñgregen*** *ḳaṭʿā* SD s.126/139

Tuttı ***intikkendin*** *ol külhanġa yol* LT s.64/675

Bir müselmānġa irür dīn ḳaṣdı ***itkendin*** *ḥisāb* GS s.47/28-3

Ölüp-min ḥasretidin canġa yoḳ ***ölgençe*** *ḥacet-mend* NŞ s.115/115-7

Köñglüm ***tilegençe*** *ʿişret itsem* BD s.194/126/23

Özni ***tilegençe*** *yār taptı* LM s.52/IV-248

Yörügençe *yir yüzi üstinde tāzī vü cevād* SD s.134/177

Yana törtige lāḥik ***olġança*** *hem* Sİ s.92/685

Aytman anda devā hem derdni ***salġança*** *ḳıl* BV s.286/378-3

Bir neẓāreñ miñ naẓar Yūsuf sarı ***salġança*** *bar* FK s.168/171-1

Çerḫdin hem öntüç alsañ al dimen ***ḳalġança*** *ḳıl* BV s.286/378-5

Ḳalġanın *bir yolı ol cādu ḳaraḳıñ örtedi* GD 43/1

Ḳarıġanda ḫod yitişti verzişing̃ LT s.145/1797

Niçük ki ġonçe açılġay bahār ***kilgenidin*** BD s.298/487

Tört yaḳġa ***kitkenning̃*** *barçası anġa yıġıldı.* ŞT s.183/[90a]6

VI.3. Gelecek Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-fiiller

VI.3. 1. –AsI

Gelecek zaman ifadesi taşıyan ve Eski Anadolu Türkçesi devresinde ortaya çıkıp yaygın şekilde kullanılan ekdir. Eski Anadolu Türkçesinin sonunda yerini –acaḳ / -ecek ekine devredip kullanıştan düşmüştür.[299]

Bu ekin yapısı hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır: Bang, "-ası /-esi < al- 'yardımcı fiil' +-sı /-si 'fiilden isim yapma eki' ve –ası /-esi < -a /-e 'zarf fiil eki' +-sı /-si 'üçüncü teklik kişi iyelik eki 'biçimlerinde açıklarken; Brockelman, "-ası /-esi < -a / -e 'zarf-fiil eki'+-sı /-si< -sıġ /-sig 'isimden isim yapma eki' açıklamasını yapmıştır. Baskakov, "-ası /-esi < - ġı /-gi "fiilden isim yapma eki" +-sa /-se "şart eki" biçiminde açıklarken, Benzing "-ası /-esi < -as / -es 'Çuvaşçada gelecek zaman imkân ismi yapma eki '+ -ı /-i 'üçüncü teklik kişi iyelik eki ' biçiminde açıklar. Bu konuda

Türk dilcilerinin de pek çok izahları vardır.[300]

Ekin kullanıldığı bütün dönemlerde üçüncü teklik kişi ekiyle kullanımının olmayışı Bang, Benzing, Banguoğlu ve Ergin'in açıklamalarındaki –sı /-si 'üçüncü teklik kişi iyelik eki ' bölümünü kesinliğe kavuşturmamakla birlikte ilgi çekicidir.[301]

Çağatay Türkçesinde bu ekin sadece bir yerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Dimiş mini ki itim ***kileside*** *körgümdür / Niçe bu vaʿde bile Bābürā yügürgey min*

BD s.188/120-6

[299] Kemal Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, s.26.
[300] Bu görüşler için bk. Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.103.
[301] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.104.

VI.3. 2. –ĠU, -ḳU

Bütün Türk lehçe ve şîvelerinde kullanılan ve gelecek zaman ile gereklilik ifadesini taşıyan isim-fiil (sıfat-fiil) ekidir. Çağataycada ek genellikle ünsüz uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır. Doğu Türkçesinde ekin +çı / +çi ; +luḳ/ +lük ; +suz / + süz isimden isim yapma ekleriyle genişlemiş şekilleriyle yaygın olarak kullanıldığı hâlde, Batı Türkçesinde ancak +çı / +çi isimden isim yapma ekiyle şekli yaygın olarak kullanılmıştır.[302]

Edatlarla kullanım (dik) :

Tündlıḳdın gerçi irmes anı yirdin ***alġu dik*** GS s.267/346-3

Benddin ***ayırġu diktür*** *ḳılsa nā-hencār küç* BV s.79/98-5

Andaḳ ki ***barġu dik*** *ve* ***yarġu dik*** *ve* ***kilgü dik*** *ve* ***bilgü dik*** *ve* ***aytḳu dik*** *ve* ***ḳaytḳu dik*** *ve* ***urġu dik*** *ve* ***sorġu dik.*** ML s.178/F780a/26

Bolġu dik *dīvāne yüz ferzāne ṭab'* LT s.43/405

Kördi ki helāk ***bolġu dek-tür*** LM s.178/XIX-1490

Kim sipāh-ı 'ömrüm olmuş kūs-ı rıḥlet ***çalġu dik*** GS s.267/346-4

Kūyidin min 'azm iter min **ḳalġu diktür** *ḫāṭırım* BD s.180/106/2

Bolsañ ebnā-yı zamān bī-dādıdın ***ḳaynalġu dik*** GS s.267/346-8

…ve bir dürüst i'tibār ***ḳılġu dek*** *tārīḫ bolsa irdi.* ŞT s.109/[65b](13)

'Ār ***ḳılġu dik*** *denī evḳātdın* LT s.66/697

302 Kemal Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, s.25.; János Eckmann, " Çağataycada İsim-Fiiller ", TDAY-Belleten, Ankara, 1963, s.51-60.

Nā-tüvān cānımġa ʿışḳı ḳayġunı ***kiltürgü dik*** BD s.128/19/3

ʿAḳl u hūş ü cān ü kön̂glüm ḫayli hem ***ḳozġalġu dik*** GS s.267/346-1

ʿArşnı ***köydürgü dik*** *kürsīni hem* LT s.131/1620

Derd cāmın tut mini zār ***itkü dik*** LT s.92/1046

Nasīb ***olġu dik*** *bolsa cānān man̂ga* NŞ s.14/14-2

Kim ḫumār ***öltürgü dik*** *ḥālimni eyleptür tebāh* NŞ s.522/524-6

Başıma tofraġlar ***savurġu dik*** LT s.101/1177

Ḥayf irür ger bolsa ʿömr-i Nūḥ üçün ***sayḳalġu dik*** GS s.267/346-7

Ki mûr ***südregü dik*** *boldı żaʿfdın bedenim* NŞ s.424/425-3

Pūye urmaḳtın bu vādī içre baġrım ***talġu dik*** GS s.267/346-5

Ḥüsn ü luṭfı cān ara yir ***tutḳu dik*** LT s.98/1130

Ḳol ḳanı köksümge ḫārā ***urġu dik*** LT s.101/1177

Cuġd ḳonmas dem-be-dem ***yimrülgü dik*** *dīvāne dip* BV s.48/64-8

Bir ayaḳ su birle belkim ***yutḳu dik*** LT s.98/1130

VI.3. 3. -GUçI, -kUçI

Çağatay Türkçesinde cümle içinde hem isim görevindedir.

Eksiz kullanım:

Ḫaste dillerġa ni cān ***alġuçı*** *yüzdür ol kim* FK s.47/46-4

Ey tın̂glaġuçı ḳarılar ve ey ***an̂glaġuçı*** *yigitler kön̂glin̂izni bu söz ṭarafıġa bik tutun̂g …*

ŞT s.157/[82a] 2

Ol ölgendin song̃ Merdān tigenni pādişāh ḳıldılar ve Merdān yıldam ve ***atḳuçı*** *yigit irdi.*

ŞT s.143/[77a](1)

Eger bilmeseng̃ ***bilgüçi*** *tap u sor* SḠs.512/6924

Çıḳmayın her laḥẓa zaḥmet ***birgüçi*** *cān dur mang̃a* GS s.38/15-3

Ḳamuḳ feriḥ tüzükin ***bozġuçı*** *ecelni bilip* LD s.7/46

Ėşitküçi *bildi kim nė-dür ḥāl* LM s.155/XV-1257

Sin zülāl-ı vaṣl içip zehr-i hicrān ***içküçi*** NŞ s.644/648-1

'Ayb ***istegüçi*** *kim sözi dur barça ḫilāf* GS s.24/12

Avşarnıng̃ ma'nāsı işni yıldam ***işlegüçi*** *timek bolur…* ŞT s.160/[82b](17)

İslām ilige ***ḳılġuçı*** *yaġmā-yı dīn yigit* FK s.83/84/2

'Āşıḳ ḳanıġa ***kirgüçi*** *ḫūn-ḫ˘āre kişi sin* LD s.168/1545

Kiydürgüçi *ve alġuçıġa iḫtiyār irdi ang̃a yok.* NM s.178

Min ***kizgüçi*** *ḳulnung̃ tururın siz ni sorar siz* LD s.25/234

Köng̃lümni sūzge ***ḳoyġuçı*** *fikr-i muḥālıdur* LD s.47/429

Cebele bir āh bile feryād ḳıldı kim ***oḳuġuçı*** *āḫır boldı.* NM s.121

Ang̃a kim idi ḥüznin ***öksütküçi*** FK s.717/737/1

Ve yāḫod anıng̃ dik ki yol ***ötküçi*** FK s.717/737/2

Taḳdīrdür ol yan u bu yan ***salġuçı*** *yoḫsa* BD s.190/124/3

…anıng̃ üçün kim bu kitābnı oḳuġuçı ve ***tıng̃laġuçı*** *elbette Türk bolġusı turur.*

ŞT s.111/[66b](5)

Ey ***tıng̃laġuçı*** *ḳarılar ve ey ang̃laġuçı yigitler köng̃ling̃izni bu söz ṭarafıġa bik tutung̃ …*

ŞT s.157/[82a] 2

Ḳulaḳıñga ḳanı ***tigürgüçi*** *ki her sözge* LD s.134/1228

Yalġuz il ***tirgüzgüçi*** *yoḳ kim irür cellādı hem* NŞ s.407/408-4

Yir yüzinde ġamzeñgiz tik yoḳturur ḳan ***tökküçi*** GD 48/4

Özini ***tutḳuçı*** *tofraġ ile hem-vār ḳanı* NŞ s.669/658-IV/30

Lāf-ı vaḥdetdin ena'l-ḥaḳ ***urġuçı*** LT s.216/2772

Ni iş tüşse ġavruma ***yitküçi*** *ol* Sİ s.518/7024

Hâl, iyelik, bildirme ve çokluk ekleriyle kullanım:

Kiydürgüçi ve ***alġuçıġa*** *iḫtiyār irdi añga yok.* NM s.178

Yana ***oḳuġuçılarġa*** *ol ān* BD s.99/3-11

Mihri bile ***ölgüçige*** *yoḳ ẕerre vefāsı* LD s.205/1886

Ġamze ḳılurda ḳorḳma ***ölgüçiler*** *vebālıdın* LD s.163/1496

Ni bolġay eger mihri bile ***ölgüçilerni*** LD s.28/262

Aġır ***satḳuçıġa*** *birip gūş-māl* Sİ s.137/1342

'Ālem sini ***sivgüçi durur*** *gerçi dem-ā-dem* LD s.158/1449

Şeyḫu'l-islām ḳuddise sırruhu dipdür kim ol öz ***tilegüçisiniñg*** *yoldaşıdur.* NM s.19

…baş tipret tā tañgla digey-sin ki alarnıñg baş ***tipretküçileridin-min*** *.* NM s.186

VI.3. 4. -ĠUsIz

Çağatay Türkçesinde cümle içinde sıfat görevindedir.

Niçe bu felek salġusı ġurbetḳa mini / Her laḥẓa ***tükengüsiz*** *meşaḳḳatḳa mini*

BD s.243/249/1

VI.3. 5. –ĠUlUk

Çağatay Türkçesinde cümle içinde hem isim hem de sıfat görevindedir.

Ger min ***öltürgülük*** *min öltürgil / Yoḳ ise sürgülük isem sürgil* BD s.202/129-6

Leẕẕet-i yigülük ü ***içkülüküng*** *̂ / Ḫoşī-yi keyfiyet ü i****çkülükünĝ*** BD s.212/132-16

VII. ZARF- FİİLLER

Zarf-fiiller, bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler.[303]

Zarfların ikinci bir görevleri yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller kurmak olan zarf-fiiller, cümlede bağlaç görevinde kullanılabilirler ve birleşik cümleler kurabilirler.[304]

Zarf-fiiller; (fiillerden geçici zarflar yapan) asıl zarf-fiiller ve (asıl görevleri başka olup ya diğer ekler ya da edatlarla birleşip fiillerden geçici zarflar yapan) birleşik zarf-fiiller olarak iki başlık altında incelenir.[305]Bu bilgiler ışığında Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki duruma bakıldığında Çağatay Türkçesinde kullanılan "-gunça" zarf-fiil ekinin birleşik zarf-fiil olduğu ve bu ekin Harezm Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde kullanılan –ġınça şekline rastlanmaktadır.

VII.1. -A, -y

Eklendiği fiilin ön ya da art ünlülü olmasına göre –a- / -e- biçimlerinden biri olarak eklenen bu zarf-fiil eki, eklendiği fiili cümlenin yüklemine bağlar. Eklendiği fiil yüklemin tarzını bildirir.[306]

Bu zarf-fiil eki Eski Anadolu Türkçesinde hem tek başına hem de tekrarlanarak[307] Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme süresinde tek başına kullanışı gittikçe zayıflamış, belirli bazı şekillerde kalmıştır.[308]

---

303 Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.983.
304 Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.137.
305 Erdoğan Boz, "Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine ", Türk Dili, S. 642, Haziran, 2005, s.524-527.
306 Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.158.
307 Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları", AÜ. DTCF. Derg., 5 (4 Eylül-Ekim 1947), s.353 -368.

Zarf-fiiller arasında kullanımı en yaygın olan eklerden biri olup Çağatay Türkçesinde de kullanım sahası geniştir.

Zarf görevinde kullanım:

Hecr şāmı ẓulmetide yolnı ***aza aza*** *rūḥ* GS s.105/110-6

"*Vade-i vaslıngla bir eyyam kandurdıng bizi /* ***Baka baka*** *bakmadın ahir usanturdıng bizi*" ŞS s.84

Bolur āsan ***bara bara*** *müşkil* BD s.106/4/78

Bara bara *il yaḫşılarınıng ḳızları ve ḫātūnlarıġa zūr ḳıla başladı irse Oġuz ili yıġılıp öltürür boldılar.* ŞT s.197/[94b]14

Bu yerge ***sora sora*** *ḫūn-behā tilep kildim* LD s.122/1113

Ve tamşımaḳ ki ġāyet-i zevḳdın bat içmes leẕẕet ***tapa tapa*** *az az içer.* ML s.170/(B10a)9

Līk boldum ***tura tura*** *muḥtāc* GS s.97/100-5

… Elik alışıp turġanlar ***tüşüre tüşüre*** Babn s.46/H161a-9

Ḳalur-min bir ḳıya baḳmaḳ üçün ***yalbara yalbara*** NŞ s.532/532-4

Firāḳ otına ***yana yana*** *kildim* LD s.130/1189

"***Yorta yorta*** *helak boldum men /Koşmadan derd-nak oldum men*" ŞL s.341

Oynay oynay *min-i bī çāreni ḳan yıġlatadur* BV s.114/143-1

Ötersin ***oynay oynay*** *min gedā-yı ḫaste yol üzre* NŞ s.529/532-4

Birleşik fiillerde bağlayıcı olarak kullanım:

Dime kün tüşkeçe uyḳuġa ḳalmış kim ***açа-almas*** BV s.343/466-5

---

[308] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.984.

Yėtkeç ***aça almay*** *allıda dem* LM s.69/VII-411

Ki mey-i kevs̱er içip ***açıla-alman*** *sinsiz* BV s.168/221-3

-Şıbaḳ H̱an, Ḳandahārnıñ taş ḳorġanını alıp, ergini ***ala almay****…*

Babn. s.114/E172a-13

Ebu 'l-ḫān Türkmeniġa kelip her yılda ***ala turġan*** *māllarını alıp…* ŞT s.225/[104b]13

Ol itekdin kim ***ala-alġay*** *bu bīmār ilgini* BV s.451/626-5

Uçnı kimse çün ***ala başlar*** NŞ s.679/675

Şıbaḳ H̱an Ḳandahārnıñ taş ḳorġanını alıp ergini ***ala almay.*** Babn. s.114/E172a-13

Min ḫaste ki yirdin ***ala alman*** *bir gām* GS s.9/16

La 'liñ aġzıma ***ala alman*** *ayaġı tofraġın* NŞ s.276/277-2

Köñlüñ ***ala almadım*** *ėligke* LM s.329/XXXIII-3075

Didiñ kim ***ala almasun*** *dil-rübālar* FK s.295/312-5

Ḳuyaş demin ***ala almay*** *kirip ḳara yirge* FK s.64/64-2

Ala almay *hem ança ḫāredin dād* FŞ s. 288/XXX-122

Tīġ tartıp dem ***ala almay*** *yetiştiñ başıma* GS s.58/ 45-2

Ala-almaġum *köz ölgünçe ger iylesem nezāre* BV s.382/526-2

Sėndin ***ala almaġum*** *ḫod anı* LM s.121/XII-912

Ala-almaġum *köz ölgünçe ger iylesem nezāre* BV s.382/526-2

Andaḳ kim öz ḫord aḥvālıġa köre ***ayta alurlar.*** ML s.169/(B7b)10

Min ni ***ayta alġa-min*** *evṣāfını* LT s.273/3574

Söz ***ayta başladı*** *sevdāyiyāne* FŞ s.254/XXVII/28

Ayta bilmen *yār u hīç maḥrem bile* LD s.274/2518

Man̂ga heybet müstevlī boldı ve söz ***ayta almadım.*** NM s.157

Ayta-alman *asray-alman ʻışḳ sırrın āh kim* BVs.275/363-9

İçimdeki yaşurun ġam ki ***ayta-almas-min*** BVs.368/505-1

Ḥamd ***ayta almas*** *sançа belāġat bilen san̂ga* GS s.29/4-3

Min oldum lāl ü ***ayta almadım*** *meyl-i cevāb iylep* FK s.63/63-5

Bir söz ***ayta almadın*** *tapşurdı cān* LT s.263/3439

Sevdāger ḳorḳḳanındın söz ***ayta bilmey*** *yarlıḳnı alıp başıġa sançdı.* ŞT s.144/[77a](13)

Ḳara ḫalḳ Türk-mānend tip ***ayta bilmedi*** *taḳı Türkmen tidiler.* ŞT s.170/[86a](7)

İnel Ḫānnın̂g arasında niçe yıl ötkenini cezm ***ayta ilmey miz.*** ŞT s.166/[84b](16)

İmdi Ḳalaçlarġa bolup ***ayta turġan*** *sözümizni ḳoyġalı munçaḳlıḳ eytdük yeter.*

ŞT s.144[77b]5

Baḳa almas *tapsa mihr-i ḫāverī yan̂glıġ enīs* FK s.230/242/1

Andaḳ ki yuḳarı ***baḳa almay*** LM s.134 /XIV-1046

Baḳa almaydur *yüzün̂gge infi ʻālin̂gdin közüm* GS s.324/430-5

Naẓarımdın öter ***baḳa bilmen*** LD s.250/2307

Andaḳ ki yuḳarı ***baḳa almay*** LM s.134 /XIV- 1046

Kim uyatdın ***baḳa-alman*** *yüzin̂ge baş köterip* NŞ s.57/57-7

Naẓarımdın öter ***baḳa bilmen*** LD s.250/2307

Moġol Ḫān uluġ oġlı Ḳara Ḫānġa yurtını berip barçanın̂g ***bara turġan*** *yurtıġa kitdi.*

ŞT s.121 [70a]7

Uruşḳan yeriniñ beri yüzinde aḳıp **bara turġan** *ikki uluġ su bar irdi.* ŞT s.133[73b]1

Ḳaşıñġa köp **bara alman** *nitey aralıḳda* BD s.131/23/4

Şi'r 'azmini kıldıñ min **bara almay** *turup ḳaldım* BD s.312/548/1

Yek-cıhatlıḳ maḳāmıda ėdiler, bu ḫabar kėlgen bile otḳa su urġan dėk **basıla ḳaldılar.**

Babn. s.41/156b-11

Atamġa keñgeş **bere turġan** *irdiñiz.* ŞT s.151[79b]4

Çūn bu tengilerde yoḫtay almadı; ḳorġanıġa yėtkeç ḳorġanını hem **bėrkite almadı.**

Babn.s.134/H230b-6

Barma kim bir dem özümni **bile-alman** *sinsiz* BV s.168/221-1

Andaḳ ki **bile kör** *ve ḳıla kör ve kite kör ve yite kör.* ML s.178/(B21b2)/2

Yalġuz cānımġa tañ **bile bilmen** *ni peydā bolġusı* SD s.278/705

Bire almayın *bir anıñ dik ni yād* Sİ s.357/4640

…ve şāhidi mundın lāyıḥraḳ **bola alur mu** *kim* **…** ML s.169/(B7a)/6

…*anıñ humūmınıñ ḳalbi ve ẓulmetiniñ itegidin* **bola alġay** *ve mundaḳ…*

FŞ s.391/XLII/5. mısra

İl **bola almay** *ḫarīdarı anıñ* LT s.219/2814

Ni yañlıġ **bola alġa min** *nā-ümīd* Sİ s.55/121

…*bu ġazeller bustānı ol ihtimāmlar bahārıdın ġayret-i ḫuld-ı berīn* **bola başladı.**

GS s.14/9

…aġız ḥoḳḳasıdın birer gevher ẓāhir **bola başlar.** ML s.179/(T778b)/2

Tañ imes ger yārdın bir dem **bola-alman** *yıraḳ* BV s.243/314-1

Bola-almas-min *anıñ kūyide peydā güstāḫ* BV s.88/108-4

Ṭarṣīʻ ṣanʻatı kim maṭlaʻdın özge beytde ***bola almas.*** ML s.185/(B32a)(25)

Peşşe ʻanḳāġa ***bola almas revān*** LT s.136/1675

Bola alsam *ulusḳa ol ḳuyaşnı körgeli māniʻ* GS s.204/254-6

ʻIşḳ içre sürḫ-rū ***bola almañ*** *çu sipmeseñ* BV s.223/291-6

Bola almayın *ol şebistānda fāş* Sİ s.64/256

Yā Rab andın saʻbraḳ ḥālet ***bola-alġay mu*** *kim* BV s.46/63-2

Ḫāne-ḳahda ***bola-alġay mu*** *Nevāyīġa direng* BV s.260/339-7

…ve ḳıyāmetde bu sözümnüñ ʻuhdesidin ***çıḳa alur-min.*** NM s. 24

…yıġlaġan ḫātūnnıñ āvāzı ***çıḳa turur.*** ŞT s.189[91b]14

Ḳuşī kim tüşse āhım gird-bādıdın ***çıḳa almas*** NŞ s.548/551-2

Çıḳa almaġu *dik kişi hīç añġa* Sİ s.70/350

Ki ün hem ***çıḳa almayın*** *taşḳara* Sİ s.183/2022

Beyle yol rencin ***çike alġay mu min*** LT s. 65/687

Teklīf ***ėte almayın*** *kişi hīç* LM s.72/VII-436

Ger def' ***ėtse alsañ*** *ėrdi anı* LM s.178/XIX-1496

…bu gülşendin bezm tüzgüçe gül ***iligley almay*** *yol tutupturlar.* ML s.180/(B25a)/1

Perī ḳabūl ***ite almay*** *meger kim min* NŞ s. 1/1-5

Hīç ***ḳıla bilmen*** *tapuḳdın āşinā* LD s.269/2475

Atam çerik tartıp meni öltürgeli ***kele turur.*** ŞT s.128[72a]9

Künlükimniñ̂ azlıḳından leşkerniñ̂ soñ̂ından ***kele turur irdüm.*** ŞT s.140/[76a](6)

Uluġ Töpeler kime yiberip ötkerip sorup tururlar kim ne yerdin bolur sen ve ḳaydan ***kele turur sen*** *tip.* ŞT s.223/[104a]7

Bahār bolġandın soñ̂ piyāde ***kele turumiz*** *tidiler.* ŞT s.139[75b]7

Ḫusrav Şah-nıñ Moġullarıdın mutāvatır kişr ***kele başladı*** *kim:* Babn s.4/39a/9

…tėve ve yayaḳ yalañ̂ ***kėle ḳaldı.*** Babn s.34/H149b-1

Ḫān anlarnıñ̂ aḫvālın sordı irse aytdılar kim bir niçe kişi leşkerniñ̂ soñ̂ından ***kele turur irdük.*** ŞT s.139/[75b](4)

Ḳıla alsañ̂ *işitkil pend sin kim ilge birmek pend* GS s.111/119-4

Bu haḳīr eger sa ́y ḳılsam bu kitābnı Türk tilige terceme ***ḳıla alġay*** *mu min ve…* NM s.2

Nükte-i tevḥīdni bilgen ***ḳıla almas beyān*** GS s.69/59-8

Köp taḳāżā ***ḳıla durġan*** *bu köñ̂güldür bu köñ̂gül* LD s.119/1089

Berḳ anıñ̂ birle ***ḳıla almay sitīz*** LT s.23/128

…bu kitābnı Türk tilige terceme ***ḳıla alġay mu min*** *…* NM s.2

Bil ki Ḥaḳ birle tekellüm ***ḳıla sin*** BD s.101/4/21

Taṣarruf ***ḳıla almaḳ*** *insān muñ̂a* Sİ s.89/635

Ay cism anıñ̂ kūyini ***peydā ḳıla gör*** GS s.546/774-XLI

Küli bile köñ̂gül āyinesin ***cilā ḳıla kör*** GS s.131/147-4

Pes vaṣiyyet ḳıldı kim ***ḳıla alġança*** *dünyālikdin az nimege ḳāni‘ bol* ! NM s.28

Didi bu tivege ***ġam-ḫ̌ār ḳıla alġay-sin?*** NM s.46

Cihānnı kim ***ḳıla alġay*** *tevehhüm* FŞ s.100/VII/11

Ḳıla alsa lebiñ allıda Mesīḥā tilmiz FK s.133/135/1

Kemendin ki çīn çīn ***ḳıla başladı*** Sİ s.120/1081

Bara bara il yaḫşılarınıñ ḳızları ve ḫatūnlarıġa zūr ***ḳıla başladı irse..***

ŞT s.197/[94b]15

Min faḳir āhidin ḥaẕer ***ḳıla kör*** GD 49/8

Ḳıla-alman *iki la'lini temāşā güstāḫ* BV s.88/108-3

Öz îlācımnı ***ḳıla alman*** *özüm* LT s.20/86

Şeyḫ didi kim munça işni ḳıla almasañ her iş ki buyursam ***ḳıla almaġuñdur****...*

NM s.164

Mīrzālar yavuḳ yėtip hīç iş ***ḳıla almay*** *yandılar.* Babn s.3/K149/4

Ḳıla almayın *özni cānānġa ḫāṣ* Sİ s.66/294

Hīç ***ḳıla bilmen*** *tapuḳdın āşinā* LD s.269/2475

Anlar yoḳḳarıġa töşek birlen ḳuyıġı töşekni żabt ***ḳılabilmesler.*** ŞT s.112/[67a](2)

…müsülmānlıḳḳa gūşiş ***ḳıla turġan*** *kişi irdi.* ŞT s.220[102b]9

Perīniñ ḫāṭırıdın ***kiçe almay*** FŞ s.350/XXXVIII/24

Kiçe almayın *bī-cihet cānıdın* Sİ s.408/5393

…anıñ ḳuyaş dik kerem-ḫūyluḳ bile tīġ-i cihān tartıp ***kile durġanın*** *işitip…*

Sİ s.314/XLVII-2

Didim kim ol mininñ köñlümde andın 'aẓīmraḳdur ki tilge ***kiltüre alġay min****.* NM s.33

…*ve ārzū ḳılġay velī tilge* ***kiltüre-almaġay.*** BV s.504/698

Köz içre uyḳu ḫayli ger ***kire almas*** *'aceb irmes* GS s.378/508-5

…tuman uzaḳ turmas, tiz ***kite turġan*** *nimerse bolur.* ŞT s.173[87a]1

Kite bilmes *uçup miskīn çü zincir-ol anıŋ baġı* SD s.238/561

…men andın ***ḳorḳa turur men****…* ŞT s.151[79b]8

Çıḳsun ***köre bilmes*** *kişiniŋ ikki ḳaraḳı* SD s.304/796

İmām oltursa ***oltura turur,*** *tursa* ***tura turur.*** ŞT s.129[72b]17

Ürgençde ***oltura bilmey*** *köçüp Ḫorāsān bardılar …* ŞT s.204/[97a]15

Alarnıŋ bisāṭı ḳıraġıda olturdı ve ***oynay-kirişti*** NM s.159

Ḳaşıŋda yir ***öpe alman*** *ḳaşıġa tüşse girih* NŞ s.50/50-5

Gülge bülbül ***örgete almas*** *vefā efġān ḳılıp* FK s.56/56-9

Bābür özüŋni ***örgete kör*** *yārsız ki min* BD s.121/6/6

Faṣīḥ Türkler ḳaşıda oḳuy ve ***ötkere almaġaylar.*** ML s.179/(B23a)/18

Kim yüzige köz ***sala alman*** *ki dil-ḫˇāhım imes* FK s.232/244-1

Nė ma ʿḳūl ʿuẕr ayta aladurlar nė muşfıḳāna sormaḳ ṭarḥın ***sala aladurlar.***

Babn s.96/H200a-9

Sala almas *il āşinā bir noḫud ger* NŞ s.684/687

Sala almaydur *anıŋ sar Nevāyī özini* NŞ s.313/314-7

Anıŋ üçün köŋline ve tiline öziniŋ atını ***sala turur irdi.*** ŞT s.124[71a]6

Sıġna kilse *ʿāṣīlerġa ḥażretiŋde bar bār* SD s.92/16

Anıŋ üçün oġluŋız anı köp ***sive turur tidi.*** ŞT s.124[72a]1

Yir üzre ***südrele durġan*** *boyundaġı resenim* NŞ s.424/425-5

Yüzümni ***sürteyü bilmen*** *rikābıñ astında* LD s.184/1693

Tapa başladı *sāyil çün cevābın* FŞ s.276/XXIX/118

Ma'lūm imes ki yir ***tapa alġay min*** BD s.263/331/2

…özin ni nev' bu deryāġa salġay ve salsa hem ni gevher ***tapa alġay.*** GS s.9/15

Cüz ecel zehrini kām andın ***tapa almas*** *meẕāḳ* BV s.241/311-2

Tapa almadım *hīç ṣūret bile* Sİ s.332/4271

Bu navbat yaz yaġınları cıhatıdın bu rūdta andaḳ su kėliptür kim aṣlā güẕar ***tapa almadük.*** Babn s.38/H153b-7

Tapa almaġay *şu'ledin özge behr* Sİ s.77/447

Atasınıñ taḫtını ***tapşura turur men*** *tidi.* ŞT s.175[87b]7

Bolmaġunça kül ***tapa almas*** *murād* LT s.235/3049

Tarta alġay mu *çaḳın yolıda ḫāşāk belā* FK s.34/32-7

Tarta almas min *firāḳıñ niteyin* LD s.292/2660

…bir āteşīn la'l naẓm silkige ***tarṭa almaġaylar…*** GS s.3/3

Yüzüñni körse Sekkāki közi yaşın ***tıya bilmes*** SD s.268/674

Tıya-alman *demin dūdın yıga-alman közüm yaşın* BV s.370/508-2

Tiye almay *közidin ikki rūdın* FŞ s.140/XIV/20

Felek ẓarfın ***tola birdi*** *ḳażā ol ay mey-i 'ışḳın* NŞ s.326/327-8

Sāḳiyā mey ***tola tola*** *birmekin 'azm iylediñ* FK s.277/294-10

Kim zamān ceybin ***tola ḳaldı*** *Güher* LT s.252/3288

Edāvīdin anı ***tola ḳaldılar*** Sİ s.247/2982

Köñgül çākige ġam tuḫmın ḫaṭıñ fikri ***tola ḳalmış*** BV s.115/144-4

Zemāne dürcini andın ***tola ḳal*** FŞ s.78/I-20

Tola ḳalġay *ġam-ı ʿışḳıñ cihānı* FŞ s.241/XXV/125

Ol şāgirdiġa baḳıp ayttı kim bu ḫalḳnı kim körer-sin bular behiştni ***tola ḳalmaḳ*** *üçündür.* NM s.101

Tola ḳoy *cām-ı gerdūn-veşḳa mey ey sāḳī-i meh-veş* NŞ s.264/264-7

Tola tut *mañġa sāġarü'l-vedāʿ* Sİ s.473/6364

Köz aḳardı vü yüzin bir ***toya körmedim*** *raḳībā* LD s.28/254

Aḳara başladı baş u ***töküle başladı*** *tiş* FK s.241/254-1

Tuḫtata almas *dimāġı içre Eflāṭūn ḫıred* NŞ s.128/128-3

Kim min ***tura turġaç*** *tilegey-sin yene maẓlūm* NŞ s.425/426-3

Bara alman ***tura alman*** *ni ḳatıḳ ḥālet irür veh* GS s.416/565-1

Dara-ı Nūr kişisi çıḳıp parīşān çapḳunçını tėpretken bile özgeler hem ***tura almaslar..***

Babn s.39/H154a-9

Āḫır ***tura almay****, Irāḳ ve Āzarbāycānġa Yaʿḳūb Beg ḳaşıġa bardı.*Babn s. 71/E141a-4

…öz ḳarındaşları yurtında yaġı bolġan sebebdin ***tura bilmey*** *ḳaytıp kitdi.*

ŞT s.184/[90b] 3

Kişi ***turġuza almas*** *irmiş anı* Sİ s.195/2206

…niyāz bile bir direm añġa ***tuta birdim*** *almadı.* NM s.410

Ġanilarġa daġı anı ***tuta bir*** FŞ s.78/I-14

*Ni nev' **tuta alġay** ol yirde maḳām uyḳu* BV s.376/517-4

*Bi'llāh mini tirig **tuta turġan** ḫayālıdur* LD s.47/430

*Çun **tuta alman** cünūndın hīç hem-dem birle üns* FK s.233/245/2

*Birev ki cebheside çīn irür **tuta almas*** GS s.521/694-XI

*…ve āzādeleri andaḳ ki kirek meşġūlluḳ esbābın **tüze almadılar...***

ML s.190/ [T781b]1/4

…*ve bāṭınıda ḫudāylıġ da'vāsı baş **ura başladı** ve yimek terki ḳıldı.* NM s.286

*Cihān behrem **ura yazdı** ulusnıñ ḳalmadı cānı* LD s.14/123

*Diseñ ki vaṣl tapay hecr oṭıġa **yaḳıla kör*** GS s.131/147-7

*Min gerçi cefā otına yandım **yana alman*** LD s.39/357

*İlig birle **yapa almas** kişi bu nūr-ı beyżānı* SD s.164/298

*Bu nev' yir **yara-almas** cihānda ol kişi kim* BV s.516/727-4

*Çun **yaza-alman** cefāsın ẕerreī aḥbābġa* BV s.408/564-1

*İş vaḳtıda **yetişe almadılar.*** Babn s.94/H198b

*Yėgirme beş yėgirme altı ḳatla pāy-ā-pāy yükündi ve bardı ve kėldi talıḳıp tamām **yıḳıla yazdı.*** Babn s.5/K151-8

*Çün köp biyik boldum közüm ḳarardı **yıġlay-kiriştim.*** NM s.380

*Ni kebūter **yite alur** ol ḳuyaşḳa ni nesīm* GS s.35/11-5

*Min soñınça **yite alman** yügürürde talıḳıp* FK s.65/65/1

*Bir hem **yite almadım** bu ḫod-kāmemni* GS s.569/866-CXXXIII

VII.2. -(y)U

Eski Türkçeden itibaren kullanım gösteren –(y)U zarf fiil eki Çağatay Döneminde de seyrine devam etmiştir. Cümle içinde ağırlıklı olarak zarf görevinde kullanılmıştır.

Zarf görevinde kullanım:

Ḳaddıñnı körüp serv-i sehī ***ırġayu*** *başnı* SD s.218/493

Ṣabûḥī ***isteyü*** *yitkeç seher açıldı işik* BV s.17/21-6

Köñülnüñ mihresin ḳoydı deġā ***oynayu*** *şeşderde* LD s.217/2004

Anı ***südreyü*** *şeh sarı sürdi cüst* Sİ s.409/5416

Şād bolma raḳīb öldi ***tiyü*** *'āşıḳ-ı miskīn* SD s.304/798

Yasap ṣaflarnı bir birdin ***tileyü*** *başlasa heycā* SD s.126/143

Körgil maḥalnı bolsa yıraġ ḳorḳa ***titreyü*** SD s.104/57

Tün aḫşam ***tolġanu*** *sünbül bigin zülfüñdin āh urdum* SD s.254/620

Öz ḥaddıġa ***yaraşu*** *çü yār itmes iḫtiyār* LD s.44/405

Her seḥer yā rab dip ilgimni kötersem ***yıġlagu*** LD s.93/846

Derd ü ġam u renc ***yiyü*** *ölmek* SD s.242/581

Birleşik fiillerde bağlayıcı olarak kullanım:

Rikāb iriñe nefestin tüşüp cılavuñda / Yüzümni ***sürteyü bilmen*** *rikābıñ astında*

LD s.184/1693

VII.3. -ArAḳ

-(y)ArAk, Oğuz lehçeleri grubuna özgü bir zarf-fiil ekidir.[309]

---

[309] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.993.

Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı yaygınlaşan ek, -arak / -erek biçimleriyle kullanılmıştır.[310]

Ekin yapısı üzerinde üç farklı görüş ileri sürülmüştür: Bu ek için Bang, "-a /-e zarf fiil eki + -rak / -rek " karşılaştırma eki " açıklamasını yapmıştır. Ramstedt ve Arat aynı açıklamayı kabul etmiş ancak Arat *alar-ok* örneğinin de ilgi çekici olduğunu belirtmiştir.[311]Korkmaz, -a /-e zarf fiil ekinin üzerine sıfatlarda karşılaştırma yapan -arak / -erek < *-ar + ok / *-er+ök –ar / -er geniş zaman isim fiil + ok / ök edatı " açıklamasını yapmıştır.[312]

Çağatay Türkçesinde bu ek sadece bir yerde tespit edilmiştir.

*Hecr endūhıda az mey tutmas ey sāḳī mini / Bezm ehlidin t**olaraḳ** tut maṅga ʻamdā ḳadeḥ* BV s.84/105-3

VII.4. -(I,U)b / -(I,U)p

-(I,U)b/ -(I,U)p'lu zarf-fiil, bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılar.[313]Türkiye Türkçesinde -(y)ıp/ -(y)ip, -(y)up/ -(y)üp biçimleriyle kullanılan bu ek iki cümleyi, temel cümle ve yan cümleyi birbirine bağlama göreviyle kullanıldığı gibi yüklemin niteleyicisi olarak da kullanılır.[314]

Çağatay Türkçesi metinlerindeki –p zarf-fiil ekinin cümlede bağlama görevinde kullanıldığı görülmüştür.

*İki üç ü tört **açılıp** perleri* Sİ s.48/22

*Miniṅg köṅglümni her dem **aġrıtıp** pervāy ḳılmay sin* BD s. 168/84-1

*Çü **aḫsumlap** ḳuyaş cāmın uşatıp* FŞ s. 104/VIII-24

[310]Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.209.
[311] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.209.
[312] Zeynep Korkmaz, "-arak / -erek Ekinin Yapısı Üzerine ", Türk Dili Araştırmalar, C. 1, s.128-132.
[313] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.999.
[314] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.144.

Ḳaranġuda ***aḳarıp*** *körünür.* Babn.27/H142b-8

Aḳartıp *ėkinni mihr-i pür-nūr* LM s.231/XXV-2050

ʻIşḳı çu ilge ot yaḳıp ikki közüm suyı ***aḳıp*** BV s.40/54-5

Aḳızıp *köz suyın her laʻl-ı sīr-āb* FŞ s.185/XIX-28

Rūh ḫaylı ***aldarap*** *öz ḫāliġa tapmas şuʻūr* FK s.248/261-5

Cānım ***alıp*** *laʻli anıñ bolmadı ḫandān ni sūd* FK s.130/131-3

Füsūn u siḥr ile ***alıb*** *perī yañlıḳ niḥan boldı* GD 46/2

ʻAleʻd-devle bahādur żaʻfıñıznıñ ḳuvvetin ***añlap*** LD s.14/126

Ḥabāb ***añlatıp*** *gūy-ı eflāk aña* Sİ s.88/VIII-622

İti tėri zaḥmetidin ***arıp*** LM s.234/XXV-282

Ey Nevāyī közi yarup kişi köñli ***arıp*** NŞ s.57/57-9

Asılıp *ol çāh içinde ser-nigūn* LT s.138/1709

Alar ki daʻvi ile söz ***asıp*** *dip özni faṣīḥ* BV s.81/101-4

Amulca Ḫān taḳı köp yıllar pādişāhlıḳ ḳılıp aşlarını ***aşap*** *ve yaşlarını* ***yaşap*** *atası kiyinindin kitdi.* ŞT s.120/[69b](8)

Ėrte bile bu yėrdin köçüp Ḫaybar kötelidin ***aşıp*** *kötel tübige tüşüldi.* Babn.s.152/K315-4

Didiler ol şūḫ her dem ***aşuḳup*** *öydin çıḳar* GS s.407/550-6

Sikender ***atap*** *oġlı bildi anı* Sİ s.116/1021

Bī-ḫaṭā ilge ***atıp*** *ġamze oḳın* BD s.187/118/2

Anıñ pādişāhınıñ atını İt Baraḳ Ḫān dirler irdi anıñ üstine ***atlanıp*** *bardı.*

ŞT s.133/[73a](19)

Çikip ḳāṣıd ol raḫş u ***aylandurup*** Sİ s.63/243

İy Nevāyī şu ʿlelıġ cānıñ ***avuçlap*** *başla yol* FK s.195/202-8

Beyābānda yol ***azıtıp*** *niçe kün yigülük tapmadılar.* NM s.202

Geh söz bile élge cān ***bağışlap*** LM s.77/VIII-490

Bilin cānı bile ***baġlap*** *bu ḫıdmetġa revān kildi* SD s.114/98

Arslan barıp Suracıḳ ilini çapıp ḳalġanını özine ***baḳındurup*** *keldi.* ŞT s.191/[92b]16

Yanıp gülşen egerçi ġonça ***barıp*** FŞ s.94/V-62

Bir bir ***basıb*** *ay serv-i ḫırāman yürürüñde* GD s.17/3

Sayḳannı ***basturup*** *Dandān-şiken kötelidin ötüp Kahmard öleñige tüşüldi.*

Babn. s.77/H183b-5

Ḥüsn ilini ***başlap*** *yasasañ ḥüsn çerigin* LD s.193/1782

Eşk ara ***batıp*** *velī aġzı ḳurup* LT s.100/1158

Munı işitip Ḳozıcı keldi taḳı ḫānġa munı ***bendletip*** *ne ḳılay diy turur sen tidi.*

ŞT s.198/[95a](2)

…kim Kahmardnıñ Ācar atlıḳ dara ḳorġanıda öy élni ***bérkitip*** *yana bir maṣlaḥat rūy bérse añga köre ʿamal ḳılġay biz.* Babn. s.2/H 121a/1

Boġzını ***bıçıp*** *içsem anıñ ḳanını ḳana* SD s.200/432

Şererler ki çāh aġzıda ***bilgürüp*** Sİ s.268/3300

Savuġ āhımnı ***bilgürtüp*** *demiñdin* FŞ s.388/XLII/75

Yā mini maḥrūmġa ḫūn-ābe-i hicrān ***birip*** GS s.104/109-2

Kilür-min baġrıma tiş ***birkitip*** *yaʿnī ki ḳan tişlep* FK s.51/ 51-1

Bişirip *içdi taḳı ayttı:* ŞT s.185/[90b]9

Boġuzlap *taşlaġan ḳuş dik töküp ḳan ıżṭırāb eyler* NŞ s.185/185-5

'Aḳl u dāniş ḳuşların köñglüm öyidin ***botratıp*** FK s.69/69-1

Hecri köñglümni ***bozup*** *ġam seyli hem-vār itti vāy* GS s.72/64-4

Butam dip gāh ***bozlap*** *gāh ügürse* FŞ s.451/XLIX/115

Köz yaşım kim ***bulġaşıp*** *çıḳsa baġır ḳan bile* NŞ s.561/564-3

"Cihanad ***butratıp*** *seyyahlarnı /Tingizlerge salıb mellahlarnı"* ŞS s.89

Yā hicr otı ***butratıp*** *duḫānın* LM s.126/XIII-961

Ḫārlar bir gül ġamıdın kim köñgülde ***butraşıp*** BV s.46/63-1

Hem seḥābıdın çaḳınlar ***çaḳılıp*** LT s.42/387

Utrumda bir kişi ėlni ***çaḳrıp*** *attın tüşüp oḳ ḳoyar ḫayāl ḳıldı.* Babn s.109/H210b-3

Köñglümni iligllediñg ***çalıp*** *çeng iy yār* BD s.220/156/2

Pāyanda Muḥammad Ḳaplan hem yaḫşı yürüp bir Afġannı ***çapḳulap*** *alıp başın kėltürdi.* Babn s.145/E194a-5

Dime ***çayḳalıp*** *barçası ḳozġalıp* Sİ s.485/6535

Kim nefs neşāṭıġa ***çėkip*** *ḫayl* LM s.201/XXI-1737

Señg-i ḫārādın ***çıḳıb*** *ḥayrān yürür āb-ı zülāl* GD 33/8

Yatsa gāhī ***çırmaşıp*** *oltursa gāhī yandaşıp* GS s.73/65-1

Geh gehī hem tilbe itler dik çıḳar-min ***çörkenip*** BV s.41/56-1

Bir kün ***ėrikip*** *meh-i mü'edded* LM s.106/XI-770

Dehr üzre ***ėsip*** *nesīm-i şeb-gīr* LM s.78/IX-494

Ṣadādın ün çikerge taġ ***harıp*** FŞ s.390/XLII/102

Gerdūn esedi sarı ***ḫırıldap*** LM s.238/XXV-2124

Sizlerni töre müçeñizdin ***hüretip*** *pergene ve vılāyatıñızdın yıratıp saḳallarıñıznı ḳırḳıp şaharlarda taşhīr ḳılmaḳ kėrek:* Babn s.146/K308-12

Atasındın soñ yerlerni yördi ve kördi itip taḳı bir yerni ***ḫoşlap*** *anda olturup.*

ŞT s.119/[69a](11)

"İligdin ***ıçkınıb*** *balgını saldı /Tengiz gab parmagın tişledi kaldı"* ŞL s.59

Ḳara Kūba köteli bile yėberip özümiz carida atlıḳ bile ***ılgap****…* Babn s.124/K283-11

Yana bir reng yā bir ṣıfatnıng hem ol ḥālıġa mubālaġa üçün anıng evvelide ol ḥarfiġa bir p yā mīm iżāfe ***ılıp*** *ol şey'ġa zāyid ḳılurlar.* ML s.178(B21b2)/3

Gāhī ki ġażab bile ***'ırıldap*** LM s.238/XXV-2124

Arslan anı ***ıslap*** *yalar irdi.* NM s.97

Cām-ı şükrāne ***içip*** *mest bolay* FK s.695/689-443

Geh yeṡrib üze bu berḳ ***inip*** *tīz* LM s.79/IX-509

Baġdād'dın Mekke'geçe anı ***islep*** *ötkerür irdi.* NM s.57

Min gedā ***n'iylep*** *saçı müşki ḫarīdārı bolay* FK s.113/114-3

Kişige mühr bile kim ***izip*** *birür şerbet* FK s.90/91-4

Altun ***izilip*** *irip köygen sayı ḫāliṣ bolur* GS s.36/12-5

Ḳabartıp *özin da'vī vü lāfdın* Sİ s.81/509

Dost Bėgniñ kişisi ganimnı ***ḳaçurup*** *burc üstige çıḳtılar.* Babn s.119/H218a-4

Tā ḳıyāmet bu şekāvetḳa ***ḳalıp*** LT s.18/45

Felek başıñġġa ***ḳaplap*** *it tirisin* BV s.34/44-7

Salur Ḳazan utru barıp ***ḳarbap*** *tutdı.* ŞT s.209/[99a]17

Ḳarıp *hem özni tiler-min fidā yigitlerge* NŞ s.28/28-1

Ki yārġa ***ḳatılıp*** *ġayrdın ḳutulsa idi* BD s.190/123/2

Bar ehli ***ḳavup*** *ol āstāndın* LM s.240/XXV-2140

Her kişi aṣḥābıdın kiltürse anı ***ḳaytarıp*** FK s.58/58-2

Ḳazıp *aḥbāb ara naḳdın ṭufeyl it* FŞ s.107/VIII/64

Sipeh devride ḫandeḳī ***ḳazdurup*** Sİ s.322/4112

Bir nėçe günde bir kişi ***kėlip*** *vılāyattın ve ėl ü ulusdın sözler taḳrīr ḳılur ėdi.*

Babn s.1/K146/5

Ḳaşları baş bir ḳılıp ġamzesi birle ***keñgeşip*** Babn s.9/H126b-10

Ṭa'n ehli tutup tilin ***kėsip*** *çüst* LM s.42/III-146

Bu sözdin ***ḳıçḳırıp*** *bī-hūş yıḳıldım.* NM s.18

Sañga bāver ***ḳıldurup*** *gümrāhlıġ* LT s.81/903

Çarḫ ẓulmıda ki boġzumnı ***ḳırıp*** *yıġlar min* ML s.172/(B11a)/21

Sizlerni töre müçeñgizdin hüretip pergene ve vılāyatıñgızdın yıratıp saḳallarıñgıznı ***ḳırḳıp*** *şaharlarda taşhīr ḳılmaḳ kėrek;* Babn s.146/K308-13

"*Boynın kısıb yıglab aydı şeyen-lillah /Fakır miskın otda ne dib heva kılsun*" ŞL s.275

Ova ***ḳışlap*** *ḳırda yaylap balḳan aşdum* ŞT s.213/[100b]4

Ẓālimī kim ***ḳıynap*** *ildin naḳd-i pinhān istegey* NŞ s.625/628-3

Kirip *köñglige 'avd ḳılmaḳ işi* Sİ s.67/309

Ḳoçup *şeh-zādeni kön̂glin ḳılıp şād* FŞ s.201/XXI/69

*Can şirin tik **ḳoçup** öpüp uyūsam tā seḥer* GD 16/4

*Yıḳılıp yana **ḳopup** çünki urup yolġa ḳadem* GS s.76/70-2

*Dime çayḳalıp barçası **ḳozġalıp*** Sİ s.485/6535

*Oġuz iline kişi yiberip keltürtüp uluġ toy ḳılıp Tumanı ḫān **köterip** taḫtda olturtup Köl İrki ayaḳ üstinde turup Tuman Ḫānġa aytdı:* ŞT s.180/[88b](1)

*Ḥamel **man̂grap** ḳoyup S̱evr allıda baş* FŞ s.91/V/26

*Nefsni öz arkan̂ üzre **mindürüp*** LT s.145/1793

*İkevlen **mun̂glaşıp** sözler ḳılıp yād* FŞ s.409/XLIV/118

*Kimse yārı birle ḫoş tur ġam diyişip **mun̂graşıp*** GS s.73/65-1

*Tilmürür-min **mun̂grayıp** ol bī-vefaġa muttaṣıl* BV s.45/61-2

*'Ömrinde gül yüzün̂de özin bir dem **oḫşatıp*** LD s.51/462

*Līk **olup** ol cilve kāmil maẓhar-ı insān ara* BV s.5/4-1

*Anı köterip şehrġa kiltürüp mu'alecesiġa meşġul boldılar tā yaraları **on̂galıp** öz ḥālıġa kildi.* NM s.294

*Raḫşı salıp çu dupdurun ḫahl-i belānı **oyġatıp*** BV s.40/54-3

*Mini öltürmese ol közler **oynap*** LD s.65/590

*Ẓulm ü sitemni zülfün̂ ü kāfir közün̂e **ögretip*** LD s.177/1632

*Sin helāk itken kön̂gül sūgide yıġlar **ögürüp*** BV s.45/60-7

*Ol köz ü leb **öltürüp** tirgürseler ni 'ayb kim* FK s.89/90-4

*Saçıp nūr barı ayaġın **öpüp*** Sİ s.68/319

Ayaġ ni ki raẖşı tuvaġın ***öptüp*** Sİ s.68/319

Ḳuş balası dik ki ayrılmas kiçikdin ***örgenip*** BV s.42/56-6

Ol altı oġlıġa köp naṣīḥatler aytıp ve biglerge ***örgetip*** *yurtlar ve şerhler ve iller ve en'āmlar berdi.* ŞT s.148/[78b](5)

Yüz ü ḳaddi gül ile servni ***örtep*** *ki irür* FK s.33/32-3

Perleri yafraġlar dik ***örtenip*** LT s.255/3329

'Ömr ġaflette ***ötkerip*** *bara sin* BD s.208/129/70

Genc ümīdi birle 'ömrin ***ötkezip*** LT s.80/888

Rüsvālıġ otın cihānġa ***saçıp*** LM s.36/II/91

Demidin nuẖūset otı ***saçılıp*** Sİ s.49/39

Tübi mīẖi bile ***sançıp*** *semekni* FŞ s.138/XIII/69

Çü ***sarġartıp*** *ilni nesīm-i ṣabā* Sİ s.233/2776

Meşāyıẖ ḳopup anı ***savurap*** *mescid-i cāmi´den çıḳardılar.* NM s.151

Zamāne oḳ kibi tüzlerni ***sındırup*** *ya dik* GS s.160/189-8

Bir ḳuyaş hecridin andaḳ min ki içküm ***sıpḳarıp*** BV s.84/105-4

Niçe ki ***sızġurup*** *altun tig imtiḥān ḳıldı* LD s.266/2455

Silkinip *Çīn içre tüşmiş bir peri* LT s.44/412

Ḳorḳut Köl İrki birlen Tumanġa ***sözleşip*** *yetti…* ŞT s.176/[88a]1

Suṭurlāb *u közgüni kiltürdiler* Sİ s.375/4905

Yer üzre itek ***südrep*** *ötüp siz anıñġ üçün* LD s.28/260

… Andak kim su bu çıġḳa ***şarılap*** *tüşkey;* Babn s.28/H143a-11

Tigip *behmenī mülk mīrāṡ anĝa* Sİ s.154/1586

Pey-ā-pey ***tigürüp*** *kök evciġa evc* FŞ s.265/XXVII/77

Veh ki yüz nişter-i hicrān ayaġımġa ***tikilip*** GS s.76/70-2

Yıllar ***tilep*** *işni ḳabu saḫlap turdum* BD s.230/199/1

Veh niçe öltürge-sin her laḥẓe anı ***tirgüzüp*** NŞ s.52/52-4

Yüzi ey çerḫ bürḳa' açtı ***tirlep*** BV s.435/602-5

Tişip *köksini könĝli ıżṭırābı* FŞ s.297/XXXI/117

Titretip *başın hemān ilgin hemān* LT s.61/640

Oḳlarınĝ kim ḳaldılar cān perdesiġa ***tivrelip*** NŞ s.54/54-4

Didi kör kim ḳavs burcıdın ***toġup*** *tur āf-tāb* GS s.59/46-1

Toġrup *ulġatmadı hergiz bu ajunnunĝ dāyesi* SD s.232/540

Tolġanıp *özige éyle kim dūd* LM s.136/XIV-1064

Suda igrimni daġı ***tolġandurup*** LT s.16/22

Renc ü miḥnet derdi çıḳḳaylar başımdın ***tolġaşıp*** BV s.47/63-7

Mīrzā meninĝ alımdaġı ḳaznı buzup ***torġap*** *alımda ḳoydı.* Babn s.85/E150b-14

Aymaḳ yolını ***tosup*** *uruşup bastılar.* Babn s.7/H125b-12

Ḫ˘ān beẕlidin cihān ehli ***toyup*** LT s.29/202

Kitip irdi ***töngüp*** *mīrzā bile 'abdu'l-laṭīf özdin* LD s.14/127

Töşep *kāfūr-gūn cins-ı Ḫıtāyī* FŞ s.143/XIV/47

Yana bir kemerde Ḳutluḳ Ḳadam bir Afġān bile çapḳulaşıp ***tutaġlaşıp*** *on on iki ḳarı yėrdin bile oḳ uçtılar.* Babn s.35/H150b-7

Çinārī kim içige ot ***tutaşıp*** FŞ s.167/XVII/69

Bular ***tuyup*** *Mírzānı tutup ėl ulusını köçürüp Ḳunduz sarı köçtiler.* Babn s.58/H170a-6

'*Adālet yüzidin* ***tüzüp*** *taşını* Sİ s.65/271

Peri içre ***uġurlap*** *bir ayaġın* FŞ s.166/XVII/48

…ayta turur kim bu keçe seḥer vaḳtında ***uḫlap*** *yatıp irdim.* ŞT s.189/[91b]16

Nāgāh emvāc teskīn tapıp ol kime ***uşalıp*** *ḳavm bir taḫta üstide bir sāḥilġa çıḳıpdurlar.* NM s.67

Olturup irdi ***uzatıp*** *bir ayaġ* LT s.31/227

Ügüp *her sarı ḳule ḳule ḫārā* FŞ s.151/XV-72

"*Hükm kıldı ki açıngız resenin /****Yalangaclab*** *azab iter ki tenin*" ŞL s.333

Yanıp *gülşen egerçi ġonça barıp* FŞ s.94/V-62

Devrānġa ***yapıp*** *seḥer libāsın* LM s.45/IV-182

Ölgey irdim vehmdin elbette zehrem ***yarılıp*** GS s.68/59-4

Kiçeler başḳa ***yatıp*** *kündüz sözleşmes irdi.* ŞT s.125/[71a] (11)

Çün ḳuruptur ḫāme-i ḳudret yazılġan ***yazılıp*** NŞ s.53/53-6

Ḫān bir kün av avlap yörüy turġanda atdın ***yıḳılıp*** *yanbaş süngeki sındı taḳı andın öldi* ŞT s.164/[84b] (4)

Sizlerni töre müçengizdin hüretip pergene ve vılāyatıngızdın ***yıratıp*** *saḳallarıngıznı ḳırḳıp şaharlarda taşhīr ḳılmaḳ kėrek;* Babn s.146/K308-13

Çıḳtı köngüm ṣaydı allıdın egerçi yara ***yip*** NŞ s.207/207-6

Yitip *ṭurfa ṭāvūs-ı ḫuld-ı berīn* Sİ s.63/235

Yitkürüp *her laḥẓa deryā ġarḳ iter insānı* SD s.300/779

Uçramay kėyin ḳalgan ordu ėlige ***yoluḳup*** *uruḳ bile bile kėlip…* Babn s.135/H231a-5

Göz ***yumup*** *açḳunça yüz türlük ḳıran bolġay mu āh* GD 40/2

Uşbu yolda ḳan ***yutub*** *s̱ābit ḳadem bulmaḳ kirek* GD 20/5

Meşaḳḳat taşı ***yüklep*** *kūh-tā-kūh* FŞ s.103/VIII/16

…ve bir kün bir dād-ḫˇāh kelip ***yükünip*** *aytdı kim…* ŞT s.143/[77a] 7

İl sarı kim ***yüzlenip*** *ḳındın çıḳarıp tīġ-i kīn* GS s.67/58-3

VII.5.-DIktA (<DIk + tA)

-DIk / -DUk Sıfat-fiil ekinin –tA bulunma hâli ekiyle birleşmesiyle oluşmuş zarf-fiil ekidir. Çağatay Türkçesinde sadece bir örnek tespit edilmiştir ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

Çarḫ urar ḫıżr ***asradıkta*** *felek şāhidleri / Ḫaymedin bir tünle çıḳsa māh-ı ḫargāhı mening̃*

LD s.108/990

VII.6.- ĠAç

Eklendiği fiile “-ınca/-ince”, “-dığı zaman” anlamlarını vererek cümlenin yüklemine bağlar, böylece yüklemin zamanını bildirir.[315]

Çağatay Türkçesindeki -ġaç /-gäç zarf fiil eki Harezmcedeki gibidir. [316] Yani ġaç /-geç; ḳaç /-keç biçimleri kullanılmıştır.

[315] Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.171.

[316] János Eckmann, “Çağatayca”Tarihî Türk Şiveleri, (Yay. haz. Mehmet Akalın), TKAE Yay.,2.b, Ankara, 1988, s.211-245.

__Açılġaç__ bu gülşende insān güli Sİ s. 52/85

Közdin __alġaç__ yana eşkimni revāne iylerem FK s. 420/451-2

__Anġlaġaç__ ḳatl iyler irdü şükr kim bilmes kişi BV s.366/502-5

__Atġaç__ ötüben toḳuz felekdin LM s.75/VIII-470

Alar __ayrılġaç__ oldı yilge ṭuġyān FŞ s.264/XXVII/75

Bu söz __aytılġaç__ biri açıp ḳanat LT s.234/3029

Selām __aytḳaç__ beyle yitkür peyām Sİ s.157/1644

Andaḳ ki yitkeç ve itkeç ve __barġaç__ ve yarġaç ve tapḳaç ve satḳaç. ML s.178/(T778a)/1

__Baḳḳaç__ ḳuyaş ruḫsārıġa andın ḳılur min köz yaşı GS s.125/139-5

Heves __birgeç__ alurġa dest-res bir FŞ s.77/I/5

__Bozulġaç__ revān taşḳarı ḳaçtik ol Sİ s.269/3311

İki __bölgeç__ tapıp kām ikki sāyil FŞ s.89/IV/27

__Buyurġaç__ eşhebī kiltürdiler bat FŞ s.314/XXXIV/11

Ṣubḥ __çıḳḳaç__ deyrdin nāḳūs üni LT s.116/1393

Bu velī __çikkeç__ nefes ber-bād olur ḥaşmet anġa GS s.33/9-6

Bu sözni __eşitkeç__ ol yegāne LM s.48/IV-209

Fehm __etkeç__ olup mizācı rencūr LM s.175/XVIII-1465

Dehr içinde ʻāfiyet n'itsün ki __içkeç__ bir ḳadeḥ BV s.22/29-2

Ni ḳaṭra süt __içürgeç__ dāye-ı ʻışḳ FŞ s.134/XIII/21

Ni tanġ ger ṣubḥ-ı ʻīşim tīredür kim tanġ yili __iskeç__ FK s.561/610-4

Bu yan ***kilgeç*** *seferdin meh-liḳāyım* LD s.120/1102

Ḫaṭıñ pervāne ***kiltürgeç*** *tirildi uşbu dīvāne* BD s.171/90/1

Çıḳtı cān ḳaşıma cānān ***kirgeç*** BV s.80/100-1

Bāġdın ol ***kitkeç*** *oldum güng ü lāl* LT s.62/652

Ḳuş bolur başımġa ***konġaç*** *dūd-ı āhımdın ḳara* FK s.246/259-5

Ḳaddi ***ḳopḳaç*** *serv eger tüşse ayaġın öpkeli* BV s.254/329-2

Ni tañ su ***ḳoyġaç*** *itmek şu'le feryād* GS s.116/126-1

Ni 'aceb ***körgeç*** *yüzüñ köp aḳsa yaşım kim bolur* FK s.493/535/3

Körgeç *oḳ közüme sürtüp öptüm* BD s.209/131/4

Müşk oḳıdı ḫaṭṭını zülfin ***köredürgeç*** *ṣabā* SD s.234/548

Mecnūnġa ***körüngeç*** *ol perī-zād* LM s.283/XXIX/2605

Toḳ ***olġaç*** *def'iġa yoḳ 'aḳl yārı* FŞ s.84/III/20

Ol ṣıfat kim şu'lesi ***öçkeç*** *bolur aḫger ḳara* GS s.50/33-5

Min bu kün ***ölgeç*** *anıñ kūyige toldı ḫalḳ kim* FK s.471/510-4

Süt boġzıdın ***ötkeç*** *oḳ bolup ḳan* LM s.94/X-649

Şeh ü mülkdin köñli ***tınġaç*** *tamām* Sİ s.125/1163

Sāyedin yanımda ***tiprengeç*** *tevehhüm eylerem* GS s.334/444-1

Yıḳıp ***törtkeç*** *sidre-āsā menār* Sİ s.289/3626

Bar durur miḥrāb ***turġaç*** *bütḳa ḳılġan dik sücūd* GS s.170/205-4

Kim bolur-min her kişi atıñnı ***tutḳaç*** *mużṭarib* BV s.38/51-1

***Tükengeç** ravża dik her beyt-ı ma‘mūr* FŞ s.143/XIV/51

*Şeyḫ közi ol ḳoy sarı **tüşkeç** didi ki bu ḳoy aytadur ki mini öltürmeydürler…* NM s.262

*Munda enseb irdi kim **tüzgeç** nevā* LT s.272/3558

*Eger güẕar tapılsa ḫod bat kėlgüsidür;velī güẕarlar su **ulġayġaç*** tağayyur tapar.

Babn s.5/E94a-5

*Ḳıldı bir muşt **urġaç** anı yirge pest* LT s.68/726

*Çarḫdın encümni yur çün külek **urġaç** bu tiñiz* NŞ s.207/207-4

***Uşalġaç** ṣadā çıḳḳay andın ġarīb* Sİ s.247/2990

*Ḥaḳ subḥānehu ve ta‘ālānı tüş kördi **uyġanġaç** bu beytni didi kim:* NM s.51

*Perde **yapḳaç** yüzge tuttı ḳan yaşım āfāḳnı* BV s.250/324-2

***Yapılġaç** ol Ḥaḳ açtı yüz işinki* FŞ s.109/VIII/94

***Yarılġaç** suyı dime her yan tamıp* Sİ s.257/3139

*Mektebni **yarutḳaç** ol perī-çihr* LM s.109/XI-795

*Yārnıñ peyġāmı **yitkeç** taptı cān fersūde ten* BD s.150/54/5

*‘Iyd-gehde gerd imes belkim **yitişkeç** maḳdemiñ* NŞ s.17/17-3

*Bādedin saḳīġa **yüzlengeç** ṭarab* LT s.112/13

VII.7 .-ĠAlI, -ḳAlI

Eski Türkçeden itibaren kullanılan zarf-fiil ekidir. Başlangıcı geçmişe dayanan ve devamı asıl fiille bütünleştiği için “bir zamandan beri” anlamıyla, zamanda süreklilik gösteren zarf-fiiller türetir.[317] Çağatay Türkçesinde de işlek bir ektir. Ekte ünsüz uyumu

---

[317] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s.1009; Gabaın (1988), s.86.

mevcuttur.

Tartmış ***açḳalı*** *Baġdād ile Tebrīz ḳılıç*	BV s.80/99-7
Köñgli mülki seyridin ***açılġalı***	LT s.191/2414
Köp boldı cānım ***alġalı*** *ol köñglüm alġan ārzūsı*	SD s.248/600
Gürk-ḫāna dėrler-gürk ***avlaġalı*** *bardım.*	Babn.s.125/H222b-4
Yārdın ***ayrılġalı*** *şeydā köñgül bī-ḫʿāb köz*	GS s.183/225-1
Sünbülüñgni gül yüze tarḳatma aşup ***aytḳalı***	LD s.121/1106
Köz açḳıl ***baḳḳalı*** *kim bolmışam bīmār ol közdin*	BD s.175/96/2
Bėrkitkeli *revzen-i belānı*	LM s.234/XXV-2075
Muḫterizdür-min vefāsızlıġları ***bilgürgeli***	BV s.460/640-6
Birgeli *İslām rükniġa ḫalel*	LT s.28/193
Luṭfī ***bitigeli*** *aġız u bili vaṣfını*	LD s.47/432
Bolġalı *köñglüm giriftār sırrı zülf duta*	GD 7/1
Buzġalı *ol birisi tedbīr itip*	LT s.212/2717
Ḳopup ***çıḳḳalı*** *meyl körgüzdi ḫayl*	Sİ s.135/1312
Kim yasaptur köz ḫayālin ***çikkeli*** *ḳullāblar*	GS s.151/177-3
Ḳatl ***ėtkeli*** *barça tünd ü bī-bāk*	LM s.211/XXII-1841
Nālem andaḳ boldı baġrım yāresi ***ıslanġalı***	BV s.329/444-5
Ġam sipāhı ***ingeli*** *köñglümde oldur şāh-rāh*	NŞ s.521/524-3
Kitti muṭrib ṣavṭ te’līf ***itkeli***	LT s.193/2441

Ḫas imes gird-āb ara kim başıñġa ***ivrülgeli*** GS s.125/138-3

Çün yürek aldurdı turmay ***ḳaçḳalı*** *ḳıldı şitāb* LD s.11/97

Ki ***ḳayġurġalı*** *ḳılmas kerī ʻālem-i fānī* BV s.432/596-6

Ol ay ḫayalı ***kiçkeli*** *seyl-i sirişkim mevcine* LD s.92/841

İvrülüp yörir ***kitürgeli*** *ḳılur oḫşar ḥicāb* SD s.182/369

İmdi Ḳalaçlarġa bolup ayta turġan sözümizni ***ḳoyġalı*** *munçaḳlıḳ eytdük yeter.*

ŞT s.144/[77b](5)

Köktedür her dem fiġānım ***körgeli sin*** *māhnı* NŞ s.649/653-I

"***Munglaşgalı*** *bir kimse tapılmas gamıng içre / Hem-derd temennasıdın imdi tarıkıb min*" ŞS s.312

Kilgeç köñgül yarası yavuştı ***oñgalġalı*** FK s.210/218-3

Oyġatḳalı *kirpiki ḳıçıḳlap* LM s.347/XXXV-3264

Çu aldı ***oynaġalı*** *naḳd-i hūş u ṣabrımnı* BV s.90/111-6

Yaḳın irdi ***öçgeli*** *şemʻ-i ḥayāt* LT s.55/548

Tün kün otı ***ökçeli*** *yavuşmay* LM s.90/X-609

Ölgeli *yittim miniñ cānım ġamın yi iy refīḳ* BD s.137/32/5

Yarap ***öltürgeli*** *pervār uyı dik* FŞ s.89/IV/34

Refīʻ āsitān ***öpkeli*** *yitke sin* Sİ s.163/1724

Örgengeli *ʻilm ṭālib-i ʻilm kirek* BD s.240/239/1

Ey serv-ḳadd u gül-ruḫ ***örgengeli*** *sañġa köz* NŞ s.220/220-3

Ki pūye ḳılsa naẓar ***salġalı*** *yigitlerge* FK s.713/728-3

Ey ġubār-ı merkebiñ̂ kün közgüsiniñ̂ ***sayḳalı*** NŞ s.649/653-II-10

Hūş u ʻaḳl u nām u nengim şīşesin ***sındurġalı*** BV s.40/53-3

Yil dik eylerde havā ***seyretkeli*** *cismim ḫasin* GS s.446/609-2

Şeh allıġa ***sözletkeli*** *pīş-keş* Sİ s.362/4717

Zülfüñ̂e meşġūl irür meşşāṭe zīver ***taḳḳalı*** GS s.493/678-3

Bu ṭūr üze ***tapḳalı*** *tesellī* LM s.68/VII-398

Yaḫşı-min sāyil kibi ḥasret yiben ***tilmürgeli*** BV s.460/640-5

Kilgen irmiş ol Mesīḥ ölgenlerin ***tirgüzgeli*** GS s.35/12-2

Bir daġı ***tirgüzgeli*** *min ol bī-dil bī-cānġa at* NŞ s.71/83-6

Min ki ʻışḳı köñ̂lüm içre ***tolġalı*** LT s.201/2554

Allıñ̂da ḳarşu ***turġalı*** *ayda uyat mu yoḳ* SD s.282/718

Nidin ki otnı ***tutaşturġalı*** *kirek ḫāşāk* NŞ s.329/330-2

Başımġa ***urġalı*** *lāyıḳ körünür ol ṭāʻat* FK s.739/3

Eşheb ilig ***uzatḳalı*** *igniñ̂de kim bolur* LD s.196/1806

Yanġalı *ṣaḥrā feżāsın aylanıp* LT s.200/2541

Yandurġalı *asrı daġı izdeme bahāne* SD s.200/428

Ol perī zülfi sevādın ***yazġalı*** *bolmış devāt* GS s.421/572-5

Şerḥ-i ḥālim ***yazġalı*** *bolmış ḳalem birle devāt* NŞ s.74/74-4

Ḳan ***yutḳalı*** *isteseñ̂ piyāle* LM s.248/XXVI/2233

VII.8. -ĠUçA/-ḳUçA (<-GU + -çA)

-GU sıfat-fiil ekinin üzerine gelen –çA eşitlik ekinden oluşmuştur.

Alġuça *ol loḳma'i ya bir direm* LT s.59/605

Çıḳḳuça *özlükleridin taşḳarı* LT s.237/3075

'*Adāvet atı maḥabbet nişānı* ***ḳalġuça*** *Bābür* BD s.172/91/5

Ḳol ***ḳavuşturġuça*** *bu evlīdür* GS s.520/692-(IX)

Körgüzgüçedür *Mesīḥ mu'ciz* ML s.167/B3a (17)

Līk irmes irdi közge ***körüngüçe*** *bu metā'* NŞ s.289/290-5

Birbirige ikisin ***oḫşatġuça*** *nisbet müdür* NŞ s.142/167-4

Beyle murdār ***ölgüçe*** *ġaflet ara* LT s.64/694

'Aḳl-ı külge sebaḳ ***örgetküçe*** *ferzāne kirek* FK s.327/347-4

Anĝa ***salġuça*** *sāye-i cāhını* Sİ s.243/2924

Ṭapmaġuça *bu merḥalening̃ rāh-şināsın* NŞ s.468/470-6

Mini ***tirgüzgüçe*** *'ömride s̱evāb iylese bes* BV s.177/233-5

Tolġuça *peymānım ol sāḳī bile bāḳī durur* BD s.169/87-1

Ḳoy ki ol yüz ḫ˘ānıġa neẓẓāre eyley ***tuyġuça*** NŞ s.96/96-7

Ve köngülge andaḳ ivrüldi kim gūyā bu tikenler ser-zenişi żararıdın naẓm ḫayl gül-deste-bendleri bu gülşendin bezm ***tüzgüçe*** *gül iligley almay yol tutupturlar.*

ML s.180/(B25a)/10

Künes baş ***urġuça*** *uyġanmaġay kişi nā-kām* GS s.527/711-XXVIII-5

Yitküçe *bir loḳma it bī-dād ile* LT s.73/796

…Türk tili bile andaḳ şāʿir peydā bolmadı kim andın taʿrīf ḳılġuça varaḳḳa ***yazılġuça*** *es̱er ẓāhir bolmış…* ML s.188/(B38b)

VII.9.- Ġ (U, I)nçA / -ḳ(U, I) nçA ; –(y)IncA

Eski Türkçede bu zarf-fiilin – ġınça / -ginçe; -ḳınça / -kinçe kullanımı mevcuttur. "ıncaya kadar" manasına gelen cümle belirleyici olarak vazife görür; isme gelen şekil unsurlarıyla geliştirilebilir.[318]

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde – ınça / -inçe; -ınca / -ince biçimleri kullanılır.[319]

Çağatay Türkçesinde bu zarf-fiil ekinin hem – ġınça / -ginçe; -ḳınça / -kinçe hem de – ınça /-inçe şekline rastlanılmıştır. Bu da ön ses g'sinin artık yavaş yavaş kullanımdan kalkacağının işaretidir.

Hümāyūn sāyeñiz öksümlesin āfāḳ başıdın / ***Barınça*** *kök leken üzre küyeşniñ şemʿ-i nūrānı*

LD s.15/135

Bir köz yumup ***açḳınça*** *köñül naḳdını aldıñ* LD s.169/1550

Közni yumup ***açḳunça*** *bu gülzār tapılmas* BD s.134/27/4

Ġonçe dik köñlüm bir ***açılġunça*** *sinsiz ḳan yutar* NŞ s.53/53-4

Tañ imes cismim ***aḳızġunça*** *közüm ger tökti eşk* GS s.257/331-4

Ni ʿaceb ebr-i bahārī ***aḳḳuça*** *ḫas yıġlamaḳ* GS s.257/331-4

Nidin ki yaġdı tenim taş içige ***batḳunça*** BV s.402/555-3

Birgey irdi ḥaḳ köñül ***birginçe*** *seng-i ḫāreī* LD s.191/1758

Bolġunça *bu nevʿ emr-i nā-ḫoş* LM s.216/XXIII-1892

Bolmaġunça *vaṣl gülzārıġa ḫāṣ* LT s.166/2086

---

318 A. Von. Gabaın, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), s.87.
319 Nesrin Bayraktar, Türkçede Fiilimsiler, s.185.

*Ki **buşḳunça** ḫōd yitmedi yolda renc* SĮ s.294/3703

*Azdı kön̂glüm seyr itip **çıḳḳunça** ol ay kūyını* NŞ s.433/434-2

*Ammā Türkning uluġdın kiçikige **diginçe** ve nökerdin biige diginçe Sart tilidin behre-menddürler.* ML s.169/(B7b)/9

*Can tarturah **durġınça** bigim ḫaste Gedānı* GD s.47/7

*Türkāne ır **ırlaġınça** anın̂g* SD s.242/579

*Sinsizin yörüp ayaġ **içkünçe** sınsun ayaġım* BD s.182/110-1

*Ölgenim bih son̂ġa **ḳalġınça** ʿitābın̂g atsıda* LD s.175/1605

*Üzün̂gni zühd ü riyā mecmaʿıġa **ḳatḳunça*** BV s.402/555-7

*Kim bizni firāḳında munun̂g tig **ḳanaġunça*** SD s.214/477

*Bu işikke **kilmeginçe** yoḳ alarġa fetḥ-i bāb* LD s.9/76

*Maḫlaṣıġa meyl **körgüzgünçe** ḫayl* LT s.152/1894

*…ve başlarıġa çırmarda öz özleri bile dir irmişler ki her niçe ayttuḳ ki yaramas ınanmaslar özleri **körmegünçe** taşlamadılar.* NM s.8

*Mecnūn **oḳuġunça** bėyle nāme* LM s.252/XXVI/2270

*Kimse kim ʿömriġa yoḳtur iʿtimād **olġunça** şām* BV s.298/398-4

*Sin **olġunça** bu il başıdın yıraḳ* SĮ s.132/1268

*Şühūd olur mu ḫavāṭırdın **olmaġunça** fezāġ* GS s.240/307-6

*Nidin ki ḳalmadı cānım anı **onatḳunça*** BV s.402/555-2

***Öçürgünçe** āşūbdın hevrini* SĮ s.485/6537

Maẓlūm āhı berḳıdın ḫaber birür kim yeşm bile defʿ bolmas belki luṭf suyı bile

***öçürmegünçe** def' bolmas.* BV s.498/680

*Ki ḳılmaḳ kirek tañla **ölgünçe** rezm* Sİ s.184/2031

*Naḳd-i dīn ḥıfẓıġa ḳıl **ötkünçe** andın iḥtiyāṭ* GS 228/291-1

*Yıraḳ **salġunça** öltür luṭfī ḳulnı* LD s.101/918

*Ḫurūş u 'arbede birle cihānġa **satḳunça*** BV s.402/555-4

*Ẓarfnı **sıpḳarmaġunça** ḳılmaġıl zinhār bes* NŞ s.240/240-6

*Ka'be-i kūyin ḫaber **tapḳunça** barġanımdın il* GS s.294/384-6

*Herāyine bu nev' riyāżetler **tartmaġunça** bu nev' biş genc ki alarġa naṣīb boluptur ki…*

NM s.431

*Şeyḫ **tilemegünçe** kişi kirmes irdi.* NM s.396

*Yüz açġıl köz sini **toyġunça** körsün* LD s.31/288

*Miniñ üçün cihān **turġunça** sin tur* FK s.726/774

*Birin **tutḳunça** bizniñ seyli 'ālemni ḫarāb eyler* NŞ s.185/185-1

*Ol öylerge **tükengünçe** iç u taş* FŞ s.157/XVI/31

***Tüketkünçe** sözni şeh-i nükte-gū* Sİ s.159/1668

*'Āşıḳ kişiniñ işi ḫūblar bile **tüşkünçe*** LD s.224/2063

*Bir nefes **urġunça** barı cān ḳanı* LT s.102/1182

*Firāḳ ḫāresi birle başım **uşatḳunça*** BV s.402/555-5

*Ol dipdür ki bu uyuḳlaġan **uyġanġunça.*** NM s.73

*Ḥuṣūlıda anıñ **uzatḳunça** ḳol* Sİ s.86/587

*Riyā yorunı bile ḫırḳanı **yamatḳunça*** BV s.402/555-6

Seyr itip ***yanġunça*** *cevlān-gāhın ol* LT s.89/1004

Hem alar dipdürler ki Tiñri ta'ālā tā kişiniñ sırrın il közidin ***yapmaġunça*** *ve anı ḫalḳ közidin* ***yaşurmaġunça*** *mümkin irmes ol kişi velāyet mertebesiġa yitmek.* NM s.282

Kişi viṣāl tüni yārı birle ***yatḳunça*** BV s.402/555-1

Yétkürgünçe *ḥaşemġa anı* LM s.285/XXIX-2631

Çu gülde yoḳ vefā reng-i ḫazān ***yitkünçe*** *iy bülbül* FK s.450/485/8

Alardın ḳaçan ***yitmegünçe*** *meded* Sİ s.94/706

Mundaḳ tirig bolup ***yörügünçe*** *kāşkī* SD s.106/65

Köz açḳunça kilip ***yumġunça*** *barıp* FŞ s.94/V/62

VII.10. –rdA, - ArdA, -UrdA

Türkçede sıfat-fiil ekleri ile isim hâl eklerinin birleşerek kalıplaşması ile oluşmuş zarf-fiil eklerinden biri de *–rdA, - ArdA, -UrdA* ekidir. Geniş sıfat-fiil eki ile isim hâl eklerinden bulunma hâl ekinin kalıplaşması sonucu oluştuğu görülen bu zarf- fiil eki, Harezm Türkçesi döneminde ortaya çıkmış, Çağatay Türkçesinde uzun yıllar kullanılmıştır. Bu gün de Yeni Uygur Türkçesinde kullanımı devam etmektedir. Doğu Türkçesi veya Çağatay Türkçesi ile ilgili diğer eserlerde bu zarf-fiil ekinden bahsedilmemektedir. J. Eckmann, "Çağatayca'da İsim Fiil " adlı makalesinde bu eki "eylem-ismi " saymaktadır. Bu ek Türkiye Türkçesinde "*–IncA, -ken, -dIktA, -dIğIndA,-dIğI zaman"* zarf- fiil ekleri karşılanabilir.[320]

Ki baş ***koyarda*** *uşal igme kaş kerek bolsa* BD s.124/12-12

Lutf eyle anı ***sorarda*** *ayin* LM 372/ 3506

Ol dem ki ***köyerde*** *ketçi candın* LM s.365/ 3435

---

[320] Ahat Üstüner, "Çağatay Türkçesinde " –rdA, - ArdA, -UrdA" Zarf-Fiil Eki ", (IX. MillîTürkoloji Kongresinde sunulan tebliğ 15-19 Eylül 1997).

Hem uçarda hem- înanlık eyleyin / Hem ***konarda*** *pas-banlık eyleyin*	LT s.47/ 449
Kim cilve ***kılurda*** *ol semen-bu*	LM s.130/1002
Bil ki ***okurda*** *du'a vü Kur'an*	BD s.101- 4/18

VII.11. -bAn, -IbAn

Eklendiği fiillere "-arak" anlamı katar. İki fiili birbirine bağlarken yüklemin tarzını bildirir. Bu ekin yapısı konusunda Bang ve Brockelmann "-pan /-pen < -p 'zarf-fiil eki ' + -an / -en 'vasıta hâli eki' açıklamasını yapmıştır. Gabain, Menges, Mansuroğlu, Ergin, "-pan /-pen < -p 'zarf-fiil eki' + -an /-en 'genişletme eki' açıklamasını yapmışlardır. Bu açıklamalarda –an /-en ekinin ne eki olduğu belirtilmemiştir. Banguoğlu, -ubanıng̃ <-ubanın <uban + -n 'vasıta eki ' açıklamasını yapmıştır. Bu ekin yapısı konusunda Korkmaz, "-pan /-pen < -p 'zarf-fiil eki' + -an / -en 'zarf-fiil eki' açıklaması getirilmiştir.[321]

Her birige eşkdin su ***açıban*** *ḳıldım arıġ*	FK s.295 /313- 5
Kim ***aġrıtıban*** *atanı ʿāṣī bolmaḳ*	BD s. 323/563-2
Tilbe köng̃lümni niçe tapıp kitürsem ***aldaban***	BV s.337/457-5
Köz ***alduruban*** *yüzige ḥayran boldum*	BD s. 217/146-1
Ölmekimni ***ang̃laban*** *ger şem' tutmay dur ʿazā*	GS s.55/40-5
Ay niçük kim dürni maḫfī ***asraban*** *ʿummān*	FK s.7/3-1
Ġamze oḳını ***atıban*** *yazmasun*	LD s.295/2681
Ḳaysı ṣaydī kim anı sin ***avlaban***	LT s.73/798

[321] Görüşler için bk., Zeynep Korkmaz, "Türkçede -°n Zarf-Fiil Eki ile –pan / -pen Eki ve Türemeleri , Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. I, TDK Yay., 1995, s. 182-184.

Çün ḫilḳatiñg içre ***aytıban*** *rāz* LM s.40/III-125

Didim ***bağlaban*** *ẓālim ilgini rest* Sİ s.144/1445

Bir ***baḳıban*** *ḳaraḳlarıñg uladılar köñgül ḳuşın* GD s.45/3

Kitürdi aḫta-ḫāneñgġa ***basıban*** *ay tamġanı* SD s.166/307

Çirigin ***başlaban*** *boldı revāne* FŞ s.222/XXIII/105

Āhı ***bėriben*** *ḫıredni berbād* LM s.28/I-15

Çikiñgiz demni ġanīmet ***biliben*** *bādei nāb* FK s.45/44/7

Tün ḳīrġa ***bulġaban*** *ḳolını* LM s.306/XXXI-2847

"Ança ni kim ilten alur ***çaglaban*** */Birk tangıb arkasıga baglaban"* ŞL s.162

Çāre eylep çaḳmaġıñgnı ***çaḳıban*** LT s.180/2272

Zühre nė oḳup nė ***çalıban*** *çeng* LM s.305/XXXI-2842

Zamān zamān ***çikiben*** *'ışḳı otı şu'lesini* BV s.36/47-5

"Ot çikiben şule-i bı-bakni / ***çörgeben*** *encüm bile eflakni"* ŞS s.171

Yıḳılur yirge hevādın ḳanatı ***çörgeniben*** NŞ s.453/453-4

Kirekmes ***diben*** *mūsī yañglıġ şebān* Sİ s.64/265

Kim ***ėskiriben*** *ḥayātı raḫtı* LM s.90/X-615

"Başını alıb ***haykırıban*** *kitse kişi"* ŞS s.320

"Meşkin kaşınıng heyeti ol çeşm-i cellad üstine / Katlim içün nass kiltürür nun ***iletben*** *sad üstine"* ŞS s.71

Tartmış-min min-i dil-ḫaste besī ***imgeniben*** NŞ s.452/453-5

Gül-çihreler ***isteben*** *yörüydür ḥammām* BD s.232/207-2

Ḳara şām-ı miḥnet ara ***ḳalıban***	Sİ s.516/6994
Ḳarıban *ḳılma yigitler ṣoḥbetin her dem heves*	BV s.61/80-8
Ḳuşçı taşlap ṭabl çalıp ***ḳavlaban***	LT s.74/798
Çun yana ***ḳaytıban*** *ol şu'le sarı yana köyüp*	BV s.46/62-2
Şeyḫ işiginde ***ḳazıban*** *bir maḥal*	LT s.135/1662
Ḳızıban *ornıdın köçrür 'adū ger ḳılsa itsíze*	SD s.162/291
Vücūdtın ***kiçiben*** *terk-i mā vü men ḳıldım*	LD s.134/1229
Nevāyiyā ***kiliben*** *pīr-i deyr açsa işik*	NŞ s.44/44-7
Her eşheb ki köke baḳıp ***kişneben***	Sİ s.291/3644
Ġurbet içre ister irdim ***kiziben*** *yār u diyār*	BV s.37/49-3
Ḳopuban *ivrülüp başıġa anıñ*	FŞ s.273/XXIX/74
Şerbetiñ izsem idi şīre-i cānım ***ḳoşuban***	NŞ s.670/658-VI/41
İşikiñ āstānıġa ***ḳoyuban*** *ikki yüzümni*	BD s.266/340
'Ālemni eger ***ḳozġaban*** *ot salsa tañ irmes*	FK s.254 /268-3
Ḫūblar butraşıban ***ḳozġalışur*** *'ışḳ ehli*	NŞ s.109/109-4
Muñgayıban *bozulup ḫāṭır-ı perīşānım*	GS s.321/424-4
Rūze eyyāmı selāmetlıġ bile ref' ***oluban***	GD 33/2
Oynaban *deyr içre eṭfāl-i fireng*	LT s.113/1356
Yā ***öltürüben*** *ḫumārdın eyle ḫalāṣ*	GS s.551/793/LX
Oġlın ***öltürgen*** *ḳılurda iḥtisāb*	LT s.29/204

Yirler ***öpüben*** *eşk töküp nāleler iylep*	FK s.274/290/2
Hem yüzi Mecūs otı kibi şu'le-fezādur/Min ***örteniben*** *pāk*	NŞ s.648/652-2
Ḳadr ***ötkeriben*** *felekdin anı*	LM s.76/VIII-474
Ey Nevāyī ḳılur ol işni sanğa ***öykeniben***	NŞ s.452/453-7
Könğlüm ***salıban*** *nabż kibi barur iligdin*	FK s.191/197/5
Çıḳtı gül-gūn ton kiyip gül ***sançıban*** *destārġa*	FK s.540/587/4
Yüzüm ***sarġartıban*** *nāmen ḳarası*	FŞ s.86/III/50
Sigriben *ḳoptı vü ol yan ḳoydı yüz*	LT s.232/2997
Südreben *iltür min-i dīvāneni bī-bāk 'ışḳ*	GS s.252/324-3
Her cefā kim mümkin olġay ***ṭarṭıban***	LT s. 74/810
'Aṣa ***taşlaban*** *ejderhā ḳıldılar*	Sİ s.61/212
Tınıban *könğli anı kim geh könğüldin çıḳarıp*	NŞ s.57/57-8
Yoḳsa tün kün ***tileben*** *vaṣl du'ā ḳılmas idim*	FK s.410/440/1
Fiġān ki ḫastelerin ol Mesīḥ ***tirgüzüben***	BV s.437/605-7
Toġmasa irdi yā ***toġuban*** *ölse irdi kāş*	NŞ s.250/250-9
Toġruban *ulġaytmaydur bu acunnunğ dāyesi*	LD s.202/1863
Ayta-almas-min cevāb āşüfte könğlüm ***toḳtaban***	BV s.337/457-6
Aç ***toyġarıban*** *yalanğnı yaptım*	LM s.265/XXVIII-2415
Töküben *ol perī her dīv üçün eşk*	FŞ s.105/VIII/36
Kimse dik kim tilbelik ḳılġay perīġa ***uçraban***	BV s.337/457-8

Hecr çün kāc ***uruban*** *közlerige ot çaḳılıp* GS s.76/70-7

Ḳulaġım ***yalḳıban*** *il ḳarġışıdın* FŞ s.419/XLV/105

Urunup ***yalpınıban*** *eylemegey şerr-i şu'ab* NŞ s.40/40-6

Yanıban *şehr içre tapıp ma'bedī* LT s.120/1451

Dem-be-dem tañ̂ ***yaruban*** *'ālem ili ġavġasıdur* FK s.107/108/6

Yiben *tuznı iyler nemek-dāñġa ḳaṣd* BD s.320/558/26

Yükleben *ignige bī-endāze yük* LT s.74/809

VII.12 – mAy

–madan / -meden eki, Türkiye Türkçesinde -˚p; -a /-e ve -araḳ /-erek ekleri türetilen hâl zarflarının olumsuz şekli için kullanılan bir ektir…Eski Türkçe devrinde bile göze çarpan kimi lehçe ve ağız ayrılıkları dolayısıyla, Uygur metinleri içinde olumsuz hâl zarf-fiili türetmek üzere seyrek olarak –may / -mey ve çoklukla -mayın / -meyin eklerinin kullanıldığı görülmektedir.[322]

Atay dip ḫāre genc aġzını ***açmay*** FŞ s. 96/VI-16

…bu gülşendin bezm tüzgüçe gül iligley ***almay*** *yol tutupturlar.* ML s.180/ [B25a]-1

Tüşti kön̂lüm ol zeḳanġa ***an̂lamay*** *medhūş üçün* LD s.175/1610

Bir ḳadem maṭlūb ***başḳarmay*** *ṭaleb-kārı anın̂* BV s.276/363-11

Man̂a ***bilgürtmey*** *bī-kesligimni* FŞ s.449/XLIX-79

"***Buşurgatmay*** *salıb barganlarıga /İcazet birdi hem kalganlarıga*" ŞS s.95

---

[322] Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesindeki –madan / -meden < -maḍın < -medin Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I. C. TDK Yay., Ankara, 1995, s.151-152.

Kişi naḳl ḳılmaḳḳa ***çikmey*** *nesaḳ* SÌ s.81/512

Sipihr günbedi içre n'itip ḳadeh ***içmey*** FK s.20/17-6

Ey Nevāyī ger diseñ köp ***incimey*** *devr ehlidin* BV s.426/587-9

İstemey *köp sa'y ile imkān imes* LT s.41/378

İy perī yol bir viṣāliñġa ki ***kitmey*** *baş urup* BD s.151/56/1

Raḳam-keş ta'rīfin raḳamġa ***kivürmek*** *ki naẓm* FŞ s.94/ VI /2. mısra

Yolda sibā'dın ḫavf boldı min ddim ***ḳonmay*** *batraḳ öteli.* NM s.54

Başıma yitkür mini ***ḳoymay*** *ḥazīn* LT s.21/96

Ḳozġalmay *nėylesün zamāne* LM s.108/XI-7788

Hīç renci ẓāhir ***olmay*** *min ḫod öldüm ey ṭabīb* BV s.13/15-5

Ḳanatur min ***oñġalmay*** *tilbelikdin min yaman tilep* FK s.51/51-3

Ölmey *yörürem ni seng-dil min* BD s.194/126/15

On kün ***ötmey*** *tofraġ üzre saçılur* LT s.63/661

Ötürmey *vaḳtidin bir laḥẓa suyın* FŞ s.507/LIV/59

*"***Ötüzmey*** *vaktidin bir lahza suyın /Tama eyleb bu sudın ab-ı ruyın"* ŞS s.36

Veger açıp ni gevherler ki ***saçmay*** FŞ s.96/VI-16

Çü de'bi yoḳ idi ***sormay*** *dimek söz* FŞ s.371/XLI/17

Körgüzdüñ ***tartmay*** *ġam u renc* LM s.65/VI-372

Sind suyınıñ yaḳasıda egerçi ***tınmay*** *çapḳun ḳılur ėdiler.* Babn s.37/H152a-7

Örgemçi şibāḳḳa cülni ***tırmay*** LM s.304/XXXI-2827

Birisi hem kisilmey hem ***tikilmey*** FŞ s.185/XIX/21

'Ālem ara bir kişi ***tilberemey*** *ḳalmaġay* GS s.218/275-5

Ornıdın ***tiprenmey*** *ol yan͡glıġ ki taġ* LT s.100/1150

Öler ḥāletde ***toġmay*** *ölgen oġlı birle yek-sāndur* BV s.107/132-7

Hecr derdidin vücūd öyide bir dem ***toḳtamay*** BV s.280/369-5

Şafaḳ birle felaḳdın ***tolġamay*** *baş* FŞ s.149/XV/44

Yerge tökülür ölgen ḳanı yere hīç ***tökmey*** LD s.105/963

Demī kim ḳahrı otı ***tutmay*** *ārām* FŞ s.80/II/30

"Serv-i kametler kiyüb ignige haftan tubtu / ***Tuzma****y anıng birle hem titrerler andak kim kamış"* ŞS s.133

Kişige müşkil iş ***tüşmey*** *bilinmes ḳadr āsānī* LD s.14/130

Her kim sögdi belki tipti sabir boldum / Bu alemde hiç ***uhlamay*** *hazır boldum"*

ŞS s.38

Nefes ***urmay*** *eyler zamān ḫīrelik* Sİ s.56/142

Bu āşub içre ba'żī kim ***uşalmay*** FŞ s.266/XXVII/92

Her ḳayda kön͡gül barsa ***üzülmey*** *irişür sin* LD s.169/1551

Yapuşmay *uçası niçük kim saman* Sİ s.282/3517

Ṣafḥaġa ***yazmay*** *ḳarārım yoḳ idi* LT s.269/3513

Her kiçe köz ***yummay*** *encüm tā seḥer bīdār* GS s.130/145-4

VI.13. –mAyIn

Menfi zarf-fiil eki –mayın 'dır. Anlam Harezm Türkçesindeki gibidir. Bu zarf –fiil

çoğunlukla –may zarf-fiil olarak kısaltılır.[323]

Sübḥa ildin ***asmayın*** *yüz dānelıġ* LT s.20/81

Ḳonġarġay ***asramayın*** *bāġ-bān nihāllerin* NŞ s.84/84-2

Aymanmayın *cefā ḳılur u vehm iter köñül* LD s.191/1764

Kişidin bu nev' işler ***aytılmayın*** Sİ s.153/1572

Birmeyin *cān ol muḥibḳa ḳayda maḥsūb ey ḥabīb* BV s.31/40-5

Mülk ü kişver ***buzmayın*** *ni bolġusı ṭūfānġa iş* FK s.247/260-3

Yol yürümektin tün ü kün ***harmayın*** LT s.243/3160

Eger bilse hem közge hīç ***ilmeyin*** Sİ s.187/2087

Ṣabā fikr ***itmeyin*** *nidin açar andaġ mu'ammānı* SD s.158/273

Andın özge ***kilmeyin*** *köñlümge yād* LT s.19/73

Munı körmek olmas cihān ***kizmeyin*** Sİ s.256/3120

Nė kimse ki anda ***ḳonmayın*** *gerd* LM s.48/IV-207

Cihānda ***ḳoymayın*** *āṡārın anıñ* FŞ s.80/II/26

Nidin ḳalmadı ***öçmeyin*** *bir çerāġ* Sİ s.266/3267

Ni tip ***ölmeyin*** *ki çıḳsa yüzi bürḳa'ın kiterip* LD s.27/251

Köñli ***örtenmeyin*** *yarur mu çeraġ* GS s.16/22

H̱āṭırıñnı ***salmayın*** *ikrāhġa* LT s.114/1373

Tün küllerini ***savurmayın*** *ṣubḥ* LM s.306/XXXI/2848

---

[323] János Eckmann, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), s.100.

Kim sigrimeyin ḳadem ***yügürmey*** *ḳalemim*	GS s.559/828-XLV
Sormayın *bilmiş behāsın la'l u mercān tartadur*	LD s.71/651
Ölmek istep 'ışḳ ara vü ***tapmayın***	LT s.138/1711
Pūye iyler ***tınmayın*** *nivçün ki tapmış bizni king*	BV s.262/342-3
Anı tā ki ***toyġurmayın toymayın***	Sİ s.364/4755
Suyın ***turġuzmayın*** *közide ḳayġu*	FŞ s.312/XXXIII/82
Tutmayın *bir mülkde on kün maḳām*	LT s.84/935
Tüzmeyin *ikki yıġaçḳa āḫir iḳrār eyledi*	LD s.237/2187
Savuġ nefesini ***urmayın*** *ṣubḥ*	LM s.306/XXXI/2848
Ol temennādın közini ***yapmayın***	LT s.138/1711
Didim menāzil ehli iligidin hīç nime ***yimeyin.***	NM s.110
Nükte ma'nīsiġa belkim ***yitmeyin***	LT s.102/1192
Yasaḳ birle ***yitkürmeyin*** *fevc fevc*	Sİ s.74/402

VIII. SONUÇ

Dil, geçmişten geleceğe atılan iletişim köprüsüdür. Milletler, dilleri ile yaşar, dilleriyle birlik ve dirliklerini sürdürürler. Dilin derinliklerinde milleti millet yapan değerler ve söz hazineleri saklıdır. Bu açıdan dilin farklı dönemlere ait derinliklerine inmek ve dönemin zenginliklerine erişmek dil tarihi açısından önem arz eder.

Dilin gelişmesinde edebî kültür eserlerinin çok büyük katkısı vardır. Bu eserler, sadece dönem ile ilgili yapılacak çalışmalara kaynaklık etmekle kalmaz bizlere, dilin geçirmiş olduğu ses evreleri hakkında da bilgi verirler.

Çağatay Türkçesi, Müşterek Orta Asya Edebî Türkçesinin tarihî akışında Türk dilinin geçmişi ile bugünkü durumu arasında bağ kurmuş ve uzun yıllar Azerî, Osmanlı, Türkmen, Özbek edebiyatları üzerinde etkisini sürdürmüştür. Bu sebeptendir ki Orta Asya kültür tarihi, dil tarihi açısından işlenecek geniş bir vadi niteliğindedir.

Bu doğrultuda hazırlanan *Çağatay Türkçesinde Fiil,* konulu çalışma, dönemin gerek kültür gerekse dil tarihine kaynaklık edecek ve böylece canlı edebî dil olan Çağataycanın fiil dağarcığı hakkında bilgi verecektir.

Çağatay Türkçesinin fiillerinin incelendiği bu çalışmada şu dikkat edici özellikler tespit edilmiştir:

1. Ses Bilgisi Özelliklerine Ait Tespitler:

e > i /ė değişimi : XIV. asra ait Orta Asya Türkçesi metinlerinde, ilk hecede e yerine i kullanımı umumileşmiştir. *bir < ber- “vermek”* **,** *di- < de- “demek”*..

e >ö değişimi : *öksü- < eksü “eksilmek”, ösür- “sarhoş olmak”< ET esrü-*

o> a değişimi **:** *savut-“soğutmak” < ET soġıt-.*

u> a değişimi : *ḳorḳat- “korkutmak” <Uyg. ḳorḳut-*.

b > v değişimi **:** *siv- “sevmek” < ET seb-, yalbar-“yalvarmak” < ET yalbar-.*

d > y değişimi : *ḳoy- “koymak” < ET ḳoḍ-, toy- “domak”< ET. toḍ-.*

ġ > v değişimi : *ḳavla- “kovmak” < *ḳoġla-, savur- “savurmak” <Uyg. soġıt-..*

g > ḫ değişimi : *aḫtar-, oḫşa- “benzemek”< Uyg. oġşa-, saḫla – “saklamak” < ET saġla-.*

ağu /egü- >-av- / ev- değişimi : *küdegü* **>** *küyevle-* “birisini damad idinmek”.

Yuvarlaklaşma :

a. İkinci hecedeki yuvarlak vokalin tesiriyle, ilk hecedeki düz vokalin yuvarlaklaşması: *öksüt- “eksiltmek” <ET egsüt-*.

b. İlerleyici benzeşme sonucu ikinci hecedeki düz ünlünün yuvarlaklaştığı görülür: *ḳuru- “kurumak” < ḳurı-*.

c. Çağataycada, dudak ünsüzlerinin tesiriyle yuvarlaklaşma görülür: *öyrül- “dönmek”< ewrül-*

d. Kelime gövdesindeki yuvarlaklaşma, yalnızca v ünsüzünün etkisiyle oluşmaktadır: avun- “avunmak” < awın-, sivün- “sevin-” <Uyg. sewün-.

Öndamaksıllaşma : ı sesi, i’ye değişmiştir: yiber- “gönder-” < ıd-u ber- (Uyg. ıd-)

Çağatay Türkçesinde ünsüz düşmesi şu hâllerde görülür:

y- > ø : Kelime başındaki i’den önceki y sesinin düştüğü görülür.yit- ~ itür-.

l- > ø : kil- fiilinin ettirgenlik şeklinde l- ünsüzünün düştüğü görülmektedir. kiltür- ~ kitür-

Çağatay Türkçesinde orta ünlü düşmesine şu fiiller örnek olarak verilebilir: buyur-, buyrul-, ivür-, ivrül-, ösrü- (ösrük “sarhoş”).

Çağatay Türkçesinde ünsüz türemesi şu hâllerde görülür:

y türemesi : yıġla- “ağla-” ~ ıġla-.

h türemesi : hür- 1. püf itmek, söndürmek, dem ü nefes eylemek, 2. havlama, köpekler sayha itmek ~ ür-

-gr- > rg- değişimi : *ögren- “öğrenmek” > örgen-.*

Çağatay Türkçesinde, bazı fiillerde hem ö hem de ü’lü şekilleri vardır. Bu da okuma farklılığından ortaya çıkmıştır: *somur-/ sömür-/ sümür-, yögür-/ yügür, yömür- /yümür-, çörge- / çürge-, köymen / küymen.*

Kapalı ė sesinin yazımında, basımı yapılmış eserlerdeki şekilleri olduğu gibi alınmıştır.

Çağatay Türkçesindeki ses değişimleri bunlarla sınırlı değildir; fakat burada biz sadece fiillerde görülen bazı ses değişimleri üzerinde durmaya çalıştık.

2. Şekil Bilgisi Özelliklerine Ait Tespitler:

Çağatay Türkçesindeki fiiller, tezde altı başlık altında incelenmiştir. Fiillerin etimolojik incelemelerinde Clauson’un görüşleri esas alınmış ve bu sözlükte bulunmayan fiillerin izahında dönemin sözlüklerinden olan Abuşka ve Şeyh Süleyman Efendi lugatlarından yararlanılmıştır. Ayrıca diğer lehçe sözlüklerinden de faydalanılmıştır. Fiillerin etimolojik incelemeleri yapıldıktan sonra metinlerden örnekler verilmiştir. Örnekler verilirken Türkiye Türkçesinden farklı olan yapılara daha geniş yer verilmeye çalışılmıştır. Aksi taktirde tezin kapsamı daha da geniş olacaktı.Tezde *şiriş-*, *tıpırçıla-* fiillerin anlamı mevcut kaynaklardan tespit edilememiştir.

Çağatay Türkçesinde fiiller, basit, türemiş, birleşik olmak üzere üç grupta incelenmiş ve Çağatay Türkçesinin zengin bir fiil kadrosunun olduğu tespit edilmiştir. Bu zenginlik, fiil kiplerinde de mevcuttur. Fiil varlığındaki bu zenginlik ve işleklik Türkçemizin bir fiil dili olduğunun da kanıtı mahiyetindedir.

2. 1. Basit Fiiller

Tezde basit fiiller,

Bunlar: *Ünlü Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünlü+ Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünlü+ Ünsüz+Ünlü Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünlü+ Ünsüz+ Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünlü+ Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünlü+ Ünsüz+ Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünlü+ Ünsüz+ Ünsüz + Ünlü+ Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünsüz+ Ünlü+ Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünsüz+ Ünlü+ Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünsüz+ Ünlü+ Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünsüz+ Ünlü+ Ünsüz + Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünsüz+ Ünlü+ Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünsüz+ Ünlü+ Ünsüz + Ünsüz+ Ünlü Kuruluşunda Olan Basit Fiiller; Ünsüz+ Ünlü+ Ünsüz + Ünsüz+ Ünlü+ Ünsüz Kuruluşunda Olan Basit Fiiller"* olmak üzere on dört başlık altında sınıflandırılmıştır.

Basit fiillerden "*ang -, ın-, og-, op-, ȗr-, us-, uş-, uy-, üç-, ük-, aba-, acı-, ene-, ile-, ipi-, işe-, ulu-, irk-, ȗrt-, adaş-, akuḳ-, alaḳ-, alaş-, anık-, apar-, ayak-, ayın-, enet- / inet-, ıgır-, igir-, igür-, ısır-, iken- , ilet- (ėlet-), init-, ipit-, orut-, ovan-, ökün-, öküz-, ugur-, umal-,utuz-, uşuk-, üsür-,üşer-, ahta- , aklı-, aksa- (aḫsa-), arba-, arga-, aşna-, atka-, atkı-, ınca-, ırla-, ıtkı-, ingi-,olca-, öksü-, ulga-, aksır-, aynal-, azmaş-, eylan-, ıçgır-, ıçkın-, ılgar-, inçkir-, irkin-, íçkın-, ikren-, inçir-, ısḳar-, isler-, ondur-, öñ̂gdey-, uçgur-, urbar-, cır-, cuy-, cük-, çaş-, çav-, çiç-, çiş-, çiz-, çok-, çuk-, çoş-, çöz-, çuk-, çuy-, ding-, dög-, gis-, göç-, göş-, göy-, kas-, ker-/kir-, kıç-, kog- (?kov-), kön-, köp-, kus-, kut-, küs-, sar-, sek-, sıl-, sır-, siv-, sus-, sün-, şaş-, şiş-, tık-, ting-, toḳ-, toḫ-, toñ̂g-, tum-, tüm-, yang-, yas-, yed-, yid-, yik- /gir-, yok-, bile-, bişi-, buda, bula-, cünü-, cıla-, cünü-, çıka-, çisi-, çüde-, çüre-, darı-, dine-, dola-, gacı-, hara-, kakı-, ḳımı-, ḳına-, ḳıpa-, kişi, ḳola-, ḳoru-, köre-, küre-, marı-, mucu-, pupa-, püle-, sırı-, sine- sına-, solu-, söye-, şıla, tasa-, taya-, tıra-, tola-, tona-, türe- /türü-, tüyü-, yanu-, yile-, çırt-, kalk-, kart-, kert-, kirt-, serp-, sürç-, türt- , bagın-, bırak-, bögür-, bular-, cevat-, ciril-, çeren-, çıgır-, çivil-, çöpüş-, çukuş-, çupuş-, çuşur-, geber-, gidür-, givür-, gönen, günen-, hükün-, hobul-,*

ḳaḳır-, karak-, karal-, *katar-, ḳayal-, ḳazaḳ, kizer-, ḳuduḳ-, ḳumar-, kuran-, seken-,* sıkır, *-sınık-, semiz-, sırık-, sivir- , sogur-, sovur-, soyur-, şımız-, taḳış-, tarıḳ-, tecen-, tigiz-, toñ- , topul-, tükür-, tümen-, yalay-, yalık-, yalın-, yavung- , yıpar-, yirek-, yüküş- , yutal- bödrü-, bürke-, cimdi-, çalka-, çapla-, çaşla-, çayka-, çıgna-, çırgu-, çizgi- ,çopra-, çöpçü-, çunka-, gevşe- , gükre, karma-, karsı-, kaşka-, katra-, kayra-, kökte-, kurşa-, kuzga-, mahta-, makta-, saçra-, salga-, sayga-, sayla-, sıḳta-, sınca-, silte-, siñre-, singür, sirme-, sökle-, talġa-, talḳa-, tamşı-, tavsı-, terke-, tıngşa-, tırma-, tolka- , tolna-*, tomuş-, tükre-, *yalçı-, yalka-, yangşa-, yimrü- /yėmir-, buktur-,çalkay-, canlan-, çapraş-/çepreş, çayḳal-, çırcay-, çömren-, dürsül-, gadbar-, gılcay- , gıngış-, göster-, kabkar-* , kaypan- *ḳazġan-, kerkin-, ḳınggay-, ḳıñray-, kırçıl-, kurġar-, kurgav- , maskar-, minceş- munġay-, pışkar-, terkil-, tikşer-, tilkür-, tizkin-, tutluk-, yergüz-, yutgun.”* gibi fiillerin metinlerden örnekleri tespit edilememiş ve bu fiillerin Abuşka ve Şeyh Süleyman Efendi lugatlarında geçen anlamlarıyla yetinilmiştir.

2. 2. Türemiş Fiiller

Çağatay Türkçesindeki türemiş fiillerin türetilmesinde otuz altı adet yapım ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu eklerden isimden fiil türetmeye yarayan ve en fazla işlekliği olan eklerin (+A-, +(A)r-, +DA-, +ĠIr- /+ḲIr-, .+lA-, lAn-, lAş-) eklerinin olduğu; fiilden fiil türetmeye yarayan ve en fazla işlekliği olan eklerin ise (.-A-,-Ar-, -DUr- / -tUr-, .+ĠUr-/ +ḲUr-, -(I,U)Ḳ-, -(I,U)l-, -(I,U)r-, -ş-/ -(I,U)ş-, -t-/ -(I,U)t-) eklerinin olduğu tespit edilmiş olup bu eklerin tonluluk-tonsuzluk ve kalınlık-incelik bakımından birden fazla şekilli biçimlerinin kullanılmasına rağmen Çağatay Türkçesinde kesinleşmiş bir ünsüz uyumu bulunmadığı görülmüştür.

2. 3. Birleşik Fiiller

Çağatay Türkçesinde birleşik fiiller: *bir isim ile bir yardımcı fiilin bir araya gelmesinden oluşan birleşik fiiller; bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik*

fiiller; isim unsuru ile bir asıl fiilden oluşan birleşik fiiller (anlamca kaynamış (deyimleşmiş) birleşik fiiller; bir yanı zarf fiil bir yanı asıl fiil olan birleşik fiiller (Tasvir Fiiller) olmak üzere dört bölümde ele alınmıştır.

Çağatay Türkçesinde isim unsuru ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller;

(isim+bol-/ ol-; isim+ėt-/it-; isim+eyle-/ iyle-; isim+ḳıl-) şeklinde incelenmiş ve bu yardımcı fiillerin isimle, sıfatla, zarfla kullanımlarına şeklinde örnekler verilmiştir. Ayrıca Arapça ve Farsça kelimelerin bu tür birleşik fiillerin kullanımında ağırlıkta olduğu görülmüştür. Bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller ise

(-mış- bol-;-r, -Ar,-(I,U)r, bol-/-mAz bol-; .-GU bol-) şeklinde olup -GU bol- ile yapılan birleşik fiile örnek tespit edilememiştir. Deyimleşmiş birleşik fiiller bölümünde ise, zengin bir yapı göze çarpmaktadır. Bir dildeki deyimlerin zenginliği Doğan Aksan'ın da belittiği gibi o dilin söz varlığının zenginliğinin göstergesidir. Deyimlerin anlamlarının verilişinde Deniz Öztürk'ün *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış- Deyimleşmiş Birleşik Fiiller,* kitabından geniş ölçüde faydalanılmıştır. Çağatay Türkçesinde tasvir fiilleri süreklilik, yeterlik, tezlik ve yaklaşma bildiren fiiller olarak dört grupta incelenmektedir: Süreklilik fiilleri (-a /- u / - p zarf fiil eklerine -tur-; kel-; -ḳal-; bar-) yardımcı fiillerin birleşmesiyle sağlanır. Eklendiği fiile devamlılık anlamı verir.Tezlik fiilleri (-a, -u ve –(X)p zarf fiil eklerine bėr-/bir-; kör-) yardımcı fiillerin getirilmesiyle sağlanır ve fiilin birden bire gerçekleştiği anlamını katar; yeterlik fiilleri Türkçenin tarihî seyri içinde ve çağdaş Türk lehçelerinde *u-, bil-, al-, ol-,* fiilleri yeterlik ifadesinde kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde yeterlik *al-* yardımcı fiiliyle kurulmaktadır. Çağatay Türkçesinde yaklaşma fiili (-a zarf fiil eki ve yaz-) yardımcı fiilinin bir arada kullanılmasıyla oluşmuştur. Çağatay Türkçesinde yaklaşma fiilinin pek işlek olmadığı görülmüştür. Tasvir fiiller genel olarak değerlendirildiğinde ise süreklilik ve tezlik fiillerinin daha işlek, yaklaşma fiilinin ise daha az işlek olduğu örneklerden tespit edilmiştir.

2. 4. Fiil Çekimi

Çağatay Türkçesinde fiil çekimi haber ve tasarlama kipleri olmak üzere iki başlık altında ele alınmış şu veriler elde edilmiştir:

Çağatay Türkçesinde *görülen geçmiş zaman kipinde* üç farklı kullanım göze çarpmaktadır.

Birinci Tip: *(-DIm,-Dum /-tIm, -tUm; -DIn̂g, Dun̂g, -tIn̂g, -tUn̂g; -DI / -tI; -DIk, -DUk / - tIk, -tUk; -DIŋIz, -DUŋUz, tIŋIz, tUŋUz; -DIlAr /-tIlAr);*

İkinci Tip: *(-p+tUrUr/-tUr+mIn; -p+tUrUr/-tUr+sIn ; -p+tUrUr/-tUr /- p+ dUrUr / -Dur; -p+tUrUr/-tUr+bIz; -p+tUrUr/-tUr+sIz; -p+tUrUr/-tUr+lAr /-DUr+lAr);*

Üçüncü Tip: *-p+şahıs zamiri (III. teklik ve III. çokluk şahıs örnekleri tespit edilememiştir.)*

Çağatay Türkçesinde *duyulan geçmiş zaman* kipi üç faklı şekil kullanılmıştır.

Birinci Tip: *(-mIş mIn; :-mIş sIn; :-mIş / -mIştUr / -mIştUrUr / -mIşdUr / -mIşdUrUr; -mIş bIz (örnek tespit edilememiştir) ; -mIş sIz (örnek tespit edilememiştir) ; -mIşlAr / -mIş tUrlAr /-mIş tUrUrlAr);*

İkinci Tip: *(-gAn ErmIş +şahıs zamiri)/ Sıfat fiille yapılan duyulan geçmiş zaman kipi*

(-gAn ErmIş mEn (örnek tespit edilememiştir); -gAn ErmIş sEn (örnek tespit edilememiştir) ;-gAn ErmIş; :-gAn ErmIş bIz (örnek tespit edilememiştir); -gAn ErmIş sIz (örnek tespit edilememiştir); -gAn ErmIşlAr);

Üçüncü Tip: *-gAn +şahıs zamiri* / *Sıfat Fiille Yapılan Duyulan Geçmiş Zaman Kipi*

(-gAn mEn (örnek tespit edilememiştir) ; -gAn sEn (örnek tespit edilememiştir);

-gAndUr /-tUrU; -gAn bIz (örnek tespit edilememiştir); -gAn sIz (örnek tespit edilememiştir) ; - gAndUrlAr, -gAnlAr dUr(Ur).

Çağatay Türkçesinde *geniş zaman kipi –r, -Ar, -lr, -Ur* eklerine şahıs zamirlerinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Teklik 1. Şahısta -r mIn ,-Ar mIn ,-Ur min yanında / -Am,

-Em ekleri de kullanılmıştır. Bu Oğuzcadan gelen bir unsurdur; *-r sIn, -Ar sIn, -Ur sIn; -r , -Ar , -Ur; -r bIz, -Ar bIz, -Ur bIz* **;** *-r sIz , -Ar sIz , -Ur sIz, -Ur sIzlAr; -rlAr, -ArlAr, -UrlAr.* (II.şahıs çokluk ekinde ikili kullanım mevcuttur. *-r sIz , -Ar sIz , -Ur sIz, -Ur sIzlAr* olmak üzere.)

Çağatay Türkçesinde *gelecek zaman kipi* üç farklı şekilde yapılmıştır.

Birinci Tip: *-GA+ şahıs zamiri*

(-GA mIn /-kA mIn; -GA sIn /-kA sIn; -GA /-kA; -GA bIz /-kA bIz; -GA sIz / kA sIz;

-GAlAr /-kAlAr (örnek tespit edilememiştir);

İkinci Tip *(gelecek zaman –istek)* -GAy /- kAy + *şahıs zamiri*

(-GAy mIn / -kAy mIn; -GAy sIn /- kAy sIn; -GAy / -kAy; -GAy bIz / -kAy bIz; -GAy sIz /-kAy sIz; -GAylAr, -kAylAr),

Üçüncü Tip: *(kesin gelecek zaman) -GU/-GÜ+iyelik ekleri (+ -dur/-durur/ -turur)*

Olumsuzu:-olumlu fiil tabanı + ġum+yoḳ(tuR)

(-GU +m (+-dUr/-dUrUr/-tUrUr); -GU +ñg̑ (+-dUr /-dUrUr/-tUrUr); -GU (+- dUr/-dUrUr/-t UrUr) / (-GU+ iyelik ekleri (+ -dUr/ -dUrUr/--tUrUr)), bu çekimin I., II., III. çoğulu tespit edilememiştir.

Çağatay Türkçesinde *şimdiki zaman kipi* üç farklı şekilde yapılmıştır.

Birinci Tip : *Fiil tabanı + -a/-e, -y+durur/-dur + şahıs zamiri*

Olumsuzu: *Fiil tabanı + -may /-mey+durur/-dur + şahıs zamiri*

(-a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr + mIn; -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tur + sIn; -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr; -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/ -tUr +mIz

-a/-e, -y+durur/-dur / -tUrUr/-tUr +sIz (örnek tespit edilememiştir); -a/-e, -y+dUrUr/-dUr / -tUrUr/-tUr +-lar),

İkinci Tip: -a/-e+şahıs zamiri

(-a/-e+mIn; -a/-e+sIn; III.teklik bulunmamaktadır; -a/-e+biz; -a/-e+siz; -a/-e+lAr)

Üçüncü Tip :-maḳta /-mekte (-dUr)

Çağatay Türkçesinde haber kiplerindeki çok çeşitlilik Çağatay dilinin Orta Asya edebî dili olduğuna işarettir.

Tasarlama Kipleri:

Şart kipi Çağatay Türkçesinde *–sA* ekiyle teşkil edilmektedir. Şahıslara göre çekimi ağırlıklı olarak şahıs zamirleriyledir; ancak çokluk 1. ve 3. şahıslarda zamirlerde ekleşmelerin olduğu görülmektedir (-sAm; -sAk).

Emir kipinin Çağatay Türkçesindeki çekiminde teklik 1. şahıs için ekler ünsüzle biten fiillerden sonra *–Ayln, -Ay, -Ay mIn, -Aylm*; ünlüyle bitenlerden sonra ise *-yln,* şeklinde gelmektedir.Teklik 2. şahısta emir kalıbında *ġIl / -ḳIl* ekinin artık fazla kullanılmadığı görülmüş, son dönem eserlerinde ağırlıklı olarak eksiz kullanım söz konusu olmuştur. Çağatay Türkçesinde istek kipi için ayrı bir değerlendirme yapılmamış olup emir kipi ile birlikte ele alınmıştır. Necmettin Hacıeminoğlu istek eki olarak sadece teklik 1. şahıs eki -Ay, *-Ayın, -Ayım, -Ay mEn* ve çokluk 1. Şahıs : - AlI, -AlIm eklerini almıştır. Biz de bu konuya mutabık kalarak 1. tekil ve 1. çoğul şahıs eklerine *emir-istek* ekleri olarak not düşdük.

Çağatay Türkçesinde gereklilik bildiren asıl ek kerek kelimesidir. -mAk kerek; -sA kerek eklerinin de gereklilik ifadesi taşıdığı belirtilmştir.

Çağatay Türkçesinde, tasarlama kiplerinde en çok kullanılan kip *emir kipidir.* Örnek cümlelerin fazlalığı bunu büyük ölçüde doğrulamaktadır. *Gereklilik kipinin* ise örnekleri azdır.

Çağatay Türkçesinde Birleşik Fiil Çekimi:

Çağatay Türkçesinde birleşik fiil çekimi fazla işlek değildir; fakat kullanımda ise daha çok hikâyeli çekimlerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Metinlerden yola çıkarak Çağatay Türkçesinde tespit edilen birleşik çekimler şunlardır:

Hikâye, *geniş zamanın hikâyesi (esas fiil + -(-a /-u)r + irdi + şahıs ekleri); görülen geçmiş zamanın hikâyesi (esas fiil +–p irdi + şahıs ekleri); duyulan geçmiş zamanın hikâyesi (I.tip: esas fiil +-mIş -ė(r)dI +şahıs zamiri; II. tip: esas fiil + -ġAn -ė(r)dI +şahıs zamiri)*; *gelecek zamanın hikâyesi (esas fiil + -ġay irdi + şahıs ekleri)*; *şimdiki zamanın hikâyesi (esas fiil +-a /-e, -y +durur /dur-+ irdi + şahıs ekleri)*; *şart kipinin hikâyesi (esas fiil+ -sa /-se irdi + şahıs ekleri)*; *gereklilik kipinin hikâyesi (kėrek +ėrdi)*;

Rivayet, *geniş zamanın rivayeti (esas fiil + -(-a /-u)r + irmIş + şahıs ekleri)*; *duyulan geçmiş zaman kipinin rivayeti (esas fiil + -ġan /-gen + irmIş + şahıs ekleri)*; *şimdiki zaman kipinin rivayeti (esas fiil + -a dur + irmIş + şahıs ekleri*).

Şart: *görülen geçmiş zamanın şartı* (*esas fiil + -dı /tı + irse + şahıs ekleri); duyulan geçmiş zamanın şartı (esas fiil + -mış + sa (er- fiili düşmüş) + şahıs ekleri),*

şeklindedir. Katmerli birleşik çekimde ise sadece *geniş zamanın hikâyesinin şart* kipi tespit edilmiştir.

2. 5. Soru

Çağatay Türkçesinde soru Eski Türkçede olduğu gibi –mU şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

2. 6. Fiilimsiler

2. 6.1. İsim Fiiller

Çağatay Türkçesi metinlerinden sadece isim-fiil eki olarak –mAḳ / -mek ve –lıḳ /-lik ekiyle genişlemiş –maḳlıḳ / -meklik ekleri tespit edilmiştir. -mA ve Iş / -Uş eklerinin ise kalıcı isimler yaptıkları görülmüştür.

2. 6.2. Sıfat Fiiller

Çağatay Türkçesindeki sıfat fiilleri üç bölümde incelemek mümkündür.

a.Geçmiş zaman sıfat fiili : *-mIş,*

b.Geniş zaman sıfat fiilleri : *-r, -Ar, -Ur ; -mAs ; -GAn, -kAn***,**

c.Gelecek zaman sıfat fiilleri :*–Ası ; –GU, -ku; GUçI, -kUçI; -GUsIz; -GUlUk.*

Çağataycada Türkçesinde gelecek zaman ile gereklilik ifadesi veren *–GU, -ku* ekinin yanı sıra +çı / +çi ; +luḳ/ +lük; +suz / + süz isimden isim yapma ekleriyle genişlemiş -*GUçI, -kUçI; -GUsIz; -GUlUk* şekilleri de yaygın olarak kullanımı da mevcuttur.

2. 6.3. Zarf Fiiller

Çağatay Türkçesinde dokuz asıl zarf-fiil ekinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu ekler: (-*A*,-y; -*(*y*)U*; -ArAḳ; .-(I,U)b/ -(I,U)p; -DIktA; - GAç; -GAlI, -kAlI; -GUçA/-kUÇa (<-GU + -çA); -G(U, I)nçA / -k(U, I) nçA /–(y)IncA; –(y)IncA; -bAn, -IbAn; – mAy; –mAyIn; –rdA, - ArdA, -UrdA). Çağatay Türkçesinde kullanılan bu 14 zarf fiil ekinden sadece *(-mAy ;–mAyIn)* ekleri olumsuz anlamdadır. Diğer zarf fiil eklerinin olumsuzları ise fiil kök ya da gövdesine eklenen (-mA) olumsuz ekiyle sağlanır. Çağatay Türkçesindeki bu on dört zarf fiil eki, Türkiye Türkçesinde oldu gibi cümlede hem zarf fiil hem de birleşik fiillerde bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Ayrıca Eski Türkçede kullanılan –yu / -yü zarf fiil eki Çağatay Türkçesinde –y şekline dönüşmüş olması, Eski Türkçede -ġınça/ -ginçe zarf fiil ekinin -ġunça/-kunça ve ġuça/-kuça ekiyle karışmış olması, -madın /-medin zarf fiil ekinin yerine Çağatay Türkçesinde –mAyIn / -meyin ekinin almış olması, - G(U, I)nçA / -k(U, I) nçA zarf fiil eklerinin yanı sıra

–(y)IncA zarf fiil ekinin de kullanılmaya başlanmış olması, -ArAḳ zarf fiil ekinin yeni bir kullanım olması zarf fiillerle ilgili olarak tespitlerimiz arasındadır. Çalışmamızın ses

ve şekil bilgisi ile ilgili olarak elde ettiğimiz veriler bu şekildedir.

Tezin sonunda fiillerin anlamlarının da yer aldığı kapsamlı bir dizin bulunmaktadır. Bu dizin hazırlanırken Kutadgu Bilig dizini örnek olarak alınmıştır.

Şeyh Süleyman Efendi ve Abuşka lugatlarında kelimelerin yazılışında transkrip kullanılmadığı görülmüştür. Bu fiilleri biz de tezde aynen değişiklik yapmadan gösterdik.

Türkçe, duygu düşünce ve hayallerin tam ve etkili bir şekilde ifade edebildiği mükemmel bir dildir ve yüzyıllarca farklı devirlerde, farklı coğrafyalarda hüküm sürmüş, farklı kollara ve lehçelere ayrılmıştır. *Çağatay Türkçesinde Fiil,* konulu bu çalışmanın amacı da fiil söz varlığı ile Türkçemize kaynaklık etmek ve unutulan ya da unutulmaya yüz tutmuş fiilleri su üstüne çıkarmaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, Çağatay dönemine ait 18 eserde tespit edilen fiillerin incelendiği ilk ve kapsamlı bir çalışmadır. Fiillerin genel olarak yapısına bakıldığında bu fiillerin tek bir kaynaktan değil diğer Türk boylarının söz hazinelerinden beslendiğini görmekteyiz. Bu da bizlere Ali Şīr Nevāyî ile şahlanışa geçen Çağatay Türkçesinin sadece Özbek ağızlarıyla sıkı sıkıya bağlı olmayıp, Kırgız ve Uygur Türkçeleri olmak üzere diğer Türkçelerle de sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir. Dilcilerin de belirttiği gibi Çağatay Türkçesi adeta küçük bir Türkistanı barındıracak söz dağarcığına sahiptir. Bu durum Türkçemizin ne derece köklü ve zengin bir membadan beslendiğinin kanıtıdır.

Tezde Çağatay Türkçesinin zengin fiil söz varlığının sadece bir bölümünün incelendiğini belirtmek istiyoruz. Fakat sadece basit ve türemiş 2000 üzerinde fiilin tespit edilmiş ve incelenmiş olması dil çalışmalarına kaynaklık edecek ve döneme ışık tutacak niteliklerdir. Bir dilin zengin olması o dilin ifade gücüyle ortaya çıkar. Bu anlamda dilin mükemmeliyete ulaşması için de tarihi derinliğe ve yüzyıllarca işlenmişliğe gerek vardır.

KAYNAKLAR

AKALIN, Mehmet, Tarihî Türk Şiveleri, TKAE Yay., 2. b., Ankara, 1988.

AKAR, Ali, Türk Dili Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2005.

AKSAN, Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK. Yay., Ankara, 1980.

Altayca-Türkçe Sözlük (Haz. Emine Gürsoy-Naskali Muvaffak Duranlı), TDK Yay., Ankara 1999.

ARAT, Reşid Rahmeti, Kutadgu Bilig, III: İndeks (indeksi neşre haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları, İstanbul, 1979.

ATALAY, Besim, Divanü Lûgati't Türk I Tercüme, TDK. Yay., 4. b., Ankara, 1998.

---------------------, Divanü Lûgati't Türk II Tercüme, TDK. Yay., 4. b., Ankara, 1998.

---------------------, Divanü Lûgati't Türk III Tercüme, TDK Yay., 4. b., Ankara, 1999.

---------------------, Divanü Lûgati't Türk IV Dizin, TDK Yay., 4. b., Ankara, 1999.

---------------------, Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970.

BANG, W., Köktürkçeden Osmanlıya, (Çev. Tahsin Aktaş), TDK Yay., Ankara 1996.

BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK. Yay., 2. b., Ankara 1986

---------------------, "Türkçede Tekerrür Fiilleri", *TDAY-Belleten*, 1956, s. 111-123.

BATTAL, Abdullah, İbni-Mühennâ Lûgati, TDK Yay., Ankara, 1934.

BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK Yay., Ankara 2004.

BİLGEGİL, M, Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Dergah Yay., İstanbul, 1984.

BOROVKOV, A. K., “ Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şīr Nevâyî ”, (Çev. Rasime Uygun), *TDAY-Belleten* 1954, Ankara, 1988, s. 59-96.

BURAN, “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı-1996, TDK Yay, Ankara 1999, s. 207-214.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Çağatay Türkçesi ve Nevâyî”, *İstanbul Ünv. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/3-4, 1948, s. 141-154.

---------------------, Türk Dili Tarihi, Alfa Yay, 4. b., İstanbul, 2001.

---------------------, “Türkçemizde -ġıl ve-gil Emir Eki ”, *TDAY-Belleten* 1971, TDK Yay., Ankara, 1971, s. 1-10

CANPOLAT, Mustafa, Ali Şir Nevayî Lisānü’ṭ-Ṭayr, TDK Yay., Ankara, 1995.

CLAUSON, G., Sanglax-A. Persian Guide to the Turkish Longuage by Muhammed Mahdī xān, “E. t. w. Gibb Memorial Serres, New Series xx”, London, 1960.

---------------------, An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press, 1972.

COŞKUN, Volkan, Özbek Türkçesi Grameri, TDK. Yay., Ankara, 2000.

ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I. DTCF Yay., Ankara, 1963.

---------------------, “Pekiştirilen Sıfatlar”, *TDAY-Belleten*-1966, TDK. Yay., Ankara, 1989, s. 39-50.

ÇELİK, Ülkü, Ali-Şīr Nevāyī Leylī vü Mecnūn, TDK. Yay., Ankara, 1996

ÇETİNDAĞ, Yusuf, Ali Şîr Nevâî’nin Osmanlı Şiirine Etkisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2006.

DENY Jean, Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları, (Türkiye Türkçesi), (Çev. Oytun Şahin), TDK. Yay., Ankara 2000.

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 9. b., Aydın Kitabevi, Ankara, 1990.

DİLAÇAR, Agop, “Nevâyî’nin Dil Anlayışı”, *Türk Dili*, XV /173, 1966, s. 301-304.

DİLÇİN, Cem (düzenleyen), Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1983.

DİZDAROĞLU, Hikmet, Türkçede Fiiller, TDK. Yay., Ankara, 1963.

Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü), (Haz. Zuhal Kargı Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları, Dizisi, Ankara, 1996.

ECKMANN, János, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma Haz. Osman Fikri Sertkaya), TDK. Yay., Ankara, 1996.

---------------------, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988.

---------------------, “Çağatay Dili Hakkında Notlar”, *TDAY-Belleten* 1958, Ankara, 1958, s. 115-126.

---------------------, “ Küçük Çağatay Grameri ”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. X., İstanbul, 1960, s. 41-64.

---------------------, “ Çağataycada İsim-Fiiller ”, *TDAY-Belleten*, 1962, Ankara, 1962, s. 51-60.

---------------------“Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)” , *TDAY-Belleten*, 1963,1964, s. 121-156.

---------------------, “Nevâyî’nin İlk Divanları Üzerine”, *TDAY-Belleten*, 1970-1971, s.253-269.

ERASLAN, Kemal, ‘Alī-Şīr Nevāyī, Nesāyīmü’ll-Maḥabbe Min Şemāyimi’l-Fütüvve I. Metin, TDK. Yay., Ankara, 1996.

---------------------, Mevlāna Sekkâkî Divanı, TDK. Yay., Ankara, 1999.

---------------------, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.

---------------------, “Tarihî Yazı Dillerinde –ġu / gü, -ḳu /-kü İsim-Fiil Eki, Yapısı, İşlevi, Kullanışı ve Genişlemiş Şekilleri ”, Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK Yay., Ankara, 2004.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, 1984.

---------------------, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yay., Ankara 2004.

EREN, Hasan, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Bizim Büro Basım Evi, Ankara, 1999.

---------------------, "Çağatay Lûgatları Hakkında Notlar", *DTCF Dergisi* C. VIII, Ankara, 1960, s. 145-163.

ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., 21.b., İstanbul 1993.

GABAİN, A. Von, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara, 1988.

---------------------, " Türkçede Fiil Birleşmeleri ", *TDAY-Belleten*, 1953, Ankara, 1988, s. 16-28.

GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi, Ayraç Yay., Ankara, 2001.

GRØNBECH, K., Türkçenin Yapısı, (Çev. Mehmet Akalın), TDK. Yay., Ankara, 1995.

GÜLSEVİN, Gürer, "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikleri", *Kardeş Ağızlar* (*Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi*), 7. Sayı, Ankara, 1998, s. 12-18.

---------------------, "Türk Dilinde *koy- (-koḍ)* ve *kuy-(<kud-)* Üzerine ", *Afyon Kocatepe Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, s. 2, Şubat 2001, 122-143.

GÜLŞEN, Ahmet, " Göster-Görset-/ Körset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tuncer Gülersoy Armağan, 2006/1, S. 20, s. 35-51.

GÜRER, Nuray, Gedâ-î Divanından Parçalar (Metin-İndeks), Mezuniyet Tezi, Erciyes Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Kayseri, 1988.

HACIEMMİOĞLU, Necmettin, Karahanlı Türkçesi Gramer, TDK. Yay., Ankara, 1996.

---------------------, Türk Dilinde Fiiller-En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

---------------------, "Eski Türkçenin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan–l Eki", *TDAY-Belleten*, 1990, s. 65-80.

HATİPOĞLU, Vecihe, Türkçenin Sözdizimi, DTCF Yay. Ankara, 1982.

İLHAN, Nadir, “ Birleşik Fiil Kuruluşunda A-I-U- Ünlüleri”, *Türk Dili*, S. 596, Ağustos, 2001, s. 177-182.

İNAN, Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler, II. Cilt, TTK. Yay., Ankara, 1998.

---------------------, “Çağatay Yazı Dili’nin Kuruluşu Tarihine Dair Düşünceler”, *TDAY-Belleten*, seri: III, S. 6-7, 1956, s. 531-543.

KAHRAMAN, Tahir, Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durumu Ekli Tamlayıcıları, TDK. Yay., Ankara, 1996.

KARAAĞAÇ, Günay, Lutfî Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, TDK Yay., Ankara, 1997.

KARABACAK, Esra, “Türkçede Yeterlik Fiilleri”, IV., Uluslararası Türk Dil Kurumu Bildirileri, (24-27 Eylül, 2000), TDK Yay., Ankara, 2007, s. 921-928.

---------------------, “Olmak Fiili Üzerine”, Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK. Yay., Ankara, 2004, s. 235-248.

KARAHAN, Leyla, “ Fiil Terimi Üzerine”, Türk Gramerinin Sorunları-II, TDK. Yay., Ankara, 1999, s. 47-56.

KARAÖRS, Metin, Alī Şir Nevāyī̄ Nevādirü’ş-Şebāb, TDK. Yay., Ankara, 2006.

KAYA, Önal, Alī Şīr Nevāyī Fevāyidü’l-Kiber, TDK. Yay., Ankara, 1996.

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, (Haz. Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı) TDK Yay., Ankara, 2003.

KOÇ, Nurettin, “-maḳta/-mekte Üzerine”, *Türk Dili*, S. 558, Haziran 1998.

KORKMAZ, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, Genişletilmiş 2. b., TDK. Yay., Ankara, 2003.

---------------------, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK. Yay., Ankara, 2003.

--------------------, Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK Yay., Ankara, 2000.

---------------------, “ Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. I, TDK. Yay, Ankara, 1991, s. 607-619.

---------------------, “Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. I, TDK. Yay, Ankara, 1995, s. 188-794.

---------------------, “ Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları”, *Türk Dili*, S. 559, Temmuz, 1998, s. 3-14.

---------------------,“ Türkiye Türkçesindeki –madan/-meden <-maḍın <-meḍin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. T, TDK. Yay, Ankara, 1995, s. 151-158.

---------------------, “Türkçede –°n Zarf-Fiil Eki ile –pan/-pen Eki ve Türetmeleri”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. I, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 179-188.

---------------------, “-ası/esi Gelecek Zaman Sıfat-Fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. I, TDK. Yay., Ankara, 1995, s. 145-150.---------------------, “Türkçede İsimden Fiil Türeten +r, +ar-/ +er- Eki ve Yapısı Üzerine” Türk Dili Araştırmalar C. I, TDK Yay.,Ankara, 1995, s.168-179.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Çağatay Edebiyatı”, İA, C. III, İstanbul, 1945, s. 270-323.

----------------------, “Babur”, İA, C. II, s.185.

KUT, Günay, Alī Şīr Nevāyī Ġarā’ ibüṣ’-Ṣıġar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin, TDK Yay., Ankara, 2003.

LEVEND, Agāh Sırrı, “Nevaî’nin Eserleri”, *TDAY-Belleten*, 1957, Ankara, 1957.

---------------------, Ali Şir Nevâyî, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği I. Cilt, TDK Yay., Ankara, 1965.

---------------------, Ali Şir Nevâyî. II. Cilt. Divanlar 4 Türkçe, I. Farsça Divan, TDK Yay., Ankara, 1966.

---------------------, Ali Şir Nevâyî III. C., Hamseleri Hayret’ul Ebrar, Ferhad u Şirin, Leyli vü Mecnun, Seb’a-i Seyyar, Sedd-i İskenderî, TDK. Yay., 1967.

MANSUROĞLU, Mecdut, “Türkçede –ġu Ekinin Fonksiyonları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, 1953, s. 347-350.

---------------------,“ Türkçede –ġay/-gey Eki ve Türemeleri”, Jean Deny Armağanı, Ankara, 1958, s. 171-183.

NECİP, Emir Necipoviç, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, (Rusçadan Çev. İklil Kurban), TDK Yay., Ankara, 1995.

NİŞANYAN, Sevan, Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, 2. b., Adam Yay., 2003.

ÖLMEZ, Zuhal Kargı, “Çağatayca Sözlükler”, *Kebikeç*, S. 6, Ankara, 1998, s.140-141.

ÖNER, Mustafa, “-matı Gerindiumu Hakkında”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 833-840.

ÖZKAN, Fatma, “Yıldırım, Yıldız, Alev, Alaz/ Yalaz, Işın, Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?” *Bilig*, Güz, 2003, S. 27, s. 157-178.

ÖZÖNDER, Sema Barutcu, Alî Şîr Nevâyî, Muḥākemetü’l-Luġateyn-İki Dilin Muhakemesi, TDK Yay., Ankara, 1996.

---------------------, “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, Türk Gramerinin Sorunları-II, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 56-65.

ÖZTÜRK, Deniz, Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller, TDK Yay., Ankara, 2008.

ÖZTÜRK, Rıdvan, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK. Yay., Ankara, 1997.

---------------------, “Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları”, Türk Gramerinin Sorunları-II, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 319-325.

----------------------, “Ali Şîr Nevâî’nin Dili Hakkında” *TDAY-Belleten*1995, Ankara, 1997, s.369-376.

SEV, Gülsel, Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı, TDK. Yay., Ankara, 2001.

ŞAHİN, Hatice, “Birleşik Çekimli Fiillerin Zaman ve Anlam Açısından Gösterdiği Çeşitlilikler”, Zeynep Korkmaz Armağanı, TDK. Yay., Ankara, 2004, s. 381-392.

ŞEN, Mesut, “Almak Fiili Üzerine”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 1071-1092.

--------------------, Gazi Zahirüddin Muhammed Babur-Bâburname, Giriş-Metin (Kabil ve Hindistan Bölümleri)-Açıklamalı Dizin, Doktora Tezi (basılmamış doktora tezi) Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Şeyh Süleyman Efend-i Buhari, Lugat-i Çagatay ve Türkî-i Osmanî (Tıpkıbasım), İstanbul 1298, Türk Dilleri Araştırmaları 13, 2003.

TAŞ, İbrahim, Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı, TDK Yay., Ankara, 2009.

TEKİN, Gönül Alpay, Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn İnceleme-Metin, TDK. Yay., Ankara, 1994.

TEKİN, Şinasi, "Türkçede –mA- Olumsuzluk Eki ile –Dik+ Eki Nereden Geliyor?", İştikakçinin Köşesi, Simurg Yay., İstanbul, 2001, s. 43-58.

TEKİN, Talat, Türkoloji Eleştirileri, Doruk Yayınları, Ankara, 1994.

---------------------, Orhon Türkçesi Gramer, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 9, Ankara, 2000.

---------------------, "Zetacısm and Sıgmatism ın Proto-Turkıc" Makaleler 1- Altayistik, (Yay. Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Grafiker Yay., Ankara, 2003, s. 1-9.

---------------------, "Ön Türkçede Ünsüz Yitimi", Makaleler 1 Altayistis (Yay. Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Grafiker Yay., Ankara, 2003, s. 93-109.

TİETZE, Andreas, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Sımurg Yay., İstanbul-Wien, 2002.

TOLKUN, Selahattin, "Eski Türkçe Döneminde Arkaik Bir Fiil: Arı-", İlmî Araştırmalar, S.20, Güz 2005, s.149-157.

TÖREN, Hatice, Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin), TDK. Yay., Ankara, 2001.

TUNA, Osman Nedim, "Türkçede Transitive-Causative Geçişli-Ettirgen Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXIV-XXV'den, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1986, s. 381-427.

---------------------, "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul, 1972, s. 209- 250.

TÜRK, Vahit, "İsimden Fiil Yapan -al-/-el-; -l- ve -ar-/-er-; -r- Eklerinin Kökeni" İlmî Araştırmalar S. 21, 2006, s. 183-191.

TÜRKAY, Kaya, Alī –Şīr Nevāyī Bedāyī 'u'l-Vasaṭ Üçünçi Dīvān, TDK. Yay., 2002

ÜSTÜNER, Ahat, " Çağatay Türkçesinde "-rdA, -Arda, -UrdA" Zarf-Fiil Eki", *Fırat Üniv.Sosyal Bilimler Dergis*i, 11, 2001, s. 163-170.

ÜSTÜNOVA, Kerime, "Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı", *Türk Dili*, S. 635, Kasım 2004, s. 678-686.

Yazım Kılavuzu, TDK. Yay., Ankara, 2008.

YILMAZ, Ö.Deniz, Türkiye Türkçesinde Eylemsi, TDK Yay., Ankara, 2009.

YUDAHİN, K. K, Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas), Cilt 2 , TDK. Yay., Ankara, 1988.

YÜCEL, Bilâl, Bâbür Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım) Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1995.

---------------, " Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", Türk Gramerinin Sorunları-II, TDK. Yay., Ankara, 1999, s. 156-203.

ZÜLFİKAR, Hamza, "Yapım ve Çekim Eklerinin Tahlili", Türk Gramerinin Sorunları II. TDK. Yay., Ankara, 1999, s. 325-333.

ÖZ GEÇMİŞ

1971 yılında Kayseri de doğdu. 1990 yılında Erciyes Üniversitesi Sağlık Kolejini bitirdi. Aynı yıl Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk dili ve Edebiyatı bölümünü kazandı. 1994 yılında üniversiteden mezun oldu. Öğretmenlik görevine atandı. 1999-2000 eğitim öğretim yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dallı Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. 2002 yılında Prof. Dr. M. Metin KARAÖRS'ün danışmanlığında hazırladığı *Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerinden Kelime Grupları ve Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması* konulu yüksek lisans tezini tamamlayarak Türk dili uzmanı oldu. 2003 yılında Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı'nda doktora öğrenimine başladı. Evli ve 2 çocuk annesidir.

Adres:

Yıldırım Beyazıt Mahallesi,

Fatih Caddesi Gelibolu Apt A/Blok Kat: 6 No: 18

Melikgazi/KAYSERİ

Telefon: 0505 649 46 59

e-posta: aynr. trgt@hotmail.com